

EL-YEVÂKÎT VE'L-CEVÂHİR

İbnü'l-Arabî'nin Görüşleri

ABDÜLVEHHÂB EŞ-ŞA'RÂNÎ

2. CİLT

TÜRKİYE YAZMA ESERLER KURUMU BAŞKANLIĞI YAYINLARI: 130

- Dini İlimler Serisi* : 21
- Kitabın Adı* : EL-YEVÂKÎT VE'L-CEVÂHİR FÎ BEYÂNÎ AKÂİDÎ'L-EKÂBİR
İbnü'l-Arabî'nin Görüşleri
2. Cilt (2 Cilt)
- Müellifi* : Ebü'l-Mevâhib Abdülvehhâb b. Ahmed eş-Şa'rânî el-Mısırî (ö. 973/1565)
- Özgün Dili* : Arapça
- Çeviren* : Prof. Dr. Mahmut Çınar
Gaziantep Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
- Son Okuma* : Ayşegül Sıvakçı, Yazma Eser Uzmanı
Asiye Solmaz, Yazma Eser Uzmanı
- Arşiv Kayıt* : Süleymaniye Ktp. Âtîf Efendi, Nr. 1562
- Kapak Görseli* : Süleymaniye Ktp. Âtîf Efendi, Nr. 1562, 1^b
- Kitap Tasarım* : AS-64 Basın-Yayın Tanıtım, Org. ve Paz. Ltd. Şti.
Divanyolu Cad. Erçevik Han / 203, Sultanahmet-İstanbul
Tel: 0212 513 39 90 / www.as64.org • info@as64.org
- Baskı* : Bilnet Matbaacılık ve Yayıncılık A.Ş.
Dudullu OSB 1. Cadde No. 16 Ümraniye / İstanbul
Tel: 444 44 03 www.bilnet.net.tr / Sertifika No. 42716
- Baskı Yeri ve Yılı* : İstanbul 2019
- Baskı Miktarı* : 1. Baskı, 1500 adet

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

Library of Congress A CIP Catalog Record

Abdülvehhâb eş-Şa'rânî

İbnü'l-Arabî'nin Görüşleri, *el-Yevâkit ve'l-Cevâhir*

1. Tasavvuf, 2. Kelâm, 3. İbnü'l-Arabî, 4. Ekberîlik, 5. Şa'rânî

ISBN: 978-975-17-4345-9 (2. Cilt) / ISBN: 978-975-17-4343-5 (Takım)

Copyright © Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. Her hakkı mahfuzdur.

Bütün yayın hakları *Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı*'na aittir. Başkanlığın izni olmaksızın tümüyle veya kısmen, hiçbir yolla ve hiçbir ortamda yayınlanamaz ve çoğaltılamaz.

T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı

Süleymaniye Mah. Kanuni Medresesi Sok. No: 5 34116 Fatih / İstanbul

Tel: +90 (212) 511 36 37

Faks: +90 (212) 511 37 00

info@yek.gov.tr

www.yek.gov.tr

EL-YEVÂKÎT VE'L-CEVÂHİR

İBNÜ'L-ARABÎ'NİN GÖRÜŞLERİ

(İNCELEME - METİN - ÇEVİRİ)

2. CİLT

ABDÜLVEHHÂB EŞ-ŞA'RÂNÎ

(ö. 1565)

Çeviren

Mahmut Çınar

TÜRKİYE
YAZMA
ESERLER
KURUMU
BAŞKANLIĞI

İÇİNDEKİLER

OTUZ BİRİNCİ MEBHAS

Peygamberlerin, Makamlarıyla Çelişen Hareketlerden Mâsum Oluşları	802
Hz. Nûh	834
Hz. Eyyûb	836
Hz. Yûnus	838
Hz. Mûsâ	840
Hz. Süleyman	842
Hz. Dâvûd	846
Hz. Yûsuf	848
Hz. İbrâhim	850
Hz. Muhammed (sav)	854

OTUZ İKİNCİ MEBHAS

Peygamberimiz Muhammed'in (as) Risâleti ve Fazileti	872
---	-----

OTUZ ÜÇÜNCÜ MEBHAS

Nübüvvet ve Risâletin Başlangıcı, Bu İkisi Arasındaki Fark ve Benzeri Konular	900
---	-----

OTUZ DÖRDÜNCÜ MEBHAS

İsrâ Mûcizesinin Sıhhati, Hz. Peygamber'in Allah Katında, Yeryüzünde Bildiği Şeyleri Görmesi ve İtikadında Herhangi Bir Değişiklik Olmayışı	938
---	-----

OTUZ BEŞİNCİ MEBHAS

Hz. Muhammed'in (as) Son Peygamber Oluşu	956
--	-----

OTUZ ALTINCI MEBHAS

Hz. Muhammed'in (as) Peygamberliğinin Kapsayıcılığı	966
---	-----

OTUZ YEDİNCİ MEBHAS

Hz. Peygamber'in Getirdiği Bütün Hükümlerde İtaatin Vâcip Oluşu	976
---	-----

OTUZ SEKİZİNCİ MEBHAS

Yaratılmışlar Arasında Hz. Muhammed'den Sonra En Faziletli Olanlar	996
--	-----

OTUZ DOKUZUNCU MEBHAS

Meleklerin Sıfatları vb. Hususlar ve Onlarla İlgili Birtakım Harikuladelikler	1008
---	------

KIRKINCI MEBHAS

Peygamberlere (as) Hürmet Etme, Hz. Muhammed'in (as) Ebeveyni Hakkında Susmanın Gerekliliği ve İki Fetret Halkının Hükümü	1042
---	------

KIRK BİRİNCİ MEBHAS

Peygamberlerin Getirdiği Yükümlülüklerin Semeresinin Allah'a Değil, Bize Dönecek Oluşu	1054
Bayram Namazlarının Cemaatle Kılınmasının Hikmeti	1080
Namazı İnkâr Ederek veya Tembellikten Dolayı Terk Edenin Hükümünün Ağaçtan Yemekle Alâkası	1084
Bütün Türleriyle Zekâtın Yasak Ağaçtan Yemekle Alâkası	1084
Nâfile Zekâtların Mezkûr Yemeyle Alâkası	1086
Ramazan ve Diğer Oruçların Meşrû Kılınmasının Mezkûr Yemeyle Alâkası	1086
Ramazanda Son Oruçlarda ve Mescide Her Girildiğinde İtikâfın Meşrû Kılınmasının Mezkûr Yemeyle Alâkası	1090
Hac ve Umrenin Meşrû Kılınmasının Ağaçtan Yemekle Alâkası	1092
Alışveriş ve Bunlara Tâbi Olan Diğer Muamelelerin Mezkûr Yemeyle Alâkası	1096
Nikâh ve İlgili Hususların Meşrû Kılınmasının Mezkûr Yemeyle Alâkası	1100
Zinâ ve Öncüllerinin Şehvetini Defetmenin Hükümü	1100
Nikâhta Nesep ve Sıhriyet Yoluyla Haram Kılınanların Mezkûr Yemeyle Alâkası	1100
Hul', Talâk, Recâ, İlâ ve Zihârın Mezkûr Yemeyle Alâkası	1102
Eş, Evlât ve Ebeveynin Nafakasının Meşrûiyetinin Mezkûr Yemeyle Alâkası	1104
Kölemizin Nafakasının Sebebi	1104
Bütün Hadlerin Meşrûiyetinin Mezkûr Yemeyle Alâkası ve Bununla İlgili Zikredilenler	1104
Köleyi Âzat Etme, Onunla Anlaşma Yapma, Onu Yönetme ve Ümmü'l-Veled'i Satmanın Haram Kılınmasının Mezkûr Yemeyle Alâkası	1106
Ümmü'l-Veledlere Köle Muamelesi Yapmanın Haram Kılınmasının Mezkûr Yemeyle Alâkası	1108
Büyük İmam ve Onun Diğer Yardımcılarını Belirlemenin Meşrû Kılınmasının Anılan Ağaçtan Yemeyle Alâkası	1108

KIRK İKİNCİ MEBHAS

Velâyetin Nübüvvetten Alındığının Beyânı 1108

KIRK ÜÇÜNCÜ MEBHAS

Enbiya ve Resullerden Sonra Muhammedî Velîlerin
En Faziletlisi 1114

KIRK DÖRDÜNCÜ MEBHAS

Sahabe Hakkında Meydana Gelen Olaylar Hakkında
Susmanın Vacip Oluşu 1134

KIRK BEŞİNCİ MEBHAS

Sahâbeden Sonra Velîlerin En Büyüğü 1138

KIRK ALTINCI MEBHAS

Velîlerin İlham Vahyi 1160

KIRK YEDİNCİ MEBHAS

Velîlerin Makamı 1180

KIRK SEKİZİNCİ MEBHAS

Sûfîlerin Bütün İmamlarının Rablerinden Bir Hidâyet Üzere
Oluşu ve İmâm Ebu'l-Kâsım el-Cüneyd'in Yolunun
Sağlamlığı 1198

KIRK DOKUZUNCU MEBHAS

Bütün Müctehid İmamların Rablerinden Bir Hidâyet
Üzere Oluşu 1208

ELLİNCİ MEBHAS

Evliyânın Kerametinin -Kitap ve Sünnete Uygun Amel
Etmenin Neticesi Olması Hasebiyle- Hak Oluşu 1236

ELLİ BİRİNCİ MEBHAS

İslâm ve İmanın Beyanı ve Bu İkisinin Birbirinden
Ayrılmayacağı 1260

ELLİ İKİNCİ MEBHAS

İhsanın Hakikati 1286

ELLİ ÜÇÜNCÜ MEBHAS

Müminin Meçhûl Olan Neticeden Korkarak "İnşallah
Müminim" Demesi 1290

ELLİ DÖRDÜNCÜ MEBHAS

Büyük Günah İşlemenin İmanı Ortadan Kaldırmayışı 1292

ELLİ BEŞİNCİ MEBHAS	
Tövbe Etmeden Ölen Fâsık Müminin Durumu	1300
ELLİ ALTINCI MEBHAS	
Bütün Asilerin Tövbe Etmelerinin Vacip Oluşu	1308
ELLİ YEDİNCİ MEBHAS	
Kalbe Doğan Havâtırın Ölçüsü	1326
ELLİ SEKİZİNCİ MEBHAS	
Ehl-i Kiblede Hiç Kimsenin Günahı ya da Bid'atinden Dolayı Tekfir Edilmeyişi	1336
ELLİ DOKUZUNCU MEBHAS	
Kâfirlerin Dünyada Tattıkları Lezzetlerin İstidrâc Oluşu	1354
ALTMİŞİNCİ MEBHAS	
Büyük İmamı Tayin Etmenin Vâcip Oluşu, Bunun Sevâbı ve Benzeri Meseleler	1358
ALTMİŞ BİRİNCİ MEBHAS	
Allah'ın Ezelde Kaydettiği Eceli Sona Ermeden Hiç Kimsenin Ölmediği ve Ölümle İlgili Bazı Meseleler	1376
ALTMİŞ İKİNCİ MEBHAS	
Cesedin Ölümünden Sonra Nefsin Bâki Kaldığı ve Benzeri Meseleler	1392
ALTMİŞ ÜÇÜNCÜ MEBHAS	
Ruhların Yaratılmış ve Allah'ın Emrinde Olduğu ve Benzeri Meseleler	1398
ALTMİŞ DÖRDÜNCÜ MEBHAS	
Kabirde Suâl ile Kabir Azabı ve Nimetinin Hak Oluşu	1408
ALTMİŞ BEŞİNCİ MEBHAS	
Kıyamet Alametlerinin Hak Oluşu	1424
ALTMİŞ ALTINCI MEBHAS	
Allah'ın Bizi, Yarattığı Gibi Dirilteceğine İnanmanın Vâcip Oluşu ve Haşirle İlgili Bazı Meseleler	1446
ALTMİŞ YEDİNCİ MEBHAS	
Ölümünden Sonraki Haşrin Hak Oluşu	1490
ALTMİŞ SEKİZİNCİ MEBHAS	
Havz, Sırat ve Mîzan'ın Hak Oluşu	1500

ALTMİŞ DOKUZUNCU MEBHAS

Defterlerin Dağıtılması ve Kıyamet Günü Allah'a Arz
Edilmesinin Hak Oluşu

1528

YETMİŞİNCİ MEBHAS

Peygamberimizin Kıyamet Günü İlk Şefaâtçi ve Şefaati Kabul
Edilecek İlk Kimse Oluşu

1538

YETMİŞ BİRİNCİ MEBHAS

Cennet ve Cehennemnin Hak Oluşu
Cennet ve Cehennemlikler Meselesi

1548

1594

DİZİN

1659

OTUZ BİRİNCİ MEBHAS

Peygamberlerin, Ekmel Olan Makamlarıyla Çelişen Söz, Fiil, Hareket ve Sükûn Gibi Şeylerden Mâsum Oldukları Hakkındadır

Bu, onların sürekli olarak Allah'ın seçkin katında ve bir makamda bulunmaları sebebiyledir. Bazen O'nu müşâhede ederler, bazen de O'nun kendilerini gördüğünü, onlarınsa O'nu görmediklerini müşâhede ederler. Bu iki müşâhede durumunun dışına asla çıkmazlar. Bu makamda bulunan bir kimsenin, gerçekte (Allah'ın emrine) muhalefet etmesi asla tasavvur edilemez. Şayet olursa, Allah'ın izniyle ileride değinileceği gibi, bu sûrî (formel/şekli) bir muhalefettir. Bu makam “İhsan makamı” olarak isimlendirilir, enbiyanın ismeti ve evliyânın hıfzı bu makam kapsamındadır. Peygamberler burada mukimdir, evliyâ ise girip çıkar. Sehl b. Abdullah et-Tüsterî ve efendim İbrâhim el-Metbûlî gibi bu makamda mukim olan velîler ise, kendi başlarına değil, peygamberlere vâris ve tâbi olma hükümüne bağlı olarak buradadırlar, anla! Bunu anladıysan, ismet konusunda kelâmcılardan ve sûfilerden nakledilenleri zikrelelim. Başarı Allah'tandır.

Usul imamı şöyle demiştir: “Peygamberlerin tamamı (as) mâsumdur, lar ve sehven meydana gelen küçük günah da dâhil, hiçbir günah onlardan sadır olmaz.” Üstad Ebû İshak el-İsferâyînî, Ebü'l-Feth eş-Şehristânî, Kâdî İyâz ve Şeyh Takiyyüddin es-Sübki gibilerinin düşündüğü gibi, onların Allah'ın dininde hata etmeleri, asla mümkün değildir. Bir grup şöyle demiştir: “Resul olan peygamberler hakkında bunu tartışma konusu yapmak doğru değildir, resul olmayan peygamberler hakkında olabilir.” Bu, edep açısından korkunç bir sözdür ve resullerin ismeti konusundaki görüşe delil olması için söylenmiştir. Aynı şekilde resul söz, fiil ve takrirleriyle bizim için şeriat koyucudur. Şayet onun günaha düşmesi doğrulanırsa, günahların da meşrûlaştırılması söz konusu olur ki, bunu hiç kimse asla söylemez. Şeyh Muhiyyiddin'in *el-Fütûhât*'taki ibaresi şöyledir: Resulün Allah'tan alıp tebliğ ettiği şeylerin tamamı konusunda mâsum olması şarttır. Tebliğ ettiklerinin dışında da mâsum olursa, bu başka bir makam kapsamındadır ki bu durum, âdeta onun örnek alınmasını talep ve ifade etme kabîlindendir. Böylece söz konusu örneklikte de ne haram ne de mekruh bir fiili işlemesi asla câiz olmaz.

المبحث الحادي والثلاثون

في بيان عصمة الأنبياء عليهم الصلاة والسلام من كل حركة أو سكون
أو قول أو فعل ينقض مقامهم الأكمل

وذلك لدوام عكوفهم في حضرة الله تعالى الخاصة، فتارة يشهدونه سبحانه
وتعالى، وتارة يشهدون أنه يراهم ولا يرونه ولا يخرجون أبدا عن شهود هذين
الأمرين، ومن كان مقامه كذلك لا يتصور في حقه مخالفة قط حقيقية، وإنما هي
مخالفة صورية كما سيأتي بيانه إن شاء الله تعالى، وتسمى هذه حضرة الإحسان ومنها
عصمة الأنبياء وحفظ الأولياء، فالأولياء يدخلون ويخرجون، والأنبياء مقيمون فيها،
ومن أقام فيها من الأولياء كسهل بن عبدالله التستري وسيدي إبراهيم المتبولي فإنما
ذلك بحكم الإرث والتبعية للأنبياء استمدادا من مقامهم لا بحكم الاستقلال فافهم.
إذا علمت ذلك فلنذكر لك نقول المتكلمين في مبحث العصمة ثم نقول الصوفية
فنقول وبالله التوفيق.

قال أئمة الأصول: الأنبياء عليهم الصلاة والسلام كلهم معصومون لا يصدر عنهم
ذنب، ولو صغيرة سهوا، ولا يجوز عليهم الخطأ في دين الله قطعا وفاقا للأستاذ أبي
إسحاق الإسفرائيني وأبي الفتح الشهرستاني والقاضي عياض والشيخ تقي الدين السبكي
وغيرهم، وقال جماعة: لا ينبغي إجراء الخلاف في الأنبياء والمرسلين أبدا وإنما الخلاف
في الأنبياء الذين لم يرسلوا، وهو كلام محشو أدبا وذلك لتوقف حجية الرسل على القول
بالعصمة. وأيضا فإن الرسول ﷺ مشرع لنا بجميع أقواله وأفعاله وتقريراته فلو أنه صدق
عليه الوقوع في معصية ما لصدق عليه تشريع المعاصي ولا قائل بذلك أبدا، وعبرة الشيخ
محبي الدين في الفتوحات: ويشترط في حق الرسول ﷺ العصمة في جميع ما يبلغه عن
الله عز وجل فإن عصم في غير ما يبلغه فمن مقام آخر كأن يخاطب بالتأسي به فيصير ذلك
التأسي أصلا لا يجوز عليه فيه فعل حرام قطعا ولا فعل مكروه إلا لبيان الجواز، انتهى.

İmâmü'l-Haremeyn (rh.a) şöyle derdi: “Peygamberlerden küçük günahların meydana gelmesine cevaz verenler bu günahları bir lokmalık hırsızlık, ölçü ve tartıda bir hurmalık aldatma gibi hasisliğe delâlet etmemek [şartı] ile kayıtlamışlardır. Bu konularda şüphesiz anında uyarılmaları gerekir. Rivayetlerde yer aldığı gibi, onun (sav) yetmiş defadan fazla istiğfar etmesine gelince bu, daha yüksek makamlara yükselmek içindir. Yükseldiği her makamda istiğfar ediyor, yükseldikçe bu devam ediyordu. İmâm Cüneyd: “Kalbime öyle bir şey olur ki (leyuğânu) bir gün ve gecede yetmiş defadan fazla istiğfar ederim.”¹ meâlindeki hadiste geçen, “Hz. Peygamber’in kalbine gelen sıkıntı”nın, “Benden sonra ümmetimin içine düşeceği ihtilaflara muttali olmam sebebiyle kalbime öyle bir şey olur ki onlar için Allah’a yetmişten fazla istiğfar ederim.” anlamında olduğunu söylemiştir.

Usul âlimlerinden bir topluluk şöyle demiştir: “Resul olan peygamberler, hiçbir ihtilafa yer kalmayacak derecede, kesin olarak mâsumdurlar. Bunun dışında bir görüşü benimseyen kimse, kendisiyle Allah ve onlar arasındaki ahidden çıkmış olur. Zira nübüvvetin başlangıcı, velâyetin bitişinden itibaren başlar. “İyilerin (ebrâr) hasenatı, mukarrabîn için seyyiâtır.” dedikleri hâlde, bizden birisi nasıl peygamberlere günah isnadında bulunabilir! Anla! Edebi gözet ve onların makamından haberdar olmayan kimselere karşı peygamberleri (as) müdafaa et. Allah’ın âdil gördüğü bu kimseleri cerhetmenin ne faydası olacaktır? Bundan dolayı kimse sevap alır mı? Hayır, aksine Allah’a yemin ederim ki bu günaha daha yakındır.

Şeyh Ebû Tâhîr el-Kazvînî, *Sirâcü'l-Ukûl* kitabının 35. bâbında şöyle demiştir: “Peygamberlerin zihinlerimize gelen her türlü hatadan tenzih edilmeleri gerekir. Zira onların hataları konusu[nda söz söylemek] bizim harcımız değildir. Ayrıca Yüce Allah ezelî ilminde peygamberleri nübüvvet ve risâleti eda etmek için seçtiğinde, onları işlerinin ilkeleri hakkında ehil hâle getirmiş, onları şeytanların hilelerinden korumuş ve iç dünyalarını kötü şeylerden arındırmış, göğüslerini nûruyla genişletmiş, güzel ahlâkla onları süslemiş ve onları pislik ve rezilliklerden arındırmıştır.

1 Müslim, “Zikr”, 41. Aynı rivayeti, Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvûd, Nesâî gibi hadis otoriteleri de hadis mecmualarına almışlardır. Fiilin mazi kökü; “Ġane” olup masdarı, örtmek, kapatmak, sıkıntı vermek gibi anlamlara gelmektedir. Buradan Hz. Peygamber’in ümmetinin işlediği/işleyeceği günahları düşünerek onlar adına istiğfar ettiği anlamını çıkarmak mümkündür. Ayrıca “Onlar için istiğfar et (Âl-i İmrân 3/159)” âyeti de buna imkân vermektedir. Ancak bu durum Hz. Peygamber’in, Rabb’ine karşı olan kul-luğunda eksiklikleri bulunduğunu mülahaza ederek istiğfar ettiği sonucunu çıkarmamıza engel değildir.

وكان إمام الحرمين رحمه الله يقول: من جوز وقوع الصغيرة من الأنبياء سهوا قيدها بغير الدالة على الخسة كسرقة لقمة والتطفيف في الكيل والوزن بتمرة مثلا ثم لا بد أن ينبهوا عليها على الفور، وأما استغفاره أكثر من سبعين مرة كما ورد فكان لأجل الترقي في المقامات فكان يستغفر من كل مقام ترقى عنه وثم مقام رفيع وأرفع ٥ وكان الإمام الجنيد يقول في حديث: «إنه ليغان على قلبي فأستغفر الله تعالى في اليوم واللييلة أكثر من سبعين مرة». إن المراد أنه ليغان على قلبي مما اطلعت عليه مما يقع لأمتي بعدي من المخالفات فأستغفر الله لهم أكثر من سبعين مرة، انتهى.

وقال جماعة من علماء الأصول: الأنبياء الذين لم يرسلوا معصومون قطعاً من غير خلاف. ومن قال فيهم غير ذلك فعليه الخروج من عهده بين يدي الله عز وجل وبين يديهم. فإن بداية النبوة تؤخذ من بعد انتهاء الولاية، من أين يتعقل الواحد منا ١٠ اسم ذنوب الأنبياء وقد قالوا «حسنات الأبرار سيئات المقربين». فافهم. والزم الأدب وأجب عن الأنبياء عليهم السلام جهدك كل من كان في حجاب عن مقامهم. وأي فائدة لتجريح من عدله الله تعالى، هل يثاب أحد على ذلك! لا والله بل ذلك إلى الإثم أقرب.

وقال الشيخ أبو طاهر القزويني في الباب الخامس والثلاثين من كتاب ١٥ سراج العقول: يجب تنزيه الأنبياء عليهم الصلاة والسلام عن كل ما يتبادر إلى أفهامنا من ذكر خطاياهم، فإن خطاياهم لا ذوق لنا فيها. وإن الله تعالى لما اصطفى الأنبياء في سابق علمه للنبوة وأداء الرسالة رشحهم لذلك في مبادئ أمورهم وحماهم من مكاييد الشيطان وصفى سرائرهم من الكدورات وشرح ٢٠ صدورهم بنوره وزينهم بالأخلاق الجميلة وطهرهم عن الرجس والردائل.

Sahih'te nakledildiği üzere, bir defasında Cebrâil, Hz. Peygamber çocuklarla oynarken kendisine gelir ve onu yere yatırarak kalbini yarar ve kan pıhtısına benzer bir şeyi ondan çıkarır. Sonra 'Şeytanın sendeki payı budur.' der ve kalbini altın bir leğende zemzem suyu ile yıkar, sonra da göğsünü kapatır ve göğsü eski haline döner. "Yarmanın şekli, bıçakla kesme gibi değildi." demiştir. Burada anlatılan, Cebrâil'in eliyle, hiçbir acı vermeyip kan akıtmaksızın -ki Cebrâil bunlardan berîdir- onun (sav) bâtınının açılmasıdır. -Resûlullah (sav) bundan uzaktır- onun bâtınının açılmasıdır. "Bu, Yüce Allah'ın, zâtının yüceliğine yaraşır bir şekilde, eliyle sıvazlayarak, zürriyetini Âdem'in (as) sırtından çıkarmasına yakındır." demiştir. "Zayıf akılların duraksaması ve buna benzer konularda şüpheye düşülmesinin sebebi, mutad olandan çıkmanın güç olmasıdır. Bu, Yüce Allah'ın: "Senin göğsünü genişletmedik mi?"² âyetidir. Artık bundan sonra hevâ için bir çıkış, şeytan için ise bir yol yoktur." demiş ve bunu uzun uzadıya anlatmıştır.

Şeyh-i Ârifbillah ve iki tarikati de kendisinde toplayan efendim Abdülaziz ed-Dirînî (ra) şöyle demiştir: Bizim anladığımız anlamda günahların peygamberlere (as) nispet edilmesi asla câiz değildir. Allah'ın onlar hakkında anılanları hata ve mâsiyet olarak isimlendirmesi, onların, bizim gibilerden fazla olarak dereceleri yükselse bile, hiçbir velînin ulaşmayacağı derecede yüksek olan makamları sebebiyledir. Bu, onların, bizim gibilerin günahlarını işlemekten mâsum olmaları nedeniyledir. Onların hatalarının varabileceği nihai nokta, mubah bir şeye bakmak ya da Hz. İbrâhim'in (as) kavmine delil getirmek için: "Belki bu büyükleri yapmıştır, ona sorun."³ ve yine kavminin kendisini davet ettiği oyun ve eğlenceye katılmamak için "Ben hastayım" yani "hastalığa meyilliyim" demesi gibi, kokusu [zâhiri] çirkin ve acı olsa bile, içinde ilim ve iyilik bulunan bir söz söylemektir.

Şeyh *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'nin 372. bâbında şöyle demiştir: Peygamberlerin, bazı müfessirlerin kendilerine nispet ettiği, hiçbir âyet ve sahih hadiste bulunmayan büyük günahlardan tenzih edilmele- ri kesin olarak vâciptir. Onlar, peygamberlerin Allah'ın bize anlattığı kıssalarını tefsir ettiklerini iddia etmektedirler. Bu konuda Allah'a yalan isnat etmekte ve en büyük günahları işlemektedirler.

2 İnşirâh, 94/1.

3 Enbiyâ, 21/63.

كما روي في الصحيح: «أن جبريل أتى إلى النبي وهو يلعب مع الصبيان فاخذه وصرعه وشق عن قلبه فاستخرج منه شبه علقة وقال: هذا حظ الشيطان منك ثم غسله في طست من ذهب من ماء زمزم ثم لأمه وعاد كما كان في مكانه». قال: وصورة الشق ليست مثل شق الذبح بالسكين وإنما المراد به كشف باطنه بيد جبريل من غير ألم يصيبه أو دم يصيبه وحاشاه من ذلك. قال: وهذا قريب من إخراج الله الذرية من ظهر آدم عليه السلام، بمسح اليد كما يليق بجلاله. وسبب توقف العقول الضعيفة ووقوع الاشتباه في مثل ذلك تعذر الخروج عن المألوفات، وذلك قوله تعالى: ﴿الْمَنْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ﴾ [الشرح: ١١] فلم يكن فيه بعد ذلك للهوى منفذ ولا للشيطان عليه سبيل، وأطال في ذلك.

١٠ وقال الشيخ: العارف بالله تعالى الجامع بين الطريقتين سيدي عبد العزيز الدريني رضي الله عنه: لا يجوز قطعاً نسبة الأنبياء عليهم الصلاة والسلام إلى الذنوب على حد ما نتعقله نحن، وإنما سماها الله تعالى في حقهم معصية وخطيئة وذلك لأن مقامهم الأرفع لا ذوق لولي فيه ولو ارتفعت درجته فضلاً عن غيره من أمثالنا. وذلك لأنهم معصومون من الوقوع في ذنوبنا. وغاية خطاياهم إنما هو مثل نظره إلى مباح أو لفظة رائجتها رعونة ومكروه وباطنها علم وصلاح مثل قول إبراهيم عليه الصلاة والسلام، ١٥ في معرض إقامة الحجة على قومه ﴿بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَذَا فَاسْتُلُوهُمْ﴾ [الأنبياء: ٦٣] وكما وقع له من قوله: ﴿إِنِّي سَقِيمٌ﴾ [الصافات: ٨٩] حتى لا يخرج مع قومه إلى ما دعوه إليه من اللهو واللعب أي مآلي إلى السقم ونحو ذلك، انتهى.

٢٠ وقال الشيخ في الباب الثاني والسبعين وثلاثمائة من الفتوحات المكية: يجب قطعاً تنزيه الأنبياء مما نسب إليهم بعض المفسرين من الطامات الكبرى مما لا يجيء في كتاب ولا سنة صحيحة. وهم يزعمون أنهم قد فسروا قصصهم التي قصها الله تعالى علينا وكذبوا الله في ذلك وجاؤوا فيه بأكبر الكبائر.

Bunlar, İbrâhim Halil (as) ve zihinlere ilk gelen anlamıyla *şekkin* kendisinde meydana geldiğine dair ona nispet edilenler gibi meselelerdir. Hz. Peygamber'in (sav) "Biz, şekk (şüphe) duymaya İbrâhim'den daha yakınız." şeklindeki hadisine bakmadılar. Bu, İbrâhim'in (as) Allah'ın ölüleri diriltmesinden şüphe etmesi değildir. Bir peygamberin bunun gibi bir konuda şüphe etmesinden Allah'a sığınırız. O, ölülerin diriltilmesinin birçok yol ve yönteminin olduğunu biliyordu, ancak Allah'ın bunlardan hangisiyle ölüleri dirilteceğini bilmiyordu. Aynı zamanda ilminin artmasını isteyen bir tabiata da sahipti. Yüce Allah bu yöntemlerden birisini onun için belirledi, o da böylece rahatladı ve o anda Allah'ın ölüleri nasıl dirilttiğini öğrendi. Dolayısıyla sorusu başka bir şey için değil, sadece keyfiyetle ilgiliydi. Hz. Süleyman kıssası ve Babil'deki Harut ve Marut isimli meleklerle nispet edilenler de böyledir. Bunların hiçbirisi hakkında ne bir âyet ne de bir hadis vardır. Bunlar, yahudilerden nakledilenlerdir. Onlar Allah'ın peygamberlerini cerhetme konusunda anlattıklarıyla, peygamber ve meleklerin şerefine leke sürmüşler ve Kur'ân tefsirlerini de bunlarla doldurmuşlardır. Yüce Allah bizi ve kardeşlerimizi fikir, fiil ve sözlerdeki hatalardan korusun. 154. bâbda ise şöyle demiştir: Vâizin peygamberler ve melekler konusunda Allah'ı gözetmesi ve Allah'tan hayâ ederek vaazında, Allah'ın zâtı hakkında düşünmek ve peygamberlerin (as) makamları hakkında konuşmaktan uzak durması gerekir. Onlara vâris olmanın dışında, insanların zihninde onları başkalarıyla karşılaştırmaya sebep olacak derecede, onların zelleleri hakkında konuşmamalıdır. Yüce Allah, onları bütün insanlar arasından seçmesine ilâve olarak, peygamberleri en güzel şekilde övmüştür. Tarihçilerin yahudilerden naklettiği şeyler gibi, onların isyan etmeleri nasıl helâl olabilir? Şöyle demiştir: "Ayrıca en büyük felâket, bunu Allah'ın kelâmının tefsiri yapmaları ve tefsirlerinde "Müfessirler Dâvûd'un kıssası hakkında şöyle dediler" demeleridir. Buna göre Dâvûd (as), Uriya'nın hanımına bakmış ve ondan hoşlanmış. Ölmesi için onu savaşa göndermiş ve o kadınla evlenmiştir. Yûsuf kıssasında da onun (as) günaha yöneldiğini (hemm) ve peygamberlerin bu tür şeylerden mâsum olmadıklarını söylemişlerdir. Yine Lût kavminin kıssasında "Keşke size gücüm yetseydi ya da sağlam bir desteğe yaslansaydım."⁴ âyeti bağlamında, bunun bir acizyet ve arayış olduğunu söylemişlerdir.

وذلك كمسألة إبراهيم الخليل عليه السلام وما نسبوه إليه من وقوع الشك بحسب ما يتبادر إلى الأذهان وما نظروا في قوله: «نحن أولى بالشك من إبراهيم.» وذلك أن إبراهيم عليه السلام لم يشك في إحياء الله الموتى معاذ الله أن يشك نبي في مثل ذلك وإنما كان يعلم أن لإحياء الله الموتى طرقا ووجوها متعددة لم يدر بأي وجه منها يكون إحياء الله تعالى للموتى، وهو مجبول على طلب الزيادة من العلم. ٥

فعين الله تعالى له وجهها من تلك الوجوه فسكن ما كان عنده وعلم حينئذ كيف يحيي الله الموتى فما كان السؤال إلا عن معرفة كيف لا غير. وكذلك القول في قصة سليمان وما نسبوه إلى الملكين بابل هاروت وماروت كل ذلك لم يرد في كتاب ولا سنة، وإنما ذلك نقل عن اليهود فاستحلوا أعراض الأنبياء والملائكة بما ذكروا لهم من تجريحهم أنبياء الله تعالى وملأوا تفاسيرهم للقرآن من ذلك. ١٠

فالله تعالى يحفظنا وإخواننا من غلطات الأفكار والأفعال والأقوال آمين، انتهى. وقال أيضا في الباب الرابع والخمسين ومائة: ينبغي للواعظ أن يراقب الله تعالى في أنبيائه وملائكته ويستحي من الله عز وجل ويجتنب الطامات في وعظه كالقول في ذات الله بالفكر والكلام على مقامات الأنبياء عليهم الصلاة والسلام، من غير أن يكون وارثا لهم فلا يتكلم قط على زلاتهم بحسب ما يتبادر إلى أذهان ١٥

الناس بالقياس على غيرهم. فإن الله تعالى قد أثنى على الأنبياء أحسن الثناء بعد أن اصطفاهم من جميع خلقه. فكيف يستحل أعراضهم بما ذكره المؤرخون عن اليهود! قال: ثم إن الداهية العظمى جعلهم ذلك تفسيرا لكلام الله ويقولون في تفسيرهم: قال المفسرون في قصة داود إنه نظر إلى امرأة أوريا فأعجبته فأرسله في غزاة ليموت فيأخذها. وكقولهم في قصة يوسف عليه السلام، إنه هم بالمعصية ٢٠

وأن الأنبياء لم يعصموا عن مثل ذلك. وكقولهم في قصة قوم لوط: ﴿قَالَ لَوْ أَنَّ لِي بِكُمْ قُوَّةً أَوْ آوِي إِلَى رُكْنٍ شَدِيدٍ﴾ [هود: ٨٠] العجز والتحري ونحو ذلك.

Bozuk te'viller ve uydurma hadislerle dayanmışlardır. Bunlar, Allah hakkın-
da yalan ve iftirada bulunan bir kavimden nakledilmiştir. Bunların ben-
zerlerini meclislerinde anlatan bir vâiz, kalbinde eğrilik bulunan kimseler
için, kendisinden işittiklerini delil sayıp da peygamberler hakkında günaha
5 düşecekleri zemin ve dehlizler oluşturmaları yüzünden Allah ve meleklerin
rahmetinden mahrum kalır. Bunlar: “Peygamberler bunlara düştüklerine
göre, ben nasıl korunayım?” derler. Peygamberlerin tamamı bu vâizin an-
lattıklarından uzaktır. Allah’a yemin olsun ki bu vâiz, ümmetin zihnini
bozmuştur. Bu şekilde her kimin içine düştüğü günahı hafife almasına se-
10 bep oldu ise, o kişinin günahı da bu vâizin boynunadır. Ancak şeytan, vaaz
kürsüsüne çıkıp insanlara vaaz etmedikçe kıyametin kopmayacağı nakle-
dilmiştir. Bunlar da onun öncü kuvvetleridir.”

Soru: İsmet ile hıfz arasında ne fark vardır?

Cevap: Aralarındaki fark, peygamberlerin, evliyânın aksine, nefislerinin
15 arzuladığı mubahlardan da mâsum olmalarıdır. Peygamberler bir mubahı
işlediklerinde, başkası gibi bunu nefislerinin arzusu için yapmazlar. Bunun
mubah ve meşrû kılındığının bilinmesi için yaparlar. Bu durumda bunu
bildirmek için yapmak kendilerine vâcip olur. Yani tebliğ için, mubah olan
fiil onlara vâcip olur. Şeyh Muhyiddin bunu *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'nin
20 “Tilâvet Secdeleri” bâbında zikretmiştir. Diğer peygamberlerin de müdafa-
asına kapı aralayarak Hz. Âdem'den (as) başlayıp Hz. Muhammed (sav) ile
bitirecek şekilde bazı peygamberlerin müdafaası sadedindeki bir kaç cevabı
zikretmek isterim. Allah'ın yardımıyla şöyle derim:

Bil ki kendisine yasak olduğu hâlde ağacın meyvesini yiyerek günah
25 işleyen ve böylece tövbe kapısını ilk açan Âdem'dir (as). Bu, çocuklarına
yasak işledikleri zaman ne yapmaları gerektiğini öğretmek için, sûreta iş-
lenmiş bir günahıdır. Çünkü o (as), bu kapıyı ilk açan kimsedir ve bu onun
elinden gerçekleşmeseydi, başkasının elinden gerçekleşirdi. Şeyh Muhyid-
din *el-Fütûhât*'ın 39. bâbında şöyle demiştir: “Âdem'in (as) günahı, Al-
30 lah'ın ona olan nimetinin bizzat kendisidir. Zira peygamberler sadece daha
yüksek bir mertebeye çıkarak, hâlden hâle geçiş yaparlar. Yüce Allah, onları
daha önceden inayetiyle seçip beğenmiştir ve asla onlara tuzak kurmaz.”

ويعتمدون على تأويلات فاسدة وأحاديث واهية. نقلت عن قوم قالوا في الله ما قالوا من البهتان والزور، فمن أورد مثل ذلك في مجلسه من الوعاظ مقتته الله والملائكة لكونه جعل دهليزا ومهادا لمن في قلبه زيغ يدخل منه إلى ارتكاب المعاصي ويحتج بما سمعه منه في حق الأنبياء ويقول: إذا كان الأنبياء وقعوا في مثل ذلك فمن أكون أنا. وحاشا الأنبياء كلهم عن ذلك الذي فهمه هذا الواعظ. فوالله لقد أفسد هذا الواعظ الأمة وعليه وزر كل من كان سببا لاستهاتته بما وقع فيه من المعاصي ولكن قد ورد: «أنه لا تقوم الساعة حتى يصعد الشيطان على كرسي الوعظ ويعظ الناس» وهؤلاء من جنوده الذين يتقدمونه، انتهى.

فإن قلت: فما الفرق بين العصمة والحفظ ؟

فالجواب: الفرق بينهما أن الأنبياء معصومون من المباح لهوى أنفسهم بخلاف الأولياء. فإذا فعل الأنبياء المباح لا يفعلونه لهوى أنفسهم كغيرهم وإنما يفعلونه على جهة التشريع أنه مباح فهو واجب عليهم حيثئذ يعني: فعل المباح إذ التبليغ واجب عليهم. ذكره الشيخ محيي الدين في آخر باب سجود التلاوة من الفتوحات المكية: وقد حُب لي أن أذكر لك بعض أجوبة عن بعض الأنبياء عليهم الصلاة والسلام، مبتدئا بآدم عليه السلام خاتما بمحمد ﷺ فتحا لباب الأجوبة عن باقيهم فأقول وبالله التوفيق:

اعلم أن آدم عليه الصلاة والسلام، أول فاتح لباب التوبة حين وقع على يديه ما وقع من أكل الشجرة بعد النهي عنها، فكانت معصية صورية ليعرف بنيه كيف يفعلون إذا وقعوا في المنهي عنه، لأنه عليه السلام هو فاتح القبضة ولو لم يقع ذلك على يديه لوقع على يد غيره. وقد قال الشيخ محيي الدين في الباب التاسع والثلاثين من الفتوحات: كانت معصية آدم عليه السلام من عين نعمة الله تعالى عليه لأن الأنبياء عليهم الصلاة والسلام، لا ينقلون قط من حال إلا لأعلى منها. فإن الله تعالى اجتباهم واصطفاهم بسابق العناية فلا يمكر الحق تعالى بهم أبدا.

Şöyle demiştir: “Buradan Âdem ve Havva’nın yeryüzüne inmelerinin onlara verilmiş bir ceza olmadığı, sadece İblîs’in cezalandırıldığı anlaşılar. Âdem (as) daha önce halife kılınacağına dair yapılan vaade bağlı olarak, tövbe ettikten ve Rabb’inden aldığı kelimelerle itirafta bulunduktan sonra indirildi. Onun (as) itirafı, İblîs’in: “Ben ondan hayırlıyım”⁵ şeklindeki sözünün karşılığıdır. Yüce Allah, bize itiraf makamının onun katındaki yerini ve onun sonucu olan saadeti ve Rabb’imizin emirlerine muhalefet ettiğimiz takdirde, tutmamız gereken yöntemi bununla bize öğretmiştir. Dolayısıyla daha önce geçtiği gibi, Âdem’den sadır olan şey[in hikmeti], Allah’ın emrine muhalif olan bir şey yaptıkları takdirde bundan kurtuluşun ve tebriyenin nasıl olacağını evlatlarına öğretmekten ibarettir. İblîs’in durumuna gelince; Yüce Allah, “Biz falan kimseden daha hayırlıyız.” demekten sakınmamız için, şeytanın daha hayırlı olma iddiasında ona uyan her kişinin Allah’ın huzurundan tard edileceğini ve lanetlenip kovulacağını bize öğretmiştir. Bu nedenle Âdem’in aksine İblîs’in yeryüzüne inışı, kendisine verilen bir cezadır. İblîs, Âdem’in (as) aksine yeryüzüne günahları işlemek için indi. Âdem ise hilâfet ve yüksek mertebelere erişmek için indi. Çocuklarının bütün iyilikleri onun defterine yazılır, ancak günahları yazılmaz.

Soru: İblîs’in günahı, ebedî şekâveti gerektirmez. Zira Allah’a şirk koşmamış, sadece Allah’ın kendisini çamurun aksine, özünde aydınlık bulunan nârdan (ateş) yaratmasından dolayı, O’nun en-Nûr ismine daha yakın olduğunu ileri sürerek, Âdem’e (as) karşı büyüklük taslamıştır.

Cevap: İblîs’in ebedî şekâveti; Allah’a karşı gelmesi, sonsuza kadar yaşasa bile insanlara sapıklığı fısıldamaya içten içe azmetmesi ve O’nun fiillerini hikmetsiz sayması dolayısıyladır. Dolayısıyla bu niyet ve fiilin bir benzeri ile cezalandırılmış ve yeryüzündeki bütün müşriklerin günahı da ona dönmüştür. Şeyh Ebû Medyen şöyle demiştir: “Cennet ve cehennem ehlinin ebedî kalışları (huld), niyetleri sebebiyledir. Niyetleri olmasaydı kâfirlerin -adâlet gereği- sadece isyanları süresi kadar azap görmeleri gerekirdi.”

Soru: İblîs’in kâfirlerden uzak olduğunu ifade eden: “Ben âlemlerin Rabb’inden korkarım.”⁶ şeklindeki sözü, saadete ulaştıran tevhid sözü müdür yoksa değil midir?

5 A’raf, 7/12.

6 Haşr, 59/16.

قال: ومن هنا يعلم أن هبوط آدم عليه السلام، وحواء إلى الأرض لم يكن عقوبة لهما وإنما كان عقوبة لإبليس وحده، فإن آدم عليه السلام أهبط بصدق الوعد السابق بأن يكون خليفة في الأرض من بعد ما تاب الله عليه واجتبه وبعد ما تلقى الكلمات من ربه بالاعتراف. فكان اعترافه عليه الصلاة والسلام، في مقابلة قول إبليس: ﴿أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ﴾ [الأعراف: ١٢] إلخ. فعرفنا الحق تعالى مقام الاعتراف عند الله تعالى وما ينتجه من السعادة لتتخذ ذلك طريقاً إذا خالفنا أوامر ربنا فكان ما وقع من آدم كالتعليم لبنيه إذا وقعوا في مخالفة كيف يكون خلاصهم وتنصلهم منها كما مر وأما إبليس فعرفنا الحق تعالى بدعواه الخيرية أن كل من اتبعه في هذه الدعوى طرد عن حضرة الله ولعن ورجم لنحذر من أن نقول «نحن خير من فلان». فلذلك كان هبوط إبليس إلى الأرض عقوبة له دون آدم فما هبط إبليس إلى الأرض إلا لاكتساب الأوزار بخلاف آدم عليه السلام فإنه أهبطه للخلافة والترقي في الدرجات فإن جميع حسنات بنيه في صحائفه وليس عليه من أوزارهم شيء.

فإن قلت: إن معصية إبليس لا تقتضي تأييد الشقاء لأنه لم يشرك بالله شيئاً وإنما افتخر على آدم عليه السلام، بما جبله الله عليه من الطبيعة التي هي النار لكونها أقرب إلى اسمه تعالى النور لما فيها من الإضاءة بخلاف الطين.

فالجواب: إنما جاء الشقاء الأبدي من اعتراضه على الله ونسبة أفعاله إلى غير الحكمة مع إضمماره في نفسه أنه لو بقي أبد الأبدين لوسوس للناس بالضلالة فجوزي بنظير فعله ونيته ورجع عليه وزر كل مشرك على وجه الأرض. وقد قال الشيخ أبو مدين: إنما خلد أهل الجنة والنار بالنيات وإلا فكان العدل أن يعذب الكفار بقدر مدة عصيانهم.

فإن قلت: فهل قوله: حين تبرأ من الذين كفروا بقوله: ﴿إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ﴾ [الحشر: ١٦]. توحيد يسعد به أم لا ؟

Cevap: Hayır, tevhid değildir. Çünkü o, -müşriğin nefsinde meydana gelip ondaki tevhidi tasavvuru ortadan kaldıran tarzda- nefsinde şirki tasavvur etmeden bir başkasına bu hususta vesvese veremez. Şirki kendi nefsinde bu şekilde tasavvur ettiği zaman, zaruri olarak tevhidden çıkar ve

5 saadete ermez. İblîs, şeksiz ve şüphesiz kendi nefsinde müşrikti. Ayrıca şirk sıfatının ondan gittiği varsayıldığı takdirde, müşriğin nefsinde şirki meydana getirecek bir etken kalmaz. Bil ki İblîs ilk şirk koşan ve şirk geleneğini ilk başlatandır. Bu nedenle âlemlerin en şakî olanıdır.

Soru: Yüce Allah'ın Âdem (as) hakkında "İsyan etti"⁷, İblîs hakkında ise

10 "Kaçındı"⁸ şeklindeki âyetinin hikmeti nedir?

Cevap: Şeyh'in 367. bâbda dediği gibi bu, esrar ilimleri kapsamında olup sadece ehline şifahî olarak söylenebilir.

Soru: İblîs'in peygamberlerin (as) şeriatından bilmediği bir şey var mıdır?

15 **Cevap:** Tamamını tam olarak bilir. Bu durum, peygamberlerin emrettiği şeklin zıddını insanlara fısıldaması içindir. Şayet bilmeseydi, belki de durum kendisine karışık gelir ve bazen insanlara peygamberlerin emrettiklerini emrederdi. Oysa onun için bu doğru değildir. Şeyh, *el-Fütûhât*'in "Hac Bâbı"nda, en garip şeyin İblîs'in her sene insanlarla beraber Vakfe yapması olduğunu zikretmiştir. Ancak Arafat'ta vakfe yapmaz, aksine Arafat'taki bir Arefe'de durur ve Allah'a ibadet etmeyi kaçırdığı için ağ-

20 lar, kaçırdıklarından dolayı üzüdür. Vakfe yapanların tamamının mağfiredildiğini gördüğünde, Arafat'tan olduğunu bildiği bir Araf'e'de durur ve rahmetin sâlih amel kapısından olmasa da minnet kapsından kendisini kuşatmasını umar. Şöyle demiştir: "Melekler ondaki mârifetullahı bildikleri için onu Arafat'tan kovmazlar; zaten genel olarak müşriklerin mescitlere

25 girmesi de câizdir."

Soru: Âdem'in (as) ağacın meyvesini yiyerek, bulunduğu makamdan daha aşağıda bulunan yeryüzüne inişinin hikmeti nedir?

7 Tâhâ, 20/121.

8 Bakara, 2/34.

فالجواب: ليس هو بتوحيد لأنه لا يقدر يوسوس لأحد بالشرك حتى يتصوره في نفسه على الصورة التي إذا حصلت في نفس المشرك زالت عنه صورة التوحيد فإذا تصورها في نفسه كهذه الصورة فقد خرج عن التوحيد ضرورة فلم يسعد به فكان إبليس مشركا في نفسه بلا شك ولا ريب ثم ولو قدر أن صفة الشرك ذهبت من نفسه لم يجد المشرك في نفسه من يحدثه بالشرك. فاعلم أن إبليس أول مشرك بالله وأول من سن الشرك فهو أشقى العالمين.

فإن قلت: فما الحكمة في قوله تعالى في آدم عليه السلام: ﴿وَعَصَى﴾ [طه: ١٢١] وفي إبليس ﴿ابْنِ﴾ [البقرة: ٣٤]؟

فالجواب: ما قاله الشيخ في الباب السابع والستين وثلاثمائة: أن ذلك من علوم الأسرار ولا يذكر إلا مشافهة لأهله.

فإن قلت: فهل إبليس يجهل شيئا من شرائع الأنبياء عليهم السلام؟

فالجواب: هو عالم بها كلها على الكمال وذلك ليوسوس للناس بضد ما أمرت الأنبياء به، ولولا علمه بها لربما التبس عليه الأمر فأمر الناس بما أمرت به الرسل وذلك لا يصح منه. وقد ذكر الشيخ في باب الحج من الفتوحات أن من أغرب الأمور أن إبليس يقف كل سنة مع الناس ولكن لا يقف في عرفة وإنما يقف في عرفة بفتح الراء وهي من عرفات فيقف يبكي على ما فاتته من طاعة الله عز وجل ويحزن على ما فاتته ولما يراه يحصل لأهل الموقف من المغفرة العامة فيقف بعرفة لعلمه أنها من عرفة رجاء أن تصيبه الرحمة من باب الامتنان لا من باب الأعمال الصالحة، قال: وإنما لم تطرده الملائكة عن عرفة لعلمهم بأن عنده معرفة الله عز وجل ودخول المشركين المساجد جائز في الجملة، انتهى.

فإن قلت: فما الحكمة في وقوع آدم عليه السلام في أكله من الشجرة ثم نزوله بعد ذلك إلى الأرض التي هي دون الحضرة التي كان فيها؟

Cevap: Şeyh'in 39. bâbda dediği gibi, bunun hikmeti ulemânın ve evliyânın sekinet bulmaları içindir. Zira onlar bir hata işlediklerinde bulundukları yüksek makamdan aşağıya inerler ve bununla Allah Teâlâ katında değersizleştikleri zehâbına kapılırlar. Âdem'in (as) hikâyesiyle, nefislerinde hissettikleri bu düşüşün, şakî olmalarını gerektirmediğini ve belki de inişlerinin Âdem'in inişi gibi, ikram olabileceğini bilirler. Allah'ın bir mekânı bulunmadığından, ulvî ve süflî bütün varlıklar O'nun huzurundadır. Kendisinden indiği gök, Allah'a yerden daha yakın değildir. Durum böyle olunca, velînin zelleden sonra insanların gözünden düşmesi ve bundan sonra üzüлp pişmanlık duyması, yükselmenin bizzat kendisidir. Zelle ile bulunduğu makamdan daha yükseğine çıkmıştır. Çünkü velînin yüceliği mârifet ve hâlin artmasıyla gerçekleşir. Yaşadığı zillet ve üzüntü nedeniyle, bu velînin Allah'ı bilmesi zelle öncesine göre daha fazla artmıştır. İşte bu, bizzat yükselmenin kendisidir. Böylece zellesi sebebiyle mevcut hâlini kaybettiği hâlde pişman olmayan, üzülmeyen, boyun bükmeyen ve Rabb'inin makamından korkmayan kimsenin de aşağıların en aşağısında olduğu anlaşılır. Ancak biz sadece ehlullahtan olup böyle bir durum söz konusu olduğunda, Allah'ın kendi haklarında "Yaptıklarında ısrar etmezler."⁹ buyurduğu gibi olan kimselerin zelleleri hakkında konuşmaktayız. Peygamber (sav) "Pişmanlık, tövbedir." buyurmuştur. Ebû Yezîd el-Bistâmî'ye "Ârif isyan eder mi?" diye sorulmuş, o da "Allah'ın emri takdir edilmiş bir kaderdir" demiş, "İsyan etmez" ya da "Allah'a karşı edebinden dolayı isyan etmez" dememiştir. "Allah'ın emri takdir edilmiş bir kaderdir" ifadesinin anlamı, ehlullahın mâsiyetinin başka bir şeyden dolayı değil, sadece kaderlerinin tahakkuk etmesi sebebiyle sâdır olduğu şeklindedir. Onlar için, başkalarının yaptığı gibi, şehvetleriyle bir isyana düşmeleri doğru olmaz. Zira bunda Allah'ın haram kıldığı sınırı aşmak söz konusudur. Oysa ehlullah, günahların şehveti ve bundan lezzet almaktan korunmuşlardır. Onların kalplerine yazılmış olan iman, onları bundan meneder.

Efendim Ali el-Havvâs (rh.a) şöyle demiştir: "Kulun emirlere muhalefet etmesinin hikmetlerinden biri de yaptığı ibadetlerde ucba kapılarak zillet makamına düşmesidir." Gece-gündüz sürekli yapılan ibadetler, insanların çoğunu ucub, kendini beğenme ve kendisinin insanların çoğundan daha hayırlı olduğunu düşünmeye götürür.

فالجواب: كما قاله الشيخ في الباب التاسع والثلاثين: أن الحكمة في ذلك كله تأنيس العلماء والأولياء إذا وقعوا في زلة فانحطوا عن مقامهم العلي وظنوا أنهم نقصوا بذلك عند الله تعالى فيعلمون بقصة آدم عليه السلام، أن ذلك الانحطاط الذي أحسوا به في نفوسهم لا يقضي بشقائهم ولا بد فربما يكون هبوطهم كهبوط آدم للتكريم والحق تعالى لا يتحيز والوجود العلوي والسفلي كله حضرته فليست السماء التي أهبط منها أقرب إلى الحق من الأرض وإذا كان الأمر على هذا الحد فعين هبوط الولي في عين الناس بعد الزلة وزله وانكساره بسببها هو عين الترقى، فقد انتقل بالزلة إلى مقام أعلى عما كان فيه لأن علو الولي إنما يكون بزيادة المعرفة والحال وقد زاد هذا الولي بحصول الذلة والانكسار من العلم بالله تعالى ما لم يكن عنده قبل الزلة وهذا هو عين الترقى. فعلم أن من فقد هذه الحالة في زلته ولم يندم ولم ينكسر ولا ذل، ولا خاف مقام ربه، فهو في أسفل سافلين ونحن ما نتكلم إلا عن زلات أهل الله عز وجل إذا وقعت منهم قال تعالى: ﴿وَلَمْ يُصِرُّوا عَلَىٰ مَا فَعَلُوا﴾ آل عمران: [١٣٥]. الآية. وقال: «الندم توبة» وقيل لأبي يزيد البسطامي أيعصي العارف؟ فقال: وكان أمر الله قدرا مقدورا. فلم يقل: لا يعصي ولا أنه يعصي أدبا مع الله تعالى، ومعنى: وكان أمر الله قدرا مقدورا أي: أن معصية أهل الله تعالى بحكم القدر النافذ فيهم لا غير ولا يصح في حقهم أن يقعوا في المعاصي قط بشهوتها كما يقع فيها غيرهم لأن في ذلك انتهاكا لحرمان الله تعالى وأهل الله تعالى محفوظون من شهوة المعاصي والتلذذ بها. فإن الإيمان المكتوب في قلوبهم يمنعهم من ذلك.

قال سيدي علي الخواص رحمه الله تعالى: ومن حكمة وقوع العبد في المخالفة للأوامر وقوعه في مقام الإذلال بالطاعات وعجبه بها. فإن توالي الطاعات الصرف ليلا ونهارا تورث غالب الناس الزهو والعجب وشهود أنهم خير من كثير من الناس.

Bu da Allah'ın huzurundan çok uzaktır. Yüce Allah teklifleri, nefislerin O'nun huzurunda boyun bükmesi ve mükellefin bu teklifler vesilesiyle Allah'ın yarattıklarından hiçbirine karşı nefsinde bir üstünlük görmemesi için belirlemiştir. Bu, İblis'in Allah'ın huzurundan kovulmasına sebep olan fiilidir. Zelil olmadan kurbiyet makamını iddia eden herkes yalancıdır.

Soru: Âdem'in (as) ağacın meyvesini yedikten sonra cesedinin karardığı nakledilmiştir. Bu durum, günahın Âdem'de (as) noksanlık anlamına gelen bir iz bıraktığını akıllara getirmektedir.

Cevap: Onun bedeninin kararması, noksanlığının değil, aksine Şeyh'in 72. bâbda: "Hacerü'l-esved, sütten daha ak olduğu hâlde cennetten indirilmiştir. Onu Âdemoğullarının hataları kararttı."¹⁰ hadisi bağlamında zikrettiği gibi, onun efendiliğe (siyâdet) nâil olmasının alâmetidir. Şöyle demiştir: "Âdem'in (as) cesedinin kararması da böyledir. Ağaçtan yemesi onun siyâdetine delâlet eder. Zira bunun neticesinde seçilerek yüceltilmişlerden oldu. Şayet ağaçtan yemeseydi, siyâdeti açığa çıkmazdı. Aynı şekilde Hacerü'l-esved de cennetten bembeyaz bir şekilde çıktığı için, onun dünyadaki siyâdetini açığa çıkaracak bir eser gerekmekteydi ki böylece cennete döndüğünde benzerlerinden ayırt edilebilsin ve Allah'ın yeryüzündeki sağ eli kılınarak, kendisine giydirilen yakınlık mertebesi açığa çıksın. Kâinatta efendiliğe sadece siyah renk delâlet eder. Yüce Allah, onun cennetten dünyaya gelerek efendi olduğunu bize bildirmek için, onu siyaha bürümüştür.

Şöyle dedim: Kâbe'nin örtüsünün siyah olması da bu kabilden olabilir. Abbâsîler ve daha başka halifelerin sarıklarının siyah olması da bundan olabilir. Hz. Peygamber'in (sav) Mekke'yi fethettiği gün, siyah sarık giymesinin hikmeti de tahdîs-i nimet kabilinden, insanlara efendi olduğunu izhar etmek olabilir. Böylece "İnsanların hataları, onu kararttı." ifadesinin anlamı anlaşılmış oldu. Yani "Onu öperek seyyid (efendi) kıldılar." Aynı şekilde Âdem'in derisinin kararması da onun efendiliğine delâlet eder. Zira onun yeryüzüne inişi, -nesillerin çoğalması ve terakkisi için- hilâfet inişidir.

10 Tirmizî, "Hac", 49. Hadisin sonunda Tirmizî, bu hadisin farklı rivayet senedlerinin bulunduğunu ve bunlardan İbn Abbâs'ın rivayetiyle ilgili kanaatinin hasen-sahih olduğunu belirtmektedir.

وهذا غاية البعد من حضرة الله عز وجل، وما جعل الله تعالى التكليف إلا ليزل بها النفوس بين يديه ولا يرى بها المكلف شرف نفسه على أحد من خلق الله تعالى فإن ذلك ذنب إبليس الذي أخرج به من حضرة الله عز وجل وكل من ادعى مقام القرب مع عدم الإذلال فهو كاذب، انتهى.

٥ فإن قلت: قد ورد أن آدم عليه السلام، لما أكل من الشجرة أسود جسده وقد يتبادر إلى الأذهان أن ذلك يؤذن بأن آدم عليه السلام، أثرت فيه المعصية نقصا ما. فالجواب: ليس اسوداد بدنه علامة على نقصه بل هو علامة على حصول سيادته كما ذكره الشيخ في الباب الثاني والسبعين في الكلام على حديث: «نزل الحجر الأسود من الجنة وهو أشد بياضا من اللبن فسودته خطايا بني آدم». قال: وكذلك القول في اسوداد جسد آدم عليه السلام، لما أكل من الشجرة يدل على سيادته لأن ذلك أورثه الاجتباء والاصطفاء ولولا أكله من الشجرة لما ظهرت سيادته وكذلك الحجر الأسود لما خرج من الجنة وهو أبيض، فلا بد من أثر يظهر عليه تعرف به سيادته في دار الدنيا إذا رجع إلى الجنة ويتميز به عن أقرانه ويظهر به عليه خلعة التقريب الإلهي في جعله يمين الله في الأرض ولم يكن من الأكوان ما يدل على السيادة إلا اللون الأسود فكساه الله تعالى لون السواد إعلاما لنا بأنه صار سيذا ١٥ بخروجه من الجنة إلى الدنيا.

قلت: ولعل من هذا القبيل جعل ستر الكعبة أسود، وكذلك عمائم خلفاء بني العباس وغيرهم ولعل ذلك هو سر لبسه، العمامة السوداء يوم فتح مكة إظهارا لسيادته على الخلق من باب التحدث بالنعمة. فعلم أن معنى قوله في الحديث: «فسودته خطايا بني آدم». أي: جعلته سيذا بتقبيلهم إياه وكذلك القول ٢٠ في اسوداد جلد آدم هو يدل على سيادته لأن هبوطه الأرض هبوط خلافة له للتناسل والترقي.

Soru: Hacerü'l-Esved'in siyahlığı ile Âdem ve çocuklarının cilt siyahlığı hususlarını bir araya getiren ortak nokta nedir?

Cevap: Seçilmişlik ve efendiliktir. Hacerü'l-Esved'in öpülmesi, Âdem ve çocuklarının hatalarından dolayı seçilip yüceltilmelerine benzer.

5 **Soru:** Neden insanlara bu taş secde etmeleri, onu öpmeleri ve onunla teberrük etmeleri emredilmiştir?

Cevap: Hatalarına kefâret olması için kendilerine emredilmiştir. Bu vesileyle efendilik [sahibi] ortaya çıkar ve kulluğun âdâbını yapan ile yapmayan birbirinden ayırt edilmiş olur. İnsanoğlu bazen Allah'ın kendisini yarattığı sûret ve başkasından ayrı olarak kendisine giydirdiği kemâl giysisi ile tefahura kapılabilir. Bu yüzden Hak Teâlâ, mertebe açısından kendilerinden daha düşük olmasına rağmen, insanlara cansız olan Kâbe cihetine secde etmelerini emretmiştir. Bir kısmı itaat etmiş, Allah onlardan razı olmuştur; bir kısmı ise isyan etmiş, Allah onlardan razı olmamıştır.

15 **Soru:** Bir topluluk şöyle dedi: “Kulda mârifetin hâsıl olması, onu günaha düşmekten alıkoyar. Âdem (as) ise âriflerin başta gelenlerindendir. Nasıl oldu da ağacın meyvesinden yedi?”

Cevap: Şeyh'in 207. bâbda dediği gibi, mârifet şüphesiz bir şekilde ârifli alıyor. Ancak Yüce Allah, büyüklerden birisinin, bir hikmetten dolayı takdir ettiği ve ezeli ilmiyle bildiği bir hataya düşmesini istediği zaman ona, o durumdaki hakikat yönünü gösteren bir te'vil ile bunu süslemesi gerekir. Haddizatında Âdem'de olduğu gibi, maksat bu amelle haramı çiğnemek değildir. Bu mukarreb olan kul, te'ville söz konusu günaha düştüğü zaman, Allah bunun bozukluğunu kendisine gösterir. İşledikten sonra hata yaptığı kesinleştiğinde, isyan ettiğini anlar. İşte bu durumda şeriat dili onun hakkında, isyan ettiğine dair hüküm verir ve kendi de kendisinin aleyhinde isyan ettiğine dair şahitlik eder. Fiilin kendisinden meydana geldiği durumda ise bu, te'vilin şüpheli olmasından dolayı değildir. Bu seferki durumda o, fetvâ verdiği esnada ilgili meseledeki meşrû hükmün o [hatalı te'vil] olduğuna inanan bir müctehid gibidir. İşte bu ikinci hâlde, hata ettiğini bir delilin zuhur etmesiyle anlar. Bu zahir delilin dili, -daha öncesinde değil, zuhur etmesiyle beraber- onun hataya düştüğüne hükmetmiş olur.

فإن قلت: فما الوجه الجامع بين سواد الحجر وجلد آدم وبنيه؟

قلنا: وجهه الاجتباء والسيادة فكان تقبيل الحجر يشبه الاجتباء والاصطفاء لآدم عليه السلام، وبنيه بسبب خطاياهم.

فإن قلت: فلم أمر الناس بالسجود على هذا الحجر وتقبيله والتبرك به؟

فالجواب: إنما أمروا بذلك ليكون كفارة لهم من خطاياهم فظهرت سيادته بذلك وحصل به تمييز القائم بآداب العبودية والمخل بالقيام بها، فإن بني آدم ربما زهوا بالصورة التي خلقوا عليها وبالكمالات التي خلعها الحق عليهم على ما سواهم فأمرهم الحق تعالى بالسجود إلى جهة الجماد الذي هو الكعبة مع أنه أنقص رتبة منهم، فمنهم من أطاع فرضي الله تعالى عنه، ومنهم من عصى فسخط الله عليه.

فإن قلت: قال القوم: إن حصول معرفة الله عز وجل للعبد تمنعه من الوقوع في معصية الله وآدم عليه الصلاة والسلام، من رؤوس العارفين بالله عز وجل فكيف وقع في أكله من الشجرة؟

فالجواب: كما قاله الشيخ في الباب السابع ومائتين: أن المعرفة تمنع العارف بلا شك. ولكن إذا أراد الله تعالى أن يوقع أحدا من الأكابر فيما قدره عليه لحكمة سبق بها علمه فلا بد أن يزين الله تعالى له الوقوع في ذلك بتأويل يقع له فيه وجه الحق ولا يقصد بذلك العمل انتهك الحرمه كما وقع لآدم عليه السلام، ثم إذا وقع ذلك المقرب في المعصية بذلك التأويل أظهر الله له فسادة فإذا تحقق بعد الوقوع أنه أخطأ علم أنه عصى فعند ذلك يحكم عليه لسان الشريعة بأنه عصى ويشهد على نفسه عند نفسه أنها عصت وأما في حال وقوع الفعل منه فلا لأجل شبهة التأويل فهو كالمجتهد في زمان فتواه بأمر ما اعتقادا منه أن ذلك عين الحكم المشروع في المسألة، وفي ثاني الحال يظهر له بالدليل أنه أخطأ فيكون لسان الظاهر يحكم عليه أنه أخطأ في زمان ظهور الدليل لا قبل ذلك.

Soru: İşledikleri günahıtan dolayı âriflerin cezası mı şiddetlidir, cahille-rinki mi?

Cevap: Hak Teâlâ'nın onlara olan itinasının şiddetinden dolayı, âriflerin cezası daha şiddetli olur. Bazen ârifin zellesi, cahilin yetmiş zellesinden daha çok öne çıkar. Şayet ârife utanma ve yüzünün kızarmasından başka bir ceza verilmezse bile, bu onun için yeterlidir. Belki de [af ve] mağfiretin cezadan daha ağır gelmesi gibi, bu utanç da ârife göre zâhiri cezadan daha ağırdır. Zira ceza, karşılığını vermektir ve ifa edildiği anda kul rahatlar. Bu durumda borcunu veren kimse gibi olur. Bağışlanmak ise böyle değildir, uzun süre ârifin utanç ve sıkılması devam eder. Bu ise bir günde verilen ve sona eren şiddetli cezadan daha ağırdır. Yüce Allah bu bağlamda: “Fitne öldürmekten daha şiddetlidir.”¹¹ buyurmuştur. Bizim zikrettiğimiz mânadan dolayı, Yüce Allah kulunu himaye ettiği ve günahını bağışladığı vakit kuluyla hâtırının (hatırlamasının) arasına girer ve ona günahını unutturur. Zira hatırladıkça utanır. İzzetli bir insanın, kötülük yaptığı birinden nimet görmesi karşısında duyacağı utançtan daha büyük bir azap yoktur. Hatta hayâ sahibi birisi, kâmile olan Hz. Meryem'in: “Keşke daha önce ölseydim de unutulup gitseydim.”¹² dediği gibi, anılmaya değer bir şey olmamayı bile temenni eder. Kaldı ki o, Allah'ın: “Baban kötü bir adam değildi, annen de kötü kadın değildi.”¹³ âyetiyle işaret ettiği gibi, kendisine, babasına ve annesine layık olmayan bir şeyi nispet etikleri için, insanlardan utanıyordu. Yüce Allah onu, kendisine nispet ettikleri sebebiyle kavminden utanarak duyduğu azaptan kurtardı. Hâl böyleyken kulun, âlemlerin Rabb'ine karşı sınırları aşmak ve açıkça günah işlemek nedeniyle duyacağı hayâ nasıl olabilir!

Soru: Hak Teâlâ'nın günahları unutturması, “Onların kötülükleri iyiliklere tebdil edilir.”¹⁴ âyetinde işaret edildiği gibi, onları hasenata çevirmesini de gerektirir mi?

Cevap: Bunu gerektirmez. Ancak âriflerden bazıları: “Kulun günahını tam olarak unutması, günahlarının hasenata tebdil edildiğine dair Allah'tan büyük bir müjdedir. Çünkü tebdilin alâmetlerinden biri günahı unutmaktır.

11 Bakara, 2/191.

12 Meryem, 19/23.

13 Meryem, 19/28.

14 Furkan, 25/70.

فإن قلت: فهل تكون عقوبة العارفين على الذنب أشد أم عقوبة الجاهلين؟

فالجواب: أن عقوبة العارفين بالله تعالى أشد لشدة اعتناء الحق تعالى بهم وربما كانت زلة العارف ترجح على سبعين زلة من زلات الجاهل ولو لم يكن من عقوبة العارف إلا ما يحصل عنده من الاستحياء والخجل لكان ذلك كفاية بل ربما كان ذلك الخجل أشد على العارف من العقوبة الظاهرة، كما أن المغفرة أشد عليهم من العقوبة وذلك لأن العقوبة جزاء فيجد العبد الراحة عند الاستيفاء منه فهو بمنزلة من أوفى دينه والغفران ليس كذلك فلا يزال العارف ملازم الخجل والحياء مدة طويلة وذلك أشد من العقوبة الشديدة في يوم وتنقضي. كما قال تعالى: ﴿وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ﴾ [البقرة: ١٩١]. ولهذا المعنى الذي ذكرناه كان الحق تعالى إذا اعتنى بعبده وغفر له ذنبه أحال بينه وبين تذكره وأنساه إياه لأنه لو تذكر لاستحى ولا عذاب على النفوس الشريفة أعظم من أن ينعم عليها من هي مسيئة في حقه حتى إن صاحب الحياء يود أنه لم يكن شيئاً مذكوراً كما قالت الكاملة: ﴿يَا لَيْتَنِي مِتُّ قَبْلَ هَذَا وَكُنْتُ نَسِيًا مَّنْسِيًا﴾ [مريم: ٢٣] مع أن حياءها إنما كان من المخلوقين حين نسبوا إليها ما لا يليق بها ولا بأبيها وأمها، كما أشار إليه قوله تعالى: ﴿مَا كَانَ أَبُوكَ أَمْراً سَوْءَ وَمَا كَانَتْ أُمُّكَ بَعِيًّا﴾ [مريم: ٢٨] فبرأها الله تعالى مما نسب إليها لأجل ما نالها من عذاب الحياء من قومها فكيف بالحياء من رب العالمين فيما يحققه العبد من تعدي حدود ومجاهرته بالمعاصي.

فإن قلت: فهل يلزم من كون الحق تعالى ينسى عنده سيئاته أن تكون بدلت بحسنات كما أشار إليه في قوله تعالى: ﴿فَأُولَٰئِكَ يَدْلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ﴾ [الفرقان: ٧٠].

فالجواب: لا يلزم ذلك، ولكن قال بعض العارفين: إن في نسيان العبد ذنوبه بالكلية بشرى عظيمة من الله بأنه بدل سيئاته حسنات فإن من علامة التبديل نسيان الذنب،

Zira Allah günahı iyiliğe tebdil ettiği zaman, günahın dört varlık mertebesinin hiçbirinde var olması söz konusu olmaz.” demişlerdir. Bunu bazı âriflerin “İnsanın zihinden gitmeyen bir günah için yeni bir tövbe edilmesi gerekir. Zira o ana kadar tebdil edilmemiştir ve ömür boyunca çokça istiğfar edilmesi gerekir. Allah’a yemin olsun ki biz büyük bir iş için yaratıldık.” şeklindeki sözleri de desteklemektedir. Efendim Ali el-Havvâs’ın (rh.a) şöyle dediğini işittim: “Yüce Allah velîlerinin has olanlarına, rahmet olarak günahlarını unutturur. Zira kul her günahını hatırladığında, kendisini Allah’tan uzaklaştıran çirkin bir sûretin aralarında bulunduğunu düşünür.” Bu nedenle “Safa anında cefayı hatırlamak, cefadır.” demişlerdir. Kardeşim Efdalüddin’in (rh.a) de şöyle dediğini işittim: “Yüce Allah “Geçmiş ve gelecek olan günahlarını bağışlamak için”¹⁵ âyetini Hz. Muhammed’e (sav) indirdiğinde, bulunduğu makamın safiyetinden dolayı günahı hatırlamak, gûnahtan daha ağır geliyordu.” Oysa daha önce geçtiği gibi, bu günahları bizim gibiler [günah olarak] idrak edemez. Zira bunlar: “İyilerin iyilikleri mukarreb olanların günahlarıdır.” kabilinden, onun şerefli olan makamı itibarıyla gûnahtır. Bu anlatılan, şu hikâyeye benzer: Bir ârif bir duvarın yanından geçerken orada şiddetle ağlamaya başladı. Kendisine: “Neden ağlıyorsun?” denildiğinde; “Ben sahibinin izni olmadan bir toprakla teyemmüm ettim.” der. Bizim zamanımızda -sâlih olmayan insanlar bir yana- sâlihlerden bir zât bile bundan dolayı ağlamaz.

Şeyh Muhyiddin *el-Fütûhât*’ın 207. bâbında, “Geçmiş ve gelecek olan günahlarını bağışlamak için”¹⁶ âyeti bağlamında şöyle demiştir: “O anda Peygamber (sav), günahını hatırladığı için üzülmüş ve bundan sonra Cebrâîl sadece Dihye kılığında kendisine gelmiştir. Oysa bu âyetin nüzûlünden önce dilediği sûrette inmekteydi. Dihye zamanının en güzel sûretlisiydi. Böylelikle Hak Teâlâ, Muhammed’e (sav) hâl diliyle: “Benimle senin aranda sadece iyilik ve güzellik sûreti vardır. Zira en büyük dostumsun” der gibidir. Krallara yönelik âdâptan biri de vezirlerin alaca, cüzzam ve herhangi bir şekli bozukluklarının olmaması ve bu tür bir âfete mâruz kalan bir kim-

15 Fetih, 48/2.

16 Fetih, 48/2.

وذلك أن الذنب إذا بدله الله بحسنات لم يبق للذنب صورة وجود من الوجودات الأربعة. ويؤيد ذلك قول بعض العارفين: كل ذنب لم يذهب من ذهن الإنسان فليحدث له توبة جديدة فإنه إلى الآن لم يبدل وليكثر من الاستغفار طول عمره فوالله ما خلقنا إلا لأمر عظيم. وسمعت سيدي عليا الخواص رحمه الله تعالى يقول: إنما أنسى الله تعالى خواص أوليائه ذنوبهم رحمة بهم لأن العبد كلما تذكر ذنبه فكأنه يجعل بينه وبين الله تعالى صورة قبيحة تؤذن بالبعد. ولهذا قالوا: ذكر الجفاء في وقت الصفاء جفاء انتهى. وسمعت أخي أفضل الدين رحمه الله تعالى يقول: لما أنزل الله تعالى على محمد ﷺ: ﴿لِيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ﴾ [الفتح: ٢] كان ذكر الذنب عليه أشد من الذنب لصفاء الحضرة التي كان فيها على أن تلك الذنوب لا يتعقلها مثلنا كما مر. لأنها ذنوب بالنظر إلى مقامه الشريف من باب حسنات الأبرار سيئات المقربين، كما بلغنا أن شخصا من العارفين مر على جدار فانتحب عنده بالبكاء فقليل له: ما سبب هذا البكاء؟ فقال: وقع لي أنني تيممت من تراب بغير إذن صاحبه: وهذا الذنب لا يكاد يبكي عليه أحد ولو من صالحه زماننا فضلا عن غيرهم.

وقال الشيخ محيي الدين في الباب السابع ومائتين من الفتوحات من حين نزل قوله تعالى: ﴿لِيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ﴾ [الفتح: ٢]. وتألم النبي من ذكر الذنب فما نزل عليه جبريل قط إلا في صورة دحية، وكان قبل نزول هذه الآية ينزل عليه في أي صورة شاء وكان دحية أجمل أهل زمانه فكأن الحق تعالى يقول لمحمد ﷺ بلسان الحال: ما بيني وبينك إلا صورة الجمال والحسن لأنك أعظم حبيب. وفي آداب الملوك أنه ينبغي للوزراء أن لا يكون في أحد منهم عاهة من برص أو جذام أو تشويه خلقه وأن لا يحضر بين يديهم قط أحد في بدنه عاهة بل يقضون حاجته من غير أن يقفوه بين يدي السلطان، فافهم.

Dihye'nin [güzelliğindeki] kemâlden dolayı, Medine'ye gelip de onu gören hamile kadınlar, -nefisleri ondaki bu cemâli idrak edince - çocuklarını düşürürlerdi. Oysa kadınlar, Resûlullah (sav) Dihye ile mukayese edilemeyecek derecede ileri düzeyde bir cemâle sahip olmasına rağmen, onu görünce
5 çocuk düşürmezlerdi. Bunun sebebi, onun insanlar için şeriat koyucu olması ve kendisini görmenin onlara emredilmiş olmasıdır. Bu nedenle görülmesi emredilmemiş olan Dihye'nin aksine, Yüce Allah insanlara rahmet olarak, onun (sav) cemâlini çoğundan gizlemiştir.

Soru: Seyyiatın hasenatle değiştirilmesinin şekli nasıl olmaktadır? Biz-
10 zat günahın kendisi kulun defterinde iyiliğe mi dönüşmekte yoksa kul, isyanından sonra Allah'a itaat mı etmektedir?

Cevap: Ehl-i keşften olan bazılarının dediği gibi, bunun şekli defterinde günahın değiştirilerek yerine ona denk gelecek bir iyiliğin yazılması şeklinde olmaktadır. Şayet günah büyük ise yerine büyük bir iyilik, küçük
15 ise küçük bir iyilik yazılır. Şayet doğru ise, bu Allah'ın kuluna büyük bir inayetidir. Zira nefse dünyevî şehvetlerin hazzını yaşatmakta, daha sonra defterine bilinmeyen sâlih ameller yazılmaktadır. Böylece ârif, seyyiatının hasenata tebdil edildiğini gördüğünde, bunu en büyük nimet olarak bilir.

Soru: Havastan olan birisinin keşif ve müşâhede ile Levh-i mahfûz'da Allah'ın kendisi için ne takdir ettiğini görerek, Rabb'ine isyan etmesi doğru mudur?
20

Cevap: Bir ârif için bu asla doğru değildir. Zira kalbiyle keşfetmesi, sürekli ihsan mertebesinde bulunmasına hastır. Şayet onun keşifle isyan etmesi takdir edilmişse, Hak Teâlâ bu fiil hususunda kendisinden razı olmayarak [ona bunu] gösterir.

Soru: Ebû Yezîd'e "Ârif isyan eder mi?" sorusu sorulduğunda, verdiği
25 cevap daha önce geçti. Buna göre "Allah'ın emri takdir edilmiş bir kaderdir" demiş ve böylece ârifin diğer günahlara düşmesini mümkün görmüştür.

Cevap: Bu böyledir. Hatta bir velînin, müslümanın düşeceği günahlar şöyle dursun, Allah hakkındaki mârifetinden sonra isyan eden İblîs gibi, iman ettikten sonra küfre düşmesi bile mümkündür. Ebû Yezîd, mebhasın baş taraflarında geçtiği üzere muayyen bir şeyle hüküm verme konusunda Allah Teâlâ'ya karşı edep gözeterek [isyanın] olmasını ve olmamasını mümkün görmüştür.
30

وكان من كمال دحية أنه ما رأته حامل دخل المدينة إلا ألقت ما في بطنها لما أدركها في نفسها من شهود ذلك الجمال وإنما لم تلق الحوامل ما في بطنها عند رؤية رسول الله ﷺ مع أنه أجمل من دحية بما لا يتقارب لأنه مشرع والناس مأمورون برؤيته فستر الله تعالى جماله عن غالب الناس رحمة بهم بخلاف دحية لم يؤمر أحد برؤيته.

فإن قلت: ما صورة تبديل السيئات بالحسنات هل تصير نفس المعصية التي وقعت حسنة في صحيفة العبد أم يصير العبد يطيع الله تعالى بعد أن كان يعصيه؟

فالجواب: كما قاله بعض أهل الكشف: إن صور التبديل أن يبدل اسم السيئة في الصحيفة ويكتب مكانها حسنة تشاكلها فان كانت المعصية كبيرة تكتب مكانها حسنة كبيرة أو كانت صغيرة، كتب موضعها حسنة صغيرة وهذا الأمر أعظم عنايات الله تعالى بالعبد إن صح لأنه يعطي النفس حظها في الشهوات الدنيوية ثم يكتب الله تعالى له في صحيفة أعماله صالحة لم يعلم عينها فعلم الله تعالى إذا بدل سيئات العارف حسنات رأى ذلك من أكبر النعم عليه.

فإن قيل: فهل يصح أن يعصي أحد من الخواص ربه على الكشف والشهود إذا رأى في اللوح المحفوظ ما قدره الله عليه؟

فالجواب: لا يصح ذلك لعارف أبداً، لأن المخصوص بما كشف بقلبه في حضرة الإحسان على الدوام. ولو قدر أنه عصى الله تعالى على الكشف لا يشهد الحق تعالى إلا غير راض عنه في ذلك الفعل.

فإن قيل: قد تقدم قول أبي يزيد حين سئل أيعصي العارف؟ فقال: وكان أمر الله قدرا مقدورا فجوز وقوع العارف في سائر المعاصي.

فالجواب: وهو كذلك فجائز في حق الولي أن يكفر بعد إيمان فضلا عن المعاصي الإسلامية كما وقع لإبليس فإنه عصى بعد معرفته بالله عز وجل. وإنما جوز أبو يزيد ذلك وعدمه أدبا مع الله تعالى أن يحكم عليه بشيء معين كما مر أوائل المبحث،

Yani şayet Yüce Allah ârifin günaha düşmesini takdir etmişse, bunu iş-
lemesi gerekir. Ancak te'vil veya tezyin, gaflet ya da yanıltma şeklindeki
perde (hicâb) ile bunu yapar. Hadiste de Allah'ın kazâ ve kaderini ger-
çekleştirmek istediğinde, akıl sahibinin aklını başından alacağı belirtilerek
5 buna işaret edilmiştir. Burada kastedilen mükellefin [mevcut ve dâimî] akli
değil, -isyan anında- Allah'ın huzurunda bulunduğunu hatırlayan akıldır.
Bunda hata etmekten sakın. **En doğrusunu Allah bilir.**

Soru: Yüce Allah: “Kullarımın üzerinde bir hâkimiyetin olmaz.”¹⁷ bu-
yurmuştur. Âdem (as) ise en yakın kullardandır. Öyleyse İblîs Hz. Âdem'in
10 (as) ağaçtan yemesine nasıl vasıta olmuştur?

Cevap: İblîs, Âdem'e (as) isyan ettireceğini belirterek gelmedi, aksine
onu aldattı ve bunun için onun kendisine nasihat edicilerden olduğunu söy-
lerek Allah Teâlâ üzerine yemin etti. Bu aldatıcı sözlerinden biri de Allah'ın
kendisini ağaca yaklaştırmaktan nehyettiğini, onun meyvesini yasaklamadığını
15 söylemesidir. Âdem'le ilgili yapılan savunmaların birinde meşhur olduğu gi-
bi, bunlardan biri de ona nehyedildiği sûrette değil, yasaklanmayan yani ye-
me sûretinde geldiğidir. Bunun izahı şudur: İblîs bir insanı aldatmak istediği
ve ismet ve hıfzın kendisini kapladığını gördüğü zaman, onun gibi bir insan
kılığında gelir. Bu velî de onun şeytan değil de kendisi gibi bir insan oldu-
20 ğunu düşünür. Yoldan çıkarmak için buna kulağı tarafından yanaşır ve te'vil
ederek zihnine girer. Bunun en aşağısı “Allah Gafur ve Rahîm'dir”, “Allah'ın
rahmeti günahkârlar için değil midir?” ve “Peygamberiniz ‘Şefaatiüm ümme-
timin büyük günah işleyenleri içindir.’¹⁸ demedi mi?” tarzındaki vesveseleri-
dir. Buna meylettirdiği zaman; şayet delili te'vile yorumlanmayacaksa “Yap,
25 senin gibilerine günah zarar vermez.” der. Ancak bu günahın delili te'vil edi-
lebilir. Bu İblîs'in te'vil ve tezyîn ile vesvese vermesi olmaksızın, başlangıçta
akıllı bir insanın günaha yönelmeyeceğini bilmesinden dolayıdır. İblîs ona
bu ilkeyi verince, kul günahı işleme veya terk etme konusunda ictihad ehli
hâline gelir. Şayet hata ederse, bir sevap alır ve mahfuz olan bu kul, İblîs'in
30 sözünü hatırladığı müddetçe, şeytanın muradı tamamlanmaz. Şayet unu-
tursa, bu durumda da Âdem'in (as) işlediği gibi, zorunlu olarak günahı işler.

17 Hicr, 14/42.

18 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 218; Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 21; Tirmizî, “Kıyâmet”, 11; İbn Mâce, “Zühed”, 37. Hadisle ilgili değerlendirme için bk. Aclûnî, *age*, II, 10.

أي: إن كان الله تعالى قدر على العارف المعصية فلا بد من وقوعه فيها لكن مع الحجاب بتأويل أو تزيين أو غفلة أو سهو، كما أشار إليه حديث «إذا أراد الله تعالى إنفاذ قضائه وقدره سلب ذوي العقول عقولهم». الحديث يعني: العقول الذاكرة أنها بين يدي الله عز وجل حال عصيانها لا عقول التكليف فإياك والغلط، والله تعالى أعلم. ٥

فإن قلت: قد قال الحق جل وعلا: ﴿إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ﴾ [الحجر: ٤٢]. وآدم عليه السلام، من عبيد الاختصاص بيقين فكيف كان إبليس واسطة في أكل آدم عليه السلام، من الشجرة.

فالجواب: أن إبليس لم يأت آدم عليه السلام، من باب المعصية وإنما دلّاه بغرور، من ذلك حلفه لآدم عليه السلام، بالله تعالى إنه له من الناصحين. ومنها أنه قال: إنما نهاك الله تعالى عن قرب الشجرة لا عن أكل ثمرها، ومنها: كما هو مشهور في الأجوبة عن آدم عليه السلام، فما أتاه من صورة ما نهى عنه، وإنما أتاه من صورة ما لم ينه عنه الذي هو الأكل. وإيضاح ذلك: أن إبليس إذا أراد إغواء عبد ورأى وجه العصمة أو الحفظ محيطا به تجسد له في صورة إنسان مثله، فيتخيل ذلك الولي مثلا أنه إنسان لا شيطان ويأتيه بالإغواء من قبل أذنه فيدخل عليه فيما حجر عليه تأويلا أدناه أن يقول له: إن الله غفور رحيم. وهل رحمته إلا للمذنبين، وقال نبيكم: «شفاعتي لأهل الكبائر من أمتي» فإذا أصغى إليه يقول له: افعل فإن مثلك لا يضره الذنب إلا إذا كان دليله لا يحتمل التأويل وقد احتمل دليل هذه المعصية التأويل وذلك أن إبليس يعلم أن الإنسان العاقل لا يقدم على معصية الله ابتداء دون وسوسته بالتأويل والتزيين، فإذا أعطاه إبليس هذا الأصل صار العبد من أهل الاجتهاد في وقوعه في الذنب أو تركه فإن أخطأ فله أجر فلم يتم للشيطان مراده من ذلك العبد المحفوظ ما دام العبد ذاكرة قول إبليس فإن نسي ما قاله إبليس وقع ضرورة كما وقع لآدم عليه السلام.

Şeyh Muhyiddin şöyle demiştir: “Âdem ve Havvâ ağaçtan yediler çünkü temiz insanların (asfiyâ) kalbi saf olur; başkalarının kendilerine yalan söyleyeceğini düşünmezler. Ancak Allah’ın Âdem’e olan inayetinden dolayı, -İblîs’e rağmen ve onun burnunu sürtercesine- bu yeme beraberinde cennette ebedî kalma ve bitip tükenmeyen bir iktidar getirdi. Ancak o, Âdem için bunu değil, onun günah işlemesini ve tövbe etmemesini arzu etmişti. Oysa Allah Âdem’in tövbesini kabul etti. Günahlarından tövbe eden, günahı işlememiş gibidir.

Soru: İblîs’in Âdem’e (as) “Sana ebedîlik ağacını ve yok olmayan bir saltanatı göstereyim mi?”¹⁹ şeklindeki sözünden, Âdem’in elde ettiği hayrı kastetmiş olması mümkün müdür? Zira İblîs herhangi bir zaman belirlememiştir.

Cevap: İblîs, kesinlikle bunu kastetmiş olamaz. Çünkü o asla Âdem ve zürriyeti için hayır dilemez. Yüce Allah, onun velîsine verdiği vesveseyi güzel bir sonuçla geri çevirir. Söz gelimi İblîs’in maksadının aksine onu seçer ve seçkin kılar. Ebu’l-Abbâs el-Ureynî ve Şeyh Muhyiddin şöyle demiştir: “Hz. Âdem asla günah işlememiştir. Bilakis o günahı, potansiyel olarak onun sulbünde bulunup şekâvet ehlinden olan zürriyeti işlemiştir. Zira onun bedeni, müstakbel zürriyetini taşıyan bir sefine mâhiyetindedir.” Şeyh Ebû Medyen et-Tilimsânî de şöyle derdi: “Eğer ben, Hz. Âdem’in yerinde olsaydım ağacın (meyvelerinin) tamamını yerdim.” Başka bir rivâyette ise: “Hz. Âdem, o memnû ağaçtan yerken işin varacağı neticeyi bilseydi, ağacın tamamını yerdi.” Şeyh 305. bâbda “Âdem inkâr etti, zürriyeti de etti; Âdem unuttu ümmeti de unuttu.” hadisi hakkında geniş açıklamalarda bulunmuştur. Oraya bak, bu ilimlerin esrârengizliğinde hayret verici şeyler görürsün. Sana, Âdem’in (as) başkalarının işlediği gibi salt günah işlemekten berî olduğunu kesin olarak bildirecek ve babana [Âdem] karşı -bir kısım- görevini ifa etmene vesile olacak bir örnek vermek içime doğdu. Allah’ın yardımıyla şöyle derim:

Bil ki Yüce Allah ezeli olan ilmiyle bir kavmin saadet, diğerinin ise şekâvette olmasına hükmettiğinde -ki O’nun indindeki bu hüküm değişmez- bu kapıları açacak kimseler gerekti. İşte İblîs şekâvet kapısını, Âdem de (as) saadet kapısını açmıştır.

19 Tâhâ, 20/120.

قال الشيخ محي الدين: وإنما أكل آدم وحواء من الشجرة لأن قلوب الأصفياء صافية لا تعتقد أن أحدا يكذب عليهم ولكن من عناية الله تعالى لآدم أن تلك الأكلة أعقبته الخلد في جنته وملكا لا يبلى على رغم أنف إبليس لكن من غير ما قصده هو لآدم إنما كان قصده له أن يقع في الذنب ولا يتوب منه فتاب الله تعالى على آدم والتائب من الذنب كمن لا ذنب له. ٥

فإن قلت: فهل يمكن أن يكون إبليس قصد بقوله لآدم عليه السلام: «هَلْ أَذُكُّكَ عَلَى شَجَرَةِ الْخُلْدِ وَمُلْكُ لَا يَبُلَى» [طه: ١٢٠] الخير الذي آل أمر آدم عليه السلام إليه، فإن إبليس لم يعين وقتا؟

فالجواب: لا يصح من إبليس قصد ذلك أبدا لأنه ليس له خير إلى آدم وذريته البتة. وإنما الله تعالى يرد وسوسته خائبة بحسن العاقبة لوليه مثلا فيجتيبه ويصطفيه ضد ما قصد إبليس. وكان الشيخ أبو العباس العريني الشيخ محيي الدين يقول: لم يعص آدم ربه معاذ الله وإنما عصى من كان في ظهره من ذريته الذين هم أهل الشقاء لأن ظهره كان كالسفينة لسائر أولاده. وكان الشيخ أبو مدين التلمساني يقول: لو كنت مكان آدم لأكلت الشجرة كلها. وفي رواية أخرى: لو علم آدم حين أكله من الشجرة ما يؤول أمره إليه من الخير لأكل الشجرة كلها، انتهى. وقد بسط الشيخ الكلام على ١٥ حديث: «فجحد آدم فجحدت ذريته ونسي آدم فنسيت ذريته» في الباب الخامس وثلاثمائة، فراجعه تر العجب في غرائب تلك العلوم. وقد سنح لي أن أضرب لك مثلا تعلم به يقينا تنزيه آدم عليه السلام من المعصية المحضه كما يقع فيها غيره وتقوم ببعض واجب حق أبيك عليه الصلاة والسلام فأقول وبالله التوفيق:

اعلم أن الله سبحانه وتعالى لما قضى في سابق علمه بالسعادة لقوم والشقاوة لقوم ولم يبدل ذلك القول لديه فلا بد من فاتح يفتح القبضتين فكان إبليس فاتحا لقبضة الشقاوة وآدم عليه السلام فاتحا لقبضة السعادة. ٢٠

İblîs şakî, Âdem (as) ve onun izinden tövbe yolunu takip eden zürriyeti ise saîddir. Âdem onun başına gelenlerin kazâ ve kaderle olduğunu bildiği hâlde, günahını itiraf ederek “Rabb’imiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz.”²⁰ demiştir.

- 5 Çocuklarının, günaha düştüklerinde ondan nasıl kurtulacaklarını bilmele-
ri; İblîs ve onun insan ile cinlerden meydana gelen ordusunun yaptığı gibi
tövbe ve [hatasını] itiraf etmeksizin günahıta ısrar edenlerden olmamayı
öğrenmeleri için Âdem (as) günahı kendi nefesine nispet etmiştir. Âdem’in
(as), Cenâb-ı Hakk’a (cc) yönelik durumu ise Hak Teâlâ’nın kendisine
10 -hususî olarak- şunları söylediği kulun durumu gibidir: “Ben bu varlıkta
ilmimde gizli olanı ve -isimlerim gereği- saîd-şakî olanların hükmünü iz-
har etmek istiyorum. Böylece onları civarımdan kovmadan önce kullarıma
karşı hüccetim zuhur etsin ki onların durumuna dair bilgim [zaten] daha
önceden mevcuttur. Ancak ben kerîmim ve kerîmin özelliklerinden biri de
15 sana söylediğim sırrımı iştme imkânı olmayanlara karşı getirilen apaçık bir
hüccet olmadan kimseyi dergâhından kovmamasıdır. Sana ‘Bu ağaca yak-
laşma!’ dediğim zaman, bil ki ona yaklaşmana izin verdim, yaklaş ki sana
karşı bir hüccetim olsun ve seni amellerle yükseleceğin bir hilâfet ve yükseliş
yurduna göndereyim. Senin bulunduğun yurttaki, teklif ve kıyametten sonra
20 müminleri cennete yönelten ameller gibi, hiç kimsenin kendi amelleriyle
yükselmesi söz konusu değildir.” Kul bu sırrın sahibi olamaz ancak perde-
lenenlerin gerisinde efendisinin bunda kendisine sır olarak izin verdiği şeye
koşar. Bu, sadece Hak Teâlâ’nın Âdem’e (as) verdiği bu sırrı iştmetken alı-
konulanlar için günahıtır. Huzurda olup da bunu işitenler içinse bu günah
25 değildir. Şeyh’in 73. bâbda Hakîm et-Tirmizî’nin sorularına verdiği 38. ce-
vapta açıkladığı üzere, bu mertebede Hakk’ın bir şeye izin vermesiyle onu
emretmesi aynıdır. Sadece şeriatın zâhiri bunları birbirinden ayırmıştır. Şe-
riatin hükümlerinde, emir iradede başkadır. Zira emir iradenin aksinedir.
Hak Teâlâ bu mertebede “Allah, hayâsızlığı emretmez.”²¹ ifadesinde olduğu
30 gibi, emretmez fakat kulu -bâtınî düzeyde- bu fiilî işlemeye sevk eder. Anla!

20 A’râf, 7/23.

21 A’râf, 7/28.

فإبليس شقي و آدم عليه السلام سعيد هو وذريته الذين اقتفوا آثاره في التوبة والاعتراف
فإن آدم مع علمه بأن ما وقع فيه كان بقضاء وقدر، اعترف بذنبه وقال: ﴿قَالَ رَبَّنَا ظَلَمْنَا
أَنفُسَنَا وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ﴾ [الأعراف: ٢٣] وأضاف
الذنب إلى نفسه ليعلم بنيه كيف يخرجون إذا وقعوا في معصية عن الإثم ولا يصرون
على المعاصي من غير توبة ولا اعتراف كما وقع فيها إبليس وجنوده من الإنس ٥
والجن فكان حكم آدم عليه السلام، فيما وقع له مع الحق جل وعلا حكم عبد قال
الحق تعالى له فيما بينه وبينه: إني أريد أن أظهر في هذا الوجود ما كان مكنونا في
علمي وبحكم أسمائي في أهل حضراتها من السعداء والأشقياء وتظهر حجتني على
عبادي قبل أن أخرجهم من جوارِي فإن علمي سبق بذلك. وأنا كريم ومن شأن
الكريم أن لا يخرج أحدا من جواره إلا بحجة ظاهرة تقام عليه بين المحجوبين عن ١٠
سماع ما قلته لك من سري. فإذا قلت لك: لا تقرب هذه الشجرة فاعلم أنني أذنت
لك في القرب منها فاقرب لأقيم عليك الحجة وأخرجك إلى دار خلافتك وترقيك
بالأعمال فإن هذه الدار التي أنت فيها لا تكليف فيها ولا ترقى لأحد بأعماله كما هي
أعمال أهل الجنة التي يؤول أمر المؤمنين إليها بعد يوم القيامة سواء فلا يسع العبد
صاحب هذا السر إلا أن يبادر إلى ما أذن له فيه سيده سرا من وراء المحجوبين ولم ١٥
يكن ذلك معصية إلا عند المحجوبين عن سماع ذلك السر الذي أسره الحق لأدم
عليه السلام، وأما الحاضرون السامعون ذلك فليس ذلك بمعصية عندهم، فإن الإذن
من الحق في فعل شيء والأمر به واحد في تلك الحضرة كما صرح به الشيخ في
الباب الثالث والسبعين في الجواب الثامن والثلاثين من أسئلة الحكيم الترمذي. وإنما
فرق بينهما في لسان ظاهر الشرع فقط فإن الأمر غير الإرادة في أحكام الشريعة إذ ٢٠
الأمر بخلاف الإرادة اكتفى الحق تعالى فيها بالبراءة العبد في الباطن إلى وقوع ذلك
الفعل من غير أن يأمره بذلك ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ﴾ [الأعراف: ٢٨] فافهم.

Şeyh Ebû Medyen şöyle derdi: “Âriflerden birinin ‘Ben falan işi Allah’ın izni olmadan yapmadım.’ sözüyle kastettiği izin, ezeli iradedir.” Böylece Yüce Allah’ın günah ve isyana dair Âdem’e yaptığı nidasında, perdelenen zürriyetinden Allah’ın hududlarını çiğneyenler için büyük faydalar bulunduğu anlaşılmaktadır. Böylece onlar pişmanlık, istiğfar ve itirafta babalarını örnek alırlar. Aslında bu günah, zürriyetindeki isyankârların günahları gibi, Âdem’in kasıtlı bir günahı değildi. Ebû Medyen’in ifadesinde geçtiği üzere Âdem (as), Yüce Allah ağaçtan yeme noktasında ona gizliden izin vermiş olmasına rağmen zürriyetine yol göstermek için ağlamıştır. Bu ağlama, şekli/sûrî bir ağlamadır.

Soru: Neden Âdem (as), günah işleyip tövbe etmeden, salt taatle saadet kapısını açmadı?

Cevap: Durumun günah işlendikten sonra olması, Allah’ın Âdem’e ezeli ilminde günah işleyecekleri kaydedilen kimselere karşı rahmet, lutuf ve hilminin genişliğini göstermek istemesi nedeniyledir. Şayet salt taatle saadet kapısını açsaydı, ilâhî isimlerin muhalif olan âleme taalluk eden birçok mertebesi âtil kalırdı. Zira bağışlanacak, merhamet edilecek ve yumuşak davranılacak kimse olmadığı için taatte bulunanın ne mağfirete ne rahmete ne de hilme ihtiyacı olurdu. Bunu “Şayet günah işlemeseydiniz, Allah sizi götürür ve günah işleyip de istiğfar eden bir topluluk yaratırdı ve onları bağışlardı.” hadisi de desteklemektedir. Bunu bil!

[Hz. Nûh]

Hz. Nûh (as) hakkındaki savunma ise şöyledir: “Rabb’im, yeryüzünde kâfirlerden hiç kimseyi bırakma!”²² meâlindeki âyette Hz. Nûh, Allah’ın gazabının şiddetlenmesinden korktuğu için, daha ağır bir âkıbeta mâruz kalmaktansa onların ölmelerini dileyerek, onlara olan merhametinden dolayı beddua etmiştir. Bu bağlamda, Peygamberimiz Hz. Muhammed (sav) de fitneye düşmekten korkanlarımıza “Allahım! Eğer ölüm benim hakkımda hayırlı ise, beni öldür.”²³ şeklinde duâ etmesini emretmiştir. Dolayısıyla onun kavmine olan bedduası, nefsinin gazabından kaynaklanmamaktadır. Peygamberler bundan uzaktır.

²² Nûh, 71/26.

²³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 101; Buhârî, “Merdâ”, 19; Müslim, “Zikir”, 10; Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, 9.

وكان الشيخ أبو مدين يقول: قول بعض العارفين ما فعلت الشيء الفلاني إلا بإذن من الله تعالى مراده بالإذن هنا الإرادة الأزلية، انتهى. فعلم أن في نداء الحق تعالى على آدم بالمعصية والغواية نفعا عظيما لذريته المحجوبين الذي يتعدون حدود الله فيتأسون بأبيهم في الندم والاستغفار والاعتراف فلم تكن تلك المعصية مقصودة لآدم بالأصالة كما هي ذنوب الغاوين من ذريته وإنما بكى آدم عليه السلام مع إذن الحق تعالى له في أكله من الشجرة سرا على ما مر في كلام أبي مدين تشريعا لذريته فكان بكاؤه سوريا.

إن قلت: فلم لم يفتح آدم عليه السلام، قبضة السعادة بالطاعة الصرف دون وقوعه في المعصية ثم توبته منها؟

١٠ فالجواب: إنما كان الأمر بعد وقوع المعصية ليظهر آدم بذلك سعة فضل الله ورحمته وحلمه على عباده الذين سبق في علمه أنهم يقعون في معاصيه تعالى، ولو أنه فتح قبضة السعادة بالطاعة المحضة لتعطلت حضرات كثير من الأسماء الإلهية المتعلقة بالعالم المخالف، إذ الطائع لا يحتاج إلى مغفرة ولا رحمة ولا حلم لعدم من يغفر له أو يرحم أو يحلم عليه ويؤيد ذلك حديث: «لو لم تذنبوا لذهب الله بكم وأتى بقوم يذنبون فيستغفرون الله تعالى فيغفر لهم» فاعلم ذلك. ١٥

وأما الجواب عن نوح عليه السلام في قوله: ﴿رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا﴾ [نوح: ٢٦] فإنما دعا عليهم بذلك رحمة بهم خوف أن يشتد عليهم غضب الله تعالى أكثر مما كانوا فيه وقد أمرنا نبينا محمد ﷺ أن يقول أحدنا إذا خاف من وقوعه في فتنه: «اللهم توفني إذا كانت الوفاة خيرا لي» فلم يكن دعاؤه على قومه من غضب نفسي حاشا الأنبياء من ذلك. ٢٠

Şeyh Muhyiddin şöyle demiştir: “Hz. Nûh’un kıyâmet gününde kavmine karşı özür beyan edeceği husus, onun “Yeryüzünde kâfirlerden hiç kimseyi bırakma!”²⁴ şeklindeki duâsı değil, “Ancak günahkâr ve kâfir doğurmaktadırlar [yetişen herkesi kötü yola sevk ederek kâfir olmalarını sağlamaktadırlar.]”²⁵ tarzındaki ifadesidir. Kesin bilgi sahibi olmadan Allah hakkında hüküm vermiştir. Cenâb-ı Hakk, peygamberlerini adım adım terbiye etmeye devam etmektedir. Hz. Peygamber (sav) “Sen Rabb’inin hükmüne sabret; balığın yoldaşı (Yûnus peygamber) gibi olma. Hani o, öfkeli olarak seslenmişti.”²⁶ âyeti nazil olduğunda; “Rabb’im beni terbiye etti, ne güzel terbiye etti!” buyurmuştur.

[Hz. Eyyûb]

Yüce Allah Hz. Eyyûb’un (as) üzerine -iki çekirge sürüsü gibi- altın yağdırdığı zaman, onun bunları elbisesinin içine koyarak saklaması meselesini de şöyle savunmak mümkündür: Buna göre Rabb’i: “Ben, seni bunlardan müstağnî kılmadım mı?” demiş; o da: “Evet, bana çok şey verdin, ancak senin hayır ve bereketinden müstağnî kalamam.” şeklinde cevap vermiştir. Bunun cevabı şudur: Dünyevî değerleri alıp tutmak, değil peygamberlerin (as), büyük velîlerin bile kemâllerinden bir şey eksiltmez. Şayet Eyyûb (as) tam bir kanaat içerisinde bulunmasına rağmen, bulunduğu zâhirî hâl gereği altınları toplamışsa bu doğrudur. Zira ehlullaha göre kanaat, “mevcut olanla yetinerek fazlasını istememek” anlamına gelmez. Ayrıca bunu sâir insanlara örnek olmak için yapmış ise, bu durumda da yapılan iş, Cenâb-ı Hakk’a kurbet açısından yapılması terk edilmesinden daha evlâ olanı yapmaktan ibarettir. Özellikle Eyyûb (as), Allah’ın kendisine hidâyet verdiği ve peygamberi Muhammed’e (sav) ona tâbi olmasını emrettiği kimselerden biridir. Yüce Allah “Allah’ın resulünde, sizin için güzel bir örnek vardır.”²⁷ buyurmaktadır. Dolayısıyla kanaat, buna göre Arap dilindeki anlamı olan “isteme” anlamına döner. Kuşkusuz kanaatkâr, başkasından değil, sadece Allah’tan isteyendir. Yüce Allah zalimlerin kıyâmet günündeki durumunu hakkında “Başları yukarıya kalkık”²⁸ buyurmuştur; yani yaptıklarından bağışlanmak için, başlarını yukarı kaldırarak Allah’a yalvarmaktadırlar.

24 Nûh, 71/26.

25 Nûh, 71/27.

26 Kalem, 68/48.

27 Ahzâb, 33/21.

28 İbrâhîm, 14/43.

وقال الشيخ محيي الدين: ليست دعوة نوح التي يعتذر بها يوم القيامة قوله: «رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَيَّ الْأَرْضَ» إنما هي قوله: «وَلَا يَلْدُوا إِلَّا فَاِجْرًا كَفَّارًا» [نوح: ٢٧] لكونه تحكم على الله فيما لم يعرفه ولم يزل الحق يربي أنبياءه بأدب بعد أدب قال لما نزل قوله تعالى: «وَلَا تَكُنْ كَصَاحِبِ الْخُوْتِ إِذْ نَادَى وَهُوَ مَكْظُومٌ» [القلم: ٤٨] «أدبني ربي فأحسن تأديبي» انتهى.

وأما الجواب عن السيد أيوب عليه السلام في جمعه الذهب في ثوبه لما أمطر الله تعالى عليه، رجلا من جراد من ذهب وقال له ربه ألم أكن أغنيك عن هذا فقال: بلى يا رب ولكن لا غنى لي عن خيرك وبركتك. فالجواب أن أكابر الأولياء فضلا عن الأنبياء عليهم الصلاة والسلام لا ينقص كمالهم أخذ الدنيا وإمساکها، فإن كان أيوب عليه السلام جمع الذهب لما هو عليه من ظاهر الحال فهو صحيح مع أنه قانع بلا شك لأن القناعة عند أهل الله تعالى ليست هي الاكتفاء بالموجود من غير طلب مزيد وإن كان فعل ذلك ليقندي به قومه فما فعل إلا ما هو أولى بالقربة إلى الله تعالى من تركه لا سيما وأيوب عليه السلام، ممن هدى الله تعالى وممن أمر الله نبيه محمدا ﷺ أن يقتدي بهداهم وقال تعالى: «لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ» [الأحزاب: ٢١] فقد رجعت القناعة بهذا التقرير إلى بابها في لسان العرب وهي المسألة فإن القانع هو السائل لكن من الله لا من غيره قال تعالى في الظالمين يوم القيامة: «مُتَّبِعِي رُؤُسِهِمْ» [إبراهيم: ٤٣] أي رافعين رؤوسهم إلى الله تعالى يسألون العفو والمغفرة عن جرائمهم.

Böylece Rabb'inden başkasından isteyen kimsenin zalim olduğu anlaşılmış oldu. Ancak bu kapıyı başkasına hasretmeden Allah Teâlâ'nın kapılarından bir kapı olarak görenin durumu farklıdır. Şayet böyle değilse, onun mahrum kalması ve ziyana uğramasından korkulur. İsteyenin, istediği kimseye meyledip eğileceği açıktır. Yüce Allah “Zalimlere meyletmeyin.”²⁹ buyurmuştur. Kendisine ya da başka bir insana meyleden kimse ise Allah Teâlâ'nın “O”, yani insan, “Çokça zalim ve cahil oldu.”³⁰ âyetinde buyurduğu üzere, bir zalime meyletmiş olur. Şeyh Muhyiddin 94. bâbda şöyle demiştir “Bil ki Peygamberler (as) ve velîlerin büyükleri dünya [mallarına] sadece irfânî bir farkındalıkla sarılırlar. Bu farkındalık onlara malı elde tutmaya yönelik alâkalarının Allah'ın takdir ettiği hususi vakitlerde o malı sahiplerine ulaştırmak için başkalarının yararına olan bir durum olduğu neticesini verir. Cimrilik ya da yakînî bir zafiyetten dolayı dünyaya tutunmazlar, bundan uzaktırlar.” Şöyle demiştir: “Üzerine yağdırıldığında, ‘Senin bereketinden müstağni olamam’ diyerek altınları elbisesine saklayan Eyyûb’e (as) bahsi geçen irfân nasıl da verilmiş, baksana!”

[Hz. Yûnus]

Allah'ın “Zunnûn’a gelince, o öfkeyle çıkıp gitmişti. Bizim kendisini daraltmayacağımızı düşünmüştü.”³¹ âyetiyle kendisinden bahsettiği Yûnus’un (as) savunması ise şöyle yapılabilir: “Bizim kendisini daraltmayacağımızı düşünmüştü” ifadesiyle; Hz. Yûnus’un “Kimin rızıkı, kendisine daraltılırsa”³² âyeti bağlamında, geniş olan rahmetinden kendisine verdiği ahitle Allah Teâlâ'nın ona darlık vermeyeceğini düşündüğü kastedilmektedir. Bu ilâhî genişliği sadece kendine hasredip kavminden kimselerin hakkı olarak görmediği için Allah onu hesaba çekmiştir. Allah Teâlâ'nın rahmetinin onlara ulaşmayacağını sandığında öfkesi makamının yüksekliliği ve kalbinin temizliği sebebiyle zâhırinde bir karanlık olarak etki etmiş, Allah Teâlâ'nın dileği üzere balığın karnındaki karınlığa yerleşmiştir. Allah Teâlâ bunu, onun dikkatini annesinin karnında cenin hâlinde iken onu kimin yönettiğine çekmek için yapmıştır. Ayrıca böyle bir mekânda kızmak yahut birine gazaplanmak kendisinden beklenir mi?

29 Hûd, 11/123.

30 Ahzâb, 33/72.

31 Enbiyâ, 21/87. Âyetin meâli şöyledir: “Sonra karanlıklar içinde ‘Senden başka ilâh yoktur, Seni tenzih ederim, gerçekten ben zalimlerden oldum’ diyerek dua etti.”

32 Talak, 65/7.

فعلم أن من سأل غير ربه فهو ظالم إلا أن يرى أن ذلك الغير باب من أبواب الله تعالى من غير وقوف معه، فإن لم يكن كذلك خيف عليه الحرمان والخسران ولا يخفى أن السائل موصوف بالركون إلى من سألته والله تعالى يقول: ﴿وَلَا تَرْكَنُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا﴾ [هود: ١١٣] ومن ركن إلى نفسه أو إلى جنسه فقد ركن إلى ظالم لقوله تعالى: إنه أي الإنسان ﴿كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا﴾ [الأحزاب: ٧٢]. وقد قال الشيخ محيي الدين في الباب الرابع والتسعين: اعلم أن الأنبياء عليهم الصلاة والسلام، وكمل الأولياء ما أمسكوا الدنيا إلا باطلاع عرفاني أنتج لهم ما عشقهم في الإمساك من نفع الأنفس بالأقوات التي قدر الله تعالى وصولها لأصحابها في أوقات مخصوصة فما أمسكوا الدنيا عن بخل ولا ضعف يقين حاشاهم من ذلك. قال: وانظر إلى أيوب عليه السلام ، كيف أعطته المعرفة المذكورة أنه صار يحثو في ثوبه من الذهب لما أمطر عليه وهو يقول: لا غنى لي عن بركتك انتهى.

وأما الجواب عن يونس عليه السلام فما حكاه الله تعالى عنه بقوله: ﴿وَذَا النُّونِ إِذْ ذَهَبَ مُغَاصِبًا فَظَنَّ أَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ﴾ [الأنبياء: ٨٧] الآية. فالمراد بقوله: أن لم نقدر عليه أن يونس عليه السلام ظن أن الله تعالى لا يضيق عليه، لما عهده من سعة رحمته من باب قوله تعالى: ﴿وَمَنْ قُدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ﴾ [الطلاق: ٧] أي: ضيق عليه، وإنما أخذه الله تعالى لكونه قصر ذلك الاتساع الإلهي على نفسه فقط ولم ينظر ذلك في حق غيره من أمتة فلما ظن أن رحمة الله تعالى لا تنالهم أثر غضبه ظلمة في ظاهره لعلو منصبه وصفاء قلبه فأسكن في ظلمة بطن الحوت ما شاء الله تعالى لينبئه تعالى على حالته حين كان جنينا في بطن أمه من كان يدبره فيه وهل كان في ذلك الموطن يتصور منه أن يغضب أو يغاضب.

Bilakis o Allah'ın (cc) koruması altındaydı, sadece Rabb'ini bilmekteydi. Böylece Yüce Allah onu bu hâle döndürmekle, kavlen değil, fiilen onu eğitmiş oldu. O da “Seni tenzih ederim, Senden başka ilâh yoktur, ben zalimlerden oldum.”³³ ifadesiyle yalvardı. Yani “Rabb'im, seni tenzih ederim, sen dilediğini yaparsın, dilediğine rahmetini yayarsın.” Bu, ümmetinden özür dileme gibidir. “Ben zalimlerden oldum.”³⁴ ifadesi ise, “Öfkemin etkisi yine bana döndü yoksa Sen beni karanlığa atmadın.” anlamına gelmektedir. Çünkü ilminin ancak o hâle taalluku vardır. Daha sonra gazabın zulmeti (karanlığı) gidip, peygamberlerin makamına layık bir zulmete (karanlığa) dönüştüğünde ve nübüvvetin kemâlüne layık bir nûr onun kalbine yayıldığında, Rabb'i onun duasını kabul etti ve onu büyük sıkıntıdan kurtardı. Balık, onu selim fitrat üzere doğmuş olarak, karnından dışarı attı. Yûnus'un (as) dışında, Âdemoğullarından hiç kimse iki kere doğmamıştır. Yüce Allah'ın “Halsiz bir şekilde”³⁵ buyurduğu gibi, zayıf bir çocuk olarak dışarı çıktı. Yüce Allah onu kabak cinsinden, yaprakları tatlı olup üzerine sinek konmayan, yumuşak bir ağaç olan “yaktîn” ile muhafaza etti.³⁶ Çünkü çocuğun sinekleri kovmaya takati yoktur. Böylece Yüce Allah yapraklarında sertlik bulunan diğer tüm ağaçların aksine yapısı itibarıyla yaprakları tıpkı pamuk yumuşaklığında olan bu sebeple de kendisine hiçbir sineğin yaklaşmadığı bu ağaçla onu örttü. Şeyh Muhyiddin *el-Fütûhât*'ın 33. bâbında bunları zikretmiştir.

[Hz. Mûsâ]

Mûsâ'nın (as) “Sizden korkunca, kaçtım.”³⁷ ifadesine cevap olarak şunları söylemek mümkündür: Bir velî bile Yüce Allah'tan başka kimseden korkmazken nasıl olur da kâmil bir insan olan Mûsâ, O'nun dışındaki birinden korkmuş olabilir? Bunun cevabı şudur: Korku makamı birkaç açıdan önceliklidir: **a.** Kâmil olan şahıs, hâl ehli olan velîlerin aksine nefsinde bir zâfiyet görebilir. **b.** Kâmilin bedenine zarar verebilecek ya da kendisini yok edebilecek bir şeyden kaçması vâciptir. Aksi hâlde günah işlemiş olur.

33 Enbiyâ, 21/87.

34 Enbiyâ, 21/87.

35 Sâffât, 37/145.

36 Sâffât, 37/145-146. Âyetin meâlî: “Onu halsiz bir şekilde olduğu hâlde dışarı çıkardık. Üstüne (kabak cinsinden geniş yapraklı bir bitki olan) Yaktin ağacını bitirdik.” şeklindedir.

37 Şu'arâ, 26/21.

بل كان في كنف الله عز وجل لا يعرف سوى ربه فردّه تعالى إلى هذه الحالة في بطن الحوت تعليماً له بالفعل، لا بالقول فنأدى في الظلمات: ﴿أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ﴾ [الأنبياء: ٨٧]، أي: سبحانه يا رب تفعل ما تريد وتبسط رحمتك على من تشاء وهذا كالاعتذار عن أمته وقوله: ﴿كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ﴾ [الأنبياء: ٨٧] أي: أثر غضبي رجع علي ما أنت ظلمتني لأن علمك ما تعلق إلا على هذا الحال ثم لما زالت ظلمة المغاضبة ظلمة تليق بمقام الأنبياء وانتشر النور اللائق بكمال النبوة في قلبه استجاب له ربه فنجاه من الغم فقذفه الحوت من بطنه مولوداً على الفطرة السليمة فلم يولد أحد من بني آدم ولادتين سوى يونس عليه الصلاة والسلام، فخرج ضعيفاً كالطفل كما قال تعالى: ﴿وَهُوَ سَقِيمٌ﴾ [الصافات: ١٤٥] ورباه تعالى باليقطين وذلك لأن ورقه ناعم ولا ينزل عليه ذباب إذ الطفل لضعفه لا يستطيع أن يرد الذباب عن نفسه فغطاه الله تعالى بهذه الشجرة التي من خاصيتها أن لا يقربها ذباب مع نعمة ورقها فإنه مثل القطن في النعومة بخلاف ورق الأشجار كلها فإن فيه الخشونة ذكره الشيخ في الباب الثالث والثلاثين من الفتوحات.

١٥ وأما الجواب عن السيد موسى عليه الصلاة والسلام، في قوله: ﴿فَقَرَزْتُ مِنْكُمْ لَمَّا خِفْتُكُمْ﴾ [الشعراء: ٢١] كيف خاف عليه السلام وهو كامل مع أن الواحد من الأولياء لا يخاف أحداً إلا الله تعالى. فالجواب: مقام الخوف أولى من وجوه، منها أن الكامل يرى من نفسه الضعف بخلاف صاحب الحال من الأولياء، ومنها: أنه يجب على الكامل الفرار من شيء يؤذي بدنه أو يلحقه بالعدم وإن خالف ذلك إثم،

c. Korku hissinde, sebeplere tevessül etmeyi bırakmamak vardır; dolayısıyla onun kaçıışı kemâlindendir. Ayrıca Hz. Mûsâ'nın korkusu aslında nihâi olarak Allah'tandı. Zira Allah'ın, Mısırlıları kendisine musallat edeceğinden korkarak kaçmıştı. Bu durumda korkusunun kaynağı Allah olduğundan, onun kaçıışı övgüye değerdir. **Allah en doğrusunu bilir.**

[Hz. Süleyman]

Süleyman'ın (as) “Bacaklarını ve boyunlarını şefkatle sıvazladı.”³⁸ âyetinde işaret edilen durumunu şu şekilde savunmak mümkündür: Ey kardeş, öncelikle peygamberlerin (as) kemâlleri sebebiyle bayağı ve küçük düşürücü fiil ile veya bir malı telef etmekle tavsif edilemeyeceğini bilmelisin. Burada kastedilen, onun (as), mal/mülk olan hayrı sevmesinin Rabb'ini hatırlatması sebebiyle olduğudur; fitratın hükmü sebebiyle değil. O (as) sevinçle, Rabb'inin hayrına duyduğu hayranlıkla ve Allah Teâlâ'nın kullarında hayra yönelik olan muhabbeti sevdiğini bildiği için eliyle atların yelelerini ve bacaklarını sıvazlamaya başladı. Hayra yönelik olan bu muhabbetten ya Rabb'inin onu sevmesi yahut hayrın sevgi ile nitelenmesi itibarıyla hayrı sevmek anlaşılır. Bilinir ki hayır sadece hayırlılar tarafından sevilir zira onlar hayrın var olduğu mahaldir. Bu sebeple Süleyman (as) “Ben malı (atları), Rabb'imi hatırlattığı için sevdim.”³⁹ demiştir. Yani, benim hayrı sevmem, O'nu sevmeye hayır olması gibidir. Bu nedenle perdelendiği zaman, yani atlar kaybolduğu zaman, onları özlemiş ve “Onları bana geri getirin.” demiştir. Zira haz veren bu sıfatı ona ilzam eden mahalli kaybetmiş oldu ki bu sıfat onun için bir tecellîgâhtı.

Şeyh *el-Fütûhât*'ın 124. bâbında şöyle demiştir: “Bazı müfessirlerin ‘gözden kaybolan şey’in güneş olduğuna delil getirmesi doğru değildir. Zira burada ne güneş ne de onların iddia ettikleri namaz zikredilmemiştir. Âyetin siyakı da zâhîrî açıdan buna asla delâlet etmez. Onların “Şüphesiz Süleyman'ı imtihan ettik”⁴⁰ âyetinin tefsirindeki eğilimlerine gelince âyette geçen ‘fitne’ atlarla ilgili ise şüphesiz imtihan anlamındadır. Onlara baktığında onları sırf Allah'ı hatırlattıkları için mi seviyor yoksa bizatihi onları mı seviyor bunu ortaya koymak üzere yapılan bir sınavdan ibarettir.

38 Sâd, 38/31.

39 Sâd, 38/32.

40 Sâd, 38/34.

ومنها: أن في الخوف عدم تعطيل الأسباب فكان من كمال موسى فراره ويحتمل أن خوفه منهم إنما هو خوف من الله تعالى بالأصالة أن يسلطهم عليه فرجع خوفه منهم إلى خوفه من الله تعالى وذلك محمود، والله أعلم.

وأما الجواب عن السيد سليمان عليه الصلاة والسلام، في قوله تعالى: ﴿فَطَفِقَ مَسْحًا بِالسُّوقِ وَالْأَعْنَاقِ﴾ [ص: ٣٣] فهو أن تعلم يا أخي أن الأنبياء عليهم الصلاة والسلام، لا توصف بفعل سفه ولا إتلاف مال لكمالهم وإنما المراد أنه لما أحب الخير الذي هو المال عن ذكر ربه لا عن حكم الطبع طفق يمسح بيده على أعراف الخيل وسوقها فرحا وإعجابا بخير ربه ولعلمه عليه الصلاة والسلام بأن الله تعالى يحب من عباده حب الخير وذلك الحب للخير إما أن يراد به حب الله إياه أو حب الخير من حيث وصف الخير بالحب، ومعلوم أن الخير لا يحب إلا للأخيار فإنهم محل وجود عينه فلذلك قال سليمان عليه الصلاة والسلام ﴿إِنِّي أَحْبَبْتُ حُبَّ الْخَيْرِ عَنْ ذِكْرِ رَبِّي﴾ [ص: ٣٢]. أي: أنا في الخير من حيث المحبة كالخير في حبه ولهذا لما توارت بالحجاب، يعني: الصافنات الجياد اشتاق إليها فقال: ردوها علي لأنه فقد انحل الذي أوجب له هذه الصفة المملوذة فإنها كانت محلا له.

قال الشيخ في الباب الرابع والعشرين ومائة من الفتوحات: وليس للمفسرين الذين جعلوا التواري للشمس دليل لأن الشمس ليس لها ههنا ذكر ولا الصلاة التي يزعمون، وسياق الآية لا يدل على ما قاله في ذلك بوجه ظاهر البتة. وأما استرواحهم فيما فسروه بقوله تعالى: ﴿وَلَقَدْ فَتَنَّا سُلَيْمَانَ﴾ [ص: ٣٤] فالمراد بتلك الفتنة إنما هو الاختبار إذا كان متعلقه الخيل ولا بد فيكون اختباره إذا رآها هل يحبها عن ذكر ربه لها أو يحبها لعينها.

Hz. Süleyman (as) atları; güzellikleri, kemâlleri ve onlara olan ihtiyacından dolayı değil sadece Allah'ı hatırlattıkları için sevdiğini haber vermiştir. Dolayısıyla bunlar, talep ettiği ve kendisinden sonra hiç kimseye verilmemesini istediği mülk kapsamındadır. Hak Teâlâ talep ettiklerini bir bütün olarak ona vermiş,

5 zorluğu kaldırmış ve 'Bu bizim bağışımızdır; hiçbir hesap kaygısı taşımadan ister başkalarına ver, ister elinde tut (dedik). Kuşkusuz onun katımızda yüksek bir yakınlık derecesi ve güzel bir geleceği vardır.'⁴¹ Yani bu mülk, dünyada nimet verilen başkalarının aksine, onun âhiretteki mülkünden kısımayacaktır. Zira nakledildiği üzere, 'dünyada elde edilen her nimet âhiretteki nimetten

10 kısar.' Şöyle demiştir: Bununla dünya nimetleri şöyle dursun, âhiretin hiçbir nimetinin bile, peygamberleri (as) Allah'ı anmaktan alıkoymayacağı anlaşılır. Bu nedenle bu dünyada genişlik istemişlerdir. Onların kendilerini Rablerinden perdeleyecek bir şeyi istemeleri yahut Hak Teâlâ'nın onlara ikram olarak kendilerini perdeleyecek şeye dair isteklerine icâbet etmesi imkânsızdır. Şeyh

15 *el-Fütûhât* 'ın "el-Vesâyâ Bâbı"nda şöyle söyler: Büyükler sadece doğru bir amaç için dünyadaki genişliği isterler. Onlar dünyada zühd ve az şeyle kanaat etmeyi benimsedikleri için, herhangi bir şeyin nefislerini Allah'tan alıkoymasından emin olmuşlardır. Allah'tan, nefislerinin ve mârifetlerinin hakkını vermek ve -azze ve celle- Allah'ın "Allah'a güzel bir borç verdiler." hitabının tadına varmak

20 için kendilerine ve onlara ilticâ eden kimselere dünyada genişlik vermesini istediler. Yüce Allah bu şekilde sadece imkân sahibi ve cömert olan kimselere hitap eder. Onlar Hak Teâlâ'nın hitabına teveccüh etmenin lezzeti için ticaret ve şer'î kazanç yolları ile zenginlik mertebesini tahsile çalıştılar. Çünkü malı olmayan kimsenin bu hitabın lezzetinden mahrum olduğunu bilirler. Böylece

25 Süleyman'ın (as) dünyayı tamamıyla istemesinin, -dünyanın arzu edilmemesini gerektiren nokta ortadan kalktığı için- onun büyüklüğüne zarar vermediğini anlamış oldun. Bir karıncanın Hz. Süleyman'dan eman istediği, onun da verdiği bize nakledildi. Ona "Hak Teâlâ'nın senin istemenle verdiği mülkün nedir?" diye sorar. O da "Mührüm." der. Bunun üzerine "Mührün kapsadığı

30 mülke of olsun!" der. Sonra da "Ey Süleyman! Allah'ın kullarına verdiği şeyler, O'nun mülkünden çıkmıyorsa, senden sonra hiç kimseye verilmeyecek olan bir mülkü istemenin anlamı ne?" der.

41 Sâd, 38/39-40.

فأخبر عليه السلام، أنه أحبها عن ذكر ربه إياها لا لحسنها وكمالها وحاجته إليها، فإنها جزء من الملك الذي طلب أن لا يكون لأحد من بعده فأجابه الحق تعالى إلى ما سأل في المجموع ورفع الحرج عنه وقال له: ﴿هَذَا عَطَاؤُنَا فَامْنُنْ أَوْ أَمْسِكْ بِغَيْرِ حِسَابٍ وَإِنَّ لَهُ عِنْدَنَا لَزُلْفَى وَحُسْنَ مَآبٍ﴾ [ص: ٣٩ - ٤٠] أي: ما ينقصه هذا الملك شيئاً من ملك الآخرة كما يقع لغيره من المتنعمين في الدنيا فإن كل شيء تنعموا به في الدنيا نقص من نعيمهم في الآخرة كما ورد. قال: ومن هنا يعلم أن الأنبياء عليهم الصلاة والسلام، لم يكن شيء يشغلهم عن الله تعالى من نعيم الآخرة فضلاً عن الدنيا ولذلك سألوا التوسع في الدنيا ومحال أن يسألوا من ربهم ما يحجبهم عنه أو يجيبهم الحق تعالى إلى ما يحجبهم إكراماً لهم. وقد ذكر الشيخ في باب الوصايا من الفتوحات: إن الأكابر ما سألوا الله تعالى التوسع في الدنيا إلا لغرض صحيح وذلك لأنهم لما أحكموا الزهد في الدنيا والقناعة منها بالقليل، أمنوا على نفوسهم من أن يشتغلوا عن الله بشيء فسألوا الله التوسع في الدنيا ليوسعوا بها على أنفسهم وعلى من يلوذ بهم إعطاء لنفوسهم ومعارفهم حقهم وليتلذذوا بكتاب الله عز وجل لهم بقوله: ﴿وَأَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا﴾ [الحديد: ١٨] فإنه تعالى ما خاطب بذلك إلا أهل الجدة والسعة فلاجل لذة توجه خطاب الحق تعالى لهم في ذلك سارعوا إلى تحصيل مرتبة الغنى بالتجارات والمكاسب الشرعية لعلمهم بأن من لا مال له محروم من لذة هذا الخطاب فقد بان لك أن سليمان عليه السلام، لم يقدح في كماله سؤاله الدنيا أن تكون له بأسرها لفقد العلة التي كرهت الدنيا من أجلها. وقد بلغنا أن نملة طلبت من سليمان الأمان فأعطاه، فقالت: ما ملكك الذي أعطاكه الحق تعالى بسؤالك! فقال: خاتمي. فقالت: أف لملك يحويه خاتم، ثم قالت له: يا سليمان إذا كانت الأمور التي يعطيها الحق تعالى لعباده لا تخرج عن ملكه تعالى فما فائدة طلبك أن يعطيك ملكاً لا ينبغي لأحد من بعدك، انتهى.

Şöyle dedim: Şeyh'in bu konuda zikrettikleri apaçık halde garip yorumlardır. Şibli'nin, kendisini Rabb'inden alıkoyduğu gerekçesiyle elbiselerini yakmasına, bunu delil getirmesi doğru olmaz. Ayrıca şöyle demiştir “Hz. Süleyman, kendisini namazdan alıkoyduğu için söz konusu atların bacak ve boyunlarını kesmiştir.” Bazı âlimler, güneşin kaybolmasındaki zamirin “Onları bana geri getirin.” ifadesine uymadığını söylemişlerdir. Zira güneşin geri getirilmesi kavminin elinde olmadığı için, geri getirmeleri söz konusu olamaz. Yine de güneşin Süleyman'a geri getirilmesine dair delil, “kayboldu” tâbirindeki zamir izhar edilerek, geri getirilmek istenilenin atlar değil de güneş olduğu sahih olursa, bunu da kabul ederiz. **En doğrusunu Allah bilir.** Efendim Ali el-Havvâs'ın (rh.a) şöyle dediğini işittim “Burada kulun, -Allah Teâlâ'ya ve onun nimetlerine muhtaçlığının artması kabilinden- Allah'ın kendisine genişlik vermesini talep etmeyi gerektiren bir makam vardır. Neden bir sineğin kanadından bile daha az olan bir şeyi Rabb'inden isteyen bir kimse ayıplansın?”

[Hz. Dâvûd]

Dâvûd'un (as) istiğfar ederek, secdeye kapanıp tövbe etmesine sebep olan hatasını şöyle savunmak mümkündür: Bu, niyetini [halis ve] salih kılmadan evvel âni bir bakışla bakmasından ibarettir. Bu nedenle Hz. Peygamber (sav) ‘Kardeşim Dâvûd'un hatası, bir bakıştan ibaretti.’⁴² buyurmuştur. Bu durum onun, makamına yaraşır bir niyeti tesis etmeden başını yerden kaldırması ile gerçekleşmiş; Yüce Allah da bundan dolayı onu muahaze etmiştir. Bu nedenle gaffletle yönelttiği bakıştan duyduğu utançtan dolayı, ölünceye kadar, başını asla semâya kaldırmadığı nakledilmiştir. Dolayısıyla mubaha doğru dahi olsa, niyet olmadan atılan bakışın kendisi günah hükmündedir. Anla!

Böylece büyüklerin hareket ve sükûnet hâlinde muaheze edilmelerinin sadece bakışla ya da başkasıyla sınırlı olmadığını, Allah'ın onları, parmaklarını Hakk'ın şuhûdundan gafflet içerisinde hareket ettirseler bile muaheze edeceği ve bunun, sürekli olarak Allah Teâlâ ile birlikte olma bilinciyle hareket etmelerinin onlara vâcip olmasından kaynaklandığı anlaşılmış oldu. Dâvûd'un hatasının, bu bakışının komutan Uriya'nın eşine⁴³ yönelik olduğu konusundaki iddialara gelince, bu bize gelen hiçbir hadisile doğrulanmamıştır. **En doğrusunu Allah bilir.** Bu konu, Âdem'in (as) müdafaa edildiği mebhasta uzunca verilmiştir, oraya bakınız.

42 Hadis olarak rivayet edilen bu ifadenin kaynağı tespit edilememiştir.

43 Geniş bilgi için bk. Ömer Faruk Harman, “Dâvûd”, *DİA*, IX, 23.

قلت: وما ذكره الشيخ في هذه الآية تفسير غريب واضح وعليه فلا يصح استدلال الشبلي به على تحريق ثيابه بالنار حين شغلته عن ربه عز وجل. وقال: إن سليمان عليه السلام، قطع سوق الخيل وأعناقها لما شغلته عن الصلاة وأما قول بعض العلماء: إن الضمير في توارت للشمس فلا يناسب قوله: ردوها علي إذ الشمس ليس ردها في يد قومه حتى يردوها عليه ومع ذلك فإن صح دليل في رد الشمس على سليمان بإظهار الضمير الذي في توارت وردوها للشمس دون الخيل أتبعناه، والله أعلم. وسمعت سيدي عليا الخواص رحمه الله يقول: ثم مقام يقتضي طلب العبد أن يوسع الله عليه الدنيا ليزداد بذلك فقرا إلى الله تعالى وإلى نعمه وكيف يعاب على من سأل ربه ما هو أقل من جناح بعوضة، انتهى.

وأما الجواب عن خطيئة داود عليه الصلاة والسلام، التي استغفر منها وخر راکعا وأتاب فكانت نظرة فجأة بغير تقدم نية صالحة ولذلك قال: «كانت خطيئة أخي داود النظر» وذلك أنه رفع رأسه من الأرض بغير نية تناسب مقامه فأخذه الله بذلك. ولذلك ورد أنه لم يرفع بصره إلى ناحية السماء بعد ذلك إلى أن مات حياء من ذلك الرفع السابق مع الغفلة فعين الذنب هو رفع البصر ولو إلى مباح بغير نية، فافهم.

فعلم أن مؤاخذه الأكابر في الحركات والسكنات مع الغفلة لا تختص بالنظر ولا غيره فلو قدر أنه حرك أصابعه مع الغفلة عن شهود الحق بذلك لآخذه الله به لوجوب الحضور عليهم مع الله تعالى على الدوام وأما ما ذكره من أن خطيئة داود كانت هي النظر إلى امرأة أوريا فلم يصح لنا ذلك في حديث والله أعلم. وقد بسط ذلك في مبحث الجواب عن آدم عليه الصلاة والسلام فراجع.

[Hz. Yûsuf]

Yûsuf'un (as) "O (Züleyha), ona meyletti (hemmet), o da (Yûsuf) ona meyletti."⁴⁴ âyeti bağlamında savunması ise şöyledir: Şeyh Muhyiddin *el-Fütûhât*'ın 367. bâbında geceleyin yaşadığı ruhanî tecrübelerin birinde, Hz. Yûsuf (as) ile bir araya geldiğini zikreder. Ona "Ey Allah'ın peygamberi! Allah Teâlâ'nın senin hakkında haber verdiği "O (Züleyha), ona meyletti (hemmet), o da (Yûsuf) ona meyletti." âyetinde iştirakın/ortaklığın [âyetle geçen "meyletti (hemme)" kelimesinin kendisi ve muhatap olduğu kadın hakkında müştereken kullanılmasının] mânası nedir? Zira Allah Teâlâ âyetle geçen 'meyletme' fiilindeki iştirakın ne olduğunu belirtmemiştir. Dilin de bir tek mânaya delâlet ettiği açıktır." diye sorar. Bunun üzerine Yûsuf (as) şöyle dedi "Evet, bu nedenle bana gönderilen elçiye, Kral'dan durumu kadınlara sormasını istedim. Kadın da benim gönlümü çelmeye çalıştığını belirtti, benim onun gönlünü çelmeye çalıştığımı zikretmedi. Sana söylediklerimi anla! Bu ifadeyle Allah Teâlâ'nın benim ve onun meyli konusunu belirtmemesi sebebiyle birtakım insanların vehmettikleri şey izâle olur."

Ben ona "Ey Allah'ın peygamberi! Dil, iştiraka [hemm tâbirinin hem kendisi, hem de Züleyha için kullanılması] izin verir." dedim. O "Doğru söyledin, ancak mâna açısından değil, sadece lafzî olarak buna izin verir. Dolayısıyla o, benden istediği şey konusunda beni zorlamak için bana meyletti ben de ondan bunu menetmek hususunda onu zorlamak için ona meylettim. Dolayısıyla iştirak onun beni, benim de onu zorlama isteğimiz hususundadır. Yüce Allah "(Züleyha) ona meyletti." derken Yûsuf'un (as) da ona meylettiği aynı hususta anlamına gelir ki bu da her birinin diğerinden istediği hususta birbirlerini zorlaması demektir. Bunun kanıtı Züleyha'nın söz konusu âyetteki "Şimdi gerçek ortaya çıktı, ben onun gönlünü çelmek, onu ayartmak istedim."⁴⁵ ifadesidir. Kıssamda onun nefsinde murad istediğim, gönlünü çelmeye çalıştığım kesinlikle geçmez. Allah Teâlâ bana ilk olarak, tıpkı Allah Teâlâ'nın Mûsâ ve Hârûn'a "Yumuşak dille söyleyin (kavlen leyyinen)."⁴⁶ âyetinde buyurduğu üzere onu kendimden uzak tutma hususundaki irademin anında, yumuşak dille ona karşı koyma burhanını gösterdi. Başka bir ifadeyle 'Ona sert davranma ey Yûsuf, onu idare et; o her halükarda zayıflıkla nitelenen bir kadındır.' [diye buyurdu.] Dedim ki "Bana fayda verdin, Allah da sana fayda versin." Bunu bil.

44 Yûsuf, 12/24.

45 Yûsuf, 12/51.

46 Tâhâ, 20/44.

- وأما الجواب عن السيد يوسف عليه الصلاة والسلام، في قوله تعالى: ﴿وَلَقَدْ هَمَّتْ بِهِ وَهَمَّ بِهَا﴾ [يوسف: ٢٤] الآية. فقد ذكر الشيخ في الباب السابع والستين وثلاثمائة من الفتوحات أن روحه اجتمعت بروح يوسف عليه الصلاة والسلام، في بعض الاسرار الروحية، فقال له: يا نبي الله ما معنى الاشتراك في إخبار الله تعالى عنك بقوله: ﴿وَلَقَدْ هَمَّتْ بِهِ وَهَمَّ بِهَا﴾ [يوسف: ٢٤]، فإنه تعالى لم يعين في ماذا ولا يخفى أن اللسان يدل على أحدية المعنى، فقال يوسف عليه الصلاة والسلام: نعم، ولذلك قلت للملك على لسان رسوله أن يسأل النسوة فما ذكرت المرأة إلا أنها راودتني عن نفسي وما ذكرت أنني راودتها فافهم ما قلته لك. فإن به يزول ما كان يتوهمه بعض الناس لما لم يعين الله تعالى أمرهمي وهمها.
- ١٠ فقلت له: يا نبي الله اللسان يؤذن بالاشتراك فقال: نعم، صدقت لكن في اللفظ دون المعنى فإنها همت بي لتقهرني على ما كانت أرادت مني وهممت أنا بها لأقهرها بالدفع عن ذلك فالاشتراك في طلب القهر مني ومنها فكأنه تعالى يقول: ولقد همت به. يعني: في عين ما هم بها وليس إلا القهر فيما يريد كل واحد من صاحبه دليل ذلك قول المرأة ﴿الَّتِي حَضَخَصَ الْحَقُّ أَنَا رَاوَدْتُهُ عَنْ نَفْسِهِ﴾ [يوسف: ٥١] وما جاء في قصتي قط أنني راودتها عن نفسها فأراني الله تعالى البرهان غير إرادتي القهر في دفعها عني أولاً بالقول اللين كما قال تعالى لموسى وهارون: ﴿فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَّيِّنًا﴾ [طه: ٤٤] أي: لا تعسف عليها يا يوسف وسسها فإنها امرأة موصوفة بالضعف على كل حال، قال: الشيخ محيي الدين فقلت له: أفدتني أفادك الله تعالى، فاعلم ذلك.

[Hz. İbrâhim]

Babamız İbrâhim el-Halîl (as) hakkındaki savunma ise şöyledir: Şeyh 367. bâbda şöyle demiştir: “Geceleyin yaşadığım tecrübelerin birinde ruhum, Halîl’in (as) ruhuyla bir araya geldi. Ona ‘Babacığım, neden ‘kalbimin tatmin olması için’⁴⁷ dedin?’ diye sordum. ‘Oysa sen kesin olarak buna inanmaktaydın.’ dedim. Bana ‘Evet, doğrudur.’ dedi ve ‘Ancak mahlûkatın yaratılmasında olduğu gibi, hayat vermenin/ diriltmenin de birçok yöntemi vardır. Yüce Allah, bazı şeyleri ‘kün’ emriyle, bazılarını iki eliyle, bazılarını ibtidâen (örneksiz), bazılarını da başka bir yaratıktan yaratmıştır. Ben, bu soruyu O’nun diriltmeyi bu yöntemlerden hangisi ile gerçekleştirdiğini anlamak için sordum. Bunu bana öğretince kalbim tatmin oldu.’ dedi.” Şeyh, 225. bâbda bu konuya geniş yer vermiştir. **En doğrusunu Allah bilir.** Tekrar söz konusu mânaya dönelim.

Şeyh şöyle demiştir: “Babacığım, neden ‘bu işi belki de şu büyükleri yapmıştır, ona sorun.’⁴⁸ dedin?” diye sordum. “Onlar, Cenâb-ı Hakk’ın bâtıl olan ilâhlarından daha yüce olduğunu itiraf etmektedirler.” dedi. Ona “*Bu* (hâzâ: işaret zamiri) sözünle neye işaret ettin?” diye sordum. “Bununla neyin kastedildiğini bilirsin.” dedi. Ben “İşaret zamiri olan bu mübtedâdır; haberi ise mahzuftur. Buna, onlara delil olarak getirdiğin ‘Bu işi belki de şu büyükleri yapmıştır, ona sorun.’⁴⁹ şeklindeki sözün delâlet etmektedir.” dedim. O (as) “Duruma hiçbir eklemeye bulunmadın.” dedi. Ben “‘O’nun (Allah), benim hatamı kıyâmet gününde bağışlamasını umarım.’⁵⁰ meâlindeki âyette zikredilen hatan nedir?” diye sordum. O “Gerçekte Allah’tan başkası hastalık vermediği hâlde ‘Hastalandığımda bana şifâ veren O’dur.’⁵¹ âyetinde yer alan hastalığı kendi nefsim nispet etmemdir.” dedi. Dolayısıyla hastalığı kendi nefsim izâfe etmem ve sonra da bundan dolayı mağfiredilememde iki edep vardır.

47 Bakara, 2/260.

48 Enbiyâ, 21/63.

49 Enbiyâ, 21/63.

50 Şu’arâ, 26/82.

51 Şu’arâ, 26/80.

وأما الجواب عن أبينا إبراهيم الخليل عليه الصلاة والسلام، فذكر الشيخ في الباب السابع والستين وثلاثمائة أن روحه اجتمعت بروح الخليل عليه الصلاة والسلام، قال: فقلت له يا أبت لم قلت: ﴿وَلَكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي﴾ [البقرة: ٢٦٠] مع أنك من المؤمنين بذلك بلا شك؟ فقال: صحيح، ولكن للإحياء وجوه كثيرة ٥
كما كان إيجاد الخلق فمنهم من أوجده الله تعالى عن كلمة كن، ومنهم من أوجده بيديه، ومنهم من أوجده ابتداء، ومنهم من أوجده عن خلق آخر فطلبت العلم بتعيين وجه من هذه الوجوه فإذا أعلمني به اطمأن قلبي. قلت: وقد بسط الشيخ الكلام على ذلك في الباب الخامس والعشرين ومائتين، والله أعلم. ولنرجع إلى المعنى الذي نحن فيه.

١٠ قال الشيخ: فقلت له: يا أبت لم قلت ﴿بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَذَا﴾ [الأنبياء: ٦٣] قال: لأنهم كانوا قائلين بكبرياء الحق تعالى على آلهتهم التي اتخذوها فقلت له: فماذا أردت بإشارتك بقولك هذا، قال لي: أنت تعلم المراد بها. فقلت: إني أعلم أنها إشارة ابتداء وخبره محذوف يدل عليه قولك ﴿بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَذَا فَسَلُّوهُمْ﴾ [الأنبياء: ٦٣] إقامة للحجة عليهم. فقال عليه الصلاة والسلام: ما زدت على ما كان الأمر عليه. فقلت له: فما كانت خطيئتك في قولك: ﴿وَالَّذِي ١٥
أَطْمَعُ أَنْ يَغْفِرَ لِي خَطِيئَتِي يَوْمَ الدِّينِ﴾ [الشعراء: ٨٢]. فقال: هي نسبة المرض إلى نفسي في قلبي: ﴿وَإِذَا مَرِضْتُ فَهُوَ يَشْفِينِ﴾ [الشعراء: ٨٠] مع أنه في الحقيقة لم يمرضني إلا الله تعالى، فهذا كان خطيئتي فكان في إضافة المرض إلي نفسي ثم طلب المغفرة من تلك الإضافة أديان.

Ona “Neden Yüce Allah, senin hakkında: “Şüphesiz o âhirette sâlih-
 lerdendir.”⁵² buyurmuştur? Böylelikle senin için “salâhı” sadece âhirete
 tahsis etmiş, diğer peygamberler içinse hem dünyaya hem de âhirete tah-
 sis etmiştir.” diye sordum. O “Çünkü sâlih olmanın şartlarından biri de
 5 Allah’a izâfe etmeksizin, hiçbir şeyi kendi nefesine izâfe etmemektir. Oysa
 Allah’tan özel bir izin olmaksızın; ‘hasta olduğum zaman’⁵³ ‘ben hasta-
 yım’⁵⁴ ‘belki bu işi, şu büyükleri yapmıştır’⁵⁵ gibi ifadelerimle ben bu
 şeyleri kendi nefsim ve başkalarına izafe ettim.” dedi. Ben ona “Baba-
 cığım, hayatının bütün aşamalarında onlara ulûhiyyet nispet etme itikâ-
 10 dından mâsum olduğun hâlde, üç ışık (yıldız, ay ve güneş)⁵⁶ hakkında
 söylediklerin nedir?” dedim. O “Bunu, Hak Teâlâ’nın ‘Bu, kavmine karşı
 İbrâhim’e verdiğimiz hüccetimizdir.’⁵⁷ âyetinde buyurduğu gibi, kavmi-
 me karşı delil getirmek için yaptım. Kavmim, Nemrûd’un ilâh olduğuna
 inanıyordu, bu ışıklar onların ilâhları değildi. Aslında Nemrûd da ilâhları
 15 değildi, onlar ibadetlerinde oydukları putlara ilâh olarak yöneliyorlardı.
 Bu nedenle ‘Rabb’im öldüren ve diriltendir.’⁵⁸ dediğim zaman, Nemrûd,
 rezil olmamak için öldürme ve diriltmeyi, onlar için belirlediği ilâhlara
 izâfe etmedi ve ‘Ben de öldürür ve diriltirim.’⁵⁹ dedi. Orada bulunanla-
 rın ilâhları hakkında sarsılmamaları için, onları tenzih ederek meseleyi
 20 kendi nefesine döndürdü.” dedi. Ona “Delil getirirken neden en yakın [ve
 net] olana yöneldin?” dedim. O “Zira tafsilat verseydim, onların anla-
 yıışlarının benim getirdiğim şeyi idrak etmeye yetmeyeceğini biliyordum
 ve meclis uzayacaktı. Ben de onların anlayışlarına en yakın olanı tercih
 ederek, Allah’ın güneşi doğudan getirdiğini, onun da batıdan getirmesini
 25 istedim. Kâfir, Allah’ın kendisini âciz bırakmasıyla şaşırды, kaldı.

52 Bakara, 2/130.

53 Şu‘arâ, 26/80

54 Saffât, 37/89.

55 Enbiyâ, 21/63.

56 En‘âm, 6/76-78.

57 En‘âm, 6/83.

58 Bakara, 2/258.

59 Bakara, 2/258.

فقلت له: فلم قال تعالى في حقك: ﴿وَأَنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ﴾ [البقرة: ١٣٠] فخص صلاحك بالآخرة وأطلق الصلاح لغيرك من الأنبياء في الدنيا والآخرة. فقال: لأن الصالح من شرطه أن لا يضيف إلى نفسه شيئاً إلا بإضافة الله تعالى وقد أضفت إلى نفسي وغيرها ما ليس لها بغير إذن خاص من الله تعالى بقولي: ﴿وَإِذَا مَرِضْتُ﴾ [الشعراء: ٨٠] وقولي: ﴿إِنِّي سَقِيمٌ﴾ [الصفافات: ٨٩]. وقولي: ﴿بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَذَا﴾ [الأنبياء: ٦٣]. فقلت له: يا أبت فما قولك في الأنوار الثلاثة فإنك معصوم عن اعتقادك فيها الألوهية في حين من الأحيان. فقال: إنما قلت ذلك إقامة للحجة على قومي ألا ترى إلى ما قال الحق تعالى في القرآن: ﴿وَتِلْكَ حُجَّتُنَا آتَيْنَاهَا إِبْرَاهِيمَ عَلَى قَوْمِهِ﴾ [الأنعام: ٨٣] وما كان اعتقاد قومي في الإله إلا أنه نمرود ولم تكن تلك الأنوار آلهتهم ولا كان نمرود إلها لهم وإنما كانوا يرجعون في عبادتهم لما نحتوه آلهة لا إليه، ولذلك لما قلت: ﴿رَبِّيَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ﴾ [البقرة: ٢٥٨] لم يتجراً نمرود أن ينسب الإحياء والإماتة إلى آلهتهم التي وضعها لهم لئلا يفتضح، فقال: ﴿أَنَا أُحْيِي وَأُمِيتُ﴾ [البقرة: ٢٥٨] فعدل إلى نفسه تنزيها لآلهتهم عندهم حتى لا يتزلزل الحاضرون فقلت له: فلم عدلت إلى الأقرب في الحجة، فقال: لأنني علمت قصور أفهامهم عما جئت به لو فصلته وطال المجلس فعدلت إلى الأقرب في أفهامهم بذكر إتيان الله تعالى بالشمس من المشرق وطلبت أن يأتي بها من المغرب فبهت الذي كفر تعجيزاً له من الله تعالى.

[Hz. Muhammed (sav)]

İsmet konusunu, Peygamberimizin (sav) mâsumiyetini müdafaa ederek sonlandıralım. Allah'ın izniyle şöyle deriz: Bil ki Peygamberimizin (sav) mâsumiyeti konusunda oluşturulan şüphelere, ümmetinin âlimleri arasında sayılamayacak kadar şahsiyet, çeşitli cevaplar vermiştir. Fakat biz sana bunlardan faydalı bir kısmını zikredeceğiz. Allah'ın izniyle şöyle deriz: Şeyh Muhyiddin 398. bâbda, Hz. Muhammed'in (sav), hem nübüvvetten önce, hem de sonra ihrâz ettiği yüksek makam ile çelişecek tüm eksikliklerden mâsum olduğunu belirtmiştir. Bunun örneği, onun (sav) risâletten önce çölde koyun güttüğü yıllarda, her gencin arzuladığı gibi eğlence arzusuyla, Mekke'de düzenlenen bir eğlenceye katılmak istemesi ve bu amaçla Mekke'ye girdiğinde Allah'ın ona bir uyku hâli vererek onun bu eğlenceye katılmasını engellemesidir. O da süratle oradan uzaklaşarak sürüsünün başına geri döner. İsmetle ilgili diğer örneklerde bulunmayan bu durumda, onun (sav) hissetmediği bir şekilde ismeti söz konusudur. Bu makam, “Belki de hoşlanmadığınız bir şey sizin için hayırdır, hoşlandığınız bir şey de şerdir.”⁶⁰ ifadesinde belirtildiği gibi “yitirilenin bizzat kendisinde hâsıl olan ilim” şeklinde isimlendirilir. Söz konusu kaybedilende kulun saadeti vardır ve hâsıl olmasından daha üstündür.

Mebhasın baş taraflarında onun (sav) “Benim kalbime bazen öyle sıkıntılar gelir ki ben de Rabb’ime bir gün ve gecede yetmişden fazla istiğfar ederim”⁶¹ hadisinin anlamı geçmişti. Bununla kastedilen, onun sürekli terakkî (yükselme, ilerleme) hâlinde olmasıdır. O, her yükseldiği makamda bir öncekinden dolayı istiğfar etmektedir. Çünkü her zaman yüksek ve daha yüksek makamlar söz konusudur. Şeyh Muhyiddin’in “el-Vesâyâ Bâbı”nda, Cenâb-ı Hakk’ın kendisine dua edenin duasını kabul ettiğini belirtmektedir. Kulun da Hak Teâlâ’ya yaptığı münâcâtında önceden ona bildirdiği şeyleri zikretmemesi gerekir. Zira bu, zaman kaybıdır. Onun sürekli yeni bir şeyler talep etmesi gerekir.

Soru: “Allah’ın, senin geçmiş ve gelecek günahlarını affetmesi için”⁶² meâlindeki âyetle kastedilen nedir?

60 Bakara, 2/216.

61 Nakledilen bu rivayet, Ahmed b. Hanbel (*Müsned*, IV, 211) ve Buhârî (“Da’âvât”, 3) başta olmak üzere farklı lafız ve rakamlarla (yetmiş, yüz) birçok hadis mecmuâsında geçmektedir.

62 Fetih, 48/2.

ولنختم الأجوبة بالجواب عن نبينا محمد ﷺ، فنقول وبالله التوفيق: اعلم أن الأجوبة عن نبينا محمد ﷺ من علماء أمته لا تحصى ولكن نذكر لك منها طرفا صالحا فنقول وبالله التوفيق: ذكر الشيخ محيي الدين في الباب الثامن والتسعين وثلاثمائة أن محمدا ﷺ، لم يزل معصوما عن كل ما ينقص مقامه الأكمل قبل النبوة وبعدها كما روي أنه عليه الصلاة والسلام، قبل رسالته كان يرعى الغنم بالبادية فكان يهيم أن يدخل إلى مكة فيصيب فيها ما يصيب الشبان من اللعب فإذا دخل مكة لذلك أرسل الله عليه النوم فيفوته فعل ما دخل لأجله فيستعجل الرجوع إلى غنمه فكان في ذلك عصمته، من حيث لا يشعر، وفي المثل السائر من العصمة أن لا تجد ويسمى هذا المقام: علم الحاصل في عين الفائت كما قال: وعسى أن تكرهوا شيئا وهو خير لكم، وعسى أن تحبوا شيئا وهو شر لكم، فكان في ذلك الفائت سعادة العبد وفضل على الحاصل، انتهى.

وقد تقدم أوائل المبحث معنى قوله: «إنه ليغان على قلبي فأستغفر الله تعالى في اليوم والليلة أكثر من سبعين مرة» وإن المراد بذلك أنه كان دائم الترقى فكان يستغفر الله عز وجل عن كل مقام ترقى عنه فإنه ثم مقام رفيع، ومقام أرفع. وفي باب الوصايا للشيخ محيي الدين: إذ كان الحق تعالى يجيب دعوة الداعي إذا دعاه فينبغي للعبد أن لا يتحدث في مناجاته للحق تعالى بما علمه له قبل ذلك فإنه تضييع للوقت وإنما ينبغي له أن يطلب دائما أمرا جديدا، انتهى.

فإن قلت: فما المراد بقوله تعالى: ﴿لِيَعْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ﴾

Cevap: Şeyh'in *el-Fütûhât*'ın 73. bâbının 55. cevabında dediği gibi, bu hitap ve Allah'ın Peygamberini (sav) ikaz ettiği bütün âyetlerde kastedilen [peygamberin] kendisi değil, ümmetidir. Şu âyetleri örnek vermek mümkündür: “Ey Peygamber! Allah'a itaatsizlikten sakın.”⁶³, “Şayet Allah'a şirk koşarsan, yaptıkların boşa gidecektir.”⁶⁴, “Biraz da olsa, neredeyse onlara kayacaktır.”⁶⁵ gibi. Bu, onun (sav), ümmetine yapılan sert hitap, azarlama ve kınamayı kendi üstüne alarak yaptığı bir fedakârlık kapsamındadır. Dolayısıyla hitap ona ise de bununla ümmeti kastedilmektedir. Bu, en güzel cevaptır. Şöyle demiştir: Allah'ın diğer peygamberleri (as) bağışlamasına gelince, Hak Teâlâ onlardan, esas itibarıyla bütün makamların Allah Resulü'nde (sav) toplandığı ve onların Hz. Peygamber'in (sav) nâibleri oldukları bilgisini gizlemiştir ki bu bilgi kendilerine âhiret yurdunda ayan olacaktır. Bunu uzun uzadıya anlattıktan sonra şöyle demiştir: “Böylece bu azarlamaların tamamının muhatabı Resûlullah'tır (sav); ancak kastedilen başkasıdır.” şeklindeki sözümüzün anlamı, büyüğün küçükle terbiye edilmesinin Hak Teâlâ'nın fiillerinden olmasıdır. O (cc) aynı şekilde Peygamber'ini terbiye etmekle, onun ümmetini terbiye etmeyi ve -bu edeb sayesinde- ümmetin beklenen hedefe ulaşmasını istediği için Peygamber'e hitap etmiş, ancak -teşvik üslubuylakendisine peygamber gönderilenler kastedilmiştir.

198. bâbda “Şayet Allah'a şirk koşarsan, yaptıkların boşa gidecektir.”⁶⁶ âyeti bağlamında şöyle demiştir: Hâl karînelerinden de anlaşılacağı üzere, bu ifade “Kızım sana söylüyorum, gelinim sen işit!” kabilindendir. “Bunun hikmeti, kâfirlerin Peygamber'in (sav) getirdiklerinden yüz çevirmelerine karşılık vermektir.” demiştir. Bu nedenle Hak Teâlâ, yüz çevirmelerine karşılık hitapta onlardan yüz çevirmiştir. Bu hitapta onlar kastedildiği hâlde, onlara ceza olarak ve hafife alınmak sûretiyle, başkası üzerinden onlara duyurulmuştur. Şeyh 247. bâbda ise şöyle demiştir: Büyüklerin (Ekâbir) istiğfarının sadece gerçekleşmiş olan herhangi bir günahtan dolayı olması şart değildir. Onlar, kavimlerine anlatmaları emredilmeyen hâller arasından, setredilmesi gereken bir şeyin açığa çıkmasından korktukları için de istiğfar ederler. Bu nedenle hiçbir peygamberden kendisine vahyedilenlerle ilgili olarak konuştuklarından dolayı pişmanlık duyduğu nakledilmemiştir.

63 Ahzâb, 33/1.

64 Zümer, 39/65.

65 İsrâ, 17/74.

66 Zümer, 39/65.

فالجواب: كما قاله الشيخ في الجواب الخامس والخمسين من الباب الثالث والسبعين من الفتوحات أن المراد بهذا الخطاب وجميع العتاب الذي عاتب الله تعالى به نبيه، غيره من الأمة نحو: ﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ اتَّقِ اللَّهَ﴾ [الأحزاب: ١] ﴿لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ﴾ [الزمر: ٦٥] ﴿لَقَدْ كَذَبْتَ تَزَكُّنُ إِلَيْهِمْ شَيْئًا قَلِيلًا﴾ [الإسراء: ٧٤] فكان من فتوته، أنه تحمل عن أمته صولة الخطاب بالعتاب والتوبيخ فالخطاب له والمراد به غيره وهذا أحسن الأجوبة. قال: وأما مغفرته تعالى لبقية النبيين عليهم الصلاة والسلام، فإنما هي لكون الحق تعالى ستر عنهم في هذه الدار العلم بأن جميع مقاماتهم لرسول الله ﷺ، بحكم الأصالة وإنهم نوابه، كما ينكشف لهم ذلك كله في الدار الآخرة، وأطال في ذلك. ثم قال: فعلم من قولنا أن المخاطب بتلك المعاتبات كلها رسول الله، والمراد بذلك غيره أن الحق تعالى من شأنه أن يؤدب الكبير بالصغير وكما أدب تعالى الأمة بتأديب رسولها لتبلغ باستعمال ذلك الأدب إلى نيل مأمولها فخاطب الرسول والمراد من أرسل إليه بالحث عليه، انتهى.

وقال في الباب الثامن والتسعين ومائة في قوله تعالى: ﴿لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ﴾ [الزمر: ٥] الآية: هو من باب قولهم إياك أعني واسمعي يا جارة كما يشهد لذلك قرائن الأحوال. قال والحكمة في ذلك مقابلة لإعراض الكفار عن استماع ما جاء به الرسول، فلذلك أعرض الحق عنهم في الخطاب مقابلة إعراض بإعراض، مع كونهم هم أراد بذلك الخطاب فأسمعهم في غيرهم عقوبة لهم واستهانة بأمرهم انتهى. وقال الشيخ في الباب السابع وأربعين ومائتين: اعلم أنه لا يشترط في استغفار الأكابر أن يكون من ذنب وقع وإنما استغفارهم من خوف أن يبدو منهم ما كان ينبغي ستره من الأحوال التي لم يؤمروا بذكرها لقومهم ولهذا ما نقل عن نبي قط أنه ندم على ما قال مما أوحى به إليه.

Yine onların vahiy hâlinde iken, inişi biter bitmez, sıradan bir şey söyledikleri de duyulmamıştır. Bu durum bittikten sonra olup bitenleri haber vermişlerdir. Ancak onların, vahiy harici olarak söyledikleri şeylerden zaman zaman pişmanlık duyacakları bazı beyanlarının olması mümkündür.

5 Nitekim Hz. Peygamber'in Bedir esirleri hakkında verdiği hüküm buna örnektir.

Soru: Yüce Allah'ın "Asıl kendisinden korkulması gereken Allah iken, sen insanlardan çekinmekte" ⁶⁷ meâlindeki âyetinin anlamı ve Allah'ın Peygamber'ini (sav) insanlardan korktuğu için azarlamasına sebep olan şey nedir?

10 **Cevap:** Şeyh'in *el-Fütûhât*'ın 537. bâbında dediği gibi, onun (sav) insanlardan korkmasının sebebi, onun Yûsuf (as) ile ilgili olarak "Onun yerinde ben olsaydım, [zindana gelen] davetçiye icâbet ederdim" şeklindeki ifadesidir. Yani kralın davetçisi, onu zindandan çıkmaya davet ettiği zaman, çıkmamış ve "Efendine -kendisini hapseden krala- dön ve ona parmakla-

15 rını kesen kadınların durmunu sor." demiştir. Bu, kralın katında da aklanması içindir. Böylece zindandan çıkardığı için Yûsuf'u (as) minnet altında bırakması doğru olmaz; minnet sadece Allah'adır. Yûsuf, bununla tamamen aklanmayı istemiştir. Zira ihtimal kalsaydı, Azîz ve Celîl olan Allah'ın resulü olduğu hâlde, adâletine hâlel gelirdi. Oysa ümmetinin ona itaat et-

20 mesi için, onun adâletinin kesinleşmesi gerekir. Bu nedenle Peygamber (sav) de, evlâtlığının boşanmış olan eşiyle evlenmesinden dolayı insanların kendisini kınayıp Hak Teâlâ'nın [dine] davetini reddetmesinden korkmuştur. Allah'ın peygamberini (sav), evlâtlığının eşiyle evlendirerek imtihan etmesinin sebebinin, töhmetle imtihan edilmeyi tatması ve itham edilen

25 herkese karşı tam bir merhamet hâli sergilemesi için olduğu anlaşılmış oldu. Zira cahil olan Araplara göre Allah'ın resulü olduğu hâlde, evlâtlığının boşanmış eşiyle evlenmek, onun (sav) kemâline hâlel getirecek türden bir şey olarak kabul edilmekteydi. Daha sonra Yüce Allah, töhmet altında kalmanın acısını ona tattırdıktan sonra "Muhammed içinizden hiçbir er-

30 keğin babası değildir, fakat o Allah'ın elçisidir ve peygamberlerin sonuncusudur." ⁶⁸ âyetiyle, bu evliliğin sebebini açıklayarak ona derman vermiştir.

67 Ahzâb, 33/37.

68 Ahzâb, 33/40.

ولا سمع منه كلام عادي في حال الوحي حين يفرغ من تنزله عليه فإذا انفصم عنه فحيثئذ يخبر بما وقع. قال: وأما ما كان عن نظر من غير وارد وحي فقد يمكن أن يندم على ما جرى منه كما وقع له في أسارى بدر، انتهى.

فإن قلت: فما معنى قوله تعالى: ﴿وَتَخْشَى النَّاسَ وَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَاهُ﴾ [الأحزاب:

٣٧] وما الذي أوقع رسول الله ﷺ، فيما عاتبه الله عليه من خشية الناس؟

فالجواب: كما قاله الشيخ في الباب السابع والثلاثين وخمسمائة من

الفتوحات: أن سبب وقوعه في خشيته من الناس قوله: في حق يوسف عليه

الصلاة والسلام، لو كنت مكانه لأجبت الداعي يعني: داعي الملك لما دعاه إلى

الخروج من السجن فلم يخرج حتى قال له: ارجع إلى ربك يعني: العزيز الذي

حبسه فاسأله ما بال النسوة اللاتي قطعن أيديهن وذلك ليست عند العزيز براءة ١٠

فلا تصح له المنة على يوسف في إخراجه من السجن بل المنة لله وحده فقصده

يوسف بذلك براءة ساحته إذ لو بقي الاحتمال لقدح في عدالته وهو رسول من

الله عز وجل، فلا بد لأمته في طريق انقيادهم له من ثبوت عدالته عندهم فلذلك

خشي من الناس أن يعيبوا عليه تزويجه بزوجة من تبناه حتى لا يردوا دعوة

الحق عليه، فعلم أن الله تعالى ما ابتلى نبيه، بتزويجه زوجة من تبناه إلا ليزوق ١٥

بلاء التهمة ويتخلق بالرحمة التامة على كل من اتهم فإن تزوج الرجل زوجة من

تبناه مما كان يقدر في كماله، عند جهال العرب وهو رسول وأي رسول ثم إنه

تعالى لما أذاقه ألم الجرح في مقامه داواه بإبانتته عن العلة في ذلك بقوله: ﴿مَا

كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ وَلَكِنْ رَسُولَ اللَّهِ وَخَاتَمَ النَّبِيِّينَ﴾ [الأحزاب: ٤٠]

Böylelikle bu ve benzeri konularda müminler için sıkıntıyı ortadan kaldırmıştır. Yüce Allah, Yûsuf'a (as) davetçinin davetine icâbet etmeyerek -daha şerefli bir aklanma için- kendi gıyabında aklanmayı talep etmesi meselesinde tattırdığı şeyi, Peygamberine (sav) de tattırmıştır. Zira [Yûsuf (as)] o mecliste bulunsaydı belki ona yönelik duyulan hayâ sebebiyle yüzüne karşı onun söylediği kabul edilmiş olabilirdi. Oysa hakkında [şer'î] bir emir olmayan bütün işlerde, Allah'ın emri gelinceye kadar, örf açısından iyi sayılana riayet etmek, kişinin kemâl ehli olmasındandır. Emir geldiği takdirde, emredilen ne ise onu yapar.

Şöyle dedim: Peygamber'in (sav) "İcâbet ederdim." şeklindeki ifadesinde, Yûsuf'un zindandan çıkmamasıyla ona övgü içermeye ihtimali vardır. Zira böylelikle o (sav), kendisinin Yûsuf'tan daha zayıf olduğunu izhar etmiş olmaktadır. Bu onun (sav) "Biz kuşku duyma konusunda İbrâhim'den daha öncelikliyiz." demesi gibidir. Yûsuf'ta hem zindanda olma, hem de iftiraya mâruz kalma şeklinde iki hâl bir araya gelmişti. Her peygamber, ümmetinin nefsinde -davet edildikleri- her hususta Rabblerinin davetini kabul ettirecek şeyin yerleşmesini ister. Resûlullah (sav) da "Eğer ben onun yerinde olsaydım bir an önce zindandan çıkıp, kendilerine gönderildiğim kimseler nezdinde aklanmam için, kendimi müdafaaya çalışırdım." demek istemiştir. Başka anlamlara da gelebilir. **En doğrusunu Allah bilir.**

Soru: Allah'ın Muhammed'e (sav) "Allah seni affetsin, neden onlara izin verdin!"⁶⁹ meâlindeki âyetinden muradı nedir? Bazılarının anladığı gibi Resûlullah'ı azarlama mı, yoksa Îsâ'ya (as) "Sen mi insanlara 'Beni ve annemi ilâhlar edinin.' dedin?"⁷⁰ âyetinde olduğu gibi, illeti ortaya koyma sadedinde bir soru mudur?

Cevap: Şeyh'in 558. bâbda dediği üzere "Bu azarlama değil, illeti ortaya koyma sualıdır. Zira daha önce af geçti. "Sana açıklansın diye" ifadesi ise, daha önce Îsâ ile ilgili sorulan soru gibidir. Şöyle denilmiş gibidir: "Ya Muhammed, bunu kimlerin sadık olduğu açığa çıksın diye mi yaptın?" Buna ya "Evet" der ya da "Hayır" der. Kuşkusuz "af" ile "azar" (tevbîh) bir arada bulunamaz. Özellikle söz konusu âyette olduğu gibi "af" önce gelmiştir.

69 Tevbe, 9/43.

70 Mâide, 5/116

ورفع الحرج في مثل ذلك عن المؤمنين فأذاق الحق تعالى رسوله ﷺ، ما أذاق يوسف حين لم يجب الداعي وطلب أن تكون البراءة في غيبته لكونها أكثر تنزيها له لأنه لو حضر ربما قيل ما ذكره إلا في وجهه حياء منه ومن كمال الرجل أن يقف مع ما تمسك عليه المروءة العرفية في كل ما لم يؤمر بفعله حتى يأتيه أمر الله فهناك يكون بحسب ما يؤمر به، انتهى.

قلت: ويحتمل أن يكون المراد بقوله: «لأجبت الداعي» الثناء على يوسف بالقوة في عدم خروجه من السجن فأظهر ﷺ، ضعف حاله عن حال يوسف كما قال: نحن أولى بالشك من إبراهيم. فإن يوسف اجتمع عليه حالان: حال السجن وحال كونه مفترى عليه وكل رسول يطلب أن يقرر في نفوس أمته ما يقبلون به دعاء ربه في كل ما يدعوههم إليه فكان رسول الله ﷺ، قال لو كنت مكان يوسف لسارعت إلى الخروج طالبا للبراءة بجدالي عن نفسي لتثبت براءتي عند من أرسلت إليهم ويحتمل غير ذلك، والله أعلم.

فإن قلت: فما المراد بقوله تعالى بمحمد ﷺ: ﴿عَفَا اللَّهُ عَنْكَ لِمَ أَذْنَتْ لَهُمْ﴾ [التوبة: ٤٣] هل هو توبيخ كما فهمه بعضهم أو سؤال عن العلة مثل قوله تعالى لعيسى عليه الصلاة والسلام: ﴿أَأَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَأُمِّي إِلَهَيْنِ﴾ [المائدة: ١١٦].

فالجواب: كما قاله الشيخ في الباب الثامن والخمسين وخمسمائة: أن ذلك سؤال عن العلة لا سؤال توبيخ لأن العفو قد تقدم ذلك، وقوله: حتى يتبين لك إنما هو استفهام مثل قوله تعالى لعيسى ما تقدم، كأنه تعالى يقول: أفعلت يا محمد ﷺ ذلك حتى يتبين لك الذين صدقوا، فإذا أن يقول عند ذلك نعم أو لا. فإن العفو والتوبيخ لا يجتمعان لا سيما مع تقدم العفو في الذكر كما تقدم.

Azarlanan kimsenin mutlak olarak affedildiğinden de bahsedilemez. Zira azarlama hesaba çekmedir. Oysa Yüce Allah affetmiştir. Şöyle demiştir: Dilde bu lafızdan azarlama anlaşılabileceği için önce af zikredilmiştir ki ârifbillâh [burada ve] Kelâm'ın diğer yerlerinde -hakikatler hususunda

5 bilgisiz kimselerin zannettiği şekilde- bir azarlamanın vârid olmadığını farketсин. *el-Fütûhât*'ın 38. bâbında ise “Allah seni affetsin, neden onlara izin verdin?”⁷¹ âyeti bağlamında, şöyle demiştir: “Tefsirciler, Yüce Allah'ın onun (sav) kalbini tatmin etmek için, azardan önce müjdeyi verdiği zikretmişlerdir.” Şöyle demiştir: “Katımızda bulunan ilâhî il-

10 me göre bu âyet, içinde azar olmayan hususî bir beşârettir.” Ona göre buradaki istifhâm (soru kalıbı), insaflı davranan ve anlama konusunda Allah'ın kelâmına hakkını verenler içindir.

Soru: Allah'ın onun (sav) hakkında “Kendisine âmâ geldi diye suratını astı ve yüzünü ekşitip başka tarafa çevirdi.”⁷² meâlindeki âyet ve

15 devamındaki âyetlerinde ne kastedilmektedir? Bunun anlamı, zâhirdeki gibi mi yoksa başka bir anlamı var mıdır?

Cevap: Şeyh'in 304. bâbda “Burada bir itâbdan (azarlama) söz edilemez. Yüce Allah hükümdarlardan daha çok, kalbi kırık olanlarla beraber olduğuna dair Peygamber'inin (sav) dikkatini çekmektedir. Zira

20 Allah'ın rahmeti hükümdarların aksine fakirlerden asla ayrılmaz.” ifadesiyle belirttiği gibidir. Bunun izahı şudur: Yüce Allah fakir olan kulunu, büyüklük sıfatları ağır basan kimselerden daha çok sahiplenmektedir. Buna göre senin huzurunda, kendisine itaat edilen ve emri yerine getirilen bir kral ziyaretçi olarak bulunduğunda fakir bir kimse

25 ziyaterine gelirse, -şayet o kralın zorbalığından korkmuyorsan- öncelikle fakire yönel ve sana gelmesine sebep olan ihtiyacını karşılamadan ondan yüz çevirme. Bu şekilde, Hak Teâlâ'nın kendisine itaat edilen hükümdarın yanındaki tecellisinin, tecellîye şâyan bir mahalde olmadığı anlaşıldı. Zira büyüklük ve azamet -teklif bittiği ve mahrumiyet söz

30 konusu olamadığı için- cennette cennet ehli içindir.

71 Tевbe, 9/43.

72 Abese, 80/1-2.

فإن من وبخ فما عفا مطلقا لأن التوبيخ مؤاخذه وهو تعالى قد عفا قال: ولما كان هذا اللفظ قد يفهم منه في اللسان التوبيخ جاء لأجل ذلك بالعفو ابتداء ليتنبه العارف بالله تعالى وبمواقع كلامه أنه لم يرد التوبيخ الذي يتوهمه من لا علم عنده بالحقائق انتهى. وقال في الباب الثامن والثلاثين من الفتوحات أيضا في قوله: ﴿عَفَا اللَّهُ عَنْكَ لِمَ أَذِنْتَ لَهُمْ﴾ [التوبة: ٤٣]: ذكر أهل التفسير أنه تعالى قدم له البشرى قبل العتاب ليطمئن فؤاده، قال: والذي عندنا نحن من العلم الإلهي أن هذه الآية بشرى خاصة ليس فيها عتاب، إنما هو استفهام لمن أنصف وأعطى كلام الله تعالى حقه في الفهم، انتهى.

فإن قلت: فما المراد بقوله تعالى في حقه، ﴿عَبَسَ وَتَوَلَّى أَنْ جَاءَهُ الْأَعْمَى﴾

١٠ [عبس: ١ - ٢] إلى آخر النسق. هل معناه: على ظاهره أم المراد به غير ذلك ؟

فالجواب: كما قاله الشيخ في الباب الرابع وثلاثمائة: ليس ذلك العتاب على

ظاهره وإنما نبه نبيه على ما ذكره ليعلمه أنه تعالى عند المنكسرة قلوبهم أكثر حضورا

من الملوك. لأن رحمة الله تعالى لا تفارق الفقراء بخلاف الملوك. وإيضاح ذلك أن

الحق تعالى يغار على عبده المنكسر القلب من أجل ربه أشد مما يغار لمن تظاهر

بصفات العظمة، فإذا حضر عندك ملك مطاع نافذا الأمر زائرا ثم إن فقيرا دخل عليك ١٥

كذلك زائرا فأقبل على الفقير أكثر من الملك إلا أن تخاف سطوته ولا تعرض عن

الفقير حتى يفرغ من حاجته التي جاءك لأجلها. فعلم أن تجلي الحق تعالى بالحضور

عند الملك المطاع تجل في غير موطنه اللائق به إذ الكبرياء والعظمة إنما تليق بأهل

الجنة في الجنة لعدم التحجير عليهم وزوال التكليف.

Yüce Allah'ın "Kendisine âmâ geldi diye suratını astı ve yüzünü ekşitip başka tarafa çevirdi."⁷³ meâlindeki âyetlerinde Peygamber'ini (sav) azarlama-sı, sadece söz konusu âmânın fakir olarak gelmesinden dolayıdır. Yüce Allah, izzet ve kahr sıfatı, mahallinin dışında izhar edildiği için, ubûdiyyet ve fakr makamını korumuştur. Bunu uzun uzadıya anlatmıştır. Şeyh 549. bâbda "Kendini müstağni görene gelince, sen ona yöneliyorsun."⁷⁴ âyetlerinde yer alan itâbın anlamının, fakir yalnız geldiği zaman değil de fakirlerle zenginler birlikte geldikleri takdirde her ikisini de aynı şekilde karşılamak gerektiğine dikkat çekmek olduğunu zikretmiştir. Hadiste "“Size bir kavmin büyüğü geldiği zaman ona ikram ediniz.”"⁷⁵ buyurmuştur. Yüce Allah "Allah, din konusunda sizinle savaşımayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayan kimselere iyilik yapmanızı ve onlara karşı ölçülü davranmanızı yasaklamaz. Allah ölçülü davrananları sever."⁷⁶ buyurmuştur. Kardeşim! Burada bilmen gereken bir nükte vardır: Kavmi arasında saygın bir hükümdar senin yanına geldiğinde, o ancak büyüklük ve zorbalığını geride bırakarak ve nefsinin senden daha aşağıda görerek gelmiştir. Onu karşılamadığın ve alçak gönüllü davranmadığın takdirde senin zorbalığın onun zorbalığından daha büyük olacaktır. Dolayısıyla her hâlükârda onlara misliyle mukabele ederek, senin yanına gelmeden önce onların seviyesine in, onları sevinç, ilgi ve tebessümle karşıla ki böylece zamanın hakîmi (hakîmü'z-zamân) olasın. Dolayısıyla Yüce Allah'ın peygamberine olan itâbı, âmâ ile zenginler bir arada bulundukları takdirde her ikisi için de olup, sadece âmâ için değildir. Efendim Ali el-Havvâs (rh.a) şöyle derdi "Peygamber (sav) zenginleri, kendileriyle zâhir olan el-Ganî sıfatından dolayı karşılamıştır. Ârifin ise celâl, azamet ve diğer sıfatlardan her ilâhî niteliğe yönelmesi gerekir. Şayet bir ârifin zenginleri karşılamasından dolayı itâb edilmesi söz konusu olursa, buonlarda tezâhür eden zenginlik sebebiyle değil, başka bir illetten dolayıdır. Böylece bu itâbı ölçü addedip mutlak olarak zenginlerin tardedildiğini söylemek doğru değildir ki bu [düşünce] insanı şeriat yolundan çıkarır [ayağını kaydırır]. Daha önce geçtiği gibi, Resûlullah (sav), bize gelen her kavmin s[büyük ve] saygın zâtlarına ikram etmemizi emretmiştir. Anla! Bununla ârifin kral, emir ve zenginlere olan tâziminin, Yüce Allah'a olan tâzim kapsamında olduğu anlaşılmış oldu. Fakirlere olan ikram ise onların -kırılmış- gönüllerini yapmak içindir.

73 Abese, 80/1-2.

74 Abese, 80/5-6.

75 İbn Mace, "Edeb" 19.

76 Mümtetine, 60/8.

وما عاتب الله تعالى نبيه بقوله: ﴿عَبَسَ وَتَوَلَّى أَنْ جَاءَهُ الْأَعْمَى﴾ [عبس: ١- ٢] إلا لكون ذلك الأعمى أن جاءه الأعمى فقيرا فغار تعالى لمقام العبودية والفقر أن يستهضم لأجل صفة عزا وقهرا أظهرت في غير محلها وأطال في ذلك. وأما معنى قوله تعالى: ﴿أَمَّا مَنْ اسْتَعْنَى فَآَنَتْ لَهُ تَصَدَّى﴾ [عس: ٥- ٦] فذكر الشيخ في الباب التاسع والأربعين وخمسمائة أن معناه: العتاب في حال اجتماع الفقراء مع الأغنياء لا مع الانفراد فإن من الأدب الإقبال على كل وارد من غني أو فقير وفي الحديث: «إذا أتاكم كريم قوم فأكرموا». وقال تعالى: ﴿لَا يَنْهَيْكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ﴾ [الممتحنة: ٨]. وهنا نكتة ينبغي لك يا أخي أن تعرفها وهي: أن الملك العزيز في قومه ما جاء إليك ولا نزل عليك حتى ترك جبروته وكبرياءه خلف ظهره قبل أن يأتيك، فما أتاك إلا وهو يرى نفسه دونك فكان جبروتك في نفسك إذا لم تقبل عليه وتتواضع له أعظم من جبروته هو فعلى كل حال يلزمك مقابله بنظير فعله معك وأنزله أنت منزلته من نفسك قبل أن يأتيك وأدخل عليه السرور والإقبال والتبسم تكن حكيم الزمان فإن الله تعالى ما عاتب نبيه، في حق الأعمى والأغنياء إلا لكون الفريقين كانا حاضرين فبالمجموع وقع العتب لا مع الانفراد. وكان سيدي علي الخواص رحمه الله تعالى يقول: إنما أقبل، على الأغنياء لصفة الغنى التي تظاهروا بها والعارف بالله تعالى ينبغي له الإقبال على كل نعت إلهي من جلال وعظمة وغيرهما، فإن وقع أن أحدا من العارفين عوتب على إقباله على الأغنياء فليس ذلك من حيث تظاهروا بالغنى، وإنما ذلك لعلة أخرى فعلم أنه لا ينبغي القياس على هذا العتاب وطرده في حق الأغنياء مطلقا فإن ذلك مزلة قدم عن الشريعة فإن رسول الله ﷺ، قد أمرنا بإكرام كريم كل قوم إذا أتانا كما مر، فافهم. وعلم أيضا أن تعظيم العارف للملوك والأمراء والأغنياء، إنما هو من تعظيم الرب جل وعلا، وأما تعظيم الفقراء فإنما جبرا لقلوبهم لانكسارها انتهى.

Yine bu âyetin tefsiri bağlamında 163. bâbda, “Allah el-Ganî, el-Hamîd olandır.”⁷⁷ Dolayısıyla zenginlik (el-Ğınâ) Allah’ın zâtî bir sıfatıdır. Yani, zenginlik sıfatı itibarıyla övgüye lâyık olan O’dur. Resûlullah’ın “Kendisine âmâ geldi diye suratını astı.”⁷⁸ âyeti ve devamındakilerle itâb edilmesine 5 sebep olan durum, bu sıfatın mutlak olarak sadece Allah’a ait olmasıdır. Kureyş zenginlerinde bu ilâhî sıfattan bir râyiha bulunduğu için onlara yönelmiştir. İşte bu râyihadır ki Peygamberin onlara yönelmiş olduğu zaman dilimine bir şeref ve ulviyet katmıştır. O, zenginlere onlan bu yönelişiyle 10 ümmetine, zenginlik sıfatıyla vasıflanan kişilere yönelmelerini öğretmeyi amaçlamıştı. Daha sonra bu makamda derinleştiklerinde ilâhî sıfatları [herhangi bir zümreye] tahsis etmeksizin müşâhedeyle emrolunurlar. Zira âlemin tamamı Allah Teâlâ’nın şâirinden ve sıfatından meydana gelmiştir. Âlemdaki hiçbir şey, Hak Teâlâ’nın maiyetinin kendisine eşlik edişinden ayrılamaz -Zâtı (cc) ise mekândan münezzehtir-. Böylece her kâmil 15 zât kalpleri kırık olan kimselere karşı harîs/duyarlı olur. Zira Şâri’in (sav) bize haber verdiği gibi, Hak Teâlâ onlarla birlikte. Ayrıca o (sav), bu müşâhede ile birlikte, Kureyşlilerin müslüman olmalarını çok istiyordu. Onların büyüklerinin kalpleri kendisine meylederse; ona itaat eder, onu sever ve müslüman olurlarsa, onların bu müslümanlığıyla daha pek çok 20 kimsenin müslüman olacağını biliyordu. Yüce Allah “Size kendinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki sıkıntıya düşmeniz ona çok ağır gelir. O size çok düşkündür.”⁷⁹ buyurmuştur. Yani sizin için hayırlı olanı istediği için, inadınız ve müslüman olmamanız ona sıkıntı vermektedir.

Soru: Daha önce verdiğimiz bu muazzam müşâhede ortamına rağmen, Hak Teâlâ nasıl Resûlullah’ı (sav) itâb etmiştir?

Cevap: Bizi terbiye etmek için onu azarlayıp, bunu bize bildirmiştir. Zira insan gaffetin mahallidir ve bizatihi fakirdir. Şayet dünyadaki kral- 30 ların en büyüğü olsa bile, fakirdir. Zira zenginlik, mal ve makamın hâsıl olmasıyla meydana gelen geçici bir arazdır. Dolayısıyla Hak Teâlâ’nın aksine başkası olmadan kendi başına müstağni olamaz. Ayrıca zenginlerde zuhûr eden sıfat, gerçekte Hakk’ın sıfatı değildir ki kul ona yönelsin.

77 Hadid, 57/24.

78 Abese, 80/1.

79 Tevbe, 10/128.

وقال في تفسير هذه الآية أيضا الباب الثالث والستين ومائة: اعلم أن الغنى صفة ذاتية للحق تعالى: ﴿فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ﴾ [الحديد: ٢٤]، أي: هو الذي يستحق أن يثنى عليه بهذه الصفة وكان مشهد رسول الله ﷺ، حين عاتبه ربه بقوله: ﴿عَبَسَ وَتَوَلَّى﴾ [عبس: ١] إلى آخره، إنما هو الصفة الإلهية المذكورة وهو الغني المطلق الذي لا يكون لغير الله قطعاً، فلماذا تصدى رسول الله ﷺ، لأكابر قريش لظهور رائحة هذه الصفة الإلهية فيهم فإنها تعطي بذاتها الشرف والرفعة في ذلك الوقت الذي تصدى لهم فيه فكان قصده ﷺ، بإقباله على الأغنياء إنما هو تعليم أمته أن يتصدوا لكل من اتصف بصفة الغنى من الخلق ثم إذا رسخوا في ذلك المقام أمروا بالترقي إلى شهود عدم تخصيص الصفات الإلهية فإن العالم كله من شعائر الله تعالى، ومن صفته ولا ينفك شيء منه عن مصاحبة معية الحق تعالى له لعدم تحيزه جل وعلا فكل كامل يغار على هضم جناب المنكسرة قلوبهم لأن الحق عندهم كما أخبرنا به الشارع، وأيضاً فإنه، مع هذا المشهد كان له حرص عظيم على إسلام قريش فكان يعلم أن أكابرهم إذا مالوا إليه بقلوبهم وأطاعوه وأحبوه وأسلموا فأسلم بإسلامهم خلق كثير، قال تعالى: ﴿لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُوفٌ رَحِيمٌ﴾ [التوبة: ١٢٨]، أي: إن عنادكم وعدم إسلامكم يعز عليه لمحبتة الخير لكم.

فإن قلت: فكيف أوقع الحق تعالى العتب على رسول الله ﷺ، مع هذا المشهد العظيم الذي قدمناه؟

فالجواب: إنما عاتبه وأعلمنا بذلك تأديباً لنا فإن الإنسان محل الغفلات، وهو فقير بالذات ولو صار من أكبر ملوك الدنيا فهو فقير لأن غناه عرضي عرض له من حصول الجاه والمال، فما استغنى إلا بغيره بخلاف الحق جل وعلا. فليست الصفة التي ظهرت في الأغنياء صفة الحق حقيقة حتى يتصدى العبد لها.

Bu nedenle Yüce Allah “Kendini müstağnî görene gelince”⁸⁰ âyetinde, bunu talep etme mânasındaki س (sîn) harfinin bulunduğu kelime [isteğnâ] ile ifade etmiş, “Zengin olan kimseye” dememiştir. Allah Teâlâ’nın Peygamber’ini (sav) te’đib ettiği şey ise öncelikle zenginlerden yüz çevirmesi ve fakirlere yönelmesiydi. Daha sonra zenginliğini ve kibriyâsını terk edip kendisine gelen her kimseye teveccüh etmesi emredildi. Şeyh, insanların çoğunun bu ikinci edepten yoksun olduğunu söylemiştir. Onlar bu tutuma bir anlam veremez ve âriflerin reis ya da zenginlerden birine yönelmesinin, onun makam ve malından dolayı olduğunu düşünürler. Durum sandıkları gibi değildir. Ayrıca ehlullah, avamdan birisinin bu mânayı anlamadan, zenginlere tâzim etme konusunda kendilerine tâbi olup da bu fiille dünyaya olan rağbetinin artacağından korktukları zaman, perdelenmiş olanların maslahatları için zengin ve reislere tenezzül etmemeyi öncelerler. Allah’a davet edenin, davet edilenlerden daha zengin olmasını ve minnet altında bırakacak birşeyde onlara muhtaç olmamasını şart koşanların düşün. Dolayısıyla insanları kendinden nefret ettirmesi değil, bilakis celbetmesi, mal ve hoş karşılama ile iyi davranması gerektiği anlaşılmış oldu. Onların sadaka ve ihsanlarını ise kabul etmemesi gerekir. Zira bununla davet edilenlerin gözünde hakir konuma düşer. Onların elindeki karşı iffetli olması ve nefsinin mal ya da kanaatle onlara karşı tutması gerekir. Yüce Allah “Rabb’inin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et.”⁸¹ buyurmuştur. Hikmet, davet edilenlerin elindeki karşı kendisini muhtaç hissetmemesi, güzel öğüt ise davet edilenlerin, içinde kendilerine dönük bir maslahat barındırması hasebiyle, çağrıldıkları fiile duraksamadan yönelmeleri için yolu açmak ve kolaylaştırmak demektir. Kur’ân’da “Eğer kaba, katı kalpli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi.”⁸² denilmektedir. Sonuç olarak, içinde ikram bulunan her şeyde fakirlerin zenginlerden daha önde tutulması gerektiği sabit olmuştur. Yine hiçbir fakirin, kendisine hak açık bir şekilde belli olduktan sonra bir zengini [illaki] kollaması gerekmez. Dileyen iman etsin, dileyen kâfir olsun. Vesselâm.

80 Abese, 80/5.

81 Nahl, 16/125.

82 Âl-i İmrân, 3/159.

ولذلك قال تعالى في الآية: ﴿أَمَّا مَنْ اسْتَعْنَى﴾ [عس: ٥] بسين الطلب. وما قال: أما من هو غني فكان ما أدب الله تعالى به نبيه، الإعراض عن الأغنياء والإقبال على الفقراء أولا ثم أمره أن يقبل على كل من ترك غناه وكبرياه وجاء إليه. قال الشيخ: وأكثر الناس غافلون عن هذا الأدب الثاني، فلا يكادون يشهدون له طمعا ويتخيلون أن إقبال العارفين على أحد من الرؤساء والأغنياء إنما ذلك لأجل جاههم ومالهم وليس الأمر كما ظنوا. ثم اعلم أن أهل الله تعالى إذا خافوا أن أحدا من العوام يتبعهم على تعظيم الأغنياء من غير فهم المعنى الذي قصدوه وخافوا أن يزدادوا بذلك الفعل رغبة في الدنيا فلهم إظهار الأنفة على الأغنياء والرؤساء تقديمًا لمصلحة المحجوبين، وتأمل قولهم شرط الداعي إلى الله عز وجل أن يكون غنيا عن المدعويين لا يحتاج إليهم في شيء يمتنون به عليه فعرف أنه ينبغي له استجلاب الناس لا تنفيرهم عنه فيحسن إليه بالمال والإقبال ولا ينبغي له قبول صدقاتهم وإحسانهم لأنه يهون بذلك في أعين المدعويين ويجب عليه التعفف عما بأيديهم وكف نفسه عنهم إما بمال أو قناعة قال تعالى: ﴿أَدْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ﴾ [النحل: ١٢٥]. فأما الحكمة فهو غناه عما بأيدي المدعويين وأما الموعظة الحسنة فهو تمهيده بساطا للمدعويين حتى إنهم يصيرون يبادرون إلى فعل ما ندبهم إليه من غير توقف لما يعلمون لنفوسهم في ذلك من المصلحة وفي القرآن: ﴿وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ﴾ [آل عمران: ١٥٩] وقد استقر الأمر على أن تقديم الفقراء على الأغنياء مطلوب في كل ما فيه إكرام وأنه لا ينبغي لفقير أن يراعي أحدا من الأكابر بعد ما تبين له الحق فمن شاء فليؤمن ومن شاء فليكفر، والسلام.

Sonuç: Hz. Peygamber'in (sav) hurmaların aşılınması konusunda "Siz dünyanın işlerini benden daha iyi bilirsiniz." ifadesiyle işaret ettiği üzere, peygamberlerin (as) bazı zamanlarda dünyanın işlerini idare etme konusunda bilgilerinin bulunmaması, onların kemâlini azaltmaz. Bir defasında bir topluluk hurmaların başındayken Hz. Peygamber (sav) onlara uğramış ve "Bunlar ne yapıyor?" demiştir. "Hurmalarını aşılamaktadırlar." denilmiş; bunun üzerine "Bunun iyi olduğunu düşünmüyorum." demiş, Ensar da bunu işiterek hurmaları aşılamaı bırakmıştır. Ancak o sene mahsul azalmış ve yaş hurmalar dökülmüştür. Bu kendisine haber verilince "Siz dünyanın işlerini daha iyi bilirsiniz."⁸³ buyurmuştur. Yani "herhangi bir vahiy almadığım konularda." Şeyh Muhyiddin: "Dünyanın bazı hâllerinin peygamber ve velilere gizlenmesi, Allah'ın azametini olan müşâhedeleri onların kalplerini doldurduğunda bu hale dalıp kâinatı idare etmeyi bırakmaları sebebiyledir. Bu celâl ve azamet onlara perdelenseydi, dünya işlerinde insanların en bilgilileri olurlardı. Ancak onların kâinatı idare etmedeki perdelenmelerinin, "Benim öyle bir vaktim olur ki Rabb'imden başka kimse bana yaklaştırmaz." haberinde (rivayet) işaret edildiği gibi her zaman değil, sadece bir kısım vakitlerde olduğu açıktır. Bazı ârifler, Resûlullah (sav), kemâli zirveye çıkmadan vefat etmedi, demişlerdir ki bu kemâl, Allah'ın (cc) celâlini müşâhede etmesinin onu (sav) dünya ve âhiret işlerini idare etmekten alıkoymamasıdır. Celâleddin es-Süyûtî (rh.a) onun (sav), bir tek anda hem Allah'a (cc) hem de halka yönelmekle mükellef olduğunu ve halkın onu Hak'tan alıkoymadığını söylemiştir.

Soru: Neden ashabı kesin olarak ondan daha aşağıda olduğu hâlde, Resûlullah'a (sav) onlarla istişare etmesi emredilmiştir?

Cevap: Şeyh'in 198. bâbda dediği gibi, Yüce Allah'ın peygamberine (sav) kendinden aşağıda bulunan kimselerle müşavere etmeyi emretmesi ona sadece her varlıkta bir diğerinde bulunmayan bir özelliğin bulunduğunu öğretmek içindir. Hızır (as) kıssasının delâlet ettiği gibi, Yüce Allah ümmetin her bir ferdine, diğer hiçbir yakın kula (mukarreb) vermediğini vermiştir. En doğrusunu Allah bilir.

83 Müslim, "Fedâil", 140-141.

خاتمة: لا ينقص من كمال الأنبياء عليهم السلام، عدم معرفتهم بتدبير أحوال الدنيا في بعض الأوقات كما أشار إليه قوله في مسألة تلقيح النخل «أنتم أعلم بأمر دنياكم» وذلك أنه مر على قوم وهم على رؤوس النخل، فقال: ما يصنع هؤلاء؟ فقال: يلحقون النخل. فقال: «ما أرى ذلك يجدي شيئاً» فسمع بذلك الأنصار فتركوا تلقيح نخلهم تلك السنة فقل حمل النخل وخرج البلح شيصاً فأخبروه بذلك فقال: «أنتم أعلم بأمر دنياكم»، يعني: في كل ما لم يوح إليه فيه شيء. قال الشيخ محي الدين: وسبب خفاء بعض أحوال الدنيا على الأنبياء والأولياء، إنما هو لما غلب على قلوبهم من عظيم مشاهدة جلال الله تعالى فغابوا بذلك عن تدبيرهم للكون ولو أن ذلك الجلال والعظمة انحجب عنهم لكانوا أعرف الناس بأمر الدنيا لكن لا يخفى أن حجابهم عن تدبير الكون إنما هو لهم في بعض الأوقات لا كلها كما أشار إليه خبر: «لي وقت لا يسعني فيه غير ربي». قال بعض العارفين: وما مات رسول الله ﷺ حتى تزايد كماله وصار يدبر أمر الدنيا والآخرة، ولم يكن يشغله مشاهدة جلال الله عز وجل عن ذلك. وقد ذكر الجلال السيوطي رحمه الله أنه كان مكلفاً بالإقبال على الله عز وجل وعلى الخلق معا في آن واحد لا يحجبه الخلق عن الحق.

فإن قلت: فلم أمر رسول الله ﷺ بمشاورة أصحابه مع كونهم دونه بيقين؟

فالجواب: كما قاله الشيخ في الباب الثاني والتسعين ومائة: أن الله تعالى ما أمر نبيه بالمشاورة لمن هو دونه إلا ليعلمه تعالى أن له في كل موجود خصوصية لا تكون لغيره فقد يلقي الله تعالى من الوجه الخاص لآحاد الأمة ما لم يلقه إلى أحد من المقرين بدليل قصة الخضر مع موسى عليهما الصلاة والسلام، والله أعلم.

OTUZ İKİNCİ MEBHAS

Peygamberimiz Muhammed'in (sav) Risâleti ve Onun Mutlak Olarak Bütün Yaratılmışlardan Faziletli Olması Gibi Konular Hakkındadır

5 Bil ki Peygamberimiz Muhammed'in (sav) risâleti, mûciz olan Kitap, Sünnet ve icmâ ile sabittir. Aynı şekilde ümmet, onun kendisine verilen risâlet görevini tamamıyla ve eksiksiz edâ ettiği ve yine bütün peygamberlerin Rab'lerinin mesajını tebliğ ettiklerine şahitlik etmiştir. Resûlullah (sav), Vedâ haccında insanlara hitap ederek onları sakındırmış, uyarmış, 10 korkutmuş ve bu konuda kimseyi diğerinden ayırmamıştır. Sonra "Tebliğ ettim mi?" diye sormuş, hazır bulunanların "Evet, tebliğ ettin yâ Resûlallah!" şeklinde cevap vermeleri üzerine "Allah'ım şahid ol!" demiştir.⁸⁴

Soru: Bazıları şöyle demektedirler: "Kur'ân'ın cemedilmesi sürecinde bazı âyetler kaybolmuştur. Buna bağlı olarak, ârif olan bir kimsenin keşf 15 yoluyla söz konusu âyetleri arayarak bulması ve onları okuyup sevap kazanması gerekir." Bu doğru mudur?⁸⁵

Cevap: Bu, hiç kimsenin bunu söyleyene muvâfakat etmeyeceği bir iddiadır. Muhaddislerin cumhuru, Hz. Âiş'e'ye nispet edilen "diğer günlerde tutmak üzere"⁸⁶ âyetinin devamında "peşpeşe (mütetâbiât)" tâbirinin 20 de bulunduğunu, ancak bunun [sonradan] düştüğüne dâir sözünün te'vil edilmesi gerektiğini söylemişlerdir. Buna göre söz konusu rivâyetler eğer sahih iseler bile düşme (sukût) ile "nesh" kastedilmiştir.

Soru: Hz. Peygamber'in risâlet iddiasını tasdik etmenin delili olarak, sadece ona gelen ve onun tebliğ ettiği vahiy yeterli midir? Yoksa buna ilâve 25 olarak başka bir delile ihtiyaç var mıdır?

Cevap: Şeyh'in *el-Fütûhât*'ın 44. bâbında dediği gibi, başka bir delile ihtiyaç duymadan, onun (sav) getirdiği vahiy delil olarak yeterlidir.

Soru: Bize getirdiği vahye muttali olmaya dayalı tanıklık mı daha üstündür yoksa bizzat görmeye dayalı tanıklık mı?

84 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 451; Buhârî, "İlim", 30; "Hac", 132; Müslim, "İmân", 378; İbn Mâce, "Menâsik", 76;

85 Kütüb-i-sitte'de yer almayan rivayetlere örnek olarak bk. Dârekutnî, *es-Sünen*, II, 192.

86 Bakara, 2/184.

المبحث الثاني والثلاثون

في ثبوت رسالة نبينا محمد ﷺ وبيان أنه أفضل خلق الله على الإطلاق
وغير ذلك

اعلم أن رسالة نبينا محمد، ثابتة بالكتاب المعجز والسنة والإجماع وكذلك
٥ أجمعت الأمة على أنه بلغ الرسالة بتمامها وكمالها وكذلك تشهد لجميع الأنبياء
أنهم بلغوا رسالات ربهم، وقد خطب رسول الله ﷺ، في حجة الوداع فحذر وأذّر
وواعد وما خص بذلك أحدا دون أحد ثم قال: «ألا هل بلغت» فقالوا: بلغت يا رسول
الله، فقال: «اللهم اشهد».

فإن قيل: إن بعضهم يقول: إنه سقط من القرآن حين جمعه بعض آيات وعلى
١٠ هذا فينبغي للعارف أن يبحث عنها من طريق كشفه ليتلوها فيثاب على تلاوتها فهل
ذلك صحيح؟

فالجواب: هذا أمر لا يوافق هذا القائل عليه أحد. وقد قال جمهور المحدثين:
يجب تأويل قول عائشة: كانوا يقرؤون «فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ» [البقرة: ١٨٤] متتابعات
فسقط متتابعات. وقالوا: المراد بالسقوط النسخ. فيحتمل أن يكون المراد بالسقوط
١٥ في كلام هذا البعض النسخ إن صح النقل.

فإن قيل: هل الدليل على تصديق الرسول في ادعائه أنه رسول ينسحب في
الدلالة على ما جاء به من الأخبار والأحكام أو يفترق إلى دليل آخر؟

فالجواب: كما قاله الشيخ في الباب الرابع والأربعين من الفتوحات أنه لا يفترق
إلى دليل آخر بل ينسحب في الدلالة على ما جاء به.

٢٠ فإن قلت: أيهما أكمل شهادتنا بما جاءنا من طريق الوحي أو شهادتنا بالمعينة؟

Cevap: Bizim vahye olan tanıklığımız, görmekle olan tanıklığımızdan daha tamdır. Ayrıca tanıklık, Huzeyme'nin Peygamber'e (sav) olan tanıklığı gibi olur: Buna göre o (sav), Huzeyme'nin bulunmadığı bir ortamda, bir bedevîden deve satın almıştır. Resûlullah (sav) ona “Ey Huzeyme, ne ile şahitlik edersin?” diye sormuş, o da “Seni tasdik etmekle ey Allah'ın Resulü” demiştir. Bunun üzerine Resûlullah (sav), Huzeyme'nin şahitliği vahiyle tanıklık olduğu için bunun tek başına kabul edilmesine hükmetmiştir. Şayet Huzeyme gözleriyle görerek şahitlik etmiş olsaydı, şahitliği iki şahidin yerine geçmezdi. Yüce Allah “Andolsun, size içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki...”⁸⁷ âyetinden itibaren sûrenin sonuna kadar olan kısmı Huzeyme[nin şahitliği] ile muhafaza etmiştir. Zira Kur'an'ı cemedden sahâbîler, iki veya daha fazla şahit olmadıkça bir âyeti Kur'an'dan kabul etmezlerdi. Sadece mezkûr âyet Huzeyme'nin tek başına şahitliğiyle kabul edilmiştir.

Soru: “Amâ”nın* yarılmasından hemen sonra ortaya çıkan ilk varlık nedir?

Cevap: Şeyh Takiyyüddin b. Ebu'l-Mansûr'un dediği gibi, Amâ'nın yarılmasından hemen sonra ortaya çıkan ilk varlık Hz. Muhammed'dir (sav). Bu evveliyet itibariyle nasıl ki Hz. Âdem bütün cismânîlerin babasıdır, o da bütün ilklerin ilki olarak ruhanîlerin tamamının babası olmayı hak etmiştir. İleride Şeyh Muhyiddin'in Allah'ın ilk yarattığı şeyin “Hebâ” olduğuna dair sözleri gelecektir. Oraya bak!

Soru: Hz. Peygamber'in (sav) “Âdem su ile balçık arasında iken ben nebî idim.”⁸⁸ hadisinin anlamı nedir? Peygamber, Allah'tan haber verendir. O hâlde kendisi ve kendilerine haber verdiği kimseler (ümme) yaratılmazdan önce bunu haber vermiş olması nasıl doğru olur?

Cevap: Şeyh Muhyiddin'in *el-Fütûhât*'in 305. bâbında dediği gibi, bunun anlamı şudur: Resûlullah (sav) Allah'ın izni ile zâtını kendi zâtıyla, mîsâk alınmadan önce bir tecellîgâh olmaksızın biliyordu.

87 Tevbe, 9/128.

* Özellikle İbnü'l-Arabî'den itibaren, Allah'ın ahadiyyet bazen de vâhidiyyet mertebisini ifade etmek için kullanılan tasvûfî bir terimdir. Zaman zaman ayrıntılarda farklılaşan anlamlar yüklenmiş ise de bunların tamamında Yüce Allah'ın henüz isim, sıfat ve tecellîleri olmaksızın, mutlak sûretteki gayb mertebesi anlamına gelmektedir. bk. Süleyman Uludağ, “Amâ”, *DİA*, II, 553.

88 Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, II, 118. Aclûnî bu lafızlarla vermekle beraber, rivayetin aynı anlama gelen farklı varyantlarını da vererek değerlendirmektedir. Bu rivayetin en meşhur lafızları “Âdem ruh ile ceset arasında iken ben nebî idim.” şeklindedir. Tirmizî de aynı rivayeti (“Menakıb” 1.) bu lafızlarla “hasen garib” olarak vermektedir. Ali el-Kârî ve daha birçok muhaddis bu anlamdaki rivayetlerin aslının olmadığını, uydurma olduklarını belirtmektedirler. Bk. Ali el-Kârî, *el-Masnu' fî Mâ'rîfeti'l-Hadisî'l-Mavdu'*, s. 142.

فالجواب: إن شهادتنا بالوحي أتم من شهادتنا بالعين والمشاهدة كما شهد خزيمة للنبي، بأنه أبتاع الجمل من الأعرابي ولم يكن خزيمة حاضرا، فقال له رسول الله: بم تشهد يا خزيمة، قال: بتصديقك يا رسول الله، فحكم رسول الله، بشهادة خزيمة وحده لكونها شهادة بالوحي ولو أن خزيمة كان شهد شهادة عين لم ٥
تقم شهادته مقام اثنين وبه حفظ الله تعالى علينا قوله تعالى: ﴿لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ﴾ [التوبة: ١٢٨] إلى آخر السورة فإن جامع القرآن من الصحابة كان لا يقبل آية منه إلا بشهادة رجلين فصاعدا إلا هذه الآية فإنها ثبتت بشهادة خزيمة وحده، انتهى.

فإن قيل: فما أول ما ظهر من الموجودات بعد فتق العماء؟

١٠ فالجواب: كما قاله الشيخ تقي الدين بن أبي المنصور أن أول ما ظهر بعد فتق العماء هو محمد ﷺ، فاستحق بذلك الأولوية للأوليات فهو أبو الروحانية كلها كما كان آدم عليه الصلاة والسلام، أبا الجثمانيات كلها، انتهى. وسيأتي قريبا تحقيق الأولوية في كلام الشيخ محيي الدين وأن أول ما خلق الله الهباء، فراجع.

فإن قلت: فما معنى قوله: «كنت نبيا وآدم بين الماء والطين» والنبي هو المخبر

١٥ عن الله وكيف صح إخباره قبل أن يخلق وقبل وجود من يخبرهم؟

فالجواب: كما قاله الشيخ في الباب الخامس وثلاثمائة من الفتوحات معناه:

أن رسول الله ﷺ كان يعرف ذاته بذاته بإذن الله في غير مجلى قبل أخذ الميثاق.

Bu hâl onun mezkûr hadisin işaret ettiği üzere Adem'in yaratılışından önce nübüvvetini bildiği durumudur. Dolayısıyla onun (sav) bu hâl hakkında bilgisi vardır. İnsanın yapısı varlığa gelmesi esnasında unsurlara ve mertebelere yayılmış bir hâldeydi. Fakat insanlardan kimisine bu aşamada kendisini ve mertebesini ya sonuçlarıyla ve tam olarak yahut sûretlerinden bir sûret üzerine müşâhede verilmiştir. Bu onun için dünyadaki mertebesinin ta kendisidir. Böylelikle bunu bilir ve onunla kendisi hakkında hüküm verir. Peygamber'in (sav), kendi nübüvvetine tanıklık ettiği yer burasıdır. Yalnız hâllerinin tüm sûretlerini müşâhede etti mi yoksa etmedi mi bunu bilemiyoruz. Allah Teâlâ “Her göğse emri vahyedildi.”⁸⁹ buyurmuştur. Dokuz feleğin içinde hiçbir felek yoktur ki insana ait bir sûret onda bulunmasın. Bu felek, vakti erişinceye değin bu sûretleri muhafaza eder. Bu sûretlerin (dokuz felekte) bulunuşu tıpkı uzunluk, genişlik, doğruluk, eğrilik, yuvarlaklık, dörtgenlik, üçgenlik, küçüklük, büyüklük gibi açılardan farklı şekillerdeki aynalarda tek bir sûretin bulunuşu gibidir. Tek bir şeydir fakat tecellîgâhın değişmesiyle şekillerin sûretleri farklılık gösterir. Bu yüzden dedik ki “Peygamber (sav) Allah'ın izniyle bir tecellîgâh olmaksızın zâtını kendi zâtıyla bilir.” Ve o (sav) bu konumda iken, mertebelere eriştiğinde, mertebeler ona (sav) etki etmez.

Hız. Peygamber en üst mertebede iken “Ben insanların efendisiyim, ancak (bu sözümde) övünme yoktur.”⁹⁰ buyurmuştur. Mertebe, ona hükmetmemiştir. Başka bir seferinde -risâlet ve hilâfet mertebesindeyken- ise “Ben de sizin gibi bir beşerden başkası değilim.”⁹¹ demiştir. Dolayısıyla bu mertebe, onun neşet ettiği yeri bilmesine engel olmamıştır. Bunun sebebi, onun latîfesinin kendisine yayıldığı, unsurî karışımına bakmasıdır. Burada unsurî olan zâtını müşâhede etmiş ve ulvî feleklerin kuvveti kapsamında olduğunu anlamıştır. Bu mertebede kendisiyle insanî, hayvanî, nebatî ve madenî varlıklarla ortak noktasını görmüştür. Unsurî neşet açısından kendisinde, unsurdan oluşan diğer varlıklara karşı bir üstünlük görmemiş, aksine kendisinin onlar, onların da kendisi gibi olduğunu görmüştür. Bu nedenle “Ben de sizin gibi bir beşerden başkası değilim.” demiştir. O da aklıktan Allah'a sığınır. Onlardan farkını sadece “Bana vahyediliyor.” sözüyle ifade ediyordu.

89 Fussilet, 41/12.

90 Aclûnî, *el-Masnu'*, I, 184.

91 Kehf, 18/ 110.

وهو الحال التي كان فيها يعرف نبوته وذلك قبل خلق آدم كما أشار إليه الحديث المذكور فكان له التعريف في ذلك الحال فإن النشأة الإنسانية كانت ماثلة في العناصر ومراتبها إلى حين وجودها لكن من الناس من أعطى في ذلك الموطن شهود نفسه ومرتبته إما على غاياتها بكمالها وإما بأن يشهد صورة ما من صورته وهي عين تلك المرتبة التي له في الدنيا فيعلمها ليحكم على نفسه بها وهنا شاهد نبوته ولا ندري هل شهد صور جميع أحواله أم لا. قال تعالى: ﴿وَأَوْحَىٰ فِي كُلِّ سَمَاءٍ أَمْرَهَا﴾ [فصلت: ١٢] فما من فلك من الأفلاك التسعة إلا وللإنسان صورة فيه فيحفظها ذلك الفلك إلى وصول وقتها فوجودها كوجود الصورة الواحدة في المرايا الكثيرة المختلفة الأشكال من طول وعرض واستقامة وتعويج واستدارة وتربيع وتثليث وصغر وكبر، فتختلف صور الأشكال باختلاف المجلى والعين واحدة، فلذلك قلنا: إنه كان يعرف ذاته بذاته من غير مجلى بإذن الله تعالى، وإذا كان بهذه المثابة لم تؤثر فيه المراتب إذا نالها.

قال وهو في المرتبة العليا: «أنا سيد ولد آدم ولا فخر». فلم تحكم فيه المرتبة. وقال في وقت آخر وهو في مرتبة الرسالة والخلافة: إنما أنا بشر مثلكم فلم تحجبه المرتبة عن معرفة نشأته وسبب ذلك أنه رأى لطيفته ناطرة إلى مركبها العنصري وهو متبدد فيها، فشاهد ذاته العنصرية فعلم أنها تحت قوة الأفلاك العلوية ورأى المشاركة بينها وبين سائر الخلق الأناسي والحيواني والنبات والمعدن، فلم ير لنفسه من حيث نشأته العنصرية فضلا على أحد ممن تولد عنها بل رأى نفسه مثلا لهم وهم أمثال له. فقال: أنا بشر مثلكم وكان يتعوذ من الجوع فما افترق عنها إلا بقوله: «يوحى إلي»

Dolayısıyla “Âdem su ile balçık arasında iken ben nebî idim.” ifadesinin anlamını öğrenmiş oldun. Yine bunun söz konusu mertebelerin sûretlerinden sayılan o sûretin diliyle söylendiğini de anlamış oldun. O sûret bize bu dünyada anlayabileceğimiz bir şekilde ifade edilmiştir.

- 5 Şeyh (rh.a) şöyle demiştir: “Aynı şekilde bizim de zikrettiğimizin üstünde bir sûretimiz vardır. Akıl ve şeriatın yorumlanmasıyla idrak edilmediği için o konuda sustuk. Bizim kürsîde bir sûretimiz, Arş'ta, Heyûlâ'da, tabiatta, neftse, Levh ve Kalem olarak tâbir edilen akılda, Amâ'da ve ademde birer sûretimiz vardır ve bunların tamamı keşif ehli tarafından görülmektedir. İşte
- 10 budur Allah'ın ilminde saklı olan kullarına yönelttiği kadim hitap.” Anla!

Soru: Âdem'in (as), mîsâk anında sulbünde barındırdığı sûretler hakkında herhangi bir bilgisi var mıydı?

Cevap: Hayır, sûretlerimizin bulunduğu feleklerden hiçbirisinin bununla ilgili bir bilgisi olmadığı gibi, onun da buna dair herhangi bir bilgisi yoktu.

- 15 **Soru:** Neden, başka bir yerden değil de sırtından alındı?

Cevap: Alınma için, “sulb/sırt (ez-zahr)” kelimesinin hususî olarak belirtilmesi, Hz. Âdem'in (as) bunu görmemesi [arkasındakilerin onun için gayb olması] sebebiyledir. Şâyet Allah Teâlâ bizleri [zürriyetimizi] “onun ön tarafından” almış olsaydı, bu durumda Adem (as) hepimizi bilirdi. Çünkü onun

20 bizimle beraber bulunduğu -sûret içinde- bir sûret vardı. Ve bizim müşâhede ettiğimiz gibi müşâhede etmişti. Şeyh Muhyiddin “Ancak biz, Hz. Âdem'in (sav) kendi sulbünden alınanlardan haberdar olup olmadığını tam olarak bilmiyoruz. Fakat daha önce geçen feleklerin mertebelerinin kendilerindeki sûretleri bilmediğini görünce deriz ki: Belki Âdem ile ilgili durum da böyledir. Hz. Âdem'in, sırtından alınan sûretleri bildiğine muttali olan kimseye

25 Allah rahmet etsin ve kitabın bu bölümüne bu bilgiyi eklesin.

Şöyle dedim: Bana kardeşim Efdalüddin (rh.a) haber verdi: Yüce Allah, kendisini, Hz. Âdem'in (as) zürriyetinde yer alan -şakîlerin değil de sadece-sâidlerin sayısına muttali kılmıştır. Efdalüddin'e göre Âdem aleyhisselamın

30 zürriyetindeki sâlihlerin sayısı; 900'ün dokuz tane 1000 ile çarpılması ve buna 999 bin sayısının eklenmesi ve bunların yarısı ile üçte birinin bir araya getirilmesi şeklindedir. Bu sayı ise daha önce zikrettiğimiz atalar (usul) arasında yer almaktadır. Ne bir eksik ne de bir fazladır. Bu, aklın idrak edemeyeceği bir hesaptır ve yöntemi sadece keşiftir.

فقد عرفت معنى قوله: «كنت نبيا وآدم بين الماء والطين» وأن هذا القول إنما كان بلسان تلك الصورة التي هو فيها مما هو معدود من صور تلك المراتب. فترجم لنا في هذه الدار عن تلك الصورة.

قال الشيخ رحمه الله تعالى: ولنا أيضا صورة فوق ما ذكرناه لا تدرك بعقل ولا بالاسترواح من نقول الشرع فسكتنا عنها، وذلك أن لنا صورة في الكرسي، وصورة في العرش، وصورة في الهيولى، وصورة في الطبيعة، وصورة في النفس، وصورة في العقل المعبر عنه باللوح والقلم. وصورة في العماء، وصورة في العدم، هذا كله مرئي لأصحاب الكشف وهو الذي يتوجه عليه خطاب الله القديم لعباده في مكنون علمه، فافهم.

فان قلت: فهل كان لآدم عليه الصلاة والسلام، علم عند أخذ الميثاق بما يحتوي عليه ظهره من الصور؟

فالجواب: لم يكن له علم كما أنه لا علم لفلك من الأفلاك التي فيها صورة من صورنا بها. فإن قيل: فلم كان الأخذ من الظهر دون غيره؟

فالجواب: أنه إنما خص الظهر بالأخذ لأن الظهر كان غيبا لآدم عليه الصلاة والسلام، ولو أنه تعالى أخذنا من بين يدي آدم لكان عرفنا وذلك لأن له عليه الصلاة والسلام معنا صورة في صورة فشهد كما شهدنا. قال الشيخ محيي الدين: وما نحن على يقين بأنه عليه الصلاة والسلام لم يعلم بما أخذ منه أو يعلمه، ولكننا لما رأينا الحضرات التي تقدمت من الأفلاك لا تعلم بصورة ما فيها. قلنا: ربما يكون الأمر في آدم كذلك فرحم الله من اطلع على أن آدم كان يعلم الصور التي أخذت من ظهره فالحق بهذا الموضع من هذا الكتاب.

قلت: قد أخبرني أخي أفضل الدين رحمه الله أن الله تعالى أطلعه على عدد السعداء الذين كانوا في ظهر آدم عليه الصلاة والسلام، دون الأشقياء قال: وعدتهم ما تحصل من ضرب تسعمائة ألف ألف ألف ألف ألف ألف تسع مرات وتسعمائة وتسعة وتسعين ألفا ونصف ذلك وثلث ذلك مضروب جميعه في الأصول التي ذكرناها فما يحصل من ذلك فهو عدد من كان في ظهر آدم من السعداء لا يزيدون واحدا ولا ينقصون وهو حساب، لا يتعقله العقل وإنما طريقه الكشف، انتهى. والله تعالى أعلم.

Şeyh Muhyiddin şöyle demiştir: Bunu anladıktan sonra bizim her felekte bir sûretimiz olduğu ve hiçbirinin bizim için diğerinden öncelikli olmadığına dair zikre ettiklerimizi tasavvur et. Tirmizî'nin merfû olarak naklettiği ve “Hasen-Gariptir” dediği rivayete bak: Buna göre Yüce Allah, avuçları kapalı olarak Âdem için tecellî etmiştir. Yani büyüklüğüne yaraşır bir şekilde bu gerçekleşmiştir. Âdem'e “Ey Âdem, hangisini tercih edersin?” demiş, Âdem “Rabb'imın sağını.” demiştir. Gerçekte O'nun her iki eli de sağ ve mübârektir. Avucunu açınca, Hz. Âdem (as), kendisini ve zürriyetini Allah'ın kabzasında (avucunun içinde) görmüştür. Bunlar arasında oldukça parlak birisi vardı. “Rabb'im, bu kimdir?” diye sordu. Yüce Allah da “Oğlun Dâvûd'dur.” dedi. Bunun üzerine “Rabb'im onun için ne kadar ömür takdir ettin?” diye sordu. “Kırk yıl” dedi. “Bana ne kadar takdir ettin?” diye sordu. “Bin yıl.” dedi. Bunun üzerine “Rabb'im, ömrümden ona altmış yıl verdim.” dedi. Yüce Allah ona “Peki, sen bilirsin” dedi. Âdem, dokuz yüz kırk yıl olan ömrünü tamamlayınca, ölüm meleği canını almak üzere geldi. Âdem ona “Daha altmış yıl ömrüm kaldı.” dedi. Yüce Allah “Ey Âdem, sen bunu oğlun Dâvûd'a hibe etmiştin” dedi. İşte Âdem bunu inkâr ettiği için zürriyeti de inkâr etmiştir. O, unuttuğu için ümmeti de daha sonra unutmıştır. Resûlullah (sav) “Bugünden itibaren Allah yazmayı ve şahit tutmayı emretmiştir.” buyurmuştur. İşte bu, Âdem ve zürriyetinin, celâline yaraşır şekilde Hak Teâlâ'nın avucunda kâim olan sûretidir. O söz konusu elden çıkmış olan Âdem'dir ve hem kendisinin hem de zürriyetinin sûretini Hak Teâlâ'nın elinde görmektedir. Ey kardeş, [hadiste geçen] konuyu kabul edip de feleklerdeki sûretlerin çokluğuna dair sözümüzde bizi inkâr etmene ne diyorsun? Böyle bir durum bizatihi muhal olsaydı “hakikatler değişmez” fehvâsınca [hiçbir zaman] gerçekleşmez ve mümkün olmazdı. Seni mevzuya bu şekilde ısındırmaktan daha fazlasına kudretim yetmez. Allah'ın haklarında “Sağır, dilsiz ve kördürler, dönmezler.”⁹² buyurduğu kimselerden olma. Şeyh, 346. bâbda bu konu üzerinde uzunca durmuştur.

Soru: Âdem, su ile balçık arasında iken Hz. Muhammed'den (sav) başka birisine nübüvvet verilmiş miydi?

92 Bakara, 2/18.

قال الشيخ محي الدين ومن بعد عن فهمه: تصور ما ذكرناه من أن لنا في كل فلك صورة ليس إحداهما أحق بنا من الأخرى فليُنظر في خبر الترمذي مرفوعا وقال فيه: حسن غريب «إن الله تعالى تجلى لآدم ويده مقبوضتان». أي: كما يليق بجلاله. فقال له: يا آدم اختر أيهما شئت. فقال: اخترت يمين ربي وكلتا يدي يمين مباركة ففتحتها فإذا آدم وذريته فنظر آدم عليه الصلاة والسلام إلى شخص من أضوئهم. فقال: من هذا يا رب؟ فقال الله تعالى له: هذا ابنك داود. فقال: يا رب كم كتبت له من العمر؟ فقال: أربعين سنة. فقال: يا رب وكم كتبت لي؟ فقال الله تعالى: ألف سنة. فقال: يا رب قد أعطيته من عمري ستين سنة. قال الله له: أنت وذاك فما زال آدم يعد لنفسه حتى بلغ تسعمائة وأربعين سنة فجاءه ملك الموت ليقبض روحه فقال له آدم قد بقي من عمري ستون سنة، فقال الله تعالى: يا آدم إنك قد وهبتها لولدك داود فجحد آدم فجحدت ذريته ونسي آدم فنسيت ذريته. قال رسول الله: «فمن ذلك اليوم أمر الله تعالى بالكتاب والشهود» انتهى. فهذا آدم وذريته صورة قائمة في قبضة الحق كما يليق بجلاله وهذا آدم خارج عن تلك اليد وهو يرى صورته وصورة ذريته في يد الحق تعالى. فما بالك يا أخي تقربه في هذا الموضع وتنكر علينا في قولنا بتعدد الصور في الأفلاك فلو كان هذا محالا لنفسه لم يكن واقعا ولا جائزا نسبة إذ الحقائق لا تبدل. قال وأكثر من هذا التأنيس لك فلا أقدر عليه فلا تكن ممن قال الله تعالى فيهم: ﴿صُمُّ بُكْمٌ عُمِيٌّ فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ﴾ [البقرة: ١٨] وقد أطال الشيخ الكلام على ذلك في الباب السادس وأربعين وثلاثمائة.

٢٠ فإن قلت: فهل أعطي أحد النبوة وآدم بين الماء والطين غير محمد ﷺ؟

Cevap: Bize bu konuda herhangi bir bilgi ulaşmamıştır. Onlar ancak ‘mah-sûs’ [dünya hayatında var oldukları] risâletleri döneminde peygamberdiler.

Soru: Neden “Ben insandım.” veya “Ben var idim.” demedi de “Âdem su ve balçık arasında iken ben nebî idim.” demiştir?

5 **Cevap:** Diğer şeyleri değil de nübüvveti zikretmesi, onun diğer peygamberlerden önce peygamber olduğuna işaret etmek içindir. Zira nübüvvet, ancak Allah Teâlâ tarafından takdir edilmiş şeriatın bilinmesiyle olur.

Soru: Onun (sav) Allah’ın yarattığı ilk varlık olmasına dair söylediklerinden kasıt özel bir varlık olarak ilk olması mı yoksa genel varlıklar anla-
10 mında ilk olması mıdır?

Cevap: Şeyh’in 6. bâbda dediği üzere, bununla kastedilen, özel anlamda ilk yaratılan varlık olmasıdır. Zira Allah ilk önce hebâyî⁹³ yarattı. Orada diğer hakikatlerden önce, ilk zuhûr eden hakikat ise Muhammed’dir (sav). Bunun izahı şudur: Yüce Allah, âlemin ezeli ilminde yer aldığı şekilde zuhûr etmesini
15 istediği zaman; âlem, küllî hakikate yönelik tenzihî tecellîlerin bir türü olan bu mukaddes iradedden etkilendi ve hebâ meydana geldi. Hebâ, istenilen şekil ve sûretlerin açılması için atılan bina kireci/harcı gibidir. Bu, âlemde ilk var olan şeydir. Daha sonra Yüce Allah nûruyla bu hebâyâ tecellî eder. Âlem bütünüyle, potansiyel olarak onun içindedir. Bütün âlem onda potansiyel olarak mev-
20 cuttur. Hebâda bulunan her şey, tıpkı evin köşelerinin kandilin ışığını kabul etmesi gibi nûra olan yakınlığı ölçüsünde, o nûrdan bir şey kabul etmiştir. Ve bu ışığa olan yakınlığı ölçüsünde, aydınlığı ve kabulü şiddetlenir. Hiçbir kimse, bu nûra hakikat-i Muhammediyye’den daha yakın değildir. Onun (sav) kabulü, hebâda bulunan herkesten daha fazladır. Bu nedenle o (sav), âlemin
25 zuhûrunun başlangıcı ve var olan ilk şeydir. Şeyh Muhyiddin, hebâda ona (sav) en yakın olan insanın ise bütün peygamberlerin sırlarını bir araya getiren Ali b. Ebû Tâlib (ra) olduğunu söylemiştir. Şeyh’in İmâm Ali (ra) hakkında “Bütün peygamberlerin sırlarını bir araya getiren” şeklindeki ifadesinin aynısı, Hızır’dan (as) da Şeyh Ebû Medyen et-Tilimsânî hakkında nakledilmiştir.

93 Hebâ sözlükte “toz, zerrecik” anlamına gelmekle birlikte, tasavvufî varlık mertebelerinden biri olarak kullanılmıştır. İlk akıl, küllî nefis ve küllî tabiatın sonra dördüncü ve en aşağı derece olarak Hebâ kabul edilmektedir. Allah, hebâ denilen şekilsiz maddenin içine âlemin sûretlerini açmıştır. İbnü'l-Arabî, tabiat ile hebâyî birbirini tamamlayan iki varlık olarak değerlendirir. Küllî cismin sûreti bu ikisinin eseridir. Hebâ anne, tabiat baba gibidir. Bk. Süleyman Uludağ, “Hebâ”, *DİA*, XVII, 147.

فالجواب: لم يبلغنا أحدا أعطي ذلك إنما كانوا أنبياء أيام رسالتهم المحسوسة.
فإن قلت: فلم قال: كنت نبيا وآدم بين الماء والطين، ولم يقل كنت إنسانا أو
كنت موجودا؟

فالجواب: إنما خص النبوة بالذكر دون غيرها إشارة إلى أنه أعطي النبوة قبل
جميع الأنبياء. فإن النبوة لا تكون إلا بمعرفة الشرع المقدر عليه من عند الله تعالى.
فإن قلت: فما معنى قولهم: إنه أول خلق الله هل المراد به خلق مخصوص؟ أو
المراد به الخلق على الإطلاق؟

فالجواب: كما قاله الشيخ في الباب السادس: أن المراد به خلق مخصوص
وذلك أن أول ما خلق الله الهباء وأول ما ظهر فيه حقيقة محمد ﷺ قبل سائر الحقائق
وإيضاح ذلك أن الله تبارك وتعالى لما أراد بدء ظهور العالم على حد ما سبق في علمه
انفعل العالم عن تلك الإرادة المقدسة بضرب من تجليات التنزيه إلى الحقيقة الكلية،
فحدث الهباء وهو بمنزلة طرح البناء الجص ليفتح فيه من الأشكال والصور ما شاء،
وهذا هو أول موجود في العالم ثم إنه تعالى تجلى بنوره إلى ذلك الهباء والعالم كله
فيه بالقوة، فقبل منه كل شيء في ذلك الهباء على حسب قربه من النور كقبول زوايا
البيت نور السراج فعلى حسب قربه من ذلك النور يشتد ضوءه وقبوله ولم يكن أحد
أقرب إليه من حقيقة محمد ﷺ فكان أقرب قبولاً من جميع ما في ذلك الهباء فكان
مبدأ ظهور العالم وأول موجود. قال الشيخ محيي الدين: وكان أقرب الناس إليه في
ذلك الهباء علي بن أبي طالب رضي الله تعالى عنه الجامع لأسرار الأنبياء أجمعين
انتهى. وقول الشيخ في الإمام علي رضي الله تعالى عنه: إنه جامع لأسرار الأنبياء
قد نقل أيضا عن الخضر عليه الصلاة والسلام، في حق الشيخ أبي مدين التلمساني.

Hakkında sorulan bir soruya cevap olarak “Peygamberlerin sırlarını bir araya getirmiştir. Bu asrımızda, ondan daha çok peygamberlerin sırlarını bir araya getiren birisini bilmiyorum.” demiştir. Böylece Şeyh Muhyiddin’in *el-Fütûhât*’ta dediği gibi, bütün nebî ve resuller, Muhammed’in (sav) ruhundan istimdat etmektedirler. “Onun peygamberlerin sonuncusu olması” başlığı altında geniş yer verileceği gibi, o “Kutbü'l-Aktâb”dır, önceki ve sonraki tüm insanların dayanağıdır (mümid). Gaybda olma durumu itibariyle zuhûrundan önceki her nebî ve velînin dayanağıdır ki bu imdadıyla o (sav) her velîyi kemâl mertebesine ulaştırır. Yine hem şehâdet âlemindeki varlığı hem de -berzah ve âhiret yurdu olan- gayba intikal etmiş olan varlığı itibariyle kendisinden sonra gelecek olan her velînin de dayanağıdır. Onun (sav) peygamberliğinin nûrları ne öncekiler ne de sonrakiler için âlemden kesilmez.

Soru: Hadiste “Allah’ın ilk yarattığı şey, nûrumdur.” başka bir rivayette ise “İlk yarattığı şey akıldır.” şeklinde nakledilmiştir. Bu ikisinin arası nasıl bulunur?

Cevap: Her ikisinin anlamı da birdir. Zira bazen hakikat-i Muhammediyye’ye (sav) “Aklü'l-evvel” bazen de “en-Nûr” denilmektedir.

Soru: Zuhûr açısından, kendisinden daha önce gelen peygamberlerin dayanağı olduğuna dair, Kur’ân’dan delil var mıdır?

Cevap: Bunun delillerinden biri de “Bunlar, Allah’ın kendilerine hidâyet verdiği kimselerdir; onların hidâyetlerine tâbi ol!”⁹⁴ meâlindeki âyettir. Yani onların hidâyeti, senden diğer peygamberlere bâtinî olarak sirâyet eden hidâyetidir. Dolayısıyla sen onların hidâyetine tâbi olduğun zaman, aslında kendi hidâyetine tâbi olmaktadır. Çünkü sen, bâtinî olarak ilk, zâhirî olarak ise sonuncusun. Şayet söyledüğimizin dışında bir anlamı olsaydı Yüce Allah ona (sav) “onlara tâbi ol!” derdi. Daha önce “Âdem su ile balçık arasında iken ben nebî idim.” hadisi de geçti. Dolayısıyla onun zuhûrundan önce gelen bütün peygamberler, onun (sav) bu şeriatla gönderilişinde ona (sav) vekil idi. Bunu “Allah, elini -şanına yaraşır bir şekilde- iki göğsümün arasına koydu ve ben ilklerin ve sonrakilerin bilgisini öğrendim.” hadisi de desteklemektedir. “İlkler”le kasdedilen, onun mübârek cisminden önce zuhûr eden peygamberlerdir.

فقال فيه حين سئل عنه أنه جامع لأسرار المرسلين: لا أعلم أحدا في عصري هذا أجمع لأسرار المرسلين منه فعلم كما قاله الشيخ محيي الدين في الفتوحات إن مستمد جميع الأنبياء والمرسلين من روح محمد ﷺ إذ هو قطب الأقطاب كما سيأتي بسطه في مبحث كونه خاتم النبيين فهو ممد لجميع الناس أولا وآخرا فهو ممد كل نبي وولي سابق على ظهوره حال كونه في الغيب وممد أيضا لكل ولي لاحق به فيوصله بذلك الإمداد إلى مرتبة كماله في حال كونه موجودا في عالم الشهادة وفي حال كونه منتقلا إلى الغيب الذي هو البرزخ والدار الآخرة. فإن أنوار رسالته غير منقطعة عن العالم من المتقدمين والمتأخرين.

فإن قلت: قد ورد في الحديث: «أول ما خلق الله نوري» وفي رواية: «أول ما خلق الله العقل» فما الجمع بينهما؟ ١٠

فالجواب: أن معناهما واحد لأن حقيقة محمد ﷺ تارة يعبر عنها بالعقل الأول وتارة بالنور.

فإن قلت: فما الدليل على كونه ممد الأنبياء السابقين في الظهور عليه من القرآن؟
فالجواب: من الدليل على ذلك قوله تعالى: ﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ فَبِهِدْيِهِمْ اقْتَدَوْا﴾ [الأنعام: ٩٠]. أي: إن هداهم هو هداك الذي سرى إليهم منك في الباطن فإذا اهتديت بهداهم فإنما ذلك اهتداء بهداك إذ الأولية لك باطنا والآخرة لك ظاهرا ولو أن المراد بهداهم غير ما قرناه لقال تعالى له فبهم اقتده وتقدم حديث: «كنت نبياً وادم بين الماء والطين»، فكل نبي تقدم على زمن ظهوره، فهو نائب عنه في بعثته بتلك الشريعة ويؤيد ذلك قوله في حديث: «وضع الله تعالى يده بين ثديي - أي كما يليق بجلاله - فعلمت علم الأولين والآخرين»، ٢٠
إذ المراد بالأولين هم الأنبياء الذين تقدموه في الظهور عند غيبة جسمه الشريف.

Bunun izahı şudur: Ona (sav) biri Âdem'in (as) yaratılmasından önce diğeri risâletinin zuhûrunda olmak üzere iki kere ilim verilmiştir. Tıpkı ona (sav) ilk olarak Cebrâîl'in bilgisi olmadan daha sonra ise Cebrâîl'in indirmesi olmak üzere Kur'ân'ın tenzîlinde olduğu gibi. Bu nedenle Yüce
 5 Allah ona “Vahiy bitmeden okumak için acele etme!”⁹⁵ buyurmuştur. Yani Cebrâîl'den dinlemeden önce okumak için acele etme; aksine sessiz bir şekilde Cebrâîl'den dinle. Öğrencilerin dikkatli bir şekilde hocalarını dinlemesi gibi, dinlemen gerekir. Şeyh bunu *el-Fütûhât*'ın 12. ve daha başka bâblarında zikretmiştir.

10 **Ben şöyle dedim:** Şeyh'in açıklamasında, Kur'ân'ın Cebrâîl'den önce de Peygamber'e (sav) nâzil olması tartışmaya açıktır. Hiçbir hadiste bunu görmedim, değerlendirdim.

Soru: O hâlde Muhammed'in (sav) ruhu, bütünüyle hayır âleminin ruhudur ve o içinde her şeyin bulunduğu nefis-i nâtıkadır?

15 **Cevap:** Evet, Şeyh'in 346. bâbda zikrettiği gibi, durum böyledir. Anılan âlemin onun (sav) zuhûrundan önceki hâli, şekillenmiş bir cesedin hâli konumundadır. Onun vefatından sonraki hâli uyuyan kimsenin hâli, kıyamet günü diriltileceği zamanki hâli ise uykudan uyanma konumundadır. Resûlullah'ın (sav) vefatından diriltilinceye kadar âlem şu anda uyumaktadır.

20 **Soru:** Bize Allah'tan kendisine (sav), İbrâhim'e salât ettiği gibi salât etmesini istememizi emrettiği hâlde, onun babası İbrâhim'den daha faziletli olmasının delili nedir? Hâlbuki kural, müşebbehün bihin (benzetilen) müşebbihten (benzeyen) daha faziletli olması şeklindedir.

25 **Cevap:** Kastedilen hemen ilk anda akla gelen değildir. “İbrâhim'e salât ettiğin gibi” ifadesinde, kendisinin sahâbeye kendisine nasıl salavât getireceklerini öğretmekle sorumlu olduğuna dair ince bir nükte vardır. Kendisine nasıl salâvat getireceklerini sorduklarında, tevâzuundan dolayı “İbrâhim'e salât ettiğin gibi deyiniz.” buyurdu. Zira bir insana “Seni öveceğim lafızları bana öğret.” dediğin zaman, kesinlikle Şâri'den (sav) daha az hayâlı
 30 olduğun hâlde, sana yüceltme ifade eden lafızları söyleyemez, anla!

Soru: Neden Hz. Muhammed (sav), Hz. Âdem'in (as) bir fer'i olduğu hâlde, ondan daha faziletli ve istidadı ondan daha kuvvetlidir.

وإيضاح ذلك أنه أعطي العلم مرتين مرة قبل خلق آدم عليه الصلاة والسلام، ومرة بعد ظهور رسالته، كما أنزل عليه القرآن، أولاً من غير علم جبريل ثم أنزل عليه به جبريل مرة أخرى ولذلك قال تعالى له: ﴿وَلَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُفْضَى إِلَيْكَ وَحْيُهُ﴾ [طه: ١١٤] أي: لا تعجل بتلاوة ما عندك منه قبل أن تسمعه من جبريل بل اسمعه من جبريل وأنت منصت إليه كأنك ما سمعته قط وقد عملت التلامذة الموقنون بذلك مع أستاذيهم. ذكر ذلك الشيخ في الباب الثاني عشر من الفتوحات وفي غيره من الأبواب.

قلت: وفي تصريح الشيخ بأن القرآن أنزل على رسول الله ﷺ قبل جبريل نظر ولم أطلع على ذلك في حديث فليتأمل.

فإن قلت: فإذا روح محمد ﷺ، هي روح عالم الخير كله وهي النفس الناطقة فيه كله. ١٠
فالجواب: نعم، والأمر كذلك كما ذكره الشيخ في الباب السادس وأربعين وثلاثمائة فحال العالم المذكور قبل ظهوره، بمنزلة الجسد السوي وحاله بعد موته، بمنزلة النائم وحال العالم حين يبعث يوم القيامة بمنزلة الانتباه من النوم فالعالم اليوم كله نائم من حين مات رسول الله ﷺ إلى أن يبعث، انتهى.

فإن قلت: فما الدليل على كونه، أفضل من أبيه إبراهيم مع أنه، أمرنا أن نسأل الله أن يصلي عليه كما صلى على إبراهيم والقاعدة أن يكون المشبه به أفضل من المشبه؟ ١٥
فالجواب: ليس المراد ما يتبادر من ذلك إلى الأذهان وإنما النكتة في قوله: كما صليت على إبراهيم كونه، كان مسؤولاً في تعليم الصحابة كيفية الصلاة عليه، فلما قالوا به: كيف نصلي عليك ما وسعه إلا التواضع. فقال: قولوا كما صليت على إبراهيم وأنت إذا قلت لإنسان علمني ألفاظاً أفخمك بها لا يقدر ينطق لك بألفاظ تعطي التفخيم مع كونك أقل حياء من الشارع بيقين، فافهم.

فإن قلت: فلم كان محمد ﷺ، أفضل من أبيه آدم، وأقوى استعداداً منه مع أنه فرع من آدم عليه الصلاة والسلام؟

Cevap: Şeyh'in *el-Fütûhât*'ın 5. bâbında dediği gibi, babası Âdem'den (as) daha faziletli olmasının sebebi, Âdem (as) isimlerin lafızlarını bilmekte iken, Hz. Muhammed'in (sav) onların mânalarını bilmesidir. Bu mânalar “Bana Cevâmi‘u'l-kelim verildi.” hadisinde işaret edilen Cevâmi‘u'l-kelim'dir. Zâtı elde eden, isimlerini de elde eder. Zira isimler onun ilminin kapsamı altındadır. Ancak isimleri elde eden, müsemmâ olan zâtı elde etmez. Şöyle demiştir: “Bu nedenle sahâbe daha faziletlidir. Zira onlar zâtı gördüler biz ise ismini elde ettik. Ancak biz onların zâta riayet ettikleri gibi, isme riayet edersek, onlarda olmayan gaybet hasretinden dolayı ecrimiz katlanır. Katlanma bundan dolayı olur. Zira biz Resûlullah'ın (sav) kardeşleriyiz, onlar ise ashabıdır. O (sav), bize müştaktır, bizden birisini gördüğü zaman çokça sevinir ve rivayet edildiği gibi, bizden amel edenlere, onun ashabından aynı ameli yapanların elli katı ecir verilecektir.

Babası olan Âdem'den daha güçlü bir istidada sahip olmasına gelince, Hz. Muhammed'in his ve vehim açısından ebeveyninden birisinin değil, her ikisinin toplamı olarak yaratılmış olması nedeniyledir. Dolayısıyla ikisinin (anne-baba) istidatlarını bir araya getirmiştir. Bu nedenle o, babası Âdem'den daha kâmilidir. Şeyh *el-Fütûhât*'ın 72. bâbında “Haccın Sırları” başlığı altında bunları zikretmiştir. Şöyle demiştir “Hz. Muhammed (sav), onların oğlu olduğu için babaları olan Hz. Âdem ve Hz. İbrâhim'den daha kâmilidir. Her oğul yetişmesinde bu kemâle sahiptir fakat ulvî hareketler, nûrânî tecelliler ve mutluluğa yaklaşmaları sebebiyle derece derecedirler. Bunun her ne kadar yaratmaya etkisi olmasa dahi.

Şeyh 337. bâbda “Şayet Mûsâ yaşasaydı, bana tâbi olurdu.” hadisi bağlamında şöyle demiştir: “Bil ki ‘Size kitap ve hikmeti verdikten sonra, size gelen elçimi tasdik edin diye, Allah'ın peygamberlerden aldığı ahdi hatırla!’⁹⁶ âyetinde geçtiği üzere onların efendisi ve peygamberi olduğuna dair kendilerinden alınan ahid-den dolayı, Hz. Muhammed (sav) peygamberlerin peygamberidir. Dolayısıyla onun peygamberlik ve şeriatı bütün insanları kapsamaktadır. Peygamberlerden birine tahsis edilmiş herhangi bir şey yoktur ki o şey aslı itibarıyla Muhammed'in (sav) olmasın. Onun zuhûrundan önce gelen bütün peygamberler, bu şeriatla gönderilmeleri itibarıyla onun birer nâibidirler. Bunu Şeyh Takiyüddin es-Sübki zikretmiş, Celâleddin es-Süyûtî de *el-Hasâis*'in baş tarafında nakletmiştir.

فالجواب: كما قاله الشيخ في الباب الخامس من الفتوحات أنه إنما كان أفضل من أبيه آدم عليه الصلاة والسلام، لأن آدم عليه الصلاة والسلام، كان حاملا لألفاظ الأسماء ومحمد ﷺ، كان حاملا لمعانيها وهي جوامع الكلم المشار إليها بحديث: «أوتيت جوامع الكلم» فمن حصل على الذات حصل على الأسماء وكانت تحت حیطة علمه ومن حصل على الأسماء لا يكون محصلا للذات الذي هو المسمى قال: ولهذا ٥ فضلت الصحابة فإنهم حصلوا الذات ونحن حصلنا الاسم ولكن لما راعينا الاسم مراعاتهم للذات ضوعف لنا الأجر لحسرة الغيبة التي لم تكن لهم فكان لنا التضعيف بذلك فنحن الإخوان لرسول الله ﷺ، وهم الأصحاب وهو إلينا بالأشواق وما أفرحه بلقاء واحد منا وللعامل منا أجر خمسين ممن يعمل مثل عمل أصحابه كما ورد، انتهى.

وأما كونه، أقوى استعدادا من أبيه آدم فلا أنه خلق من امتزاج الأبوين لا من واحد ١٠ منهما بل من المجموع حسا ووهما فجمع، استعداد الاثنين لهذا كان كماله أعظم من كمال أبيه، ذكره الشيخ في الباب الثاني والسبعين في أسرار الحج من الفتوحات. قال: ومن هنا اختص محمد ﷺ بالكمال على آدم وإبراهيم لكونه ابنا لهما وكل ابن له في النشأة هذا الكمال إلا أن الناس يتفاضلون فيه لأجل الحركات العلوية والطوالع النورانية والاقترانات السعادية وإن لم يكن لها عندنا أثر في التخليق انتهى. ١٥

وقال الشيخ في الباب السابع والثلاثين وثلاثمائة في حديث: «لو كان موسى حيا ما وسعه إلا أن يتبعني»: اعلم أنه، نبي الأنبياء للعهد الذي أخذ على الأنبياء بسيادته عليهم ونبوته في قوله تعالى: ﴿وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ لَمَا آتَيْنُكُمْ مِنْ كِتَابٍ وَحِكْمَةٍ﴾ [آل عمران: ٨١] الآية. فعمت رسالته وشريعته كل الناس فلم يحض نبي بشيء إلا إن كان ذلك الشيء لمحمد ﷺ، بالأصالة انتهى. فكل نبي تقدم على زمن ظهوره فهو نائب له في بعثته بتلك الشريعة ذكره الشيخ تقي الدين السبكي ونقله عنه الجلال السيوطي في أول الخصائص.

Soru: Kur'ân'ın tafsilatlı olarak nâzil olmadan önce, tamamının Resûlullah'a (sav) bir defada nâzil olduğu daha önce geçti. Bunun hikmeti nedir?

Cevap: Kur'ân'ı ona (sav) toplu olarak (icmâl) indirmesinin sebebi, onun inişiyile velîlere inen ilmin inişinin arasını ayırmaktır. Zira işlerdeki tedricîlik, kendisiyle amel edilmesi (teamül) içindir. Oysa peygamber göndermede velîlerin aksine teamül söz konusu değildir. Zira onlara ilimler ancak mufassal olarak iner. Çünkü ilerleme ve keşfetme ciheti ondandır. Dolayısıyla nübüvvet vehbî, velâyet kesbîdir. *el-Fütûhât*'ın 10. bâbında “Ben Âdemoğullarının efendisiyim. Bu sözümde övünme (fahr) yoktur.” hadisi bağlamında şöyle demiştir: “Şayet Mûsâ ve Îsâ yaşasalardı, sadece bana tâbi olurlardı.” hadisinin açıkladığı üzere, Âdem'den peygamberlerin sonuncusu olan Îsâ'ya (as) kadar, bütün peygamberler onun nâibleri olduğu için 0 (sav), Âdemoğullarının efendisidir. O (sav), bu konuda doğru söylemiştir. Şayet o (sav), Âdem'den var olduğu zamana kadar cismiyle var olsaydı, bütün insanlar cismen de onun şeriatının altında olurdu. Zira onun dışındaki hiçbir peygamber, bütün insanlara gönderilmemiştir. Dolayısıyla bütün peygamberlerin şeriatı, gerçekte onun (sav) şeriatıdır.

Soru: Onun şeriatının, önceki şeriatları neshetmesi, onları kendisinin şeriatı olmaktan çıkarır mı?

Cevap: Bu neshetme, önceki şeriatları onun şeriatı olmaktan çıkarmaz. Yüce Allah, bizim (İslâm âlimleri olarak) aramızda ittifak edip de onun şeriatı olduğunu bildiğimiz, onun zâhirî şeriatı konumunda olan ‘bu şeriat’ta bile, sonradan gelen bazı hükümlerin daha önceki hükümleri neshettiğini bize göstermektedir. Dolayısıyla sonradan gelenin öncekini neshetmesi, diğer peygamberlerin onun (sav) nâibleri olmasından dolayıdır. Hz. Îsâ, âhir zamanda indiğinde, kendisinin göğe yükseltilmeden önceki şeriatıyla değil, Hz. Muhammed'in (sav) ümmetine gönderilirken hükmettiği bu şeriatla hükmedecektir. Zira Hz. Îsâ'nın nübüvveti esnasında hükmettiği şeriat, aslında onun olsaydı, yeryüzüne nüzûlünden sonra ancak bu şeriatla hükmederdi.

Soru: “Beni Yunûs'tan üstün tutmayınız.” hadisi, mensuh mudur yoksa o (sav) bunu tevazudan dolayı mı öylemiştir?

فإن قلت: قد تقدم أن القرآن أنزل على رسول الله ﷺ، جملة قبل أن ينزل عليه تفصيلا فما الحكمة في ذلك؟

فالجواب: إنما أنزل عليه، القرآن إجمالا ليفرق بين تنزيله عليه وتنزيل العلوم على الأولياء وذلك أن التدريج في الأمور إنما هو للعمل ولا تعمل للإرسال بخلاف الأولياء لا تنزل عليهم العلوم إلا وهي مفصلة فقط لأن منها جهة الترتي والتكسف. فالنبوة وهب والولاية كسب. وقال في الباب العاشر من الفتوحات في قوله: «أنا سيد ولد آدم ولا فخر»، إنما كان، سيد ولد آدم لأن جميع الأنبياء عليهم الصلاة والسلام، نواب له، من لدن آدم إلى آخر الرسل وهو عيسى عليه الصلاة والسلام كما أبان عن ذلك حديث «لو كان موسى وعيسى حين ما وسعهما إلا اتباعي» وصدق، في ذلك فإنه لو كان موجودا بجسمه من لدن آدم إلى زمان وجوده لكان جميع بني آدم تحت شريعته حسا وهذا لم يبعث نبي إلى الناس عامة إلا هو خاصة فجميع شرائع الأنبياء هي بالحقيقة شرعه.

فإن قلت: فهل يكون نسخ شريعته لكل شريعة تقدمت يخرج تلك الشرائع عن كونها شرعا له؟

فالجواب: لا يخرجها ذلك النسخ عن كونها من شريعته فإن الله تعالى قد أشهدنا النسخ في شرعه الظاهر مع اجتماعنا واتفاقنا على أنه شرعه الذي نزل عليه فنسخ المتقدم بالمتأخر ومما يشهد لكون جميع الأنبياء نوابا له، كون عيسى عليه الصلاة والسلام، إذا نزل إلى الأرض لا يحكم بنفسه الذي كان عليه قبل رفعه وإنما يحكم بشرع محمد ﷺ الذي بعث به إلى أمته ولو أن الشرع الذي يحكم به عيسى إذا نزل كان له بالأصالة لما كان يحكم إذا نزل إلى الأرض إلا به.

فإن قلت: قوله: «لا تفضلوني على يونس» الحديث هل هو منسوخ أو قاله تواضعا؟

Cevap: Bu, onun (sav) tevazuundan kaynaklanmaktadır. Hiç şüphesiz o, yaratılmışlar arasında en çok şükredendi. Bu ise, şükür gerektiren tüm nimetleri bilmesi ile gerçekleşir, anla! Hadisin anlamı da “Durumu bilmediğiniz için, beni kendi nefislerinizde bulunan şahsî yorumlarınızla üstün tutmayınız.” şeklinde olup, “Mutlak olarak üstün tutmayınız.” şeklinde değildir. Onun fazileti, Allah’ın kendisini üstün kılmasıyla, dolayısıyla isabet etmiştir.

Soru: Ârif, onu (sav) lafızların taşıdığı anlama göre üstün tutabilir mi?

Cevap: Evet, bunu yapabilir. Ancak kâmil olan kimse, söylediği her sözde lafızların yüklendiklerine değil, bizzat Allah’tan aldıklarına dayanır.

En doğrusunu Allah bilir.

Soru: Onun (sav) bütün makamları, vârisleri olan enbiya ve evliyâ tarafından tevârüs edilir mi yoksa onlardan hiçbirisi için tevârüsün mümkün olmadığı kendisine has makamlar mıdır?

Cevap: Şeyh’in 337. bâbda dediği gibi, sadece ona (sav) tahsis edilen ve hiçbir peygamberin ortak olmadığı birtakım makamlar vardır. Bunlardan bazılarını şöyle sıralamak mümkündür: 1. Vahyin bütün şekillerine muhatap olması: İlhamî vahiy, vahyin kalbe ve kulağa indirilmesi ve göğşe yükselmesi [hâlinde vahiy alması gibi]. 2. Bütün insanlara gönderilmiş olduğundan, bütün hâllerin bilgisinin kendisine verilmiş olması. Çünkü insanların hâllerinin farklı farklı olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla peygamberliğinin, her şeyi onların bütün hâleriyle kapsamı gerekir. 3. Ölülere diriltme bilgisinin, başkalarının aksine ona mâna ve duyu açısından verilmiş olması. Dolayısıyla onda (sav) ilimlerin hayatı olan mânevî hayatın bilgisi hâsıl olmuştu. Aynı şekilde İbrâhim’in kıssasında anlatılan ve Resûlullah’ta (sav) bilgi ve eğitim amacıyla sunulan hissî (duyu-sal) hayatın bilgisi de hâsıl olmuştu. Bu “Peygamberlerin haberlerinden, senin kalbini kuvvetlendireceğimiz bilgilerin her birini sana anlatıyoruz. Bunlarda sana gerçeğin bilgisi ulaşmaktadır.”⁹⁷ âyetinde verilmiştir. 4. Geçmiş bütün şeriatların bilgisinin kendisine verilmesi ve peygamberlere değil, onların hidâyetine tâbi olmasının kendisine emredilmiş olması.⁹⁸

97 Hûd, 11/120.

98 Şa’rânî bununla Allah’ın Hz. Peygamber’e, aslı itibarıyla kendisinin olan, diğer peygamberlerin ona niyâbeten sahip oldukları hidâyete tâbi olmasını emrettiğini ima etmektedir.

فالجواب: هو تواضع منه، وإلا فهو يعلم أنه أفضل خلق الله تعالى، وذلك ليصح له تمام الشكر، فإنه أشكر خلق الله تعالى الله ولا يكون ذلك إلا بمعرفته كل ما أنعم الله به عليه، فافهم. ومعنى الحديث: «لا تفضلوني من ذوات نفوسكم لجهلكم بالأمر» وليس معناه لا تفضلوني مطلقا فإنه من فضله بتفضيل الله عز وجل له فقد أصاب. ٥

فان قلت: فهل للعارف أن يفضله، بحسب ما تحمله الألفاظ؟

فالجواب: نعم له ذلك ولكن الكامل لا يعتمد في جميع ما يقوله إلا على ما يلقيه الله تعالى عنده لا على ما تحتمله الألفاظ، والله أعلم.

فإن قلت: فهل جميع مقاماته، تورث لأتباعه من الأنبياء والأولياء أو يختص، بمقامات لا يصح لأحد منهم أن يرثها منه؟ ١٠

فالجواب: كما قاله الشيخ في الباب السابع والثلاثين وثلاثمائة يختص، بمقامات لا يشاركه فيها أحد من الأنبياء. منها أنه أعطاه ضروب الوحي كلها من وحي البشارات وإنزاله على القلب والإذن وبالعروج به إلى السماء ونحو ذلك. منها: أنه أعطاه علم الأحوال كلها لكونه أرسل إلى جميع الناس كافة ومعلوم أن أحوالهم مختلفة فلا بد أن تكون رسالته تعم الكل بجميع أحوالهم. ١٥

ومنها أنه أعطاه علم إحياء الأموات معنى وحسا بخلاف غيره فحصل، العلم بالحياة المعنوية وهي حياة العلوم وحصل أيضا الحياة الحسية وهو ما أتى في قصة إبراهيم تعليما وإعلاما لرسول الله ﷺ، وهو قوله تعالى: ﴿وَكَلَّا نَقْصُ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبَاءِ الرُّسُلِ مَا نُثَبِّتُ بِهِ فُؤَادَكَ وَجَاءَكَ فِي هَذِهِ الْحَقُّ﴾ [هود: ١٢٠]. ومنها أنه أعطاه علم الشرائع المتقدمة كلها وأمره أن يهتدي بهدي الأنبياء، لا بهم. ٢٠

5. Sadece kendisine has olan bir şeriatın kendisine (sav) verilmiş olması. “Bana başka hiçbir peygambere verilmeyen altı şey verilmiştir.” hadisinde buna işaret edilmiştir. Bunlar ondan (sav) önce hiçbir peygambere verilmeyen, kendisine has olan şeylerdir. 6. Aynı şekilde kendisine has olan şeylerden biri de kıyamet günü “Makâm-ı mahmûd”da, el-Hamîd ismiyle içinde bulunacağı “Livâü'l-hamd”⁹⁹ sancağının kendisine verilmiş olmasıdır.

Soru: “Livâü'l-hamd” bir tane midir, çok mudur?

Cevap: Bunlar “Elviyetü'l-hamd” olarak isimlendirilen yedi sancaktır. Bunlar Hz. Peygamber’e ve Muhammedî vârislere verilmiştir. Bu sancaklarda Resûlullah kıyamet gününde Makâm-ı mahmûd’a yerleştiğinde Rabb’inden (cc) temennilerde bulunacağı Allah’ın isimleri kayıtlıdır. Zira kendisine şefaât hakkında sorulduğunda şöyle buyurmuştur: “Bana öğretilecek olan, ancak şu anda bilmediğim isimlerle Allah Teâlâ’ya hamd edeceğim.” Yani bu yurdun gerektirdiği söz konusu isimlerle O’na senâ eder. Onun (sav) Esmâü'l-Hüsna’dan başka isimlerle O’na senâ etmediği bilinmektedir. Ki bu isimler ilmen kuşatılamaz. Bu, bizim cennette, hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir beşer kalbinin hatırlamadığı şeylerin bulunduğunu bilmemiz gibidir. Yine biz, bize göz aydınlığı olan şeylerden bize gizli kalanlarını bilmemekteyiz. Bu nimetlerden hiçbiri yoktur ki Allah Teâlâ’nın bizi onlara muttali kılarak nimetlendirdiği ilâhî isimden farklı olarak onu izhar eden başkaca bir ilâhî isme dayanmasın. Bu nedenle bununla ya tesbih senâsıyla ya da isbat senâsıyla O’na hamdetmemiz gerekir. Şeyh Muhyiddin 338. bâbda şöyle demiştir: “Allah Teâlâ’dan bana bu sancaklarda yazılı olan isimlerin sayısını bildirmesini istedim. Bana, bunların sayısının 1664 olduğu söylendi. Bu sancakların her birinde 99 isim yazılmıştır. Kıyamet yurdunda bunları sayan kimse cennete girer. Yani insanlardan önce cennete girer. Ancak peygamber ve velîlerden olan kâmil insandan başkası bunları sayamaz.”

Soru: Sancağın onun (sav) eline verilmesinin hikmeti nedir?

99 Livâü'l-hamd, “övmek” anlamına gelen “hamd” kelimesi ile “sancak/bayrak” anlamına gelen livâ kelimesinin bir araya gelmesiyle meydana gelen terkiptir. Hz. Peygamber’in kıyamet gününde sahip olup müminleri himâyesi altına alacağı mânevî nitelikli sancak demektir. Bir kısım İslâm âlimleri bunu “Şefâat-i kübrâ” olarak anlamışlardır. Geniş bilgi için bk. Topaloğlu-Çelebi, *KTS*, “Livâü'l-Hamd”, s. 197; Salih Sabri Yavuz, “Livâü'l-Hamd”, *DİA*, XXVII, 200.

ومنها أنه اختص بشرع لم يكن لغيره كما أشار إليه حديث «أعطيت ستا لم يعطهن نبي قبلي» فهذه أمور خص بها لم يعطها أحد غيره. ومما خص به أيضا لواء الحمد في المقام المحمود الذي يقام فيه رسول الله ﷺ، يوم القيامة باسمه الحميد.

فإن قلت: فهل لواء الحمد واحد أو هو متعدد ؟

٥ فالجواب: هو سبعة ألوية تسمى بألوية الحمد تعطى لرسول الله ﷺ، وورثته المحمديين وفي تلك الألوية أسماء الله التي يتمنى بها رسول الله ﷺ على ربه عز وجل، إذا أقيم في المقام المحمود يوم القيامة وهو قوله، إذا سئل في الشفاعة فأحمد الله تعالى بمحامد يعلمنيها لا أعلمها الآن. أي: أثني عليه تعالى بهذه الأسماء التي يقتضيها ذلك الموطن ومعلوم أنه، لا يشني على الله إلا بأسمائه الحسنى وهي لا يحاط بها علما وذلك أنا نعلم أن في الجنة ما لا عين رأت ولا ١٠ أذن سمعت ولا خطر على قلب بشر. ونعلم أننا لا نعلم أيضا ما أخفي لنا من قرة عين وما من شيء من ذلك إلا وهو مستند إلى الاسم الإلهي الذي أظهره بخلاف الاسم الإلهي الذي امتن الله تعالى علينا بالاطلاع عليه فلا بد أن يشني عليه به ونحمده به إما ثناء تسبيح وإما ثناء إثبات. قال الشيخ محيي الدين في الباب الثامن والثلاثين وثلاثمائة: وقد سألت الله تعالى أن يطلعني على عدد تلك ١٥ الأسماء المرقومة في الألوية فقل لي: إن قدرها ألف اسم وستمائة اسم وأربعة وستون اسما قد رقم في كل لواء منها تسعة وتسعون اسما من أحصاها في موطن القيامة دخل الجنة يعني: قبل الناس وليس إحصاؤها إلا للرجل الكامل من نبي أو ولي، انتهى.

٢٠ فإن قلت: فما حكمة جعل اللواء بيده ؟

Cevap: Şeyh'in 74. bâbda belirttiği gibi, bütün insanların orada toplanması için, onun eline verilmiştir. Çünkü o, mülk mertebesinin ve hükümdarın varlığının âlâmetidir. “Âdem de ondan başkaları da sancağımın altındadır.” hadisinde işaret edildiği gibi, hiçbir hamd dışarıda kalmayacak şekilde bütün övgüler içinde bulunduğu için “Livâ” denilmiştir. Bunun izahı şudur: Âdem (as) isimleri biliyordu, ancak onda bilginin zuhûr etmesi, Âdem'in melekler âleminde Muhammed'e (sav) nâib olması nedeniyledir. Zira henüz Âdem su ile balçık arasında iken, o daha önce peygamber idi. Muhammed'in (sav) cismi zuhûr ettiğinde, o sancağın sahibiydi. Kıyamet günü sancağı asalet yoluyla Âdem'den alır ve diğerleri onun sancağının altında olur.

Soru: Melekler de onun (sav) sancağının altına girer mi?

Cevap: Evet, çünkü onlar Hz. Âdem zamanında bu sancağın altındaydılar. Aynı şekilde âhirette de Resûlullah (sav) bu sancağı taşıdığı anda onun altında toplanacaklardır. Orada Resûlullah'ın (sav) bütün yaratılmışların efendisi ve tamamının halifesi olduğu ortaya çıkar.

Soru: ‘Büyük duruşma günü’nde¹⁰⁰ Hz. Muhammed'in (sav) durduğu yer neresidir?

Cevap: Şeyh'in 337. bâbda belirttiği gibi, o ‘büyük gün’de, Rahmân arşa tecellî ederken O'nun sağında yer alacaktır. Kıyamette de âlemde ilâhî emirlerin tenfizi için âdil olan Hâkim'in (Allah'ın) önünde bulunacaktır. Orada herkes emirleri ondan (sav) alır. O (sav) bütünüyle yüzdür, tüm cihetlerinden görünür. Her taraftan Allah'a dair bilgilendirir, ondan fehmeder. Herkes onu lisânen görür, ses ve harf olarak işitir.

Soru: “el-Vesîle” başkasına değil de sadece ona mı mahsustur yoksa hadiste “el-Vesîle sadece Allah'ın bir tek kuluna verilecektir. Ben de o kul olmayı ümit ederim.” denildiği için başkasına da verilmesi doğru olur mu? Hiçbir nas ona (sav) verileceğini kaydetmemiştir.

100 Arapça ifadesi “yevmü'l-mevkifi'l-a'zâm” olan bu “büyük duruşma gününün” hangi zaman dilimine işaret ettiği konusunda açık bir ifade bulunmamakla beraber, bunun yaratılışın ilk dönemine bir gönderme olması ihtimali bulunmaktadır. Zira bu ifadenin hemen ardından kıyametten söz edildiğine göre, bunun daha önceki bir zaman olması gerekmektedir. *el-Fütûhât* mütercimi Ekrem Demirli hiçbir açıklama yapmaksızın bunu “büyük ziyaret günü” şeklinde tercüme etmiştir. bk. *el-Fütûhât* (İst.) XI, 316.

فالجواب: كما قاله الشيخ في الباب الرابع والسبعين أنه إنما جعل بيده ليجمع إليه الناس، إذ هو علامة على مرتبة الملك وعلى وجود الملك وإنما سمي لواء لأنه يلتوي على جميع المحامد فلا يخرج عنه حمد، كما أشار إليه حديث: «آدم ومن دونه تحت لوائي»، وإيضاح ذلك أن آدم عليه الصلاة والسلام، عالم بالأسماء وما ظهر بعلمها إلا بحكم النيابة عن محمد ﷺ في عالم الملائكة لتقدمه بالنبوة و آدم بين الماء والطين. فلما ظهر جسم محمد ﷺ، كان هو صاحب اللواء فيأخذ اللواء من آدم يوم القيامة بحكم الأصالة فيكون آدم فمن دون تحت لوائه.

فإن قلت: فهل يدخل تحت لوائه، أيضا الملائكة ؟

فالجواب: نعم، لأنها كانت تحت ذلك اللواء في زمان آدم فكذلك يكونون في الآخرة تحته حين يحمله رسول الله ﷺ، وهناك يظهر لجميع الخلق سيادة رسول الله ﷺ وخلافته على الجميع انتهى.

فإن قلت: فأين منزلة محمد ﷺ، يوم الموقف الأعظم؟

فالجواب: كما قاله الشيخ في الباب السابع وثلاثين وثلاثمائة: إن منزلته على يمين حضرة الرحمن حين التجلي على العرش وأما منزلته يوم القيامة فهي بين يدي الحكم العدل لتنفيذ الأوامر الإلهية في العالم فالكل عنه يأخذ في ذلك الموطن وهو وجه كله يرى من جميع جهاته وله من كل جانب إعلام من الله يفهم عنه يروونه لسانا ويسمعونه صوتا وحرفا، انتهى.

فإن قلت: فهل الوسيلة مختصة به فلا تكون لغيره ؟ أم يصح أن تكون لغيره لقوله في الحديث: «لا ينبغي أن تكون إلا لعبد من عباد الله وأرجو أن أكون أنا

هو». فلم يجعلها له نصا؟

Cevap: Şeyh Muhyiddin'in 74. bâbın 93. cevabında dediği gibi, Allah'ın kendisiyle bize hidâyet verdiği Peygamber'i (sav) hakkında, Allah'a karşı edebinden dolayı kimsenin kendisi için el-Vesîle'yi istemesi câiz olmadığını söylemekteyiz. Onu kendi nefsimize tercih etmemiz gerekir. Bizim kendisi için el-Vesîle'yi istememizi bizden talep etmesi, sadece onun (sav) bize karşı tevazuu ve müşaverede olduğu gibi ülfet tesisi sâikiyledir. Dolayısıyla edep, îsar, mürüvvet ve güzel ahlâkın bir gereği olarak, şayet el-Vesîle bizim olsaydı dahi bize onu Resûlullah'a (sav) hibe etmek düşerdi. Zira onun yüksek makamını ve Allah katındaki konumunu bildiğimiz için, o daha önceliklidir. Bizim kendimiz için el-Vesîle'yi istememizin haram olduğunu destekleyen hususlardan biri de ulemânın *el-Hasâis*'te, Hz. Peygamber'in kendisiyle evlenmek için velîsine gittiği kadınla evlilik isteğinin haram olduğuna dair zikrettikleridir. Bu nedenle Ebû Bekir, Ömer kendisine kızı Hafsa ile evlenmeyi teklif ettiğinde, bunu reddetmiş ve Resûlullah'ın (sav) onun hakkında konuştuğunu işittiğini söylemiştir.

Şöyle dedim: *el-Fütûhat*'ın Mısır'daki nüshalarının birinde, şunu gördüm: Herkesin kendisi için el-Vesîle'yi istemesi câizdir. Zira Resûlullah (sav), bunu kendisi için tayin etmemiştir. Bu nüshanın, Şeyh'e ait olmayan ifadelerin sokuşturulduğu nüshalardan biri olması mümkündür. Ya da onun 337. bâbda ifade ettiği şu sözünden dolayı terk edilen görüşüdür: "Onun (sav) cennetlerdeki menzili, bütün cennetlerin kendisinden ayrıldığı el-Vesîle'dir. O, Adn cennetindeki ikamet yurduudur. Bütün cennetlerin her birinde onun bir şubesi vardır. Bu şubeden Muhammed (sav), o cennetin ehline zuhûr eder. O, bütün cennetlerde bulunan en yüksek makamdır. Şeyh'e, sokuşturulan nüshalardaki sözleri, izafe ederek, itiraz etmekten sakın! **En doğrusunu Allah bilir.**

فالجواب: كما قاله الشيخ محيي الدين في الباب الرابع والسبعين في الجواب الثالث والتسعين: أن الذي نقول: به إنه لا يجوز لأحد سؤال الوسيلة لنفسه أدبا مع الله تعالى في حق رسوله ﷺ الذي هدانا الله به وإيثارا له أيضا على أنفسنا وما طلب منا أن نسأل الله له الوسيلة إلا تواضعا منه لنا وتأليفا لنا نظير المشاورة فتعين علينا أدبا وإيثارا ومروءة ومكارم أخلاق أن الوسيلة لو كانت لنا لوهبناها له، وكان هو الأولى بأفضل الدرجات لعلو منصبه ولما عرفناه من منزلته عند الله تعالى. ومما يؤيد تحريم سؤالنا الوسيلة لأنفسنا ما ذكره العلماء في الخصائص من تحريم خطبة المرأة التي عرض عليه الصلاة والسلام لوليها بتزويجها له ولذلك امتنع أبو بكر من إجابة عمر حين سأله عمر أن يتزوج ابنته حفصة وقال أبو بكر إني سمعت رسول الله ﷺ، يذكرها، انتهى. ١٠

وقد رأيت: في نسخة من نسخ الفتوحات بمصر ما نصه: يجوز لكل مسلم أن يسأل لنفسه الوسيلة لأن رسول الله ﷺ، لم يعينها لنفسه ولعلها من النسخ المدسوس فيها على الشيخ أو مرجوع عنها بدليل قوله رضي الله عنه، في الباب السابع وثلاثين وثلاثمائة: إن منزلته في الجنان هي الوسيلة التي يتفرع منها جميع الجنان وهي في جنة عدن دار المقامة ولها شعبة في كل جنة من الجنان ومن تلك الشعبة يظهر محمد ﷺ، لأهل تلك الجنان وهي في كل جنة أعظم منزلة فيها، انتهى. فيإياك أن تضيف إلى الشيخ ما في النسخة المدسوسة ثم تعترض عليه، والله أعلم. ١٥

OTUZ ÜÇÜNCÜ MEBHAS

Nübüvvet ve Risâletin Başlangıcı, İkisi Arasındaki Fark, Tek Bir Asırda İki Peygamberin Peygamberliğinin İmkânsız Olması, Her Peygamberin Halife Olmadığı Ve Başka Bir Kitapta Yer Almayan Daha Başka Kıymetli Konular Hakkındadır

Ey kardeş! Bil ki sahih rivayetlerde kaydedildiğine göre, Resûlullah'a (sav) gelen vahyin başlangıcı, sadık rüya şeklinde olmuştur.

Soru: Vahyin başlangıcının hakikati nedir?

Cevap: Şeyh'in *el-Fütûhât*'ın 73. bâbında 25. cevapta dediği gibi, vahyin başlangıcıyla kastedilen, mücerred aklî mânaların, hayal mertebesinde ister uykuda ister uyanıklıkta olsun sınırlı hissî kalıplara inmesidir.

Soru: O hâlde bu (vahiy), nefsin idraklerindendir?

Cevap: Evet, Yüce Allah'ın "Beşer şeklinde göründü."¹⁰¹ âyetinde belirtildiği gibi, duyunun idraklerindendir ve duyuların mertebesinde. Şeyh Muhyiddin şöyle demiştir: Hayal mertebesinde Resûlullah (sav), ilmi sût sûretinde idrak etmiştir. Bu nedenle rüyaları bununla yorumlanırdı. Bu, Allah Teâlâ'nın ümmetine bıraktığı nübüvvetin cüzlerindendir. Zira mutlak olarak nübüvvet sonlandırılmamış, "Kur'ân'ı hıfzeden kimse, nübüvveti iki yanı arasına yerleştirmiştir." hadisinde işaret edildiği gibi, sadece teşrîi nübüvvet kaldırılmıştır. Diğer anlamda ise nübüvvet şüphesiz bir şekilde devam etmektedir. "Benden sonra ne bir nebî ne de bir resul vardır." hadisiyle kastedilen, "benden sonra şeriat koyucu (müşerrî) yoktur" şeklindedir.

Soru: Rüyanın, onun nübüvvetinin kırk altı cüzünden bir cüz olmasının ve bu sayının hikmeti nedir?

Cevap: Cüzlerin bu sayı ile belirlenmiş olması, onun (sav) nübüvvetinin yirmi üç yıl olması nedeniyledir. Sadık rüyası ise altı ay devam etmiştir. Altı ay, yirmi üç yıla nispet edildiğinde kırk altı cüzden bir cüz eder. Bu cüzlerin her peygamberin peygamberliği için bulunması gerekmez. Bir peygambere bundan daha fazla vahyedilmiş olabilir. Dolayısıyla bu durumda elli, altmış veya daha fazla cüz olabilir. **En doğrusunu Allah bilir.**

101 Meryem, 19/17.

المبحث الثالث والثلاثون

في بيان بداية النبوة والرسالة والفرق بينهما وبيان امتناع رسالة رسولين معا
في عصر واحد وبيان أنه ليس كل رسول خليفة وغير ذلك من النفائس التي
لا توجد في كتاب

٥ اعلم يا أخي أنه قد ورد في الصحيح: «أول ما بدئ به رسول الله ﷺ من الوحي،
الرؤيا الصادقة» الحديث.

فإن قلت: ما حقيقة بدء الوحي؟

١٠ فالجواب: كما قاله الشيخ في الجواب الخامس والعشرين من الباب الثالث
والسبعين من الفتوحات: أن المراد ببدء الوحي إنزال المعاني المجردة العقلية في
القوالب الحسية المقيدة في حضرة الخيال سواء كان ذلك في نوم أو يقظة.

فإن قلت: فإذا هو من مدركات الحس؟

١٥ فالجواب: نعم، هو من مدركات الحس وحضرة المحسوس كما في قوله تعالى:
﴿فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا﴾ [مريم: ١٧] قال الشيخ محيي الدين: وفي حضرة الخيال أدرك
رسول الله ﷺ العلم في صورة اللبن، ولذا كان يؤول به رؤياه وهذا هو ما أبقاءه الله تعالى
على الأمة من أجزاء النبوة فإن مطلق النبوة لم يرتفع وإنما ارتفع نبوة التشريع فقط كما
يؤيده حديث: «من حفظ القرآن فقد أدرجت النبوة بين جنبيه». فقد قامت بهذا النبوة
بلا شك. وقوله: «فلا نبي بعدي ولا رسول» المراد به لا مشرع بعدي.

فإن قلت: فما الحكمة في كون الرؤيا الصادقة جزءا من ستة وأربعين جزءا من
النبوة وما حكمة هذا العدد؟

٢٠ فالجواب: إنما خصت الأجزاء بهذا العدد لأن نبوته، كانت ثلاثا وعشرين سنة
وكانت رؤياه الصادقة ستة أشهر ونسبة الستة أشهر إلى الثلاث وعشرين سنة جزء
من ستة وأربعين جزءا فلا يلزم أن تكون هذه الأجزاء لنبوة كل نبي فقد يوحى إلى
نبي أكثر من ذلك فتكون الأجزاء بحسب ذلك من خمسين وستين وأكثر، والله أعلم.

Soru: Velâyet makamı, nübüvvetin gerektirdiği vasıflardan biri midir yoksa peygamberlerde bulunmayan başka bir vasıf mıdır?

Cevap: Allah'ın kullarına olan velâyeti, genel ve kapsayıcı felektir ki bu en büyük dairedir. Allah'ın dilediği kullarını risâlet, nübüvvet, iman ve benzeri gibi mutlak velâyetin hükümleriyle belirlemesi, bunun hüküm ve hakikatleri kapsamındadır. Her resulün nebî, her nebînin velî ve her velînin de aynı zamanda mümin olması gerekir.

Soru: Risâlet ve nübüvvetin hükmü ne zamana kadar devam eder?

Cevap: Risâlet, insanlar cennet ya da cehenneme girinceye kadar devam eder. Nübüvvetin hükmü ise sadece dünyaya has olmayıp âhirette de devam eder.

Soru: Risâletin hakikati nedir? Hâl midir yoksa makam mıdır?

Cevap: Şeyh'in 158. bâbda dediği gibi, risâletin hakikati Allah'ın kelâmının mütekellimden dinleyiciye ulaştırılmasıdır. Buna göre tebliğ sona erdikten sonra, devamlılığı söz konusu olmadığı için makam değil de hâldir. Dolayısıyla risâletin hükmü anbean yenilenmeye devam etmektedir. Zira Yüce Allah “Ne zaman Rab’lerinden kendilerine yeni bir ihtar gelse”¹⁰² buyurmaktadır. Getirilen şey risâlettir. Yeni bir ihtar ise kendisine elçi gönderilen dinleyici kimsede gerçekleşmektedir. Bu nedenle risâlet ilmi sût şeklinde zuhûr etmiştir. Çünkü gönderilen süttür. 157. bâbda şöyle demiştir “Bil ki risâlet gönderen ile kendisine gönderilen arasında ortada bulunan kevnî bir özelliktir. Gönderilen şey bazen risâlet olarak da tâbir edilebilir. Risâlet bazen, tebliğin bitmesiyle biten resulün hâli de olabilir. Yüce Allah “Peygamberin görevi, tebliğ etmekten ibarettir.”¹⁰³ buyurmaktadır. Buradaki risâlet, kendisiyle gönderildiği ve tebliğ ettiği şeydir. Kur’ân’da da her geçtiği yerde bu şekilde geçmiştir. Resul bu risâleti kimi zaman mesajı kalbine indiren kudî bir ruhî vasıtasıyla kimi zaman da meleğin kendisine bir adam şeklinde temessül etmesiyle kabul eder. Bu vasfa sahip olmayan hiçbir vahiy ‘beşerî risâlet’ olarak isimlendirilmez. Bunlar vahiy, ilham ya da vücûddur (vecd). Yahut da zikrettiğimiz gibi, kudî bir ruhî vasıta değilse, risâlet değildir.

102 Enbiyâ, 21/2.

103 Mâide, 5/99.

فإن قلت: هل مقام الولاية من لازم مقام النبوة أو هو وصف آخر لا يكون
للأنبياء؟

فالجواب: إن ولاية الله تعالى لعباده هي الفلك المحيط العام وهي الدائرة الكبرى.
وفي حكمها وحقيقتها أن الله تعالى يتولى من شاء من عباده برسالة أو نبوة أو إيمان
ونحو ذلك من أحكام الولاية المطلقة وكل رسول لا بد أن يكون نبيا وكل نبي لا بد
أن يكون وليا وكل ولي لا بد أن يكون مؤمنا.

فإن قلت: فإلى أي وقت يستمر حكم الرسالة والنبوة؟

فالجواب: أما الرسالة فتستمر إلى دخول الناس الجنة أو النار وأما النبوة فإنها
باقية الحكم في الآخرة لا يختص حكمها بالدنيا.

فإن قلت: فما حقيقة الرسالة وهل هي حال أو مقام؟

فالجواب: كما قاله الشيخ في الباب الثامن والخمسين ومائة، أن حقيقة الرسالة
إبلاغ كلام الله من متكلم إلى سامع وهو حال لا مقام إذ لا بقاء لها بعد انقضاء التبليغ
فلا تزال الرسالة يتجدد حكمها كل حين وهو قوله تعالى: ﴿مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرٍ مِنْ
رَبِّهِمْ مُحْدَثٌ﴾ [الأنبياء: ٢] فالإتيان به هو الرسالة وحدوث الذكر هو عند السامع
المرسل إليه ولهذا ظهر علم الرسالة في صورة اللبن لأن المرسل هو اللبن انتهى.
وقال في الباب السابع والخمسين ومائة: اعلم أن الرسالة نعت كوني متوسط بين
مرسل ومرسل إليه والمرسل به قد يعبر عنه بالرسالة وقد تكون الرسالة حال الرسول
لانقضائها بانقضاء التبليغ قال تعالى: ﴿مَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ﴾ [المائدة: ٩٩].
فالرسالة هنا هي التي أرسل بها وبلغها، وهكذا وردت في القرآن حيثما وردت ولا
يقبلها الرسول إلا بواسطة روحي قدسي ينزل بالرسالة تارة على قلبه وتارة يتمثل له
الملك رجلا وكل روحي لا يكون بهذه الصفة لا يسمى رسالة بشرية، وإنما يسمى
وحيا أو إلهاما أو وجودا أو لا تكون الرسالة إلا كما ذكرنا يعني بواسطة روحي قدسي.

Soru: Nebî ile resul arasında ne fark vardır?

Cevap: Aralarındaki fark şudur: Nebîye Cebrâil bir şey getirdiğinde, bunu sadece kendi nefsi için alır ve başkasına tebliğ etmesi haramdır. Şayet ona “Sana indirileni tebliğ et!” denilirse -bu ya belirli bir topluluğadır ya da sadece Hz. Muhammed’e (sav) has olmak üzere gibi herkesedir- bu açıdan resul olarak isimlendirilir. Şayet gönderildiği kimseler için olmayan bir hüküm kendisine tahsis edilmemişse o zaman resuldür, nebî değildir. Bununla evliyâları kapsamayan teşriî nübüvveti kastediyorum. Böylece sadece kendi nefsine has olmayan hükümler verilen her peygamber nebî değil, resuldür. Şayet tebliğ etmekle beraber kendi nefsine has hükümleri varsa o zaman hem resul hem de nebîdir. İkrar ettiğimiz üzere tartışmasız bir şekilde her resul nebî değil, her nebî de resul değildir. **En doğrusunu Allah bilir.** Şeyh 158. bâbda bu şekilde zikretmiştir, üzerinde düşün! Şayet “Amelde karşılığı bulunmayan bir şeyi tebliğ eden kimseye de nebî denilir.” denilirse bu, haber vermesi açısından. **En doğrusunu Allah bilir.**

Soru: Resul olmayan nebîlere, Cebrâil vasıtasıyla gelen vahiy, uyanıkken mi gelir uykuda mı?

Cevap: Usulcülerin eserlerinde bu konuda bir şey bulamadım. Ancak Şeyh Abdülaziz ed-Dîrînî, *Dürrerü'l-Mültekâ* isimli eserinde, Cebrâil'in resul olmayan nebîlere vahyi uykularında getirdiğini kaydetmektedir. Bu konudaki delilinin ne olduğunu bilmiyorum. Bunu değerlendir.

Soru: Nübüvvet kısımlara ayrılır mı?

Cevap: Beşerî nübüvvet iki kısma ayrılır:

1. Allah ile kulu arasında melekî bir ruh olmadan Allah'tan bir kuluna yönelik olandır. Bu, nefsinde bulduğu birtakım gayba ait ilâhî haberler ya da tecellîlerdir. Bu haberler, helâl ya da haram hükümleri içermezler. Aksine Kitap ve Sünnet'in anlamlarını tanıtır ya da meşruiyeti sabit olan bir hükmün Allah'tan olduğunu tasdik eder. Yahut sıhhati nakille sabit olan bir hükmün fesadını bildirmek gibi şeyleri ihtiva eder. Bunların tamamı Allah'ın bir dikkat çekmesi ve kulun nefsinde zuhur eden âdil birer şahittirler. Bu makama sahip olan bir kimseye, kendisine gönderilen ve ona tâbi olması emredilen resulün şeriatına aykırı bir şeriatın tahsis edilmesi asla söz konusu değildir.

فإن قلت: فما الفرق بين النبي والرسول؟

فالجواب: الفرق بينهما هو أن النبي إذا ألقى إليه الروح شيئاً اقتصر به ذلك النبي على نفسه خاصة ويحرم عليه أن يبلغ غيره، ثم إن قيل له: بلغ ما أنزل إليك إما لطائفة مخصوصة كسائر الأنبياء وإما عامة ولم يكن ذلك إلا لمحمد ﷺ سمي بهذا الوجه رسولاً وإن لم يخص في نفسه بحكم لا يكون لمن بعث إليهم فهو رسول لا نبي وأعني بها نبوة التشريع التي لا تكون للأولياء. فعلم أن كل رسول لم يخص بشيء من الحكم في حق نفسه فهو رسول لا نبي وإن خص مع التبليغ بشيء في حق نفسه فهو رسول ونبي فما كل رسول نبي على ما قررناه، ولا كل نبي رسول بلا خلاف والله أعلم. هكذا ذكره الشيخ محيي الدين في الباب الثامن والخمسين ومائة، فليتأمل. فإن قال: من بلغ شرعاً لا نصيب له في العمل به يطلق عليه نبي أيضاً من حيث إنه مخبر، والله أعلم.

فإن قلت: فهل كان الوحي لأنبياء الذين لم يرسلوا على لسان جبريل في اليقظة أم في المنام؟

فالجواب: لم أر في ذلك شيئاً عن الأصوليين ولكن ذكر الشيخ عبد العزيز الدريني في كتابه المسمى بالدرر الملتقطة أن الأنبياء الذين لم يرسلوا، كان الوحي إليهم في المنام على لسان جبريل انتهى. فلا أدري ما دليله في ذلك، فليتأمل.

فإن قلت: فكيف تنقسم النبوة على قسم؟

فالجواب: تنقسم النبوة البشرية على قسمين:

القسم الأول: من الله تعالى إلى غيره من غير روح ملكي بين الله تعالى وبين عبده بل إخبارات إلهية يجدها في نفسه من الغيب أو في تجليات، ولا يتعلق بذلك الإخبار حكم تحليل ولا تحریم بل تعريف بمعاني الكتاب والسنة أو بصدق حكم مشروع ثابت أنه من عند الله تعالى أو تعريف بفساد حكم قد ثبت بالنقل صحته ونحو ذلك وكل ذلك تنبيه من الله تعالى وشاهد عدل من نفسه قال ولا سبيل لصاحب هذا المقام أن يكون على شرع يخصه يخالف شرع رسوله الذي أرسل إليه وأمرنا باتباعه أبداً.

2. Beşerî nübüvvetin bu kısmı, Hz. Muhammed'in (sav) peygamberliğinden önceki kimseler içindir. Bunlar meleğin önünde öğrenci gibidirler. Cebrâil Allah'tan onlara kendisiyle ibadet edecekleri, dilediğini helâl ve dilediğini haram kılan bir şeriat getirir. Bunların resullere tâbi olmaları gerekmez. Bu makamın hiçbir izi, ümmetinin müctehid olan imamlarının dışında, Hz. Muhammed'den (sav) sonraya kalmaz. Ancak bunların peygamberlere tâbi olmaları vâciptir. Bunların delille helâl ya da haram belirlemeleri mümkündür.

Soru: Hz. Muhammed'in (sav) vasıtası olmaksızın, beşer olan bir kimsenin bu dünyada bir ilme ulaşması mümkün müdür?

Cevap: Şeyh'in 491. bâbda dediği gibi, dünyada hiç kimse, Hz. Muhammed'in (sav) bâtınıyyetinden olmaksızın hiçbir ilim elde edemez. Bunun onun peygamberliğinden önce veya sonra gelen peygamber ve âlimlerden olması arasında fark yoktur. Önceki mebhasta genişçe yer verildiği gibi, bu konuyu uzun uzadıya anlatmıştır.

Soru: Yüce Allah, velîlerden birisine resul ve nebîlerin sayısını bildirmiş mi ya da herhangi bir velî keşif yöntemiyle onların tamamıyla bir araya gelmiş midir?

Cevap: Evet, "Velâyet-i Kübrâ" basamağını hak eden herkes için bu gerçekleşmiştir. Şeyh Muhyiddin 349. bâbda şöyle demiştir: Bil ki hadiste belirtildiği gibi peygamberlerin sayısı 124 bindir. Her asırda bu sayı kadar veya daha fazla velî bulunması gerekir." Şeyh "Yüce Allah, sahih bir vâkıamda beni, hiçbirini geride kalmaksızın bütün peygamberlerle bir araya getirdi ve ben onların tamamını tanıdım. Aynı şekilde onların kademi üzerinde olan velîlerle de bir araya getirdi ve ben onların tamamını gördüm ve tanıdım." demiştir. Yine 463. bâbda da: "Keşfimde bütün nebî, resul ve onların ümmetlerini gördüm. Onlardan olan ve kıyamete kadar onlardan olacak olan herkesi bir tek seferde müşâhede ettim." demiştir. "Hz. Muhammed (sav) aralarında olmadan, onlardan bir toplulukla sohbet ettim. Halil (as) aralarındaydı ve istekleri üzerine Kur'ân'ın tamamını kendilerine okudum. Kur'ân'da Allah'ın kendisini andığı her yerde ağlıyordu. Burada bende büyük bir huşû hâsıl oldu.

القسم الثاني: من النبوة البشرية وهو خاص بمن كان قبل بعثة نبينا محمد ﷺ، وهم الذي يكونون كالتلامذة بين يدي الملك، فينزل عليهم الروح الأمين بشريعة من الله تعالى في حق نفوسهم بتعبدهم بها فيحل لهم ما شاء ويحرم عليهم ما شاء ولا يلزمهم اتباع الرسل وهذا المقام لم يبق له أثر بعد محمد ﷺ، إلا في الأئمة المجتهدين من أمته لكن لا يفارقونهم بوجوب اتباعهم الرسل فلهم أن يحلوا بالدليل ويحرموا به، انتهى. ٥

فإن قلت: هل ثم أحد من البشر ينال في الدنيا علما عن غير واسطة محمد ﷺ؟ فالجواب: كما قاله الشيخ في الباب الأحد وتسعين وأربعمائة، ليس أحد ينال علما في الدنيا إلا وهو من باطنية محمد ﷺ، سواء الأنبياء والعلماء المتقدمون على مبعثه والمتأخرون عنه وأطال في ذلك كما تقدم بسطه في المبحث قبله.

إن قلت: فهل أطلع الله تعالى أحدا من الأولياء على عدد الأنبياء والمرسلين عليهم الصلاة والسلام، أو حصل له الاجتماع بهم كلهم من طريق كشفه؟ ١٠

فالجواب: نعم ذلك واقع لكل من حق له قدم الولاية الكبرى. وقد قال الشيخ محيي الدين في الباب التاسع والأربعين وثلاثمائة: اعلم أن عدد الأنبياء والمرسلين من بني آدم مائة ألف وأربعة وعشرون ألفا كما ورد في الحديث ولا بد من هذا العدد في الأولياء في كل عصر وقد يزيدون، قال الشيخ: وقد جمع الله تعالى بيني وبين جميع أنبيائه في واقعة صحيحة حتى لم يبق منهم أحد إلا وعرفته وكذلك جمعني على من هو على أقدامهم من الأولياء فرأيتهم وعرفتهم كلهم. وقال أيضا في الباب الثالث والستين وأربعمائة: رأيت في كسفي جميع الأنبياء والمرسلين وأممهم كما سيأتي مشاهدة على من كان منهم ومن يكون إلى يوم القيامة أظهرهم الحق تعالى في صعيد واحد. قال: وصاحبت منهم غير محمد ﷺ، جماعة منهم: ٢٠

الخليل عليه الصلاة والسلام، قرأت عليه القرآن كله باستدعائه ذلك مني فكان يبكي عند كل موضع ذكره الله تعالى فيه من القرآن وحصل لي منه خشوع عظيم.

Mûsâ (as) bana keşif, olayları çözümleme bilgisi ve gece ile gündüzü dönüştürme ilmini verdi. Hûd (as), varlıkta meydana gelen ve bir tek kendisinden öğrenebildiğim bir meseleyi bana aktardı. İsâ'ya (as) gelince, bu topluluğun yoluna ilk defa girerken onun elinde tövbe ettim.” demiştir.

5 Şöyle demiştir: “Bu vâkıada, benim şekâvette hiçbir payımın olmadığına dair şeyler gördüm. Yine o anda kendimi Âdem'in (as) sağında yer alan saïdler arasında gördüm. Bundan dolayı Allah'a şükrettim.”

73. bâbda şöyle demiştir: “Hiç kimseyle İsâ (as) ile bir araya geldiğim kadar bir araya gelmedim. Onunla her bir araya geldiğimde diri ya da ölü, dinde sebat etmem için dua ederdi. Bu duayı etmeden benden ayrılmazdı.

10 Bana “Ey sevgili!” derdi. Onunla ilk bir araya geldiğimde, bana zühd ve tecrîdi emretti. Peygamberlerin zâhid olanlarındandı ve en çok seyahat edeniydi. Emaneti muhafaza eder, kınayanların kınaması onu bundan alıkoymazdı. Bu nedenle yahudiler ona düşmanlık etmişlerdir.” Yine 365. bâbda şöyle

15 demiştir: “Bir vakıada da peygamberimiz Hz. Muhammed'i (sav) gördüm. Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar bütün peygamberleri gördüm. Yüce Allah, onlara iman eden geçmiş ve kıyamete kadar gelecek olan herkesi bana gösterdi. Onların has (seçkin) ve avam olanlarını gördüm. Âdem'in sırtında olan bütün saïdleri ve onların sayısını öğrendim. Onlardan cennet

20 veya cehennem ehli olan hiçbir kimse şu anda bana için gizli değildir. Ancak çok oldukları için Yüce Allah cehennemliklerin sayısını bana vermedi. Onların sayısını sadece Allah bilir. Bu keşfimde, bütün nebî ve resullerle onlara tâbi olanların mertebelerini öğrendim. Süflî ya da ulvî âlemde bulunan ve mücmel olarak iman ettiğim her şeyi öğrendim. Bunların tamamını

25 görerek müşâhede ettim ve gördüklerim imanımda bir sarsıntı meydana getirmede. İlmim, görmem ve müşâhedemden dolayı değil, Peygamber (sav) “Şöyle söyle ve şöyle yap.” dediği için bunları söylemeye ve yapmaya devam ettim. İmanın sevabından mahrum kalmamak için, bir tek anda iman ile görmeyi birleştirdim.” Şunu söyledi “Bu makam, şu zamana kadar başka

30 tadanını/erişenini görmediğim bir makamdır. Ricâlullah arasında buna nâil olan kimselerin olduğunu bilsem de onlarla uyanıkken ve şifahî olarak bir araya gelmedim.” Şöyle demiştir: “Bu, Hak Teâlâ'nın katından, varlıktan yana beni bilgi sahibi kıldığı bir şeye zihnimi asla bağlamamam sebebiyledir.

وأما موسى عليه الصلاة والسلام، فأعطاني علم الكشف والإفصاح عن الأمور وعلم تقلب الليل والنهار. وأما هود عليه الصلاة والسلام، فأخبرني بمسألة كانت وقعت في الوجود وما علمتها إلا منه. وأما عيسى عليه الصلاة والسلام، فتبت على يديه أول دخولي في طريق القوم. قال ورأيت في هذه الواقعة أموراً علمت منها أنه لا حظ لي في الشقاء ومنها: أنني رأيت نفسي في السعداء الذين على يمين آدم عليه الصلاة والسلام، فشكرت الله على ذلك.

وقال أيضاً في الباب الثالث والسبعين: ما اجتمعت بأحد من الأنبياء أكثر من عيسى عليه الصلاة والسلام، وكنت كلما اجتمعت به دعا لي بالثبات في الدين حياً وميتاً وكان لا يفارقني حتى يدعو لي بذلك. وكان يقول لي: يا حبيبي، وأمرني أول اجتماعي عليه بالزهد والتجريد وكان من زهاد الرسل وأكثرهم سياحة وكان حافظاً للأمانة لم يأخذه في الله لومة لائم ولذلك عادته اليهود انتهى. وقال أيضاً في الباب الخامس والستين وثلاثمائة: قد شاهدت في واقعة نبينا محمد ﷺ، وشاهدت جميع الأنبياء من آدم إلى محمد ﷺ، وأشهد لي الله تعالى جميع المؤمنين بهم حتى ما بقي منهم أحد لا من كان ولا من يكون إلى يوم القيامة، وعرفت خاصهم وعامهم، وعرفت جميع السعداء الذين كانوا في ظهر آدم وعددهم فلا يخفى علي الآن منهم أحد من أهل الجنة ولا من أهل النار لكن لم يعطني الله تعالى معرفة عدد أهل النار لكثرتهم فلا يعلم عددهم إلا الله تعالى، وعرفت في هذا الكشف جميع مراتب الأنبياء والمرسلين وأتباعهم واطلعت على جميع ما كنت آمنت به مجملاً مما هو في العالم العلوي والسفلي وشاهدت ذلك كله عياناً وما زحزحني ذلك الذي رأيته وشاهدته عن إيماني فلم أزل أقول وأفعل ما أقوله لقول النبي لي: قل كذا وافعل كذا لا علمي ولا لعيني ولا لشهودي فواخيت في شهودي بين الإيمان والعيان في آن واحد لثلاث يفوتني ثواب الإيمان. قال: وهذا مقام ما وجدت له ذائقاً إلى وقتي هذا وإن كنت أعلم أن في رجال الله تعالى من ناله لكني لم أجمع به يقظة ومشاهدة. قال: وسبب ذلك أنني ما علقْتُ خاطري قط من جانب الحق تعالى بشيء يطلعني عليه من الكون.

Doğrusu ben zihnimi, razı olduğu şeylerde, -nefsimin hevâsı buna muhalefet etse de- beni istihdam etsin ve O'ndan ve O'nu müşâhede etmekten beni uzaklaştıran bir şeyin vuku bulmasından beni korusun diye Hak Teâlâ ile beraber tuttum. Ben Allah Teâlâ'nın kullarından hiçbir üstünlüğü olmayan mahza kulum ve bütün âlemin bilginin kıdemine itaat etmesini temenni ederim.” Şöyle de demiştir “Bunları nimeti anlatma bağlamında ve kardeşleri ricâlin makamlarına ulaşmayı talep etmeye teşvik etmek için zikrettim.”

Soru: Yüce Allah'ın “İradesiyle ilgili vahyi kullarından dilediğine, kendi indirir.”¹⁰⁴ âyetinin anlamı nedir?

Cevap: Buradaki vahiy (ruh), Allah'tan kullarının kalbine aktarılan şeydir. Allah'ın emri de (irade) bunu aktarandır (ilkâ). Zira bu ruhun şekli, Allah'ın “Benden başka ilâh yoktur. Öyle ise bana karşı gelmekten sakının.”¹⁰⁵ âyetindeki gibidir. Şayet şekli böyle olmasaydı “O'ndan başka ilâh yoktur.” derdi. Bu makamda vasıta kaldırılmıştır. Herhangi bir varlıkları söz konusu değildir. Çünkü indirilen vahiyle ruh aynı şeydir. İndiren (ilkâ eden) ise başkası değil, sadece Allah'tır. Burada ruh, meleklerle aynı değildir.

Soru: Melekler bu ruhu bilirler mi?

Cevap: Melekler bu ruhu bilmez, onun cinsinden değildir. Zira o meçhul ve nûrânî bir ruh değildir. Melek ise nûrdaki bir ruhtur. Şeyh 238. bâbda şöyle demiştir “Bu, biz ve diğer peygamberlere (as) verilen bir rızıktır. Melekî ruhların kulların kalbine inişine gelince, bunlar Rab olan Allah'ın emri olmadan inmezler. Bunun anlamı, Allah'ın hitap mertebesinde onlara indirmeyi emretmesi değildir. Onlara, makamları sebebiyle kendi zâtlarından bilmelerinin uygun olmadığı, indirdikleri kimselerin sûretinde olan şeyi ilkâ eder. Böylece Yüce Allah'ın, kendilerinden nefislerinde bulunan ve kendilerine uygun olmayan vahyi indirmeyi ve bunun için inmeyi murad ettiğini bilirler. Zira o beşerin özelliklerindendir. Beşer, indirileni kendilerinde bulunan şekil üzere müşâhede eder. [Melekler] bu şekil (sûret) üzerinden onun yeryüzündeki sahibinin kim olduğunu bilirler, kendilerine ilkâ edileni ona indirir ve ilkâ ederler. Bu indirilen vahiy ve şeriat olarak isimlendirilir. Şayet o, sıfat olarak Allah Teâlâ'ya ait ise bu durumda Kur'ân, Furkân, Tevrat, Zebur, İncil veya suhuf olarak isimlendirilir.

104 Gâfir, 40/15.

105 Nahl, 16/2.

وإنما علقت خاطري مع الله تعالى أن يستعملني فيما يرضيه، ولو خالف ذلك هوى نفسي وأن لا يحجبني عنه بوقوع ما يباعدني عنه وعن شهوده فإنني أنا العبد المحض الذي لا أرى لي شفوقا على أحد من عباد الله تعالى، وأتمنى أن يكون العالم كله مطيعا على قدم المعرفة، قال: وإنما ذكرت لك ذلك من باب التحدث بالنعمة وفتحها لباب تنشيط الإخوان لطلب نيل مقامات الرجال، انتهى.

فإن قلت: فما معنى قوله تعالى: ﴿يُلْقِي الرُّوحَ مِنْ أَمْرِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ﴾

[غافر: ١٥] ؟

فالجواب: أن الروح هنا هو الملقى من عند الله إلى قلوب عباده، ويكون أمر الله تعالى هو الذي ألقاه، لأن صورة ذلك الروح هو صورة قوله تعالى: ﴿لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاتَّقُونُ﴾ [النحل: ٢] ولو لم تكن صورته ذلك لكان يقول أن لا إله إلا هو فالوسائط مرتفعة في هذا المنزل لا وجود لها إذ كان عين الوحي المنزل هو عين الروح، والملقي هو الله لا غيره فليس الروح هنا عين الملك.

فإن قلت: فهل الملائكة تعرف هذا الروح؟

فالجواب: لا تعرف الملائكة هذا الروح لأنه ليس من جنسها إذ هو روح غير مجهول، وليس نورانيا والملك روح في نور. قال الشيخ في الباب الثامن والثلاثين ومائتين: وهذا الرزق لنا ولسائر الأنبياء عليهم الصلاة والسلام، وأما تنزل الأرواح الملكية على قلوب العباد، فإنهم لا ينزلون إلا بأمر الله الرب. وليس معنى ذلك أن الله يأمرهم من حضرة الخطاب بالإنزال، وإنما يلقي إليهم ما لا يليق بمقامهم أن يعرفوه من ذاتهم في صورة من ينزلون عليه بذلك فيعرفون أن الله تبارك وتعالى قد أراد منهم الإنزال والنزول بما وجده في نفوسهم من الوحي الذي لا يليق بهم، فإنه من خصائص البشر، فإن البشر يشاهدون صورة المنزل عليهم في الصورة التي عندهم، فيعرفون من تلك الصورة من هو صاحبها في الأرض فينزلون عليه ويلقون إليه ما ألقى إليهم فيعبر عن ذلك الملقى بالشرع والوحي فإن كان منسوبا إلى الله تعالى بحكم الصفة سمي قرآنا وفرقانا وتورا وإنجيلا وزبورا وصحفا.

Şayet sıfat değil de fiil hükmüyle Allah'a ait ise hadis, haber, sünnet ve rey olarak isimlendirilir.” Şeyh “Aynı şekilde bazen ilâhî emri hitap mertebesinde de indirirler.” demiştir.

Soru: Meleğin “(Cebrâil şöyle dedi:) Biz ancak Rabb’inin emriyle in-
5 riz. Önümüzdekiler, arkamızdakiler ve bunların arasındakiler hep O’nun-
dur. Rabb’in unutkan değildir.”¹⁰⁶ şeklindeki sözünün ve buradaki unut-
manın anlamı nedir?

Cevap: Bunun anlamı senin Rabb’in (melekler) yokluk ve hitap halin-
de O’nun ilminde âyân-ı sâbite iken, Cebrâil’in Muhammed’e (sav) söy-
10 lediklerini unutan değildir. “Unutan” sözü doğrudur zira hudûsla nitelen-
meyen Allah’ın gerçek varlığında gerçekleşmiş bir olayı hikâye etmektedir.
Sonra bu âyânlar (hakikatler) varlığa geldiklerinde varlığa gelmezden evvel,
kendilerinin yok olmaları sebebiyle bilmedikleri Hak Teâlâ’nın ise bildiği
şeyleri haber verirler. ez-Zührî’den rivayet edilir ki bir keresinde güvenilir
15 râvilerden birinden rivayette bulunmuş ve “Filan benim şöyle şöyle dedi-
ğimi benden aktarmıştır.” demiştir. ez-Zührî, rivayeti bilmese de “Filan
aktarmıştır.” dediği için isnad devam etmiştir. Şeyh bunu 87. bâbda zikret-
miştir. 39. Mebhas’ta ‘Meleklerin Hâlleri’ konusuna geniş yer verilecektir.
Oraya bak. En doğrusunu Allah bilir.

Soru: Nübüvvet de velâyet gibi kazanılmış (müktesep) midir? Yahut
20 denildiği üzere nebînin velâyeti kendisinde midir? Yoksa Allah tarafından
verilmiş (mevhûb) midir?

Cevap: Hem nebînin hem de velînin velâyeti mükteseptir. Nübüvvet dı-
şındaki her şey kesbîdir. Bunun izahı şudur: Yüce Allah Teâlâ, yaratılmışları
25 ilminde yer aldığı şekilde farklı konumlarda yaratmıştır. Melekleri melek,
resulleri resul, nebîleri nebî, velîleri velî, müminleri mümin, münafıkları
münafık ve kâfirleri de kâfir kılmıştır. Bunların tamamı Allah Subhânehû ve
Teâlâ’nın katında belirlenmiştir ve bunlar ne bir eksik ne de fazla olurlar ne
de biri diğeriyle yer değiştirir. Hiçbir varlık yaratılmadığı bir makamda bir
30 şey yapmaz. Aksine her şey tamamlanmıştır. Hiç kimse de onun mecrasın-
dan akmaz. Hiç kimse başkasının yoluna girerek yürümez. Zira birisi başka-
sının merdiveninde yükselirse, nübüvvet müktesep olurdu ve nebî olmayan
kimse de onu elde edebilirdi. Hâlbuki böyle bir şey vâki olmamıştır.

وإن كان منسوباً إلى الله بحكم الفعل لا بحكم الصفة سمي حديثاً وخبراً وسنة ورأياً. قال الشيخ: وقد ينزلون أيضاً بالأمر الإلهي من حضرة الخطاب.

فإن قلت: فما معنى قول الملك: ﴿وَمَا نَنْزِلُ إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ لَهُ مَا بَيْنَ أَيْدِينَا وَمَا خَلْفَنَا وَمَا بَيْنَ ذَلِكَ وَمَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا﴾ [مريم: ٦٤] ما معنى هذا النسيان؟

فالجواب: معناه ليس ربك نسيا فيما شاهده من قول جبريل لمحمد ﷺ، في حال كونها أعيانا ثابتة في علمه حال عدمها وخطاباتها فصيح قوله نسيا لأنه حكاية أمر محقق في وجود محقق لله لا يتصف بالحدوث ثم إن تلك الأعيان لما حدثت أخبرت بما كان منها قبل كونها مما شاهده الحق تعالى منها، ولم تشهدده هي لعدم وجودها لنفسها، وقد روي عن الزهري أنه حدث مرة عن شخص من الثقات فقال حدثني فلان عني أني قلت كذا وكذا، وذلك أن الزهري لما قال حدثني فلان اتصل الإسناد، وإن كان هو لا يعلم هذا الحديث ذكره الشيخ في الباب السابع والثمانين، وسيأتي بسط الكلام على أحوال الملائكة في المبحث التاسع والثلاثين راجعه، والله أعلم.

فإن قلت: هل النبوة مكتسبة كالولاية؟ أي ولاية النبي في نفسه كما قيل؟ أم هي موهوبة؟

فالجواب: الولاية في كل من النبي والولي مكتسبة وما خرج عن الكسب سوى النبوة، وإيضاح ذلك أن الله تعالى قد خلق الخلق على منازل بحسب ما سبق في علمه فجعل الملائكة ملائكة والرسول رسلاً، والأنبياء أنبياء، والأولياء أولياء، والمؤمنين مؤمنين، والمنافقين منافقين، والكافرين كافرين كل ذلك مميز عنده سبحانه وتعالى لا يزداد فيهم ولا ينقص منهم، ولا يتبدل أحد بأحد فليس لمخلوق تعمل في مقام لم يخلق عليه، بل قد وقع الفراغ من ذلك فلا يجري أحد في مجراه، ولا يمشي أحد في مدرجة أحد. إذ لو سلك أحد في مدرجة أحد لكانت النبوة مكتسبة وحصلها من لم يكن نبياً، وذلك غير واقع انتهى.

Ayrıca Şeyh 19. bâbda şöyle demiştir: Ehlullahtan olan her şahıs için bir merdiven vardır ve başkası bununla yükselemez. Zira birisi başkasının merdiveninde yükselebilseydi nübüvvet müktesep olurdu. Hâlbuki durum bunun aksinedir.

5 **Soru:** “Nübüvvet mükteseptir.” diyen kimsenin görüşündeki şüphe nedir?

Cevap: Buradaki şüphe, peygamberleri risâletlerinden önce görmesidir. Peygamberlerin Hak Teâlâ'nın kaderleri takdir ettiği zamandaki hâllerine dönebilmeleri için, vahyi alma yeteneklerinin kuvvetlenmesi niyetiyle ibadet etmeleri ve sakınmaları gerekir. Bunlar, onların ibadet ve sakınmalarına
10 sonra da peygamber olmalarına bakınca nübüvvetin müktesep olduğunu zannetmişlerdir. Bu, vehim ve kusurlu bakıştır.

Soru: Gerçekleşmiş olan peygamberliği inkâr edenlerin şüphesi nedir?

Cevap: İnkâr etmelerinin sebebi, nefsinin cehverini tabîî kirlerden arındıran ve örfte belirlenen güzel ahlâkla ahlâklanmış her kişinin bir meleğin lisanı
15 üzere gelen vahiy olmaksızın nebî olacağını sanmalarıdır. “Kalbi arındığında, Levh-i mahfûz ve diğer yerlerde bilkuvve olarak bulunan, ulvî âlemdeki semavî ilimlerin tamamı onun kalbine nakşedilir bu durumda gayb hakkında konuşabilir.” demişlerdir. Onlar, işte böyle bir kimseyi peygamber olarak isimlendirmektedir. Şeyh bunu 365. bâbda zikretmiş ve şöyle demiştir: “Her
20 ne kadar onların ilâhî ilimlerin nakşedilmesine dair söyledikleri mümkün ise de bize ve ehlullaha göre durum bunların dediği gibi değildir. Zira herhangi bir peygamber ya da hakîmin nefsinin özünü arındırdığı ve her nefeste hâlinin kuşattığı şeyi ilmen ihata ettiğine dair bir bilgi gelmemiştir. Aksine bunun nihai noktası bazı şeyleri bilmek bazılarını ise bilmemektir.” Nübüvveti
25 inkâr edenlerin görüşlerini uzun uzadıya reddetmiştir. Allah’a yemin olsun ki “Âlemin Hudûsü” başlığında geçtiği gibi, Şeyh’in filozof olduğunu iddia edenler yalan söylemekte ve iftira atmaktadırlar.

Yine 298. bâbda şöyle demiştir: “Kim nübüvvetin müktesep olduğunu söylemişse hata etmiştir. Zira nübüvvet kesinlikle ilâhî bir tahsistir.” Yine
30 “Müktesep olduğunu iddia edenin şüphesi, bunun Allah’tan değil de akıl ve ulvî ruhların feyzinden olduğunu zannetmesidir.” demiştir. 84. bâbda ise “Bil ki emredilen her şey mükteseptir. Bu nedenle ‘Makamlar müktesep, hâller ise vehbîdir (mevhûb).’ demişlerdir.” demiştir.

وقال الشيخ أيضا في الباب التاسع عشر: لكل شخص من أهل الله تعالى سلم يخصه لا يرقى فيه غيره إذ لو رقى أحد في سلم أحد لكانت النبوة مكتسبة والأمر على خلاف ذلك.

فإن قلت: فما شبهة قول من يقول إن النبوة مكتسبة ؟

٥ فالجواب: شبهته في ذلك كونه رأى الأنبياء قبل رسالتهم لا بد أن ينقطعوا أو يتعبدوا على نية قوة الاستعداد للوحي ليرجعوا إلى الحالة التي كانوا عليها حين قدر الحق تعالى المقادير، فلما نظر هؤلاء القوم إلى انقطاعهم وتعبدهم ثم حصول النبوة لهم ظنوا أن النبوة مكتسبة وهو وهم وقصور نظر.

فإن قلت: فما شبهة منكري النبوات المعهودة ؟

١٠ فالجواب: سبب إنكارهم ذلك توهمهم أن كل من صفى جوهره نفسه من الكدورات الطبيعية والتزم مكارم الأخلاق العرفية صار نبيا من غير وحي إليه على لسان ملك قالوا فإنه إذا صفى قلبه انتقش في قلبه جميع ما في العالم العلوي من العلوم السماوية التي في اللوح المحفوظ وغيره بالقوة، فينطق بالغيوب فهناك يسمى نبيا عندهم ذكره الشيخ في الباب الخامس والستين وثلاثمائة. ثم قال: وليس الأمر عندنا وعند أهل الله تعالى كما قال هؤلاء، وإن جاز وقوع ما ذكره من انتقاش العلوم الإلهية لأنه لم يبلغنا أن نبيا أو حكيما صفى جوهره نفسه فأحاط علما بما يحتوي عليه حاله في كل نفس أبدا بل غايته أن يعلم بعضا، ويجهل بعضا، وأطال في رد أقوال منكري النبوة فكذب والله، وافترى من زعم أن الشيخ فلسفي كما مر في مبحث حدوث العالم.

٢٠ وقد قال أيضا في الباب الثامن والتسعين ومائتين من قال: إن النبوة مكتسبة أخطأ لأن النبوة اختصاص إلهي قطعا. قال: وشبهة قول من يقول إنها مكتسبة زعمه أنها ليست من الله تعالى، وإنما هي من فيض العقل والأرواح العلوية، انتهى. وقال أيضا في الباب الرابع والثمانين: اعلم أن كل مأمور به فهو مقام مكتسب، ومن هنا قالوا: المقامات مكاسب والأحوال مواهب انتهى.

Soru: Bütün resuller halife midir yoksa sadece bazıları mı halifedir?

Cevap: Şeyh'in 48. bâbda dediği gibi, her resul, halife değildir. Hilâfet, Dâvûd (as) gibi Yüce Allah'ın halife olduğunu açıkça belirttiği kimsede olur. Dolayısıyla o, hem resul hem de halifedir. Zira Allah ona, insanlar arasında hak ile hükmetmesini söylemiştir. Âdem'e (as) gelince, Yüce Allah ona hilâfeti toplu olarak (mücmel) vermiştir. Ona hükmetmesini söylememiştir.

Soru: Hilâfet ile risâlet arasında ne fark vardır?

Cevap: Halife ile resul arasındaki fark şudur ki halife kendisinde halifelik sıfatlarını bir arada toplayan her kimseye denir; o emreder, nehyeder, cezalandırır ve affeder. Allah bize ona itaat etmemizi emretmiştir. İşte halife budur. Resul ise, Allah'ın emrini ve nehyini tebliğ eden, dilediği her şeyi kendiliğinden emredemeyen ve nehyedemeyen kimsedir. Bu da halife değil, Rabb'inin mesajlarını tebliğ eden resuldür.

Şöyle dedim: Ancak Hak Teâlâ'nın açıkça hükmetmesini söylemediği resul de teklif ve diğer hususları bize bildirme noktasında, Hakk'ın nâibi olması bağlamında, halife olarak isimlendirilebilir. **En doğrusunu Allah bilir.** Ma'lûmdur ki Hakk'ın açıkça emretmediği hususlarda halife dilediği hükmü verebilir ki bu durum resul için söz konusu değildir. Yüce Allah "Allah'a itaat ediniz, Resul'e ve sizden olan yetki sahiplerine de itaat ediniz."¹⁰⁷ buyurmuştur. Yani Allah'ın Hz. Muhammed'in diliyle size emrettiklerine ve onun "Allah size şunu emrediyor." dedikleri konusunda "Allah'a itaat ediniz." Emirlerimden ona ulaşmayanlar ve onun size "bu bendendir" demediği şeyler konusunda "Allah'a itaat ediniz." Bu te'vili "Allah'a itaat ediniz!" âyeti desteklemektedir. Allah'ın itaat edilmesi beklenen emrini peygamberine itaatten ayırmıştır. Şayet bununla kastedilen onun Allah'ın bize emrettiklerinden bize tebliğ ettikleri olsaydı, böyle olmazdı. Ayrıca peygamberine itaat etmesini emretmesi de fazlalık olurdu. O hâlde, ona (sav) itaatle kastedilenin onun "Allah'tandır" demediği emir ve nehyelerdeki itaat olduğu kesinleşmiş oldu. Allah izin verirse, "Peygamberlere İtaat ve Onları Anlama" başlığı altında buna geniş yer verilecektir.

107 Nisâ, 4/9.

فإن قلت: فهل كل رسول خليفة أم الخلافة لبعض الرسل دون بعض؟

فالجواب: كما قاله الشيخ في الباب الثامن والأربعين: أنه ليس كل رسول خليفة إنما تكون الخلافة لمن نص الله تعالى على خلافته كداود عليه الصلاة والسلام فهو رسول وخليفة لأنه قال له احكم بين الناس بالحق وأما آدم عليه الصلاة والسلام فأجمل الله تعالى له الخلافة وما قال له احكم. ٥

فإن قلت: فما الفرق بين الخلافة والرسالة؟

فالجواب: الفرق بين الخلافة والرسول أن الخلافة هو كل من جمعت فيه هذه الصفات فأمر ونهى وعاقب وعفا، وأمرنا الله تعالى بطاعته فهذا هو الخلافة، وأما الرسول فهو كل من بلغ أمر الله ونهيه ولم يكن له من نفسه أمر من الله أن يأمر وينهى في كل ما أراد فهذا رسول مبلغ رسالات ربه لا خليفة. ١٠

قلت: ويصح أن يسمى الرسول الذي لم يصرح الحق له بقوله احكم خليفة أيضا من حيث إنه نائب عن الحق في خطابنا بالتكاليف وغيرها والله أعلم. فعلم أن للخليفة أن يشرع كل ما أراد مما لم يأمره الحق به صريحا وليس ذلك للرسول قال الله تعالى: ﴿أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ﴾ [النساء: ٥٩] أي:

أطيعوا الله فيما أمركم به على لسان محمد ﷺ بقول محمد فيه إن الله يأمركم بكذا ﴿أَطِيعُوا اللَّهَ﴾ [النساء: ٥٩] فيما لم يبلغه عن أمري ولا قال لكم إنه من عندي ويؤيد هذا التأويل قوله تعالى: ﴿أَطِيعُوا اللَّهَ﴾ [النساء: ٥٩] ففصل أمر الله الذي يطيعه فيه من طاعة رسوله، ولو كان يعني بذلك ما بلغه إلينا عن أمر الله الذي أمرنا به لم يكن، ثم فائدة زائدة بطاعة رسوله فتعين أن يكون المراد بطاعتنا له أن نطيعه فيما أمر هو به ونهى عنه مما لم يقل هو إنه من عند الله، وسيأتي بسط ذلك في مبحث وجوب الإذعان والطاعة للرسول إن شاء الله تعالى. ٢٠

الإذعان والطاعة للرسول إن شاء الله تعالى.

Soru: Peygamberlerin makamları dikkate alındığında, “Benim ecrim sadece Allah’tandır.”¹⁰⁸ âyetinde işaret edildiği gibi, peygamberlerin tebliğ etmelerinden dolayı Allah’tan ecir talep etmeleri, onların kulluğunun kemâlini zedeler mi?

Cevap: Şeyh’in *el-Fütûhât*’ın “Zekâtın Sırları” bâbında dediği gibi bu, peygamberlerin kulluğuna zarar vermez. Nûh’un (as) “Benim ecrim Allah’tandır.” demesi, bize her hâlis amel için Allah’tan ecir istenebileceğini öğretmek içindir. Bu da kulu, kulluğunun vasıflarından çıkarmaz. Sen işçi sûretinde bir kulsun işçi değilsin. İşçinin hakikati, kendisini kiralayan kimseye kölelik ilgisi olmadan ücret karşılığı çalıştırılan kimse olmasıdır. Oysa efendi kölesini kiralamaz. İş, ücreti gerektirir ancak o almaz. Oysa işçi (âmil) ücreti alır ki bu da kuldur ve Allah Teâlâ’dan ücreti alır. Böylece ücreti alma konusunda işçiye benzetilmiş ancak kiralama konusunda ondan ayrılmıştır.

Soru: Ücreti terk etmek mi yoksa onu Allah Teâlâ’dan bir sadaka olarak almak mı daha faziletlidir?

Cevap: Şeyh’in ezanla ilgili olarak söylediği gibi, muhakkikler ücretin alınmasının -başkasından değil de sadece Allah’tan alınmak şartıyla- terk edilmesinden daha faziletli olduğu görüşündedirler. Kâmil olan kimseler için ücret talep etmek ve almak minnet ve yoksulluğu izhar kabîlindedir, hak etmeleri açısından değil. Bu da yenilen ve faydalanılan şeylerden dolayıdır. Dolayısıyla Allah Teâlâ’ya davet etme makamı ücreti gerektirir. Kavmini Allah Teâlâ’ya çağıran bütün peygamberler, onlardan ücret istemediğini söylemiştir. Bu durum ücretin gerçekleştiğini, ancak bunu Allah Teâlâ’dan istemenin tercih edildiğini göstermektedir.

Şöyle dedim: Buradan öğreticilik yapan vâiz, müderris ve müftülerimizin de buna karşılık ücret alabileceklerine dair sonuç ortaya çıkmaktadır. Zira Allah resullerinin tümünün tanıklığıyla birlikte bu, ücreti gerektiren bir iştir. Aynı zamanda bu ücreti insanlardan almamayı ve peygamberlere (as) uyarak Allah Teâlâ’dan istemeyi tercih etme hakkı vardır. Zira bu, kul efendisinin mülkiyetinde ve bizzat onun malı olduğu için, ondan ücret almayı hak etmediğinden dolayı, Allah’ın kuluna olan lutfuyla verdiği bir ecirdir.

فإن قلت: هل يقدح في كمال عبودية الرسل بالنظر إلى مقامهم طلبهم الأجر على التبليغ كما أشاروا إليه بقولهم ﴿إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى اللَّهِ﴾ [هود: ٢٩] ؟

فالجواب: كما قاله الشيخ في باب أسرار الزكاة من الفتوحات: لا يقدح في عبودية الرسل ذلك، وإنما قال نوح عليه الصلاة والسلام: إن أجري إلا على الله ٥ ليعلمنا بأن كل عمل خالص يطلب الأجر بذاته وذلك لا يخرج العبد عن أوصاف عبوديته فإن العبد في صورة الأجير ما أنت أجير، إذ حقيقة الأجير من استؤجر وهو أجنبي عن عبودية المستأجر له، والسيد لا يستأجر عبده، وإنما العمل يقتضي الأجرة وهو لا يأخذها، وإنما يأخذها العامل وهو العبد فهو قابض الأجرة من الله تعالى فأشبهه الأجير في قبض الأجرة وفارقه بالاستئجار، انتهى.

١٠ فإن قلت: فهل الأفضل ترك الأجرة أو أخذها صدقة من الله تعالى؟

فالجواب: كما قاله الشيخ في الكلام على الأذان: أن مذهب المحققين أخذ الأجرة وأن ذلك أفضل من تركها لكن بشرط أن يكون مشهده الأخذ من الله لا من المخلوقين. فللكمل طلب الأجرة وأخذها من باب المنة وإظهار الفاقة لا من باب الاستحقاق وذلك من أجل ما يؤكل ويتمتع به فعلم أن مقام الدعوة إلى الله تعالى يقتضي الأجرة وما من نبي دعا قومه إلى الله تعالى إلا قال لا أسألكم عليه أجرا فأثبت الأجر على الدعاء ، ولكن اختار أن يأخذه من الله تعالى.

قلت: ويؤخذ من هذا أن للواعظ منا أو المدرس أو المفتي يعلم أن يأخذ أجرا على ذلك إذ هو من عمل يقتضي الأجر بشهادة كل رسول لله تعالى. وله أيضا أن يترك الأخذ من الناس ويطلبه من الله تعالى اقتداء بالأنبياء عليهم الصلاة والسلام ٢٠ إذ هو أجر تفضل الله تعالى به على عبده لكون العبد لا يستحق على سيده أجرا من حيث إنه ملكه وعين ماله.

Şeyh 316. bâbda da şöyle demiştir: “Bil ki Hak Teâlâ’nın kulu istihdam etmesi, kulun iki hâlinden biriyledir: Ya sırf ibadet eder ya da ücret almak için ibadet eder. Kul olması itibariyle namaz, zekât ve bütün farzları yerine getirmekle mükelleftir. Farzını edâ etme açısından bunların hiçbiri için ecir söz konusu değildir. Bu ibadetler için Allah’ın kuluna ihsan ettiği ücret cihetinden olmayan ve ecirden daha faziletli nimetler vardır. Ayrıca Allah Teâlâ’nın davet ve teşvik ettiği kula farz olmayan ibadetler vardır ve bu mendup amellere ecir farz kılınmıştır. Kim bu mendup amellerle Efendi’sine yaklaşırsa ona ücretini verir. Yaklaşmayan her kimse bu eciri talep edemez bunun için cezalandırılmaz da. İşte bu açıdan kulun hükmü işçinin (ecir) hükmü gibidir. Farz için kulları ile Allah arasında ahid olmasına mukabil bir ceza (karşılık) vardır. Nâfilelerin ise ücretleri söz konusudur. Bu, kudsi hadiste “Kul ben onu sevinceye kadar nâfilelerle bana yaklaşımaya devam eder.” şeklindeki ifadede de görülür. Buna göre nâfileler, Hak Teâlâ’nın muhabbetiyle sonuçlanır. Buradaki nükte, nâfileyi yapan, işçi gibi gönüllü bir kuldur. Kul, kendi nefesine değil de Allah’a kul olmayı tercih ettiği zaman, Allah Teâlâ’yı kendi hevâsına tercih etmiş olur. Farzlarda ise zorunlu bir kuldur. Zira kulluk, kendisine farz kılınan hususlarda efendisine hizmet etmeyi gerektirir. Bundan kulun zorunlu ubûdiyyeti ile ihtiyarî ubûdiyyeti arasındaki ilişkinin, işçi ile memlûk olan köle arasındaki ilişki gibi olduğu anlaşılmaktadır. Aslen köle birisinin efendisinden ücret almayı hak etmesi söz konusu olmaz. Sadece efendisinden beslenme ve giyinme gibi ihtiyaçlarını giderir ve görevlerini de yerine getirir. Gece-gündüz efendisinin evinde kalır, efendisi onu bir işe göndermedikçe oradan ayrılmaz. O dünyevî işlerinde Allah Teâlâ ile bu şekildedir, onun kıyamet gününde ve cennetteki hâli de böyledir. Tüm bunlar efendisinin mülküdür ve o bu mülkte, efendisinin izniyle, -mâlik ve işçinin tasarruf şeklinde olduğu gibi- tasarrufta bulunur. Nafakası ve kisvesi ondandır, malı da efendisine ve onu kiraya verene (mûcir) aittir. Bu şahsın, onların [efendi-kiraya veren] sırlarını öğrenme ve ücretlendiği miktarın dışında onların tasarruf etme hakkı yoktur. İşçiliğinin süresi bitip ücretini aldığı anda, mûcirinden ayrılıp ailesiyle ilgilenir. Bu açıdan onun [alacağı başka bir] hakkı yoktur ve işverenenden bir şey talep etmesi söz konusu değildir. Ancak mal sahibi lütuf kabîlinden olarak arkasından ona hediyeler göndererek ihsanda bulunabilir.

وقال الشيخ أيضا في الباب السادس عشر وثلاثمائة: اعلم أن استخدام الحق العبد على حالين للعبد: فتارة يعبد العباد المحضة، وتارة يعبد عباد إجارة فمن كونه عبدا هو مكلف بالصلاة والزكاة وجميع الفرائض ولا أجر له على هذا جملة واحدة من حيث أداء فرضه إنما له ما يمن به على عبده من النعم التي هي أفضل من الأجر لا على جهة الأجر ثم إنه تعالى ندب إلى عبادته في أمور ليست فرضا ٥ على العبد فعلى هذه الأعمال المندوبة فرضت الأجور فكل من تقرب بها إلى سيده أعطاه أجرته عليه وكل من لم يتقرب لم يطلبه بها ولا يعاقبه عليها. فمن هنا كان العبد حكمه حكم الأجير في الإجارة، فالفرض له الجزاء الذي يقابله من حيث إنه هو العهد الذي بين الله وبين عباده وأما النوافل فلها الأجور وهي قوله في الحديث القدسي: «ولا يزال عبدي يتقرب إلي بالنوافل حتى أحبه». الحديث فإذا: أنتجت ١٠ النافلة للعبد محبة الحق تعالى، والنكته في ذلك هو أن المتأمل عبد اختيار كالأجير، فإذا اختار الإنسان أن يكون عبد الله لا عبد هواه فقد آثر الله تعالى على هواه، وأما في الفرائض فهو عبد اضطرار لأن العبودية أوجبت على العبد خدمة سيده فيما افترضه عليه فعلم أن بين الإنسان في عبوديته الاضطرارية وعبوديته الاختيارية كما بين الأجير، والعبد المملوك، فإن العبد الأصلي ماله على سيده استحقاق إلا ما لا بد منه ١٥ فهو يأكل ويلبس من سيده ويقوم بواجبات أموره، ولا يزال في دار سيده ليلا ونهارا لا يبرح إلا إذا وجهه سيده في شغل فهو في شغله الدنياوي مع الله تعالى، وكذلك هذا حاله يوم القيامة، وفي الجنة فإنها جميعها ملك لسيده فيتصرف فيها بإذن سيده كتصرف المالك والأجير ليس له إلا ما عين له من الأجرة فقط، ومنها نفقته وكسوته وماله دخول على حرم سيده ومؤجره ولا له اطلاع على أسرار ولا تصرف في ملكه ٢٠ إلا بقدر ما استؤجر عليه، فإذا انقضت مدة إجارته وأخذ أجرته فارق مؤجره واشتغل بأهله وليس له من هذا الوجه حقيقة ولا نسبة أن يطلب من استأجره إلا أن يمن عليه رب المال بأن يبعث خلفه ويخاله ويخلع عليه فذلك من باب المنة.

Soru: Cennette de dünyada olduğu gibi, zorunlu bir kulluk var mıdır?

Cevap: Âhirette kısıtlılık olmadığı için, zorunlu kulluk da kesinlikle yoktur. Ey kardeş, senin dikkatini çektiğim hususları anladıysan, nefislerinin hevâsı ya da Allah'ın yaratıklarından başka birisinin hevâsı asla kendilerini etkilemeyen, hâlis kullar olmalarına rağmen, peygamberlerin hangi makamda “Benim ücretim Allah'tandır.” dediklerini de bilirsin. Çünkü ücret talep etmek, onların ilâhî isimlerin hükmü altına girmelerine bağlıdır. Buradan ücret söz konusu olur. Zorunlu hâllerde ise onlar zaten Zât-ı [İlâhîni]n kulları ve O'nun mülküdürler. İsimler, eserlerinin kendilerinde 5 zuhûr etmesi için, sürekli onları talep eder. Her isim onları çağırır ve “Emrimin altına girin, size şunu vereceğim.” der. Onlar diledikleri ismin altına girmeyi tercih edebilirler. Efendisi, zâta olan kulluk itibarıyla, kendisini çağırınca kadar, onlardan birisi bu ismin hizmetinde devam eder. Bu 10 durumda bütün ilâhî isimleri bırakır ve efendisinin davetine uyar. Kendisine emredileni yaptıktan sonra dilediği isme döner. Bu nedenle insan, farz namazın kâmetini iştinceye kadar nâfile kılar. Bunu iştince derhal bütün nâfileleri terk etmekle Sahibi ve Efendi'sinin farzını yerine getirmekle emrolunur. Bitirdikten sonra dilediği nâfileyi tercih edebilir.

Soru: Hangi mertebede peygamberlerin ücreti Allah Teâlâ'ya aittir?

Cevap: Efendilik mertebesinde Allah'a aittir. Zira onları tebliğ etmede 20 istihdam eden O'dur.

Soru: Peygamber'in (sav) ücretinin niyet, azim ya da davet edilenler açısından yaşadığı yorgunluk veya rahatlığa bağlı olarak artırılması veya eksiltilmesi söz konusu mudur?

Cevap: Şeyh'in 417. bâbda dediği gibi, her peygamberin ecri, muhaliflere karşı çektiği sıkıntı miktarınca olur. 25

Soru: Resul ya da vâiz gibilerinin indinde ecrin ne kadar olduğu bilinmemesine rağmen Allah'tan ecir talep edilmesi nasıl doğru olur?

Cevap: Resul'ün, bu ecrin Allah Teâlâ'nın bilgisi dâhilinde olduğunu 30 bilmesi sebebiyle meçhul olmasına rağmen Allah Teâlâ'dan ecir istemesi doğrudur. Bu durum halktan meçhul ecir istemenin aksinedir. Çünkü burada anacekri (ücreti) bilmesinden sonra [talebi] sahih olur.

فإن قلت: فهل يكون عبودية الاضطرار في الجنة كما هي في الدنيا؟

فالجواب: لا يكون في الآخرة عبودية اضطرار أبدا لعدم التحجير فإن تفتنت يا أخي لما نبهتك عليه علمت من أي مقام قالت الأنبياء إن أجري إلا على الله مع كونهم العبيد الخالص الذين لم يملكهم قط هوى نفوسهم ولا هوى أحد من خلق الله وذلك لأن طلب الأجر راجع إلى دخولهم تحت حكم الأسماء الإلهية. فمن هناك وقعت الإجارة فهم في ٥ حال الاضطرار وهم في الحقيقة عبيد الذات وهم لها ملك والأسماء دائما تطلبهم لتظهر آثارها فيهم فكل اسم يناديهم ادخلوا تحت أمري وأنا أعطيك كذا. فلهم الاختيار من هذا الوجه في الدخول تحت أي اسم شاءوا فلا يزال أحدهم في خدمة ذلك الاسم حتى يناديه السيد من حيث عبودية الذات فيترك كل اسم إلهي ويقوم بدعوة سيده، فإذا فعل ما أمره به حينئذ رجع إلى أي اسم شاء ولهذا كان الإنسان يتنفل حتى يسمع إقامة صلاة الفريضة ١٠ فيؤمر بترك كل نافلة ويبادر إلى أداء فرض سيده ومالكه، فإذا فرغ دخل في أي نافلة شاء.

فإن قلت: فمن أي حضرة كان أجر الأنبياء على الله تعالى ؟

فالجواب: هو من حضرة السيادة ، فإنه هو الذي استخدمهم في التبليغ.

فإن قلت: فهل يكون زيادة أجر النبي ﷺ ونقصه بحسب النية والعزم أو بحسب التعب والراحة من جهة المدعوين؟ ١٥

فالجواب: كما قاله الشيخ في الباب السابع عشر وأربعمئة: إن أجر كل نبي يكون على قدر ما ناله من المشقة الحاصلة من المخالفين.

فإن قلت: فكيف يصح طلب الأجر من الله مع كون الأجر ليس هو بمعلوم القدر عند الرسول أو الواعظ مثلا؟

٢٠ فالجواب: إنما صح طلب ذلك من الله تعالى مع كونه مجهولا لعلم الرسول بأن الله تعالى يعلمه بخلاف طلب الأجر المجهول من الخلق لا يصح إلا بعد علمه وذلك لجعل الخلق بما يستحقه المدعى عليهم.

Soru: Kavmi kendisini reddedip onun peygamberliğini kabul etmedikleri takdirde de peygamberin bir ecri var mıdır?

Cevap: Evet, peygamberin bundan dolayı bir ecri vardır. Ancak bu belâya sabredeningibidir. Böyle bir peygambere, ümmeti içerisinde onun peygamberliğini reddedenlerin sayısı kadar -sayıları ne kadar olursa olsun- ecir vardır. Bu durum, Muhammed'in (sav) şeriatıyla amel eden ve buna iman eden birisinin, bütün şeriatlar Muhammed'in (sav) şeriatında toplandığı için, bütün peygamberlere tâbi olanların tamamının ecri kadar ecir almasına benzer.

Soru: “Peygamber olarak seçtiklerinden başka gaybını kimseye açmaz.”¹⁰⁹ âyetiyle işaret edilen ve Allah Teâlâ'nın peygamberlerini haberdar kıldığı gayb nedir? Kendilerine vahyedilen tekliflerin hükümlerinden gâib olanlar mıdır, başkası mıdır?

Cevap: Şeyh'in 321. bâbda dediği gibi, peygamberlere has olan bu gaybla kastedilen, kullara gâib olan teklifle ilgili bilgidir. Akılları tek başına bunu idrak etmeye yetmez. Bu sebeple melekleri [tekliflerin bilgisi] için bir gözetleyici ve korunak kılmıştır ki böylece Allah'ın kullarının saadeti için bir yol kıldığı emir ve nehiyden mürekkep olan tekliflerden peygamberin bizzat amel edeceği şeye şeytanlar [bir şey] ilkâ etmesin. Bu gaybın, peygamberin Allah Teâlâ'dan alarak tebliğ ettiği peygamberlik bilgisi olduğuna dair görüşümüzü “Rablerinin vahiylerini tebliğ ettiklerini bilsin.”¹¹⁰ âyeti de destekler. Şeytanın onlara, yani peygamberlere bir şey ilkâ etmediği bilindiği için, âyetteki risâlet (vahiy) kelimesi “Rablerinin” tâbirine izâfe edilmiştir. Dolayısıyla bu vahyin başkasından değil, sadece Allah Teâlâ'dan geldiği konusunda tam bir kanaat sahibi olurlar.

Soru: Yüce Allah'ın, peygamber olarak seçtiklerine bildirdiği bu bilgi, meleğin bildirmesiyle mi yoksa meleğin vasıtası olmadan doğrudan mı gerçekleşmektedir?

Cevap: Bunda meleğin vasıta olması söz konusu değildir. Melekler vahiye vasıta olmadıkları zaman nûrlarıyla, ayın etrafındaki hale gibi, peygamberin etrafını sararlar. Şeytanlar bunun gerisinde kalır ve daha önce geçtiği gibi Allah bu peygambere, tekliflere taalluk eden gayb bilgisinden dilediğini izhar edene kadar, söz konusu peygambere ulaşmaya bir yol bulamazlar.

109 Cin, 72/26-27.

110 Cin, 72/28.

فإن قلت: فهل للرسول أجر إذا رد قومه رسالته ولم يقبلوها منه؟

فالجواب: نعم للرسول أجر في ذلك ولكن كما يؤجر المصاب فيمن يعز عليه فللرسول أجر بعدد من رد رسالته من أمته بلغوا من العدد ما بلغوا كما أن الذي يعمل بشرع محمد ﷺ ويؤمن به له مثل أجر جميع من اتبع الرسل لاستجماع الشرائع كلها ٥ في شرع محمد ﷺ.

فإن قلت: فما هو الغيب الذي يطلع الله تعالى عليه رسله المشار إليه بقوله: ﴿فَلَا يُظْهِرُ عَلَى غَيْبٍ أَحَدًا إِلَّا مَنْ ارْتَضَى مِنْ رَسُولٍ﴾ [الجن: ٢٦-٢٧] هل هو ما غاب عنه من أحكام التكليف الموحى بها إليه أم غير ذلك؟

فالجواب: كما قاله الشيخ في الباب الأحد وعشرين وثلاثمائة: أن المراد بهذا الغيب المخصوص بمن كان رسولا هو علم التكليف الذي غاب عن العباد، ولم تستقل عقولهم بإدراكه، ولهذا جعل له الملائكة رصدًا حذرا من الشياطين أن تلقى إلى الرسول ما يعمل به في نفسه من التكليف الذي جعله الله طريقا إلى سعادة العباد من أمر ونهي ويؤيد ما قلناه من أن هذا الغيب هو علم الرسالة التي يبلغها الرسل عن الله تعالى قوله تعالى: ﴿لِيَعْلَمَ أَنْ قَدْ أَبْلَغُوا رَسُولَاتِ رَبِّهِمْ﴾ [الجن: ٢٨]، فأضاف الرسالة إلى قوله ربهم لما علموا أن الشياطين لم تلق إليهم، أعني الرسل شيئا فيتيقنون أن تلك الرسالة من الله تعالى لا من غيره.

فإن قلت: فهل ذلك القدر الذي يطلع الله تعالى عليه من ارتضاه من رسول هل هو بإعلام الملك أم هو بلا واسطة ملك؟

فالجواب: هو بلا واسطة ملك فإن الملائكة إذا لم يكن لها واسطة في الوحي تحف أنوارها بالرسول كالهالة حول القمر، وتكون الشياطين من ورائها لا يجدون سبيلا إلى هذا الرسول حتى يظهر الله تعالى ذلك الرسول على ما شاء من غيبه المتعلق بالتكليف كما مر.

Şeyh Muhyiddin şöyle demiştir: Ne *el-Fütûhâtü'l-Mekîyye*'de ne de başka bir kitabımızda, sadece Hak Teâlâ'da bulunan ve "O'nun katında gaybın anahtarları vardır. O'ndan başkası bilmez."¹¹¹ âyetiyle işaret edilen "gay-bü'l-muhalî" olarak isimlendirilen gaybı tasavvur etmekten daha zor bir şey yoktur. Berzah âlemiyle şehâdet âlemi arasında bulunduğu ve bunların hiçbirinden kurtulmadığı için, bu muhaldir. Bu, Sıddîk'ın diğerlerine tercih edildiği şeydir ve çok az kimseye bu verilmiştir.

Soru: Hz. Peygamber'in (sav) vahiy nâzil olduğu anda üstü örtülecek kadar üşümesinin hikmeti nedir?

Cevap: Bunun hikmeti şudur ki vahiy nâzil olduğu anda Peygamber ile meleğin ruhunun karşılaşmasından meydana gelen baskının şiddetiyle Hz. Peygamber terlerdi. Hariçteki hava bedendeki rutubetle birlikte, bütün kuvvetiyle ter gözeneklerini kapatır ve hariçteki soğuk hava boşluklarına giremezdi. Daha sonra Peygamber'in (sav) yaşadığı bu durum bitip melek ayrıldığında, bedenî mizacı sakinleşir ve tabii harareti canlanırdı. Bunun izahı şudur: Melek peygambere, haberî bir bilgiye yahut bir hükme taalluk eden bir şey getirdiğinde ondan bunu insanî ruh alır ve biri dinleyerek diğeri ilkâ ederek birbirlerine mülâki olurlar. Her ikisi de nûrdur. Hal böyleyken onun (sav) mizacı keskinleşmeye başlar, parlar ve mizacın tabii harareti harakete geçer. Öyle ki; durumun şiddetinden dolayı peygamberin yüzü değişir. Bu vaziyet, en şiddetli hâl olarak ifade edilir. Daha sonra bedenî rutubetler, hararete hâkim olmak için bedeninin yüzeyine çıkarlar. Bundan hâl sahibinde görülen terleme meydana gelir. Bu hararet durup, gözenekler açıldığında beden dışarıdan soğuk havayı kabul eder ve bedene geçer, mizaçta üşüme meydana gelir. Bu nedenle örtünmek ve ısınmak için fazladan kıyafet ister. Bu, soğuk ve titremenin tabii hararete ve onun zafiyetine hâkim olmasındandır. Bunların tamamının, inişin ruhanî bir sıfatla kalbe olması hâline has olduğu açıktır. **En doğrusunu Allah bilir.**

Soru: Neden peygamberler, yanları üzerine değil de sırtüstü uyumayı tercih ederler?

111 En'âm, 6/59.

قال الشيخ محيي الدين: وليس في الفتوحات المكية ولا غيره من كتبنا أصعب من تصور الغيب الذي انفرد به الحق ويسمى الغيب المحالي المشار إليه بقوله تعالى: ﴿وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ﴾ [الأنعام: ٥٩]، وإنما كان محالاً لأنه غيب برزخي بين عالم الشهادة وعالم الغيب لا يتخلص لأحد الجانبين، وكان هذا مما فضل الصديق عن غيره به وقليل من عثر عليه.

فإن قلت: فما الحكمة في كونه ﷺ كان يلحقه البرد إذا نزل عليه الوحي حتى يسجى بالكساء؟

فالجواب: الحكمة في ذلك أن الرسول إذا نزل عليه الوحي عرق من شدته للانضغاط الذي يحصل من التقاء روح الملك وروح الرسول، ثم إن الهواء الخارج مع الرطوبات من البدن يغمر المسام بقوته فلا يتخلل الهواء البارد من خارج، ثم إذا سرى عن ذلك النبي وانصرف الملك عنه، سكن المزاج وانتعشت الحرارة الغريزية، وإيضاح ذلك: أن الملك إذا ورد على رسول الله ﷺ بأمر يتعلق بعلم خبري أو حكم يتلقى ذلك منه الروح الإنساني ويتلاقيان هذا بالإصغاء، وذلك بالإلقاء، وكل منهما نور فيحتد عند ذلك المزاج ويشتعل وتحرك الحرارة الغريزية المزاجية حتى يتغير وجه الرسول من شدتها وهو المعبر عنه بالحال وهو أشد ما يكون، ثم إن تلك الرطوبات البدنية تصعد بخارات إلى سطح كرة البدن لاستيلاء الحرارة، ومنه يكون العرق الذي يطرأ على صاحب الحال، ثم إذا انتعشت تلك الحرارة وانفتحت المسام قبل الجسم الهواء البارد من الخارج فتخلل الجسم، وحصل البرد في المزاج فيطلب الغطاء وزيادة الثياب ليسخن، وذلك لاستيلاء البرد والقشعريرة على الحرارة الغريزية وضعفها، ولا يخفى أن هذا كله خاص بما إذا كان التنزل على القلب بالصفة الروحانية، والله أعلم.

فإن قلت: فلم اختار الأنبياء النوم على ظهورهم دون جنوبهم؟

Cevap: Şeyh'in 331. bâbda dediği gibi, onlar yüzün mukabilinde olan her şeyin bir ufkunun olduğunu bilmelerinden dolayı sırtüstü yatarlar. İki tür ufuk olduğu bilinmektedir: Aşağı ufuk yeryüzü, yukarı ufuk semâdır. Ufuklarının yüksek olması için sırtüstü yatarlar. 33. bâbda geçtiği gibi, bu-
 5 nun izahı şudur: Kayyûmiyye sıfatı olan ilâhî vârid onlara geldiği zaman insanın müdebbir ruhuilâhî ilimlerden olan bu ilâhî vârid ile meşgul olur, kendini yönetmeyi bırakır. Dolayısıyla cisimde onun kalkışını ve oturmasını muhafaza ve kontrol edecek bir şey kalmaz. Böylece bünye aslına döner. Bu; -yaygı üzerinde olsa dahi- yatıp uzanma diye tâbir edilen yere yapışmasıdır.
 10 Zira yaygı onun toprağa ulaşmasına engeldir. İşte peygamberlerin kendilerine vahiy geldiği anda sırtüstü yatmalarının sebebi budur. Ayrıca ruh bu vâridi almaktan fariğ olunca ve vârid Rabb'inin katına dönünce, bedeninin tedbirine rücû eder ve onu yattığı yerden kaldırır. Şeyh'e göre, hiçbir peygamberin vahyin gelmesi anında ızdrap duyduğuna ve bundan dolayı kendinden geçtiğine dair bir bilgi bize gelmemiştir. **En doğrusunu Allah bilir.**

Soru: O hâlde kullar içinde, vahyin ağırlığını taşımalarından dolayı peygamberlerden daha kuvvetli biri yoktur.

Cevap: Evet, peygamberlerden daha kuvvetli bir kimse yoktur. Zira onlar indiği anda vahyi taşıdıkları için, taşıyamadan paramparça olan dağ-
 20 lardan [bile] daha kuvvetlidirler. Şeyh 342. bâbda şöyle demiştir: “Görüşümüzü destekleyen hususlardan biri de peygamberlerin, kâfirlerin ve başkalarının Allah'ın yüceliğine yaraşmayan [sözlerini] iştirmede dağlardan daha kuvvetli olmaları ayrıca dağların bu sözleri iştirmeye takatlerinin olmamasıdır. Yüce Allah “Rahman'a çocuk isnat etmelerinden dolayı neredeyse gökler parçalanacak, yer yarılacak, dağlar yıkılıp çökecektir!”¹¹² buyurmuştur. Peygamberler, Allah'ın “Yahudiler, ‘Üzeyr Allah'ın oğludur.’ dediler. Hristiyanlar ise, ‘İsâ Mesih Allah'ın oğludur.’ dediler.”¹¹³ âyetindeki ifadeleri de dinlediler. Ne parçalandılar ne de sarsıldılar, aksine sebat ettiler. Bu, Allah'ın peygamberlere “Eğer bir eğlence edinmek isteseydik onu kendi katımızdan edinirdik.”¹¹⁴ âyeti yönünden tecellî etmesi nedeniyledir. Onlar Allah'ın katında yer, gök ve dağların bilmediğini bildiler. Bu bilgi, onlara Hak Teâlâ için söylenilenlere tahammül etme kuvveti vermiştir.

112 Meryem, 19/90-91.

113 Tövbe, 9/30.

114 Enbiyâ, 21/17.

فالجواب: كما قاله الشيخ في الباب الحادي والثلاثين وثلاثمائة: أنهم إنما اضطجعوا على ظهورهم لعلمهم بأن كل ما قابل الوجه فهو أفق له ومعلوم أن الأفق نوعان: نوع أدون وهو الأرض، ونوع أعلى وهو السماء، فلذلك استلقوا على ظهورهم ليكون أفقهم أعلى وإيضاح ذلك كما في الباب الثالث والثلاثين: هو أن تعلم أن الوارد الإلهي الذي هو صفة القيومية إذا جاءهم اشتغل الروح الإنساني المدبر عن تدبيره بما يتلقاه من الوارد الإلهي من العلوم الإلهية فلم يبق للجسم من يحفظ عليه قيامه ولا قعوده فرجع إلى أصله وهو لصوقه بالأرض المعبر عنه بالاضطجاع، ولو كان على سرير، فإن السرير هو المانع له من وصوله إلى التراب فهذا سبب اضطجاع الأنبياء على ظهورهم عند نزول الوحي عليهم، ثم إن الروح إذا فرغ من ذلك التقى وصدر الوارد إلى حضرة ربه رجع الروح إلى تدبير جسده فأقامه من ضجعته. قال الشيخ: وما بلغنا عن نبي قط أنه تخط واضطرب عند نزول الوحي أبداً، والله أعلم.

فإن قلت: فما ثم إذن في العباد أقوى من الأنبياء لتحملهم ثقل الوحي.

فالجواب: نعم. ما ثم أقوى من الأنبياء فهم أقوى من الجبل، لتحملهم الوحي حين نزل إليهم ولم يحمل ذلك الجبل بل تصدع. قال الشيخ في الباب الثاني والأربعين وثلاثمائة: ومما يؤيد قولنا: إن الأنبياء أقوى من الجبال قوتهم على سماع ما لا يليق بجناب الله من الكفار وغيرهم وعدم قوة الجبال لسماع ذلك قال تعالى: ﴿تَكَادُ السَّمَوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْهُ وَتَنْشَقُّ الْأَرْضُ وَتَخِرُّ الْجِبَالُ هَدًا أَنْ دَعَوْا لِلرَّحْمَنِ وَلَدًا﴾ [مريم: ٩٠ - ٩١]. وقد سمع الأنبياء قوله تعالى: ﴿وَقَالَتِ الْيَهُودُ غَزِيرٌ ابْنُ اللَّهِ وَقَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ﴾ [التوبة: ٣٠] ولم يكادوا ينفطرون ولم يتزلزلوا بل ثبتوا وذلك لأنه تعالى تجلى للأنبياء، نحو حضرة قوله تعالى: ﴿لَوْ أَرَدْنَا أَنْ نَتَّخِذَ لَهْوًَا لَاتَّخَذْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا﴾ [الأنبياء: ١٧] فعلموا من حضرة الإطلاق الإلهي ما لم تعلمه السموات والأرض والجبال فأتتج لهم هذا العلم قوة في نفوسهم حملوا بها ما سمعوه في حق الله.

Şu vahiy, bu kuvvete sahip olmayan birisine inseydi, kemikleri erirdi. Allah'ın çocuğu olduğuna inanan kimsenin perdesinin ne kadar kalın ve hakikatleri görme konusundaki körlüğünün ne kadar şiddetli olduğuna baksana!

5 **Soru:** Hz. Nûh'tan (as) önce resul var mıydı, yoksa Hz. Âdem (as) de dâhil olmak üzere onların tamamı nebî miydi?

Cevap: Hz. Nûh'tan önce herhangi bir resulün olduğuna dair Kitap ve Sünnet'ten bize bir bilgi gelmemiştir. Onların tamamı sadece nebîydi. Her bir nebî Rabb'inden (cc) aldığı özel bir şeriat üzereydi. Ancak kavminden
10 dileyen dilediği bir peygamberin şeriatına girer, dilemeyen girmezdi. Girip de sonra çıkan kâfir olurdu, ancak hiç girmeyen kâfir olmazdı. Aynı şekilde kendini bir şeriata dâhil edip de sonra peygamberleri yalanlayan kimse kâfir olurdu; yalanlamayan ve kendini berî tutan ise kâfir olmazdı.

Şöyle dedim: İmam'ın Müsned'inde merfû bir rivayet gördüm; buna
15 göre Âdem (as), saygın bir resuldü. Öncesi ve sonrasıyla birlikte bunu da değerlendirdi.

Soru: Allah'ın “Hiçbir ümmet yoktur ki aralarında bir uyarıcı gelip geçmiş olmasın.”¹¹⁵ âyeti, risâlet konusunda delil midir?

Cevap: Şeyh'in 313. bâbda belirttiği gibi, bu risâlet hakkında bir delil
20 değildir. Şöyle demiştir “Bu, her ümmet içerisinde Allah Teâlâ'yı ve âhiretle ilgili hususları bilen birisinin bulunduğu ve bunun resul değil de nebî olduğunun delilidir. Zira şayet resul olsaydı bahsi geçen âyette “onlara” denilir, “onlardan” denilmezdi. Dolayısıyla bu, risâletle ilgili bir delil değildir.” Şöyle demiştir “Bizim söylediğimiz de budur; aralarında resul
25 yoktu ancak Allah'ı bilen nebîler vardı. Dileyen onlara muvâfakat eder, onlarla birlikte dinlerine ve şeriatlarının hükmünün altına girerdi. Dileyen ise bununla yükümlü olmazdı. Hz. İdrîs (as) de bunlardandı. Kur'ân'da onun resul olduğuna dair bir bilgi yoktur, ancak “sıddîk bir nebî” olduğu söylenmiştir. Allah'ın risâlet kapısını açtığı ilk şahsiyet Hz. Nûh'tur (as).

30 **Soru:** Kavminin çoğunun davetine icâbet etmemesi, Nûh'un (as) azminin zayıflığından mıdır yoksa hâlinin genişliği ve Allah'a teslim olmanın kendisine galip gelmesiyle onları uyaracak bir himmetinin olmamasından mıdır?

115 Fâtır, 35/24.

ولو أن ذلك نزل على من ليست له هذه القوة لذاب عظمه فانظر ما أكثف حجاب من اعتقد أن الله ولدا وما أشد عماه عن رؤية الحقائق، انتهى.

فإن قلت: فهل كان قبل نوح عليه الصلاة والسلام رسل أم كانوا كلهم أنبياء فقط حتى آدم عليه الصلاة والسلام؟

٥ فالجواب: لم يبلغنا في كتاب ولا سنة أنه كان قبل نوح رسل وإنما كانوا كلهم أنبياء فقط، كل نبي منهم على شريعة مخصوصة من ربه عز وجل ولكن كان كل من شاء من القوم دخل في شرع أحدهم معهم ومن شاء لم يدخل. فمن دخل ثم رجع كان كافرا ومن لم يدخل فليس بكافر كما أنه إذا أدخل نفسه ثم كذب الأنبياء كان كافرا، وأما من لم يكذب وبقي على البراءة فليس بكافر.

١٠ قلت: لكن رأيت في مسند الإمام سندا مرفوعا كان آدم عليه الصلاة والسلام رسولا مكرما انتهى. فليتأمل مع ما قبله وما بعده.

فإن قلت: قوله تعالى: ﴿وَإِنْ مِنْ أُمَّةٍ إِلَّا خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ﴾ [فاطر: ٢٤] هل هو نص في الرسالة؟

١٥ فالجواب: ليس هو بنص في الرسالة كما ذكره الشيخ في الباب الثالث عشر وثلاثمائة. قال: وإنما هو نص في أن في كل أمة عالما بالله تعالى وبأمور الآخرة وذلك هو النبي لا الرسول. إذ لو كان الرسول لقال إليها ولم يقل فيها فليس هو بنص في الرسالة قال: وهذا هو الذي نقول به فلم يكن فيهم رسل وإنما كان فيهم أنبياء عالمون بالله تعالى فمن شاء وافقهم ودخل معهم في دينهم وتحت حكم شريعتهم ومن شاء لم يكلف ذلك وكان إدريس عليه الصلاة والسلام منهم فلم يجيء له نص في القرآن بالرسالة وإنما قيل فيه: صديقا نبيا فأول شخص افتتح الله به الرسالة نوح عليه الصلاة والسلام.

٢٠ فإن قلت: فهل كان عدم إجابة أكثر قوم نوح عليه الصلاة والسلام، لضعف عزمه أم لاتساع حاله وغلبة التسليم لله تعالى عليه فلم يكن له همة تنفذ فيهم.

Cevap: Davetçilerin himmetinin, bir bütün olarak davet edilenler üzerinde bir etkisi söz konusu değildir. Bir resulden bir şeyi kabul eden kimsenin bu kabulü, davetçinin âli himmeti dolayısıyla değildir. Bu, Allah Teâlâ'nın yaratıklarına verdiği, bunu kabul etmeyi gerektiren mizaç sayesinde. Bu özel mizaç olarak isimlendirilir ki Allah Teâlâ'dan başka hiç kimse bunu bilmez. Hadiste belirtildiği gibi, kendisini yahudileştirecek, hıristiyanlaştıracak ya da mecûsileştirecek bir ebeveyni olmaksızın kâfir olan ilk kimse bu mizaçla kâfir olmuştur. Şayet davet edilende, sadece davetçinin himmetinin bir etkisi olsaydı, Peygamber'in hitabına muhatap olan herkes, kim olursa olsun, onun himmetinin nüfuzundan dolayı müslüman olurdu. Ayrıca kavminin kendilerini reddetmesi de peygamberlerin kemâlini zedelerdi. Oysa bu görüşte olan hiç kimse yoktur. Dolayısıyla "Şayet vâiz vaazında sadık ve ihlâslı olursa, vaazı dinleyicilerin kalbini etkiler." diyen kimsenin sözü geçersizdir. Peygamberlerden daha doğru sözlü yoktur. Bununla beraber, sözleri bütün dinleyiciler tarafından kabul edilemeyebilir. [Hatta] aksine [bir etki yaratabilir:] "Nûh, 'Rabb'im' dedi, 'Doğrusu ben kavmimi gece gündüz hakka çağırdım fakat benim yaptığım çağrı onları daha da uzaklaştırdı.'"116 Onların kesin olan yüksek himmetlerine rağmen, bütün dinleyiciler peygamberlerin sözünü kabul etmediğine göre, himmetin bir bütün olarak etki etmesinin söz konusu olmadığını alıyoruz. Daha önce belirtildiği gibi bu, mizaçtan kaynaklanmaktadır. Bir kimse bir vâizi dinliyor fakat kabul noktasında onun sözleri hiç etkili olmuyorsa bu, vâizin değil, onun kendisinin ayıbıdır. Zira selim akıl sahibi olan birisi, kimden gelirse gelsin -Allah'a ortak koşan bir kimseden [bile] gelse- hak sözden etkilenir. Çünkü müşriğin naklettiği bir vahiy -onu taşıyan [müşrik] kendisiyle amel etmese de- her hâlükârda haktır. İşte akıl sahibi, zahir olduğu mahal açısından değil; hak olması açısından bunu kabul eder.

Soru: Bunun izahı nedir?

Cevap: Davet edilenin hâline bakmalısın. Şayet onun bir vâizden kendisini etkilemeyen bir söz işittiğini, sonra da başka bir vâizden aynı sözleri işitip etkilendiğini görürsen bil ki bu etki, onun hakkı kabul etmesinden değildir. Bu onunla ikinci vâiz arasında bulunan bir itikad yahut benzeri bir ortak hususiyet dolayısıyladır. Dinleyicide kendi nefsinden başka bir şeyin etkisi yoktur.

116 Nûh, 71/5-6.

فالجواب: ليس للهمة من الداعين أثر في المدعوين جملة واحدة. ومن قبل من رسول ما قبل فليس ذلك من علو همة الداعي وإنما ذلك من حيث ما وهب الله تعالى لخلقه من المزاج الذي اقتضى له قبول مثل ذلك ويسمى هذا المزاج الخاص الذي لا يعلمه إلا الله تعالى وبه كان كفر أول من كفر ممن ليس له أبوان يهودانه أو ينصرانه أو يمجسانه كما ورد، فعلم أنه لو كان تأثير الكلام في المدعو من همة الداعي فقط لأسلم كل من شافهه الرسول بالخطاب كائنا من كان لنفوذ همته وكان يقدح في كمال الرسل رد قومهم رسالتهم ولا قائل بذلك فسقط قول من يقول: لو كان الواعظ صادقاً مخلصاً في وعظه لأثر وعظه في قلوب السامعين فإنه لا أصدق من الرسل. ومع ذلك فلم يعم قولهم في السامعين قبولاً بل قال نوح عليه الصلاة والسلام: ﴿قَالَ رَبِّ إِنِّي دَعَوْتُ قَوْمِي لَيْلًا وَنَهَارًا فَلَمْ يَزِدْهُمْ دُعَائِي إِلَّا فِرَارًا﴾ [نوح: ٥ - ٦] فلما لم يعم القبول في السامعين لكلام الرسل مع تحققنا علو همتهم علمنا أن الهمة ما لها أثر جملة واحدة. وإنما ذلك من المزاج كما مر. ومن سمع قول واعظ فلم يؤثر فيه القبول فالعيب منه لا من الواعظ إذ صاحب العقل السليم يؤثر فيه الكلام الحق على يد أي من جاء به من الناس ولو من كافر بالله. إذ الوحي الذي جاء به المشرك حق على كل حال وإن لم يعمل به حامله. فالعقل يقبل ذلك من حيث كونه حقاً لا من حيث المحل الذي ظهر به.

فإن قلت: فما إيضاح ذلك؟

فالجواب: أن تنظر في حال المدعو فإن رأيته في حال سماعه يسمع من الواعظ كلاماً ولم يؤثر فيه ثم إنه يسمع من واعظ آخر بعينه فيؤثر فيه. فاعلم أن ذلك التأثير لم يكن من حيث قبوله الحق وإنما هو من حيث وجود نسبة بينه وبين الواعظ الثاني من اعتقاد فيه أو نحو ذلك، فما أثر في السامع سوى نفسه.

Kur'ân'da “Sana düşen, sadece tebliğdir.”¹¹⁷ ve “Onları hidâyete erdirmek sana ait değildir.”¹¹⁸ buyrulmaktadır. Yani seninle gönderdiklerimizi ve sana beyanını emrettiklerimizi onlara kabul ettirmek senin görevin değildir. “Fakat Allah, dilediğini hidâyete erdirir.”¹¹⁹ Kimin hidâyette olduğunu en iyi bilen O'dur. Yani kabul edenler özel bir mizaç üzeredirler ve hidâyete erdiren, onu beyan eden ve muvaffak kılan da sadece Allah Teâlâ'dır. Mahlûk olan hâdî ise sadece beyan eder. Şeyh bunu 379. bâbda zikretmiştir.

Soru: Kur'ân onların diliyle indiği hâlde, Allah'ın “İnsanlara, kendilerine indirileni beyan etmen için” âyetinin anlamı nedir? Onları Peygamber'in (sav) beyanına muhtaç kılan sebep nedir?

Cevap: Bunun sebebi, her sözde bir icmalin bulunması ve herkesin mücmeli bilmemesidir. Bu nedenle Hak Teâlâ, ilâhî kitapları resullerin onlarda mücmel olanlarına dair beyanları olmaksızın göndermekle yetinmiştir. Bilindiği gibi, ibareleri sadece ibareler tafsil eder. İşte peygamberler de kitabındaki mücmelleri tafsil etme açısından Hakk Teâlâ'nın nâibleri, müctehidler de sözlerindeki mücmel ifadeler konusunda peygamberlerin nâibleridir. Bu icmalin hakikati âleme sirâyet etmeseydi kitaplar şerhetmez, bir dilden başka bir dile, bir hâlden başka bir hâle tercüme yapılmazdı. Yüce Allah: “Allah'ın sözünü duyuncaya kadar mühlet ver.”¹²⁰ buyurmuştur. Bu özel olarak indirilendir. Peygamber'in tafsil ve beyan ettiğine gelince, indirilenin kendisi değil de indirilenin tafsilidir. Beyan, başka bir ibare ile gerçekleşir. Şeyh bunu 361. bâbda zikretmiştir.

Soru: Nübüvvet ilâhî bir özellik midir yoksa kevnî midir?

Cevap: Bu, ilâhî bir özellik olup ilâhî mertebede hükmünü es-Semî ismi ispat eder. Yine [nübüvvet] hükmünü duada emredilen emir sigası ve Hak Teâlâ'nın kullarının istediklerini vermesi ispat eder. Nübüvvet, söylediklerimize eklenen ma'kûl bir şey değildir. Ne var ki Allah Teâlâ “velâyet” bağlamında kendisini “Velî” olarak isimlendirdiği halde “nübüvvet” bağlamında kendisi için bir isim vazetmemiş; bize haber vermesine, duamızı duyuyor olmasına rağmen kendisini “Nebî” olarak isimlendirmemiştir. Şeyh bunları 155. bâbda zikretmiştir.

117 Şûrâ, 42/48.

118 Bakara, 2/272.

119 Bakara, 2/272.

120 Tevbe, 9/6.

وفي القرآن العظيم: ﴿إِنْ عَلَيْكَ إِلَّا الْبَلَاغُ﴾ [الشورى: ٤٨] وقال: ﴿لَيْسَ عَلَيْكَ هُدْيُهُمْ﴾ [البقرة: ٢٧٢] أي: ليس عليك أن توفقهم لقبول ما أرسلتك به وأمرتك ببيانه ﴿وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ﴾ [البقرة: ٢٧٢] وهو أعلم بالمهتدين. أي: الذين قبلوا التوفيق على مزاج خاص فللهادي الذي هو الله تعالى الإبانة والتوفيق وليس للهادي من المخلوقين إلا الإبانة فقط ذكره الشيخ في الباب التاسع والسبعين وثلاثمائة.

فإن قلت: فما معنى قوله تعالى: ﴿لَتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ﴾ [النحل: ٤٤] مع أن القرآن جاء على لغتهم فما السبب الداعي إلى احتياجهم إلى بيان الرسول.

فالجواب: سبب ذلك أن كل كلام لا بد فيه من إجمال وما كل أحد يعرف المجمل فلذلك لم يكتف الحق تعالى بنزول الكتب الإلهية من غير بيان الرسل لما أجمل فيها. ومعلوم أنه لا يفضل العبارة إلا العبارة فنابت الرسل مناب الحق تعالى في تفصيل ما أجمله في كتابه وناب المجتهدون مناب الرسل فيما أجملوه في كلامهم. ولو لا أن حقيقة هذا الإجمال سارية في العالم ما شرحت الكتب ولا ترجمت من لسان إلى لسان ولا من حال إلى حال. قال تعالى: ﴿فَاجْزُهُ حَتَّى يَسْمَعَ كَلَامَ اللَّهِ﴾ [التوبة: ٦]، وهو ما أنزل خاصة. وأما ما فصله الرسول وأبان عنه فهو تفصيل ما نزل لا عين ما نزل. فإن البيان وقع بعبارة أخرى. ذكره الشيخ في الباب الحادي والستين وثلاثمائة.

فإن قلت: فهل النبوة من النعوت الإلهية أو الكونية؟

فالجواب: هي من النعوت الإلهية أثبت حكمها في الجنب الإلهي الاسم السميع وأثبت حكمها صيغة الأمر الذي في الدعاء المأمور به وإجابة الحق تعالى عباده فيما سألوه فيه. فليست النبوة بمعقول زائد على هذا الذي ذكرناه، إلا أنه تعالى لم يطلق على نفسه من ذلك اسما كما أطلق في الولاية فسمى نفسه وليا وما سمي نفسه نبيا مع كونه أخبرنا وسمع دعاءنا. ذكره الشيخ في الباب الخامس وخمسين ومائة.

Soru: Allah'ın “Senden önce hiçbir resul ve nebî göndermedik ki bir şey temenni ettiği zaman, şeytan onun bu temennisine dair vesvese vermiş olmasın.”¹²¹ âyetinin anlamı nedir? Nebî ve resul bundan mâsum oldukları hâlde, bu nasıl onların kalbine ulaşır?

5 **Cevap:** Şeyh'in *el-Fütûhât*'ın 6. bâbında dediği üzere peygamberler (as), sadece şeytanın vesvesesiyle bir şey yapmaktan mâsumdurlar. Şeytan onlara fısıldar ancak mâsum oldukları için, onun sözüyle amel etmezler. Onun peygamberlerin kalbine giden bir yolu yoktur. İsmet gerçekte sorudaki mezkûr âyette geçtiği üzere ilkâ edilen ile amel etmekten yana söz
10 konusudur; bizzat ilkâdan yana [korunmuş olmak] değildir. Ki bu durum evliyânın kalplerinin aksinedir, onları hıfzın inâyeti kuşatmazsa, kendilerine ilkâ edilen ile amel edebilirler. Resûlullah'ın (sav) kalbinin İblîs'in ona ulaşmasından korunmuş olması hasebiyle İblîs, Resûlullah'ın (sav) kendisinin sözüyle amel etmekten masum olduğunu bilmiş, muhayyel olan ateş-
15 ten bir şûle ile namazında ona gelmiş ve yüzüne atmıştı. Şeytanın bununla amacı onun (sav) namazını bozmak ve namazda kendisi için olan hayrı bildiği için onu namaza yönelmekten alıkoymaktır. Zira o -Allah'ın lâneti üzerine olsun- tabiatıyla Âdemoğullarına haset eder. Peygamber (sav) onu (ateşten şûleyi) arkasına atmış ve namazını bozmamıştı. Bunu ashabına
20 haber vermiştir.

Son Soru: İki nebînin birlikte, tek bir andaki ve tek bir şahsa yönelik risâleti imkânsız mıdır?

Cevap: Şeyh'in *el-Fütûhât*'ın 24. bâbında dediği üzere: Evet, ikisinin (birlikte) peygamberliği imkânsızdır. Ancak tek bir anda Mûsâ ve Hârûn
25 (as) gibi bir tek dille mesajlarını ifade edebilirler. Yüce Allah onlar hakkında “Firavun'a gidin. Çünkü o azmıştır. Ona yumuşak söz söyleyin. Belki öğüt alır yahut korkar.”¹²² buyurmuştur. Her birinin diğerinden ayrı bir ibaresi yoktur. Özellikle de Mûsâ (as), Hârûn (as) için “O, benden daha fasih konuşur.”¹²³ demiştir. **En doğrusunu Allah bilir.**

121 Hac, 22/52.

122 Tâhâ, 20/43-44.

123 Kasas, 28/24.

فإن قلت: فما معنى قوله تعالى: ﴿وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا إِذَا تَمَتَّى أَلْقَى الشَّيْطَانُ فِي أُمْنِيَّتِهِ﴾ [الحج: ٥٢] كيف وصل إلى قلب الرسول والنبي مع أنهما معصومان منه.

فالجواب: كما قال الشيخ في الباب السادس من الفتوحات: إن الأنبياء عليهم السلام، إنما عصموا من العمل بوسوسة الشيطان فقط. فهو يلقي إليهم ولا يعملون بقوله لعصمتهم، فليس له على قلوب الأنبياء من سبيل. فالعصمة حقيقة إنما هي العمل بما يلقي لا من الإلقاء لأجل الآية المذكورة في السؤال بخلاف قلوب الأولياء، فقد يعملون بما يلقي إليهم إن لم تحفهم عناية الحفظ. ولما علم إبليس أن رسول الله ﷺ معصوم من العمل بقوله لعصمة قلبه من استشراف إبليس عليه جاءه في الصلاة بشعلة نار مخيلة فرمى بها في وجهه وكان غرض الشيطان أن يفتن بذلك رسول الله عن صلاته وعن الإقبال عليها لما رأى ما له في الصلاة من الخير، إذ هو لعنه الله حسود لبني آدم بالطبع. فتأخر النبي إلى خلفه ولم يقطع الصلاة وأخبر بذلك أصحابه.

خاتمة: إن قلت هل يمتنع رسالة نبيين معا في آن واحد إلى شخص واحد؟

فالجواب: كما قاله الشيخ في الباب الرابع والعشرين من الفتوحات: نعم يمتنع رسالتهما إلا أن يكونا ينطقان في رسالتهما بلسان واحد في آن واحد كموسى وهارون عليهما السلام، قال تعالى فيهما: ﴿إِذْهَبَا إِلَىٰ فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَىٰ فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَّيِّنًا لَّعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَىٰ﴾ [طه: ٤٣ - ٤٤] إلى آخر النسق. فلم يكن لكل منهما عبارة تخصه دون الآخر. لا سيما وموسى عليه الصلاة والسلام يقول عن هارون: وهو ﴿أَفْصَحُ مِنِّي لِسَانًا﴾ القصص: ٣٤ انتهى. والله أعلم.

OTUZ DÖRDÜNCÜ MEBHAS

**İsrâ ve Devamındaki Şeylerin Sahih Olduğu, Sadece
Yeryüzündeyken Bildiği Şeylerin Aynısını Allah'tan Gördüğü
ve Hz. Peygamber'in Yerdeki İtikadının Şeklinde Herhangi Bir
Değişikliğin Olmadığı Hakkındadır**

Bil ki İsrâ kıssasının aslı, Allah'ın “Bir gece, kendisine bazı âyetlerimizi gösterelim diye kulunu Mescid-i Harâm'dan çevresini mübârek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah eksikliklerden münezzehtir. O, gerçekten her şeyi işitmekte ve görmektedir.”¹²⁴ âyetidir. Şeyh Muhyiddin ۞ ibaresindeki zamirin, merciinin Yüce Allah değil, Hz. Peygamber (sav) olduğunu söylemiş ve bunu alabildiğine uzatmıştır. Daha sonra şöyle demiştir: “Hak Teâlâ'nın, Hz. Muhammed'i (sav) bir mekândan diğerine nakletmesi, O'nun bu mekâna tahsis ettiği, kudretine delâlet eden âyet ve acayip hâlleri göstermek içindir. Zira bu özel bir nitelik olup ancak Allah Teâlâ'dan sadır olan bu âyetle bilinebilir. Yüce Allah “Kulumu, bana varsın diye değil, sadece âyetlerimi ona göstermesi için yürüttüm. Zira hiçbir mekân beni kuşatamaz ve mekânların bana olan nispeti tek bir nispettir. Hal böyleyken, daima kendisiyle birlikte bulunduğum kulumu nasıl kendime doğru yürütürüm?” der gibidir.

Şöyle dedim: Geriye sadece Melik'i mülkünün sarayında, ordusu onu en üst düzeyde tâzim ederken görmek ve O meçhul iken rüyetinden heybet hâsıl olması kaldı. Yüce Allah'ı hiçbir mekân kuşatamaz, zira arşın çatısından yerlerin sınırlarına kadar ma'kûl olan mekân, arşın üstüne ve (yerin) sınırlarının altına nispetle bir zerre kadardır. Şayet arş sonsuza kadar tırmanrsa da orada bir çatı bulamaz yahut sonsuza kadar inse kendine bir arz (yer) bulamaz. Her kime varlık bu rüyet şeklinde gösterilirse o, “cismiyyet” (Allah'ın cisim olduğu) görüşünden uzaklaşır. Âlemlerin Rabb'i olan Allah bundan yücedir. Şeyh Muhyiddin 367. bâbda şöyle demiştir: “Yüce Allah, âyetlerinden dilediğini Hz. Muhammed'e (sav) göstermek istediğinde sebepleri ispat ve onu güçlendirmek için Rûhulemîn olan Cibrîl (as), ona “Burâk” denilen bir hayvan indirmiş; böylelikle sebeplere dair bilgiyi duyular vasıtasıyla Peygamber'e (sav) göstermiştir. Âlemden sebeplerin vazedildiğini bize öğretmek için melekleri kanatlı kılması da bu kabildendir.

المبحث الرابع والثلاثون

في بيان صحة الإسراء وتوابعه وأنه رأى من الله تعالى صورة ما كان يعلمه منه في الأرض لا غير وما تغيرت عليه صورة اعتقاده حال كونه في الأرض

اعلم أن الأصل في قصة الإسراء قوله تعالى: ﴿سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَا الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ﴾ [الإسراء: ١]. قال الشيخ محيي الدين: والضمير في قوله: «إنه» راجع إلى رسول الله ﷺ، لا إلى الباريء جل وعلا وأطال في ذلك. ثم قال فما نقل الحق تعالى محمدا ﷺ من مكان إلى مكان إلا ليريه ما خص تعالى به ذلك المكان من الآيات والعجائب الدالة على قدرته تعالى من حيث وصف خاص لا يعلم من الله تعالى إلا بتلك الآية كأنه تعالى يقول: ما أسريت بعبدتي إلا لرؤية الآيات لا إلي لأنه لا يحويني مكان ونسبة الأمكنة إلي نسبة واحدة وكيف أسري بعبدتي إلي وأنا معه حيث كان؟

قلت: فما بقي إلا أن رؤية الملك في دسكرة ملكه وجنوده أعلى في التعظيم وحصول الهيبة من رؤيته وهو متنكر وإنما كان تعالى لا يحويه مكان لأن المكان المعقول هو من سقف العرش إلى تخوم الأرضين وذلك كالذرة بالنسبة لما فوق العرش ولما تحت التخوم. فإن صعد العرش إلى أبد الآبدين لا يجد بعده سقفا أو نزل العرش أبد الآبدين لا يجد له أرضا. ومن أري الوجود هذه الرؤية بعد عن القول بالجسمية تعالى الله رب العالمين عن ذلك. قال الشيخ محيي الدين في الباب السابع والستين وثلاثمائة: ولما أراد الله سبحانه وتعالى أن يري محمدا ﷺ من آياته ما شاء أنزل الله تعالى إليه جبريل عليه الصلاة والسلام وهو الروح الأمين بدابة يقال لها البراق إثباتا للأسباب وتقوية له ليريه العلم بالأسباب ذوقا كما جعل الأجنحة للملائكة ليعلمنا بثبوت الأسباب التي وضعها في العالم.

'Burak', 'Berzahi'¹²⁵ bir hayvandır. İki farklı cinsten (at ve eşek) doğan katırdan küçük, tek bir cinsten doğan eşekten büyüktür. Bu, ehlullahın bildiği bir hikmetten dolayıdır. Resûlullah (sav) ona bindi, Cebrâil onu alarak havada götürdü." Şeyh Muhyiddin şöyle demiştir "Burak, zâhirî anlamı itibariyle, 5 peygamberler için, gönderenin gönderilene önem verdiğini göstermek için sunduğu, iyi beslenmiş ve eğitilmiş bir nöbet atı¹²⁶ gibidir. Bâtınî anlamı ise, O'nun huzuruna başkasına ait olanla değil, sadece O'ndan olan bir şeyle ulaşılabilir. Bu, aramızdan işlerin konumunu bilmeyenler için bir yüceltme ve dikkat çekme vesilesidir. Resûlullah, (sav) Beytûlmakdis'e geldi ve 10 burada Burak'tan indi. Onu, önceki peygamberlerin bağladığı bir halkaya bağladı. Bunların hepsi sebeplerin varlığını ispat kabîlindendir. Bütün peygamberler bu Burak'a binmiştir. Ancak Resulullah'ın (sav) İsrâsı, -ehlullahın bildiği- birtakım hususiyetler sebebiyle diğerlerinininkinden daha özeldir."

Soru: Resûlullah'ın (sav) Burak'ın memur olduğunu bilmesine rağmen, 15 onu bağlamasının hikmeti nedir?

Cevap: Yüce Allah'ın, hayvan müsemması kapsamına giren varlıklar için yürürlüğe koyduğu âdetin hükmünü ispat etmek için bağlamıştır. Şayet halkaya bağlamadan bıraksaydı, yine dururdu. Ancak âdetin hükmü, onun bunu yapmasını engellemiştir. Onun (sav) Burak'ı güneş olarak nitelemesini 20 görmüyor muyuz? Bu binilen hayvanların niteliklerindendir. Burak, Mekke yolunda karşılaştıkları bir kafilede sahibinin kendisinden abdest aldığı kabı toynakları ile çevirmiş [ve Peygamber bu kaptan su içmiş] idi. Burada Burak'ı farkına varma ile nitelemiştir. Kabı çevirmesini gerektiren işte bu farkındalıktır. Cebrâil (as), Hz. Peygamber'e geldiğinde ona "Bin ey Muhammed" dedi, o da bindi. Yanında Cebrâil varken Burak onu havada uçurdu ve onunla havayı yarıp geçti. Hz. Peygamber (sav) susadı ve içeceğe ihtiyaç 25 duydu. Cebrâil, içinde süt ve şarap bulunan iki kap getirdi. Bu, şarap haram kılınmadan önceydi. Ona uzattı, o da sütü tercih etti. Cebrâil (as) ona "Fıtratı tercih ederek isabet ettin, Allah seninle ümmetine isabet ettirsin." dedi. 30 Bu nedenle Hz. Peygamber (sav), sütü ilimle te'vil ederdi.

125 "Berzahi" tâbiriyle, beşeri kategorilerden sadece bir tanesine nispeti söz konusu olmayan ara varlık denilmek istendiği düşünülmektedir. Burak'ın eşek ile katır arasında ara bir varlık olarak nitelendirilmesinden yola çıkılarak "Berzahi" bir varlık olduğu sonucuna varılmaya çalışılmaktadır. (Mütercim)

126 Elçilerin işlerini daha çabuk görmeleri maksadıyla binerek gitmeleri için bekletilen at.

والبراق دابة برزخية فإنه دون البغل الذي تولد من جنسين مختلفين وفوق الحمار الذي تولد من جنس واحد وذلك لحكمة تعلمها أهل الله تعالى فركبه، وأخذه جبريل عليه السلام، وسار به في الهواء. قال الشيخ محيي الدين: والبراق للرسول مثل فرس النوبة الذي يخرج المرسل والمرسل إليه ليركبه تهماً به في الظاهر. وأما في الباطن فمعناه أنه لا يصل إلى حضرته إلا بما كان منه تعالى لا على ما يكون غيره. فهو ٥

تشریف وتنبيه لمن لا يدري مواقع الأمور منا فجاء إلى البيت المقدس ونزل عن البراق وربطه بالحلقة التي تربطه بها الأنبياء قبله. كل ذلك إثباتاً للأسباب فإنه ما من رسول إلا وقد أسري به ركباً على ذلك البراق ولكن رسول الله ﷺ اختص عنهم في إسرائه بأمر تعرفها أهل الله عز وجل.

١٠ فإن قلت: فما الحكمة في ربطه مع علمه بأنه مأمور؟

فالجواب: إنما ربطه إثباتاً لحكم العادة التي أجراها الله تعالى في مسمى الدابة ولو أنه أوقفه من غير ربطه بالحلقة لوقف ولكن حكم العادة منعه من ذلك ألا نراه ﷺ كيف وصف البراق بأنه شمس وهو من شأن الدواب التي تتركب وأنه قلب بحافره القدح الذي كان يتوضأ به صاحبه في القافلة التي لاقتة في طريق مكة. فوصف البراق بأنه يعثر والعثور هو الذي أوجب قلب الآنية يعني: ١٥

القدح. ولما جاء جبريل عليه السلام إلى النبي قال له: يا محمد اركب فركبه ﷺ، ومعه جبريل. وطار به البراق في الهواء واخترق به ﷺ الجو عطش واحتاج إلى الشرب فأتاه جبريل بإناءين: إناء لبن وإناء خمر. وذلك قبل تحريم الخمر فعرضهما عليه فتناول اللبن فقال له جبريل عليه السلام: أصبت الفطرة أصاب ٢٠

الله بك أمتك. ولذلك كان يتأول اللبن بالعلم.

Dünya semâsına ulaştıklarında, Cebrâil kapının açılmasını istedi, muhafız (hâcib) “Bu beraberindeki kim?” diye sordu. Cebrâil “Muhammed’dir (sav).” dedi. “O, peygamber olarak gönderildi mi?” diye sorar; “Evet, gönderildi.” deyince, açılır ve Cebrâil ile Muhammed (sav) girer. Orada Âdem (as) ve sağında çocuklarından olan cennetlik saîdler, solunda ise çocuklarından olan cehennemlik şakîler vardır. Resûlullah (sav) burada kendi sûretini saîdler içinde görerek Allah’a şükretti. Bu esnada insanın iki mekânda birden nasıl bulunduğunu anladı zira [oradaki] kendisiydi başkası değil. Onun tek bir aynada görünen bir sûreti ve başka aynalarda görünen başka sûretleri vardı. Hz. Âdem “Sâlih evlât ve sâlih peygambere merhaba!” dedi. Daha sonra Burak’ın üzerinde, birinci gökle ikinci gök arasındaki boşluğu tırmandı. Cebrâil, birinci gökte yaptığı gibi, ikinci gökte de kapının açılmasını istedi. Orada denilenler burada da denildi ve girdiği zaman Îsâ (as), bizzat bedeniyle oradaydı. O, şimdiye kadar ölmemiştir. Aksine Allah onu, bu göğe yükseltmiş, buraya yerleştirmiş ve burada tahkim etmiştir. Şeyh Muhyiddin şöyle demiştir “O (as) bizim kendisinin ellerinde Allah’a döndüğümüz ve tövbe ettiğimiz ilk şeyhimizdir. Onun bize büyük bir desteği vardır. Bir an dahi bizden gafil olmaz.” Selamlaştıktan sonra üçüncü göğe yükseldi. Burada aynı şeyler sorulup cevaplandıktan sonra kapı açıldı ve orada Yûsuf (as) vardı. Ona selâm verdi, “Merhaba ve hoş geldin” dedi. Cebrâil bunların tamamında gördükleri şahısları ona tanıtıyordu. Sonra dördüncü semâya yükseldiler ve sorulan sorulardan sonra o da açıldı. Orada İdrîs (as) cismiyle vardı ve şu ana kadar da ölmemiştir. Aksine Allah onu bu göğe yükseltmiş ve buraya yerleştirmiştir. Yüce Allah “Onu yüksek bir makama yükselttik.”¹²⁷ buyurmuştur. Bu yüksek makam (mekânen ‘aliyyen) göklerin kalbi olan (dördüncü) semâdır, göklerin kalbi olan bu göktür. Ona selâm verdi “Merhaba ve hoş geldin” dedi, daha sonra beşinci semâya yükseldiler. Cebrâil kapının açılmasını istedi daha önce söylenenler söylendikten sonra kapı açıldı, Hârûn (as) ile Yahyâ b. Zekeriyyâ (as) oradaldı. Ona selâm verdiler “Merhaba ve hoş geldin” dediler sonra altıncı semâya yükseldiler. Cebrâil kapının açılmasını istedi ve daha önce söylenenlerden sonra kapı açıldı, Mûsâ (as) oradaydı. Selam verdi, “Merhaba, hoş geldin” dedikten sonra yedinci semâya yükseldiler.

127 Meryem, 19/57.

فلما وصلا إلى السماء الدنيا فاستفتح جبريل فقال له الحاجب: من هذا ؟ فقال له جبريل: قال من معك؟ قال: محمد ﷺ. قال: أو قد بعث إليه؟ قال: قد بعث إليه. ففتح فدخل جبريل ومحمد ﷺ. فإذا آدم عليه السلام، وعلى يمينه أشخاص بنيه السعداء عمرة الجنة وعن يساره نسمة بنيه الأشقياء عمرة النار. ورأى رسول الله ﷺ، صرته ﷺ هناك في أشخاص السعداء فشكر الله تعالى. وعلم عند ذلك كيف يكون الإنسان في مكانين وهو عينه لا غيره. فكان له الصورة المرئية، والصور المرئيات في المرأة الواحدة والمرايا. فقال: مرحبا بالابن الصالح والنبى الصالح. ثم عرج في البراق وهو محمول عليه في الفضاء الذي بين السماء الأولى والسماء الثانية. فاستفتح جبريل السماء الثانية كما فعل في الأولى وقال وقيل له. فلما دخل إذا بعيسى عليه السلام بجسده عينه فإنه لم يمت إلى الآن بل رفعه الله إلى هذه السماء وأسكنه فيها وحكمه فيها. قال الشيخ محيي الدين: وهو شيخنا الأول الذي رجعنا إلى الله تعالى على يديه وتبنا وله عليه الصلاة والسلام بنا عناية عظيمة لا يغفل عنا ساعة واحدة. فرحب وسهل ثم عرج إلى السماء الثالثة، فاستفتح، فقال وقيل له. ففتح فإذا بيوسف عليه السلام، فسلم عليه ورحب به وسهل وجبريل في هذا كله يسمي له ما يراه من هؤلاء الأشخاص. ثم عرج به إلى السماء الرابعة، فاستفتح، فقال وقيل له. ففتح فإذا بإدريس عليه السلام، جسمه فإنه ما مات إلى الآن بل رفعه الله إلى هذه السماء وأسكنه فيها. قال تعالى: ﴿وَرَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا﴾ [مريم: ٥٧]. وهو هذه السماء قلب السماوات فسلم عليه ورحب وسهل ثم عرج به إلى السماء الخامسة، فاستفتح، فقال وقيل له. ففتح فإذا بهارون عليه الصلاة والسلام ويحيى بن زكريا فسلموا عليه ورحبا به ثم عرج به إلى السماء السادسة، فاستفتح، فقال وقيل له. ففتح فإذا بموسى عليه السلام، فسلم ورحب وسهل. ثم عرج به إلى السماء السابعة،

Cebrâîl kapının açılmasını istedi ve daha önce söylenilenlerden sonra kapı açıldı ve İbrâhim (as) sırtını Beyt-i mâmûr'a dayamış olarak oradaydı. Ona (sav) selam verdi “Merhaba ve hoş geldin” dedi. İsmi “Durah” olan Beyt-i mâmûr kendisine tanıtıldı, ona baktı ve orada iki rekât namaz kıldı.

5 Cebrâîl her gün yetmiş bin meleğin tek bir kapıdan oraya girdiğini ve başka bir kapıdan çıktığını bildirdi. Giriş, yıldızların doğduğu kapıdan, çıkış ise battığı kapıdandır. Haber verilmiştir ki Allah Teâlâ, sudan çıkan kuşun kanatlarını çırpıtığı gibi Cebrâîl'in hayat nehrine (nehrü'l-hayât) dalıp çıkıp kanatlarını çırpıtığı esnada, ondan düşen âb-ı hayat damlalarından her

10 gün bu melekleri yaratmaktadır. Ve Cebrâîl her gün suya dalar. Daha sonra onu Sidretü'l-müntehâ'ya yükseltti.

Sidre'nin meyvesi küçük bir testi gibi ve yaprakları da fillerin kulakları gibidir. Onu gördü, Yüce Allah onu bir nûr ile örtmüştü. Kimse onu vasfetmeye güç yetiremez. Göz, ışığının şiddeti sebebiyle onu idrak edemez ki vasfedilsin. Onun kökünden ikisi zâhir ikisi ise bâtın olan dört ırmağın fışkırdığını gördü. Cebrâîl zâhir olan iki ırmağın Nil ve Fırat olduğunu, bâtın olan iki ırmağın ise cennete aktığını, Nil ve Fırat'ın da kıyamet gününde cennete dönüp akacağını haber verdi. Bunlar cennetin süt ve bal [şeklinde olacak] olan iki ırmağıdır. Şeyh şöyle demiştir “Bu nehirler, içenlere dünyada zevk

15 ehlinin bildiği çeşitli ilimleri verirler.” Yine Âdemoğullarının amellerinin bu Sidre'de sona erdiğini ve bunun ruhların yerleştiği mekân olduğunu haber vermiştir. Sidre, kendisinden yukarıdakilerin kendisine kadar indiği nokta, aşağıdakilerin ise çıktıkları son noktadır. Cebrâîl'in (as) makamı da buradadır. Kürsüsü de oradadır ve Hz. Peygamber (sav) burada Burak'tan inmiştir.

20 Ona bizdeki tahtarevana benzeyen Refref getirildi. Ona oturdu, Cebrâîl onu (Hz. Peygamber'i) Refref'i indiren meleğe teslim etti. Hz. Peygamber yalnızlığını gidermesi için Cebrâîl'den kendisine eşlik etmesini istedi. Cebrâîl ona “Hayır, buna gücüm yetmez; şayet bir tek adım atarsam yanarım. ‘Her birimizin bilinen bir makamı vardır.’¹²⁸ Ey Muhammed, Allah Teâlâ sadece sana âyetlerini göstermek için seni yürüttü, bundan gafil olma!” dedi. Hz.

30 Peygamber Cebrâîl'e veda etti ve mezkûr melek ve Refref ile istivâ mahalli belirinceye kadar ilerledi. Orada Allah Teâlâ'nın kulların hakkında icrâ ettiği şeyleri ve meleklerin kulların amellerine dair kaydettiklerini levhalara yazan kalemelerin sesini işitti. Her bir kalem bir melektir.

فاستفتح، فقال وقيل له: ففتح فإذا بإبراهيم عليه السلام، مسندا ظهره إلى البيت المعمور. فسلم عليه ورحب وسهل. وسمى له البيت المعمور الضراح فنظر إليه وصلى فيه ركعتين وعرفنا عليه السلام أنه يدخله كل يوم سبعون ألف ملك من الباب الواحد ويخرجون من الباب الآخر. فالدخول من باب مطالع الكواكب والخروج من باب مغاربها وأخبر أن أولئك يخلقهم الله تعالى كل يوم من قطرات ماء الحياة التي تسقط من جبريل حين ينتفض كما ينتفض الطائر عند ما يخرج من الماء عند انغماسه في نهر الحياة. فإن له في كل يوم غمسة فيه ثم عرج به إلى سدره المنتهى.

فإذا نبقها كالقلال وورقها كأذان الفيلة فرآها وقد غشاها الله تعالى من النور ما غشى فلا يستطيع أحد أن ينعتها لأن البصر لا يدركها حتى ينعتها لشدة نورها ورأى يخرج من أصلها أربعة أنهار نهران ظاهران ونهران باطنان. فأخبره جبريل أن النهرين الظاهرين النيل والفرات والنهرين الباطنين نهران يمشيان إلى الجنة وأن النيل والفرات يرجعان يوم القيامة إلى الجنة، وهما نهران العسل واللبن في الجنة. قال الشيخ: وهذه الأنهار تعطي لشاربها علوما متنوعة يعرفها أصحاب الأذواق في الدنيا وأخبره أن أعمال بني آدم تنتهي إلى تلك السدرة وأنها مقر الأرواح فهي نهاية لما ينزل مما هو فوقها ونهاية لما يعرج إليها مما هو دونها،

وبها مقام جبريل عليه السلام وهناك منصبه فنزل عن البراق بهذه المنصة، وجيء إليه بالرفرف وهو نظير المحفة عندنا فقعد عليه وسلمه جبريل إلى الملك النازل بالرفرف فسأله الصحبة ليأنس به. فقال له: لا أقدر ولو خطوات خطوة لاحترق **﴿وَمَا مِنَّا إِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَّعْلُومٌ﴾** [الصفات: ١٦٤] وما أسرى الله تعالى بك يا محمد

ﷺ إلا ليريك من آياته فلا تغفل فودعه وانصرف مع ذلك الملك والرفرف يمشي به إلى أن ظهر لمستوى سمع فيه صريف القلم والأقلام في الألواح وهي تكتب بما يجريه الله تعالى في خلقه وما تنسخه الملائكة من أعمال عباده وكل قلم ملك.

Yüce Allah “Biz bütün yaptıklarınızı kaydetmekte idik.”¹²⁹ buyurmuştur. Daha sonra nûrun içine doğru bir atışla fırlatıldı ve beraberindeki melek geride kalarak onu yalnız bıraktı. Onu yanında görmeyince, korktu ve ne yapacağını bilmez hâlde kaldı. Bu nûr içinde kendisini sarhoşluğa benzer bir istigrak hâli bastı ve vecd içine girdi. Sağa-sola meyletmeye başladı. Daha sonra bu hâl bitti. Bu temâyülü, kendisini söndürmeyen hafif bir rüzgâra mâruz kalan kandil gibiydi. Bu vecd hâlinin sebebi kalemlerin vuruşlarını ve cızırtıların yani levhalardaki seslerini işitmesiydi. Kalemlerin sesleri tatlı nağmeler çıkarıyor ve onu (sav) zikrettiğimiz vecd hâline sokuyor, ona (sav) hükmediyordu. Hz. Peygamber bu hâl ile güçlendi. Buradan bilinir ki Refref Hz. Peygamber’e sadece (sav) Burak’ın aşamayacağı mekânsal bir sınırının olması hasebiyle sarkmıştır. Zira Cebrâîl de aşamayacağı mekâna ulaştığında durmuştur. Eğer Allah Teâlâ Cebrâîl’in o makamın üzerine yükselmesini dileseydi ancak Resûlullah’ın (sav) taşındığı gibi taşınarak yükselirdi. Urûcu (yükselmesi) tâbiyetin ve kamerî hareketin hükmü gereği Burak’ın urûcu (yükselişi) olurdu. Refrefî makam da aşamayacağı bir makama geldiğinde böyledir. Nitekim Şeyh’in 314. bâbda geniş yer verdiği gibi onu (sav) nûra atmış, nûr da onu (sav) bütün yönlerden kaplamıştı. Meleklerin yükselişi de Allah’ın izniyle kendisine ayrılan başlık altında gelecektir.

Akabinde o (sav), yaşadığı bu hâl vasıtasıyla güçlenince Allah Teâlâ, daha önce bilmediği bir şeyin bilgisini -hangi yönden geldiğini idrak edemediği bir vahiyle- onun (sav) nefisine yerleştirdi. EBunu takiben o (sav), Rabbînin hususi makamını görmek için giriş izni istedi. Bu anda Ebu Bekir’in sesine benzeyen bir sesin “Ya Muhammed, dur! Rabb’in namaz kılıyor.” dediğini duydu. Bu âni hitap onu (sav) ürküttü ve kendi kendine “Rabb’im namaz mı kılıyor?” dedi. Nefsinde, söz konusu hitaptan dolayı bir şaşkınlık ve Ebu Bekir’in (ra) sesinden dolayı da bir ünsiyet hasıl olunca kendisine “O ve melekleri size salât etmektedirler.”¹³⁰ âyeti okundu. O anda Hak Teâlâ’nın namaz kılmasıyla neyin kastedildiğini anladı. Yüce Allah “Sizin için de (hesap sorma) vaktimiz olacak, ey sorumluluk yüklenmiş iki varlık!”¹³¹ âyetinde geçtiği üzere salâtını bitirdi. Oysa herhangi bir iş Allah Teâlâ’yı başka bir işten alıkoyamaz. Ancak âlemin sınıflarını yaratmasında hususi zaman ve hususi mekânlar vardır, onların zaman ve mekânını aşmaz.

129 Câsiye, 45/29.

130 Ahzâb, 33/43.

131 Rahmân, 55/31.

قال تعالى: ﴿إِنَّا كُنَّا نَسْتَنْسِخُ مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ﴾ [الجاثية: ٢٩] ثم زج به في النور زجة فأفرده الملك الذي كان معه وتأخر عنه فلم يره. فاستوحش لما لم يره معه وبقي لا يدري ما يصنع وأخذه هيمان مثل السكران في ذلك النور وأصابه الوجد فأخذ يميل ذات اليمين وذات الشمال واستفرغه الحال وكان تمايله كتمايل السراج إذا هب عليه نسيم رقيق لا يطفئه، وكان سبب الهيمان سماع إيقاع تلك الأقلام وصريفها، أي: صوته في الألواح فأعطت من النعمات المستلذة ما أداه إلى ما ذكرنا من سريان الحال فيه وحكمه عليه فتقوى بذلك الحال، فعلم أن الرفرف ما تدلى له إلا لكون البراق له مكان لا يتعداه كجبريل عليه السلام لما بلغ إلى المكان الذي لا يتعداه وقف فلو أن الحق تعالى أراد لجبريل الصعود فوق ذلك المقام لما صعد إلا محمولا مثل ما حمل رسول الله ﷺ، فإن عروجه إنما كان لعروج البراق بحكم التبعية والحركة القمرية وكذلك المقام الرفرفي لما وصل إلى مقام لا يتعداه الرفرف. زج به في النور فغمره النور من جميع نواحيه كما بسطه الشيخ في الباب الرابع عشر وثلاثمائة، وسيأتي الكلام على عروج الملائكة في مبحثها إن شاء الله تعالى.

ثم إنه لما تقوى بالحال أعطاه الله تعالى في نفسه علما علم به ما لم يكن يعلمه قبل ذلك عن وحي من حيث لا يدري وجهته فطلب الإذن في الرؤية بالدخول على حضرة ربه الخاصة فرأى صوتا يشبه صوت أبي بكر وهو يقول: يا محمد قف إن ربك يصلي فراعاه ذلك الخطاب. وقال في نفسه: أربي يصلي! فلما وقع في نفسه هذا التعجب من هذا الخطاب وأنس بصوت أبي بكر رضي الله عنه، فتلا عليه ﴿هُوَ الَّذِي يُصَلِّي عَلَيْكُمْ وَمَلَائِكَتُهُ﴾ [الأحزاب: ٤٣] فعلم عند ذلك ما هو المراد بصلاة الحق تعالى. فلما فرغ تعالى من الصلاة مثل قوله تعالى: ﴿سَنُفِّخُ لَكُمْ آيَةَ الثَّقَلَانِ﴾ [الرحمن: ٣١] مع أنه تعالى لا يشغله شأن عن شأن ولكن لما كان لخلقه لأصناف العالم أزمنة مخصصة وأمكنة مخصصة، لا يتعدى بها زمانها ولا مكانها،

Bunlar O'nun ezeli ilim ve meşîetinde önceden yer aldığı için “Sizin için de (hesap sorma) vaktimiz olacak” âyetindeki ifade bu açıdan doğrudur. Yani Rabb'inin ezeli ilminde, birbirine karışacak şekilde iki meşguliyeti, tek bir anda bir araya getirmemesi kayıtlıdır. Buradan akıllara yönelik ilahî tenezzülün hükmü gereği, ona vakit ayırmak sûretiyle Resûlullah'a (sav) gösterilen itinanın şiddeti ortaya çıkmaktadır. Bu, peygambere itina gösterilmesine yönelik bir tenbihtir. Yoksa Allah (cc), Nebisinin nefsinde -bu ilâhî tenezzüle nisbetle- çok daha yüce ve yüksektir. Hâdisenin devamında Peygamber'e (sav) bu şerefli makama girmesi emredilmiştir. Yüce Allah, bu makamda ona vahyedeceklerini vahyetmiştir. Göz başkasını değil, sadece [önceden] bildiğini gördü ve bundan dolayı onun (sav) itikadının şekli değişmedi. Şeyh, onun (sav) bu mertebeden dönüşünü ve namazla ilgili Mûsâ (as) ile görüşmesini “Sonra Mûsâ (as) ile vedalaşarak güneşin doğuşundan önce yere inmek üzere ayrıldı.” ifadesine kadar zikreder. Şeyh şöyle demiştir: “Bu İsrâ, onun (sav) mübârek cismiyle gerçekleşmiştir. Şayet ruhuyla olsaydı, uyuyan birisinin uykusunda gördüğü bir rüya olurdu ve Kureyş'ten hiç kimse bunu inkâr etmez ve bu konuda onunla tartışmazdı. Ancak onlara İsrâ'nın, girdiği bütün yerlerde cism-i şerîfiyle gerçekleştiğini bildirdiği için onu inkâr etmişlerdir.”

Soru: Onun (sav) kaç tane isrâsı vardır?

Cevap: Şeyh'in 314. bâbda dediği gibi, otuz dört tanedir. Bir tanesi cismiyle, diğerleriyse ruhuyla gördüğü bir rüya şeklinde gerçekleşmiştir. Şeyh, “Namazın farz kılındığı gecede meydana gelen İsrâ'nın onun (sav) cismiyle meydana geldiğini sana gösteren delillerden biri de hadisin bazı tariklerinde, onun (sav) nûrun içine atıldığında, yanında kimse olmadığı için korkmasıdır. Zira ruhlar korkmak ve yabancılamaqla nitelenemezler.” demiştir. Yine “Onun (sav) susamış olması da İsrâ'nın cismiyle gerçekleştiğine delâlet eder. Zira mücerred ruhlar, susamazlar.” demiştir.

Şöyle demiştir: “Kendisi için bir ünsiyet kaynağı olan Ebû Bekir'in sesini işitmiştir. Mârifet bize, ünsiyetin (rahatlamanın) ancak benzer/denk olanlar arasında gerçekleşebileceğini söyler. Oysa Hak Teâlâ ile kulu arasında hiçbir tenâsüb/denklik söz konusu değildir. Şayet yakınlık (müânese), Hak Teâlâ'ya izâfe edilirse, bu ancak özel bir şekilde varlığa yansıyabilir, anla!” Şeyh şöyle demiştir: “Yeryüzündeyken kendisiyle yakınlık kurup rahatladığı için, Ebû Bekir seçilmiştir. Onun sesiyle huzur bulup teskin olmuş ancak kendisini yeryüzünde bıraktığı halde, burada sesinin yukarıdan gelmesine şaşırmıştır.”

لما سبق في علمه ومشيتته صح قوله تعالى: ﴿سَنَفُزُ لَكُمْ﴾ من هذه الحيشة. أي: فإن ربك قد سبق في علمه أنه لا يجمع بين شغلين ترتب أحدهما على الآخر في آن واحد وظهر بذلك شدة الاعتناء برسول الله ﷺ حتى يقيمه في مقام التفرغ له بحكم التنزل الإلهي للعقول فهو تنبيه على العناية به والله أعلى وأجل في نفس نبيه ﷺ من ذلك. ثم أمر ﷺ، بالدخول لتلك الحضرة الشريفة فأوحى الله تعالى إليه في تلك الحضرة ما أوحى ورأى عين ما كان يعلم لا غير وما تغيرت عليه، صورة اعتقاده. وذكر الشيخ رجوعه عليه الصلاة والسلام من تلك الحضرة ومراجعته لموسى في شأن الصلوات إلى أن قال: ثم ودع رسول الله ﷺ موسى وانصرف نازلاً إلى الأرض قبل طلوع الشمس، قال الشيخ: كان هذا الإسراء بجسمه الشريف ولو كان الإسراء بروحه ويكون رؤيا رآها كما يرى النائم في نومه ما أنكره أحد من قريش ولا نازعه فيه. وإنما أنكروا عليه كونه أعلمهم أن الإسراء كان بجسمه الشريف في تلك المواطن التي دخلها كلها.

فإن قلت: فكيف كانت إسرائاته؟

فالجواب: كما قاله الشيخ في الباب الرابع عشر وثلاثمائة: أنها كانت أربعة وثلاثين فمرة واحدة بجسمه والباقي بروحه رؤيا رآها قال ومما يدل على أن الإسراء ليلة فرض الصلاة كان بالجسم ما ورد في بعض طرق الحديث أنه استوحش لما زج به في النور ولم ير معه أحدا إذ الأرواح لا توصف بالوحشة ولا بالاستيحاش. وقال: وكذلك مما يدل على أن الإسراء كان بجسمه ما وقع له من العطش فإن الأرواح المجردة لا تعطش. قال: وإنما سمع صوت أبي بكر تأنيساً له، وقد أعطت المعرفة بأن الأنس لا يكون إلا بالمناسب ولا مناسبة بين الحق تعالى وبين عبيده وإن أضيف إلى الحق المؤانسة. فإنما ذلك على وجه خاص يرجع إلى الكون فافهم. قال الشيخ: وإنما خص أبو بكر بذلك لكونه كان يأنس به في الأرض. فحن لذلك وأنس به وتعجب من ذلك الصوت في ذلك الموطن لكونه جاءه من العلو، وقد تركه في الأرض.

Soru: Ruh ya da cisimle semâya yükselmesinin, âyetleri görmenin dışında bir anlamı var mıdır?

Cevap: Evet vardır. Onlardan biri de ilâhî isimlerin mertebesine uğradığında o isimlerin sıfatlarıyla ahlâklanmasıdır. er-Rahîm'e uğradığında, rahîm; el-Gafûr'a uğradığında gafûr, el-Kerîm'e uğradığında ise kerîm; el-Halîm'e uğradığında halîm; eş-Şekûr'a uğradığında şekûr, el-Cevâd'a uğradığında ise cevâd dönmüştür. Dolayısıyla bu mi'racdan döndüğü zaman tam bir kemâl üzere olmuştur. Yine miracın faydalarından biri de daha önce geçtiği gibi, Hz. Muhammed'in (sav) birinci gökte Âdem'le bir araya geldiğinde, kendisini, onun çocuklarının saîdleri arasında görmesinde olduğu gibi, bir anda bir tek cismi iki mekânda görmesidir. Hz. Âdem, Hz. Musâ ve diğerlerinin hem gökte ikamet etmeleri hem de [aynı anda] yerdeki kabirlerinde olmaları bu şekildedir. O "Âdem'i, Mûsâ'yı ve İbrâhim'i gördüm." demiştir. Bunu mutlak olarak söylemiş "Âdem'in veya Mûsâ'nın ruhunu gördüm." dememiştir. Mûsâ'ya döndüğünde, rivayet edildiği gibi o, gökte yerdeki kabrinde yatanın aynısı olarak, namaz kılmaktaydı. Ey bir cismin aynı anda iki mekânda olmayacağını iddia eden kimse, bu hadis-i şerife olan imanının nasıldır? Şayet mümin isen taklit et, âlim isen itiraz etme! Zira ilim seni bundan alıkor. Sınamaya ise hakkın yoktur, zira 20 sınamak sadece Allah'a mahsustur. Ayrıca Resûlullah'ın (sav) mutlak olarak "Mûsâ'yı gördüm." demesinden dolayı, göktekinin yerdekinden farklı olduğuna dair de yorum yapamazsın. Gördüğü diğer peygamberler için de aynı durum söz konusudur. Şayet müsemma olan Mûsâ, onun aynısı değilse onun Mûsâ olduğuna dair verilen haber yalandır. Bir de itiraz eden kim- 25 senin "Seni dün rüyada gördüm." demesine bak! Rüyada görülen kimsenin evinde, rüyada görüldüğü hâlden başka bir hâl üzere olduğu bilinmektedir. Hâlbuki o rüyada başka bir yerdedir. Buna rağmen "Senden başkasını gördüm." demez. Ayrıca bu inkârcı, evliyânın da bu şekilde hâlden hâle geçişine itiraz etmektedir. Kadîb el-Bân, farklı mekânlarda dilediği kılıklara girer ve kendisine hitap edilen her sûrette muhatabına "Allah her şeye 30 gücü yetendir." şeklinde cevap verirdi. Şeyh bunu 274. bâbda zikretmiştir. 407. bâbda ise şöyle demiştir: "Bil ki kul her hâlinde ilâhî kudretle taşınmıştır (mahmûl) ve hiçbir hâlinde kendi bağımsızlığı söz konusu değildir.

فإن قلت: فهل ثم في المعراج إلى السماء بالجسم أو الروح فائدة أخرى غير رؤية الآيات؟

فالجواب: نعم منها أنه إذا مر على حضرات الأسماء الإلهية صار متحلقا بصفاتها فإذا مر على الرحيم كان رحيمًا أو على الغفور كان غفورًا أو على الكريم كان كريمًا ٥ أو على الحليم كان حليمًا أو على الشكور كان شكورًا أو على الجواد كان جوادًا ، وهكذا فما يرجع من ذلك المعراج إلا وهو في غاية الكمال، ومنها شهود الجسم الواحد في مكانين في آن واحد كما رأى محمد ﷺ نفسه في أشخاص بني آدم السعداء حين اجتمع به في السماء الأولى كما مر. وكذلك آدم وموسى وغيرهما فإنهم في قبورهم في الأرض حال كونهم ساكنين في السماء. فإنه قال رأيت آدم رأيت موسى رأيت إبراهيم وأطلق، وما قال رأيت روح آدم، ولا روح موسى. فراجع ١٠ موسى في السماء وهو بعينه في قبره في الأرض قائما يصلي كما ورد. فيا من يقول إن الجسم الواحد لا يكون في مكانين كيف يكون إيمانك بهذا الحديث، فإن كنت مؤمنا فقلد وإن كنت عالما فلا تعترض. فإن العلم يمنعك وليس لك الاختبار فإنه لا يختبر إلا الله، وليس لك أن تتأول أن الذي في الأرض غير الذي في السماء لقوله عليه الصلاة والسلام: «رأيت موسى» وأطلق وكذلك سائر من رآه من الأنبياء هناك، ١٥ فالمسمى موسى إن لم يكن عينه فالإخبار عنه كذب أنه موسى هذا والمعارض يقول رأيتك البارحة في النوم ومعلوم أن المرئي كان في منزله على حالة غير الحالة التي رآه عليها ولكن في موطن آخر ولا يقول له رأيت غيرك، ثم إن المعارض ينكر على الأولياء مثل هذا في تطوراتهم. وقد كان قضيب البان يتطور فيما شاء من الصور في أماكن متعددة وكل صورة خوطب فيها أجاب إن الله على كل شيء قدير. ٢٠ ذكره الشيخ في الباب الرابع والسبعين ومائتين، وقال في الباب السابع وأربعمئة: اعلم أن العبد محمول بالقدرة الإلهية في جميع أحواله لا استقلال له بشيء.

Bu nedenle İsrâ, maddî bedenle olduğu zaman hiçbir peygambere Burak olmadan yaptırılmamıştır. Şayet İsrâ -evliyâlarda olduğu gibi- uykuda gerçekleşirse, peygamber kendini bir merkep üzerinde taşınmış olarak görebilir de görmeyebilir de. Ancak biz onun cisminin evinde, yatağında uyur hâlde olduğunu billiyor olsak bile o, kendi nefsinin -gördüğü sûretler çerçevesinde- taşındığının bilincindedir.”

Soru: Peygamberlere (as) vâris olan kimse de bu mertebede iken, bütün hâllerinde keşif ve müşâhede ile kudrete binmiş midir?

Cevap: Evet, bu nedenle Yüce Allah, mutlak olarak bütün kulların efendisi olan Muhammed (sav) hakkında “Kulunu (Muhammed’i) bir gece Mescid-i Harâm’dan Mescid-i Aksâ’ya götüren Allah’ın şanı yücedir.”¹³² buyurmuştur. Onu mutlak ubûdiyyet makamına yerleştirmiş, âlemdeki herhangi bir şeye yönelik rubûbiyeti veya hak iddiasında bulunmayı ondan çekip almış ve onu sırlar da dâhil olmak üzere herşeyden tecrîd etmiştir. Onu kendisi yürütmüş, yürümeyi ona (sav) izâfe etmiştir. Şayet Allah (cc), “Kulunu kendisine doğru -ya da O’nun âyetlerini görmeye doğru- yürümeye davet eden ve kulunun da yürüyüp geldiği o Allah’ın şanı yücedir.”¹³³ buyursaydı Peygamber (sav) bunu söyleyebilirdi. Ancak buradaki [ilâhî] makam onun bunu söylemesine mani olmuş, onu (sav) hiçbir fiilde pay sahibi olmamaya mecbur kılmıştır.

İsrâ’nın faydalarından biri de Allah Teâlâ’nın, arşa istiva ile kendi zâtını medh ü senâ etmesine benzer şekilde, Resulullah’ın (sav) makamının şerefini yüceltip methetmesidir. Arş, bütün varlıkları kapsadığı için en büyük cisimdir. Onun ne üstünde bir çatı ne de altında bir yer vardır. Müminlerin en çok görmeyi arzuladıkları şey olduğundan dolayı [Allah] istivâ için arşı seçmiştir. Peygamberlerin ârif olanları ve onlara tâbi olan kâmillere gelince, onlar bu arşı, varlığın genişliğine nispetle havada uçan zerre gibi görürler. Onun ne kendisini örtecek bir çatısı ne de ineceği bir yeri vardır. Kendisinden başka kimsenin kudretini bilmediği Allah yücedir. Efendim Ali b. Vefâ (rh.a) onu şu sözleriyle nitelemektedir:

Cihetlerin tümünü geçtim / Alçalış ve yükseliş sınırını aştım

132 İsrâ, 17/1.

133 İsrâ, 17/1.

ولهذا ما أسرى برسول قط إلا على براق إذا كان الإسراء بالجسم المحسوس، فإن كان الإسراء به في النوم كما يقع للأولياء فقد يرى نفسه محمولا على مركب، وقد لا يرى نفسه محمولا. لكن يعلم أنه محمول في الصور التي يرى نفسه فيها إذ قد علمنا أن جسمه في فراشه وفي بيته نائم.

فان قلت: فهل يكون الوارث للأنبياء عليهم الصلاة والسلام له في هذه المرتبة فيكون محمولا بالقدرة على الكشف والشهود في جميع أحواله؟

فالجواب: نعم ولذلك قال تعالى في حق سيد العبيد على الإطلاق محمد ﷺ ﴿سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ﴾ [الإسراء: ١]، فأقامه في العبودية المطلقة ونزع منه الدعوى والربوبية على شيء من العالم وجرده عن كل شيء حتى عن الأسرار، وجعله يسري به وما أضاف السرى إليه، فإنه لو قال: ﴿سُبْحَانَ الَّذِي﴾ [الإسراء: ١] دعا عبده لأن يسري إليه أو إلى رؤية آياته فسرى لكان له أن يقول ذلك ولكن المقام منعه أن يقول فجعله مجبورا لا حظ له في الدعوى لفعل من الأفعال.

ومنها أي من فوائد الإسراء أيضا التنويه بشرف المقام رسول الله ﷺ ومدحه نظير تمدحه تعالى بالاستواء على العرش والثناء بذلك على نفسه. فإن العرش أعظم الأجسام لاحتوائه على جميع الموجودات فما فوقه سقف في العلو ولا أرض في السفلى. وإنما خص الاستواء به لأنه غاية مطمح أبصار المؤمنين. وأما العارفون من الأنبياء وكمل أتباعهم فيرون هذا العرش بالنسبة لاتساع الوجود كالذرة الطائرة في الهواء ليس لها سقف ترسي عليه ولا أرض تنزل عليها فسبحان من لا يعرف قدره غيره. وفي كلام سيدي علي بن وفا رحمه الله يصف حاله:

وقد نفذت من الأقطار أجمعها وقد تجاوزت حد الخفض والرفع

Aynı şekilde “Adam (Allah eri), arşın; onun içerdği feleklerin, cennetin ve cehennemin kendisini sınırladığı kimse değildir bilakis onun basîreti bu varlığın tümünün dışına çıkar ve orada noksansız ve yüce olan Yaratıcı’sının azametinin kadrini bilir.” demiştir. Şeyh 316. bâbda şöyle demiştir:

5 “Bil ki arşa istivâ etmek, Allah (cc) için bir övgü olduğundan, Allah Teâlâ Peygamber’i için de bunu bir övünç vesilesi kılmıştır. Zira arş İsrâ yolculuğu yaptırılan bütün peygamberlerin ulaştıkları son noktadır. İşte bu da İsrâ’nın Peygamber’in (sav) cismiyle gerçekleştiğine delâlet etmektedir. Şayet İsrâ gördüğü bir rüya olsaydı, İsrâ olmazdı ve övgü açısından bu ma-

10 kama da ulaşamazdı. Ve hiçbir bedevî bu hususta inkâra düşmezdi. Zira insan rüyasında, en şerefli hâl olan rü’yetullaha ulaşabilir. Ama yine de bu [rüyadaki] mertebenin nefisler açısından o [isrâ hâdisesi gibi bir] itibarı yoktur. Zira bütün insanlar, hatta bütün canlılarda rüya görme yeteneği vardır.” Şöyle demiştir: “Peygamber (sav), övgüyle kendisinin kalemlerin

15 hıştırtısını işitecek seviyeye ulaştığını söylemiştir. Ayrıca harfû’l-gâye olan حى’yı kullanmıştır. Böylece bu, Arş’a fizikî ayakla yapılan bu yolculuğun son noktası olduğuna dair söylediğimize işaret etmektedir.” **En doğrusunu Allah bilir.**

Sonuç: Şeyh 110. bâbda şunları kaydetmiştir:

20 **Soru:** Vahiy Peygamberlere (as) inmesiyle, evliyâyâ rüyada ilham meleşinin eliyle inmesi arasında ne fark vardır?

Cevap: İki arasındaki fark şudur: Vahiy peygamberin kalbi ve göğsü üzerine iner çünkü onun peygamberliği [kendi şehadetine] açık ve alenîdir. Vahiy velîlerin ise iki yanları arasında iner. Zira onların nübüvveti kendilerine kapalıdır (mestûr). Vahiy, onlara zuhûr şeklinde değil, sırtlarından gelir. Buna işaretlerle bazı ârifler şöyle demişlerdir “Ebu Yezîd el-Bistâmî, Kur’ân’ı istizhar (ezberden tilavet) etmeden vefat etmedi. Yani Allah Teâlâ ona -Resulullah’a (as) vâris olmanın hükmü mûcibince- ilhâm yoluyla Kur’ân’ın tüm manâlarını anlamayı lûtfetmiştir. Kim bu şekilde Kur’ân’ı

25 istizhar ederse [lafız ve manâsına ilham yoluyla vakıf olursa], iki yanı arasında nübüvvet dercolunmuş demektir.” Bu konuyu uzunca anlatmıştır. Velâyet mebhâslarında, Yüce Allah’ın izniyle buradakinden daha fazlasına yer verilecektir. **En doğrusunu Allah bilir.**

وقال أيضا: ليس الرجل من يقيد العرش وما حواه من الأفلاك والجنة والنار وإنما الرجل من نفذ بصره إلى خارج هذا الوجود كله وهناك يعرف قدر عظمه موجد سبحانه وتعالى انتهى. وقال الشيخ في الباب السادس عشر وثلاثمائة: اعلم أنه لما كان الاستواء على العرش تمدحا لله عز وجل، جعل الله تعالى لنبيه كذلك نسبة على طريق التمدح عليه حيث كان العرش أعلى مقام ينتهي إليه من أسرى به من الرسل عليهم الصلاة والسلام، قال: وهذا يدل على أن الإسراء كان بجسمه صلى الله عليه وسلم ولو كان الإسراء رؤيا رآها لما كان الإسراء ولا الوصول إلى هذا المقام تمدحا ولا وقع من الأعراب في حقه إنكار على ذلك لأن الرؤيا يصل الإنسان فيها إلى مرتبة رؤية الله تعالى وهي أشرف الحالات ومع ذلك فليس لها ذلك الموقع من النفوس إذ كل إنسان بل كل حيوان له قوة الرؤيا. قال: وإنما قال على سبيل التمدح حتى ظهرت لمستوى سمعت فيه صريف الأقدام وأتى بحرف الغاية الذي هو حتى إشارة لما قلناه من أن منتهى السير بالقدم المحسوس للعرش، والله تعالى أعلم.

خاتمة: ذكر الشيخ في الباب العاشر ومائة ما نصه:

فإن قيل: ما الفرق بين تنزل الوحي على الأنبياء عليهم الصلاة والسلام وبين تنزله على الأولياء في المنام على يد ملك الإلهام؟

فالجواب: الفرق بينهما أن تنزل الوحي على النبي يكون على قلبه وعلى صدره لكون نبوته مشهودة له وأما تنزله على الأولياء فيكون بين جنبيهم لأن نبوتهم مستورة عنهم. فالوحي لهم في الظاهر لا في الظهور. وإلى تلك الإشارة يقول بعض العارفين: لم يمت أبو يزيد البسطامي حتى استظهر القرآن أي من الله تعالى عليه بفهم معانيه كلها من طريق الإلهام بحكم الإرث لرسول الله ﷺ، ومن استظهر القرآن هكذا فقد أدرجت النبوة بين جنبيه. وأطال في ذلك وسيأتي بسط ذلك زيادة على ذلك في مباحث الولاية إن شاء الله تعالى، والله تعالى أعلم.

OTUZ BEŞİNCİ MEBHAS

Kur'ân'da Açıkça Belirtildiği Gibi Hz. Muhammed'in Son Peygamber Olduğu Hakkındadır

Bil ki onun (sav) nebîlerin sonuncusu (hâtemü'n-nebiyyîn) olduğu konusunda olduğu gibi, resullerin de sonuncusu olduğu konusunda icmâ gerçekleşmiştir. Her ne kadar âyetle “nebîlerin sonuncusu (hâtemü'n-nebiyyîn)” denilmekte ise de bununla kastedilen resullerin sonuncusu olmasıdır. Şeyh'in *el-Fütûhât*'ın 462. bâbındaki ibaresi şöyledir “Yüce Allah, Hz. Muhammed'in (as) şeriatı ile bütün şeriatları sonlandırmıştır ve ondan sonra şeriat koyucu herhangi bir resul veya kendisine onunla ibadet edeceği bir şeriatın verileceği herhangi bir nebî yoktur. Kıyamete kadar bütün insanlar onun şeriatıyla ibadet ederler.”

Şöyle dedim: İmamların icthadı ve hüküm koymaları, hüküm çıkarma (istinbat) kaynakları onun (sav) Kitap ya da Sünnet'le sabit olan şeriatı olduğu için, onun izniyledir. Burada sünnet derken hadisi kastediyorum. Ayrıca bir fer'i, asla kıyas ederek yapılan icthadla çıkarılan her hüküm, Sünnet kapsamındadır. Hüküm çıkarmanın (istinbat) amacı da budur. Fer'in fer'e kıyası ise sadece imamları taklit edenlerin yaptığı bir şeydir. Onlar icmâyı üçüncü asıl yapmış, fer'in asla kıyasını da dördüncü asıl kılmışlardır. İmamlar, bir mesele üzerinde ancak ona dair bir delil biliyorlarsa icmâ ederler. Velez ki bu delili zikretmesinler. Delillerini bilsek de bilmesek de imamların icmânını delmeyi kesin olarak haram görmekteyiz. **En doğrusunu Allah bilir.**

el-Fütûhât'ın 14. bâbında şöyle demiştir “Bil ki resul olmayan nebînin hakikati, onun, sadece kendisinin ibadet edeceği şeriatı içeren vahye muhatap olan bir kimse olmasıdır. Eğer bu şeriatla başkasına gönderilirse resul de olur.” Bunu uzunca anlattıktan sonra “Bil ki melek nebîye vahyi iki şekilde getirir: Bazen vahyi onun kalbine indirir, bazen de dışarıdan bedensel bir sûretle gelir ve vahyi o nebînin kulağına getirir, o da işitir. Ya da gözüne ilkâ eder, o da görür ve görmekle elde ettiği şey, işitmekle elde ettiği şeye eşit olur.” “Bu kapı, Hz. Muhammed'in (sav) vefatıyla, kıyamete kadar kimseye açılmamak üzere kapanmıştır.

المبحث الخامس والثلاثون

في كون محمد ﷺ خاتم الأنبياء كما به صرح القرآن

اعلم أن الاجتماع قد انعقد على أنه خاتم المرسلين كما أنه خاتم النبيين، وإن كان المراد بالنبيين في الآية هم المرسلين. وعبرة الشيخ محيي الدين في الباب الثاني والستين وأربعمائة من الفتوحات: قد ختم الله تعالى بشرع محمد ﷺ جميع الشرائع فلا رسول بعده يشرع ولا نبي بعده يرسل إليه بشرع يتعبد به في نفسه إنما يتعبد الناس بشريعته إلى يوم القيامة.

قلت: وأما اجتهاد الأئمة وتشريعهم في الأحكام فذلك بإذنه مع أن مادتهم في الاستنباط إنما هو شرعه الثابت كتابا كان أو سنة، وأعني بالسنة هنا الحديث ويلحق بالسنة كل حكم صدر عن المجتهد من قياس فرع على أصل فإنه من السنة أيضا وهو المراد بالاستنباط، وأما قياس فرع على فرع فلا يقول به إلا المقلدون للأئمة فإنهم جعلوا قياس الفرع على الأصل أصلا رابعا كما جعلوا الإجماع أصلا ثالثا. وقالوا: إن الأئمة لا تجمع على أمر إلا وهم يعرفون له دليلا، وإن لم يذكروه لنا فنحن نقطع بتحريم خرق إجماع الأئمة سواء علمنا لهم دليلا في ذلك أم لم نعلم، والله أعلم.

وقال في الباب الرابع عشر من الفتوحات: اعلم أن حقيقة النبي الذي ليس برسول هو شخص يوحى الله إليه بأمر يتضمن ذلك شريعة يتعبد بها في نفسه فإن بعث بها إلى غيره كان رسولا أيضا، وأطال في ذلك. ثم قال: واعلم أن الملك يأتي النبي بالوحي على حالين تارة ينزل بالوحي على قلبه وتارة يأتيه في صورة جسدية من خارج فيلقي ما جاء به إلى ذلك النبي على أذنه فيسمعه أو يلقيه على بصره فيبصره فيحصل له من النظر مثل ما يحصل له من السمع سواء. قال: وهذا باب أغلق بعد موت محمد ﷺ فلا يفتح لأحد إلى يوم القيامة.

Ancak velîler için, bir hükmün fesada uğraması haricinde içinde teşrî olmayan 'ilham vahyi' devam etmektedir.” demiştir. Bazı insanlar, bunun da delil olabileceğini ve bununla sadece kendisinin amel edebileceğini söylemişlerdir. Şöyle demiştir “Şayet vahiy Cebrâil'in (as) getirdiği üzere Hz. Muhammed'den (sav) sonra devam etseydi Hz. Îsâ (as) nüzûl ettiği zaman Muhammed'in (sav) şeriatıyla hüküm vermez, Cebrâil'in kendisine vahyettiği şeriata göre hükmederdi.” Bunu uzun uzun anlatmıştır.

310. bâbda şöyle demiştir: “Bil ki melek vahyi nebîden başkasının kalbine indirmez. Bir bütün olarak ilâhî emri nebîden başkasına emretmez. Şeriat kararlaştırılmış; farz, vâcip, mendup, haram, mekruh ve mubah açıklanmıştır. Dolayısıyla nübüvvet ve risâletin kesilmesiyle emr-i ilâhî de kesilmiştir. Artık Allah'ın yarattıkları içinde kendisine, -onunla amel edeceği- bir şeriat buyuracağı hiç kimse kalmamıştır. Şayet bir farzı kendisine emrederse, bunu şâri' emretmiştir. Ve [bu durumda] o nübüvvetin kesilmiş olduğu iddiasında hata etmiş olur. Yine onu bir haramdan nehyederse bunu şâri' haram kılmış, ona bir mendubu emrederse bunu şâri' mendup kılmış veya onu bir mekruhtan nehyederse bunu şâri' mekruh kılmıştır. Şayet Allah'ın kendisine mubah olan bir fiili emrettiğini söylerse ona [şöyle] söyleriz: “Bu mubah netice itibariyle senin için ya vâcip ya da mendup olacaktır. Bu da senin bağlı bulunduğun şeriatın bizzat neshi anlamına gelir. Çünkü aldığını iddia ettiğin vahiy sebebiyle sen Şâri'in mubah kıldığı şeyi -terki halinde kulun günaha girdiği- bir emir hükmü haline sokmuş oldun.” Şayet onu şeriatta olduğu üzere mubah hükmünde bırakırsa bu takdirde de vahiy meleşinin bu iddiadaki şahsa getirdiği emrin bir anlamı kalmaz. Şayet o, 'Melek bana bunu getirmedi, Allah Teâlâ bana vasıtasız olarak emretti.' derse ona 'Bu, önceki iddiandan daha büyüktür ve bu durumda, Allah Teâlâ'nın Hz. Mûsâ ile konuştuğu gibi seninle de konuştuğunu iddia etmiş olursun. Ne nakil ulemâsı ne de zevk ulemâsından hiç kimse böyle bir şey söylememiştir. Ayrıca Yüce Allah seninle konuşsaydı bile, sözlerinde sadece bilgileri ve haberleri aktarmış olurdu, yoksa ahkâm ve şeriatı aktarmazdı ve sana toptan bir defada bir şeyi emretmezdi.' deriz.”

ولكن بقي للأولياء وحي الإلهام الذي لا تشريع فيه إنما بفساد حكم. قال بعض الناس بصحة دليله ونحو ذلك فيعمل به في نفسه فقط. قال: ولو أن الوحي على لسان جبريل عليه السلام كان باقيا بعد محمد ﷺ لكان عيسى عليه السلام إذا نزل لا يحكم بشريعة محمد ﷺ، وإنما يحكم بشرعه الذي يوحى به إليه جبريل، وأطال في ذلك. ٥

وقال في الباب العاشر وثلاثمائة: واعلم أن الوحي لا ينزل به الملك على غير قلب نبي أصلا ولا يأمر غير نبي بأمر إلهي جملة واحدة. فإن الشريعة قد استقرت وتبين الفرض والواجب والمندوب والحرام والمكروه والمباح. فانقطع الأمر الإلهي بانقطاع النبوة والرسالة. وما بقي أحد من خلق الله تعالى يأمره الله بأمر يكون شرعا يعبد به أبدا. فإنه إن أمره بفرض كان الشارع أمره به، وأخطأ هو ١٠ في ادعائه نبوة قد انقطعت، أو نهاه عن حرام كان الشارع نهاه عنه أو أمره بمندوب كان الشارع ندبه إليه أو نهاه عن مكروه كان الشارع كرهه له. فإن قال: إن الله أمرني بفعل المباح. قلنا له: لا يخلو أن يرجع ذلك المباح واجبا في حقك أو مندوبا وذلك عين نسخ الشرع الذي أنت عليه حيث صيرت بالوحي الذي زعمته المباح الذي قرره الشارع مباحا مأمورا به يعصي العبد بتركه. وإن أبقاه مباحا كما كان في الشريعة فأى فائدة لهذا الأمر الذي جاء به ملك وحي هذا المدعي. فإن قال لم يجئني بذلك ملك، وإنما أمرني الله تعالى به من غير واسطة. قلنا له: هذا أعظم من الأول فإنك إذن ادعيت أن الله تعالى كلمك كما كلم موسى عليه الصلاة والسلام. ولا قائل بذلك لا من علماء النقل ولا من علماء الذوق. ثم إنه تعالى لو كلمك أو قال لك ما كان يلقي في كلامه إلا علوما وأخبارا لا أحكاما ولا شرعا، ولا يأمرك ٢٠ بأمر جملة واحدة، انتهى.

Şeyh *el-Fütûhât*'ın 21. bâbında şöyle demiştir: “Kim kendisine Allah Teâlâ'nın bir şey emrettiğini söylese bu doğru olmaz; bu ancak bir karıştırma-
 5 dır (telbîs). Zira [ilâhî] emir Kelâm'ın bir kısmı ve onun bir sıfatıdır. Bu kapı ise insanlar için [artık] kapalıdır. kapalıdır. Ayrıca ilâhî mertebede va-
 zedilmemiş teklifi bir emir kalmamıştır. Dolayısıyla evliyâ için, sadece onun
 emrine tâbi olmak kalmıştır. Ancak onlar için sadece ilâhî münâcât vardır ki
 bunda da emir yoktur ve sadece konuşma ile sohbetten ibarettir. Evliyâdan
 her kim fiil ve duruşlarında (harekât ve sekenâtında) Muhammedî ve şer'î
 10 yükümlülüğe aykırı ilâhî bir emir aldığını söylese o bu meseleyi karıştırmış-
 tır. Onu işittiğini söylediğinde doğru söylese de bu işittiği Allah'tan değildir,
 aslında İblîs'ten işitmiş ancak Allah'tan işittiğini zannetmiştir. Zira Allah şey-
 tana -cinlerin yaratılışı bahsinde geçtiği üzere- arşı, kürsüyü ve göğü tasvir et-
 me ve insanlara buradan hitap etme imkânı vermiştir. ‘Velâyet Mebhası’nde,
 Allah Teâlâ izniyle buna geniş yer verilecektir.”

15 Böylece ilâhî emir ve nehiy kapılarının kapandığını anlamış oldun.
 Hz. Muhammed'den (sav) sonra, kim böyle bir iddiada bulunursa, ister
 şeriatımıza muvâfık olsun ister muhalif kendisine bir şeriat vahyedildiği
 iddiasında bulunmuş olur. Şayet mükellef ise boynunu vururuz, değilse
 hoş görürüz.

20 **Soru:** Resûlullah'ın (sav) bi'setinden önce, nübüvvet iddiası yasaklan-
 mış mıydı?

Cevap: Herhangi bir yasak yoktu ve bu nedenle sâlih kul olan Hızır (as)
 “Bunu kendiliğimden yapmadım.” demiştir. O Rabb'inden bir şeriat üze-
 reydi ve [yaşadığı] zaman kendisine bu imkânı vermişti. Kendisine ilham
 25 meleğinin diliyle vahyedilmiştir. Bunun vasıtasız olduğu da söylenmiştir.
 Yüce Allah, Hz. Mûsâ ve bizim katımızda ona tanıklık etmiş ve onu tezkiye
 etmiştir. Bugün ise Hızır (as) ve İlyas (as), ya muvâfakat ya da tâbi olma
 hükmüyle Hz. Muhammed'in şeriatına bağlıdırlar. Her hâlükârda bu du-
 rum nübüvvet yöntemiyle değil, bildirme (tarif) yöntemiyledir. Îsâ (as) da
 30 yeryüzüne indiği zaman, aramızda sadece Peygamberimiz Muhammed'in
 (sav) şeriatıyla hükmeder. O her ne kadar bir nebî ise de Yüce Allah, tarif
 etme sûretiyle ona bu şeriatı bildirir.

قال الشيخ أيضا في الباب الحادي والعشرين من الفتوحات: من قال إن الله تعالى أمره بشيء، فليس ذلك بصحيح. إنما ذلك تلبس لأن الأمر من قسم الكلام وصفته. وذلك باب مسدود دون الناس، فإنه ما بقي في الحضرة الإلهية أمر تكليفي إلا وهو مشروع فما بقي للأولياء وغيرهم إلا سماع أمرها. ولكن لهم المناجاة الإلهية وتلك لا أمر فيها وإنما هو حديث وسمير. وكل من قال من الأولياء إنه مأمور بأمر إلهي في حركاته وسكناته مخالف لأمر شرعي محمدي تكلفي فقد التبس عليه الأمر، وإن كان صادقا فيما قال إنه سمعه فليس ذلك عن الله، وإنما هو عن إبليس. فظن أنه عن الله لأن إبليس قد أعطاه الله تعالى أن يصور عرشا وكرسيا وسماء، ويخاطب الناس منه كما مر في مبحث خلق الجن انتهى. وسيأتي بسط ذلك في مبحث الولاية إن شاء الله تعالى. ١٠

فقد بان لك أن أبواب الأوامر الإلهية والنواهي قد سدت وكل من ادعاها بعد محمد ﷺ فهو مدع شريعة أوحى بها إليه سواء موافق شرعنا أو خالف، فإن كان مكلفا ضربنا عنقه وإلا ضربنا عنه صفحا.

فإن قيل: فهل كان قبل بعثة رسول الله ﷺ تحجير في ادعاء النبوة؟

الجواب: لم يكن في ادعائها تحجير. ولذلك قال العبد الصالح الخضر عليه الصلاة والسلام: وما فعلته عن أمري. فإن زمانه أعطى ذلك وهو على شريعة من ربه أوحى إليه بها على لسان ملك الإلهام، وقيل بلا واسطة. وقد شهد له الحق تعالى بذلك عند موسى وعندنا وزكاه. وأما اليوم فإلياس والخضر عليهما الصلاة والسلام على شريعة محمد ﷺ إما بحكم الوفاق أو بحكم الاتباع. وعلى كل حال فلا يكون لهما ذلك إلا على سبيل التعريف لا على طريق النبوة. وكذلك عيسى عليه الصلاة والسلام إذا نزل إلى الأرض لا يحكم فينا إلا بشريعة نبينا محمد ﷺ يعرفه الحق تعالى بها على طريق التعريف وإن كان نبيا، انتهى. ٢٠

Bil ki şayet bir delil sınırlandırmamışsa, Hak Teâlâ'nın emri umumdur. Yüce Allah "Allah'a itaat ediniz!"¹³⁴ buyurmuş, Hz. Muhammed'in (sav) peygamberliğinden sonra kimseye, onun şeriatına muhalefet etme imkânı vermemiştir. Aksine ona tâbi olmayı vâcip kılmış, Hz. Muhammed'e (sav) de emir ve nehyde bulunarak şeriat koyma yetkisi vermiştir. O'nun "Sizden olan yetki sahiplerine de"¹³⁵ meâlindeki âyetine gelince onlar Hz. Muhammed'in (sav) sabit olan şeriatına muhalif olan bir şeriat belirleyemezler, sadece mubahları bize emrettiklerinde ya da yasakladıklarında onlara itaat etmemiz emredilmiştir. Bize bir mubahı emrettiklerinde ya da nehyettiklerinde onlara itaat ettiğimiz takdirde, Allah Teâlâ'nın vâcip kıldığı bir emir veya nehy konusunda, O'na itaat ettiğimiz gibi ecir alırız. Bu, Allah'ın bize olan bir ikramıdır. Ancak insanların çoğu bunu anlamaz ve aksine bununla alay ederler. **En doğrusunu Allah bilir.**

Şeyh *el-Fütûhât*'ın 33. bâbında şöyle demiştir "Allah'ın Hz. Muhammed'le (sav) birlikte risâlet kapısını kapatmış olması durumu Allah Teâlâ ile onlar arasındaki iletişimi oluşturan vahyin kesilmesine sebep olduğu için, velîlere çok ağır gelmektedir. Zira bu onların ruhlarının azığıdır." 73. bâbın 25. cevabında şöyle demiştir: "Bil ki Hz. Muhammed'den (sav) sonra mutlak olarak nübüvvet bitmemiştir. Sadece teşriî nübüvvet bitmiştir. Resûlullah'ın (sav) 'Benden sonra ne nebî vardır ne de resul.' hadisi, 'Benden sonra özel bir şer'î kural koyacak birisi gelmeyecektir.' anlamındadır. Bu, onun 'Kisrâ öldüğünde ondan sonra Kisrâ, Kayser öldüğünde de ondan sonra Kayser yoktur.' anlamındaki hadisi gibidir. Aslında Kisrâ ile Kayser İran ve Roma krallarıydı. Krallık Roma'da devam etmiştir ancak bu isimle anılmamıştır. Krallarını bundan başka bir isimle anmışlardır." Şeyh Abdülkâdir el-Cîlî "Peygamberlere nübüvvet ismi, bize de nübüvvet lakabı verilmiştir." demiştir. Yani "Yüce Allah gizlice bize kendisinin ve peygamberinin kelâmının anlamlarını haber verdiği hâlde, nebî ismi bize yasaklanmıştır." Nübüvvette bu makama sahip olanlar "Evliyâ" olarak isimlendirilirler. Onların nübüvvetlerinin son noktası, hataya düşülmemesi için şer'î hükümleri bildirmeleridir, başka bir şey değil.

Soru: Müctehidlerin şeriat vazetmelerinin hükmü nedir?

134 Nisâ, 4/59.

135 Nisâ, 4/59.

واعلم أن أمر الحق عز وجل حكمه العموم إلا أن يخصه دليل. وقد قال تعالى: ﴿أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ﴾ [النساء: ٥٩] فلم يجعل لأحد بعد بعثة محمد ﷺ أن يخالف شرعه إنما أوجب عليه الاتباع وجعل لمحمد ﷺ أن يشرع فيأمر وينهي. وأما قوله تعالى: ﴿وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ﴾ [النساء: ٥٩]، فالمراد بطاعتنا لهم فيما إذا أمرونا بمباح أو نهونا عنه، لا أنهم يشرعون لنا شريعة تخالف شرع محمد ﷺ الثابت، فإذا أمرونا بمباح أو نهونا عنه فأطعناهم فقد أجرنا في ذلك أجر من أطاع أمر الله تعالى فيما أوجبه من أمر ونهي. وهذا من كرم الله تعالى بنا ولا يشعر به غالب الناس بل ربما استهزؤوا به، والله أعلم.

وقال الشيخ في الباب الثامن والثلاثين من الفتوحات: لما أغلق الله باب الرسالة بعد محمد ﷺ كان ذلك من أشد ما تجرعت الأولياء مرارته لانقطاع الوحي الذي كان به الوصلة بينهم وبين الله تعالى. فإنه قوت أرواحهم انتهى.

وقال في الجواب الخامس والعشرين من الباب الثالث والسبعين: اعلم أن النبوة لم ترتفع مطلقاً بعد محمد ﷺ وإنما ارتفع نبوة التشريع فقط. فقله: «لا نبي بعدي ولا رسول بعدي.» أي ما ثم من يشرع بعدي شريعة خاصة. فهو مثل قوله: إذا هلك كسرى فلا كسرى بعده وإذا هلك قيصر فلا قيصر بعده. ولم يكن كسرى وقيصر إلا ملك الروم والفرس، وما زال الملك في الروم ولكن ارتفع هذا الاسم فقط مع وجود الملك فيهم. وسمي ملكهم باسم آخر غير ذلك. وقد كان الشيخ عبد القادر الجيلاني يقول: أوتي الأنبياء اسم النبوة وأوتينا اللقب أي حجر علينا اسم النبي مع أن الحق تعالى يخبرنا في سرائرنا بمعاني كلامه وكلام رسوله. ويسمى صاحب هذا المقام من أنبياء: الأولياء. فغاية نبوتهم التعريف بالأحكام الشرعية حتى لا يخطئوا فيها لا غير، انتهى.

فإن قلت: فما الحكم في تشريع المجتهدين؟

Cevap: Müctehidler, kendilerinden bir hüküm koymaz, sadece mevcut ahkâma yönelik görüşleri muktezasınca bir şer'î hüküm getirebilirler. Zira Resûlullah (sav) müctehidlerin hükümlerini geçerli saymış ve buna bağlı olarak, onların hükmü de Resûlullah'ın şeriatının hükmü kapsamına girmiştir. O (sav), müctehide delilden ictihad edeceği maddeyi vermiştir. Şayet müctehid, şâri'den gelen bir delile dayanmayan bir teşrîde bulunursa, onu reddederiz. Zira bu, Allah'ın izin vermediği bir şeriattır. **En doğrusunu Allah bilir.**

Sonuç: Hz. Muhammed'in (sav) bütün peygamberlerden daha faziletli, onların sonuncusu ve onların tamamının dayanağı olduğuna delâlet eden hususlardan biri de Şeyh'in 491. bâbda, ondan önce veya sonra gelen peygamber, velî ve âlimler de dâhil onların tamamının dünya ve âhirette elde ettiği bilginin, Hz. Muhammed'in bâtınıyyetinden olduğuna dair söyledikleridir. O (sav), bize öncekilerin ve sonrakilerin ilminin kendisine verildiğini haber vermiştir. Bizim sonrakilerden olduğumuzdan şüphe yoktur. Hz. Muhammed (sav), kendisine verilen ilimle ilgili hükmü genelleştirmiş ve böylece menkûl, ma'kûl ve mevhûb olan bütün ilimleri kapsamıştır. Ey kardeş! Allah hakkındaki ilmi, peygamberi olan Hz. Muhammed'den (sav) alan kimselerden olmaya çalış. Kuşkusuz o (sav) insanlar arasında mutlak olarak Allah'ı en çok bilendir. Delilsiz olarak onun ümmetinin âlimlerinden birisini hatalı saymaktan sakın. Bu, senin dikkatine sunduğum bir sırdır, bunu muhafaza et. "Geniş olanı daralttın." deyip de döneminin peygamberi olan Hz. Musâ (as) ile Hızır (as) kıssasını delil ittihaz ederek Allah'ın, kuluna, kendisiyle arasındaki vech-i hâs [özel bir cihet] ile Hz. Muhammed (sav) vasıtasıyla olmaksızın dilediği ilimleri verdiğini söyleme! Zira "Mutlak olarak ilimsiz bırakıldın." demiyoruz; farkında olsan da olmasan da senin bütün bilgilerinin Hz. Muhammed'in bâtınıyyeti kapsamında olması gerektiğini söylüyoruz. Şeyh şöyle demiştir: "Bu konuda İmâm Ebu'l-Kâsım b. Kasî de *Hal'û'n-Na'leyn* isimli kitabında bize muvâfakat etmiştir. Bu, bizim (Hicrî) 590 yılında, Tunus'ta onun oğlundan alarak naklettiğimiz bir bilgidir." **Yüce Allah hangisinin isabetli olduğunu en iyi bilendir.**

فالجواب: أن المجتهدين لم يشرعوا شيئاً من عند أنفسهم وإنما شرعوا ما اقتضاه نظرهم في الأحكام فقط من حيث إنه ﷺ قرر حكم المجتهدين، فصار حكمهم من جملة شرعه الذي شرعه فإنه هو الذي أعطى المجتهد المادة التي اجتهد فيها من الدليل. ولو قدر أن المجتهد شرع شرعاً لم يعطه الدليل الوارد عن الشارع رددناه عليه لأنه شرع لم يأذن به الله، والله أعلم. ٥

خاتمة: مما يؤيد كون محمد ﷺ أفضل من سائر المرسلين وأنه خاتمهم وكلهم يستمدون منه ما قاله الشيخ في علوم الباب الأحد والتسعين وأربعمئة من أنه ليس لأحد من الخلق علم يناله في الدنيا والآخرة إلا وهو من باطنية محمد ﷺ سواء الأنبياء والعلماء المتقدمون على زمن بعثته والمتأخرون عنها وقد أخبرنا بأنه أوتي علم الأولين والآخرين، ونحن من الآخرين بلا شك. وقد عمم محمد ﷺ الحكم في العلم الذي أوتيّه فشمّل كل علم منقول ومعقول ومفهوم وموهوب. فاجهد يا أخي أن تكون ممن يأخذ العلم بالله تعالى عن نبيه محمد ﷺ. فإنه أعلم خلق الله بالله على الإطلاق. وإياك أن تخطيء أحداً من علماء أمتك من غير دليل. وهذا سر نبهتكم عليه فاحفظ به ولا تقل حجرت واسعا وتقول قد يعطي الله تعالى عبده من الوجه الخاص الذي بين كل مخلوق وبين ربه عز وجل من غير واسطة محمد ﷺ ما شاء من العلوم ١٥ بدليل قصة الخضر عليه السلام مع موسى الذي هو رسول زمانه. لأننا نقول نحن ما حجرتنا عليك أن لا تعلم مطلقاً وإنما حجرتنا عليك أن لا يكون لك علم ذلك إلا من باطنية محمد ﷺ شعرت بذلك أم لم تشعر. قال الشيخ: ووافقنا على ذلك الإمام أبو القاسم بن قسي في كتابه خلع النعلين وهو من روايتنا عن ابنه عنه بتونس سنة تسعين وخمسماية. والله سبحانه وتعالى أعلم بالصواب. ٢٠

OTUZ ALTINCI MEBHAS

Hz. Muhammed'in Peygamberliğinin İnsan, Cin ve Daha Sonra Geleceği Üzere Melekleri de Kapsadığı ve Başka Hiçbir Resulün Bu Fazilete Sahip Olmadığı Hakkındadır

Müslim'in *Sahih*'i ve daha başka yerlerde “Bütün yaratılmışlara (halk) gönderildim.” hadisi nakledilmiştir. Burada [bütün yaratılmışları] insanlar ve cinler olarak tefsir etmişlerdir. Aynı şekilde “Bu Kur'an, sizi ve (mesajımın) ulaşacağı herkesi uyarmam için bana vahyedildi.”¹³⁶ âyetinde geçen “men beleğa” yani “Kur'an'ın ulaşacağı kimseyi” ifadesi de insanlar ve cinler olarak tefsir edilmiştir. Benzer şekilde “Âlemlere uyarıcı olması için kuluna furkânı indiren (Allah) ne kadar yücedir!”¹³⁷ âyetinde geçen “âlemler” kelimesi de bu şekilde tefsir edilmiştir. Celâleddin el-Mahallî bunu kaydetmiştir.¹³⁸

Soru: Cinlerin, Hak Teâlâ'nın gönderdiği şeriatlarla mükellef tutulmaları, başlangıçta Allah'ın onlara ilzam ettiği bir şey midir yahut bizimle fazilete ortak olmak için nezir gibi kendi kendilerine ilzam ettikleri, böylece Hak Teâlâ'nın da onları yapmakla zorunlu tuttuğu bir şey midir?

Cevap: Şeyh bu soruyu 366. bâbda naklederek “Bilmiyorum.” demiştir. Bu konuda herhangi bir naklî bilgiye ulaşan kimse, bu kitaba bunu eklesin. Hz. Peygamber'in meleklerle de gönderilip gönderilmediği konusunda ihtilaf edilmiştir. Beyhakî *Şu'abül-İmân*'ın 4. bâbında, Halîmî'nin açıkça onun (sav) meleklerle gönderilmediğini belirttiğini nakletmiştir. Yine 15. bâbda da Halîmî'den naklederek onların bu şeriata bağlı olmadığını nakletmiştir. Râzî'nin *Tefsîr*'i ve Nesefî'nin *el-Burhân*'ında, biraz önce geçen ikinci âyetin tefsiri bağlamında, Hz. Peygamber'in (sav) meleklerle gönderilmediği konusunda icmânın bulunduğu nakledilmiştir. Şeyh Kemâleddin b. Ebû Şerîf *Hâşîye*'sinde şöyle demiştir “Beyhakî'nin Halîmî'den yaptığı bu nakilde, onun uhdesinden berî olmaya (bu görüşün sorumluluğundan berî olduğuna) dair bir ihsas/işaret vardır. Bu naklin böyle bir şey ihsas etmediği takdir edilse bile o (Beyhakî), söz konusu görüşün kendi nezdinde makbul olduğuna dair açık bir beyanda bulunmamıştır.

136 En'âm, 6/19.

137 Furkân, 25/1.

138 Mahallî'nin yorumu için bk. Celâleyn (Mahallî-Süyûtî), *Tefsîrül-Kur'ânî'l-Azîm*, Beyrut 1420/2000, s. 130; 359.

المبحث السادس والثلاثون

في عموم بعثة محمد ﷺ إلى الجن والإنس وكذلك الملائكة على ما سيأتي فيه وهذه فضيلة لم يشركه فيها أحد من المرسلين

وقد ورد في صحيح مسلم وغيره: «وأرسلت إلى الخلق كافة». وفسروه بالإنس والجن كما فسروا بهما أيضا من بلغ في قوله تعالى: ﴿وَأُوحِيَ إِلَيَّ هَذَا الْقُرْآنُ لِأُنذِرَكُمْ بِهِ وَمَنْ بَلَغَ﴾ [الأنعام: ١٩]. «وَمَنْ بَلَغَ»: أي بلغه القرآن وكما فسروا بذلك أيضا العالمين في قوله تعالى: ﴿تَبَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلَى عَبْدِهِ لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا﴾ [الفرقان: ١] قاله الجلال المحلي، رحمه الله.

فإن قلت: فهل تكليف الجن بالشرائع المنزلة من عند الحق تعالى تكليف ألزمهم به الحق تعالى، ابتداء وألزموا به أنفسهم ليشاركونا في الفضائل فألزمهم الحق تعالى به كالنذر؟

فالجواب: قد أورد هذا السؤال الشيخ في الباب السادس والستين وثلاثمائة وقال: لا أدري انتهى. فمن ظفر في ذلك بنقل فليلقه بهذا الموضوع من هذا الكتاب. واختلفوا في الملائكة هل أرسل إليهم محمد ﷺ، أم لا. فنقل البيهقي في الباب الرابع من شعب الإيمان عن الحلبي أنه صرح بأنه، لم يرسل إلى الملائكة ثم إنه نقل عن الحلبي أيضا في الباب الخامس عشر بانفكاكهم عن شرعه. وفي تفسير الرازي والبرهان النسفي حكاية الإجماع في تفسير الآية الثانية السابقة آنفا على أنه ﷺ، لم يكن رسولا إليهم. قال الشيخ كمال الدين بن أبي شريف في حاشيته: وفي نقل البيهقي ذلك عن الحلبي إشعار بالتبري من عهده وبتقدير أن لا إشعار فيه فلم يصرح بأنه مرضى عنده.

Şöyle demiştir: “Halîmî, her ne kadar Ehl-i sünnet’ten ise de meleklerin peygamberlerden daha faziletli olduğu konusunda Mu‘tezile gibi düşünmüştür. Burada ondan nakledilen bilgiye gelince yani Hz. Peygamber’in meleklerle gönderilmediğine dair görüşü, meleklerin daha faziletli olduğuna dair görüşüyle örtüşmektedir. Belki de o, görüşünü bunun üzerine bina etmiştir.” Şeyh Kemâleddin bunu uzunca değerlendirdikten sonra şöyle demiştir “Bununla beraber ulemâyâ yakışan, iki taraftan birine yönelik kesin görüş bildirmek tarzında bir iddiayla bu meseleye dalmamaktır.”

Şöyle dedim: Özetle usul ulemâsının görüşleri, Hz. Peygamber’in nübüvvetinin melekleri de kapsadığını düşünenler ve bunu kabul etmeyenler olmak üzere ikiye ayrılır. Sübkî ve daha başkalarına göre sahih olan görüş, meleklerle de gönderildiğidir. Bârizî (rh.a) buna hayvanları, cemâdâtı, ağaç ve taşları da eklemiştir. Celâleddin es-Süyûtî, *el-Hasâis*’in başlarında bunu zikretmiş ve Sübkî’nin “Muhammed (sav) peygamberlerin de peygamberidir. O (sav) büyük hükümdar, diğer peygamberler ise askerî birlik komutanları gibidir. Şayet bütün peygamberler onun zamanına ulaşırsalardı, ona uymaları vâcip olurdu. Zira o, Hz. Âdem’den kıyamete kadar bütün yaratılmışlara gönderilmiştir. Peygamberler, onun mübârek bedeninin gâib olduğu süre içerisinde ona nâiblik ederler. Ayrıca her peygamber onun (sav) şeriatının bir bölümüyle gönderilmiş ve bunu aşmamıştır.” dediğini nakletmiştir. Efendim Ali el-Havvâs (rh.a) şöyle derdi “Hz. Peygamber, ruhlar âleminde cisimler âlemine, Hz. Âdem’den kıyamete kadar bütün varlıklara gönderilmiştir.”

Onun şöyle dediğini de işittim “Melekler üç kısımdır: 1. Hz. Muhammed’in (sav) kendilerine emir ve nehiyle gönderildiği meleklerdir. Yer ile birinci kat gök arasında bulunan yerlerin melekleridir (Melâiketü’l-ardiyyûn). 2. Göğlerin melekleridir (Melâiketü’s-semâvât). Bunlara sadece emirle gönderilmiştir. Onlar, nehyi değil, sadece emri tatmaktadırlar. Yüce Allah “Allah’ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmez ve kendilerine emredileni yerine getirirler.”¹³⁹ buyurmuştur. 3. Hz. Peygamber (sav) kendilerine ne emir ne de nehiyle gönderilmiştir. Allah’ın istifhâm-ı inkârî ile İblîs’e “Büyüklik mü taşıyorsun yoksa ululardan mısın?”¹⁴⁰ âyetinde işaret ettiği ululardır (Âlûn). Bu melekler, Bu melekler, kendilerini yarattığı fitrat üzere Allah Teâlâ’ya ibadet ederler ve Allah Teâlâ’nın celâlini kendileri gözlemledikleri için herhangi bir resule muhtaç değildirler. Allah Teâlâ’nın Âdem’i ve başkalarını yarattığını bilmezler.” Birinci kısım üzerinde düşün ve araştır, bu sözleri gariptir. **En doğrusunu Allah bilir.**

139 Tahrîm, 66/6.

140 Sâd, 38/75.

قال: وأما الحليمي فإنه وإن كان من أهل السنة فقد وافق المعتزلة في تفضيل الملائكة على الأنبياء وما نقل عنه هنا أي: من أنه ﷺ لم يرسل إلى الملائكة موافق لقوله بأفضلية الملائكة فلعله بناه عليه. وأطال الشيخ كمال الدين في ذلك ثم قال: ومع ذلك فالأليق بالعلماء الوقف عن الخوض في هذه المسألة على وجه يتضمن دعوى القطع في شيء من الجانبين، انتهى. ٥

قلت: والحاصل أن كلام الأصوليين يرجع إلى قولين الأول: أنه أرسل إلى الملائكة. والثاني: لم يرسل إليهم. والذي صححه السبكي وغيره أنه أرسل إليهم وزاد البارزي رحمه الله أنه أرسل إلى الحيوانات والجمادات والشجر والحجر، ذكره الجلال السيوطي في أوائل كتاب الخصائص ونقل فيها أيضا عن السبكي أنه كان يقول: إن محمد ﷺ نبي الأنبياء فهو كالسلطان الأعظم وجميع الأنبياء كأمرء العساكر ولو أدركه جميع الأنبياء لوجب عليهم اتباعه إذ هو مبعوث إلى جميع الخلق من لدن آدم إلى قيام الساعة. فكانت الأنبياء كلهم نوابه مدة غيبة جسمه الشريف وكان كل نبي يبعث بطائفة من شرعه، لا يتعدها انتهى. وكان سيدي علي الخواص رحمه الله يقول: كان، مبعوثا إلى الخلق أجمعين في عالم الأرواح والأجسام من لدن آدم إلى قيام الساعة. ١٥

وسمعه يقول: الملائكة على ثلاثة أقسام: قسم أرسل إليهم محمد ﷺ، بالأمر والنهي معا وهم الملائكة الأرضيون وما بين الأرض والسماء الأولى. وقسم أرسل إليهم بالأمر فقط وهم ملائكة السماوات فإنهم لا يذوقون للنهي طعما إنما هم في الأمر فقط. قال تعالى: ﴿لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ﴾ [التحريم: ٦]. وقسم لم يرسل إليهم أصلا لا بأمر ولا نهي، وهم الملائكة العالون المشار إليهم بقوله تعالى لإبليس استفهام إنكار: ﴿اسْتَكْبَرَتْ أَمْ كُنْتَ مِنَ الْعَالِينَ﴾ [ص: ٧٥]. فإن هؤلاء الملائكة عابدون لله تعالى بالذات التي جبلهم عليها لا يحتاجون إلى رسول بل هم مهيمون في جلال الله تعالى، لا يعرفون أن الله تعالى خلق آدم ولا غيره انتهى. فليتأمل القسم الأول ويحرر فإنه غريب في كلامهم، والله أعلم.

Başka bir seferinde ise onun şöyle dediğini işittim “Yer ile birinci kat gök arasındaki melekler mâsum değildir. Zira Hz. Muhammed (sav) onlara nehiyle gönderilmiştir. Oysa bir peygamber nehyin kapsamına girmesi tasavvur edilmeyen birine nehiyle gönderilmez. Ayrıca mâsum, bir resule ihtiyaç duymaz, bu nedenle hiçbir peygamber başka bir peygambere gönderilmemiştir. Yer meleklerini, -gözle görünmedikleri için- cin olarak isimlendirmek doğrudur. Yüce Allah “Onlar Allah ile görünmez varlık türleri arasında da bir soy birliği yakıştırdılar.”¹⁴¹ buyurmuştur. Bunların Allah’ın kızları olduğunu iddia etmişlerdir. Allah bundan münezzehdir.” Şöyle demiştir: “Yer meleklerinin mâsum olmadıklarını destekleyen hususlardan biri de onların Âdem’in (as) kıssasında belirtildiği gibi: “Orada fesat çıkarcak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?”¹⁴² âyetinde ifade edilen tartışmaya girmeleridir. Bunlar, Âdem’den önce yeryüzünde bizzat tattıkları bir tecrübeden dolayı bunu söylediler. Şayet bu tecrübeyi yaşamamış olsalardı, bu itirazda bulunmazlardı.” Önceki ve sonraki sözlerinden şu anlaşılır: Kim Hz. Peygamber’in (sav) meleklerle mutlak olarak emir ve nehiyle gönderildiğini söylerse meseleyi tahkik edememiştir, kim onun (sav) meleklerle mutlak sûrette gönderilmediğini söylerse aynı şekilde meseleyi tahkik edememiştir, kim de bunları ayırıp sınıflandırır [görüşünde] isabet etmiş olur. Bunlar, kaynağı keşif olan sözlerdir. Bu sözleri onun [Ali el-Havvâs (rh.a)] dışında bir kimseden duymadım. Kâşânî de yer meleklerinin mâsum olmadığı görüşünü teyit eden sözler zikretmiş ve şu soruyu sormuştur:

Soru: Yüce Allah’ın sözünün kesin olarak doğru olmasına ve meleklerin ismetine rağmen meleklerin Âdem kıssasındaki tartışma ve itirazları nasıl meydana gelmiştir?

Cevap: Bu tartışma, mâsum olan ceberût ve semâvât meleklerinden sâdır olmadı. Mâsum olmamaları hasebiyle yer ve yerle gök arasındaki meleklerden sâdır oldu. Ceberût ve semâvât melekleri, onlarda nûrâniyet galip olduğu ve bütün mertebeleri ihata ettikleri için, insân-ı kâmilin şerefini ve onun Allah katında kendilerinden daha yüksek bir rütbede olduğunu bilirler. Bu tartışmanın semavî ya da arzî meleklerden meydana geldiğine dair ne Kitap’ta ne de Sünnet’te bize açık bir bilgi gelmiştir.

141 Saffât, 37/158.

142 Bakara, 2/30.

وسمعته مرة أخرى يقول: ملائكة الأرض إلى السماء الأولى غير معصومين لأن محمدا ﷺ، أرسل إليهم بالنهي ولا يرسل نبي إلى أحد بالنهي إلا إن كان يتصور وقوعه فيه فإن المعصوم لا يحتاج إلى رسول ولذلك لم يرسل قط نبي إلى نبي. ومن سمي ملائكة الأرض جنا فهو صحيح لاستتارهم عن العيون. قال تعالى: ﴿وَجَعَلُوا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجَنَّةِ نَسَبًا﴾ [الصفات: ١٥٨] فقالوا إنها بنات الله، تعالى عن ذلك. قال: ومما يؤيد عدم عصمة ملائكة الأرض وقوع النزاع منهم في قصة آدم عليه الصلاة والسلام، بقولهم: ﴿أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ﴾ [البقرة: ٣٠] فإنهم لم يقولوا ذلك إلا عن ذوق وقع لهم في الأرض قبل آدم ولولا ذوقهم لذلك ما اهتموا للاعتراض عليه انتهى. وعلم من كلامه سابقا ولاحقا من قال إنه أرسل إلى الملائكة مطلقا بالأمر والنهي معا فما حقق الأمر، ومن قال لم يرسل إليهم مطلقا كذلك فما حقق الأمر ومن فصل ذلك كما تقدم أصاب، وهو كلام منزعه الكشف. ولم أجده لغيره رحمه الله. وقد ذكر القاشاني ما يؤيد القول بعدم عصمة الملائكة الأرضية.

فقال: إن قيل كيف وقع من الملائكة نزاع واعتراض في قصة آدم مع عصمتهم

وقول الله تعالى صدق قطعاً؟

فالجواب: أن هذا النزاع لم يقع من ملائكة الجبروت والسموات لعصمتهم وإنما وقع ذلك من ملائكة الأرض وما بينها وبين السماء لكونهم لا عصمة عندهم. فإن ملائكة الجبروت والسموات لغلبة النورانية عليهم وإحاطتهم بالمراتب يعرفون شرف مقام الإنسان الكامل وعلو رتبته عليهم عند الله تعالى. ولم يأت لنا في كتاب ولا سنة تصريح بأن هذا النزاع وقع من الملائكة السماوية والأرضية.

Biz bu hususu unsurlar bilgisinden edindik. Zira her unsur sahibini, zulmet ya da nûrdan olan kendi unsurunun hükmü altında gördük. Şöyle dedik: “Yer meleklerinden sâdır olan tartışma kendilerine zulmetin galip gelmesi ve perdelenmeyi gerektiren tabiatları yüzündendir.” Şöyle demiştir: “Bunu ‘Ben yeryüzünde (arz) bir halife yaratacağım.’¹⁴³ âyetinde yerin seçilmiş olması, desteklemektedir.” Onlardan itiraz sâdır olmasının sebebi yeryüzü ehlinin hâllerine dair bilgileri sebebiyledir. Gök (semavî) melekleri fesad çıkarmaz ve kan dökmezler. Ayrıca hiçbirisinin bedeninde akacak bir kan da yoktur.” Bunu uzunca anlattıktan sonra şöyle demiştir “Âdem’e yapılan itiraz ve eleştirinin Ceberût melekleri tarafından yapılmadığı anlaşılmış oldu. Zira tartışma sadece -muhtevasında zıtların bir arada bulunması hasebiyle- dört tabiattan teşekkül eden kimselerden sâdır olur. Çünkü bunlardan oluşan kişi, kendi aslının hükmüne tâbidir.” Bazıları şöyle demiştir: “Belki de yer ile gök arasında kalan bu meleklerden kastı, bir tür cindi. Ancak ıstilahî açıdan melek olarak isimlendirmişdir.”

Soru: Yüce Allah “Yüce topluluk, kendi aralarında tartışırken onlarla bulunup bilgi edinmiş değilim.”¹⁴⁴ âyetinde Mele-i A’lâ’yı birbirleriyle münakaşa yapmakla nitelemiştir. Yine hadiste de “‘Mele-i A’lâ hangi konuda münakaşa eder Yâ Rabbî!’ dedim.” denilmiştir.

Cevap: Şeyh’in *el-Fütûhât*’ta dediği gibi, bunların aralarındaki tartışma, Allah’ın yarattıkları hakkındaki hüküm ve takdirine itiraz şeklinde değildir. Tartışmaları, hadiste açıkça belirtildiği üzere amellerin hangisinin daha faziletli olduğunu beyan etme konusundadır. Öyle ki bunlar, ivedilikle insanları, ecri daha büyük olan amellere kendi lisanlarıyla davet ederek onları teşvik ederler ki böylece bu amelleri, ecri daha az olan diğerlerine bakmadan onların önüne geçirsinler. Bunlar regl (hayz) hakkında münâzara yapan iki adam gibidir. Hâlbuki erkeklerin hayızla hiçbir alâkası yoktur.

Soru: Bunlar, Yüce Allah’ın kendilerini “Onlar, bıkıp usanmaksızın gece gündüz Allah’ı tenzih ederler.”¹⁴⁵ şeklinde nitelemesi hasebiyle bıkıp usanmaları olmadığı için bu tartışma hâlindeyken de Allah Teâlâ’yı tesbih ederler mi?

143 Bakara, 2/30.

144 Sâd, 38/69.

145 Enbiyâ, 21/20.

وإنما أخذنا ذلك من معرفة العناصر حين رأينا أهل كل عنصر تحت حكم عنصرهم من نور أو ظلمة فقلنا: إن النزاع وقع من ملائكة الأرض لغلبة الظلمة عليهم والطبيعة الموجبة للحجاب. قال: ويؤيد ذلك الإشارة بتخصيص الأرض بالذكر في قوله: ﴿إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً﴾ [البقرة: ٣٠] فما وقع منهم النزاع إلا من علمهم بأحوال أهل الأرض فإن الملائكة السماوية لا يفسدون، ولا يسفكون الدماء بل ليس لأحدهم دم في جسمه يسيل أبداً. وأطال في ذلك ثم قال: فقد بان الاعتراض والطعن في آدم لم يصدر من ملائكة الجبروت إذ النزاع لا يكون إلا ممن ركب من الطبائع الأربع لما فيها التضاد إذ المتكون منها لا يكون إلا على حكم الأصل انتهى. قال بعضهم: ولعل مراده بهؤلاء الملائكة القاطنين بين السماء والأرض نوع من الجن سماهم ملائكة اصطلاحاً له.

فإن قيل: قد وصف الله تعالى الملائكة الأعلى بالخصام في قوله: ﴿مَا كَانَ لِي مِنْ عِلْمٍ بِالْمَلَأِ الْأَعْلَى إِذْ يَخْتَصِمُونَ﴾ [ص: ٦٩] وفي قوله في الحديث: «قلت: يا رب فيم يختصم الملائكة الأعلى؟» الحديث.

فالجواب: كما قاله الشيخ في الفتوحات: أن خصام هؤلاء ليس هو في الاعتراض على أحكام الله وتقديره في خلقه وإنما خصامهم في بيان الأفضل من الأعمال كما صرح به الحديث. وذلك حتى أنهم يتبادرون إلى بني آدم بدعوتهم بلسانهم ويرغبونهم في فعل ما فيه الأجر العظيم من الأعمال حتى يقدموه على غيره من غير التفات إلى غيره مما أجره يسير فهم كالرجلين المتناظرين في مسائل الحوض التي لا نصيب فيها للرجال.

فإن قيل: فهل هم في هذا الخصام مسبحون لله تعالى به لكونهم قد وصفهم الله تعالى بأنهم ﴿يُسَبِّحُونَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ لَا يَفْترُونَ﴾ [الأنبياء: ٢٠] وذلك لزوال الملل؟

Cevap: Evet, onlar tartışma anında da Allah'ı tesbih etmektedirler ve bu tartışma da onların tesbihi kapsamındadır. Bu durum Resûlullah'ın (sav) her anında Allah'ı zikretmesi gibidir. Onun (sav) Bedevîlerle konuştuğu, çocuklarla ve yaşlı hanımlarla şakalaştığı bilinmektedir. Bu hâllerin tamamında Allah'ı zikrediyordu ve hiçbir hareket ve sükûnu meşrû bir emrin dışında değildi.

Soru: Bu makam, Resûlullah'tan (sav) sonra, bütün kâmiller için de söz konusu mudur?

Cevap: Evet, zira Yüce Allah'ın kulları için emrettiği her şey, bu emirle amel ettiğinde O'nu müşâhede etmeleri içindir. Bazısı bu makama vefâ gösterir, bir kısmı ise gafletle ibadet eder.

Soru: Mezhep erbâbının tartışmaları da ecir ve sevâb açısından mezkûr meleklerin tartışmalarıyla aynı mıdır?

Cevap: Evet, ancak bunun için cedel ve tartışmanın [şahsî] görüş ve anlayışla değil sarîh sünnetle yapılması vebu amellerinde ihlâslı olup ona nefsânî hiçbir gazez bulaştırmamaları şarttır. Şayet hasmı mağlup etmeyi ve onların mezheplerinin görüşünü reddetmeyi amaç edinirlerse, bu şer'an kınanmıştır. Yüce Allah "Dini dosdoğru tutun ve onda ayrılığa düşmeyin!" buyurmaktadır. Kim dinde velev ki lâzımı olsun ayrılık çıkarmaya çalışırsa, onu ayakta tutmamış olur. Resûlullah (sav), nas olmadan Allah'ın dini üzerinde tartışmayı yasaklamıştır. Şöyle demiştir "Bir peygamberin yanında tartışma doğru olmaz. Edeb açısından; ulemânın peygamber zamanından sonra onun şeriatıyla ilgili hüküm vermesi -Allah Teâlâ'yı tanıyan âlimlerin bildiği gibi- peygamberin huzurunda bulunuşları ile aynı hükümdedir.

Yüce Allah en doğrusunu bilir.

فالجواب: نعم هم مسبحون لله تعالى، بذلك الخصام وهو من جملة تسبيحهم كما كان رسول الله ﷺ، ويذكر الله على كل أحيانه ومعلوم أنه كان يتحدث مع الأعراب ويمزح مع الأطفال والعجائز وهو في ذلك ذاكر لله تعالى لا يتحرك ولا يسكن إلا في أمر مشروع.

٥ فإن قلت: فهل ذلك المقام لكل كامل بعده؟

فالجواب: نعم لأن الله تعالى ما شرع لعباده أمرا إلا ليشهده تعالى حال العمل بذلك الأمر، فمنهم من وفى بذلك المقام ومنهم من أتى بعباداته مع الغفلة. فإن قلت: فهل يلحق خصام أرباب المذاهب بخصام الملائكة المذكورين في الأجر والثواب؟

١٠ فالجواب: نعم لكن بشرط أن يكون الجدل والخصام بصريح السنة لا بالفهم، وأن يكونوا مخلصين في عملهم لا يشوبهم غرض نفساني فإن قصدوا مغالبة الخصوم ورد أقوال مذهبهم. فذلك مذموم شرعا فإن الله تعالى يقول: ﴿أَنِ اقْضُوا إِلَيْنَا وَلَا تَتَفَرَّقُوا فِيهِ﴾ [الشورى: ١٣] ومن سعى في تفرقة الدين ولو باللائم فقد أضجعه من قيامه. وقد نهى رسول الله ﷺ عن الجدل في دين الله بغير نص. وقال: عند نبي لا ينبغي التنازع وحكم تقرير العلماء شرعه من بعده في الأدب كحكم حضورهم عنده سواء كما يعلم ذلك العلماء بالله تعالى، والله سبحانه وتعالى أعلم.

OTUZ YEDİNCİ MEBHAS

Hız. Peygamber'in Getirdiği Bütün Hükümlerde İtaat ve Boyun Eğmenin ve Hiçbir Konuda İtiraz Etmemenin Vacip Olduğu Hakkındadır

5 Bil ki her müminin Resûlullah'ın (sav) belirlediği bütün şer'î kurallara uyması vâciptir. Yüce Allah "Hayır, Rabb'ine andolsun ki aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiğin hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın onu kabullenmedikçe ve boyun eğip teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar."¹⁴⁶ buyurmuştur. Şeyh Muhyiddin "Hac" bölümünün sonlarında şunları söylemiştir:

10 "Şâri'in (sav) mubah kıldığı senin ise hoşlanmadığın işleri görüp de nefsinin bu işleri yapanlara karşı sıkıntıya düşmesinden ve 'Şayet bu konuda ben hüküm verseydim, bunu yasaklar ve insanlara haram kılar-
dım.' demekten sakın. Bu durumda kendi düşünceni, Şâri'in düşünce-
15 sine yeğlemiş, kendini ondan daha çok tercih edilebilir bir ölçü saymış ve cahillerin yoluna girmiş olursun." Şöyle demiştir: "Resûlullah'a (sav) karşı edep gözetmeyen birçok insan bunu yapmakta, Şâri'in kendilerine mubah kıldığı bazı mubahları işleyen insanlara kızmakta ve şöyle demektedir: 'Eğer Şâri' onları bunları yapmaktan alıkoyamadıysa ben ne yapayım? Bu Şâri'in mubah kıldığı bir şeydir, kim bir şey diyebilir?' Böylece onları Rabb'lerinin meşrû kıldığı şeyi insanların kullanmaları sebebiyle öfke ve gazap hâlinde görürsün. Bu, en büyük sû-i edep ve sahibi de Allah'ın bir ilim/bilgi üzere saptırdığı kimsedir."

Yine şöyle demiştir: "1. yüzyılda bazı insanlar bunu yaptılar. Günümüzde ise insanların çoğu arasında bu söylem yayılmıştır: 'Şayet Resûlullah (sav) bugüne yetişseydi, insanları bundan menederdi.' Oysa asıl Şâri'in Allah Teâlâ olduğunu biliyoruz ve hiçbir şey O'nun ilminin dışında kalmaz. Şayet bunu sadece bir topluluk için mubah kılsaydı, Peygamber'inin (sav) diliyle onu beyan ederdi. Zira o (sav) Allah'ın dilediği hükümleri tebliğ ediyor, nefsinin arzuları doğrultusunda asla konuşmuyor ve tebliğ edilmesi emredilen hiçbir şeyi unutmuyordu. '(Size okuduğu) Kur'ân ancak kendisine bildirilen bir vahiydir.'¹⁴⁷ ve 'Senin Rabb'in unutkan değildir.'¹⁴⁸

¹⁴⁶ Nisâ, 4/69.

¹⁴⁷ Necm, 53/4.

¹⁴⁸ Meryem, 19/64.

المبحث السابع والثلاثون

في بيان وجوب الإذعان والطاعة لكل ما جاء به من الأحكام
وعدم الاعتراض على شيء منه

اعلم أنه يجب على كل مؤمن أن ينشرح لكل ما شرعه رسول الله ﷺ قال
تعالى: ﴿فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّى يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي
أَنْفُسِهِمْ حَرَجًا مِمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا﴾ [النساء: ٦٥]. وقد ذكر الشيخ
محبي الدين أواخر الحج من الفتوحات ما نصه: إياك أن ترى أموراً قد أباحها
الشارع ﷺ، فتكره ذلك ويقع في نفسك من فعلها حزازة وتقول: لو أن الحكم
لي فيها لحجرتها وحرمتها على الناس فترجح نظرك في ذلك على نظر الشارع
وتجعل نفسك أرجح ميزانا منه وتتخبط في سلك الجاهلين. قال: وهذا واقع
كثيراً من بعض الناس الذين لم يمارسوا الأدب مع الشارع ﷺ، فيغضب على
الناس إذا فعلوا بعض المباحات التي أباحها الشارع ويقول: إذا عجز عن كف
الناس عنها أي شيء أصنع؟ هذا قد أباحه الشارع ومن يقدر يتكلم فتراه يصير
على حنق وكره في نفسه استعمال الناس شرع ربهم هذا من أعظم ما يكون من
سوء الأدب وصاحبه ممن أضله الله على علم. ١٥

قال: وقد ظهر ذلك من بعض الناس في العصر الأول. وأما اليوم فقد فشا
في غالب الناس ويقولون: لو أدرك ذلك رسول الله ﷺ، لمنع الناس منه ونحن
نعلم أن الشارع هو الله تعالى، ولا يعزب عن علمه شيء ولو كانت إباحة ذلك
الأمر خاصة بقوم دون آخرين لبينها تعالى على لسان رسوله ﷺ فإنه مبلغ عن الله
أحكامه فيما أَرَادَهُ الله تعالى لا ينطق قط عن هوى نفسه ولا ينسى شيئاً مما أمره
بتبليغه ﴿إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَى﴾ [النجم: ٤]. ﴿وَمَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا﴾ [مريم: ٦٤]. ٢٠

Yüce Allah sadece âlemin maslahatına olacak şeyleri meşrû kılmıştır. Bunlar ne artırılır ne de azaltılır. Ondan herhangi bir şey artırılır veya ne azaltılırsa yahut Şâri'in kararlaştırdığıyla tam olarak amel edilmezse o zaman Şâri'in indirdiği ve kararlaştırmış olduğu hükümlerle amaçla-

5 nan maslahat nizamı bozulmuş olur. Sahâbenin büyüklerinden bazıları Hz. Âişe'yi (rh.a) 'Şayet Resûlullah (sav), kadınların kendisinden sonra yaptıklarını görseydi, -Benî İsrâil kadınlarının menedildiği gibi- onları mescide gelmekten menederdi.' sözünden dolayı ayıplamışlardır. Zira bu söz, Şâri'e itirazı ve onun insanların ne yapacaklarını bilmediğini akla ge-

10 tirmektedir." Şeyh Muhyiddin bu konuyu uzunca anlattıktan sonra şöyle demiştir: "Edep yolunu tutan bir kimsenin, Resûlullah'ın (sav) verdiği bir hüküm konusunda içinde asla bir sıkıntı hissetmeyeceği anlaşılmış oldu. Resûlullah (sav) genel bir ifade olarak şöyle buyurmuştur: 'Allah'ın kadın kullarını Allah'ın mescitlerinden engellemeyiniz.' Ancak bu ko-

15 nuda açık bir şüphe hâli hâsıl olursa, o zaman menetmenin bir engeli olmaz. Fakat zan ve vehimle bu olmaz. Akıl sahibi bir kimsenin, Hak Teâlâ'nın kendisi için meşrû kıldığı alanları aşarak kıskançlık yapması doğru olmaz. Haddi aşan kıskançlıklar, aklın hükmünden çıkıp hevânın hükmüne dâhil olur. İnsan ihramlıyken eşinin yüzünü açmasını kıskan-

20 maz. Zira Yüce Allah, *Sahih*'te 'Sa'd kıskançtır, ben Sa'd'den daha kıskançım, Allah da benden daha kıskançtır.' ifadesinde geçtiği üzere yarattıklarının hepsinden daha kıskanç olmasına rağmen ona yüzünü açmasını meşrû ve vâcip kılmıştır. Allah Teâlâ'nın gizli ve açık hayâsızlıkları ya-

25 saklaması da O'nun kıskançlığı kapsamındadır. Hak Teâlâ'nın kıskançlık sınırına aldığı hayâsızlıklara eklemeye bulunan bir kimse, Allah'ın hayâsızlık olarak görmediği bir şeyi kıskandığı için, Allah'tan daha kıskanç olduğunu iddia etmiş gibi olur. Allah Teâlâ'nın 'İçlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın, tam bir teslimiyetle boyun eğmedikçe iman etmiş olmazlar.'¹⁴⁹ âyeti ne kadar güzeldir. Şayet insan imanının durumunu alıp bu

30 ölçüye vursaydı Allah'ın 'Rabb'ine andolsun ki iman etmiş olmazlar.'¹⁵⁰ âyetinde zikredilen iman makamından uzak olduğunu anlardı. Yüce Allah böyle bir niteliği haiz kimsenin imanının olmadığını belirtmiş ve onun mümin olmadığına dair kendi nefsi üzerine yemin etmiştir."

149 Nisâ, 4/65.

150 Nisâ, 4/65.

وما قرر تعالى من الشرائع إلا ما تقع به المصلحة في العالم فلا يزداد فيه ولا ينقص منه ومهما زيد فيه أو نقص منه أو لم يعمل بما قرره الشارع فقد اختل نظام المصلحة المقصودة للشارع فيما نزله وقرره من الأحكام وقد عاب بعض أكابر الصحابة على عائشة رضي الله تعالى عنها، في قولها: «لو رأى رسول الله، ما صنع النساء بعده لمنعهن من المساجد كما منعت نساء بني إسرائيل». لا يهام ٥ هذا القول الاعتراض على الشارع وأنه لم يعلم أن ذلك يقع من الناس، وأطال الشيخ محيي الدين في ذلك ثم قال: فعلم أن من سلك كمال الأدب لا يجد قط في نفسه حرجا مما قضى رسول الله ﷺ، وقد قال رسول الله ﷺ «لا تمنعوا إماء الله مساجد الله» قولا عاما اللهم إلا أن يحصل من ذلك ريبة ظاهرة فلا منع من المنع وأما على الظن والتوهم فلا، فالعاقل لا ينبغي له أن يغار إلا في مواطن مخصوصة شرعها الحق تعالى له لا يتعدها وكل غيرة تعدت ذلك فهي خارجة عن حكم العقل منبعثة عن حكم الهوى. فليس لإنسان أن يغار على كشف زوجته وجهها في الإحرام فإن الله تعالى قد شرع لها ذلك وأوجب عليها كشفه مع أن الله تعالى أغير من جميع خلقه كما في الصحيح: «إن سعدا لغيور وأنا أغير من سعد والله أغير مني». ومن غيرته أنه تعالى حرم الفواحش ما ظهر منها وما بطن فمن زاد على ما جعل الحق تعالى غيرته فيه من الفواحش فكأنه ادعى أنه أغير من الله تعالى لكونه غار على أمر ليس هو بفاحشة عند الله تعالى وما أحسن قوله تعالى ﴿ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجًا مِمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا﴾ [النساء: ٦٥] ولو عرض الإنسان حال إيمانه وأدخله في هذا الميزان لعلم أنه بعيد عن مقام الإيمان الذي ذكره الله تعالى في قوله: ﴿فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ﴾ [النساء: ٦٥] إلى آخره. ١٠ ١٥ ٢٠ فإن الله تعالى نفى الإيمان عمن هذه صفته واقسم بنفسه عليه أنه ليس بمؤمن.

Şeyh bu konudaki kelâmı uzattıktan sonra şöyle demiştir: “Şayet nefsânî gayelerle ilgili olmasaydı hicap âyeti nâzil olmazdı. Zira [bu âyet] bir kısım nefislerin duası ile nâzil olmuştur. Ehlullah, başlangıçta Allah’tan inen ilâhî hüküm ile bazı kulların isteği üzerine inen ilâhî hükmü birbirinden ayırır. Bu durumda sanki indirilmesi isteniyor, O da isteyene cevap veriyor gibidir. Zira böyle olmasa nâzil olmayacaktı. Buhârî, kadri ve mertebesi yüksek tâbiî Muhammed b. Kâ’b el-Kurazî’den onun şöyle dediğini nakletmektedir: ‘Müslümanlar arasında, en büyük günah sahibi olan, haram olmayan bir şey hakkında soru soran ve sorusu yüzünden o şeyin müslümanlara haram kılınmasına sebep olan kimsedir.’ Resûlullah (sav), edâ etme hususunda âciz kalmasınlar diye ümmetine çokça hükümün inmesinden korkardı. Hacla ilgili olarak ‘Her sene mi ya Resûlallah?’ diyen kimseye ‘Hayır, şayet evet deseydim, vâcip olurdu ve siz de yapmaya imkân bulamazdınız.’ buyurmuştur.” Çok soru sormanın zemmi konusunda uzun açıklamalar yapmış sonra şöyle demiştir: “Böylelikle ârîfin başlangıçta nâzil olana, talepten dolayı nâzil olana nispeten daha çok itina göstermesinin, onun kemâlinin bir gereği olduğu anlaşılmış oldu. Yüce Allah, şeriatın dışına çıkmayalım ve bayram namazı hutbesinde olduğu gibi şâri’in beyanda bulunmadığı hususta kimse hevâsına göre bir tercihte bulunmasın diye bize şeriatın amaçlarını (makâsıdu’ş-şerî’a) anlatmaktadır. Şâri’ onu (bayram hutbesi) emretmiş ancak vâcip ya da mendup oluşuna dair bize bir bilgi vermemiştir. Kulun bu konudaki kurtuluşu, vâcip ya da mendup olması üzerinde durmadan Resûlullah’ı (sav) örnek alarak bunu yapmasıdır.

Efendim Ali el-Havvâs’ın (rh.a) şöyle dediğini işittim ‘İnsanlara, şâri’in açıkça emretmediği bir şeyi yapmalarını emreden her âlim, kıyâmet günü böyle bir tercihte bulunmamış olmayı temenni eder. Ayrıca kendi hevâlarıyla şâri’e muhalif olarak tercihte bulunanlar iki çeşittir: Birisi haram kılmayı önceler diğeri ise aslı (eşyada aslolan ibâhedir kaidesini) dikkate alarak bu ümmetten zorluğu gidermek ister. Bu kimse, haram kılmayı öne çıkaran kişiye nazaran Allah’a daha yakındır. Zira haramlık asla âriz olan geçici bir durumdur, zorluğu kaldırmak ise asla dönmektir, cennette de insanların hâli buna dönecek ve istedikleri gibi burada yaşayacaklardır. Hevâ ehli -mümin iseler bile- bu meselede ne kadar da gaflet içindeler! Onlar, perde açıldığı zaman pişman olacaklar. Ey kardeş, tabiatın heveslerinden sakın; zira bu, kul farkına varmadan kendisine kurulan bir tuzaktır.”

وأطال الشيخ في ذلك ثم قال: ولو لا تعلق الأغراض النفسانية ما نزلت آية الحجاب فإنها إنما نزلت باستدعاء بعض النفوس وأهل الله عز وجل يفرقون بين الحكم الإلهي إذا نزل ابتداء من الله وبين الحكم الإلهي إذا نزل مطلوباً لبعض العباد وكأنه تعالى سئل في تنزيله فأجاب السائل إذ لو لا ذلك ما نزل. وفي البخاري عن محمد بن كعب القرظي التابعي الجليل أنه كان يقول: إن أعظم المسلمين في المسلمين جرماً من سأل عن شيء لم يحرم فحرم على المسلمين من أجل مسأله، وكان ﷺ يخاف على أمته من كثرة تنزل الأحكام لئلا يعجزوا عنها، كما قال لمن سأله عن الحج أكل عام يا رسول الله؟ قال: «لا ولو قلت نعم لوجبت ولم يستطيعوا» وأطال في ذم السؤال. ثم قال: فعلم أن من كمال العارف أن يعتني بالأمر المنزل ابتداء أشد من اعتناؤه بما نزل بسؤال فله تعالى يفهمنا مقاصد الشرع حتى لا نخرج عنه وما رجع أحد بهواه شيئاً سكت الشارع عن بيان كخطبة العيد فإن الشارع فعلها ولم يخبرنا بكونها واجبة أو مندوبة فخلاص العبد من اتباع الهوى أن يفعلها على وجه التأسّي به بقطع النظر عن كونها واجبة أو مندوبة.

وسمعت: سيدي علي الخواص رحمه الله يقول: ما من عالم يأمر الناس بفعل شيء لم يصرح الشارع بالأمر به إلا تمنى يوم القيامة أنه لم يكن رجع شيئاً، ثم إن المرجحين بأهويتهم خلاف ما رجع الشارع رجلاً: الواحد يغلب جانب الحرمة والثاني يغلب رفع الحرج عن هذه الأمة رجوعاً إلى الأصل. فهذا عند الله أقرب منزلة من الذي يغلب الحرمة إذ الحرمة أمر عارض عرض للأصل ورافع الحرج دائر مع الأصل وإليه يعود حال الناس في الجنان يتبوؤون من الجنة حيث شاءوا وما أغفل أهل الأهواء وإن كانوا المؤمنين عن هذه المسألة وسيندمون إذا انكشف الحجاب. فيأياك يا أخي وهوس الطبيعة فإن العبد فيه ممكور به من حيث لا يشعر.

Şeyh şöyle demiştir: “Bu hususta hevâları akıllarına galip geldiği için bize karşı katı tutum gösteren nice perdelenmiş kimse vardır. Oysa ben onları cehen- nemden almak istiyorum, onlarsa oraya dalmaya çalışıyorlar. Sahâbeden biri Resûlullah'ı (sav) yemeğe çağırmış, o da Hz. Âişe'ye (r.ha) işaret ederek ‘Bu da [gelsin].’ demiş, adam ‘Hayır’ demiştir. Onu da beraberinde davet edinceye kadar [davetine] icâbet etmek istememiştir. İkiisi birlikte (Peygamber ve Hz. Aişe) birbirlerini itekleyerek bu adamın evine gitmişlerdir. Yüce Allah ‘Resû- lullah sizin için güzel bir örnektir.’¹⁵¹ buyurmuştur. Makam sahibi bir kadı, bir hatip, bir vezir ya da bir sultanın Resûlullah'ı (sav) örnek alarak bunu yaptığını görseydin, onu ancak düşük ahlâka nispet etmez miydin? [Bu durumda] bu- gün senin imanının nerededir? Hâlbuki eğer bu nitelik güzel ahlâktan olmasaydı Resûlullah (sav) bunu yapmazdı. Kuşkusuz o, güzel ahlâkı tamamlamak için gönderilmiştir. Bunun benzeri şu olaydır: Hz. Peygamber minberde ashabına hitap ederken, henüz küçük olan Hasan ile Hüseyin'in elbiseleri içinde sen- dedediklerini gördüğünde, minberden inmiş, onları yanına alıp minbere çık- mış ve daha sonra hutbesine devam etmiştir. Bunun bir noksanlık olduğunu düşünür müsün? Hayır, yemin ederim ki onun Rabb'ini bilmesinin kemâli kapsamındadır. Zira bu Allah'ı terk etmek değil, O'nunla meşgul olmaktır. Ârifler, Şiblî'yi ‘Bir kârînin ‘Şüphesiz cennetlikler o gün nimetlerle meşguldür- ler, zevk sürerler. Onlar ve eşleri’ âyetini okuduğunu işitip ‘Onlar Allah'la değil cennetle meşgul olmaktadırlar. Allahım, beni onlardan kılma!’ demesi üzerine ayıplamışlar ve ona şöyle demişlerdir: ‘Allah Teâlâ cennet ashabının meşgu- liyetini, onların ve eşlerinin bu meşguliyetin içinde olacaklarını belirtmiştir. Fakat Allah Teâlâ onların ve eşlerinin ne ile hoşça vakit geçirmekte olduklarını (fâkihûn) bize bildirmemiştir. Şiblî neye göre onların Allah'ı terk edip bununla meşgul olduklarına hükmetmektedir?’”

Şeyh Muhyiddin “Şiblî'nin iyice kavramadan cennet ehlini kınamasını, onun düşüncesinin yetersizliği olarak saymışlardır. Belki de onun önceki tu- tumu böyleydi.” demiş ve bunu uzamıştır. Daha sonra “Ey kardeş, sana iman ve şeriat konusundaki gayreti (hamiyet-i dîniyye) tavsiye ederim. Bunlara başka bir şey eklersen dünyada da âhirette de bedbaht olursun. Dünyada iti- raz edilmemesi gereken konularda nefsini yorarsın; âhirette ise bu eklemeler ve onlardan hasıl olan şeyler, Hak Teâlâ'nın sana hesap sormasını gerektirir.

151 Ahzâb, 33/21.

قال الشيخ: وكم قاسينا في هذا الباب من المحبوبين حيث غلبت أهواؤهم على عقولهم فأنا آخذ بحجزهم عن النار وهم يقتحمون فيها. وقد دعا رسول الله ﷺ بعض الصحابة إلى طعامه فقال له النبي ﷺ: وهذه وأشار إلى عائشة رضي الله تعالى عنها، فقال الرجل: لا. فأبى أن يجيبه إلى أن أنعم له فيها أن تأتي معه. فأقبلا يتدافعان يعني النبي ﷺ وعائشة إلى منزل ذلك الرجل. والله تعالى يقول: ﴿لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ﴾ [الأحزاب: ٢١]. فأين إيمانك اليوم؟ لو رأيت صاحب منصب من قاض أو خطيب أو وزير أو سلطان يفعل مثل هذا تأسيا برسول الله ﷺ، هل كنت تنسبه إلا إلى سفساف الأخلاق ولو أن هذه الصفة لم تكن من مكارم الأخلاق ما فعلها رسول الله ﷺ، فإنه بعث ليتمم مكارم الأخلاق ونظير هذه الواقعة نزوله ﷺ، من فوق المنبر وهو يخطب حتى أخذ الحسن والحسين وصعد بهما المنبر لما رآهما يعثران في أذبالهما ثم عاد إلى خطبته أترى ذلك كان من نقص حال؟ لا والله بل كان من كمال معرفته بربه عز وجل لأن ذلك من الشغل بالله لا عن الله. وقد عاب العارفون على الشبلي لما سمع قارئاً يقرأ: ﴿إِنَّ أَصْحَابَ الْجَنَّةِ الْيَوْمَ فِي شُغْلٍ فَكِهِونَ هُمْ وَأَزْوَاجُهُمْ﴾ [يس: ٥٥ - ٥٦]. فقال: إنه شغلهم بالجنة عنه تعالى اللهم لا تجعلني منهم. وقالوا للشبلي: إن الله تعالى قد ذكر الشغل عن أصحاب الجنة وأنهم هم وأزواجهم في ذلك الشغل وما عرفنا تعالى بمن تفكحوا هم وأزواجهم. فبماذا يحكم الشبلي عليهم بأنهم اشتغلوا بذلك عن الله عز وجل.

قال الشيخ محيي الدين: وقد عدوا هذا من قصور نظر الشبلي حيث جرح أهل الجنة بباديء الرأي ولعل ذلك كان في بدايته. وأطال في ذلك ثم قال: فعليك يا أخي بالغيرة الإيمانية الشرعية ولا تزد عليها فتشقى في الدنيا والآخرة. أما في الدنيا فلا تزال متعوب النفس فيما لا ينبغي الاعتراض عليه وأما في الآخرة فلائه يؤدي إلى سؤال الحق تعالى لك عن ذلك. وعمما ينسحب عليه

Yanısıra, mevcut durumdan ötürü Allah Teâlâ'nın hükümlerine itiraz etmek ve O'nun mubah kıldığı bir hususta nefiste hoşnutsuzluk duymak da [hesaba çekilmeyi gerektirir]." demiştir. 68. bâbda, bayram namazları bağlamında şöyle demiştir: "Bil ki Yüce Allah, bayram günü süslenme, yeme, içme gibi nefsin çeşitli durumları ve ev halkıyla meşgul olmayı meşrû kılmıştır. Bugün sadece şâri'in bu meşrû kıldıklarını yapmak müminin edebindendir. Onun bugünde yaptığı bütün mubahlar, -namaz içinde edâ edilmekte olan- namazın sünnetlerine benzer. Bugünde edâ ettiği bütün nafileler ise namazdaki rükünlere benzer. Dolayısıyla kul, bayram günlerinde namaz kılan kimsenin fiillerine benzer fiiller içindedir. Bu yüzden de bayram günü "iyd (geri dönüş) günü" olarak isimlendirilmiştir. Çünkü bugünlerde işlediği her mubah fiil, kula [namazdaki fiiller gibi] ecir olarak döner. Bu yorumumuz, bazılarının, "İyd diye isimlendirilmiştir çünkü her sene bu günde sevinç avdet eder, tekrarlanır." demelerinden daha güzeldir. Çünkü onların görüşü, beş vakit namazın getirdiği sevinç ile çelişebilir. Zira kul namazda Allah'ın huzurunda durduğu için namaz ona her gün sevinç getirir ama [buna rağmen] namaz için "iyd" denilmez.

Soru: Bayram süslenme/ziynetle bağlantılıdır.

Cevap: Ziynet her namazda meşrûdur. Yüce Allah "Her mescide gittiğinizde, süsleniniz."¹⁵² buyurmuştur. Yine bayram gününde oruç tutmak haramdır. Dolayısıyla oruç tutmamak mubah iken [bayram günü] farz bir ibadet hâline gelmiştir. Ayrıca bayram günü sevinç, mutluluk, ziyet ve nefislerin şehvî hazlarına yönelik isteklerini elde etme günü olduğu için şâri', bugünde oruç tutmayı haram kılmış, insanların oynamalarını ve süslenmelerini mubah kılmış, zencilerin bayram günü mescitte eğlenmelerini onaylamıştır. Resûlullah (sav) Hz. Âişe'yle birlikte, Hz. Âişe arkasında iken onların oyunlarını izlemişlerdir. Bu günde Resûlullah'ın (sav) evine iki şarkıcı kadın girmiş, şarkı söylemiş, Resûlullah (sav) da onları dinlemiştir. Ebû Bekir onlara engel olmak istediğinde, Resûlullah (sav) 'Onları bırak Ebû Bekir! Bugün bayram günüdür.' demiştir." Şeyh bunu uzunca anlattıktan sonra şöyle demiştir:

152 A'râf, 7/31.

ومعه من الاعتراض بالحال على الله تعالى في أحكامه وحصول الكراهية في النفس مما أباحه الله تعالى انتهى. وقال أيضا في الكلام على صلاة العيدين من الباب الثامن والستين: اعلم أن الله تعالى قد شرع الزينة والشغل بأحوال النفوس من أكل وشرب وبعال في يوم العيد، فمن أدب المؤمن أن لا يشتغل في هذا اليوم إلا بما ذكره الشارع فجميع ما يفعله العبد من المباحات فيه ٥ يشبه سنن الصلاة في الصلاة وجميع ما يفعله فيه من النوافل في ذلك اليوم يشبه الأركان في الصلاة فلا يزال العبد في يوم العيدين في أفعال تشبه أفعال المصلي. ولهذا سمي بيوم العيد أي: لأنه يعود على العبد بالأجر في كل مباح يفعله وهذا أحسن من قول بعضهم: إنما سمي عيدا لعود السرور فيه كل سنة. فإنه ربما انتقض بالصلوات الخمس فإنها تعود بالسرور كل يوم لوقوف العبد فيها بين يدي الله، ولا يقال: فيها عيد.

فإن قلت: إن العيد مرتبط بالزينة

قلنا: والزينة مشروعة في كل صلاة. قال تعالى: ﴿خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ﴾ [الأعراف: ٣١]. وأيضاً فإن الصوم في يوم العيد حرام فصار الفطر فيه عبادة مفروضة بعد أن كان مباحاً. ثم لما كان يوم العيد يوم فرح وسرور ١٥ وزينة واستيلاء للنفوس على طلب حظوظها من الشهوات أبدلها الشارع في ذلك تحريم الصوم فيه وشرع للناس فيه إباحة اللعب والزينة. وأقر الحبشة على لعبهم في المسجد يوم العيد ووقف ﷺ هو وعائشة ينظران إلى لعبهم وعائشة خلفه. وفي هذا اليوم أيضاً دخل بيت رسول الله ﷺ مغنيتان فغنتا في بيته، ورسول الله ﷺ يسمع ولما أراد أبو بكر أن يمنعهما قال رسول ٢٠ الله ﷺ: «دعهما يا أبا بكر فإنه يوم عيد». وأطال الشيخ في ذلك ثم قال:

“Bugün nefisleri mutlu etme günü olduğundan Hak Teâlâ’ya yakışan büyüklük ve azametinin insanların kalbine yerleşmesi için, namazda tekbirlerin tekrarlanması da meşrû kılınmıştır. Böylece nefislerin istekleri Allah’ın (cc) hakkına riayet etmekten onları alıkoymasın.” Şöyle demiştir: “Zikrettiklerimizden, bayram namazından önce nâfileleri terk etmenin hikmeti anlaşılmış oldu. Zira bugünün gayesi -diğer günlerdeki durumun aksine- mubah olan bir fiili mendupluk cihetiyle edâ etmektir. Bu nedenle bayram namazının dışında nâfile özellikle kılınmaz. Zira hüküm bir vakte bağlı olduğu zaman, bir vakte bağlı olmayan başka zamandaki hükmüne galip gelir. Aynı şekilde bu günde eğlence, sevinç ve ziynetin mendup olması, cennetliklerin sevinç ve nimetlenmelerini hatırlatmak içindir. Bunun yanında [bu menduplara] aykırı olan başka bir mendup [bunlara] dâhil olmaz. Sonra vakte bağlı olan bu hükmün zamanı geçtiğinde, kul hemen diğer menduplara yönelir ve bugünde mendup olan fiil, diğer günlerde olduğu üzere mubahlık hükmüne geri döner. Bunların tamamı, hükümlerinde Âdil olan Hakîm’in fiilidir. Kuşkusuz nefsinin sende bir hakkı vardır. Bu günde eğlence, oyun ve çalgı nefsin hakkıdır. Nefsine zulmetme kardeş, ona hakkını ver.”

Soru: İtaat edilmesinin vâcip olması noktasında müslümanların ortaya koydukları güzel bid’atlar (bid’at-ı hasene) sahih sünnete eklenir mi?

Cevap: Şeyh’in 262. bâbda dediği üzere, “Allah’ın ‘Kendilerinin icat ettikleri ruhbanlığa gelince, biz onlara bunu emretmemiştik.’¹⁵³ âyeti ve Resûlullah’ın (sav) ‘Kim güzel bir sünnet başlatırsa’ hadisiyle işaret ettiği gibi, buna uymak vâcip değil, menduptur. Bununla güzel olan her şeyin icat edilebileceği câiz görülmüş ve insanlara sıkıntı vermediği takdirde hem icat edene hem de yapana ecir verileceği ifade edilmiştir.” Kendi aklına göre Allah’a ibadet eden kimsenin, Allah’ın belirli bir şeriatı üzere olmadığı zaman, tek başına, yani tâbi olacağı bir imamı olmaksızın, tek başına bir ümmet olarak haşredileceğini haber vermiştir. Dolayısıyla [Hz. Peygamber (sav)] Hakîm b. Hizâm’a “Geçmişte yaptıklarından dolayı müslüman oldun.” diyerek onu hayırlı saymış ve hayırlılar arasına katmıştır. Hakîm Resûlullah’a (sav) Câhiliye dönemindeyken köle âzat etme, akrabaları ziya-

153 Hadid, 57/27.

ولما كان هذا اليوم يوم حظوظ النفوس شرع أيضا تكرار التكبير في الصلاة ليتمكن من قلوب الناس ما ينبغي للحق تعالى من الكبرياء والعظمة لئلا يشغلهم حظوظ نفوسهم عن كمال مراعاة حقه جل وعلا. قال: وبما قررنا يعرف حكمة ترك التنفل قبل صلاة العيد إذ المقصود في هذا اليوم فعل ما كان مباحا على جهة الندب خلاف ما كان عليه ذلك الفعل في سائر الأيام. فلا يتنفل في ذلك اليوم سوى بصلاة العيد ٥ خاصة لأن الحكم إذا كان مربوطا بوقت، غلب على ما لم يكن مربوطا بوقت. وأيضا فإنه إنما ندب اللعب والفرح والزينة في هذا اليوم تذكيرا بسرور أهل الجنة ونعيمهم فلا يدخل مع ذلك مندوب آخر يعارضه. ثم إذا زال زمان ذلك الحكم المربوط فحينئذ يبادر العبد إلى سائر المندوبات ويرجع ما كان مندوبا إليه في ذلك اليوم مباحا فيما عداه من الأيام وهذا كله فعل الحكيم العادل في القضايا. فإن لنفسك ١٠ عليك حقا، واللهو واللعب والطرب في هذا اليوم من حق النفس. فلا تكن يا أخي ظالما لنفسك وأعطاها حقها، انتهى.

فإن قلت: فهل يلحق بالسنة الصحيحة في وجوب الإذعان لها ما ابتدعه المسلمون من البدع الحسنة؟

١٥ فالجواب: كما قاله الشيخ في الباب الثاني والستين ومائتين: إنه يندب الإذعان لها ولا يجب كما أشار إليه قوله تعالى: ﴿وَرَهْبَانِيَّةً ابْتَدَعُوهَا مَا كَتَبْنَاهَا عَلَيْهِمْ﴾ [الحديد: ٢٧] وكما أشار إليها قوله: «من سن سنة حسنة»، فقد أجاز لنا ابتداء كل ما كان حسنا وجعل فيه الأجر لمن ابتدعه ولمن عمل به ما لم يشق ذلك على الناس. وأخبر: أن العابد لله تعالى بما يعطيه نظره إذا لم يكن على شرع من الله تعالى معين يحشر أمة وحده يعني: بغير إمام يتبعه فجعله خيرا وألحقه ٢٠ بالأخير كما قال في حكيم بن حزام أسلمت على ما أسلفت من خير، وكان سأله عن أمور تبرر بها في الجاهلية من عتق وصلة رحم وكرم وأمثال ذلك.

ret etme ve ikramda bulunma gibi yaptığı iyiliklerin durumunu sormuştu. Yine İbrâhim (as) hakkında “İbrâhim, Allah’a gönülden ibadet eden bir ümmetti.”¹⁵⁴ denilmiştir. Bu kendisine vahiy gelmeden önceydi. Hadiste “Güzel ahlâkı tamamlamak üzere gönderildim.” denilmiştir. Güzel ahlâk sahibi olan kimse, bunu bilmeseydi bile Rabb’inin şeriatı üzerinedir. **En doğrusunu Allah bilir.**

Soru: Allah’ın “Peygamber size ne vermişse onu alın ve size neyi yasaklamışsa ondan kaçının.”¹⁵⁵ âyetinin hakikati nedir?

Cevap: Şeyh’in 543. bâbda dediği gibi, “Buradan kasıt Peygamber’in (sav) diliyle vahiyden gelen ile Allah Teâlâ’dan kullarına gelen [ilhamın] açıklanmasıdır. Her iki durumda da özel bir ölçü vardır. Peygamber’in eliyle bize geleni bir ölçüye vurmaksızın almak bize vâciptir. Allah Teâlâ ve bizim aramızda bir vasıta olmaksızın yani vech-i hâs üzerinden (özel yönden) ilham yoluyla bize geleni ise ölçü ile almak vâciptir. Yüce Allah, O’ndan her atâyı almamızı yasaklamış ve ‘Size yasakladığı şeylerden kaçının.’¹⁵⁶ buyurmuştur. Dolayısıyla Resûlullah’tan (sav) alman, senin için daha faydalıdır ve onun (sav) ismeti sebebiyle saadetin de daha güçlü şekilde hâsıl olur. Böylece Resûlullah’tan (sav) almanın mutlak olarak vâcip, ilham yöntemiyle vasıtasız olarak Allah’tan almanın ise sen mâsum olmadığın için şartlı olarak vâcip olduğu anlaşılmış oldu. Baksana, ne kadar acayip bir şey! Resûlullah (sav) mukayyed olmasına rağmen ondan (sav) aldığı mutlak, Allah Teâlâ mutlak olmasına rağmen O’ndan aldıklarına şartlı olarak vâciptir. Bu durumda hem mutlaklık hem de sınırlılık her iki tarafta da ortaya çıkmaktadır. Bunun izahı şudur: Allah, peygamberini bize tuzak kurmak için göndermemiştir. Bize indirilenleri bize açıklaması için göndermiştir. Bu nedenle Resul’dan almayı ve onun (sav) sözüne uymayı -takyîd etmeksizin- mutlak sığayla beyan etmiştir. Zira ondan (sav) aldığımızda Allah’ın (cc) hilesinden emin oluruz. Bu durum bizimle Allah Teâlâ arasındaki yönden (vech-i hâs) ilham yoluyla almanın aksinedir. Zira kimse bu yolda bulunan hileden emin değildir. Hak Teâlâ’nın kula hissedemeyeceği bir şekilde tuzak kurması da mümkündür. Allah’ın kullarına yönelik gizli tuzakları vardır. Yüce Allah “Biz de kendileri farkında olmadan bir plan kurduk.”¹⁵⁷ buyurmuş ve “O, plan kuranların en hayırlısıdır.” beyanında bulunmuştur.

154 Nahl, 16/120.

155 Haşr, 59/7.

156 Haşr, 59/7.

157 Neml, 27/50.

وقال أيضا في حق إبراهيم عليه الصلاة والسلام: ﴿إِنَّ إِبْرَاهِيمَ كَانَ أُمَّةً قَانِتًا لِلَّهِ﴾ [النحل: ١٢٠] وذلك قبل أن يوحى إليه وفي الحديث: «بعثت لأتمم مكارم الأخلاق» فمن كان عل مكارم الأخلاق فهو على شرع من ربه وإن لم يعلم هو ذلك، والله أعلم.

فإن قلت: فما المراد بحقيقته قوله تعالى: ﴿وَمَا أَتَيْكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا﴾ [الحشر: ٧]

فالجواب: كما قاله الشيخ في الباب الثالث وأربعين وخمسمائة: أن المراد به بيان ما جاء من الوحي على لسان الرسول وما جاء منه تعالى إلى عباده. ولكل من الحالتين ميزان يخصصه، فما جاءنا على أيدي الرسل وجب علينا أخذه بغير ميزان وما جاءنا من غير واسطة بيننا وبين الله تعالى أعني من الوجه الخاص بطريق الإلهام وجب علينا أخذه بالميزان فإن الله تعالى قد نهى أن نأخذ منه كل عطاء وهو قوله تعالى: ﴿وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا﴾ [الحشر: ٧] فصار أخذك من الرسول أنفع لك وأحصل لسعادتك لعصمته. فعلم أن أخذك من الرسول واجب على الإطلاق وأخذك من الله بطريق الإلهام واجب على التقيد لعدم عصمتك فيما أخذه بغير واسطة. فانظر ما أعجب هذا الأمر! ما تأخذه من الرسول مطلق مع أن الرسول مقيد وما تأخذه من الله تعالى مقيد مع أنه تعالى مطلق. فإن في هذا ظهور الإطلاق والتقيد في الجانبين وإيضاح ذلك أن تعلم أن الله تعالى ما أرسل رسوله ليمكر بنا، وإنما أرسله ليبين لنا ما نزل إلينا فلماذا أطلق لنا الأخذ عن الرسول والوقوف عند قوله من غير تقيد. فنحن آمنون فيه من مكر الله عز وجل بخلاف الأخذ من الوجه الذي بيننا وبين الله تعالى من طريق الإلهام ليس أحد على أمان من المكر فيه، فربما مكر الحق تعالى بالعبد من حيث لا يشعر. فإن له تعالى في عباده مكرًا خفيا قال تعالى: ﴿وَمَكْرَنًا مَكْرًا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ﴾ [النمل: ٥٠]. وقال: وهو خير الماكرين.

Oysa bu nitelik peygamberler için mubah kılınmamıştır. Onlar için böyle bir merteye söz konusu etmemiştir. Aksine onlar, açıklamak için gönderilmişler, müjdelemiş ve korkutmuşlardır. Bunların tamamı doğrudur. Peygamber'ine de kurduğu ölçüyü vermiştir. Selâmette kalmak isteyen bu ölçüyü elinden bırakmaz. Allah'tan vasıtasız olarak aldıklarının tamamını bu ölçüye vurur. Eğer uyarsa alır ve onunla amel eder, uymazsa Allah Teâlâ'ya havale eder. Allah'tan doğrudan almaya azmeden kimse için eğer bu kaçınılmaz ise 'لا خِلافة' /Aldatma yoktur.' desin. Bunu söylediği takdirde, şayet Allah'tan gelmişse kesinleşmiş ve o da almış olur, şayet Allah'ın bir planı/hilesi ise Allah'ın iradesiyle onun önünden gitmiş olur. 'لا خِلافة' /Aldatma yoktur.' sözünü söylediğinde onu bulamaz. Zira burada mesele alış-veriş gibidir. Her ne kadar Hak Teâlâ bir şartın kapsamına girmiyor ise de Hak Teâlâ'nın makamı bunu, zevk yöntemiyle gerekli kılmaktadır. Allah'a şart koşan ya cahildir ya da bunda bir hayır gördüğü zaman, bu hayra dayanarak şart koşturmaktadır. Hadiste 'Benim için hayır zannetsin.' denilmesi gibi." Şeyh, nefis sözlerle bu konuyu uzunca anlatmıştır.

48. bâbda da "Peygamber size ne vermişse onu alın ve size neyi yasaklamışsa ondan kaçınınız."¹⁵⁸ âyeti bağlamında şöyle demiştir: "Yani, emir ve nehyimizi kullarımıza açıkça tebliğ etmesine ilâve olarak, ona emretme ve nehyetme yetkisi verdim." Yine "Allah'a itaat ediniz, Peygamber'e ve sizden olan yetki sahiplerine de itaat ediniz."¹⁵⁹ âyeti bağlamında da şöyle demiştir "Bil ki sadece 'Allah'a itaat ediniz.' ifadesiyle yetinmemiş, 'Peygamber'e itaat eden, Allah'a itaat etmiştir.'¹⁶⁰ âyetinin yanı sıra 'Peygamber'e de itaat ediniz.'¹⁶¹ demiştir. Zira O'nun misli gibi bir şey yoktur. Bu yüzden âyete 'Peygamber'e de itaat ediniz.'¹⁶² açık ifadesiyle [yeniden] başladı. Oysa 'Yetki sahiplerine de itaat ediniz.' diyerek yeniden "itaat" tâbiri getirilmemiştir. Çünkü onların şeriat koyma yetkileri yoktur. Onlar sadece şâri'e tâbi olarak hüküm verirler." Bunu uzun uzadıya anlatmıştır. "Namazın Sırları" bâbında da şöyle demiştir "Yetki sahibi biri kendisinin amel etmediği bir şeyi kula nasihat ettiğinde kulun onu bu hususta tenkit etmesi fakat [nasihat edilen hususta] amel etmesi gerekir. Bu durumda "Sen amel etmedikçe ben de etmem." diyemez. Zira davetçinin davet ettiği her şeyle amel etmesi şart koşulmaz. Davet ettiği şey, durumu itibariyle davetçiye vâcib olmayan bir şey de olabilir. Oysa bu, davet etmeyi terk etmekten, her hâlükârda daha hayırlıdır.

158 Haşr, 59/7.

159 Nisâ, 4/59.

160 Nisâ, 4/80.

161 Nisâ, 4/59.

162 Nisâ, 4/59.

ولم يبح للرسول هذه الصفة ولم يجعل لهم فيها قدما لأنهم بعثوا مبينين فبشروا وأنذروا وكل ذلك صدق، وأعطى رسوله الميزان الموضوع. فمن أراد السلامة فلا يضع ذلك الميزان من يده فكل ما جاءه من عند الله من غير واسطة وضعه في ذلك الميزان. فإن قبله أخذه وعمل به وإن لم يقبله أهمله الله تعالى ومن عزم على الأخذ عن الله ولا بد فليقل لا خلافة. فإذا قال ذلك فإن كان من عند الله ثبت وأخذه وإن كان مكرما من الله ذهب من بين يديه بإرادة الله فلم يجده عند قوله: «لا خلافة». إذ الأمر كالبيع والشراء وإن كان الحق تعالى لا يدخل تحت الشرط هذا يقتضيه مقام الحق تعالى بالذوق وإنما يشترط على الله تعالى من يجهل الله أو يدل عليه حين ظن به خيرا كما في حديث: «فليظن بي خيرا» وأطال الشيخ في ذلك بكلام نفيس.

وقال في الباب الثامن والأربعين أيضا في قوله تعالى: ﴿وَمَا أُنِيتُكُمُ الرُّسُولَ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَايَكُم عَنْهُ فَانْتَهُوا﴾ [الحشر: ٧]. أي: لأنني جعلت له أن يأمر وينهى زائدا على تبليغ صريح أمرنا ونهينا إلى عبادنا. وقال فيه أيضا في قوله تعالى: ﴿أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرُّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ﴾ [النساء: ٥٩] اعلم أنه إنما لم يكتف بقوله: ﴿أَطِيعُوا اللَّهَ﴾ [النساء: ٥٩] عن قوله: ﴿وَأَطِيعُوا الرُّسُولَ﴾ [النساء: ٥٩] مع أنه تعالى قال: ﴿مَنْ يُطِيعِ الرُّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ﴾ [النساء: ٨٠]. لأنه تعالى ليس كمثله شيء فلذلك استأنف القول وصرح بقوله: ﴿وَأَطِيعُوا الرُّسُولَ﴾ [النساء: ٥٩] بخلاف طاعة أولي الأمر لم يستأنف فيها بقوله: وأطيعوا أولي الأمر منكم. فهم لا تشريع لهم إنما هو بحكم التبعية للشارع وطال في ذلك. وقال في باب أسرار الصلاة: يجب على العبد إذا وعظه ولي الأمر بما لم يعمل هو به أن ينقاد لأمره ويعمل ولا يقل لا أعمل بذلك حتى تعمل أنت به إذ لا يشترط في الداعي أن يكون عاملا بكل ما يدعو إليه فقد يدعو بما ليس هو عليه في حاله وهو خير من ترك الدعاء على كل حال.

Soru: Selâm, emân/güvenlik anlamında olduğu ve Resûlullah (sav) müminlerden emin olduğu hâlde, namazda ona selâm vermelerinin hikmeti nedir?

Cevap: Şeyh'in 73. bâbda dediği gibi, peygamberlerin (Allah onlara salât ve selâm eylesin) makamı, insanlara hevâlarına muhalif şeyleri emretmeleri sebebiyle kendilerine bâtınen de olsa itiraz edilmesini doğurmuştur. Aynı şekilde bu makam onlara, kendilerine teslim olmayı da temin eder. Bu nedenle "Ya Resûlallah, bize emrettiğin ya da nehyettiğin hiçbir konuda sana itiraz etmeyeceğimizden emin ol!" der gibi, Peygamber'imize (sav) selâm vermemiz şer'an emredilmiştir.

Soru: Bizim din adına bildiğimiz her şeyin ondan (sav) olmasına rağmen, Allah'ın "Peygamber'e uyun" demekle yetinmeyip, "Allah ve Resulü sizi, size hayat verecek şeylere davet ettiklerinde, bunlara uyun!"¹⁶³ âyetiyle kastettiği nedir?

Cevap: Şeyh'in 519. bâbda dediği üzere Peygamber (sav) bizi iki yöntemle davet etmektedir. Bizi Kur'an'la davet ettiğinde o mübellîğ ve tercümandır. O zaman bu davet Peygamber'in (sav) değil Allah Teâlâ'nın daveti kapsamındadır. Bu durumda hakiki anlamda icâbetimiz Allah'adır, resulü ise iştiriz. Kur'an'dan başka bir yöntemle bizi davet ettiği zaman ise, her ne kadar iki davet ve iki icâbet arasında bir fark yok ise de bu davet Peygamber'in dave-tidir, icâbetimiz de onadır (sav). Taberânî ve daha başkalarının rivayet ettiği bir hadiste "Ben size Kur'an'ın bir misli kadarını ya da daha fazlasını şeriat olarak belirledim." denilmiştir. O hâlde peygamberlere icâbet etmenin illeti işitmedir. Şeyh'in 520. bâbda dediği gibi "işittiğini söylediği hâlde işitmeyenin durumu böyle değildir. Zira kendi hevâsından konuşmayan peygamberden sadır olan birşey kulaklar vasıtasıyla duyulup algılandığı zaman, işitme duyusu bizzat aklın yerine geçer. İşittiğini anladığı zaman, bildiği kadarıyla bilmiş olur. Kuşkusuz ilim, hükmünde yetkin bir hâkimdir. Böyle olması gerekir, değilse ilim olmaz. Bu nedenle hiç kimse Allah'ın kendisine hesabını soracağını bile bile bir işyanda bulunmaz.

Soru: Peygamber'in (sav) gönderilişinin umumi olması bâbında geçtiği üzere, insanların ve cinlerin dışında Şâri'in (sav) gönderildiği melekler, hayvanlar, cansız cisimler ve ağaçlardan onun (sav) getirdiğine boyun eğmeyen var mıdır? Yoksa bu boyun eğmeme sadece insanlara ve cinlere mi mahsustur?

فإن قلت: فما الحكمة في سلام المؤمنين على النبي، في الصلاة مع أنه آمن منه والسلام إنما هو أمان؟

فالجواب: كما قاله الشيخ في الباب الثالث والسبعين: أن الحكمة في ذلك للمؤمنين هو أن مقام الأنبياء عليهم الصلاة والسلام يعطي الاعتراض عليهم ولو بالباطن لأمرهم الناس بما يخالف أهواءهم كما أن مقامهم يعطي التسليم لهم أيضا ٥ فلذلك شرع لنا أن نسلم على نبينا، كأنا نقول له: أنت يا رسول الله في أمان منا أن نعترض عليك في شيء أمرتنا به أو نهيتنا عنه، انتهى.

فإن قلت: فما المراد بقوله تعالى: ﴿اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ﴾ [الأنفال: ٢٤] ولم يكتف تعالى بقوله: (استجيبوا للرسول) إذ الشرع ما عرفناه إلا منه؟

١٠ فالجواب: كما قاله الشيخ في الباب التاسع عشر وخمسمائة: أن الرسول يدعونا من طريقين. فإن دعانا بالقرآن فهو مبلغ وترجمان. وهو حينئذ من دعاء الله تعالى لا من دعاء الرسول. فإجابتنا حقيقة إنما هي لله وللرسول الإسماع. وإن دعانا بغير القرآن فالدعاء حينئذ دعاء الرسول فكانت إجابتنا للرسول وإن كان لا فرق بين الإيجابتين ولا بين الدعاءين. وفي الحديث: «إني شرعت لكم مثل القرآن أو أكثر»، رواه الطبراني وغيره. فإذا علة إجابة الرسل هو الإسماع لا من قال: إنه سمع ولم يسمع كما ذكره الشيخ في الباب العشرين وخمسمائة: إذ الإسماع هو عين العقل لما أدرته الأذن بسمعها من رسول الله ﷺ، الذي لا ينطق عن الهوى. فإذا علم ما سمع كان بحسب ما علم. فإن العلم حاكم قاهر في حكمه لا بد من ذلك وإن لم يكن كذلك فليس بعلم ولذلك لم يقدر أحد يعصي الله تعالى وهو يعتقد مؤاخذته على تلك المعصية أبدا، انتهى. ٢٠

فإن قلت: فهل تخلف أحد عن الإذعان لما جاء به الشارع غير الإنس والجن ممن بعث إليهم من الملائكة والحيوانات والجمادات والأشجار على ما مر في مبحث عموم بعثته أم التخلف خاص بالإنس والجن؟

Cevap: [Onun (sav) getirdiğine] boyun eğmeyen insan ve cinlerin dışında, onun (sav) kendilerine gönderildiği hiç kimse boyun eğmemezlik etmemiştir. Şeyh 49. bâbda “Ben insanları ve cinleri sadece bana ibadet etsinler diye yarattım.”¹⁶⁴ âyeti bağlamında şöyle demiştir: “Allah Teâlâ sekalayn (insan ve cin) dışındaki hiç kimseye ubûdiyet olan zilleti tahsis etmemiştir. Bununla birlikte Allah insan ve cinleri [başlangıçta] zelil olarak yaratmamış gelecekte zelil olsunlar diye yaratmıştır. Bu iki ağırlık/sakaleyn dışındakileri ise yaratılışlarının aslı itibarıyla zelil kılmıştır. Bu nedenle bu ikisi dışında hiçbir varlık Allah’ın Resulü’ne karşı büyüklük taslamamıştır.”

Soru: Başkasının değil de sadece insan ve cinlerin peygamberlere karşı büyüklenmelerinin sebebi nedir?

Cevap: Şeyh’in yukarıda anılan bâbda dediği gibi, onların büyüklenmelerinin sebebi el-Latîf, el-Hannân, er-Rahme, eş-Şefeka gibi isimlerin ve ilâhî tenezzülün onları yaratmaya yönelmesidir. Hak Teâlâ onları bu varlık sahnesine attığı zaman, kendilerinden başka hiçbir şeyde azamet, izzet ve büyüklük görmediler. Yüce Allah, onları dünyaya koyduğunda azamet, kibriyâ, celâl ve ceberûtundan hiçbir şeyi onlara göstermediği için, kendi nefislerinin varlıkta lutuf ve merhamete dayandığını gördüler ve şöyle dediler: “Rabb’imiz, bizi niçin yarattın?” Yüce Allah da “Bana ibadet edesiniz diye.” dedi. Yani “Benim önümde zelil olasınız diye.” Dolayısıyla onları zelil kılan herhangi bir kahr ve izzet sıfatını değil de Hak Teâlâ’nın zelil kılma fiilini kendilerine izâfe ettiğini gördüler. Bu nedenle büyüklenmişlerdir. Şayet Yüce Allah onlara “Sizi sadece zelil kılmak için yarattım.” deseydi, zillet kelimesinin boyun eğdirici gücü ve zorlayıcılığından korkarak kendilerindeki zilleti görürlerdi. Bu tıpkı Allah Teâlâ’nın yer ve göklere “İsteyerek veya istemeyerek bana geliniz.’ dedi; onlar da ‘İsteyerek geldik.’ dediler.”¹⁶⁵ âyetindeki “ya da istemeyerek”¹⁶⁶ ifadesine benzer. Anla! Şöyle demiştir: “Bu ikisinin dışındakilerde tekebbürün olmamasının sebebi, onları yaratmaya yönelen ilâhî isimlerin ceberût, kibriyâ, azamet, izzet ve kahr isimleri olmasıdır. Bu ilâhî kahrın altında zelil olarak vücut bulmuşlardır. Bunlardan hiçbirisi, değil peygamberler, hiç kimseye karşı başını kaldıramaz ve Allah Teâlâ’nın hiçbir yaratığına karşı nefsinde bir kibir duyamaz.” Anlattıklarımızı iyice düşün, zira bunlar çok kıymetli bilgilerdir ve başka hiçbir kitapta bunları bulamazsın.**En doğrusunu Allah bilir.**

164 Zâriyât, 51/9.

165 Fussilet, 41/11

166 Fussilet, 41/11

فالجواب: لم يتخلف أحد من سائر من بعث إليهم، سوى من تخلف من الجن والإنس. وقد قال الشيخ في الباب التاسع والأربعين في قوله تعالى: ﴿وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ﴾ [الذاريات: ٥٦]. إن الله تعالى لم يخص بالذلة التي هي العبودية أحدا غير الثقلين مع أنهم لم يكونوا حين خلقهم أذلاء وإنما خلقهم ليدلوا في المستقبل وأما ما سوى الثقلين فإنه خلقهم أذلاء من أصل نشأتهم ولذلك لم يقع من أحد من خلق الله تكبر على الرسول إلا الثقلين.

فإن قلت: فما سبب تكبر الثقلين على الرسل دون غيرهما؟

فالجواب: كما قاله الشيخ في الباب المذكور آنفا أن سبب تكبرهم كون التوجه على إيجادهم من الأسماء: أسماء اللطيف والحنان والرحمة والشفقة والتنزل الإلهي فلما أبرزهم الحق تعالى إلى هذا الوجود لم يروا عظمة ولا عزا لغيرهم ولا كبرياء ورأوا نفوسهم قد استندت في وجودها إلى لطف وعطف لكون أن الحق تعالى لم يبدلهم شيئا من عظمتهم ولا كبريائهم ولا جلاله ولا جبروته حين أخرجهم إلى الدنيا فقالوا: ربنا لم خلقتنا؟ فقال تعالى لهم: لتعبدوني أي لتكونوا أذلاء بين يدي. فلم يروا صفة قهر ولا عزة تذلهم ورأوا الحق تعالى قد أضاف فعل الإذلال إليهم فتكبروا لذلك ولو أنه تعالى قال لهم: ما خلقتكم إلا لإذلالكم لرأوا الذلة من نفوسهم خوفا من سطوة هذه الكلمة وقهرها. كما قال تعالى للسموات والأرض ﴿أَتَيْنَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ﴾ [فصلت: ١١] لأجل قوله: ﴿أَوْ كَرْهًا﴾ [فصلت: ١١] فافهم. قال: وأما سبب عدم تكبر غير الثقلين فلأن المتوجه على إيجادهم من الأسماء الإلهية أسماء الجبروت والكبرياء والعظمة والعزة والقهر. فلذلك خرجوا أذلاء تحت هذا القهر الإلهي فلم يتمكن لأحد منهم أن يرفع رأسه على أحد من خلق الله تعالى فضلا عن رسل الله ولا أن يجد في نفسه طعما للكبرياء على أحد من خلق الله تعالى انتهى. فتأمل أنه فإنه نفيس لا تجده في كتاب، والله تعالى أعلم.

OTUZ SEKİZİNCİ MEBHAS

Hız. Muhammed'den Sonra Yaratılmışlar Arasında En Faziletli Olanın Resul Olan Peygamberler, Sonra Resul Olmayan Peygamberler, Sonra Meleklerin Havassı, Sonra Meleklerin Avamı Olduğu ve Açık Bir Nas Olmadıkça Hız. Muhammed'in Dışındaki Resullerin Fazilet Sıralaması Hususunda Sustuğumuz Hakkındadır

Bil ki peygamberimiz Hız. Muhammed'den (sav) sonra, peygamber ve meleklerden hangisinin en faziletli olduğu konusunda ulemânın görüşleri farklıdır. Dayanacakları açık bir nas olmadığı için, her biri kendisine açık olan hâl karînelerine (metin dışı bağlam) ve Kitap ile Sünnet'in zâhirine göre konuşmuştur. Bunu anladıysan, konu hakkında öncelikle usul (kelâm) erbabının görüşlerini, daha sonra da muhakkik sûfilerin görüşlerini dile getirelim. Allah'ın izniyle şöyle deriz: İmâm Safiyüddin Ebû Mansûr, Mu'tezile ile aramızda görüş ayrılığı olmakla beraber, peygamberimiz Hız. Muhammed'den (sav) sonra peygamberlerin bir bütün olarak meleklerden daha faziletli olduğuna inandıklarını söylemiştir. Meleklerin havassı (seçkini) ise genel olarak peygamberlerden, peygamberlerin geneli ise meleklerin genelinden, meleklerin geneli de müminlerin genelinden daha faziletlidir. Her türün fazileti diğer türdeki karşılığına göre değerlendirilir. Peygamberlik makam itibarıyla onların genişini de darını da kapsayacak bir faziletle üstündür. Tâbiyet verasetinin hükmü dışında, hiç kimseye nebevî makama iştirak hakkı verilmemiştir. Sonraki başlıkta meleklerin geneliyle neyin kastedildiği gelecektir. Oraya bakabilirsin.

Şeyh Kemâleddin b. Ebû Şerîf'in *Şerhu Cem'i'l-Cevâmî*'e yaptığı hâşiyesindeki ibaresi ise şöyledir: "Peygamberimiz Hız. Muhammed'den (sav) sonra peygamberler, sonra da ulvî melekler üstündür." *el-Mevâkıf* sahibi ise "Peygamberlerin süflî olan yer meleklerinden üstün oldukları konusunda ihtilaf yoktur. İhtilaf, ulvî olan göksel melekler konusundadır." demiştir. Bermâvî (rh.a) de "İnsan olan resuller ve diğer peygamberler meleklerden, havasları onların havassından, avamları ise onların avamından üstündür. Kadınlar ise hûrilerden daha üstündür." demiştir. Ehl-i sünnetin şeyhi olan Ebu'l-Hasan el-Beyhakî (rh.a) şöyle demiştir:

المبحث الثامن والثلاثون

في بيان أن أفضل خلق الله بعد محمد ﷺ الأنبياء الذين أرسلوا ثم الأنبياء الذين لم يرسلوا ثم خواص الملائكة ثم عوامهم ونسكت عن الخوض في تفاضل المرسلين بعد محمد ﷺ على التعيين إلا بنص صريح

٥ اعلم أنه قد اضطربت نقول العلماء فيمن هو الأفضل بعد نبينا محمد ﷺ من المرسلين والملائكة فتكلم كل بما ظهر له من قرائن الأحوال وظواهر الكتاب والسنة لعدم نص صريح يعتمدون عليه إذا علمت ذلك فلنصدر المبحث بكلام أهل الأصول ثم بكلام محققي الصوفية. فنقول وبالله التوفيق: قال الإمام صفى الدين بن أبي المنصور الذي نعتقه أن جميع الرسل بعد نبينا محمد ﷺ، أفضل من الملائكة بأسرها على خلاف بيننا وبين المعتزلة وأن خواص الملائكة أفضل من عموم النبيين وأن عموم النبيين أفضل من جملة الملائكة وأن عموم الملائكة أفضل من عموم المؤمنين كل نوع يعتبر فضله بما يقابله من النوع الآخر وأن النبوات فاضلة بالمقام فضلا يشمل واسعهم وضيقهم فليس لأحد معهم مشاركة بالمقام النبوي إلا بحكم الإرث التبعية. وسيأتي في المبحث بعده بيان المراد بعموم الملائكة فراجع، انتهى. ١٥

وعبارة الشيخ كمال الدين بن أبي شريف في حاشيته على شرح جمع الجوامع الأفضل بعد نبينا محمد ﷺ، الأنبياء ثم الملائكة العلوية انتهى. وعبارة صاحب المواقف: لا نزاع في أن الأنبياء أفضل من الملائكة السفلية الأرضية وإنما النزاع في الملائكة العلوية السماوية انتهى. وعبارة البرماوي رحمه الله الأنبياء من بني آدم كالرسل وغيرهم أفضل من الملائكة وخواصهم كالأنبياء أفضل من خواصهم، وعوامهم أفضل من عوامهم وبنات آدم أفضل من الحور العين انتهى. وعبارة شيخ السنة الإمام أبي الحسن البيهقي رحمه الله:

“İnsanların velîleri meleklerin velîlerinden, insanların avamı ise meleklerin avamından daha üstündür. Yani insanların sâlih olanları meleklerin sâlih olanlarından daha üstündür.” Avamdan kasıt, fâsıklar değildir. Zira melekler arasında fâsık bulunmaz. Bunu İbn Ebû Şerîf söylemiştir.

5 Şeyh Muhyiddin *el-Fütûhât*’ın 73. bâbında şöyle demiştir: “Bil ki tercih edilen görüş, Allah Teâlâ katında bir kısmının diğerlerinden üstün olduğuna iman etmekle beraber, akıl aracılığıyla peygamberler arasında faziletli olanı tayin etmemektir. Çünkü Hz. Muhammed’in (sav) dışında peygamberler konusuna dalmak fuzûldür. Dolayısıyla onların fazilet derecelerinin mühpem olduğu esasıyla iman etmemiz gerektiği anlaşılmış oldu. Zira Yüce Allah’ın “Bu peygamberlerin bir kısmını diğerlerine üstün kıldık.”¹⁶⁷ âyetinde, bize hangilerinin daha üstün kılındığı belirtilmemiştir. Ayrıca peygamberlerin makamlarını tatmadığımız için, bu konuda konuşamayız da. Bizim için nihaî nokta, makamımıza münasip olan veraset ve hangi makamın diğer makamın neresinde olduğu hakkında konuşmaktır. Resullerin makamı hakkında sadece resuller, nebîlerin makamı hakkında sadece nebîler, vârislerin makamı hakkında sadece resul, nebî, velî ya da onlara tabi olan kimse konuşabilir. Bu ilâhî edeptir. Şayet Hz. Muhammed (sav) bize insanların efendisi olduğunu haber vermeseydi, bizim onu aklımızla üstün tutmamız doğru olmazdı.”

20 *el-Fütûhât*’ta, “Cuma Namazı” bağlamında da şunu söylemiştir: “Yüce Allah, Hz. Muhammed’den (sav) sonra peygamberlerin fazilet sıralamasını bana bildirdi. Şayet Resûlullah (sav) ‘Peygamberler arasında üstünlük ayırımı yapmayınız.’ demeseydi, belirtirdim. Ancak keşif sahibi olmayan bazı kimselerin kalplerinde şüphelere yol açmaması için bunu terk ettim. 25 Ancak açık bir nas ya da sahih bir keşifle buna ulaşan kimse açıklayabilir.” 462. bâbda da şöyle demiştir: “Allah Teâlâ’nın âhir zamanda kendisiyle Muhammedî velâyeti sonlandıracağı genel hatem (el-Hatmü’l-amm) olan Îsâ b. Meryem’den (as) öğrenmenin dışında resul ve nebîlerin mertebelerini bilmeyiz. O, kendisi onlardan olduğu için peygamberlerin makamını tam 30 olarak anlatır. Bize gelince, buna herhangi bir şekilde ulaşmamız mümkün değildir.” *Tercümânü’l-Eşvâk*’a yaptığı şerhte şöyle demiştir “Peygamberlerin makamını tatmadığımız için bu konuda konuşamayız. Bizler o makamı ancak suya yansıyan yıldızları gördüğümüz kadar görürüz.” Allah’ın izniyle bu konu ‘Velâyet Mebhası’nde genişçe yer alacak.”

والأولياء من البشر أفضل من الأولياء من الملائكة وعوام البشر أفضل من عوام الملائكة يعني الصلحاء من البشر أفضل من الصلحاء من الملائكة انتهى. وليس المراد بالعوام الفسقة إذ الملائكة ليس فيهم فاسق قاله ابن أبي شريف، انتهى.

وأما عبارة الشيخ محيي الدين فقال في الباب الثالث والسبعين من الفتوحات: اعلم أن المختار عدم التفاضل بين المرسلين على التعيين بالعقل مع إيماننا بأن بعضهم أفضل من بعض عند الله تعالى إذ الخوض في مقام المرسلين غير محمد ﷺ، من الفضول. فعلم أنا نعتقد تفاضلهم على الإبهام ولا بد لقوله تعالى: ﴿تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ﴾ [البقرة: ٢٥٣]. ولم يعين لنا من هو الأفضل ومعلوم أنه لا ذوق لنا في مقامات الأنبياء حتى نتكلم عليها، وغاية أمرنا أن نتكلم بحسب الإرث المناسب لمقامنا وأين المقام من المقام؟ فلا ينبغي أن يتكلم في مقام الرسول إلا رسول ولا في مقام الأنبياء إلا نبي ولا في مقام الوارثين إلا رسول أو نبي أو ولي أو من هو منهم هو الأدب الإلهي ولولا أن محمدا ﷺ، أخبرنا أنه سيد ولد آدم لما ساغ لنا أن نفضله بعقولنا، انتهى.

وقال في الكلام على صلاة الجمعة من الفتوحات: لقد أطلعني الله تعالى على من هو الأفضل بعد محمد ﷺ، من الرسل على الترتيب ولو أن رسول الله ﷺ، قال: لا تفضلوا بين الأنبياء لعينت ذلك، ولكن تركته لما يؤدي إليه من تشويش بعض القلوب التي لا كشف عند أصحابها. ولكن من وجد نصا صريحا أو كشفا محققا قال به انتهى. وقال في الباب الثاني والستين وأربعمائة: لا نعرف مراتب الرسل والأنبياء إلا من الختم العام الذي يختم الله تعالى به الولاية المحمدية في آخر الزمان، وهو عيسى ابن مريم عليه الصلاة والسلام، فهو الذي يترجم عن مقام الرسل على التحقيق لكونه منهم. وأما نحن فلا سبيل لنا إلى ذلك انتهى. وقال في شرحه ترجمان الأشواق: لا ذوق لنا في مقام الأنبياء حتى نتكلم عليه إنما نراه كما نرى النجوم في الماء كما سيأتي بسطه إن شاء الله تعالى في مبحث الولاية.

Efendim Ali el-Havvâs'ın (rh.a) şöyle dediğini işittim: “Keşif olmaksızın peygamberlerin üstünlüğünü tayin ederek belirtmek, fuzûlîdir. ‘Bazıları Allah konuşmuştur.’¹⁶⁸ ve ‘İbrâhim’i dost (Halîl) edindi.’¹⁶⁹ âyetlerinde geçen hullet (dostluk) ve kelâm makamlarından hangisinin daha faziletli olduğunu bilmediğimiz için buradan, birinin diğerinden -kesin olarak- daha üstün olduğu neticesi alınmaz.” Yine onun şöyle dediğini işittim: “Akılla peygamberler arasında fazilet sıralaması yapan kimsenin, peygamberler arasında ayırım yaptığı kesinleşir. Oysa Yüce Allah ‘Onun peygamberlerinden hiçbirini birbirinden ayırmayız.’¹⁷⁰ buyurmuştur. Her ne kadar müfessirlere göre buradaki ayırımdan kasıt bir kısmına iman edip diğer kısmını inkâr etmek ise de durum böyledir. Anla!” Şeyh Muhyiddin de *el-Fütûhât*’ın 73. bâbında buna benzer şeyler zikretmiştir.

Soru: Peygamberlerin birbirinden faziletli olması, peygamber olmaları itibariyle midir, yoksa başka bir şeyden dolayı mıdır?

Cevap: Şeyh’in 258. bâbda dediği gibi, resuller, resul olmaları itibariyle birbirinden daha faziletli değildir. Aynı şekilde nebîler de nebî olmaları itibariyle birbirinden daha üstün değildir. Nebî ve resullerin fazileti, ortak olmadıkları başka bir hâlden dolayıdır. Zira hep birlikte bir makamda bulunan bir topluluk, ortak oldukları konuda eşittir. Aslanan budur. İmâm Ebu’l-Kâsım İbn Kasî (rh.a) ve onunla aynı görüşte olan bir topluluğa göre, bazen üstünlük meydana getiren husus da eşitliğe götürebilir. Dolayısıyla her resul bir açıdan fâdıl (faziletli), diğer bir açıdan mefdûl (daha az faziletli) olabilir. Her birisinin fazileti, başkasında bulunmayan bir şeyden dolayıdır. Mefdûlun fazileti de fâdılda bulunmayan bir durum nedeniyle. Buna bağlı olarak mefdûl kendisine tahsis edilmiş yön sebebiyle fâdıl olandan daha faziletli konuma gelir. Şeyh Muhyiddin şöyle demiştir “Bize göre böyle değildir. Bir toplulukta bulunan özelliklerin tamamı Hz. Muhammed’de (sav) olduğu gibi tek bir kişide toplanabilir. Böylece birbirlerine karşı onları üstün kılan niteliklerin toplamıyla o, topluluğun diğer fertlerinden üstün olur; zâid bir şeyle değil. Onların her birinden üstün olur [fakat] niceliksel bir derecelendirme ile değil. Bu [faziletler] toplamıyla o, topluluğun efendisi olur fakat fazilet açısından benzerlerinde olmayan bir şeyle temayüz etmez.”

168 Bakara, 2/253.

169 Nisâ, 4/125.

170 Bakara, 2/285.

وسمعت سيدي عليا الخواص رحمه الله يقول: الخوض في تفاصيل الأنبياء على التعيين من غير كشف فضول فإن نحو قوله: «مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللَّهُ» [البقرة: ٢٥٣] وقوله: «وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا» [النساء: ١٢٥] لا يؤخذ منه تفضيل أحدهما على الآخر على القطع للجهل بأي المقامين أفضل الخلّة أو الكلام انتهى. وسمعتة أيضا يقول: من فاضل بين الرسل بعقله فقد صدق عليه أنه فرق بين الرسل وقد قال تعالى: «لَا تُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ» [البقرة: ٢٨٥] وإن كان المراد بالتفريق عند المفسرين الإيمان ببعض والكفر ببعض فافهم انتهى. وذكر نحوه الشيخ محيي الدين في الباب الثالث والسبعين من الفتوحات.

فإن قلت: فهل فضل الرسل على بعضهم بعضا من حيث ما هم رسل أو غير ذلك؟

فالجواب: كما قاله الشيخ في الباب الثامن والخمسين ومائتين: أن الرسل لم يفضل بعضهم بعضا من حيث ما هم رسل. وكذلك الأنبياء لم يفضلوا على بعضهم من حيث كونهم أنبياء وإنما فضل الأنبياء والرسل بأحوال آخر ليست هي عين ما وقع فيه الاشتراك إذ ما من جماعة يشتركون في مقام إلا وهم على السواء فيما اشتركوا فيه، هذا هو الأصل. وقد يكون ما وقع به المفاضلة يؤدي إلى التساوي كما هو مذهب الإمام أبي القاسم بن قسي رحمه الله ومن وافقه من الطائفة. فيكون كل واحد من الرسل فاضلا من وجه مفضولا من وجه آخر. ففضل كل واحد بأمر لا يكون عند غيره، وفضل ذلك المفضول بأمر ليس عند الفاضل فيكون المفضول من ذلك الوجه الذي خص به يفضل على من فضل. قال الشيخ محيي الدين: والذي عندنا غير ذلك فيجمع لواحد جميع ما عند الجماعة كمحمد ﷺ، فيفضل الجماعة بجميع ما يفضل به بعضهم على بعض لا بأمر زائد فهو أفضل من كل واحد واحد ولا تفاضل فيكون سيد الجماعة بهذا المجموع فلا ينفرد في فضله قط بأمر ليس عند آحاد الجنس انتهى.

Ayrıca Şeyh İbn Kasî'nin sözlerini *el-Fütûhât*'ın 73. bâbının 29. cevabında naklederek şöyle demiştir: “İbn Kasî ve ona tâbi olanların söylediği bu görüşün sahibi, keşif ehlinden sayılmakla beraber, hakikatın gerektirdiği şekilde görüşünü ortaya koyamamıştır. Bize göre ‘Bazı nebîleri bazılarından üstün kıldık.’¹⁷¹ âyeti bağlamında, mufâdalanın (karşılıklı üstünlük) ma‘kûl olan anlamı, ‘Lutfumuzdan buna vermediğimizi ona, ona vermediğimizi de buna verdik.’ demektir. Fakat bu faziletler[den kasıt] şeref mertebelerinden olmalarıdır. Şöyle ki Allah (cc), onlardan birini, -celâline yaraşır bir şekilde- kendi elleriyle yaratmak ve melekleri ona secde ettirmek ile faziletli kılınmıştır ki bu Âdem'dir (as). Kimini -Musâ (as) gibi- kendisiyle konuşarak (kelâm) faziletli kılmış, kimini -Hz. İbrâhim gibi- hullet (dostluk) ile faziletli kılmış, kimini ise -Yâkub (as) gibi- safvet (arılık-safılık) ile üstün kılmıştır. Bunların tamamı şeref ve yüceliğe dair niteliklerdir. ‘Onun yaratması, kelâmından veya kelâmı, elleriyle yaratma sıfatından daha üstündür.’ denilemez. Çünkü bunların tamamı çokluk ve sayıyı kabul etmeyen bir tek zâta aittir. Aynı şekilde bütün mertebeler; ilâhî isim ve Rabbânî hakikatlerle bağlantılıdır. Dolayısıyla [niceliksel] bir derecelendirme yapan ‘İlâhî isimlerden bir kısmı diğerlerinden daha şereflidir.’ demiş gibi olur. Oysa ne şer‘an ne de aklen bunu söyleyen hiç kimse olamaz.”

Karşılıklı üstünlüğe (tefâdül) gelince, bu konuda Mu‘tezile ile Eş‘ariyye arasındaki görüş ayrılığı, meleğin beşerin havassından üstün olup olmadığı üzerinedir. Şeyh Muhyiddin *Levâkihu'l-Envâr* isimli eserinde şöyle demiştir “Meleklerle beşerin havassı arasındaki fazilet konusunda herhangi bir görüş ayrılığı söz konusu değildir. Çünkü faziletlerin mukayesesindeki şartlarından biri de onun aynı cinsteki fertler arasında yapılmasıdır. Oysa melek ile beşer farklı cinslerdir. Söz gelimi ‘Eşek attan daha üstündür.’ denilemez. Ancak ‘Bu eşek o eşekten daha üstündür.’ denilebilir. Şu var ki ‘Karşılıklı üstünlük [tefâdül] gerçektir ve ruhlardan ibaret olan hakikatler konusundadır.’ denilebilir. Bilindiği gibi beşerin ruhları meleklerdir. Buna göre melek, insanın bir parçasıdır ve bütün cüzden, cüz de bütündendir.” Bu ve onun bundan önceki sözleri üzerinde iyi düşün ve araştır.

171 İsrâ, 17/55.

ثم إن الشيخ نقل كلام ابن قسي في الجواب التاسع والعشرين من الباب الثالث والسبعين من الفتوحات ثم قال: وصاحب هذا القول الذي قاله ابن قسي ومن تبعه ما حرر القول على ما يقتضيه وجه الحق فيه مع أنه معدود من أهل الكشف. قال: والذي نقول نحن به أن معنى المفاضلة المعقولة من قوله: ﴿فَضَّلْنَا بَعْضَ النَّبِيِّنَ عَلَى بَعْضٍ﴾ [الإسراء: ٥٥]. أي: أعطينا هذا ما لم نعط هذا وأعطينا هذا ما لم نعط من فضله ولكن من مراتب الشرف فمنهم من فضله الله بأن خلقه بيده وكما يليق بجلاله وأسجد له ملائكته وهو آدم عليه السلام. ومنهم من فضله بالكلام كموسى عليه السلام، ومنهم من فضله بالخلعة كإبراهيم، ومنهم من فضله بالصفوة وهو يعقوب عليه السلام فهذه كلها صفات مجد وشرف. لا يقال: إن خلقه أشرف من كلامه ولا كلامه أشرف من صفة خلقه بيديه لأن ذلك كله راجع إلى ذات واحدة لا تقبل الكثرة ولا العدد، وأيضا فإن جميع المراتب مرتبطة بالأسماء الإلهية والحقائق الربانية، ومن فاضل فكأنه يقول: الأسماء الإلهية بعضها أشرف من بعض ولا قائل بذلك لا شرعا ولا عقلا انتهى.

وأما التفاضل والخلاف المنسوب بين الأشعرية والمعتزلة من قولهم الملك أفضل من خواص البشر وعكسه. فقد قال الشيخ محيي الدين: في كتابه لواقح الأنوار: لم يظهر لي وجه الخلاف في التفاضل بين خواص البشر والملائكة لأن من شرط التفاضل أن يكون بين جنس واحد والبشر والملك جنسان فلا يقال مثلا الحمار أفضل من الفرس، وإنما يقال: هذا الحمار أشرف من هذا الحمار. اللهم إلا أن يقال: إن التفاضل حقيقة إنما هو في الحقائق التي هي الأرواح وأرواح البشر ملائكة فالملك إذن جزء من الإنسان فالكل من الجزء والجزء من الكل انتهى. فليتأمل هذا وما قبله من كلامه ويحرر.

el-Fütûhât'ın 47. bâbında ise şöyle demiştir: “Bir kesimin hataya düştüğü hususlardan biri de meleklerin aksine insanların ilimde ilerleme katetmesini gerekçe göstererek onların meleklerden daha üstün olduklarına dair görüşleridir. Karşılıklı üstünlüğün (yani bunu derecelendirmenin) vuku bulacağı ne bir sınıf ne de mertebelerden bir mertebe belirlemeden sadece insanın meleğin aksine ilimde ilerliyor olmasını ileri sürmüşlerdir.” Şöyle demiştir: “Onların hatalarının sebebi, keşfedememiş olmalarıdır. Şayet keşfetmiş olsalardı, ilimde ilerlemenin insan, cin, melek gibi ölümle nitelenen; dünya, berzah ve âhiret gibi aşamalardan geçen bütün canlıların bir gereği (lâzım) olduğunu görürlerdi. Şayet meleklerin ilimde ilerlemeleri söz konusu olmasaydı ve ilmin artması kendilerine yasaklanmış olsaydı, Âdem onlara tüm isimleri öğrettiğinde ilimleri artmazdı. Fakat Hz. Âdem melekleri[n bilgisini, daha önce] sahip olmadıkları isimlere dair ilâhî bilgiyle artırmış, onlar da Allah'ı tenzih ve takdis etmişlerdir.”

Soru: O hâlde melekler de ilimde ilerleme konusunda bize eşit midir?

Cevap: Evet, onların kendisiyle ilerleme katedecekleri bir ameli olmadığından, amelin aksine ilimde ilerleme katedebilirler. Bu, orada teklif söz konusu olmadığı için, bizim cennette ilerleme katedeceğimiz bir amelimizin olmaması gibidir. Bu açıdan biz ve onlar âhirette eşitiz.

Soru: Bizim ilim ve amelde ilerlememiz, başkasına karşı daha şerefli olmamız bağlamında mıdır yoksa imtihan bağlamında mıdır?

Cevap: Şeyh Muhyiddin'in dediği gibi: “Bu Hak Teâlâ'nın başkasını değil, bizi imtihan etmesi için, imtihan bağlamındadır. ‘Beşerin kâmil olanları, ilerlemeleri açısından mutlak olarak daha üstündür.’ diyen kimse bunu anlamamıştır. Şayet bunun imtihan olduğunu bilselerdi, terakkî ile üstünlük olduğu iddiasında bulunmazlardı.” Şeyh 367. bâbın sonlarında “Eş'arîlerin, insanların havassının diğerlerinden üstün olduğuna dair görüşlerini destekleyen hususlardan biri de şudur: Âdem'in yaratılışından beri Hak Teâlâ rüyada sûretinin şerefi ve istikametinden dolayı sadece Âdem'in sûretinde görülmüştür. Âdem'in yaratılışından önce ise rüyada görene âlemdaki tüm sûretlerde tecellî etmiştir. Burada âlemin tümünden maksadın insan-ı kâmil olduğu anlaşılır. Şüphesiz ki Allah Teâlâ Âdem'i yarattığında onun bütün hakikatleri âleme yayılmıştı. Hak Teâlâ bu hakikatleri tüm âlemden çağırdı. Toplandılar ve bunların yekûnundan insan oldu. O büyük halifedir ve Allah Teâlâ'nın ilminin hazinesidir.”

وقال في الباب السابع والأربعين من الفتوحات: مما غلط فيه جماعة قولهم إنما كان ابن آدم أفضل من الملك لكون ابن آدم له الترقى في العلم، والملك لا ترقى له ولم يقيدوا صنفاً ولا مرتبة من المراتب التي يقع بها التفاضل إلا كون ابن آدم يترقى بخلاف الملك قال: وسبب غلطهم عدم الكشف، ولو كشف لهم لرأوا الترقى في العلم لازماً لكل حيوان من الإنس والجن والملائكة وغيرهم ممن اتصف بالموت ٥ دنيا وبرزخا وآخرة. ولو أن الملائكة لم يكن لها ترقى في العلم وحرمت المزيد فيه ما قبلت الزيادة من آدم حين علمها الأسماء كلها فإنه زادهم علماً إلهياً بالأسماء لم تكن عندهم فسبحوه تعالى وقُدسوه.

فإن قلت: فإذا الملائكة مساوون لنا في الترقى بالعلم؟

١٠ فالجواب: نعم بخلاف الترقى بالعمل فلا أعمال لهم يترقون بها كما لا نترقى نحن في الجنة بالأعمال التي نفعلها هناك لزوال التكليف فنحن وإياهم في ذلك سواء في الآخرة.

فإن قلت: فهل ترقينا بالعلوم والأعمال من باب الشرف لنا على غيرنا أو من باب الابتلاء؟

١٥ فالجواب: كما قاله الشيخ محيي الدين: إن ذلك من باب الابتلاء ليلبونا الحق به تعالى لا غير ولم يفهم ذلك من قال: الكامل من البشر أفضل مطلقاً من حيث ترقيه ولو علموا أن ذلك ابتلاء ما فضلوا به انتهى. وقال الشيخ في أواخر الباب السابع والستين وثلاثمائة: مما يؤيد قول الأشعرية أن خواص البشر أشرف من غيرهم كون الحق تعالى من حين خلق آدم ما رؤي في المنام قط إلا على صورته لشرفها واستقامتها وكان قبل خلق آدم يتجلى للرأي في المنام في كل صورة في العالم ومن ٢٠ هنا يعلم أن المقصود من العالم كله إنما هو الإنسان الكامل فإن الله تعالى لما خلقه كانت حقائقه كلها متبددة في العالم كله فناداه الحق تعالى من جميع العالم فاجتمعت فكان من جميعها الإنسان فهو الخليفة الأعظم وخزانة علم الله تعالى انتهى.

Soru: Şayet melek de insan gibi terakkî edebiliyorsa Cebrâîl'in "Bizden olan herkesin bilinen bir makamı vardır."¹⁷² şeklindeki sözünün anlamı nedir? Bu sadece meleklerle has mıdır yoksa bütün yaratıkların bilinen bir makamı var mıdır?

5 **Cevap:** Evet, her mahlûkun Allah'ın ilminde belirlenmiş ve takdir edilmiş bir makamı vardır ve bu, mahlûk tarafından bilinmez. Herkes nefesinin bitmesiyle o makama varmış olur. Son nefes; kişinin üzerinde vefat edeceği, onun bilinen makamı olarak tezahür eder. Bu nedenle sülûke davet edildiklerinde; meşrû davete icâbetle yücelerek, iradî olan emre icâbet etmekle de alçalarak
10 seyr ü sülûk ederler. Bunu ancak maksat gerçekleştiğinde fark ederler. Bu nedenle cin ve insan olan her şahsın sülûkü, kendisine tayin edilen makamda son bulur ve bir kısmı şakî, bir kısmı da saîd olur. Bu ikisinin dışındaki mahlûkât ise, hiçbir zaman kendisinden inmediği makamındadır. Orada ikamet ettiği için, oraya varmak için kendisine emredilmesine gerek yoktur. Bu durum me-
15 lek, hayvan, maden ve bitkiler için aynıdır. Bunlar Allah Teâlâ katında saîddir ve onlara erişecek bir şekâvet de söz konusu değildir. İşte böylece cin ve insanın, meleklerin "Her birimizin bilinen bir makamı vardır." şeklindeki sözüne dâhil oldukları sana âşikâr oldu. **En doğrusunu Allah bilir.**

Ey kardeş, meleklerin, insanların havassından daha faziletli olduğuna
20 dair görüş, Şeyh'e de nispet edilmektedir ve ben bunu *el-Fütûhât*'ın Mısır nüshalarında gördüm. Önsözde Mısır nüshalarında sokuşturmaların olduğunu belirtmiştik. Şeyh'in, isnat zinciriyle kendisinden rivayet edilen Konya nüshasıyla karşılaştırılan nüshada gördüklerim, beşerin havassının meleklerden daha faziletli olduğu şeklindedir. Bunu Şeyh'in 383. bâbda,
25 Hz. Muhammed'in (sav) meleklerin havassından daha faziletli olduğuna dair uzun açıklamalardan sonra verdiği şiiri de desteklemektedir:

Bizim söylediklerimizi sadece bir adam idrak eder

Ki o Mele-i a'lâyî ve elçileri geçmiştir

Bu resul, Allah'ın resulü olan Ahmed'imizdir

30 Vasıflarında kâmil, vesîlenin sahibidir

Mu'tezile mezhebinin, meleklerin Allah Resulü'nden (sav) daha faziletli olduğuna dair görüşünü Şeyh'e nispet etmekten sakın! **Allah seni hidâyetten ayırmasin.**

172 Saffât, 37/16.

فإن قلت: فإذا كان الملك يترقى كالbشر فما معنى قول جبريل ﴿وَمَا مِنَّا إِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَّعْلُومٌ﴾ [الصافات: ١٦٤]؟ وهل جميع الخلق غير الملك لهم كذلك مقام معلوم أو ذلك خاص بالملك؟

فالجواب: نعم لكل مخلوق في علم الله تعالى مقام معين مقدر مغيب عن ذلك المخلوق. وإليه ينتهي كل شخص بانتهاء نفسه، فأخر نفس يتشخص هو مقامه المعلوم الذي يموت عليه. ولهذا دعوا إلى السلوك فسلكوا علوا بإجابة الدعوة المشروعة وسفلا بإجابة الأمر الإرادي من حيث لا يعلمون إلا بعد وقوع المراد فكل شخص من الثقلين ينتهي في سلوك المقام الذي عين له. فمنهم شقي وسعيد فكل مخلوق سواهما فهو في مقامه لم ينزل عنه. فلم يحتاج أن يؤمر بالسلوك إليه لإقامته فيه سواء كان ذلك ملكا أو حيوانا أو معدنا أو نباتا. فهو سعيد عند الله تعالى لا شقاء يناله فقد بان لك أن الثقلين داخلان في قول الملائكة ﴿وَمَا مِنَّا إِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَّعْلُومٌ﴾ [الصافات: ١٦٤] والله أعلم.

واعلم يا أخي أن القول بتفضيل الملائكة على خواص البشر قد نسب للشيخ محيي الدين وهو الذي رأيته في نسخ الفتوحات بمصر. وقد قدمنا في الخطبة أن نسخ مصر مما دس فيها على الشيخ والذي رأيته في النسخة المقابلة على نسخة الشيخ بقونية المروية عنه بالإسناد أن خواص البشر أفضل من خواص الملائكة. ويؤيده ما قاله الشيخ من الشعر أول الباب الثالث والثمانين وثلاثمائة من تفضيل محمد ﷺ على خواص الملائكة بعد كلام طويل:

وليس يدرك ما قلنا سوى رجل قد جاوز الملاء العلوي والرسلا

ذاك الرسول رسول الله أحمدنا رب الوسيلة في أوصافه كملا

انتهى.

فإياك أن تنسب إلى الشيخ القول بمذهب أهل الاعتزال الشامل لتفضيل الملك على رسول الله ، والله يتولى هداك.

OTUZ DOKUZUNCU MEBHAS

Meleklerin Sıfatları, Kanatları ve Hakikatleri İle Melekler Hakkında Tasnif Edilen Hiçbir Kitapta Bulunmayan, Onlarla İlgili Hârikulâdeliklerin Zikri Hakkındadır. Bu Mebhasın Yöntemi Keşif ve Mebhas İçerisinde Bulunan Şerefli Nakillerdir

Bil ki 33. Mebhas'ta meleklerin vahyi indirmesi konusunda nefis değerdendirmeler verildi, oraya bak! Burada bizi ilgilendiren ehl-i hakka göre meleklerin latîf cisimler olduğunu bilmendir. Onların şekillere girme ve tebdil-i kıyafet yapma yeteneği vardır. Zor fiilleri yapabilirler; şerefli, aziz kullardır. Devamlı olarak taat üzeredirler, muhalefet etmek ve fîsk işlemekten mâsumdurlar. Allah Teâlâ'nın izniyle bu mebhasta izah edileceği üzere erkeklik ve dişilikle nitelenemezler.

Soru: Yıldızlar, güneş ve ay melek midir yoksa meleklerin kürsüler midir?

Cevap: Şeyh'in *el-Fütûhât*'ın 60. bâbında dediği gibi, "Yıldızların tamamı, güneş ve ay meleklerin binitleridir. Bu, Allah Teâlâ'nın göklerde meleklerden seçkinler (nukebâ) belirlemesi nedeniyledir. Her meleğe, içinde seyrân edeceği bir yıldız merkep olarak tayin etmiştir. Felekleri de her gün bir devir olmak üzere onların içinde döner vaziyette yaratmıştır. Dolayısıyla ne semâ ne de arz memleketindeki hiçbir olay onların gözünden kaçmaz. Bu kürsülerdeki melekler arasında ordular, emirler ve krallar vardır." Bunu uzun uzadıya anlatmıştır. Daha sonra "Tebaasının hâlini dikkate almayan, onlar arasında adâleti tesis etmeyen ve onlara layık ihsanlarda bulunmayan her kral, zemmedilmeyi hak etmiştir." demiştir.

Soru: Göklerin velîleriyle yerin velîleri arasında bir irtibat var mıdır?

Cevap: Göklerin velîleriyle yerin velîleri arasında münasebetler ve yerdeki velîlere adâletle uzanan, şâibelerden arınmış ve ayıplardan uzak bir takım bağıntılar (rakîka)¹⁷³ vardır. Yerdeki bu velîlerin ruhları, yetenekleri ölçüsünde meleklerin ruhlarını ve onların inceliklerini kabul ederler.

173 Rakîka: Hakikatler veya zâtlar arasında uzayan bağlardır; bunlar göze ulaşan ışınlar benzer. Bu rakâik sadece yayılmaz, aynı zamanda bize de ulaşır. Rakîka kendisinden çıktığı her hakikati daha üst ve daha aşağı hakikatlere bağlar. Bu hakikatler sayesinde üst hakikatlerden alttakilere varlık ve bilgi yardımı ulaşır. Rakîka teriminin kullanımı İbnü'l-Arabî'de bilgi yardımı özelliğine dayanarak müşahede, tecelli ve vâridat türlerini içerecek şekilde genişler." bk. *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, Suad el-Hakim, İstanbul, 2005, s. 532-534.

المبحث التاسع والثلاثون

في بيان صفة الملائكة وأجنحتها وحقائقها وذكر نفائس تتعلق بها لا توجد في كتاب أحد ممن صنف في الملائكة فإن منزع هذا المبحث الكشف والنقول فيه عزيزة

٥ اعلم أنه قد تقدم في المبحث الثالث والثلاثين نفائس في بيان نزول الملائكة بالوحي فراجع. والذي يخصنا هنا أن تعلم أن الملائكة عند أهل الحق أجسام لطيفة. ولهم قوة التشكل والتبدل، قادرون على الأفعال الشاقة، عباد مكرمون، مواظبون على الطاعات، معصومون من المخالفات والفسق لا يوصفون بذكورة ولا أنوثة. كما سيأتي إيضاحه في هذا المبحث إن شاء الله تعالى.

١٠ فإن قلت: هل النجوم والشمس والقمر أملاك أو منصات أملاك؟

فالجواب: كما قاله الشيخ في الباب الستين من الفتوحات: أن جميع النجوم والشمس والقمر مراكب للملائكة. وذلك لأن الله تعالى قد جعل في السموات نقباء من الملائكة، وجعل لكل ملك نجما هو مركب له يسبح فيه وجعل الأفلاك تدور فيهم في كل يوم دورة فلا يفوتهم شيء من أحوال المملكة السماوية والأرضية وأملك هذه المنصات منهم جنود وأمراء وملوك وطال في ذكرهم. ثم قال: فكل سلطان لا ينظر في أحوال رعيته ولا يمشي بالعدل بينهم ولا يعاملهم بالإحسان الذي يليق بهم فقد استحق العذل.

فإن قلت: فهل بين ولاية السموات وولاية الأرض ارتباط؟

٢٠ فالجواب: بين ولاية السموات وولاية الأرض مناسبات ورقائق تمتد بهم إلى ولاية أهل الأرض بالعدل مطهرة من الشوائب مقدسة من العيوب فتقبل أرواح هؤلاء الولاة الأرضيين من أرواح الملائكة ورقائقها بحسب استعداداتهم.

Yerdeki velîlerden yeteneği güçlü ve güzel olan kimse, meleklerden kendisine uzanan bu rakîkaları; temiz ve duru, şâibelerden arınmış ve herhangi bir değişiklik olmadan kendi sûreti üzere kabul eder, adâlet valisi ve fazilet imamı olur. Yeteneği düşük olan ise bu açık emri kabul eder ve onu kendi düşük ve kötü olan şekline döndürür, haksızlık valisi ve zulüm nâibi olur. Sadece kendi nefsinı kınar. Şeyh, *Tenezzülâtü'l-Müsulîyye*'de bu konuya geniş yer vermiştir.

Soru: Melek de cine benzer şekilde dilediği gibi farklı hâllere girebilir mi?

Cevap: Evet, bu mebhasın baş tarafında geçtiği üzere, olabilir.

Soru: Beşerin kâmil olanları, melekler gibi başka bir sûrete girebilirler mi?

Cevap: Şeyh'in 311. bâbda dediği üzere "Kadîbü'l-Bân gibi kâmil olan insanlarda, başka bir insan kılığında görünme kuvveti vardır. Ancak meleklerin kâmillerinin başka bir melek kılığında görünme kudretleri yoktur. Dolayısıyla Cebrâîl, İsrâfil'in sûretinde görünemez. Tersî de mümkün değildir. Dolayısıyla insanın kudretinde olan bazı şeylerin meleklerin kudreti kapsamında olmadığı anlaşılmaktadır."

Soru: Hz. Muhammed'de (sav) olduğu gibi, hangi meleğin makamı mutlak olarak en yüksektir?

Cevap: Bu konuda herhangi bir nas görmedik. İnsanın akıyla semavî melekler veya başkaları arasında fazilet sıralaması yapması doğru olmaz. Açık bir nas olmadıkça "Cebrâîl, İsrâfil'den veya Mikâîl'den daha üstündür ya da Azrâîl, semavî meleklerden olan İsmâîl'den daha üstündür." denilmez.

Soru: Mele-i A'lâ da insanlar gibi peygamber veya velî olmakla nitelenebilir mi?

Cevap: Mele-i A'lâ, peygamber ya da velî olmakla nitelenemez. Zira şayet peygamber ya da velî olsalardı, Âdem'in (as) kendilerine öğrettiği isimleri bilirlerdi. Zira mârifetullah, O'nun isimlerini bilme ölçüsünde gerçekleşir. Kulun O'nu bilmemesi de isimlerini bilmemesi ölçüsündedir.

Soru: Meleklerin tamamı hayır âleminde midir? Bu görüşte iseniz, nasıl "Allahım, cimriye telef ver!" demiş ve müminin malının telef olması için onun aleyhine dua etmişlerdir?

فمن كان من ولاية الأرض استعداده قويا حسنا قبل ذلك الأمر الذي امتد إليه من رقائق الملائكة طاهرا مطهرا من الشوائب على صورته من غير تغيير فكان والي عدل وإمام فضل. وأما من كان استعداده رديئا فإنه يقبل ذلك الأمر الظاهر فيرده إلى شكله من الرداءة والقبح. فكان والي جور ونائب ظلم فلا يلومن إلا نفسه انتهى. وقد بسط الشيخ الكلام على ذلك في التنزيلات الموصلية.

فإن قلت: فهل في قوة الملك أن يتطور كيف شاء كالجن؟

فالجواب: نعم، كما مر في أول المبحث.

فإن قلت: فهل في قدرة الكامل من البشر أن يظهر في صورة غيره كالملائكة؟

فالجواب: كما قاله الشيخ في الباب الحادي عشر وثلاثمائة: أن في قوة الكامل

من البشر كقضييب البان وغيره أن يظهر في صورة غيره من البشر. وليس في قوة

الكامل من الملائكة أن يظهر في صورة غيره من الملائكة. فلا يقدر جبريل يظهر في

صورة إسرافيل، ولا عكسه. فعلم أن في قوة الإنسان ما ليس في قوة الملك.

فإن قلت: فأَي الملائكة أكبر مقاما على الإطلاق كما هو الحال في محمد ﷺ؟

فالجواب: لم نطلع من ذلك على نص ولا ينبغي لأحد أن يفاضل بعقله بين

الملائكة السماوية ولا غيرهم، فلا يقال جبريل أفضل من إسرافيل ولا أفضل من

ميكائيل ولا عزرائيل أفضل من إسماعيل الذي هو ملك السماء إلا بنص صريح.

فإن قلت: فهل يوصف الملائكة الأعلى بأنهم أنبياء وأولياء كالنبي؟

فالجواب: لا يوصف الملائكة الأعلى بأنهم أنبياء أو أولياء، لأنهم لو كانوا أنبياء أو

أولياء ما جهلوا الأسماء التي علمها لهم آدم عليه السلام. إذ معرفة الله تعالى تكون

بحسب المعرفة بأسمائه وجهل العبد به يكون بحسب جهله بها.

فإن قلت: فهل جميع الملائكة من عالم الخير. فإن قلتهم بذلك فكيف قالوا: اللهم

أعط ممسكا تلفا ودعوا على مال المؤمن بالإتلاف؟

Cevap: Şeyh'in *el-Fütûhât*'ın "Zekât Bâbı"nda dediği gibi "Bu müminin elem duyacağı şekilde malının telef olmasına yönelik bir dua değildir. Aslında Allah'ın (cc) rızası için infak etsin diye yapılan bir duadır. Dolayısıyla kendi isteğiyle infak eden mümin gibi o da ecir alır. Zira melek, hayır âleminde-
 5 dir, mümine zarar göreceği bir duada bulunmaz. 'Allahım, cimriye telef ver!' sözünün anlamı, 'Malını senin rızâna uygun olarak infak etmeyen kimseyi infak eden kıl ve infak ettiğini yerine koy. Ey Rabb'imiz, şayet ezeli ilminde onun kendi isteğiyle infak etmesini takdir etmemişsen, malını telef et ki belâyâ mâruz kalan kimselerin ecrini alsın, böylece hayır ona dokunsun.' demektir.
 10 Dolayısıyla daha önce belirtildiği gibi, bu onun hakkında hayır duadır. Meleklerin makamını bilmeyenlerin sandığı gibi değildir. Melek, özellikle de Allah'ın varlığına, birliğine ve O'ndan gelenlere iman eden bir mümin hakkında asla şerri istemez." Şeyh şöyle demiştir: "Meleklerin duasının iki açıdan kabul edildiğinden şüphe yoktur. 1. Meleklerin temiz oluşundan dolayı. 2. Duanın,
 15 başkası hakkında yapılan dua olmasından dolayı. Buna göre mal sahibine yapılan söz konusu dua, Allah'a isyan etmeyen meleklerin diliyle yapılan bir duadır. Sonuç olarak telef etmekle kastedilen, infaktır. Ancak melek iki lafzın arasını ayırmıştır." **En doğrusunu Allah bilir.**

Soru: Rasat ehlinin yaptığı gibi Allah Teâlâ'ya yemin ederek melekleri
 20 semâdan indirmek beşerin kuvveti kapsamında mıdır?

Cevap: Üzerine yemin etmek sûretiyle yahut başka bir şekilde meleklerden birini semâdan indirmek beşerin kuvveti kapsamında değildir. Zira âyette "Biz ancak Rabb'inin emriyle ineriz."¹⁷⁴ buyurulmuştur. Rabb'in emri dışında inmeyen bu gibilere ne bitkilerin özelliği ne de Allah'a (cc) onlar için yemin etmek
 25 tesir eder. Şeyh 25. bâbda bunu zikrederek şöyle demiştir: "Bu durum, semavî gezegenlerin ruhlarının aksinedir. Çünkü bunlar esmâ ve buhar/tütsü gibi şeylerle indirilirler. Zira bu, mânevî bir iniş ve hâli/içi boş sûretleri müşâhede edıştır. Gezegenlerin kendileri, gökteki yerlerini terk etmezler. Âriflere göre, Yüce Allah, kevn ve fesad âleminde onların ışınlarının düştüğü yerlerde birtakım tesir-
 30 ler meydana getirir. Ancak bu Allah Teâlâ'nın izniyle olur. Bu; su içince kanma, yemek yeyince tokluk ve mevsimi gelip yağmur yağdığında ve güneş açtığında tohumun bitmesi gibi Hakîm ve Âlîm olan Allah'ın bir hikmetidir."

فالجواب: كما قاله الشيخ في باب الزكاة من الفتوحات: ليس ذلك دعاء على مال المؤمن بالإتلاف الذي يتألم منه المؤمن. وإنما هو دعاء له بأن ينفقه في مرضاة الله عز وجل فيؤجر عليه كما يؤجر المنفق اختياراً لأن الملك من عالم الخير لا يدعو على مؤمن بما يضره. فمعنى قوله: اللهم اعط ممسكاً تلفاً أي: اجعل الممسك ينفق ماله في مرضاتك فتخلفه عليه، وإن كنت يا ربنا، لم تقدر في سابق علمك أن ينفقه باختياره، فأتلف ماله عليه حتى تأجره فيه أجر المصاب ليصيب خيراً. فهو دعاء له بالخير كما مر لا كما يظنه من لا معرفة له بمقام الملائكة. فإن الملك لا يدعو بشرّ لا سيما في حق المؤمن بوجود الله وتوحيده وبما جاء من عنده. قال الشيخ: ولا شك أن دعاء الملك مجاب لوجهين: الأول: لطهارته. والثاني: كونه دعاء في حق الغير. فهو دعاء لصاحب المال بلسان لم يعص الله به وهو لسان الملك. فعلم أن المراد بالإتلاف الإنفاق لكنه أي: الملك غاير بين اللفظين والله أعلم.

فإن قلت: فهل في قوة البشر أن ينزل الملك من السماء بالإقسام عليه بالله تعالى كما يفعل أهل الرصد؟

فالجواب: ليس في قوة البشر أن ينزل واحداً من الأملاك من السماء بإقسام عليه أو غير ذلك لقوله تعالى: ﴿وَمَا نَنْزِلُ إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ﴾ [مريم: ٦٤] فلا يؤثر في مثل هؤلاء الذين لا يتنزلون إلا بأمر الرب خاصة نبات ولا إقسام عليهم بالله عز وجل، كما ذكره الشيخ في الباب الخامس والعشرين. قال: وهذا بخلاف أرواح الكواكب السماوية فإنها تنزل بالأسماء والبحورات وأشباه ذلك لأنه تنزل معنوي ومشاهدة صور خالية. فإن ذات الكواكب لم تبحر في السماء عن مكانها وإنما جعل الله تعالى لمطارح شعاعها في عالم الكون والفساد تأثيرات عند العارفين بذلك لكن بإذن الله تعالى كوجود الري عند شرب الماء والشبع عند الأكل ونبات الحبة عند دخول الفصل بنزول المطر والصحو حكمة أودعها الحكيم العليم.

Soru: Allah'ın “Onlar, Allah ile görülmez varlık türleri arasında da bir soy birliği yakıştırdılar.”¹⁷⁵ âyetinin anlamı nedir? Bunlar cin midir yoksa onların meleklerin Allah Teâlâ'nın kızları olduğuna dair meşhur sözlerindeki gibi, melek midir?

Cevap: Burada cinle kastedilen melektir. “Cin” olarak isimlendirilmesinin sebebi, bizimle aynı mecliste oturdukları hâlde gözlerden gizlenmiş olmalarıdır. Biz onları göremeyiz zira Yüce Allah, onlarla insanların gözleri arasına gizli bir örtü koymuştur. Nasıl söz konusu örtü bize gizli ise onlar da bu örtü sayesinde bizden gizlenmişlerdir. Bize görünmeyi dilemedikleri müddetçe onları göremeyiz. Şeyh bunu, 369. bâbda zikretmiştir. Burada şöyle demiştir “Cinlerin, insanlarla birlikte olan ve gece gündüz aramızda bizi takip eden meleklerden olduğu açıktır. Normalde onları göremeyiz ancak Allah (cc) cinlerin bu yönde bir isteği olmaksızın, bir insanın onları görmesini istediğinde, görmesini istediği kimsenin gözünden perdeyi kaldırır ve o da onları idrak eder. Yüce Allah, ya meleğe zuhur etmesini emreder ve biz de onu görürüz ya da örtüyü önümüzden kaldırır ve gözle meleği görürüz. Ancak onları gördüğümüzde bizimle konuşmaları doğru olmaz. Zira bu sadece peygamberlere has bir özelliktir. Velî ise meleği görse bile, onun kendisiyle konuştuğunu görmez. Şayet melek kendisiyle konuşursa, onun şahsını görmez. Dolayısıyla hem görme hem de konuşma sadece peygamber için gerçekleşir.”

Soru: Meleğin kötülükten bir payı var mıdır?

Cevap: Meleğin kötülükten herhangi bir payı söz konusu değildir. Hârût ve Mârût hakkında nakledilenlere gelince, bunların hiçbirisi sahih değildir. Kötülük (şekâvet) ve iyilik (saadet) sadece insanlarla cinlere hastır, vesselâm!

Soru: Meleklerle, Âdem'e secde etmelerinin emredilmesinin sebebi nedir? Onun en güzel şekilde yaratılmış (ahsen-i takvîm) olması mı yoksa onlara isimleri öğretmesi mi?

Cevap: Şeyh'in 369. bâbda ilimlerle ilgili olarak söylediği gibi, meleklerin Âdem'e secdesi, onlara isimleri öğretmesi için değildir. Onun en güzel şekilde yaratılmış (ahsen-i takvîm) olmasından dolayıdır. İleride bu secdenin sebebinin, meleklerle olan gizli bir gazaptan dolayı olduğu gelecektir.

فإن قلت: فما المراد بقوله تعالى: ﴿وَجَعَلُوا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجَنَّةِ نَسَبًا﴾ [الصفات: ١٥٨]. هل هو الجن أو الملائكة كما هو المشهور من قولهم في الملائكة إنهم بنات الله تعالى عن ذلك؟

فالجواب: المراد بالجنة هنا الملائكة وسموا جنة لاستتارهم عن العيون مع كونهم يحضرون معنا في مجالسنا ولا نراهم لأن الله تعالى جعل بينهم وبين أعين الناس حجابا مستورا فكما أن الحجاب مستور عنا فهم كذلك مستورون بالحجاب عنا فلا نراهم إلا إذا شأوا أن يظهرنا لنا. ذكره الشيخ في الباب التاسع والستين وثلاثمائة، قال فيه: ولا يخفى أن الجنة من الملائكة الذين يلازمون الإنسان ويتعاقبون فينا بالليل والنهار ولا نراهم عادة ولكن إذا أراد الله عز وجل لأحد من الإنس أن يراهم من غير إرادة منهم لذلك رفع الله الحجاب عن عين الذي يريد الله أن يدركهم فيدركهم. وقد يأمر الله الملك بالظهور لنا فنراهم أو يرفع الغطاء عنا فنراهم رأي العين، لكن لا يصح كلامهم لنا إذا رأيناهم. فإن ذلك من خصائص الأنبياء وأما الولي فإن رأى الملك لا يراه مكلما له وإن كلمه الملك لا يرى شخصه فلا يجمع بين الرؤية والكلام إلا نبي.

فإن قلت: فهل للملك حظ في الشقاء؟

فالجواب: لا حظ للملك في الشقاء. وأما ما نقل عن هاروت وماروت فلا يصح منه شيء. فالشقاء والسعادة خاصان بالجن والإنس والسلام.

فإن قلت: فما السبب الذي أمرت الملائكة بالسجود لأدم لأجله هل هو لكونه في أحسن تقويم أو لتعليمهم الأسماء؟

فالجواب: كما قاله الشيخ في علوم الباب التاسع والستين وثلاثمائة: إن سجدوا للملائكة لأدم ليس لأجل تعليمهم الأسماء وإنما ذلك لأجل كونه في أحسن تقويم. وسيأتي قريبا أن سبب السجود كان عن إغضاب خفي على الملائكة.

Soru: Neden Âdem'in kendilerinden üstün olduğunu bilmelerinden önce, ona secde etmeleri emredildi?

Cevap: Melekleri imtihan etmek için, ona öğrettiği isimlerinden dolayı kendilerinden daha faziletli olduğunu bilmeden önce bunu yapmaları (secde) kendilerine emredildi. Şayet onun ilimle ortaya çıkmasından sonra secde sözü konusu olsaydı, İblîs bundan kaçınmaz ve “Ben ondan daha hayırlıyım.”¹⁷⁶ demez, ona karşı büyüklük taslamazdı. Bu nedenle “Balçıktan yarattığın birine mi secde edeyim?”¹⁷⁷ ve “Beni ateşten onu ise balçıktan yarattın.”¹⁷⁸ demiştir. Oysa nâr (ateş), ışık verdiği için senin en-Nûr ismine balçıktan daha yakındır.

Soru: O hâlde Allah Teâlâ'nın meleklerle Âdem'in hilâfetine bildirmesi Allah Teâlâ'nın onlardan aktardıklarından sonra olmuştur.

Cevap: Evet, bu nedenle onun kıssasında “Meleklerle Âdem'e secde edin dediğimiz zaman”¹⁷⁹ denilmiştir. Mâzi fiili ve 3. edatıyla gelmiştir. Bu, bir süre geçtiği içindir. Bu meselenin üzerinde dur ki Âdem'in ilimle faziletinin, salt kendisine secde edilme faziletinden daha yüksek olduğunu ve şeriatın niçin insanı insana secde etmekten nehyettiğini bilesin. Bu insanın kendine secde etmesidir ki o kendisinin benzeridir ve bir şey kendine boyun eğmez. Şâri' olan Hz. Peygamber (sav), kendisine eğilmeyi de yasaklamış, musâfaha etmemizi emretmiştir.

Soru: Âdem'e secde etmelerinin emredilmesi, melekleri imtihan etmek için midir yahut başka bir şeyden dolayı mıdır?

Cevap: Şeyh'in 341. bâbda dediği gibi, bu sadece Allah'ı (cc) bilen âlimlerin hissedeceği, Allah'ın meleklerle olan gizli bir gazabından dolayı onları imtihan etmesi içindir. Zira onlar, Hak Teâlâ'nın Âdem'i yeryüzünde halife kılmasına itiraz ettiler. Şayet itiraz etmemiş olsalardı Allah'ın (cc) kulu olan Âdem'e secde etmeleri emredilmezdi. Şeyh şöyle demiştir “Âlemde meydana gelen bütün cezalar, bunun gibi gizli ya da açık bir gazaptan dolayıdır. Çünkü Allah Teâlâ âlemi yarattıklarına yönelik rahmetle yaratmıştır. Rahmet ise gazabın aksine intikam özelliğine sahip değildir. Oysa gazap, intikam özelliğine sahiptir fakat tabaka tabakadır.” Şöyle demiştir “İntikamın meydana gelmesi, kâfirlerin dışındakiler için, temizliktir. Bu, esrar ilimleri kapsamındadır, bunu sakla!”

176 A'râf, 7/12.

177 İsrâ, 17/61.

178 A'râf, 7/12.

179 Bakara, 2/34.

فإن قلت: فلم أمروا بالسجود لآدم قبل أن يعرفوا فضله عليهم؟

فالجواب: إنما أمروا بذلك قبل أن يعرفوا فضله عليهم بما علمه الله له من الأسماء امتحانا للملائكة، ولو أن السجود كان بعد ظهوره بالعلم ما أبى إبليس ولا قال ﴿أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ﴾ [الأعراف: ١٢] ولا استكبر عليه ولهذا قال: ﴿أَسْجُدْ لِمَنْ خَلَقْتَ طِينًا﴾ [الإسراء: ٦١]؟ وقال: ﴿خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ﴾ [الأعراف: ١٢] ٥
والنار أقرب إلى اسمك النور من الطين لإضاءةها.

فإن قلت: فإذن ما كان إعلام الله تعالى للملائكة بخلافه آدم إلا بعد ما أخبر الله تعالى عنهم؟

فالجواب: نعم ولهذا قال في قصته: ﴿وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ﴾ [البقرة: ٣٤] ١٠
فأتى بالماضي من الأفعال وبأداة إذ وهي لما مضى من الزمان. فاجعل بالك من هذه المسألة لتعلم فضل آدم بعلمه على فضله بالسجود له لمجرد ذاته ولتعلم أيضا لماذا نهى الشرع أن يسجد إنسان لإنسان فإنه سجد الشيء لنفسه فإنه مثله والشيء لا يخضع لنفسه. وقد نهى الشارع ﷺ عن الانحناء أيضا وأمرنا بالمصافحة.

فإن قلت: فهل كان الأمر بالسجود لآدم ابتلاء للملائكة أو لأمر آخر؟

فالجواب: كما قاله الشيخ في الباب الحادي والأربعين وثلاثمائة: إن ذلك ابتلاء من الله للملائكة عن إغصاب خفي لا يشعر به إلا العلماء بالله عز وجل لأنها اعترضت على الحق تعالى في جعله آدم خليفة في الأرض. ولو أنها ما اعترضت ما ابتليت بالسجود لآدم الذي هو عبد الله عز وجل، قال الشيخ: وهكذا كل مؤاخذا وقعت بالعالم لا تكون إلا بعد إغصاب خفي أو جلي لأن الله تعالى خلق العالم بالرحمة المتوجهة على إيجاداه وليس من شأن الرحمة الانتقام بخلاف الغضب فإن ٢٠
من شأنه الانتقام ولكنه على طبقات. قال: وحيث وقع الانتقام فهو تطهير إلا للكفار وهذا من علوم الأسرار فاحتفظ به انتهى.

Soru: “Meleklerin Rableri katında saf oldukları gibi namazda saf tutunuz.” denilmiştir. Yani imamlarının arkasında saf tutunuz. Yine onların imamımızın arkasında saf tuttıkları da nakledilmiştir. O hâlde imamımız, aynı zamanda onların Rabb’i katında mıdır?

5 **Cevap:** Evet, bunun izahı şudur: Melekler bizim arkamızda saf tutmaktadır. Bu hâllerile kendilerine namaz kıldıran imamın yanındadırlar. Ama aynı zamanda Rab’leri katındadırlar. Bizim için imam, Âdem’in konumundadır. Yüce Allah celâline yaraşır bir şekilde kiblede iken imamımız O’na secde etmektedir. İmam da meleklerin kıblesindedir. Dolayısıyla her
10 namazda melekler, babaları Âdem’e secde ettikleri gibi, ona ve çocuklarına secde etmeye devam etmektedir. Namaz kılan birisi kaldığı müddetçe, kıyamete kadar hilâfet Âdemoğullarında kalmaya devam edecektir. Şeyh bunu 347. bâbda zikretmiştir. Orada şöyle demiştir: “İlâhî durum ve emir dünyada meydana geldiğinde onun hükmü kıyamet gününe kadar kalkmaz. Meleklerin Âdem’e secde etmesi vuku bulmuştur. Dolayısıyla onlar
15 kıyamete kadar namaz kılan her kişinin arkasında onun zürriyetine secde etmeye devam edecektir. Ki Âdem nasıl unuttuysa zürriyeti de unutacak, Âdem nasıl inkâr ettiyse, zürriyeti de inkâr edecek, Kâbil kardeşi Hâbil’i nasıl haksız yere öldürdüysen kıyamete kadar Âdemoğulları arasında haksız
20 yere öldürme devam edecektir. O hâlde namaz kılan her kimse meleklerin imamı olur ve melekler arkasında durup ona yönelerek secde ederler.

Soru: Âdem’e yapılan secde ile onun evlâdına yapılan secde arasında ne fark vardır?

25 **Cevap:** Âdem ile çocukları arasındaki fark şudur: Melekler, Âdemoğullarının arkasında secde ettiklerinde, onların kıraat ve namaz gereği secde etmeleri gibi secde ederler. Âdem’e olan secdeleriye, ilim öğrenmeye çalışanın ilme yönelik secdesidir. Dolayısıyla secde edilme noktasında bir araya gelmekte, bunun sebebi konusundaysa ayrılmaktadır. **En doğrusunu Allah bilir.**

30 **Soru:** Peygamber (sav), namaz kıldığı zaman, neden münferidin yaptığı gibi, Cebrâil’in sağında durmadı da arkasında durdu?

Cevap: Peygamber (sav) gözleriyle meleklerin Cibrîl’in arkasında saf bağladıklarını gördüğü için, onlarla birlikte saf tutup, onun sağında durmamıştır. Şayet meleklerin safını görmeseydi, Cibrîl’in sağında dururdu.

فإن قلت: قد ورد: «صفوا - يعني في الصلاة - كما تصف الملائكة عند ربها - يعني: خلف إمامها» وورد: أنها تصف خلف إمامنا فإذا إمامنا عند ربها أيضا؟

فالجواب: نعم وإيضاحه أن الملائكة تصف خلفنا. فهي في هذا الحال عند الإمام المصلي بها وهي لم تزل عند ربها فالإمام لنا مكان آدم فإمامنا يسجد لله والله تعالى في قبة الإمام كما يليق بجلاله. والإمام قبة الملائكة فما زال سجود الملائكة لآدم وبنيه في كل صلاة كما سجدوا لأبيهم آدم فلا تزال الخلافة في بني آدم ما بقي منهم مصل إلى يوم القيامة، ذكره الشيخ في الباب السابع والأربعين وثلاثمائة. وقال فيه: إن الشأن الإلهي والأمر إذا وقع في الدنيا لم يرتفع حكمه إلى يوم القيامة وقد وقع السجود لآدم من الملائكة فبقي سجودهم لذريته خلف كل من صلى إلى يوم القيامة. كما نسي آدم فنسيت ذريته وكما جحد فجحدت ذريته وكما قتل قابيل أخاه هابيل ظلما فما زال القتل في بني آدم ظلما إلى يوم القيامة. فكل مصل أمام الملائكة والملائكة خلفه تسجد إلى جهته.

فإن قلت: فما الفرق بين السجودين أعني سجودهم لآدم وسجودهم لأولاده؟
فالجواب: من الفرق بين آدم وبنيه أن الملائكة إذا سجدت خلف بنيه إنما تسجد لسجود بني آدم في القراءة والصلاة. وأما سجودهم لآدم فهو سجود المتعلم للعلم فاجتمعا في السجود واقتربا في السبب، والله أعلم.

فإن قلت: فلم لم يقف النبي عن يمين جبريل لما صلى خلفه كما هو شأن المنفرد؟

فالجواب: إنما لم يقف عن يمينه لأن النبي ﷺ، رأى الملائكة خلف جبريل بصره فوقف في صفهم ولو أنه لم ير صف الملائكة لوقف عن يمين جبريل.

Aynı şekilde Peygamber'in (sav) arkasında namaz kılan adama, sağında durmasının emredilmesi de bundan dolayıdır. Bu adam şayet meleklerin Resûlullah'ın (sav) arkasında namaz kıldıklarını görseydi, sağında durması emredilmezdi. Resûlullah (sav) söz konusu kişinin makamının hükmünü dikkate almıştır. Müşâhede etmeyenle müşâhede edenin hükmü aynı değildir. Zikrettiklerimizin tamamında maksadımız, meleklerin Âdemoğlunun arkasında secde etmelerinin devam ettiğini, imâmetin ise Âdem'den en son namaz kılan kimseye kadar devam ettiğini sana bildirmektir. Melekler bu imama tâbidir. Daha önce geçtiği üzere biz imâmet durumunda Allah katında bulunuruz, melekler de imamımıza tâbidir. Onlar bizim yanımızda tâbiyet durumundadır ve [aynı zamanda] Rabb'leri katındadırlar. Zira imam ve bu melekler O'nun katındadır. Yine her saf, -saflar ne kadar artarsa artsın- kendisinden sonrakilerin imamıdır.

Soru: Melekler de insanlar gibi nafilelerle Rabb'lerine yaklaşırlar mı?

Cevap: Şeyh'in 421. bâbda dediği gibi, kesinlikle hiçbir melek nafilelerle Allah'a yaklaşamaz. Onlar sürekli farzları edâ etmekle meşguldürler ve bu farzlar tüm anlarını kapsadığından onlar için nafile söz konusu değildir.

Soru: O hâlde onlar insanların makamlarına yetişemezler. Zira Hak Teâlâ'nın celâline layık olarak kulunun gözü ve kulağı gibi olacağına dair [kudsî hadiste] haber verdiği makamı yitirmiş olmaktadırlar.

Cevap: Evet, onlar zorunlu kuldur, biz ise hem zorunlu hem de ihtiyarî kuluz. Bu yüzden bizim makamımıza erişemedikleri gibi tefekkür etme yetisine sahip olmadıkları için de bize yetişemezler. Onların sadece aklı vardır. Dolayısıyla Allah'ın yaptıklarını fikrederek alınan sevaptan ve Hak Teâlâ'nın onların gözü ve kulağı olmasından mahrum kalırlar. Anla! Aynı şekilde nehiylerden kaçınmanın sevabından da mahrum kalırlar. Zira mâsum oldukları için, bunu tatmaları söz konusu değildir.

Soru: Allah'ın "Hâlbuki üzerinizde muhakkak bekçiler, değerli yazıcılar vardır. Onlar yaptığınız her şeyi biliyorlar."¹⁸⁰ ve "O hiçbir söz söylemez ki yanında çok dikkatli bir gözetleyici olmasın!"¹⁸¹ âyetlerinin anlamı nedir? "Dikkatli gözetleyici"yle kastedilen, iki yazıcı melek midir?

180 İnfitâr, 82/10-12.

181 Kâf, 50/18.

وكذلك ينبغي أن يقال في الجواب عن الرجل الذي صلى خلف النبي، وأمره بالوقوف عن يمينه ولو كان يشاهد الملائكة الذين كانوا يصلون خلف رسول الله ﷺ، لما أمره بالوقوف عن يمينه فراعى حكم مقام ذلك المأموم. وليس حكم من لم يشاهد الأمور مثل حكم من يشاهدها. والمقصود بما ذكرناه كله إعلامك بأن السجود من الملائكة خلف بني آدم ما ارتفع، وأن الإمامة ما ارتفعت من آدم إلى آخر مصل، والملائكة تبع لهذا الإمام فنحن عند الله في حال إمامتنا كما مر. والملائكة تبع لإمامنا والملائكة عندنا بالاعتداء فهي عند ربها لأن الإمام وهذه الملائكة عنده وكل صف إمام لمن خلفه بالغ ما بلغ.

فإن قلت: فهل تتقرب الملائكة إلى ربها بالنوافل كما يتقرب البشر؟

فالجواب: كما قاله الشيخ في الباب الحادي والعشرين وأربعمئة: أنه ما ثم ملك يتقرب إلى الله تعالى بنافلة أبدا إنما هم في الفرائض دائما ففرائضهم قد استغرقت أنفاسهم فلا نفل عندهم.

فإن قلت: فإذا هم ناقصون عن مقام البشر لفقدهم المقام الذي أخبر الحق تعالى أنه يكون فيه سمعهم وبصرهم إلى آخر النسق كما يليق بجلاله؟

فالجواب: نعم فهم عبيد اضطرار ونحن عبيد اضطرار واختيار. فنقصوا بذلك عن مقامنا كما نقصوا عنه أيضا من حيث أنه ليس لهم فكرة، وإنما لهم عقل فقط. ففاتهم ثواب الفكر في مصنوعات الله وعدموا كون الحق تعالى سمعهم وبصرهم، فافهم. أيضا ثواب اجتناب النهي لأنهم لا يذوقون له طعما لعصمتهم انتهى.

فإن قلت: فما المراد بقوله تعالى: ﴿وَإِنَّ عَلَيْكُمْ لَحَافِظِينَ كِرَامًا كَاتِبِينَ يَعْلَمُونَ مَا تَفْعَلُونَ﴾ [الانفطار: ١٠-١٢]؟ وقوله تعالى: ﴿مَا يُلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ﴾

[ق: ١٨] هل المراد بالرقيب العتيد هما الكاتبان؟

Cevap: Şeyh'in 544. bâbda dediği üzere, yazıcı iki melek, gece ve gündüz meleklerinden Rakîb ve Atîd'dir. Kulun söylediği her sözü yazmakta, bunun dışında da hiçbir şeyi yazmamaktadır. Kul bir şeyi telaffuz ettiğinde onu havaya fırlatmış olur, melek bundan sonra onu alır. Yüce

5 Allah, her söz söyleyenin, sözünü söylemesi anında yanındadır. Melek, Hak Teâlâ konuşan kişinin [itinâ cihetiyle] yanında bulunuyor iken, konuşanın havaya fırlattığı [sözü] bir nur olarak görür. Melek edeple sözle beraber bunu alır ve onun için kıyamete kadar yanında muhafaza eder. Böylece 'Hafaza Melekleri'nin kulun ne yapacağını bildikleri Kur'ân'ın

10 nassıyla bilinmektedir. Ancak söyleyinceye kadar hiçbir amel yazmaz, telaffuz ettiği zaman yazarlar. Bu nedenle onlar, sözlerin tanıklarıdır. Bunun sebebi, onların kulun fiil anındaki niyetlerini bilmemeleridir. Bu nedenle kulun amellerini [göge] çıkaran melekler, kulun amelini az görerek/küçümseyerek çıkarır. Onlardan bu amel alınır, kabul edilir ve

15 İlliyyîn'de kaydedilir. [Bazen kulun amelini] çok görerek onu çıkarırlar fakat onlara -hadiste anlamca geçtiği gibi- 'Bu ameli sahibinin yüzüne vurun. Zira o bununla Allah'ın rızâsını gözetmedi.' denilir. Yüce Allah 'Hâlbuki onlara, Allah'a kulluk etmeleri, Hanîfler olarak O'na yürekten inanıp boyun eğmeleri emredilmiştir.' buyurmuştur. Şayet melekler, kulun amel anındaki niyetini bilselerdi, bu haber gibileri gelmezdi. Niyet kalpte olduğu için onu Allah ve niyetin sahibinden başka hiç kimse bilmez. Melek, kulun diline varıncaya kadar bütün hareketlerini kaydeder. Telaffuz ettiği zaman, Allah buna şahittir. Aslında O kulunun sözünün nezdinde itinâ itibariyle bulunur kulunun yanında [bizzat] bulunmaz.

20 Şehâdet âleminde varlığın ortaya çıkmasıyla beliren ilâhî bulunuş işte budur. Bunun nedeni de tekvin [yaratma] olmasıdır. Nitekim her mevcuttaki yaratma ancak ilâhî sözün nezdinde olur. Varlıkta meydana gelen her şey de ilâhî sözden neşet eder. Allah ile kulu arasında, söz (kavl) münasebetinden daha genel ve daha tamam hiçbir ilişki yoktur. Bu nedenle

25 Allah'ın, her söz söyleyenin dilinin yanında olduğu rivayet edilmiştir. Sözden ibaret olan varlık, söyleyeninden (kâil) ayrıdır. Şayet Hak Teâlâ onun yanında olmasaydı, söz zayi olurdu. Hak Teâlâ nasıl sadakayı kabul edip onu büyük bir dağ oluncaya değin artırıyorrsa [söze] yaratılışı kâim kılan bir sûret inşâ etmek için de onun yanında bulunur.

فالجواب: كما قاله الشيخ في الباب الرابع والأربعين وخمسمائة: إن الملكين الكاتبين هما الرقيب والعيتد من ملائكة الليل والنهار. فهم يكتبون كل ما تلفظ به العبد ولا يكتبون غير ذلك. فإن العبد إذا تلفظ رمى به في الهواء وبعد ذلك يتلقاه الملك. فإن الله تعالى عند قول كل قائل في حين قوله. ٥ فيراه الملك نورا قد رمى به هذا القائل الذي ألحق الله تعالى عند لسانه. فيأخذه الملك أدبا مع القول فيحفظه له عنده إلى يوم القيامة. فعلم أن الحفظه تعلم ما يفعل العبد بنص القرآن ولكنها لا تكتب له عملا حتى يتلفظ به. فإذا تلفظ به كتبت، فهم شهود أقوال. وسبب ذلك عدم اطلاعهم على ما نواه العبد في ذلك الفعل، ولهذا كانت ملائكة العروج بالأعمال تصعد بعمل العبد وهي تستقله فيقبل منها ويكتب في عليين. وتصعد بالعمل وهي تستكثره فيقال لهم: اضربوا بهذا العمل وجه صاحبه فإنه لم يرد به وجه الله الحديث بمعناه وقال تعالى: ﴿وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ حُنَفَاءَ﴾ [البينة: ٥]. فلو علمت الحفظه ما في نية العبد عند العمل ما ورد مثل هذا الخبر. فالنية بالقلب لا يعلمها إلا الله ثم صاحبها. فالملك يكتب حركة العبد حتى حركة لسانه فإذا تلفظ فالله شهيد لأنه تعالى عند قول عبده على الحقيقة بالاعتناء لا ١٥ عند عبده. فهذه الكينونة الإلهية هي التي تحدث بحدوث الكون في الشهود وسبب ذلك أنه تكوين والتكوين لا يكون إلا عند القول الإلهي في كل كائن. فجميع ما يتكون في الكون فعن القول الإلهي فليس بين الحق تعالى وبين العبد مناسبة أعم ولا أتم من مناسبة القول. ولهذا ورد أن الله عند لسان كل قائل. ٢٠ فإن الكون الذي هو القول مفارق قائله، فإن لم يكن الحق تعالى عنده ضاع القول. فلا بد من كون الحق تعالى عنده لينشئه صورة قائمة الخلقة كما يقبل تعالى الصدقة فيريها حتى تكون كالجبل العظيم انتهى.

Soru: Âlimler, “Allah (cc), meleklerin amelleri bildiğini haber vermiştir. Amelleri bilmeleri onları yazmak içindir. Dolayısıyla [genel olarak] melekler amelleri yazmaktadırlar.” demişlerdir.

Cevap: Onların bu görüşlerine dair Kur’ân’dan bir delil bilmiyoruz bu konuda açık bir delil bulan olursa buraya eklesin. **En doğrusunu Allah bilir.**

Soru: “İnsanı önünden ve ardından takip eden melekler vardır. Allah’ın emriyle onu korurlar.”¹⁸² âyetinde işaret edilen melekler kimlerdir? Bunlar Hafaza mıdır, başkası mıdır?

Cevap: Bunlar teshîr (âmâde) melekleridir. Kul hangi durumda olursa olsun onunla birliktedirler, ona tâbidirler. Bunlar Hafaza melekleri değildir. **En doğrusunu Allah bilir.**

Soru: “O, şerefli ve sadık yazıcı meleklerin elindeki yüksek, tertemiz ve çok değerli sahîfelerdedir.”¹⁸³ âyetleriyle ne kastedilmektedir?

Cevap: Şeyh’in 160. bâbda dediği gibi, değerli *sahîfeler*le kastedilen, peygamberlik bilgisidir; *sefereyle* de elçi melekler kastedilmektedir. *Bererenin* anlamı ise “iyiler” demektir. Bunlar Hak Teâlâ’nın insanlara gönderdiği elçiler olup, büyük reisleri Cebrâîl’dir (as). Yüce Allah, bir şeyi kulları hakkında gerçekleştirmek istediğinde, işleri tenfiz makamı olan kürsiye en yakın meleğe vahyeder. Allah Teâlâ bu emri muhtelif şekillerde verir. Ona kendisinden sonrakine vahyetmesini emreder, o da kendisinden sonra gelene emri bir sonrakine ulaştırmasını söyler ve bu silsile yer semâsına kadar devam eder. Su meleğini çağırarak bu mesaj suya bırakılır, kulların kalplerine atmak üzere kalp (ilham) meleklerini çağırır. Şeytanlar meleklerin ne getirdiklerini bilir ve bunların benzerlerini insanların kalbine getirir. Dil kalpte olanları konuşur ki bunlar [bir şeyin] nasıl olacağına dair havâtırdır (kalbe yerleşen nefsin iç konuşmasıdır). [Henüz] olmayan bu şey hâtırın bildirdiği şeye uyarak meydana gelir. Bunlardan dile geldikten sonra meydana gelenler meleklerin getirdikleri, meydana gelmeyenler ise şeytanların ilkâ ettikleridir. Bunlar âlemde “ircâf” (yalan haber) olarak isimlendirilir ve avam bunlar için “tekvînin mukaddimleri” der. Daha sonra su meleği kendisine vahyedilene suya attığı zaman, insan ve cin hariç bu sudan içen bütün canlılar, bu sırrı bilir.

182 Ra’d, 13/11.

183 Abese, 80/13-16.

فإن قلت: قد قال العلماء إن الملائكة يكتبون الأعمال أيضا لكون الله تعالى أخبر أنهم يعلمونها وما يعلمونها إلا ليكتبوها.

فالجواب: لم نعلم لقولهم هذا دليلا من القرآن فمن ظفر بدليل صريح فليحقه بهذا الموضع والله أعلم.

فإن قلت: فما المراد بالملائكة المشار إليهم بقوله تعالى: ﴿لَهُ مُعَقَّبَاتٌ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ يَحْفَظُونَهُ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ﴾ [الرعد: ١١]. هل هم الحفظة أو غير ذلك ؟

فالجواب: المراد بهؤلاء الملائكة ملائكة التسخير الذين يكونون مع العبد بحسب ما يكون العبد عليه، فهم تبع له وليس المراد بهم الحفظة والله أعلم.

فإن قلت: فما المراد بقوله تعالى: ﴿فِي ضُحُفٍ مُكْرَمَةٍ مَرْفُوعَةٍ مُطَهَّرَةٍ بِأَيْدِي سَفَرَةٍ كِرَامٍ بَرَرَةٍ﴾ [عبس: ١٣-١٦]؟

فالجواب: كما قاله الشيخ في الباب الستين ومائة: إن المراد بالصحف المكرمة

هي علم الرسالة والمراد بالسفرة هم الرسل من الملائكة ومعنى: بررة أي: محسنون فهم سفراء الحق تعالى إلى الخلق ورئيسهم الأكبر جبريل عليه الصلاة والسلام. فإذا

أراد الله تعالى إنفاذ أمر في خلقه أوحى إلى الملك الأقرب إلى مقام تنفيذ الأوامر، وهو الكرسي فيلقي الله تعالى ذلك الأمر على وجوه مختلفة ثم يأمره بأن يوحى به

إلى من يليه ويوحى إليه أن يوحى إلى من يليه، وهكذا إلى سماء الدنيا وينادي ملك الماء فتوضع تلك الرسالة في الماء وينادي ملائكة اللغات وهم ملائكة القلوب

فيلقونها في قلوب العباد. فيعرف الشياطين ما جاءت به الملائكة وتأتي بأمثاله إلى قلوب الخلق فتنتطق الألسنة بما تجده في القلوب وهي الخواطر قبل التكوين بأنه

كان كذا واتفق كذا لما لم يكن فما يكون منه بعد الكلام به. فكذاك مما جاءت به الملائكة وما لم يكن فهو مما ألقته الشياطين ويسمى ذلك في العالم الإرجاف وتقول

عنه العامة إنه مقدمات التكوين. ثم إن ملك الماء إذا ألقى ما أوحى به إليه في الماء فلا يشرب من ذلك الماء حيوان إلا ويعرف ذلك السر إلا الثقلين انتهى.

Soru: Meleklerin de insan ve cinlerinki gibi bir âhiretleri var mıdır?

Cevap: Şeyh'in 518. bâbda dediği gibi, meleklerin herhangi bir âhiretleri yoktur. Çünkü onlar ölüp dirilmezler. Bize göre onların durumu, sadece uyku ve uykudan uyanma gibi, bayılıp uyanmaktan ibarettir. Bu bayılıp ayılma, dünya ve âhiretteki icmâlî tecellîdeki (et-tecelliyü'l-icmâlî) mümkünün dâim üzerinde bulunduğu hâldir. Buradaki icmâl melekler indinde bizdeki müteşâbihin aynıdır. Bu yüzden vahyi düz bir taş üzerindeki zincir [sesi] gibi duyarlar. Ayıldıklarında ise bizdeki muhkemin benzeri olan tafsîl gerçekleşir. Hem bizde hem de onlarda durum, müteşâbih ve muhkem âyetlerden ibarettir. Dolayısıyla imtihan ve fitne, anılan icmâl ve müteşâbih ile hem yukarıdaki hem de aşağıdaki sakinleri (mele-i a'lâ ve mele-i esfel) kapsamaktadır.

Soru: Melekler arasında Allah Teâlâ'yı bilme noktasında derecelendirme söz konusu mudur?

Cevap: Evet, ancak daha önce belirtildiği gibi onlar aşamayacakları makamlarda bulundukları için, aralarında herhangi bir fark yoktur. Daha az faziletli olan (mefdûl) "Rabb'iniz ne dedi? 'Hakkı' dediler."¹⁸⁴ âyetinde belirtildiği gibi, âlim olandan meseleyi anlamaya çalışır. Bunun izahı şudur: Melekler nûrlar içinde bulunan ruhlardır ve kanatları vardır. Hak Teâlâ özel bir şekilde vahiyile konuşup bu [sözler], kulaklarına çarptığında -ki bu daha önce geçtiği üzere düz bir kaya üzerinde [hareket eden] zincir gibidir- melekler boyun eğerek kanatlarını çırpıp ve bayılırlar. Daha sonra Yüce Allah, onların kalplerinden korkuyu giderince -ki bu onların ayılmasıdır- ayılıp "Bu nedir?" derler. Yani bir kısmı diğerlerine "Ne diyor?" der. Bazılarıysa Allah'ın kelâmının zâtın kendisi olduğunu bildirerek "Rabb'iniz şöyle buyurdu" derler. Bazıları bu konuşana "Hak" derler. Yani "Hak diyor ki O, bu teşbihten alabildiğine yüce ve münezzehtir." Meleklerin kelâmı Allah'ın, "Rabb'iniz ne söyledi?" diye sorarlar. Onlar da 'Hakkı' diye cevap verirler. O, yücedir, büyüktür." ifadesiyle son bulur. Bu ifade "O'nun benzeri yoktur."¹⁸⁵ âyetinin benzeridir. **Allah en doğrusunu bilir.**

Soru: Beşerî âlemin sûretler âlemi ve bu sûretleri düzenleyici olan nefisler âlemi üzerinde tasarrufu var mıdır?

¹⁸⁴ Sebe', 34/23.

¹⁸⁵ Şûrâ, 40/11.

فإن قلت: فهل للملائكة آخرة كالإنس والجن أم لا؟

فالجواب: كما قاله الشيخ في الباب الثامن عشر وخمسمائة: إنه ليس للملائكة آخرة. وذلك أنهم لا يموتون فيبعثون. وإنما هو صعب وإفاقة كالنوم والإفاقة منه عندنا وذلك حال لا يزال عليه الممكن في التجلي الإجمالي دنيا وآخرة. والإجمال هناك عند الملائكة عين المتشابهة عندنا. ولهذا يسمعون الوحي كأنه سلسلة على صفوان وعند الإفاقة يقع التفصيل الذي هو نظير المحكم فينا. فالأمر فينا وفيهم آيات متشابهات وآيات محكمات. فعم الابتلاء والفتنة بالإجمال والمتشابهة المذكورين الملائين الأعلى والأسفل.

فإن قلت: فهل تتفاضل الملائكة في العلم بالله تعالى؟

فالجواب: نعم لكن من غير فرق لأنهم على مقامات لا يعتدونها كما مر، فالمفضلون منهم يستفهم من العالم كما في قولهم: ﴿مَاذَا قَالَ رَبُّكُمْ قَالُوا الْحَقُّ﴾ [سبأ: ٢٣]. وإيضاح ذلك أن الملائكة أرواح في أنوار لها أجنحة. فإذا تكلم الحق تعالى بالوحي على صورة خاصة وتعلقت به أسماعهم كأنه سلسلة على صفوان كما مر ضربت الملائكة أجنحتها خضعانا وتضعق حتى إذا فزع الله عن قلوبهم وهو إفاقتهم من صعقتهم قالوا: ماذا؟ أي: يقول بعضهم لبعض: ماذا؟ فيقول بعضهم: قال ربكم كذا إعلاماً بأن كلام الله عين ذاته. فيقول بعضهم لهذا القائل الحق أي: الحق يقول وهو العلي الكبير عن هذا التشبيه، فانهى كلام الملائكة إلى قوله: قالوا الحق فقال الله وهو العلي الكبير نظير قوله: ﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ﴾ [الشورى: ١١] والله أعلم.

فإن قيل: فهل للعالم البشري التصرف في عالم الصور وعالم الأنفس المدبرين لهذه الصور؟

Cevap: Evet, Şeyh'in 366. bâbda dediği üzere, anılan iki sınıfın dışında, beşerî âlemin onlar üzerinde herhangi bir hükmü söz konusu değildir. Ancak cinler âlemi gibi onlardan kimisi dile getirdiklerinin kendilerine hükmetmelerini isterse bu olabilir. Böylece meleklerden ibaret olan nûrânî âlemin, beşerî âlemin üzerlerindeki velâyetinin dışında kaldığı anlaşılmış oldu. Zira her biri için Rabb'inin belirlediği bilinen bir makam vardır. Rabb'inin emri olmadan da oradan inmezler. Bunlar arasında oradan birini indirmek isteyen olursa, önce Rabb'ine yönelir; Rabb'i de ilgili istek sahibine yardım etmek için ya da kendiliğinden indirmek sûretiyle o meleğe bunu emreder ve ona bu hususta izin verir.

Soru: Seyahat hâlinde bulunan meleklerin makamı nedir?

Cevap: Onların bilinen makamı, Kur'ân'la zikredilen makamları arayarak seyahat etmeleridir. Kur'ân'dan başka bir şeyle zikreden hiç kimseyi, Kur'ân'la zikredenlerin önüne geçirmezler. Şayet Kur'ân'la zikreden bir kimseyi bulamazlarsa, başka şekilde zikredenlere giderler. Bu, onların sayesinde yaşadıkları rızıklarıdır, hayatları bundadır. Bu nedenle, Mehdî zuhûr ettiği vakit, gece gündüz Kur'ân okuyacak bir topluluk meydana getirecektir. Şeyh bunu 366. bâbda zikretmiştir.

Soru: İnsan ve cinlerin avamında vâki olduğu gibi, melekler arasında da Allah'ın (cc) sıfatlarını bilmeyen var mıdır?

Cevap: Şeyh'in 371. bâbda zikrettiği üzere "Allah (cc) Âdem'e isimleri öğrettikten sonra, melekler arasında O'nun sıfatlarını bilmeyen kimse kalmamıştır. Aksine tamamı, Allah'ı bilmektedir. Bu nedenle Yüce Allah 'Allah, hak ve adâleti ayakta tutarak, kendinden başka tanrı olmadığını bildirdi; melekler de bunu ikrar ettiler.'¹⁸⁶ buyurmuştur. Daha sonra insanlar hakkında "İlim sahipleri"¹⁸⁷ demiş, meleklerde olduğu gibi, [insanlar için bu durumu] mutlak olarak zikretmemiştir." Bunu uzunca anlattıktan sonra şöyle demiştir: "Bu ilimle kastedilen, varlık ilmi değil, tevhid ilmidir. Âlemin tamamı, -insanlardan bazılarının vâkıf olamadığı [gibi]- zât ya da mertebedeki tevhidin aksine varlık âlemdir."

Soru: Beşerden farklı olarak meleklerle verilen bir ilim var mıdır?

186 Âl-i İmrân, 3/18.

187 Âl-i İmrân, 3/18.

فالجواب: نعم، كما قاله الشيخ في الباب السادس والستين وثلاثمائة. قال: عدا هذين الصنفين فما للعالم البشري عليهم حكم لكن من أراد منهم أن يحكم من شاء على نفسه كعالم الجن فله ذلك. فعلم أن العالم النوري من الملائكة خارجون عن أن يكون للعالم البشري عليهم ولاية لأن كل واحد منهم على مقام معلوم عينه له ربه. فما ينزل عنه إلا بأمر ربه فمن أراد أن ينزل واحد منهم فليتوجه في ذلك إلى ربه وربه يأمره ويأذن له في ذلك إسعافاً لهذا السائل أو ينزل عليه ابتداء.

فإن قيل: فما مقام الملائكة السياحين؟

فالجواب: مقامهم المعلوم كونهم سياحين يطلبون مجالس الذكر الذي هو القرآن. فلا يقدمون على من ذكر الله بالقرآن أحداً من الذاكرين بغير القرآن. فإذا لم يجدوا من يذكر الله بالقرآن غدوا على الذاكرين بغيره. وذلك رزقهم الذي يعيشون به وفيه حياتهم. ولذلك كان المهدي إذا خرج يقيم جماعة يتلون كتاب الله آناء الليل والنهار ذكره الشيخ في الباب السادس والستين وثلاثمائة.

فإن قيل: فهل في الملائكة أحد يجهل صفات الله عز وجل كما يقع لعوام الجن والإنس؟

فالجواب: كما قاله الشيخ في الباب الحادي والسبعين وثلاثمائة: إنه ليس في الملائكة بعد تعليم آدم الأسماء من يجهل الحق بل كلهم علماء بالله عز وجل ولذلك قال تعالى: ﴿شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ﴾ [آل عمران: ١٨]. ثم قال في حق الناس: ﴿وَأُولُوا الْعِلْمِ﴾ [آل عمران: ١٨] فلم يطلق الأمر كما أطلقه في الملائكة. وأطال في ذلك ثم قال: فالمراد بهذا العلم هو علم التوحيد لا علم الوجود فإن العالم كله عالم الوجود بخلاف التوحيد في الذات أو في المرتبة يجهله بعض الناس.

فإن قيل: فهل اختصت الملائكة عن البشر بشيء من العلوم؟

Cevap: Evet, Şeyh'in 375. bâbda zikrettiği üzere “Neşet ettiği tabiatının hükmünden ve beşerî kimliğinden sıyrılıp, sadece ilk aslına üflenen ruhtan ibaret kalmadıkça hiçbir beşerin bilmeyeceği kendilerine has ilimleri vardır. Ancak bu durumda, meleklerin bildiği gibi, o da Allah Teâlâ'yı bilir ve Allah

5 Teâlâ'ya ibadetini meleklerin Allah'a ibadet ettiği gibi yapar.” “Allah'a hamdolsun biz bunu tattık. Şayet bu ilmi birine öğrettiğimizde, onun -yalan söyleyerek- bu iddiaya kalkışacağından korkmasaydık, bu gözleri [ve gönülleri] aydınlatıp sevindirecek ilimden ona bir şeyler açıklaştık.” demiştir.

Soru: Meleklerden herhangi biri şehvet üzere yaratılmış da Allah Teâlâ onu korumakta mıdır yoksa aslı itibarıyla şehveti yok mudur?

10

Cevap: Şeyh'in 378. bâbda dediği gibi “Meleklerin şehveti yoktur. Allah onları mârifetullah ve irade üzere yaratmıştır. Onlara iradeyi verdiği için, onların Allah'a kendilerine emredilen hususlarda isyan etmediklerini haber vermiştir. Şayet iradeleri olmasaydı, Allah onları “Allah'ın kendilerine

15 ne buyurduğuna karşı gelmeyen ve kendilerine emredileni yerine getiren.”¹⁸⁸ şeklinde övmezdi.

Soru: Canlılar ne üzere yaratılmıştır?

Cevap: İnsan ve cinden farklı olarak Allah'ı bilme ve özel şehvet üzere yaratılmışlardır. Onlar, mârifet ve şehvet üzere yaratıldılar. Bu ise iradeye

20 has bir taalluktur. Zira şehvet tabii bir iradedir. İnsan ve cinlerin, melekler gibi ilâhî iradeleri yoktur. Allah Teâlâ bu ikisini, ilim elde etmek için değil, akli üzere yaratmıştır. Bu Hak Teâlâ'nın hassaten bu dünyada şehvetlerini kontrol etmek için, insan ve cinlere verdiği bir alettir. İnsan ve cinlerin, keşif yönteminin dışında elde ettiği bilgilerin tamamı, fikrî muvâfakatla elde

25 edilmiştir. İnsanın sahip olduğu ilimlerin fitrat, zaruret ve ilhamla olduğu anlaşılmaktadır. Keşfin varacağı son nokta ise, sadece Allah'ın yarattığı fırratta bulunan bilgileri keşfetmektir, başkasını değil. Bununla ma'lûmunu (bildiği şeyleri) görür. Fikirle bu bilgiye ulaşması imkânsızdır.

Soru: Bunlar, duyularla idrak edilecek şeylerdir. Geriye bir tek nazar

30 kalmaktadır. Bunları nereden bildin?

فالجواب: نعم. كما ذكره الشيخ في الباب الخامس والسبعين وثلاثمائة، وذلك أنهم اختصوا بالعلم الذي لا يعرفه أحد من البشر إلا إن تجرد عن بشريته وعن حكم ما فيه للطبيعة من حيث نشأته حتى يبقى الروح المنفوخ فيه على أصله الأول، وحيث يتخلص للعلم بالله تعالى من حيث يعلمه الملائكة فيقوم في عبادته لله تعالى مقام الملائكة في عبادتهم لله تعالى. قال: وقد ذقنا ذلك والله الحمد ولولا خوفنا أنا إذا علمنا هذا العلم لأحد يدعيه كذبا لبينا له منها ما تقر به العيون.

فإن قلت: فهل فطر أحد من الملائكة على الشهوة ولكن يحميه الله تعالى أم لا شهوة له أصلا؟

فالجواب: كما قاله الشيخ في الباب الثامن والسبعين وثلاثمائة: ليس للملائكة شهوة وإنما فطرهم الله على المعرفة بالله وعلى الإرادة ولذلك أخبر عنهم بأنهم لا يعصون الله ما أمرهم لما خلق لهم من الإرادة ولولا الإرادة ما أثنى عليهم بأنهم ﴿لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ﴾ [التحریم: ٦].

فإن قلت: فعلى ماذا فطر الحيوان؟

فالجواب: فطر على العلم بالله وعلى شهوة خاصة بخلاف الجن والإنس. فإنهم فطروا على المعرفة والشهوة. وذلك تعلق خاص في الإرادة، إذ الشهوة إرادة طبيعية. فليس للجن والإنس إرادة إلهية كالملائكة وفطرهما الله تعالى على العقل لا لاكتساب العلم. وإنما هو آلة جعلها الحق تعالى للجن والإنس ليردعوا به الشهوة في هذه الدار خاصة. وجميع ما استفاده الإنس والجان من العلم من غير طريق الكشف فإنما هو من طريق الفكر بالموافقة. فعلم أن العلوم التي في الإنسان إنما هي بالفكرة والضرورة والإلهام. وغاية الكشف أن يكشف له عن العلوم التي فطره الله عليها لا غير. فهو يرى به معلومه وأما بالفكر فمحال أن يصل به إلى العلم.

فإن قلت: فمن أين علمت هذا وهو من مدركات الحس فلم يبق إلا النظر؟

Cevap: Bunu ilham ve ilâhî bildirme (îlâm) yöntemiyle bildik. Şöyle ki nâtık nefis bu bilgiyi Allah'tan vech-i hâstan (özel yönden) ilham yoluyla keşif ve zevk ile alır. Her varlığın Allah'tan aldığı bir özel yön (vech-i hâs) vardır. Sahih düşüncenin varabileceği son nokta zikrettiğimiz Allah'tan olan ilim ve îlâmının (bildirme) aksine, mümkün olanın üzerine bir şeyi eklememektir. Bu, kulun sahih nazarla mârifetullahta ulaşabileceği son noktanın hayret olması gibidir. Bu, hayvanların (Behâim) başlangıçta sahip olduğu durumdur. Zira onlar hayret üzere yaratılmışlardır. Kul ise bundan çıkmak istemektedir ancak bunu asla yapamayacaktır.

Soru: Melekler kaç sınıftır?

Cevap: Şeyh'in 154. bâbda zikrettiği gibi üç sınıftır: **1.** el-Müheymûndur. Allah'ın kendilerini yarattığındaki gibi O'nun celâlinde kendilerinden geçmiş olanlardır. Allah Teâlâ onlara Cemîl isminde tecellî etmiş, onları kendilerinden geçirmiş ve kendisinde yok etmiştir/fânî kılmıştır. Ne kendilerini bilirler ne de kimde kendilerinden geçtiklerini. Keşif yöntemiyle onları bu şekilde öğrendik, onlar hayret içinde sarhoştur. Yüce Allah onları ne üstünde ne de altında hava bulunan "Amâ" binalarından, onları nefyeden bir şeyle birlikte yaratmıştır. Onlar da şu an diğer melekler gibi nûr heykelleri içindedirler. Ne onların ne de diğer meleklerin mümkünlerin velîliği dışında bir velâyetleri vardır. **2.** Melâiketût'teshîr (Hizmete verilmiş melekler). Bunlar Hakk'ın özel katından bize ve bizden Hakk'a gece-gündüz inip-çıkarak bizim için amâde kılınmış olanlar; yeryüzündekiler hassaten de müminler için istiğfar edenler, Âdemoğullarının kalpleriyle görevli olanlar, rahimlere vekil kılınanlar, ilhamla görevli olanlar, ruh üflemeyle vekil kılınanlar, rızıklarla ve yağmurlarla görevli olanlar, insanla görevli olanlar, saf bağlayıp duranlar (saffât), sevk edenler (zâcirât), okuyanlar (tâliyât), işi bölüştürenler (mukassimât), şiddetle çekip çıkaranlar (nâziât), birbiri ardınca gönderilenler (mürselât), yayanlar (nâşirât), öne geçenler (sâbikât), yüzüp gidenler (sâbihât), bırakanlar (mulkiyât), çekip çevirenler (müdebbirât) ve benzeri meleklerdir.¹⁸⁹ Bundan önceki mebhasta geçtiği üzere, peygamberlerin tamamı bunlardan daha faziletlidir. Bil ki Teshîr meleklerinin başı, Kalem-i A'lâdır. Bu akl-ı evvel (ilk akıl), yazma ve tedvîn etme âleminin sultanıdır.

189 Kur'an'daki Saffât, Mürselât ve Nâziât sûrelerinde yer alan meleklerle ilgili vasıflar zikredilmektedir.

فالجواب: علمنا ذلك من طريق الإلهام، والإعلام الإلهي وذلك أن النفس الناطقة تتلقى ذلك العلم من ربها كشفا وذوقا من الوجه الخاص من طريق الإلهام. فإن لكل موجود من الله وجهها خاصا فعلم أن الفكر الصحيح غاية أمره أن لا يزيد على الإمكان بخلاف ما ذكرناه من علم الله وإعلامه كما أن غاية مقام يصل إليه العبد بالنظر الصحيح في المعرفة بالله تعالى الحيرة في الله. وهذا مبتدأ البهائم لأنها مفطورة على الحيرة والعبد يريد أن يخرج عنها فلا يقدر أبدا.

فإن قلت: فكم أصناف الملائكة؟

فالجواب: هم ثلاثة أصناف كما ذكره الشيخ في الباب الرابع وخمسين ومائة: الأول: الصنف المهيمنون في جلال الله تعالى كما أوجدهم. فإنه تعالى تجلى لهم في اسمه الجميل. فهمهم وأفناهم عنه فلا يعرفون نفوسهم ولا من هاموا فيه. هكذا أدركناهم من طريق كشفنا فهم في الحيرة سكارى، وقد أوجدهم الله تعالى من أبنية العماء الذي ما فوقه هواء وما تحته هواء بجعل ما ينافيه وهم أرواح في هياكل أنوار كسائر الملائكة الآن. وليس لها ولا الملائكة من الولاية إلا ولاية الممكنات. الثاني: ملائكة التسخير، كالمسخرين لنا بالعروج ليلا ونهارا من حضرة الحق الخاصة إلينا ومن حضرنا إلى الحق وكالملائكة المستغفرين لمن في الأرض والمستغفرين للمؤمنين خاصة وكالملائكة الموكلين باللمات والموكلين بالأرحام والموكلين بالإلهام والموكلين بنفخ الأرواح وكالملائكة الموكلين بالأرزاق والأمطار والموكلين بالإنسان وكالملائكة الصافات والزاجرات والتاليات والمقسمات والنازعات والمرسلات والناشرات والسابقات والسابحات والملقيات والمدبرات وغيرها. وكل من عموم النبيين أفضل من هؤلاء كما مر في المبحث قبله. واعلم أن رأس ملائكة التسخير هو القلم الأعلى، وهو العقل الأول، سلطان عالم التدوين والتسطير.

Şeyh “Bunların varlığı, kendilerinden geçmiş âlemle birliktedir. Ancak Allah Teâlâ onları, diğerlerini kendilerinden geçiren bu tecelliden perdelemiştir.” demiştir. **3.** “Melâiketü't-tedbir (Yönetme melekleri). İster tabii, ister nûrânî, ister felekî, isterse unsurî olsun âlemdeki bütün cisimleri yöneten ruhlardır.”
 5 demiştir. Şeyh bu konuda uzun değerlendirmelerde bulunduktan sonra şöyle demiştir: “314. bâbda, meleklerin hiçbir kesbinin olmadığını ve hiçbir makamda amel etmediklerini yazmıştık. Onlar sadece kendi makamları için yaratılmıştır ve bu makamları aşmazlar ve herhangi bir makam kazanmazlar. Şayet bilgileri ziyadeleşirse bu bilgiler fikir ya da istidlâl yoluyla gelmez. Çün-
 10 kü onların tabiatları, insanın tabiatının verdiği gibi bunu vermez.”

Soru: “Melekleri ikişer, üçer, dörder kanatlı elçiler yapan”¹⁹⁰ âyetinde zikredilen kanatlardan maksat nedir?

Cevap: Bu kanatlarla kastedilen ruhanî yetenektir. Bu yetenek sadece kendi makamından olana tasarrufta bulunur ve bu makamda arkadaşı
 15 olan feleğin makamını aşamaz. “İsrâ Mebhası”nda geçtiği üzere her şeyin varacağı son nokta, ilk anda ortaya çıktığı yerdir. Ancak söz konusu kanatların, meleklerin kendilerinden yukarıda olanlara değil, sadece kendilerinden daha aşağıda bulunan unsurlara inmeleri için verildiği açıktır. Bu, bizdeki uçanın aksinedir. Zira o kanatsız olarak iner ve kanatlarla
 20 yukarı tırmanır. Meleklerin kanatlarına gelince onlarla makamlarının üzerine yükselemezler. Uçanın kanatlarından aslolanın, bunlarla yukarı tırmanmak olduğu bilinmektedir. Meleklerin kanatlarında ise aslolan iniş için olmalarıdır. Kuş indiği zaman tabiatıyla iner, yukarı çıktığında ise kanatlarıyla çıkar. Melek ise indiği zaman kanatlarıyla iner, yukarı
 25 çıktığında ise tabiatıyla çıkar. Bütün bunlar her yaratılmışın, âcizliğini ve kendisi için belirlenen sınırların dışında tasarrufta bulunmasının mümkün olmadığını bilmesi içindir.

Soru: Meleklerin yükselmesiyle kastedilen nedir? Zira sadece inen yükselir.

Cevap: Meleklerin tırmanışı (urûc), başkalarında olduğu gibi, sadece yüksekliklere (ulviyyât) mahsus değildir. Aksine onların bize doğru
 30 inişleri de hükmün sadece âlemlerin Rabb'i olan Allah'a bağlı olduğunu açıklamak için olduğundan [yine] urûc olarak isimlendirilir. O'nun her varlıkta özel bir tecellîsi ve vech-i hâssı (özel yönü) bulunur ve bununla onu muhafaza eder. Her türlü noxsandan uzak ve yüce olan Allah,

190 Fâtır, 35/1.

قال الشيخ: وكان وجود هؤلاء مع العالم المهيم غير أن الله تعالى حجبهم عن هذا التجلي الذي هام به غيرهم. الثالث: ملائكة التدبير وهي الأرواح المدبرة للأجسام كلها سواء الطبيعية والنورية والفلكية والعنصرية وجميع أجسام العالم وأطال الشيخ في ذلك. ثم قال: وقد ذكرنا في الباب الرابع عشر وثلاثمائة أنه ليس للملائكة كسب ولا تعمل في مقام. وإنما هي مخلوقة في مقامها لا تتعدها فلا تكسب قط مقاما وإن زادت علومها ما. فليست تلك العلوم عن فكر ولا استدلال لأن نشأتهم لا تعطي ذلك مثل ما تعطيه نشأة الإنسان.

فإن قلت: فما المراد بالأجنحة في قوله تعالى: ﴿جَاعِلِ الْمَلَكِ رُسُلًا أُولِي أَجْنِحَةٍ مِّثْنَى وَثُلُثَ وَرُبَاعَ﴾ [فاطر: ١] ؟

فالجواب: أن المراد بهذه الأجنحة هي القوى الروحانية وليس لهذه القوى تصرف إلا فيما كان من مقامها فلا تتعدى مقام صاحبها من الأفلاك، كما مر في مبحث الإسراء أن غاية كل شيء أن يرجع للمحل الذي صدر منه لكن لا يخفى أن الأجنحة المذكورة ما جعلت للملائكة إلا لينزلوا بها إلى من هو دونهم في العنصر لا ليصعدوا بها إلى من فوقهم فيه. وهذا بعكس الطائر عندنا فإنه يهوي بلا أجنحة ويصعد بها. فإن أجنحة الملائكة لا تصعد بها فوق مقامها، فعلم أن الأصل في أجنحة الطائر أن تكون للصعود والأصل في أجنحة الملائكة أن تكون للهبوط. فالطير إذا نزل نزل بطبعه وإذا علا علا بجناحه والملاك إذا نزل نزل بجناحه وإذا علا علا بطبعه. كل ذلك ليعرف كل موجود عجزه وأن لا يمكن له أن يتصرف إلا على قدر ما حد له.

فإن قلت: فما المراد بعروج الملائكة فإنه لا يعرج إلا من نزل؟

فالجواب: لا يختص عروج الملائكة بالعلويات كعروج غيرهم بل يسمى نزولهم إلينا عروجا أيضا إظهارا لإطلاق الحكم لله رب العالمين. فإن له تعالى في كل موجود تجليا ووجها خاصا به يحفظه. ولا سيما وقد ذكر سبحانه وتعالى

ister aşağılara (süfliyyât) ister yükseklerle (ulviyyât) tecellî etmiş olsun yükseklik cihetinin mutlak olarak kendisine ait olduğunu zikretmiştir. Yüce Allah “Yüce Rabb’inin adını tenzih ederek an!”¹⁹¹ ve “O, göklerde ve yerde tek Allah’tır.”¹⁹² buyurmuştur. “Kulun Rabb’ine en yakın olduğu an secde-
 5 dir.” hadisinin delâletiyle, yerde de olsa gökte de olsa yüksekliği kendisinin kılmıştır. Anla, yükseklik daima O’nundur.

Şeyh şöyle demiştir: “Bunun izahı şudur: Yüce Allah meleklerle celâli hakkında bilgi verdiği için, onlar makamlarından bir yöne yöneldikleri zaman, başkasına değil, sadece Allah’a yönelirler. İndikleri her şeyde onların
 10 bakışı Hakk’a doğrudur. Bakışları onları indirene doğru olduğu için ‘Melekler inerler.’¹⁹³ buyurmuş; onlar inişlerinde bile yükselici oldukları için de ‘Melekler yükselirler.’ demiştir. Dolayısıyla hangi varlıktan sâdır olursa olsun, kâinata yönelen her bakış iniş; Hakk’a yönelik her bakış da hangi varlıktan sâdır olursa olsun, çıkıştır. Daha önce meleğin yükseldiği zaman
 15 zâtıyla yükseldiğini, zira bunun aslına dönüş olduğunu ve Hz. Peygamber’in (sav) de mi’raca çıktığı zaman, tâbiyyet hükmüyle Burak’ın zâtına tâbi olarak yükseldiğini belirtmiştik.”

Soru: Allah, İblîs’e hitap ederek “Ey İblîs, kendi ellerimle yarattığım şu varlığın önünde secde etmekten seni alıkoyan nedir? Büyüklük mü taslı-
 20 yorsun yoksa ululardan mısın?”¹⁹⁴ buyurmakla neyi kastetmiştir?

Cevap: Kast edilen, bakışında/düşüncende “Büyüklendin” şeklindedir ki durum böyleydi. Yüce Allah, onun büyüklendiğini ve kendi içinde Âdem’den daha üstün olduğunu düşündüğünü haber vermektedir. İşte bu, İblîs’in cehâletidir.

Soru: “Âlûn [ulular]” ruhlar mıdır, melekler midir?

Cevap: Onlar melek değil, ruhlardır. O hâlde melekler -Cebrâil ve benzerleri gibi-, bu ruhların elçileridir. “Elûket”, Arap dilinde elçilik anlamındadır. Secde etmeyen hiçbir melek kalmamıştır. Çünkü bunlar Allah’ın kendileri için “Âdem’e secde ediniz!”¹⁹⁵ dedikleridir. Müheymin
 30 (kendilerinden geçmiş) olan ruhlar, secde emrinin muhatabı olmamışlardır. Zira zikredildiğine göre O ruhlara değil, meleklerle hitap etmişti.

191 A’lâ, 87/1.

192 En’âm, 6/3.

193 Kadr, 97/4.

194 Sâd, 38/75.

195 Bakara, 2/34.

أن له جهة العلم على الإطلاق أي سواء وقع التجلي في السفليات والعلويات. قال تعالى: ﴿سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى﴾ [الأعلى: ١]. وقال ﴿وَهُوَ اللَّهُ فِي السَّمَوَاتِ وَفِي الْأَرْضِ﴾ [الأنعام: ٣]. فجعل له العلم سواء كان في السموات أو في الأرض بقرينة حديث: «أقرب ما يكون العبد من ربه وهو ساجد». فافهم، فالعلو له دائما.

٥ قال الشيخ: وإيضاح ذلك أن الله تعالى أعطى الملائكة من العلم بجلاله بحيث أنهم إذا توجهوا من مقامهم لا يتوجهون إلا إلى الله تعالى لا إلى غيره. فلهم نظر إلى الحق في كل شيء ينزلون إليه فمن حيث نظرهم إلى من ينزلون إليه، قال: ﴿تَنَزَّلُ الْمَلَائِكَةُ﴾ [القدر: ٤]. ومن حيث أنهم في نزولهم أصحاب عروج قال تعرج الملائكة. وبالجمله فكل نظر وقع إلى الكون من أي كائن كان فهو نزول وكل نظر وقع إلى الحق وقع من أي كائن كان فهو عروج. وقد قررنا فيما سبق أن الملك إذا عرج يعرج بذاته لأنه رجوع إلى أصله وإذا عرج الرسول إلى السماء عرج تبعا لذات البراق بحكم التبعية له.

فإن قلت: فما المراد بقوله تعالى خطابا لإبليس: ﴿مَا مَنَعَكَ أَنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ بِإِيدِيَّ اسْتَكَبَرْتَ أَمْ كُنْتَ مِنَ الْعَالِينَ﴾ [ص: ٧٥]؟

١٥ فالجواب: المراد به استكبرت أي: في نظرك وكذلك كان الأمر. فإن الله أخبر عنه أنه استكبر وظن نفسه في باطن الأمر أنه خير من آدم فههنا جهل إبليس.

فإن قلت: فهل العالون أرواح أو ملائكة؟

٢٠ فالجواب: هم أرواح ما هم ملائكة إذن الملائكة هم الرسل من هذه الأرواح كجبريل وأمثاله. فإن الألوكة هي الرسالة في لسان العرب. فما بقي ملك إلا سجد لأنهم هم الذين قال الله لهم: ﴿اسْجُدُوا لِآدَمَ﴾ [البقرة: ٣٤] فلم تدخل الأرواح المهمة فيمن خوطب بالسجود. فإنه ما ذكر أنه خاطب الملائكة لا الأرواح.

Bu nedenle “Bütün melekler toptan secde ettiler.”¹⁹⁶ denilmiştir. İblîs ise muttasıl değil, munkatî istisnâ ile nasb edilmiştir. Bu, “Âlûn” olarak anılan ruhlar, Allah Teâlâ ile meşgul oldukları için, O’nun Âdem veya başka birini yarattığını bilmezler. Allah’ın İblîs’e “Yoksa ululardan (Âlûn) mısın?”¹⁹⁷ âyeti, “zikrettiğimiz üzere “kendilerine secde etmeleri emredilmeyenler misin?” anlamındadır. Dilde secdenin, yere kapanma olduğu açıktır. Zira Âdem, topraktan yaratıldı. Bu ise kendisinden daha aşağısı olmayan en aşağı unsurdur. Bazı şeyhlerimizin şöyle dediklerini işittim: “Âlûn’a Âdem’e secde etmeleri emredilmemiştir. Zira onlar, onu bilmiyorlar ki secde etsinler. Ayrıca Allah’ın onları bize bildirdiğine dair bir ifade de geçmemiştir. Şayet böyle olmasaydı, Allah Teâlâ İblîs’in yüz çevirmesini zikretmeseydi ona secdenin emredildiğini bilmezdik.” Şeyh bunu 361. bâbda zikretmiştir. 157. bâbda ise şöyle demiştir: “Yüce ruhların en yükseği el-Âlûn’dur. Bunlar isim açısından melek değildir. Çünkü bu isim, özellikle onlar arasından elçi olanlara verilmiştir. Çünkü meleğin anlamı elçidir. Bu, “Me’luket”ten dönüştürülmüştür ve “Elûke” de elçilik demektir. Bu sadece bir cinse tahsis edilmez. Bu nedenle Yüce Allah meleklerle ‘Secde ediniz’¹⁹⁸ dediğinde, İblîs de bu hitabın kapsamına girmiştir. Zira o da genel olarak elçilikte kullanılanlar arasındaydı. Melekler; berere (iyiler, cömertler, sadık melekler), sefere (elçiler, katip melekler), cin ve insan ruhlarını kapsayan bir cinstir. Bu sınıfların her birinde elçilik yapanlar ve yapmayanlar vardır. Melekî ve mehmûz¹⁹⁹ nübüvvete, sadece ilk grupta yer alan, arşın etrafında Allah’ı hamd ile tesbih eden el-Hâfûn ya da kürsî ve göklerin melekleri ile yükseliş meleklerine mensup olan el-Efrâd nâil olabilir.” Şöyle demiştir: “Meleklerden olan son peygamber, dünya semâsının sahibi olan İsmâîl’dir. Onlardan her biri ruhlar âleminde, bir gaye ile gayelenmiş olarak Rabb’inden -Hz. Muhammed’in (sav) şeriatının batıniyetinden olmak üzere- bir şeriat üzeredir. Bu durum, Allah’ın “Bizden her birimizin belirli bir makamı vardır.”²⁰⁰ âyetinde geçmektedir. Böylece kendilerinin aşamayacakları belirli sınırlarının olduğunu itiraf etmektedirler. Şeriatla kastedilen de sadece budur. Allah Teâlâ onlara vahyettiğinde, Allah’ın kelâmını işitirler ve kanatlarını çırpırlar.” Bu konuyu uzunca anlatmıştır.

196 Hicr, 15/30.

197 Sâd, 38/75.

198 Bakara, 2/34.

199 Hemzeli (mehmûz) olan (nebûe) ile hemzeli olmayan (nübüvv) arasındaki farka dikkat çekilmektedir. Birincisi yükselme, ikincisi elçilik (nübüvvet) anlamındadır.

200 Sâffât, 37/164.

ولهذا قال: ﴿فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ﴾ [الحجر: ٣٠] ونصب إبليس على الاستثناء المنقطع لا المتصل. وهذه الأرواح المشار إليهم بالعالن لا يعرفون أن الله تعالى خلق آدم ولا غيره لشغلهم بالله تعالى فقول الله تعالى لإبليس: ﴿أَمْ كُنْتَ مِنَ الْعَالِينَ﴾ [ص: ٧٥] أي: من هؤلاء الذين ذكرناهم فلم تؤمر بالسجود ولا يخفى أن السجود في اللسان هو التطاطؤ. لأن آدم خلق من تراب وهو أسفل الأركان لا أسفل منه. وسمعت بعض أشياخنا يقول: إنما لم يأمر العالون بالسجود لآدم لأنهم لا يعرفونه حتى يسجدون له. وأيضا فلأنهم ما جرى لهم ذكر في تعريف الله إيانا ولولا ما ذكر الله تعالى إبليس بالإبانة ما عرفنا أنه أمر بالسجود، ذكره الشيخ في الباب الحادي والستين وثلاثمائة. وقال في الباب السابع والخمسين ومائة: أرفع الأرواح العلوية العالون وليسوا بملائكة من حيث الاسم. فإنه موضوع للرسل منهم خاصة، إذ معنى الملائكة الرسل وهو من المقلوب وأصله مألكة والألوكة الرسالة فلا تختص بجنس دون جنس. ولهذا دخل إبليس في الخطاب بالأمر بالسجود لما قال الله للملائكة: ﴿اسْجُدُوا﴾ [البقرة: ٣٤] لأنه كان ممن يستعمل في الرسالة في الجملة. فالملائكة جنس يعم الأرواح البررة السفرة والجن والإنس فكل صنف فيه من أرسل وفيه من لم يرسل. فالنبوة الملكية المهموزة لا ينالها إلا الطائفة الأولى الحافون من حول العرش يسبحون بحمد ربهم أو الأفراد من ملائكة الكرسي والسموات وملائكة العروج. قال: وآخر نبي من الملائكة إسماعيل، صاحب سماء الدنيا وكل واحد منهم على شريعة من ربه من باطنية شريعة محمد ﷺ في عالم الأرواح مغياة بغاية وذلك قوله تعالى: ﴿وَمَا مِنَّا إِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَعْلُومٌ﴾ [الصافات: ١٦٤]. فاعترفوا بأن لهم حدودا يقفون عندها لا يتعدونها ولا معنى للشريعة إلا هذا. فإذا أوحى الله تعالى إليهم سمعوا كلام الله بالوحي فضربوا بأجنحتهم وأطال في ذلك.

Soru: “Bu isimleri bana haber verin!”²⁰¹ âyetiyle işaret edilen meleklerin icâd ve hükümlerinde dayandıkları ilâhî isimlerle kastedilen nedir?

Cevap: Diğer ilâhî isimlerdir. Bu isimleri bilmemekle, sorgulanma ve kınanmayı hak etmişlerdir. Yüce Allah, bu meleklerle “Üzerinize vazife olmadı⁵ğı hâlde, yeryüzünün halifesini kınayıp, beni tesbih ve takdis ettiğini- zi iddia ederek kendinizi temize çıkarmanıza rağmen bu isimlerle beni hiç tesbih ve takdis ettiniz mi?” der gibidir.

Soru: Meleklerin, canlıların, maden ve bitkilerin iradesi var mıdır?

Cevap: Onların herhangi bir işe taalluk eden bir iradesi yoktur. Onlar yaratıldıkları hâl olan Allah’a secde etme ve O’nu övme üzeredirler. Sürekli O’nunla meşguldürler, başka bir şeyle değil. İnsan ise hem O’nunla hem de başkasıyla meşguldür. Unutmak ve gaflet, başkasıyla meşgul olmaktır.

Soru: İnsanlarda olduğu gibi, ruhlarda da tasavvur etme yeteneği (kuvve) var mıdır?

Cevap: Şeyh’in 367. bâbda zikrettiği üzere ruhların tasavvur gücü vardır ama musavvire gücü yoktur. Musavvire gücü müfekkire gücünün sıfatı olan fikre tâbidir. Ayrıca küllî nefis, akıl ve Allah’ın celâlinde kendinden geçmiş melekler gibi tabiatın üstündeki ruhlar da âlemin sûretlerini görmezler ve tasavvuru kabul etmezler. **En doğrusunu Allah bilir.** Meleklerin hâlleriyle ilgili olarak bu kadarı yeterlidir. Allah’ın izniyle “Velâyet Mebhası”nde, ilham melekleriyle ilgili olarak iyi bir özet gelecektir.

201 Bakara, 2/31.

فإن قلت: فما المراد بالأسماء الإلهية التي استند إليها الملائكة المشار إليهم بهؤلاء من قوله: ﴿أَتَبَيَّنُ بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ﴾ [البقرة: ٣١] في إيجادهم وأحكامهم؟

فالجواب: هي سائر الأسماء الإلهية فكان جهلهم بالأسماء نقصا يستحقون به المؤاخذه والتوبيخ كأنه تعالى يقول لهؤلاء الملائكة: هل سبّحتموني وقدمتموني بهذه الأسماء قط، مع أنكم ادعيتهم تسبيحي وتقديسي وزكيتهم نفوسكم وجرحتم الخليفة في الأرض ولم يكن ينبغي لكم ذلك؟

فإن قلت: فهل للملك والحيوان والمعدن والنبات إرادة؟

فالجواب: ليس لهم إرادة تتعلق بأمر من الأمور. فهم مع ما فطروا عليه من السجود لله والثناء عليه فشغلهم دائما به تعالى لا عنه. وأما الإنسان فله الشغل به وعنه والشغل عنه هو المعبر عنه بالغفلة والنسيان. ١٠

فإن قلت: فهل في الأرواح قوة مصورة كما في الإنسان؟

فالجواب: كما قاله الشيخ في الباب السابع والستين وثلاثمائة: أن الأرواح لها قوة التصور وما لها القوة المصورة. فإن القوة المصورة تابعة للفكر الذي هو صفة للقوة المفكرة. وكذلك الأرواح التي فوق الطبيعة لا يشهدون صور العالم، ولا يقبلون التصور كالنفس الكلية والعقل والملائكة المهيمين في جلال الله، والله أعلم. ١٥

وفي هذا القدر من أحوال الملائكة كفاية وسيأتي نبذة صالحة من الكلام على ملائكة الإلهام في مبحث الولاية إن شاء الله تعالى.

KIRKINCI MEBHAS

Peygamberlere (as) Hürmet Etmenin İstenilmesi ve Peygamberimiz Hz. Muhammed'in (sav) Ebeveyni Hakkında Susmanın Gerekliliği, Hz. Nûh ile Hz. İdris Arasındaki ve Hz. İsâ ile Hz. Muhammed (sav) Arasındaki İki Fetret Ehlinin Hükmü, Hiçbir Kitap ve Peygamberin Sünnetine İnanmamış Olsalar da Bunların Cennete Gireceklerinin Araştırılmasının Beyanı Hakkındadır

Bil ki Allah'ın (cc) bizden razı olmasını umarak, peygamberlerin tamamına hürmet etmek ve Allah'ın onların derecelerini artırması için onlara dua etmek müstehaptır. Şeyh 457. bâbda şöyle demiştir: “Bil ki her müminin, müslüman olan ata-dedeleriyle atalarından olmadığı hâlde Âdem'den en yakın babasına kadar, velilerin büyüklerine hürmet etmesi gerekir.” Şeyh “Bir keresinde babamız Âdem (as) için umre yaptım ve arkadaşlarıma da bunu emrettim. Âdem'in (as) içinde bulunduğu dünya semâsının kapılarının o gece açıldığını, Allah'tan başka kimsenin sayamayacağı kadar meleğin yükseldiğini gördük. Babamız Âdem'e sıla-i rahim yaptığımız için o gece melekler bizi şaşkına çevirene ve dehşete düşürene dek aynı şekilde inmiş, bize selâm vermiş ve hoş geldiniz demişlerdi. Bunun sebebi çoğu insan nezdinde Âdem (as) ile akrabalık bağının kesilmiş olmasıdır.” demiştir. Şöyle demiştir: “Yüce Allah bana, onu ziyaret etmemi ilham etti, ben de onu ziyaret ettim ve benim vesileyle başkaları da ziyaret etti. Bu ilâhî bir tevfiiktir, orada kimsenin, üzerinde yürüyebileceğim bir ayak izi yoktu. Hak Teâlâ'nın Kur'an'ın birden fazla yerinde ‘Ey Âdemoğulları’ şeklinde hitap etmesi, sadece bize babamız Âdem'i (as) hatırlatmak ve ona sıla-i rahim yapmamız içindir. Bununla beraber hiç kimse bu babalığa ve bunun hakkını gözetmeye dikkat etmedi. Allah Teâlâ'nın bu hatırlatması O'nun, Hz. Meryem'e dair âyette geçen “Ey Hârûn'un bacısı!”²⁰² sözüne ne kadar da benzemektedir! Oysa Hârûn'un zamanı nerede, Meryem nerede!

Hz. Peygamber'in ebeveyninin âhiretteki hükmü konusuna dalmaktan sakınmaya gelince, Şeyh Celâleddin es-Süyûtî (ö. 911/1505) bu konuda müstakil altı eser kaleme almıştır. Bunların tamamını inceledim ve bunların hepsinin Resûlullah'a karşı edep gözetmenin vâcib olduğu ve ona eziyet edenin de Allah'a eziyet etmiş olacağı sonucuna vardığını gördüm.

202 Meryem, 19/28.

المبحث الأربعون

في مطلوبة بر الأنبياء عليهم الصلاة والسلام ووجوب الكف عن الخوض في حكم أبوي نبينا محمد ﷺ وحكم أهل الفترتين بين نوح وإدريس وبين عيسى ومحمد ﷺ وبيان أنهم يدخلون الجنة وإن لم يكونوا مؤمنين بكتاب ولا سنة رسول

اعلم أنه يستحب بر الأنبياء كلهم والدعاء لهم بأن الله يزيد في درجاتهم رجاء رضاء الله عز وجل عنا، وقد قال شيخ محيي الدين في الباب السابع والخمسين وأربعمائة: اعلم أنه ينبغي لكل مؤمن بر أجداده وآبائه المسلمين وغير آبائه من أكابر الأولياء من آدم إلى أبيه الأقرب. قال الشيخ: ولقد اعتمرت مرة عن أبينا آدم عليه السلام وأمرت أصحابي بذلك، فوجدنا أبواب سماء الدنيا التي فيها آدم عليه السلام، قد فتحت تلك الليلة وعرجت ملائكة لا يحصى عددهم إلا الله، ونزلت ملائكة كذلك وتلقونا بالترحيب والتسهيل إلى أن بهتنا منهم وذهلنا من كثرتهم لأجل صلة أبينا آدم عليه السلام تلك الليلة، وذلك لأن رحم آدم عليه السلام مقطوعة عند أكثر الناس. قال: ولقد ألهمني الله تعالى صلتها ووصلت بسببي أيضا. وكان ذلك عن توفيق إلهي لم أر لأحد في ذلك قدما أمشي عليه، وما قال الحق تعالى في غير موضع من القرآن ﴿يَا بَنِي آدَمَ﴾ [الأعراف: ٢٦] إلا ليذكرنا تعالى بأبينا آدم عليه السلام لنصله، ومع هذا فلم يتنبه أحد لهذه الأبوة ولا للوفاء بحقها وما أشبه هذه الذكرى من الله تعالى بقوله لمريم: ﴿يَا أُخْتُ هُزُونِ﴾ [مريم: ٢٨] وأين زمن هارون من مريم؟

وأما وجوب الكف عن الخوض في حكم أبوي النبي في الآخرة، فللشيخ جلال الدين السيوطي رحمه الله في هذه المسألة ست مؤلفات، وقد طالعتها كلها فرأيتها ترجع إلى أن الأدب مع رسوله واجب، وأن من آذاه فقد آذى الله.

Yüce Allah “Allah’ı ve Resul’ünü incitenleri Allah, dünyada ve âhirette lânetlemiş ve onlar için alçaltıcı bir ceza hazırlamıştır.”²⁰³ buyurmuştur. Yine Kur’ân’da “Biz bir resul göndermedikçe azap da etmeyiz.”²⁰⁴ denilmektedir. Siyercilerin, Abdülmuttalib’in zenzem kuyusu açma hikâyesinde, Abdullah’ı kurban etmeye kastettiğindeki kelâmına dair naklettiklerine vâkıf olanlar onun tevhid inancı üzere olduğunu görecektir. Tevhid inancına sahip olan kimse ise, tevhidi hangi şekilde olursa olsun, ileride fetret ehlinin durumu konusunda geleceği üzere saîddir. Celâleddin es-Süyûtî, hadiste “Allah Teâlâ, Hz. Peygamber’in (sav) ebeveynini diriltti ve onlar da ona (sav) iman ettiler.” denildiğini kaydetmiştir. Hatîb el-Bağdâdî, Ebu’l-Kâsım b. Asâkir, Ebû Hafs b. Şâhin, Süheylî, Kurtubî, Muhibbüddin et-Taberî, İbnü’l-Münîr, İbn Seyyidî’n-nâs, Safdî ve İbn Nâsır ed-Dımaşkî’nin içinde bulunduğu bir grup hafız da -Allah onlardan razı olsun- bu görüştedir. Hâkim’in “sahih” kaydıyla naklettiği ve lafzı Süheylî’ye ait olan İbn Mes’ûd hadisi şöyledir: “Resûlullah’a (sav) ebeveyni soruldu, o da ‘Onlarla ilgili Rabb’imden istediğimi, O bana verdi. Ben o gün makâm-ı mahmûd’da bulunmaktaydım.’ buyurdu.” “Bu hadiste, başka bazı hadislerde nakledildiği gibi, kıyâmet günü gerçekleşecek olan imtihan anında, onların taat üzere durmaları için, kendilerine bu makamda şefaât edeceğine dair bir işaret bulunmaktadır.” demiştir. Muhibbüddin et-Taberî “Yüce Allah, iman etmeleri için Hz. Peygamber’in (sav) ebeveynini diriltmeye ve sonra öldürmeye kâdirdir. Bu Allah Teâlâ’nın ilklerin ve sonların efendisine (sav) yaptığı ikramlardandır.” demiştir. Kurtubî ise “Onların diriltilmeleri ve ona (sav) iman etmeleri, ne aklen ne de şer’an imkânsız değildir. Kur’ân’da İsrâiloğullarından öldürülen bir kimsenin diriltip katilini haber verdiği kaydedilmektedir.” demiştir.

Şöyle dedim: Şayet onların öldükten sonra diriltilmeleri sahihse, bu diriltirme Allah’ın kendilerine ölünüz deyip sonra dirilttiği kimselerinki gibidir. Yani, ecellerini tamamlamak için diriltildiler. Buna göre Hz. Peygamber’in (sav) ebeveyni, teklif zamanlarında iman etmişlerdir. Bazı muhakkiklerin, A’râf ashabının secdesi hakkında, kıyamette bu secde ile onların terazilerinin ağır basacağı ve bununla cennete gireceklerine dair söyledikleri gibi, onlar da ölmeden önce iman etmiş gibidirler.

203 Ahzâb, 33/57.

204 İsrâ, 17/15.

وقال تعالى: «إِنَّ الَّذِينَ يُؤْذُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ لَعَنَهُمُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا مُهِينًا» [الأحزاب: ٥٧] وفي القرآن العظيم: «وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّى نَبْعَثَ رَسُولًا» [الإسراء: ١٥]. ومن طالع فيما نقله أهل السير من كلام عبد المطلب لما أراد نحر عبد الله في قصة حفر بئر زمزم شهد له بالتوحيد، وصاحب التوحيد سعيد بأي وجه كان توحيده، كما سيأتي قريبًا في حكم أهل الفترات. قال الجلال السيوطي: وقد ورد في الحديث: «أن الله تعالى أحيا أبويه حتى آمنا به» وعلى ذلك جماعة من الحفاظ منهم خطيب البغدادي وأبو القاسم ابن عساكر وأبو حفص بن شاهين والسهيلي والقرطبي ومحب الدين الطبري وابن المنير وابن سيد الناس والصفدي وابن ناصر الدمشقي وغيرهم رضي الله عنهم أجمعين، ولفظ السهيلي بعد إيراد حديث الحاكم وصححه عن ابن مسعود قال: «سئل رسول الله، عن أبويه فقال: ما سألتهما ربي فيعطيني فيها وإني القائم يومئذ المقام المحمود» قال: ففي هذا الحديث تلويح بأنه يشفع فيهما في ذلك المقام ليوفقا للطاعة عند الامتحان الذي يقع يوم القيامة. كما ورد في عدة أحاديث قال المحب الطبري: والله تعالى قادر على أن يحيي أبويه حتى يؤمنا به ثم يموتا، ويكون ذلك مما أكرم الله تعالى به سيد الأولين والآخرين، انتهى. وقال القرطبي: ليس إحيائهما وإيمانهما به بممتنع لا عقلاً ولا شرعاً، وقد ورد في القرآن إحياء قتيل بني إسرائيل حتى أخبر بقاتله، انتهى.

قلت: وعلى القول بصحة إحيائهما بعد موتهما فيكون ذلك الإحياء مثل إحياء من قال لهم الله موتوا ثم أحياهم أي: إلى تكملة آجالهم وعلى ذلك فما آمن أبوا النبي، إلا في زمن تكليفهما، فكأنهما آمنا به قبل أن يموتا. كما قال بعض المحققين في سجدة أهل الأعراف من أن ميزانهم ترجح بتلك السجدة يوم القيامة ثم يدخلون بها الجنة.

Ölümünden sonra meydana geldiği hâlde, şayet bu secdenin onlara faydası olmasaydı ve onunla saîd olmasalardı, cennete girmezlerdi. Zira kıyamet günü berzaha aittir ve bir yönü dünyaya, diğer yönü ise âhirete bakmaktadır. **En doğrusunu Allah bilir.**

- 5 Fakih ve muhaddis olan Ebûbekir İbnü'l-Arabî el-Mâlikî “Resûlul-lah’ın ebeveyninin cehennemlik olduğunu söyleyenden daha çok ona (sav) eziyet verecek birini bilmiyorum.” demiştir. Müslim’in naklettiği bir hadiste ise “Dirilere, ölülerden dolayı eziyet etmeyiniz.” buyrulmuş ve “Peygamber’in (sav) ebeveyninin cehennemlik olduğunu söylemek, 10 haramdır.” denilmiştir. Mısır hafızlarının sonuncusu olan Şeyh Celâleddin es-Süyûtî (rh.a) “Birçok topluluğun açıkladığı üzere Peygamber’in (sav) ebeveynine davet ulaşmamıştır. Yüce Allah da ‘Biz bir resul göndermedikçe azap da etmeyiz.’²⁰⁵ buyurmaktadır. Davet kendisine ulaşmadan ölenlerin hükmü de kurtularak ve azap edilmeden cennete 15 girmektir.” demiştir. Daha sonra “Bu, fıkıhta Şâfiî, usulde Eş’arî olan imamlarımızın muhakkik olanları arasında hakkında ihtilaf olmayan görüşümüzdür. İmâm Şâfiî (rh.a), bunu açıkça belirtmiş, onun ashabı da buna tâbi olmuştur.” demiştir. Celâleddin es-Süyûtî (rh.a) şöyle demiştir “Onlara davetin ulaşmadığını destekleyen hususlardan biri de 20 Hz. Peygamber’in ömrünün henüz başlangıcındayken vefat etmiş olmalarıdır.” Alâî ve daha başkaları bunun doğru olduğunu kaydederek, Hz. Peygamber’in (sav) babası Abdullah’ın on sekiz, annesi Âmine’nin ise yirmili yaşlarında vefat ettiğini belirtmiştir. Allah Teâlâ’nın iman 25 etmeleri için Hz. Peygamber’in (sav) anne ve babasını diriltmediğine dair [ileri sürülen] söze karşı olarak böyle bir ömür [süresi] talep edilen tevhide araştırmak için yeterli değildir. Ayrıca o ikisinin yaşadığı zaman fetret ve cehâletin yaygın olduğu bir zamandı.

- Şimdi iki fetret ehlinin hükümleri hakkında özet bilgiler verelim ki Hz. Peygamber’in (sav) ebeveyni de bu kısımların en şerefli olanına dâ- 30 hil olsun. Allah’ın yardımıyla şöyle deriz: Bil ki tevhide nasıl olursa olsun, hatta herhangi bir kitap ve peygambere iman etmese bile muvahhid, saîddir ve cennete girecektir. Çünkü imanın tealluk ettiği yer, peygamberlerin Rab’lerinden (cc) getirdikleri haberlerdir. Fakat iki fetret arasındaki insanların iman edecekleri herhangi bir kitap veya bir peygamber de yoktur.

205 İsrâ, 17/15.

فلولا أن هذه السجدة نفعتهم وسعدوا بها لم يدخلوا الجنة مع أنها ما وقعت إلا بعد موت، فيوم القيامة برزخي له وجه إلى الدنيا ووجه الآخرة إلى الآخرة والله أعلم.

وكان الإمام أبو بكر بن عربي المالكي الفقيه المحدث يقول: ما عندي أحد أشد أذى لرسول الله ممن يقول: إن أبويه في النار. وفي حديث مسلم: «لا تؤذوا الأحياء بسبب الأموات» فيحرم جزماً أن يقال: إن أبوي النبي في النار، انتهى. قال الشيخ جلال الدين السيوطي، خاتمة حفاظ مصر رحمه الله: وقد صرح جماعات كثيرة بأن أبوي النبي لم تبلغهما الدعوة والله تعالى يقول: ﴿وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّى نَبْعَثَ رَسُولًا﴾ [الإسراء: ١٥]. وحكم من لم تبلغه الدعوة أنه يموت ناجياً ولا يعذب ويدخل الجنة. قال: وهو مذهبنا لا خلاف فيه بين المحققين من أئمتنا الشافعية في الفقه والأشاعرة في الأصول ونص على ذلك الإمام الشافعي وتبعه على ذلك الأصحاب. قال الجلال السيوطي رحمه الله: ومما يوضح لك أنهما لم تبلغهما الدعوة أنهما ماتا ذي حداثة سنه، وصحح العلائي وغيره أن والد رسول الله ﷺ عبد الله، عاش من العمر ثمان عشرة سنة ووالدته ماتت في حدود العشرين ومثل هذا العمر لا يسع الفحص على المطلوب في التوحيد على القول بأن الله تعالى لم يحيهما حتى آمنا به مع أن ذلك الزمان الذي كانا فيه كان زماناً قد عم فيه الجهل والفترة، انتهى.

ولنذكر لك جملة من أحكام أهل الفترتين ليدخل أبو النبي، في أشرف أقسامهم فنقول: وبالله التوفيق: اعلم أن الموحد سعيد بأي وجه كان توحيده وإن لم يكن مؤمناً بكتاب ولا رسول ويدخل الجنة وذلك أن متعلق الإيمان إنما هو الخبر الذي يأتي به الأنبياء عن ربهم عز وجل. وليس بين ظهري أهل الفترتين كتاب ولا رسول حتى يؤمنوا بهما،

Dolayısıyla bu hükmün kapalı bırakılması ve bize, “İman üzere ölmeyen ve cennete giren kimse, Allah'ı kalbinde bulduğu nurla birleyen kimsedir.” şeklinde ifade edilmesi doğru olur.” Şeyh Muhyiddin *el-Fütûhât*'ın 10. bâbında iki fetret ehlini tasnif ederek 13 kısma ayırmıştır. Bunlardan altı kısım saîd, dördü şakî ve üçü de meşîet-i ilâhîye'ye bırakılmıştır.

Saîdlerin kısımları şunlardır: 1. Kus b. Sâide ve Saîd b. Zeyd b. Amr b. Nüfeyl gibi kalbinde bulduğu bir nûr ile tevhidi benimseyenlerdir. Kus'a, “Bu âlemin bir ilâhı var mıdır?” diye sorulduğunda, “Katırlık, katıra delâlet eder, ayakların izi yürüyüşe.” gibi şeyler söylerdi. Saîd b. Zeyd ise Buhârî'nin *Sahîb*'inde kaydedildiği gibi secde eder ve şöyle derdi “İlâhım İbrâhim'in ilâhı, dinim İbrâhim'in dinidir.” Yine “İsmâiloğullarından, Benî Abdülmuttalib'den bir peygamber bekliyorum. Ona ulaşip da ona iman edeceğimi, onu tasdik edeceğimi ve onun peygamber olduğuna şahitlik edeceğimi sanmıyorum. Kim ona ulaşır da bir defa bile onu görürse, selâmımı ona iletin.” demiştir. İbn Seyyidi'n-nâs da bunu *Sîret*'inde zikretmiştir. Şeyh Muhyiddin, Kus gibi tevhid inancını benimseyenleri “fikirle kaynaşmış delil sahibi” şeklinde isimlendirirdi. Zira o, yaratılmışları anarak bunlardan ibret almıştır. Bu nedenle ne tâbî ne de metbû olarak, tek başına bir ümmet olarak dirilecektir.

2. Fikir, rüyet, nazar veya istidlâl olmaksızın, kalbine tecellî eden ve uzaklaştırmaya güç yetiremediği nûr sayesinde tevhidi benimseyenlerdir. Bu [kimse] Rabb'inden gelen, varlıklardan herhangi biri hakkında imâl-i fikrin karışmadığı saf bir nûr üzeredir. Kıyamette asfiya (sûfiler) ve abriyâ (iyiler) ile birlikte haşredilir.

3. Kendisine ilkâ edilir ve nûrunun şiddeti, sırrının duruluğu ve yakîninin ihlâsı nedeniyle Hz. Muhammed'in (sav) konumunu, siyâdetini ve Hz. Âdem'in (as) zamanından keşif sahibi kimsenin zamanına değin süregelen bâtinî risâletini kendi keşfinden öğrenir. Ona, hem kendinden bir tanıklık ve hem de Rabb'inden gelen bir delil üzere gayb âleminde iman eder. BBU, Allah Teâlâ'nın “Rabb'inden gelmiş açık bir delile dayanan kimse (hiç ötekiler gibi olur mu?) Bu delili de Rabb'inden gelen bir şahit izliyor.”²⁰⁶ âyetindeki durumdur. Yani [âyetteki şahit], keşifle ortaya çıkan şeylerin doğruluğu noktasında o kişinin kalbinde ona şahitlik eder. Bu kimse kıyamet günü, Hz. Muhammed'in bâtuniyyetinde ve arkasındaki bir ışık içinde haşredilir.

وحينئذ يصح أن يلغز بذلك فيقال لنا: شخص مات على غير الإيمان ويدخل الجنة وهو من وحد الله بنور وجده في قلبه ومات على ذلك. وقد قسم الشيخ محيي الدين أهل الفترتين في الباب العاشر من الفتوحات إلى ثلاثة عشر قسمًا وحكم لستة أقسام منهم بالسعادة والأربعة بالشقاء والثلاثة بأنهم تحت المشيئة.

٥ فأما السعداء فهم وحد الله تعالى بنور وجده في قلبه كقس بن ساعدة وسعيد بن زيد بن عمرو بن نفيل. فإن قسًا كان إذا سئل هل لهذا العالم إله يقول: البعرة تدل على البعير وأثر الأقدام على المسير إلى آخر ما قال، وأما سعيد بن زيد فكان يسجد ويقول: إلهي إله إبراهيم وديني دين إبراهيم كما في صحيح البخاري. وكان يقول أيضًا: إني لأنتظر نبيا من ولد إسماعيل من بني عبد المطلب ولا أراني أدركه وأنا أؤمن به وأصدق به وأشهد أنه نبي، ومن طالت به المدة ورآه مرة فليقرئه مني السلام، ١٠ انتهى. ذكره ابن سيد الناس في سيرته. قال الشيخ محيي الدين: ويسمى من وحد الله تعالى مثل قس صاحب دليل ممتزج بفكر. وذلك لأنه ذكر المخلوقات واعتباره فيها كان يبعث أمة وحده كما ورد لا تابعا ولا متبوعا.

وقسم: وحد الله تعالى بما تجلّى لقلبه من النور الذي لا يقدر على دفعه من غير فكر ولا روية ولا نظر ولا استدلال. فهذا على نور من ربه خالص غير ممتزج بفكر ١٥ في كون من الأكوان ويحشر هذا يوم القيامة مع الأصفياء الأبرياء.

وقسم: ألقى في نفسه واطلع من كشفه لشدة نوره وصفاء سره وخلوص يقينه على منزلة محمد ﷺ وسيادته وعموم رسالته باطنًا من زمن آدم عليه السلام إلى زمن هذا المكاشف. فأمن به في عالم الغيب على شهادة منه وبينه من ربه. وهو قوله تعالى: ﴿أَفَمَنْ كَانَ عَلَىٰ يَتِيَّةٍ مِنْ رَبِّهِ وَيَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِنْهُ﴾ [هود: ١٧]. أي: يشهد له في قلبه ٢٠ بصدق ما كوشف له فهذا يحشر يوم القيامة في ضياء من خلفه وفي باطنية محمد ﷺ.

4. Yahudileşenler ve hıristiyanlaşanlar gibi, kendisinden önceki hak bir dine ve Hz. İbrâhim'in dinine yahut peygamberlerden olan kimselere tâbi olan kısımdır. Onların, belirli bir grubu Allah Teâlâ'ya davet eden Allah elçileri olduğunu öğrendiğinde yahut [bu durum] haber verildiğinde onlara tâbi olur, onlara iman eder, yollarını takip eder, o peygamberin haram kıldığını kendisine haram kılar. Kendisi yükümlü olmadığı hâlde -zira o peygamber kendisine gönderilmemiştir- onun şeriatıyla ibadet eder. Bu kimse kıyamette, ilgili peygambere tâbi olanlarla beraber haşredilir. Onun grubuyla birlikte ayrılır ve şayet o peygamber açıkça şeriatını beyan etmişse, zâhirî olarak da onlarla birlikte olur.

5. Peygamberlerin kitaplarını okuyup, buradan Hz. Muhammed'in (sav) şerefini, onun dininin şerefini ve ona tâbi olanların sevabını öğrenip, ona iman eden ve her ne kadar daha önceki peygamberlerden hiçbirinin şeriatına tâbi olmasa bile, bir bilgiye dayalı olarak onu tasdik eden kimse- dir. Özellikle de Hakîm b. Hizâm ve benzerleri gibi güzel bir ahlâk sahibiyse, bu da kıyamet günü Hz. Muhammed'in (sav) şeriatıyla amel edenler içinde değil de ona iman eden ve zâhirî olarak ona bağlı olan kimselerle birlikte haşredilir.

6. Kendisine gönderilen peygambere iman eden ve Hz. Muhammed'in (sav) peygamberliğine yetişerek ona da iman eden kimsedir. Bunun iki ecri vardır. İşte bu altı kısmın tamamı, her ne kadar imanla nitelenmemiş iseler de tevhidi benimsedikleri, için kıyamette Allah katında saâddirler.

Şakîlerin kısımları şunlardır:

1. Hiçbir akıl yürütmeden salt taklide bağlı olarak âtıl (akıl yürütmeden) kalandır. Bu, mutlak şakîdir.

2. Teorik bir araştırma söz konusu olmadan şirk koşandır. Bu da şakîdir.

3. Herhangi bir teorik araştırma yahut taklit olmadan ispatladıktan sonra âtıl kalandır. Bu da şakîdir.

4. Salt taklitten yola çıkarak şirk koşandır. Bu da şakîdir.

Meşîet-i ilahîyyeye bırakılanların kısımları şunlardır:

1. Akıllı ermediği için, herhangi bir varlığı ikrar etmeyen kimsedir. Bu akli yetersizlik, başka birisinin kuvvetinden kaynaklanan bir zaafın mizacında bulunması sebebiyledir. Bu meşîete kalmıştır.

وقسم: اتبع ملة حق ممن تقدمه كمن تهود وتنصر واتبع ملة إبراهيم أو من كان من الأنبياء حين علم وأعلم أنهم رسول الله تعالى يدعون إلى الله تعالى طائفة مخصوصة فتبعهم وآمن بهم وسلك سنتهم. فحرم على نفسه ما حرم ذلك الرسول وتعبد نفسه بشريعته وإن كان ذلك ليس هو بواجب عليه، إذ لم يكن ذلك الرسول مبعوثاً إليه. فهذا يحشر مع من تبع ذلك النبي يوم القيامة ويتميز في زمرة في ظاهريته إذا كان شرع ذلك النبي قد تقرر في الظاهر.

وقسم: طالع في كتب الأنبياء فعرف شرف محمد ﷺ، وشرف دينه وثواب من اتبعه، فأمن به وصدق على علم وإن لم يكن دخل في شرع نبي قط ممن تقدم لا سيما إن كان قد أتى بمكارم الأخلاق كحكيم بن حزام وأضرابه فهذا يحشر يوم القيامة مع المؤمنين بمحمد ﷺ، لا في العاملين بشريعته ولكن في ظاهرية محمد ﷺ.

وقسم: آمن بنبية الذي أرسل إليه وأدرك رسالة محمد ﷺ، وآمن به. فله أجران فهؤلاء ستة أقسام: كلهم سعداء عند الله يوم القيامة لتوحيدهم، وإن لم يتصفوا بالإيمان.

وأما الأشقياء؛

فقسم: عطل لا عن نظر بل عن تقليد، فذلك شقي مطلق.

وقسم: أشرك لا عن استقصاء نظر، فذلك شقي.

وقسم: عطل بعد ما أثبت لا عن استقصاء نظر أو تقليد، فذلك شقي.

وقسم: أشرك عن تقليد محض، فذلك شقي.

وأما من هو تحت المشيئة؛

قسم: عطل فلم يقر بوجود عن نظر قاصر ذلك القصور بالنظر إليه لضعف في

مزاجه عن قوة غيره فهم تحت المشيئة.

2. Yeteneğinin kendisine verdiği çabayı sarf ettiği hâlde, hak yoldan sapan bir nazar (akıl yürütme) neticesinde şirk koşandır. Bundan dolayı meşîete kalmıştır.

3. Sahip olduğu kuvvetin son noktasına ulaştığı bir akıl yürütme ile ispatladıktan sonra âtıl kalandır ki kendisinden üstün olana nispetle [bu kuvveti] zayıf kalmıştır. Bu da meşîete kalmıştır.

İşte bunlar, Hz. İdrîs ile Hz. Nûh ve Hz. Îsâ ile Hz. Muhammed (sav) arasındaki fetret ehlinin kısımlarıdır. Bu detaylar olmadan, fetret ehli hakkında tek bir hüküm vermekten sakın, doğru yoldan saparsın. Allah Şeyh Muhyiddin'e rahmet etsin. Ufku ne kadar geniştir. Bu taksimi ondan başka hiç kimsede bulamazsın. **En doğrusunu Allah bilir.**

وقسم: أشرك عن نظر أخطأ فيه طريق الحق مع بذل المجهود الذي تعطيه قوته
فذلك تحت المشيئة.

وقسم آخر: عطل بعد ما أثبت عن نظر بلغ فيه أقصى القوة التي هو عليها مع
ضعفها بالنسبة لمن فوقه فهو تحت المشيئة.

فهذه أقسام أهل الفترات التي بين إدريس ونوح وبين عيسى ومحمد ﷺ، فياينك
أن تحكم على أهل الفترات كلهم بحكم واحد من غير هذا التفصيل فتخطىء طريق
الصواب. فرحم الله تعالى الشيخ محيي الدين ما كان أوسع اطلاعه. فإن هذا التقسيم
لم تجده لغيره، والله أعلم.

KIRK BİRİNCİ MEBHAS

Peygamberlerin (as) Getirdikleri Bütün Tekliflerin Semeresinin Allah'a (cc) Değil de Bize ve Peygamberlere Döneceği, Allah'ın Âlemlere Muhtaç Olmadığı, Bunların İşlediğimiz Günahların Kefâreti Olduğu, Yasaklanan Her Şeye Karşılık, Ona Kefâret Olması İçin Bir Şeyin Emredildiği Hakkındadır

Bunu bildiğine göre, Allah'ın izniyle şöyle derim: Bazı ârifler, tekliflerin meşrû kılınmasının sebebinin, babamız Âdem'in (as) ağaçtan yediği yiyecek olduğunu nakletmişlerdir. Bütün teklifler, onun karşılığı, onun kefâreti ve onun mahallini temizlemek içindir.

Efendim Ali el-Havvâs'ın (rh.a) da bunu İbrâhim el-Metbûlî'den (rh.a) naklettiğini işittim. Âdem'in ağaçtan yemesinin hakiki bir mâsiyet olmadığı açıktır. Çocuklarına, bir günah işlediklerinde nasıl davranmaları gerektiğini göstermek için bir sûretten ibarettir. Zira peygamberleri müdafaa mebhasinde genişçe yer verildiği gibi, peygamberler (as) sürekli terakkî etmekte ve sadece bulundukları hâl ya da makamdan daha üst bir hâl ve makama doğru intikal etmektedirler. Oraya bak! Bu yemenin hükmü, Allah Teâlâ'nın diledikleri hariç, kıyamete kadar onun bütün çocuklarını asâleten kapsamaktadır. Zira ağaç, onun çocuklarının nehyedilen şeyi fiilen ya da yönelerek; haram, mekruh ya da evlâ olanı terk etmek sûretiyle işlemelerini ortaya koymaktadır. İnsanların mertebeleri farklı olsa da herkes buna ehildir. En aşağısı evlâ olanı terk etmek, en yukarısı ise şirkin dışındaki en büyük günahı işlemektir. Şirkin, kendisinden tövbe etmekten başka bir kefâreti yoktur. Bize göre peygamberlerle ilgili mâsiyet kapsamına alınacak şeylerin tamamı, evlâ olanı terk etmek kabilindendir. Çünkü onlar asla evlâ olanı terk etmenin ötesine geçmezler. Herhangi bir mekruhu işleseler bile onların bütün günahları bu kabildendir. Bunu işlemeleri Allah'tan bir kolaylaştırma olarak onun cevazını ümmetlerine beyan etmek içindir. Mubahı işlemek sûretiyle onu beyan edip buna mukabil kendilerine nasıl ecir veriliyorsa bu konuda da kendilerine ecir vardır.

المبحث الحادي والأربعون

في بيان أن ثمرة جميع التكاليف التي جاءت بها الرسل عليهم الصلاة والسلام يرجع نفعها إلينا وإلى الرسل لا إلى الله عز وجل، فإن الله غني عن العالمين، وذلك أنها كفارة لما نرتكبه من المخالفات فما من فعل منهي عنه إلا ويقابله أمر مأمور به يكون كفارة له ٥

إذا علمت ذلك فأقول، وبالله التوفيق: نقل بعض العارفين أن سبب مشروعية جميع التكاليف هو الأكلة التي أكلها أبونا آدم عليه السلام، من الشجرة. فكانت جميع التكاليف في مقابلتها كفارة لها وتطهيرًا لمحلها، انتهى.

وسمعت سيدي عليًا الخواص رحمه الله ينقل ذلك أيضًا عن سيدي إبراهيم المتبولي رضي الله عنه. ولا يخفى أن أكل آدم من الشجرة لم يكن معصية حقيقة، وإنما كانت صورة ليرى بنه كيف يفعلون إذا وقعوا في محذور لأن الأنبياء عليهم الصلاة والسلام، ترقبهم دائم فلا ينقلون قط من مقام أو حال إلا لأعلى منه كما مر بسطه في مبحث الأجوبة عن الأنبياء، فراجعه. فكان حكم هذه الأكلة منسحبًا على بنه بالأصالة إلى يوم القيامة إلا من شاء الله تعالى لأن الشجرة كانت مظهرًا لارتكاب بنه النهي فعلاً أو همًا أو حرامًا أو مكروهاً أو خلاف الأولى ولكل أهل وإن تفاوتت ١٥

مراتب الناس فأدونهم من يرتكب خلاف الأولى وأعلامهم من ارتكب أكبر كبائر غير الشرك. فإن الشرك لا كفارة له إلا التوبة منه والذي عندنا فيما ورد من إطلاق الاسم المعاصي في حق الأنبياء فمحمول على خلاف الأولى لأنهم لا يتعدون قط مرتبة خلاف الأولى، فمعاصيهم كلها من هذا الباب وإن فعلوا مكروهاً فإنما يفعلونه لبيان الجواز للأمة توسعة من الله عليهم. فلهم في ذلك الأجر كما يؤجرون على بيان ٢٠

المباح بفعلهم له.

Peygamberlerin dışındakilerin işledikleri günahlara gelince, şayet velî mahfûz ise inâyet onunla olduğu müddetçe, o sadece mekruhu işler. Şayet inâyet kendisini bırakırsa, bu durumda harama da düşer. İnsanların geneline gelince, bunlar haram, mekruh ve evlâ olanı terk etmenin üçünü de işleyebilir. Dolayısıyla peygamberlerin (as) haram ve mekruh işleme konusunda başkasına iştirak etmedikleri, sadece câiz olduğunu beyan etmek için onu yaptıkları anlaşılmaktadır. Ancak makamları yüksek olduğu için, Yüce Allah, onların evlâ olanı terk etmelerini bile mâsiyet ve hata olarak isimlendirmiştir. Anla! Ümmetin içinde bulunan her bir mükellef, ağacın meyvesini yemekten kinâye olan evlâ olanı terketmek sûretiyle de olsa, mutlaka nehyedilen bir şeyi yapmıştır. Dolayısıyla zikrettiğimiz bütün teklifler, Âdemoğullarının yaptıklarının karşılığıdır. Âdem'in ağaçtan yemesi, daha sonra Allah'ın onun tövbesini kabul ederek onu seçmesi ve arındırması, çocuklarına zillet (boyun eğme) ve pişmanlık kapısını açmıştır; onların hareket ve sükûn hâlinde, emir, nehiy ve mubah konusunda, tamamen kazâ ve kaderin hükmüne bağlı olduklarını beyan eder.

“Tahâret” konusundan “Ümmühâtü'l-evlâd” konusuna kadar, tekliflerin kefâret olmaları açısından hükümlerini sana açıklayalım. Allah'ın izniyle şöyle deriz: Bil ki Âdem, Bârî'nin (cc) açık bir izni olmaksızın nisan hâlindeyken ve İblîs'in yalan yere Allah adına yemin etmeyeceğini zannederek [işlediği] evlâ olanı terk etmek kabilinden bir fiil olan yasak ağacın meyvesini yediğinde Hak Teâlâ bunu, onun makamının yüceliğinden dolayı mâsiyet olarak isimlendirdi. Tövbeden sonra, kendisinden sâdır olan [fiili] ona hatırlatıcı kılmak sûretiyle ona olan ihtimamını artırdı. Bu [hatırlatıcı] cennette bulunduğu hâlin aksine karnının kokulu kazuratla dolmasıdır. Âdem (as), ne zaman karnı dışkı, idrar veya kötü bir koku dolsa, yaptıklarını hatırlayıp Allah'ı (cc) yüceltip tâzim etmek için istiğfarını çoğaltırdı. Bu nedenle şeriâtımız, her tuvaletten çıktığımızda istiğfar etmemizi istemiştir. İşte bu onun hikmetidir. Havvâ ve kızlarına ise Âdem'e (as) ağaçtan yemeyi süslü gösterdiği ve Âdem yesin diye ağaçtan meyve kopardığı için ona ve oğullarına [verilen] karın artıklarına ziyade olarak her ay hayız verdi. Görüş ayrılığı bulunmakla beraber bu ağaç incirdi. Muhalif olan şeyleri güzel sayarak işleyen kimsenin, bunları çirkin görerek yapan kimseye göre daha fazla cezayı hakettiği kuşkusuzdur.

وأما معاصي غير الأنبياء فإن كان الولي محفوظاً فحفظه المكروه ما دامت العناية تحفه فإن تخلفت عنه العناية فقد يقع في الحرام أيضاً وأما عامة الناس فربما يقعون في الثلاثة أحوال الحرام والمكروه وخلاف الأولى فعلم أن الأنبياء، عليهم الصلاة والسلام، لا يشاركون غيرهم في ارتكاب حرام، ولا مكروه إلا لبيان الجواز ولكن لما شرف مقامهم سمى الله تعالى وقوعهم في خلاف الأولى معصية وخطيئة فافهم. ٥

فما من المكلفين من الأمة أحد إلا وقط وقع في النهي ولو في خلاف الأولى الذي هو كناية عن أكله من الشجرة فكانت جميع التكاليف في مقابلة وقوع بني آدم فيما ذكرنا وكان في أكل آدم من الشجرة ثم توبة الله عليه واجتباؤه واصطفائه فتح باب الذلة والانكسار لبنيه وبيان أنهم كلهم تحت القضاء والقدر في كل ما يتحركون ويسكنون فيه من أمر ونهي ومباح. ١٠

ولنبين لك أحكام التكاليف من حيث أنها كفارة من باب الطهارة إلى باب أمهات الأولاد. فنقول وبالله التوفيق: اعلم أن آدم عليه الصلاة والسلام، لما أكل من شجرة النهي الذي هو فعل خلاف الأولى بغير إذن صريح من الباري جل وعلا في حال نسيانه وفي حال ظنه أن إبليس لا يحلف بالله كاذباً سمى الحق تعالى ذلك معصية لعلو مقامه ثم بعد التوبة زاد في اعتنائه به بأنه جعل له مذكراً من نفسه لما وقع منه، وهو البطنة القذرة المنتنة على خلاف ما كان عليه في تلك الجنة. فكان آدم عليه السلام كلما أخذته البطنة من بول أو غائط أو ريح كره تذكراً ما وقع منه فزاد في الاستغفار إجلالاً وتعظيماً لله عز وجل ولذلك جاءت شريعتنا بطلب الاستغفار إذا خرجنا من الخلاء. وهذا حكمته وزادت حواء وبناتها على آدم وذكر بني الحية في كل شهر زيادة على البطنة لتزيينها لآدم عليه السلام الأكل من الشجرة وقطعها الثمرة من الشجرة لآدم حتى أكلها وكانت شجرة التين على خلاف في ذلك. ولا يخفى أن عقوبة من يأتي المخالفات وهو مستحسن لها أشد ممن يأتيها مستقبلاً لها، ١٥

٢٠

Zira te'vil, mâsiyetin çirkinliğini götürür. Şunu bil ki kardeş, Âdem'le Havvâ'nın bulunduğu bu cennet, bu yiyeceklerden meydana gelen kazuratların mahalli değildi. Bu nedenle söz konusu kokuların mahalli olan yeryüzüne indirilmişlerdir. Buraya indirildikten sonra, söz konusu ağaç-

5 tan yediklerinden dolayı karınlarında idrar, dışkı, kan, uyku, cimâ veya başka bir vesileyle kadınlara dokunmaktan gelen zevk gibi şeyler meydana geldi. Zürriyetlerinde de onlara has ağaçlarından yemeleri ve makamları neticesinde, diğerlerine ziyâde olarak delilik, hastalık olmadan baygınlık, sümük, ter, kahkaha, gömlek, pantolon, etek ve sarığını uzatarak

10 böbürlenme ve kibirlenme, gıybet, nemîme, alaca, cüzzam, küfür, şirk gibi rivayet ve haberlerde nakledildiği üzere temizliği azaltan şeyler meydana gelmiştir. Zikrettiğimiz gibi bunların tamamı yemekten meydana gelir. Bizdeki temizliği ortadan kaldıran her şey, kesinlikle sadece yemek ve içmekten kaynaklanmaktadır. Zikrettiğimiz ve zikretmediğimiz

15 temizliği ortadan kaldıran şeylerin sâdır olması hususunda yemeyen ve içmeyen kimsenin hükmü meleklerin hükmü gibidir. Melekler büyük ve küçük abdesti bozmaz ve kanları akamaz, aslında kanları da yoktur. Bu yüzden dokunmanın ve cimânın lezzetini arzulamazlar, delirmezler, bayılmazlar, uyumazlar, söz ya da fiille Allah'a isyân etmezler, alaca hastalığına yakalanmazlar, cüzzam olmazlar, ter kokusu ve sümükleri olmaz,

20 gülmezler kahkaha olmaksızın sadece gülümserler, kâfir olmazlar, Allah'a şirk koşmazlar ve asla dinlerinden dönmezler.

Bunun izahı şudur: Kul perdelenmedikçe mâsiyet işlemez, yemedikçe ve içmedikçe de perdelenmez. Şayet yeme ve içme ile perdelenmeseydi asla

25 bir günaha düşmezdi. Dolayısıyla İmam Ali'nin (ra) "Alacalıya, cüzzamlıya, yahudiye, hıristiyana ya da haça dokunan abdest alsın." şeklindeki sözü doğru olur. Bütün bu abdesti bozan şeyler Allah Teâlâ'ya sû-i edebi ve O'ndan gafil olmayı ilzam ettiği ayrıca bedeni ve kalbi zayıf düşürüp belki hasta ettiği için Şâri' (sav) ve takipçileri olan müctehidler bize, mutlak olan, hayat

30 veren su ile temizliği emretmişlerdir. Bize yeme ve içmeden kaynaklanan her şeyden arınmamızı emretmişlerdir. Böyle bir şey bulunduğu takdirde, su veya toprakla ondan temizlenmeden namaz kılmamızı haram kılmışlardır.

إذ التأويل يذهب قبح المعصية. واعلم يا أخي أن تلك الجنة التي كان فيها آدم وحواء ليست محلًّا للقدر الذي تولد من تلك الأكلة فلذلك أنزلنا إلى الأرض التي هي محل عفونات ثم لما أنزلنا إليها تولد في بطنهما من تلك الأكلة التي أكلها من الشجرة البول والغائط والدم والنوم ولذة اللمس للنساء بجماع أو غيره. وتولد في ذريتهما كذلك بسبب أكلهم من شجرتهم الخاصة بهم وبمقامتهم زيادة على ذلك ٥ وهو الجنون والإغماء بغير مرض والمخاط والصنان والقهقهة والتبختر والتكبر بإسبال الإزار والقميص والسرراويل والعمامة والغيبة والنميمة والبرص والجذام والكفر والشرك وغير ذلك مما ورد في الأخبار والآثار أنه ينقض الطهارة وكل هذه الأمور متولدة من الأكل كما ذكرنا، ولا يوجد لنا ناقض للطهارة قط إلا وهو متولد من الأكل والشرب، فإن من لا يأكل ولا يشرب حكمه حكم الملائكة في عدم وقوعه ١٠ في شيء ينقض الطهارة مما ذكرناه ومما لم نذكره فإن الملائكة لا تبول ولا تغوط ولا يجري لها دم أصلاً، وكذلك لا تشتهي لذة اللمس ولا الجماع ولا تجن، ولا يغمى عليها، ولا تنام، ولا تعصي الله بقول أو فعل ولا يبرص لها جسم ولا يلحقها جذام ولا يخرج لا صنان ولا مخاط ولا تضحك إلا تبسماً من غير قهقهة ولا تكفر ولا تشرك بالله ولا ترتد عن دينها أبداً. ١٥

وإيضاح ذلك أن العبد لا يعصي قط حتى يحجب ولا يحجب إلا حتى يأكل ويشرب فلولا أنه حجب بالأكل والشرب ما وقع في معصية قط. فصح قول الإمام علي رضي الله عنه: «من مس أبرص أو أجذم أو يهودياً أو نصرانياً أو صليباً فليتوضأ». ولما كانت هذه النواقض كلها من لازمها سوء الأدب مع الله تعالى والغفلة عنه وكان ذلك مضعفاً للبدن والقلب حتى ربما ألحقه بالمريض أمرنا الشارع، وأتباعه المجتهدون ٢٠ بالتطهير بالماء المطلق المنعش للبدن وأمرونا بالتنزه عن كل شيء تولد من الأكل والشرب، وحرّموا علينا الصلاة ونحوها مع وجوده حتى نتطهر بالماء أو التراب.

Hatta Şâri‘ (sav) idrar ve dışkıdan, bunların çıktığı mahalle dokunmaktan bile uzak durmamızı emretmiştir. Şâri‘ (sav), tenâsül uzvuna dokunan çamaşıra su serpmemizi emretmiş ve bu hususta “Cebrâil (as) bana bunu emretti.” demiştir. O (sav), her abdest aldığı anda çamaşırına su serperdi. Bu serpme, bazılarının zannettiği gibi, onun (sav) vesveseyi defetmek için yaptığı bir şey değildir. Zira o, vesvese gibi şeylerden mâsumdur. Zira vesvesenin cünûnun (delirme) türlerinden biri olduğunu söylenmiştir. Gerçekte bu, belirttiğimiz gibi, çamaşırın ferce dokunması nedeniyledir. Oğlum Abdurrahman bana bir soru sordu ve Allah Teâlâ bana cevaplama imkânı vermedi. Şöyle dedi: Şâri‘, dışarı çıkarmanın mahalli olduğu için ferce dokunmakla abdestin bozulacağına hükmettiğine göre, neden mahallinden daha kötü olan dışkıya dokunmakla abdestin bozulacağına hükmetmemiştir? Zeker, dübür ve kadının fercine dokunmanın abdesti bozmasına dair söylenenden bildiğim; abdestin bozulmasının bu [organların] zâtları kaynaklı değil abdesti bozan şeyin çıkış yeri olması ve teması sebebiyledir. Şayet bu dokunmanın abdesti bozması, söz gelimi fercin bizzat kendisinin de yeme ve içmeden meydana gelmesinden dolayı olsaydı, bedenın diğer âzalarının hükmünün de böyle olması gerekirdi. Oysa hiç kimse bu görüşü benimsememiştir. Kuşkusuz bütün âzalar yemekten meydana gelmiştir ve bununla gelişmektedir. Müctehidlerin görüşleri de abdestin bozulması hususunda gelen delillere uygun tahfîf (ruhsat) ve teşdîd (azîmet) olarak gelmiştir. Abdestin bozulması ve temizliğin yapılacağı su konusunda bir kısmı hafifletmiş [ruhsatı tercih etmiş], bir kısmı sıkı davranmış [azîmeti tercih etmiş], bir kısmı ise orta bir yol tutturmuştur. Abdesti bozan şeylerle ilgili olarak ittifak ettikleri şeyler idrar, dışkı, cimâ ve delirmedir. İhtilaf ettikleri hususlar ise, mahremlere dokunmak, el ayası ile ferce dokunmak, çirkin yaşlı kadına dokunmak, bedenden kan çıkması, gıybet, kahrkaha, kokan koltuk altına el sürmek, müşriklere, putlara ve haça el sürmektir. Bazıları ise ferce dokunmanın bozup bozmayacağı görüşlerini cemetmişlerdir. Âlimlerin büyükleri için abdestin bozulacağını, özellikle soğğun şiddetli olduğu günlerde vesveseli olan avamdan kimseler içinse bozulmayacağını ileri sürmüşlerdir. Buna göre önemli bir özür olmaksızın büyüklerin erkekleri ve kadınlarına abdesti terk etmeleri hususunda ruhsat verilmemiştir. Şâri‘ tarafından hafifletme ve ağırlaştırmanın bulunduğu diğer bütün konularda da durum böyledir. Diğer imamların da Rab’leri katında bir hidâyet üzere olduğuna dair mebhasta, bu konuya Allah’ın izniyle genişçe yer verilecektir.

بل أمرنا الشارع بالتنزه عن مس المحل الخارج منه البول والغائط حتى أن الشارع أمرنا بنضح السراويل التي يمسها الفرج، وقال: بذلك أمرني جبريل عليه السلام، فكان ينضح سراويله بالماء كلما توضأ وليس النضح المذكور دفعاً للوسواس في حقه، كما يتوهمه بعضهم لعصمته عن مثل ذلك. إذ قيل: إنه نوع من الجنون والحق أن ذلك إنما هو لملامسة السراويل للفرج كما قررنا ذلك. وقد أورد علي ٥

الولد عبد الرحمن هنا سؤالاً فلم يفتح الله تعالى لي فيه بجواب. وهو أنه إذا حكم الشارع بنقض الوضوء من لمس الفرج لكونه محلاً للخارج فلم لا يأمرنا بالوضوء إذا مسسنا الغائط الذي هو أفبح من محله؟ انتهى. فقد علمت أن القول بالنقض بمس الذكر والدبر وفرج المرأة ليس لذاتهما وإنما هما لكونهما محلاً لخروج ١٠

الناقض وملامسته إذ لو كان النقض بذلك لذات الفرج من حيث كونه متولداً من الأكل لكان حكم جميع أعضاء البدن كذلك. ولا قائل به فإن جميع الأعضاء قد تولدت من الأكل ونمت به وقد جاءت أقوال المجتهدين وفق الأدلة الواردة في النقض تخفيفاً وتشديداً. فمنهم المشدد ومنهم المخفف ومنهم المتوسط في ١٥

الناقض، وفي الماء الذي يتطهر به فمما اتفقوا على النقض الكف ولمس العجوز الشوهاء وخروج الدم من البدن والخيبة والقهقهة ومس الإبط الذي فيه صنان ومس المشركين والأوثان والصلبان. وقد جمع بعضهم بين قولي النقض بمس الفرج وعدمه، فجعل النقض به خاصاً بالأكابر من العلماء وجعل عدم النقض به خاصاً بالعوام من أهل الضرورات كالموسوسين في أيام البرد الشديد فليس ٢٠

للأكابر الترخص في ترك الوضوء من جعل الذكر والمرأة إلا لعذر شديد. وكذلك القول في كل ما جاء فيه تخفيف وتشديد من الشارع كما سيأتي بسطه إن شاء الله تعالى في مبحث أن سائر أئمة المسلمين على هدى من ربهم.

Dolayısıyla bozulmanın sebebinin gerçekte yemekten meydana gelen tabiat olduğu anlaşılmaktadır. Hatta söz gelimi çakıl taşı ya da odun parçasından dolayı bozulduğuna dair görüşün sebebi de budur. [Orucu] bozan aslında çakıl ve odunun zâtı/kendi değil odunun ve çakılın tabiatlarında olduğu şeydir. Aksine şehveti harekete geçirerek, kulun Rabb'inden (cc) gafil olmasına sebep olan tabiattır. Mükellef yutsa ve sonra da çıksalar bile, çakıl ve odunun şehvet üzerinde herhangi bir tesiri söz konusu değildir. Bunları yutmakla orucun bozulmasına gelince, bu korunmuş olan yeri (harîm) koruma kabilinden, ulemânın yemenin kapısını kapamak için verdiği bir hükümdür. Bu, asıl nehyedilen yer olan ferce yakın oldukları için diz kapağı ile göbek arasından faydalanmanın menedilmiş olması gibidir. Aynı şekilde şehveti harekete geçirmemesine rağmen susam miktarı yemenin orucu bozduğuna hükmetmeleri, haram kılınmasındaki illetin aslı sarhoşluk olmasına rağmen bir damla şarap içmeyi haram kılmaları da böyledir. Oruçlunun zekerine ya da dübürüne mil çekmenin orucu bozduğuna dair hükümleri de bununla kıyasla. Oysa bu, ne şer'an ne örfen ne de sözlükte yeme ve içme olarak isimlendirilir.

Soru: Kazurat olmak açısından dışkıdan daha hafif olduğu hâlde, meninin çıkmasıyla bedenın tamamının yıkanmasının vâcip olmasının sebebi nedir?

Cevap: Meninin çıkmasıyla birlikte cünüplükten temizlenmek için bedenın tamamını yıkamanın vâcip olması, bunun en kuvvetli lezzet olması sebebiyledir. Dolayısıyla bedenın tamamını yıkamanın vâcip olması, kazurattan dolayı değil, lezzetten dolayıdır. Cimâ eden kimsenin hissettiği lezzet, onun bütün bedenini, başka bir şeyi düşünmeyecek kadar kapladığı için, bedenın tamamını suyla yıkaması emredilmiştir ki böylece meninin çıkışının akabinde bedende meydana gelen ağırlığı kalsın. Bu durumda iken Allah Teâlâdan gafil olmak, dışkı ve idrardaki durumdan daha büyüktür. Bu yüzden Ebû Hanîfe (ra) “Namazdaki kakhaha abdesti bozar.” demiştir. Zira bu durum sadece kalbi Rabb'inin (cc) huzurunda olmayan gafil bir kalpten meydana gelir. Rabb'in huzurunun, burada bulunan bir kimsenin kakhahayla gülmesinden münezzeh olduğu bilinmektedir. Bu huzurda bulunanların hali; edep, hayret ve eğilmekten ibarettir.

فعلم أن الناقض حقيقة هو الطبيعة المتولدة من الأكل حتى القول بنقض الطهارة بخروج حصاة أو عود مثلاً إنما الناقض حقيقة ما على الحصاة أو العود من الطبيعة لا نفس الحصاة والعود فإن الطبيعة هي التي تحركت الشهوة بها حتى حجبت العبد عن شهوده لربه عز وجل. وليس في الحصاة والعود إثارة شهوة ولو بلعهما المكلف ثم خرجا منه وأما بطلان الصوم ببلعهما فإنما حكم به العلماء سداً لباب الأكل من باب تحريم الحريم، كما منعوا الاستمتاع بين السرة والركبة فراراً من القرب من الفرج الذي هو المقصود بالنهي. وكما حكموا ببطلان الصوم بأكل مقدار سمسمة مع أن ذلك لا يثير شهوة وكما حرموا شرب فطرة خمر مع أن أصل علة التحريم هي الإسكار، وقس على ذلك دخول الميل في ذكر الصائم أو دبره مثلاً. فإنهم حكموا على فاعل ذلك بالإفطار مع أنه لا يسمى أكلاً ولا شرباً ولا شرعاً ولا لغة ولا عرفاً.

فإن قلت: فلم وجب علينا تعميم البدن بالغسل من خروج المني مع أنه دون الغائط في الاستقذار بيقين؟

فالجواب: أنه إنما وجب علينا تعميم البدن في الغسل من الجنابة بخروج المني لأنه فرع أقوى لذة من أصله. فما وجب تعميم البدن في ذلك إلا من حيث اللذة لا من حيث الاستقذار. فإن المجامع لما كان يحس باللذة أنها قد عممت بدنه كله حتى أنه لا يكاد يتعقل شيئاً معها أمر بتعميم بدنه بالماء لينعشه من ذلك الفتور الذي حصل للبدن عقب خروج المني. فكانت الغفلة عن الله تعالى فيه أكثر من الغائط والبول. ولذلك قال أبو حنيفة رحمة الله عليه: إن القهقهة في الصلاة تنقض الوضوء لما كانت لا يقع إلا من قلب غافل غير حاضر مع ربه عز وجل. ومعلوم أن حضرة الرب منزهة عن وقوع القهقهة فيها من أحد من أهل حضرته إنما شأنهم الأدب والبهت والذبول.

Soru: Hayız ve nifastan dolayı bedeninin tamamını yıkamak neden vâciptir?

Cevap: Bunun sebebi hayız ve nifas kanından hâsıl olan kazuratın ziyade olması ve kanın damar ve başka yollarla bedeninin kısımlarında fazlaca yayılmasıdır. Ayrıca küçük hadesler arasındaki yakınlığın aksine, âdetler arasındaki zamanın uzunluğu, yıkanmak gerektiği zaman zorluğa sebebiyet vermemektedir. Küçük hadesler arasındaki zamanın kısalığından dolayı, durum hafifletilerek sadece farz ve sünnet olan âzaların yıkanması emredilmiştir. Zira buna sebep olan hades sıklıkla tekrarlanmaktadır. Abdest âzaları, kulun işlediği günahların çoğunluğunun aletidir. Abdest alan kimse kalbi Allah Teâlâ ile birlikte olarak abdest âzalarını yıkadığında ve onlardan her bir uzvu yıkarken işlediği günahları hatırladığında ve bu esnada Allah Teâlâ'dan bağışlanma dileyip pişman olduğunda, bu uzuv zâhir ve bâtın olarak temizlenir ve günahları silinir. Zira günahlarında ısrarcı olan kimsenin, âzalarını su ile yıkamasıyla belki de günahları silinmez. Anla! Oysa tövbe edip pişman olan kimsenin günahları, şayet tövbesi kabul edilmişse, hadiste belirtildiği gibi su ile silinir ve o zaman Allah Teâlâ'nın huzuru olan namaza ona layık en mükemmel hâl üzere girer.

Soru: Âdemoğlu bütün hayvanlardan (behâim) daha şerefli olduğu hâlde, Âdemoğlunun idrar ve dışkısının, eti yenilen hayvanların aksine necis olduğuna dair ulemânın ittifakının sebebi nedir?

Cevap: Biz şöyle deriz: İdrar ve dışkısının necâset olması hakkında bize gelen bu ittifak, aslında onun şerefli olması hasebiyledir. Zira o, hayvanlardan farklı olarak mükelleftir. Mebhasın başlarında belirtilen mânasıyla, hayvanların aksine nehyedilen ağaçtan yemiştir. Hayvanlar ise taat ve mâsiyetle nitelenemez. Bu nedenle idrar ve dışkısı hafifletirilmiştir. Kural şudur: Mertebesi büyük olanın küçük günahı da büyüktür. Akıl açısından ise esas olan bunu aksidir, mukarrebe (yakın olana) müsamaha gösterilir ve uzak olan cezalandırılır. Dolayısıyla mertebesi yüksek olan her kimsenin, kendisini, ona karışan yiyecek ve içeceklerden temizlemesi gerekir. Ancak Rabb'inden gafil olup, tabiatının şehvetleriyle meşgul olunca, hakkındaki hüküm aksine dönmüştür. Bu nedenle misk ve ud ile buhurlanan temiz içecek ve yiyecekler, bir gün ve gece o kimsede kaldığında; necâset, pislik, kazurat, idrar, dışkı, kan, sümük ve kötü kokuya dönüşmektedir. **Güç ve kudret sadece büyük ve yüce olan Allah'a aittir.**

فإن قيل: فما وجه وجوب تعميم البدن على الحائض والنفساء؟

فالجواب: أن وجه ذلك زيادة القدر الحاصل من دم الحيض والنفساء، وكثرة انتشار الدم محلات البدن بواسطة العرق وغيره، وأيضاً فلبعد الزمن المتخلل بين الحيضات، فلا يشق عليها الغسل كلما حصل موجه بخلاف الحدث الأصغر لقرب زمنه من بعضه بعضاً عدة. فبذلك خفف الأمر علينا فيه بغسل الأعضاء المفروضة والمسنونة فقط، لكثرة تكرار سبب حدثها وأيضاً. فإن أعضاء الوضوء آلة غالب المعاصي الواقعة من العبد. فإذا غسل المتوضئ الحاضر القلب مع الله تعالى بأعضاء الوضوء وتذكر عند غسل كل عضو منها ما جناه من المعاصي، واستغفر الله تعالى عند ذلك وندم عليه وطهر ذلك العضو ظاهراً وباطناً، وخرت خطاياه لأن من كان مصراً على المعاصي ربما لا تخر له خطايا بغسل أعضائه، فافهم، بخلافه إذا تاب وندم فإذا خطاياه تخر إن قبلت توبته بنص الحديث مع الماء فيدخل حينئذ حضرة الله تعالى التي هي الصلاة على أكمل حال يليق به.

فإن قيل: فما وجه اتفاق العلماء على نجاسة البول والغائط من الآدمي دون البهائم التي تؤكل من أن الآدمي أشرف من البهائم كلها؟

فالجواب: أنا نقول: وما جاءنا الاتفاق على نجاسة بوله وغائطه، إلا من جهة شرفه. فإنه هو المكلف دون البهائم، فلما أكل من شجرة النهي بالمعنى السابق أول المبحث بخلاف البهائم. فإنها لا توصف بطاعة ولا معصية فلذلك خفف في لونها وغائطها، والقاعدة أن كل من عظمت مرتبته عظمت صغيرته وكان الأصل من حيث العقل عكس ذلك ليسامح المقرب ويؤاخذ المبعد وكان ينبغي لكل من شرفت مرتبته أن يطهر كل شيء خالطه من المآكل والمشارب، لكنه لما غفل عن ربه واشتغل بشهوات طبيعته انعكس حكمه فلذلك صارت المآكل والمشارب الطيبة المبخرة بالمسك والعود نجسة خبيثة قدرة بولاً وغائطاً ودمًا ومخاطاً وصنناً حين صاحبته نحو يوم وليلة فلا حول ولا قوة إلا بالله العلي العظيم.

Soru: Bu söylediklerinizden, mâsum olan ve tabiatının hükmü sebebiyle Allah'tan başkasıyla meşgul olmayan kimsenin idrar ve dışkısının temiz olduğu anlaşılmaktadır!?

Cevap: Evet, Şeyhülislâm Bulkînî, Sübkî, Celâleddin es-Süyûtî ve daha başkalarının fetvâ verdiği gibi bu, böyledir. Hatta Şeyhülislâm Sirâc el-Bulkînî şöyle demiştir: “Vallahi Resûlullah'ın (sav) idrar ve dışkısından bir şey bulsaydım onu yerdim ve içerdim.” Bunu destekleyen unsurlar, hadislerde de vardır. Taberânî ve diğerleri “Biz peygamberler cemaatiyiz. Cesetlerimiz, cennetliklerin cisimleri gibi yaratılmıştır.” şeklinde nakletmişlerdir. Bu nedenle onun (sav) büyük abdestini bozduğu yerde misk kokusu geliyordu. Onun (sav) idrar ve dışkısının necâset olduğunu ileri sürenlerin delili ise, -beşerî yönü itibarıyla de olsa- bundan arınması, kendisine bulaşan bu tür şeyi yıkaması ya da taş sürmek sûretiyle temizlemesidir.

Soru: Tamamı yemekten meydana geldiği hâlde, ulemâ neden Âdemoğlundan çıkan sümük, tükürük ve koltuk altı teri gibi her türlü fazlalığın necâset olduğu üzerinde ittifak etmemişlerdir?

Cevap: Bunda bulunan kötülük ve kazuratın gizli (hafî) olması nedeniyle ittifak etmemişlerdir. Ayrıca bunlar, daha çok aslî renklerine benzeyen idrar ve dışkının aksine, yiyecek ve içecek renginin şekline uzaktır.

Soru: Neden köpeğin necâsetini temizlemede suyla birlikte toprak da emredilmiştir?

Cevap: Allah Teâlâ'nın köpeğin artığını, yenilip içildiğinde, kalbi öldüren bir necâset kılması nedeniyledir. Bilindiği gibi, kalbi ölen bir kimse, nasihat almaz, hayra yönelmez ve bir hata ettiği zaman tövbe yolunu tutmaz. Ayrıca yenilip içilen bir şey hakkında “rics” ve “necs” tâbirini kullanmak doğru değildir. Yüce Allah “İçki, kumar, dikili taşlar, fal okları şeytan işi iğrenç (rics) şeylerdir.”²⁰⁷ buyurmuştur. Bunlar Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoyma için “rics” olarak isimlendirildiği gibi, köpeğin artığı da insanda katılık meydana getirdiği için “necis” olarak isimlendirilir. Bundan uzaklaşmak da bize vâciptir. Bu nedenle Şâri', onun artık veya başka fazlalıklarından temizlenmek için, su ile birlikte toprağı da kullanmamızı emretmiştir.

فإن قيل: يفهم من تقريركم هذا أن من كان معصوماً ولم يشغل عن ربه بحكم طبيعته أن يكون بوله وغائطه طاهراً؟

فالجواب: نعم، وهو كذلك كما أفتى به شيخ الإسلام البلقيني والسبكي والجلال السيوطي وغيرهم، حتى قال شيخ الإسلام السراج البلقيني: والله لو وجدت شيئاً من بول النبي وغائطه لأكلته وشربته. وفي الحديث ما يؤيد ذلك. فروى الطبراني وغيره: ٥ نحن معاصر الأنبياء، بنيت أجسادنا على أجسام أهل الجنة. ولذلك كانوا يشمون المسك من موضع برازه، وأما دليل من قال بنجاسة البول والغائط من النبي، فهو كونه، كان يتنزه عنه ويغسل ما أصاب منه أو يمسحه بالحجر ولو من حيث الجزء البشري.

فإن قيل: فلم لم يتفق العلماء على نجاسة فضلات الآدمي كلها من مخاط وبصاق وعرق إبطه لتولده كله من الأكل؟ ١٠

فالجواب: إنما لم يتفقوا على ذلك لخفية القبح وقدر فيها وبعدها من ضرورة لون الطعام والشراب بخلاف البول والغائط فإنهما يشبهان غالباً لون أصلهما.

فإن قيل: فما وجه الأمر بالجمع بين الماء والتراب في نجاسة الكلب؟

فالجواب: وجهه أن الله تعالى جعل سؤره نجساً يمت القلب إذا أكل أو شرب. ١٥ ومعلوم أن من مات قلبه صار لا يحن إلى موعظة ولا إلى خير ولا يهتدي لتوبة إذا وقع في ذنب وما كان يؤثر أكله أو شربه ما ذكر صح التعبير عنه بالرجس والنجس، كما قال تعالى: ﴿إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ﴾ [المائدة: ٩٠] فكما سماها رجساً من حيث ما تورثه من الصد عن ذكر الله وعن الصلاة، فكذلك صح تسمية سؤر الكلب نجساً بالنظر لما يورثه ٢٠ من القساوة في الإنسان. ووجب علينا التباعد عنه. فلذلك أمرنا الشارع بالجمع بين الماء والتراب في الغسل من سؤره أو غير ذلك من فضلاته لكون الماء والطين.

Zira ikisi bir araya geldiğinde, birinin tek başına yapamadığının aksine bitkiyi çıkarır. Sadece bir tanesi tohumun üzerine konulduğunda ne bir ürün ne de herhangi bir netice verir. Aynı şekilde köpeğin necâsetini sadece su veya toprakla mesh ederek temizleyen kimse, kalbi öldüren etkilerini gidermemiş olur.

Soru: Onun temiz olduğu veya necis olduğuna dair görüşlerden hangisi daha evlâdır?

Cevap: Her ne kadar Şâri' lafzen bunun necis olduğunu açıkça belirtmemiş ise de necâset olduğuna dair görüş daha evlâ ve dinî açıdan daha ihtiyatlıdır. İmâm Beyhakî, açıkça necâset olduğuna dair delilleri araştırmış ancak bir şey bulamamıştır. O da Resûlullah'ın (sav), köpeğin parasını yemekten nehyetmesini, onun necis olduğuna delil getirmiş ve "Şayet necis olmasaydı, Allah Teâlâ onun parasını yememizi haram kılmazdı." demiştir. Bu konuda Efendim Ali el-Havvâs (rh.a) ile köpeğin artığı olan sütten içen Mâlikî olan bir şahıs arasında bir diyalog geçmiş ve bunu içmemesini emretmiştir. Fakih bu şahıs ise, bunun kendi mezhebinde temiz olduğunu söylemiş, bunun üzerine Şeyh "Onun artığını içersen, kalbini öldürür." demiştir. Ancak Şeyh'i dinlememiş ve kalbi dokuz ay boyunca ölmüştür. Şeyh'e gelerek "Efendim, Allah Teâlâ'ya tövbe ettim, kalbim Kur'ân okumaya, ilme meyletmez ve ibadetten tat almaz oldu." dedi. Şeyh "Senni bundan alıkoydum ancak dinlemedin." demiştir. Bu fakih, şayet bizzat söz konusu illeti kendi nefsinde yaşamasaydı, Şeyh'in sözlerine inanmazdı. Ondan (rh.a) başka, bundan nehyeden hiç kimseyi görmedim.

Soru: Mutlak ve müstâmel su ile temizleme konusunda, imamların görüşlerini bir araya getiren şey ve bunların dayanakları nedir?

Cevap: Göz önünde bulundurdıkları, mükellefin yaptığı amellerdir. Günahın büyüklüğü ve çirkinliğini dikkate alanlar, temizlik için mutlak suyu şart koşmuş, halkın üzerinde rahmetin galip gelmesini dikkate alanlar ise suda ruhaniyetin devamlılığı şartıyla, temizlik için mükerrer defa kullanılsa da müstâmel suyla temizlenmeyi yeterli görmüşlerdir. Bu konudaki delilleri, suyun bitkileri yetiştirmesidir. Kulun günahı daha çirkin ve daha büyük olduğu zaman ise, deniz gibi büyük su olmasının dışında, sadece kullanılmamış suyla temizlenmesi istenmiştir. Kullanılmayan suyun isyankârın bedeni için daha canlandırıcı olduğu konusunda hiçbir şüphe yoktur. Şüphe duyan denesin.

إذا اجتماعاً أنبتا الزرع بخلاف أحدهما بمفرده إذا وضع على الحب لا ينبت ثمرة ولا يتم له نتاج. فكذا من غسل نجاسة الكلبة بالماء فقط أو التراب بأن مسحها به لا يزيل ذلك الأثر الذي يميت القلب.

فإن قيل: فأَي المذهبيين أولى بالعمل من يقول بطهارته أو من يقول بنجاسته؟

فالجواب: القائل بنجاسته أولى وأحوط في الدين وإن لم يصرح الشارع بنجاسته لفظاً. وقد تتبع الإمام البيهقي الأدلة على التصريح بنجاسة الكلب فلم يجده. فاستدل على نجاسته بأنه: «نهى عن أكل ثمن الكلب» وقال: لولا نجاسته لما حرم الله تعالى عليه نأكل ثمنه انتهى. ومما وقع أن سيدي علياً الخواص رحمه الله نهى شخصاً من المالكية عن شرب لبن شرب منه الكلب. فقال الفقيه مذهبي أنه طاهر. فقال له الشيخ: إن شربت فضلت يمت قلبك. فلم يسمع للشيخ فقسا قلبه بتسعة شهور. وصار يحیی للشيخ ويقول: يا سيدي تبت إلى الله. فإن قلبي صار لا يحن إلى قراءة قرآن ولا علم ولا يستلذ بعبادة، فقال له الشيخ: قد نهيتك فلم تسمع. فلولا أن هذا الفقيه ذاق العلة في نفسه لما آمن بكلام الشيخ. وما رأيت أحداً نبه على هذه العلة غيره رضي الله عنه.

فإن قيل: فما الوجه الجامع بين أقوال الأئمة في التطهير بالماء المطلق والمستعمل وما ملحظهم في ذلك؟

فالجواب: أن ملحظهم الأعمال الواقعة من المكلفين. فمن كان ملحظه عظمة الذنوب وقبحها اشترط في الطهارة الماء المطلق. ومن كان ملحظه غلبة الرحمة على الخلق جوز الطهارة بالماء المستعمل بشرطه لبقاء الروحانية في الماء ولو تكررت الطهارة به بدليل إنباته الزرع. فكلما كانت ذنوب العبد أقبح وأكثر طوَلَب باستعمال الماء الذي لم يستعمل قط إلا أن يكون مستبحراً. ولا شك أن الماء الذي لم يستعمل أنعش لبدن العاصي، ومن شك فليجرب.

Müstâmel su ile ilgili İmam Ebû Hanîfe'den nakledilen üç ayrı rivâyet bulunmaktadır. 1. Hadesin giderilmesinde kullanılan suyun hükmü, necâsetle değişen suyun hükmü gibidir. 2. Eti yenilen hayvanların idrarı gibidir. 3. Kendi başına temiz ancak başkasını temizleyemez. Şâfiîlerin görüşüne de benzeyen bu rivayet en mutedil olanıdır. İmam Mâlik ise ulaşabildiğimiz kadarıyla, ciddi bir şekilde değişmedikçe su ile mükerrer defalar temizlik yapılabileceğini câiz görmüştür. O, tahâret suyuna hakkında en geniş [ve mütesâhil] görüşe sahip imamdır. Ebû Hanîfe'den gelen her bir rivayetin bir yönü vardır. Birinci rivayetin yaklaşımı, ihtiyatı benimsemektir. Böylece bu temizlikte kullanılan su, zinâ, livâta, içki içme, insanlar arasında üstünlük taslama, ilmiyle amel eden ulemâ, evliyâ ve sâlihlerin gıybetini etmek gibi büyük günahlardan arınmada kullanılan su gibi kılınmıştır. Dolayısıyla bu büyük günahın temizlenmesinde kullanılan su, herhangi bir suya karıştığında, zorunlu olarak onu kirletir ve değiştirir. İnsanlar ise bu günahları az ya da çok işlerler. Bütün bu günahları bir günde işleyen insanlar da vardır, bir hafta içinde işleyen de.

Soru: İnsanların temizliğinden artan suyun necis olduğuna dair hüküm, onlar hakkında sû-i zanna sebep olmaz mı?

Cevap: Bu, sû-i zanna sebep olmaz. Bu bir ihtiyattır ve insanların kendilerine sû-i zan yapanlara, sû-i zan etmeden yaptıkları muameleye benzer. Dolayısıyla kullanılmış suyun necâset olduğuna hükmetmek, onların günahkâr oldukları sonucuna götürmez. Efendim Ali el-Havvâs'ın (rh.a) defalarca şöyle dediğini işittim: “Ebû Hanîfe keşif ehli olduğu için, temizlikte kullanılan suyun necâset olduğunu söylemiştir. Suyu baktığı zaman, bununla günahların yıkandığını görür ve diğer kullanılmış sulardan ayırt ederdi. Bu şekilde bir keşfe sahip birisi, müşâhede ettiklerinin dışına çıkamaz. Zira o, bu suyu pis ve kötü kokulu olarak görmektedir. Bununla abdest alması veya yıkanması nasıl mümkün olur?” Efendim Ali (rh.a) şöyle derdi: “Allah'ın basîretini açtığı kimse, büyük günahların artığı olan suyu, köpek ve merkeplerin idrarı ya da leşinden daha kötü ve daha iğrenç olarak görür.” İkinci rivayetteki yaklaşım ise şöyledir: Kulların kendilerinden arındıkları günahların büyük çoğunluğu küçük günahlardır. Aslolan onların büyük günah işlemeleri ya da bunların küçük günahlara düşmeye nazaran nadir olmasıdır.

وللإمام أبي حنيفة في الماء المستعمل ثلاث روايات؛ أحدها: أن المستعمل في الحدث حكمه حكم الماء المتغير بالنجاسة. ثانيها: أنه كبول البهائم سواء. ثالثها: أنه طاهر في نفسه غير مطهر لغيره، كقول الشافعية وهذا أعدل الروايات. وأما الإمام مالك فيجوز الطهارة بالماء متكرراً ما لم يتغير جداً على ما بلغنا، فهو أوسع الأئمة قولاً في ماء الطهارة. ولكل من روايات أبي حنيفة الثلاث وجه. فوجه الرواية الأولى: الأخذ بالاحتياط. فيجعل غسالة تلك الطهارة كأنها غسالة في الكبائر من زنى ولواط وشرب خمراً، ومرافعة في الناس، وغيبة في العلماء العاملين والأولياء، والصالحين. وغسالة هذه الكبائر إذا خرجت في ماء قدرته ضرورة وغيرته، والناس بين مقل ومكثر في ارتكاب هذه الذنوب. ومن الناس من يجمع بين فعلها كلها في يوم أو جمعة. ١٠

فإن قيل: إن الحكم بنجاسة غسالة طهارة الناس يلزم منه سوء الظن بهم؟
 فالجواب: لا يلزم من ذلك سوء ظن. إنما ذلك احتياط فيعامل الناس كمعاملة من يسيء بهم الظن من غير سوء ظن. فلا يلزم من الحكم بنجاسة الماء المستعمل إثبات المعاصي في حقهم. وسمعت سيدي علياً الخواص رحمه الله يقول مراراً: إنما قال الإمام أبو حنيفة بنجاسة غسالة ماء الطهارة لأنه كان من أهل الكشف فكان إذا رأى في الماء عرف غسالة كل ذنب وميزه عن غسالة غيره. وصاحب هذا الكشف لا يقدر على الخروج عن حكم مشهده. لأنه يشاهد الماء قدرًا متناً. فكيف يتوضأ منه أو يغتسل. وكان سيدي علي رحمه الله يقول: من كشف الله عن بصيرته رأى غسالة الكبائر أقدر وأنتن من بول الكلب والحمار أو جيفتهما، انتهى. وأما وجه الرواية الثانية فهو: أن غالب معاصي العباد الذين يتطهرون منها صغائر، والأصل عدم وقوعهم في الكبائر أو ندور ذلك بالنسبة لوقوعهم في الصغائر. ٢٠

Küçük günahların büyük günahlar ile mekruhlar arasında orta bir yerde olduğu bilinmektedir. Buna kıyasla, kullanılmış suyun hükmü de galîz necâset ile affedilen necâset arasında orta bir yerdedir. Ebû Hanîfe ve onunla aynı görüşte olanlardan nakledilen üçüncü rivayetdeki yaklaşım ise, asl olarak müslümanlara hüsn-i zan beslemenin vâcib olmasıdır. Zira asıl olan arınanların hem büyük hem de küçük günaha düşmemeleri ya da işleseler bile başka bir amelle kefâretini ödemeleridir. Dolayısıyla ancak hata etmemiş olan kimselerin kullandıkları su temizdir. Ancak söz gelimi zinâ eden bir insanı görmek gibi bir şey yaşamış, derhal tövbe etmemiş bu günaha kefâret olmak üzere herhangi bir amel de yapmamışsa, verâ sahibi kim-
 5
 10
 15
 20
 25
 30

senin bunun kullandığı sudan da kaçınması menduptur. Zira bu, birinci rivayetdeki su gibidir. Ebû Hanîfe'nin (rh.a) bakışının ne kadar ince ve Allah'ın dinini kullarına sunması açısından ne kadar nasihatkâr olduğuna bak. Allah diğer müctehidlerden de razı olsun. Âmin. Su bulunmadığı takdirde, toprağın onun yerine geçtiği açıktır. Bu nedenle “Teyemmüm hakkında konuşmadık.” denilemez. Yine “Mestler üzerine mesh etmeyi konuşmadık.” da denilmez. Zira iki ayağın yıkanması ya da mestlerin üzerine mesh edilmesi gerekir. **En doğrusunu Allah bilir.**

Hades ve tahâretin yiyecek ve içeceklerle alâkasını sana açıkladık. Bunları değerlendir, nefistir. Namazın bütün türleriyle meşrû kılınmasının yasak ağaçtan yemekle alâkasına gelince, her biri haram, mekruh ya da evlâ olanı terk etmek sûretiyle işlediği hataya uygundur. Burada, namazın sadece tövbe, istiğfar veya Allah Teâlâ'ya yakın olmak ve yasak ağaçtan yediğimiz ya da yemeye yöneldiğimiz anda, Hakk Subhânehû ve Teâlâ'nın rızâsının kapısını bize açmak için meşrû kıldığını bilmen gerekir. Yüce Allah farzı ve nafile-
 20
 25
 30

siyle, buna kefâret olması için bize farz kılmıştır. Hadiste namaz vakti girdiğinde meleklerin “Ey Âdemoğulları kalkınız ve tutuşturduğunuz ateşi söndürünüz.” dedikleri nakledilmektedir. Zira Hak Teâlâ, akleden kimse için mele-i a'lâ ve esfelin ibadetlerinin tamamını namazda bir araya getirmiştir.

Soru: Bunun gece ve gündüz tekrarlanması sebebi nedir?

Cevap: Bu, kulun her abdest aldığı anda ve namaz kıldığında, namazdan namaza işlediği günahları, şehvetini ya da gafletini hatırlayarak, hem namazda hem de namaz dışında bundan tövbe ve istiğfar etmesi içindir.

ومعلوم أن الصغائر حالة متوسطة بين الكبائر والمكروهات فيكون على قياسه حكم الماء المستعمل حكم النجاسة المتوسطة بين المغلظة والمعفو عنها. وأما وجه الرواية الثالثة من قول الإمام أبي حنيفة ومن وافقه رضي الله عنه: فهو أن إحسان الظن بالمسلمين واجب بالأصالة ولأن الأصل عدم ارتكاب المتطهرين للكبائر والصغائر أو أنهم ارتكبوها وكفرت عنهم بأعمال آخر، فما أتوا الماء للطهارة إلا وليس عليهم خطيئة. اللهم إلا أن يشاهد إنساناً زنى مثلاً ولم يتب فوراً ولم يعمل أعمالاً تكفر عنه من جنه. فهذه ربما يندب للمتورع أن يجتنب ماء طهارته لأن ماءه كماء أهل الرواية الأولى، فرضي الله تعالى عن الإمام أبي حنيفة ما أدق نظره وما أنصحه لدين الله لعباده رضي الله عن بقية المجتهدين، آمين. ثم لا يخفى أن التراب قائم مقام الماء عند فقده فلا يقال: إنا أسقطنا الكلام على التيمم كما لا يقال: إنا أسقطنا الكلام على مسح الخف لأنه لا بد من غسل الرجلين أو مسح الخفين، والله تعالى أعلم.

فقد بينا لك وجه تعلق الحدث والطهارة بالأكل فتأمله، فإنه نفيس. وأما وجه تعلق مشروعية الصلاة بأنواعها بالأكل من شجرة النهي كل أحد بما يليق بحاله من ارتكابه محرماً أو مكروهاً أو بخلاف الأولى. فهو أن تعلم أن الصلاة ما شرعت إلا توبة واستغفاراً أو تقريباً إلى الله تعالى، وفتحاً لباب رضا الحق سبحانه وتعالى عنا حين أكلنا من شجرة النهي أو هممنا به، فشرع تعالى لنا الصلاة فرضها ونقلها تكفيراً لذلك. وفي الحديث تقول الملائكة عند دخول وقت الصلاة: يا بني آدم قوموا إلى ناركم التي أوقدتموها فأطفئوها. وقد جمع لما ألحق تعالى في الصلاة جميع عبادات الملائكة الأعلى والأسفل لمن يعقلها.

٢٠ فإن قلت: فما وجه تكرارها في الليل والنهار؟

فالجواب: وجهه حتى يتذكر العبد ما جنه من المعاصي والشهوات والغفلات من الصلاة إلى الصلاة كلما توضع أو صلى، فيتوب ويستغفر داخل الصلاة وخارجها.

Şayet namaz kılan kimsenin keşfi açık olsa, kıyam ve rukûda iken günahlarının sağından ve solundan döküldüğünü kulun Allah'a en yakın mertebeye olan secdeye, üzerinde bir tek günah bile kalmadan gittiğini görürdü. Böylelikle o secdelerinde azîz ve celîl olan Rabb'ine günahlardan arınmış ve temiz olarak yalvarır.

Soru: Namazdaki söz ve filleri, bütün hatalarına kefâret etmiş olarak secdeye ulaştığına göre, bundan önce aldığı abdestin ne anlamı vardır?

Cevap: Abdest, namazın sahih olması ve günahlara kefâret etmesi için gereken şartlardan biridir. İki temizleyicinin (su ve toprak) [mevcut] olmaması gibi, şer'î bir özür olmaksızın abdest olmadığı zaman, namaz da olmaz. Günahların namazla bağışlanması, ancak abdest ile namazın bir araya gelmesiyle olur. Bazı insanların bedeni günahlarla ölür veya zayıflar ya da iyice gevşer. Bazı kimselerin ise hem bedeni hem kalbi ölür veya zayıflar ya da gevşer. Bir kısmı ise birbiri ardınca gelen gâffetler sebebiyle ölür, zayıflar ya da gevşer. Bu beden canlılık veren bu suyla temizlendiğinde hayat bulur. Ve böylece ayağa kalkar, namazında Hak Teâlâ'nın huzuruna girer ve Allah Teâlâ'ya onu görür gibi ibadet eder. Allah'ı (cc) tekbir, tahmîd ve layık olduğu şekilde O'na senâ etme arasındadır. Ayrıca Yüce Allah'ın, içinde bulunduğu namaz da dâhil olmak üzere, bu dünyada kendisini mükellef tuttuğu şeyleri yerine getirmesi, kendisini sırât-ı müstakîme erdirmesi ve “âmin” diyerek imama muvâfakat edebilmesi için dua eder. Böylece onun geçmiş günahları yani özellikle bu namaza has olan günahları bağışlanır. Bununla birlikte kim Allah'ın buyurduğu üzere abdest alırsa uzuvlarının günahlarının tümü silinir öyle ki günahlarından tertemiz olarak çıkar daha sonra cemaat ile namaz kılmak için yürümesi derecelerini yükseltir. Burada namaza başlayıncaya kadar kalan günahlarla kastettiğimiz, daha önce geçtiği üzere o namaza has olan günahlardır. Dolayısıyla abdestle, namaza has olan değil, sadece ona has olan günahların düştüğü anlaşılmaktadır. Şayet abdestle düşen günahlarla, günahların tamamı kastedilmiş olsaydı, namaza, oruca, zekâta ve hac gibi kefâret için meşrû kılınan ibadetlere bir şey kalmazdı. Anla!

فلو كشف للمصلي لرأى ذنوبه تتحدر يميناً وشمالاً عنه في حال قيامه وركوعه فلا يصل إلى حضرة السجود التي هي أقرب ما يكون العبد من شهود ربه وعليه خطيئة واحدة. فيناجي ربه عز وجل في سجوده وهو طاهر مطهر من الذنوب.

فإن قلت: فإذا كان لا يصل إلى السجود حتى لا يبقى عليه خطيئة إلا كفرت بالأفعال والأقوال التي في الصلاة فأأي فائدة للوضوء قبلها؟

فالجواب: أن الوضوء شرط من شروط الصلاة حتى إن الصلاة تصح فتكفر الذنوب. فإنه إذا انتفى الوضوء انتفت الصحة إلا لعذر شرعي كفاقد الطهورين. فمغفرة الذنوب في الصلاة لا تكون إلا باجتماع الوضوء والصلاة. وذلك أن من الناس من يموت بدنه بالمعاصي أو يضعف أو يفتر ومن الناس من يموت بدنه بخلاف الأولى أن يضعف أو يفتر. ومنهم من يموت قلبه بتوالي الغفلات أو يضعف

أو يفتر. فإذا تطهر بذلك الماء المنعش لذلك البدن حيي. ثم إنه يقوم فيدخل حضرة الحق تعالى في صلاته فيعبد الله تعالى كأنه يراه، فهو ما بين تكبير الله عز وجل وتحميد له، وثناء عليه، بما هو أهله وسؤال إن الله تعالى يعينه على أداء ما كلف به في هذه الدار حتى الصلاة التي هو فيها وهدايته إلى الصراط المستقيم وموافقة الإمام في قوله آمين، فيغفر له ما تقدم من ذنوبه أي: الخاصة بالصلاة وإلا فقد ورد

أن من توضع أمره الله خرت خطايا أعضائه كلها حتى يخرج نقياً من الذنوب ثم يكون مشيه إلى صلاة الجماعة رفع درجات. فمرادنا بالذنوب التي تبقى إلى الدخول في الصلاة الذنوب الخاصة بها كما مر. فعلم أنه لا يخر من الوضوء إلا المعاصي الخاصة به لا بالصلاة ولو كان المراد بالذنوب التي تخر في الوضوء جميع الذنوب بحكم العموم لم يبق بغيره من الصلاة والصيام والزكاة والحج وغير ذلك مما ورد

في الشريعة شيء يكفر فافهم.

Daha önce nehyedilen her şey için, ona kefâret olan bir emredilenin bulunduğunu belirttik. *Esrârü'l-'ibâdât* isimli kitabımızda genişçe açıkladığımız gibi, emredilenler tamamıyla yerine getirildiğinde de emredilen şeylerin kendisi kefâret olacak şeylere muhtaç olur. Bu kitap, benzerinin
 5 olmadığı düşün­düğüm nefis bir kitaptır. Söylediklerimizi destekleyen hususlardan biri de tefsircilerin “İyilikler, kötülükleri götürür.”²⁰⁸ âyeti hakkında söyledikleridir. Buna göre burada anılan “seyyiât”, büyük değil, küçük günahlardır. Zira büyük günaha, sadece nasuh bir tövbe kefâret olabilir. Bu, dünyadaki hükümler açısından­dır. Âhîret hükümlerinde ise,
 10 beş yüz sene ibadet eden ve sonra zinâ eden âbidin hikâyesinde geçtiği gibi bir düşküne ekmek vermek sûretiyle zâninin sadakasının zinâyâ kefâret ettiği olmuştur. Bu âbidin tüm ibadetleri tartılmış ve zinâ suçu daha ağır gelmiştir. Sonra âbid bir ekmek tasadduk etmiş ve bu ameli zinâ suçuna ağır basmıştır. Anla!

Soru: Büyük günah işlenmediği müddetçe, beş vakit namaz, aralarında işlenen günahlara kefâret olduğuna göre, neden nafileleri kılmamız emredilmiştir?

Cevap: Nafileleri kılmamızın emredilmesi, farz namazlarımızda meydana gelen kusur ve eksiklikleri ıslah etmek içindir. Zira farzları eksiksiz bir şekilde edâ etmek Peygamberimiz Hz. Muhammed (sav) ve diğer
 20 peygamberlerin özelliklerindendir. Yüce Allah “Sana özel bir nafîle olarak geceleyn teheccüd kıl.”²⁰⁹ buyurmuştur. Sana söylediklerini düşün, “Farzların tamamlanmasından sonra ancak nafîle olur.” şeklindeki sözümüzü anlarsın. Sehv secdesi de bu kabildendir. Nakledildiği ve kıyas yapıldığı
 25 üzere bu secde namazın sünnetlerini terk etmekle meydana gelen boşluğu doldurmak içindir.

Soru: Farzların nafilelerle tamamlanması nasıl olmaktadır?

Cevap: Bunun keyfiyeti farzların rükünlerindeki kusurların nafilelerin rükünleri ile tamamlanmasıdır. Nafilelerin sünnetlerindeki müstehap olan
 30 ezkâr gibi farzların nafilelerindeki kusurlar ise ne vâcib bir sünnetle ne de bunun aksiyle tamamlanır. Şeyh Muhyiddin *el-Fütûhât*'ta böyle demiştir.

En doğrusunu Allah bilir.

208 Hûd, 11/114.

209 İsrâ, 17/79.

وقد قدمنا أن كل منهي له مأمور يكفره هذا إذا أتى بالمأمورات على التمام وإلا احتاجت نفس المأمورات إلى مكفرات كما بسطنا الكلام على ذلك في كتاب أسرار العبادات، وهو كتاب نفيس ما وضع مثله فيما أظن. ومما يؤيد ما قررناه ما قاله المفسرون في قوله تعالى: ﴿إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ﴾ [هود: ١١٤] ه أن المراد بالسيئات هنا الصغائر دون الكبائر إذ الكبائر لا يكفرها إلا التوبة النصوح هذا في أحكام الدنيا. وأما أحكام الآخرة فقد يكفر الزنى صدقة الزاني برغيف على مسكين كما ورد في قصة العابد الذي عبد الله خمسمائة سنة. ثم زنى فوزنت عبادته كلها فرجحت الزنية عليها ثم تصدق برغيف فرجح على تلك الزنية فافهم.

١٠ فإن قيل: فإذا كانت الصلوات الخمس كفارات لما بينهن ما اجتنبت الكبائر فلم أمرنا بالنوافل؟

فالجواب: إنما أمرنا بالنوافل جبراً لما يقع في فرائضنا من الخلل والنقص. فإن تأدية الفرائض بلا خلل ولا نقص من خصائص نبينا محمد ﷺ، وغيره من الأنبياء. قال تعالى: ﴿وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَّكَ﴾ [الإسراء: ٧٩] فتأمل قوله لك تعثر على ما قلناه: لا نفل إلا بعد كمال فرض ومن ذلك أيضاً سجود السهو. فإنه يجبر خلل النقص الواقع بترك الأبعاض كما ورد وكما قيس.

فإن قلت: فما كيفية تكملة الفرائض بالنوافل؟

٢٠ فالجواب: كيفيتها أن يكمل الخلل الذي في أركان الفرائض بأركان النوافل والخلل الذي في نوافل الفرائض كالأذكار المستحبة بالسنن التي في النوافل، فلا يكمل واجب بسنة ولا عكسه. هكذا قال الشيخ الدين في الفتوحات والله أعلم. قال الشيخ محيي الدين في الفتوحات والله أعلم.

Soru: Şâri'in bazı nafileleri diğerlerinden farklı olarak tekid etmesinin (müekked) nedeni nedir?

Cevap: Bunun nedeni, Resûlullah'ın (sav) bunu ümmetine genişlik sağlamak için yapmış olmasıdır. Zira şayet tamamını müekked kılsaydı, onlara zor gelebilirdi. Oysa o (sav), ümmeti için hafifletmeyi ister ve şöyle derdi: "Size bıraktığım şeyleri bana bırakınız." Bir defasında Kâbe'de iki rekât namaz kılarak çıkmış ve şöyle demiştir "Belki de ümmetimi sıkıntıya soktum." Yani şayet bu konuda beni örnek alırlarsa, sıkıntıya girebilirler. Oysa Kâbe'ye girip çıkmak rahmetten daha çok meşakkattir. Akşam namazından önce de iki rekât kılarak, "Bu, isteğe bağlıdır." demiştir. Yani ümmeti içinde herhangi birisinin kendisini buna mecbur hissederek sürekli yapmasından hoşlanmamıştır.

Soru: Cemaatle namaz, sefer, Cuma ve korku namazlarının yasak ağaçtan yemekle alâkası nedir?

Cevap: Yiyen kimsenin durumu hicaptır. Perdelendiğinde ibadetleri yüklenir, ondan usanır, yakın ya da uzak olan mescide gidip cemaate katılmak kendisine ağır gelir ve bununla dininin şiarları gidecek olsa bile, Şâri'e tam olarak taat etmekten çıkar. Bu nedenle dinimizin düzeninin gitmemesi ve zayıflamaması için mescitte cemaatle namaz kılmanız emredilmiştir. Şâri', dinin namazdaki düzeninin cemaatsiz de olabileceğini bilseydi, Cuma ve beş vakit namazlarımızla bayram, teravih ve nafil gibi bunlara dâhil edilebilen namazlarımızı cemaatle kılmanızı emretmezdi. Şâri', bize rahmet olarak sefer ve hastalık namazlarını hafifleterek, seferde namazın hem kasr hem de takdim ve tehirle cemedilmesini, hasta içinse kasr değil de sadece cemedilmesini meşrû kılmıştır. Zira yolcu ve hastanın farzları normal şartlarda edâ etmelerinde meşakkat vardır. Bunların tamamının aslının yemek olduğu bilinmektedir. Aynı şekilde Allah Teâlâ'nın, meleklerin gece gündüz usanmadan tesbih ettiklerini ifade etmesinde olduğu gibi, yemeyen kimse ibadetlerinden usanmaz. Yine yemeyen kimse ibadetlerinde tembel olmaz ve imamına itaat etmekten geri durmaz. Yine herhangi bir düşmandan da asla korkmaz. Korku, kulun yemesinden dolayı Rabb'inden perdelenmesinden meydana gelmektedir. Yemeyen kimse, meleklerde olduğu gibi, hiçbir yaratılmıştan korkmaz. Çok acıktığı hâlde asla yemeyen kimsede, ruh galip gelir. Ruhlar ise melektir ve birbirlerinden korkmaz. Ayrıca yemeyen kimse, yürürken böbürlenmez ve iftihar etmek için ipek ve altın giymez. Bunu düşün!

فإن قيل: فما وجه تأكيد الشارع بعض النوافل دون بعض؟

فالجواب: وجهه أنه فعل ذلك توسعة على أمته إذ لو أكدها كلها لربما شق ذلك عليهم. وقد كان، يحب التخفيف على أمته، ويقول: «اتركوني ما تركتكم» وصلى ركعتين مرة في جوف الكعبة ثم خرج وقال لعلي: شققت على أمتي، انتهى. أي: إذ تأسوا بي في ذلك. فإن طلوع البيت الغالب فيه المشقة من الرحمة ٥ وغيرها. وصلى ركعتين قبل المغرب وقال لمن شاء، انتهى. أي: كراهة أن يشدد أحد من أمته على نفسه بالمواظبة عليها.

فإن قيل: فما وجه تعلق مشروعية صلاة الجماعة، وصلاة السفر، وصلاة الجمعة، وصلاة الخوف بالأكل من شجرة النهي؟

فالجواب: وجهه أن من شأن من يأكل الحجاب، فإذا حجب تكلف العبادات ومل منها ١٠ وثقل عليه الخروج لصلاة الجماعة في المسجد البعيد والقريب. وخرج عن كمال طاعة الشارع ولو كان في ذلك ذهاب شعار دينه، فلذلك أمرنا بصلاة الجماعة في المسجد لثلا يذهب نظام ديننا ويضعف. وعلم الشارع أن نظام الدين في الصلاة يحصل بلا جماعة ما أمرنا بها في الجمعة والصلوات الخمس وما ألحق بذلك من العيدين والتراوح والنوافل. وإنما خفف عنا الشارع في صلاة السفر والمرض وجعل للمسافر القصر والجمع تقديمًا ١٥ وتأخيرًا وللمريض الجمع دون القصر رحمة بنا لما يحصل عادة للمسافر والمريض من المشقة في تأدية الفرائض. ومعلوم أن أصل ذلك كله الأكل وكذلك من لا يأكل لا يحصل عنده ملل من عبادته. كما قال تعالى في الملائكة: يسبحون الليل والنهار لا يفترون. وكذلك من لا يأكل لا يحصل عنده كسل عن عبادة ولا يأنف من طاعة إمامه. وكذلك من لا يأكل لا يخاف من عدو أبدًا فإن الخوف إنما حصل من حجاب العبد عن ربه بالأكل ٢٠ فمن لا يأكل لا يخاف أحدًا من خلق الله كما هو شأن الملائكة. فإن من يجوع كثيرًا ولا يأكل أصلًا يصير الغالب عليه الروحية والأرواح ملائكة لا تخاف من بعضها بعضًا. وكذلك من لا يأكل لا يتبخر في مشيته ولا يلبس حريرًا ولا ذهبًا للتفاخر فتأمل ذلك.

Soru: Bayram namazı, sebeplere bağlı olan küsûf ile istiskâ (yağmur) namazları ve cenaze gibi cemaatle kılınması meşrû kılınan müekked nafilerin meşruiyetinin sebebi ile namazı inkâr ederek veya tembellikten dolayı terk eden kimseyi öldürmenin meşruiyetinin sebebi nedir?

- 5 **Cevap:** Meşruiyetinin sebebi, kulların maslahatını sağlamaktır. Bunların tamamının dayanağı yasak ağaçtan yemektir. Haramdan, evlâ olanı terk etmeye kadar, makamlarına göre, ondan yediklerinde, Allah Teâlâ'dan korkuları azaldı. Allah Teâlâ da ay ve güneş tutulması, kıtlık ve susuzluk gibi büyük âyetlerle onları korkuttu. Şayet yemekten dolayı perdelenmemiz söz konusu
10 olmasaydı, âyetlerle korkutulmamıza gerek olmaz, kendisi için yaratıldığı-mız şeylerden gafil olmazdık. Özellikle haram ve şüpheli şeyleri yiyen kimse, dünya ve âhiret maslahatlarından tamamıyla perdelenabilir. Bu nedenle dua, istiğfar ve akıllarımızın ulaştığı tâzim sıfatlarının tümüyle Allah Teâlâ'yı ulu-
15 lama yahut O'nun iradesinden varlığa çıkan her şeyden O'nu ululama ile dolu olan namazları farz kılmıştır. Şehvet duyduğu şeyleri yiyen kimsenin, perdeleniği için ne dünyada ne de âhirette kardeşlerinin hakkını ifa edeme-yeceği ma'lûmdur. Bu nedenle kardeşlerimizin hayatlarında ihlâl ettiğimiz haklarını yerine getirmeyi tamamlamak için cenaze namazı kılmamız emre-
20 dilmiştir. Böylece namazımızla onlara fayda vermiş ve Hak Teâlâ'nın onları bağışlamasını ve hoş görmesini talep etmiş olmaktadır.

Bayram Namazlarının Cemaatle Kılınmasının Hikmeti

- Bu, nefsânî gayeler üzerindeki yarışın ve mücadelenin çokluğu sebebiyle düşman olan kalpleri birleştirmek içindir. Öyle ki bazen bir şahıs, kendisinin olmayan bir rızkın peşinden koşar ve bu gerçekleşmez. Bunla-
25 rının tamamının aslı, yemekten kaynaklanan perdelenmedir. Allah Teâlâ'ya yağmur duası yapmadan önce aralarında düşmanlık bulunanları barıştırmanın hikmeti de budur. Bu, düşmanlığın rahmetin inmesini engellemesi sebebiyledir. Barışıp anlaştıklarında ve kalpleri bütünleştğinde, üzerlerine rahmet iner ve böylece her iki bayramda sevinç, mutluluk aralarında ger-
30 çekleşir. Güzel elbiseler giyilir, kadın, erkek ve kız çocukları süslenir. Bir mümine, şer'î bir yön olmaksızın müslümanlardan birine nefret duyarak bayramı geçirmesi yakışmaz. Bu, her zaman talep edilmekle birlikte, her iki bayramda, özellikle de Mekke'de bulunan hacılar için daha da kuvvetlidir. Yüce Allah, orada birisine bir kötülük yapmak isteyip de yapmayan
35 kimseyi, bunu yapmasa bile cezalandırmakla tehdit etmektedir.

فإن قيل: فما وجه مشروعية النوافل المؤكدات التي شرعت فيها الجماعة كالعيدين والصلوات ذوات الأسباب كالكسوف والاستسقاء وصلاة الجنازة وما وجه مشروعية قتل تارك الصلاة جحدًا أو كسلًا.

فالجواب: وجه مشروعيتها أنها شرعت لحكم مصالح للعباد، وأصل ذلك كله ٥ حجابهم بالأكل من شجرة النهي، فإنهم لما أكلوا منها بحسب مقاماتهم من الحرام إلى خلاف الأولى قل خوفهم من الله تعالى، فخوفهم الله تعالى بالآيات العظام من كسوف الشمس والقمر والقحط والغلاء. فلولا حجبنا بالأكل ما احتجبنا إلى التخويف بالآيات ولا غفلنا عما خلقنا له لا سيما من يأكل الحرام والشبهات. فإنه ربما يحجب بالكلية عن مصالح الدنيا والآخرة، فلذلك شرعت هذه الصلوات مشحونة بالدعاء والاستغفار والتكبير لله تعالى عن جميع وجوه صفات التعظيم التي ١٠ تبلغها عقولنا أو تكبيره عن أن يخرج شيء في الوجود عن إرادته. ومعلوم أن من يأكل الشهوات لا يؤدي حق إخوانه لا أحياء ولا أمواتًا لحجابه. فلذلك شرعت لنا صلاة الجنازة تكملة لوفاء حقوق إخواننا التي أخللنا بها في حال حياتهم فننفعهم بصلاتنا عليهم وطلبنا من الحق تعالى أن يغفر لهم وأن يسامحهم.

وأما الحكمة في مشروعية جماعة العيدين ١٥

فهي تأليف القلوب المتنافرة من كثرة المزاحمة على الأغراض النفسانية والمشاحة فيها حتى ربما تعلق الشخص بما ليس هو من رزقه فلا يكون. وأصل ذلك كله الحجاب بالأكل وكذلك الحكمة في مشروعية مصالحة الأعداء قبل الخروج لطلب السقيا من الله تعالى. إنما ذلك لكون التشاحن يرفع نزول الرحمة فإذا تصالحوا وتصافحوا واثلت قلوبهم نزلت عليهم الرحمة وناسبهم إذ ذاك ٢٠ الفرح في العيدين والسرور ولبس الثياب النفيسة والحلي للغلمان والنساء والبنات. فلا ينبغي لمؤمن أن يفارقه العبد وفي قلبه كراهة لأحد من المسلمين إلا بطريق شرعي هذا وإن كان مطلوبًا في كل وقت ففي العيد أكد لا سيما الحجاج في الحرم المكي، فإن الله تعالى توعد بالعذاب من أراد فيه بأحد سوءًا ولو لم يفعله.

Namazı İnkâr Ederek veya Tembellikten Dolayı Terk Edenin Hükmünün Ağaçtan Yemekle Alâkası

Yediği zaman, Allah'ın hukukunu ve yemediği takdirde nefsini ölüme terk etmek sûretiyle nefsinin hakkını eda etmekten engellendiği içindir. Şâ-ri', ölümüne sebep olsa bile, bu fiile kefarete olması için kendisine had uy-
gulamamızı emretmiştir. Ancak namazın vâcip olduğunu inkâr ederek terk
ederse, kâfir olarak öldürülür. İşte bütün türleriyle namazın emredilmiş ol-
masının sebebi bu şekilde yasak ağaçtan yemekdir. En doğrusunu Allah bilir.

Bütün Türleriyle Zekâtın Yasak Ağaçtan Yemekle Alâkasıysa Açıktır

Bu, ya ihtiyaçtan fazla yahut haram ve şüpheli şeyler olması hasebiyle
şer'an bize uygun olmayan şeyleri yememiz sûretiyle mal ve gıdalardaki
mülkiyetin Allah Teâlâ'ya ait oluşundan perdelenmemiz sebebiyledir. Bu
durumda mülkiyetin Allah Teâlâ'ya değil de bize ait olduğunu iddia etmiş
oluruz. Elimizin altında bulunanlar hususunda cimrilik yaparız, nefsimiz
de bir muhtaca bunlardan bir şey vermemize müsamaha göstermez. Öyle
ki bizden biri, malı biriktirir, başkasına vermeyi engeller, meşrû olmayan
ziynetleri edinir ve Allah'ın hayvanlarda, parada, maden, define ve tica-
retten elde edilen kârda bulunan hakkını vermez. Nefsi, Hak Teâlâ'nın,
bunlar için meşrû kılınan hükme göre verilmesini emrettiği zekâtı unuttur.
Hatta fitresini bile vermez. Bu yüzden fakirler, düşkünler, yolcular ve diğer
sınıftaki insanlar darlık içinde yaşar. Söz konusu darlık gerçekleştiğinde,
Şâri', zekât mallarının her türlüşünden belirli bir pay çıkarmamızı emrede-
rek, bizi ve ruhlarımızı; zekâtı vermemek sûretiyle oluşan mânevî kirden,
kalp karalığından, Rabb'in gazabından ve rızıktaki bereketin azlığından
arındırmaktadır. Yüce Allah bunu zekât olarak isimlendirmek sûretiyle,
kâmil olan müminin dikkatini, Allah Teâlâ'nın hakkını verdiği takdirde
[malının] daha çok nemalanacağına ve bunu vermekle azalmayacağına
çekmektedir. Yüce Allah "Başkaları için ne harcarsanız Allah onun yerine
yenisini verir. O rızık verenlerin en büyüğüdür."²¹⁰ buyurmuş, Peygamberi-
miz de (sav) "Mal, sadakayla azalmaz." buyurmuştur.

210 Sebe', 34/39.

وأما وجه تعلق حكم تارك الصلاة جحدًا أو كسلًا بالأكل من الشجرة

فهو لكونه لما أكل حجب عن تأدية حقوق الله تعالى وحقوق نفسه بتعريضها للقتل. فأمرنا الشارع بإقامة الحد عليه وإن أدى إلى قتله كفارة لذلك الفعل إلى أن يترك الصلاة جحدًا لوجوبها. فإنه يقتل كفرًا فهذا كان سبب مشروعية الصلاة بأنواعها وتعلقها بالأكل من شجرة النهي. والله تعالى أعلم. ٥

وأما وجه تعلق الزكاة بأنواعها بالأكل من شجرة النهي فظاهر

وذلك أننا لما أكلنا ما لا ينبغي لنا شرعًا إما من حيث الزيادة على الحاجة، وإما من حيث الحرام والشبهات حجبنا عن كون الملك لله تعالى في الأموال والأقوات فادعينا الملك فيها لأنفسنا دون الله تعالى، غفلة وشحننا بما دخل تحت يدينا فلم تسمح نفوسنا أن نعطي منه شيئًا لمحتاج بل صار أحدنا يجمع ١٠ ويمنع ويتخذ الحلي الذي لم يشرع ومنع حق الله تعالى من المواشي والنقود ومن المعدن والركاز ومن ربح مال التجارة ونسيت نفسه كون الحق تعالى ألزمها بإخراج الزكاة على الحكم المشروع فيها حتى أنها لم تخرج زكاة فطرها فحصل بذلك ضيق على الفقراء والمساكين وابن السبيل وغيرهم من الأصناف، فلما حصل الضيق المذكور أمرنا الشارع بإخراج نصيب معين من كل نوع من ١٥ أموال الزكاة تطهيرًا لنا ولأرواحنا من الرجس الحاصل بمنعها من سواد القلب وغضب الرب وقلة البركة في الرزق. وما سماها الله تعالى زكاة إلا ليتنبه المؤمن الكامل على كثرة نمو أمواله إذا أخرج حق الله تعالى منها وعدم نقصها بذلك الإخراج. قال تعالى: ﴿وَمَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَهُوَ يُخْلِفُهُ وَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ﴾ [سبأ: ٢٠]، وقال: «ما نقص مال من صدقة».

Nâfile Zekâtların Mezkûr Yemeyle Alâkası

Bu, kulun yememesi gerekeni yemesi durumunda perdelenmesi ve perdelenildiği zaman da nefsinin severek değil istemeyerek veya eksik olarak ya da malın kalitesiz olanını zekât olarak vermesidir. Şâri‘ bu eksiklikleri gidermek için, benzeri namaz konusunda da geçtiği gibi, nâfile sadaka vermemizi emretmiştir. Fıtır sadakasını ise orucumuzun kabul mahalline çıkması için emretmiştir. Hadiste, fıtır sadakası verilmeye kadar, Ramazan orucunun yerle gök arasında asılı olduğu belirtilmiştir. Onu yükselmekten alıkoyan şey, geceleyin yenilen şeylerden dolayı, oruçta meydana gelen eksikliklerdir. Şayet yeme olmasaydı mükellefin ameli nâkıs olmazdı ve gıybet yahut nemîme veya sövme ya da haram yeme veya nâmahreme bakma gibi [fiillerle] amelini bozmadan kâmil bir sûrette onu yerine getirirdi. **En doğrusunu Allah bilir.**

Ramazan ve Diğer Oruçların Meşrû Kılınmasının

Mezkûr Yemeyle Alâkası

Bu, Allah Teâlâ'nın oruçla nefisleri temizlemesi, yetenekleri güçlendirmesi ve yemek sûretiyle perdelenerek işlediğimiz diğer günahlardan dolayı yaptığımız tövbenin kabul edilmesi için orucu Allah'a yönelme vesilesi kılması nedeniyledir. Zira oruç kalbin rikkatini, hasedin zevâlini sağlar ve yemek sûretiyle bedenimizde açılan, hatta bedeni avcılarının tuzağının dayanağı kılan şeytanın yollarını kapar. Kul acıktığında, akşamleyin sünnet miktarınca beslenip, sahurda da sadece sünnet miktarınca -örneğin üç tane hurma- yediği zaman şeytanın yolları o kadar daralır ki oruçlunun bedenine girip ona istediğini yaptıрма hususunda vesvese vermek için kendine bir yer bulamaz. Bu nedenle orucun, gıybet ve nemîmeyle bozulmadığı müddetçe, beden için koruyucu bir zırh olduğu belirtilmiştir. Bir kulun, farz olan orucunu tutup, bu orucunu bozmadığı farzedilirse bu kimse ramazandan ramazana şeytandan korunmuş olur.

Soru: Neden Ramazan ayı tam veya eksik olmasına bağlı olarak otuz ya da yirmi dokuz gündür?

وأما وجه تعلق نوافل الزكاة بالأكلة المذكورة

فهو أن العبد إذا أكل ما لا ينبغي حجب وإذا حجب لم تطب نفسه بإخراج الزكاة فأخرجها كارهاً لها أو ناقصة العدد أو رديئة. فأمرنا الشارع بصدقة النافلة جبراً لذلك الخلل كما تقدم نظيره في نوافل الصلاة، وأما زكاة الفطر فإنما أمرنا بها ليصعد صومنا إلى محل القبول فقد ورد في الحديث: «صوم رمضان معلق بين السماء والأرض حتى يؤدي زكاة الفطر» وما عوقه عن الصعود إلا الخلل الواقع في الصوم من حجاب الأكل في الليل ولولا أن الأكل ما نقص للمكلف عمل ولكان يأتي به كاملاً من غير أن يخرقه بغية أو نيمية أو شتم أو أكل حرام أو نظر إلى محرّم عليه ونحو ذلك، والله تعالى أعلم.

وأما وجه تعلق مشروعية صوم رمضان وغيره بالأكلة المذكورة

فهو أن الله تعالى جعل الصوم تطهيراً للنفوس وتقوية للاستعداد والتوجه إلى الله تعالى في قبول توبتنا من سائر الذنوب التي وقعنا فيها لما حجبنا بالأكل. وذلك أن الصوم يورث رقة القلب وزوال الحسد ويسد مجاري الشياطين التي انفتحت بالأكل في سائر البدن حتى صار البدن كطاقات شبكة الصياد، فإن العبد إذا جاع ثم تعشى بقدر السنة وتسحر بقدر السنة فقط، لم يزد في السحور على ثلاث تمرات مثلاً ضاقت على الشيطان المجاري حتى لا يجد له مسلماً يدخل منه إلى البدن الصائم ليوسوس له بما يريد منه. ولذلك ورد الصيام جنة يعني: على البدن ما لم يخرقه بغية ولا نيمية فلو فرض أن عبداً صام الصوم الشرعي ولم يخرق صومه بشيء لكان محفوظاً من الشيطان من رمضان إلى رمضان.

فإن قيل: فلم كان رمضان ثلاثين يوماً أو تسعة وعشرين يوماً بحسب تمام الشهر

ونقصه؟

Cevap: Âdem'in (as) söz konusu ağaçtan yediği yiyeceğin, Âdem'in kar-
nında bir ay kaldığı ve sonra çıktığı nakledilmiştir. Bir ay ise bazen otuz
bazen de yirmi dokuz gündür. Bu sürenin hükmü, çocukları arasında da
devam etmiştir. Şayet Âdem (as), daha önce geçtiği gibi, evlâ olanı terk et-
menin mahalli olan ağaçtan yemeseydi, ne ona ne de çocuklarına, özellikle
5 de haram veya şüpheli şeylerden yiyenlere oruç farz kılınırdı.

Soru: Nafile oruç neden meşrû kılınmıştır?

Cevap: Namaz ve zekâtta olduğu gibi, farz olan oruçta meydana gelen
eksiklikleri gidermek içindir. Şâri', ümmetinin oruç ibadetini tam olarak
10 eda etmeyeceğini bildiği için, Ramazan orucuna ilâve olarak Pazartesi,
Perşembe ve her aydan üç gün gibi sair oruçların tutulmasını istemiştir.
Âdem'in (as) ağaçtan yediği zaman, bedeninin karardığı nakledilmiştir.
Bu, perdelenmiş olanların gözünde bünye/beden itibarıyla olabildiği gi-
bi, âriflerin nazarına göre onun efendiliğinin (siyâdet) izharı da olabilir.
15 Zira peygamberler, "İsmetü'l-Enbiyâ Mebhası"nde geniş yer verildiği gibi,
ismet sahibi oldukları için makamlarının sürekli yükselmesinden dolayı,
bir hâlden sadece daha üstte olan başka bir hâle nakledilebilirler. Bedeni
karardığında, Yüce Allah, ayın ortasındaki üç gün (eyyâm-ı bıyd) oruç tut-
masını emretmiş ve tuttuğu her gün için bedeninin siyahlığının üçte biri
20 gitmiştir. Bedenin kararması, ondan sonra onun emre muhalefet eden ço-
cukları için de gerçekleşmektedir. Ancak bunu sadece basireti açık olanlar
anlar. [Bedenin kararması] bir mekruh ile de olsa aramızda bunun gerçek-
leşmediği kimse yoktur. Cüneyd'in (ra) talebelerinden birisinin güzel bir
gence baktığı ve derhal yüzünün siyah zift gibi karardığı nakledilmiştir.
25 Cüneyd kendisi için üç gün istiğfar etmedikçe bu siyahlık kaybolmamış-
tır. Bu üç gün orucun hikmetlerinden biri de kulun idrak ettiği her ayın
Hak'tan (cc) kendisine gelen bir misafir olmasıdır ve misafirin hakkının da
üç gün olduğu nakledilmiştir. Şayet bunun gereğini yaparsa, kulun yaptığı
onunla beraber Allah Teâlâ'ya şükür olarak gider.

Soru: Neden Şâri' söz konusu üç günü on üçüncü gün ve takip eden
günler olarak belirlemiştir?

فالجواب: قد ورد أن تلك الأكلة التي أكلها آدم عليه الصلاة والسلام، من الشجرة مكثت في بطن آدم شهرًا والشهر يكون تارة ثلاثين وتارة تسعًا وعشرين ثم خرجت، فاستمر حكم تلك المدة في بنيه فلولاً أكله عليه السلام، من الشجرة التي هي مظهر خلاف الأولى كما مر، ما فرض صوم رمضان عليه وعلى بنيه لا سيما من أكل من الحرام والشبهات. ٥

فإن قيل: فلم شرع صوم النفل؟

فالجواب: شرع جبرًا للخلل الواقع في صوم الفرض نظير الصلاة والزكاة، فلما علم الشارع من أمته أنهم لا يؤدون عبادة صومهم على وجه الكمال شرع لهم زيادة على صوم رمضان صوم الاثنين والخميس وثلاثة أيام من كل شهر وغير ذلك. وقد ورد أن آدم عليه السلام، لما أكل من الشجرة اسود جسده إما باعتبار البنية في نظر أهل الحجاب وإما إظهارًا لحصول سيادته بذلك في نظر العارفين إذ الأنبياء لا يتقلون قط من حال إلا لأعلى منها لدوام ترقيقهم في المقامات لعصمتهم، كما مر بسطه في مبحث عصمة الأنبياء. فأمره الله تعالى لما اسود جسده أن يصوم ثلاثة أيام الليالي البيض، فزال بكل يوم ثلاث سواد بدنه. وذلك واقع لكل من وقع في مخالفة الأمر من بنيه بعده ولكن لا يشعر بذلك إلا من كشف الله عن بصيرته وما منا إلا من وقع ولو في مكروه. وقد وقع لشخص من تلامذة الجنيد رضي الله عنه أنه نظر إلى أمرد جميل فاسود وجهه في الحال حتى صار كالزفت الأسود، فما زال حتى استغفر له الجنيد ثلاثة أيام. ومن الحكمة في صوم هذه الثلاثة أيام أن كل شهر ورد على العبد فهو ضيف نزل به من قبل الحق جل وعلا وحق الضيف ثلاثة أيام فإذا استوفى قراه ذهب شاكرًا صنع العبد معه لله تبارك وتعالى. ١٠ ١٥ ٢٠

فإن قيل: فلم خص الشارع الثلاثة المذكورة بالثالث عشر وتاليه؟

Cevap: Bu günlere has kılmıştır zira isterse uzunca oturmadan önce olsun yahut [misafirlik] süresinin ortasında veya ayrılmadan önce, ikramda acele etmek misafire ikramın cümlesindendir. Bu yüzden ayın son üç gününden oruç tutmak da meşrû kılınmıştır. Böylece ay bu kuldandan üzerinde ikramın eseri bulunarak ayrılır.

Soru: Ayın on üçü ve takip eden günler dışında, üç gün oruç tutulduğu zaman sünnet gerçekleşmiş olur mu?

Cevap: Evet, ancak sünnetin en kâmil şeklini kaçırmış olur.

Soru: Neden Ramazan günü eşiyile birlikte olan kimse için kefâret gerekli görülmüştür?

Cevap: Kefâret, kul ile kulun kendisini karşı karşıya bıraktığı belâların inişi arasında perde olması için meşrû kılınmıştır. Bu belâlar ise [emre] muhalefet etmekten dolayı verilen cezalardır. Bunların tamamının aslı yemektir. Yememesi gereken bir şeyi yediği zaman perdelenir ve cimâ ile Ramazanın hürmetini çiğnemiş olur. Zihar yapan, katil ve yeminini bozan kimse için nasıl kefâret meşrû kılındıysa, bunun için de kefâret gerekli görülmüştür. Belâ, el-Müntakim isminin mertebesinden inmek istediği zaman, kefâretin söz konusu âsi kimseyi kanatlarının gölgesinde gizlediği, onu koruduğu ve onun için bir koruma ve zırha dönüştüğü görülür. Belâ da gerçekleşmeden geri döner. Bütün bunlar, Allah Teâlâ'ya isyan edenlere karşı rahmetin gazabı geçmesinden dolayıdır. İşte farzı ve nafilisiyle orucun meşrû kılınmasının sebebi, budur.

Ramazanda Son Oruçlarda ve Mescide Her Girildiğinde İ'tikâfın Meşrû Kılınmasının Mezkûr Yemeyle Alâkası

Bunun sebebi şudur: Kul yediği zaman perdelenir, gaffete düşer, Allah'ın (cc) kendisini murakabe ettiğini unutur ve emre muhalefet eden davranışlara düşer. Şâri', bunu meşrû kılmak sûretiyle kulun az da olsa hem kalbiyle hem de bedeniyle Allah'ın özel evinde i'tikâfa girmesini ve Allah Teâlâ'nın huzurunda olduğunu hissetmesini istemiştir. Böylece şehvetlere ulaşmayı kolaylaştıran ve Allah'tan gafil olmaktan kaynaklanan kusurlar giderilecektir. Bu nedenle Şâri', kişinin eşi ya da câriyesini mescitte, özellikle i'tikâfta iken öpmesini yasaklamıştır. Çünkü bu Hakk'ın huzurundan gaffet makamına çıkarır.

فالجواب: إنما خصها بذلك لأن من جملة إكرام الضيف تعجيل إكرامه سواء كان قبل إطالة الجلوس أو في وسط المدة أو قبل انصرافه. ولذلك شرع صوم ثلاثة أيام من آخره أيضًا ليفارق الشهر ذلك العبد على أثر الإكرام.

فإن قيل: هل تحصل السنة بصيام الثلاثة أيام متفرقة في غير الثالث عشر وتاليه؟ ٥

فالجواب: نعم لكن يفوته كمال السنة.

فإن قيل: فلم شرعت الكفارة لمن جامع في نهار رمضان بشرطه؟

فالجواب: أن الكفارة شرعت لتكون حجابًا بين العبد وبين ما عرض نفسه له من حلول البلايا وهي العقوبات بارتكاب المخالفة. وأصل ذلك كله الأكل فإنه لما أكل ما لا ينبغي له حجب فانتهك حرمة رمضان بالجماع. فشرعت له الكفارة ١٠ كما شرعت للمظاهر والقاتل والحالف. فإن البلاء إذا أراد أن ينزل من حضرة الاسم المنتقم مثلاً يجد الكفارة قد سترت ذلك العاصي في ظل جناحها واكتنفته، وصارت عليه جنة ووقاية فرجع البلاء غير نافذ كل ذلك لسبق الرحمة الغضب على من عصى الله تعالى. فهذا كان سبب مشروعية الصوم فرضًا ونفلاً.

وما وجه تعلق مشروعية الاعتكاف عقب الصوم وكلما دخل المسجد في أي وقت شاء بالأكلة المذكورة ١٥

فهو أن العبد إذا أكل حجب فغفل فنسي مراقبة الله عز وجل فوقع في المخالفات. فشرع الشارع العبد كل قليل أن يعتكف بقلبه وبدنه في بيت الله الخاص مستشعرًا به أنه بين يدي الله تعالى ليحبر ذلك الخلل الحاصل بالغفلة عن الله عز وجل المؤذنة بإرخاء العنان في تناول الشهوات. ولذلك حرم عليه الشارع أن يباشر امرأته أو حليلته ٢٠ في المسجد لا سيما حال الاعتكاف خروجًا عن مقام الإدلال في حضرة الحق.

Buradaki gaffet, yakınlaşma ile birlikte olur. Oysa bu makama uygun olan, cimâ ve bunun öncüllerinin rahatlığına dalmak değil, salt korku, heybet ve celâldir. Zira aksi durum, edebi ortadan kaldırır ve böyle bir şey meydana geldiği zaman, Allah'ın sınırları aşılmış olur. Bu nedenle bazı imamlar, Allah'a karşı edebi ortadan kaldıran rahatlamanın kapısını cümleten kapatmak için, i'tikâfta oruç tutmayı vâcip görmüş ve "İ'tikâfta bulunan kim-
 5 senin, hasta ziyaret etmesi ve cenazelere katılması doğru değildir. Çünkü Allah'ın huzurundadır. Ziyaret ve cenaze namazı ise, onu bu makamdan çıkarıp ayırır. Her dâim bir yüksek makam, bir de ondan daha yüksek bir
 10 makam vardır." demişlerdir. **En doğrusunu Allah bilir.**

Hac ve Umrenin Meşrû Kılınmasının Ağaçtan Yemekle Alâkası

Yüce Allah hacı, hacdan başka hiçbir şeyin kefâret edemeyeceği günahlara kefâret etmesi için meşrû kılmıştır. Abdest ve namazın meşruiyetine dair kelâmda her şer'î emrin hususi bir menhîye (yasak) kefâret kılındığı
 15 belirtildi. Bizim kefâretlere muhtaç olacak derecede günahlara düşmemizin sebebi yemedir. Şayet yeme olmasaydı, hiçbir kefârete muhtaç olmazdık. Hac, Âdem'e farz kılınan en son kefârettir. O (as), bu mekânlarda Rabb'in-
 20 den birtakım kelimeler alarak, bunlarla tövbe etmiş ve hidâyet bulmuştur. İbn Abbâs, söz konusu kelimelerin "Dediler ki: Rabb'imiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenler-
 25 den oluruz."²¹¹ âyeti olduğunu söylemiştir. "İsmetül-Enbiyâ Mebhâsi"nde, Âdem'in (as) günahının, gerçekte günah olmadığı kaydedildi. Aslında bu, günah işledikleri zaman nasıl tövbe edeceklerini çocuklarına öğretmek için, günahın bir sûretidir. Bu nedenle Hak Teâlâ ona, sûreti muhalefet
 25 sûreti olan yemeye kefâret olması için hacı emretmiştir.

Soru: Neden insana sadece ömründe bir defa haccetmesi farz kılınmış ve hac [ibadeti], namaz, oruç ve sairleri gibi tekrarlanmamıştır?

Cevap: Bizim zayıflığımız ve her sene hac için yolculuk yapmak bize meşakkatli geleceğinden hassaten uzak beldelerin halkları için Allah'tan
 30 (cc) bir kolaylık olarak sadece bir defa haccetmemiz farz kılınmıştır. Ve demişlerdir ki "Ömründe bir defa Allah'ın özel huzuruna gelen kimseye ateş asla dokunmayacaktır."

فإن الإدلال فيها يجر إلى العطف فلا يناسبها إلا الخوف المحض والهيبة والجلال لا الترفه بالجماع ومقدماته، فإن ذلك ينافي الأدب ولو أنه وقع في شيء من ذلك لتعدى حدود الله. ومن هنا أوجب بعض الأئمة الصوم في الاعتكاف سداً لباب الترفه جملة واحدة أدباً مع الله تعالى. وقالوا: لا ينبغي للمعتكف أن يعود مريضاً ولا يشهد جنازة لأنه في حضرة الله الكبرى والعبادة وصلاة الجنازة تفرقه وتخرجه من تلك الحضرة وثم مقام رفيع وأرفع، والله أعلم.

وأما وجه تعلق مشروعية الحج والعمرة بالأكل من الشجرة

فهو أن الله تعالى شرع الحج تكفيراً للذنوب العظام التي لا يكفرها شيء إلا الحج. وقد تقدم في الكلام على مشروعية الوضوء والصلاة أن لكل مأمور شرعي تكفيراً خاصاً لمنهي خاص. وأصل وقوعنا في الذنوب حتى احتجنا إلى المكفرات هو الأكل، فلولا الأكل لما احتجنا إلى مكفر وكان الحج آخر ما وجب على آدم من المكفرات فإنه، تلقى الكلمات من ربه في تلك الأماكن فتاب عليه وهدى، قال ابن عباس: والكلمات هي قوله: ﴿رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ﴾ [الأعراف: ٢٣]. وقد تقدم في مبحث عصمة الأنبياء أن ذنب آدم عليه السلام لم يكن ذنباً في الحقيقة وإنما ذلك صورة ذنب ليعلم بنيه إذا وقعوا في مخالفة كيف يتوبون فلذلك أمره الحق تعالى بالحج تكفيراً لتلك الأكلة التي صورتها صورة المخالفة، فافهم.

فإن قيل: فلم كان الحج على الناس مرة واحدة في العمر فقط. ولم يتكرر كالصلاة والصوم وغيرهما؟

فالجواب: إنما كان مرة واحدة تخفيفاً من الله عز وجل لضعفنا ولكثرة المشقة علينا في السفر للحج كل سنة، لا سيما في حق أهل البلاد البعيدة، وقالوا: من ورد حضرة الله عز وجل الخاصة مرة واحدة في عمره لم تمسه النار أبداً.

Soru: [İhramda] dikişli giysileri giymemenin hikmeti nedir?

Cevap: Bu, ilâhî huzura giren her kimsenin, önceki iyiliklerinden sıyrılıp onlardan arınarak ve bütün hatalarından tövbe ederek girmesinin edep-
ten olduğuna işaret etmektedir. Zira ilâhî yardım çoğunlukla fakir ve mis-
5 kinler içindir. Ehlullah, zengin ve kibirli olan kimselerin kesinlikle Allah'ın huzuruna giremeyeceğine dair icmâ etmiştir. Yüce Allah “Zekât, fakirlerle miskinlere verilir.”²¹² buyurmaktadır. İhrama girenler, anılan şeylerden sıyrıldıkları zaman, Allah Teâlâ'nın yardımı ve kendilerine olan lutfunu hak etmiş olurlar. Hadiste “Kim hacceder, burada cinsel temastan kaçınır ve
10 günah işlemezse anasından doğduğu günkü gibi günahlarından aklanır.” buyrulmuştur. İhramlı kişi, burada ikinci kez doğmaktadır. Ayrıca zenginlik ve büyülenme iddiasında bulunmanın sebebinin de yeme olduğu açıktır. Bu şahıs yemiş ve perdelenmiştir. Kibriyâ ve azamete dair ilâhî sıfatlarda çekişmiş, zenginlik iddiasında bulunmuştur, dolayısıyla O'nun
15 yardımının bereketinden mahrum kalmaktadır.

Soru: Bazı insanların Kâbe'nin örtüsüne sarılmalarının sebebi nedir?

Cevap: Bu, aralarında bir suç bulunan kimsenin, kendisini affetmesi ve müsamaha göstermesi için arkadaşının elbisesine sarılması gibidir. Aksi hâlde büyüklerin edeplerinden bir tanesinin de salt Kâbe'nin örtüsüne
20 sarılmamak olduğu açıktır. Kuşkusuz Âdem'in (as) ağaçtan yemesinden ettiği tövbe makamının kemâli, daha önce belirttiğimiz üzere onun için hac vesilesiyle gerçekleşmiştir. Aynı şekilde tâbi olmak hükmüyle, zürriyetinin de tövbesi, bununla kemâle ermektedir. Daha önce namaz ve zekât konusunda geçtiği üzere sadece haccın kefâret edeceği günahların olması hasebiyle
25 le hac ibadetini yerine getirmeyen kimse için tövbenin kemâli hâsıl olmaz. “Tövbe gerçekleşmez.” demedik, “tam (kemâl) tövbe gerçekleşmez.” dedik. Zira Âdem, ağaçtan yer yemez pişman oldu, onun zürriyeti olan her müminin günahından sonra pişmanlık duyması, hatasından sonra aklı başına gelen herkes için gereken bir durumdur. Diğer rükünlerinin genelde bu-
30 lunmasının [yanında] pişmanlığın tövbeye bitişik olması hasebiyle onun en önemli rükünlerinden olduğu bilinmektedir. Âdem'in (as) Kâbe'yi ziyaret ettiği zaman “Rabb'im, beni ve zürriyetimi bağışla!” dediği nakledilmiştir.

212 T evbe, 9/60.

فان قيل: فما حكمة التجرد عن لبس المخيط؟

فالجواب: ذلك إشارة إلى أن من أدب كل داخل للحضرة الإلهية أن يدخل مفلساً متجرداً عن شهود حسناته السابقة، وتائباً من جميع زلاته، إذ الأمداد الإلهية إنما هي الخاصة بالفقراء والمساكين غالباً وقد أجمع أهل الله قاطبة على أنه لا يصح دخول حضرة الله قط لا غني ولا متكبر، قال تعالى: ﴿إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسَاكِينِ﴾ [التوبة: ٦٠]، فلما تجرد المحرمون مما ذكرنا استحقوا مواهب الله تعالى، وفضله عليهم وفي الحديث: «من حج فلم يرفث ولم يفسق خرج من ذنوبه كيوم ولدته أمه». فكأن المحرم يولد هناك ولادة جديدة ثم لا يخفى أن سبب دعوى الغنى والتكبر إنما هو الأكل فإنه أكل حجب، فنازع الصفات الإلهية في الكبرياء والعظمة ودعوة الغنى فحرم بركة إمداده. ١٠

فإن قيل: فما وجه تعلق بعض الناس بأستار الكعبة؟

فالجواب: أن ذلك نظير تعلق الرجال بثوب صاحبه إذا كان بينه وبينه جناية ليصفح عنه ويسامحه وإلا فمن أدب الأكابر عدم التعلق بأستار بيت الله الخاص لما لا يخفى فقد كمل لآدم عليه السلام، بالحج كمال مقام التوبة من أكله من الشجرة على ما قرناه. وكذلك كمل لذريته بحكم التبعية كمال توبتهم، فمن لم يحج لم يحصل له كمال التوبة من حيث الذنوب الخاصة بالحج التي لا يكفرها إلا هو كما مر في الكلام على الوضوء والصلاة، وإنما قلنا كمال التوبة ولم نقل لم تحصل له التوبة من أجل أن الندم وقع من آدم لما أكل من الشجرة. وكذلك الحكم في كل مؤمن من ذريته لا بد من ندمه عقب المعصية أمر لازم لكل من رد إليه عقله بعد الزلة ومعلوم أن الندم هو معظم أركان التوبة لاستلزامه عادة وجود بقية الأركان. وقد ورد أن آدم عليه السلام، لما حج البيت قال: يا رب اغفر لي ولذريتي، ٢٠

Yüce Allah da “Seni, günahından pişman olduğun anda bağışladım, çocuklarına gelince, bana hiçbir şeyi şirk koşmadan huzuruma gelenlerin günahlarını bağışladım.” demiştir. İşte bu, haccın meşrû kılınmasının temeli ve yasak ağaçtan yemeye ilişkisidir. Hacceden herkes için hac, büyük günahattan evlâ olanı terk etmeye kadar, uygun bir şekilde günahlarına kefâret olur.

Alışveriş ve Bunlara Tâbi Olan Diğer Muamelelerin Mezkûr Yemeye Alâkası

İnsan yediği zaman perdelenir, perdelendiği zaman da alışverişte haksızlık, aldatma, sapkınlık ve zulüm yapar. Zulüm ve haksızlığı önlemek için, meşrû bir şekilde alışveriş yapması istenmiştir. Zira insan perdelendiği zaman, zorunlu olarak insanların mallarını bâtlı yöntemlerle yiyebilir, nefsinin gözü doymaz, zulmü artar ve iç dünyasının (bâtın) karanlığı yoğunlaşır. Bunun neticesinde dünya muhabbeti artar, [meta yükleyip gelen] binicileri karşılar, satışlarını faizle yapar ve muhtaçlara faizsiz olarak borç verilmesine engel olur. Bazen satar ve pişman olur, bazen de satın alır ve pişman olur. Bu nedenle muhayyerlik (alışverişte akdi onama yahut feshetme hakkı) meşrû kılınmıştır. Bazen de malları gasp eder, gıdaları insanlardan saklayıp stok yapar. Şeriat gasp ve stoku yasaklamıştır. Bazen alışverişini inkâr eder. Anlaşmazlığı durdurmak için de yeminleşme meşrû kılınmıştır. Bazen olgunlaşmamış ürünü satın alır ve bunun satın alınabileceğini iddia eder. Bazen de sadece bir akarı satın alır ve içindeki menkul mallar üzerinde de hak iddiasında bulunur. İşte buna benzer hususlardan dolayı, asılların ve ürünlerin satışı hakkındaki hükümler ve dünya ehlinin üzerinde gâlip olan hâl üzere ihtilaf durumunda müracaat etmek için âdil şahitler huzurunda her hak sahibine hakkının verilmesi emredilmiştir. Bütün bunların hükme bağlanmasının sebebi, yemedir. Kişi yediği zaman, zikrettiğimiz bütün haklardan perdelenir. Ayrıca Şâri‘ (sav), yemeye ümmetinin birbirleriyle İslâm kardeşliğine yaraşır bir kardeşlik hukuku içerisinde hoşgörüle arkadaşlık etme konusunda perdelendiklerini bildiği için, insanlara borcu olan ve ödeme imkânı bulunmayan kimseye rehin, selem (peşin bedelle veresiye mal değişimi) ve hacir (hukukî tasarrufta bulunma ehliyetinin kısıtlanması) hakkını meşrû kılarak genişlik sağlamıştır. Böylece müflis hapsedilmeyecek ve malının şer‘î olmayan yöntemlerle telef olmaması için sefih (malını ölçüsüzce harcayan) olan kimseler hacir altına alınabilecektir. Yüce Allah bunu, onun yok olmaması için bir vesile kılmıştır. İnsanda sefihin (malı ölçüsüzce harcama) bulunmasının aslı da yemedir.

فقال الله عز وجل: أما أنت فقد غفرت لك ذنبك حين ندمت. وأما بنوك فمن أتاني لا يشرك بي شيئاً غفرت له ذنوبه. فهذا كان أصل مشروعية الحج وتعلقه بالأكل من شجرة النهي كل حاج بما يناسبه يكفر عنه الحج ذنوبه كلها من الكبائر إلى خلاف الأولى.

وأما وجه تعلق البيع والشراء وسائر المعاملات وتوابعها بالأكلة المذكورة

- ٥ فهو أن الإنسان إذا أكل حجب وإذا حجب حاف في البيع والشراء وغش وجار وظلم فشرع له البيع على الميزان الشرعي دفعاً للحيف والجور. فإن الإنسان إذا حجب ربما أكل أموال الناس بالباطل ضرورة وشرهت نفسه وكثر ظلمه واشتدت ظلمة باطنه، ومن لازم ذلك كثرة محبة الدنيا حتى أنه يصير يتلقى الركبان ويبيع الناس بالربا ويمتنع من قرض المحتاجين إلا إن راباهم وربما باع وندم أو اشترى وندم فشرع له الخيار، وربما غضب الأموال واحتكر الطعام على الناس. فجاءت ١٠ الشريعة بالنهي عن الاحتكار والغصب. وربما جحد البيع أو الشراء فشرع التحالف قطعاً للنزاع. وربما اشترى الثمرة قبل التأبير فادعاها المشتري أو اشترى عقاراً فقط فادعى ما فيه من المنقولات وهكذا فشرع له أحكام باب بيع الأصول والثمار وأمر بإعطاء كل ذي حق حقه على يد شهود عدول ليرجع إليهم كما هو الغالب ١٥ على أهل الدنيا. وسبب مشروعية ذلك كله إنما هو الأكل لما أكل حجب عن جمع الحقوق التي ذكرناها ثم إن الشارع، لما علم حجاب أمته بالأكل عن إرفاق بعضهم بعضاً على حكم المسامحة اللائقة بأخوة الإسلام وسع على الناس بالسلم والرهن وضرب الحجر على من عليه ديون الناس ولا يجد لها قضاء حتى إن المفلس لا يحبس ويحجر على السفهه حتى لا يتلف ماله في غير طريق شرعي، ٢٠ فإن الله تعالى قد جعلها له قياماً. وأصل وجود السفهه في الإنسان إنما هو من الأكل

Aynı şekilde Resûlullah (sav) âriyet (bir kimseye bir süre kullanmak üzere karşılıksız verilen mal), vedîa (bir kimseye koruması için bir malın bırakılması ve bu şekilde bırakılan mal), şerike (iki veya daha çok kişinin sermaye, emek yahut itibarlarını birleştirerek meydana getirdiği ortaklık yanında bir mal, hak veya menfaate müştereken mâlik olması), vekâlet, şüfa (satım veya bu hükümdeki bir akidle alınmış taşınmaz veya taşınmaz hükmündeki özel mülkiyete konu bir malı müşteriye mal olduğu bedelle cebren alıp mülkiyetini elde etme hakkı) ve havale gibi yöntemlerle genişlik sağlamış ve herkesin âhîret yurdundan önce bu dünyadayken üzerindeki hakları ikrar etmesini emretmiştir. Bunun kaynağı, yemeden dolayı kendi maslahatlarıyla kardeşlerinin maslahatlarının kendilerine perdelenmiş olmasıdır. Ümmetine birbirlerine tazminat vermelerini ve borçlunun borcunu vermekten âciz olduğu durumlarda da bir kısım borçları üzerinde anlaşmalarını meşrû kılmıştır. Aynı şekilde Resûlullah (sav) ümmetine sulama sırası, borç ve kira gibi hususları meşrû görerek kolaylıklar sağlamış, ölü arazileri ihyâ etme, kayıp mal ve sahipsiz çocukları [sahibine] teslim etme, âbıkın (kaçak köle) iadesine karşılık ücret ödenmesi gibi hususlarda da kardeşlerinin hukukundan perdelendikleri için genişlik sağlamıştır. Zira perdelenmelerinin kaynağı yemedir. Şayet yeme olmasaydı, bütün insanlar muhalefet etmeksizin melekler gibi, iyilik ve takvâ üzere yardımlaşarlardı ve asla şerre yönelmez, sadece hayırdan tasarrufta bulunurlardı. Melekleri düşün, perdelenmedikleri için bunlardan hiçbirine düşmezler. Hibe, hediye ve vakfa gelince, alışverişten hâsıl olan nimete şükür olması için bunlar meşrû kılınmıştır. Ayrıca bunlar güzel ahlâk kapsamında sayılan başka bir türdür. Vakıf, ölümden sonrası için de iyilik ve sadakanın devamını sağlamak ve mal kendisinde bulunduğu müddet içinde yaptığı hataları telafi etmek için te'bîd (ebedîlik) şartıyla sahih olur. Şayet bulduğu bütün ihtiyaç sahiplerine ihtiyaçlarını öncelik sırasına göre verseydi, vakıfta te'bîd şart koşulmaz, onun için takdir edilen belirli bir müddetle sınırlı tutması yeterli olurdu.

Soru: Ferâiz ve bununla ilgili paylaşımların ağaçtan yemeyle alâkası nedir?

Cevap: Bunun şekli şudur: Yediği zaman perdelenir ve nefsi tamahkârlaşarak mûresinden (miras malı) başkasına bir şey vermeyi istemez. Yüce Allah, fesadı defetmek için her bir vâris için belirli bir pay tayin etmiştir. Ölüm hastalığı veya başka zamanda yapılan vasiyet ise ömür boyu yapılan iyiliklerde meydana gelen eksiklikleri gidermek için, farzlarla birlikte yapılan nafîle gibidir.

وكذلك وسع على الناس بالعارية والوديعة والشركة والوكالة والشفعة والحوالة وأمرهم أن يقرؤا بما عليهم من الحقوق في هذه الدار قبل الدار الآخرة، وأصل ذلك حجابهم بالأكل عن شهود مصالحهم ومصالح إخوانهم، وكذلك شرع لأمتهم أن يضمنوا بعضهم بعضاً ويصالحوا ببعض ديونهم إذا عجز المديون عن الوفاء، وكذلك نفس صلى الله عليه عن أمتهم بالمساقاة والقراض والإجارة ووسع عليهم ٥ في إحياء الموات وأمرهم برد اللقطة واللقيط وإعطاء الجعالة من رد الأبق لما حجبوا عن فعل ذلك مع إخوانهم وأصل حجابهم الأكل فلولا الأكل لكان الناس كلهم يتعاونون على البر والتقوى من غير مخالفة فيكونون كالملائكة لا يتصرفون قط إلا في خير ولا يقعون في شر البتة. وتأمل الملائكة تجدهم منزهين عن الوقوع في شيء من هذه الأمور لعدم حجابهم. وأما الهبة والهدايا والوقف فإنما ١٠ شرع ذلك شكراً للنعمة الحاصلة بالبيع والشراء فهي نوع آخر معدود من مكارم الأخلاق، وإنما كان الوقف لا يصح إلا على التأبيد مبالغة في دوام المعروف والصدقة بعد الموت وجبراً للخلل الواقع من صاحب المال طول مدة كون المال في يده فلو كان كل من وجده محتاجاً أعطاه حاجته أولاً فأولاً ما شدد عليه في تأبيد الوقف وكان يكفيه أن يقدر له مدة معلومة، انتهى. ١٥

فإن قيل: فما وجه تعلق باب الفرائض وبيان قسمتها بالأكل من الشجرة؟

فالجواب: إن وجهه أنه لما أكل حجب فشرهت نفسه عن أن يعطي غيره من مال مورثه شيئاً، فجعل الله تعالى لكل وارث نصيباً مفروضاً دفعاً للفساد، وكانت الوصية في مرض الموت أو غيره كالنافلة مع الفريضة ليجبر خلل ما أدخل به من المعروف مدة عمره.

[Nebî'den (sav)] şöyle nakledilmiştir: “Sadakanın en faziletlisi senin; sağlıklı, mala karşı istekli, yaşama umudu taşıyıp fakirlikten korkarken verdiği sadakadır. Can boğaza dayandığında ‘Falana şunu, filana bunu...’ diyerek verdiği sadaka değildir.” Bu hadiste kastedilen şudur: İnsanın sağlıklı iken verdiği sadakaya nispetle, bunun sevabı daha azdır. **Âlemlerin Rabb'i olan Allah'a hamdolsun.** İşte bütün alışverişlerin meşrû kılınmasının anılan yemeyle alâkası bu şekildedir. **En doğrusunu Allah bilir.**

Nikâh ve İlgili Hususların Meşrû Kılınmasının Mezkûr Yemeyle Alâkası

Evlilik arzusunun yemeden kaynaklandığı açıktır. Şayet yeme olmasaydı, insanlarda hiçbir arzu bulunmaz ve insanlar da melekler gibi olurdu. Şâri' (sav) bizlere evlenmeyi emrederek “Şerhileriniz bekârlarınızdır.” buyurmuştur. Bize olan şefkatinden ve bunu yapmaktan utananların -insanların çoğu bunu yapmak şöyle dursun adını anmaktan bile utanırlar- kalbini takviye etmek için, bu hususta tabii olan mani ile yetinmemiş ayrıca bize evlenmeyi emretmiştir. Böylece nefsimize değil, Şâri'ye itaat etmiş ve onun emrine imtisâl etmiş oluruz ve bununla sevap kazanırız. Hatta evliyâdan bazıları, meşrû olmak açısından her ikisi de aynı olduğu için, namazda olduğu gibi, cimâ anında da Allah Teâlâ'nın huzurunda hissedebilirler. Yine o (sav), çoğalmayı beraberinde getiren evliliği teşvik etmiştir ki böylece bizim için istiğfar eden ve yaptıkları sâlih amellerin bizim iyiliklerimizden sayıldığı neslimiz ve çocuklarımız artsın. Zira biz, onların bizde ve bizden var olmaları için birer mahaldik. Allah'a (cc) muhalefet eden evlâtlarının hiçbir günahı nasıl Âdem'e (as) yüklenmiyorsa onların hiçbir günahının hesabı da bizden sorulmaz. Rabb'imizin lutfundan zürriyetimizin bizim için yaptığı istiğfarı kabul etmesini, bizi affetmesini ve bununla bizim hâlimizi ıslah etmesini ümit ederiz. Evlilikten amaçlanan da aslında budur.

Zinâ ve Öncüllerinin Şehvetini Defetmenin Hükümü

Bu evlâtlarımızdan bize hâsıl olan menfaatlara tâbi olma hükmüne bağlıdır.

Nikâhta Nesep ve Sıhriyet Yoluyla Haram Kılınanların Mezkûr Yemeyle Alâkası

Bu, kulun gereksiz bir şeyi yediğinde kalbinin kararması ve hayâsının azalması nedeniyledir. Bazen kişi mahremiyle birlikte olmayı da arzular. Bu nedenle Allah Teâlâ, mahremleri ve ehl-i kitap olmayan müşrik kadınlarla evlenmeyi haram kılmıştır. Şâri'in (sav) bu konudaki beyanı olmasaydı, mahremlerimizle evlenirdik.

ولذلك ورد أفضل الصدقة أن تتصدق وأنت صحيح صحيح تؤمل البقاء وتخاف الفقر. وليست الصدقة إذا بلغت الروح الحلقوم فقلت لفلان كذا ولفلان كذا. الحديث بالمعنى في بعضه أي: فإن ذلك قليل الثواب بالنسبة لصدقة الإنسان حال صحته، فالحمد لله رب العالمين. فهذا كان سبب مشروعية ربع البيع كله وتعلقه بالأكلة المذكورة، والله أعلم. ٥

وأما وجه تعلق مشروعية النكاح وتوابعه بالأكلة المذكورة

فظاهر ذلك أن شهوة النكاح ما نشأت إلا من الأكل فلولاً الأكل لما وجد في الناس شهوة وكان الناس كالملائكة وإنما أمرنا الشارع بالنكاح، وقال: «شراركم عزابكم». ولم يكتف فيه بالوازع الطبيعي شفقة علينا وتقوية لقلب من يستحي من فعل ذلك، بل أكثر الناس يستحيون من ذكره فضلاً عن فعله، وأيضاً فإنما أمرنا بالنكاح لتكون بذلك تحت طاعة الشارع وممثلين لأمره لا تحت طاعة نفوسنا. فثاب بذلك بل بعض الأولياء ربما يحضر مع الله تعالى في حال جماعه كما يحضر معه في حال صلاته من حيث جامع المشروعية من كل منهما، وأيضاً فإن حثه لنا على التزويج يورث الإكثار منه فيكثر بذلك نسلنا وذرائعنا ليستغفروا لنا ولتكون أعمالهم الصالحة من جملة حسناتنا. فإننا كنا محلاً لوجودهم فينا ومنا ليس علينا من أوزارهم شيء كما أنه ليس على آدم عليه السلام، من أوزار أولاده المخالفين لأمر الله عز وجل، شيء ونرجو من فضل ربنا قبول استغفار ذرياتنا لنا وأن يعفو عنا ربنا ويصلح بذلك حالنا، هذا هو الأصل في الفرض بالنكاح.

وأما حكم دفع شهوة الزنى ومقدماته

فإنما ذلك يحكم التبع لتلك المنافع الحاصلة لنا من أولادنا.

وأما وجه تعلق محرمات النكاح بالنسب والمصاهرة بالأكلة المذكورة

فهو أن العبد لما أكل ما لا ينبغي أظلم قلبه فقلل حياؤه، فربما اشتهى وطء محارمه، فحرم الله تعالى عليه ما حرم من المحارم ومن النساء من لا كتاب لهن من المشركين، ولولا بيان الشارع لنا لذلك لنكحنا محارمنا.

Muhayyerlik, İffetlilik ve Köleyle Evlenmenin Mezkûr Yemeyle Alâkası

Zira eşlerden birinin, herhangi bir eksiklikten dolayı diğerinden nefret etmesinin sebebi, yemeden kaynaklanan tabii şehvettir. Şayet yeme olmasaydı hiçbirisinde delilik, cüzzam, alacalık veya iktidarsızlık meydana gelmezdi ve nasıl ki melek şehveti olmadığı için birlikteliğe nefret duymuyorsa koca da karısında bulunan birlikteliğe engel olan şeylerden (retkâ ve karnâ) nefret etmezdi. Aynı şekilde şayet yemeyle perdelenmeseydi, evlenmeye iştiaak duyan babasını evlendirerek iffetini koruması gerekmezdi. Yine kölesinin gece gündüz kendisine işlerinde hizmet etmesini isteyerek onu evlenmekten alıkoymazdı. Evlilikten önceki hısımlık ve mihrin ölçüsünün anılan yemeyle alâkasına gelince, bu, veli ile evlenilecek kadının hatırını gözetip evliliği celbetmek için meşrû kılınmıştır. Zira veli ile kadının hatırı, evlenilecek olan erkeğe meyilli olursa, çabuk hamile kalır, seçkin bir çocuk doğar ve kadın ya da ailesinin erkekten hoşlanmaması gibi, gönlü bulandıracak bir durum olmadığı için nesil çoğalır. Gönlü bulandıracak şeylerin çoğunun kaynağı, yemedir. Yediği zaman perdelenir ve perdelendiği zaman da hısımlarına ve Allah Teâlâ'nın iyilik yapılmasını emrettiği müslümanlara ikram etme konusunda körleşir. Aynı şekilde kasem (yemin), tartışma ve eşler arasındaki sıkıntıların kaynağı da yemedir. Şayet yeme olmasaydı, koca perdelenmez ve eşine zulmetmez, haksızlık etmez, o anda nefsanî arzularını tatmin etmek için eşler arasında adâletsizlik yapmazdı. Yine yeme olmasaydı kadın kocasının hakkını ihlâl etmez ve ona nankörlük etmezdi. Şayet eşler uygun olan şeyleri yeseydi, peygamberler ve velilerin yaptığı gibi, birbirilerine herhangi bir haksızlık [yapmazlar] ve zulmetmezlerdi.

Hul', Talâk, Recâ, İlâ ve Zihârın Mezkûr Yemeyle Alâkası

Bunun sebebi de yemedir. Zira haram bir yana, helâl şeylerle bile doyduğu ve şımarıldığı zaman, âzaları acır; husumet ve günaha dalar. Bu durumda insanlar arasından kendisine en yakın olan kimse eşidir. Onu sıkıntı verir, câriye ve kumalarla ona haksızlık eder ve kadın onun kötü ahlâkından kurtulmak için, bir bedel karşılığında boşanmayı talep etme durumunda kalır. [Koca] esasen hiçbir mazeret olmadığı hâlde şımarıklıkla, ondan daha yüksek mertebede bulunan birisiyle evlenmeyi isteyerek, hul' ya da talâk ile karısından ayrılır, onunla birlikte olmayacağına dair yemin eder ve zihâr yapar.

وأما وجه تعلق باب الخيار والإعفاف ونكاح العبد بالأكلة من الشجرة

فلأن نفرة أحد الزوجين من الآخر بعاهة من العاهات إنما سببه الشهوة الطبيعية الناشئة من الأكل فلولاً الأكل ما حصل لأحدهما جنون ولا جذام ولا برص ولا عنة ولا نفر من الارتقاء ولا القرناء كما لا ينفر منها الملك لعدم الشهوة إلى وطئها. وكذلك لولا حجابها بالأكل ما خفي عليه وجوب إعفاف والده إذا تآقت نفسه إلى النكاح، ولا كان امتنع من تزويج عبده مع استخدامه في مهماته ليلاً ونهاراً. وأما وجه تعلق هذا بالأصهار قبل التزويج ووزن الصداق بالأكلة المذكورة فإنما شرع ذلك استجلاً لميل خاطر الولي والزوجة إلى إجابة الخاطب. فإن خاطر الولي والمرأة إذا كان مائلاً إلى الزوج بالمحبة أسرع بالحمل وجاء الولد نجياً وكثر النسل لعدم الأمر المنعص للخطر من كراهة المرأة وأهلها للزوج وأصل وقوع المنغصات كلها من الأكل. فإنه إذا أكل حجب وإذا حجب عمي عن إكرام أصهاره، ومن أمره الله تعالى بموالاتهم من المسلمين، وكذلك القول في سبب مشروعية القسم والنشوز ووجود الشقاق بين الزوجين أصله كله الأكل. فلولاً الأكل لما حجب الزوج ولما حاف ولما ظلم ولكان يعدل بين زوجاته لانتفاء الأغراض النفسانية حيثئذ، وكذلك لولا الأكل لما أخلت المرأة بحق زوجها ولما كفرت نعمته ولو أن الزوجين أكلا ما ينبغي لم يقع منهما حيف ولا جور كما هو شأن الأنبياء والأولياء.

وأما وجه تعلق الخلع والطلاق والرجعة والإيلاء والظهار بالأكلة المذكورة

ففسببه أيضاً الأكل، وذلك أنه إذا شبع من الحلال فضلاً عن الحرام وبطر جاعت جوارحه، فخاصم وفجر وكان من أقرب الناس إليه في ذلك زوجته فضاجرها وغيرها بالضرائر والسراري حتى سألته الطلاق بعوض منها لتستريح من سوء خلقه. فخلعها أو طلقها هو ابتداء من غير عذر بطراً وطلب أن يزوج أعلى منها وحلف أن لا يطأها فظاهر منها.

Daha sonra nefsindeki bu kini durulduğunda tekrar ona dönmek isteyebilir yahut istemeyebilir de. Bu durumda iddet, istibrâ ve emzirme gibi nikâha bağlı olan şeyler, ayrılık, talâk, yatak hakkının bitmesi, erkek ya da kız emzikli çocuğun bulunması ya da ölüm hâsıl olabilir. Şeriat çocuğun üzerinde daha çok hak sahibi olan kimseden uzaklaştırılmaması, insanın sütkardeşiyle evlenmemesi ve emziren kadının emzirme ücreti konusunda cimrilik yapılmaması için, bütün bunların sınırlarını açıklamıştır. Bütün bunlar yemeden dolayı perdelenmekten kaynaklanmaktadır.

Eş, Evlât ve Ebeveynin Nafakasının Meşrûiyetinin Mez-kûr Yemeyle Alâkası

Bunun sebebi yemeyle perdelenmemizdir. Yediğimiz zaman eşlerimiz, evlâtlarımız, ebeveynlerimiz, akrabalarımız, kölelerimiz ve hayvanlarımızın haklarını edâ etmekten perdeleniriz ve yemeden dolayı hâsıl olan perde sebebiyle onların haklarını yerine getirme hususunda gafflete düşeriz. Şayet bu perde olmasaydı, ebeveynin hakları büyük olduğu için, bunun bize emredilmesine gerek kalmazdı. Akrabalık ilişkilerinin faziletini, hangi akrabanın ne derecede hak sahibi olduğunu; sıkıntı ve gamlarımızı üstlenme, çocukluk, gençlik ve yetişkinlik durumlarımızda, sağlık ve hastalık hâllerimizde bize hizmet etmelerine ilâve olarak varlığımızın da sebebi oldukları için ebeveynin daha çok hak sahibi olduğunu beyan etmesine ihtiyacımız olmazdı.

Kölemizin Nafakasının Sebebi

Bu, onların bize hizmet etmeleri, gece gündüz hiçbirimizin yerine getiremeyeceği işlerle onları alıkoymamıza sabretmelerine karşılık bir mükâfattır. Hayvanlara gelince, bizleri ve yüklerimizi taşımaya ilâve olarak; çift, öğütme, harmanlama, hiçbirimizin yürüyerek gidemeyeceği uzak beldelere bizi ve eşyalarımızı taşıma gibi birçok konuda bize fayda sağlamalarından dolayıdır. Zaten iyiliğin karşılığı da iyiliktir. Ayrıca bütün bu hakları edâ etmekten perdelenmemizin aslı sebebi de yemedir. **En doğrusunu Allah bilir.**

Bütün Hadlerin Meşrûiyetinin Mez-kûr Yemeyle Alâkası ve Bununla İlgili Zikredilenler

Şu açıktır ki insan şehvet veren şeyleri yediği zaman günah işleyip Allah Teâlâ'nın hudutlarını çiğneyebilir. Bunun neticesinde haksız yere adam öldürür, âzaları keser ya da yaralar, kafatasını kırar ya da göz çıkarır, diş ve kemik kırar, insanların mallarını çalar, yol keser, içki içer, zinâ yapar, haksız yere iftira atar, para ve mal ve paylaşımında haksızlık eder. İşlediklerini itiraf etmez.

ثم إذا راقى نفسه من ذلك التكدير ربما طلب مراجعتها أو لم يطلب. وكانت العدة والاستبراء والرضاع من توابع النكاح عند حصول فراق أو طلاق أو زوال فراش أو وجود ولد رضيع ذكر أو أنثى أو موت. فبين لنا الشرع حدود ذلك كله حتى لا ينزع الولد ممن هو أحق به ولئلا يزوج الإنسان أخته من الرضاع ويشح على المرضعة بأجرتها كل ذلك لحجابه بالأكل. ٥

وأما وجه مشروعية نفقة الزوجة والأولاد والوالدين

فإنما كان ذلك لحجابتنا بالأكل، فإن لما أكلنا حجبتنا عن تأدية حقوق زوجاتنا وأولادنا ووالدينا وأقاربنا ورقيقنا وبهائمنا وغفلنا عن تأدية حقوقهم للحجاب الحاصل لنا من الأكل. فلولا الحجاب ما احتجنا إلى أن نؤمر بذلك لعظم حق الوالدين وبيان فضل صلة رحمهم ومن ألحق بهم من القرائب ويزيد الوالدان في الحق علينا لكونهما كانا سبباً في إيجادنا مع تحملهما همومنا وغمومنا وخدمتنا في حال طفوليتنا وشبابنا، ورجوليتنا وفي حال صحتنا ومرضا. ١٠

وأما وجه نفقة رقيقنا

فهو مكافأة لهم على خدمتهم لنا وصبرهم على تحجيرنا عليهم ليلاً ونهاراً، في شيء لا يستطيع أحدنا الإقامة عليه، وأما البهائم فلكثره نفعها لنا بالحرث والدراس والطحن وحملنا وأمتعنا إلى البلاد البعيدة التي لا يستطيع أحدنا أن يمشى إليها بنفسه فضلاً عن حملنا متاعنا عليها، وهل جزاء الإحسان إلا الإحسان ثم إن أصل حجابتنا عن تأدية جميع هذه الحقوق إنما هو الأكل والله تعالى أعلم. ١٥

وأما وجه تعلق مشروعية الحدود بالأكلة المذكورة وما يذكر معها فهو ظاهر فإن الإنسان إذا أكل الشهوات ربما فسق وتعدى حدود الله تعالى. فقتل النفس بغير حق وقطع العضو أو جرحه أو شج الرأس وقلع العين وكسر السن والعظم وسرق أمتعة الناس وقطع الطريق وشرب الخمر وزنى وقذف الناس بالباطل وصال على البضع والمال وجار في القسمة، لم يقر بما جناه. ٢٠

İnsanları, başkalarını elli kere yemin ettirmeye mecbur kılar. Kendisi yalan yeminler eder ve doğru olan yeminlerini çoğaltır (çokça yemin eder), muhtaçlara yiyecek ve mal hususunda cimrilik yapar, sadece Allah'ın hastalığına şifa vermesi, yitiğini buldurması veya belâlardan kurtarması
 5 durumunda Allah'ın kullarına bir şeyi vermeyi kendisi için hoş görebilir. Böylece nezir yoluyla Allah ile ahitleşir tâ ki nefsi bütün bunları yapma hususunda kendisine izin vermeye güç yetirebilsin. Bütün bunlar, yemekten kaynaklanan perdelenme nedeniyle dünyaya olan rağbet ve muhabbetinin büyüklüğündendir. Şayet yemeyi tamamen terk etse ya da aç
 10 kalsa ve sadece hayatta kalmak için ya da meşrû olanı yemekle yetinseydi, âzaları zayıflar ve saydığımız hudutları aşmazdı. Aksine belki de kardeşi kendisiyle konuştuğu zaman konuşmak ağır gelir ve ancak açlıktan kaynaklanan şiddetli bir zorlukla cevap verirdi. Yine şayet yemeseydi, perdelenmez ve Allah'ın “Yalancısın” dediği, bâtil iddialarda bulunmazdı.
 15 Bilgisizce şahitlik etmez ve insanlar arasında bilgisi olmadan hüküm vermezdi. Şayet yemek yemeseydi ya da sadece meşrû olanı yeseydi, bunların hiçbirini yapmazdı. Bu nedenle Yüce Allah bu vasıfta olan insanlara, hak ehline boyun eğmelerini emretmiştir. Böylece yemeden meydana gelen bozuk düzenin düzeltilmesi için kisası uygulayıp hadleri ikame etsinler.
 20 Söz konusu günahdaki çirkinliğin ziyade olmasından dolayı, bazı hadler için kefâret olarak köle âzat etme, yedirme, giydirme ve oruç meşrû kılınmıştır. Ayrıca daha önce Ramazan orucu bağlamında işaret edildiği gibi, bu kefâretin ilgili âsi kimseye isabet edecek olan belâları engelleyen bir perde olması da amaçlanmıştır. Allah en doğrusunu bilir.

**Köleyi Âzat Etme, Onunla Anlaşma Yapma, Onu Yönetme
 ve Ümmü'l-Veled'i²¹³ Satmanın Haram Kılınmasının Mezkûr
 Yemeyle Alâkası**

Âzatlık, anlaşma ve köleyi idare etme, efendisine yaptığı hizmetlerin karşılığıdır. Şayet Şâri', bunu efendiye emretmeseydi, yeme sebebiyle insanların
 30 minnetine tahammül etme çirkinliğini idrak etmekten perdenlendiği için bu karşılığı anlayamazdı. Zira onun köleye ilişkin mülkiyeti hakiki bir mülkiyet değildir çünkü ondaki mülkiyet [hakkı] âlemlerin Rabb'i olan Allah'a aittir.

213 Efendisinden çocuk sahibi olan carie demektir. Anne olduğu için diğer cariyelerden farklı olarak özel bir hukuka tâbi olur.

فأحوج الناس إلى أن تحلف الناس خمسين يمينًا وصار يحلف الأيمان الكاذبة، ويكثر من الصادقة وبخل بالطعام والمال على المحتاجين ولم تسمح نفسه أن يعطيه لأحد من عباد الله إلا إن شفى الله تعالى مريضه أو رد ضالته أو أخذ بيده في الشدائد. فلذلك عاهد الله بالندى حتى قدر على نفسه أنها تسمح به كل ذلك لعظم محبته ورغبته في الدنيا الناشئ عن ذلك كله من حجاب الأكل. ولو أنه ترك الأكل جملة أو جاع وأكل سد الرمق أو الأكل الشرعي لضعفت جوارحه عن تعدي هذه الحدود التي قدمناها كلها، بل ربما يكلمه أخوه إذا جاع فيثقل عليه الكلام، ولا يرد عليه إلا بتكلف من شدة الجوع وكذلك لولا الأكل ما حجب العبد حتى ادعى الدعاوى الباطلة التي يقول الله له فيها: كذبت. ولا تحمل الشهادة على غير علم ولا قضى بين الناس بغير علم. ولو أنه كان لا يأكل طعامًا أو أكل الأكل المشروع فقط لما وقع منه شيء من ذلك. فلذلك أمر الله تعالى أصحاب هذه الصفات أن ينقادوا لأصحاب الحقوق ليقصصوا منهم وتقام عليهم هذه الحدود وحفظًا لنظام الوجود عن الفساد الحاصل بالأكل. وإنما شرع في بعض الحدود الكفارة بعق أو إطعام أو كسوة أو صوم لزيادة القبح في ذلك الذنب ولتكون الكفارة حجابًا مانعًا من وقوع البلاء على ذلك العاصي كما مرت الإشارة إليه في الكلام على صوم رمضان والله أعلم.

وأما وجه تعلق عتق الرقبة وكتابته وتدبيره وتحريم بيع أمهات الأولاد

بالأكلة المذكورة

فهو أن سبب العتق والكتابة والتدبير مقابلة العبد بنظير ما فعل مع سيده من الخدمة ولولا أن الشارع أمر السيد بذلك لما اهتدى لتلك المقابلة لحجابه بالأكل عن إدراك قبح تحمل من الخلائق إذ ملكه للعبد ليس ملكًا حقيقيًا وإنما الملك فيه لله رب العالمين،

Şayet Azîz ve Celîl olan Allah, köleyi zayıf akıllı kılmasaydı onu başka bir kulun iznine (hacir) bağlı kılmaz, kölenin efendisiyle ilgili hükmü, velisinin elinde bulunan çocuk gibi olurdu. Böyle olmasaydı, maslahatları zayıflardı, anla! Söylediklerimizi “Bu köleler kardeşlerinizdir. Yediklerinizden yediriniz, giydiklerinizden giydiriniz ve güç yetiremeyecekleri işleri yapmakla sorumlu tutmayınız. Sorumlu tuttuğunuz zaman da onlara yardımcı olunuz.” hadisi de desteklemektedir.

Ümmü'l-Veledlere Köle Muamelesi Yapmanın Haram Kılınmasının Mezkûr Yemeyle Alâkası

Bu, efendinin yememesi gereken bir şeyi yediğinde perdelenmesi ve çocuğun annesinin üzerindeki haklarını unutması [sebebiyledir.] Zira bu kadın ona yatak arkadaşı olmuş, suyu çocukla ilgili olarak onun suyuna karışmıştır. Onu âzat etmek, yemeden hâsıl olan perdelenmenin kefareti olmuştur. **En doğrusunu Allah bilir.**

Büyük İmam ve Onun Diğer Yardımcılarını Nasbetmenin (Belirleme) Meşrû Kılınmasının Anılan Ağaçtan Yemeyle Alâkası ise Açıktır

Zira büyük imam ve yardımcıları olmazsa, ne bir hüküm yürürlüğe girer ne bir had uygulanır ne de İslâm dininin bir şîarı gözetilir. Böylece âlemin düzeni tamamen bozulur. Bütün bu bozulmanın aslı, insanların yeme nedeniyle perdelenmeleridir. Yeme olmasaydı hiç kimse Allah'ın hudutlarını aşmaz, insanlar ne bir hâkime ne imama ne de kadıya muhtaç olurdu. İnsanlar, Allah'ın perdelerini kaldırdığı bazı velîler gibi, herhangi bir talep olmadan hak sahibine hakkını verirlerdi. Ancak insanlar, anılan yol üzere yürüyemeyince, canlarını, mallarını ve namuslarını fâsık ve azgınlardan korumak için, zaruri olarak bir hâkime muhtaç olmuşlardır. Yine şayet büyük imam ve yardımcıları olmasaydı, beytül mâlda bir düzen olmaz ve hiç kimse İslâm askerlerine harcanmak üzere herhangi bir vergiyi toplamaya güç yetiremezdi. Bu durumda halkın bütün maslahatları zayi olurdu. Âlemlerin Rabb'i olan Allah'a şükürler olsun. Bunlar şeriatın getirdiği tekliflerin tamamı üzerinde şu anda getirdiğim açıklamalardır. **En doğrusunu Allah bilir.**

ولولا أن الله عز وجل جعل الرقيق خفيف العقل ما أدخله تحت تحجير عبد آخر، فكان حكم العبد مع سيده كحكم الطفل في يد وليه. لولاه لضاعف مصالحه، فافهم. ويؤيد ما قلناه حديث: «إخوانكم خولكم أطعموهم مما تطعمون وألبسوهم مما تلبسون ولا تكلفوهم من العمل ما لا يطيقون فإن كلفتموهم فأعينوهم».

٥ وأما وجه تعلق مشروعية تحريم تبع أمهات الأولاد بالأكلة المذكورة

فهو أن السيد لما أكل ما لا ينبغي حجب ونسي حقوق أم ولده عليه حين كانت له فراشاً مع أن ماءها اختلط بمائه في الولد فكان عتقها كفارة لذلك الجهل الحاصل بحجاب الأكل والله أعلم.

وأما وجه تعلق مشروعية نصب الإمام الأعظم وسائر نوابه بالأكلة

المذكورة من الشجرة فظاهر

١٥ فإنه لولا الإمام الأعظم ونوابه ما نفذ شيء من الأحكام ولا أقيم شيء من الحدود ولا قام لدين الإسلام شعار وكان يفسد نظام العالم كله. وأصل الإخلال بذلك كله حجاب الخلق بالأكل فلو لا الأكل ما تعدى أحد حدود الله، ولا احتاج الناس إلى إمام ولا حاكم ولا قاض وكان الإنسان يعطي الحقوق التي عليه لأربابها قبل المطالبة كما عليه طائفة الأولياء الذين كشف الله حجابهم. لكن لما كان الخلق لا يقدر

٢٠ على المشي على الطريقة المذكورة احتاجوا ضرورة إلى الحاكم ليحموا نفوسهم وأموالهم وحریمهم من الفسقة والمتمردين. وأيضاً فلولا الإمام الأعظم ونوابه ما انتظم لبيت المال حال ولا قدر أحد على تخليص خراج يصرف على عساكر الإسلام فكانت تضع مصالح الخلق أجمعين فالحمد لله رب العالمين. فهذا ما حضرني الآن في حكمة وجود التكاليف التي جاءت بها الشرائع كلها، والله تعالى أعلم.

KIRK İKİNCİ MEBHAS

**Mertebesi Ne Kadar Yüksek ve Büyük Olursa Olsun Velâyetin
Hem Vücûd (Varlık) Hem de Şühûd (Tecellî) Açısından
Nübüvvetten Alındığının Beyanı Hakkındadır**

5 Velâyetin nihayeti asla nübüvvetin başlangıcına ulaşamaz. Şayet bir velî, peygamberlerin bilgi aldığı kaynağa yaklaşırsa yanar. Velîlerin nihaî durumu, hem keşiflerinin açılmasından önce hem de sonra, Hz. Muhammed'in (sav) şeriatı üzere ibadet etmektir. Hz. Muhammed'in (sav) şeriatından çıktıkları an helâk olur ve yardımları kesilir. Kendi başlarına Allah'tan asla
10 hiçbir şey alamazlar. Önceki mebhaslarda bütün peygamber ve velîlerin Hz. Muhammed'den (sav) yardım istedikleri belirtildi. Bu durumu, peygamberliğinden önce onun (sav) Hz. İbrâhim'in şeriatı ya da bu hususta görüş ayrılığı olduğu üzere başka birisinin şeriatı üzere ibadet etmesi destekler. Kendisine vahiy gelince, bu şekilde ibadet etmeyi kesti ve kendisine
15 gelen vahye tâbi oldu. Velî için de durum böyledir ve ulaşabileceği nihaî nokta, Hz. Muhammed'in (sav) şeriatına uygun olan ilhamdır. Keşfi açıldıktan sonra da kendi başına o keşifle amel edemez. Zira Resûlullah'ın (sav) vefatıyla teşrîi nübüvvet kesilmiştir. Dolayısıyla ilham meleği, ilgili velînin Hz. Muhammed'in (sav) şeriatını anlamasını sağlar ve vasıtasız olarak Resûlullah'tan almış gibi onun sırlarını kendisine bildirir. Velî için doğ-
20 rudan Resûlullah'tan (sav) almak sahih olunca, Ümmet-i Muhammediyeyi irşad etmesi ve Resûlullah'a (sav) niyâbet hükmüyle Allah'a (cc) ettikleri dualarında onlara önderlik etmesi sahih olur. Yüce Allah "De ki 'İşte bu benim yolumdur. Ben, ne yaptığımı bilerek Allah'a çağırıyorum; ben ve bana uyanlar (bunu yapıyoruz).'"²¹⁴ buyurmuştur.

Velâyetin, asla nübüvvete karışmayacağı sana açıklandı. Âriflerden birisi "Velâyetin makamı risâletin makamından daha yüksek ve daha tamamdır." dediği zaman, bununla Şeyh Muhyiddin'in *el-Fütûhât*'ta "Peygamberin kendisinin velâyet makamı, yine onun risâlet makamından daha kâmil ve
30 daha tamamdır." dediğini kastetmektedir. Zira bu velâyetin taalluk ettiği alanın şerefi ve onun sürekliliği dolayısıyladır. Zira velâyetin hükmü Yüce Allah'a taalluk etmekte ve hem dünyada hem de âhirette devam etmektedir.

214 Yûsuf, 12/108.

المبحث الثاني والأربعون

في بيان أن الولاية وإن جلت مرتبتها وعظمت فهي آخذة عن النبوة
شهودًا ووجودًا

فلا تلحق نهاية الولاية بداية النبوة أبدًا. ولو أن وليًا تقدم إلى العين التي أخذ
منها الأنبياء لاحترق. وغاية أمر الأولياء أنهم يتعبدون بشريعة محمد ﷺ، قبل الفتح
عليهم وبعده. ومتى ما خرجوا عن شريعة محمد ﷺ، هلكوا وانقطع عنهم الإمداد.
فلا يمكنهم أن يستقلوا بالأخذ عن الله أبدًا. وقد تقدم في المباحث السابقة أن جميع
الأنبياء والأولياء مستمدون من محمد ﷺ، ويؤيد ذلك أنه، كان يعبد قبل رسالته
بشريعة إبراهيم عليه السلام، أو غيره على خلاف في ذلك فلما جاءه الوحي انقطع
عن ذلك التعبد واتبع ما أوحى به إليه. وكذلك القول في الولي غايته الإلهام الموافق
لشريعة محمد ﷺ، بعد الفتح فلا يعمل به مستقلا لأن نبوة التشريع قد انقطعت
بموت رسول الله ﷺ فيصير ملك الإلهام يفهم ذلك الولي شريعة محمد ﷺ، ويطلعه
على أسرارها حتى كأنه أخذها عن رسول الله ﷺ، بلا واسطة، فإذا صح للولي قدم
الأخذ عن رسول الله ﷺ، من غير واسطة فهناك يصح أن يرشد الأمة المحمدية
ويتصدر لدعائهم إلى الله عز وجل بحكم النيابة عن رسول الله ﷺ، قال تعالى: ﴿قُلْ
هَٰذِهِ سَبِيلِي أَدْعُو إِلَى اللَّهِ عَلَىٰ بَصِيرَةٍ أَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِي﴾ [يوسف: ١٠٨] الآية.

فقد بان لك أن الولاية لا تلحق النبوة أبدًا، ومن قال من العارفين أن مقام الولاية
أكمل وأتم من مقام الرسالة فمراده كما قاله الشيخ محيي الدين في الفتوحات:
إن مقام ولاية النبي في نفسه أتم وأكمل من مقام رسالته. وذلك لشرف المتعلق
ودوامه فإن الولاية يعلق حكمها بالله تعالى، ولها الدوام في الدنيا والآخرة.

Risâletin hükmü ise insanlara taalluk etmekte ve teklif zamanının bitmesiyle sona ermektedir. Velîlerden hiçbirinin amacı söyledikleriyle velâyetin mutlaklığından ve peygamberlerin risâletinden ayrılık çıkarmak değildir. Bunu, ancak Allah'ın huzuruna yaklaşmayan, bu mertebedekileri bilmeyen ve Allah Teâlâ hakkında cahil olanlar söyleyebilir. Evliyâ bundan uzaktır. Peygamber olmayan kimsenin velâyetinin peygamberin velâyetinden daha faziletli olup olmayacağı sorulmuş ve o da şöyle demiştir “Bu konuda bize bir bilgi gelmemiştir. Bizim meylettiğimiz husus, her peygamberin velâyetinin, en büyük velîlerin velâyetinden daha faziletli olduğudur. Onların makamına yaraşan da budur. Zira daha önce geçtiği gibi, velâyet nübüvvetten alınmaktadır.

Bil ki, Şeyh Muhyiddin'in “Velâyet makamı mutlak olarak risâlet makamından daha tamamdır.” dediğine dair insanlar arasında yayılan şeyden Şeyh (rh.a) berîdir. *el-Fütûhât*'ın 14. bâbında şöyle demiştir: “Bil ki Hak Teâlâ Hz. Muhammed'den (sav) sonra nübüvvetin ve risâletin son bulmasıyla evliyânın ortaya çıkmasını kesmiştir. Bunun sebebi onların ruhlarının azığı olan Rabbânî vahyi yitirmeleridir. Şayet velîlerden biri, ondan daha faziletli olması şöyle dursun, bir peygamberin makamında bulunsa bile, ortaya çıkması kesilmez ve başkasının diliyle vahyi almaya muhtaç olmazdı. Allah'ın velîlere verdiği lutfun nihaî noktası, vahyin kokusunu hissetmeleri için, onlara uykuda birtakım mübeşşirât vermesidir. *el-Fütûhât*'ta “Teşehhüd” üzerine yaptığı değerlendirmeler bağlamında da şöyle demiştir: “Bil ki Yüce Allah Hz. Muhammed'den (sav) sonra kıyamete kadar risâlet kapısını her yaratılmışa kapatmıştır. Ayrıca bizimle onun (sav) arasında herhangi bir münasebet de bulunmamaktadır. Zira o, bizim için mümkün olmayan bir mertebededir.”

Şerhu Tercümânî'l-Eşvâk'da şöyle demiştir: “Bil ki peygamberin makamına girmek bizim için yasaktır. Bizim orayla ilgili bilgimizin son noktası, veraset yöntemiyle oraya bakmaktan ibarettir. Bu, cennetin aşağı bir tabakasında bulunan bir kimsenin ‘En yüksek İlliyyîn’e bakması ve yeryüzündekilerin gökteki yıldızlara bakması gibidir.” Ebû Yezîd el-Bistâmî'ye nübüvvet makamının giriş olarak değil de tecellî olarak, iğne deliği kadar açıldığı ve neredeyse yanacak olduğu bilgisi bize gelmiştir.

والرسالة بتعلق حكمها بالخلق وينقطع بزوال زمن التكليف فليس مراد أحد من القوم بما قالوه نصب الخلاف بين مطلق الولاية ورسالة الأنبياء. فإن هذا لا يقوله إلا الجاهلون بالله تعالى الذين لم يقربوا من حضرته ولم يعرفوا أهلها وحاشا الأولياء من ذلك. وقد سئل بعضهم عن ولاية غير النبي هل يصح أنها تفضل ولاية نبي. فقال: لم يرد لنا في ذلك شيء والذي نميل إليه أن ولاية كل نبي فاضلة على ولاية أعظم الأولياء وهو الذي يليق بمقامهم. لأن الولاية آخذة عن النبوة كما مر.

واعلم أن من جملة ما أشيع عن الشيخ محيي الدين أنه يقول: مقام الولاية أتم من مقام الرسالة على الإطلاق، والشيخ بريء من ذلك. فقد قال في الباب الرابع عشر من الفتوحات: اعلم أن الحق تعالى قصم ظهور الأولياء بانقطاع النبوة والرسالة بعد موت محمد ﷺ، وذلك لفقدهم الوحي الرباني الذي هو قوت أرواحهم ولو أن أحدًا من الأولياء كان في مقام نبي فضلًا عن كونه، قد فضله ما قصم ظهره، ولا أحتاج إلى وحي على لسان غيره، وإنما غاية لطف الله تعالى بالأولياء أنه أبقى عليهم وحي المبشرات في المنام ليستأنسوا برائحة الوحي، انتهى. وقال أيضًا في الكلام على التشهد من الفتوحات: اعلم أن الله تعالى قد سد باب الرسالة عن كل مخلوق بعد محمد ﷺ، إلى يوم القيامة وأنه لا مناسبة بيننا وبينه، لكونه في مرتبة لا ينبغي أن تكون لنا، انتهى.

وقال في شرحه لترجمان الأشواق: اعلم أن مقام النبي ممنوع لنا دخوله وغاية معرفتنا به من طريق الإرث النظر إليه كما ينظر من هو في أسفل الجنة إلى من هو في أعلى عليين وكما ينظر أهل الأرض إلى كواكب السماء. وقد بلغنا عن الشيخ أبي يزيد أنه فتح له من مقام النبوة قدر خرم إبرة تجليًا لا دخولًا فكاد أن يحترق.

٥

١٠

١٥

٢٠

el-Fütûhât'ın 462. bâbında şöyle demiştir: “Bil ki nübüvvet makamını tatmadığımız için onun hakkında konuşamayız. Sadece veraset makamı bağlamında bize verilen kadarıyla konuşabiliriz. Çünkü hiçbirimiz için nübüvvet makamına girmek doğru değildir. Biz onu sadece sudaki yıldız gibi görürüz.” 367. bâbda da şöyle demiştir: “Resûlullah'a (sav) has olan ubûdiyyet makamından, bir sığırın derisindeki bir kıl kadarı bana verildi, bunun gereğini yerine getirmeye güç yetiremedim.” Bunlar Şeyh'in (rh.a) ifadeleridir. Dolayısıyla “Velâyet, nübüvvetten daha büyüktür.” dediğine dair iftira eden kimse yalan söylemiştir. **En doğ-**

10 **rusunu Allah bilir.**

وقال في الباب الثاني والستين وأربعمائة، من الفتوحات: اعلم أنه لا ذوق لنا في مقام النبوة لتكلم عليه وإنما نتكلم على ذلك بقدر ما أعطينا من مقام الإرث فقط. لأنه لا يصح لأحد منا دخول مقام النبوة وإنما نراه كالنجوم على الماء. وقال في الباب السابع والستين وثلاثمائة: لقد أعطيت من مقام العبودية التي اختص بها رسول الله ﷺ، مقدار الشعرة الواحدة من جلد الثور فما استطعت القيام به، انتهى. فهذه نصوص الشيخ محيي الدين رحمه الله تكذب من افترى عليه أنه يقول: الولاية أعظم من النبوة، والله تعالى أعلم.

KIRK ÜÇÜNCÜ MEBHAS

**Enbiya ve Resullerden Sonra Muhammedî Velîlerin En
Faziletlisinin Ebû Bekir Sonra Ömer Sonra Osman Sonra da Ali
(ra) Olduğu Hakkındadır**

5 Dört halife arasındaki bu sıralama, Şeyh Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'ye göre kesin, Kādî Ebûbekir el-Bâkılânî'ye göre ise zannîdir. Râfîzîlerin Hz. Ali'nin (ra) Hz. Ebû Bekir'den (ra) daha önde olduğuna dair dayanaklarından biri de Resûlullah'a kızarmış bir kuş eti geldiğinde “Allahım, bu kuşu benimle birlikte yemesi için en sevdiğin insanı getir.” demesinden hemen sonra

10 Hz. Ali'nin (ra) gelmesine dair hadistir. Bu hadisi İbnü'l-Cevzî *el-Mevzû'ât*'ta zikretmiş, Hâfız Zehebî ise ona özel bir bölüm ayırmış ve “Bütün tarikleri bâtıldır.” demiştir. İnsanlar, *el-Müstedrek*'e aldığı için Hâkim'e itirazda bulunmuşlardır. Ehl-i sünnetin Hz. Ebû Bekir'in (ra) Hz. Ali'den (ra) daha faziletli olduğuna dair delili, “Ebû Bekir çok oruç tutmak veya namaz kılmakla sizden üstün olmadı; ancak gönlüne yerleşen bir şeyle oldu.” şeklindeki sahih hadistir. Bu onun efdaliyetine dair sahih bir hadistir. Buhârî'nin, İbn Ömer'den “Biz Peygamber'den (sav) sonra insanların en hayırlısının Ebû Bekir, sonra Ömer sonra da Osman olduğunu söyledik ve kimse bunu inkâr etmezdi.” dediğini nakletmiştir.

20 Şeyh Ebu'l-Hasan el-Eş'arî şöyle demiştir: “Ebû Bekir'in (ra) faziletli olmasının nedenlerinden biri de sürekli bir şekilde Allah (cc) ve Resûlû'nün ondan razı olmasıdır.” Yani ona kızgın olmayan bir hâldedir. Zira her ne kadar Hz. Peygamber'in (sav) peygamberliğinden önce imanla nitelenmemekte ise de diğer iman edenlerden farklı olarak inkâr ettiği

25 hiçbir zaman sabit değildir. Çünkü saîd olma hükmü, iman etmeye değil, tevhibi benimsemeye bağlıdır. Zira iman, sadık olan peygamberin Allah'tan (cc) getirdiği habere bağlıdır. Peygamberlikten önceki fetret zamanında ise Ebû Bekir'in (ra) ya da başkasının iman etmesini gerektirecek ne bir haber ne de bir kitap söz konusuydu. Bu durumda “Ebû Bekir'den sürekli razı olunmuştur.” ifadesi doğrudur. Selef-i sâlih olan sahâbe ve tâbiîn, bu dört halifenin Allah indinde hayırlı oldukları ve zikrettiğimiz bu tertip üzere tâzim edilmeleri hususunda mutabakata varmışlardır.

المبحث الثالث والأربعون

في بيان أن أفضل الأولياء المحمديين بعد الأنبياء والمرسلين
أبو بكر ثم عمر ثم عثمان ثم علي رضي الله عنهم أجمعين

وهذا الترتيب بين هؤلاء الأربعة الخلفاء قطعي عند الشيخ أبي الحسن
الأشعري ظني عند القاضي أبي بكر الباقلاني. ومما تشبث به الروافض في
تقديمهم علياً على أبي بكر حديث أنه، أتى بطير مشوي، فقال: «اللهم ائني
بأحب خلقك إليك يأكل معي من هذا الطير» فأتاه علي، وهذا الحديث ذكره ابن
الجوزي في الموضوعات وأفرد له الحافظ الذهبي جزءاً. وقال: إن طرقه كلها
باطلة واعترض الناس على الحاكم حيث أدخله في المستدرک. ودليل أهل السنة
في تفضيل أبي بكر على علي رضي الله عنهما، الحديث الصحيح: «ما فضلکم
أبو بكر بكثرة صوم ولا صلاة ولكن بشيء وقر في صدره». وهو نص صريح في
أنه أفضلهم. وفي البخاري عن ابن عمر، قال: كنا نقول: خير الناس بعد النبي،
أبو بكر ثم عمر ثم عثمان ولا ينكر ذلك علينا.

وقال الشيخ أبو الحسن الأشعري: ومما فضل به أبو بكر، أنه ما زال بعين الرضا
من الله عز وجل، أي: بحالة غير مغضوب فيها عليه إذ لم يثبت عنه حالة كفر كما
ثبت عن غيره ممن آمن وإن لم يكن موصوفاً بالإيمان قبل بعثة النبي، إذ حكم
السعادة دائر مع حكم التوحيد لا مع الإيمان، إذ متعلق الإيمان إنما هو الخبر
الذي جاء به الصادق عن الله عز وجل. ولا خبر ولا كتاب في زمن الفترة التي
قبل النبوة حتى يتعلق به إيمان أبي بكر، أو إيمان غيره. فصح حينئذ قولهم: إن
أبا بكر ما زال بعين الرضا قد أطبق السلف الصالح من الصحابة والتابعين على
احترام هؤلاء الأربعة الخلفاء عند الله وتعظيمهم على هذا الترتيب الذي ذكرنا.

Sahâbe, Hz. Ebû Bekir'in faziletini Hz. Peygamber'in sözüne ve fiiline bağlı olan, onun Allah Teâlâ indindeki efdaliyetini haber veren hâl karînele-riyle müşâhede etmişlerdir. Tâbiûn ise, onlar sahâbeden sonra en hayırlı nesildir ve sahâbenin Ebû Bekir ve diğerleri hakkındaki inançlarını en iyi bilenlerdir. Ebû Bekir Resûlullah'ın (sav) halifesi olarak isimlendirildi. Zira tebaanın işleri konusunda onun halifesiydi ve Hz. Peygamber (sav) vefa-
 5 tından önceki hastalığında da namazda insanlara imam olarak onu yerine geçirmiştir. Dolayısıyla Ebû Bekir, Muhammedî velîlerin en faziletlisidir. Şîa ve Mu'tezile'den birçokları ise "Peygamberden (sav) sonra en faziletli
 10 olan Ali'dir (ra)." demişlerdir. "Ebû Bekir, Muhammedî velîlerin en fa- ziletlisidir." şeklindeki sözümüzün kapsamına geçmiş ümmetlerin velîleri de dâhildir. Onun (sav) nübüvveti zaman açısından hem geçmişî hem de geleceğin tamamını kapsadığı için, Ebû Bekir de onlardan daha faziletlidir.

Başlıkta yer alan "Peygamberler ve resullerden sonra" şeklindeki sözü-
 15 müz, diri ve ölüleri kastetmektedir, ancak bunun kapsamına Hz. Îsâ (as) girmez. O, kesinlikle Ebû Bekir'den daha faziletlidir. Aynı şekilde mak- amı nübüvvet ile velâyet arasındaki berzah olması nedeniyle, Şeyh'in *el-Fütûhât*'ta belirttiği gibi, Hızır (as) da ondan daha faziletlidir. Şöyle ifade etmiştir: "Bizzat kendisinin sözlü olarak bize haber verdiği üzere, Hızır'ın
 20 (as) makamı, nübüvvetten aşağı, siddîkiyyetin ise üstündedir." Bunun "Kurbet makamı" olarak isimlendirildiğini söylemiş, ancak İmâm Gazzâlî bu makamı inkâr etmiştir.

Ben şöyle derim: Nevevî, *Tehzîbü'l-Esmâi ve'l-Lugât*'ta şöyle demiştir: "Hızır (as), peygamberdir. Onun risâleti konusunda ihtilaf edilmiş ve bazı
 25 sûfîler şâz olarak onun velî olduğunu söylemişlerdir." **En doğrusunu Allah bilir.**

Şeyh'in *el-Fütûhât*'ın 93. bâbındaki ibaresi şöyledir: "Bil ki üm- met-i Muhammed içerisinde, Hz. Îsâ'dan başka, Hz. Ebû Bekir'den daha faziletli hiç kimse yoktur. Bu durum, onun kıyamete yakın
 30 bir zamanda indiğinde Hz. Muhammed'in (sav) şeriatıyla hükme- decek olması nedeniyledir. Dolayısıyla kıyamet günü onun için, bi- ri risâlet sancağıyla peygamberler zümresi içerisinde, diğeri ise velâ- yet sancağıyla velîler zümresi içinde olmak üzere iki haşır vardır."

أما الصحابة فلأنهم شاهدوا فضل أبي بكر بقرائن الأحوال المقترنة بقوله، وبفعله المنبئين عن الأفضلية عند الله تعالى. وأما التابعون فلأنهم خير القرون بعد الصحابة ولأنهم أعرِفَ بعقائد الصحابة في أبي بكر وغيره. قال العلماء: وإنما كان أبو بكر يدعى بخليفة رسول الله ﷺ، لأنه خليفته في أمر الرعية واستخلفه للصلاة بالناس في مرض وفاته، فأبو بكر أفضل الأولياء المحمديين. وقالت الشيعة وكثير من المعتزلة: ٥
الأفضل بعد النبي، علي بن أبي طالب، ودخل في قولنا إن أبا بكر أفضل الأولياء المحمديين أولياء الأمم السالفة، فأبو بكر أفضل منهم بناءً على عموم رسالته ﷺ، في حق من تقدمه وفي حق من تأخر عنه بالزمان.

وخرج بقولنا في الترجمة بعد الأنبياء والمرسلين يعني: الأحياء والأموات ١٠
غير عيسى عليه السلام، فإنه أفضل من أبي بكر بيقين وكذلك خرج الخضر عليه السلام، فإن مقامه برزخي بين الولاية والنبوة. كما ذكره الشيخ في الفتوحات وعبارته: ومقام الخضر عليه السلام، دون النبوة وفوق الصديقية كما أخبرنا بذلك عليه السلام، عن نفسه مشافهة. قال: ويسمى مقام القربة وأنكر الإمام الغزالي هذا المقام، انتهى.

قلت: وذكر النووي في تهذيب الأسماء واللغات ما نصه: الخضر عليه السلام نبي، ١٥
وإنما اختلف في رسالته وشذ بعض الصوفية فقال بولايته، انتهى. والله أعلم.

وعبارة الشيخ في الباب الثالث والتسعين من الفتوحات: اعلم أنه ليس في ٢٠
أمة محمد ﷺ، من هو أفضل من أبي بكر غير عيسى عليه السلام، وذلك أنه إذا نزل بين يدي الساعة لا يحكم إلا بشرع محمد ﷺ، فيكون له يوم القيامة حشران: حشر في زمرة الرسل بلواء الرسالة. وحشر في زمرة الأولياء بلواء الولاية انتهى.

Şeyh Kemâleddin b. Ebû Şerîf, *Hâşiye*'sinde, şöyle demiştir “Hz. İsa'nın, Hz. Muhammed'in (sav) davetinin kapsamına girmediği için onun (sav) ümmetinden sayılamayacağı ileri sürülmüştür. Dolayısıyla o ne davet ümmetindendi ne millet ümmetinden.” Şeyh Takiyüddin b. Ebî Mansûr ise *Akîde*'sinde, Ebû Bekir'in (ra) Muhammed (sav) ümmetinden olan ve diğer geçmiş peygamberlerin ümmetleri ve ashabından olan herkesten daha faziletli olduğuna inanıldığını söylemiştir. Çünkü o, peygamberlerin misâkı da dâhil, her zaman gölgenin şahsa olan bağlılığı gibi Resûlullah'a (sav) sıddikiyyet ile bağlıydı. Bu nedenle Resûlullah'ı (sav) ilk tasdik eden kimse olmuştur.” Şeyh *el-Fütûhât*'ın 303. bâbında şöyle demiştir: “Bil ki Ebû Bekir'in (ra) göğsüne yerleşen ve onu başkasından faziletli kılan sır, onda Peygamber'in (sav) vefat ettiği gün açığa çıkan kuvvettir. Bu, risâlet davasına delâlet eden bir mûcize gibiydi. Topluluk şaşkına döndüğünde [gücü] pekişmiştir. Zira ancak sarhoş değil de ayık olan birisi öne atılıp imamlık yapabilir. O (ra) gerçekten de önde olmayı hak etmişti. Bazı insanların hoşlanmaması, onun hilâfeti hak etmesinin kemâline zarar vermez. Zira bu, ilâhî bir makamdır. Yüce Allah 'Göklerde ve yerde bulunan herkes isteyerek veya istemeyerek Allah'a secde etmektedir.’²¹⁵ buyurmuştur. Bazı insanlar, yerin ve göklerin hükümranlılığı elinde bulunana dahi, isteyerek değil de istemeyerek secde ettiğine göre, Ebû Bekir'in yahut başkasının hâli nasıl olur! Dolayısıyla isteyen de istemenin de bulunması gerektiği anlaşılmaktadır. Eğer bir din sahibi ise içindeki bir şüpheden dolayı emre isteksizce dâhil olabilir. Sahâbenin tamamı da böyledir [Yani içlerinde hem istekle hem de isteksizce emre dâhil olan bulunabilir]. Hilâfet sıralamasında vâki olduğu üzere, bir kısmı diğerlerinin önüne geçebilir ki bunun da Allah'ın ilminde böylece geçmiş olması gerekir. Bizim onların birbirlerine olan efdâliyetine dair kat'î hükmümüze gelince bu Allah'a (cc) havale edilir. Zira O, onların katındaki menzillerini kesin olarak bilmektedir ve noksan sıfatlardan uzak ve yüce olan Allah bu konudaki bilgisini hiçbirimize vermemiştir. Yüce Allah bizi fuzûlî söz ve işten ve ehl-i sünnet ve'l-cemaate muhalefet etmekten korusun.” Âmin.

Şeyh Safiyyüddin b. Ebî Mansûr (ö. 628/1230) şöyle demiştir: “Zikrettiğimiz üzere dört halifenin tertibi hikmet ve ümmet dairesinin kemâlinin sırrına göre tahsis edilmiş bir tertiptir.” Şeyh Kemâleddin b. Ebî Şerîf ise *Hâşiye*'sinde

215 Ra'd, 13/15.

وقال الشيخ كمال الدين بن أبي شريف في حاشيته: الذي يتجه أن عيسى عليه السلام لا يعد من أمة محمد ﷺ، لأنه غير داخل في دعوته فلم يكن من أمة الدعوة ولا من أمة الملة انتهى. وقال الشيخ تقي الدين بن أبي المنصور في عقيدته: ويعتقد أن أبا بكر، أفضل من سائر الأمة المحمدية وسائر الأمم الأنبياء وأصحابهم لأنه كان ملازمًا لرسول الله ﷺ بالصدقية لزوم الظل للشاخص حتى في ميثاق الأنبياء. ٥

ولذلك كان أول من صدق رسول الله ﷺ. وقال الشيخ في الباب الثالث وثلاثمائة من الفتوحات: اعلم أن السر الذي وفر في صدر أبي بكر، وفضل به على غيره هو القوة التي ظهرت فيه يوم موت رسول الله ﷺ، فكانت له كالمعجزة في الدلالة على دعوى الرسالة فقوي حين ذهلت الجماعة لأنه لا يكون صاحب التقدم والإمامة إلا صاحبًا غير سكران، فكان، هو الحقيق بالتقدم ولا يقدر في كماله واستحقاقه الخلافة كراهة ١٠

بعض الناس. فإن ذلك مقام إلهي، قال تعالى: ﴿وَلِلَّهِ يَسْجُدُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا﴾ [الرعد: ١٥]. فإذا كان بعض الناس يجد لمن بيده ملكوت السموات والأرض كرهًا لا طوعًا فكيف بحال أبي بكر أو غيره. فعلم أنه لا بد من طائع وكاره: ولو كان يدخل في الأمر على كرهه لأجل شبهة تقوم عنده إذا كان ذا دين وكل الصحابة كذلك، فتقديم بعضهم على بعض كما وقع به الترتيب في خلافتهم لا بد منه لكونه ١٥

سبق ذلك في حكم الله. وأما من حيث قطعنا بتفضيل بعضهم على بعض، فذلك مصروف إلى الله تعالى. فهو العالم بمنازلهم عنده ولم يعلمنا سبحانه وتعالى بما في نفسه من ذلك. فالله تعالى يحفظنا من الفضول ومن مخالفة أهل السنة والجماعة، آمين.

وقال الشيخ صفى الدين بن أبي المنصور: كان ترتيب الخلفاء الأربعة كما ذكرناه متعينًا لترتيب الحكمة وسر كمال دائرة الأمة. وقال الشيخ كمال الدين بن أبي شريف في حاشيته: ٢٠

“Bil ki Resûlullah’tan (sav) sonra hak imam Ebû Bekir sonra Ömer sonra Osman sonra da Ali’dir (ra). Bunun sünnetten delilleri çoktur. Delillerin tümü Hz. Ebû Bekir’in [hilâfet hususunda] öne geçtiği hususunda ittifak hâlinedir. Bu durum delilleri inceleyen birine şafağın apaçık olması gibi açıktır. Hz. Osman’ın emirliği, Hz. Ömer’in bu işi, beş kişinin altıncısını halife seçmesi koşuluyla belirlediği altı kişilik şûraya vermesiyle gerçekleşti. Hz. Osman seçildi ve onun emirliği uygun görüldü. Hz. Ali’nin (ra) emirliği ise, Muhacir ve Ensâr’ın ileri gelenlerinin toplanarak kendisinden biatlarını kabul etmesini istemeleriyle gerçekleşti ve ona (ra) biat ettiler.”

Şeyh Kemâleddin de (rh.a) bu şekilde söylemiştir. Şeyh Muhyiddin ise 369. bâbda şöyle demiştir: “Ebû Bekir’in (ra) diğerlerinden faziletli olduğuna delâlet eden hususlardan biri de onun, şeyhiyle fütûhâtı tamamen gerçekleştiren sadık bir mürid gibi Resûlullah’ın (sav) yanında bulunması ve bununla hilâfeti hak etmesidir. Hz. Ebû Bekir Allah (cc) katında varlığından sıyrılıncaya kadar Resûlullah (sav) ölmedi ve Resûlullah (sav) onun muhlis bir kul olduğunu ve her türlü hareket ve sükûnunu ancak Allah Teâlâ’nın izniyle yaptığını gördü.” Ebû’s-Suud b. Şiblî (rh.a) şöyle demiştir: “Ebû Bekir, Resûlullah’tan (sav) başka Allah’tan da ahid alıncaya kadar, Resûlullah (sav) ölmedi. Allah’tan kendisine gelen bütün hükümler, Resûlullah’ın (sav) diliyle geliyordu. Bu nedenle Resûlullah (sav) vefat edince, başkaları gibi tam olarak etkilenmedi. O gün sahâbeden olan herkes sarsılmış ve duyulması hoş olmayan şeyleri söylemiş, o gün yetersizliğine ve tâbi olduğu peygamberin hâlini bilmediğine tanıklık etmiştir. Hz. Ebû Bekir ise, işlerin hakikatlerini bildiği için, minbere çıkmış ve “Muhammed sadece bir peygamberdir, ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir.”²¹⁶ âyetini okumuştur. Vehmi kendisine baskın gelen [bu hâlimden] rücû etti. İşte o zaman insanlar onun topluluktan daha faziletli olduğunu anladı ve o anda imâmeti ve önderliği hak etti. Ona biat eden temelsiz biat etmemiştir, ancak Resûlullah (sav) hakkında bilgisiz olduğundan, Hz. Ebû Bekir’i bilmeyen kimse ona biat etmede geri kalmıştır. Ya da bu konuda akıl yürüten veya te’vil eden kimse ona biat etmemiştir. Resûlullah (sav) hayattayken, onun göğsüne yerleşen sır ile onun cemâatten daha faziletli olduğuna tanıklık etmiş ve bu sırrın hükmü onun (sav) vefat ettiği gün zuhûr etmiştir.

اعلم أن الإمام الحق بعد رسول الله ﷺ، أبو بكر، فعمرو، فعثمان، فعلي رضي الله عنهم أجمعين. والأدلة على ذلك من السنة كثيرة يتظافر دلائل مجموعها على تقديم أبي بكر، حتى يظهر ذلك للواقف عليها كفلق الصبح. وكانت إمارة عثمان بالعهد من عمر أن يكون الأمر شورى بين ستة يختار خمسة منهم السادس ليكون خليفة فوق الاختيار على عثمان والوفاق على إمارته وكانت إمارة علي، باجتماع كبراء المهاجرين والأنصار والتماسهم منه قبول مبايعتهم إياه. فبايعوه رضي الله عنهم، انتهى. كما قال الشيخ كمال الدين رحمه الله تعالى. وقال الشيخ محيي الدين في الباب التاسع والستين وثلاثمائة: مما يدل على فضل أبي بكر على غيره كونه كان مع النبي، كالمرید الصادق إذا كمل فتحه مع شيخه وبذلك استحق الخلافة فما مات رسول الله ﷺ، حتى تجرد أبو بكر إلى جانب الحق جل وعلا، ورأى رسول الله، عبداً مخلصاً ليس له مع الله تعالى حركة ولا سكون إلا بإذن من الله تعالى. وقال أبو السعود بن الشبلي رحمه الله: ما مات رسول الله، حتى صار أبو بكر متعهداً على الله تعالى دون رسول الله، فكان يأخذ كل شيء يأتيه من الأحكام من الله على لسان رسول الله، ولذلك لما مات رسول الله، لم يَأْثُرْ كل ذلك التأثير كما وقع لغيره، فإنه ما من أحد من الصحابة إلا واضطرب ذلك اليوم. وقال: ما لا ينبغي سماعه وشهد على نفسه في ذلك اليوم بقصوره وعدم معرفته بحال رسوله الذي اتبعه، وأما أبو بكر فكان يعلم حقائق الأمور ولذلك صعد المنبر وقرأ: ﴿وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ﴾ [آل عمران: ١٤٤] الآية. فتراجع من كان حكم عليه وهمه. وعرف الناس حينئذ فضله على الجماعة، حينئذ استحق الإمامة والتقدم. فما بايعه من بايعه سدى وما تخلف عن بيعته إلا من جهل منه ما كان يجهل من رسول الله، أو من كان في محل نظر من ذلك أو متأولاً. فإن رسول الله، قد شهد له في حياته بفضله على الجماعة بالسر الذي وقر في صدره فظهر حكم ذلك السر يوم موته،

Bu sır zikrettiğimiz gibi, onun ne kendisine ne de Resûlullah'a hiçbir halel getirmeyecek şekilde sadece ubûdiyyet makamına vefa göstermesi sebebiyledir.” Şöyle demiştir: “Hz. Ebû Bekir Resûlullah'tan (sav) işittiği tüm hitaplarda Hak Teâlâ'nın Hz. Muhammed'in (sav) lisanıyla kendisine hitap ettiği şeyi görüyordu. Bu hükümle Resûlullah (sav) Hz. Ebû Bekir'in, resulü ile değil Allah ile birlikte olduğunu biliyordu. Ebû Bekir'in kendisinde bir terazi vardı ve kendisiyle ilgili hangi hitabın kabul edileceğini hangisinin de kabul edilmeyeceğini bununla biliyordu.”

Şeyh Muhyiddin şöyle demiştir: “Salt hâlis ubûdiyyet makamı bende gerçekleşti ve bu anlamda sonuca ulaştım. Ben âlemdeki herhangi bir şey üzerinde rubûbiyyet iddiasından bir şeyin kendisine karışmadığı sırf, hâlis kulum. Benden önceki zamanda yaşayanlardan ubûdiyyet makamına benim vâris olduğum gibi tam olarak, vâris olan kimseyi bilmiyorum. Ancak Kuşeyrî'nin *Risâlesi*'nde yer alan adamlarla ilgili aldığım bilgi söz konusudur. Buna göre şöyle demiştir: İnsanlar, nefsimi bulunduğu haşyet ve tevâzû konumundan indirmek için bir araya gelseler, buna güç yetiremezler. Her ne kadar insanlar benden ilimleri almakta isteseler de ben kendi nefsimi bundan azletmişim.”

Soru: Sıddîkiyyetin hakikati nedir?

Cevap: Şeyh'in *Levâkihu'l-Envâr* kitabında dediği gibi, sıddîkiyyet, sahibinin peygamberlerin haber verdiği her şeye iman etmesinden ibarettir. Bunu tasdik etmesi onun sıddîkiyyetidir.

Soru: Sıddîkiyyette faziletlilik (tefâdül) var mıdır?

Cevap: Şeyh Muhyiddin'in dediği gibi, “Sıddîkiyyette tefâdül söz konusu değildir. Çünkü tamamı bir tek hakikattir. Sıddıklar arasında tefâdül görürsen, bu sıddîkiyyet bağlamında değil, başka bir konu ve Hz. Ebû Bekir'in göğsüne yerleşen sır gibi başka bir sır bağlamındadır. Daha önce geçtiği üzere o, sıddîkiyyetin kendisiyle değil bu sırla diğer sıddıklardan üstün olmuştur. 309. bâbda da şöyle demiştir: “Bil ki Melâmî velîlerin başı Ebû Bekir'dir (ra).”

Soru: Melâmîlikle ne kastedilmektedir?

وليس السر إلا ما ذكرناه من استيفائه مقام العبودية بحيث أنه لم يخل منه شيء في حقه ولا في حق رسول الله ﷺ، قال: وكان رسول الله ﷺ قد علم من أبي بكر أنه صار مع الله لا مع رسوله ﷺ، إلا بحكم أنه كان يرى ما يخاطبه به الحق تعالى على لسان محمد ﷺ، في كل خطاب سمعه منه. وكان لأبي بكر ميزان في نفسه يعلم ما يقبل من خطابه في حقه وما لا يقبل.

قال الشيخ محيي الدين: وقد تحققت بمقام العبودية الصرف الخالصة وبلغت فيه الغاية فأنا العبد المحض الخالص الذي لا يشوبني شيء من دعوى الربوبية على شيء من العالم. قال: ولا أعلم أحدا ممن تقدمني بالزمان ورث مقام العبودية على التمام كما ورثته إلا ما بلغني عن رجل من رجال رسالة القشيري أنه قال: لو اجتمع الناس على أن ينزلوا نفسي منزلتها التي هي عليها من الخشية والتواضع لم يستطيعوا فأنا وإن كان الناس يستفيدون مني العلوم فأنا في نفسي عن ذلك بمعزل، انتهى.

فإن قلت: فما حقيقة الصديقية؟

فالجواب: كما قاله الشيخ في كتاب لوائح الأنوار: إن الصديقين عبارة عن إيمان صاحبها بجميع ما أخبر به الرسل فتصديقه لذلك هو صديقيته.

فإن قلت: فهل في الصديقية تفاضل؟

فالجواب: كما قاله الشيخ محيي الدين: إنه لا تفاضل في الصديقية لأنها كلها حقيقة واحدة فإذا رأيت بين الصديقين تفاضلا فليس هو من باب الصديقية وإنما هو من باب آخر وسر آخر كالذي قر في قلب أبي بكر، ففضل به على جميع الصديقين لا بنفس الصديقية كما مر. وقال في الباب التاسع وثلاثمائة: اعلم أن رأس الأولياء الملامية هو أبو بكر الصديق.

فإن قلت: ما المراد بالملامية؟

Cevap: Onlar revâtiblerin (bir vakti bulunan nâfile namazlar) dışında beş vakit namaza ilâve namaz kılmayan ve Allah Teâlâ'nın farzlarını edâ eden müminlerden herhangi bir ziyâdelikle ayırt edilmeyen topluluktur. Çarşılarda gezer, insanlarla konuşur ve açık bir ibadetle avamdan ayırt edilmezler. Sadece kalpleriyle Allah Teâlâ ile birlikte olurlar, ilim ve ubûdiyetle derinlik sahibidirler. Göz açıp kapayınca kadar bile ondan gafil olmazlar. Onlar, rubûbiyyet saltanatı kalplerini işgal ettiğinden riyâsetin tadını bilmezler. İmâm Ebû Bekir es-Sıddîk (ra) için ubûdiyyet makamı tahakkuk ettiği için ve onun hâllerinin çoğunlukla gizli kalması sebebiyle başkası hakkında çokça nâfile ibadetler yaptıklarına dair nakledilen hiçbir şey onun hakkında nakledilmemiştir. Zira onun amelleri kalbîydi ve amellerinden zuhûr eden her bir zerreye ise başkasının kantarlarla yaptıkları denk gelmezdi. Şeyh (ra) şöyle demiştir: “Ebû Bekir’in (ra) Ömer’den (ra) daha faziletli olduğuna delâlet eden hususlardan biri de hadislerde belirtilen hâlleriyle ilgili vakalardır. Buna göre Resûlullah (sav) Ebû Bekir’e ‘Muhammed’in ailesinde bugün onları doyuracak hiçbir şey yoktur.’ demiş bunun üzerine Ebû Bekir bütün malını getirerek onun (sav) önüne koymuştur. Bunun üzerine Resûlullah (sav) ‘Ailene ne bıraktın Ebû Bekir?’ demiş o da ‘Allah ve Resulünü’ demiştir. Ömer de bunu işitmiş ve malının yarısını getirmiştir. Ona da ‘Ailene ne bıraktın Ömer?’ demiş, o da ‘Yarısını, yâ Resûlallah’ demiştir. Bunun üzerine ‘Aranızdaki fark, söyledikleriniz arasındaki fark kadardır.’ buyurmuştur.”

Şeyh 248. bâbda şöyle demiştir: “Faziletin şekli şudur: Resûlullah onların mallarıyla ilgili bir sınırlama getirmedi, aksine her birinin kendi azmine göre davranması için durumu onlara bıraktı. Şayet Resûlullah (sav) onlara bir sınır belirleseydi, bunu aşmaz ve Ebû Bekir’in (ra) Ömer’den (ra) daha faziletli olması ortaya çıkmazdı. Resûlullah (sav) durumu kapalı bırakmakla sadece Ebû Bekir’in (ra) Ömer’den (ra) daha faziletli olduğunun açığa çıkmasını istemiştir.” Devamla şöyle demiştir: “Ebû Bekir’in ‘Aileme Allah ve Resulünü bıraktım.’ şeklindeki ifadesinde Allah Teâlâ'nın yanına Resûlullah'ı (sav) eklemesi edebin son noktasıdır. Böylece Resûlullah (sav) Ebû Bekir’e malından bir şey vermek istediğinde onun (sav) elinden bunu kabul etmesi hususunda bir kapı açılmış oldu. Zira Ebû Bekir (ra) ailesine, onlara bakması için Resûlullah'ı (sav) bırakmıştı.

فالجواب: هم قوم لا يزيدون على الصلوات الخمس إلا الرواتب ولا يميزون عن المؤمنين المؤدين فرائض الله تعالى بحالة زائدة، يمشون في الأسواق ويتكلمون مع الناس لا يتميزون عن العامة بعبادة ظاهرة قد انفردوا بقلوبهم مع الله تعالى راسخون في العلم وفي العبودية لا يتزلزلون عنها طرفة عين فهم لا يعرفون للرياسة طعمًا لاستيلاء سلطان الربوبية على قلوبهم ولتحقق الإمام أبي بكر، بمقام العبودية لم ينقل عنه ما نقل عن غيره من الإكثار من نوافل العبادات لكثرة ما كنا يخفي من أحواله. فكانت أعماله قلبية من أن كل ذرة ظهرت من أعماله لا يعادلها قناطير من عمل غيره. قال الشيخ: ومما يدل على تفضيل أبي بكر على عمر رضي الله عنهما، من وقائع الأحوال ما ثبت في الأحاديث أن رسول الله ﷺ أحوال ما ثبت في الأحاديث أن رسول الله ﷺ، قال لأبي بكر: «ما أصبح اليوم عند آل محمد شيء يقوتهم». فأتاه أبو بكر بجميع ماله حتى وضعه بين يديه. فقال له رسول الله ﷺ: «ما تركت لأهلك يا أبا بكر؟» فقال: الله ورسوله، فسمع عمر رضي الله عنه، بذلك فأتاه بشطر ماله، فقال له: «ما تركت لأهلك يا عمر؟» فقال: الشطر يا رسول الله. فقال: «بينكما ما بين كلمتيكما» الحديث.

وقال الشيخ في الباب الثامن والأربعين ومأتين: وجه التفضيل أنه، لم يحدد لهما في مالهما حدًا بل عمى الأمر عليهما ليفعل كل واحد بقدر عزمه وإلا فلو أنه، كان حد لهما حدًا ما تعدياه فكان فضل أبي بكر على عمر لا يظهر فما أراد، بإبهام الأمر إلا بيان ظهور فضيلة أبي بكر على عمر رضي الله عنهما، قال: وفي قول أبي بكر: تركت لأهلي الله ورسوله ﷺ غاية الأدب حين قرن رسول الله ﷺ، مع الله تعالى فتحًا لباب أن رسول الله ﷺ، لو قدر أنه رد على أبي بكر شيئًا من ماله لكان قبله من يده، لكونه ترك رسول الله ﷺ لأهله يعولهم.

Dolayısıyla Ebû Bekir'in malı üzerindeki hükmü, mal sahibine vekâlet etmekten başka bir şey olmamıştır.” Bak kardeş! Ebû Bekir'in işlerin mertebesiyle ilgili bilgisi ne kadar da iyidir. İşte bununla Ömer'den daha faziletli olmuştur. O gün Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir'i geçtiğini zannetti. Fakat malının yarısını getirmesi vâkî olduğunda “O günden sonra Ebû Bekir'i hiç geçemedim.” dedi ve onun makamını teslim etti. Daha sonra Resûlullah (sav), hâzirûnun dikkatini Ebû Bekir'in muhabbetindeki sadâkatine dair bilgisine çekmek için, onun malından hiçbir şeyi geri vermedi. Şayet Ebû Bekir'e malından bir şey verseydi, Ebû Bekir'in hakkında onun aklına Resûlullah'ın (sav) merhameti geldiği ihtimali belirirdi. O, Resûlullah (sav) Ebû Bekir'in malının hepsinin kendisine verilmesine gönlünün razı olmayacağını bildiği için ona mükâfat olarak bunu verdi. Bu durum, Abdurrahman b. Avf için de gerçekleşmiştir. Bir defasında Resûlullah'a (sav) malının tamamını getirmiş, Resûlullah da bunu geri vermişti. Şayet onun da Ebû Bekir gibi, kendi malı olarak görmediğini bilseydi, geri vermezdi.

Şeyh bazı kitaplarında şöyle demiştir: “Bir şahsın imâmeti hakettiği bazı şeylerle bilinir: 1. Sözünün kabul edilmesi vâcip olan Peygamber ya da âdil bir imamın açık beyanı, 2. Müslümanların onun imâmeti üzerine görüş birliğine varması. Resûlullah'tan (sav) sonra imamın Hz. Ebû Bekir olduğuna dair icmâ vardır. Daha sonra Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir'in açık beyanıyla olmuştur. Daha sonra Hz. Osman, Hz. Ömer'in kendisi hakkındaki açık beyanı, Hz. Ali de aralarında durumu müşavere eden bir topluluğun açık beyanıyla imam olmuşlardır. O (Ömer) arkasında kimseyi halife olarak bırakmadı. Ancak sahâbeden görüşlerine itibar edilenler önce Hz. Osman'ın sonra da Hz. Ali el-Murtazâ'nın imâmeti üzerine icmâ etmişlerdir. Bu dördü, râşid halifelerdir. Daha sonra Hz. Hasan ile Hz. Muâviye arasında muhalefet meydana geldi, Hz. Hasan onunla anlaştı ve hilâfet Hz. Muâviye'de kaldı. Daha sonra hilâfet Abbâsîlere geçinceye kadar, Ümeyye ve Mervân oğullarında kaldı. Ehlü'l-hal ve'l-akd onların hilâfeti konusunda icmâ etmişlerdir, bu hususta cereyân eden hadiseler kadar hilâfet onlarda kalmıştır. Bazı Râfızîlerin Hz. Ebû Bekir'in hilâfeti Hz. Ali'den gasbederek önceliği zorla aldığına dair söyledikleri, bâtıldır. Bu görüş sahâbenin Hz. Ebû Bekir'in hilâfetini kabul etmekle zulüm üzere icmâ ettikleri sonucuna sebep olur ki dinin hâmisi olan sahâbe bundan uzaktır. Allah onların tamamından razı olsun.”

فما حكم أبي بكر في ماله إلا من استتابه رب المال. فانظر يا أخي ما أشد معرفة أبي بكر بمراتب الأمور وبذلك فضل على عمر، وكان قد تخيل أنه يسبق أبا بكر ذلك اليوم. فلما وقع له ما وقع من إتيانه بشطر ماله قال: لا أسبق أبا بكر بعد اليوم، وسلم له المقام. ثم إن رسول الله ﷺ، لم يرد على أبي بكر شيئاً من ماله وذلك لينبه الحاضرين على ما علمه من صدق أبي بكر في المحبة. فإنه لو رد على أبي بكر شيئاً من ماله لتطرق الاحتمال في حق أبي بكر أنه خطر له الرفق برسول الله ﷺ، وأنه إنما عرض على أبي بكر ذلك مكافأة له لما علم من عدم طيب نفسه بإعطائه ماله كله، كما وقع لعبد الرحمن بن عوف فإنه جاء مرة إلى رسول الله ﷺ، بماله كله فردّه عليه ولو علم منه أنه لا يرى له معه ملكاً كما كان أبو بكر لم يردّه عليه، انتهى. ١٠

وقال الشيخ في بعض كتبه: اعلم أن استحقاق الإمامة لشخص واحد يعرف بأمور منها: نص من يجب قبول قوله من نبي أو إمام عادل. ومنها: اجتماع المسلمين على إمامته. وكان الإمام بالإجماع بعد رسول الله ﷺ، أبا بكر ثم عمر بنص أبي بكر عليه، ثم عثمان بنص عمر عليه ثم علي بنص جماعة جعل الأمر شورى بينهم. فإنه لم يستخلف أحداً وقد أجمع المعتبرون من الصحابة على إمامة عثمان ثم علي المرتضى، فهؤلاء الأربعة هم الخلفاء الراشدون. ثم إن المخالفة وقعت بين الحسن ومعاوية. وصالحه الحسن فاستقرت الخلافة على معاوية ثم علي من بعده من بني أمية وبني مروان حتى انتقلت الخلافة إلى بني العباس. وأجمع أهل الحل والعقد عليهم وانسأقت الخلافة منهم إلى أن جرى ما جرى. وقول بعض الروافض إن أبا بكر غصب الخلافة وتقدم كرهاً على الإمام علي رضي الله عنهما، باطل. ويلزم منه إجماع الصحابة على الظلم حين مكّنوا أبا بكر من الخلافة وحاشا حماة الدين رضي الله عنهم من ذلك. ٢٠

Şeyh Muhyiddin şöyle derdi: “Hz. Ebû Bekir’in Hz. Ömer’den daha faziletli, olduğu kesindir, Hz. Ömer’in diğerlerinden daha faziletli olması ise zannîdir.” Şöyle demiştir: “Yüce Allah’ın keşfimiz yöntemiyle bize bildirdiği şey, bir şahsın imâmette başkasından öne çıkması, zamansal 5 öne çıkmadır ve bu, fazilette de önde olmayı gerektirmez. Yüce Allah, Hz. Muhammed’den (sav) daha çok hak sahibi olmadığı hâlde, bize babamız İbrâhim milletine tâbi olmayı emretmiştir. Bu onun zamansal önceliğinden dolayıdır. Zamanın mertebe açısından değil, zaman olmak 10 açısından bir hükmü vardır. Bu, Resûlullah’tan (sav) sonraki hilâfet gibidir. Önceden tayin edilmiş vakitler (eceller) ve işlere göre tertip edilmiş olan hilâfet Allah Teâlâ’nın hikmetindedir. Buna göre Allah (cc) her biri için tahsis edilen velâyet dönemini takdir etmiştir. Aslında her biri diğerinin velâyeti döneminde hilâfete ehildir. Fakat Allah’ın ilminde, dört halifenin her birinin velâyetinin vâki olan tertibe göre olması 15 gerektiği sabittir. Hatta sonra gelenin [velâyette] öne geçtiği düşünülse azledilmesi gerekir ki onlardan Allah Teâlâ indinde velâyeti muhakkak olan biri gelsin. Onların ömürlerinin hükmü ile olan velâyet tertibinde, her biri liyâkat sahibi olmakla birlikte, birinin dahi azledilmesi vâki olmamıştır. Zira sahâbenin tamamı âdildir.” Şeyh bunları 558. bâbda 20 Allah Teâlâ’nın el-Mu’tî ismi bağlamında zikretmiştir. Bu bâbda aynı şekilde Allah Teâlâ’nın el-Âhir ismi bağlamında da şunları söylemiştir: “Bil ki dört halife sadece ömürleri nedeniyle öncelik sahibidirler. Hilâfet ehliyeti, tamamında bütün açılardan mevcuttu. Salt öncelikleri, faziletli olmaları anlamına gelmez. Bu ancak kesin bir nassın bulunmasıyla 25 olur.” Şöyle demiştir: “Allah Teâlâ’nın ilminde Hz. Ebû Bekir’in Hz. Ömer’den önce, Hz. Ömer’in Hz. Osman’dan önce, Hz. Osman’ın da Hz. Ali’den önce öleceği yer aldığı, her biri de Allah katında saygın ve faziletli olduğu için, Yüce Allah, bu dört kişiden önce öleceğini bildiği kimseye diğerlerinden önce hilâfet vermiştir.” Şöyle demiştir: “Hadiste, 30 ‘İki kişiye biat edildiğinde, onlardan diğerini öldürünüz.’ buyrulmuştur. Şayet hilâfetin, o vakitlerde Hz. Ebû Bekir’de olacağı muhakkak olmasına rağmen insanların onun dışındaki diğer üç [halifeden] birine biat ettiği düşünülseydi, iki halife bir anda olamaz ve bu halifelerden birisinin öldürülmesi de câiz olmazdı.

وكان الشيخ محيي الدين، يقول: تقديم أبي بكر في الفضل على عمر قطعي
 وتقديم عمر على غيره ظني، قال: والذي أطلعنا الله تعالى عليه من طريق كشفنا أن
 تقدم شخص بالإمامة على آخر إنما هو تقدم بالزمان ولا يلزم منه التقدم بالفضل.
 فإن الله تعالى قد أمرنا باتباع ملة إبراهيم وليس ذلك لكونه أحق بها من محمد ﷺ،
 وإنما هو لتقدمه بالزمان. فإن للزمان حكمًا في التقدم من حيث هو زمان لا من
 ٥ حيث المرتبة. وذلك كالخلافة بعد رسول الله ﷺ، فإن من حكمة الله تعالى ترتيبها
 بحسب الآجال والأعمال التي قدرها الله عز وجل أيام ولاية كل واحد على التعيين
 مع أن كل واحد أهل لها حال ولاية الآخر. وقد سبق في علم الله أنه لا بد من
 ولاية كل واحد من الخلفاء الأربعة على الترتيب الذي وقع حتى لو قدر أن المتأخر
 ١٠ تقدم فلا بد من خلعه حتى يلي أحدهم من لا بد من الولاية عند الله تعالى. فكان
 في ترتيب ولايتهم بحكم أعمارهم عدم وقوع خلع أحدهم مع الاستحقاق. إذ
 الصحابة كلهم عدول. ذكره الشيخ في الباب الثامن والخمسين وخمسمائة في الكلام
 على اسمه تعالى المعطي. وقال في هذا الباب أيضًا في الكلام على اسمه تعالى
 الآخر: اعلم أن الخلفاء الأربعة لم يقدموا في الخلافة إلا بحسب أعمارهم. فإن
 ١٥ الأهلية للخلافة موجودة فيهم من جميع الوجوه. فكان سبقهم لا يقتضي التفضيل
 بمجردة، وإنما ذلك بوجود نص قاطع. قال: ولما سبق في علم الله تعالى أن أبا بكر
 يموت قبل عمر وعمر يموت قبل عثمان وعثمان يموت قبل علي. والكل لهم حرمة
 عند الله وفضل قدم الله في الخلافة من علم أن أجله يسبق أجل غيره من هؤلاء
 الأربعة. قال: وفي الحديث: «إذا بويع لخليفتين فاقتلوا الآخر منهما». فلو قدر أن
 ٢٠ الناس بايعوا أحدًا من الثلاثة دون أبي بكر مع كونه لا بد لأبي بكر من الخلافة
 في ذلك الزمان فخليفتان لا يجتمعان، وقتل الآخر من هؤلاء الخلفاء لا يجوز.

Bu üçünden birinin azledilip Hz. Ebû Bekir'in hilâfete getirilmesi varsayılrsa, bu durumda azledilenin hakkında hürmetsizlik söz konusu olur, azledene de haksızlık ve zulüm nispet edilirdi. Böylece hakkı olan birisini hilâfetten alıkoymuş olurdu. Şayet öne çıkanın azledilmediği varsayılrsa, kendisine hilâfet

5 sırası gelmeden ve kendisinden önce halife olan kimsenin hilâfet döneminde Hz. Ebû Bekir vefat etmiş olacaktı. Oysa Allah'ın ilminde onun halife olacağı kayıtlıydı ve bu ilme muhalefet etmek de imkânsızdır.”

Şeyh bu konuyu uzatmış ve şöyle demiştir: “Sözün özü, bu dört halifenin sıralaması konusunda cumhurun görüşünü benimsemekle beraber,

10 bu konuda açık bir nas bulunmadıkça fazla derine dalmak doğru değildir. Ancak biz onlara öncelik sırasının illeti konusunda muhalefet etmekteyiz. Onlar, fazilet önceliği olduğunu, biz ise zamansal öncelik olduğunu söylemekteyiz. Şayet her sonradan gelen daha az faziletli sayılısaydı, Hz. Muhammed'den (sav) önce gelenler de ondan daha faziletli olurdu. Hâl-

15 buki muhakkikler arasında bu görüşte olan hiç kimse yoktur. Düşün ve araştır! ‘Dört halifeden sonra fazilet sırası, cennetlik oldukları müjdelenen on kişinin diğerleridir.’ demişler ve bunun üzerine bir eklemede bulunmamışlardır. Edebe uygun olan, onları sevmek, saygı göstermek ve derecelerinin diğer velîlerden yüksek olduğunu kabul etmekle beraber faziletleri

20 konusuna fazla dalmamaktır. Hadisçiler ise on kişiden sonra Bedir ehlinin daha faziletli olduğunu, sonra Uhud’a katılanların, sonra Bey’atür-rıdvâna katılanların, sonra Bedir yahut Uhud ehlinin Muhacir ve Ensâr’ın ilklerinin ya da her iki kibleye yönelerek namaz kılanların ilklerinin olduğunu söylemişlerdir. Bu konuda İbn Hacer’in (ra) zikrettiği birtakım farklı gö-

25 rüşler bulunmaktadır.

Sonuç: Şeyh 346. bâbda şöyle demiştir: “İlk nesil, sadece imanlarının kuvvetiyle diğerlerinden faziletli görülmüştür. Bu konuda en tamam (ekmel) olanlar onlardı. Tâbiûn ilimde sahâbenin çoğundan daha âlimdi. Tebeü't-Tâbiûn ise tâbiûnun çoğunluğundan daha çok amel sahibiydi.

Soru: Hz. Peygamber'in (sav) asrında yaşamalarına, onun mûcize ve ah-lâkını görmelerine rağmen onların imanlarının daha kuvvetli olmasının hikmeti nedir? Zira kâideye göre gayba iman etmek böyle bir iman sahibi için hazır olana (yanında müşâhede ettiğine) iman etmekten daha kuvvetlidir.

وإن قدر خلع أحد من الثلاثة وولي أبو بكر الخلافة كان في ذلك عدم احترام في حق المخلوع ونسبة من خلعه إلى الجور والظلم، فإنه خلع من الخلافة من يستحقها. ثم إن قدر أن من قدم لم يخلع كان أبو بكر يموت أيام خلافة من تقدمه من غير أن يلي الخلافة وقد سبق في علم الله أنه لا بد له أن يليها، ومخالفة سبق العلم محال. ٥

وأطال الشيخ في ذلك ثم قال: وبالجملية فلا ينبغي الخوض في مثل ذلك إلا مع وجود نص صريح مع أننا قائلون بترتيب هؤلاء الخلفاء الأربعة كما عليه الجمهور. وإنما خالفناهم في علة التقديم فهم يقولون: هي الفضل، ونحن نقول: هي تقدم الزمان. ولو أن كل متأخر كان مفضلاً لكان من تقدم محمداً ﷺ، أفضل منه، ولا قائل بذلك من المحققين، انتهى. فليتأمل ويحرر. قالوا: وأفضل الناس بعد الخلفاء الأربعة بقية العشرة المشهود لهم بالجنة، وما زاد على العشرة فالأدب الوقف عن الخوض في تفضيلهم مع محبتهم وتعظيمهم ورفع درجتهم على سائر الأولياء. وقال المحدثون: أفضل الناس بعد العشرة أهل بدر ثم أهل أحد ثم أهل بيعة الرضوان ثم السابقون من المهاجرين والأنصار من أهل بدر أو أهل أحد أو ممن صلى للقبلتين. ١٠ في ذلك أقوال ذكره الحافظ ابن حجر. ١٥

خاتمة: ذكر الشيخ محيي الدين في الباب السادس والأربعين وثلاثمائة: أن أهل القرن الأول ما فضلوا على غيرهم إلا بقوة الإيمان فإنهم كانوا فيه أتم وكان التابعون أتم من غالب الصحابة في العلم وكان تابع التابعين أتم من غالب التابعين في العمل. فإن قيل: فما الحكمة في كون الصحابة أقوى في الإيمان مع أنهم عاصروه، ورأوا معجزاته وأخلاقه. والقاعدة أن الإيمان بالغيب أشد في حق صاحبه من الإيمان بالحاضر؟ ٢٠

Cevap: İmanın kuvveti sahâbeye, insanın hased üzere yaratılması cihetiyle gelmiştir. Zira bir ümmete kendi cinsinden bir elçi gönderildiği zaman özellikle de onlara hükmeden kimse kendi cinsinden ise haset, insanlar arasında harekete geçer. Ona ancak nefsinden hasedi ve benliğine olan muhabetini kovmaya güç yetiren kimse iman eder. Sahabenin imanı, İslâm'ın başlangıcında kendi cinslerinden olan birisinin önlerine geçmesini müşâhede etmeleri cihetiyle daha kuvvetlidir. Onların hasedin hükmünü kovmaya yönelik meşguliyeti, onları ilim ve sırların derinlikleriyle ilgilenmekten alıkoymuştu mamafih iman kuvvetiyle bizden daha üstün hâle geldiler. Allah, onlardan nakledilenleri tasdik etmeyi bize vermek sûretiyle eksikliğimizi giderdi. Ve bizde, Hz. Muhammed (sav) hususunda gayba iman etme derecesi hâsıl oldu ki bu hususta sahâbenin bir derecesi ve önceliği yoktur. Zira onlar Şâri'i görüp onun hâllerini ve yaşadıklarını müşâhede ettiler; gördüklerinden dolayı iman edip tasdik ettiler. Dolayısıyla sadece iman kuvveti ve önceliği itibariyle bizden daha faziletli olmuşlardır. İlim ve amel konusunda ise, başkaları da onlara denk gelebilir. Bizi âhir zamanda getiren ve kalplerimizi siyah-beyaz varaklar üzerinde bize nakledilenleri, şüphe ve tereddüde yer bırakmadan tasdik etmeye yönlendiren Allah'a hamdolsun. Bu konuda ne bir delil ne de bir mûcize istedik. Şayet bizi Resûlullah'ın (sav) asrında var etseydi, onu müşâhede anında hâlimizin nasıl olacağını bilmiyoruz. Acaba haset belâsı bize galip gelip ona itaat etmeyecek miydik yoksa nefislerimize galip gelip ona itaat eder miydik? “Savaşta müminlere Allah yeter. Allah kuvvetli ve yegâne galiptir.”²¹⁷ İmâm Şâfiî (ra) kadîm *Risâlesi*'nde “Sahâbe her ilimde ve imanda bizden üstündür. Bize göre onların görüşleri, kendi nefislerimiz hakkındaki görüşlerimizden daha güzeldir.” demiştir.

فالجواب: أن قوة الإيمان إنما جاءت للصحابة من حيث أن الإنسان فطر على الحسد. فإذا بعث إلى أمة رسول من جنسها ثار الحسد في الناس. فلم يؤمن به إلا من قوي على دفع ما في نفسه من الحسد وحب الشفوف ولا سيما إذا كان الحاكم عليها من جنسها. فكان إيمان الصحابة أقوى بهذا النظر لمشاهدة تقدم جنسهم عليهم أول الإسلام وكان اشتغالهم بما يدفع سلطان الحسد أن يقوم بهم مانعاً لهم من إدراك غوامض العلوم والأسرار لنا ففاقونا بقوة الإيمان، وجبر الله نقصنا بأن أعطانا التصديق بما نقل لنا عنهم. فحصل لنا درجة الإيمان بالغيب في شأن محمد ﷺ، الذي لا درجة للصحابة فيه ولا قدم، لأنهم شاهدوا الشارع ﷺ وشهدوا أحواله ووقائعه، فأمنوا وصدقوا على الشهود فما فضلونا إلا بقوة الإيمان والسبق. وأما العلم والعمل فقد يساويهم غيرهم في ذلك. فالحمد لله الذي جاء بنا في الزمن الأخير وجبر قلوبنا بالتصديق وعدم الشك والتردد فيما وجدناه منقولاً في أوراق سواد في بياض. ولم نطلب على ذلك دليلاً ولا ظهور آية. ولو أننا جئنا في عصر رسول الله ﷺ، ما كنا نعرف كيف تكون أحوالنا عند مشاهدته هل كان يغلب علينا داء الحسد فلا نطيعه أن نغلب نفوسنا ونطيعه ﴿وَكَفَى اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ الْقِتَالَ وَكَانَ اللَّهُ قَوِيًّا عَزِيزًا﴾ [الأحزاب: ٢٥]. وقال الإمام الشافعي في رسالته القديمة: والصحابة رضي الله عنهم، فوقنا في كل علم وإيمان وآرائهم عندنا أجمل من آرائنا لأنفسنا، انتهى.

KIRK DÖDÜNCÜ MEBHAS

Sahâbe Arasında Meydana Gelen Olaylar Hakkında Susmanın ve Onlara Ecir Verileceğine İnanmanın Vacip Olduğu Hakkındadır

Bu onların tamamının ehl-i sünnetin ittifakıyla âdil olmaları nedeniyledir. Hz. Osman, Hz. Muâviye ve Cemel Vakası fitneleri gibi fitnelerle ilgisi olan da olmayan da bu hususta müsavidir. Bunların tamamı konusunda onlar hakkında hüsn-i zan beslemek vâciptir, bu hadiselerdeki [durumları] ictihada hamledilir. Bunların tamamı ictihada dayanan şeylerdir ve her müctehid isabet etmiştir ya da birisi isabet etmiş, diğeri de mazeret sahibidir ve ecir hak etmiştir. İbnü'l-Enbârî, onların adâletiyle kastedilenin, ne mâsum olmaları ne mâsum olmalarının imkânsızlığı olduğunu; bununla kastedilenin, hiçbir adâlet ve tezkiye çabasına girmeden, dinimizle ilgili hükümleri, kendilerinden almamız ve rivayetlerini kabul etmemiz olduğunu söylemiştir. Bu zamana kadar onların adâletlerine ters düşecek bir şey bize gelmemiştir. Allah'a hamdolsun. Biz, Resûlullah'ın (sav) zamanından halifelik ortaya çıkıncaya kadar onların durumunu iyi görmekte, bazı siyercilerin onlarla ilgili söylediklerine iltifat etmemekteyiz. Bunlar doğru değildir. Şayet doğru ise bile sahih bir şekilde te'vil edilir. Ömer b. Abdülazîz'in (ra) "Bu, Allah'ın kılıçlarımızı kendisinden temizlediği kandır, biz de dillerimizi ona bulaştırmayalım." şeklindeki sözü ne kadar güzeldir! Dinimizin hâmillerini ve Peygamberimizden haberin ancak kendileri vasıtasıyla geldiği kimseleri nasıl zemmederiz? Sahâbeyi zemmeden bizzat dinini zemmetmiştir. Özellikle Muâviye ve Amr b. el-Âs'ın durumu olmak üzere, onlarla ilgili ileri geri konuşma kapısını tamamen kapatmak gerekir. Bazı Râfizilerin, Ehl-i beytin onlardan hoşlanmadığına dair naklettiklerine aldanmamak gerekir. Bunun gibi meselelerin tartışma noktası oldukça incedir ve Resûlullah'tan (sav) başka hiç kimse bu konuda hüküm veremez. Çünkü bu, onun evlâtlarıyla ashabı arasındaki bir meseledir."

Kemâleddin b. Ebî Şerîf şöyle demiştir: "Bazılarının zannettiği gibi, Hz. Ali ile Hz. Muâviye arasındaki problem emirlik değildi. Tartışma konusu Hz. Osman'ın (ra) katillerini, kısas uygulamaları için onun kabilesine teslim etmektir. Zira Hz. Ali (ra) onları teslim etmenin ertelenmesinin daha isabetli olduğunu düşünüyordu."

المبحث الرابع والأربعون

في بيان وجوب الكف عما شجر بين الصحابة ووجوب
اعتقاد أنهم مأجورون

وذلك لأنهم كلهم عدول باتفاق أهل السنة سواء من لابس الفتن ومن لم يلبسها
٥ كفتنة عثمان ومعاوية ووقعة الجمل. وكل ذلك وجوباً لإحسان الظن بهم وحملاً لهم
في ذلك على الاجتهاد. فإن تلك أمور مبناها عليه وكل مجتهد مصيب أو المصيب
واحد والمخطيء معذور بل مأجور. قال ابن الأنباري: وليس المراد بعدالتهم ثبوت
العصمة لهم واستحالة العصمة منهم. وإنما المراد قبول رواياتهم لنا أحكام ديننا
من غير تكلف يبحث عن أسباب العدالة وطلب التزكية، ولم يثبت لنا إلى وقتنا هذا
شيء يقدح في عدالتهم والله الحمد. فنحن على استصحاب ما كانوا عليه من زمن
١٠ رسول الله ﷺ، حتى يثبت خلافة ولا التفات إلى ما ينكره بعض أهل السير. فإن ذلك
لا يصح وإن صح فله تأويل صحيح وما أحسن قول عمر بن عبد العزيز: تلك دماء
طهر الله تعالى منها سيوفنا فلا نخضب لها ألستنا. وكيف يجوز الطعن في حملة
ديننا وفيمن لم يأتنا خبر عن نبينا إلا بواسطتهم. فمن طعن في الصحابة فقد طعن في
١٥ نفس دينه. فيجب سد الباب جملة واحدة لا سيما الخوض في أمر معاوية وعمرو بن
العاص وأضرابهما. ولا ينبغي الاغترار بما نقله بعض الروافض عن أهل البيت من
كراهيتهم. فإن مثل هذه المسألة منزعه دقيق ولا يحكم فيها إلا رسول الله ﷺ، فإنها
مسألة نزاع بين أولاده وأصحابه.

قال الكمال بن أبي شريف: وليس المراد بما شجر بين علي ومعاوية المنازعة في
٢٠ الإمارة كما توهمه بعضهم. وإنما المنازعة كانت بسبب تسليم قتلة عثمان رضي الله
تعالى عنه إلى عشيرته ليقتصوا منهم، لأن علياً كان رأى أن تأخير تسليمهم أصوب،

Çünkü onları hemen teslim etmek, onların kabilelerinin çokluğu ve askerlerin arasına karışmış olmalarından dolayı genel imâmet meselesini sıkıntıya sokabilirdi. Cemel günü Hz. Osman'ın katillerinin çıkarılması-
nı duyurduğu zaman, bazıları İmâm Ali'ye karşı isyan etmeye ve onu öl-
dürmeye yeltendi. Muâviye ise, kısas uygulamak üzere derhal kendilerine
teslim edilmelerinin daha isabetli, olduğunu düşünüyordu. Her ikisi de
müctehiddir ve ecir almaya hak kazanmıştır. İşte onlar arasında meydana
gelenlerle kastedilen budur.”

Sonuç: Âlimler şöyle demiştir: Kur'ân, Nûr sûresinde, onun berâatini
ifade ettiği için, müminlerin annesi Hz. Aişe'nin (ra) mülhidlerin bütün
söylediklerinden kesin olarak berî olduğuna inanmak vâciptir. Peygamber-
imizin (sav) çocuklarına karşı Allah için muhabbetin, onlara ikram ve
hürmette bulunmanın gereğine inanmak da vâciptir. Bunlar Hz. Fâtı-
ma'dan olan Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve onların kıyamete kadar gelecek
olan bütün çocuklarıdır. Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin arasında, nasla sabit
olanların dışında, sahâbe arasında kimin daha faziletli olduğuna dair ise
sükût ederiz. Yüce Allah'ın “Bunun karşılığında akrabalara iyilikten (me-
veddet) başka bir karşılık istemiyorum.”²¹⁸ âyetine bağlı kalarak, şerîflere
eziyet etmeyi hoş karşılamaz ve bunu yapan en kıymetli dostumuz dahi
olsa onu terk ederiz. Âyetle anılan meveddet: Salt muhabbet değil, muhab-
beti ispat etmektir. İlgili şerîfin nesebi sabit olsun veya nesebi konusunda
şüpheler bulunsun fark etmez, *el-Uhûd* isimli kitabımızda geniş yer verdi-
ğimiz gibi, Resûlullah'a (sav) saygı olarak, bu yöntemi benimseriz. Dileyen
o kitaba bakabilir.²¹⁹ **En doğrusunu Allah bilir.**

218 Şûrâ, 40/23.

219 Şa'rânî'nin bu konudaki düşünceleri hakkında bk. Micheal Winter, “Onaltıncı Yüzyılda Şa'rânî ve Mısır Toplumu” (trc. Mahmut ÇINAR), *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 41 (2011/2) s. 275-296.

إذ المبادرة بالقبض عليهم مع كثرة عشائرتهم واختلاطهم بالعسكر يؤدي إلى اضطراب أمر الإمامة العامة. فإن بعضهم كان عزم على الخروج على الإمام علي وعلى قتله لما نادى يوم الجمل بأن يخرج عنه قتلة عثمان. ورأى معاوية أن المبادرة إلى تسليمهم للاقتصاص منهم أصوب. فكل منهما مجتهد مأجور. فهذا هو المراد بما شجر بينهم، انتهى. ٥

خاتمة: قال العلماء: ويجب اعتقاد براءة عائشة أم المؤمنين رضي الله عنها، قطعاً من جميع ما قاله الملحدون في حقها لنزول القرآن العظيم ببراءتها في سورة النور. وكذلك يجب اعتقاد وجود محبة ذرية نبينا محمد ﷺ، وإكرامهم واحترامهم وهم الحسن والحسين وأولادهما من فاطمة وغيرها إلى يوم القيامة. ١٠
ونسكت عن المفاضلة بين الحسن والحسين وبين أحد من الصحابة غير من ثبت فيهم النص. ونكره كل من آذى شريعاً ونهجره ولو كان أعز أصحابنا وفاءً بقوله تعالى: ﴿قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى﴾ [الشورى: ٢٣] والمودة: هي إثبات الحب لا مجرد الحب هذا مذهبنا سواء ثبت نسب ذلك الشريف أو طعن في نسبه إكراماً لرسول الله ﷺ، كما بسطنا الكلام على ذلك في كتاب العهود فراجعه والله تعالى أعلم. ١٥

KIRK BEŞİNCİ MEBHAS

Sahâbeden Sonra Velîlerin En Büyüğünün Kutub Sonra İhtilaf Olmakla Birlikte Efrâd Sonra İki İmâm Sonra Evtâd Sonra da Abdal (ra) Olduğu Hakkındadır

5 Kutub, Şeyh'in 255. bâbda zikrettiği gibi, kutubluk makamında ancak sûrelerin başlarında bulunan «الم، المص» gibi Hurûf-u mukattâ'nın anlamları kendisinde hâsıl olduktan sonra kalabilir. Yüce Allah onu, bunların hakikat ve anlamlarına vâkıf kıldıktan sonra, halifelik ona tahsis edilir ve buna ehil olur.

10 **Soru:** Kutbun alâmeti nedir? Günümüzde bir topluluk kutupluk iddiasında bulunmaktadır ve iddialarını reddedecek bir bilginiz de yoktur.

Cevap: Şeyh Ebu'l-Hasan eş-Şâzelî (ra) kutbun on beş alâmetinin bulunduğunu zikretmiştir: İsmet, rahmet, hilâfet ve niyâbet yardımı ve hameletü'l-arşın yardımıyla yardım etmesi, zâtın hakikati ve sıfatların kapsamını keşfetmesi. Varlıklar arasında hilm ve lutuf ikramıyla ikramda bulunması. İlkin, ilkten ayrılması, varabileceği son noktaya kadar ondan ayrılan şeyler, bunlarda sabit olan ve öncesinde ve sonrasında hüküm verilen ile ne öncesinde ne de sonrasında kimse bulunmayanın hükmü, bütün ilim ve ma'lûmlarla ve ilk sırdan sonuna kadar her şeyi kapsayan ve sonra kendisine dönen şeylerle ilgili ilmin bilinmesi. *el-Fütûhât*'ın 270. bâbında şöyle demiştir: “Bütün zamanlarda kutbun adı Abdullah ve hilâfet hükmüyle bütün isimlerin mânalarının tahalluk ve tahakkukuyla nitelenen Abdü'l-Câmî'dir. O Hak Teâlâ'nın aynası, mukaddes niteliklerin tecellîgâhı, ilâhî mazharların mahalli, sâhibü'l-vakt ve aynü'z-zaman ve kader sırrının ilminin sahibidir. Bütün zamanların (dehrü'd-duhûr) ilminin sahibidir. Gayret hazinelerinde mahfuz ve korunma örtüsüne girdiği için çoğunlukla onun hâli gizliliktedir. Diniyle ilgili hiçbir konuda onda asla şüphe oluşmaz, makamıyla çelişecek hiçbir şey aklına gelmez. Çokça evlenir, buna düşkündür ve kadınları sever. Tabiata meşrû daire içinde hakkını verir. Ruhaniyete de ilâhî sınır içerisinde hakkını verir. Ölçüyü belirler ve kendisi için belirlenen kadar, belirlenen zamanda tasarrufta bulunur. O, sadece Allah'a aittir ve zaman ona hükmetmez. Devamlı olarak hâli ubûdiyyet ve iftikârdır.

المبحث الخامس والأربعون

في بيان أن أكبر الأولياء بعد الصحابة رضي الله عنهم القطب ثم الأفراد على خلاف في ذلك ثم الإمامان ثم الأوتاد ثم الأبدال رضي الله عنهم أجمعين

فأما القطب فقد ذكر الشيخ في الباب الخامس وخمسين ومائتين: أنه لا يمكن القطب أن يقوم في القطبانية إلا بعد أن يحصل معاني الحروف التي في أوائل السور المقطعة مثل ألم والمص ونحوهما، فإذا أوقفه الله تعالى على حقائقها ومعانيها تعينت له الخلافة وكان أهلاً لها.

فإن قلت: فما علامة القطب؟ فإن جماعة في عصرنا قد ادعوا القطبية وليس معنا علم يرد دعواهم؟

١٠ فالجواب: قد ذكر الشيخ أبو الحسن الشاذلي: أن للقطب خمس عشرة علامة: أن يمد بمدد العصمة والرحمة والخلافة والنيابة ومدد حملة العرش العظيم. ويكشف له حقيقة الذات وإحاطة الصفات ويكرم بكرامة الحلم والفضل بين الموجودين وانفصال الأول من الأول وما انفصل عنه إلى منتهاه وما ثبت فيه وحكم ما قبل وما بعد وحكم من لا قبل له ولا بعد وعلم الإحاطة بكل علم ومعلوم ما بدا من السر الأول إلى منتهاه ثم يعود إليه، انتهى. وقال في الفتوحات في الباب السبعين ومائتين: ١٥ إن اسم القطب في كل زمان عبدالله وعبد الجامع المنعوت بالتخلق والتحقيق بمعاني جميع الأسماء الإلهية بحكم الخلافة، وهو مرآة الحق تعالى ومجلى النعوت المقدسة ومحل المظاهر الإلهية وصاحب الوقت وعين الزمان وصاحب علم سر القدر. وله علم دهر الدهور، ومن شأنه أن يكون الغالب عليه الخفاء لأنه محفوظ في خزائن الغيرة ملتحق بأردية الصون لا يعتريه شبهة في دينه قط، ولا يخطر له خاطر يناقض ٢٠ مقامه، كثير النكاح راغب فيه، محب للنساء يوفي الطبيعة حقها على الحد المشروع له ويوفي الروحانية حقها على الحد الإلهي. يضع الموازين ويتصرف على المقدار المعين الموقت له لا يحكم عليه وقت إنما هو الله وحده حاله دائماً العبودية والافتقار.

Kötüyü kötü, iyiyi iyi olarak görür, ziynet ve şahıslarda sınırlı olan güzelliği sever. Ruhlar ona en güzel sûretlerle gelir. Aştan erir, Allah (cc) için gayrete gelir ve Allah Teâlâ için gazaplanır. Hiçbir sınırlama olmaksızın mutlak olarak mazharları vardır. Onun ruhaniyeti sadece şehâdet ve gayb

5 perdesinin ardından zuhûr eder. Eşyada sadece Hakk'ın nazarının mahalli-ni görür. Sebepleri koyar, onları ikâme eder ve onlara yönlendirir, onların hükmüyle hareket eder, kendisine hükmetmesi ve tesir etmesi için onların seviyesine iner. Hiçbir açıdan hiçbir insana baş olmak diye bir durumu söz konusu değildir. Sürekli bu hâl üzeredir. Şayet bir dünyalığı veya serveti

10 varsa, cömert olan sahibinin malında tasarrufta bulunan kölenin tasarrufu gibi tasarrufta bulunur. Şayet dünyalığa sahip değilse, Allah Teâlâ'nın kendisine açacağı kapıları bekler ve kimse kendisine bir şey götürmez, aksine ihtiyaç anında kendisi için tıpkı bir şefaathçi mesabesinde olan tanıdığı bir arkadaşının evine yönelir ve tabiatının ihtiyaç duyduğu şeyi ona arzeder.

15 Sadece ihtiyacı kadarını ondan alır, sonra oradan ayrılır ve zorunlu olmadıkça ihtiyacından dolayı oturmaz. Şayet ihtiyacını bulamazsa, tabiatının ihtiyacı konusunda Allah Teâlâ'ya sığınır. Çünkü O, ondan mesuldür ve O'na havale edilmiştir. İsteğinin karşılanmasını Allah'tan bekler. Yüce Allah dilerse onun isteğini hemen ya da daha sonra karşılar.

20 Mertebesi, hâl sahiplerinin aksine, tabiatının hakkı konusunda duada ve şefaatte ısrarcı olmaktır. Her şey onların himmetleriyle oluşur. Zira Yüce Allah onlara cennette, hâllerinden dolayı peşinen bir pay vermiştir ve onlar Rabbânîlerdir. Kutub ise hâlden münezzehtir ve ilimde sabittir. Şayet Allah, kendisini olacıklara muttali kılarsa, iftihar yönünden değil de Allah'a muhtaç olma yönünden bunları haber verir. Yer kendisi için dürülmez, havada ve

25 suyun üzerinde yürümez, sebepsiz yemez. Allah'ın kendisine gösterdiği bir şey için çok nadir olanın dışında herhangi bir olağanüstülük zuhûr etmez. Bu nadir olanı da Allah'ın izniyle, buna hiçbir isteği olmadan yapar.

Yine ihtiyarî olarak değil de zorunlu olarak acıkmak ve mali imkânı

30 olmadığında nikâh için sabretmek de onun hâлиндendir. Nikâhın (cinsel ilişki) tecellîsinden, kendisini bunu istemeye yönelten şeyi ve ona düşkünlüğünün sebebini bilir. Ubûdiyyet nikâhta tahakkuk ettiği gibi başka hiçbir şeyde tahakkuk etmez. Onun nikâha düşkünlüğü nesil için değil, meşrû bir şey olarak mücerred şehvet ve tenâsül içindir.

يقبح القبيح ويحسن الحسن يحب الجمال المقيد في الزينة والأشخاص، تأتيه
الأرواح في أحسن الصور، يذوب عشقًا يغار الله عز وجل ويغضب له تعالى، له
الإطلاق في المظاهر من غير تقييد، لا تظهر روحانيته إلا من خلف حجاب الشهادة
والغيب لا يرى من الأشياء إلا محل نظر الحق فيها يضع الأسباب وقيمها ويدل
عليها ويجري بحكمها ينزل إليها حتى يحكم عليه ويؤثر فيه لا يكون فيه رياسة على
أحد من الخلق بوجه من الوجوه مصاحب لهذا الحال دائمًا. إن كان صاحب دين أو
ثروة تصرف فيها تعرف عبد في مال سيد كريم. وإن لم يكن بيده دنيا وكان على ما
يفتح الله تعالى له به لم تستشرف له نفس بل يقصد بنسفه عند الحاجة بيت صديق
ممن يعرفه يعرض عليه ما تحتاج إليه طبيعته كالشافع لها عنده فيتناول لها منه قدر
ما تحتاج إليه. ثم ينصرف لا يجلس عن حاجته إلا لضرورة، فإن لم يجد حاجته لجأ
إلى الله تعالى في حاجة طبعه لأنه مسؤول عنها ثم ومتول عليها ينتظر الإجابة عن الله
فيما سأل فإن شاء تعالى أعطاه ما سأل عاجلاً أو آجلاً.

فمرتبه الإلحاح في الدعاء والشفاعة في حق طبيعته بخلاف أصحاب الأحوال. فإن
الأشياء كلها تتكون عن همهم لأن الله تعالى عجل لهم نصيبًا من أحوالهم في الجنة،
فهم ربانيون والقطب منزّه عن الحال ثابت في العلم، فإن أطلع الله على ما يكون أخبر
بذلك على وجه الافتقار لله لا على وجه الافتخار، لا تطوى له أرض ولا يمشي في
هواء ولا على ماء ولا يأكل من غير سبب ولا يطرأ عليه شيء من خرق العوائد إلا في
النادر لأمر يراه الحق تعالى فيفعله بإذن الله من غير أن يكون ذلك مطلوبًا له.

وكذلك من شأنه أن يجوع اضطرارًا لا اختيارًا ويصبر عن النكاح كذلك
لعدم الطول يعلم من تجلي النكاح ما يحرضه على طلبه والتعشق به لا يتحقق
قط بالعبودية في شيء أكثر مما يتحقق به في النكاح. لا يرغب في النكاح
للنسل وإنما يرغب فيه لمجرد الشهوة وإحضار التناسل في نفسه لأمر مشروع.

Onun nikâhı cennetliklerde olduğu gibi sadece lezzet içindir. Onda zayıflığı ve onu hislerinden uzaklaştıran lezzetin galebe çalmasını (kahır) müşâhede ettiklerinden âriflerin çoğu bu hakikati bilmez. Bu lezzetli bir kahırdır. Bu peygamberlerin özelliklerindendir. Bu makam çok yüksek olduğu için velîlerin çoğu bilmez. Onlar nikâhı hayvanî bir lezzet saymış ve kendilerini bunu çokça yapmaktan arındırmaya çalışmışlardır. Nefeslerini en güzel edeple alıp vermelerinin, kutubların makamı kapsamında olduğunu bilesin. Zira bu nefesler Allah'ın kendisine gönderdiği elçileridir ve şükrederek Rabb'ine dönerler. Dolayısıyla bu konuda zorlama olamaz.

Şeyh bu konuyu uzunca anlattıktan sonra şöyle demiştir: “O hâlde kutub, kendisinde her biri yirmi beş kırat olan dört dinarın hâsıl olduğu kâmil bir adamdır. Bunlarla resuller, nebîler, velîler ve müminlerden oluşan dört mertebedeki insanları ölçer. O, bunların tamamının vârisidir.” Şeyh 351. bâbda şöyle demiştir: “Daima kendisiyle Hak (cc) arasındaki perdenin arkasında bulunmak, kutbun özelliklerindendir. Ölünceye kadar perdesi kalkmaz. Ölüncelâzım Allah'a (cc) kavuşur. O, sultanın emirlerini tenfiz eden muhafız mesabesindedir. Allah Teâlâ'dan ona şuhûd değil, sadece hitap sıfatı vardır.”

Soru: Kutbun bunu üstlenmesinde, zâhirî devletteki hilâfette olduğu gibi, bâtinî devlette de biâta ihtiyacı var mıdır?

Cevap: Şeyh'in şu ibarelerle 336. bâbda dediği gibi “Evet, vardır. Bil ki Hak Teâlâ, “Mîsâl” mertebesinde üzerine oturacağı bir yaygı (taht) belirlemeden hiçbir kulunu kutubluğa getirmez. Arşı istivâ etmenin sûreti, nasıl Allah'ın her şeyi ilmiyle kuşatması üzerine binâ ediliyorsa, bu mekânın sûreti de ‘Mekâne’ üzerine bina edilmiştir. Allah'a ise en yüce sıfatlar yaraşır. Bu yaygı kendisine tayin edildiği zaman, âlemin istediği ve onu isteyen bütün isimler ona giydirilir. O da süs ve ziynet olan bu isimlerle taçlanmış, bezenmiş ve süslenmiş olarak zuhûr eder. Zira bu ziynet onun üstünü, altını, ortasını, dışını ve içini kaplar. Buraya oturduğunda, hilâfet sûretiyle oturur. Allah âleme isteyerek ve istemeyerek, dinlemek ve itaat etmek üzere ona biat etmesini emreder. Bu emrin kapsamına en aşağısından en üstün olanına kadar, el-Alûn'un dışındaki her şey girer. Bunlar Allah'ın (cc) celâlinde kendilerinden geçenler ve ilâhî bir emirle değil, bizzat kendiliklerinden Allah Teâlâ'ya ibadet edenlerdir, bir elçinin lisaniyla gelen ilâhî bir emirle zuhûr etmişlerdir.

فنكاحه لمجرد اللذة كتنكاح أهل الجنة وقد غاب عن هذه الحقيقة أكثر العارفين لما فيه من شهود الضعف وقهر اللذة المغيبة له عن إحساسه. فهو قهر لذيق. وذلك من خصائص الأنبياء ولعلو مراقبي هذا المقام جهله أكثر الأولياء، وجعلوا النكاح شهوة حيوانية ونزهوا أنفسهم عن الإكثار منها. واعلم أن من مقام القطب أن يتلقى أنفاسه إذا دخلت وإذا خرجت بأحسن الأدب لأنها رسل الله إليه فترجع منه إلى ربها شاكرة له لا يتكلف لذلك. ٥

وأطال الشيخ في ذلك ثم قال: فإذا القطب هو الرجل الكامل الذي حصل الأربعة دنائير التي كل دينار منها خمسة وعشرون قيراطاً وبها توزن الرجال الأربعة هم: الرسل والأنبياء والأولياء والمؤمنون، فهو وارثهم كلهم. وقال الشيخ في الباب الحادي والخمسين وثلاثمائة: من شأن القطب الوقوف دائماً خلف الحجاب الذي بينه وبين الحق جل وعلا. فلا يرتفع حجاب به حتى يموت. فإذا مات لقي الله عز وجل، فهو كالحاجب الذي ينفذ أوامر الملك وليس له من الله تعالى إلا صفة الخطاب لا الشهود، انتهى. ١٠

فإن قلت: فهل يحتاج القطب في توليته إلى مبايعة في دولة الباطن كما هي الخلافة في الظاهر؟

فالجواب: نعم، كما قاله الشيخ في الباب السادس والثلاثين وثلاثمائة وعبارته: اعلم أن الحق تعالى لا يولي قط عبداً مرتبة القطابة إلا وينصب له سريراً في حضرة المثل ويقعده عليه يبني صورة ذلك المكان على صورة المكانة كما يبني صورة الاستواء على العرش عن صورة إحاطته تعالى علماً بكل شيء والله المثل الأعلى. فإذا نصب له ذلك السرير فلا بد أن يخلع عليه جميع الأسماء التي يطلبها العالم وتطلبه، فيظهر بها حللاً وزينة متوجاً مسوراً مدملجاً لتعنه الزينة علواً وسفلاً ووسطاً وظاهراً وباطناً. فإذا قعد عليه قعد بصورة الخلافة وأمر الله العالم ببيعته على السمع والطاعة في المنشط والمكره دخل في تلك البيعة كل مأمور من أدنى وأعلى إلا العالون، وهم المهيمون في جلال الله عز وجل العابدون لله تعالى بالذات لا بأمر إلهي، ظاهر على لسان رسول. ٢٠

Bil ki onun katına ilk giren mertebelerine göre öncelikle Mele-i a'lâ'dır ve sırasıyla girerler. İsteklilik ve isteksizlikle sınırlandırılmadan onun elini, dinlemek ve itaat etmek üzere tutarlar. Çünkü onlar kendilerinde bu iki sıfatı bilmezler. Zira bir şey ancak zıddıyla bilinir. Onlar isteklidir ve isteksizliği tatmadıkları için onun tadını bilmezler. Onun yanına biat için girip de ilm-i ilâhîye dair bir meseleyi ona sormayan bir ruh yoktur. Ona 'Ey kişi, sen böyle böyle diyorsun.' der; o da 'Evet' der. Ona, 'Bu meselenin Allah'ın ilmiyle ilgili iki yönü vardır.' der. O iki yönden biri söz konusu şahısta bulunandan daha yüksektir. Ona biat eden herkes, ondan kendisinde bulunmayan bir ilmi alır ve çıkar."

Şeyh şöyle demiştir: "Kutublukla ilgili her meseleyi, daha önce kimse tarafından yazılmayan müstakil bir cüzde zikrettik. Bu meseleler belirlenmiş ve her kutba sorularak tekrarlanan meseleler değildir. Yüce Allah, bunları kutba soru soran kimsenin aklına sorduğu esnada getirir. Ki bu soru onun aklına daha önceki bir zaman düşmüştür." Şeyh şöyle demiştir: "İlk önce aklü'l-evvel ona biat eder, sonra nefis, sonra müsahhar kılınan meleklerden göklerle yerlerin imarında öncelik sahibi olanlar. Ölümle bedenlerinden ayrılan heykellerin (sûretler) yönetici ruhları, sonra cin, sonra müvelledât (bitki, maden, hayvan), sonra daha önce değinildiği gibi meleklerin âlûn olanları hariç, Allah Teâlâ'yı tesbih eden mekân, mütemekkin, mahal ve hâl gibi şeyler biat eder. Aynı şekilde beşerden olan efrâd da kutbun dairesinin altına girmezler ve kutub onlar üzerinde herhangi bir tasarrufa sahip değildir. Zira onlar da tıpkı onun gibi kâmilidir ve bu şahsın nâil olduğu kutbiyyete ehildir. Ancak herhangi bir önceliğinden değil, durum bu zamanda sadece bir kişinin bu işi üstlenmesini gerektirdiğinden, bir tek o belirlenmiştir. Onun tayin edilmesi, önceden ilâhî ilimde yer almıştır. Efrâd arasında, Allah'ın birliği konusunda ondan daha çok ilim sahibi olan kimse bulunabilir." Şeyh 255. bâbda şöyle demiştir: "Kutbun özelliklerinden biri de tek başına Allah'la yalnız kalmasıdır. Bu mertebe, onun dışında hiçbir velî için asla mümkün değildir. Gavs olan bu kutub vefat edince, Yüce Allah bu halveti (yalnızlığı), tek başına başka bir kutba ayırır. Bir tek zamanda kesinlikle iki şahıs için tek başına halvet söz konusu olamaz. Bu halvet "esrâr ilimleri" kapsamındadır. Hak Teâlâ'nın âhirette kuluyla halvette kalıp onu itâb edeceğine dair gelen rivayetler ise, Hak Teâlâ'nın kulla tek başına kalması (infirâd) değil, kulun Hak Teâlâ ile tek başına kalması şeklindedir. Anla ve sakla!

واعلم أن أول من يدخل عليه الملائة على مراتبهم الأول فالأول فيأخذون بيده على السمع والطاعة ولا يتقيدون بمنشط ولا مكره لأنهم لا يعرفون هاتين الصفتين فيهم، إذ لا يعرف شيء إلا بضده فهم في منشط لا يعرفون لهم طمعاً لعدم ذوقهم للمكره. وما منهم روح يدخل عليه للمبايعة إلا ويسأله عن مسألة من العلم الإلهي فيقول له: يا هذا أنت القائل كذا وكذا. فيقول له: نعم. فيقول له: في هذه المسألة وجهان يتعلقان بالعلم بالله تعالى. أحدهما أعلى من الذي كان عند ذلك الشخص فيتقيد منه كل من بايعه علماً ليس عنده ثم يخرج.

قال الشيخ: وقد ذكرنا جميع سؤالات القطابة في جزء مستقل ما سبقنا أحد إليه. وليست هذه المسائل معينة يتكرر السؤال بها لكل قطب. وإنما يخطر الله تعالى ذلك لمن سأل القطب حال السؤال بعد أن جرى ذلك على خاطره فيما مضى من الزمان. قال الشيخ: وأول من يبايعه العقل الأول ثم النفس ثم المقدمون من عمار السموات والأرض من الملائكة المسخرة ثم الأرواح المدبرة للهيكل التي فارقت أجسامها بالموت ثم الجن ثم المولودات ثم سائر ما سبى الله تعالى من مكان ومتمكن ومحل وحال فيه إلا العالون من الملائكة كما مر. وكذلك الأفراد من البشر لا يدخلون تحت دائرة القطب وما له فيهم تصرف إذ هم كمثل مؤهلون لما ناله هذا الشخص من القطبية لكن لما كان الأمر يقتضي أن لا يكون في الزمان إلا واحد، يقوم بهذا الأمر تعيين ذلك الواحد لكن لا لأولية وإنما هو يسبق العلم فيه بأن يكون هو الوالي. وفي الأفراد من يكون أكبر منه في العلم بالله تعالى وحده. قال الشيخ في الباب الخامس والخمسين ومائتين: ومن خصائص القطب أن يختلئ بالله تعالى وحده. لا تكون هذه المرتبة لغيره من الأولياء أبدًا. ثم إذا مات القطب الغوث انفراد تعالى بتلك الخلوة لقطب آخر لا ينفرد قط بالخلوة لشخصين في زمان واحد أبدًا. وهذه الخلوة من علوم الأسرار. وأما ما ورد في الآخرة من أن الحق تعالى يخلو بعبده ويعاتبه فذلك من باب انفراد العبد بالحق تعالى لا من باب انفراد الحق بالعبد. فافهم واكتم، انتهى.

Ayrıca nasıl dinin gereklerinin yerine getirilmesi için imam tayin etmek gerekiyorsa tartışma, zıtlasma ve fesadın ortaya çıkmaması için, bunun tek bir kişi olmasının gerektiğini de bilmelisin. Bu imamın varlıktaki hükmü, kutbun hükmüdür.” Şöyle demiştir: “Bazen Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer gibi imamlardan kılıcı ile ortaya çıkan kimse de vaktin kutbu olabilir yahut olmayabilir de. Bu durumda hilâfet, sadece adâlet sıfatıyla vaktin kutbunun olur. Bu zâhir olan halife, farkına varmadan kutbun bâtinî olan nâibleri kapsamına girer. Adâlet ve haksızlık, sadece zâhir olan imamlardan gelir. Ancak adâletsiz kutup olmaz. Kutbiyyet, yetki sahipleri (veliyyü'l-emr) için mümkün olduğu gibi, başta dört imam olmak üzere müctehid imamlar için de mümkündür. Hatta onlar için daha kuvvetli olur. Gizlenmiş olmak kutbun özelliği olduğu için, onların kesbî ilimlerle meşgul olmaları, kendileri için bir perde olur.” Şeyh Muhyiddin şöyle demiştir: “Hızır (as) ile bir araya geldim ve İmâm Şâfiî'nin makamını sordum. Bana 'Dört Veted'dendir (evtrad/direk),' dedi. İmâm Ahmed'in makamını sordum. 'O, sıddıktır,' dedi.” Bunu uzunca anlattıktan sonra, “Ey iman edenler! Allah'a itaat ediniz, O'nun resulüne ve ulü'l-emre de itaat ediniz.”²²⁰ âyeti hakkında şöyle dedi: “Ulü'l-emr'le kastedilenler kutublar, halifeler ve vâlilerdir. Ancak şeriata muhalif olmayan konularda itaat emredilmiştir. Bu, hiçbir ecir ve günahı olmayan mubahtır. Vâcip, mendup, haram ve mekruh ise Allah'a ve resulüne itaat kapsamındadır. Dolayısıyla ulü'l-emr için sadece mubah kalmaktadır. Dinlemek ve itaat etmek üzere biat ettiğin imam, sana herhangi bir mubahı emrederse, bu konuda ona itaat etmek sana vâcip olur ve ona muhalefet etmek sana haram olur. Dolayısıyla bu mubahın hükmü vacibe dönüşür. Biat ettiğin bu imamın emretmesiyle mubahlık hükmü kalktığı için, bundan dolayı vâcip ecir kazanmış olursun.” Şeyh, bitkiler ve diğer canlıların kutba biat etmesi hakkında da uzun açıklamalarda bulunmuştur, oraya bakabilirsin.

Soru: “Kutub ölmez.” şeklindeki sözlerinin anlamı nedir?

Cevap: Şeyh'in *el-Fütûhat*'ın 73. bâbında dediği gibi, “Bununla kastedilen, peygamberlerde (as) olduğu gibi, âlemin hiçbir zaman kendisinde bulunan bir kutubdan halî olmamasıdır. Bu nedenle Allah Teâlâ, bazı peygamberleri, cesetleriyle birlikte diri bırakmıştır.

ثم اعلم أنه لما كان نصب الإمام واجباً لإقامة الدين وجب أن يكون واحداً لئلا يقع التنازع والتضاد والفساد فحكم هذا الإمام في الوجود حكم القطب قال: وقد يكون من ظهر من الأئمة بالسيف أيضاً قطب الوقت كأبي بكر وعمر في وقته، وقد لا يكون قطب الوقت فتكون الخلافة لقطب الوقت الذي لا يكون إلا بصفة العدل، ويكون هذا الخليفة الظاهر من جملة نواب القطب في الباطن من حيث لا يشعر. ٥

فإن الجور والعدل يقع من أئمة الظاهر ولا يكون القطب إلا عادلاً. واعلم أن القطبية كما أنها قد تكون لولاة الأمور كذلك قد تكون في الأئمة المجتهدين من الأربعة وغيرهم بل هي فيهم أظهر ويكون تظاهروهم بالاشتغال بالعلم الكسبي حجاباً عليهم لكون القطب من شأنه الخفاء رضي الله عنهم أجمعين. قال الشيخ محيي الدين: وقد اجتمعت بالخضر عليه الصلاة، وسألته عن مقام الإمام الشافعي فقال: كان من الأوتاد الأربعة. فسألته عن مقام الإمام أحمد، فقال: هو صديق. وأطال في ذلك ثم قال في قوله تعالى: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ﴾ [النساء: ٥٩] المراد بأولي الأمر: الأقطاب والخلفاء والولاة لكن فيما لا يخالف شرعاً مأموراً به، وذلك هو المباح الذي لا أجر فيه ولا وزر. فإن الواجب والمندوب والحرام والمكروه من طاعة الله ورسوله فما بقي لأولي الأمر المباح، فإذا أمرك الإمام الذي بايعته على السمع والطاعة بمباح من المباحات وجب عليك طاعته في ذلك وحرمت عليك مخالفته وصار حكم تلك الإباحة الوجوب، فيحصل لمن عمل بذلك أجر الواجب لارتفاع حكم الإباحة منه بأمر هذا الإمام الذي بايعته. وأطال الشيخ في ذكر مبايعة النبات وسائر الحيوانات للقطب فراجع.

٢٠ فإن قلت: ما المراد بقولهم: القطب لا يموت؟

فالجواب: كما قاله الشيخ في الباب الثالث والسبعين: من الفتوحات: إن المراد به أن العالم لا يخلو زماناً واحداً من قطب يكون فيه كما هو في الرسل عليهم الصلاة والسلام. ولذلك أبقي الله تعالى من الرسل الأحياء بأجسادهم في الدنيا.

Bu dört peygamberden İdrîs, İlyâs ve İsâ şeriat getiren, Hızır (as) ise ledün-nî ilmi taşıyıcıdır. Bunun izahı şöyledir: Hanîf dinin, ev gibi dört köşesi (erkân) vardır: Bunlar resuller, nebîler, velîler ve müminlerdir. Risâlet evi ve köşelerini bir araya getiren rükündür. Resulün bulunmadığı hiçbir zaman yoktur. Bu, Hak Teâlâ'nın celâline yaraşır bir şekilde âlemde tecellî ettiği mahal olan kutubdur. Ulvî ve süflî âlemin tümüne ilâhî yardımlar bu kutubdan dağılır.” Şeyh demiştir ki “Kutub olmanın şartı tabiî bir beden ve ruh sahibi olunmasıdır. Kutub bu dünya yurdunda bedeni ve hakikati ile mevcut olmalıdır. Bu dünyada bedeni ve ruhu ile Âdem (as) döneminden kıyâmete kadar mevcut olmalıdır. Durum zikrettiğimiz gibi olunca ve Resûlullah (sav) da neshedilmeyecek dini ve değişmeyen şeriatı yerleştirdikten sonra vefat edince, bütün resuller, ikâme etmek üzere onun şeriatına girmişlerdir. Yeryüzü bedeni ile diri olan bir resulden hâlî olmaz. Zira o insanlık âleminin kutbudur. Onlar sayı itibarıyla bin resul olsa da onlardan maksûd olan o tek olandır. İdrîs dördüncü semâda, İsâ ikinci semâda, İlyâs ve Hızır ise yeryüzündedir. Yedi gök şekilsel olarak, dünyanın bekâsıyla bekâ, fenâsıyla da fenâ bulduğu için, bunların dünya âlemi kapsamında olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla bunlar Atlas feleğinin aksine, dünya yurdunun bir parçasıdır. Atlas feleği âhiretten sayılmaktadır. Kıyamet günü yer de gökler de başka yer ve göklerle değiştirilecektir. Yani, ey saîdler! Bu türâbî (topraktan) tabiatımız, nasıl daha ince, daha duru ve daha güzel bir tabiatla değiştirilecekse onlar da değiştirilecektir. Haberlerde bildirildiği gibi bu değiştirilen tabiat, idrarı ve gâitasi olmayan cismânî bir tabiattır.

Yüce Allah, İlyâs, Hızır ve ineceği zaman İsâ'yı yeryüzünde bırakmıştır. Bunlar resullerdendir ve yeryüzünde Hanîf diniyle yaşamaktadırlar. Resul olarak ve bu dünyada Hz. Muhammed'in (sav) şeriatının bâtınında kalmaya devam ederler. “Ancak insanların çoğu bunu bilmez.”²²¹ Kutub, İlyâs, İsâ ve Hızır'dan (as) biridir. O, din evinin rükünlerinden biridir. O, Hacerü'l-esved rüknü gibidir. Bunlardan iki tanesi imam, dördü birden ise evtâddır. Allah birincisiyle imanı, ikincisiyle velâyeti, üçüncüsüyle nübüvveti, dördüncüsüyle de risâleti muhafaza etmektedir. Tamamıyla da Hanîf dinini muhafaza etmektedir. Kutub bunlardan biridir, ancak bizzat değildir.

221 A'râf, 7/187.

أربعة ثلاثة مشرعون وهم إدريس وإلياس وعيسى وواحد حامل العلم اللدني وهو الخضر عليه السلام. وإيضاح ذلك أن الدين الحنفي له أربعة أركان كأركان البيت وهم الرسل والأنبياء والأولياء والمؤمنون. والرسالة هي الركن الجامع للبيت وأركانه فلا يخلو زمان من رسول يكون فيه وذلك هو القطب الذي هو محل نظر الحق تعالى من العالم كما يليق بجلاله. ومن هذا القطب يتفرع جميع الأمداد الإلهية على جميع العالم العلوي والسفلي. قال الشيخ محيي الدين: ومن شرطه أن يكون ذا جسم طبيعي وروح، ويكون موجوداً في هذه الدار الدنيا بجسده وحقيقته. فلا بد أن يكون موجوداً في هذه الدار بجسده وروحه من عهد آدم إلى يوم القيامة ولما كان الأمر على ما ذكرناه ومات رسول الله ﷺ، بعد ما قرر الدين الذي لا ينسخ والشرع الذي لا يتبدل، دخلت الرسل كلهم في شريعته ليقوموا بها، فلا تخلو الأرض من رسول حي بجسمه إذ هو قطب العالم الإنساني ولو كانوا في العدد ألف رسول، فإن المقصود من هؤلاء هو الواحد. فإدريس في السماء الرابعة وعيسى في السماء الثانية وإلياس والخضر في الأرض. ومعلوم أن السموات السبع من عالم الدنيا لكونها تبقى ببقاء الدنيا وتفنى بفنائها صورة فهي جزء من دار الدنيا بخلاف الفلك الأطلس. فإنه معدود من الآخرة، فإن يوم القيامة تبدل الأرض غير الأرض والسموات يعني: يبدلن بغيرهن كما تبدل هذه النشأة الترابية منا أيها السعداء بنشأة أخرى أرق وأصغى وألطف، فهي نشأة طبيعية جسمية لا يبول أهلها ولا يتغوطون كما وردت بذلك الأخبار.

وقد أبقى الله في الأرض إلياس والخضر وكذلك عيسى إذا نزل وهم من المرسلين فهم القائمون في الأرض بالدين الحنفي. فما زال المرسلون ولا يزولون في هذه الدار لكن في باطنية شرع محمد ﷺ ﴿وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ﴾ [الأعراف: ١٨٧] فالقطب هو الواحد من عيسى وإدريس وإلياس والخضر عليهم السلام، وهو أحد أركان بيت الدين وهو كركن الحجر الأسود. واثنان منهم هما الإمامان وأربعتهم هم الأوتاد. فبالواحد يحفظ الله الإيمان وبالثاني يحفظ الله الولاية وبالثالث يحفظ النبوة وبالرابع يحفظ الله الرسالة وبالمجموع يحفظ الله الدين الحنفية. فالقطب من هؤلاء واحد لا بعينه.

Şeyh şöyle demiştir: “Bu dördünün varlığıyla beraber, her birine onun kalbi üzerinde olan ve nâiblik edecek bir şahıs, bu ümmetin içinden her zaman vardır. Velîlerin çoğu ne kutbu, iki imâmı ve evtâdı, ne nâibleri ne de o zikrettiğimiz resulleri bilir. Bu nedenle her biri bu makamlara ulaşmak için çabalar. Daha sonra buraya tahsis edildiği zaman, ilgili kutbun nâibi olduğunu anlar. Bu nükteyi bil, bizden başka hiç kimsenin sözleri arasında bunu bulamazsın. Şayet bana bunu izhar etmem sırrıma ilkâ edilmeseydi, bunu izhar etmezdim.”

Soru: Kendi ıstılahlarıyla “Falan kutublardandır.” derken ne demek istemektedirler?

Cevap: Onların örfünde kutub, bütün hâl ve makamları üzerinde toplayan kimsedir. Bazen adlandırmayı genişletirler ve ülke ve beldelelerinde etrafında makamlardan bir makamın deveran ettiği ve bu makamla zamanında kendi cinsinin evlatları arasından ayrılan her kimseye kutup ismini verirler. Beldenin adamı o beldenin, cemaatin adamı da o cemaatin kutubudur. Ancak ıstılahlarında “Kutbu'l-Aktab” denildiği zaman, bununla bir zamanda sadece bir tek olan kimse kastedilir ki bu gavstır.

Soru: Gavs olan kutub, sûfilerin silsilesinde yer alan Yûsuf el-Acemî, Seyyidî Ahmed ez-Zâhid ve Seyyidî Medyen gibi şeyhler midir?

Cevap: Efendim Ali el-Havvâs'ın (rh.a) dediği gibi, onlardan birinin kutup olması gerekmez. Kutupluk makamı azizdir, her kişinin onun parlaklığını görmesinden yücedir. Ancak anılanlar, sultanın kapsındaki hâcibler (kapı görevlisi) gibidirler ve sultanın huzuruna girmek isteyen herkese, ona layık olan edepleri öğretmektedirler. Keramet ve hârikulâdelik olarak, onların elinden zuhûr eden şeyler, nefislerinin arınması, Allah Teâlâ'yı çokça murakabe etmeleri, ihlas ve mücâhedelerinin çok fazla olması nedeniyledir. Abdulkâdir el-Cîlî'nin şunu zikrettiğini söylemiştir: “Kutubluğun ihata açısından on altı âlemi vardır. Dünya ve âhîret bu âlemlerden birer âlemdir. Bu durum, sadece kutublukla nitelenen kimsenin bileceği bir şeydir.”

Soru: Meşhur olduğu üzere, kutbun dâimî ikamet yeri Mekke midir?

قال الشيخ: ولكل واحد من هؤلاء الأربعة من هذه الأمة في كل زمان شخص على قلبه نائباً عنه مع وجودهم وأكثر الأولياء لا يعرفون القطب والإمامين والأوتاد، لا النواب ولا هؤلاء المرسلون الذي ذكرناهم. ولهذا يتناول كل أحد لنيل هذه المقامات ثم إذا خصوا بها عرفوا عند ذلك أنهم نواب لذلك القطب. فاعرف هذه النكتة فإنك لا تراها في كلام أحد غيرنا. ولولا ما ألقى في سري من إظهارها ما أظهرتها، انتهى.

فإن قلت: فما المراد بقولهم فلان من الأقطاب على مصطلحهم؟

فالجواب: مرادهم بالقطب في عرفهم كل من جمع الأحوال والمقامات. وقد يتوسعون في هذا الإطلاق فيسمون القطب في بلادهم أو بلدهم كل من دار عليه مقام ما من المقامات وانفرد به في زمانه على أبناء جنسه. فرجل البلد قطب ذلك البلد ورجل الجماعة قطب تلك الجماعة وهكذا ولكن الأقطاب المصطلح عليهم فيما بين القوم لا يكون منهم في الزمان إلا واحد وهو الغوث.

فإن قلت: فهل يكون القطب الغوث أحدًا من مشايخ سلسلة القوم كالشيخ يوسف العجمي وسيدي أحمد الزاهد وسيدي مدين وأضرابهم؟

فالجواب: كما قاله سيدي علي الخواص رحمه الله: لا يلزم أن يكون أحدهم قطبًا. فإن إمام القطبانية عزيز جل أن يلمح سناه كل أحد. ولكن المسلكون المذكورون كالحجاب على باب الملك يعلمون كل من أراد دخول حضرة الملك الآداب اللائقة به. وما ظهر على يديهم من الكرامات والخوارق إنما هو لشدة صفاء نفوسهم وكثرة مراقبتهم لله تعالى وكثرة إخلاصهم ومجاهداتهم. قال: وقد ذكر الشيخ عبد القادر الجيلي أن للقطابة ستة عشر عالمًا إحاطيًا، الدنيا والآخرة عالم من هذه العوالم. وهذا أمر لا يعرفه إلا من اتصف بالقطبية.

فإن قيل: هل يكون محل إقامة القطب بمكة دائمًا كما هو مشهور؟

Cevap: Cismiyle, Allah Teâlâ'nın dileğine tâbidir ve hiçbir özel mekâna ikâmet ile sınırlı değildir. Gizlenmek de onun niteliğidir. Bazen demircidir, bazen tâcir olur kimi zaman da bakla satar. **En doğrusunu Allah bilir.**

Soru: Hz. Muhammed'den (sav) önce de kutublar var mıydı, sayıları kaçtı?

Cevap: Şeyh'in *el-Fütûhat*'ın 14. bâbında dediği gibi, "Hiçbir asır kutuplardan hâli olamaz." Şöyle demiştir: "Hz. Âdem'den (as) Hz. Muhammed'e (sav) kadar, geçmiş ümmetlerden olan mükellimîn (kemâle erdirilenler)²²² kutubların sayısı yirmi beştir. Hak Teâlâ ben Kurtuba şehrinde iken, Kudüs meşhedinde, berzahî bir mertebede onları bana gösterdi. Bunlar Fırak, Müdâviü'l-külûm ve'l-bükâ, el-Mürtefi, eş-Şefârü'l-mâzî, el-Mâhik, el-Âkib, el-Menhûr, Secru'l-mâ, Unsuru'l-hayat, eş-Şerîd, es-Sâîğ, er-Râcih, et-Tayyâr, es-Sâlim, el-Halife, el-Maksûm, el-Hayy, er-Rakî, el-Vâsî, el-Bahr, el-Münsif, el-Hâdî, el-Aslah ve el-Bakî'dir. Bunlar, Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e (as) kadar isimlendirilen kutublardır. Ancak insanlığın ortaya çıkışından kıyamete kadar, bütün nebî, resul ve kutubların dayanağı (mümid) olan tek kutup ise, Hz. Muhammed'in (sav) ruhudur. Şeyh Muhyiddin 462. bâbda şöyle demiştir: "Her belde, köy ya da iklimin, gavs olan kutbun dışında bir kutbu vardır. Orada yaşayanların mümin ya da kâfir olmalarına bakılmaksızın, Yüce Allah o kimseyle o ciheti muhafaza eder. Zâhidler, âbidler ve mütevekkiller gibileri hakkındaki görüş de böyledir. Her bir sınıfın etrafında döneceği bir kutbunun olması gerekir." Şeyh şöyle demiştir: "Mütevekkillerin kutbuyla bir araya geldim. Tevekkül makamının, değirmenin ekseninin etrafında döndüğü gibi onu etrafında döndüğünü gördüm. Bu, Endülüste Abdullah b. el-Üstâd idi. Onunla uzun süre arkadaşlık ettim. Aynı şekilde (h.) 590 yılında Fas şehrinde zamanın kutbuyla da bir araya geldim. Eli çolaktı. Onun bulunduğu bir mecliste kutbiyyet makamı üzerine konuştum. Kendisini oradakilerden gizlememi bana işaret etti, ben de yaptım."

Soru: Kutbiyyetin, dolmadan sahibinin azledilemeyeceği belirli bir süresi var mıdır?

222 Başka bir rivayette "el-mükemmilin" şeklindedir. Ancak müellif, "mükellimîn" şeklindeki tercihin daha isabetli olduğunu kaydetmektedir. Bk. Aynı sayfadaki dipnot.

فالجواب: هو بجسمه حيث شاء الله لا يتقيد بالمكث في مكان بخصوصه. ومن شأنه الخفاء فتارة يكون حدادًا وتارة تاجرًا وتارة يبيع الفول ونحو ذلك. والله أعلم.

فإن قيل: فهل كان قبل محمد ﷺ، أقطاب وكم عددهم؟

فالجواب: كما قاله الشيخ في الباب الرابع عشر من الفتوحات: أن الأقطاب لا

٥ يخلو عصر منهم، قال: وجملة الأقطاب المكلمين من الأمم السالفة من عهد آدم إلى محمد عليهما الصلاة والسلام، خمسة وعشرون قطبًا. أشهدنيهم الحق تعالى في مشهد قدس في حضرة برزخية وأنا بمدينة قرطبة. وهم الفرق ومداوي الكلوم والبكاء والمرتع والشفار الماضي والماحق والعاقب والمنحور وسجر الماء وعنصر الحياة والشريد والصائغ والراجح والطيّار والسالم والخليفة والمقسوم والحى والراقي والواسع والبحر والمنصف والهادي والأصلح والباقي. فهؤلاء ١٠ هم الأقطاب الذين سموا لنا من آدم إلى محمد عليهما الصلاة والسلام، وأما القطب الواحد الممد لجميع الأنبياء والرسل والأقطاب من حين النشء الإنساني إلى يوم القيامة فهو روح محمد ﷺ، قال الشيخ محيي الدين في الباب الثاني والستين وأربعمئة: واعلم أن لكل بلد أو قرية أو إقليم قطبًا غير الغوث، به يحفظ ١٥ الله تعالى تلك الجهة سواء كان أهلها مؤمنين أو كفارًا. وكذلك القول في الزهاد والعباد والمتوكلين وغيرهم. لا بد لكل صنف منهم من قطب يكون مدارهم عليه. قال الشيخ: وقد اجتمعت بقطب المتوكلين فرأيت مقام المتوكل يدور عليه دوران الرحي حين تدور على قطبها. وهو عبدالله ابن الأستاذ ببلاد الأندلس، صحبته زمانًا طويلًا. وكذلك اجتمعت بقطب الزمان سنة ثلاث وتسعين وخمسمائة بمدينة فاس، وكان أشل اليد، فتكلمت على مقام القطبية في مجلس كان فيه، فأشار علي ٢٠ أن أستره عن الحاضرين، ففعلت.

فإن قلت: فهل مدة معينة للقطبية إذا وليها صاحبها لا يعزل منها حتى تنقضي؟

Cevap: Kutbiyyetin belirli bir süresi yoktur. Kutub, kutbiyyette bir sene veya daha fazla ya da daha az kalabilir. Bu, bir gün veya bir saat da olabilir. O ağır bir makamdır. Zira bu makamın sahibi sultanlardan, reâyâyâ yeryüzünün tümünün gidişatının yükünü taşır. Şeyh 463. bâbda şöyle demiştir:

5 “Her kutub, bulunduğu âlemde, Allah’ın (cc) takdir ettiği süre nispetince kalır. Daha sonra şeriatların şeriatlarla neshedilmesi gibi, onun daveti de neshedilir. Davetten kastım, ilgili kutbun âlemdeki hüküm ve tesiridir. Kutubların bazısı, kutbiyyetinde otuz üç yıl dört ay kalır, bazısı üç yıl kalır ve bu şekilde devam eder. Bunu Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali’nin

10 hilâfeti destekler. Zira onlar şüphesiz bir şekilde kutubdurlar.” 383. bâbda ise şöyle demiştir: “Kutubla, kevn ve fesad âlemi olan bütün varlık dairesi muhafaza edilir. Allah Teâlâ iki imamla, hissin idrak ettiği gayb ve şehâdet âlemini; evtâdla ise güney, kuzey, doğu ve batıyı muhafaza eder. Abdal ile yedi iklim muhafaza edilir. Onların tümü ise kutubla muhafaza edilir. Çün-

15 kü kâinatın tümünün etrafında döndüğü kimsedir o. Her kim bu meseleyi bilirse Allah’ın dünya âlemi üzerindeki varlığı nasıl koruduğunu bilir. Bunun benzeri tıp ile takvîmü’s-sıhha (mücedvel sağlık tabloları) ildir.”

Soru: Kutbun, kutbiyyeti dost ve evlâtlarından dilediğine verme tasarrufu var mıdır?

Cevap: Bu konuda hiçbir tasarrufu söz konusu değildir. Kutublardan birinin, kutbiyyetin kendisinden sonra çocuğuna verilmesini Allah’tan istediği bilgisi bize ulaştı. Kendisinde hâtiften, bunun sadece zâhirî veraset için geçerli olduğu söylenmiştir. Bâtınî veraset ise sadece Allah’a aittir. Zira

20 “Allah, mesajını nasıl vereceğini en iyi bilendir.”²²³ buyurmuştur. Evliyâdan ve diğerlerinden dört cihet itibarıyla korunan kimselerin ancak aralarında İmam Şâfiî’nin (ra) bulunduğu evtâd ile korunduğu, yedi sıfatı içinde korunan kimselerin de ancak yedi abdalla korunduğu anlaşılmış oldu. Hayat, ilim, kudret, irade, sem’, basar ve kelâm sıfatlarından her bir sıfatın onu sahibi üzerinde koruyan bir “bedel”i vardır. Yine Şeyh 15. bâbda şöyle

25 demiştir: “Yedi abdalın her birinin, gökte bulunan peygamberlerin ruhanîyetinden destek alan bir kudretlerinin bulunduğunu bilesin. Her bedelin desteği, gökteki sahibinin hakikatinden iner.” Aynı şekilde yedi güne ait mededlerin de bu bedellerden indiğini söylemiştir. Her güne ait, ilgili bedelden gelen bir meded vardır.

223 En’âm, 6/124.

فالجواب: ليس للقبطية مدة معينة. فقد يمكث القطب في قبطيته سنةً أو أكثر أو أقل إلى يوم إلى ساعة. فإنها مقام ثقيل لتحمل صاحبها أعباء الممالك الأرضية كلها ملوكها ورعاياها. وذكر الشيخ في الباب الثالث والستين وأربعمئة: أن كل قطب يمكث في العالم الذي هو فيه على حسب ما قدر الله عز وجل. ثم تنسخ دعوته بدعوة أخرى ٥ كما تنسخ الشرائع بالشرائع وأعني بالدعوة ما لذلك القطب من الحكم والتأثير في العالم. فمن الأقطاب من يمكث في قبطيته الثلاث والثلاثين سنة وأربعة أشهر ومنهم من يمكث فيها ثلاث سنين. كما يؤيد ذلك مدة خلافة أبي بكر وعمر وعثمان وعلي. فإنهم كانوا أقطاباً بلا شك، انتهى. وقال في الباب الثالث والثمانين وثلاثمئة: اعلم أن بالقطب تحفظ دائرة الوجود كله من عالم الكون والفساد وبالإمامين يحفظ الله تعالى عالم الغيب والشهادة وهو ما أدركه الحس وبالأوتاد يحفظ الله تعالى الجنوب والشمال ١٠ والمشرق والمغرب وبالأبدال يحفظ الله الأقاليم السبعة وبالقطب يحفظ الله جميع هؤلاء. لأنه هو الذي يدور عليه أمر عالم الكون كله. فمن علم هذا الأمر علم كيف يحفظ الله الوجود على عالم الدنيا ونظيره من الطب وعلم تقويم الصحة.

فإن قلت: فهل للقطب تصريح في أن يعطي القبطية لمن شاء من أصحابه أو أولاده؟

فالجواب: ليس له تصريح في ذلك وقد بلغنا أن بعض الأقطاب سأل الله أن تكون القبطية من بعده لولده فإذا بالهاتف يقول له ذلك لا يكون إلا في الإرث الظاهر. وأما الإرث الباطن فذلك إلى الله وحده ﴿اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ﴾ [الأنعام: ١٢٤] انتهى. فعلم أنه ما حفظ من حفظ من الأولياء وغيرهم من جهاته الأربع إلا بالأوتاد الذين كان منهم الإمام الشافعي وما حفظ من حفظ في صفاته السبع إلا بالأبدال السبعة. فكل صفة لها بدل يحفظها على صاحبها من حياة وعلم ٢٠ وقدرة وإرادة وسمع وبصر وكلام، انتهى. وقال الشيخ أيضاً في الباب الخامس عشر: اعلم أن لكل بدل من الأبدال السبعة قدرة تمده من روحانية الأنبياء الكائنين في السموات. فينزل مدد كل بدل من حقيقة صاحبه الذي في السماء. قال: وكذلك أمداد الأيام السبعة تنزل من هؤلاء الأبدال لكل يوم مدد يختص به من ذلك البدل.

Soru: Abdal, Hak Teâlâ'nın tebdil ettiği işler itibariyle çoğalıp eksilir mi? Yoksa sabit bir sayıda olup çoğalıp eksilmez mi?

Cevap: Bunlar yedi kişi olup çoğalıp eksilmezler. Allah, bunlarla yedi iklimi muhafaza etmektedir. Bunların özelliklerinden biri de Allah Teâlâ'nın yüzen gezegenlere, hareketleri ve belirlenen yörüngelere nüzûl-
5 leriyle ilgili olarak yerleştirdiği durum ve sırları bilmeleridir.

Soru: Neden abdal olarak isimlendirilmişlerdir?

Cevap: Şeyh'in 73. bâbda dediği gibi, onlar, içlerinden biri mekânından ayrıldığında yerine, gören kimsenin bunun o bedel olduğundan
10 şüphe duymadığı şekilde, onun sûretinde biri geçtiği için abdal diye isimlendirilmişlerdir.

Soru: Yedi iklimin sıralanışı, örneğin birinci iklim yedinci göğe ikinci iklim altıncı göğe denk gelecek şekilde yedi kat göğün sıralanışı gibi midir?

Cevap: Şeyh'in 198. bâbda dediği gibi, evet, her iklimin ruhaniyeti kendisine denk gelen göğe göre tertip edilmiştir. Birinci iklim yedinci göğe denk gelecek şekilde devam eder.

Bunun izahı şudur: Ey kardeş, Yüce Allah'ın üzerinde bulunduğumuz bu yeryüzünde yedi iklim var ettiğini ve mümin olan kulları arasından
20 yedi kimseyi seçtiğini ve onları abdal olarak isimlendirdiğini, her bedele, Allah'ın varlığını o bedelle tuttuğu bir iklim verdiğini bilmelisin. Birinci iklime yedinci kat olan birinci gökten emir iner ve gezegeninin ruhaniyeti ona bakar. Bunu muhafaza eden bedel de İbrâhim Halîl'in (as) kalbi üzeredir. İkinci iklime ikinci gökten emir gelir ve büyük gezegeninin ruhaniyetin de ona bakar.²²⁴ Bunu muhafaza eden bedel,
25 Mûsâ'nın (as) kalbi üzerindedir. Üçüncü iklime üçüncü gökten emir iner ve gezegeninin ruhaniyeti ona bakar. Bunu muhafaza eden bedel de Hz. Muhammed'in (sav) desteğiyle Hârûn ve Yahyâ'nın (as) kalbi üzeredir.

224 Metinde diğer iklimlerden farklı olarak ينظر yerine يتزل fiili geçmektedir. Diğer nüshalar da dikkate alınarak bunun zühul olduğu değerlendirilerek tercüme edilmiştir (mütercim).

فإن قلت: فهل يزيد الأبدال وينقصون بحسب الشؤون التي يبدلها الحق تعالى أم هم على عدد واحد لا يزيدون ولا ينقصون؟

فالجواب: هم سبعة لا يزيدون ولا ينقصون وبهم يحفظ الله الأقاليم السبعة ومن شأنهم العلم بما أودع الله تعالى في الكواكب السيارة من الأمور والأسرار في حركاتها ونزولها في المنازل المقدرة. ٥

فإن قلت: فلم سموا أبدالاً؟

فالجواب: كما قاله الشيخ في الباب الثالث والسبعين: أنهم سموا أبدالاً لأن كل واحد منهم إذا فارق مكانه خلفه فيه شخص على صورته لا يشك الرائي أنه ذلك البديل.

١٠ فإن قلت: فهل ترتيب الأقاليم السبعة على صورة ترتيب السبع سموات بحيث يكون ارتباط الإقليم الأول بالسماء السابعة والثاني بالسماء السادسة وهكذا؟

فالجواب: كما قاله الشيخ في الباب الثامن والتسعين ومائة: نعم بكون روحانية كل إقليم مرتبة بالسماء المشاكلة له. فالإقليم الأول للسماء السابعة وهكذا.

وإيضاح ذلك: أن تعلم يا أخي أن الله تعالى جعل هذه الأرض التي نحن عليها سبعة أقاليم واصطفى من عباده المؤمنين سبعة سماهم الأبدال. وجعل لكل ١٥

بدل إقليمًا يمسك الله وجود ذلك الإقليم به فالإقليم الأول ينزل إليه من السماء

الأولى التي هي السابعة وينظر إليه روحانية كوكبها والبديل الذي يحفظه هو على

قلب الخليل إبراهيم عليه السلام، والإقليم الثاني ينزل الأمر إليه من السماء

الثانية وينزل إليه روحانية كوكبها الأعظم والبديل الذي يحفظه على قلب موسى

عليه السلام، والإقليم الثالث ينزل إليه الأمر الإلهي من السماء الثالثة وينظر إليه ٢٠

روحانية كوكبها والبديل الذي يحفظه على قلب هارون ويحيى بتأييد محمد ﷺ،

Dördüncü iklime bütün feleklerin kalbi olan dördüncü gökten ilâhî emir ve nehiy iner; büyük gezegeninin ruhaniyeti ona bakar. Bunu muhafaza eden bedel de İdrîs'in (as) kalbi üzeredir. O, şimdiye kadar ölmeyen kutubdur. Daha önce geçtiği gibi, kutubların nâibleri aramız-

5 dadır. Beşinci iklime beşinci gökten emir iner ve gezegeninin ruhaniyeti ona bakar. Bunu muhafaza eden bedel de Hz. Muhammed'in (sav) desteğiyle Yûsuf'un (as) kalbi üzeredir. Altıncı iklime altıncı gökten emir iner ve gezegeninin ruhaniyeti ona bakar. Bunu muhafaza eden bedel de Îsâ Rûhullah ve Yahyâ'nın (as) kalbi üzeredir. Yedinci iklime

10 dünya göğünden emir iner ve gezegeninin ruhaniyeti ona bakar. Bunu muhafaza eden bedel de Âdem'in (as) kalbi üzeredir. Şeyh şöyle demiştir: "Bu yedi abdalla, Mekke'de Hanbelîlerin Hatim arkasında bir araya geldim, onları bulduğum sırada orada rükû ediyorlardı. Onlara selâm verdim, onlar da bana verdiler ve onlarla konuştum. Onlardan daha

15 güzel yüzlü ve onlardan daha çok azîz celîl olan Allah'la meşgul olan hiç kimseyi görmedim. Onlara benzer olarak sadece Konya'da Sâkit er-Refref b. Sâkit el-Arş'ı gördüm. Bu zât (ra) Fârisî idi." Şeyh *el-Fütûhât*'ın 73. bâbında daire ehli olan velîlerle ilgili geniş bilgi vermiştir. Oraya bakabilirsiniz. **En doğrusunu Allah bilir.**

والإقليم الرابع ينزل إليه الأمر والنهي الإلهي من السماء الرابعة قلب الأفلاك كلها وينظر إليه روحانية كوكبها الأعظم والبدل الذي يحفظه على قلب إدريس عليه السلام، وهو القطب الذي لم يمت إلى الآن. والأقطاب فينا نوابه كما مر. والإقليم الخامس ينزل الأمر من السماء الخامسة وينظر إليه روحانية كوكبها وبالبدل الذي يحفظ الله به هذا الإقليم على قلب يوسف عليه السلام، بتأييد محمد ﷺ، والإقليم السادس ينزل الأمر إليه من السماء السادسة وينظر إليه روحانية كوكبها والبدل الذي يحفظه على قلب عيسى روح الله ويحيى عليهما السلام، والإقليم السابع ينزل الأمر إليه من السماء الدنيا وينظر إليه روحانية كوكبها والبدل الذي يحفظه على قلب آدم عليه السلام. قال الشيخ: وقد اجتمعت بهؤلاء الأبدال السبعة بمكة خلف حطيم الحنابلة حين وجدتهم يركعون هناك فلسمت عليهم وسلموا علي ١٠ وتحدثت معهم. فما رأيت أحسن منهم سمًا ولا أكثر شغلًا منهم بالله عز وجل وما رأيت مثلهم إلا سقيط الرفرف بن سقاط العرش بقونية وكان فارسياً، وقد أطل الشيخ الكلام على أصحاب الدوائر من الأولياء في الباب الثالث والسبعين من الفتوحات، فراجعه والله أعلم.

KIRK ALTINCI MEBHAS

Velîlerin İlham Vahyi ve Bunun Peygamberlerin Vahyi ile Diğerlerinden Farkı Hakkındadır

Bil ki peygamberlerin vahyi sadece Cebrâîl'in diliyle, uyanıkken ve şifahen gelmektedir. Evliyâyâ ise vahiy, ilham meleşinin diliyle gelmektedir. Bu Şeyh'in 285. bâbda dediği gibi, birkaç şekildedir: Bu bilgilerin bir kısmı, hayal âlemindeki mübeşşirât gibi hayal ile elde edilmektedir, bu uykudaki vahiydir. Bu durumda elde edilen vahiy de nâzil olan da alan da hayâldir. Bunun bir kısmı kişinin his (duyu) ve hayal ile ilişkisiz olarak vahyedileni kendisinde bulduğu mânadır [ve duyular vasıtasıyla gelmektedir]. Şöyle demiştir: “İlhâm, bazen yazılı olarak da olabilir. Bu tür ilham daha çok evliyâ için gerçekleşir. Ebû Abdullah Kadîb el-Bân (ö. 570/1174) ve İmâm Ahmed'in (ra) öğrencisi Bakî b. Mahled (ö. 276/889) gibi bazı zâtlara da bu şekilde vahiy gelmiştir. Ancak o bu konuda cemaatin en zayıfı olduğundan uykudan kalktığında bunu bir sayfaya yazılı olarak bulurdu.”

Soru: Varaka (sayfa) yazılı olan bu yazının Allah (cc) katından olduğunun alâmeti nedir ki velî bununla amel etsin?

Cevap: Şeyh'in 315. bâbda dediği gibi, “Bunun alâmeti, bu yazının değişmeden her yönden eşit bir şekilde okunabilmesidir. Sayfa her çevrildiğinde, bu çevrilmeye birlikte yazı da çevriliyordu.” Şeyh şöyle demiştir: “Metâfta bir fakire, cehennemden kurtulduğuna dair bu tarzda bir varak indirildiğini görmüştüm. İnsanlar bunu gördüklerinde, bunun insan yazısı olmadığını anlıyorlardı. Bu alâmet görüldüğünde, bu varak Allah'tandır. Ancak bize gelen şeriata uygun olmadıkça kendisiyle amel edilmez.” Şöyle demiştir: “Aynı şekilde kız öğrencilerimizden bir fakir de uykusunda Hak Teâlâ'nın kendisine bir varak verdiğini görmüştü. Uyandığına avucu kapalıydı kimse onun avucunu açamadı. Allah bana (İbnü'l-Arabî) o öğrenciye ‘eğer avucum açılırsa o varakayı yutacağım.’ diye kalbiyle niyet etmesini söylememi ilham etti. Bu telkine uyarak niyet edip elini ağzına yaklaştırdığında varak ağzına onun karşı koyamayacağı şekilde girdi.”

المبحث السادس والأربعون

في بيان وحي الأولياء الإلهامي والفرق بينه وبين وحي الأنبياء
عليهم الصلاة والسلام وغير ذلك

اعلم أن وحي الأنبياء لا يكون إلا على لسان جبريل يقظة ومشافهة وأما وحي
الـ ٥ الأولياء فيكون على لسان ملك الإلهام وهو على ضروب، كما قاله الشيخ في الباب
الخامس والثمانين ومائتين: فمنه ما يكون متلقى بالخيال كالمبشرات في عالم الخيال
وهو الوحي في المنام. فالمتلقى حينئذ خيال والنازل كذلك والموحي به كذلك.
ومنه ما يكون خيالاً في حس على ذي حس ومنه ما يكون معنى يجده الموحى إليه
في نفسه من غير تعلق حس ولا خيال ممن نزل عليه. قال: وقد تكون ذلك كتابة
ويقع هذا كثيراً للأولياء وبه كان يوحى لأبي عبد الله قضيب البان وغيره كبقية بن
١٠ مخلد تلميذ الإمام أحمد، لكنه كان أضعف الجماعة في ذلك، فكان لا يجده إلا بعد
القيام من النوم مكتوباً في ورقة، انتهى.

فإن قلت: فما علامة كون تلك الكتابة التي في الورقة من عند الله عز وجل حتى
يجوز للولي العمل بها؟

١٥ فالجواب: أن علامتها كما قاله الشيخ في الباب الخامس عشر وثلاثمائة: أن تلك الكتابة
تقرأ من كل ناحية على السواء لا تتغير، كلما قلبت الورقة انقلبت الكتابة لانقلابها. قال
الشيخ: وقد رأيت ورقة نزلت على فقير في المطاف بعثقه من النار على هذه الصفة، فلما
رأها الناس علموا أنها ليست من كتابة المخلوقين. فإن وجدت تلك العلامة فتلك الورقة
من الله عز وجل لكن لا يعمل بها إلا إذا وافقت الشريعة التي بين أظهرنا. قال: وكذلك
وقع لفقيرة من تلامذتنا أنها رأت في المنام أن الحق تعالى أعطاه ورقة، فانطبق كفها حين
٢٠ استيقظت فلم يقدر أحد على فتحها. فألهمني الله تعالى إني قلت لها: انوي بقلبك أنه إذا
فتح الله كفك أن تبطلعها. فنوت وقربت يدها إلى فمها فدخلت الورقة في فمها قهراً عليها.

Bunu nasıl bildiğimi bana sorduklarında, onlara dedim ki: Bana Allah'ın, hiç kimsenin muttali olmasını istemediği bilgi ilham edildi. Allah Teâlâ bana, Allah Teâlâ'nın levh-i mahfûz ve başka yerlerde yazdığı yazı ile yaratılmışların yazdığı yazı arasındaki farkı öğretti. Bu acayip bir ilimdir, onu
5 gördük ve şahit olduk.”²²⁵

Soru: Vahyin hakikati nedir?

Cevap: Şeyh'in *el-Fütûhât*'ın 73. bâbında dediği gibi, “Bunun hakikati ibare olmadan ibare yerine geçen işaretin kendisiyle gerçekleştiği şeydir. Zira ibare ile amaçlanan mânaya ulaşılır. Bu nedenle vahiy olan işaretin
10 aksine, “ibare” olarak isimlendirilmiştir. İşaret, işaret edilenin kendisidir. Vahiy ise ilk anlaşılan ve ilk anlatılandır. Bu yüzden anlamamanın (fehmi), anlatmanın (ifhâm) ve mefhûmun aynı (kendisi) olmasında şaşılacak bir şey yoktur. Ey kardeş, şayet bu inceliğin bilgisi sende gerçekleşmemişse, evliyânın ilhamı hakkındaki bilgiyi bilme konusunda hiçbir nasibin yok
15 demektir. Vahyin sürat olduğu ve zikrettiğimizden daha süratli bir şeyin olmadığını görmüyor musun?

Soru: İlham vahyinin velîlerin kalbine iniş şekli nedir?

Cevap: Bunun şekli şöyledir: Hak Teâlâ, evliyâsından birine bir şeyi vah-yetmek istediğinde o velînin kalbine o emrin sûretinde tecellî eder. Söz ko-nusu velî mücerred müşâhedesiyle bu tecellî ile Yüce Allah'ın ve nebîsinin
20 kelâmından anlatılan mânaları bilir. Bu durumda velî, şeriatla ilgili daha önce bilmediği bir bilgiyi nefsinde bulur. Bu, tıpkı Hz. Peygamber'in Yüce Allah'ın celâline yakışır bir şekilde ilâhî kudretle (el) vurulan darbeyi görüşü ve İsrâ gecesi süt içmek sûretiyle nefsinde meydana gelen ilmi görmesi gibidir.
25 Ayrıca evliyânın bir kısmı bunu hisseder, bir kısmı da hissetmemekle beraber daha sonra “Hatırıma şöyle şöyle geldi.” der ve kendisine gelenin kimden olduğunu bilmez. Ancak kendisine gelenin kimden olduğunu bilen, o anda onu şeytandan korumaya daha yetkindir. 312. bâbda bunu uzatmış, 352. bâbda da şöyle demiştir: “Bil ki Resûlullah'tan (sav) sonra teşrîi vahyin geldi-
30 ğine dâir ilâhî hiçbir haber gelmemiştir. Bizim için sadece ilham vahyi vardır.

²²⁵ İbnü'l-Arabî, *age*, XI, 97-98. Şa'rânî'nin naklinde olayın kahramanı bir kız öğrenci iken, *el-Fütûhât*'ta yaşlı bir kadın olarak tasvir edilmektedir. Ayrıca kadının elinde bulunan şeyin yazılı bir ağaç yaprağı olduğu belirtilmektedir. Hadisenin detaylarında bulunan farklılıkların nüsha farklarından kaynaklan-dığı düşünülmektedir.

فقالوا لي: بما عرفت ذلك فقلت: ألهمت أن الله تعالى لم يرد منها أن يطلع أحداً عليها. قال: وقد أطلعني الله على الفرق بين كتابة الله تعالى في اللوح المحفوظ وغيره وبين كتابة المخلوقين. وهو علم عجيب رأيناه وشاهدناه، انتهى.

فإن قلت: فما حقيقة الوحي؟

٥ فالجواب: كما قاله الشيخ في الباب الثالث والسبعين من الفتوحات: أن حقيقته هو ما تقع به الإشارة القائمة مقام العبارة في غير عبارة. إذ العبارة يتوصل منها إلى المعنى المقصود منها ولذا سميت عبارة بخلاف الإشارة التي هي الوحي فإنها ذات المشار إليه. والوحي هو المفهوم الأول والإفهام الأول. ولا عجب من أن يكون عين الفهم عين الإفهام عين المفهوم منه. فإن لم يحصل لك يا أخي معرفة هذه النكتة فليس لك نصيب من معرفة علم الإلهام الذي يكون للأولياء، ألا ترى أن الوحي هو ١٠ السرعة ولا أسرع مما ذكرناه، انتهى.

فإن قلت: فما صورة تنزل وحي الإلهام على قلوب الأولياء؟

١٥ فالجواب: صورته أن الحق تعالى إذا أراد أن يوحى إلى ولي من أوليائه بأمر ما تجلى إلى قلب ذلك الولي في صورة ذلك الأمر فيفهم من ذلك الولي التجلي بمجرد مشاهدته ما يريد الحق تعالى أن يعلم ذلك الولي به من تفهيم معاني كلامه أو كلام نبيه، فهناك يجد الولي في نفسه علم ما لم يكن يعلم من الشريعة قبل ذلك كما وجد النبي، العلم في الضربة باليد الإلهية كما يليق بجلاله تعالى وكما وجد العلم في شربة اللبن ليلة الإسراء ثم إن من الأولياء من يشعر بذلك ومنهم من لا يشعر بل يقول وجدت كذا وكذا في خاطري ولا يعلم من أتا به. ٢٠ ولكن من عرفه فهو أتم لحفظه حينئذ من الشيطان. وأطال في ذلك في الباب الثاني عشر وثلاثمائة. وقال في الباب الثاني والخمسين وثلاثمائة: اعلم أنه لم يجيء لنا خبر إلهي أن بعد رسول الله ﷺ، وحي تشريع أبداً إنما لنا وحي الإلهام.

Yüce Allah ‘Sana ve senden öncekilere vahyetti.’²²⁶ buyurmuş, ancak ondan sonrası için vahiyden kesinlikle söz etmemiştir. Ancak Hz. Peygamber’den (sav) önce vahiy alan Hz. Îsâ hakkında sahih haberler vardır. Buna göre Hz. Îsâ âhir zamanda indiğinde bizden; yani bizim şeriatımızdan, sünnetimizden başkasına iman etmeyecektir. Ancak nüzul ettiğinde, bu ümmetin havassından olanlarına olduğu gibi ona da ilham vardır ve buna ek olarak tam bir keşfe sahiptir.”

Soru: O hâlde ilham ilâhî bir haber midir?

Cevap: Evet, bu da ilham edilenin görmediği bir melek eliyle Allah’ın Teâlâ’nın kuluna verdiği bir haber olması hasebiyle böyledir.

Soru: İlham hiç kimsenin aracılığı olmadan mı gerçekleşir?

Cevap: Evet, bazen her insan ile Rabb’i (cc) arasında olan vech-i hâs (özel yön) üzerinden kuluna ilham eder. Bu durumda ilham meleği bunu bildirmez. Ancak insanların bu vechi hemen inkâra kalkıştıkları anlaşıl-
maktadır. Nitekim Hz. Musâ’nın (as) Hızır’ı (as) inkâr etmesi bu kabîl-
dendir. Musâ (as) bu inkârında mazurdur; çünkü peygamberler, şeriatla-
rının hükümlerini sadece meleğin elinden almaya alıştırdılar. O, başka bir
yöntemle gelen bir şeriatı bilmemektedir. Bununla nebî ve resullerin, ken-
dilerine vahiy geldiğinde, meleği baş gözüyle gördükleri anlaşılmaktadır.
Resulün dışındakiler ise meleğin etkisini hissederler ama onu göremezler.
Allah Teâlâ dilediği kimseye melek vasıtasıyla ilham eder yahut vasıtayı
ortadan kaldırarak ilhamı ona vech-i hâs üzerinden verir. Bu, sahibi için
bir muhafaza hâsıl olduğundan, ilkâ etmenin en üstünü ve en şereflişidir.
Bunda resul ile velî bir araya gelir.

Soru: İlhamın kuldaki mahalli neresidir?

Cevap: Onun kuldaki mahalli nefstir. Yüce Allah “Ona günahını da tak-
vâsını da ilham etti.”²²⁷ buyurmuştur. Yani Yüce Allah nefse yapması için
değil, bilmesi ve korunması için günahını; bilmesi ve amel etmesi için de
takvâsını ilham etmiştir. Bu ilâmî (haber veren) bir ilhamdır. Durum, ha-
kikatlerle ilgili bilgisi olmayan kimsenin zannettiği gibi değildir. Yüce Al-
lah “Ona (nefse) aldanan kaybetmiştir.”²²⁸ buyurmaktadır. “Dess (dessâhâ)”
kelimesi birbirine girerek gizli bir şekilde karıştırma anlamına gelmektedir.

226 Zümer, 39/65.

227 Şems, 91/8.

228 Şems, 91/10.

قال تعالى: ﴿وَلَقَدْ أَوْحِيَ إِلَيْكَ وَإِلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكَ﴾ [الزمر: ٦٥] ولم يذكر أن بعده وحيًا أبدًا. وقد جاء الخبر الصحيح في عيسى عليه السلام، وكان ممن أوحى إليه قبل رسول الله ﷺ، أنه إذا نزل آخر الزمان لا يؤمن إلا بنا أي: بشريعتنا وستتنا مع أن له الكشف التام إذا نزل زيادة على الإلهام الذي يكون له كما لخواص هذه الأمة.

فإن قلت: فإذن إلهام خبر إلهي؟

فالجواب: نعم. وهو كذلك إذ هو إخبار من الله تعالى للعبد على يد ملك مغيب عن الملهم.

فإن قلت: فهل يكون إلهام بلا واسطة أحد؟

فالجواب: نعم، قد يلهم العبد من الوجه الخاص الذي بين كل إنسان وبين ربه عز وجل. فلا يعلم به ملك الإلهام لكن علم هذا الوجه يتسارع الناس إلى إنكاره. ومنه إنكار موسى على الخضر عليهما الصلاة والسلام وعذر موسى في إنكاره أن الأنبياء ما تعودوا أخذ أحكام شرعهم إلا على يد ملك لا يعرف شرعًا من غير هذه الطريق. فعلم أن الرسول والنبي يشهدان الملك ويرياه رؤية بصر عند ما يوحى إليهما. وغير الرسول يحس بأثره ولا يراه فليهمه الله تعالى بواسطته ما شاء أن يلهمه أو يعطيه من الوجه الخاص بارتفاع الوسائط. وهو أجل الإلقاء وأشرفه إذا حصل الحفظ لصاحبه ويجتمع في هذا الرسول والولي أيضًا.

فإن قلت: فما محل الإلهام من العبد؟

فالجواب: محله من العبد هو النفس. قال تعالى: ﴿فَالْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا﴾ [الشمس: ٨] أي: أن الله تعالى ألهم النفس فجورها لتجتنبه وتعلمه لا لتعمل به وألهمها تقواها لتعمل به وتعلمه. فهو إلهام إعلام لا كما يظنه من لا علم له بالحقائق. ولذلك قال تعالى: ﴿وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّيْهَا﴾ [الشمس: ١٠] والدس هو إلحاق خفي بازدهام.

Bu aldanan cahil, günahla birlikte olan ameli takvâ ile birlikte olan amele karıştırmakta ve ayırt edilecek yeri ayırt etmeyerek hataya düşmektedir. Şöyle demiştir: Hata etmesinin sebebi, şariat terâzîsini elinden atmasıdır; eğer bu terâzî elinde olsaydı, takvâ ile emredildiğini ve günahlardan nehyedildiğini görecekti ve böylece her iki şey kendisine apaçık belirecekti.

Soru: Gazzâlî bazı kitaplarında, vahyin peygamberlerin kalbine inişi ile velîlerin kalbine inişi arasındaki farkın meleğin inişi olduğunu zikretmiştir. Velîye ilham edilir ve kesinlikle melek ona inmez, nebi için vahiy söz konusu olduğunda ona meleğin indirmesi zorunludur.²²⁹ Bu, doğru mudur?

Cevap: Şeyh'in 364. bâbda dediği gibi, "Bu yanlış bir kanaatten ibarettir. Doğru olan ise şudur; ikisi arasındaki fark, meleğin indirdiği şeyin mâhiyeti ile ilgili olup, meleğin inmesi ile ilgili değildir. Zira meleğin resule indirdiği şey, o resule tâbi olan velîye indirdiğinin aksinedir. Melek, tâbi olan velîye peygamberine ittibâ etmeyi emretmek ve âlimlerin zayıf olduğunu söylediği bir hadis gibi onun ilminin tahkik etmediği şeylerden getirdiklerini anlamasını sağlamaktan başka bir şeyi indirmez. Söz gelimi ilham meleği (o hadisin) sahih olduğunu haber verir. Velî mutlak olarak değil, kendi nefsiyle ilgili ehlullahın bildiği bir kısım şartlar dâhilinde o bilgiyle amel eder. Bazen melek, velîye kendisinin saadet ehlinden olduğu müjdesini de indirebilir. Yüce Allah'ın 'Rabb'imiz Allah'tır, diyen ve sonra da dosdoğru olanlar.'²³⁰ âyetinde buyurduğu gibi. Her ne kadar bu, ölüm ânında olur ise de Allah Teâlâ dilediği kulları için bunu ta'cîl edebilir." Şeyh şöyle demiştir: "Gazzâlî ve başkalarının meleğin velîye inmesini inkâr etmekle hataya düşmelerinin sebebi, onların bunu tatmamış olmaları ve bütün makamlara girdiklerini zannetmeleridir. Onlar, bu yüksek makamı kendileri için zannettiklerinden ve kendilerine ilham meleğinin inmediğini gördüklerinden bunu inkâr ettiler ve sadece peygamberlere özel olduğunu söylediler. Zevkleri sahih, hükümleri bâtıldır. Oysa bunu menedenler, sikânın eklemesinin makbul olduğunu söylemektedirler. Ehlullahın tamamı ise sikâdır." Şöyle demiştir "Ebû Hâmid gibileri, zamanlarında ehlullahtan bir kâmil ile bir araya gelselerdi ve o, kendilerine, velîye meleğin indiğini haber verseydi şüphesiz bunu kabul edip inkâr etmezlerdi." Şöyle demiştir: "İlhâm meleği bize sayısız ilimleri indirdi. Bunu, bizim görüşümüzde olmayan birçok topluluk da bize söyledi ve bize döndüler. Allah'a hamd olsun."

229 Gazzâlî, *İhyâu Ulûmî'd-Dîn* (trc. Ahmed Serdaroğlu), İstanbul 1394/1974, I, 141.

230 Fussilet, 41/30.

فقد ألحق هذا الجاهل العمل بالفجور بالعمل بالتقوى وما فرق في مواضع التفريق فأخطأ. قال: وسبب خطئه رميه ميزان الشريعة من يده ولو أن الميزان كانت في يده لرأى أنه أمور بالتقوى منهى عن الفجور فتبين له الأمران معًا.

فإن قلت: قد ذكر الغزالي في بعض كتبه أن من الفرق بين تنزل الوحي على قلب الأنبياء وتنزله على قلوب الأولياء نزول الملك. فإن الولي يلهم ولا ينزل عليه ملك قط؛ والنبي لا بد له في الوحي من نزول الملك به. فهل ذلك صحيح؟

فالجواب: كما قاله الشيخ في الباب الرابع والستين وثلاثمائة: إن ذلك غلط والحق أن الكلام في الفرق بينهما إنما هو في كيفية ما ينزل به الملك لا في نزول الملك. إذ الذي ينزل به الملك على الرسول أن النبي خلاف ما ينزل به الملك على الولي التابع. فإن الملك لا ينزل على الولي التابع إلا بالاتباع لنبيه وبإفهام ما جاء به

مما لم يتحقق له علمه كحديث قال العلماء بضعفه مثلاً. فيخبره ملك الإلهام بأنه صحيح. فللولي العمل به في حق نفسه بشروط يعرفها أهل الله عز وجل لا مطلقاً وقد ينزل الملك على الولي ببشرى من الله بأنه من أهل السعادة. كما قال تعالى في: ﴿الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا﴾ [فصلت: ٣٠] وإن كان إنما يقع عند الموت

فقد يعجل الله تعالى به لمن يشاء من عباده. قال الشيخ: وسبب غلط الغزالي وغيره في منع تنزل الملك على الولي عدم الذوق وظنهم أنهم قد عموا بسلوكهم جميع المقامات. فلما ظنوا ذلك بأنفسهم ولم يروا ملك الإلهام نزل عليهم أنكروه وقالوا ذلك خاص بالأنبياء. فذوقهم صحيح وحكمهم باطل مع أن هؤلاء الذين منعوا

قائلون بأن زيادة الثقة مقبولة وأهل الله كلهم ثقات. قال: ولو أن أبا حامد وغيره

اجتمعوا في زمانهم بكامل من أهل الله وأخبرهم بتنزل الملك على الولي لقبولوا ذلك ولم ينكروه. قال: وقد نزل علينا ملك الإلهام بما لا يحصى من العلوم وأخبرنا بذلك

جماعات كثيرة ممن كان لا يقول بقولنا: فرجعوا إلينا، فله الحمد.

Soru: İlham meleği, herhangi bir velîye bir emir veya nehiy indirir mi?

Cevap: Şeyh'in 310. bâbda dediği gibi, "Bu imkânsızdır. İlham meleği, nebîden başkasına hiçbir emir veya nehiy indirmez. Evliyâ için ise sadece mübeşşirât vahyi vardır ki bu da ilgili şahsın gördüğü veya kendisine gösterilen sâlih rüyadır ve bu çoğu zaman haktır ve vahiydir. Zira bu mübeşşirât, şeytanın etkilemesine karşı korunmuş (mâsum) değildir."

Soru: Mübeşşirât vahyi, uykuda olduğu gibi, uyku dışında da olur mu?

Cevap: Evet, olur. Ancak her hâlükârda duyuda değil de duyu ve hayalle görülen rüyadır. Hayal edilen (mütehayyel) ise bazen kuvveye dâhil olandır, bazen ruhanînin temessül ettiği dumandandır ya da sûfiler tarafından bilinen tecellîdir. Mizaç doğru ve hakkı kabul etmeye hazır ise, hakiki bir hayaldir. Şeyh bu konuda sözü uzatmıştır.

Soru: Bazılarına yaptığı herhangi bir şeyle ilgili olarak itiraz edildiğinde, "Ben bu işi sadece Allah Teâlâ'dan bir emir ile yaptım." diyor. Bu tıpkı efendim Abdülkâdir el-Cîlî'den (ra) nakledilen 'Bu ayağım Allah Teâlâ'nın her velîsinin boynu üzeredir.' sözü gibidir. O, bu sözü ancak Hak kendisine bunu emrettikten sonra söylemiştir. Peki böyle bir durum sahih olur mu?

Cevap: Bu şekildeki emir doğru değildir. Belki de bunu nakleden, izin ile emri karıştırmıştır. Zira izin, şer'an emir için değil de mubah için sözkonusudur. Ama emir yeni bir teşrî olup, muhalefet edenin isyanını gerektirir. Anla! Şeyh Muhyiddin *el-Fütûhât*'ın 22. bâbında şöyle demiştir: "Velîlerden kim Allah Teâlâ'nın kendisine bir şeyi emrettiğini söylerse o [meseleyi] karıştırmıştır. Zira emir, kelâmın kısım ve sıfatı kapsamındadır. Bu kapı ise teşrî açısından evliyaya kapalıdır."

Bunun izahı şudur: İlâhî mertebede hiçbir teklifi emir yoktur ki meşrû kılınmış olmasın. Velîlere kalan ise sadece bu emirleri dinlemektir/itaat etmektir. Peygamberler kendilerine bir şeyi emrettiğinde, onlar için münâcât ve varlıklarının her tarafına yayılan bir lezzet vardır, başka bir şey yoktur. Münâcâtta emir ve nehyin olmadığı, bunun bir anlatma (hadîs) ve konuşma (semer) olduğu bilinmektedir. Keşif ehlinde, kendisine Muhammedî-şer'î ve teklifi emre muhalif bir ilâhî emrin geldiğini iddia eden herkes, işi karıştırmıştır [şeytandan gelen bir şeyi Allah'tan gelen ilham zannetmiştir]. Her ne kadar işittiğini söylerken doğru söylüyor ise de durumu budur.

فإن قلت: فهل ينزل ملك الإلهام على أحد من الأولياء بأمر أو نهى؟

فالجواب: أن ذلك ممتنع كما قاله الشيخ في الباب العاشر وثلاثمائة فلا ينزل ملك الإلهام على غير نبي بأمر ونهي أبدًا. وإنما للأولياء وحي المبشرات وهو الرؤيا الصالحة يراها الرجل أو ترى له. وهي حق ووحى غالبًا لأنها غير معصومة.

فإن قلت: فهل يكون وحي المبشرات في غير النوم كما هو في النوم؟

فالجواب: نعم. وعلى كل حال، فهي رؤيا بالخيال وبالحس لا في الحس. والمتخيل قد يكون من دخل في القوة وقد يكون من بحار تمثيل روحاني أو هو التجلي المعروف عند القوم إذا كان القوم مستقيماً مهيناً للحق وهو خيال حقيقي. وأطال الشيخ في ذلك.

فإن قلت: إن بعضهم يقول: إذا اعترضوا عليه في فعله أمراً من الأمور ما فعلت ذلك إلا بأمر من الله تعالى، كما نقل عن سيدي عبد القادر الجيلي، أنه ما قال قلمي على عنق كل ولي لله تعالى إلا بعد أمر الحق له بذلك، فهل ذلك صحيح؟

فالجواب: الأمر بذلك غير صحيح، ولعل الناقل لذلك اشتبه عليه الإذن بالأمر. إذ الإذن يطلق على المباح شرعاً بخلاف الأمر. فإنه تشريع جديد يقتضي عصيان من خالفه، فافهم. وقد قال الشيخ محيي الدين في الباب الثاني والعشرين من الفتوحات: من قال من الأولياء إن الله تعالى أمره بشيء فهو تلبيس لأن الأمر من قسم الكلام وصفته. وهذا باب مسدود دون الأولياء من جهة التشريع.

وإيضاح ذلك: أنه ليس في الحضرة الإلهية أمر تكليفي إلا وهو مشروع فما بقي للأولياء إلا سماع أمرها فإذا أمرهم الأنبياء بشيء كان لهم المناجاة واللذة السارية في جميع وجودهم لا غير، ومعلوم أن المناجاة لا أمر فيها ولا نهى إنما حديث وسمر. وكل من قال من أهل الكشف: إنه مأمور بأمر إلهي مخالف لأمر شرعي محمدي تكليفي فقد التبس عليه الأمر، وإن كان صادقاً فيما قال إنه سمعه.

Zira Allah'ın bir velisinin kalbinden perdeyi kaldırması ve Allah'ın ona Muhammedî bir mazhariyet vermesi, onun da bu sayede Allah'ın Hz. Muhammed'e (sav) verdiği emir ve nehyi işitmesi mümkündür. O da Hak Teâlâ'nın böyle olduğunu zanneder. Oysa Hz. Muhammed'in (sav) ruhu konuşmuştur. Bu durum yeni bir teşrî değil, şer'î hükümleri tanıtmaya bağlamındadır. Zira teşrî kapısı Hz. Muhammed'in (sav) vefatıyla kapanmıştır.

Soru: O hâlde beşâir (müjdeleme) vahyi daha geniş ve daha fazla mıdır?

Cevap: Evet, mübeşşirât vahyi daha geneldir, zira bu her insanın Rabb'i (cc) ile arasındaki özel bir vahiydir. Kul bununla sırrında secde hâlinde ve başkaca bir hâlde Rabb'ine münâcâtta bulunur, kendisine Allah Teâlâ'dan daha yakın hiç kimseyi bulmaz. Bu vahiy Allah Teâlâ'dan bazı sadık insanlara destektir. Mübeşşirât vahyi, bir melek vasıtasıyla olabildiği gibi [melek olmadan da meydana gelebilir]. Ancak nübüvvetin niteliği vasıta ve onda mutlaka meleğin bulunması gerekir. Mübeşşirâtta ise durum böyle değildir ve ârif kendisine mübeşşirât gelmeye devam ettiği hâlde, geçirdiği (kaybettiği) herhangi bir [şer'î] emre aldırılmaz. Şeyh 323. bâbda mübeşşirâtla ilgili geniş bilgi vermiştir. 268. bâbda ise şöyle demiştir: “Bil ki velîlerin vahyi ile peygamberlerin (as) vahyi arasındaki fark, evliyânın, nebî ve resullerin aksine ruhların kalplerine indiğini müşâhede etmeleridir. Ancak peygamberin aksine inen meleği görmezler. Eğer velî meleği müşâhede ederse onun ilkâ ettiği ilhamı şuhûd hâlinde müşâhede edemez. Eğer ilkâ ettiğini müşâhede ederse meleği müşâhede edemez, ancak müşâhede etmeden onun melekten olduğunu bilir. Meleği görme ve ondan kendisine ilkâ edilmesi bir araya gelmez. Her ikisini birden müşâhede etmek için nebî veya resul olmak gerekir. Bununla peygamber ile velînin arası tefrik edilir.”

“Yüce Allah, şer'î hükümleri indirme kapısını kapatmış, ancak ruhanî bir tenezzül ile velîlerinin kalbine, bunlar hakkında bilgiyi indirme kapsını kapatmamıştır. Bu, velîlerin vâris oldukları peygamberler gibi, Rablerine dua ederken bir basîret üzere olmaları ve bununla Rablerine dua etmeleri içindir. Bu nedenle Yüce Allah 'De ki: İşte bu benim yolumdur. Ben, ne yaptığımı bilerek Allah'a çağırıyorum, ben ve bana uyanlar (bunu yapıyoruz).' buyurmuştur.²³¹ Bu, hiçbir töhmetin karışmayacağı bir alıştır.

231 Yûsuf, 12/108.

قال: ويمكن أن بعض الأولياء يكشف الله عن قلبه الحجاب وقيم الله تعالى له مظهرًا محمديًا فيسمع فيه أمر الحق ونهيه لمحمد ﷺ، فيظن أن الحق تعالى كما هو وإنما كلم روح محمد ﷺ، فيكون ذلك من باب التعريف بالأحكام الشرعية لا شرعًا جديدًا. فإن ذلك باب قد أغلق بموت رسول الله ﷺ، انتهى.

٥ فإن قلت: فإذا نحي البشائر هو الأعم الأغلب؟

فالجواب: نعم إذ هو الوحي الخاص الذي بين كل إنسان وبين ربه عز وجل فيناجيه منه في سره حال سجوده وغيره، فلا يجد أحدًا أقرب إليه من الله تعالى، ذلك تأييد من الله تعالى لبعض الصادقين وقد يكون وحي البشائر أيضًا بواسطة ملك. ولكن النبوة من شأنها الوساطة فلا بد من الملك فيها. والمبشرات ليست كذلك. فالعارف لا يبالى بما فاتته من الأمر مع بقاء المبشرات عليه. وأطال الشيخ في ذلك في الباب الثالث والعشرين وثلاثمائة. وقال في الباب الثامن والستين ومائتين: اعلم أن الفرق بين وحي الأولياء ووحى الأنبياء عليهم الصلاة والسلام أن الأولياء يشاهدون تنزل الأرواح على قلوبهم لكن لا يرون الملك النازل بخلاف النبي والرسول، فإن شهد الولي الملك لا يشهد إلقاءه عليه حال شهوده وإن شهد الإلقاء لا يشهد الملك. فيعلم أنه من الملك من غير شهود له فلا يجمع بين رؤية الملك والإلقاء منه إليه إلا نبي أو رسول. وبهذا يفرق بين الرسول والولي.

وقد أغلق الله تعالى باب التنزل بالأحكام الشرعية، وما أغلق باب التنزل به بالعلم بها على قلوب أوليائه الذي هو التنزل الروحاني بالعلم. وذلك ليكون الأولياء على بصيرة في دعائهم إلى الله بها كما كان مورثهم ﷺ، ولذلك قال تعالى: ﴿قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي أَدْعُو إِلَى اللَّهِ عَلَى بَصِيرَةٍ أَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِي﴾ [يوسف: ١٠٨]. فهو آخذ لا يعرق إليه تهمة.

٥

١٠

١٥

٢٠

Cüneyd ehlullahın ilmini övme bağlamında şöyle demiştir: ‘İnsanların bildiği bilgi hakkındaki zannın nedir? Onda töhmet vardır. Bunların (velîlerin) dışındakiler için, ilim sahibi ne fûrûda ne de usulde bir basîret üzeredir. Fûrûda te’vil ihtimali vardır. Usulde ise delili inceleyen kimseye nefsinden veya başkasından delile dair bir şüphe yahut düşünce karıştığında bu noksanlık sebebiyle delilini töhmet altında bırakır. Oysa bundan önce bunun kesin olduğunu düşünüyordu. Ehlullahın tamamı ise basîret ehlidir ve ilimlerinin tamamı da hakka’l-yakîn türündendir. Yani kalpte tam olarak yerleşir ve hiçbir şey onu bulunduğu yerden sarsamaz.’ Sakin ve sabit olduğu zaman “Su havuza yerleşti.” denilir. Orada onun için sükûn ve istikrar hâsıl olur, tereddüt, evhâmlar ve zanlar izâle olur. Bu sükûn ve istikrar eğer nefse ve akla izâfe edilirse ona ilmü’l-yakîn denilir. Ruhanî bir ruha izâfe edilirse “aynü’l-yakîn” denilir. Hakîki kalbe izâfe edilirse “hakku’l-yakîn”, vücûdî sırra izâfe edilirse “hakikatü hakki’l-yakîn” denilir.

38. bâbda şöyle demiştir: “Allah Teâlâ’nın Resûlullah’tan (sav) sonra risâlet kapısını kapatması velîlerin tattığı en acı şeylerdendi. Böylece kendileri ile onları Allah Teâlâ’ya [eriştiren] vasıta arasındaki vuslat bağı kopmuş oldu. Hak Teâlâ onlara merhamet etti, sıkıntılarını gidermek için kendi isimlerinden biri olan ‘Velî’ ismini onlara dâimî olarak bıraktı.” Şöyle demiştir: “Bu nedenle Yüce Allah bu ismi Resûlullah’tan (sav) kaldırmıştır. Onu teşrif etmek ve isimlendirme konusunda Hak Teâlâ’dan ayırt edilmesi için Allah’a yakışmayan ‘abd’ ve ‘resul’ isimleriyle isimlendirmiştir. Ancak onu ‘raûf’ ve ‘rahîm’ olarak nitelemesi, özel bir yöntemle Allah katındaki şerefini beyan ederek özel bir kavmin (melekler) ona gıpta etmesi için, Allah Teâlâ’dan bir ödüldür.” Şöyle demiştir: “Resûlullah (sav) ümmetinden bazılarının, vahiy ve risâletin kesilmesinin kâsesinden yudumladıklarını bildiği için, ümmetin has olanlarına risâletten bir pay bırakarak, bununla kul ve ona (sav) tâbi olmalarını sağladı. Zira kul için en şerefli makam, Allah’a kul olmasıdır. Bu nedenle ‘Buradakiler burada olmayanlara bildirsin.’ buyurdu. ‘Resul’ isminin kapsamına girmeleri için, onlara tebliğ etmelerini emretti. Zira risâlet kula mahsustur. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur ‘Sözümü işitip onu anlayan ve işittiği gibi gereğini yerine getirene Allah merhamet etsin.’

قال الجنيد في معرض الثناء على علم أهل الله تعالى: فما ظنك بعلم الناس؟ فيه تهمة. فإن علم غيرهم لا يكون صاحبه على بصيرة لا في الفروع ولا في الأصول. أما في الفروع فللاحتمال في التأويل وأما في الأصول فلما يتطرق إلى الناظر في الدليل من الدخل عليه فيه من نفسه وغيره فهو يتهم لديه لهذا الخل. وقد كان يقطع به قبل ذلك. وأهل الله تعالى كلهم أهل بصائر وعلمهم كله من حق اليقين. أي: حق ٥ استقراره في القلب فلا يزلزله شيء عن مقره. يقال: قر الماء في الحوض إذا استقر. وهناك يحصل له الكون والاستقرار ويزول التردد والأوهام والظنون. وهذا الكون والاستقرار إن أضيف إلى النفس والعقل يقال له: علم اليقين. وإن أضيف إلى الروح الروحاني يقال له عين اليقين. وإن أضيف إلى القلب الحقيقي يقال له حق اليقين. وإن أضيف إلى السر الوجودي يقال له حقيقة حق اليقين، انتهى. ١٠

وقال في الباب الثامن والثلاثين: لما أغلق الله تعالى باب الرسالة بعد رسول الله ﷺ، كان ذلك من أشد ما تجرعت الأولياء مرارته لانقطاع الوصلة بينهم وبين من يكون واسطتهم إلى الله تعالى. فرحمهم الحق تعالى بأن أبقى عليهم اسم الولي الذي هو جملة أسمائه تعالى جبراً لمصيبتهم. قال: ولذلك نزع الله تعالى هذا الاسم من رسول الله ﷺ، وسماه بالعبد والرسول اللذين لا يليقان بالله شرفاً له، أن يزاحم الحق تعالى في التسمية. وأما وصفه، برؤوف رحيم فلذلك خلعة من الله تعالى بيئاً لشرفه من الله على وجه خاص ليغبط به قومًا خاصين. قال: ولما علم رسول الله ﷺ، أن في أمته من تجرع كأس انقطاع الوحي والرسالة جعل لخواص أمته نصيباً من الرسالة ليكونوا بذلك عبيدًا تبعاً له، إذ أشرف مقام يضاف إلى العبد كونه عبدًا لله عز وجل. فقال: ليلغ الغائب، فأمرهم بالتبليغ ليصدق عليهم اسم الرسل إذ الرسالة ٢٠ مخصوصة بالعبد. وقال: «رحم الله امرأ سمع مقالتي فوعاها فأداها كما سمعها».

Yani peygamberler nasıl Rablerinin kelâmını, vasıtalı yahut vasıtasız olarak Allah'ın onlara ilkâ ettiği lafızla tebliğ ettilerse onlar da hiçbir tasarrufta bulunmadan harf harf tebliğ etsinler. Bu dereceye ve Resûlullah'ın (sav) merhamet duasına, sadece onun hadislerini hiçbir ekleme yapmadan işittikleri lafızlarla rivayet edenler ulaşır. Hadisi mânayla rivayet eden kimse, kendi nefsinin elçisiymiş gibi, anlayışını bize nakletmektedir. Kıyamet günü peygamberlerin safında, sadece bir âyet ve hadislerle ilgili vahyi, işittiği lafızlarla tebliğ edenler haşredilir. Sahâbe vahyi, lafızlarıyla naklettiklerinde Resûlullah'ın elçileridir. Tâbiûn da sahâbenin elçisidir ve bu kıyamete kadar her nesilde böylece devam eder. İstersek bize tebliğ eden kimseye Allah'ın elçisi, istersek kendisinden naklettiği kimsenin elçisi deriz. Resûlullah'a (sav) Cibrîl ya da herhangi bir melek haber verdiği hâlde, ona Cibrîl'in elçisi ya da şu meleğin elçisi demediğimiz için, vasıtayı hafzetmeyi câiz görmekteyiz.” Bunu uzunca anlattıktan sonra şöyle demiştir: “Böylece kulun velî olarak isimlendirilmesi, bu isim miktarınca onun kulluğunu eksiltir. Her kim bir velînin ubûdiyyetinin eksiltilmesini arzu etmezse onu muhaddes olarak isimlendirsın, bu onun için velî isminden daha evlâdır.”

Soru: Bütün velîler kendilerine nâzil olan ruhu tanırlar mı?

Cevap: Bütün velîler bunu bilmez. Bazıları kalbine inen ilimleri görür ve kâhin, medyum/falci, havâtır ve ifhâm ehli olanlarda olduğu gibi, bunun kimden geldiğini bilmez. Bunların tamamı kalplerine inen ilmi bilir, ancak hakîki anlamda bunun kim tarafından kendilerine getirildiğini bilmez. Havas ise kimin getirdiğini bilir. Bu nedenle edeple kabul eder ve ondan edebi alırlar. Allah onların tamamından razı olsun. Şeyh 73. bâbda Hakîm et-Tirmizî'nin sorularını cevaplarken şöyle demiştir: “Ehlullah arasından muhaddes olanlara has olan özelliklerden biri de sahip oldukları arınmışlıktan (safâ) dolayı Hak Teâlâ'nın kendi nefislerinde, kendileriyle konuşmasını bilmeleridir. Oysa başkaları bunu bilmezler.” Muhaddeslerin başının Ömer b. Hattâb (ra) olduğunu söylemiştir. Ümmetin diğer bütün mensupları, bu konuda onun vârisidir.

Soru: Velîyi, kendisine gelen ilham vahyini karıştırmaktan (telbis) kim muhafaza etmektedir?

يعني: حرفاً بحرف من غير تصرف فيما يبلغه. كما تبلغ الرسل كلام ربها باللفظ الذي يليه الله إليهم بواسطة أو غيرها. وما فاز بهذه الدرجة وبدعاء رسول الله ﷺ له بالرحمة، إلا الذين يروون أحاديثه بالألفاظ التي سمعوها من غير زيادة لفظ، فإن من يروي الحديث بالمعنى إنما ينقل إلينا صورة فهمه هو فكأنه رسول نفسه ولا يحشر يوم القيامة في صفوف الرسل إلا من بلغ الوحي من كتاب أو سنة بلفظه كما سمعه، ٥ فالصحابة إذا نقلوا الوحي على لفظة رسل رسول الله، والتابعون رسل الصحابة. وهكذا جيلاً بعد جيل إلى يوم القيامة. فإن شئنا قلنا في المبلغ إلينا إنه رسول الله وإن شئنا أضفناه لمن بلغ عنه وإنما جوزنا حذف الوساطة لأن رسول الله ﷺ، كان يخبره جبريل أو ملك من الملائكة ولا نقول فيه رسول جبريل ولا رسول ذلك الملك. وأطال في ذلك ثم قال: فعلم أن تسمية العبد بالولي ينقص من عبوديته بقدر هذا الاسم. فمن أراد أن لا ينقص ولياً من مقام عبوديته فليسمه محدثاً بفتح الدال المهملة، فإنه أولى به من اسم الولي، انتهى.

فإن قلت: فهل جميع الأولياء يعرفون الروح النازل عليهم؟

فالجواب: ليس كل الأولياء يعرفون ذلك. فيرى أحدهم العلوم النازلة على قلبه ولا يدري عمن جاءته يقع للكهنة وأصحاب الزجر وأصحاب الخواطر وأهل الإفهام. ١٥ فكل هؤلاء يجدون العلم في قلوبهم ولا يعرفون من جاءهم به حقيقة. والخواص يعرفون من جاءهم ولذلك يتلقونه بالأدب ويأخذون عنه الأدب رضي الله عنهم أجمعين. وقد قال الشيخ في الباب الثالث والسبعين في الأجوبة عن أسئلة الحكيم الترمذي: اعلم أن مما اختص به المحدثون من أهل الله كونهم يعرفون حديث الحق تعالى معهم في نفوسهم لما هم عليه من الصفاء وغيرهم لا يعرف ذلك، قال ورأس المحدثين عمر بن الخطاب، والناس كلهم من الأمة ورثته في ذلك.

فإن قلت: فمن يحفظ الولي من التلبيس عليه فيما يأتيه من وحي الإلهام؟

Cevap: Bu, alâmetlerle bilinir. Kendisiyle Allah arasında bu konuda bir alâmet bulunan kimse, meleğin getirdiği ilham vahyini, bâtil olan şeytanın vahyinden ayırır ve karıştırmadan (telbîs) korunur. Ancak bu makamda bulunanların sayısı azdır. Şeyh 283. bâbda şöyle demiştir: “Ebû Hâmid el-Gazzâlî ve İşt vadisinde bulunan İbn Seydelûn gibi ehlullahtan bazılarının yaptığı hatalardan biri de ‘Velî, unsurlar âleminden yükselip göklerin kapıları kalbine açıldığında, karıştırmaktan (telbîs) muhafaza edilir.’ şeklindeki sözleridir. Şöyle demişlerdir: ‘Çünkü o anda inatçılardan [cinlerden] ve şeytanlardan korunan bir âlemdedir. Burada gördüklerinin tamamı haktır.’” Şeyh Muhyiddin şöyle demiştir: “Onların bu söyledikleri doğru değildir. Bu eğer mi‘racı ruhlarıyla beraber bedenleri ile de yapsalardı doğru olurdu. Ki bu da bir kimsenin Resûlullah’a (sav) bu mi‘raca vâris olmasıyla sahih olur. Zihni ve ölümle ayrılmaksızın ruhaniyeti ile mesela bedeni evinde iken mi‘rac eden kimse daha önce geçtiği üzere bu konuda bir alâmeti yoksa karıştırmaktan mahfûz olmaz.” Bunu uzunca anlattıktan sonra şöyle demiştir “Şeytanın, alâmet ehli olsun olmasın, ehl-i keşf olan herkesin kalbini gözetlemeye devam ettiğini bilesin. Zira o Allah’ın kulunu alçaltıp muhafaza etmeyebileceğini bildiği için, saptırma ve karıştırmada hırslıdır. İblîs ümitte yaşar ve ‘belki, umulur ki’ der. Şayet İblîs, kulun bâtınının mahfûz olduğunu ve meleklerin nûrunun etrafını çevirdiğini görürse, bu kulun bedenine gider ve duyu sûretinde bazı şeyleri izhar ederek, bunları almasını umar. Allah bu kulun kalbini muhafaza edip, onun içine girecek bir yol bulamayınca, kalbine yönelerek oturur ve bir gaffet anını yakalamaya çalışır. Vasıtasız olarak kendisinden kabul edeceği bir şeyi onda meydana getirmekten âciz kalınca, bu velînin hâline bakar; şayet bilgileri yerden almak onun âdetiyse, kendisinden alması için muhayyel bir yer ikâme eder. Şayet Yüce Allah bu kulu desteklerse, mahsûs olan yer ile mütahayyel olan yeri birininden ayırt ettiği için, onu yenilmiş olarak geri gönderir. Bazen kâmil kişi, şeytanın değil de Allah’ın kendisine ilkâ ettiğini şeytandan alır. Aynı şekilde onu yenilmiş olarak geri gönderir. Aynı şekilde şayet İblîs, bu velînin hâlinin gökten almak şeklinde olduğunu görürse, kendisinden aldığı gök gibi mütahayyel bir gök ikâme eder ve gücünün yettiği kadar oraya onun için öldürücü zehirler sokar. Ârif ise aslî ve mütahayyel yerle ilgili söylediğimiz muameleyi yapar.

فالجواب: يعرف ذلك بالعلامات. فمن كان له في ذلك علامة بينه وبين الله عرف الوحي الحق الإلهامي الملكي من الوحي الباطل الشيطاني، حفظ من التلبس. ولكن أهل هذا المقام قليل. قال الشيخ في الباب الثالث والثمانين ومائتين: مما غلط فيه جماعة من أهل الله عز وجل كأبي حامد الغزالي وابن سيدلون رجل بوادي اشت قولهم: إذا ارتقى الولي عن عالم العناصر وفتح لقلبه أبواب السماء حفظ من التلبس. قالوا: وذلك لأنه حيثئذ في عالم الحفظ من المردة والشياطين فكل ما يراه هناك حق. قال الشيخ محيي الدين: وهذا الذي قالوه: ليس بصحيح. وإنما يصح ذلك أن لو كان المعراج بأجسامهم مع أرواحهم إن صح أن أحدًا يرث رسول الله ﷺ، في هذا المعراج. وأما من عرج به بخاطره وروحانيته بغير انفصال موت وجسده في بيته مثلاً فقد لا يحفظ من التلبس إلا أن يكون له علامة في ذلك كما مر. وأطال في ذلك ثم قال: واعلم أن الشيطان لا يزال مراقباً لقلوب أهل الكشف سواء كان أحدهم من أهل العلامات أم لم يكن. لأنه له حرصاً على الإغواء والتلبس لعلمه بأن الله تعالى قد يخذل عبده فلا يحفظه فيعيش إبليس بالترجي ويقول لعل وعسى. فإن رأى إبليس باطن العبد محفوظاً وأنوار الملائكة قد حفت به انتقل إلى جسد ذلك العبد فيظهر له في صورة الحسن أموراً عسى يأخذ بها. فإذا حفظ الله تعالى قلب ذلك العبد ولم ير له على باطنه سبيلاً جلس تجاه قلبه فينتظر غفلة تطراً عليه. فإذا عجز عن أن يوقعه في شيء يقبله منه بلا واسطة نظر في حال ذلك الولي، فإن رأى أن من عادته الأخذ للمعارف من الأرض أقام له أرضاً متخيلة ليأخذ منها. فإن أيد الله تعالى ذلك العبد رده خاسئاً لاطلاعه حيثئذ على الفرق بين الأرضين المتخيلة والمحسوسة. وقد يأخذ الكامل من إبليس ما ألقاه إليه من الله لا من إبليس فيرده أيضاً خاسئاً وكذلك إن رأى إبليس أن حال ذلك الولي الأخذ من الماء أقام له سماءً متخيلةً مثل السماء التي يأخذ منها ويدرج له فيها من السموم القاتلة ما يقدر عليه فيعامله العارف بما قلناه في شأن الأرض المتخيلة والأصلية.

Bu velînin hâlinin Sidretü'l-müntehâ veya herhangi bir melekten almak şeklinde olduğunu görürse, bir sidre ya da bu melek gibi bir meleğin sûretini hayal ettirir, onun ismiyle isimlendirir ve meleğin bu makamdan kendisine ilkâ ettiğini bildiği şeyleri ona ilkâ eder. Şayet bu kul telbîs ehli ise düşmanı (İblîs) muradına erer, mahfûz ise muhafaza edilir, İblîs oradan tard edilir ve getirdiği şeyleri atar. Ya da daha önce geçtiği gibi bunları İblîs'ten değil de Allah Teâlâ'dan alır ve bundan dolayı Allah'a şükreder. Bu kulun hâlini Arş, amâ veya ilâhî isimlerden almak şeklinde olduğunu görürse, şeytan onun hâline uygun olarak tamamı tamamına gelecek şekilde ilkâ eder.” Şeyh bunu 283. bâbda uzun uzadıya anlatmıştır.

Soru: Hak Teâlâ'nın İblîs'le tuzak kurması ve onu bazı kullarına haberin ulaşması için bir yöntem olarak kullanması doğru mudur?

Cevap: Evet, Şeyh'in 68. bâbda dediği gibi bu doğrudur. Şöyle demiştir: “Allah'ın İblîs'le kurduğu tuzaklardan biri de İblîs farkına varmadan, kullarına hayır olan şeyleri ona ilham etmesidir. Bu, onun kulun kalbine vesvese vermesi, kulun da ona muhalefet etmesi ve aksini yapması şeklinde olur. Dolayısıyla İblîs'e muhalefet ettiği için, kendisine ecir verilir. Şayet İblîs kulun onun vesvesesiyle yükseleceğini bilseydi, ona hiçbir şeyi ilkâ etmezdi.” Şöyle demiştir: “Ehlullahtan bu tuzağa dikkat çeken hiç kimseyi görmedim.”

Soru: Velîlerin göklerin hâlleriyle ilgili bilgiye ulaşma şekli nasıldır?

Cevap: Velîler bu bilgiye kalplerinin aynasının cilalanması sebebiyle ulaşırlar. Aynı şekilde Resûlullah'a (sav) vâris olmalarının hükmüyle cennet ve cehennem ehlinin hâlini keşfederler. Resûlullah (sav) küsûf namazında cennet ve cehennemi görmüş, putlar adına dişi develeri salan Amr b. Luhay'ı, sopa sahibini ve ölünceye kadar kedisini hapseden kadını ateşte görmüştür. Hadisin bazı tariklerinde “Cennet ve cehennemi bu duvarın genişliğinde gördüm.” buyurmuştur. **En doğrusunu Allah bilir.**

وإن رأى أن حال ذلك الولي الأخذ من سدرة المنتهى أو من ملك من الملائكة خيل له سدرة مثلها أو صورة ملك مثل ذلك الملك وتسمى له باسمه وألقى إليه ما عرف أن ذلك الملك يلقيه إليه من ذلك المقام. فإن كان ذلك الشخص من أهل التلبس فقد ظفر به عدوه، وإن كان محفوظاً حفظ منه فيطرد عنه إبليس ويرمي ما جاء به أو يأخذ ذلك عن الله تعالى لا عن إبليس كما مر. ويشكر الله تعالى على ذلك وإن رأى الشيطان أن حال ذلك الولي الأخذ من العرش أو العماء أو الأسماء الإلهية ألقى إليه الشيطان بحسب حاله ميزاناً بميزان. وأطال الشيخ في ذلك في الباب الثالث والثمانين ومائتين. فإن قلت: فهل يصح أن الحق تعالى يمكر بإبليس فيجعله طريقاً لوصول الخبر لبعض العباد؟

١٠ فالجواب: نعم يصح أن الله تعالى يمكر بإبليس كما ذكره الشيخ في الباب الثامن والستين وعبارته: واعلم أن من مكر الله تعالى بإبليس أن يلهمه ما به يكون فعل الخير مع العباد من حيث لا يشعر إبليس. وذلك أنه يوسوس في قلب العبد بلمته فيخالفه العبد ويعمل بخلافه. فيحصل له بمخالفته إبليس الأجر. فلو علم إبليس أن ذلك العبد يسعد بوسوسته تلك ما ألقى إليه شيئاً. قال: وما رأيت أحداً من أهل الله نبه على هذا المكر أبداً، انتهى. ١٥

فإن قلت: فما صورة وصول الأولياء إلى العلم بأحوال السموات؟

٢٠ فالجواب: يصل الأولياء إلى ذلك بانجلاء مرآة قلوبهم، كما يكشفون عن أحوال أهل الجنة وأهل النار الآن بحكم الإرث لرسول الله ﷺ، لما رأى الجنة والنار في صلاة الكسوف ورأى في النار عمرو بن لحي الذي سيب السوائب، وصاحب المحجن، وصاحبة الهرة التي حبستها حتى ماتت وفي بعض طرق الحديث: «رأيت الجنة والنار في عرض هذا الحائط» انتهى. والله تعالى أعلم.

KIRK YEDİNCİ MEBHAS

Velîlerden (ra) Resûlullah'a Vâris Olanlarının Makamı Hakkındadır

Velîlerin peygamberlere (as) vâris oldukları hâl ve bilgiler açısından
 5 menzillerinin, 248.999 (iki yüz kırk sekiz bin dokuz yüz doksan dokuz)
 menzil olduğunu bilesin. Velâyette bir basamak hak eden herkesin bu
 menzillerin tamamına inmesi gerekir ve her menzilde kendisine sayılmaya-
 cak kadar ilim verilir. Şeyh Muhyiddin şöyle demiştir: “Bu menziller Mu-
 hammed ümmetine has olup, geçmiş ümmetlerden hiç kimse buna nâil
 10 olmamıştır. Her menzilde, başkasında bulunmayan özel bir zevk vardır.”
 Bunları *el-Fütûhât*’ın 73. bâbında zikretmiş ve 349. bâbda da şöyle demiş-
 tir: “Yüce Allah, onlara vâris olmam itibariyle bana nebîlerin makamları-
 nı öğretinceye kadar ‘Falan kimse, nebîlerin izi (kadem) üzeredir.’ deme-
 nin ve ‘Peygamberlerin kalbi üzerinedir.’ dememenin edepten olduğunu
 15 zannederdim. Zira velîler, peygamberlerin izinden gitmektedirler. Şayet
 peygamberlerin kalbi üzerine olsalardı, şeriat sahibi peygamberlerin nâil
 olduğuna nâil olurlardı. Allah, bana peygamberlerin makamlarını öğretin-
 ce, evliyânın iki mi‘racının olduğunu öğrendim. Velîler bunların birinde,
 [ileride] geleceği üzere, evliyâ olmaları ve şeriatla ilgili olmayan konularda
 20 ilham almaları itibariyle Hz. Muhammed (sav) dışındaki diğer peygam-
 berlerin kalbi üzerinde bulunmaktadır. Diğerinde ise onlar, şeriat sahibi
 (resûl) olan diğer peygamberlerin izinde gitmektedirler. Onlar, şeriatları-
 nın mânalarını enbiyanın mişkâtı üzerinden, Yüce Allah’tan alırlar. Şer’î
 (emir ve nehiy) bilgileri doğrudan Allah Teâlâ’dan veya Rûhulkudüs’ten
 25 almaları onlar için doğru olmaz. Ancak bunların (emir ve nehiy) dışındaki
 bilgileri ilham yöntemiyle doğrudan Allah Teâlâ’dan veya Rûhulkudüs’ten
 almaları mümkündür.”

438. bâbda şöyle demiştir: “Peygamber vârislerinin ulemâ ve evliyâ ol-
 duğunu bilesin. Bunlardan evliyâ, ince düşüncelerden meydana gelen bâtinî
 30 hâl ve hükümleri muhafaza eder, ulemâ ise hemen ilk anda anlaşılan zâhirî
 hükümleri muhafaza eder. Âlimler de selef-i sâlihînin olduğu gibi, bâtinî
 hâllerde peygamberlere vâris olabilirler. Bu durumda onlar velî-âlim olurlar.

المبحث السابع والأربعون

في بيان مقام الوارثين للرسول من الأولياء رضي الله عنهم أجمعين

اعلم أن عدد منازل الأولياء في المعارف والأحوال التي ورثوها من الرسول عليهم الصلاة والسلام، مائتا ألف منزل وثمانية وأربعون ألف منزل وتسعمائة وتسعة وتسعون منزلاً. لا بد لكل من حق له قدم الولاية أن ينزلها جميعها، ويخلع عليه في كل منزل من العلوم ما لا يحصى. قال الشيخ محيي الدين: وهذه المنازل خاصة بهذه الأمة المحمدية لم ينلها أحد من الأمم قبلهم. ولكل منزل ذوق خاص لا يكون لغيره، ذكره في الباب الثالث والسبعين من الفتوحات. وقال في الباب التاسع والأربعين وثلاثمائة: كنت أظن قبل أن يطلعني الله تعالى على مقامات الأنبياء من حيث كوني وارثاً لهم أن من الأدب أن يقال: فلان على قدم الأنبياء، ولا يقال: إنه على قلبهم لأن الأولياء على آثار الأنبياء مقتدون، ولو أنهم كانوا على قلوب الأنبياء لنالوا ما نالته الأنبياء أصحاب الشرائع. فلما أطلعني الله على مقامات الأنبياء علمت أن للأولياء معراجين، أحدهما يكونون فيه على قلوب الأنبياء ما عدا محمداً، كما سيأتي لكن من حيث هم أولياء أو ملهمون فيما لا تشريع فيه والمعراج التالي يكونون فيه على أقدام الأنبياء أصحاب التشريع فيأخذون معاني شرعهم بالتعريف من الله ولكن من مشكاة نور الأنبياء فلا يخلص لهم الأخذ عن الله تعالى ولا عن الروح القدس وما عدا ذلك فإنه يخالص لهم من الله تعالى ومن الروح القدس من طريق الإلهام، انتهى.

وقال في الباب الثامن والثلاثين وأربعمائة: اعلم أن ورثة الأنبياء هم العلماء والأولياء، فالأولياء حفاظ الأحوال والأحكام الباطنة التي تدق عن الأفهام، والعلماء حفاظ الأحكام الظاهرة التي تفهم ببادي الرأي. وقد يرث هؤلاء أيضاً الأنبياء في الأحوال الباطنة كما كان عليه السلف الصالح فكانوا أولياء علماء.

İnsanlar, onların bildirdikleri şeylerin tümüyle amel edip onlara uydukları için sadece “âlim” olarak isimlendirmişler, “velî” ismini onlara vermemişlerdir. Bugün insanların anladıkları şekliyle gerçekte bütün âlimler evliyâdır. Şüphesiz her velî amel eden âlimdir. Ancak her âlim, bazen bildikleriyle amel etmediği için velî olmayabilir. Fakîhler, makam ilmine ek olarak hâl ilimlerini de bildikleri için, gerçekte velîdirler.

Soru: Muhammedî vâris ile diğer peygamberlerin (as) vârisleri arasındaki fark nedir?

Cevap: Aralarındaki fark şudur; [diğer] enbiyanın vârislerinin hârikulâdelikler ve benzerlerinden olan âyetleri âfâktadır. Muhammedî vârisin âyeti ise kalbindedir. Bu nedenle Muhammedî vâris genelde meçhuldür özelde ise mâruftur başka yerde değildir. Çünkü hârikulâdelik, onun kalbindeki hâl ve ilimdir. Onun her nefeste hâl ve zevk ilmi açısından, Rabb'i hakkındaki ilmi artar. “Mûcizeler Mebhası”nin başında işaret edildiği gibi, bu şekilde devam eder. 439. bâbda şöyle demiştir “Muhammedî vârisin âlâmetlerinden biri de kendisini her peygamberin arkasında (half) müşâhede etmesidir. Onlar yüz bin nebî olsalar vâris, sayıları kadar farklı mekânda kendisini görür. Zira enbiya ve resullerin tümünün hakikat ve şeriatları Hz. Muhammed'de (sav) toplanmıştır. Bu nedenle ona iman eden ve onu tasdik eden gerçekte bütün peygamberlere iman etmiş gibidir. Her ne kadar Muhammedî vârisin, her bir peygamberin arkasındaki sûreti farklı olsa da o, söz konusu sûretin kendisi olduğunu, başkası olmadığını bilmektedir.” Bunu uzunca anlatmış ve 73. bâbın 58. cevabında şöyle demiştir: “Bu Muhammedî döngü, bütün nebî ve resullerin izini (ayak izini) kendisinde toplamaktadır. Bunun gereği olarak bir velînin Hakk'ın huzurunda önünde gördüğü ayak izi, vârisi olduğu nebînin izidir. Hz. Muhammed'in (sav) izine ise kimse basamaz. Kimse onun kalbi üzerine de değildir. Aynı şekilde hiç kimse asla gerçek mânada ona vâris de olamaz. Şayet kâmil mânada ona vâris olursa onun gibi resul veya onun (sav) aldığı kaynaktan kendisine has bir şeriatı alan bir nebî olması gerekir ki hiç kimse bunu söyleyemez. Telbîsten Allah'a sığınırız.

Soru: “Âlimler peygamberlerin vârisleridir.”²³² hadisiyle kastedilen nedir? Bunlar mutlak olarak âlimler mi yoksa muhaddesûn mudur?

232 Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 60.

فلما تخلف الناس عن العمل بكل ما يعلمون سموا علماء فقط وسلبوهم اسم الولي وإلا فالعلماء حقيقة هم الأولياء على ما عليه الناس اليوم كل ولي عالم عامل بلا شك وليس كل عالم ولياً. لأنه قد يتخلف عن مقام العمل بما علم. فالفقهاء على الحقيقة هم الأولياء لزيادتهم بعلم الأحوال على علم المقام.

هـ فإن قلت: ما الفرق بين الوارث المحمدي والوارث لغيره من الأنبياء عليهم السلام؟

فالجواب: أن الفرق بينها أن ورثة الأنبياء آياتهم في الآفاق من خرق العوائد وغيرها وآية الوارث المحمدي في قلبه. فلذلك كان الوارث المحمدي مجهولاً في العموم معروفاً في الخصوص لا غير، لأن خرق العادة إنما هو حال وعلم في قلبه، فهو في كل نفس يزداد علماً بربه علم حال وذوق لا يزال كذلك كما مرت الإشارة إليه أول مبحث المعجزات. وقال في الباب التاسع والثلاثين وأربعمائة: من علامة الوارث المحمدي أن يشهد نفسه خلف كل نبي ولو كانوا مائة ألف نبي لرأى نفسه في أماكن على عددهم. فإن جميع الأنبياء والرسل قد جمعت حقائقهم وشرائعهم في محمد ﷺ، فمن آمن به وصدق فكأنه آمن بجميع الأنبياء حقيقة ثم إنه إذا تعددت صورته خلف جميع الأنبياء يصير يعلم أنه هو وليس غيره في كل صورة، وأطال في ذلك. وقال في الباب الثالث والسبعين في الجواب الثامن والخمسين: اعلم أن هذه الدولة المحمدية جامعة لأقدام النبيين والمرسلين فأني رأيت قدماً أمامه في حضرة الحق. فلذلك قدم النبي الذي هو له وارث وأما قدم محمد ﷺ، فلا يبطأ أثره أحد كما لا يكون أحد على قلبه وكما لا يكون أحد وارثاً له على الكمال أبداً لأنه لو ورثه على الكمال لكان رسولاً مثله أو نبياً بشريعة تخصه بأخذها عمن أخذ منه محمد ﷺ، ولا قائل بذلك. فنعوذ بالله من التلبيس، انتهى.

فإن قلت: فما المراد بقوله: «العلماء ورثة الأنبياء» هل هم المحدثون أو مطلق العلماء؟

Cevap: Bununla kastedilen, ilimleri sadece akıl ve duyularla sınırlı olmayan ilim sahipleridir. Aksine bunlar, aklın kendi açısından muhâl gördüğü ilme sahip olan kimselerdir. Birine vâris olmak için mevrûsun berzaha intikal etmesi gerektiğini bilesin. Aksi takdirde buna veraset denilemez ve elde edilenler de hibe, atıyye ve minha olarak isimlendirilir. Bu durumda kul da vâris olarak değil, nâib ya da halife gibi tâbirlerle anılır. 380. bâbda şöyle demiştir: “Veraset, mânevî ve mahsûs (hissedilen) olmak üzere ikiye ayrılır. Hz. Peygamber’in (sav) söz, takrîr ve fiilleriyle alâkalı haberler mahsûs, nefsi kötü ahlâktan arındırma, güzel ahlakla tezyîn etme ve her türlü ortamda huzur ve murakabe içerisinde Allah’ı çokça zikretme ise mânevî mirastır.”

Soru: Peygamberlere (as) vâris olanların en büyüğü hangisidir?

Cevap: Şeyh’in 73. bâbın 13. cevabında dediği gibi, vârislerin en büyüğü iki hâtemdir. Bunların da biri diğerinden daha büyüktür. Yüce Allah onlardan birisi ile mutlak velâyeti, diğeri ile de Muhammedî velâyeti mühürlmektedir. Mutlak velâyetin hâtemi Îsâ’dır (as). O, bu ümmetin zamanında mutlak nübüvvet ile velîdir. Onunla, teşrînin ve risâletin arası ayrılmıştır. Bu yüzden âhir zamanda vâris ve hâtem olarak iner. Nasıl Hz. Muhammed (sav) nübüvvetin hâtemi ise ve kendisinden sonra teşrîî nübüvvet yoksa, Hz. Îsâ’dan sonra mutlak bir nübüvvetle [gelen] bir velî de yoktur. Dolayısıyla ondan sonra Îsâ (as) her ne kadar ülû’l-azm ve resullerin önde gelenlerinden ise de onun hükmünün bu makamda, başkasına ait zamanın hükmüyle sona erdiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle mutlak nübüvvetin sahibi bir velî olarak gönderilecek, kendisine Muhammed’in (sav) şeriatı ilham edilecek ve Muhammedî velîler gibi onu anlayacaktır. O bizdendir ve efendimizdir. Âdem ilk anda nasıl nebî idiyse o da son anda nebî olacaktır. Böylece nübüvvet Muhammed ile velâyet de Îsâ ile mühürlenecektir.

Şeyh şöyle demiştir: “Muhammedî velâyetin hâtemi garbın köken ve cömertlik açısından en kerîm olan adamıdır. Bizim zamanımızda mevcuttur. Onunla (h.) 595 yılında Fas şehrinde bir araya geldim. Onda bulunan ve Hak Teâlâ’nın kullarının gözlerinden gizleyip bana Fas şehrinde gösterdiği alâmeti gördüm. Hatta onda Muhammedî velâyetin mührünü gördüm. Onun, sırrında gerçekleşen Rabbânî ilimler hususunda inkâr edilmek sûretiyle imtihan edildiğini gördüm.”

فالجواب: المراد بهم كل من كان علمه لا تستقل به العقول ولا الحواس بل تحيله العقول من حيث نظرهما، وليس المراد بهم ما يستقل العقول والحواس بإدراك علمهم فإن ذلك لا يكون وارثه، فافهم. واعلم أنه لا يصح ميراث لأحد إلا بعد انتقال الموروث إلى البرزخ لأن كل ما حصل للعبد بغير انتقال لا يسمى إرثاً وإنما يسمى هبة وعطية ومنحة يكون العبد فيها نائباً وخليفة لا وارثاً. قال في الباب الثمانين والثلاثمائة: ٥

ولا يخفى أن الإرث كله يرجع إلى نوعين معنوي ومحسوس. فالمحسوس هو الأخبار المتعلقة بأفعاله، وأقواله وأحواله. وأما المعنوي فهو تطهير النفس من مذام الأخلاق وتحليلتها بمكarmها، وكثرة ذكر الله عز وجل على كل حال بحضور ومراقبة.

فإن قلت: فمن هو أعظم الورثة للأنبياء عليهم الصلاة والسلام؟

فالجواب: كما قاله الشيخ في الجواب الثالث عشر من الباب الثالث والسبعين: ١٠

إن أعظم الورثة الختمان وأحدهما أعظم من الآخر. فواحد يختم الله به الولاية على الإطلاق وواحد يختم الله به الولاية المحمدية. فأما خاتم الولاية على الإطلاق فهو عيسى عليه السلام، فهو الولي بالنبوة المطلقة في زمان هذه الأمة وقد حيل بينه وبين التشريع والرسالة، فينزل آخر الزمان وارثاً وخاتماً لا ولي بعده بنوة مطلقة كما أن محمداً، خاتم النبوة لا نبوة تشريع بعده فيعلم أن عيسى عليه السلام، ١٥

وإن كان بعده ومن أولي العزم وخواص الرسل فقد زال حكمه من هذا المقام بحكم الزمان عليه الذي هو لغيره فيرسل ولياً ذا نبوة مطلقة ويلهم بشرع محمد ﷺ، ويفهمه على وجهه كالأولياء المحمديين فهو منا وهو سيدنا فكان آخر الأمر نبياً كما كان آدم أول الأمر نبياً. فختمت النبوة بمحمد ﷺ والولاية بعيسى.

قال الشيخ: وأما خاتم الولاية المحمدية فهو رجل من الغرب من أكرمها أصلاً ويداؤه ٢٠

في زماننا اليوم موجود وقد اجتمعت به في سنة خمس وتسعين وخمسمائة، ورأيت العلامة التي أخفاها الحق تعالى فيه عن عيون عباده، وكشفها لي بمدينة فاس حتى رأيت خاتم الولاية المحمدية منه. ورأيت مبتلىً بالإنكار عليه فيما يتحقق به في سره من العلوم الربانية.

Bunu uzunca anlattuktan sonra şöyle demiştir “Velîlerin çokça harîkulâde şeyleri konuştuğunu bilesin. Allah Teâlâ'nın Hz. Mûsâ'yla konuştuğu gibi, kendisiyle de konuştuğunu iddia etmek gibi, şeriatın çıkacak bir şey söylemedikleri müddetçe onlara teslim olmak gerekir. Zira aksi durum Mûsâ'nın ihtisas ve konuşulmak sûretiyle, insanlar arasından seçilmiş (istifâ) olmasını iptal eder. Kur'ân'da “Vahiy ya da perde arkasından olmanın dışında, Allah'ın hiçbir insanla konuşması söz konusu değildir.”²³³ buyrulmaktadır.

Soru: İnsan neden “beşer” olarak isimlendirilmiştir?

Cevap: Kendisini ruh mertebesine katılmaktan alıkoyacak şeylerle birlikte olduğu için beşer olarak isimlendirilmiştir. Şayet bu engellerden kurtulursa, Allah Teâlâ ruhlarla konuştuğu gibi onunla da konuşur. Ancak onun beşeriyetinin kalkması imkânsızdır. Çünkü bu, onun bir parçasıdır ve ondan kopmaz. Dolayısıyla derecesi yükselse bile Allah Teâlâ'nın bu ümmetten herhangi bir kimseyle yüz yüze konuşması mümkün değildir.

Soru: Kelâm, muhâdese ve münâcât arasındaki fark nedir? Ehlullah, ne muhâdese ne de münâcâtı menetmektedir, sadece mükâlemeyi menetmektedir.

Cevap: İkisi arasındaki fark, mükâleme makamının sahibinin Hakk'ın kelâmını işitmesini gerektirmesidir. Muhâdese ve münâcâtta Hakk'ın kelâmını işitmek söz konusu değildir. Bunlar seher vakitlerinde Hakk'a yalvaran onunla konuşan (müsâmere) ve kendilerine O'nu anlamanın bahşedildiği müctehidler gibidir. Ehlullahtan bazıları, herhangi bir velînin Hakk ile muhâdese etmesini de reddetmişlerdir. Bunlar “Şayet ümmetimden muhaddesûn olsaydı, Ömer onlardan olurdu.” hadisinde kastedilenin de “münâcât” olduğunu söylemektedirler.

Soru: Velîlerin muhaddes olanlarıyla nebîler arasındaki fark nedir?

Cevap: Aralarındaki fark tekliftir. Nebînin aldığı ilâhî bilginin muhtevasında teklif (emir ve nehiy) bulunması gerekir, muhaddesin hadisinde (konuşmasında) tek bir cümle dahi teklif bulunmaz. Sadece hâller ve makamların ortaya çıkardığı hususlar hakkında gerçekleşir. Şeyh bunu 73. bâbda uzun uzadıya anlatmıştır.

وأطال في ذلك ثم قال: واعلم أن الأولياء كثيرًا ما يتكلمون بالخوارق. فينبغي التسليم لهم ما لم يخرج أحد من الشرع كأن زعم أحدهم أن الله تعالى كلمه كما كلم موسى عليه السلام، فإن ذلك يبطل اختصاص موسى واصطفاه على الناس بالكلام وفي القرآن العظيم: ﴿وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكْلِمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِنْ وَرَائِ حِجَابٍ﴾ [الشورى: ٥١] الآية. °

فإن قلت: فلم سمي الإنسان بشرًا؟

فالجواب: سمي بشرًا لمباشرته للأمور التي تعوقه عن اللقوق بدرجة الروح فلو أنه خلص من العوائق لكلمه الله تعالى من حيث كلم الأرواح وارتفاع بشريته محال لأن جزءها يدق ولا ينقطع فلا يصح مكالمته الله تعالى كفاحًا لأحد من الأمة ولو ارتفعت رتبته. ١٠

فإن قلت: ما الفرق بين الكلام والمحادثة والمناجاة؟ فإن أهل الله يمنعون المكالمة دون المحادثة والمناجاة؟

فالجواب: الفرق بينها أن مقام الكلام لا بد وأن يسمع صاحبه كلام الحق، والمحادثة والمناجاة ليس فيهما سماع كلام الحق فهم كالمتهجدين في الأسحار يناجون الحق ويسامرونه ويلهمهم الفهم عنه وبعض أهل الله يمنع المحادثة مع الحق أيضًا لأحد من الأولياء ويقول: المراد بحديث: «إن يكن من أمتي محدثون فعمرو» هو المناجاة. ١٥

فإن قلت: فما الفرق بين المحدثين من الأولياء والنبين؟

فالجواب: الفرق بينهما التكليف وذلك أن النبوة لا بد فيها من علم التكليف وحديث المحدثين لا تكليف فيه جملة واحدة وإنما يقع لهم الحديث فيما تنتجه الأحوال والمقامات. وأطال الشيخ في ذلك في الباب الثالث والسبعين. ٢٠

Soru: “Allah’ın nice kulları vardır ki onlar nebî olmadıkları hâlde ne-bîler, onların Allah’a olan yakınlık ve makamlarına gıpta etmektedirler.”²³⁴ hadisiyle ne kastedilmektedir?

Cevap: Bununla kastedilenler, peygamberlerinin hidâyetleriyle hidâyet-
5 te eren ilim ve sülûk ehli kimselerdir. Ancak makamlarının yüce olmasın-
dan dolayı bunların takipçileri/tâbileri bulunmamaktadır. Bunlar kıyamet
günü, müsterih olurlar; büyük korku onları üzmez. İstikamet üzere olduk-
larından kendileri adına, tâbileri bulunmaması hasebiyle de başkaları adına
korku duymazlar. Şeyh bunları anılan bâbda zikretmiştir.

Soru: [Hadis] hafızların zayıf gördüğü hadisleri sahih kabul etmelerinden
10 dolayı muhaddes olan evliyânın kimilerince tekfir edildiğini görmekteyiz.

Cevap: İnsanların bahsi geçen muhaddes olan velîleri tekfir etmesi
insafsızlıktır. Zira muhaddeslerin hükmü müctehidlerin hükmü gibidir.
Müctehidlerden birinin kendi ictihadıyla vardığı sonuca muhalefet etmesi
15 nasıl doğru değilse aynı durum muhaddesler için de geçerlidir. Zira her
ikisi de Resûlullah’ın (sav) takriiriyle meşrûdur. Şeyh Muhyiddin 73. bâbın
57. cevabında şöyle demiştir: “Asrımızın âlimleri, onların zayıf gördükleri
bazı hadisleri sahih kabul ettiğimiz için bizi de tekfir etmişlerdir. Onlar bu
tavırlarında ma’zûrdur. Bu tâifeden her birinin doğruluğuna dair onlarda
20 bir delil yoktur ve zann-ı gâlibe göre hareket etmektedirler. Şayet onlar-
la ilgili olarak akıl yürütmenin hakkına riayet etselerdi onların hâllerini
teslim ederlerdi. Bu Şâfi’î’nin, Hanefî’nin hükmünü kabul etmesi gibidir.
O, hâkimlerden Hanefî’nin hükmüyle karar vereni nakzetmez. Onların
görüşlerinin ma’zûr görülme nedenlerinden biri de şudur. Şayet sûflerin
25 bu minvaldeki her iddialarını doğrulasalardı, onlarda ismet olmadığı için
şeriatı noksanlık girerdi. Bu yüzden kapıyı kapattık ve ‘Kapıyı kapatma-
mız, bu konuda doğru söyleyenin sözüne zarar vermez.’ dedik.”

Şeyh şöyle demiştir: “Evet, onların yaptıklarını kabul ve tasvip ederiz. [Gay-
ret-i dîniyyelerinden ötürü mânevî] mükâfata nâil olacaklarını da söyleriz.
30 Fakat tam olarak ecir almaları, düşünce ayrılığında o velînin hatalı olduğuna
dair kesin hüküm vermediklerinde söz konusudur. Şayet kesin olarak hata et-
tiğine hükmederlerse onları hiçbir şey ma’zûr gösteremez. Buna göre mezkûr
velîlerin en azından Ehl-i kitap seviyesine indirilerek [söyledikleri karşında
tevakkuf edilerek] ne tasdik edilmesi ne de kabul edilmesi gerekmektedir.”

234 Tirmizî, “Zühûd”, 53.

فإن قلت: فما المراد بحديث: «إن لله عبادًا ليسوا بأنبياء يغبطهم النبيون بمقامهم وقربهم من ربهم»؟

فالجواب: المراد بهم أرباب العلوم وأرباب السلوك الذين اهتموا بهدي أنبيائهم ولكن ليس لهم أتباع لعلو مقامهم فهم مستريحون يوم القيامة لا يحزنهم الفرع الأكبر ولا يخافون على أنفسهم لما عندهم من الاستقامة ولا على غيرهم لأنهم ليس لهم أتباع ذكره الشيخ في الباب المذكور أيضًا.

فإن قلت: قد رأينا في كلام بعضهم تكفير الأولياء المحدثين بفتح الدال المهملة لكونهم يصححون الأحاديث التي قال الحفاظ بضعفها.

فالجواب: تكفير الناس للمحدثين المذكورين عدم إنصاف منهم لأن حكم المحدثين حكم المجتهدين. فكما يحرم على كل واحد من المجتهدين أن يخالف ما ثبت عنده فكذلك المحدثون بفتح الدال وكلاهما شرع بتقرير رسول الله ﷺ. قال الشيخ محيي الدين في الباب الثالث والسبعين من الجواب السابع والخمسين: وقد وقع لنا التكفير مع علماء عصرنا لما صححنا بعض أحاديث قالوا بضعفها. قال: ونحن نعذرهم في ذلك لأنه ما قام عندهم دليل على صدق كل واحد من هذه الطائفة وهم مخاطبون بغلبة الظن ولو أنهم وفوا النظر معهم حقه لسلموا لهم حالهم كما يسلم الشافعي للحنفي حكمه ولا ينقض حكم من حكم به من الحكام ومما اعتذروا به قولهم لو صدقت القوم في كل ما يدعونه من نحو ذلك لدخل الخلل في الشريعة لعدم العصمة فيهم. فلذلك سدنا الباب وقلنا: إن الصادق من هؤلاء لا يضره سدنا هذا الباب.

قال الشيخ محيي الدين: ونعم ما فعلوه ونحن نسلم لهم ذلك ونصوبهم فيه ونحكم لهم بالأجر التام على ذلك ولكن إذا لم يقطعوا بأن ذلك الولي مخطيء في مخالفتهم فإن قطعوا بخطئه فلا عذر لهم. فإن أقل الأحوال أن ينزلوا الأولياء المذكورين منزلة أهل الكتاب لا يصدقونهم ولا يكذبونهم، انتهى.

Yine Şeyh, 363. bâbın sonlarında şöyle demiştir: “İnsanların insafsızlıklarından biri de haberî sıfatlarla ilgili bir şeyi peygamberler getirdiğinde buna iman etmeleri, ancak onlara tâbi olanların havassından olan âlim ve velîlerden biri getirdiğinde iman etmemeleridir. Oysa deniz birdir. Keşke velîlerden bilgi geldiğinde ona iman etmiyorlarsa bile onu hikâye/nakil yönüyle kabul etseler. Peygamberler aklın imkânsız gördüğü şeyleri getirdiğinde, insanlar nasıl iman ediyorlarsa velîler getirdiğinde de iman etmeleri gerekir. Sık sık peygamberlerin nefehâtinden (esintiler) bir esinti onların tâbilerinin kalplerine eser ve onları, Bârî'nin (cc) sıfatlarına dair resullerin getirdiği ifadelere muvâfakata sevk eder. Aslı kabul ettiğimiz gibi, ferî de toplayıcı bir muvâfakatla kabul etmemiz gerekir. Sakın nankörlük etme, bu hüsrandır.

301. bâbda da şöyle demiştir: “Keşif ehli olan velîlerin en çok reddedildiği şeyler, aklın kabul etmediği konulardır. Oysa bunları Peygamber (sav) dediğinde, iman edilerek ve te'vil edilerek kabul görürler. Ondan başkası söylediğinde ise kabul edilmez. Bu ise insafsızlıktır. Velîler kendilerine meşrû kılınanlar ile amel ettiklerinde onlara bu mertebeden ilâhî cömertlik esintileri eser. Peygamberler tarafından kabul edilen bu ilâhî meselelerin asıllarından Allah'ın diledikleri kendilerine keşfolunur. Peygamber getirdiğinde bizzat bunlara iman ettikleri hâlde, bir velî bunları getirdiğinde inkâr ederler. Bu inkâr edenlerin basîretleri ne kadar da kördür. En azından onların, eğer ehl-i te'vilden iseler bu velîye şöyle demeleri gerekir: “Eğer söylediğin hak ise buna sen muhatap oldun yahut bu sana keşfolundu, te'vili ise şudur.” Eğer zâhirî ise şöyle der: “Nebevî haberde bunun benzeri geçmektedir. Bu nübüvvetin şartından değildir, Şâri' de bunu ne Kitap'da ne de Sünnet'te yasaklamıştır.”

Soru: Şayet velîlerin getirdiklerini kabul edersek, onların getirdikleri peygamberlerin getirdiklerine aykırı olduğunda hüküm ne olur?

Cevap: Bunun hükmü, reddetmektir. Velî keşif yöntemiyle peygamberlerin keşfine muhalif bir şey getirdiğinde, peygamberin keşfine dönmemiz gerekir. Ve biliriz ki bu velînin fikri ile keşfine bir çeşit te'vil eklemesi sûretiyle keşfinde eksiklik meydana gelebilir. Keşfi korunmamıştır ve böylece rüyasını haber veren kimse gibi olur. Ancak keşfi sahih olduğu hâlde, yorumda hata etmiştir.

وكذلك قال الشيخ أيضًا في أواخر الباب الثالث والستين وثلاثمائة ولفظه: اعلم أن من عدم الإنصاف من الناس إيمانهم بما جاء من أخبار الصفات على لسان الرسل وعدم إيمانهم بها إذا أتى بها أحد من خواص أتباعهم من العلماء والأولياء. فإن البحر واحد. ويا ليتهم إذ لم يؤمنوا بها إذا جاءت على يد الأولياء يأخذونها على وجه الحكاية. فإن الأنبياء كما جاؤوا بما تحيله العقول وآمن الناس به كذلك ينبغي الإيمان به إذا جاء على لسان الأولياء. فكثيرًا ما تهب نفحة من نفحات الأنبياء على قلوب أتباعهم تؤديهم إلى الموافقة في الألفاظ التي جاءت بها الرسل من صفات الباري جل وعلا، فكما سلمنا في الأصل فكذلك نسلم في الفرع بجامع الموافقة. فياياك والكفران فإنه خسران، انتهى.

وقال أيضًا في الباب الأحد وثلاثمائة: كثيرًا ما يرد على أهل الكشف من الأولياء أمور لا تقبلها العقول وترمي بها وإذا قالها النبي قبلت إيمانًا وتأويلًا ولا تقبل من غيره، وهذا من عدم الإنصاف. فإن الأولياء إذا عملوا بما شرع لهم هبت عليهم من تلك الحضرة نفحات جود إلهي تكشف لهم عما شاء الله من أعيان تلك الأمور الإلهية التي قبلت من الأنبياء فإذا جاء بها ولي كفروه مع أنهم يؤمنون بها عينها إذا جاء بها النبي فما أعمى بصيرة هؤلاء المكفرين وأقل الأمور أن يقولوا له: إن كان ما تقول حقًا وإنك خوطبت به أو كشف لك عنه فتأويله كذا وكذا إن كان ذلك من أهل التأويل. وإن كان ظاهريًا يقول قد ورد في الخبر النبوي ما يشبه هذا. فإن ذلك ليس هو من شرط النبوة ولا حجره الشارع في كتاب ولا سنة، انتهى.

فإن قلت: فإن سلمنا للأولياء ما جاؤوا به فما حكمه إذا خالف ما جاءت به الرسل؟ فالجواب: حكمه الرد. فإن الولي إذا أتى في كشفه بما يخالفه ما كشف للرسل وجب علينا الرجوع إلى كشف الرسل وعلمنا أن ذلك الولي قد طرأ عليه في كشفه خلل لكونه زاد على كشفه نوعًا من التأويل بفكره فلم يقو مع كشفه فهو كصاحب الرؤيا يخبر عما رأى وكشفه صحيح، ولكن أخطأ في التعبير،

Keşif asla hata etmez. Ancak [bu keşfin] medlûlü hususunda konuşan kimse, Allah'tan haber vermediği takdirde, hata da edebilir, isabet de edebilir. Şeyh Ebû Turab en-Nahşebî (ra) (ö. 245/859) şöyle demiştir: “Kalp Allah'tan yüz çevirmeye alıştığında, velîler hakkında dedikodu
 5 yapar.” Yine “Ârifler, bilgisizce mücadele edenlerin sûfleri inkâr edeceklerini bildikleri için, Hz. Meryem'in (as) iftiracı ve inkârcılar karşısında, konuşmayı bırakıp işaretlere başvurduğu gibi, işaretlere başvururlar. Her âyet ve hadisin onların indinde iki yönü vardır: Birini bizzat kendilerinde, diğerini ise kendilerinden çıkan sonuçlarda görürler. Yüce
 10 Allah “Onlara çevrelerinde ve kendilerinde bulunan kanıtlarımızı hep göstereceğiz.”²³⁵ buyurmaktadır. Böylece inkârcıların kabul etmeleri ve onların şer ve çirkinliklerinden korunmak için, kendi nefislerinde bulduklarını “tefsir” değil de “işaret” olarak isimlendirmişlerdir. Bu, onların Hak Teâlâ'nın hitaplarının mevzîlerini bilmemeleri ve bu konuda geç-
 15 mişlerin yolunu sürdürmeleri nedeniyledir. Yüce Allah, ehlullah ve daha başkalarının kitabında te'vil ettiklerini açıkça da ifade etmeye kâdirdir. Buna rağmen böyle yapmamış, genelin (avam) diliyle nâzil olan ilahî kelimelere, anlaşılması hâlis olanlara mahsus, derin anlamların ilimlerini dercetmiştir. Aynı şekilde “Söz konusu inkârcılar insafî davransa-
 20 lardı kendi nefislerini göz önünde bulundururlardı. Kendi aralarında kabul ettikleri/onayladıkları zâhirî gözle âyete baktıklarında bu hususta da derecelendiklerini ve mesela bu âyetin mânası hakkındaki kelâmda bir kısmının diğerine üstün geldiğini görürlerdi. Bu durumda faziletli olan, daha faziletli olanı, yetersiz olan ise bu konuda yeterli olanı ikrar
 25 edecektir. Tamamı aynı mecradadır. Kendi aralarında şahit oldukları bu üstünlüğe rağmen, ehlullah idraklarına kapalı olan bir şeyi getirdiklerinde bunu inkâr ederler. Bu durum, onların (ehlullah) âlim olmadıklarına ve ilmin sadece örflerinde bilinen yöntemlerle, muallimden öğrenilebileceğine inanmaları ve tasdik etmeleri sebebiyledir. Oysa ashabımız,
 30 ilmi sadece Rabbânî ve ruhanî bildirme (ilâm) ile elde etmektedir. Bunlar o mertebede bulunmakta ve Allah'ın kalplerine açacaklarını beklemektedirler. Yüce Allah “İnsanı O yarattı. Ona beyanı (düşünüp ifade etmeyi) öğretti.”²³⁶ ve “İnsana bilmediklerini belleten.”²³⁷ buyurmuş;

235 Fussilet, 41/53.

236 Rahmân, 5/3-4.

237 Alak, 96/5.

فإن الكشف لا يخطيء أبداً. وإنما المتكلم في مدلول ذلك يخطيء ويصيب إلا إن كان يخبر عن الله تعالى في ذلك، انتهى. قال الشيخ أبو تراب النخشي رحمه الله: إذا ألف القلب الإعراض عن الله صحبته الواقعة في أولياء الله. قال: ولما علم العارفون من المجادلين بغير علم أنهم لا بد لهم من الإنكار على الطائفة عدلوا إلى الإشارات كما عدلت مريم عليها السلام من أجل أهل الإفك والإلحاد إلى الإشارة فكل آية أو حديث له عندهم وجهان: وجه يروونه في نفوسهم ووجه يروونه فيما خرج عنهم قال تعالى: ﴿سَرُّيْهِمْ آيَاتِنَا فِي الْأَفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ﴾ [فصلت: ٥٣]. فيسمون ما يروونه في نفوسهم إشارة ليؤنسوا بذلك المنكرين عليهم ولا يسمونه تفسيراً وقاية لشهرهم وتشنيعهم عليهم وذلك لجهلهم بمواقع خطابات الحق تعالى واقتدوا في ذلك بسنن من قبلهم. فإن الله تعالى كان قادراً على أن ينص ما تأوله أهل الله وغيرهم في كتابه. ومع ذلك فما فعل بل أدرج في تلك الكلمات الإلهية التي نزلت على لسان العامة علوم معاني الاختصاص الخاص فهمها بالخلص. قال: ولو أن هؤلاء المنكرين ينصفون لاعتبروا في نفوسهم إذا نظروا في الآية بالعين الظاهرة التي يسلمونها فيما بينهم، فيرون أنهم يتفاضلون في ذلك ويعلو بعضهم على بعض في الكلام في معنى تلك الآية مثلاً. ويقر الفاضل منهم بفضل الأفضل والقاصر بفضل غير القاصر فيها. وكلهم في مجرى واحد. ومع هذا الفضل المشهود لهم فيما بينهم ينكرون على أهل الله إذا جاؤوا بشيء مما يغمص عن إدراكهم. وذلك لأنهم يعتقدون فيهم أنهم ليسوا بعلماء. وأن العلم لا يحصل إلا على يد المعلم المعتاد في عرفهم وصدقوا فإن أصحابنا ما حصل لهم العلم إلا بالإعلام الروحاني الرباني، فهم عاكفون على حضرته ينتظرون ما يفتح الله به على قلوبهم. قال تعالى: ﴿خَلَقَ الْإِنْسَانَ عَلَّمَهُ الْبَيَانَ﴾ [الرحمن: ٣-٤]. وقال تعالى: ﴿عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ﴾ [العلق: ٥].

Hızır ile ilgili olarak ise “Ona nezdimizden bir ilim öğretmiştik.”²³⁸ buyurmuştur. Böylece inkârcıların “Öğretme olmaksızın ilim olmaz.” şeklindeki görüşleri tasdik edilmiş, ancak Allah’ın nebî ve resul olmayanlara bir şey öğretmeyeceğine dair görüşleri ise hatalı bulunmuştur. Yüce Allah “Hikmeti dilediği kimseye verir.”²³⁹ buyurmuştur. Hikmet, ilimdir. Verilen kimse “men” ise nekra olarak gelmiştir. Ancak söz konusu inkârcılar, dünyayı âhirete, hal-ka taalluk edenleri de Hakk’a taalluk edenlere tercih ettikleri, kitaplardan ve kendi cinslerinden olan insanların ağzından ilim almayı âdet hâline getirdikleri ve bu kimselerin kendi zanlarına göre ehlullahtan olduklarını ve bildiklerinden dolayı insanlar arasında imtiyazlı olduklarını düşündükleri için, Allah’ın bazı kullarının olduğunu ve onların -sırları içinde ilham meleğinin eliyle gerçekleşen- talimlerini kendi üzerine aldığını bilmekten perdelenmişlerdir. Oysa O, onlara kendisi ve peygamberlerinin kelâmının mânalarını öğretmektedir. O, hakiki âlimdir.” Bunu uzunca anlattıktan sonra şöyle demiştir: “Ehlullah, bu nedenle kendini korumuş ve hakikatleri “işaretler” olarak isimlendirmiştir. Zira inkârcılar işaretleri görmezler, Ali b. Ebû Tâlib’in (ra) şu sözü karşısında bu inkârcılar ne diyeceklerdir? “Şayet Fatîha’nın tefsiriyle ilgili olarak size konuşsam, size yetmiş yük ağırlık yüklerim.” Bu, Allah Teâlâ’nın Kur’ân hususunda ona verdiği ledün ilminden başka bir şey midir? Zira fikirle buna ulaşılamaz. Ebû Yezîd el-Bistâmî (ra), dönemindeki inkârcılara hitaben şöyle derdi: “Siz ilminizi bir ölüden diğerine (nakledilenden) alıyorsunuz; biz ilmimizi ölmeyen diriden almaktayız.” Şeyh Ebû Medyen, birisi “Falan falandan nakletmiştir.” dediği zaman, şöyle derdi: “Bize işlenmiş et (pastırma) yedirmeyin, taze et yedin.” Bununla ashabının himmetini yükseltirdi. Sanki “Başkasının fetihlerini (fütûh) bize anlatmayın, Allah’ın veya Resulü’nün kelâmı hakkında anladıklarınızla ilgili yeni olan fetihlerinizi söyleyin.” der gibiydi.

İşte böylece ehlullahın kendi aralarında ıstılah hâline getirdikleri işaretleri, kendileri için belirlemedikleri anlaşılmış oldu. Aslında onlar bu konuda hak olanı açık bir şekilde bilmektedirler. Bunu sadece kendi aralarına katılanların onların içinde bulundukları mertebeyi bilmemeleri için, onların yetersiz akıllarıyla bunu kavrayamayacakları endişesiyle belirlemişlerdir.

238 Kehf, 18/68.

239 Bakara, 2/269.

وقال في حق الخضر: «وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا» [الكهف: ٦٥] فصدق المنكرون فيما قالوا: إن العلم لا يكون إلا بالتعلم وأخطأوا في اعتقادهم أن الله تعالى لا يعلم من ليس بنبي ولا رسول قال تعالى: «يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ» [البقرة: ٢٦٩]. والحكمة: هي العلم وجاء بمن وهي نكرة، ولكن لما أثر هؤلاء المنكرون الدنيا على الآخرة وآثروا ما يتعلق بجناب الخلق على ما يتعلق بجناب الحق ٥ وتعودوا أخذ العلم من الكتب وأفواه الرجال الذين من جنسهم ورأوا في زعمهم أنهم من أهل الله تعالى بما علموا وامتازوا عن العامة حجبتهم ذلك عن أن يعلموا أن الله عبادًا تولى تعليمهم في سرائرهم على يد ملك الإلهام. فعلمهم معاني كلامه وكلام رسله وهو تعالى هو العالم الحقيقي، وأطال في ذلك. ثم قال: فلهذا صان أهل الله تعالى نفوسهم بتسميتهم الحقائق إشارات فإن المنكرين لا ١٠ يرون الإشارات. وأين هؤلاء المنكرون من قول علي بن أبي طالب: لو تكلمت لكم في تفسير الفاتحة لحملت لكم سبعين وقرأ. فهل هذا العلم إلا من العلم اللدني الذي أعطاه الله تعالى في القرآن، إذ الفكر لا يصل إلى ذلك. وقد كان أبو يزيد البسطامي، يقول خطابًا للمنكرين عليه في زمانه: قد أخذتم علمكم ميتًا عن ميت، وأخذنا علمنا عن الحي الذي لا يموت. وكان الشيخ أبو مدين إذا ١٥ سمع أحدًا يقول: نقل فلان عن فلان: لا تطعمونا القديد أطعمونا اللحم الطري. يرفع بذلك همة أصحابه كأنه يقول: لا تحدثونا بفتوح غيركم وحدثونا بفتوحكم الجديد في فهمكم لكلام الله أو كلام رسوله.

فعلم أن أهل الله تعالى ما وضعوا الإشارات التي اصطلحوا عليها فيما بينهم لأنفسهم فإنهم يعلمون الحق الصريح في ذلك. وإنما وضعوها للدخيل بينهم حتى ٢٠ أنه لا يعرف ما هم فيه شفقة عليه أن يسمع منهم شيئًا لا يصل إلى عقله القاصر.

Zira aksi halde inkâr eder ve bu ilimden mahrum kalırlar. Çünkü ârifleri bir konuda reddeden kimsenin ceza olarak bundan mahrum bırakıldığı tecrübe edilmiştir.” Bunu uzunca anlattıktan sonra şöyle demiştir: “İnkârın aslı, beşer türünün tamamında bulunan hasettir. Şayet insanlar hase-
 5 di bırakırlarsa, gönülleri aydınlanır ve ehlullahın ilimlerini idrak ederler.” Bu kitabın mukaddimesinde bunu genişçe açıkladık. Şeyh Muhyiddin de *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'nin 30. bâbında uzun uzadıya bunun üzerinde durmuştur. **En doğrusunu Allah bilir.**

فينكر عليهم فيحرم ذلك العلم فإنه قد جرب أن ما أحداً أنكر شيئاً على أحد من العارفين إلا وحرّم ذلك الشيء عقوبة له، وأطال في ذلك. ثم قال: وأصل الإنكار كله الحسد المشتعل عليه النوع البشري ولو أن الناس تركوا الحسد لأنيرت قلوبهم وأدركوا علوم أهل الله تعالى. وقد بسطنا الكلام على ذلك في المقدمة أول هذا الكتاب. وأطال الشيخ محيي الدين الكلام على ذلك في الباب الثلاثين من الفتوحات المكية والله أعلم.

KIRK SEKİZİNCİ MEBHAS

**Sûfilerin Bütün İmâmlarının Rablerinden Bir Hidâyet Üzere
Olduğu ve Şeriatı Bir Cevher Gibi Tanımladığı İçin İmâm Ebu'l-
Kâsım el-Cüneyd'in Yolunun Sûfilerin Yollarının En Sağlamı
Olduğu Hakkındadır**

Allah sana merhamet etsin, sûfinin hakikatinin sadece kendi ilmiyle amel eden bir fakih olduğunu bilesin. Yüce Allah onu ilmiyle şeriatın ince-lik ve sırlarına öylesine muttali kılar ki onlardan biri, müctehid imamların şeriatın furûundaki konumu gibi, tarikat ve sırlarda müctehid olur. Bu yüzden tarikatta, şeriatın açıkça ifade ettiklerine zâit olarak birtakım vâcip-leri, haramları, mendupları, mekruhları ve evlâ olana muhâlif olan şeyleri hükme bağlamışlardır. Bu tıpkı müctehidlerin bunların benzerlerini istinbat etmeleri yahut [bir şeyi] hükümsüz kılmaları gibidir. Başka bir deyişle müctehid imamların vâcip kıldıkları ve şart koştukları şeylerin ihlali yahut haram kıldıkları şeyleri yapmalarıyla ibadet ve akitleri hükme bağlamaları gibidir. Bu onların (ra) işidir. Bunlardan kime velâyette bir paye verilmişse, tarikatta müctehiddir ve kendisinde taklit ancak şeriatın açıkça belirttiği ve imamların ittifak ettiği hususlarda bulunur. Kim bir âlimi taklit edip de [kendisi için] kemâl makamını iddia ediyorsa o doğru sözlü değildir. Ali el-Havvâs'ın (ra) defalarca şöyle dediğini işittim “Bize göre bir kimse, müctehidlerin aldığı gibi ilim almadıkça tarikatta kemâle ermez.”

Sûfilerin başkalarından farklı olarak sahip olduğu özelliklerden biri de kitap ve sünnetle amel etmeye götürecek, tarikatla ilgili bilginin kendilerine verilmesidir. Şayet onlara “Sıradan hiçbir meylim kalmayacak şekilde, dünyaya karşı zâhid olmak istiyorum.” dersiniz; size “Perdelerin yırtılıp, İbrâhim b. Edhem gibi, dünyadaki mertebe ve nimetlerden yana zâhidleşen kimse gibi, bizzat gözlerinle görüp âhireti idrak edinceye kadar Allah'ı gece gündüz zikret. Bunu gördüğün zaman, kesinlikle dünyaya karşı zâhid olmuşsun demektir.” derler. Şayet insanların geneli “Dünyaya rağbet et” derlerse, onlara kulak verme! Ey kardeş, bunu bir âlime söylersen, sana “Allah Teâlâ sana başka bir şeyi değil, zâhid olmanı emretmiştir.” der. Bu durum tarikatta ilerlemeye imkân vermez. Bunun durumu, tıpla ilgili bir kitabı ezberleyen ve hastalığın ilacını bilmeyen kimsenin durumu gibidir.

المبحث الثامن والأربعون

في بيان أن جميع أئمة الصوفية على هدى من ربهم وأن طريقة الإمام أبي القاسم الجنيد أقوم طرق القوم كلها لتحريرها على الشريعة تحرير الجوهر

اعلم رحمك الله! أن حقيقة الصوفي، فقيه عمل بعلمه لا غير فأورثه الله تعالى بعلمه الاطلاع على دقائق الشريعة وأسرارها حتى صار أحدهم مجتهداً في الطريق والأسرار كما هو شأن الأئمة المجتهدين في الفروع الشرعية، ولذلك شرعوا في الطريق واجبات ومحرمات ومندوبات ومكروهات وخلاف الأولى زائداً على ما صرح به الشريعة كما استنبط المجتهدون نظير ذلك وأبطلوا أي: مجتهدو القوم العبادات والعقود بالإخلال بما أوجبوه وشرطوه أو بارتكاب ما حرموه. وهذا شأنهم رضي الله عنهم. فما من أحد منهم حق له قدم الولاية إلا وهو مجتهد في الطريق ليس عنده تقليد إلا لما صرح به الشريعة أو أجمع عليه الأئمة فقط. فمن ادعى مقام الكمال وهو مقلد لعالم فهو غير صادق وقد سمعت سيدي علياً الخواص رحمه الله يقول مراراً: لا يكمل الرجل عندنا في الطريق حتى يأخذ العلم من حيث أخذه المجتهدون، انتهى.

ثم مما اختص به الصوفية عن غيرهم علمهم بالطريق الموصلة لهم إلى العمل بالكتاب والسنة. فإذا قلت لهم: إن مقصودي أن أزهد في الدنيا بحيث لا يبقى عندي ميل عادي لها يقولون لك أكثر من ذكر الله تعالى ليلاً ونهاراً حتى يرق حجابك فتدرك الآخرة بعين بصيرتك، وتنظر ما لمن يزهد في الدنيا من الدرجات والنعيم كما وقع لإبراهيم بن أدهم، فإذا رأيت ذلك زهدت لا محالة في الدنيا. ولو قال لك جمهور الناس: ارغب في الدنيا لا تصغي لهم. ولو أنك يا أخي قلت ذلك لعالم لقال لك: إن الله تعالى أمرك أن تزهد لا غير، ولا يهتدي للطريق إلى ذلك، فحكمه حكم طبيب يحفظ كتاباً في الطب ولا يعرف علاج المرض.

Dolayısıyla bazı insanların sûfîleri inkâr etmelerinin sebebinin, onların idraklerindeki titizlik olduğu anlaşılmaktadır. Şayet inkârcı edep gözetirse; Kitap, Sünnet ve icmâya aykırı olmamak kaydıyla, anlayışına aykırı gelen her şeyi kabul eder. Mısır'da kendi döneminde âlimlerin sultanı olan İzzeddin b. Abdüsselâm'ın *er-Riâye* kitabında şunu gördüm “Bütün insanlar şeriatın şeklini dikkate aldılar, sûfiyye ise asla sarsılmayacak olan kaidelerini dikkate aldı. Onların elinde meydana gelen ve onların yoluna girmediği takdirde ilmi ne kadar olursa olsun, hiçbir âlimde zuhûr etmeyen keramet ve hârikulâdelikler de bunu teyit etmektedir.” Onun bundan önce şöyle dediğini de duyduk “Bu, bizim elimizde bulunan şeriatın, naklin dışındaki bir yoldur.” Sonra da şöyle der: “Bizde bulunanın dışında şeriatın bâtinî bir ilminin olduğunu iddia edenin iddiası bâtıl ve zındıklığa yakındır.” Ancak Şeyh Ebu'l-Hasan eş-Şâzelî ile korunmuş [şehir] Mısır'da bir araya gelip ondan ilim alınca, sûfîlerin yöntemini alabildiğine övmeye başlamış ve şöyle demiştir: “Bu, peygamberlerin ahlâkını bir araya getiren bir yoldur.” Hücetü'l-İslâm el-Gazzâlî (ra) de başlangıçta Şeyh İzzeddin'in dediklerini derdi. Ancak sûfîlerle bir araya gelip onların yöntemini tadınca “Ömrümüzü boş şeylerle geçirdik.” demiştir. Bununla cedel ehlinin sözün amele galip gelen yöntemiyle uğraşmasını kastetmiştir. Gerçekte fıkıhla uğraşmak, boş değildir. Hatta bu, tarikatın temelidir. Tarikat ehlinin özelliklerinden biri de bütün hareket ve duruşlarının Kitap ve Sünnet'e uygun olmasıdır. Bu da ancak hadis, tefsir ve fıkıhta derinleşerek bilinir. Gazzâlî'nin “Fıkıhla uğraşmak boştur.” demesi, sûfîlerin yoluna olan aşkıandan söylenmiş bir sözdür. Aşığın hükmü, sarhoşun hükmü gibidir. Şayet hâlini düşünseydi, fıkıhın tarikatın temeli olduğuna dair söylediklerimizi ve sûfînin nihaî hedefinin sadece ilmiyle amel eden bir âlim olmak olduğunu anlardı.

Efendim İbrâhim ed-Desûkî şöyle derdi: Şayet fakih, şeriatın ibadet ve emirlerini illetsiz bir şekilde yerine getirirse, şeyhe muhtaç olmaz. Ancak ibadetleri illet ve hastalıklarla birlikte yaptığı için, kendisini tedavi edecek şifa bulmasını sağlayacak bir tabibe muhtaçtır. Bu nedenle tâbiûn, şeyhlerin talebelerinde olduğu gibi, halvet ve riyâzete muhtaç olmamışlardır. Dönemlerinde böyle bir şey olmadığı ya da neredeyse yok denecek kadar az olduğu için, onlardan hiçbirinin bâtunî hastalıkların tedavisi ile ilgili bir eser yazdığı nakledilmemiştir.

فعلم أن سبب إنكار بعض الناس على الصوفية إنما هو لدقة مداركهم ولو أن المنكر
 لزم الأدب لسلم للقوم كل ما خالف فهمه مما لم يعارض كتاباً ولا سنة ولا إجماعاً،
 وقد رأيت في كتاب الرعاية للشيخ عز الدين بن عبد السلام سلطان العلماء بمصر في
 عصره ما نصه: كل الناس قعدوا على رسوم الشريعة وقعد الصوفية على قواعدها التي
 لا تتزلزل. قال: ويؤيد ذلك ما يقع على يدهم من الكرامات والخوارق ولا يقع ذلك
 قط على يد عالم ولو بلغ في العلم ما بلغ إلا إن سلك طريقهم، انتهى. وقد بلغنا أنه
 كان يقول قبل ذلك: وهل ثم طريق للشريعة غير ما بأيدينا من النقول! ثم يقول: من زعم
 أن ثم علماً باطناً للشريعة غير ما بأيدينا فهو باطل يقارب الزنديق. فلما اجتمع بالشيخ
 أبي الحسن الشاذلي بمصر المحروسة وأخذ عنه صار يمدح طريق القوم كل المدح،
 ويقول: إنها طريق جمعت أخلاق المرسلين. وكان يقول حجة الإسلام الغزالي رحمه
 الله مثل ما كان يقول الشيخ عز الدين أولاً فلما اجتمع بالصوفية وذاق طريقهم صار
 يقول ضيعنا عمرنا في البطالة. أي: لما في الاشتغال بالعلم على طريق أهل الجدل
 من غلبة للقول على العمل. والحق أن الاشتغال بالفقه ليس هو ببطالة إنما هو أساس
 للطريق. فإن من شأن أهل الطريق أن يكون جميع حركاتهم وسكناتهم محررة على
 الكتاب والسنة ولا يعرف ذلك إلا بالتبحر في علم الحديث والفقه والتفسير. فقول
 الغزالي: إن الاشتغال بالفقه بطالة إنما هو كلام صدر حال عشقه في طريق القوم،
 والعاشق حكمه حكم السكران، ولو أنه تأمل في حاله لعرف ما قلناه من أن الفقه أساس
 الطريق وأن غاية الصوفي أنه عالم عمل بعلمه لا غير.

وقد قال سيدي إبراهيم الدسوقي رحمه الله يقول: لو أن الفقيه أتى العبادات
 والمأمورات الشرعية بغير علة كما أمره الله تعالى لاستغنى عن الشيخ. ولكنه أتى العبادات
 بعلة وأمراض فلذلك احتاج إلى طبيب يداويه حتى يحصل له الشفاء ومن هنا استغنى
 التابعون عن الخلوة والرياضة كما عليه تلامذة الأشياخ ولم ينقل عن أحد منهم أنه دون
 شيئاً في علاج الأمراض الباطنة لعدمها في عصرهم أو قتلها جداً حتى لا تكاد توجد.

Onların bütün gayretleri, şeriatın hadislerini bir araya getirmek ve bunlarla azîz olan Kitap arasındaki uygunluğu ortaya koymaktı. Bu gerçekten de o dönemde belki de bulunmayan söz konusu hastalıkları tedavi etmekten daha mühimdi. İşte bununla “Müctehid imamlar neden tasavvufa ilgili bir şey yazmadılar? Ya da sûfîlerin yaptığı gibi kalplerinin cilâlanması için neden zikirle meşgul olmadılar?” şeklindeki sözlerinin cevabı da hâsıl olmuştur. Hiçbir akıl sahibi, müctehid imamlarda ucb, rıya, nefret, kin, hile veya aldatmanın bulunduğunu ve bunlarla mücâhede etmediğini kesinlikle söyleyemez. Şayet onlar, bu tür şeylerin kendilerinde bulunduğunu bilselerdi, bunun ilacını her şeyden öne alırlardı. Zira bir vâcibin kendisi olmadan tamamlanması mümkün olmayan şey de vâciptir. “Hâlbuki onlara, ancak dini Allah’a has kılarak, hakka yönelen kimseler olarak O’na kulluk etmeleri, namazı kılmaları ve zekâtı vermeleri emredilmişti. İşte bu dosdoğru dindir.”²⁴⁰ Anla!

Sûfîyyenin diğer imamlarının da müctehid imamlar gibi, Rablerinden bir hidâyet üzere olduklarını ve onların yoluna girip ıstılahlarını öğrenmeden, hiç kimsenin onların sözlerini reddetmemesi gerektiğini anladın. Şeriatın zâhirine aykırı olan şatahatların²⁴¹ tamamı, ya sonradan sokuşturulmuş ya o andaki hâlin galebesiyle ya da tarikatta henüz işin başındayken söylenmiştir. Cüneyd gibi kâmil olanlara gelince, bunlar dinin hâmilere olduğu için, yöntemleri altın gibi edep üzere kurulup benimsenmiştir. Allah onların tamamından razı olsun. Biz de başkaları gibi, Ebu'l-Kâsım el-Cüneyd'in yolunun tamamıyla düzgün olan yöntem olduğunu ve buna giren herkesin kurtuluşa erdiğini kaydettik. Zira Celâleddin el-Mahallî ve başkaları onunla ilgi olarak şöyle demişlerdir: Bid'atlardan uzak, teslim, tefviz ve nefsânî hazzlardan uzaklaşma üzerine kurulu bir yoldur. Bu, yolların en doğrusudur. Ebu'l-Hasen el-Eş'arî'nin akidedeki yolu gibidir. Bu nedenle “İfrat ve tefritten uzak olduğu için Ebu'l-Hasen el-Eş'arî'nin akaiddeki yönteminin en güzel yöntem olduğuna inanırız.” demişlerdir. Celâleddin el-Mahallî şöyle demiştir: Dalâlet ehlinde Ebu'l-Hasan aleyhinde konuşanların sözlerine iltifat edilmez. Onun imâmeti ve celâleti konusunda ümmetin tefsir, hadis, fıkıh ve usul âlimlerinin, akaidde onun görüşüne güvenmeye dair söyledikleri bize yeter.

²⁴⁰ Beyyine, 98/5.

²⁴¹ Şatah/Şatahat, sûfîlerin sekir hâlinde söyledikleri ve şeriata uymayan sözlere verilen isimdir.

وكان معظم اجتهداهم إنما هو في جمع أحاديث الشريعة والمطابقة بينها وبين الكتاب العزيز، وهذا أهم بيقين من اشتغالهم بعلاج أمراض لعلها لا توجد. وقد حصل بذلك الجواب عن قول من قال: لأي شيء لم يدون الأئمة المجتهدون شيئاً في علم التصوف أو يشتغلوا بالذكر لتتجلى قلوبهم كما يفعل الصوفية؟ فإنه لا يقول عاقل قط عن أحد يعني: من الأئمة إنه يعلم من نفسه عجباً أو رياءً أو غلاً أو حقداً أو مكرراً أو خديعة ولا يجاهد نفسه أبداً ولو أنهم علموا أن فيهم شيئاً من ذلك لقدموا علاجه على سائر الأعمال من باب ما لا يتم الواجب إلا به فهو واجب ﴿وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ حُنَفَاءَ وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ وَذَلِكَ دِينُ الْقَيِّمَةِ﴾ [البينة: ٥] فافهم.

فقد بان لك أن سائر أئمة الصوفية على هدى من ربهم كالأئمة المجتهدين وأنه لا ينبغي لأحد أن ينكر عليهم كلامهم إلا بعد أن يدخل طريقتهم ويعرف مصطلحهم. وجميع من شطح عن ظاهر الشريعة إنما هو دخيل فيهم أو غلب عليه حال أو كان مبتدئاً في الطريق. وأما الكاملون كالجنيد وأضرابه فطريقتهم محررة على الأدب تحرير الذهب، إذ هم حماة الدين رضي الله عنهم أجمعين. وإنما خصصنا كغيرنا طريق الشيخ أبي القاسم الجنيد بمزيد التقويم وأن كل من سلكها نجا لأنها كما قال الجلال المحلي وغيره: طريق خال من البدع دائر على التسليم والتفويض لله تعالى والتبرء من حظوظ النفس. وهذا من أصح الطرق فهي كطريق الشيخ أبي الحسن الأشعري في العقائد الدينية ولذلك قالوا: ونعتقد أن طريق الشيخ أبي الحسن الأشعري في العقائد الدينية طريق مثلى لكونها بين التفريط والإفراط. قال الجلال المحلي: ولا التفات إلى من تكلم في الشيخ أبي الحسن من أهل الزيف ويكفينا في إمامته وجلالته إكباب علماء الإسلام من أهل التفسير والحديث والفقه والأصول على الاعتماد على قوله في العقائد.

Aynı şekilde Ebü'l-Kâsım el-Cüneyd'in celâletine dair insanların söyledikleri ve “O, ilim ve amel açısından söz konusu taifenin efendisidir.” şeklindeki sözleri de bize yeter. O buna layıktır. Şöyle derdi “Bizim bu ilmimiz Kitap ve Sünnet ile inşa edilmiştir.” Burada kıyas ve icmâyı zikretmemesinin sebebi, bunların delâletlerinin Kitap ve Sünnet'e uygun olması durumunda bilinmesidir. Cüneyd Kitap ve Sünnet'i zikrettiği için [ayrıca] kıyas ve icmâyı ihtiyaç duymamıştır. Yine “Bir adam, havada bağdaş kursa, onu Kitap ve Sünnet'e bağlı görmedikçe, ona iltifat etmeyin.” derdi. “Tari-
katlar, Resûlullah'ın (sav) izinde gidenlerin dışında, herkese kapalıdır.” derdi. Aynı şekilde “Şayet hâkim olsaydım 'Lâ mevcûde illellah' veya Allah'tan başkasının fiilinin olmadığını söyleyenin boynunu vururdum. Çünkü bu sözün zâhiri, Allah'tan başkasını yok saymak ve teklifi hükümlerin tamamını yıkmaktır.” derdi. Celâleddin el-Mahallî ve başkaları şöyle demiştir: “Şeyh Cüneyd'i, Halife Ca'fer Muktedir-Billâh'ın nezdinde zındıklıkla it-
ham edilen ve onun boyunlarının vurulmasını emrettiği sûfiler grubunun içinde sayanlara itibar edilmez. Bize, cemaatin şeyhi olmasına rağmen Cüneyd hariç hepsinin tutuklandığı bildirilmiştir. Çünkü o, tarikat ehlinin sözlerini onlardan olmayan kimselere söylemezdi. Ebu Sevr mezhebi üzere fıkıh ve fetvâ işleri ile iştigal ederek gizlenirdi. Sûfilerin ilimleriyle ilgili konuşacağı zaman evinin kapısını kapatır, anahtarın da üstüne otururdu. Aynı şekilde Hasan el-Basrî (ra) hakkında da benzer şeyler bize ulaşmıştır. Onlar şöyle derlerdi: Onların ıstılahlarını bilmeyenlerin yanında Allah'ın velîlerinin yalanla ve iftira edilerek zındıklıkla suçlanmasını ister misin? Cüneyd'in, Ebû Yezîd gibilerinin söyledikleri şathiyeleri söylediğine dair bize hiçbir bilgi gelmemiştir. Bütün bunlar, onun kâmil olmasındandır.

Celâleddin el-Mahallî şöyle demiştir: “Susan sûfilerin boyunlarının vurulması için yaygı serilince, sonlarda bulunanlardan Şeyh Ebû Hasan en-Nûrî öne çıkarak cellâda 'Arkadaşlarımdan önce benim boynumu vurun.' dedi. Cellât nedenini sorunca 'Arkadaşlarımı bir anlık hayat için kendime tercih ederim.' demiştir. Cellât şaşırarak durumu halifeye bildirmiş, o da onları kadî İsmâîl b. İshâk el-Mâlikî'ye havale etmiştir. Nûrî'ye fikhî meseleleri sormuş o da cevap vermiştir. Daha sonra 'Allah'ın nice kulları vardır ki kalktıklarında Allah için kalker, konuştuklarında Allah için konuşurlar.' demiştir.

وكذلك يكفيننا في إقامة أبي القاسم الجنيد رحمه الله إجماع الناس كلهم على جلالته، وقولهم: إنه سيد الطائفة كلها علمًا وعملاً، وهو جدير بذلك. وقد كان يقول: علمنا هذا مشيد بالكتاب والسنة، انتهى. وإنما لم يذكر القياس والإجماع لأن القياس والإجماع إنما تعلم دلالتهما إذا وافقا قواعد الكتاب والسنة، فاستغنى الجنيد عن القياس والإجماع بذكر الكتاب والسنة. وكان يقول أيضًا: إذا رأيت شخصًا متربعا في الهواء فلا تلتفتوا إليه إلا إن رأيتموه مقيدًا بالكتاب والسنة. وكان يقول: الطرق كلها مسدودة على الخلق إلا على المقتفين آثار رسول الله ﷺ، وكان يقول: لو كنت حاكمًا لضربت عنق من سمعته يقول: لا موجود إلا الله أو ليس لي فعل مع الله لأن ظاهر كلامه نفي غير الله وهدم أحكام التكليف كلها، قال الجلال المحلي وغيره: ٥
ولا التفات إلى من رمى الشيخ الجندي في جملة من رمى بالزندقة من الصوفية عند الخليفة جعفر المقتدر بالله تعالى حتى أنه أمر بضرب أعناقهم. وقد بلغنا أنهم كلهم أمسكوا إلا الجنيد مع أنه شيخ الجماعة وذلك لأنه كان يستر كلام أهل الطريق عمن ليس منهم وكان يستتر بالفقه والإفتاء على مذهب أبي ثور. وكان إذا تكلم في علوم القوم أغلق باب داره وجعل مفتاحه تحت وركه. وكذلك بلغنا عن الحسن البصري، ١٠
وكانا يقولان: أتحبون أن يرمى أولياء الله بالزندقة زورًا وبهتانًا عند من لا يعرف اصطلاحهم ولم يبلغنا قط عن الجنيد أنه تكلم بشيء من الشطح كما نقل عن أبي يزيد وغيره كل ذلك لكماله.

قال الجلال المحلي: ولما بسط النطع لضرب أعناق الصوفية الذين أمسكوا تقدم من آخرهم الشيخ أبو الحسن النوري وقال للسياف: اضرب عنقي قبل أصحابي. فقال له السياف: لم ذلك؟ فقال: لأوثر أصحابي بحياة ساعة. فبهت السياف وأنهى الأمر إلى الخليفة فردهم إلى القاضي إسماعيل بن إسحاق المالكي. فسأل النوري عن مسائل فقهية فأجابه عنها ثم قال: وبعد فإن لله عبادًا إذا قاموا قاموا لله، وإذا نطقوا نطقوا بالله، ٢٠

Kadı onun söylediklerini kabul etmiş ve ‘Şayet bunlar zındık ise, yeryüzünde hiçbir müslüman yoktur.’ şeklindeki kanaatini halifeye iletmiştir. Halife de onları serbest bırakmıştır. Allah onların tamamından razı olsun.” İbn Eymen *Risâlesi*’nde Ahmed b. Hanbel’in (ra) geceleyin kendisine sûfilerden bir topluluğun inip onu âciz bırakıncaya değin şer‘î meseleleri sorup sonra havaya yükselmeleri hadisesine kadar ilk başlarda oğlunu sûfilerle oturmaktan menettiğini nakletmiştir. O vakitten itibaren oğluna sûfilerle oturmasını emretmiş ve onların Allah korkusundan ve O’nun şeriatının sırlarından bizim idrak edemediklerimizi idrak ettiklerini söylemiştir. Bir meselenin cevabını veremeyince, Ebû Hamza el-Bağdâdî’ye “Ey sûfî, bu konuda ne dersin?” derdi. Herhangi bir cevap verdiğinde bunu alırdı. Kuşeyrî, İbn Süreyc’in Cüneyd’i reddettiğini söylemiş ve şu olayı nakletmiştir: Bir gün İbn Süreyc gizlenerek Cüneyd’in haberi olmaksızın onun meclisine katılmıştır. Cüneyd ayrılınca, İbn Süreyc’e “Bu adamın sözlerinde ne gördün?” denilmiş o da “Onun sözlerinden hiçbir şey anlamadım. Ancak sözlerinin etkisi bâtil bir etki değildir.” demiştir. Dolayısıyla her asırda, gerçekte şeriattan çıktıkları için değil, fakat âlimlerin idraklerindeki titizlikten dolayı suflerin [bazı âlimlerce] reddedilmiş olduğu anlaşıldı. Halbuki âlimler için bu [şeriattan sapma] câizse bile, evliya hakkında bunu söylemekten Allah’a sığınırız. *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*’nın mukaddimesinde bunun üzerinde uzunca durduk. **En doğrusunu Allah bilir.**

فقبل القاضي قوله وأرسل يقول للخليفة: إن كان هؤلاء زنادقة فليس على وجه الأرض مسلم. فخلى الخليفة سبيلهم رضي الله عنهم أجمعين. وحكى ابن أيمن في رسالته عن الإمام أحمد أنه كان في أول أمره ينهى ولده عن مجالسة الصوفية حتى نزل عليه جماعة منهم في الليل من الهواء فسألوه عن مسائل في الشريعة حتى أعجزوه ثم صعدوا في الهواء. فمن ذلك الوقت كان يقول لولده عليك بمجالسة الصوفية، فإنهم أدركوا من خشية الله وأسرار شريعته ما لم ندركه. وكان إذا عجز عن جواب مسألة يقول للشخ أبي حمزة البغدادي ما تقول في هذا يا صوفي؟ فإذا أجابه بشيء أخذ به. وحكى القشيري عن ابن سريج أنه كان ينكر على الجنيد فتنكر يوماً وحضر مجلس الجنيد وهو لا يشعر فلما انصرف الجنيد قالوا لابن سريج: ماذا رأيت في كلام هذا الرجل؟ فقال: لم أفهم من كلامه شيئاً إلا أن صولة الكلام ليست بصولة مبطل. فعلم أن الإنكار لم يزل في العلماء على الصوفية في كل عصر لدقة مداركهم لا لخروجهم عن الشريعة في نفس الأمر. معاذ الله أن يقع الأولياء في ذلك وإن جاز ذلك في حقهم. وقد بسطنا الكلام على ذلك في مقدمة الطبقات الكبرى، والله تعالى أعلم.

KIRK DOKUZUNCU MEBHAS

İctihadlarıyla Amel Etmenin Vacip Olması ve Hata Etseler Bile Şâri‘ Tarafından Ecir Verilmesi Açısından Bütün Müctehid İmamların Rablerinden Bir Hidayet Üzere Olmaları Hakkındadır

5 Bu husus, Allah Teâlâ'nın izniyle ilerde açıklanacaktır. Ey kardeş, bil ki imamlarla ilgili tenkitleri cevaplayan mebhas, hangi açıdan olursa olsun buna yetmektedir. Bunun tahkiki ise başka bir yeredir. Bu mebhasi, bütün müctehidlerin isabet ettiğine dair tercih edilen görüş üzerine bina ettiğimizde, bize itiraz edilmemesi gerekir.

10 Efendim Ali el-Havvâs'ın (ra) şunu dediğini işittim: “Gayretinizi ulemânın görüşlerini bir araya getirmek için harcayın. İki görüşü dik-kate almak, birini lağvetmekten daha evlâdır. Bununla ulemânın söz-leri arasındaki çelişkiler azalır. Keşif makamına kim ulaşırsa, müctehid imamların hiçbir görüşünde, Kitap ve Sünnet'ten çıkmadıklarını görür
15 ve bütün bunların şeriat nûrunun şuâlarından alındığına şahit olur. Zi-ra onlar peygamberlerin izlerinden gitmektedir. Kardeş, peygamberlerin (as) zâhiren senin tâbi olduğun şeriata muhalif olarak getirdiği her şeyin sıhhatine iman etmen ve tasdik etmen senin için nasıl vâcip ise aynı şe-kilde senin mezhep imamına muhalif de olsa müctehidlerin çıkardıkları
20 hükümlerin doğru olduğuna iman etmen ve tasdik etmen de vâciptir.” Allah'a hamdolsun, imamların delillerini araştırdım ve görüşlerinin ta-mamının bir âyet, bir hadis, bir rivayet ya da sahih bir asıl üzere bina edilen sahih bir kıyasa dayandığını gördüm. Ancak görüşlerinden bazı-ları, doğrudan âyet, hadis ya da eserden alınmış, bazıları bunların mef-
25 humundan ya da bu iktibastan alınmıştır. Aynı şekilde görüşlerinden bazıları yakın, bazıları daha yakın, bazıları uzak, bazıları da daha uzaktır. Bunların tamamı, asıl olan şeriata nûrunun huzmelerinden alınmıştır. Aslı olmayan bir fer'in bulunması imkânsızdır.

Bunun izahı şudur: Tertemiz şeriata nûru, apaçık bir nûrdur. An-cak kişi, ona her yaklaştığında, onu başkasına göre daha aydınlık bu-lur. Bağlılık silsilesi dahilinde kalmak kaydıyla, ondan her uzaklaştı-ğında ise şeriata kaynağına yakın olana göre daha az aydınlık oldu-ğunu görecektir. Mezhep âlimlerinin görüş farklılığı ve bu asrımıza kadar bazılarının diğerlerinin görüşünü zayıf görmesinin sebebi de budur.

المبحث التاسع والأربعون

في بيان أن جميع الأئمة المجتهدين على هدى من ربهم من حيث وجوب العمل بكل ما أدى إليه اجتهادهم وإثبات الأجر لهم من الشارع وإن أخطأوا

على ما سيأتي بيانه إن شاء الله تعالى. واعلم يا أخي أن مبحث الجواب عن الأئمة
٥ يكتفي فيه بأي وجه كان. وأما التحقيق فله مكان آخر فلا ينبغي الاعتراض علينا إذا
بنينا هذا المبحث على القول المرجوح بأن كل مجتهد مصيب.

وسمعت سيدي علياً الخواس رحمه الله يقول: اعملوا على الجمع بين أقوال العلماء
جهدهم فإن إعمال القولين أولى من إلغاء أحدهما، وبذلك يقل تناقض أقوال العلماء
ومن وصل إلى مقام الكشف وجد جميع الأئمة المجتهدين لم يخرجوا عن الكتاب
والسنة في شيء من أقوالهم وشهدوا كلها مقتبسة من شعاع نور الشريعة، لأنهم على آثار
١٠ الرسل، سلكوا. فكما أنه يجب عليك يا أخي الإيمان والتصديق بصحة كل ما جاءت به
الرسل عليهم الصلاة والسلام، مما يخالف شريعتك ظاهراً فكذلك يجب عليك الإيمان
والتصديق بصحة ما استنبطه المجتهدون وإن خالف مذهب إمامك، انتهى. وقد تتبعت
بحمد الله أدلة المجتهدين فلم أجد فرعاً من فروع مذاهبهم إلا وهو مستند إلى دليل إما
آية أو حديث أو أثر أو قياس صحيح على أصل صحيح، لكن من أقوالهم ما هو مأخوذ
١٥ من صريح الحديث أو الآية أو الأثر مثلاً ومنه ما هو مأخوذ من المفهوم أو مأخوذ من
ذلك المأخوذ وهكذا فمن أقوالهم قريب وأقرب وبعيد وأبعد، وكلها مقتبسة من شعاع
نور الشريعة التي هي الأصل. ومحال أن يوجد فرع من غير أصل.

وإيضاح ذلك: أن نور الشريعة المطهرة هو النور الواضح ولكن كلما
قرب الشخص منه يجده أضواً من غيره، وكلما بعد عنه في سلسلة التقيد
٢٠ يجده أقل نوراً بالنسبة لما هو أقرب من عين الشريعة. وهذا هو سبب
تفاوت أقوال علماء المذاهب وتضعيف بعضهم كلام بعض إلى عصرنا هذا.

Şu anda bizimle Şâri‘ arasında on beş civarında devir vardır. Dikkatini bu dönemlerin tamamına yoğunlaştırarak, bütün devirlerin görüşünün şeriatın kaynağıyla ilişkisini görecektir kimse nerede! Efendim Ali el-Havvâs şöyle derdi: “Bütün müctehid ve onların taklitçilerinin görüşlerinin kendisinden çıktığı şeriatın tertemiz kaynağının misali şudur: İlk kaynak, avcı ağı gibidir. Bu kaynağın âlimlerinin sözlerinin misali ise ondan ayrılarak sair devirlere yayılmış gözeler örneğidir. Allah Teâlâ’nın basîretini açtığı, birinci kaynağı ve ondan ayrılan kolları idrak eden kimse, bütün İslâm âlimlerinin görüşlerinin hak olduğunu ikrar eder ve onların gölgenin şahsa yahut parmakların ele bağlı olduğu gibi ilk kaynağa bağlı gözeler olduğunu görecektir. Allah Teâlâ’nın basîretini açmadığı kimse ise, gözünün görmediğini zorunlu olarak hatalı bulacak ve onu şeriatın dışında görecektir.” Şöyle demiştir: “Belirttiğimiz gibi, iki görüşe indirgenebilir. Ya bütün müctehidler isabet etmiştir ya da isabet eden bir kimsedir, diğerlerinin tamamı ise hata etmiştir. Usulcülerden bir grup birincisini benimsemiştir. Mâlikîlerden Ebûbekir İbnü'l-Arabî ve başkaları bunlardandır. Cumhur ise ikincisini benimsemiştir.” Allah’a hamdolsun bir terazi (mîzan) belirledim ve her iki görüşün delillerini orada açıkladım. Mezhep ehlinin daha çok imamlarının görüşüne meyilli olduklarını ve başkasının görüşüyle amel etmekten zaruret dışında yüz çevirdiklerini görünce, bundan rücû ettim.

Efendim Ali el-Havvâs’ın (ra) şöyle dediğini işittim: “Bize gelen bütün görüşlerin aslı mücmel olarak Kitap ya da Sünnet’te vardır. Şayet böyle olmasaydı Yüce Allah, Hz. Muhammed’e (sav) ‘İnsanlara indirileni kendilerine açıklayasın diye’ buyurmazdı. Aksine beyan etmeksizin sadece Kur’ân’ı tebliğ etmekle yetinirdi.” Şöyle demiştir: “İbarenin sadece ibareyle detaylandırılacağı bilinen bir gerçektir. Buna bağlı olarak peygamberler (sav), azîz olan Kitap’ta mücmel olarak yer alanları tafsil etme konusunda Hakk Teâlâ’nın, müctehidler de mücmel olarak söyledikleri konusunda peygamberlerin, müctehidlerin tâbileri de mücmel olarak söyledikleri konusunda onların nâibleridir. Bu söz kendilerinden sonra gelenlerden günümüze kadar her devrin insanları için geçerlidir. Her devrin ehli kendilerinden önce gelenlerin mücmel olarak ifade ettiklerini tafsil ederler.

فإن بيننا الآن وبين الشارع نحو خمسة عشر دورًا وأين من يخرق بصره هذه الأدوار كلها حتى يشهد اتصال أقوال جميع الأدوار بعين الشريعة. وكان سيدي علي الخواص رحمه الله يقول: مثال عين الشريعة المطهرة التي يتفرع منها كل قول من أقوال المجتهدين ومقلديهم مثال العين الأولى من شبكة الصياد، ومثال أقوال علمائها مثال العيون المنتشرة منها في سائر الأدوار فمن كشف الله تعالى عن بصيرته وأدرك العين الأولى وما تفرع منها أقر جميع أقوال علماء الإسلام بحق وشاهدها كلها مرتبطة بالعين الأولى من العيون كارتباط الظل بالشاخص أو كارتباط الأصابع بالكف، ومن لم يكشف الله تعالى عن بصيرته أخطأ ضرورة كل ما زاد عن مطمح بصره وأخرجه عن الشريعة. قال: وعلى ما قررناه ينزل القولان من أن كل مجتهد مصيب أو المصيب واحد والباقي مخطيء وبالأول قال جماعة من الأصوليين ومن المالكية أبو بكر بن العربي وغيره وبالثاني قال الجمهور، انتهى. وقد كنت وضعت بحمد الله تعالى ميزاناً أوضحت فيها أدلة هذين القولين ثم لما رأيت الغالب على أهل المذاهب الإكباب على قول إمامهم وعدل التدين بأقوال غيره إلا لضرورة رجعت عنه.

وسمعت سيدي عليًا الخواص رحمه الله يقول: ما تم لنا قول إلا وأصله مجمل في الكتاب والسنة لولا ذلك ما قال الله لمحمد ﷺ: ﴿لُتَيْنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ﴾ [النحل: ٤٤] بل كان يكتفي بتبليغه القرآن من غير بيان. قال: ولما كان من المعلوم أنه لا يفصل العبارة إلا العبارة نابت الرسل عليهم الصلاة والسلام، عن الحق تعالى في تفصيل ما أجمله تعالى في كتابه العزيز وناب المجتهدون مناب الرسل عليهم الصلاة والسلام، في تفصيل ما أجملوه في كلامهم وناب أتباع المجتهدين مناب المجتهدين فيما أجملوه من كلامهم، وهكذا القول في كلام أهل كل دور ممن بعدهم إلى وقتنا هذا، يفصل أهل كل دور ما أجمله الدور الذي قبلهم،

Şayet bu icmalin hakikati âleme sirayet etmeseydi, kitaplar şerhedilmez, bir dilden başka bir dile tercüme edilmezdi. İnsanlar birbirilerinin sözlerini tefsir etmez, şerhlerine hâşiyeler yazmazdı. Hatta bazen hâşiyelere de hâşîye yazılmıştır. Bunun sırrı şudur: Şâri'den (sav) başkası, şer'î bir hüküm hakkında konuştuğu zaman, onun ilgili ibare hakkında sorulan bütün soru ve hükümleri getirmesi mümkün olmaz ki bu ibaredeki soru ve hükümleri açıkça dile getirebilsin. Doğrusu bu kimse Şâri'in (sav) aksine hükümlerin çoğunu unuttur. Zira o (sav), ancak Rabb'inin vahyiyle konuşur, hatalardan, mânânın yetersizliğinden ve doğru olmayan şeyleri söylemekten mâsumdur. "Rabb'in unutmaz."²⁴² Şâri'in dışındakiler ise tam tersinedir." Yüce Allah "Eğer Allah'tan başka birinden gelmiş olsaydı onda birçok tutarsızlık ve çelişki bulurlardı!"²⁴³ buyurmuştur. Bununla her devirdekilerin kendilerinden sonrakiler için rahmet olduğu anlaşılmaktadır. Aynı şekilde -insanlardan- tâbi/halef olanın da seleften takip ettiği kimseye iyiliği vardır. Zira onun ilmi, takip ettiği kimsenin ilmidir. Bu yüzden takip ettiği kimsenin sayfalarına sevap yazılır. Bütün Muhammed (sav) ümmetinin ilimleri, Resûlullah (sav) efendimizin sayfalarındadır. Ancak müctehid ve diğerlerinin aksine bunda minnet yoktur. Anla! Hz. Muhammed'in (sav) kıyamete kadar, hükümleri çıkarcak kaynağı kendilerine vermesi nedeniyle müctehid ve mukallitler üzerinde minneti vardır. Müctehidlerin onun üzerinde bir minneti (sav) söz konusu değildir. Doğrusu kıyamet gününe kadar onları taklit edenler üzerinde bir minneti vardır. Zira tâbi olmasaydı her devirde insanlardan tâbi olunanların kendi değerince kemâli zâhir olmazdı. Anla! Aynı şekilde Şâri'in (sav) şeriatının hadisleriyle Kur'ân'da mücmel olana dair beyanı olmasaydı, Kur'ân zamanımıza kadar mücmel bir şekilde kalırdı ve namazı ve tahâreti nasıl ededeceğimizi, tahâreti bozan şeyleri bilmezdik. Zekâtın nisab miktarını, şartlarını, oruç ve haccın vâciplerini, bunları bozan şeyleri, akit ve muamelelerin keyfiyetini ve şu anda bildiğimiz daha başka şeyleri bilmezdik. Aynı şekilde müctehidler, şeriatın mücmel bıraktığı şeyleri mukallitler için beyan etmeseydi, sünnet mücmel bir şekilde kalmaya devam ederdi. Bu, kıyamete kadar onlardan sonraki her dönem için böyledir. Her devir, kendisinden önceki dönemde mücmel olanı tafsil eder. Müctehidler, sünnetin beyanı olmaksızın Kur'ân'daki mücmel olanı bildiklerini iddia eden kimse, bize bu konuda bir örnek getirmelidir ki muhtemelen bulamayacaktır.

242 Meryem, 19/64.

243 Nisâ, 4/82.

ولولا أن حقيقة هذا الإجمال سارية في العالم ما شرحت الكتب ولا ترجمت من لسان إلى لسان ولا وضع الناس على تفسير بعضهم وشروحه حواشي بل ربما وضعوا على الحواشي حواشي. والسر في ذلك أن غير الشارع عليه السلام، إذا تكلم على حكم شرعي لا يمكنه أن يستحضر جميع ما يرد على تلك العبارة من الأسئلة والأحكام حتى يفصح عنها في تلك العبارة بل ينسى أكثر الأحكام بخلاف الشارع، فإنه لا يكلم إلا بوحى من ربه عز وجل معصوم من الخطأ ونقص المعاني وصحة الإیرادات عليه «وَمَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا» [مريم: ٦٤] وغير الشارع بالعكس قال تعالى: «وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا» [النساء: ٨٢]. فعلم أن أهل كل دور رحمة على من بعدهم كما أن للتابع من الخلق المنة على متبوعه من السلف من حيث علمه بعلم متبوعه وكتابة ثواب ذلك في صحائفه فعلم جميع الأمة المحمدية وعلمهم في صحائف سيدنا رسول الله عليه السلام، لكن من غير منة عليه بخلاف غيره من المجتهدين وغيرهم، فافهم. فلمحمد عليه السلام المنة على المجتهدين ومقلديهم إلى يوم القيامة بإعطائهم المادة التي يستنبطون منها الأحكام وليس للمجتهدين منة عليه، إنما لهم المنة على من قلدهم إلى يوم القيامة فلولا التابع ما ظهر كمال المتبوع من الخلق في كل دور بحسبه، فافهم. وكذلك لولا بيان الشارع، ما أجمل في القرآن بأحاديث شريعته لبقية القرآن على إجماله إلى وقتنا هذا وما كنا عرفنا كيفية تأدية الصلاة ولا الطهارة ولا عرفنا نواقض الطهارة ولا عرفنا أنصبه الزكاة ولا شروطها ولا واجبات الصوم والحج ولا مفسدهما ولا كيفية العقود ولا المعاملات ولا غير ذلك مما هو معلوم. وكذلك لولا بيان المجتهدين ما أجمل في الشريعة لمقلديهم لبقية السنة على إجمالها. وهكذا الكلام في كل دور بعدهم إلى يوم القيامة. يفصل كل دور ما أجمل في كلام من قبله ومن زعم أن المجتهدين عرفوا المجمل من القرآن بلا واسطة بيان السنة له فليأتنا بمثال ذلك ولعله لا يجده.

Bunun izahı şudur: Tâbinin, metbûnun ilim dairesinin dışında bir ilmi asla yoktur. Bu, velilerin keşfinin peygamberinin Kitabı ve Sünnetini asla aşmaması gibidir. Keşif yöntemiyle elde ettiği bir bilgiyi bize getirdiği takdirde, bunu Kitap ve Sünnet'e arzedip, bunlara uygunluğu tespit edilmedikçe, onunla amel etmemiz câiz olmaz. Beyhakî'nin *Süneni'*nde, Ömer b. Hattâb'ın (ra) Şüreyh'i kadı olarak tayin ettiğinde "Bak, Allah'ın (cc) kitabında açık olan bir şeye hiç kimseye sorma. Allah Teâlâ'nın kitabında çözümünü bulamazsan Hz. Muhammed'in (sav) sünnetinde ara. Sünnette de bulamazsan ictihad et. Dilersen bana sorabilirsin, ancak bana sorduğun her şeyde senin görüşünü kabul ederim." demiştir. *el-Menhecû'l-Mübîn fî Beyâni Edilleti'l-Müctehidin* isimli kitabımızın mukaddimesinde açıkladığımız gibi, müctehidlerin tamamı, dinî bir konuda kendi reyleriyle görüş beyan etmekten kaçınmışlardır. Bu kitabın benzeri İslâm tarihinde yazılmamıştır. Ona bakabilirsin. Bu konuda söylediklerinin özeti, Beyhakî'nin Ömer b. Hattâb'dan (ra) senediyle birlikte naklettiği ve onun insanlara fetvâ verdiği "Bu, Ömer'in görüşüdür. Doğruysa Allah'tan, yanlışsa Ömer'dendir." demesidir. Ayrıca istiğfar ederdi. Yine Beyhakî, İbn Abbas, Atâ, Mücâhid ve Mâlik Enes'in (ra) "Allah'ın Resulü'nden (sav) başka, herkesin görüşü kabul de edilebilir red de edilebilir." dediklerini nakletmektedir. Ebû Hanîfe'nin (ra) de "Benim delilimi bilmeyen kimsenin benim görüşümle fetva vermesi doğru olmaz." dediği nakledilmiştir. Fetva verdiğinde ise "Bu, Nu'mân b. Sâbir'in (kendisinin) görüşüdür ve bu takdir ettiğimiz en güzel görüştür. Şayet daha güzelini getiren birisi olursa, bu daha da isabetli olur." demiştir. İmâm Mâlik şöyle derdi: "Resûlullah'tan (sav) başka, herkesin görüşü alınır da reddedilir de." Hâkim ve Beyhakî, İmâm Şafiî'nin (ra) şöyle dediğini nakletmişlerdir: "Hadis sahihse, benim mezhebimdir." Başka bir rivayette "Görüşümün hadise aykırı olduğunu gördüğünüzde, hadisle amel edin ve görüşümü duvara çalın." demiştir. Bir gün Müzenî'ye "Ey Ebû İbrâhim, benim her söylediğimi taklit etme, bir de kendine sor. Bu, dindir!" demiştir. O (ra) şöyle derdi: "Ne kadar çok olursa olsun, ne kıyasta ne de başka bir şeyde; Resûlullah'tan (sav) başka hiç kimsenin görüşü hüccet değildir. Sadece Allah ve Resulü'ne teslim olarak itaat etmek vardır." Onun reyden uzak durduğuna dair, kendisinden nakledilen her şeyi bir kitapçıkta naklettik. İmâm Ahmed (ra) şöyle derdi: "Allah ve Resulü'nün olduğu yerde, hiç kimseye söz söyleme hakkı yoktur."

وإيضاح ذلك أنه ليس لتابع علم من غير دائرة علم متبوعه أبداً كما أن كشف الأولياء لا يتعدى كتاب نبينهم وسنته أبداً وبتقدير أنه يأتينا بعلم من طريق كشفه لا يجوز لنا العمل به إلا بعد عرضه على الكتاب والسنة وموافقة لهما، وفي سنن البيهقي: أن عمر بن الخطاب لما ولي شريعاً القضاء قال له: انظر فما تبين لك في كتاب الله عز وجل صريحاً فلا تسألن عنه أحداً وما لم يتبين لك في كتاب الله تعالى فاتبع فيه سنة محمد ﷺ، وما لم يتبين لك في السنة فاجتهد فيه رأيك وإن شئت فأمرني ولا أرى مؤامرتك إياي إلا أسلم لك، انتهى. وقد تبرأ المجتهدون كلهم من القول في دين الله بالرأي كما أوضحنا ذلك في مقدمة كتابنا المسمى بالمنهج المبين في بيان أدلة المجتهدين وهو كتاب ما صنف في الإسلام مثله فراجع. وملخص أقوالهم في ذلك أن البيهقي روى بسنده عن عمر بن الخطاب أنه كان يقول إذا أفتى الناس: هذا رأي عمر. فإن كان صواباً فمن الله، وإن كان خطأ فمن عمر، ويقول: استغفر الله. وروى البيهقي أيضاً عن عبد الله بن عباس وعطاء ومجاهد ومالك بن أنس رضي الله عنهم أنهم كانوا يقولون ما من أحد إلا ومأخوذ من كلامه ومردود عليه إلا رسول الله ﷺ، وروي عن أبي حنيفة رضي الله عنه، كان يقول: لا ينبغي لمن لم يعرف دليلي أن يفتي بكلامي وكان رضي الله عنه إذا أفتى يقول: هذا رأي النعمان بن ثابت - يعني نفسه - وهو أحسن ما قدرنا عليه فمن جاء بأحسن منه فهو أولى بالصواب. وكان الإمام مالك يقول: ما من أحد إلا ومأخوذ من كلامه ومردود عليه إلا رسول الله ﷺ، وروى الحاكم والبيهقي عن الإمام الشافعي رضي الله عنه، أنه كان يقول: إذا صح الحديث فهو مذهبي. وفي رواية: إذا رأيتم كلامي يخالف الحديث فاعملوا بالحديث واضربوا بكلامي الحائط. وقال يوماً للمزني: يا إبراهيم لا تقلدني في كل ما أقول وانظر في ذلك لنفسك فإنه دين. وكان رضي الله عنه يقول: لا حجة في قول أحد دون رسول الله ﷺ، وإن كثروا لا في قياس ولا في شيء وما ثم إلا طاعة الله ورسوله بالتسليم. وقد نقلنا جميع ما نقل عنه من التبري من الرأي في كراسة. وإن الإمام أحمد يقول: ليس لأحد مع الله تعالى ورسوله كلام.

Şöyle dedim: Bu nedenle fıkhıta ona ait bir kitap yazılmadı. Onun bütün görüşleri, ilgili adamların sinelerinden alınmıştır. Onun namazla ilgili otuz bin mesele belirlediği, bir gün birisinin bir mesele hakkında kendisine soru sorduğu bize ulaşmıştır. O da “Beni taklit etme, Mâlik, Evzâî, Nehâî ve başkalarını da taklit etme. Onların yaptığı gibi, hükümleri Kitap ve 5 Sünnet’ten al.” demiştir. Bu, icthad kudretine sahip olanlar içindir. Zayıf olanlara gelince, imamlardan birini taklit etmesi vâciptir. Aksi takdirde helâk olur ve yoldan çıkar.

Soru: Hüküm çıkarmada müctehidlerin delili nedir? Açıkça vârit olanlara 10 lara bağlı kalmazlar mı?

Cevap: Onların icthad konusundaki delili, mi‘rac gecesi namazla ilgili olarak Resûlullah’ın (sav) Hz. Mûsâ (sav) ile Rabb’i (cc) arasında gidip gelerek yaptığı icthaddır. Yüce Allah Muhammed ümmetine elli vakit namaz farz kılınca, hiçbir itirazda bulunmadan ve “Bu, çoktur.” demeden, Hz. 15 Mûsâ’nın yanına indi. Mûsâ (as) “Rabb’ine dön” dediğinde kararsız kaldı. Zira ümmetine olan şefkati, bu tekliflerin ağırlığı onları sıkıntı, bıkkınlık ve nefrete düşürmesin diye onu tahfife sevk etmişti. Böyle kararsız kalınca iki hâlden hangisinin evlâ olduğunu tercih hususunu araştırmaya koyuldu. İşte bu icthaddır. Rabb’ine müracaat etmek kendisine ağır basınca 20 Hz. Mûsâ’nın sözüne dönmüş oldu. Böylece bu mesele Rabb’inin (cc) izniyle tamamlandı. Allah’ın izniyle, Hz. Peygamber’in (sav) ümmetine hükümlerin meşrû kılınmasında kendisiyle ilgili hususta onun (sav) için bir rahatlatma vardır ki böylece sıkıntı çekmesin. Bununla birlikte Muhammed (sav) ümmeti ile ilgili olarak hükümlerin meşrû kılınmasında ise Hz. 25 Mûsâ’nın (as) kalbi için bir teselli bulunmaktadır. Zira Mûsâ (as) nefesine döndüğünde ve içinde bulunduğu şefkat yoğunluğu hâli hafıflediğinde Muhammed ümmetini elli vakit namazla mükellef kılan Allah Teâlâ’nın onlara kendisinden daha şefkatli olduğunu görecektir ve ibadette elli vakit namazın Allah’ın (cc) celâline yaraşan en az miktar olduğunu ve bunun 30 kullara fazla gelmeyeceğini anlayacaktı.

Aynı şekilde şayet Allah Teâlâ onlar için elli vakit namazı kararlaştırmışsa, kılmaları için onları mutlak sûrette takviye ettiğini de anlamış oldu. Zira kuvvet Allah’tandır ve hiç kimseyi de gücünün yetmediği bir şeyle sorumlu tutmaz. Daha sonra Mûsâ (as),

قلت: ولذلك لم يدون له كتاباً أبداً في الفقه وجميع مذهبه الآن إنما هو ملفق من صدور الرجال. وبلغنا أنه وضع في الصلاة ثلاثين ألف مسألة وسأله رجل مرة عن مسألة، فقال: لا تقلدني ولا تقلدن مالكا ولا الأوزاعي ولا النخعي ولا غيرهم. وخذ الأحكام من حيث أخذوا من الكتاب والسنة، انتهى. وهو محمول على من أعطي قوة الاجتهاد. أما الضعيف فيجب عليه التقليد لأحد من الأئمة وإلا هلك وضل.

فإن قلت: فما دليل المجتهدين في استنباطهم الأحكام وهلا وقفوا على صريح ما ورد؟

فالجواب: دليلهم في الاجتهاد ما وقع من اجتهاده، ليلة المعراج في شأن الصلوات من المراجعة بين موسى عليه السلام وبين ربه عز وجل. فإن الله تعالى لما فرض على أمة محمد ﷺ الخمسين صلاة نزل بها إلى موسى ولم يقل شيئا ولا اعترض، ولا قال: هذا كثير. فلما قال له موسى عليه السلام: راجع ربك بقي متحيراً من حيث إن شفقتة على أمته تطلبه بالتخفيف عنهم لئلا يقعوا في الضجر والسامة والكراهية من ثقل تلك التكاليف. فلما بقي حائراً أخذ يطلب الترجيح أي الحالين أولى. وهذا هو الاجتهاد. فلما ترجح عنده أنه يراجع ربه رجع إلى قول موسى وأمضى ذلك في أمته بإذن من ربه عز وجل. وكان في تشريع أمته الأحكام بإذن الله تأنيساً لمحمد ﷺ، بما جرى منه لئلا يستوحش. مع أن ما جرى من أمة محمد ﷺ، من التشريع فيه جبر لقلب موسى عليه السلام أيضاً. فإن موسى لا بد إذا رجع إلى نفسه وخف عنه الحال الذي كان عليه من وفور الشفقة يجد الله تعالى الذي كلف أمة محمد ﷺ بالخمسين صلاة أرحم بهم من موسى ويرى أن الخمسين كانت من أقل ما ينبغي لجلال الله عز وجل في العبادة ولم يستكثر بها على العبيد.

وعلم أيضاً أن الله تعالى لو أمضى عليهم الخمسين صلاة فلا بد أنه كان يقويهم على فعلها، فإن القوة بيد الله ولا يكلف نفساً إلا وسعها. ثم إن موسى عليه السلام،

müracaat konusunda söylediklerinden pişmanlık duyunca “Allah katında verilen karar değişmez”²⁴⁴ âyetiyle son dönüşte, onun kalbini rahatlatmıştır. Allah Hz. Mûsâ’yı, sözünün daha arz edilmeden önce değişikliği kabul eden bir söz olduğu bilgisine muttali kılarak rahatlatmıştır. Bu nedenle söz konusu âyetle sevinmiş, ilâhî kelâmıda değişen ve değişmeyenlerin bulunduğunu öğrenmiştir. Alîm ve Habîr olan Hak Teâlâ’nın farz kıldığına karşı yaptığı itirazdan pişmanlık duyduğu kelâmının, karar O’ndan çıkıp kesinleşince değil, sadece arzedildiği zamanda gerçekleştiğini anlamıştır. Böylece müctehid imamların ictihadda bulunmalarının teşrî kılınmasında Hz. Muhammed’in (sav) kalbi için bir rahatlatma vardır. Dolayısıyla o, onlara, onlar da ona örnek olmuştur. Müctehidlerin ictihadının kaynağı budur.

Söyle dedim: İmamları hüküm çıkarmaya yönelten hususlardan biri de Peygamber’in (sav) “Kim, güzel bir gelenek (sünnet) başlatırsa, bunun ve bununla amel edenlerin misli kadar ecir alır.” hadisidir. Anla!

Soru: Birinin müctehidin görüşünü tenkit etmesi câiz midir?

Cevap: Müctehidin görüşünü tenkit etmek hiç kimse için câiz değildir. Zira Şâri‘, müctehidin hükmünü kabul etmiş ve Allah’ın bunu kabul etmesiyle şeriat hâline gelmiştir. Müctehidi hatalı bulan kimse, bizzat Şâri‘i verdiği hüküm konusunda hatalı bulmuş gibi olur. Bu, biliyor olmalarına rağmen dikkat çektiğimiz hususların üzerinde durmadıkları için birçok mezhep ehlinin hataya düştüğü bir meseledir. Şeyh, bu hususu *el-Fütûhât*’ın “Mestler Üzerine Mesih” bâbında zikretmiştir. Aynı eserin “el-Vesâya Bâbı”nda ise şöyle demiştir: “Herhangi bir müctehidi tenkit etmekten, bir kısım cahil sûfilerin yaptığı gibi, mârifet ve sırların onlara kapalı olduğunu söylemekten sakının. Bu, imamların makamını bilmemektir. Müctehidlerin, gayb bilgileri konusunda derin bir izleri (el-kademü’r-râsih) vardır. Onlar, her ne kadar zanla hükmediyorlar ise de zan da ilimdir. Onlarla keşif ehli arasında sadece yöntem farkı vardır. Resullerin ümmetlerine hüküm koymalarına benzer bir şekilde ictihadla- rıyla ümmet için hüküm koymaları sebebiyle onlar peygamberlerin makamlarındadırlar.

لما ندم على قوله في شأن المراجعة جبر الله تعالى قلبه بقوله تعالى: ﴿مَا يُبَدِّلُ الْقَوْلُ لَدَيَّ﴾ [ق: ٢٩]. في آخر رجعة وأنسه بإطلاعه على أن القول قبل ذلك كان معروضاً يقبل التبديل. ولذلك سر بهذا القول وعلم أن من القول الإلهي ما يقبل التبديل ومنه ما لا يقبله. وعلم أن كلامه الذي كان ندم عليه من حيث معارضته لما فرضه الحق تعالى العليم الخبير ما وقع منه إلا حين كان القول معروضاً لا حين حق القول منه تعالى. فعلم أن في تشريع الاجتهاد للأئمة المجتهدين جبراً لقلب محمد ﷺ بالاجتهاد، فصار له أسوة بهم وصار لهم أسوة به. فهذا كان منشأ الاجتهاد للمجتهدين.

قلت: ومما جراً الأئمة على استنباط الأحكام قوله: «من سن سنة حسنة فله أجرها وأجر من عمل بها». فافهم. ١٠

فإن قلت: فهل يجوز لأحد الطعن في قول مجتهد؟

فالجواب: لا يجوز لأحد الطعن في حكم المجتهد لأن الشارع قد قرر حكم المجتهد فصار شرعاً بتقرير الله إياه. فمن خطأ مجتهداً بعينه فكأنه خطأ الشارع فيما قرره حكماً. وهذه مسألة يقع في محظورها كثير من أصحاب المذاهب لعدم استحضارهم لما نبهناهم عليه مع كونهم عالمين به. ذكره الشيخ في باب مسح الخف من الفتوحات. وقال في باب الوصايا منها: إياكم والطعن على أحد من المجتهدين وتقولون إنهم محجوبون عن المعارف والأسرار كما يقع فيه جهلة المتصوفة. فإن ذلك جهل مقام الأئمة. فإن للمجتهدين القدم الراسخ في علم الغيوب فهم وإن كانوا يحكمون بالظن فالظن علم وما بينهم وبين أهل الكشف إلا اختلاف الطريق وهم في مقامات الرسل من حيث تشريعهم للأمة ٢٠ باجتهادهم كما شرعت الرسل لأممهم، انتهى.

369. bâbdaki müctehidlerî öven uzun sözlerden sonra şöyle demiştir: “Müctehidlerin peygamberlerin gerçek vârisleri olduğu anlaşıldı. Zira onlar ictihad etmeleri itibariyle nebî ve resullerin konumundadırlar. Çünkü Peygamber (sav), onlara ictihadla hüküm çıkarmayı mubah kılmıştır. Bu, Şâri’in emrinden çıkan bir teşrîdîr. Dolayısıyla bütün müctehidler, ictihadla teşrîde bulunmaları itibariyle isabet etmişlerdir. Bu, bütün peygamberlerin mâsum olmaları gibidir. Şöyle demiştir: “Müctehidlerin kendilerini vakfetmeleri teşrîden bir pay ve bu alanda kadem-i râsîh sahibi olmaları içindir. Mahşerde onların önüne kendi nebîlerinden başka kimse geçemeyecektir. Muhammedî şeriatın koruyucuları olan bu ümmetin âlimleri (müctehidler), ümmetlerin safında değil, peygamber ve resullerin safında haşredileceklerdir. Hiçbir resul yoktur ki onun hemen yanı başında bu ümmetin müctehidlerinden biri, ikisi, üçü ya da daha fazlası olmasın. Bu ümmetin her bir âlimi için ahkâm, makamlar ve menzillerle ilgili ilimlerde, üstatlık pâyesi vardır. Bu durum Muhammedî müctehidlerin imamların hâtemi (son müctehid) olan Mehdî’ye (as) kadar devam eder.”

el-Fütûhât’ın “el-Cenâiz Bâbı”nda da şöyle demiştir: “Peygamber (sav), ‘Allahım, İbrâhim’e salât ettiğin gibi, Muhammed’e ve Muhammed’in âline de salât et.’ dememizi emretmekle, âli olan ümmetinin âlimlerine salât etmemizi emretmiştir. Böylelikle Hz. İbrâhim’in âli olan Hz. İshâk, Hz. Ya’kûb ve Hz. Yûsuf için teşrîden ne hâsıl oluyorsa onun misli, makamları farklılık gösterse de onun (sav) âli olan müctehidler için ictihad etmek sûretiyle vahiyden hâsıl olsun. Yüce Allah, Peygamber’in (sav) beklentisini gerçekleştirmiş ve müctehidlerin vahyini, ictihadda kılmıştır. Zira müctehid, sadece Allah Teâlâ’nın ictihadında kendisine gösterdiğiyle hükmetmektedir. Bu nedenle, Allah peygamberlere vahyettiği şeye muhalefet etmeyi nasıl haram kıldıysa müctehide de ictihadına aykırı davranmasını haram kılmıştır. Dolayısıyla ictihadın şeriatın bizzat kendisi değil, onun esintilerinden bir esinti olduğu anlaşılmış oldu. Ayrıca ‘İbrâhim’in âline salât ettiğin gibi, Muhammed’in âline salât et.’ demenin anlamı da İbrâhim’in âline teşrî ve vahiy vermek sûretiyle indindeki mertebede onları nebî ve resul kıldığı gibi, Muhammed’in âline de rahmet et. Ümmetimin havassını ictihadla hüküm verenlerden kılman merhametin kapsamındadır. Allah’a hamdolsun, bu gerçekleşmiştir. Şâri’ onların ictihad ettikleri her şeyi kabul ederek ve şer’î bir hüküm kılarak müctehidler, nebîlere benzetmiştir.

وقال في الباب التاسع والستين وثلاثمائة بعد كلام طويل في مدح المجتهدين: فعلم أن المجتهدين هم الذين ورثوا الأنبياء حقيقة لأنهم في منازل الأنبياء والرسل من حيث الاجتهاد. وذلك لأنه أباح لهم الاجتهاد في الأحكام وذلك تشريع عن أمر الشارع. فكل مجتهد مصيب من حيث تشريعه بالاجتهاد، كما أن كل نبي معصوم. قال: وإنما تعبد المجتهدين بذلك ليحصل لهم نصيب من التشريع ويثبت لهم فيه القدم الراسخة ولا يتقدم عليهم في الآخرة سوى نبينهم فتحشر علماء هذه الأمة حفاظ الشريعة المحمدية في صفوف الأنبياء والرسل لا في صفوف الأمم فما من رسول إلا وبجانبه عالم من علماء هذه الأمة أو اثنان أو ثلاثة أو أكثر وكل عالم منهم له درجة الأستاذية في علم الأحكام والأحوال والمقامات والمنازلات إلى أن ينتهي الأمر في ذلك لخاتم الأئمة المجتهدين المحمدين الذي هو المهدي عليه السلام، انتهى.

وقال أيضًا في باب الجنائز من الفتوحات: إنما أمرنا، بالصلاة على آله العلماء بقوله لنا: «قولوا اللهم صل على محمد وعلى آل محمد كما صليت على إبراهيم». ليكون لآله الذين هم المجتهدين من الوحي مثل ما كان لآل إبراهيم الذين هم إسحاق ويعقوب ويوسف من التشريع بالاجتهاد وإن تفاوتت المقامات. قال: وقد حقق الله تعالى له رجاءه، وجعل وحي المجتهدين في اجتهادهم: إذ المجتهد لم يحكم إلا بما أراه الله تعالى في اجتهاده ولذلك حرم الله على المجتهد أن يخالف ما أدى إليه الاجتهاد كما حرم على الرسل أن تخالف ما أوحى به إليهم. فعلم أن الاجتهاد نفحة من نفحات التشريع ما هو عين التشريع وأن معنى «اللهم صل على آل محمد كما صليت على آل إبراهيم» أي: كما جعلت آل إبراهيم أنبياء ورسلاً في المرتبة عندك بما أعطيتهم من التشريع والوحي فارحم آل محمد ومن رحمتك أن تجعل خواص أمتي مشرعين بالاجتهاد قد وقع ذلك والله الحمد فقد أشبه المجتهدون الأنبياء من حيث تقرير الشارع لهم كل ما اجتهدوا فيه وجعله حكمًا شرعيًا، انتهى.

161. bâbda şöyle demiştir: “Bütün müctehidlerin peygamberliğe vâris olma makamında, el-kademü'r-râsih sahibi olduğunu bilesin. Ancak bu makamda olduklarını bilmezler. Bu nedenle ilâhî yardımların bu makamdan ilimlerle kendilerine akması için, birbirleriyle münazara ederler. Her biri diğlerinden, vâcip, haram, mendup ve mekruh olduğuna dair tespit ettiği delilleri getirmesini ister. Bu makamda olduklarını nasıl bilmiyorlarsa, keşif ve müşâhede yöntemiyle kimden destek istediklerini de bilmezler. Bunu sadece delillerin aracılığıyla bilirler. Her müctehid şeriatın bizzat kendisinden yardım aldığı için hak üzerindedir. Aynı şekilde Resûlullah'ın (sav) zamanından önce gelen her nebî de hak üzerindedir, bu yüzden onlara iman vâciptir. Böylece bu ümmetin müctehidlerinin, teşrî konusunda peygamberlere vâris olduğu anlaşılmış oldu. Ancak teşrîde bağımsız değillerdir. Şayet Şâri'in şeriatından onlara verdiği pay olmasaydı, anılan teşrîye güç yetiremezlerdi. Onların delilleri, peygamberlerin vahyi gibidir. İctihadlarındaki farklılıklar da resullerin şeriatlarındaki farklılık gibidir. Ancak yakînî keşif söz konusu olmadığı için, onlar peygamberlerin arasına katılmazlar. Peygamberlerin aksine, bazen onlardan biri bir hüküm verir, daha sonra aksinin isabetli olduğunu anlar da onu terk eder. Oysa peygamberler ilk hükmü ancak hükmün neshine dair Allah Teâlâ'dan kendilerine gelen yeni bir emirle terk edebilirler. Onlar bilgi hâlinde de terk hâlinde de Şâri'in emrine tâbidir ve 'Allah'ın sana gösterdikleriyle insanlar arasında hükmedesin diye.’²⁴⁵ âyetinde işaret ettiği gibi, nefislerinin görüşüyle hareket etmezler. Dâvûd'un hilâfeti hakkında da 'Hevâya uyma, seni Allah'ın yolundan çıkarır.’²⁴⁶ buyrulmuştur. Yüce Allah, Hz. Muhammed ve diğerlerinin hükmünü sadece Allah Teâlâ'nın peygamberine gösterdiği ile sınırlamış ve 'İstediğin gibi hükmet.' dememiş, aksine Hafsa ve Âişe kıssasında olduğu gibi, yemin etmek sûretiyle kendisine haram kıldığı şey için 'Ey Peygamber! Eşlerini memnun etmek için, neden Allah'ın sana helâl kıldığını kendine haram kılıyorsun?’²⁴⁷ âyetiyle, bize teşrî olması açısından onu azarlamıştır. Oysa bunların tamamı onun mübârek nefsinin kendisine gösterdikleriydi. Dolayısıyla 'Allah'ın sana gösterdiği' tâbiriyle kastedilenin 'Kendi görüşün değil, sana vahyedilen' şeklinde olduğu açığa çıkmış oldu. Şayet din reyle belirlenseydi, Resûlullah'ın (sav) reyî, bütün reylerden daha önceliklidir.”

245 Nisâ, 4/105.

246 Sâd, 38/26.

247 Tahrim, 66/1.

وقال في الباب الحادي والستين ومائة: اعلم أن جميع المجتهدين لهم في مقام الإرث النبوي القدم الراسخة لكنهم لا يعرفون أنهم في ذلك المقام، ولذلك ناظر بعضهم بعضاً لسريان الأمداد الإلهية بالعلوم إليهم من هذا المقام، فطلب كل واحد من صاحبه أن يرجع إلى ما ظهر له من الأدلة من وجوب أو تحريم أو ندب أو كراهة، وكما أنهم لا يعرفون أنهم في ذلك المقام كذلك لا يعرفون ممن يستمدون كشفًا ٥ ومشاهدة. وإنما يعرفون ذلك بواسطة الأدلة فكل مجتهد على حق لاستمدادهم كلهم من عين الشريعة، كما أن كل نبي تقدم على زمان رسول الله ﷺ على حق، والإيمان بذلك واجب. فعلم أن المجتهدين من هذه الأمة ورثة الأنبياء في التشريع لكن لا يستقلون بشرع لأنه لولا المادة التي أعطاها لهم الشارع من شرعه ما قدروا على التشريع المذكور، فقد قامت لهم أدلتهم مقام الوحي للأنبياء وكان اختلاف ١٠ اجتهداتهم كاختلاف شرائع الرسل إلا أنهم لا يلحقون بالرسل لعدم الكشف اليقيني. فإن أحدهم يحكم بحكم ثم يبدو له خلافه فيرجع عنه بخلاف الأنبياء لا يتركون الحكم الأول إلا بأمر جديد ورد عليهم من الله تعالى بنسخ حكمه فهم في حال علمهم وفي حال تركهم تابعون لأمر الشارع خارجون عن رأي نفوسهم كما أشار إليه قوله تعالى: ﴿لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا أَرَىكَ اللَّهُ﴾ [النساء: ١٠٥]. وقال في خلافة ١٥ داود: ﴿وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَىٰ فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ﴾ [ص: ٢٦] فخص سبحانه وتعالى حكم محمد وغيره بما أراه الله تعالى لنبيه ولم يقل له: احكم بما رأيت بل عاتبه لما حرم باليمين ما حرم على نفسه في قصة عائشة وحفصة تشريعاً لنا، فقال: ﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ تَبْتَغِي مَرْضَاتَ أَزْوَاجِكَ﴾ [التحريم: ١] فكان هذا من جملة ما أرتته نفسه الشريفة وتبين أن المراد بقوله: بما أراك الله. أي: ما يوحى به إليك ٢٠ لا ما تراه من رأيك فلو كان الدين بالرأي لكان رأي رسول الله ﷺ، أولى من كل رأي.

Şeyh Muhyiddin, 380. bâbda bunu uzatmış, sonra şöyle demiştir: “Resûlullah (sav) kendi reyinden dolayı itâb edildiyse, mâsum olmayanın reyî nasıl geçerli olur? Zira mâsum olmayana hata, isabetten daha yakındır.” Bunu uzun uzadıya anlatmıştır. Sonra şöyle demiştir: “Bu şuna delâlet eder; Resûlullah’ın (sav) zikrettiği ictihaddan murad olunan ictihadın, vâki olan meseledeki hüküm hakkında delil aramakla ilgili olmasıdır. Yoksa müctehid tarafından nâzil olana dair hüküm koymakla ilgili değildir. Bu Allah’ın izin vermediği bir şeriat olur.”

Soru: İctihad [kelimesi] nereden türemiştir?

Cevap: “Chd” kökünden alınmıştır ve “gayret sarf etmek” anlamındadır. “Allah hiçbir kimseyi, gücünün yetmediği (vüs) bir şeyle yükümlü kılmaz.”²⁴⁸ âyeti bu anlamdadır. Bu anlamda bazıları, usul konuları da dâhil olmak üzere, müctehid hata etse bile ecir alacağına hükmetmişlerdir. Ancak cumhur ecir, usul olmaksızın sadece furûda yapılan hatalara mahsus kılmaşlardır. Bununla birlikte hatayı furû [meselelere] mahsus kılma da ictihaddan sayılmıştır. Şâri‘, ictihadla hâsıl olan her bilgiyi ikrar etmiş ve bunu müctehid hakkında muhalefet etmesinin haram olduğu şer‘î bir hüküm kılmaştır.

Soru: Şâri‘in kabul ettiği müctehidin hükmü, ondan sonra da kıyamete kadar bâki midir?

Cevap: Evet, hiç kimsenin onu nakzetmesi câiz değildir. İmâm Leys b. S’ad, İmâm Mâlik’e bazı soruları göndererek cevabını istemiştir. İmam Mâlik de ona “Ey kardeş, sen hidâyet imamısın ve Allah’ın bu konudaki hükmü, ictihadın vardığı sonuçtur.” şeklinde yazmıştır.

Soru: Size göre bütün müctehidler isabet etmişse “Hâkim ictihad edip hata ettiğinde bir ecir, isabet ettiğinde ise iki ecir alır.” hadisinin anlamı nedir?

Cevap: Bu hadiste kastedilen hata, müctehidin ilgili meselede Kitap ve Sünnet’te bulunan delile tesadüf etmemesidir. Bu, bir tek ecirdir ve araştırmanın ecridir. Şayet delili bulsaydı, araştırma ve delile tesadüfetme ecir olmak üzere iki ecir olurdu. İbn Hazm ez-Zâhirî ve başkaları bu şekilde cevaplandırmışlardır.

وأطال الشيخ محيي الدين في ذلك في الباب الثمانين وثلاثمائة ثم قال: وإذا كان العتب وقع على رسول الله ﷺ، فيما أرتته نفسه فكيف برأي من ليس بمعصوم؟ والخطأ أقرب إليه من الإصابة. وأطال في ذلك، ثم قال: وقد دل هذا على أن المراد بالاجتهاد الذي ذكره رسول الله ﷺ، هو الاجتهاد في طلب الدليل على نفس الحكم في المسألة الواقعة، لا في تشريع حكم في النازلة من قبل نفس المجتهد ٥ فإن ذلك شرع لم يأذن به الله.

فإن قلت: فمما اشتق الاجتهاد؟

فالجواب: أنه مأخوذ من الجهد وهو بذل الوسع ﴿لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا﴾ [البقرة: ٢٨٦]، ومن هنا عمم بعضهم الحكم في حصول الأجر للمجتهد إذا أخطأ ولو في الأصول، ولكن الجمهور خصصوا الأجر بمن أخطأ في الفروع دون الأصول ١٠ مع أن تخصيص الخطأ بالفروع هو من الاجتهاد أيضاً، وقد قرر الشارع كل علم حصل بواسطة الاجتهاد وجعله حكماً شرعياً في حق المجتهد يحرم عليه مخالفته.

فإن قلت: فهل تقرير الشارع حكم المجتهد باق بعده إلى يوم القيامة؟

فالجواب: نعم. لا يجوز لأحد نقضه. وقد أرسل الإمام الليث بن سعد سؤالاً لإمام مالك يطلب جوابه فكتب إليه الإمام مالك: أما بعد، فإنك يا أخي إمام هدى ١٥ وحكم الله في هذه المسألة ما أدى إليه الاجتهاد، انتهى.

فإن قلت: فإذا كان كل مجتهد مصيباً عندكم فما الجواب عن حديث: «إذا اجتهد

الحاكم وأخطأ فله أجر وإن أصاب فله أجران»؟

فالجواب: أن المراد بالخطأ في هذا الحديث عدم مصادفة المجتهد الدليل الوارد في تلك المسألة من الكتاب أو السنة، فهذا له أجر واحد وهو أجر التبع ولو أنه كان وجد الدليل ٢٠ لكان له أجران أجر التبع وأجر مصادفة الدليل. هكذا أجاب ابن حزم الظاهري وغيره.

Şeyh Muhyiddin, *el-Fütûhât*'ta Küsûf Namazı bağlamında şöyle demiştir “Müctehidin hata etmesinin geceleyin meydana gelen güneş tutulmasının yahut gündüz vâki olan ay tutulmasının mesabesinde olduğunu bilmelisin. Fakat bunlara itibar edilmez. [Yani bunların hakikatlerinde bir başkalaşma 5 olmaz bu insanların gözüne çarpan bir başkalaşmadır.] Müctehidin hü-kümde hata etmesi durumunda da herhangi bir günah söz konusu de-ğil-dir. Bu nedenle müctehid her hâlûkârda sevap kazanmaktadır. Zira müc-tehidin hatasıyla kastedilen, akla hemen geldiği üzere hatasının, hükmün kendisi ile ilgili olmasıdır. Ancak İbn Hazm ez-Zâhiri'nin müctehidlerin 10 hükümdeki hatasının doğru olmadığına dair görüşü, hükümle ilgili hatası doğru olduğu takdirde bunun şeriattan çıkması nedeniyledir. Şeriattan çı-kınca da ecir olmaz. Anla!

Soru: İctihad sadece ümmet-i Muhammed'e mi hastır yoksa hem onlar hem de başkaları için mi geçerlidir? Ayrıca bu ictihad kıyamete kadar bâki 15 midir?

Cevap: Şeyh'in *el-Fütûhât*'ta açıkça belirttiği gibi bu ümmete hastır ve kıyamette Mehdî (as) çıkıncaya kadar da devam edecektir. Ona da mücte-hid ecir vardır. Şeyh Muhyiddin *el-Fütûhât*'ın “Kitabü'l-Cenâiz” bâbında, müridin mutlak ictihad mertebesine ulaştığında, şeyhinin delilinin onun 20 delilinden daha açık olmasının dışında, şeyhinin görüşüne müracat etme-sinin haram olduğunu söylemiştir.

Soru: Müctehidin teşrîde bulunduğu şeyi sünnet olarak isimlendirmek mi evlâdır, yoksa bid'at-ı hasene olarak isimlendirmek mi?

Cevap: Evlâ olan, güzel bir sünnet (sünnetün hasene) olarak isimlen-dirmektir. Ömer b. Hattâb'ın terâvihle ilgili olarak “ne güzel bid'attır” şek- 25 lindeki ifadesi, bununla çelişmez. Onun bu ifadesi, övgüdür. Bu nedenle “hasene” denilmiştir.

Soru: İctihadın bu ümmete has olduğuna dair görüşünüz ile “(kendilik- 30 lerinden) icat ettikleri ruhbanlığa gelince; biz onu onlara farz kılmamıştık. Ama buna hakkıyla riayet etmediler.”²⁴⁹ âyeti uyuşmamaktadır. Sanki bizden önceki ümmetlerde de ictihadın bulunduğunu açıkça belirtmektedir. Zira Allah bununla kullarını rahatlatmaktadır ve bu da umum olmasını gerektirir.

وقد قال الشيخ محي الدين في الكلام على صلاة الكسوف من الفتوحات: اعلم أن الخطأ الواقع للمجتهد بمنزلة الكسوف الواقع للشمس ليلاً أو للقمر نهاراً فكما لا اعتبار بذلك كذلك لا وزر على المجتهد إذا أخطأ في الحكم بل هو مأجور هذا على أن المراد بخطأ المجتهد خطؤه في نفس الحكم كما هو المتبادر إلى الأذهان. أما على ما قاله ابن حزم الظاهري فلا يصح خطأ المجتهدين في الحكم لأنه لو صح خطؤه في الحكم لخرج عن الشرع وإذا خرج عن الشرع فلا أجر، فافهم.

فإن قلت: فهل الاجتهاد خاص بهذه الأمة المحمدية أم هو فيها وفي غيرها وهل هو باق إلى يوم القيامة أم لا؟

١٠ فالجواب: هو خاص بهذه الأمة كما صرح به الشيخ في الفتوحات وهو باق إلى يوم القيامة حتى يخرج المهدي عليه السلام، فله أجر مجتهد. قال الشيخ محيي الدين في كتاب الجنائز من الفتوحات: وإذا بلغ المرید مرتبة الاجتهاد المطلق حرم عليه الرجوع إلى قول شيخه إلا أن يكون دليل شيخه أوضح من دليله.

١٥ فإن قلت: فهل الأولى أن يسمى ما شرعه المجتهد سنة أو يقال: بدعة حسنة؟

فالجواب: الأولى أن يقال: سنة حسنة. وأما قول عمر بن الخطاب في التراويح نعمت البدعة. فلا يقدح في ذلك. فإن قوله ونعمت البدعة، هي مدح لها فرجعت إلى أنها حسنة.

فإن قلت: ما قررتموه من أن الاجتهاد خاص بهذه الأمة يشكل عليه قوله تعالى: ﴿وَرَهْبَانِيَّةً ابْتَدَعُوهَا مَا كَتَبْنَاهَا عَلَيْهِمْ إِلَّا ابْتِغَاءَ رِضْوَانِ اللَّهِ فَمَا رَعَوْهَا حَقَّ رِعَايَتِهَا﴾

٢٠ [الحديد: ٢٧] فإنه كالصريح في أن الاجتهاد كان في الأمم قبلنا لأنه من جملة ما نفس الله به عن عباده وذلك يقتضي العموم.

Cevap: Diğer ümmetlerin ictihadı, peygamberleri bizim peygamberimizin aksine bunu onlar için kararlaştırmadığından, bizim ictihadımız gibi değildir. O (sav), bunu bizim için kararlaştırmış ve bu nedenle bizim ictihadımız onun şeriatı kapsamına girmiştir. Onların ictihadı bizim ictihadımızın aksine aklî kanunlar mesâbesinde olduğu için, birbirine benzememektedir. Bazıları “Bizim ictihadımızla önceki ümmetlerin ictihadı arasında fark yoktur.” demişlerdir. Zira onlar da söz konusu ruhbanlığı, ictihadla icat etmişler ve bununla şeriatlarının delillerinin gerektirdiği genel ya da özel bir maslahatı talep etmişlerdir. Hak Teâlâ'nın buna gerçekten riayet edenleri övmesi de bunu desteklemektedir. Bunu insanlar için değil, sadece kendileri için teşrî ettikleri hâlde, iyi niyet ve kasıttan dolayı övülmüşlerdir. Şöyle demiştir: “Buna göre âyetle takdim ve tehir vardır. Bunun takdiri şudur: Sadece Allah'ın rızâsını isteyerek buna tam anlamıyla riayet etmişlerdir. Bu durumda başka bir şey için değil, sadece icat ettiklerine riayetleri az olduğu için zemmedilmişlerdir.” Şeyh Muhyiddin buna benzer şeyleri, 198. bâbda da zikretmiştir. Araştır ve değerlendir.

Soru: Ümmetin âlimlerinden herhangi bir müctehidi taklit edenin hükmü nedir? Bununla peygamberlerin vârisi sayılır mı yoksa sadece ilgili müctehidin vârisi mi olur?

Cevap: Bu kimse, sadece taklit ettiği müctehidin vârisidir. Bununla beraber o da Hz. Peygamber'in (sav) tâbilerinden sayılır. Çünkü bu da onun şeriatı kapsamındadır. Burada kastettiğimiz, Şâri'in herhangi bir şey söylemediği konulardadır. Şayet bir nas varsa, ictihada yer yoktur. Zira Şâri' bir şeyin haram, vâcip, müstehap ya da mekruh olduğuna dair hüküm vermişse, hiç kimse buna muhalefete yol bulamaz. Sadece dinleyip itaat etme ve teslim olma söz konusu olur. Şayet bir müctehidin ictihadıyla nasa muhalefet etmesi varsayılacak olursa onun sözüyle amel etmek bize haram kılınmıştır. Hz. Ali'nin Hz. Fâtıma'nın üzerine Ebû Cehil'in kızıyla evlilik hikâyesinde Resûlullah'ın (sav) ne dediğini düşün! “Fâtıma benim bir parçamdır, onu üzen beni de üzer, onu sevindiren beni de sevindirir. Ben Allah'ın haram kıldığını helâl, O'nun helâl kıldığını da haram kılamam. Ancak Ali b. Ebû Tâlib bunu istiyorsa, benim kızımı boşar. Allah'a yemin ederim ki Allah düşmanının kızı ile Allah Resulü'nün kızı bir adamın nikâhı altında asla bir araya gelmez.”²⁵⁰

250 Buhârî, “Fezâilü Ashabi'n-Nebî”, 16; “Nikâh”, 109. Bk. M. Yaşar Kandemir, “Fâtıma”, *DİA*, XII, 220.

فالجواب: ليس اجتهاد الأمم كاجتهادنا لعدم تقرير نبيهم لهم على ذلك بخلاف نبينا، فإنه أقرنا على ذلك فصار اجتهادنا من شرعه بتقريره فلم يشبه اجتهادنا اجتهادهم لأن اجتهادهم من باب القوانين العقلية بخلاف اجتهادنا. وقال بعضهم: لا فرق بين اجتهادنا واجتهاد الأمم قبلنا لأنهم ما ابتدعوا تلك الرهبانية إلا باجتهاد منهم وطلب مصلحة عامة أو خاصة يقتضيها أدلة شريعتهم، ويؤيد ذلك كون الحق تعالى أثنى عليه من رعاها حق رعايتها وما أثنى عليه إلا لحسن القصد والنية في ذلك مع أنهم إنما شرعوها لأنفسهم لا للناس. قال: وعلى هذا ففي الآية تقديم وتأخير تقديره: فما رعوها حق رعايتها إلا ابتغاء رضوان الله فما ذموا إلا من حيث قلة مراعاتهم لما ابتدعوه لا غير، انتهى. وذكر نحو ذلك الشيخ محيي الدين في الباب الثامن والتسعين ومائة. فليتأمل ويحرر. ١٠

فإن قلت: فما حكم من قلد مجتهدًا من علماء الأمة: هل يكون بذلك معدودًا من ورثة الأنبياء؟ أم هو وارث لذلك المجتهد فقط؟

فالجواب: هو وارث لذلك العالم فقط وهو مع ذلك معدود من أتباع النبي، أيضًا لأن ذلك من جملة شرعه وكلامنا فيما لم يكن فيه نص عن الشارع، أما ما فيه نص فلا يدخله الاجتهاد أبدًا كما إذا نص الشارع على تحريم شيء أو وجوبه أو استحبابه أو كراهيته. فلا سبيل لأحد إلى مخالفته إنما هو السمع والطاعة والتسليم. فلو قدر أن مجتهدًا خالف النص باجتهاده حرم علينا العمل بقوله وتأمل قوله، لما خطب في قصة تزويج علي على فاطمة ابنة أبي جهل: «إن فاطمة بضعة مني يسوءني ما يسوءها ويسرني ما يسرها وأنه ليس لي تحريم ما أحل الله ولا تحليل ما حرم الله ولكن إن أراد ابن أبي طالب ذلك يطلق ابنتي. فوالله ما تجتمع بنت عدو الله مع بنت رسول الله تحت رجل واحد أبدًا».

Resûlullah (sav), bu ilâhî yönü bildiği için, sadece haram olanın haram, helâl olanın da helâl olarak kalmasını istemiştir. Dolayısıyla kendisi için bu helâl olduğundan dolayı, Hz. Ali'ye Ebû Cehil'in kızıyla evlenmeyi haram kılmamıştır. Aksine “Şayet Ebû Tâlib'in oğlu bunu istiyorsa...” şeklinde söylemiştir. Ebû Tâlib'in oğlu da bundan vazgeçmiştir. Şayet bir müctehidin ichtihadıyla haram veya helâl belirlenecek olsaydı, buna en çok hakkı olan Hz. Peygamber'dir (sav). Tam olan keşif ve genel hüküm sahibi olduğu hâlde bunu yapmamıştır. Şeyh, bunu *el-Fütûhât*'ın 202. bâbında zikretmiştir.

Soru: “Âlimler nebîlerin vârisidir.” hadisiyle kastedilen velîler midir, fakihler midir?

Cevap: Bu kimselerden kasıt, miras [yoluyla gelen] “hâl ile kâl”i birleştirdikleri için ilmiyle amel eden âlimlerdir. Geçmiş zamanda selef ulemâsı da [bu vasıf] üzeredir. Sûfîliğin hakikati, ilimleriyle amel eden ve ahlâk konusunda da Resûlullah'a (sav) tâbi olan âlimlerdir. İnsanların çoğu amel etmeyi bırakınca, insanlar onları sûfî değil de fakih olarak isimlendirmişlerdir. [Hadiste Hz. Peygamber (sav)] “Peygamberlerin vârisi” demiş, “Hususi bir peygamberin vârisi” dememiştir. Zira her âlim, Hz. Muhammed'den (sav) önce gelen bir peygamberin izindedir. Hz. Muhammed'e (sav) vâris olan kimse, peygamberlerin tümünün mirasından daha üstün pay sahibidir. Bunun delili “Sonra biz o kitabı kullarımızdan seçtiğimiz kimselere (Muhammed'in ümmetine) miras olarak verdik.”²⁵¹ âyetidir. Burada, mirasın iki kısım olduğunu zikretmiş ve üçüncü bir kısım eklemiştir ki bu da nefesine zulmedendir. Bununla kastedilen, dinin maslahatından dolayı ve sevap isteyerek kendine zulmedendir. Allah Teâlâ'nın vâcip kılmadığı güç teklifleri, âhirette saadete ermek için nefesine yüklemiştir. Bu, Ebû Derdâ ve benzerleri gibi iftar etmeden oruç tutan, uyumadan gece namazı kılan ve ruhsatları bırakıp azîmetlere sarılan kimselerin hâlidir. Bil ki şeriat bu üçüncü kısmı da kapsamaktadır. Zira Şâri' bu fiili gerçekleştiren kimseden [amelini] kabul etmiştir. Her ne kadar “Nefsinin de senin üzerinde bir hakkı vardır (...)” hadisinin işaret ettiği üzere bundan daha kâmil bir makamın olsa da durum böyledir.

251 Fâtır, 35/32.

فما طلب، مع معرفته بهذا الوجه الإلهي إلا إبقاء ما هو محرم على تحريمه وما محلل على تحليله. فلم يحرم على علي نكاح ابنه أبي جهل إذا كان ذلك حلالاً له. وإنما قال: إن أراد ابن أبي طالب ذلك إلى آخره. فرجع ابن أبي طالب عن ذلك فلو أنه كان لأحد من المجتهدين أن يحرم ما أحل باجتهاده لكان رسول الله ﷺ، أولى بذلك وما فعل مع أنه له الكشف الأتم والحكم الأعم، ذكره الشيخ في الباب الثاني ٥ والمائتين من الفتوحات.

فإن قلت: فمن المراد بحديث: «العلماء ورثة الأنبياء»؟ هل هم الأولياء أم الفقهاء؟ فالجواب: المراد بهم العلماء العاملون لجمعهم في الإرث بين القال والحال كما كان عليه علماء السلف في الزمن الماضي، فإن حقيقة الصوفية هم علماء عملوا بعلمهم وتبعوا النبي في الأخلاق فلما تخلف غالب الناس عن العمل سماهم الناس فقهاء لا صوفية. وإنما قال: ورثة الأنبياء ولم يقل: ورثة نبي خاص لأن كل عالم على قدم نبي ممن تقدم محمداً ومن ورث محمداً، نال الحظ الأوفر من إرث جميع الأنبياء، ودليل ما قلناه قوله تعالى: ﴿ثُمَّ أَوْرَثْنَا الْكِتَابَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا﴾ [فاطر: ٣٢]. فإنه ذكر أن الإرث على قسمين وزادهم قسمًا ثالثًا وهو الظالم لنفسه. والمراد به من ظلم نفسه لمصلحة دينه وطلبًا للثواب، فحملها مشاق التكليف التي لم يوجبها الله تعالى عليه حتى يسعد بها في الآخرة. وذلك كحال أبي الدرداء وأمثاله من الرجال الذي صاموا فلم يفتروا وقاموا الليل فلم يناموا وأخذوا بالعزائم دون الرخص. فعلم أن الشريعة تشمل هذا القسم الثالث لتقرير الشارع لصاحبه على فعله وإن كان ثم فوّه مقام أكمل منه كما أشار إليه حديث «إن لنفسك عليك حقًا...» إلى آخره. ١٥ ٢٠

Âyette zikredilen kimse, sadece Allah'ı ırazı etmek istediği için nefesine zulmetmiştir. Yaptığı amelleri, rubûbiyyetin üzerindeki hakları bakımından küçük görmüştür. Aynı şekilde günah işleyerek nefesine zulmeden kimse de İslâm üzere vefat ettiği takdirde, şeriatın kapsamındadır. Zira kâfirlere nispetle seçilenlerin arasında değerlendirilmektedir. Şöyle deriz: “Hasseten seçilenler ve genel olarak (umum) seçilenler.” Anla!

Efendim Ali el-Havvâs'ın (rh.a) şöyle dediğini işittim: “Sûfilerin aksine, müctehidlerin verasetleri onun şeraitini öğretmek ve bununla fetvâ vermek şeklinde olduğu için peygamberlere verasetleri en kâmil olanlar, müctehidlerdir. [Sûfiler ise] daha çok bâtinî ahlâkı öğretenlerdir.

Yine onun “Şâri'in hakiki vârisi, kendisine ictihadının sevk ettiği her şeyle amel etmeyi emretmesi sebebiyle, mutlak müctehiddir.”

Yine onun “Her ne kadar ictihadın başlangıcı zan ise de nihayeti, ilmül-yakîn, aynül-yakîn ya da hakkül-yakîndir.” dediğini işittim.

Soru: Bu üç ilmin hakikati nedir?

Cevap: İlmül-yakîn'in hakikati, sahih delilin hiçbir şüphe ve tereddüde yer bırakmayacak bir şekilde kendisine [bilgi] vermesidir. Aynül-yakîn'in hakikati, keşif ve müşâhedenin kendisine [bilgi] vermesidir. Hakkül-yakîn'in hakikati ise, müşâhede edilen durumun bâtını hakkında kalpte hâsıl olan her şeydir. İlmül-yakîn'in örneği, kulun Allah Teâlâ'nın Mekke denilen bir beldede Kâbe diye bir evinin olduğunu, insanların onu her sene hac ve tavaf ettiğini bilmesidir. Kul Kâbe'ye ulaşır onu müşâhede ettiğinde, müşâhedededen önce ilmül-yakîn olan, aynül-yakîn olur. Zira nefiste görmeden önce bulunmayan bir zevk görülmekle hâsıl olur. Daha sonra Allah Teâlâ bu kulun basîret gözünü açıp, bu evin Allah'a izâfe edilme yönünü ve onu diğer evlerden ayıran hususiyeti, Allah Teâlâ'nın kendisine bildirmesiyle anladığı zaman, ilmi hakkül-yakîn olur. Ancak bu, onun ictihad ve akıl yürütmesiyle değildir. Hakkül-yakîn, bunun kalbe yerleşmesinin gerçekleşmesidir. Artık başka bir delille yok olması mümkün değildir. İlmül-yakîn ve aynül-yakîn olan her şey için istikrar gerçekleşmez. Yoksa peygamberlerin yakîni nerde, ümmetin yakîni nerde! Su istikrar bulduğu zaman “Su havuza yerleşti.” denir.

فإن من ذكر في الآية ما ظلم نفسه إلا ابتغاء مرضاة الله فتحترق عملها في جانب ما عليه من حقوق الربوبية وكذلك تشمل الشريعة الظالم لنفسه بالمعاصي إذا مات على الإسلام لأنه مصطفى في العموم بالنسبة للكفار قلنا: مصطفى في الخصوص ومصطفى في العموم. فافهم، انتهى.

وسمعت سدي علياً الخواص رحمه الله يقول: أكمل الورثة للأنبياء هم المجتهدون رضي الله عنهم لظهور قيامهم بالإرث بتعليم شريعته للناس والفتوى بها بخلاف الصوفية عرفاً. إنما هم معدون لتعليم الأخلاق الباطنة في الغالب، انتهى.

وسمعت أيضاً يقول: المجتهد المطلق هو الوارث الحقيقي للشارع لكون الشارع أمره أن يعمل بكل ما أدى إليه اجتهاده.

وسمعت أيضاً يقول: الاجتهاد هو وإن كان مبناه على الظن فقد يكون منتهاه إلى علم اليقين أو عين اليقين أو حق اليقين.

فإن قلت: فما حقيقة هذه العلوم الثلاثة؟

فالجواب: حقيقة علم اليقين: أنه هو الذي أعطاه الدليل الصحيح الذي لا يقبل الدخل ولا الشبهة. وحقيقة عين اليقين: هو ما أعطته المشاهدة والكشف. وحقيقة حق اليقين: هو كل ما حصل في القلب من العلم بباطن ذلك الأمر المشهود. مثال علم اليقين

علم العبد بأن الله تعالى بيتاً يسمى الكعبة بقرية تسمى مكة يحج الناس إليه في كل سنة ويطوفون به. فإذا وصل العبد إليه وشاهده فهو عين اليقين الذي كان قبل الشهود علم يقين لأنه حصل في النفس عند رؤيته ما لم يكن عندها قبل رؤيته ذوقاً. ثم إن الله تعالى لما فتح عين بصيرة هذا العبد حتى شهد وجه إضافة ذلك البيت إلى الله وخصوصيته

على غيره من البيوت علم بإعلام الله تعالى تلك الخصوصية، فكان علمه حق اليقين لكن ذلك ليس هو بنظره واجتهاده. فإن حق اليقين هو الذي حق استقراره في القلب فلم يكن يزول بعد ذلك بدليل آخر. فما كل علم يقين أو عين يقين يحق له هذا الاستقرار وإلا

فأين يقين الأنبياء من يقين آخر الأمة. يقال: يقن الماء في الحوض إذا استقر.

Soru: Sebeplerden yana bir sıkıntının olması, ilmü'l-yakîn'i bozar mı?

Cevap: Şayet sıkıntı Allah'ı bırakıp sebepler üzerinde durmaktan kaynaklanıyorsa bu ilmü'l-yakîni bozar. Şayet nefis, bu sıkıntıyı çözmek için sebeplere değil de Allah'a yönelirse Hak Teâlâ'nın fâil olduğuna inandığı için, bu onun ilmini bozmaz. Dilerse bu sıkıntıyı sebeplerle izâle eder. Yani onlarda izâle eder. Dilerse başka bir şeyle de izâle edebilir. Dolayısıyla yakînin müteallık sebepler değil de ilâhî mertebeye güvenmek olur. Şeyh bunu 122. bâbda zikretmiştir. Bu açıklamayla Ebû Hanîfe, Mâlik, Şafiî, Süfyânî, Evzâî, Dâvûd ve müslümanların diğer imamlarının, Rablerinden bir hidâyet üzere olduklarını görmüş oldun. İmamların mezheplerinin tümü Kitap ve Sünnet'ten dokunmuştur, ipi ve atkısı onlardandır. Bu durumda ya keşif ve yakîn ile ya nazar ve istidlal ile ya da edep ve teslimiyet yöntemiyle müslümanların diğer imamlarının da Rablerinden bir hidâyet üzere olduklarına inanman gerekir. Bu itikadı terk etmen hususunda senin için geriye hiçbir mazeret kalmamıştır. Bazı insanlar bunu kalpleriyle değil, sadece dilleriyle söylerler. Bunun dayanağı şudur: Mezhep imamının dışında birisinin sözüyle bir ameli yapmak zorunda kaldığı zaman, sanki dinden çıkmış gibi, bir darlık ve sıkıntı içine girer. Bu durumda müslümanların diğer imamlarının da Rablerinden bir hidâyet üzere olduklarına inandığına dair iddiası nerede kaldı? Kim ruhsat olanı şartlarına uygun olarak yaparsa, bu hususta da Rabb'den bir hidâyet üzeredir. Ancak genel olarak müslümanların diğer imamlarının Rablerinden bir hidâyet üzere olduklarına dair itikada, kesin ve yakîn derecesinde ulaşamaz. Ancak sûfîlerin yoluna girip müctehidlerin destek aldığı kaynağa ulaşacak kadar, onların menzillerini katedenler buna inanır. Bütün müctehidlerin mezheplerinin geçerli olduğuna dair, Mevlânâ Ebu'l-Abbâs el-Hızır'dan (as) öğrendiğim büyük bir mîzan (ölçü) belirledim.²⁵² Dileyen ona müracaat etsin. Allah alîm ve hakîmdir.

252 Şa'rânî, burada *el-Mizanü'l-Kübrâ* isimli, dört mezhebin fıkına dair yazdığı kitabına atıfta bulunmaktadır.

فإن قلت: فهل يقدح في علم اليقين وجود اضطراب من قبل الأسباب؟

فالجواب: إن كان الاضطراب من الوقوف مع الأسباب دون الله قدح ذلك في علم اليقين. وإن كان هبوب النفس في إزالة ذلك الاضطراب إلى جناب الحق دون الأسباب فلا يقدح ذلك في علمه لاعتقاده أن الحق تعالى هو الفاعل. فإن شاء ه أزال ذلك الأمر بالأسباب أي: عندها. وإن شاء أزاله بغير ذلك فصار متعلق اليقين الاعتماد على الجناب الإلهي دون الاعتماد على الأسباب. ذكره الشيخ في الباب الثاني والعشرين ومائة. فقد بان لك بهذا التقرير أن أبا حنيفة ومالكاً والشافعي وأحمد السفياني والأوزاعي وداود وسائر أئمة المسلمين على هدى من ربهم وإن مذاهب الأئمة كلها منسوجة من الكتاب والسنة سداها ولحمتها منهما. ووجب عليك حينئذ أن تعتقد جزماً أن سائر أئمة المسلمين على هدى من ربهم إما كشفاً ١٠ ويقيناً، وإما نظراً واستدلالاً وإما أدباً وتسليماً وما بقي لك عذر في تخلفك عن هذا الاعتقاد. فإن بعض الناس يقول ذلك بلسانه فقط دون قلبه ومصادق ذلك: أنه إذا اضطر إلى العمل بقول أحد غير إمام مذهبه يلحقه بذلك حصر وضيق حتى كأنه قد خرج عن الشريعة. فأين دعواه أنه يعتقد أن سائر أئمة المسلمين على هدى من ربهم. ١٥ فإن من فعل الرخصة بشرطها فهو على هدى من ربه فيها أيضاً. وبالجمله فلا يصل إلى اعتقاد أن سائر أئمة المسلمين على هدى من ربهم جزماً ويقيناً، إلا من سلك طريق القوم وقطع منازلها، حتى وقف على العين التي يستمد منها جميع المجتهدين. وقد وضعت في تقرير مذاهب جميع المجتهدين ميزاناً عظيمة تعلمتها من مولانا أبي العباس الخضر عليه السلام. فمن شاء فليراجعها والله عليم حكيم.

ELLİNCİ MEBHAS

Evliyânın Kerametinin Kitap ve Sünnet'e Uygun Amel Etmenin Neticesi Olması Hasebiyle Hak Olduğu, Bunun Mûcizenin Bir Fer'i Olduğu, Hâli Olmayanın Kerametinin de Olmayacağı, İlim, Mârifet, Esrâr, Letâif, Mücâhede ve İbadetlerde Hârikulâde Olmayan Kimse İçin Hârikulâdeliğin Söz Konusu Olmadığı Hakkındadır

Mûcizeler Mebhası'nda, evliyânın kerametinin sabit ve ehl-i sünnet ve'l-cemaat arasında şâyi olduğu geçti. Kendilerinde keramet zuhûr etmediği için, Mu'tezile'nin çoğunluğu bunu inkâr etmiştir. Mu'tezile'nin bu tavrı, anılan mebhasta genişçe yer verildiği üzere, onların ehl-i bid'at olduklarının en kesin delilidir. Mu'tezile'nin mûcizeyi inkâr etmedeki şüphelerinden biri de şayet kerametın evliyânın elinde meydana gelmesini câiz görürsek, insanlar bununla mûcizeyi birbirinden

Bunun cevabı şudur: Ayırırlar. Zira mûcize, kerametın aksine nübüvvet iddiası vaktinde ortaya çıkar. Kerametın sahibi bununla meydana okumaz. Şayet kerameti iddia vaktinde ortaya koyarsa şa'beze (göz boyama) olur. Ayrıca bu inkâr, Hz. Meryem'in ve Belkıs'ın tahtının taşınması kerameti gibi Kitap ve Sünnet'le sabit olan olayları inkâra götürmektedir. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (ra) şöyle demektedir “Keramet ile mûcize arasındaki farklardan biri, mûcizenin sahibinin istidrâcdan emin olmasıdır. Kerametın sahibi ise, durumunun Bel'am b. Bâûrâ gibi olmasından emin değildir.” Ayrıca “Mu'tezile fiilin sadece hârikulâde olması nedeniyle mûcize olduğunu düşündüğü için kerameti inkâr etmiştir. Aslında böyle değildir. Aksine hârikulâdeliğin nübüvvet iddiası ve peygamberin davetiyle birlikte olması gerekir. Kıyâmette meydana gelecek olayların mûcize olmadığı hâlde olağanüstü olduklarına, bak-sana!” demiştir.

Efendim Ali el-Havvâs'ın (ra) şöyle dediğini işittim: Kâmil olanlar, kerametın ellerinde meydana gelmesinden korkar ve bunun istidrâc olma ihtimalinden dolayı korku ve panikleri artar. Peygamberlerin mûcizesi ise, istidrâcın meydana gelmesinden mâsum oldukları için, onların kalplerini daha da sabit kılar.

المبحث الخمسون

في أن كرامات الأولياء حق إذ هي نتيجة العمل على وفق الكتاب والسنة فهي فرع لمعجزات وأن من لا حال له لا كرامة له وأن كل من لا يخرق العادة في العلوم والمعارف والأسرار واللطائف والمجاهدات وكثرة العبادات لم تخرق له العادات ٥

اعلم أنه قد تقدم في مبحث المعجزات أن كرامات الأولياء ثابتة شائعة بين أهل السنة والجماعة، وإنما أنكرها أكثر المعتزلة لعدمها فيما بينهم. وذلك من أدل دليل على أنهم أهل بدعة كما تقدم بسطه في المبحث المذكور، ومن شبه المعتزلة في إنكارها قولهم لو جوزنا وقوعها على يد الأولياء لعجز الناس عن الفرق بينها وبين المعجزة.

١٠ والجواب: لا تعجيز لأن المعجزة هي التي تظهر وقت الدعوى بخلاف الكرامة، فإن صاحبها لا يتحدى بها ولو أظهرها وقت الدعوى كانت شعبذة. ثم إن ذلك يؤدي إلى إنكار كرامة السيدة مريم، ونقل عرش بلقيس ونحوهما مما ثبت في الكتاب والسنة. وكان أبو منصور الماتريدي رحمه الله يقول: من الفرق بين المعجزة والكرامة أن صاحب المعجزة مأمون من الاستدراج، وصاحب الكرامة لا يأمن أن يكون حاله كحال بلعام بن باعوراء. قال: وإنما أنكرت المعتزلة الكرامة بناءً منهم ١٥ على أن الفعل إنما يكون معجزة لخرق العادة فحسب، وليس كذلك بل ينضم إلى خرق العادة التحدي بالنبوة والاقتران بدعوة النبي. ألا ترى أن آيات الساعة خارقة للعادة وليس بمعجزة، انتهى.

وسمعت سيدي عليًا الخواص رحمه الله يقول: الكمل يخافون من وقوع الكرامات على أيديهم، ويزدادون بها وجلًا وخوفًا، لاحتمال أن تكون استدراجًا. ٢٠ ومعجزات الأنبياء تزيد قلوبهم تشيئًا لعصمتهم عن وقوع الاستدراج لهم.

Peygamberler, mûcizeyi müşriklere karşı delil olarak getirirler, evliyâlar ise kerametle nefislerinin ıslahı ve tatmin olması için kendilerine delil getirirler. Sûfîler, çokça ibadet ve mücâhede ile hârikulâdelik gösterenlerin, dilediği zaman hârikulâdelik yaşaması gerektiği konusunda icmâ etmişlerdir. Şeyh İz b. Abdüsselâm (ra) şöyle derdi: “Sûfîlerin yollarının 5 sahih olduğunun ve amellerinde ihlâslı olduklarının en güçlü delili onların elinde zuhûr eden keramet ve hârikulâdeliklerdir.” Daha sonra “Hârikulâde fiiller olması hasebiyle kerametlerin vuku bulmasının en kuvvetli delillerinden biri şudur: Nübüvvetin kapısının kapanmasına 10 sebep olmuyorsa evliyânın elinde zuhûr etmesi câizdir. Nil’in Ömer b. Hattâb’ın (ra) yazısıyla akması ve onun Medine-i Müşerrefe’de minberdeyken, Acem Nihâvend’inde cephede bulunan orduyu görmesi ve komutanına ‘Ya Sâriye dağa dikkat et!’ diyerek, düşmanın dağın ardında kurduğu tuzağa dikkat çekmesi gibi. Bunda iki keramet vardır: Birincisi mesafenin uzaklığına rağmen, Sâriye’yi görmesi; ikincisi ise Sâriye’ye aynı şekilde sözlerini işittirmesidir. Hâlid b. Velîd’in kendisine 15 zarar vermeden zehir içmesi, asânın yılanı dönüşmesi, ölümlerin Allah’ın izniyle dirilmesi ve benzeri olağanüstülükler buna örnektir.” demiştir. Ebû İshâk el-Kuşeyrî (rh.a) “Babasız olarak bir çocuk meydana getirme veya bir cansız nesnenin canlı bir varlığa (behîme) dönüşmesine 20 varıncaya kadar her şey mümkündür.” demiştir. İbnü’s-Sübkî ise “Bu, haktır, bunu başka birinin ‘Peygamber için mûcize olan her şeyin velî için de keramet olması mümkündür.’ sözü tahsis eder. Yani tahaddinin dışında ikisi arasında herhangi bir fark yoktur.” demiştir. Mûcizeler 25 Mebhasi’nde, “Peygamber için mûcize olan bir şeyin velî için keramet olması câizdir.” şeklindeki ifadeye; “Velînin kerameti, şeriata bağlı kalmadan bağımsız olması hâlinde değil, tâbi olma hükmüyle meydana geldiği zamandır ve peygamber herhangi bir mûcizesi için, bu mûcizenin kendisinden sonra hiç kimse için gerçekleşmeyeceğini bildirmişse, bu durumda onun bir keramet olarak zuhûru mümkün değildir.” 30 kaydı konulmuştur. Özet olarak sâlihlerle sıdk ile muâşeretle bulunan ve onlara karışan herkes, onların kerametlerini görebilir ve onların bu anlamda doğruluklarını müşâhede edebilir.

وأيضاً فإن الأنبياء يحتجون بالمعجزات على المشركين، والأولياء يحتجون بالكرامات على نفوسهم لتصلح ولنفسهم لتطمئن وأجمع القوم على أن كل من خرق العادة بكثرة العبادات والمجاهدات لا بد له أن يخرق له العادة إذا شاءها. وكان الشيخ عز الدين بن عبد السلام رحمه الله يقول: من أصدق دليل على صحة طريق الصوفية وإخلاصهم في أعمالهم ما يقع على أيديهم من الكرامات والخوارق. قال: ومن أدل دليل على إثبات جواز وقوع الكرامات كونها أفعالاً خارقة للعادة. فإذا لم تؤد إلى سد باب النبوة جاز ظهورها على أيدي الأولياء كجريان النيل بكتاب عمر بن الخطاب ورؤيته جيشه وهو أي الجيش بنهاوند العجم وهو على المنبر بالمدينة المشرفة وحتى قال لأمير الجيش: يا سارية الجبل محذراً له ممن وراء الجبل لمكر العدو به هناك. وفي ذلك كرامتان ١٠ أحدهما رؤيته سارية مع بعد المسافة والثانية إسماع سارية كلامه كذلك، وكشرب خالد بن الوليد السم من غير تضرر به وكقلب العصا ثعباناً وإحياء الموتى بإذن الله ونحو ذلك من الخوارق. وقال الأستاذ أبو إسحاق القشيري رحمه الله: ولا ينتهون إلى نحو ولد دون والد ولا إلى قلب جماد بهيمة، قال ابن السبكي: وهذا حق فخصص به قول غيره ما كان معجزة لنبي جاز أن يكون كرامة لولي أي فلا فارق بينهما إلا التحدي فقط. وتقدم في مبحث المعجزات تقييد قولهم ما كان معجزة لنبي جاز أن يكون كرامة لولي بما إذا أظهر الولي الكرامة بحكم التبعية لا بحكم الاستقلال من غير إتباع للشرع وبما إذا لم يقل النبي هذه المعجزة لا تكون لأحد بعدي فراجع، وبالجمله فمن عاشر الصالحين بالصدق وخالطهم رأى كرامتهم عياناً وعرف صدقهم. ٢٠

Soru: Kişinin başkasının elinde gerçekleşen keramete inanması gerektiği gibi kendi elinde gerçekleşen keramete de inanması gerekir mi?

Cevap: Evet, Yâfi'î'nin (rh.a) açıkça belirttiği gibi, kendi elinde veya başkası elinde meydana gelmesi arasında hiçbir fark yoktur.

5 **Soru:** Velînin kendisini ve arkadaşlarını hâl ve keramet ile koruması müstehap mıdır?

Cevap: Evet, efendim İbrâhim el-Metbûlî'nin (ra) “Bu, makam açısından noksanlık ise de öğretim açısından kemâldir.” ifadesiyle açıkça belirttiği gibi, onun için müstehaptır.

10 **Soru:** Babası bilinmeyen yabancı bir adam, kendisinin Âdem (as) gibi topraktan yaratıldığını iddia ederse onu tasdik etmemiz gerekir mi?

Cevap: Evet, tasdik ederiz. Zira iddiasının nihaî noktası olası bir şeyi iddia etmektir ki ne [böyle bir hadisenin] meydana gelmesini nefyeden bir bilgi bize ulaşmıştır ne de bu hadise Hz. Âdem'e (as) has bir durumdur.

15 Bazıları böyle cevap vermişlerdir. Değerlendir!

Soru: Kerametler, sihre benzemektedir. İkisi arasındaki fark nedir?

Cevap: Şeyh Yâfi'î (rh.a) ve diğer muhakkiklerin zikrettiği üzere, “İkisi arasındaki fark; sihrin şeriat ve peygambere tâbi olmayan fâsık, zındık ve kâfirlerin elinde meydana gelmesi, kerametın ise şeriata son derece tâbi olan kimsenin elinde meydana gelmesidir. Bu durum ikisini birbirinden ayırmaktadır.” Yâfi'î şöyle demiştir: “Kerametleri inkâr konusunda insanlar kısımlara ayrılırlar. Bunlardan bir kısmı kerameti mutlak olarak inkâr ederler ki bunlar meşhur mezhebin mensuplarıdır. Bir kısmı geçmişteki kerametleri tasdik eder, ancak kendi zamanlarındakileri inkâr ederler. 20 Bunlar Hz. Mûsâ'yı görmedikleri hâlde tasdik eden, Hz. Muhammed'i (sav) ise gördükleri hâlde haset ve düşmanlık yaparak inkâr eden İsrâîloğullarına benzerler. Bazılarıysa kendi dönemlerinde Allah'ın velî kullanımının olduğunu kabul eder, ancak belirli herhangi bir kimseyi velî olarak kabul etmez. Bunlar kendi dönemindeki bütün desteklerden mahrumdur. Bazıları da kendi dönemlerindeki bir velînin havada bağdaş kurup 30 oturduğunu görse ‘Bu velâyet değil, cinleri istihdam etmektir.’ der.”

فإن قلت: فهل يجب على الإنسان الإيمان بالكرامة إذا وقعت على يده كما يجب عليه الإيمان إذا وقعت على يد غيره؟

فالجواب: نعم كما صرح به اليافعي رحمه الله وقال: لا فرق بين وقوعها على يده أو يد غيره.

فإن قلت: فهل يستحب للولي أن يحمي نفسه وأصحابه بالحال والكرامة؟

فالجواب: نعم يستحب له ذلك كما صرح به سيدي إبراهيم المتبولي وقال: إن كان ذلك نقصاً في المقام فهو كمال في تعلم، انتهى.

فإن قلت: فإذا ادعى شخص غريب لا يعرف له أب أنه خلق من تراب كما وقع آدم عليه السلام هل لنا تصديقه؟

فالجواب: نعم نصدقه لأن غايته أنه ادعى ممكناً لم يرد لنا نفي وقوعه ولا أنه خاص بآدم عليه السلام. هكذا أجاب بعضهم، فليتأمل.

فإن قلت: إن الكرامات قد تشبه السحر فما الفرق بينهما؟

فالجواب: كما قاله الشيخ اليافعي رحمه الله وغيره من المحققين: الفارق بينهما كون السحر يظهر على يد الفساق الزنادقة والكفار الذين هم على غير شريعة ومتابعة.

وأما الكرامة فلا تقع إلا على يد من بالغ في الاتباع للشريعة حتى بلغ الغاية. فهذا هو الفارق بينهما. قال اليافعي: والناس في إنكار الكرامات على أقسام. فمنهم من ينكرها مطلقاً وهم أهل مذهب مشهور ومنهم من يصدق بكرامات من مضى ويكذب بكرامات أهل زمانه، فهؤلاء كبني إسرائيل فإنهم صدقوا بموسى حيث لم يروه وكذبوا

بكرامات أهل زمانه، فهؤلاء كبني إسرائيل فإنهم صدقوا بموسى حيث لم يروه وكذبوا بمحمد ﷺ حيث رأوه حسداً وعدواناً. ومنهم من يصدق بأن الله تعالى أولياء في عصره ولكن لا يصدق بأحد معين، فهذا محروم من جميع الأمداد في عصره. وبعضهم

إذا رأى أحداً من أولياء زمانه متربعا في الهواء قال: هذا استخدام للجن لا ولاية.

١٠

١٥

٢٠

Yâfi'î bunu uzunca anlatmış, sonra şöyle demiştir: “Özet olarak hiç kim-
 senin velîlerin kerametlerine iman konusunda tereddüt etmemesi gerekir.
 Zira bu, aklen câizdir, nakil açısından da vuku bulmuştur. İlâhî kudret için
 imkânsız olmayan mümkünler kapsamında olduğu için aklen câizdir. Bu
 5 nedenle ehl-i sünnet ve'l-cemaate mensup şeyh, ârif, ehl-i nazar, usulcû,
 fakih ve muhaddisler (ra) bu görüşü benimsemişlerdir. Naklen meydana
 geldiğine dair delillerden biri de Meryem (as) kıssasıdır ‘Zekeriyâ onun
 bulunduğu yere, mâbeddeki odaya her girdiğinde yanında (yeni) bir rızık
 bulur.’²⁵³ Yine ‘(Şu) hurma ağacını da kendine doğru silkele ki üzerine taze,
 10 olgun hurma dökülsün.’²⁵⁴ âyeti de böyledir. Oysa yaş hurma zamanı de-
 ğildi. Ashâb-ı Kehf’in beraberindeki köpeğin konuşması, Âsaf b. Berhiyâ’nın
 Hz. Süleyman’la (as) kıssası ve Belkıs’ın tahtını göz açıp yumuncaya kadar
 getirmesi de bu cümledendir. Bunların hiçbirisi peygamber değildi. Yine
 rahip Cüreyc’le ilgili olarak kendisine ‘Baban kimdir?’ diye sorulduğunda;
 15 ‘Falan çobandır.’ diyen çocuk da bu kapsamdadır. Mağarada yaptıkları sâ-
 lih amellerle Allah’a (cc) dua eden üç arkadaşın kıssası da böyledir. Böylece
 büyük bir topluluğun mağaranın ağzından oynatamayacağı kaya onlara
 çıkış açmıştır. Sahibi tarafından kendisine yük yüklenen ineğin ‘Ben bu-
 nun için değil, çift için yaratıldım.’ demesi de böyledir. Hz. Ebû Bekir’in
 20 (ra) misafiriyle beraber yemek yerken, her bir lokma yediğinde, tabağının
 altından tekrar çoğalması ve misafirler doyduktan sonra bile öncekinden
 üç kat daha fazla kalması da böyledir. Sa’d b. Ebû Vakkâs’ın, kendisini
 yalanlayan adama yaptığı bedduanın kabul edilmesi ve *Sahihayn*’da geçtiği
 gibi ‘Sa’d’ın duası bana isabet etti.’ demesi de böyledir. Ebû Nuaym’in
 25 *el-Hilye*’de naklettiği ve Avn b. Abdullah b. Utbe’nin güneşin altında yat-
 tığında bulutun onu gölgelemesi de böyledir. Buhârî’nin hadisinde Hu-
 beyb kıssasında geçen ve onun demirlerle bağlanmış bir esirken, Mekke’de
 üzümün bulunmadığı bir zamanda, yanında üzüm bulmaları da böyledir.
Sahih’te nakledildiği üzere, bulutun içinden bir sesin ‘Falanın bahçesini
 30 sula’ dediğini işiten adamın hikâyesi de böyledir. Peygamber’in (sav) sava-
 şa gönderdiği Alâ b. el-Hadramî’nin kıssası da böyledir. Ordusuyla düş-
 manı arasına bir deniz parçası girmiş, o da Allah Teâlâ’ya dua etmiş ve
 tamamı at ve diğer hayvanlarıyla birlikte suyun üzerinde yürümüşlerdir.

253 Âl-i İmrân, 3/37.

254 Meryem, 19/25.

وأطال اليافعي في ذلك ثم قال: وبالجملّة فلا ينبغي لأحد التوقف في الإيمان بكرامات الأولياء لأنها جائزة عقلاً وواقعة نقلاً. أما جوازها عقلاً لأنها من جملة الممكنات التي لا تستحيل على القدرة الإلهية. ولذلك قال أهل السنة والجماعة من المشايخ العارفين والنظار والأصوليين والفقهاء والمحدثين رضي الله عنهم أجمعين. وأما وقوعها نقلاً فمن ذلك قصة مريم عليها السلام في قوله تعالى: ﴿كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًا﴾ [آل عمران: ٣٧] الآية، وفي قوله تعالى لها أيضاً: ﴿وَهَؤُذِي إِلَيْكَ بِجِذْعِ النَّخْلَةِ تُسَاقِطُ عَلَيْكَ رُطْبًا غِنًى﴾ [مريم: ٢٥]، وكان ذلك في غير أوان الرطب. ومن ذلك كلام كلب أهل الكهف معهم وقصة آصف بن برخيا مع سليمان عليه السلام في عرش بلقيس وإتيانه قبل أن يترد الطرف، وكل هؤلاء ليسوا بأنبياء. ومن ذلك كلام الطفل لجريج الراهب حين قال: من أبوك؟ قال: فلان الراعي. ومن ذلك قصة أصحاب الغار الثلاثة الذين دعوا الله عز وجل بصالح أعمالهم فانفجرت عنهم الصخرة التي لا يستطيع الجم الغفير أن يزحزحها عن فم الغار. ومن ذلك كلام البقرة التي حمل عليها صاحبها المتاع وقولها إني لم أخلق لهذا وإنما خلقت للحرث كما في الصحيحين. ومن ذلك أن أبا بكر الصديق أكل مع ضيفه فكان كلما أكل لقمة من تلك القصة يربو من أسفلها أكثر منها حتى شبع الضيوف وهي أكثر مما كانت قبل الأكل بثلاث مرات. ومن ذلك استجابة دعوة سعد بن أبي وقاص في الرجل الذي كذب عليه كما في الصحيحين وكان يقول: أصابتنى دعوة سعد. ومن ذلك ما رواه أبو نعيم في الحلية أن عون بن عبدالله بن عتبة كان إذا نام في الشمس أظلمته الغمام، ومن ذلك حديث البخاري في قصة خبيب حين كان أسيراً موثقاً بالحديد وكانوا يجدون عنده العنب وما بأرض مكة حيثئذ عنب. ومن ذلك قصة الرجل الذي سمع صوتاً في السحاب يقول: اسق حديقة فلان كما في الصحيح. ومن ذلك قصة العلاء بن الحضرمي حين أرسله النبي في غزاة وحال بين الجيش وبين عدوهم قطعة من البحر فدعا الله تعالى ومشوا كلهم بخيلهم ودوابهم على الماء.

Selmân el-Fârisî ve Ebu'd-Derdâ'nın [yemek] yediği tabağın tespih etmesi ve orada bulunanların da bu tespihi işittiğine dair hikâye de böyledir. Bu ve öncekileri Hâfız Ebû Nuaym ve daha başkaları nakletmişlerdir.”

İmrân b. Husayn'ın meleklerin kendisini selâmlamasını işitmesi, Ebû Nuaym'ın Abdullah b. Şakîk'ten naklettiği ve üzerinden bir bulut geçtiği zaman “Bize yağmur yağdırmazsan Allah'a yemin olsun” demesi ve derhal yağmurun yağması da buna örnektir. Şu örnekler de bu kapsamdadır: Amir b. Kays'ın atıyyesi verildiğinde, onu sinesine koyar ve yola koyulur ve evine varıncaya kadar ondan alır insanlara verirdi. Sonrasında ise atıyyesinden hiçbir şey eksilmediğini görürdü. Haccâc'a Abdurrahman b. Ebû Nuaym'ın hiçbir şey yemeden, içmeden on beş gün beklediği haberi ulaştığında, Haccâc onu on beş gün hapsedmiş ve kapıyı açtığında onu ayakta ve hapse girdiği abdestle namaz kılariken görmüştür. Sahâbî olan Hârîse b. Nu'mân'ın ailesi herhangi bir şeye ihtiyaç duyduğunda, daha önce serginin altında hiçbir şey olmadığı hâlde, onlara “Sergiyi kaldırın, ihtiyacınızı görürsünüz.” demiş, onlar da kaldırdıklarında istediklerini bulmuşlardır. Özetle seleften olan sahâbe, tâbiîn ve onlardan sonra gelenlerden kerametlerin çokluğu yaygınlık derecesine ulaşmıştır.

İmâm Ahmed b. Hanbel'e (ra) “Neden sahâbe sonrakilerde olduğu gibi, kerametinin çokluğu ile meşhur olmamıştır?” diye sorulmuş, o da “Sahâbenin imanı, kendilerinden sonrakilerin aksine, çok kuvvetli olduğu için kerametleri çokça olmamıştır. Bir toplumun imanı zayıfladıkça onların zamanındaki velîlerin kerameti de aralarındaki zayıfların yakînini takviye etmek için artar.” Bunu, Ebu'l-Hasan eş-Şâzelî'nin (ra) şu sözü destekler: “Hz. Meryem'e imanını takviye ve yakînini tamamlamak için bir sebebe bağlı olmadan başlangıçta harîkulâdeliklerin verildiğini kaydetmektedir: “Zekerîyyâ onun bulunduğu yere, mâbeddeki odaya her girdiğinde yanında (yeni) bir rızık bulur.”²⁵⁵ İman ve yakîni kuvvetlenince, bunların üzerinde durmadığı için, sebeplere dönerek “(Şu) hurma ağacını da kendine doğru silkele ki üzerine taze, olgun hurma dökülsün.”²⁵⁶ denilmiştir.

255 Âl-i İmrân, 3/37.

256 Meryem, 19/25.

ومن ذلك تسبيح القصعة التي أكل منها سلمان الفارسي وأبو الدرداء حتى سمع تسبيحها الحاضرون. روى هذا والذي قبله الحافظ أبو نعيم وغيره.

ومن ذلك أن عمران بن الحصين كان يسمع تسليم الملائكة عليه. ومن ذلك ما رواه أبو نعيم عن عبدالله بن شقيق أنه كان إذا مرت عليه سحابة يقول لها أقسمت عليك بالله إلا مطرت علينا فتمطر في الحال. ومن ذلك أن عامر بن قيس كان يعطي عطاءه فيضعه في حجره ويصير يقبض منه ويعطي الناس حتى يصل إلى داره، فيعده فيجده لم ينقص منه شيء. ومن ذلك أن عبد الرحمن بن أبي نعيم بلغ الحجاج أنه يمكث خمسة عشر يومًا لا يأكل ولا يشرب فحبسه الحجاج خمسة عشر يومًا ثم فتح الباب فوجده قائمًا يصلي بالوضوء الذي دخل به الحبس. ومن ذلك أن حارثة بن النعمان الصحابي كان يقول لعياله في كل شيء احتاجوا إليه ارفعوا الفراش تجدوا حاجتكم فيرفعونه فيجدونها ولم يكن تحت الفراش شيء قبل ذلك. وبالجملية فقد ورد عن السلف من الصحابة والتابعين ومن بعدهم من الكرامات ما يبلغ حد الاستفاضة.

وقد سئل الإمام أحمد: لم لم يشتهر عن الصحابة من كثرة الكرامات كما وقع لمن بعدهم من الأولياء؟ فقال: إنما لم يشتهر عن الصحابة كثرة كرامات لأن إيمانهم كان في غاية القوة بخلاف إيمان من بعدهم. فكلما ضعف إيمان قوم كثرت كرامات أولياء عصرهم تقوية ليقين الضعفاء منهم. ويؤيد ذلك قول أبي الحسن الشاذلي أن مريم عليها السلام كان يتعرف إليها في بداياتها بخرق العوائد بغير سبب تقوية لإيمانها وتكميلًا ليقينها فكانت: «كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًا» [آل عمران: ٣٧] فلما قوي إيمانها ويقينها ردت إلى السبب لعدم وقوفها معه فقيل لها: «وَهَـؤُلَـئِـكَ بِـجِـذْعِ النَّخْلَةِ تُسَاقِطُ عَلَيْكَ رُطْبًا جَنِيًّا» [مريم: ٢٥] انتهى.

Soru: Hak Teâlâ, sürekli bir şekilde yaratıcı olmaya devam etmekte ve peş peşe oluşumlar icat etmekte ise, harikulâdelik yoktur, belki yeni bir yaratma (halk-ı cedîd) söz konusu olabilir.

Cevap: Şeyh'in 360. bâbda dediği gibi, evet, böyledir. Keşif ehli olan muhakkiklerden de şunu nakletmiştir. Lafzen şöyledir: “Muhakkiklere göre delinecek âdetler* asla söz konusu değildir. Bu, varlıkları yaratmadır. Hakikatte varlıkta tekrar olmadığı için hârikulâdelik yoktur, aslında âdet de yoktur. Bu sadece avamın gözündeki hârikulâdeliktir. Yüce Allah ‘Onlar yeni yaratmadan habersizdirler.’²⁵⁷ âyetiyle buna işaret etmektedir. Yani zât açısından değil, sıfatlar açısından böyledir, anla!” 352. bâbda ise şöyle demiştir: “Velîlerin büyükleri, hârikulâdelik halindeki varlıklarını âdetin kendisindeki gibi müşâhede ederler. İnsanlar sebeplere baktıkları için hârikulâde olduğunu müşâhede etmektedir. Bu nedenle bunlarla genel şeylerin arasını ayıramamaktadırlar. Zâhire bakan ve hârikulâdeliği benimseyen kimselerin bu makamda herhangi bir koku almaları söz konusu değildir. Çünkü bunlar, anladıkları hâlde sebepleri dikkate almaktadırlar. Çünkü sebepler onlardan kalkmamıştır bilakis onlardan gizlenmiştir. Çünkü zâhirdeki hârikulâdeliğe sahip kimse için duyusal bir hareket gerekir. Bu hareket istenilen şeyin sebebi olur. Altın veya şekeri ya da başka bir şeyi eliyle havada tutar veya avuçlar. Bu hadise bir sebepten, elini açması ve kapaması ile ilgili bir hareketten ötürü gerçekleşmiştir. Ancak alışılmadık olduğu için buna hârikulâde demişlerdir.

Soru: Her velînin kerameti, peygamberlerden, vâris olduğu peygamberin mucizesine mi tâbidir yoksa verasetle bir ilgisi yok mudur?

Cevap: Her bir velînin kerameti, kesinlikle o velînin vârisi olduğu peygamberin mucizesine tâbidir. Bu nedenle bu ümmetin havassı hava üzerinde, Hz. Îsâ'nın kavminin havassı ise su üzerinde yürümektedir. Hiçbir vâris, mûrisinin kerametini aşamaz. Ayrıca Hz. Îsâ (as), bu ümmetin havada yürüyen havassından kıyaslanamayacak ölçüde daha kuvvetli bir yakîne sahip olmasına rağmen nasıl Hz. Peygamber (sav) onun için “Eğer yakîni artsaydı havada yürürdü.” şeklinde beyanda bulunmuştur, denemez.

* Eş'ariyye'nin tabiat olaylarını açıklamak için başvurdukları yöntem. Buna göre âlemde determinizm anlamında neden-sonuç ilişkisi hâkim değildir. Ancak olaylar sürekli benzer şekilde tekrarlandıklarından bize, neden-sonuç ilişkisi esasmış gibi gelmektedir. İbnü'l-Arabî keramet için halk-ı cedîd esasını ön plana çıkararak; Eş'ariyye'nin özellikle mucizeyi açıklamak için başvurdukları âdet teorisini reddetmektedir. O, bu yaklaşımıyla aslında keramet olmadığını, her şey yeniden yaratıldığından herhangi bir olağanüstülüğün olmadığını düşünmektedir.

فإن قيل: إذا كان الحق تعالى خلاقاً على الدوام يوجد كوائن بعد كوائن فما ثم عوائد تنخرق وإنما هو خلق جديد؟

فالجواب: كما قاله الشيخ في الباب الستين وثلاثمائة: نعم والأمر كذلك ونقله عن المحققين من أهل الكشف ولفظه: اعلّموا أنه ليس عند المحققين عوائد تنخرق أبداً وإنما هو إيجاد كوائن وما ثم في نفس الأمر عوائد تنخرق لعدم التكرار في الوجود فما ثم هناك ما يعود وإنما هي خرق العوائد في أبصار العامة فقط وإلى ذلك الإشارة بقوله تعالى: ﴿بَلْ هُمْ فِي لُبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ﴾ [ق: ١٥] أي في الصفات لا في الذوات فافهم، انتهى. وقال في الباب الثاني والخمسين وثلاثمائة: اعلّم أن أكابر الأولياء يشهدون كونهم في حال خرق العادة في عين العادة فلا يشهدهم الناس إلا وهم آخذون من الأسباب ولا يفرقون بينهم وبين العامة وليس لأصحاب خرق العوائد الظاهرة من هذا المقام شمة لأنهم آخذون من الأسباب مع الوقوف معها فما زالت الأسباب عنهم وإنما خفيت عليهم لأنه لا بد لصاحب خرق العادة الظاهرة من حركة حسية هي سبب عين وجود ذلك المطلوب فيغرف أو يقبض بيده من الهواء ذهباً أو سكرًا أو نحوهما. فلم يكن إلا عن سبب من حركة يده وقبض وفتح فما خرج عن سبب لكنه غير معتاد فسموه خرق عادة، انتهى. ١٥

فإن قلت: فهل كرامة كل ولي تكون تبعاً لمعجزة من هو وارثه من الأنبياء، أم هي غير متوقفة على إرث؟

فالجواب: لا يكون قط كرامة لولي إلا تبعاً لمن هو وارثه من الأنبياء، ولذلك كان خواص هذه الأمة يمشون في الهواء وخواص قوم عيسى يمشون على الماء دون الهواء فكل وارث لا يتعدى كرامة مورثه. فلا يقال كيف قال عن عيسى عليه السلام «لو ازداد يقيناً لمشى على الهواء.» مع أن عيسى عليه السلام أقوى يقيناً من خواص هذه الأمة الذين مشوا على الهواء بما لا يقارب. ٢٠

Çünkü biz, bu ümmetin havassının havada yürümesinin peygamberlerine tâbi olma hükmüyle gerçekleştiğini söylüyoruz zira o geceleyin havada taşınarak yürütülmüştü (İsrâ hadisesi). Binâenaleyh bu ümmetin havassının havada yürümesi, Hz. İsrâ'nın (as) yakîninden daha fazla yakîne sahip olmalarıyla ilgili değildir. Aksine Hz. Muhammed'e (sav) tâbi olmanın sadakatinden kaynaklanmaktadır. Biz, kendilerine tahsis edilen hârikulâdelik konusunda, peygamberlerle birlikteyiz ve sadece tâbi olmanın sadakati açısından onlara vârisiz. Ümerâdan olan üstatlarının ayakkabılarını taşıyan görevlilerin, üstatlarıyla birlikte sultanların katına girdiğini diğer emirlerin ise, kendilerine giriş izin verilinceye kadar kapıda beklediklerini görmez misin? Oysa sultanın katında emirlerin, görevlilerden daha yüksek bir makamda olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla görevliler, emirlerden daha şerefli oldukları için değil, üstatlarına tâbi olma hükmüyle [sultanın huzuruna] girmişlerdir. Şeyh, bunları *el-Fütûhât*'ın 36. bâbında zikretmiştir.²⁵⁸

Soru: Mebhasın başlığında [geçen] “Kerametler mucizelerin bir fer'idir” şeklindeki sözünüzün anlamı nedir?

Cevap: Kastımız, bunun nebevî hâlin bir fer'i olmasıdır. Sahih hâl sahibi olmayan hiçbir velînin kerameti olmaz. Hâl ise hiçbir çaba ve çağrı olmadan kalpte gerçekleşen durumdur. Bunun alâmetlerinden biri de sahibinin sıfatlarının değişmesidir. Bu, kesbîlikten daha çok vehbîliğe yakındır. Bu nedenle İfrikiyyedeki bazı gruplarda olduğu gibi, hâl sahibi himmetle öldürür, azleder ve başa getirir.

Soru: Bu hâl, sadece müslümanlara mı hastır?

Cevap: Evet, bu sadece ehl-i İslâm'a hastır. Şayet bazı müşriklerin havada yürüdüğü ya da himmetle öldürdüğü vâki olsa da bunlar ehlullahın hâlinin aksine bilinen ölçülerde ilaçlar kullanılmasıyla olmaktadır ve böylece bunlarla istediklerini yapmaktadırlar. İki hâl arasındaki fark, ehlullahta kâfirlerin aksine [sâlih amel ve] şeriata göre yaşama konusunda mübalağa etmenin bir neticesi olarak bu hâlin meydana gelmesidir. Onların hâllerinin hükmü, müşhil ilacı içen kimsenin hâli gibidir. Dolayısıyla [kafirlerde hâsıl olan] bu durum, Allah (cc) katındaki konumundan dolayı değil, o özellik itibarıyla belirlenmiştir. Bu nedenle sadece şeriata uyan kimsenin elinde meydana gelen hârikulâdeliklere keramet denir.

258 Şa'rânî, *age.*, s. 357. Şa'rânî'nin burada kastettiği veraset ümmet anlamındadır. Bu anlamda kelâmcılar da onunla paralel düşünmekte ve bir velînin kerametinin o velînin tâbi olduğu peygamberin mucizesi olduğunu kabul etmektedirler. bk. Sâbüni, *el-Bidâye*, s. 55-56. Ancak İbnü'l-Arabî'nin peygamberlere vâris olmaktan kastettiği anlam farklıdır. Bir sonraki kısımda bu konuya geniş bir şekilde yer verilecektir.

لأننا نقول: إن الخواص منا مشوا على الهواء إلا بحكم التبعية لنبيهم فإنه أسري به محمولاً في الهواء فما كان مشي الخواص منا على الهواء لزيادة يقينهم على يقين عيسى عليه السلام. وإنما كان لصدق التبعية لمحمد ﷺ فنحن مع الرسل في خرق العوائد التي اختصوا بها وورثناهم فيها بحكم صدق التبعية لا غير. ألا ترى أن المماليك الذين يمسكون نعال أساتيدهم من الأمراء يدخلون مع أساتيدهم على السلطان وغيرهم من الأمراء واقف على الباب حتى يؤذن لهم بالدخول ومعلوم أن الأمراء أرفع مقاماً عند السلطان من المماليك. فما دخل المماليك إلا بحكم التبعية لأساتيدهم لا لشرفهم على الأمراء انتهى. ذكره الشيخ في الباب السادس والثلاثين من الفتوحات.

١٠ فإن قلت: فما المراد بقولكم في ترجمة المبحث إن الكرامات فرع المعجزات؟
فالجواب: مرادنا أنها فرع الحال النبوي فلا تقع كرامة لولي إلا إن كان صحيح الحال والحال هو ما يرد على القلب من غير تعمل ولا اجتلاب ومن علامته تغير صفات صاحبه. فهو إلى الوهب أقرب من الكسب. ولذلك يقتل صاحب الحال بالهمة ويعزل ويولى كما عليه بعض الطوائف بأفريقية.

١٥ فإن قلت: فهل ذا الحال خاص بأهل الإسلام؟
فالجواب: نعم هو خاص بأهل الإسلام وإن وقع لبعض المشركين أنه مشى في الهواء أو قتل بالهمة لذلك باستعمال عقاير على أوزان معلومة. فيفعل بها ما أراد هذا بخلاف حال أهل الله عز وجل والفارق بين الحالين هو أن أهل الله عز وجل لا يحصل لهم هذا الحال إلا بعد المبالغة في إتباع الشريعة بخلاف الكفار. فإن حكم حالهم حكم من شرب الدواء المسهل فيفعل ما وضع له بالخاصية لا بالمكانة عند الله عز وجل، فلا يسمى بالكرامة إلا من كان صاحبه على شرع.

Soru: Bazı velîlerde meydana gelen himmetle öldürme, yönetime getirme ve azletme, onların kemâlinden midir yoksa bu bir eksiklik midir?

Cevap: Kendilerinden üstün olan makamlara nispetle bir eksikliktir. Şeyh Ebu's-Su'ûd b. Şibl'e varlıkta tasarruf makamı verilmiş ancak o bunu terk etmiş ve "Biz Hak Teâlâ'ya bizim için tasarrufta bulunmayı bırakan bir topluluğuz." demiştir. Şeyh Abdülkâdir el-Geylânî'nin talebesi olduğu hâlde ondan daha kâmeldi. Şeyh 192. bâbda böyle zikretmiştir. Ayrıca kâmil olan kimse, varlıkta hakir hiçbir şey görmez ki onda tasarrufta bulunsun yahut himmetini tenfîz/icrâ etsin. Himmetin gerçekleşmesinin şartlarından biri de hakirin üzerinde olmasıdır. Hâl sahibi olan kimse kendisini büyük başkasını ise hakir görür. Onun bu zelil durumunu kalbinde toplar sonra kalbiyle ona yönelir ve o kimseye öldürme, hastalık ve benzeri durumlarla tesir eder.

Efendim Ali el-Havvâs'ın (rh.a) şöyle dediğini işittim: "Evliyânın kâmil olanı, Allah Teâlâ'nın onun için olan fiiliyle yetinerek tasarruf ve tedbirde bulunmadan vefat edendir. İnsanlar, hayatta iken onun malını, vefatından sonra da onun örtüsü ve ışığını (mum) çalmaktadırlar. Eksik olan velînin aksine hiçbirine kötülükle karşılık vermez. Kendisine karşı gelenlere karşılık vermek, cimriliğin onda devam ettiğinin alâmetidir. Oysa kâmil olmanın bir şartı da hem ölüyken hem de hayattayken cömert olmasıdır."

Soru: Mûcize ile keramet arasındaki fark nedir?

Cevap: Aralarındaki fark şudur: Kavminin imanı mûcizelere bağlı olduğunda peygamberlerin [nübüvvet] iddiaları için mûcize izhar etmesi vâciptir. Velîde ise durum bunun aksidir, ona vâcîp olan mûcizeyi setretmesidir. Bu, [sûfîler] topluluğu tarafından üzerinde ittifak edilen bir husustur. Velî ise tâbidir. Tâbi olan teşrîde bulunmaz, daha önce peygamberinin elinde sabit olan ve ikrar edilen bir şeriata davet eder. Dolayısıyla insanların davet ettiği şeye tâbi olmaları için keramet izhar etmesine gerek yoktur. Şeyh 231. bâbda şöyle demiştir: "Velîlerin peygamberlerin (as) aksine kerametlerini gizlemeleri vâciptir. Zira velî tâbidir, nefsinden gelen bir sesle değil de risâleti kendi diliyle sabit olan peygamberinin davetini aktararak Allah'a davet eder. Zira bütün ulemânın ittifakıyla şeriâtı tamamlanmıştır. Hiçbir velî, O'nun şeriatının doğruluğunu ispatlayacak bir âyet ya da beyyineye muhtaç değildir.

فإن قلت: فهل القتل بالهمة والولاية والعزل الذي يقع من بعض الأولياء كمال فيهم أم نقص؟

فالجواب: هو نقص بالنسبة لما فوّه من المقامات، وقد أعطى الشيخ أبو السعود بن الشبل مقام التصريف في الوجود فتركه. وقال: نحن قوم تركنا الحق تعالى يتصرف لنا فكان أكمل من الشيخ عبد القادر الجيلاني مع أنه تلميذه. هكذا ذكره ٥
الشيخ في الباب الثاني والتسعين ومائة، وأيضاً فإن الكامل لا يجد في الوجود شيئاً حقيراً حتى يرسل تصريفه عليه أو ينفذ همته فيه ومن شرط نفوذ الهمة أن تكون على حقير. فيرى صاحب الحال نفسه كبيراً وغيره حقيراً فيجمع حقارته في قلبه ثم يتوجه بقلبه إليه فيؤثر فيه القتل أو المرض ونحو ذلك.

وسمعت سيدي علياً الخواص رحمه الله يقول: الكامل من الأولياء هو من مات عن التصريف والتدبير اكتفاء بفعل الله تعالى له. فيسرق الناس ماله حال حياته ويسرقون ستره وشمعه بعد مماته. فلا يقابل أحداً بسوء بخلاف الولي الناقص كل من تعرض له عطبه. وذلك علامة على بقايا بخل عنده. ومن شرط الكامل الكرم حياً وميتاً، انتهى.

فإن قلت: فما الفرق بين الكرامة والمعجزة؟

فالجواب: الفرق بينهما أن الرسول يجب عليه إظهار المعجزة من أجل دعواه إذا توقف إيمان قومه عليها بخلاف الولي لا يجب عليه إظهار الكرامة إنما الواجب عليه سترها هذا ما عليه الجماعة. وذلك الولي تابع والتابع غير مشرع فهو يدعو إلى شرع قد ثبت وتقرر على يد رسوله فلا يحتاج إلى إظهار كرامة على أن يتبعه الناس على ما دعاهم إليه. وقال الشيخ في الباب الحادي والثلاثين ومائتين: إنما كان الأولياء يجب عليهم ستر الكرامات دون الرسل عليهم الصلاة والسلام لأن الولي متبع فهو يدعو إلى ٢٠
الله بحكاية دعوة الرسول الذي ثبت عنده رسالته بلسانه لا بلسان يحدثه من قبل نفسه. وقد صار الشرع كله مقررًا عند العلماء فلا يحتاج ولي إلى آية ولا بينة على صدقه.

Şayet velînin peygamberinin şeriatına muhalif bir şey söylediği farz edilse ona tâbi olunmaz. Peygamberde ise durum bunun aksinedir. Peygamber şeriat kuracağı ve diğer peygamberlerin eliyle tayin edilmiş şeriatların bir kısmını neshetmek istediği için bir mûcizeye ihtiyaç duyar. Bu açıdan peygamberin, doğruluğuna ve Allah'tan haber getirdiğine delâlet eden bir mûcizeyi izhar etmesi gerekir.” Şöyle derdi: “Yüce Allah şeriatının terazi-sini, tâdil ve cerh erbâbı olan takvâ sahibi âlimlerin eliyle vazetmiştir. Şer-riata tâbi olduğuna dair alâmetleri bulunan kimsenin elinden zuhûr eden hârikulâde olayı ‘keramet’ olarak isimlendirmişlerdir. Bunların dışinda- kilerin elinden meydana gelenlere ise şiir ve şa‘beze/göz bağcılık olarak isimlendirmişlerdir.” Şeyh bunu 185. bâbda zikretmiş ve şöyle demiştir: “[Sûfilerin] büyüklerinin indinde keramet nefsin hazlarından sayılmak- tadır. Ancak dine yardım etmek veya herhangi bir maslahatı celbetmek maksadına mâtûf olan keramet bundan müstesnadır. Zira onların indin- de fâil olan Allah Teâlâ’dır, kendileri değildir ve onların gördükleri budur. Buradaki husûsî yön bu hârikulâde fiilin başkalarının elinde değil de onların elinde vuku bulması itibariyledir. Mesela bir koçu ya da tavuğu dirilttiği zaman, bu onun kudretiyle değil, Allah’ın kudretiyledir. Durum kudrete bağlandığı zaman, bunda şaşılacak bir şey yoktur, değerlendir!”

Soru: Hâlden hâle geçmek (tatavvur) velîler için kemâl midir, noksan mıdır?

Cevap: Tatavvur velîlerin beşeriyetlerinin fenâsına ve cennetlikler gibi diledikleri sûrete bürünecek kadar ruhlarının kuvvetine delâlet eder. Beşeriyeti ruhaniyetine galip gelen kimsenin elinde meydana ge- len, keşiftir ve bu hâlden hâle geçme (tatavvur) değildir. Zira tatavvur ruhların özelliğidir. Şeyh Muhyiddin 463. bâbda, Hallâc’ın Beytül’-a- zame ismini verdiği, kendisine ait bir eve girdiğini zikretmiştir. Eve girdiğinde bakanların gözünde, evin tamamını zâtıyla doldurmuştur. Hatta bazı insanlar, fakirlerin hâlden hâle geçme (tatavvur) durum- larını bilmedikleri için bunu simya ilmine nispet etmişlerdi. Kendisi evdeyken onu asmak için oraya girdiklerinde hiç kimsenin gücü, onu bu evden çıkarmaya yetmemiştir. Zira kapı ona dar gelmiştir. Cüneyd gelerek “Allah Teâlâ’ya teslim ol ve O’nun kazâ ve kaderi için çık.” de- miştir. Daha sonra bilinen hâline dönerek çıkmış ve asılmıştır. Kelepçe- lenerek asılmaya götürülürken, başı dik bir şekilde şunları okumuştur:

بل لو فرض أنه قال ما يخالف شرع رسوله لم يتبع عليه بخلاف الرسول يحتاج إلى آية لأنه ينشئ التشريع ويريد ينسخ بعض الشرائع المقررة على يد غيره من الرسل. فلذلك كان لا بد من إظهار آية تدل على صدقه وأنه يخبر عن الله تعالى، انتهى. وكان يقول: قد وضع الله تعالى ميزان الشرع بيد العلماء أهل التقوى فهم أرباب التعديل والتجريح فما وقع على يد من ظهرت أمارات إتباعه للشرع سموه كرامة وما وقع على يد غيره سموه شعراً وشعبذة غير ذلك. ذكره الشيخ في الباب الخامس والثمانين ومائة، قال: ولا يخفى أن الكرامة عند أكابر الرجال معدودة من جملة رعونات النفس إلا إن كانت لنصرة دين أو جلب مصلحة لأن الله تعالى هو الفاعل عندهم لا هم. هذا مشهدهم وليس وجه الخصوصية إلا وقوع ذلك الفعل الخارق على يدهم دون غيرهم، فإذا أحيا كبشاً مثلاً أو دجاجة فإنما ذلك بقدرة الله لا بقدرته وإذا رجع الأمر إلى القدرة فلا يعجب، فتأمل.

فإن قلت: فهل التطور الذي يقع للأولياء كمال أم نقص؟

فالجواب: هو كما يدل على فناء بشريتهم وقوة أرواحهم حتى صاروا كأهل الجنة يلبسون من الصور ما شاؤوا. فإن من غلبت بشريته على روحانيته فهو كشف لا يصح له تطور، إذ التطور من خصائص الأرواح. وقد ذكر الشيخ محيي الدين في الباب الثالث والستين وأربعمائة: أن العلاج كان يدخل بيتاً عنده يسميه بيت العظمة فكان إذا دخله ملأه كله بذاته في عين الناظرين حتى إن بعض الناس نسبه إلى علم السمياء لجهله بأحوال الفقراء في تطوراتهم ولما دخلوا عليه ليأخذوه للصلب كان في ذلك البيت فما قدر أحد أن يخرج من ذلك البيت لأن الباب يضيق عنه فجاءه الجنيد وقال: سلم لله تعالى واخرج لما قضاه وقدره فرجع إلى حالته المعهودة وخرج فصلبوه، وكان ينشد وهو يرفل في قيوده حال ذهابهم به إلى الصلب:

Sevgilim zulüm adına / Mensup değildir hiçbir şeye
 Bana içirdi sonra diri kıldı beni / Misafirin misafire yaptığı²⁵⁹ yaptı
 Kâseler dönüp dolaştığı zaman / Kılıç ve nit istendi
 Bu, yazın yılanlarla birlikte / içenin cezasıdır

5 **Soru:** Sûfîlerin şariate muhalefet edenlerin elinde değil de tâbi olanların elinde meydana gelene keramet demelerinin delili nedir?

Cevap: Onların bu husustaki delili, kerametın, Allah'ın el-Birr ismin-den sâdır olması ve sadece Allah'ın ebrâr kullarına uygun bir karşılık olarak verilmesidir. Zira sahibi bunu istemese bile münasebet bunu gerektirir.
 10 Şeyh bunu 184. bâbda zikredip uzun açıklamalar yaptıktan sonra şöyle demiştir: Kerametın kendi arasında hissî (duyusal) ve mânevî olmak üzere ikiye ayrıldığını bilesin. Avam sadece düşünce okumak, gaybdan haber vermek, varlıktan almak, tabiat üzerinde etkili olmak, su üzerinde yürümek, havada uçmak, uzun bir mesafeyi kısa sürede katetmek (tayy-i mekân),
 15 gözlerden kaybolmak ve duaların anında kabul edilmesi gibi hissî kerametleri bilir. Umuma göre bunların sahibi velîdir.

Mânevî keramet ise ehlullahın havassı arasındabulunan ve en yüce, en şerefli olanıdır. Bunlar Allah'ın kulu şer'î edep²⁵⁹leri [gözetme hususunda] muhafaza etmesi, güzel ahlâkın kurallarına uyma ve kötü ahlâktan
 20 sakınmada muvaffık kılması, [kulun] vâcib ve sünnetleri mutlak olarak vaktinde eda etmesi, hayırlarda yarışması; kin, nefret ve hasedin izâlesi, kalbin bütün kötü vasıflardan arınması, her nefeste murakabe ile kalbi tahliye etmesi, hem kendi nefsinde hem de eşyada hukûkullahı riayet etmesi, alırken ve verirken nefesleri gözetmesi, edeple nefes alması ve Allah
 25 Teâlâ ile beraber olmanın libası üzerinde olarak nefes vermesi. Zira nefesler Allah'ın ona [gönderdiği] elçileridir. Dönerken teneffüs edene şükran duyarlar. İşte bu, muhakkiklerin istidrâc ve hile karışmayan kerametleridir. Hâlbuki avamın bildiği hissî kerametlere hile ve istidrâcın karışması mümkündür. Kâmil olan kişi, keramet gösterebildiği hâlde onu gizleyendir. Zira eğer bir keramet varsa bunun istikametın bir neticesi olması gerekir. Ayrıca Allah'ın kerameti velînin amellerine karşılık bir pay kılması da mümkündür ki bu durumda o, âhirete elleri hayırdan boş olarak gider.

259 Nit': Mahkumun üzerinde öldürüldüğü deri.

حببي غير منسوب إلى شيء من الحيف
سقاني ثم حياني كفعل الضيف بالضيف
فلما دارت الكأسات دعا بالنطع والسيف
وذاك جزاء من يشرب مع التنين في الصيف

هـ فإن قلت: فما دليل القوم في تسميتهم ما وقع على يد المتبعين للشرع كرامة دون المخالفين؟

فالجواب: دليلهم في ذلك أن الكرامة صادرة من حضرة اسمه تعالى البر فلا يكون إلا للأبرار من عباده جزاءً وفقاً إذ المناسبة تطلبها وإن لم يطلبها صاحبها. ذكره الشيخ في الباب الرابع والثمانين ومائة. وأطال في ذلك ثم قال: واعلم أن الكرامة على قسمين حسية ومعنوية ولا تعرف العامة إلا الحسية مثل الكلام على خاطر والأخبار بالمغيبات الآتية والأخذ من الكون والمشيء على الماء واختراق الهواء وطى الأرض والاحتجاب عن الأبصار وإجابة الدعوة في الحال ونحو ذلك، فهذا عند العامة هو الولي.

وأما الكرامة المعنوية فهي التي بين الخواص من أهل الله تعالى وأجلها وأشرفها أن يحفظ الله على العبد آداب الشريعة فيوفق لفعل مكارم الأخلاق واجتناب سفاسفها، وأن يحافظ على أداء الواجبات والسنن في أوقاتها مطلقاً، والمسارة إلى الخيرات وإزالة الغل والحقد والحسد، وطهارة القلب من كل صفة مذمومة وتحليته بالمراقبة مع الأنفاس، ومراعاة حقوق الله تعالى في نفسه وفي الأشياء ومراعاة أنفاسه في دخولها وخروجها فيتلقاها بالأدب ويخرجها وعليها حلة الحضور مع الله تعالى لأنها رسل الله إليه فترجع شاكرة من صنيعه معها. فهذه عند المحققين هي الكرامات التي لا يدخلها مكر ولا استدراج بخلاف الكرامات التي يعرفها العامة. فإنه يمكن أن يدخلها المكر والاستدراج فالكامل من قدر على الكرامة وكتمها ثم إذا فرضنا كرامة فلا بد أن تكون نتيجة عن استقامة. فلا يبعد أن يجعلها الله عز وجل هي حظ جزاء أعمال ذلك الولي، فيذهب إلى الآخرة صفر اليدين من الخير.

Mânevî kerametlere hile ve istidracın karışmayacağını söyledik. Zira ilim, kerametle beraberdir. Şer'î sınırlar, ilahî hileye tuzaklar kurmaz, aksine mutluluğa götüren apaçık yolun bizzat kendisidir.

Efendim Ali el-Havvâs'ın (rh.a) şöyle dediğini işittim: “Bir kâmilin elinde hissî bir keramet meydana geldiği zaman korkar, Allah Teâlâ'ya sığınır ve Allah'tan bunu normal şeylerle örtmesini ister ve ilmin dışında kendisinde bulunan herhangi bir alâmet ile avamdan temeyyüz etmemeyi diler. İlim, istenilen şeydir ve birisi onunla amel etmese de istifade onunla husule gelir.” “De ki, hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?”²⁶⁰

Yine ondan şunu işittim: “Allah Teâlâ'nın âlimlere verdiği en büyük ikram, özellikle ilimdir. Zira ilim kendisiyle amel edildiği zaman, ona hiçbir şeyin denk gelmeyeceği en büyük keramettir. Bu, dünya yurdunun ilim ve amel yurdu olması nedeniyledir. Hârikulâdelik gibi neticelerin yurdu ise âhirettir.” Şeyh 177. bâbda şunu zikretmiştir: “Kerametlerin en büyüğü ise kulun öyle bir dereceye gelmesidir ki eğer âlem tümüyle Allah'tan (cc) gafil olsaydı bu velînin zikri tüm âlemin zikrinin yerine geçerdi. Mesela ‘Sübhânallah’ dediğinde nefsinin cevherine bu âlemin tümünün Allah'ı zikrettiğinde söyledikleri nakşedilirdi. Bunun nedeni de Allah Teâlâ bu velîyi ödüllendirmek istediğinde ona bütün âlemin sevabının mislini vermesidir.”

Soru: Velîyi, hissî kerametlerde bulunan gizli hileden hangi şey muhafaza eder?

Cevap: Şeriat terazisini elinden bırakmaması onu bundan muhafaza eder. Bu terazi ile her nefeste kendi hâlini ölçüp biçer. Zira kerametlerde, sadece âriflerin bildiği gizli bir hile vardır. Yüce Allah “Biz onları bilemeyecekleri biçimde adım adım helâka yaklaştıracakız.”²⁶¹ buyurmaktadır. Şeyh 231. bâbda şöyle demiştir: “Gizli hile en çok sıfat âyetlerini ve bunlarla ilgili haberleri te'vil edenlerde, muhalif şeyler yaptığı hâlde, hâlini değiştirmeyen kimselerde ve kendisine amel edilmesi gereken ilim verildiği hâlde amelden mahrum kalan ya da amel verildiği hâlde ihlâstan mahrum olan kimselerde olur.

260 Zümer, 39/9.

261 Kalem, 68/44.

وإنما قلنا إن الكرامات المعنوية لا يدخلها مكر ولا استدراج لأن العلم يصحبها والحدود الشرعية لا تنصب حباله للمكر الإلهي بل هي عين الطريق الواضحة إلى نيل السعادة.

وسمعت سيدي علياً الخواص رحمه الله يقول: إذا وقع على يد الكامل شيء من الكرامات المحسوسة خاف وضج إلى الله تعالى وسأل الله ستره بالعوائد وأن لا يتميز ٥ عن العامة بأمر يشار إليه فيه ما عدا العلم. فإن العلم هو المطلوب وبه تقع المنفعة لو لم يعمل أحد به: ﴿قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ﴾ [الزمر: ٩]. وسمعت أيضاً يقول أسنى ما أكرم الله تعالى به العلماء هو العلم خاصة، فهو الكرامة التي لا يعاد لها كرامة إذا عمل به. وذلك لأن موطن الدنيا إنما هو للعلم والعمل وأما النتائج من خرق العوائد ونحو ذلك فإنما موطنه الدار الآخرة، انتهى. ١٠ وقد ذكر الشيخ في الباب السابع والسبعين ومائة: إن أعظم الكرامات أن يصل العبد إلى حد لو غفل العالم كله عن الله عز وجل لقام ذكر ذلك الولي مقام ذكر الجميع. فإذا قال سبحانه الله مثلاً انتقش في جوهر نفسه جميع ما كان يقوله ذلك العالم كله لو ذكر الله تعالى وذلك لأن الله تعالى إذا جازى ذلك الولي أعطاه مثل ثواب جميع العالم، انتهى. ١٥

فإن قلت: فما الذي يحفظ الولي من المكر الخفي الذي في الكرامات الحسية؟ فالجواب: يحفظه من ذلك عدم رمي ميزان الشريعة من يده ليزن بها حاله في كل نفس، لأن في الكرامات مكرًا خفيًا لا يشعر به إلا العارفون قال تعالى: ﴿سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ﴾ [القلم: ٤٤]. قال الشيخ في الباب الحادي والثلاثين ومائتين: أكثر ما يقع المكر الخفي للمتأولين آيات الصفات ٢٠ وأخبارها وفيمن يبقى على حاله مع وقوعه في المخالفات وفيمن يرزق العلم الذي يطلب العمل ويحرم العمل به أو يرزق العمل ويحرم الإخلاص فيه.

Bu durumu kendinde veya başkasında gördüğün zaman ey kardeşim, bununla nitelenmiş olan kimsenin hileye mâruz kaldığını bilesin.” Bunu uzunca anlattıktan sonra şöyle demiştir: “Böylece Allah Teâlâ’nın hileyi başkasından değil sadece hileye mâruz kalandan gizlediği anlaşılmış oldu. Yüce Allah ‘يعلمون’ deki zamiri, ‘سنستدرجهم’ daki zamire iade etmiştir. Yine ‘Onlar bir tuzak kurdular. Onlar farkında değillerken Allah da bir tuzak kurdu.’²⁶² buyurmuştur. Dolayısıyla ifadedeki هم ‘onlar’ zamiri مکروا ‘tuzak kurdular’ daki zamirdir. Allah Teâlâ’nın bunlara tuzak kurması, onların farkına varmadan nitelendikleri tuzağın bizzat kendisidir.” Bunu uzattıktan sonra “Allah’a bir basîret ve yakînî bir ilimle davet etmeyen herkes, tâbileri olsa bile, tuzaktan korunmuş değildir.” demiştir. **En doğrusunu Allah bilir.**

فإذا رأيت يا أخي هذا الحال من نفسك أو من غيرك فاعلم أن المتصف بذلك
 ممكور به. وأطال في ذلك، ثم قال: فعلم أن الله تعالى ما أخفى المكر إلا عن
 الممكور به خاصة دون غير الممكور به. فإن الله تعالى ما أعاد الضمير في ﴿لَا
 يَعْلَمُونَ﴾ إلا على الضمير في ﴿سَنَسْتَدْرِجُهُمْ﴾. وقال أيضًا: ﴿وَمَكْرُوا مَكْرًا وَمَكْرَنَا
 مَكْرًا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ﴾ [النمل: ٥٠] فمضمرة قوله: ﴿هُمْ﴾ هو المضمرة في مكروا
 فكان مكر الله تعالى بهؤلاء هو عين مكرهم الذي اتصفوا به وهم لا يشعرون.
 وأطال في ذلك ثم قال: وكل من لا يدعو إلى الله على بصيرة وعلم يقيني فهو غير
 محفوظ من المكر وإن كان هو صاحب إتياع والله تعالى أعلم.

ELLİ BİRİNCİ MEBHAS

**İslâm ve İmanın Beyanı, Tasdik Eden Fakat Telaffuz Etmeye
Vakit Bulamadan Ecelin Kendisine Yetiştigi Kimsenin Dışında
-ki Burada, Allah'ın İzniyle İleride İzahı Geleceği Üzere İslâm
Olmaksızın İman Bulunmaktadır- İslâm ve İmanın Birbirinden
Ayrılmayacağıın Beyanı Hakkındadır**

Şeyhayn'in hadiste açıkladıkları üzere, şer'î İslâm, kelime-i şehâdet getirmek, namaz kılmak ve zekât vermek gibi, âzalarla ibadet olarak yapılan amellerdir. "İslâm, Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in (sav) Allah'ın resulü olduğuna şehâdet getirmen, namaz kılman, zekât vermek, Ramazan orucunu tutman ve imkân bulursan Kâbe'yi haccetmendir." İnsan bu İslâmî amellerin yanısıra ancak iman ve -Resul'ün Allah'tan getirdiği zaruri olarak bilinen şeyleri- kalben tasdikle İslâmî mükellefiyete dair sorumluluğunu yerine getirmiş olur. Nitekim evvelce geçen Sahîhayn hadisinde Cibrîl'in (as) sorusu bu durumu izah etmektedir: "İman, Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe iman etmen ve hayır ve şerriyle kadere iman etmendir." denilmektedir. Resûlullah'ın (sav) getirdiklerini kalp ile tasdikten murad, peygamberlerin getirdiklerine boyun eğmek ve bunları kabul etmektir. Usul imamları şöyle demiştir: "İman ile yükümlü kılmak; zihin yormak, nazarı teksif etmek, duyuları sevk etmek ve engelleri uzaklaştırmak gibi [buna ulaştıran] sebeplerle yükümlü kılmaktır. Ancak bunlar teklifin konusu olan ihtiyarî fiillerden değildir. Aslında nefsânî keyfiyetlerdendir. "İmanla yükümlü kılmak buna götüren sebeplerle yükümlü kılmaktır." sözüyle bir soru ve cevabına işaret etmişlerdir. Sorunun beyan ettiği şudur: Tasdik, ilmin iki kısmından biriye, o da ihtiyarî fiillerden değil de nefsânî keyfiyetlerdense bu durumda teklif, tasdiği tahsil etmeye nasıl taalluk eder? Cevabın beyan ettiği ise şudur: Bu keyfiyeti tahsil etmek ihtiyarîdir. Sebeplere tevessül etme, nazarı [o noktaya] teksif etme ve bunlarla birlikte zikredilenlerle olur. Sebeplere tevessül ile mükellef olmanın mânası bunlarla mükellef olmaktır. Nazarın ilk ilkesi olan göğsün genişlemesinin, kulun ihtiyarı ile olduğu da söylenemez. Zira biz "Bunun üstüne çıkan, kaderin sırrının bilgisidir. Ulemâ bunu ifşa ve izah etmeyi yasaklamıştır." deriz.

المبحث الحادي والخمسون

في بيان الإسلام والإيمان وبيان أنهما متلازمان إلا فيمن صدق ثم اخترمته
المنية قبل اتساع وقت التلفظ فإن الإيمان وجد هنا دون الإسلام كما سيأتي
إيضاحه إن شاء الله تعالى

- ٥ واعلم أن الإسلام الشرعي هو أعمال الجوارح من الطاعات كالتلفظ بالشهادتين
والصلاة والزكاة وغير ذلك كما بينه حديث الشيخين بقوله: «الإسلام أن تشهد أن
لا إله إلا الله وأن محمداً رسول الله ﷺ وتقيم الصلاة وتؤتي الزكاة وتصوم رمضان
وتحج البيت إن استطعت إليه سبيلاً»، ثم إن هذه الأعمال الإسلامية لا يخرج
الإنسان بها عن عهدة التكليف بالإسلام إلا مع الإيمان وحقيقة تصديق القلب
بما علم مجيء الرسول به من عند الله ضرورة كما بينه سؤال جبريل في حديث ١٠
الصحيحين السابق بقوله فيه: «الإيمان أن تؤمن بالله وملائكته وكتبه ورسله واليوم
الآخر وتؤمن بالقدر خيره وشره»، والمراد بتصديق القلب بما جاء به رسول الله
ﷺ الإذعان لما جاءت به الرسل والقبول له. قال أئمة الأصول: والتكليف بذلك
تكليف بأسبابه كالقاء الذهن وصرف النظر وتوجيه الحواس وصرف الموانع وإلا ١٥
فلذلك ليس من الأفعال الاختيارية التي هي مناط التكليف. وإنما هو من الكيفيات
النفسانية وأشاروا بقولهم والتكليف بذلك تكليف بأسبابه إلى سؤال وجوابه
تقرير السؤال أن التصديق أحد قسمي العلم وهو من الكيفيات النفسانية دون
الأفعال الاختيارية فكيف يتعلق التكليف بتحصيله؟ وتقرير الجواب أن تحصيل
تلك الكيفية اختياراً يكون باختيار مباشرة الأسباب وصرف النظر وما ذكر معهما
والتكليف بها معناه التكليف بذلك لا يقال وانشرح الصدر الذي هو أول المبادئ ٢٠
في النظر ليس هو باختيار العبد أيضاً لأننا نقول: ما رقي فوق ذلك فهو من علم سر
القدر الذي نهى العلماء عن إفشائه والإيضاح عنه.

Soru: İman mahlûk mudur, mahlûk değil midir?

Cevap: İman, Allah Teâlâ'dan bir hidâyet olması açısından, mahlûk değildir. Zira hidâyet O'nun sıfatlarından biridir. Allah'ın sıfatları da kadîmdir. Kulun ikrar etmesi ve anlaması açısından ise, mahlûktur. Çünkü bu açıdan
 5 iman, kulun amellerinden sayılır. Nitekim âyette “Allah, sizi ve yaptıklarınızı (amellerinizi) yaratmıştır.”²⁶³ buyurulmuştur. İmamlarımız şöyle demiştir: “Kulun îmânî mükellefiyetinin sorumluluğunu îfâ etmiş olması için, -gücü yetiyorsa- kelime-i şehâdeti telaffuz etmesi gerekir; yoksa anılan tasdik muteber değildir. Zira Şâri‘, kelime-i şehâdeti getirmeyi, bize gizli olan tasdik
 10 bir alâmeti kılmıştır. Bu nedenle münafık bize göre mümin, Allah katında ise kâfir olmaktadır. Yüce Allah “Münafıklar, cehennemden en alt tabakasındadırlar. Onlara yardım edecek birisi de yoktur.”²⁶⁴ buyurmuştur. Şeyh Kemâled-din b. Ebû Şerîf, *Hâşîye*'sinde şöyle demiştir: “Bazılarının ifade ettiği üzere bu meselenin özeti şudur: Muhaddislerin cumhuru, Mu‘tezile ve Hâricîler;
 15 imanın, peygamberlerin dünya, berzah ve âhiret hayatı hakkında getirdiği bilinen şeyleri salt tasdikten ibaret olmadığını ileri sürmüşlerdir. İman, üç şeyin toplamıdır: Hakk’a inanmak, bunu ikrar etmek ve bunun gereğiyle amel etmektir. Sadece inanmayan münafık, ikrar etmeyen kâfir, amel etmeyen de ikisine göre fâsık, Hâricîlere göre ise kâfirdir. Mu‘tezile’ye göre imandan çıkar ancak küfre girmez.” Yine *Hâşîyetü'l-Hâşîye*'de onun şunu yazdığını gördüm: “Bu meselenin özeti şudur: İman, ibadetleri âdet hâline getirmenin şartıdır. Her ne kadar bazen iman ondan ayrılabilse de muteber olan İslâm, imandan ayrılamaz. İmansız bir İslâm muteber değildir. Ancak bazen tasdik ettiği hâlde telaffuz etmeye yetecek zaman bulamadan eceli gelen kimse gibi, [gereğini
 25 yerine getiremediği için], İslâm olmadan da muteber bir iman olabilir. İman ile İslâm'ın aynı şey olduğunu söyleyen kimse, İslâm'ı “teslim olmak” ve hükümleri kabul etme anlamında “içtenlikle boyun eğmek” anlamında tefsir etmiştir. Gerçekten üzerinde düşünen kimseye hilâfın (ayrılığın) İslâm ve imanın müterâdif olması hususunda olduğu, yoksa İslâm mefhumunda bir
 30 hilâfın olmadığı zâhir olur. Hanefîlerin çoğu ve Şâfiîlerin bir kısmı müterâdif olduğunu söylemişlerdir.”

263 Sâffât, 37/96.

264 Nisâ, 4/145.

فإن قلت: فهل الإيمان مخلوق أو غير مخلوق؟

فالجواب: الإيمان من حيث هو هداية من الله تعالى غير مخلوق لأن الهداية صفة من صفاته تعالى، وصفات الله قديمة، وأما من حيث هو إقرار من العبد وإذعان فهو مخلوق لأنه محدود حيثنذ من أعمال العبد لقوله: ﴿وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ﴾

٥ [الصافات: ٩٦]. وقال أئمتنا: ولا يعتبر التصديق المذكور في خروج العبد به عن

عهدة التكليف بالإيمان إلا مع التلفظ بالشهادتين للقادر عليه. وذلك لأن الشارع جعل التلفظ بالشهادتين علامة لنا على التصديق الخفي عنا حتى يكون المنافق مؤمناً فيما بيننا كافراً عند الله تعالى. قال تعالى: ﴿إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرَكِ الْأَسْفَلِ

مِنَ النَّارِ وَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ نَصِيرًا﴾ [النساء: ١٤٥]. قال الشيخ كمال الدين بن أبي

١٠ شريف في حاشيته: وحاصل هذه المسألة كما قاله بعضهم إن جمهور المحدثين

والمعتزلة والخوارج، ذهبوا إلى أن الإيمان ليس هو التصديق فقط بما علم مجيء

الرسول به في أحكام الدنيا والبرزخ والآخرة، وإنما هو مجموع ثلاثة أمور: اعتقاد

الحق، والإقرار به، والعمل بمقتضاه. فمن أخل بالاعتقاد وحده فهو منافق ومن أخل

بالإقرار فهو كافر ومن أخل بالعمل فهو فاسق وفاقاً، وكافر عند الخوارج وخارج

١٥ عن الإيمان غير داخل في الكفر عند المعتزلة، ورأيت على حاشية الحاشية بخطه

أيضاً ما نصه: حاصل الكلام في هذه المسألة أن الإيمان شرط للاعتداد بالعبادات

فلا ينفك الإسلام المعتبر عن الإيمان وإن كان الإيمان قد ينفك عنه فلا يوجد

إسلام معتبر بدون الإيمان. وقد يوجد الإيمان المعتبر بدون الإسلام كمن صدق ثم

اخترمته المنية قبل اتساع وقت التلفظ. ومن قال: إن الإيمان والإسلام واحد فسر

٢٠ الإسلام بالاستسلام والانقياد الباطن بمعنى قبول الأحكام. فمن حقق النظر ظهر له

أن الخلاف في أنهما مترادفان أم لا خلاف في مفهوم الإسلام. وقد قال بالترادف

كثير من الحنفية وبعض الشافعية، انتهى.

Şeyh Tâceddin b. Sübkî şöyle demiştir: “Burada bir soru vardır: İmanı, kelime-i şehâdet getirmek sûretiyle telaffuz etmenin imanın şartı mı yoksa yarısı mı olduğu hususunda ulemâ arasında ihtilaf vardır. Celâleddin el-Mahallî ise şöyle demiştir: “Gazzâlî’nin sözleri, bunun
5 ne yarısı ne de şartı olmasını gerektirmektedir. Onun vâciplerinden bir vâciptir.” Kemâl ise *Hâşiye alâ Şerhi Cem’i’l-Cevâmî*’de şöyle demiştir: “Bunun izahı şudur: Telaffuz, miras ve nikâh gibi müminlerin dünya-
daki hükümlerinin tatbiki için mi şarttır -ki bu durumda iman isimlen-
dirmesine dahil olmaz- ya da onun yarısı yani iman isimlendirmesinin
10 bir cüzü müdür?

Şöyle demiştir: “Muhakkiklerin cumhuru, birincisini kabul etmiştir. Tasdik edip, imkânı olduğu hâlde diliyle ikrar etmeyen kimse, Allah ka-
tında mümindir.” Bunun dil ve örf açısından daha uygun olduğunu söy-
lemiştir. Hanefîlerden Şemsü’l-eimme Serahsî, Fahrü’l-İslâm Pezdevî ve
15 birçok fakih ikincisini benimsemiş ve tasdik edip de vakit bulduğu hâlde ikrar etmeyen kimsenin kâfir olduğunu söyleyerek diğerlerini reddetmiş-
lerdir. Bu, İmâm Râzî’nin naklettiği üzere, icmâa aykırıdır.

Soru: İman, bölünür mü yani parçalanır mı?

Cevap: İman birdir ve bir cüzünün bedeninin bir yerinde diğer cüzü-
20 nün ise bedeninin başka bir yerinde olacağı şekilde, parçalanıp bölünmez. Aksine onun nûru bedeninin tamamında yayılmıştır. Şayet bir uzuv ke-
silirse, iman bölünmediği için kalbe döner. En doğrusunu Allah bilir. Usul imamlarında bulduklarımın özeti budur. Şeyh Muhyiddin’in ifa-
delerine gelince, *el-Fütûhâtü’l-Mekkiyye*’nin 460. bâbında şöyle demiştir:
25 “İslâm’ın amel, iman tasdik ve ihsanın da rüyet ya da rüyet gibi oldu-
ğunu bilesin. İslâm boyun eğme, iman inanma; ihsan ise şahitliktir. Bu sıfatları bir araya getiren kimse, Allah’ın âhiretteki tecellilerinden hiçbir
tecelliyi inkâr etmez. Müslim’in hadisinde yer aldığı gibi bazıları inkâr eder. Bu durumda da Hak Teâlâ onlara sadece diğer tecellilerde bulunur.
30 İtikadında bu vasıfları toplamayan kimse ise dünyada tatmadığı her şeyi zorunlu olarak inkâr eder.”

قال الشيخ تاج الدين بن السبكي: وهنا سؤال وهو أنه هل التلطف بالإيمان الذي هو الشهادة شرط الإيمان أو شطر منه فيه تردد للعلماء، قال الجلال المحلي: وكلام الغزالي يقتضي أنه ليس بشرط ولا شطر وإنما هو واجب من واجباته. قال الكمال في حاشيته على شرح جمع الجوامع: وإيضاح ذلك بأن يقال في التلطف هل هو شرط لإجراء أحكام المؤمنين في الدنيا من التوارث والمناكحة وغيرهم. ٥ فيكون غير داخل في مسمى الإيمان أو هو شطر منه أي جزء من مسماه؟

قال: والذي عليه جمهور المحققين الأول وعليه فمن صدق بقلبه ولم يقر بلسانه مع تمكنه من الإقرار كان مؤمناً عند الله تعالى. قال وهذا أوفق باللغة والعرف. وذهب شمس الأئمة السرخسي وفخر الإسلام البزدوي من الحنفية وكثير من الفقهاء إلى الثاني وألزمهم القائلون بالأول بأن من صدق بقلبه فاخرتمته ١٠ المنية قبل اتساع وقت الإقرار كان كافراً وهو خلاف الإجماع على ما نقله الإمام الرازي وغيره.

فإن قلت: فهل الإيمان يتجزأ أي يتبعض؟

فالجواب: أن الإيمان واحد لا يتبعض حتى يكون جزء منه في مكان في البدن وجزء منه في مكان آخر بل نوره منتشر في جميع الأعضاء حتى إذا قطع عضو منه ١٥ ذهب الإيمان في القلب لكونه لا يتجزأ، والله أعلم. هذا ملخص ما وجدته عن أئمة الأصول. وأما عبارات الشيخ محيي الدين فقال في الباب الستين وأربعمئة من الفتوحات المكية: أعلم أن الإسلام عمل والإيمان تصديق والإحسان رؤية أو كالرؤية، فالإسلام انقياد والإيمان اعتقاد والإحسان إشهاد. فمن جمع هذه النعوت لم ينكر شيئاً من تجليات الحق تعالى حيث يتجلى في الآخرة وينكره بعضهم كما في ٢٠ حديث مسلم. فكان الحق تعالى تجلى له في سائر التجليات وحده ومن لم يجمع في اعتقاده بين هذه النعوت أنكره ضرورة في كل ما لم يذقه في دار الدنيا، انتهى.

Yine 351. bâbda da şöyle demiştir: Bilesin ki sıdkın mahalli haber, haberin mahalli ise sadıktır. Bu, delille ilgilenenlerin bir sıfatı değildir. Kulun kalbine doğan bir nûrdur. Kul bununla muhbirin (Peygamber) Allah Teâlâ'dan veya başkasından getirdiği haberleri tasdik eder. Bu nûr, muhbirin doğru-
 5 luğunu ona gösterir. Muhbirin [sözünden] dönmesi hâlinde o da tasdikten döner. Zira sıdkın nûru muhbir nereye giderse ona tâbidir. Delille tasdik edenin hükmü bu değildir. Muhbir [sözünden] dönerse onun dönüşüyle beraber o da [tasdikten] dönmez. İşte iki adam arasındaki fark budur. Şöyle demiştir: “Bu mesele, varlıkla ilgili en problemlî meseledir. Meşrû
 10 hükümler, ilâhî haberlerdir. Nesh de edilebilir. Tasdik de hükme tâbi olur. [Sadık kimse] muhbir bunu sabit kıldıkça sabit kılar, muhbir [hükmü] kaldırdığında ise o da hükmü kaldırır. Hak Teâlâ bu hususta ‘Bedâ’ ile nitelendirilemez. Bu husus bazı grupların hükümlerin neshini inkâr etmesine sebep olan görüştür. Sadık olan ise bizzat kendisi ilk haberi inkâr etmez; ya
 15 sübûtunu haber verir ya da [hükmün] kaldırıldığını. Her iki hâlde de sadıktır. Böylece imanın sıdkının, keşfi bir nûr olduğu ve sahibinin şüpheyi asla kabul etmediği anlaşılmış oldu.”

Soru: Sıdk ile hak arasında bir fark var mıdır, ikisi aynı mânada mıdır?

Cevap: Bunlar iki ayrı şeydir. Zira hak, yapılması vâcib olan; sıdk ise
 20 olduğu şekil üzere hak olarak haber verilendir. Bazen vâciptir ve bu durumda hak olur; bazen de vâcip değildir ve hak değil, sıdk olur. Bu nedenle Yüce Allah “Sadıkların, sıdklarından sorulması için”²⁶⁵ buyurmuştur. Yani şayet yapılması kendilerine vâcipse kurtulurlar; vâcip değil de aksine menedilmişlerse, helâk olurlar.” Şeyh, bunu 374. bâbda zikretmiş ve uzun
 25 açıklamalarda bulunmuş, daha sonra şöyle demiştir: “Birtakım hakların içinde yerine getirilmemesi sebebiyle güzel övgüyü gerektirenleri vardır. Bu, işlediği suç sebebiyle cezayı hak eden mücrimin affedilmesi gibidir. Bu, iptal edilen bir haktır ve övülmüştür. Gıybet, nemime ve eşin sırrını ifşa etmenin doğru olduğu hâlde, bunun kınanmış olması gibi. Her hak sıdktır,
 30 ama her sıdk hak değildir. Zira sadık sıdkından hesaba çekilir, ancak hak sahibi, bunu yerine getirdiği zaman hesaba çekilmez. Gıybet ve benzerleri doğrudur (sıdk) ancak hak değildir. Vesselâm.

265 Ahzâb, 33/8.

وقال أيضًا في الباب الحادي والخمسين وثلاثمائة: اعلم أن الصدق محله الخبر والخبر محله الصادق وليس هو بصفة لأصحاب الأدلة، وإنما هو نور يظهر على قلب العبد يصدق به المخبر عن الله تعالى أو عن غيره ويكشف له ذلك النور عن صدق المخبر يرجع عنه برجوع المخبر لأن نور الصدق تابع للمخبر حيث مشى والمصدق بالدليل ليس هذا حكمه إن رجع المخبر لم يرجع لرجوعه. فهذا هو الفارق بين الرجلين. قال: وهذه المسألة من أشكال المسائل في الوجود. فإن الأحكام المشروعة أخبار إلهية يدخلها النسخ والتصديق تبع الحكم فيثبته ما دام المخبر يثبته ويرفعه ما دام المخبر يرفعه. ولا يتصف الحق تعالى بالبداء في ذلك وهذا هو الذي جعل بعض الطوائف ينكرون النسخ للأحكام وأما الصادق فما أكذب نفسه في الخبر الأول، وإنما هو أخبر بشوته وأخبر برفعه وهو صادق في الحالين. فعلم أن صدق الإيمان نور كشفي لا يقبل صاحبه دخول الشبه عليه أصلاً، انتهى.

فإن قلت: فهل ثم فرق بين الصدق والحق أم هما بمعنى واحد؟

فالجواب: إنهما شيان، لأن الحق ما وجب فعله، والصدق ما أخبر به على الوجه الحق الذي هو عليه وقد يجب فيكون حقاً وقد لا يجب فيكون صدقاً لاحقاً فلهذا قال تعالى: ﴿لَيْسَ لَ الصَّادِقِينَ عَنْ صِدْقِهِمْ﴾ [الأحزاب: ٨] يعني فإن كان وجب عليهم فعله نجوا وإن لم يجب عليهم بل منعوا منه هلكوا. ذكره الشيخ في الباب الرابع والسبعين وثلاثمائة وأطال في ذلك. ثم قال: واعلم أن من الحقوق ما يقتضي الثناء الجميل على من لا يقيمه كالمجرم المستحق للعقاب بإجرامه يعفى عنه. فهذا حق قد أبطل وهو محمود كما أن الغيبة والنميمة وإفشاء سر الزوجة صدق، وهو مذموم فكل حق صدق وما كل صدق حقاً لأن الصادق يسأل عن صدقه ولا يسأل ذو الحق، إذا قام به عنه فالغيبة وأشباهاها صدق لا حق والسلام.

Soru: İmanın nûru kaç kısma ayrılır?

Cevap: Ehli iki kısım olduğu gibi, bu da iki kısımdır.

Birincisi: Nazar, istidlâl ve burhanla iman eden kimsenin imanıdır. Bu kişi, delille dönüp dolaştığı için, imanının sebatına güvenilmez. Böyle bir
5 kimsenin imanının nûrunun sevinci kalplere karışmaz. Çünkü bu kimse, sadece delilinin perdesinin ardından bakar. Delil erbabının delillerinin her biri, bir süre sonra da olsa müdahale ve tenkide açıktır. Bu nedenle burhanla hareket eden kimse için kendisiyle bunun arasındaki perdeden dolayı imanın, kalbinin neşvesiyle karışması mümkün değildir.

İkincisi: Kalbinde iman hâsıl olduğunda burhanı, zaruri başka bir şeyden dolayı olan kimsenin imanıdır. Bu, kalbin neşvesine karışan imandır. Bunun sahibi hakkında hiçbir şüphe düşünülemez. Zira şüphe (şek), kendisine hayat verecek bir mahal bulamaz. Kuşkunun mahalli delildir. Burada ise ne delil, ne müdahale ne de şek vardır.” Şeyh bunu 73. bâbda
10 zikretmiştir. Daha önce ise *el-Fütûhât*’ın 5. bâbında şöyle demiştir: “İmanın beş kısım olduğunu bilesin: Taklidî iman, ilmî iman, ıyânî iman, hak iman ve hakiki iman. Taklit avam, ilim delil erbabı, ıyân müşâhede ehli, hak ârifler, hakikat ise vâkıflar içindir. Beş kısma ek olan hakikatin hakikati ise peygamberler içindir. Hak Teâlâ bizi bunu keşfetmekten engellemiştir
15 ve bunu açıklamak mümkün değildir.” Kitabın başındaki mukaddimede [geçtiği üzere], imanını herhangi bir şekilde kesin olarak şâri’i taklit yöntemiyle alan kimse, delille alan kimseden daha mâsum ve daha güvenilirdir. Zira deliller, müdahale ve hayrete açıktır.

Soru: Peygamberlerden (as) sonra iman açısından en yüksek olan insanlar hangileridir?
25

Cevap: Tabakaları farklı olmakla beraber, iman ve tasdik açısından en yüksek insanlar sahâbedir. Daha sonra zamanımızdakiler gibi -biz onları siyahlık içindeki beyazlık gibi gördük- kemâl üzere gayba iman edenlerdir. Buna iman ettik ve tasdik ettik. Başkalarının dediği gibi “Bu eskilerin masallarıdır.” demedik. Âlemlerin Rabb’i olan Allah’a hamdolsun.
30

Soru: Cumhurun “İman artar ve eksilir.” görüşüyle “İman artmaz ve eksilmez.” diyenlerin görüşünü bir araya getiren yön nedir?

فإن قلت: فكم ينقسم نور الإيمان على قسم؟

فالجواب: هو على قسمين كما أن أهله على قسمين:

القسم الأول: من آمن عن نظر واستدلال وبرهان، فهذا لا يوثق بثبات إيمانه لدورانه مع الدليل ومثل هذا لا يخالط بشاشة نور إيمانه القلوب. لأنه لا ينظر إلا من خلف حجاب دليله وما من دليل من أدلة أصحاب النظر إلا وهو معرض لحصول الدخول فيه ٥ والقدح ولو بعد حين. فلهذا كان لا يمكن صاحب البرهان أن يخالط الإيمان بشاشة قلبه للحجاب الذي بينه وبينه.

القسم الثاني: من كان برهانه حين حصول الإيمان في قلبه لأمر آخر ضروري. وهذا هو الإيمان الذي يخالط بشاشة القلوب ولا يتصور في حق صاحبه شك لأن الشك لا يجد محلًا يعمره. فإن محله الدليل وما ثم دليل فما ثم ما يرد عليه الدخول ولا الشك ١٠ ذكره الشيخ في الباب الثالث والسبعين. وقال قبله في الباب الخامس من الفتوحات: اعلم أن الإيمان على خمسة أقسام إيمان عن تقليد وإيمان عن علم وإيمان عن عيان وإيمان عن حق وإيمان عن حقيقة، فالتقليد للعوام والعلم لأصحاب الأدلة والعيان لأهل المشاهدة والحق للعارفين والحقيقة للواقفين. وأما حقيقة الحقيقة الزائدة على ١٥ الخمسة أقسام فهي للمرسلين وقد منعنا الحق تعالى من كشفها فلا سبيل إلى بيانها، انتهى. وتقدم في المقدمة أول الكتاب أن من أخذ إيمانه تقليدًا جزمًا ما للشارع. فهو أعصم وأوثق ممن يأخذ إيمانه عن الأدلة وذلك لما يتطرق إليها من الدخول والحيرة.

فإن قلت: فأى الناس بعد الأنبياء عليهم الصلاة والسلام أعلى إيمانًا؟

فالجواب: أعلى الناس إيمانًا وتصديقًا الصحابة على اختلاف طبقاتهم ثم من يؤمن بالغيب على الكمال كأهل زماننا رأينا سوادًا في بياض، فأما به وصدقناه ولم نقل كما ٢٠ قال غيرنا هذا أساطير الأولين، فالحمد لله رب العالمين.

فإن قلت: فما الوجه الجامع بين قول بعضهم: الإيمان لا يزيد ولا ينقص بين قول

الجمهور أنه يزيد وينقص؟

Cevap: Her iki görüşü bir araya getiren yön şudur: “Artmaz ve eksilmez.” diyen kimsenin görüşünü, fıtratın imanına; “Artar ve eksilir.” diyen kimsenin görüşünü ise, fıtrat ile ruhun girişi arasına hamlederiz. Zira her insan yaratıldığı şey üzere ölür. Bunun izahı, Şeyh’in 281. bâbda zikrettiği üzere şöyle denilmesidir: Eksilip artmayan aslî iman, Allah’ın insanları üzerinde yarattığı fıtrattır. Bu fıtrat, insanların ahid (mîsâk) alınırken, Allah’ın birliği (vahdâniyyeti) hakkında O’na tanıklık etmeleridir. Doğan her çocuk bu ahid üzere doğar. Ancak tabiat unutmamanın mahalli olan bu cisimle sınırlandırıldığı zaman, Rabb’iyle birlikte olduğu hâli bilmez ve bunu unuttur. Nazarın kendisine sağladığı hâle ulaştığında yaratıcısının birliğini gösteren delilleri araştırmaya gereksinim duyar. Bu sınıra ulaşmadığında ise onun hükmü ebeveyninin hükmü olur. Kul sadece daha önce mîsâk aldığı anında sahip olduğu hâle dönmek için delillere bakar. Bu, açık havada yolculuk yapan ve kible yönünü bilip maksadını isabetli bir şekilde gerçekleştiren daha sonra bir bulut ve sisin çıkmasıyla yönünü ve maksadını yitiren kimsenin durumuna benzer. Böyle bir insana ictihad etmesi vâciptir. Anla! Bunu izahı yakında gelecektir.

Soru: Tevhide dair imanından önce ebeveyninden veya düşüncesinden ya da içinde bulunduğu toplumdan kendisine bir şirk unsuru kalan kimsenin hükmü nedir?

Cevap: Bunun hükmü, tebdil ve tağyîr yapmayan kimsenin hükmü gibidir. Zira tövbe kendisinden öncekileri siler. Dolayısıyla bu imanı sadece mîsâk anındaki imanı gibi olur. Aslında müşrik, Allah’ın varlığını ikrar etmektedir fakat kendisiyle tevhidi arasında perde bulunduğunda şirk koşar. Perde kalktığında mîsâk anındaki hâline döner.

Soru: Müşrik ve muattilden hangisi imana daha yakındır?

Cevap: Şeyh Ebû Tâhir el-Kazvînî’nin dediği gibi, muattil, müşrikten daha çok imana yakındır. Her insan için varlığı hakkında, mahiyetini bilmediği bir dayanağı kendisinde bulması kaçınılmazdır. Ona “Mahiyetini bilmediğin bu şey, seni yaratan ve rızık veren Allah’tır.” denilir. O da iman edip tasdik edebilir. Şayet bundan sonra onun bir ya da birden çok olduğuna dair düşünce oluşursa, bu konudaki nazarın mahallinde olur ya da muvahhidlerden birisinin itikadını taklit eder. Dolayısıyla burada muhdes bir iman söz konusu değildir, aksine mebhasın baş taraflarında detayları geçtiği gibi, [fıtrat imanı] her müminin kalbinde yazılıdır.

فالجواب: الوجه الجامع بينهما أن يحمل قول من قال إنه لا يزيد ولا ينقص على إيمان الفطرة ويحمل قول من قال إنه يزيد وينقص على ما بين الفطرة إلى طلوع الروح، فإن كل إنسان لا يموت إلا على ما فطر عليه. وإيضاح ذلك كما قاله الشيخ في الباب الأحد وثمانين ومائتين أن يقال: الإيمان الأصلي الذي لا يزيد ولا ينقص هو الفطرة التي فطر الله الناس عليها، وهو شهادتهم له تعالى بالوحدانية في الأخذ للميثاق. فكل مولود يولد على ذلك الميثاق ولكنه لما حصل في حصر الطبيعة في هذا الجسم الذي هو محل النسيان جهل الحالة التي كان عليها مع ربه ونسيها. فافتقر إلى النظر في الأدلة على وحدانية خالقه إذا بلغ إلى الحال التي يعطيها النظر. وإن لم يبلغ إلى هذا الحد كان حكمه حكم والديه فما نظر العبد في الأدلة إلا ليرجع إلى الحالة التي كان عليها عند أخذ الميثاق كالذي يكون مسافرًا والسماء مصحبة وهو يعرف جهة القبلة وصوب مقصده. فحصل لها سحاب وغيم حتى صار لا يعرف جهة مقصده ولا القبلة ومثل هذا يجب عليه الاجتهاد، فافهم. وسيأتي قريبًا إيضاح ذلك.

فإن قلت: فما حكم من تقدم إيمانه بتوحيد الله شرك ورثه عن أبويه أو عن نظره أو عن الأمة التي هو فيها؟

فالجواب: حكمه حكم من لم يغير ولم يبدل لأن التوبة تجبر ما قبلها. فكان ذلك الإيمان هو عين إيمانه الميثاقي لا غيره فإن المشرك مقرر بوجود الله لكنه أشرك به حين حال بينه وبين توحيده الحجاب فلما ارتفع الحجاب رجع لحالته عند الميثاق. فإن قلت: فأيهما أقرب إلى الإيمان المشرك أو المعطل؟

فالجواب: كما قاله الشيخ أبو طاهر القزويني: المعطل أقرب إلى الإيمان من المشرك، فإنه لا بد لكل إنسان أن يجد في نفسه مستندًا في وجوده إلى أمر ما لا يدري ما هو. فيقال له ذلك الذي لا تدري ما هو: هو الله الذي خلقك ورزقك فربما آمن به وصدق، فإن حدث له بعد ذلك هل هو واحد أو أكثر كان في محل النظر الذي في ذلك أو يقلد من يعتقده من الموحدين. فما ثم على هذا إيمان محدث بل هو مكتوب في قلب كل مؤمن على ما هو التفصيل أوائل المبحث.

Soru: O hâlde saadet tevhide, ebedî şekâvet de tevhidin yokluğuna taalluk eder.

Cevap: Evet, “Ey iman edenler!”²⁶⁶ âyetiyle de buna işaret edilmektedir. Yani ahd-i mîsâk anında iman edenler. Yani peygamberinizin “İman ediniz” sözüne cevap olarak iman edenler. Şayet iman onlarda kararlaştırılmış olmasaydı, bununla nitelenmezlerdi. Böylece fıtrat imanının, kulun kendisiyle birlikte öldüğü iman olduğunu anlamış oldun. Bu ne artar ne de eksilir. Bunun artması ve eksilmesiyle kastedilen, ömürde meydana gelecek olan şeylerdir. **Allah en doğrusunu bilir.** *el-Fütûhât*’ın 73. bâbında şöyle demiştir: “İnsana saadeti veren mertebeler dörttür: İmân, velâyet, nübüvvet ve risâlet. Ayrıca ilim velâyetin şartlarından olup iman velâyetin şartı değildir. Zira imanın mütealliki haberdır. Kus b. Sâide gibi imanı olmaksızın Allah Teâlâ’nın velîsi olanlar vardır. O, mümin değil muvahhidir. Ayrıca onun saîd olduğu hususunda da asla şüphe yoktur. Allah Teâlâ’yı bilen ulemânın ilk mertebesi tevhidleri, sonra imanları sonra da ilimleridir. Yüce Allah asla kendisini bilmeyen birini velî edinmemiştir. Daha önce “Fetret ehli Mebhası”nda geçtiği üzere, bize mümin olmayan birisinin cennete girdiği söylenerek üstü kapalı konuşulduğunda, bu sahihtir. O, kalbinde bulduğu bir nûr ile Allah’ı birlemiştir. Ancak kendi zamanında iman edeceği bir şeriat olmamıştır. Bu, âlimlerin gafil olduğu büyük bir meseledir. Tevhidi hangi yöntemle olursa olsun her muvahhid velâyet feleğinin kapsamına girer.”

Soru: Allah’ın “Onların çoğu ortak koşmadan Allah’a iman etmezler.”²⁶⁷ âyetinin anlamı nedir? Şirkle birlikte olan iman nasıl sahih olur?

Cevap: Şeyh’in 497. bâbda dediği gibidir: Bu şirkle kastedilen, nefsin şirkidir. Kâmil olan mümin Allah’a nefsiyle iman etmez. Allah’ın “Bana iman etsinler.”²⁶⁸ âyeti de bunu destekler. Yani nefisleriyle değil. Dolarıyla imana giriş için onda [nefiste] bir yol bulurlar. Aksine vâcip olan, iman mahza Allah Teâlâ’dan bir lutuf olarak kalpte hâsıl olduğunu görmeleridir. Bunu uzunca anlatıktan sonra şöyle demiştir: “Bu âyet, Allah’ın birliğine dair imanı vermez. Aslında bu âyet Hak Teâlâ’nın “Ben Rabb’iniz değil miyim?” buyurup bizim “Belâ (evet)” dememiz sûretiyle bizi kendimize şahit tuttuğu zamanki zürriyet mîsâkının müşâhedesini bize vermektedir.”

266 Mümtehhine, 60/1.

267 Yûsuf, 12/106.

268 Bakara, 2/186.

فان قلت: فإذا بالتوحيد تتعلق السعادة وينفيه يتعلق الشقاء المؤبد؟

فالجواب: نعم وإلى ذلك الإشارة بقوله تعالى: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا﴾ [الممتحنة: ١]،

يعني في العهد الميثاقي آمنوا: أي لقول رسولنا لكم آمنوا، فلولاً أن الإيمان كان موقوراً عندهم ما وصفوا به. فقد بان لك بهذا التقرير أن إيمان الفطرة هو الذي يموت عليه العبد. وهذا لا يزيد ولا ينقص وأن المراد بزيادته ونقصه هو ما طراً في

العمر، والله أعلم. وقال في الباب الثالث والسبعين من الفتوحات: اعلم أن المراتب التي تعطي السعادة للإنسان أربعة: الإيمان، والولاية، والنبوة، والرسالة، ثم إن العلم من شرائط الولاية وليس من شرط الولاية الإيمان لأن متعلق الإيمان الخبر. وقد يوجد ولي لله تعالى من غير إيمان كقس بن ساعدة. فإنه موحد لا مؤمن وهو سعيد بلا شك، فأول مرتبة للعلماء بالله تعالى توحيدهم ثم إيمانهم ثم علمهم وما اتخذ الله من ولي جاهل به أبداً. وقد تقدم في مبحث أهل الفترات أنه يصح أن يلغز فيقال لنا شخص يدخل الجنة وهو غير مؤمن وهو من وحد الله تعالى بنور وجده في قلبه. ولم يكن في زمنه شرع يؤمن به وهي مسألة عظيمة أغفلها العلماء. فإنه يدخل تحت فلك الولاية كل موحد لله بأي طريق كان توحيده.

فإن قلت: فما المراد بقوله تعالى: ﴿وَمَا يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُمْ بِاللَّهِ إِلَّا وَهُمْ مُشْرِكُونَ﴾

[يوسف: ١٠٦] وكيف صح الإيمان مع الشرك؟

فالجواب: ما قاله الشيخ في الباب السابع والتسعين وأربعمئة: أن المراد بهذا الشرك هو شرك النفس. فإن المؤمن الكامل هو من آمن بالله لا بنفسه ويؤيد ذلك قوله تعالى: ﴿وَلْيُؤْمِنُوا بِي﴾ [البقرة: ١٨٦] أي لا بنفوسهم فيرون لها مدخلاً في

الإيمان بل الواجب أن يروا حصول الإيمان محض فضل من الله تعالى. وأطال في ذلك ثم قال: وهذه الآية لا تعطي الإيمان بتوحيد الله وإنما تعطي مشاهدة ميثاق الذرية حين أشهدنا الحق تعالى على أنفسنا بقوله: ﴿أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ﴾، وقلنا بلى،

Orada iman ve tevhidi tasdik değil, (O'nun) melik olmasının ve varlığının tasdiği vardı. Şayet orada bir tevhid varsa, bu O'nun melik olmasının tevhididir. Allah'ın “Şirk koşarak”²⁶⁹ âyetinin anlamı, dünyaya çıktıkları zaman içindir. Zira fitrat, daha önce geçtiği gibi, onların Hakk'ın varlığına ve melik [olmasına] iman etmeleridir. Tevhid fitratla perdelenince, kendini muvahhid zanneden çoğunda şirk zuhûr etmiştir. Onları buna, tekliften başka bir şey yöneltmemiştir. Mükellef tutulduklarında, onların çoğunda Allah'ın onları sadece yükümlü tutuldukları fiilleri yapacak nefsi iktidara sahip olduklarını bildiği için mükellef kıldığına [dair bir bilgi] gerçekleşmiştir. Bu yüzden tevhide ihlasla bağlanmamışlardır. Allah Teâlâ'nın onları sadece fiilleri kendilerine nispet etme iddialarının bulunması sebebiyle mükellef kıldığını bilselerdi, müşâhede ehlinin yaptığı gibi, kendilerini bu iddiadan uzak tutarlardı. Anlaşılan o ki âyette, imanla kastedilen tevhid olsaydı, “Şirkle beraber” şeklindeki ifade doğru olmazdı. Bu da Allah Teâlâ'nın imanla tevhidi değil, varlığı kastettiğine delâlet etmektedir.

Soru: Kâfirlerin şekâveti neredendir?

Cevap: Kendisinden kurtuluş olmayan kazânın hükmüyle şekâvete düştüler ve hiçbir zaman, asla mîsâk anındaki hallerine dönmediler. Yine rubûbiyyet Allah'a hastır ve hiç kimse mutlak olarak bunu inkâr etmez. Ancak bununla beraber başkasının rubûbiyyetini de ortak kılmakta ve peygamberleri yalanlamayı da buna eklemektedirler. Dolayısıyla ebedî şekâvete düşmüşlerdir. Allah'ın lutuf ve ihsanından bize hayırlı bir son vermesini isteriz. Şeyh 444. bâbda, Allah'ın “Bilinmeli ki hâlis dindarlık yalnız Allah için olanıdır.”²⁷⁰ âyeti bağlamında şöyle demiştir: “Burada dinle kastedilen, ahde vefa kapsamında kendi nefsi için hâlis kıldığı dindir. Kulun şeytandan yahut cehennem korkusu veya cennet arzusu nevinden bir sâikten arındırdığı din değildir. Bazen mükellefin ihlâsını etkileyen faktör bunlar gibi olabilir. Bu durumda kul muhlislerden olur, bu hükme göre din de ortaklığı (şirk) veren kimsenin elinden kurtulmuş olur ve kul da bununla ortaktan uzaklaşır. Bu nedenle Yüce Allah ‘Allah için hanifler olarak’ yani ‘bunu meşrû kılan ve mükelleflere yükleyen Hakk'ın canibine yönelerek bâtil tarafına meyletmeyenler olarak’ demiştir. Zira Kitabında onları ‘müminler’ olarak isimlendirmiştir.

269 Yûsuf, 12/106.

270 Zümer, 39/3.

ولم يكن هناك إلا التصديق بالملك والوجود لا بالإيمان والتوحيد وإن كان هناك توحيد فهو توحيد الملك. فمعنى قوله تعالى: ﴿إِلَّا وَهُمْ مُشْرِكُونَ﴾ [يوسف: ١٠٦] أي حين خرجوا إلى الدنيا لأن الفطرة إنما كانت على إيمانهم بوجود الحق والملك كما مر. فلما احتجب التوحيد عن الفطرة ظهر الشرك في الأكثر ممن يزعم أنه موحد ٥ وما أداهم إلى ذلك إلا التكليف. فإنه لما كلفهم تحقق أكثرهم أن الله ما كلفهم إلا وقد علم أن لهم اقتدارًا نفسيًا على إيجاد ما كلفهم به من الأفعال. فلم يخلص لهم توحيد ولو أنهم علموا أن الله تعالى ما كلفهم إلا لما فيهم من الدعوى في نسبة الأفعال إليهم لكانوا تجردوا عنها بنفوسهم كما فعل أهل الشهود. فعلم أنه لو كان المراد بالإيمان في الآية التوحيد لم يصح قوله: ﴿إِلَّا وَهُمْ مُشْرِكُونَ﴾ فدل على أنه تعالى لم يرد الإيمان بالتوحيد إنما أراد الإيمان بالوجود، انتهى. ١٠

فإن قلت: فمن أين شقي الكفار؟

فالجواب: شقوا بحكم القضاء الذي لا مرد له فلم يرجعوا إلى حالة الميثاق أبد الآبدين ودهر الداهرين. وأيضًا فإن الربوبية لله تعالى فلم ينكرها أحد مطلقًا وإنما أشركوا معها ربوبية أخرى وزادوا على ذلك تكذيب الرسل. فشقوا شقاء الأبد. ١٥ نسأل الله حسن الخاتمة من فضله وإحسانه. وقال الشيخ في الباب الرابع وأربعين وأربعمئة في قوله تعالى: ﴿إِلَّا لِلَّهِ الدِّينُ الْخَالِصُ﴾ [الزمر: ٣] المراد بهذا الدين هو الدين الذي خلص لنفسه في وفاء العهدية، وليس المراد به ما استخلصه العبد من الشيطان أو من الباعث عليه من خوف من نار أو رغبة في جنة. فإنه قد يكون الباعث للمكلف على إخلاصه مثل هذه الأمور فيكون العبد من المخلصين ويكون الدين بهذا الحكم مستخلصًا من يد من يعطي المشاركة فيه. فيميل العبد به عن ٢٠ الشريك ولهذا قال تعالى: ﴿حُتِّفَاءَ لِلَّهِ﴾ أي غير مائلين به إلى جانب الحق الذي شرعه وأخذته على المكلفين من جانب الباطل إذ قد سماهم الحق تعالى مؤمنين في كتابه.

Bir topluluk hakkında, Allah'ı inkâr edip bâtıla iman ettiklerini söylemiş, bundan dolayı onlara iman giysisini giydirmiştir. Bu nedenle iman ismi, lafız açısından sadece saâdlere, küfür de şakîlere has değildir. Bu, mânalar açınsındandır. Bunları temyiz eden, hâl karîneleridir. Hâlis ahit
 5 ise Allah'ın Âdemoğlunun sırtlarından zürriyetlerini çıkararak aldığı [ahittir]. Ayrıca her Âdemoğlu fitrat üzere doğmuştur. Bu o kimseye ait olan hiçbir kişinin zorla ondan çekip alamayacağı hâlis mîsâktır. Daha doğrusu bu mîsâk nefsü'l-emrde (hakikatte) tâhîr ve mutahhir olarak
 10 onda kalmaya devam eder. İşte buradan Ebû Yezîd el-Bistâmî ve Sehl b. Abdullah et-Tüsterî ve benzerleri şöyle diyorlardı: 'Biz Hakk Teâlâ'nın mîsâkından hiçbir şeyi eksiltmedik, aksine O'nun ahdi sâlim ve hâlis olarak bizde devam etmektedir. Bu, hâlis kılınan/saflaştırılan din değil, hâlis dindir. Çünkü saflaştırma olmaksızın kulda var olmuş ve sahibi [bu dinle] sorumlu kılınmadan hem önce hem de sonra noksanlıktan korunmuş olmaya devam etmiştir. Böyle kimseler dini Allah'a hâlis kılarak
 15 O'na ibadet etmekle emrolunmamışlardır. Çünkü hâlis kılmaya dair herhangi bir fiilleri söz konusu değildir.' Şeyh Muhyiddin *el-Fütûhâr*'ın bazı nüshalarında böyle zikretmiştir: Bana zâhir olan şekliyle, ihlâsı emreden dil, peygamberlerin (as) makamı da dâhil her makamı, o makama has bir
 20 şekilde şamildir. Yüce Allah, Peygamberimiz Muhammed'e (sav) "Dini O'na hâlis kılarak Allah'a ibadet et!" buyurmuştur. Yine "Sana bilmediklerini öğretti. Allah'ın sana olan lutfu büyüktür."²⁷¹ buyurmuştur. Şeyh Muhyiddin'in dediği gibi, dinde ihlâslı olmanın muhatabı gerçekte o değil, onun (sav) ümmetidir. O ihlâslı olmaya çağırılmıştır ancak, kastedilen ondan başkasıdır. Zira onun ümmetinin havassı için bile ahd-i mîsâkı değiştirmek doğru değilse, bütün makamların sahibi olan Peygamber
 25 (sav) için nasıl doğru olsun? İyi düşün! **En doğrusunu Allah bilir.**

Soru: Cansızların (cemâd) hayatının olmadığına iman etmemiz, imana zarar verir mi?

30 **Cevap:** Evet, bu her müminin imanına zarar verir. Şeyh 357. bâbda dediği gibi, her müminin imanını koruması ona vâciptir. İmanı eksiltten şeylerden biri, Hak Teâlâ'nın kendisini hamd ile tesbih ettiğini haber verdiği her bir şeyin hayat sahibi olmadığına inanmaktır. Yüce Allah her bir şeyin hayat sahibi olmasını nefyetmemiş,

فقال في طائفة: أنهم آمنوا بالباطل وكفروا بالله. فكساهم خلعة الإيمان فعلا هذا ليس اسم الإيمان خاصًا بالسعداء ولا الكفر خاصًا بالأشقياء من حيث الألفاظ وإنما ذلك من حيث المعاني. فإن قرائن الأحوال هي التي تميز فالعهد الخالص هو الذي أخذه الله من بني آدم من ظهورهم ذرياتهم ثم إن كل بني آدم ولدوا على الفطرة. وهذا هو الميثاق الخالص لنفسه الذي ما ملكه أحد غصبًا فاستخلص منه بل لم يزل، ٥ خالصًا لنفسه في نفس الأمر طاهرًا مطهرًا. ومن هنا كان أبو يزيد البسطامي وسهل بن عبدالله التستري وأضرابهما يقولون: ما نقصنا من ميثاق الحق تعالى شيئًا بل عهده باق عندنا سالمًا خالصًا وهذا هو الدين الخالص لا المخلص بفتح اللام المشددة لأنه قام في العبد من غير استخلاص، ولم يزل محفوظًا من النقص قبل تكليف صاحبه وبعده فمثل هؤلاء لم يؤمروا بأن يعبدوا الله مخلصين له الدين إذ لا فعل لهم ١٠ في الاستخلاص. هكذا ذكره الشيخ محيي الدين في بعض نسخ الفتوحات: والذي يظهر لي أن لسان الأمر بالإخلاص عام في كل مقام بحسبه حتى مقام الأنبياء، عليهم الصلاة والسلام قال تعالى لنبينا محمد ﷺ فاعبد الله مخلصًا له الدين. وقال تعالى: ﴿وَعَلَّمَكُمَا لَمْ تَكُن تَعْلَمُ وَكَانَ فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكَ عَظِيمًا﴾ [النساء: ١١٣] وعلى ما قرره الشيخ محيي الدين يكون المخاطب بالإخلاص للدين حقيقة أمته لا هو فهو ١٥ المخاطب بالإخلاص والمراد به غيره لأنه إذا كان خواص أمته لا يصح منهم تغيير للعهد الميثاق فكيف به الذي هو صاحب جميع المقامات. فتأمل. والله تعالى أعلم.

فإن قلت: فهل يقدح في الإيمان عدم إيماننا بحياة الجماد؟

فالجواب: نعم، يقدح ذلك في إيمان كل مؤمن. وقد ذكر الشيخ في الباب السابع والخمسين وثلاثمائة أنه يجب على كل مؤمن حفظ إيمانه مما ينقصه كان لا يؤمن بحياة ٢٠ كل شيء أخبر الحق تعالى أنه يسبح بحمده. فإن الله تعالى ما نفى حياة كل شيء.

bizim onların tesbihini anlamamızı nefyetmiştir. Keşif ehli bunu bizzat müşâhede eder, kâmil iman ehli olanlar ise iman ve ibadet olarak bunu kabul ederler.” Şöyle demiştir: “Allah âyetteki²⁷² sözünün peşinden hicap (perde) ve setr (örtme) isimleri olan, muahezeyi sonraya erteleyen ve mu-
 5 ahezenin hükmünü hemen uygulamayan “Halîm ve Gafûr” isimlerini getirmiştir. Zira bazı kullarının keşif ve kâmil imandan mahrum olduklarını bilmektedir. Bunlar akıl erbabı olan fikrin köleleridir.” Bunu uzunca anlattıktan sonra şöyle demiştir: “Keşif ehli ‘Cemâdâtın konuşmasını işittik ve gördük.’ derler. İman ehli ‘Buna iman ettik ve tasdik ettik.’ derler. Per-
 10 delenmiş olan fikir köleleri ise ‘Ne gördük ne de işittik.’ derler.” Allah’ın “Onlarla konuşan bir canlıyı yerden çıkardık.”²⁷³ âyetini düşün, nasıl da hemen peşinden “İnsanlar âyetlerimize tam olarak iman etmiyorlar.”²⁷⁴ denilmiştir. Çünkü bir grup insanın buna inanmadığını, ancak te’vil yaparak başka [bir anlamı] çıkardığını bilmektedir. “Tam olarak iman etmiyorlar.”
 15 ibaresinin anlamı, bu âyetin de içinde bulunduğu âyetlere dair imanları kalplerine yerleşmiyor.’ demektir. Daha doğrusu âyeti kastedilenin dışında bir mâna ile kabul etmektedirler. Allah bütün kardeşlerimizi, ıyan (keşif) ehli olmasalar da imanla rızıklandırınsın! Âmin. “Kabir Azabı ve Münker-Nekir’in Suâli Mebhâsi”nde cemâdâtın konuşma diliyle tesbih etmelerine dair delillerin beyanı verilecektir. Oraya bakabilirsin.

Soru: Allah Teâlâ’nın kendisine düşmanlık etmemizi emrettiği bir kimsenin hediyesini kabul etmek gerekir mi?

Cevap: Evet, bu bize vâciptir. Hadiste “Hediyeleşiniz ki birbirinizi sevesiniz.” buyrulmaktadır. Vermenin imanda derin bir izi kalır. Zira iyilik yapan
 25 nefesine baskın geldiği için sevilendir. Bu, Allah’ın (cc) verdiklerini müşâhede etmeyen her kişi için tehlikeli bir meseledir. İhsanı yaratılmışlardan gören birinin isyanlarında ısrarcı olan kâfir ve zalimleri sevmemesini nasıl beklersin? Zira bu kimse onların iyilik ve ihsanlarını kabul etmiştir. Bu Allah’ın dilediği kimseler dışında yaratılmışların çoğuna zor gelen bir durumdur. Çünkü ta-
 30 biata aykırıdır. Her ne kadar zâhirde bir eseri yoksa da bâtında vardır.

272 İsrâ, 17/44: “Her şey O’nun hamdini tespih eder fakat siz anlamazsınız. Çünkü O Halîm ve Gafûr’dur.”

273 Neml, 26/82.

274 Neml, 26/82.

وإنما نفى كوننا نفقه تسبيحه لا غير، فأهل الكشف يشهدون ذلك عياناً وأهل الإيمان الكامل يقبلون ذلك إيماناً وعبادة. قال: وإنما عقب ذلك بقوله إنه كان حليماً غفوراً للذين هما أسماء الحجاب والستر وتأخير المؤاخذه إلى الآجل وعدم حكمها في العاجل لما علم أن في عباده من حرم الكشف والإيمان الكامل. وهم عبيد الأفكار من العقلاء، وأطال في ذلك. ثم قال: فأهل الكشف يقولون سمعنا نطق الجمادات ورأيناه وأهل الإيمان يقولون آمنا بذلك وصدقنا وعبيد الأفكار من المحجوبين يقولون ما سمعنا ولا رأينا. قال وتأمل في قوله تعالى: ﴿أَخْرَجْنَا لَهُمْ ذَابَّةً مِّنَ الْأَرْضِ تُكَلِّمُهُمْ﴾ [النمل: ٨٢] كيف عقبها بقوله: ﴿أَنَّ النَّاسَ كَانُوا بِآيَاتِنَا لَا يُوقِنُونَ﴾ [النمل: ٨٢] لما علم أن طائفة من الناس لا يؤمنون بذلك ويخرجونه بالتأويل عن آخره ومعنى لا يوقنون أي لا يستقر الإيمان بالآيات التي هذه الآية منها في قلوبهم بل يقبلون ذلك على غير وجهه الذي قصد له فالله يرزق جميع إخواننا الإيمان إن لم يكونوا من أهل العيان، آمين. وسيأتي في مبحث عذاب القبر وسؤال منكر ونكير بيان أدلة تسبيح الجمادات بلسان المقال فراجع.

فإن قلت: فهل يجب التحفظ من قبول هدية من أمرنا الله تعالى بمعاداته؟

فالجواب: نعم يجب علينا ذلك فإن في الحديث: «تهادوا تحابوا» وللعطاء أثر قادح في الإيمان إذ المحسن محبوب للنفس قهراً عليه. وهذه مسألة خطيرة في حق كل محجوب عن شهود العطاء من الله عز وجل فكيف يطلب من يرى العطاء من الخلق أنه لا يحب الكفار والظلمة المصيرين على المعاصي إذا قبل برهم وإحسانهم. هذا أمر عسر على غالب الخلق إلا من شاء الله لأنه خروج عن الطبع. فهو وإن لم يكن له أثر في الظاهر فله أثر في الباطن، انتهى.

Soru: Kâmil mümini kendisiyle tanıyacağımız bir örneği bize açıklayınız?

Cevap: Kâmil mümin, şüphenin bulunmaması açısından gayb kendisinde müşâhede gibi olan ve Allah Teâlâ'nın kendisine söz, amel ve sahih itikattan ibaret olan imanı verdiği kimsedir. Böylece onun söz ve fiili, bu fiille ilgili itikadına uygun olur. Bu nedenle Yüce Allah “Nûru önlerinde ve sağlarında onlarla birlikte yürür.”²⁷⁵ buyurmuştur. Bununla daha önce yaptığı ve Allah katında sâlih olan ameller kastedilmektedir. Resûlullah (sav) “Mümin, insanların canları ve malları konusunda kendisinden emin oldukları kimsedir.” buyurmuştur. Başka bir rivâyette “Mümin, komşusunun musibetlerinden emin olduğu kimsedir.” buyurmuştur.

Efdalüddin'in (rh.a) şöyle dediğini işittim “Mümin için gaybın müşâhede gibi olması ve kendisinden bütün âleme emânın yayılması, kâmil imanın şartlarındandır. Böylece kâmil müminler bu emân söz konusu şahıs hakkında kendilerinde oluşan bir töhmetle karışmadan, canları, malları ve aileleri konusunda kat'î biçimde ondan emin olurlar. Bu alâmetlerin kendisinde bulunmadığı kimse, kimseyi yanıltamaz ve kendisini kâmil müminlerin arasına katamaz.

Efendim Ali el-Havvâs'ın (rh.a) şöyle dediğini işittim: “Allah'ın kendisine vaat ettikleri hakkında kâmil iman iddiasında bulunan kimse, söz gelimi Allah'ın sadakayı yetmiş ve daha fazla katlayacağına dair vaadi konusunda kendi nefsinı imtihan etsin. Şayet elindeki bütün malı verinceye kadar, herhangi bir muhtaca bir şey vermekten geri durmuyorsa, bu anlamda imanının kâmil olduğunu bilsin. Bu kimsenin Allah'a (cc) şükretmesi gerekir. Bir gün ve gecelik azığı olduğu hâlde, vermekten geri duruyorsa, Allah Teâlâ'nın vaat ettiklerine olan imanının nâkıs olduğunu bilsin. Şayet bir yahudi, bir kese altınla otursa ve ‘Kim bir fakire yarısını verirse ona bir dinar vereceğim.’ dese, vermek için insanlar izdiham yapar ve fakirler ellerinde bulunan bütün gümüşleri verirler. Allah'tan lutfunu dileriz.”

Yine onun “Hatırlat, hatırlatma müminlere fayda verir.”²⁷⁶ âyeti bağlamında şöyle dediğini işittim: “Ey kardeş, kâmil iman iddiasında olup da insanların kendisine hatırlatmada bulunduğu ve fakat hatırlamanın kendisine fayda vermediği bir kimse gördüğünde bu kimsenin imanının o esnada nâkıs olduğunu bilinmelidir.

²⁷⁵ Hadid, 57/12.

²⁷⁶ Zariyât., 51/55.

فإن قلت: فأوضح لنا مثلاً نعرف به المؤمن الكامل؟

فالجواب: المؤمن الكامل من صار الغيب عنده كالشهادة في عدم الريب وتولاه الله تعالى بالإيمان الذي هو القول والعمل والاعتقاد الصحيح، فكان قوله وفعله مطابقاً لاعتقاده في ذلك الفعل. ولهذا قال تعالى: ﴿يَسْعَى نُورُهُمْ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ﴾ [الحديد: ١٢] يريد ما قدموه من الأعمال الصالحة عند الله، قال: «المؤمن من آمنه الناس على أنفسهم وأموالهم». وفي رواية: «المؤمن من أمن جاره بوفائه».

وسمعت أخي أفضل الدين رحمه الله يقول: من شرط كمال الإيمان أن يصير الغيب عند المؤمن كالشهادة سواءً ويسري منه الأمان في نفس العالم كله. فيأمنه المؤمنون الكاملون على القطع على أنفسهم وأموالهم وأهلهم من غير أن يتخلل ذلك الأمان تهمة في أنفسهم من هذا الشخص فمن لم يكن فيه هاتان العلامتان فلا يغالط ولا يدخل نفسه في كمل المؤمنين.

وسمعت سيدي علياً الخواص رحمه الله يقول: من ادعى كمال الإيمان بما وعده الله عليه فليمتحن نفسه فيما وعده الله به من مضاعفة الصدقة مثلاً إلى سبعين ضعفاً وأكثر، فإن وجدها لا تتوقف في إعطاء أحد من المحتاجين شيئاً ولو أنفقت جميع ما بيدها فليعلم أن إيمانه بذلك كامل فيجب عليه الشكر لله عز وجل، وإن توقفت عن العطاء مع وجود قوت يومها وليلتها فليعلم أنه ناقص الإيمان بما وعده الله تعالى. ولو أن يهودياً جلس بشكارة ذهب وقال كل من أعطى فقيراً نصفاً أعطيته ديناراً لتراحم الناس على العطاء وأعطوا الفقراء كل ما بأيديهم من الفضة، نسأل الله تعالى اللطف.

وسمعته يقول أيضاً في قوله تعالى: ﴿وَذَكِّرْ فَإِنَّ الذِّكْرَى تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ﴾ [الذاريات: ٥٥] إذا رأيت يا أخي من يدعي كمال الإيمان ويذكره الناس فلا تنفعه الذكرى، فاعلم أنه في ذلك الحال ناقص الإيمان بمرة.

Zira Allah'ın şehâdeti haktır ve O doğru sözlüdür. Bize, müminin hatırlatmadan fayda göreceğini bildirmiştir. Fakat söz konusu kimsenin hatırlatmadan faydalanmadığını gördük. Bu durumda Allah'ı tasdik açısından onun imanının kapalı olduğunu söylememiz gerekir. Faydanın anlamı ancak

5 amelin varlığıyla beraberdir. Biz, ancak nefsinde şüphe bulunan bir kimsenin kendisine emredilen bir şeyle amel etmek hususunda geri durduğunu gördük. Sadık olanın haber verdiği herhangi bir şey hususunda kendisinde şüphe bulunan kimse ise kâmil iman sahibi değildir. Bununla beraber sen ona sorduğunda Allah ve Resulü'nün (sav) bize haber verdiği şeylerin

10 doğruluğunda şüphe etmediğini söyleyecektir. Dikkat et, kardeşim! Şu an Allah Teâlâ'ya çokça amelin olmaksızın kâmil iman ile gelmen insanların ve cinlerin amelleri ile ve fakat zayıf ve eksik bir imanla gelmeden hayırlıdır.” Böylece Şeyh'in 159. bâbda dediği gibi, imanın müminin kalbinde bulduğu ve atmaya güç yetiremediği, zaruri bir ilim olduğu anlaşılmış oldu. Bu

15 kitabın mukaddimesinde zikrettiğimiz gibi, delile dayalı olarak iman eden hiç kimsenin imanına güvenilmez. Zira delilin sahibi, imanını yaralayacak şüphelere açıktır. Çünkü imanı zaruri değil, nazarîdir. Nazarî imanın sahibi, delilin esiridir. Bir vakitte tercih edilen her şey, bundan önce terk edilmişti. Bu nedenle risaletin varlığı için, gönderilenlere delil getirilmesi şart koşulmamıştır. Ayrıca buna bağlı olarak delilin bulunduğu her kişide imanın bulunduğunu da görmüyoruz. Sadece bir kısmında iman oluşmaktadır. Şayet sadece delile bağlı olsaydı, tamamında oluşurdu. Aynı şekilde, delil olmadığı hâlde imanın bazı kimselerde oluştuğunu da görmekteyiz. O hâlde bu durum, imanın delille olmadığına, Allah'ın dilediği kullarının kalbine attığı bir

25 nûr olduğuna delâlet etmektedir. Bu nedenle imanda delilin bulunmasının şart olmadığını söylemekteyiz. Şeyh Muhyiddin bunun benzerini 159. bâbda zikretmiş ve şöyle demiştir: “Senin dikkatini herkesin bilmeyeceği derin bir sırda çekerim. Onu muhafaza et!” **En doğrusunu Allah bilir.**

Sonuç: Şeyh 364. bâbda şöyle demiştir: “Teklif ehli olan hiç kimsenin,

30 hiçbir şüphe ve tereddüde yer olmayan tahakkuk ve müşâhedeye (ıyan) dayalı iman olmaksızın ölmeyeceğini bilesin. Özellikle de Allah hakkındaki bilgi ve O'na iman konusunda böyledir. Geriye sadece bu imanın ehline fayda verip vermeyeceği kalmaktadır. Yüce Allah ‘Fakat azabımızı gördükleri zaman inanmaları, kendilerine fayda vermedi.’²⁷⁷ buyurmaktadır.

فإن شهادة الله حق وهو صادق. وقد أعلمنا أن المؤمن ينتفع بالذكرى، وقد رأينا هذا لم ينتفع بالذكرى. فلا بد أن نقول أن إيمانه توارى عنه تصديقاً لله ولا معنى للنفع إلا وجود العمل منه بالجملة، فلا ترى أحداً يتوقف عن العمل بما أمر به إلا وفي نفسه احتمال من قام له في شيء أخبره الصادق به احتمال فليس هو بكامل الإيمان مع أنك لو سألته لقال لا أشك في صدق ما أخبرنا الله به ورسوله، فتنبه يا أخي لنفسك ٥

فإنك الآن تأتي الله تعالى وأنت كامل الإيمان من غير كثير عمل خير لك من أن تأتيه بأعمال الثقلين وفي إيمانك ثلثة ونقص. فعلم كما قاله الشيخ في الباب التاسع والخمسين ومائة: أن الإيمان علم ضروري يجده المؤمن في قلبه لا يقدر على دفعه وكل من آمن عن دليل فلا وثوق بإيمانه كما ذكرناه في مقدمة هذا الكتاب. وذلك لأن صاحب الدليل معرض للشبه القاذحة في إيمانه إذ هو إيمان نظري لا ضروري ١٠

والنظري صاحبه أسير للدليل. فكل شيء ترجح عنده في وقت ترك ما كان عليه قبل ذلك. ولهذا لا يشترط في وجود الرسالة إقامة الدليل للمرسل إليه ولذلك لم نجد مع وجود الدليل وقوع الإيمان من كل أحد بل من بعضهم فقط. فلو كان لنفس الدليل لنعم ونراه أيضاً يوجد ممن لم ير دليلاً فدل على أن الإيمان إنما هو نور يقذفه الله في قلب من يشاء من عباده لا بدليل، ولذلك قلنا لا يشترط فيه وجود الدليل. وقد ١٥

ذكر نحو ذلك الشيخ محيي الدين في الباب التاسع والخمسين ومائة. قال: قد نبهتكم على سر غامض لا يعرفه كل أحد فاحتفظ به، والله تعالى أعلم.

خاتمة: قال الشيخ في الباب الرابع والستين وثلثمائة: اعلم أنه لا يموت أحد من أهل التكليف إلا مؤمناً عن عيان وتحقق لا مرية فيه ولا شك لكن من العلم بالله والإيمان به خاصة وما بقي الأهل ينفعه ذلك الإيمان أم لا ٢٠

وفي القرآن العظيم: ﴿فَلَمْ يَكُ يَنْفَعُهُمْ إِيْمَانُهُمْ لَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا﴾ [غافر: ٨٥].

Yüce Allah, Firavun'un şöyle dediğini nakletmektedir: 'İsrâiloğullarının iman ettiğinden başka hiçbir ilâh olmadığına inandım. Ben de Müslümanlardanım, dedi.'²⁷⁸ Bu imanı kendisine fayda vermedi." İmanının kendisine fayda vermediğine dair delilleri uzun uzun saymıştır.

- 5 **Şöyle derim:** Allah'a yemin ederim ki Şeyh Muhyiddin'e Firavun'un imanının makbul olduğunu söylediğini nispet eden kimse ona iftira etmiştir. Bu onun, Firavun'un imanının makbul olduğunu kendisinden nakleden kimseyi yalanlayan ibaresidir. Kâdî Ebûbekir Bâkılânî ve bazı Hanbelîlerin de içinde bulunduğu bir topluluk, bu görüşü beyan etmiş-
- 10 lerdir. Zira Yüce Allah, onun dünyadaki son anında iman ettiğini zikretmiştir. Ulemânın cumhuru, onun ve azap anında iman eden herkesin imanının kabul edilmediği konusunda görüş birliği içindedir.²⁷⁹ Zira imanın şartlarından biri de serbest olmaktır (ihtiyâr). Azap anında iman eden, imana zorlanan gibidir. Fakat bunun aksine iman, sahibine ancak
- 15 güç yetirebildildiğinde (buna kâdir iken) fayda sağlar ki kişi muhtâr olabilsin. Ayrıca imanın müteallakı gaybdır. Meleklerin azap için indiklerini gören kimse, artık her şeyi gördüğü için iman etme yerinin dışına çıkmıştır. **En doğrusunu Allah bilir.**

278 Yûnus, 10/90.

279 Firavun'un imanı ve İbnü'l-Arabî'nin bu konudaki görüşü hakkında geniş bilgi için bk. Mahmut ÇINAR, "Ye's ve be's hâlinde inanmanın hükmü: Firavun'un imanı örneği" *MÜİFD*, XLI (2011/2), s. 121-142.

قال وقد حكى الله تعالى عن فرعون أنه قال: ﴿أَمَنْتُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا الَّذِي آمَنْتُ بِهِ بَنُو إِسْرَءِيلَ وَأَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ﴾ [يونس: ٩٠] فلم ينفعه هذا الإيمان. وأطال في أدلة أنه لم ينفعه إيمانه.

قلت: فكذب والله وافترى من نسب إلى الشيخ محيي الدين أنه يقول بقبول إيمان فرعون وهذا نصه يكذب الناقل على أنه قال بقبول إيمان فرعون جماعة منهم القاضي أبو بكر الباقلاني وبعض الحنابلة قالوا لأن الله حكى عنه الإيمان آخر عهده بالدنيا، انتهى. وجمهور العلماء قاطبة على عدم قبول إيمانه، وإيمان جميع من آمن في البأس لأن من شرط الإيمان الاختيار وصاحب إيمان البأس كالمجلىء إلى الإيمان والإيمان لا ينفع صاحبه إلا عند القدرة على خلافه حتى يكون المرء مختاراً ولأن متعلق الإيمان هو الغيب. وأما من يشاهد نزول الملائكة لعذابه فهو خارج عن موضوع الإيمان، والله تعالى أعلم.

ELLİ İKİNCİ MEBHAS

İhsanın Hakikati Hakkındadır

Bil ki ihsanın hakikati, Cebrâil'in Hz. Peygamber'e (sav) İslâm, iman ve ihsan hakkında sorduğu hadiste açıkça belirtildiği üzere, kulun Rabb'ini gör-
 5 rüyormuş gibi ibadet etmesidir. Celâleddin el-Mahallî şöyle demiştir: “İhsanın hakikati hem İslâm hem de imanı kapsayan ibadetlerin tümünde Allah Teâlâ'yı murakebe etmektir. Ta ki kulun ibadetlerinin tümü ihlas ve benzerleri açısın-
 10 dan kemâl halinde olsun.” “Efâlû'l-ibâd ve Kesb Meselesi Mebhası”nde, kulun Allah Teâlâ'nın kendisini gördüğüne dair bilgisi, tenzih açısından, onun Hak için olduğunu müşâhedededen daha kâmilidir. Zira Allah'ın kendisini gördüğü-
 ne dair bilgisinin aksine o, sadece aklının dairesi miktarınca müşâhede eder. Allah ise bundan yücedir. Yine mezkûr mebhasta, hadiste ihsan makamına sahip olan kimsenin, Allah'ı görüyormuş gibi ibadet ettiği zaman, fiilin sadece Allah'a ait olduğunu ve onda kulun hiçbir etkisinin olmadığını görmesine dair
 15 ince bir işaretin bulunduğu da geçmiştir. Ancak kulun filde sadece âzalardan ortaya çıkmasından dolayı mahal olması itibariyle, bir hükmü vardır başka bir ilgisi yoktur. Bunu müşâhede eden kimse, amelini sadece Allah için yapmış ve filde O'na kendisini şirk koşmamış olur. Ayrıca önceki mebhaslarda, ıyân ile imanı bir araya getirmenin kulun kemâli olduğu da geçti. Dolayısıyla perde
 20 olmadan müşâhede ettiği şeylere iman etmiş olur. Bu, müşâhede ve muayene anında da onun gayba imanın sevabını kaybetmesine sebep olmaz. Bu şerefli bir makamdır. Şeyh Muhyiddin *el-Fütûhât*'ın “Esrar Bâbı”nda şöyle demiştir: “İman ve İslâm'ın, ihsanın mukaddimleri olduğu açıktır. Zira iman ve İslâm önceliklidir.” Daha sonra “Aksi hâlde kabul edilmez. Açık olduğu üzere bu
 25 ikisi çifttir. Nihayet tekindir. İhsan onları tekleştirmiştir. Çünkü tek sayıların ilki üçtür bir değil. Anla!” Yine orada şöyle demiştir: “İmanın tasdik olduğunu bilesin. Ancak haberin tahayyülde müşâhede edilmesiyle gerçekleşir. İman ve İslâm için boyun eğme gerekir. Boyun eğme ise, ancak Hakk'ın elinin, celâli-
 ne yaraşır bir şekilde, perçemini tuttuğunu gören kimsede gerçekleşir. Böylece
 30 isteyerek boyun eğer. Şayet kendisine destek olan Hakk'ı göremez ve tahayyül edemezse, kerhen boyun eğer. Oysa ihsan, Allah'ı görüyormuş gibi O'na ibadet etmendir. Zira her ne kadar sen görmüyor isen de O, seni görmektedir.”

المبحث الثاني والخمسون

في بيان حقيقة الإحسان

اعلم أن حقيقة الإحسان أن يعبد العبد ربه كأنه يراه كما صرح به في حديث سؤال جبريل للنبي عن الإسلام والإيمان والإحسان. وقال الجلال المحلي رحمه الله: حقيقة الإحسان مراقبة الله تعالى في جميع العبادات الشاملة للإيمان والإسلام أيضاً ٥ حتى تقع عبادات العبد كلها في حال الكمال من الإخلاص وغيره، انتهى. وتقدم في مبحث مسألة خلق الأفعال والكسب أن علم العبد بأن الله تعالى يراه أكمل في التنزيه من شهوده هو للحق لأنه لا يشهده إلا بقدر دائرة عقله هو فقط وتعالى الله عن ذلك بخلاف علمه بأن الله يراه. وتقدم فيه أيضاً أن في الحديث إشارة لطيفة وهو أن صاحب مقام الإحسان إذا عبد الله كأنه يراه لم يجد الفعل إلا لله وحده. وليس للعبد فيه أثر وإنما له حكم فيه لكونه محلاً لبروزه من الجوارح لا غير. ومن شهد هذا المشهد فهو الذي أخلص عمله لله ولم يشرك فيه نفسه مع الله. وتقدم أيضاً في المباحث السابقة أن من كمال العبد أن يواخي بين العيان والإيمان. فيكون مؤمناً بما هو مشاهده من غير حجاب وذلك حتى لا يفوته ثواب الإيمان بالغيب حال الشهود والمعانية وأن ذلك مقام عزيز. قال الشيخ محيي الدين في باب الأسرار من الفتوحات: ولا يخفى أن الإيمان والإسلام مقدمتا الإحسان لأن الإيمان له التقدم والإسلام. قال: وإلا لم يقبل. فهذا شفع قد ظهر والختام للوتر فأوتره الإحسان لأنه أول الأفراد الثلاثة لا الواحد، فافهم. وقال فيه أيضاً: اعلم أن الإيمان تصديق فلا يكون إلا عن مشاهدة الخبر في التخيل. فلا بد من الإحسان والإسلام انقياد. ١٥ والانقياد لا يكون إلا لمن رأى يد الحق كما يليق بجلاله. وهي آخذة بناصره فانقاد طوعاً. فإن لم يرد الحق التي هي تأييده له ولا تخيلها فما انقاد إلا كرهاً والإحسان أن تعبد الله كأنك تراه فإن لم تكن تراه، فإنه يراك.

Şöyle dedim: Efendim Ali b. Vefâ'nın (ra) sözleri arasında şunu gördüm: “İhsan makamının ötesinde, ‘îkân makamı’ adı verilen başka bir makam vardır.” Bunu başkasının sözlerinde görmedim, değerlendirdim. “Peygamberleri Savunma Mebhası”nda, ihsan makamında bulunanlar hakkında, burada bulundukları müddetçe isyan düşünölemeyeceğı geçti. Peygamber ve velîler ihsan makamında bulundukları için, buradan peygamberler mâsum, onların dışındaki velîler ise mahfuz kılınmıştır. Peygamberler sürekli olarak buradadır; velîler ise hallerinin çoğunda buradadır. İhsan mertebesinde bulunan kimselerin işleyecekleri en ileri isyan, Âdem'i (as) savunma bağlamında geçtiğı gibi, haram ya da mekruhu işlemek değil, evlâ olanı terk etmek şeklindedir. **En doğrusunu Allah bilir.**

قلت: قد رأيت في كلام سيدي علي بن وفا أن وراء مقام الإحسان مقام آخر يسمى مقام الإيقان. ولم أر ذلك في كلام غيره، فليتأمل. وقد تقدم في مبحث الأجوبة عن الأنبياء أن أهل مقام الإحسان لا يتصور منهم معصية ما داموا في حضرة الإحسان وأن من هنا عصم الأنبياء وحفظ غيرهم من الأولياء لعكوف الأنبياء، والأولياء في حضرة الإحسان، أما الأنبياء فهم فيها على الدوام وأما الأولياء فهم فيها في أغلب أحوالهم وغاية معصية أهل حضرة الإحسان أن يقعوا في خلاف الأولى لا في حرام ولا مكروه كما مر في الجواب عن آدم عليه السلام، والله تعالى أعلم.

ELLİ ÜÇÜNCÜ MEBHAS

Müminin Mevcut Halinden Şüphe Ederek Değil de Meçhûl Olan Neticeden Korkarak “İnşallah Müminim” Demesinin Câiz Olduğu Hakkındadır

- 5 Celâleddin el-Mahallî (rh.a) şöyle demiştir: İmâm Ebû Hanîfe (ra) bunu reddetmiştir. *el-Makâsîd*'de ise çoğunluğun reddettiği kaydedilmiştir. Ne-sefî'nin *Akâid*'indeki ibaresi “Kulun ‘İnşallah ben müminim.’ dememesi gerekir.” şeklindedir. Mevlâ Sa‘deddin (Tefâtânî), evlâ olanın terk etmek olduğu fakat cevaz verilmediği anlamında bir yasaklama olmadığı şeklinde
- 10 yorumlamıştır. Ayrıca Mevlâ Sa‘deddin, iki fırka arasında mâna itibarıyla gerçek bir ihtilafın bulunmadığını zikretmiştir. Zira şayet imandan sadece mânânın hâsıl olması amaçlanmışsa, bu şu anda gerçekleşmiştir. Bununla neticede âhiretteki kurtuluş ve sevap amaçlanmışsa bu da Allah Teâlâ'nın meşîetine kalmıştır. Bunun şu anda gerçekleştiği kesin değildir. Kesin olarak
- 15 gerçekleştiğini söyleyen birincisini, meşîete havale eden de ikincisini kastetmiştir. Abdullah b. Mes‘ûd’a (ra) bu sorulduğunda “Kulun ‘İnşallah ben müminim.’ demesi kesinlik ifadesinden daha evlâdır. Kulun ‘İnşallah müminim’ demesinin, o andaki imanında şüpheyi akla getirdiği söylenemez. Zira biz, imanın kendisinde tahakkuk ettiği her müminin güzel bir şekilde
- 20 ruhunu teslim etmeyi umduğu ve Rabb’inin lutfundan bunun gerçekleşmesini istediği son ana kadar iman üzere olmaya azmettiğini söylüyoruz.” demiştir. Ebû Hanîfe ve imanda istisnânın olmayacağı konusunda ona tâbi olanların delili Allah’ın sihirbazlar hakkındaki “Âlemlerin Rabb’ine iman ettik. Mûsâ ve Harûn’un Rabb’ine.”²⁸⁰ âyetidir. Burada istisna yapmamışlardır. Yine “Onlar gerçek müminlerdir.”²⁸¹ âyetinde de istisna söz konusu değildir. Aynı şekilde iman bir akittir ve istisna akdi kesip bozar. Şâfiîler istisnayı vâcip görmediklerini, sadece câiz gördüklerini söyleyerek kendilerini savunmuşlardır. Bizden istisna yapan ilkini iptal etmeyi kastetmemektedir. Yine bunda tereddüt bulunmadığı konusunda icmâ vardır.
- 30 **Sonuç:** Mümin ameline riya ve süm‘ayı (şöhret) karıştırırsa, hiçbir karışıklık alamaz. Bu, İbn Abdüsselâm ve Zerkeşî’nin de tercihidir. Bunun açık (zâhir) olduğunu söylemiştir. Gazzâlî ise amele sevk eden sâiki dikkate almıştır. Dünyevî sâik daha galipse ecir olmaz, dinî sâik galipse, bu ölçüde ecir olur. Eşit iseler, birbirini düşürürler. **En doğrusunu Allah bilir.**

280 Arâf, 7/121-122.

281 Enfâl, 8/4.

المبحث الثالث والخمسون

في بيان أنه يجوز للمؤمن أن يقول أنا مؤمن إن شاء الله خوفاً
من الخاتمة المجهولة لا شكاً في الحال

- قال الجلال المحلي رحمه الله: ومنع الإمام أبو حنيفة ذلك. وحكى في المقاصد
المنع عن الأكثرين وعبارة النسفي في عقائده ولا ينبغي أن يقول العبد أنا مؤمن إن
شاء الله. وقد حملها المولى سعد الدين على أن الأولى تركه لا على المنع بمعنى
عدم الجواز ثم ذكر المولى سعد الدين أنه لا خلاف بين الفريقين حقيقة في المعنى
لأنه إن أريد بالإيمان مجرد حصول المعنى، فهو حاصل في الحال وإن أريد ما
يترتب عليه النجاة والثواب في الآخرة فهو تحت مشيئة الله تعالى ولا قطع بحصوله
في الحال. فمن قطع بالحصول أراد الأول ومن فوض إلى المشيئة أراد الثاني، انتهى. ٥
- وكان عبد الله بن مسعود إذا سئل عن ذلك يقول: قول العبد أنا مؤمن إن شاء الله تعالى
أولى من الجزم. لا يقال إن قول العبد إن شاء الله يوهم الشك في الحال في إيمانه،
لأننا نقول كل مؤمن متحقق بالإيمان في الحال جازم باستمراره عليه إلى الخاتمة
التي يرجو حسننها ويسأل من فضل ربه تحقيقها، انتهى. ودليل الإمام أبي حنيفة
ومن تبعه في عدم جواز الاستثناء في الإيمان قول الله تعالى في السحرة: ﴿قَالُوا ١٥
أَمَّا بِرَبِّ الْعَالَمِينَ. رَبِّ مُوسَى وَهَارُونَ﴾ [الأعراف: ١٢١-١٢٢] ولم يستثنوا وقوله
تعالى: ﴿أُولَئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا﴾ [الأنفال: ٤] ولم يستثنوا أيضاً فإن الإيمان عقد
فالاستثناء يقطعه ويحله. وأجاب الشافعية بأننا لم نوجب الاستثناء وإنما جوزناه.
ومعلوم أن من يستثني منا لا يريد إبطال الأول ولا التردد فيه بالإجماع.
- خاتمة: إذا أشرك المؤمن في عمله رياء وسمعة فلا أجر له واختاره ابن عبد ٢٠
السلام والزرکشي. وقال إنه الظاهر وأما الإمام الغزالي فاعتبر الباعث على
العمل. فإن كان الأغلب الباعث الدنيوي فلا أجر له وإن كان الأغلب هو باعثه
الديني فله أجره بقدره وإن تساوى تساقطاً، والله أعلم.

ELLİ DÖRDÜNCÜ MEBHAS

İslâm'a Göre Büyük Olan Günahların İşlenmesiyle Meydana Gelen Fıskın, İmanı Ortadan Kaldırmadığı Hakkındadır

Bu görüş Mu'tezile'nin aksinedir. Zira onlara göre imanı ortadan kaldırmaktadır ve amellerin imandan bir cüz olduğu görüşüne bağlı olarak, fıskın küfür ile iman arasında bir vasıta olduğunu iddia etmektedirler. Celâleddin el-Mahallî şöyle demiştir: “Mu'tezile Hz. Peygamber'in 'Zâni, zinâ ettiği anda mümin olarak bunu yapmaz, hırsız da hırsızlık anında mümin olarak bunu yapmaz.’ hadisinin zâhirine dayanmaktadır. Hadisin zâhirinin imanı nefyettiğini söylemişlerdir.” Şeyh Necmeddin el-Bekrî şöyle demiştir: “Bizim anladığımıza göre doğru olan “o mümindir” sözüyle kastedilenin Allah'ın o kimseyi gördüğünün [farkında olması] başka bir ifadeyle kalbinin Allah Teâlâ ile birlikte olmasıdır. Zira o anda kalbinin Allah Teâlâ ile birlikte olduğunun farkında olsaydı, Allah'tan (cc) hayâ duyar ve isyan etmeye gücü yetmezdi. Âsinin isyana düşmesi için, perdenin onun üzerine çekilmesi gerekir. En küçük perde nefsinin 'Rabb'in gafûr ve rahîmdir, sadece günahkârlar için gafûr ve rahîm olur. Hem Peygamber de (sav) 'Şefaati ümmetimin günahkârları içindir.' buyurmuştur. 'İstiğfar ettiğin müddetçe, Allah'ın senin gibilerini sorguya çekmesi uzak bir ihtimaldir.' demesi gibi te'vil ve [kötülüğün kendisine] süslenmesine aldanması şeklinde olur. Yine nefsi 'Kaderin olanı yap, sen kesinlikle Allah'ın senin için takdir ettiğinden kaçamazsın.' der. Nefsi kendisine geniş olan umut kapısını açar ve günahı küçümser.

Keşif ehli, bir ârifin keşif ve müşâhedeye dayanarak Allah Teâlâ'ya isyan etmesinin kesinlikle doğru olmadığı konusunda icmâ etmişlerdir. Allah'ın kendisini gördüğüne dair bilgisi, onu isyandan alıkoyar. Ayrıca âsinin mâsiyet anında Allah Teâlâ'nın kendisini gördüğünü bildiği farz edilse dahi onun bu mâsiyet konusunda Allah'ın kendisinden razı olmadığına müşâhede etmesi gerekir. Taberânî ve diğerlerinin merfû olarak naklettiği bir hadiste 'Allah Teâlâ kazâ ve kaderini infaz etmek istediği zaman, akıl sahiplerinin aklını giderir.' denilmektedir. Burada gide-rilen akıllardan kasıt, teklifin [şartı olan] akıllar değil de Hak Teâlâ'nın mâsiyet anında kendilerine yönelmiş nazarını müşâhede eden akıllardır.

المبحث الرابع والخمسون

في بيان أن الفسق بارتكاب الكبائر الإسلامية لا يزيل الإيمان

خلافًا للمعتزلة في زعمهم أنه يزيله يعني أنه واسطة بين الإيمان والكفر بناءً على قولهم إن الأعمال جزء من الإيمان. قاله الجلال المحلي: وقد استند المعتزلة إلى ظاهر قوله «لا يزني الزاني حين يزني وهو مؤمن ولا يسرق السارق حين يسرق وهو مؤمن» الحديث وقالوا: ظاهر الحديث نفي الإيمان، قال الشيخ نجم الدين البكري: والحق الذي نعتقده أن المراد بقوله: وهو مؤمن أي بأن الله يراه أي حاضر القلب مع الله تعالى إذ لو كان حاضر القلب مع الله تعالى لم يستطع أن يعصي حياءً من الله عز وجل. فلا بد للعاصي من سدل الحجاب عليه حتى يقع في المعصية وأقل الحجاب أن يقع في تأويل أو تزيين من النفس كأن تقول له نفسه ربك غفور رحيم ولا يكون غفوراً رحيمًا إلا للمذنبين وقال النبي: «شفاعتي لأهل الكبائر من أمتي» وبعيد أن الله تعالى يؤاخذ مثلك ما دمت تستغفر الله وتقول له نفسه أيضًا: افعل ما قدر عليك فإنك لا تستطيع أن ترد ما قدره الله عليك. وتفتح له نفسه باب الرجاء الواسع حتى تهون عليه الذنب.

وقد أجمع أهل الكشف على أنه لا يصح لعارف أن يعصي الله تعالى على الكشف والشهود أبدًا فإن علمه بأن الله تعالى يراه يمنعه من الوقوع. ثم لو فرض أن العاصي يشهد أن الله تعالى يراه حال المعصية فلا بد أن يشهده غير راض عنه في تلك المعصية. وفي حديث الطبراني وغيره مرفوعًا: «إذا أراد الله تعالى إنفاذ قضائه وقدره سلب ذوي العقول عقولهم» وأراد بهذه العقول التي تسلب: العقول التي تشهد نظر الحق تعالى إليهم حال معصيتها لا عقول التكليف.

Şayet bu akıllarla kastedilen teklif için gerekli olan akıllar olsaydı, Allah Teâlâ hiç kimseyi teklifi yerine getirmediği için sorguya çekmezdi. Oysa sorgulanacakları kesin naslarla sabit olmuştur. Anla! Bu, bir grup mutasavvıfın hata ettiği bir yerdir. Dolayısıyla bazılarının sandığı gibi, kulun isyan anında Allah Teâlâ'nın kendisini gördüğüne dair imanının perdelenmesinin, Allah Teâlâ'nın varlığına, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe, hayrıyla şerriyle kazâ ve kadere iman etmesini ortadan kaldırmayacağı anlaşılmış oldu. Aksine bunların tamamına iman etmekte ve Allah Teâlâ'nın kendisini gördüğüne dair imanının dışında hiçbir şey kendisine perdelenmemektedir. Allah'ın mukadder olan bir işi yerine getirmesi için, o kimsenin bu işte perdelenmesi gerekmektedir. Ayrıca bu [durum o kimsenin] Allah Teâlâ'ya karşı çok az hayâ sahibi olduğu anlamına gelecektir. Bunu anladığın zaman, imanın, içinde bulunduğu sürece bağlı olarak, kendisi için uygun olan her yerde bulunacağını öğrenmiş olursun. Bu, Yüce Allah'ın 'Müminlere yardım etmek üzerimizde bir haktır.' âyetinde ifade edilendir. Yani onlara yardım ederim ve kulumun beni zannettiği gibiyim. Bununla mukayese et." Necmeddin el-Bekrî, *Tefsir*'inde bu şekilde kaydetmiştir.

Soru: "Suheyb ne iyi kuldur, şayet Allah Teâlâ'dan korkmasaydı bile, O'na isyan etmezdi." hadisinin anlamı nedir?

Cevap: Bunun anlamı Şeyh'in 371. bâbda dediği gibi, "Kulu isyan etmekten alıkoyan sebepler, beşincisi olmayan dört şeydir: Allah Teâlâ'dan utanmak, cezasından korkmak, sevabını ummak ve Allah Teâlâ'nın ilminin takdir edilmemesi. 'Suheyb Allah Teâlâ'dan korkmasaydı bile, O'na isyan etmezdi.' hadisinin anlamı, onu isyana düşmekten alıkoyacak sebeplerden üç tanesine sahip olmasıdır. Bunlar, Allah'tan utanmak, O'nun sevabını ummak ve Allah'ın ilmini takdir edememektir. Resûlullah'ın (sav) 'Suheyb ne iyi kuldur, Allah'tan korkmasaydı bile O'na isyan etmezdi ya da O'nun sevabını ummasaydı bile O'na isyan etmezdi.' buyurması gibi, diğer üç şeyle ilgili de durum böyledir. Bunun anlamı korkuyla ilgili söylediğimiz şeyde de aynıdır. 68. bâbda ise şöyle demiştir: "Bil ki örnek olarak zinâ, hırsızlık ve içki içme gibi durumlarda imanın sahibini terk etmesinin hikmeti şudur: İman [bu esnada] kişiden çıkar ki böylece, nefsinin mesela zinâ ile kendisini mâruz bıraktığı azabın gerçekleşmesinden onu koruyabilsin.

إذ لو كان المراد بها ذلك ما أخذ الله تعالى أحدًا لعدم التكليف. وقد ثبتت المؤاخذه بالنصوص القاطعة، فافهم. فإن هذا موضع غلط فيه جماعة من المتصوفة، فعلم أنه لا يلزم من كون العبد يحجب عنه الإيمان بأن الله تعالى يراه حال المعصية أن ينتفي عنه الإيمان بوجود الله تعالى وملائكته وكتبه ورسله واليوم الآخر وبالقدر خيره وشره ٥
كما توهمه بعضهم، بل هو مؤمن بذلك كله لم يحجب عنه ما عدا كون الله تعالى يراه. فإنه لا بد من حجابيه فيه ليقضي الله أمرًا كان مفعولًا وإلا كان ذلك في غاية قلة الحياء مع الله تعالى. فإذا فهمت ذلك علمت أن الإيمان يتخصص في كل موطن بما يناسبه بحسب السياق الذي هو فيه وذلك قوله تعالى: ﴿وَكَانَ حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرُ الْمُؤْمِنِينَ﴾ [الروم: ٤٧] أي بأني أنصرهم فإني عند ظن عبدي بي وقس على ذلك. ١٠
هكذا قرره الشيخ نجم الدين البكري في تفسيره.

فإن قلت: فما معنى حديث: «نعم العبد صهيب لو لم يخف الله تعالى لم يعصه»؟
فالجواب: معناه كما قاله الشيخ في الباب الحادي والسبعين وثلاثمائة: أن الأسباب المانعة للعبد من الوقوع في المعاصي أربعة أشياء لا خامس لها. وهي الحياء من الله تعالى والخوف من عقابه والرجاء في ثوابه وعدم التقدير في علم الله تعالى. فمعنى الحديث أن صهيبًا لو لم يخف الله تعالى لم يعصه أي لأن معه من ١٥
الأسباب المانعة من الوقوع في المعصية ثلاثة أشياء وهي الحياء من الله والرجاء لثواب الله وعدم التقدير في علم الله. وكذلك القول في الثلاثة الباقية كما لو قال: «نعم العبد صهيب لو لم يستح من الله لم يعصه أو لم يرج ثواب الله لم يعصه» فإن معناه كما قلنا في الخوف سواء، انتهى. وقال في الباب الثامن والستين: اعلم أن الحكمة في أن الإيمان يخرج من صاحبه حال الزنا والسرقه وشرب الخمر مثلاً أنه ٢٠
يخرج عن صاحبه حتى يحميه من وقوع العذاب الذي عرض نفسه له بالزنا مثلاً.

Zira imana hiçbir şey karşı koyamaz. Resûlullah'ın (sav) 'Kul zinâ ettiği zaman, iman kendisinden çıkar ve gölge gibi üstünde dolaşır. Bıraktığı zaman kendisine döner.' hadisi de buna işaret etmektedir." Şöyle demiştir: "Resûlullah'ın (sav) açıklamasından sonra hiçbir açıklamaya gerek yoktur.

- 5 Dolayısıyla imanın çıkması, sahibinin küfre girmesi için değildir. Aksi-ne sahibine inâyet olarak azabı ondan engellemek için çıkmaktadır." Şeyh bunu uzunca anlattıktan sonra şöyle demiştir: "Burada gizli ve önemli bir nükte vardır: Mümin kul, asla salt günah işlemez. Ona bir taat karışması gerekir, bu taat [işlediği günahın] Allah Teâlâ'nın gazaplanacağı bir mâsiyet
- 10 olduğuna dair inancıdır. Böylece sâlih bir amelle kötü bir ameli birbirine karıştıran kimselerden olur. Allah'ın onların tövbesini kabul etmesi, yani onlara rahmetle muamele etmesi umulur. Ulemâ 'Müslümanlar için Allah'ın rahmeti, gazabından öncelikli olduğu için, ummak (asâ) Allah için söz konusu olduğunda, [umulanın] meydana meydana gelmesi vâciptir.'
- 15 demişlerdir." Yine 354. bâbda "Zinâ eden kimse, zinâ anında mümin olarak bunu yapmaz." hadisi bağlamında şöyle demiştir: "Yani azabı tasdik ederek bunu yapmaz. Zira azabı tasdik etseydi, günaha düşmezdi. Bu şuna benzer; şayet biz onun için büyük bir ateş tutuşturursak ve 'Bu kadınla zinâ et ki seni bu ateşte yakalım.' desek, uzun süre bunu istemeye devam etsek
- 20 bile, asla onunla zinâ etmez. Bunun sebebi cezayı görmesidir. Anla!" 234. bâbda da şöyle demiştir: "Bilesin ki kâmil müminin şartlarından biri de Allah'ın cezalandırmakla tehdit ettiği bir günahı işlediği zaman, bu günahı fariğ olduğunda içinde bir pişmanlık bulmasıdır. Hadiste 'Pişmanlık tövbedir.' [şeklinde geçmektedir.] Bu şekilde pişman olan kimse, tövbe etmiş gibidir. Yani insanların hakları açısından değil de Allah'ın hakları açısından böyledir. Dolayısıyla bu pişmanlıkla beraber tehdidin hükmü düşer. Kâmil müminin muhalefet etmekten hoşlanmaması ve bunu yaparken de razı olmaması gerekir. Zaten bundan hoşlanmaması, bunu yaparken pişman olması ve bunun bir mâsiyet olduğuna dair imanı sebebiyle üç yönden
- 30 sâlih amel sahibidir. Bunu yapmış olması itibarıyla de şer'an bir tek açıdan kötü amel sahibidir. O da bunu işlemektir. Allah'ın 'Zerre kadar şer işleyen bunu görür.'²⁸² âyetini dikkate alan kimse, bizim dediklerimizi anlar.

فإن الإيمان لا يقاومه شيء وقد أشار إلى ذلك قوله إذا زنى العبد خرج عن الإيمان حتى يصير عليه كالظلة. فإذا أفلح رجع إليه الإيمان. قال: وما بعد بيان رسول الله ﷺ بيان.

فعلم أن خروج الإيمان ليس هو لدخول صاحبه في الكفر، وإنما خرج ليمنع عنه وقوع العذاب عناء بصاحبه. وأطال الشيخ في ذلك ثم قال: وهنا نكتة جليلة خفية وهي أن العبد المؤمن لا يخلص له قط معصية محضة فلا بد أن يشوبها طاعة، وتلك الطاعة هي إيمانه بأنها معصية تسخط الله تعالى. فهو من الذين خلطوا عملاً صالحاً وآخر سيئاً، عسى الله أن يتوب عليهم أي يرجع عليهم بالرحمة. قال العلماء: وعسى من الله واجبة الوقوع من حيث أن رحمته بالمسلمين سبقت غضبه عليهم. وقال في الباب الرابع والخمسين وثلاثمائة أيضاً في معنى حديث: «لا يزني الزاني حين يزني وهو مؤمن»: أي مصدق بالعقاب عليه. إذ لو كان معه تصديق بالعقاب ما وقع في الذنب كما إذا أوقدنا له ناراً عظيمة وقلنا له ازن بهذه المرأة لنحرقك بالنار لا يزني بها قط. ولو مكثنا نأمره مدى الدهر وذلك لشهوده العقاب، فافهم. وقال في الباب الرابع والثلاثين ومائتين أيضاً: اعلم أن من لازم المؤمن الكامل أنه لا يأتي معصية قط توعده الله عليها بالعقوبة إلا ويجد في نفسه الندم عند الفراغ منها. في الحديث: «الندم توبة» وقد قام بهذا الندم فهو تائب أي من جهة حقوق الله تعالى لا من جهة حقوق الآدميين. فسقط حكم الوعيد بهذا الندم فإنه لا بد للمؤمن الكامل أن يكره المخالفة ولا يرضى بها في حال عمله بها، فهو كونه كارهاً لها نادم على وقوعه فيها ومؤمن بأنها معصية ذو عمل صالح من ثلاثة وجوه وهو من حيث كونه فاعلاً لها شرعاً ذو عمل سييء من وجه واحد وهو ارتكابه إياها ومن تأمل في قوله تعالى: ﴿وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ﴾ [الزلزلة: ٨] عثر على ما قلناه.

Yüce Allah, bu şerden dolayı sorguyu değil, sadece onu göreceğini kaydetmektedir. Ayrıca Kerîm'den sadece kerem beklenir.” Onların bazılarının sözlerinde bu şekilde gördüm. Muvahhid olup da cehenneme girenler hakkında da hikmet böyledir. Bu, sultanın dilediği hizmetçilerini te'dib etmesinde olduğu gibi, sorguya çekmediği kimselere olan lutfunu açıklamak içindir. İnsanların kendilerine olan nimetleri bilmeleri için, bu hususta şefaât de eksilmez. **En doğrusunu Allah bilir.**

Şeyh 297. bâbda “Şayet günah işlemez ve istiğfar etmeseydiniz, Allah sizi götürüp günah işleyen, istiğfar eden ve istiğfarlarını kabul ettiği bir topluluk getirirdi.” hadisi bağlamında, şöyle demiştir: “Bil ki Allah Teâlâ'nın kullarına olan rahmetlerinden biri de dünyadayken isyan ettikleri anda, onlarda unutma ve perdelenmeyi yaratmasıdır. Bu dünyadaki isyan ve muhalefetler kullar üzerinde [Allah'ın ilminde] takdir edilmiştir. Onlardan bunların gerçekleşmesi kaçınılmazdır. Şayet keşif ve tecellî şeklinde gelişirse, bu Allah Teâlâ'dan hayâ etmenin azlığı hususunda mübalağa olur. Zira O'nu görmekte ve müşâhede etmektedir. Şayet perde olmasaydı, durum büyür ve zorlaşırdı. Kader ise bunun meydana gelmesine hükmetmiştir. Bu nedenle Yüce Allah, isabet eden şeyin büyüklüğünden dolayı, âsiyi bunu görmekten perdelemiştir.” *el-Fütûhât*'ın “Hac Bâbı”nın sonlarında da şöyle demiştir: “İnsanların bazılarının günahları kendilerine fayda verir ve İblîs, zarar etmiş olarak döner. Bu şöyle olur: Kul amelini büyük görüp kardeşlerine karşı büyüklük taslamak gibi bir şey yaparsa, günaha düşer ve kendisinde zillet, ümitsizlik ve pişmanlık meydana gelir, böylece hastalığı gider ve tövbe edenler arasına kaydedilir.” Bunu uzunca anlatmıştır. İbn Atâullah'ın sözleri arasında şu da vardır: “Zelillik ve ümitsizlikle sonuçlanan günah, büyüklük ve zorbalıkla sonuçlanan taatten daha hayırlıdır.” Sonraki mebhasta, burada zikrettiklerimizden daha fazlası gelecektir. **En doğrusunu Allah bilir.**

فإنه تعالى لم يتعرض للمؤاخذه بذلك الشر وإنما ذكر أنه يراه فقط ثم لا يكون من الكريم إلا الكرم، انتهى. هكذا رأيته في كلام بعضهم وعليه فتكون الحكمة في الطائفة التي تدخل النار من الموحدين، إنما هو لبيان إظهار فضله على الذين لم يؤاخذهم كما يؤدب السلطان من شاء أدبه من الغلمان ولا تقل فيه شفاعا ليعرف الناس من مقدار نعمه عليهم، والله تعالى أعلم. ٥

وقال الشيخ في الباب السابع والتسعين ومائتين في معنى حديث «لو لم تذبوا وتستغفروا الله لذهب الله بكم ولجاء بقوم يذنبون فيستغفرون الله فيغفر لهم»: اعلم أن من رحمة الله تعالى بخلقه أنه أوجد فيهم النسيان والحجاب حال عصيانهم في دار التكليف. فإن المعاصي والمخالفات قد سبق تقديرها على العباد في هذه الدار فلا بد من وقوعها منهم ولو أنها وقعت منهم على الكشف والتجلي لكان ذلك مبالغة في قلة الحياء مع الله تعالى حيث أنه يشهده ويراه. فلو لا الحجاب لعظم الأمر وشق. والقدر حاكم بالوقوع فلذلك حجب الله تعالى العاصي من ذلك المشهد لعظم المصائب، انتهى. وقال في أواخر باب الحج من الفتوحات: اعلم أن بعض الناس قد ينفعه ذنبه فيرد إبليس خاسئاً وذلك كما إذا كان عند العبد عجب بأعماله وكبر على إخوانه ونحو ذلك، فيقع في معصية فيحصل له ذل وانكسار وندم، فيزول مرضه ويكتب من التوابين. وأطال في ذلك، انتهى. وفي كلام ابن عطاء الله: رُبَّ معصية أورثت ذلاً وانكساراً خيراً من طاعة أورثت عزاً واستكباراً، انتهى. وسيأتي في المبحث عقبه زيادة على ما ذكرناه هنا، والله تعالى أعلم. ١٠ ١٥

ELLİ BEŞİNCİ MEBHAS

Can Çekişmeden Önce Tövbe Etmeden Ölen Fâsık Müminin Durumunun Allah'ın Meşîetine Kaldığı Hakkındadır

Cehenneme atılmak sûretiyle cezalandırılması ve sonra da buradan çıkarılmasının sebebi, İslâm üzere ölmesidir. Hz. Muhammed'in şefaati olmadan veya onun şefaati ya da Allah'ın dilediği başka birisinin şefaatiyle bağışlanarak cehenneme atılmaması ise Allah Teâlâ'dan bir lutuftur. Bu sonuncusu (başkasının şefaati) Kâdî İyâz'ın sözü olup, Nevevî bu konuda tereddüt etmiştir. Şeyh Takiyyüddin es-Sübki, Nevevî Allah'ın dilediği kimsenin şefaati konusunda tereddüt etmiştir. Zira bunu beyan eden ya da nefyeden açık bir sünnet yoktur.” demiştir. Daha sonra “Şefaât, kurulduktan sonra sıratından geçiştir ve cehennemden kurtuluş bu geçişin lâzımıdır.” demiştir. Yüce Allah “Kim cehennemden uzaklaştırılır da cennete konulursa artık kurtulmuştur.”²⁸³ ve “Sonra biz kötülükten sakınanları (cehennemden) esirgeriz; zalimleri de diz üstü çökmüş olarak orada bırakırız.”²⁸⁴ buyurmuştur. Mu‘tezile büyük günahta ısrar eden kimsenin cehennemde ebedî kalacağını ve onun hakkında ne afv ne de şefaatin mümkün olduğunu iddia etmiştir. Bunun İbn Abbâs'ın (ra) “Kim kasten bir mümini öldürürse”²⁸⁵ âyetine dayandığı görüşü olarak nakletmişlerdir. Oysa bu âyet “Allah kendisine şîrk koşulmasını bağışlamaz; bunun dışındakileri dilediği kimseler için bağışlayabilir.”²⁸⁶ âyetinden sonra nâzil olmuştur. Bu muhkem olup, neshedilmemiştir. Bu şekilde İmâm Mâlik b. Enes'in (ra) çağdaşı olan Sened b. Abdullah el-Ezdî'nin tefsirinde gördüm. Cumhur [burada] neshin olmadığını kabul ederek belâ ile yapılan tehdidin, gerçekleşmesini gerekli kılmadığı şeklinde cevap vermiştir. Bu, kendisine karşı gelen kölesine “Senin cezan seni dövmem ya da hapse atmam.” deyip, sonra da onu dövmemesi ve hapsedmemesi durumunda olduğu gibidir. Bu usulcülerin görüşüdür.

Şeyh Muhyiddin'in nakillerine gelince, 147. bâbda şöyle demiştir: “Bil ki bir insanı öldürüp de dünyada buna karşılık olarak öldürülmeyen katilin işi Allah'a kalmıştır; dilerse affeder, dilerse azap eder. Kudsi hadiste intihar eden kimseyle ilgili olarak ‘Kulum ben-den erken davrandı, ben de cenneti ona haram kıldım.’ sözüne gelince;

283 Âl-i İmrân, 3/18.

284 Meryem, 19/72.

285 Nisâ, 4/93.

286 Nisâ, 4/116.

المبحث الخامس والخمسون

في بيان أن المؤمن إذا مات فاسقاً بأن لم يتب قبل الغرغرة

تحت المشيئة الإلهية

فأما أن يعاقب بإدخاله النار ثم يخرج منها لموته على الإسلام وأما أن يسامح بأن لا يدخل النار فضلاً من الله من غير شفاعه محمد ﷺ أو مع شفاعته أو شفاعه من شاء الله تعالى. وتردد الإمام النووي في الأخير وهو كلام القاضي عياض. قال الشيخ تقي الدين السبكي: وإنما تردد النووي في شفاعه من شاء الله لأنه لم يرد في السنة تصريح بذلك ولا بنفيه. ثم قال: وهي في إجازة الصراط بعد نصبه ويلزم منها النجاة من النار. قال تعالى: ﴿فَمَنْ زُحْزِحَ عَنِ النَّارِ وَأُدْخِلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ فَازَ﴾ [آل عمران: ١٨٥] وقال تعالى: ﴿ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوْا وَنَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثِيًا﴾ [مريم: ٧٢] وزعمت المعتزلة أن من مات مصرّاً على كبيرة يخلد في النار ولا يجوز العفو عنه ولا الشفاعه فيه. ونقل ذلك عن ابن عباس رضي الله عنهما مستنداً إلى قوله تعالى: ﴿وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا﴾ [النساء: ٩٣] الآية، فإنها نزلت بعد قوله: ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ﴾ [النساء: ١١٦] فهي محكمة غير منسوخة هكذا رأيته في تفسير الإمام سند بن عبد الله الأزدي من أقران الإمام مالك بن أنس رضي الله تعالى عنه، وأجاب الجمهور مع تقدير عدم النسخ بأنه لا يلزم من الوعيد بالشر وقوعه كما يقول السيد لعبده إذ خالفه ما جزاؤك إلا أن أضربك وأحبسك ثم لا يضربه ولا يحبس. هذا كلام أهل الأصول.

وأما نقول الشيخ محيي الدين قال في الباب السابع والأربعين ومائة: اعلم أن من قتل إنساناً ولم يقتل به في الدنيا فأمر القاتل إلى الله إن شاء عفا عنه وإن شاء عذبه. قال: وأما قوله في الحديث القدسي فيمن قتل نفسه «بأدرني عبيدي حرمت عليه الجنة»،

bunun anlamı, zinâ eden yaşlı, sürekli içki içen, akrabalarla ilişkisini kesen ve eteğini yerde sürükleyen kimse hakkında varit olan benzer hadislerde belirtildiği gibi, ilk anda cennete girmeyeceği şeklindedir. Bu, Resûlullah'ın (sav) 'Son sözü 'Lâilâhe illellah' olan kimse, zinâ ve hırsızlık etse bile cennete girer.' sözü gibi sahih naslara muvâfık olduğu içindir." Yine *el-Fütûhât*'ın "Cenâze Namazı Bâbı"nda şöyle demiştir: "Bil ki sahih haberler ve sarîh usul, intihar edenin cehennemden çıkmasını gerektirmektedir. Cehennemde ebedî kalacağı anlamına gelen naslar, sakındırmak için veya intihar eden kâfirler içindir. Çünkü hadiste müminlerle sınırlı tutulmadı. Dolayısıyla ihtimalli bir hâl bulunmaktadır. İhtimal söz konusu olduğu zaman da usule dönmemiz gerekir. Usule döndüğümüzde de imanın kuvvetli bir otoritesinin olduğunu ve bununla birlikte cehennemde ebedî kalmanın imkânsız olduğunu görürüz. Dolayısıyla Şâri' hadiste, bir sınıfı diğerinden ayırt etmediği için, bunu kâfirlerle ilgili olarak haber verdiği kesin olarak ortaya çıkmaktadır. Şer'î deliller birçok cihetten alınır ve birbirini desteklemeleri için birbirine eklenirler. Müminler bir duvarın tuğlaları gibi birbirini desteklediği gibi, bir şeye inanmak başka bir şeye inanmayı destekler ve böylece birbirini kuvvetlendirirler." Bunu uzunca anlattıktan sonra şöyle demiştir: "İntihar edenlerle ilgili 'Onlara cenneti haram kıldım.' ifadesinin anlamı, 'Beni göremesinden önce cenneti ona haram kıldım.' şeklindedir. Özellikle de iffetli davranıp aşkını gizleyen kimselerden, intiharı Allah'a kavuşmaya duyulan özlem nedeniyle gerçekleştirenler için böyledir. Bu şekilde ölen kimse için haberin lafzının yorumlanması daha uygundur. Meğerki bu yoruma zıt açık bir nas buluna." Bunu uzattıktan sonra şöyle demiştir: "Şayet bu konuda fikir yürüten birisine, belirttiğimizden sonra hala öteki görüş ağır basarsa bu durum, ebedî şekâvetle te'vil edilen bu görüşle kabul edilen usul arasındaki çelişkiyi görmeyen bakış açısının uzaklığından kaynaklanmaktadır. Şayet bunu getirip şeriat mîzanıyla ölçerse, dediğimizi anlar. *Sahih*'te 'Kalbinde hardal tanesi kadar iman bulunan kimseyi cehennemden çıkarın.' şeklinde nakledilmiştir. Dolayısıyla sadece te'vilimiz geçerliliğini sürdürmektedir."

فالمراد به أنه لا يدخل الجنة مع الرعيل الأول كما في نظائره من الأحاديث الواردة في عذاب الشيخ الزاني ومدمن الخمر وقاطع الرحم والمسبل إزاره خيلاء ونحو ذلك ليوافق النصوص الصحيحة نحو قوله «من كان آخر كلامه لا إله إلا الله دخل الجنة وإن زنى وإن سرق». وقال أيضًا في باب صلاة الجنائز من الفتوحات: اعلم أن الأخبار الصحيحة والأصول الصريحة تقضي بخروج قاتل نفسه من النار، وأن النص الوارد بتأييد الخلود خرج مخرج الزجر أو يحمل على قاتل نفسه من الكفار، لأنه لم يقيد في الحديث بالمؤمنين، فتطرق الاحتمال وإذا تطرق الاحتمال رجعنا إلى الأصول وإذا رجعنا إلى الأصول رأينا الإيمان قوي السلطان لا يتمكن معه الخلود على التأييد إلى غير نهاية، فتعين قطعاً أن الشارع إنما أخبر بذلك في حق الكفار لكونه لم يخص في الحديث صنفاً دون صنف بعينه والأدلة الشرعية تؤخذ من جهات متعددة يضم بعضها إلى بعض ليقوي بعضها بعضاً. فكما أن المؤمن كالبنيان يشد بعضه بعضاً فكذلك الإيمان بكذا يشد الإيمان بكذا، فيقوي بعضه بعضاً. وأطال في ذلك ثم قال: والمراد بقوله: «فيمن قتل نفسه حرم عليه الجنة» أي حرمت عليه الجنة قبل رؤيتي لا سيما من كان الحامل له على قتل نفسه الشوق إلى لقاء الله من العشاق ممن كتم عشقه وعف فمات. وهذا هو الأليق أن يحمل عليه لفظ الخبر إلا أن يأتي لنا نص صريح بخلاف هذا التأويل. وأطال في ذلك، ثم قال: وإن ظهر للناظر بعد فيما قررناه فإنما هو لبعد الناظر في نظره من الأصول المقررة التي تناقض هذا التأويل بالشقاء المؤبد. فإذا استحضرها ووزن الأمر بميزان الشريعة عرف ما قلناه. وفي الصحيح: «أخرجوا من النار من كان في قلبه أدنى من مثقال حبة خردل من إيمان» فلم يبق إلا ما أولناه، انتهى.

Şöyle derim: Bu ve bundan sonraki sözlerinde, şeyhin kâfir olan cehennemliklerin oradan çıkarılacağını söylediğine dair iftiralara red ve yalanlama vardır. **En doğrusunu Allah bilir.** Yine “Cenâzeler Bâbı”nda, uzun sözlerden sonra şöyle demiştir: “Bilesin ki Allah Teâlâ ölen kimse için [cenâze] namazı kılmayı üzerimize vâcip kılarak bizim ölü için şefaatte bulunmamızın makbul olmasını murad etmiş ve bize ölü için yaptığımız duanın kabul edildiğini ve bu hususta bizden razı olduğunu bildirmek istemiştir. Zira bir şeyi emretmek, Şâri‘in ondan razı olmasını gerektirir. Mu‘tezilîlerden ‘İntihar eden cehennemde ebedî olarak kalacaktır.’ diyen kimsenin bu sözü, küfür üzere ölen kâfir ya da kendisi için namaz kılınmayan kimseyle yorumlanır. Bu nedenle intihar eden kimse için namaz kılınmasının vâcip olduğunu, namazımızın ona fayda sağladığını ve onların iddiasına göre onu cehennemde ebedî olarak kalmaktan koruduğunu söyledik. Ehl-i sünnet ve’l-cemaate göre ise ne bir mümin ne de bir muvahhid ebedî olarak cehennemde kalır. Hadiste ‘Lailalhe illallah diyen kimse için namaz kılınız.’ buyrulmuştur. Bunun kapsamına büyük günah işleyenler ve bid‘at ve hevâlarından dolayı tekfir edilemeyen bütün bid‘at ve hevâ ehli de girer. Zira Resûlullah (sav) ayırım ve tahsis yapmamış, aksine nekra ve amm olan من ifadesiyle genelleştirmiştir. Şâri‘in (sav) ‘La ilâhe illallah’ diyen kimse için namaz kılmamızı emretmesi, ya hiç cehenneme girmemesi ya da cezasını çektikten sonra oradan çıkarılmak sûretiyle, ona merhamet etmek istemesi nedeniyledir.”

355. bâbda “Yoksa kötülük yapan o kişiler bizden kaçıp kurtulabileceklerini mi sandılar? Ne kadar yanlış düşünüyorlar!”²⁸⁷ âyeti bağlamında şöyle demiştir: “Bu âyette tövbe etmeden ölen kimsenin azabının gerçekleşeceğini ileri sürenlere reddin ve Allah’ın rahmetinin bütün muvahhidleri kapsadığına dair beyanın bulunduğunu bilesin. Bu, kulun isyan ettiğinde intikam ve belâya mâruz kalması sebebiyledir. Kul kendisinden sadır olan [fille] intikam hususunda yarış hâlinedir. Hak Teâlâ bu müsabakada onunla çokça bağışlayan (gaffâr), affeden, mütecâviz, esirgeyen (râûf) ve merhametli (rahîm) olması hasebiyle yarıştır. Kul da Rabb’iyle kötü fiillerle intikama yönelik yarış hâlinedir.

287 Ankebût, 29/4.

قلت: وفي هذا الكلام ومن بعده رد عن الشيخ وتكذيب لمن افترى عليه أن يقول بخروج أهل النار من الكفار، والله أعلم. وقال في باب الجنائز أيضًا بعد كلام طويل: اعلم أن الله تعالى إنما أوجب علينا الصلاة على الميت لا يريد أن يقبل شفاعتنا فيه وإعلامًا لنا بأن سؤالنا فيه مقبول وأنه تعالى يرضى منا ذلك فإن الأمر بالشيء يقتضي رضا الشارع به. فمن قال من المعتزلة: إن قاتل نفسه خالد مخلد في النار، فهو محمول على كافر مات على كفره أو على الميت الذي لم يصل عليه. فلهذا قلنا بوجوب الصلاة على من قتل نفسه وأن صلاتنا عليه تنفعه وتمنعه من تأييد الخلود في النار على زعمهم. وأما على قول أهل السنة والجماعة فلا يخلد في النار مؤمن ولا موحد. وفي الحديث أيضًا: «صلوا على من قال لا إله إلا الله». فدخل فيه أهل الكبائر وجميع أهل الأهواء والبدع الذين لا يكفرون بأهوائهم وبدعهم لأنه ما فصل ولا خصص بل عمم بقوله: من. وهي نكرة تعم وما أمرنا الشارع بالصلاة على من قال لا إله إلا الله وهو يريد أن يرحمه إما بعدم دخوله النار أصلًا وإما بإخراجه منها بعد أن أخذت العقوبة حدها.

وقال في الباب الخامس والخمسين وثلثمائة في قوله تعالى: ﴿أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ أَنْ يَسْبِقُونَا سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ﴾ [العنكبوت: ٤]. اعلم أن في هذه الآية ردًا على من يقول بإنفاذ الوعيد فيمن مات على غير توبة من الموحدين وفيها بيان لشمول الرحمة لكل موحد، وذلك لأن المؤمن إذا عصى فقد تعرض للانتقام والبلاء. فهو جار في شأن الانتقام بما وقع منه والحق تعالى يسابقه في هذه الحلبة من حيث ما هو غفار وعفو ومتجاوز ورؤوف ورحيم. فالعبد يسابق ربه بفعل السيئات إلى الانتقام،

Her türlü kusur ve noksandan uzak ve yüce olan Rab, söz gelimi er-Rahîm yahut el-Gaffâr ismiyle rahmet ve mağfirete yönelik olarak onun önüne geçer. el-Müntakim ismi geldiğinde, el-Gaffâr ve benzeri isimlerin kendisiyle söz konusu âsi kulun arasına girdiğini görür.” Şöyle demiştir: “Yoksa kötülük yapan o kişiler bizden kaçıp kurtulabileceklerini mi sandılar?”²⁸⁸ âyetinin anlamı, ‘Günahlarıyla mağfiret ve rahmetimin kapsayıcılığının önüne mi geçmek istiyorlar?’ şeklindedir. ‘Ne kadar yanlış düşünüyorlar!’²⁸⁹ Aksi-ne onlara ve bütün muvahhidlere olan rahmetimle öne geçmek bana aittir. Bu, en ileri düzeyde ikramdır.” Şöyle demiştir: “Bu sadece tövbe etmeden ölen âsi muvahhidler için söz konusudur. Onlardan olan bir âsi öldüğü zaman, Yüce Allah’ın rahmeti, Allah’ın onunla karşılaşmayı dilediği yerde onu karşılar. ‘Allah ile karşılaşmak istemeyenlerle, Allah da karşılaşmak istemez.’ hadisi ise kâfir hakkındadır. Azabı hak etmeyen âsi muvahhidler hakkında ise te’vil edilmesi gerekir. Çokça muhalefet ettiği için Allah’la karşılaşmak istemeyen kimse bunu, mutlak karşılaşma itibarıyla değil, işlediği muhalif şeylerden dolayı, sorguya çekileceğinden korkarak istemektedir. Düşün!” 347. bâbda da şöyle demiştir: “Hakk’ın mümine olan rahmeti gazabıyla karışık olmasaydı, yeryüzünde hiçbir âsinin izi kalmazdı. Mümin, Hakk’ın kendisini sorgulaması hâlinde, merhametle birlikte azap gören gibidir. Bu, onun günah işlerken bunun günah olduğuna iman etmesi ve âkıbetinden korkması sebebiyledir. Dolayısıyla kâfirden başkası cehennemde ebedî kalmaz. Vesselâm.”

288 Ankebût, 29/4.

289 Ankebût, 29/4.

والرب سبحانه وتعالى أسبق منه إلى الرحمة والمغفرة بالاسم الرحيم أو الغفار مثلاً، فإذا جاء الاسم المنتقم وجد الاسم الغفار وأخواته قد حالوا بينه وبين ذلك العبد العاصي. قال ومعنى الآية: ﴿أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ أَنْ يَسْبِقُونَا سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ﴾ [العنكبوت: ٤] أن يسبقوا بسيئاتهم مغفرتي وشمول رحمتي ﴿سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ﴾ [العنكبوت: ٤] بل السبق لي بالرحمة لهم ولكل موحد وهذا غاية الكرم. قال وهذا لا يكون إلا فيمن مات على غير توبة من عصاة الموحدين. فإن العاصي منهم إذا مات تلقته رحمة الله في الموطن الذي يشاء الله أن يلقاه فيه. وأما حديث: «ومن كره لقاء الله كره الله لقاءه». فذلك في حق الكافر. وأما في حق عصاة الموحدين ممن لم يحق عليه كلمة العذاب فينبغي تأويله، من كره لقاء الله من كثرة مخالفته فما كره لقاء الله من حيث اللقاء مطلقاً. وإنما هو لما عمله من المخالفات فخاف أن يؤاخذ، انتهى. فليتأمل. وقال في الباب السابع والأربعين وثلاثمائة: لولا أن رحمة الحق تعالى بالمؤمن ممزوجة بغضبه لم يبق للعاصي أثر على وجه الأرض. فالمؤمن حال مؤاخذات الحق له كالمعذب المرحوم لكونه لا يقع في معصية إلا وهو مؤمن بأنها معصية خائف من عاقبتها. فلا يخلد في النار إلا كافر والسلام.

ELLİ ALTINCI MEBHAS

Bütün Asilerin Tövbe Etmelerinin Vacip Olduğu, Bozduktan Sonra Dahı Sahih Olduğu ve Tamamı İçin Değil de Bazı Günahlar İçin Olduğu Hakkındadır

5 Velew ki büyük olsun ısrarla yapılan bir başka günah olsa dahi küçük bir günah için [yapılan tövbe] sahih olur. Celâleddin el-Mahallî bu konuda şöyle demiştir: “Tövbe ettikten sonra, tekrar günaha dönerse, önceki tövbesi bâtil olmaz, aksine başka bir tövbeyi vâcip kılar.” Bu, âlimlerin cumhurunun görüşüdür. Kādî Ebûbekir el-Bâkılânî’den, tövbenin, töv-

10 be edilen günahın tekrarlanması sûretiyle bozulması durumunda sahih olamayacağı nakledilmiştir. Büyük günahıktan kaçınmakla birlikte kefareti gerektirdiği için küçük günah için de sahih olmadığı söylenmiştir. Büyük günahın ısrarla işlenmesi durumunda da sahih olmayacağı söylenmiştir. Şöyle demişlerdir: “Kulun tövbesinin hâsıl olmasına yardımcı olacak şey-

15 lerden biri de tövbedeki güzellikleri, peygamberler, velîler ve müminlerin sâlihleriyle bir araya geleceğini, tövbe etmediği takdirde ise fâsık ve şeytanlar gibi Allah’ın düşmanlarıyla iletişim içinde olacağını anmasıdır. Ayrıca tövbenin bütün şartlarını yerine getirmesi gerekir. Sadece birçok insanın yaptığı gibi dil ile istiğfar etmek yetmez. En önemli şartlarından

20 biri günahıktan ötürü pişman olmak, yani günah olması açısından pişman olmasıdır. Yani söz gelimi bedenine zarar verdiği için içki içmesinden dolayı pişman olursa, bu tövbe değildir. Bazıları pişmanlığı, üzülme, yapılardan rahatsız olma ve yapmamış olmayı temenni etmek olarak târif etmişlerdir.

25 Kemâl, *Hâşiye alâ Şerhi Cem’i’l-Cevâmi*’de şöyle demiştir: “Bize göre pişmanlığın her zaman devam etmesi vâcip değildir. Aksine bunu ortadan kaldıran bir şeyin sâdır olmaması şeklinde hükmen pişmanlığın benimsenmesi yeterlidir. Zira Şâri‘, imanda olduğu gibi, sabit olan durumu, fiilen hâsıl olan şeyin makamına geçirmiştir. Kuşkusuz tövbe eden ittifakla mümindir. Aynı şekilde dinde menfî olan zorluk nedeniyle, tüm zamanlarda pişmanlığın hatırdan tutulması ile yükümlü olmak da çok az mümkündür.” Cumhur şöyle demiştir:

المبحث السادس والخمسون

في بيان وجوب التوبة على كل عاص وبيان أنها تصح ولو بعد
نقضها وأنها تصح من ذنب دون ذنب

أي تصح من ذنب ولو كان صغيراً مع الإصرار على ذنب آخر ولو كان كبيراً
كما قاله الجلال المحلي قال: وإذا تاب ثم عاود الذنب لم تبطل توبته السابقة
بل ذلك يوجب توبة أخرى. هذا ما عليه جمهور العلماء ونقل عن القاضي أبي
بكر الباقلاني أنها لا تصح بعد نقضها، وهو عوده إلى المتوب منه، وقيل: إنها لا
تصح عن ذنب صغير لتكفيره باجتنب الكبير. وقيل: لا تصح مع الإصرار على
ذنب كبير. قالوا: ومن المساعد للعبد على حصول التوبة أن يستحضر ما فيها من
المحاسن والوصلة بأهل الله تعالى من الأنبياء والأولياء وصالحى المؤمنين، وأنه
إذا لم يتب اتصل بأعداء الله تعالى من الفسقة والشرطين ثم من الواجب الإتيان
بشرائط التوبة كلها ولا يكفي الاستغفار باللسان فقط، كما هو شأن أكثر الناس
ومعظم شروطها الندم على المعصية أي من حيث أنها معصية ليخرج ما لو ندم
على شربه الخمر مثلاً من حيث إضراره بالبدن، فإن ذلك ليس بتوبة. وعرف
بعضهم الندم بأنه تحزن وتوجع لما فعل وتمن لكونه لم يفعل.

قال الكمال في حاشيته على شرح جمع الجوامع: ولا يجب عندنا
استدامة الندم في جميع الأزمنة بل يكفي استصحاب الندم حكماً بأن لا
يصدر منه ما ينافيه. لأن الشارع أقام الأمر الثابت حكماً مقام ما هو حاصل
بالفعل كما في الإيمان. فإن التائب مؤمن بالإتفاق وأيضاً قلما في التكليف
بتذكر الندم في جميع الأزمنة من الحرج المنفي في الدين. قال الجمهور:

“Tövbe günahı terk etmek, bir daha dönmemeye azmetmek, makzûfu (iftiraya uğrayan) razı etmek sûretiyle hadd-i kazfte (namuslu bir mümine iftira atma cezası) ya da hakları verilmek sûretiyle vârislerini razı etmek gibi hukuken mâsiyetten meydana gelen sonuçları telafi etmek veya bun-
 5 dan aklanmakla gerçekleşir. Şayet hak sahibinin mevcut olmaması gibi bir durumdan dolayı hak iade edilmezse, bu şart düşer, kul hakkına neden olmayan bir mâsiyet için kulun tövbesinde bu şart nasıl düşüyorsa öylece geçersiz olur. Ulemâ şöyle demiştir: “Aynı şekilde içki içmede olduğu gibi, [bu mâsiyetin] bırakılmasından sonra kulun bir günah için yaptığı tövbede
 10 terk etme şartı düşer.” Celâleddin el-Mahallî şöyle demiştir: “Bu durumlarda tövbenin gerçekleşmiş olmasıyla kastedilen, o tövbe o şartla meydana geliyorsa o şartı aşmamasıdır yoksa her tövbe ettiğinde o şartın bulunması değildir.”

Kemâl *Hâşiye*'sinde “Hakkın mümkün olduğunca iade edilmesi şek-
 15 linde devam eden kelâmdan kastettikleri ise ki bu kelâm ashabımızca meşhurdur, Âmidî ve *el-Mevâkıf* ve *el-Makâsıd* sahibi de aynı görüştedir, hakkın iade edilmesinin bizzat vâcip oluşudur. Öldüren, zulmeden veya döven kimsenin iki şeyi yerine getirmesi gerekir. [Bunlar] tövbe ve zulümden çıkmaktır ki bu kendisine kısas yapılabilmesi için teslim olmak
 20 [demektir]. Bu iki vâcibin birini yerine getiren kimse diğer vâcibi yerine getirmediğiçe yaptığı sahih olmaz.” demiştir. *el-Makâsıd*'da şöyle demiştir: “Bu tahkiktir ancak gasp edilenin hakkı ödenmediğiçe pişmanlık sahih olmaz.” İbnü's-Sübkî ve diğerleri şöyle dediler: “İnsan istiğfarında sadık olmadığını hissettiği zaman, başka bir istiğfara ihtiyaç duymakla be-
 25 raber yine de istiğfar eder. Zira dil zikre alıştığında kalp de ona bu hususta muvâfakat etmeye başlar.” İmâm Sühreverdî şöyle derdi: “Günahının bağışlanmayacağından korksan da tövbe et.” Ulemâ, şayet emredilen şeyleri yapmaya ve yasaklanan şeyleri de terk etmeye götürmüyorsa her mümine kötülüğü emreden nefsiyle mücâhede etmesinin vâcip olduğu-
 30 nu söylemiştir. Şöyle demişlerdir: “Senin için nefisle mücâhede etmek görünen düşmanla savaşmaktan daha çok gereklidir. Zira nefis, seni bir gınahtan başka birine yaklaştırmak sûretiyle, ebedî helâkini ister.” Hadiste, günahların küfrün habercisi olduğu kaydedilmektedir. Yani, günahlar küfrün öncülleridir. Şayet kötülüğü emreden nefsin (nefs-i emmâre),
 35 kötü bir fiili işlemen noktasında, sana galebe çalarsa derhal tövbe etmen vâciptir. Böylece tövbe ile söz konusu fiilin etkisi inşallah kalkmış olur.

وتتحقق التوبة بالإقلاع عن المعصية وعزم أن لا يعود إليها وتدارك ممكن التدارك من الحقوق الناشئة عنها كحد القذف مثلاً فيتدارك بتمكين مستحقه من المقذوف أو وارثه يستوفيه أو يبيري منه. فإن لم يكن تدارك الحق كأن لم يكن مستحقه موجوداً سقط هذا الشرط كما يسقط أيضاً في توبة العبد عن معصية لا ينشأ عنها حق لآدمي. قال العلماء: وكذلك يسقط شرط الإقلاع في توبة العبد عن معصية بعد الفراغ منها ٥ كسرب الخمر مثلاً. قال الجلال المحلي: فالمراد بتحقيق التوبة بهذه الأمور أنها لا تخرج عما يتحقق به عنها لا أنه لا بد منها في كل توبة، انتهى.

قال الكمال في حاشيته وقولهم وتدارك ممكن التدارك إلى آخره هو المشهور عند أصحابنا والذي جرى عليه الأمدي وصاحب المواقف والمقاصد أن التدارك واجب برأسه. فمن قتل وظلم أو ضرب فعليه أمران التوبة والخروج من المظلمة وهو تسليم نفسه مع الإمكان ليقصص منه. ومن أتى بأحد الواجبين لم تكن صحة ما أتى به متوقفة على الإتيان بالواجب الآخر. وقال في المقاصد: إنه التحقيق إلا أنه قد لا يصح الندم بدونه كرد المغصوب، انتهى. قال ابن السبكي وغيره: وإذا أحس الإنسان من نفسه عدم الصدق في الاستغفار أتى به وإن احتاج إلى استغفار آخر. لأن اللسان إذا ألف ذكرًا يوشك أن يألفه القلب فيوافقه فيه. وكان الإمام السهروردي يقول: اعمل وإن خفت العجب مستغفراً. قال العلماء ويجب على كل مؤمن مجاهدة نفسه الأمانة بالسوء إذا لم تطاوعه على فعل المأمورات واجتناب المنهيات. قالوا: وهي أوجب عليك من مجاهدة عدوك الظاهر لأن النفس تريد هلاكك الأبدي باستدراجك من معصية إلى معصية أخرى. وفي الحديث «المعاصي بريد الكفر» أي مقدمته. فإن غلبتك نفسك الأمانة بالسوء على فعل مذموم فتب وجوباً على الفور ليرتفع عنك أثر فعله بالتوبة إن شاء الله تعالى، ١٥ ٢٠

Şayet nefsin, kötü olan fiili bırakmana engel olan bir tembellik yahut ondan alınan lezzet nedeniyle bu fiili terk etmekten vazgeçmezse lezzetleri gideren ölümü ve ansızın gelişini hatırla. Pek çok insanda görüldüğü gibi, belki seni de tövbesiz olarak alır ve kaybedenlerle beraber zarara uğrarsın. Şayet bunu
 5 terk etmemenin sebebi, işlediğin günahın şiddeti veya kendisine karşı günah işlediğin kimsenin büyüklüğünü düşünmenden dolayı, Allah Teâlâ'nın seni affetmesinden ve rahmetinden ümit kesmen ise Rabb'inin buna karşılık olan cezasını hafiflet (gözünde büyütme). Zira sadece hüsrana uğrayanlar Allah'ın rahmetinden ümit keserler. Ümitsizliğini bırakman için, kendisinden başka
 10 hiç kimsenin kuşatamayacağı genişlikteki Allah Teâlâ'nın rahmetine sığın. Zira O'nun muvahhid olan âsilere yönelik merhamet tarafı, onları cezalandırmaya yönelik tarafından daha tercihe şayandır.” Bunlar, İbnü's-Sübki'nin (rh.a) “Tövbe Mebhası”ndeki son sözleridir.

Kardeşim bil ki tövbe etmek, Allah Teâlâ'nın kullarına ihsan ettiği en
 15 büyük şeylerdendir. Şayet tövbe etmezsek tövbeyi terk etmekten dolayı tövbe etmemiz vâciptir. Şayet tövbeyi terk etmekten dolayı ettiğimiz tövbe sahih olmazsa tövbeyi terk etmekten dolayı ısrarla tövbe etmemiz vâciptir. Bu, yaşadığımız müddetçe sonsuza kadar devam eder. Bu durumda bizim ilacı olmayan bir derdimiz yoktur. Şayet bunların tamamından hiçbirisi sahih ol-
 20 mazsa Allah'ın İslâm üzere ölen, ısrarla günah işleyenlere bağışladığı özel bir rahmeti vardır. Şunu bil ki tövbenin hakikati, kulun henüz yaratılmadan önce Allah Teâlâ'nın bu günahı kendisi için takdir ettiğini müşâhede etmesidir. “Kul günah işleyip, kendisini affeden bir Rabb'inin bulunduğunu bilir ve buna sığınırsa Yüce Allah, ikinci veya üçüncüde ‘Dilediğini yap, seni bağışladım.’ der.” hadisinin anlamı, “Dilediğin günahı işle, pişman ol ve istiğfar et
 25 ki ben de seni bağışlayayım.” şeklindedir. Kişiye, pişmanlık olmadan sadece günahı bağışlayan bir Rabb'in olduğunu bilmesi kâfi gelmez; anla!

Şeyh Muhyiddin *el-Fütûhât*'ın 74. bâbında, tövbenin hemen yapılmasının vâcip olduğunun en büyük delillerinden birinin de “Ey Mü-
 30 minler! Hepiniz Allah'a tövbe edin, umulur ki kurtuluşa erersiniz!”²⁹⁰ âyeti olduğunu söylemiştir. “Yüce Allah, kullarına tövbe etmeyi emretmiş sonra da muhalefet ettikleri takdirde onlara ‘Sonra onların tövbesini kabul etti.’²⁹¹ âyetinin içeriğini bildirerek, delili telkin etmiştir.

290 Nûr, 24/31.

291 Tevbe, 9/118.

فإن لم تقنع نفسك عن فعل ذلك المذموم لكسل يعوقك عن الخروج منه أو لاستلذاذ به فتذكر هاذم اللذات وهو الموت وفجأته. فربما أخذك على غير توبة كما هو مشاهد في كثير من الناس، فتخسر مع الخاسرين. وإن كان عدم إقلاعك لقنوط من رحمة الله تعالى وعفوه عنك لشدة الذنب الذي سبق منك أو لاستحضار عظمة من عصيت فخفف عقاب ربك على هذا. فإنه لا يقنط من رحمة الله إلا ٥ القوم الخاسرون. واستحضر سعة رحمة الله تعالى التي لا يحيط بها إلا هو لترجع عن قنوطك. فإن جانب رحمته تعالى لعصاة الموحدين أرجح من جانب عقوبته لهم. هذا آخر كلام ابن السبكي رحمه الله في مبحث التوبة.

واعلم يا أخي أن التوبة من أعظم ما من الله تعالى به على عباده. فإن لم يقع لنا توبة فالواجب علينا التوبة من ترك التوبة. فإن لم يصح لنا التوبة من ترك التوبة ١٠ وجب علينا التوبة من الإصرار على ترك التوبة. وهكذا أبداً ما عشنا وما ثم لنا داء بلا دواء أبداً. فإن لم يصح لنا سييء من ذلك كله فلله رحمة خاصة بمن بها على من مات مصرّاً من أهل الإسلام. واعلم أن حقيقة التوبة هي الرجوع إلى شهود أن الله تعالى هو المقدر على العبد ذلك الذنب قبل أن يخلق ومعنى حديث «إذا أذنب العبد فعلم أن له رباً يفرغ الذنب ويأخذ به يقول الله عز وجل له في الثانية أو الثالثة ١٥ افعل ما شئت فقد غفرت لك» أي افعل ما شئت من المعاصي واندم واستغفرتني، أغفر لك فلا يكفيه العلم بأن له رباً يفرغ الذنب من غير ندم، فافهم.

قال الشيخ محيي الدين في الباب الرابع والسبعين من الفتوحات ومن أعظم دليل على وجوب التوبة فوراً قوله تعالى: ﴿وَتُوبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعًا أَيُّهُ الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾ [النور: ٣١] فأمر الله تعالى عباده بالتوبة ثم لقنهم الحجة ٢٠ إذا خالفوا بإعلامهم بمضمون قوله تعالى: ﴿ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ﴾ [التوبة: ١١٨].

Böylece tövbe etmeleri ve kıyamet günü bundan sorguya çekildiklerinde ‘Rabb’imiz, şayet tövbemizi kabul etseydin, tövbe ederdik.’ demeleri içindir. Bu ‘Ey İnsan! Yüce Rabb’in hakkında seni yanıltıp aldatan ne oldu?’²⁹² âyetinde olduğu gibidir. Bu da ‘Rabb’im, keremin beni aldattı.’ demesi içindir. Bu, kerem sahibinin sevilen hasma, getirmesi için delili öğretmesi kabilindendir. Bu talim, sadece saâdler için söz konusudur. Anla!” Şöyle demiştir: “Allah’ın kulun tövbesini kabul etmesinin kesin olduğunu bil. Kulun tövbesi ise illetler ve bu illetlerin sınır ve şartlarını yerine getirme bilgisinin olmaması ve Allah Teâlâ’nın bu konudaki ilmini bilmeme gibi durumlardan dolayı imkân dâhilindedir. Her ârif, Rabb’inden tövbesini kabul etmesini ister. Onun tövbedeki payı sadece istek ve itirafıdır. Allah’ın ‘Ey Müminler! Hepiniz Allah’a tövbe edin!’²⁹³ âyetinin anlamı, ‘Babanız Âdem’in (as) size öğretmek için mâna ile değil de fiil ve sûret ile yaptığı gibi, itiraf ve duaya dönün.’ şeklindedir. Kuşkusuz onun ağaca yaklaşması, bir meyil veya bir haramı çiğnemek için değil, sadece kaderin gerçekleşmesi içindi.” Muahede yöntemiyle (söz vererek) Allah’a dönmekte ise Allah Teâlâ’nın ilminde bulunanı bilmediği için, büyük bir tehlike olduğunu söylemiştir. “Şayet üzerinde itaatsizlikten bir şey kalırsa bu ahdi bozmuş olur ve Allah’ın haklarında ‘Onlar ki iyice pekiştirdikten sonra da Allah’a verdikleri sözden dönerler.’²⁹⁴ buyurduğu kimselerin yoluna girer. Hiç kimse tövbe makamını Âdem’den (as) daha iyi bilmez. O, günahını itiraf ederek Rabb’ine dua etmiştir. Bazılarının tövbenin sahih olması için şart koştuğu gibi, bir daha dönmek üzere Allah Teâlâ’ya söz verdiği nakledilmemiştir. Nefsine gerçekten nasihat eden kimse, babası Âdem’in (as) yoluna giren kimsedir. Ehl-i keşfe göre samimi azimde, kuvvet iddiası ve ilâhî kadere mukavemet etmenin söz konusu olduğu açıktır. Ancak bununla bir daha dönmemeyi kastetmesi, şayet durumu bağımsız olarak O’na havale etmişse müstesnâdır. Bu da imkânsızdır. Değerlendir ve araştır!”

İsrâîloğullarının önde gelen kullarından bazıları “Rabb’im, şayet beni ibadetinle baş başa bırakır, beni nefsimi havale edersen, hiçbir kulun yapmadığı ibadeti yaptığımı görürsün.” demiştir. O gün Tevrat’ı açmış ve kendisini Rabb’inden alıkoymaması için hiç kimsenin yanına girmemesini emretmiştir. İkinci vakti gelmeden hataya düşmüştür.

292 İnfitâr, 82/6.

293 Nûr, 24/31.

294 Bakara, 2/27.

ليتوبوا ليقولوا إذا سئلوا عن ذلك يوم القيامة لو تبت علينا يا ربنا لتبنا مثل قوله تعالى: ﴿يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ﴾ [الانفطار: ٦] ليقول غرني كرمك يا رب. فهذا من باب تعليم الكريم الخصم الحجة ليحاجه بها إذا كان محبوبًا. وليس هذا التعليم إلا للسعداء خاصة، فافهم. قال: واعلم أن توبة الله على العبد مقطوع بها وتوبة العبد في محل الإمكان لما فيها من العلل وعدم العلم باستيفاء حدودها ٥ وشروطها والجهل بعلم الله تعالى فيها. فكل عارف يسأل ربه أن يتوب عليه وحظه هو من التوبة الاعتراف والسؤال لا غير فمعنى قوله: ﴿وَتُوبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعًا أَيُّهَ الْمُؤْمِنُونَ﴾ [النور: ٣١] أي ارجعوا إلى الاعتراف والدعاء كما فعل أبوكم آدم عليه السلام تعليمًا لكم بالفعل والصورة لا بالمعنى لأنه لم يكن قربه من الشجرة عن ميل ولا انتهاك حرمة، وإنما كان محض نفوذ أقدار لا غير. قال وأما الرجوع إلى الله تعالى بطريق المعاهدة وهو لا يعلم ما في علم الله تعالى ففيه خطر عظيم. فإنه إن كان بقي عليه شيء من المخالفات فلا بد من نقضه ذلك العهد، فينتظم في سلك من قال الله تعالى فيهم: ﴿الَّذِينَ يَتَّقُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ﴾ [البقرة: ٢٧] ولم يكن أحد أكمل معرفة بمقام التوبة من آدم عليه السلام حتى اعترف بذنبه ودعا ربه، وما نقل أنه عاهد الله تعالى على أنه لا يعود كما اشترطه بعضهم في صحة التوبة. فالناصح ١٥ لنفسه من سلك طريق أبيه آدم عليه السلام. فإن في العزم المصمم عند أهل الكشف ما لا يخفى من ادعاء القوة ومقاومة الأقدار الإلهية إلا أن يقصد بذلك أنه لا يعود إن وكل الأمر إليه استقلالًا وذلك محال، انتهى. فليتأمل، ويحرر.

وقد وقع لبعض الأكابر من عباد بني إسرائيل أنه قال: رب لو فرغتني لعبادتك ووكلتني إلى نفسي أريتك من العبادة ما لم يفعله أحد من العبيد، ففتح التوراة ذلك اليوم ٢٠ وأمر أن لا يدخل عليه أحد يشغله عن ربه. فما جاء نصف العصر حتى وقع في الخطيئة.

Yüce Allah'ın, bizlere büyüklerin hikâyelerini anlatması, Allah'ın onları edeplendirdiği şeyle edeplenmemiz içindir. Dolayısıyla kulun sadece elindeki Kitap ve Sünnet'e uygun bariz amellerinin ağırlığıyla sorumlu tutulacağı anlaşılmaktadır. Her fiile kendi payını verir. Şayet bir ibadet ise Allah'a şükretsin, günah ise Allah'tan bağışlanma dilesin, mubah ise o da oradaki makamına göredir. Şayet ârif ise mubahı niyetle övgüye değer bir hâle getirir. Bazı Rabbânî fısıldamalarda (hatif), kulun iradesiyle gelecekte bir şeyi yapma ya da terk etmeyle (kalbinin) meşgul olmasına gerek olmadığı kaydedilmiştir. Ona düşen elinde açıkça gerçekleştirdiğimiz şeylerin hakkını vermekle meşgul olmaktır. Şayet taat ise bunu ona nasip ettiğimiz için bize hamdeder ve kusurundan dolayı bize istiğfar eder. Mâsiyet ise bunu takdir ettiğimiz için bize hamdeder, emrimize muhalif olarak bunu yaptığı için de bize istiğfar eder. Gaflet ve yanılma ise makamına layık olanı yapar. “Kulun iradesiyle gelecekte bir şeyi yapma ya da terk etmeyle kalbinin meşgul olmasına gerek olmadığı” şeklindeki ifade, nefisle mücadele ve onun akla getirdiklerini reddetmeyle çelişmez. Zira bu, gelecekle değil şu andaki hâlle ilgilidir ve şu anda meydana gelmiştir. Aynı şekilde gelecekte bir fiili yapmayla ilgili istihâreyle de çelişmez. Zira istihâre emredilmiştir. Emredilen bütün şeyleri buna kıyas et. **En doğrusunu Allah bilir.**

Şeyh Muhyiddin *el-Fütûhât*'ta uzun değerlendirmelerden sonra şöyle demiştir: “Özet olarak Rabb'yle gelecekte bir fiili terk etmek ve işlemek hususunda sözleşen kimse ya Allah Teâlâ'nın kendisinden bir zellenin sâdır olmayacağını bildirdiği ya da bildirmediği kimselerdendir. Şayet Allah Teâlâ'nın sahih ilham meleğinin diliyle bunu kendisine bildirdiği kulların arasındaysa [mâsiyete] dönmeyeceğini bildikten sonra dönmek için azmetmeye dair muahedesinin (sözleşmesinin) hiçbir anlamı yoktur. Şayet Allah Teâlâ bunu kendisine bildirmemiş ve o da [mâsiyete] dönmek üzere Allah'a ahid vermişse Allah'ın dönmesini takdir ettiği kimselerden ise Allah'a verdiği ahdi ve mîsâkı bozanlardan olur. Allah'ın mâsiyete döneceğini kendisine bildirdiği hâlde, [dönmemeye azmedenlerden ise] dönmemeye dair bu azmi, yüklenme ve kadere karşı gelme olur. Dolayısıyla her hâlükârda, gelecekte bir şeyi terk etmeye dair yapılan ahdin, ne bilen için ne de bilmeyen için herhangi bir anlamı yoktur. Hak Teâlâ'nın kullarından istediği tövbe ise sadece babaları Âdem'in (as) yaptığını yapmaktır. Âsi bunu yaptıktan sonra geriye, Allah'ın emirlerini hafif gördüğünü hissetmesi sebebiyle günahlarına ısrar etmemek ve tövbe etmekten başka yapacak bir şey kalmamaktadır.

وما قص الله تعالى علينا وقائع الأكابر إلا لتأدب بما أدبهم الله به. فعلم أن العبد لم يكلف إلا بوزن أعماله البارزة على يديه على وفق الكتاب والسنة ويعطي كل فعل حظه. فما كان من طاعة فليشكر الله وما كان من معصية فليستغفر الله وما كان من مباح فهو فيه بحسب مقامه. فإن كان عارفاً قلب المباح بالنية إلى شيء محمود. وفي بعض الهوائف الربانية ليس للعبد أن يشغل عليه بالاختيار لفعل شيء أو تركه في المستقبل. وإنما عليه أن يعطي ما أبرزناه على يديه حقه. فإن كان طاعة حمدنا على قسمتها له واستغفرنا من تقصيره فيها وإن كان معصية حمدنا على تقديرنا عليه واستغفرنا من ارتكابه مخالفة أمرنا وإن كان غفلة وسهواً فعل ما هو اللائق بمقامه، انتهى. وقوله ليس للعبد أن يشغل قلبه بالاختيار لفعل شيء أو تركه في المستقبل لا ينافي مجاهدة النفس ورد خواطرها لأن ذلك في الحالة الراهنة لا في مستقبل الزمان لأنها وجدت وكذلك لا ينافي الاستخارة لفعل شيء في المستقبل لأن الاستخارة مأمور بها. وقس على ذلك كل مأمور، والله أعلم.

وقال الشيخ محيي الدين في الفتوحات بعد كلام طويل: وبالجملة فلا يخلو العبد الذي يعاهد ربه على ترك شيء أو فعله في المستقبل، إما أن يكون ممن أطلعه الله تعالى على أنه لا يقع منه زلة في المستقبل أم لا. فإن كان ممن أعلمه الحق تعالى بذلك على لسان ملك الإلهام الصحيح فلا فائدة للمعاهدة على عزم أن لا يعود بعد علمه أنه لا يعود. وإن كان لم يطلعه الله تعالى على ذلك وعاهد الله على أنه لا يعود فقد يكون ممن قضى الله تعالى عليه أن يعود فيصير ناقضاً عهد الله وميثاقه وإن كان أطلعه الله على أنه يعود فعزمه على أن لا يعود مكابرة ومعارضة للأقدار. فعلى كل حال لا فائدة للمعاهدة على ترك الفعل في المستقبل لا الذي علم ولا الذي جهل. وليست التوبة التي طلبها الحق تعالى من عباده إلا أن يفعلوا ما فعل أبوه آدم عليه السلام. وما بقي على العصي أمر بعد الوقوع يكلف به إلا عدم الإصرار على الذنب والتوبة منه لإشعاره بالتهاون بأوامر الله عز وجل.

Bazıları günahlarda ısrar etmeyi, diğer namazın vakti girdiği hâlde henüz tövbe etmeme şeklinde tarif etmişlerdir. Bazıları ise “Günahın hemen peşinden, Kirâmen Kâtibîn meleklerinin bekleme süresinden daha kısa bir zamanda, tövbe etmeyen musirrdir (ısrarcıdır).” demişlerdir. Onların [günahtan sonra] âsiyi bir saat bekledikleri nakledilmiştir. Ancak bu saatin süresinin, felekî mi ya da başka bir saat mi olduğunu bilmiyoruz. Dönmemeye azmetmeye dair ahdin vâcip olmadığını teyit eden hususlardan biri de “Kul günah işlediğinde, günahları bağışlayan bir Rabb’inin olduğunu bilirse ve bunu alırsa...” hadisidir. Burada bir daha dönmemeye azmetmesi zikredilmemiştir. [Mâsiyete dönmemeye azmetmeyi] şart koşan kimse bunu meşrû kılınan tövbenin sıhhatinin lâzımı olarak görmüş olabilir böylece onu, günahı bırakma nasıl şartla tahsis edildiyse şartla tahsis eder. Ki günahı bırakma pişmanlığın gerçekleşmesinin lâzımıdır. Haksızlıkları ehline iade etmeyi tahsis etmeleri de aynı şekildedir.

En doğrusunu Allah bilir.

Soru: Tövbe ölünceye dek kula eşlik eden makamlardan mıdır?

Cevap: Evet, kul buna muhatap kılındığı müddetçe güneş batıdan doğana dek vardır. O gün tövbe kapısı kilitlenip kapanacak ve hiç kimseye imanı ve bu imanla elde ettiği hiçbir hayır, fayda vermeyecektir. Şeyh Muhyiddin şöyle demiştir: “Mümini tövbeden alıkoyan hiçbir kapının ona kapanmayacağı açıktır. Doğrusu bu kapı kendisine imanının kalbinden çıkmaması için kapanır. Hâl böyleyken bunun dışındakiler nasıl kapansın? Kalbindeki iman istikrarıyla bu kapıdan geçmiş ve ardında bırakmıştır. Dolayısıyla oraya girdikten sonra bir daha çıkmaması için bu kapının imanı üzere kapanması, onun saadeti kapsamındadır. Bundan sonra hiçbir mümin asla irtidat etmez. Zira imanın çıkacağı açık bir kapı bulunmamaktadır. Dolayısıyla tövbe kapısının kapanmasının mümin için rahmet, kâfir içinse ceza (nikmet) olduğu anlaşılmaktadır.” Şeyh, bunu *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*’nin 73. bâbının 136. cevabında zikretmiştir. 70. bâbda ise Müslim’in zekâtla ilgili olarak naklettiği “Sadaka veriniz! İnsan sadakasıyla yürümek üzeredir ki onu verecek kimse bulamaz.” hadisi bağlamında şöyle demiştir: Burada tövbeye koşmak sûretiyle sadakada seri davranmaya dair emir söz konusudur. Zira tövbe, teklif hâlinde (akıl baştayken) vâcip olan farzlardandır. Şayet ölümden önceki son ana kadar ertelenirse kabul edilmez. İşte bu nedenle Firavun’un imanı kabul edilmemiştir.”

وحد بعضهم الإصرار على الذنب بأن يدخل عليه وقت صلاة أخرى وهو لم يتب. وقال بعضهم: من لم يتب عقب الذنب فوراً فهو مصر ما عدا ما هو أقل من مدة انتظار الملائكة الكرام الكاتبين. فإنه ورد أنهم ينتظرون العصي ساعة وما عرفنا مقدار هذه الساعة، هل هي الفلكية أو غيرها ومما يؤيد عدم وجوب المعاهدة على العزم أن لا يعود ما ورد في حديث: «إذا أذنب العبد فعلم أن له رباً يغفر الذنب ويأخذ به...»،^٥ إلى آخره. فإنه لم يذكر فيه العزم على أن لا يعود ولعل من شرطه رأى أنه من لازم صحة التوبة المشروعة. فأفرده بالشرطية كما أفرد الإقلاع عن الذنب بالشرطية مع أنه من لازم وقوع الندم، وكذلك أفرادهم رد المظالم إلى أهلها والله أعلم.

فإن قلت: فهل التوبة من المقامات المستصحبة إلى الموت؟

١٠ فالجواب: نعم، هي باقية ما دام العبد مخاطباً بها حتى تطلع الشمس من مغربها فحينئذ يسد باب التوبة ويغلق. فلا ينفع نفساً إيمانها ولا ما تكتسبه من خير بذلك الإيمان. قال الشيخ محيي الدين: ولا يخفى أن المؤمن لا يغلق له باب يمنعه من التوبة وإنما يغلق عليه الباب حتى لا يخرج إيمانه من قلبه، وكيف يغلق دونه وقد جاوزه وتركه وراء ظهره باستقرار الإيمان في قلبه. فكان من سعادته غلق هذا الباب على إيمانه حتى لا يخرج منه بعده ما دخل فلا يرتد بعد ذلك مؤمناً أبداً إذ ليس هناك للإيمان باب يخرج منه. فعلم أن غلق باب التوبة رحمة بالمؤمن ونقمة بالكافر. ذكره الشيخ في الجواب السادس والثلاثين ومائة من الباب الثاني والسبعين من الفتوحات المكية، وقال في الباب السبعين في الزكاة في حديث مسلم «تصدقوا فيوشك الرجل يمشى بصدقته فلا يجد من يقبلها» الحديث. فيه الأمر بالمسارعة بالصدقة مبادرة للتوبة. فإن التوبة من الفرائض الواجبة حال التكليف. فإن أخرها إلى الاحتضار لم تقبل ولهذا لم يقبل إيمان فرعون، انتهى.

Şöyle derim: Allah'a yemin olsun ki Şeyh Muhyiddin'in Firavun'un imanın kabul ettiğini söylediğini söyleyen kimse yalan ve iftira etmektedir. İşte bu, bu sözü nakledeni yalanlayan ibaresidir. **En doğrusunu Allah bilir.**

Soru: Kul için daha sonra hiçbir günahın olmadığı nasuh tövbe, ne zaman sahih olur?

Cevap: Allah'ın kendisi için takdir ettiği bütün günahları işledikten sonra, kulun ettiği tövbenin nasuh tövbesi olmasında şüphe yoktur. Öyle ki Rabb'ine isyan etmek istese bile ona isyan edecek bir şey bulamaz. Hak Teâlâ kul için mâsiyeti yarattığı müddetçe kulun onu işleyeceğinden şüphe yoktur. Allah onu kendi hâline bırakmamış, aksine tövbe etmesini emretmiştir. Şeyh 355. bâbda şöyle demiştir: “Kulun ilâhî iradeye isyan etmesi asla doğru değildir. Ancak iradenin otoritesinin kulun üzerindeki gücü nedeniyle emre isyan etmesi sahih olur. Emre itaat eden, iradeye itaat etmiş olur ancak iradeye taat, emre taati gerektirmez. Saadet de iradeye muvâfakat etmeye değil, emirleri yerine getirmeye bağlıdır. ‘Bu benim kaderimdir ve bunu geri çevirmem.’ diyerek, tövbeyi terk etmekten (tefrît) sakın!” Şeyh, bu konuda 369. bâbda geniş açıklamalarda bulunmuştur, oraya bak! Şeyh Muhyiddin (ra), Allah'ın “Allah, onların kötü hâllerini iyiyeye çevirecektir.”²⁹⁵ âyeti bağlamında şöyle derdi: “Bil ki Allah'ın, tövbesini kabul ettiği ve kötülüklerini iyiliğe çevirdiği kimsenin alâmetlerinden biri de silinmesi sebebiyle kişinin günahlarını hatırlayamamasıdır. Kulun hatırladığı her günahın, [iyiliğe] çevrilmediğini bilesin.” Taberânî'nin naklettiği “Allah bir kulun tövbesini kabul ettiğinde hafızasına günahını unutturur ve hem âzalarına hem de yeryüzündeki işaretlere unutturarak, şahitlik etmemelerini sağlar.” şeklindeki hadis de bunu desteklemektedir. O, artık bir musibettir. Araştır ve değerlendir! **En doğrusunu Allah bilir.**

Soru: Meczuplar ve hâl erbabı kimseler gibi ehlullahtan itaatsizliklere düşenler ve mâsiyet olması itibarıyla doğru yolu bulamayanların tövbe konusundaki hükmü nedir?

Cevap: Bunların hükmü, teklifin zevâline dolayısıyla, bir mubahata tasarrufta bulunan kimsenin hükmüdür. Şeyh bu konuda 220. bâbda uzun açıklamalarda bulunmuş, sonra şöyle demiştir: “Sözün özü, eh-lullah, itaatsizlikleri işleme konusunda iki kısımdır. Bir kısmı kendileri için takdir edilmediğinden, günahın aklına asla gelmediği kimselerdir.

قلت: فكذب والله وافترى من قال إن الشيخ محيي الدين يقول بقبول إيمان فرعون. وهذا نصه يكذب الناقل، والله أعلم.

فإن قلت: فمتى يصح من العبد التوبة النصوح التي ما بعدها ذنب؟

فالجواب: إذا استوفى جميع ما قدره الله تعالى عليه من المعاصي، فهناك يتوب العبد لا محالة توبة نصوحاً حتى لو أراد أن يعصي ربه لم يجد ما به يعصي. وما دام الحق تعالى يخلق المعصية للعبد، فهو واقع لا محالة. ولكن ما تركه الحق تعالى سدى بل أمره بالتوبة. وقد قال الشيخ في الباب الخامس والخمسين وثلاثمائة: لا يصح لعبد قط عصيان الإرادة الإلهية. وإنما يصح له عصيان الأمر لقوة سلطان الإرادة عليه. فمن أطاع الأمر أطاع الإرادة ولا يلزم من طاعة الإرادة طاعة الأمر والسعادة منوطة بفعل الأوامر لا بمرافقة الإرادة. وإياك والتفريط في التوبة وتقول هذا مقدر علي لا أستطيع رده. وقد بسط الشيخ الكلام على ذلك في الباب التاسع والستين وثلاثمائة فراجعه. وكان الشيخ محيي الدين يقول: في قوله تعالى: ﴿فَأُولَئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ﴾ [الفرقان: ٧٠] اعلم أن من علامة من قبل الله توبته وبدل الله سيئاته حسنات أن لا يصير يتذكر شيئاً من ذنوبه لكونها محيت. وكل ذنب تذكره العبد فليعلم أنه لم يبدل، انتهى. ويؤيده حديث الطبراني: إذا تاب الله على عبد أنسى حفظته ذنبه وأنسى جوارحه ومعامله من الأرض أن تشهد عليه. وهي قاصمة للظهر. فليتأمل ويحرر، والله أعلم.

فإن قلت: إن من رجال الله من يقع في المعاصي ولا يهتدي لكونها معصية كالمجاذيب وأرباب الأحوال فما حكم هؤلاء في التوبة؟

فالجواب: حكمهم حكم من تصرف في مباح لزوال التكليف. وقد أطل الشيخ الكلام على ذلك في الباب العشرين ومائتين. ثم قال: وحاصل الأمر أن أهل الله عز وجل في وقوعهم في المعاصي على قسمين رجال لا تخطر المعاصي لهم ببال لعدم تقديرها عليهم.

Bunlar mâsum ya da mahfûzdurlar. Bir kısmı da Allah Teâlâ'nın kendileri hakkında takdir ettiği itaatsizliklere, mâsiyet olmaları açısından değil de fiil olmaları açısından muttali kıldığı kimselerdir. Bunlar Allah Teâlâ'dan uzaklaştıran ve O'na yaklaştıran taat ve mâsiyetleri müşâhede etmeden, hemen kendileri için mukadder olan filleri yaparlar. Şeriat-ı mutahharanın dili onlar hakkında isyan ettikleri ve üzerlerine tövbenin vâcip olduğu hükmünü verir. Belki de âhirette bunların Allah katındaki hükmü, bir fiilin taat ya da mâsiyet olduğunu bilmeden yapanların hükmü gibi olur.” Şeyh şöyle demiştir: “Bu, Allah Teâlâ'nın Fas şehrinde beni muttali kıldığı garib bir fenâdır. Ricâlullahtan bunu tadanların olduğunu bildiğim hâlde, hiç kimseye bunu aktarmadım.”

Soru: Allah'ın Levh-i mahfûzda kendisi için takdir ettiğine ve bunların değişmeyeceğine muttali olduğu zaman, kul ile Rabb'i arasında günahların sûretleri çirkin olduğu için, velînin derhal bunu yaparak müşâhede etmekten kurtulması gerekli midir?

Cevap: Kul için bu câiz değildir, aksine vaktinin gelmesine kadar sabreder ve kazâ ve kaderin hükmüne bağlı olarak bunu yapar. Bu, Allah'ın kendisini Ramazanın bir gününde hasta olacağına muttali kıldığı kimse gibidir. Bu kişi, oruçsuz olarak sabahlamaz, aksine oruç bozmayı mubah kılan hastalık saati gelinceye kadar bekler.

Soru: Bazılarının “Tövbenin şartı, tövbeye de tövbe etmektir.” şeklindeki sözüyle ne kastedilmektedir?

Cevap: Bununla kastedilen, Allah'ın hiddetleneceği zâhirî ve bâtinî şeylere düşmekten mahfûz oluncaya kadar Allah Teâlâ'yı murakabe etmeyi itiyat hâline getirmektir. Böylece kendisiyle utanıp sıkılacağı ve kendisinden tövbe edeceği bir sırrı olmaz. Bundan tövbe de etmez. Bazen “Tövbeden tövbe etmek” sözüyle, nefsinin itham ederek ihlâsı olmadığı için tövbesinin kabul edilip edilmediğini görmemesini de kastetmektedirler. Bunu söyleyen kimsenin muradının tövbeyi terk etmenin vâcip olduğu söylenemez. Bu, o topluluk (muhakkik sûfiler) hakkında fahiş bir zandır. Şeyh, *el-Fütûhât*’ın 73. bâbında bu konuda uzun açıklamalar yapmıştır.

فهؤلاء معصومون أو محفوظون ورجال أطلعهم الله تعالى على ما قدره عليهم من المعاصي لكن من حيث إنها أفعال لا من حيث كونها معاصي. فبادروا إلى فعل ما رأوه مقدراً عليهم مع فنائهم عن شهود ما يقرب ويبعد من حضرة الله تعالى من الطاعات والمعاصي. فهؤلاء لسان الشريعة المطهرة يقضي عليهم بعضيائهم ووجوب التوبة عليهم. وربما يكون حكم هؤلاء عند الله في الآخرة حكم من فعل أمراً لا يدري أطاعة هو أم معصية. قال الشيخ: وهذا فناء غريب أطلعني الله تعالى عليه بمدينة فاس ولم ألق من رجاله أحداً مع علمي بأن من رجال الله من ذاقه، انتهى.

فإن قلت: فإذا اطلع الولي على ما قدره الله تعالى عليه في اللوح المحفوظ وأن ذلك لا تغيير فيه فهل له المبادرة إلى فعله ليستريح من شهوده فإن صور المعاصي قبيحة بين العبد وبين ربه؟

فالجواب: لا يجوز له ذلك بل يصبر حتى يأتي وقتها ويقع بحكم القضاء والقدر. كما أنه لا يجوز لمن أطلعه الله على أنه يمرض في يوم من رمضان أنه يصبح مفطراً، إنما يجب عليه الإمساك حتى يوجد المرض المبيح للفطر.

فإن قلت: فما مراد بعضهم بقوله شرط التوبة التوبة من التوبة؟

فالجواب: مراده أن يذم من مراقبة الله تعالى حتى يكون محفوظاً من الوقوع فيما يسخط الله عليه باطناً وظاهراً، فلا يكون له سريرة يفتضح بها قط ولا يتوب منها. وقد يريدون بقولهم التوبة من التوبة أن لا يرى توبته هل تقبل لعدم خلوصها اتهاماً لنفسه. فلا يقال إن مراد هذا القائل أن التوبة يجب تركها. فإن ذلك ظن فاحش بالقوم. وقد

بسط الشيخ الكلام على ذلك في الباب الثالث والسبعين من الفتوحات.

Sonuç: Şeyh 70. bâbda zekâtla ilgili olarak şöyle ifade etmiştir: “Burada ince bir mesele vardır ki ashabımızdan bunu bilen çok azdır. Bu, ârif billahın bazı hâllerde tövbeyle nitelenmeyeceğidir. Yüce Allah, ona kendisinin tek fâil olduğunu keşfettirince, ârif kendisi için ne açık ne de gizli bir hareket, ne bir amel ne bir niyet ne de işten bir şey bulur. Bütününü işin Allah Teâlâ’ya ait olduğunu görür. Böyle birisi için tövbe düşünülebilir mi düşünülemez mi? Zira o kendisini hâllerden sıyrılmış olarak görür. Ayrıca tövbe ettiği takdirde, bu keşfe rağmen tövbesi kabul edilir mi edilmez mi? Yoksa güneş batıdan doğduktan sonra tövbe eden kimse gibi mi olur? Kuşkusuz hakikat güneşi, kalbinin batısından kendisine doğmuş ve bütün fillerini çekip almıştır. Bu en zor hâldir. Tövbe ve onun gibi sâlih amellerin kabul edilmesi, fiilin kula izâfe edilmesi perdesinin arkasında bulunan kimseler içindir. Oysa burada Hak’tan bu keşifte Allah’ın kabul etmekle niteleneceği bir ibadet etme söz konusu değildir. Aksine sadece Hak Teâlâ’nın eli ve tasarrufundadır ve buradan çıkmamıştır. Kabul konusu ise Hakk’ın mülkünde olduğu müşâhadesinde yer almadan bir amel işleyen kimse içindir.” Şeyh “Benim söylediğim bu keşifle beraber tövbenin tasavvurudur. Burada kulunun tövbesini kabul eden Allah Teâlâ’dır, kul değil.” demiştir.

Ben şöyle dedim: Benim anlayabildiğim kadarıyla teklifin kendisine bağlandığı beşerî parça, incelir ama kopmaz. Bu açıdan kulun, fiilin kendisine nispetini müşâhade etmesi gerekir. Bununla sorguya çekilmesi sahih olur. Yüce Allah, kulu sadece beşerî parçacık iddiası nedeniyle hesaba çeker. **En doğrusunu Allah bilir.**

خاتمة: ذكر الشيخ في الباب السبعين في الزكاة ما نصه: وهنا مسألة دقيقة، قلّ من عثر عليها من أصحابنا. وهي أن العارف بالله تعالى قد لا يوصف بتوبة في بعض الأحوال وذلك إذا كشف الله تعالى له أنه هو الفاعل وحده. فلا يجد العارف لنفسه حركة لا ظاهرة ولا باطنة ولا عملاً ولا نية ولا شيئاً من الأمر. ويجد الأمر كله لله تعالى. فهل يتصور من مثل هذا توبة أم لا؟ فإنه يرى نفسه مسلوب الأحوال ثم إنه إذا تاب فهل تقبل توبته مع هذا الكشف أو يكون بمنزلة من تاب بعد طلوع الشمس من مغربها؟ فإن شمس الحقيقة قد طلعت له من مغرب قلبه. فسلت جميع أفعاله، وهو أصعب الأحوال. فإن قبول التوبة ونحوها من العمل الصالح إنما يكون ممن هو خلف حجاب إضافة الفعل للعبد. وهنا لم يخرج شيء عن الحق في هذا الكشف عن التعبد حتى يوصف بأن الله تعالى يتقبل منه بل هو في يد الحق تعالى وتصريفه وحده لم يخرج وموضوع القبول إنما هو ممن يأتي بشيء ليس في مشهده أنه في ملك الحق. قال الشيخ والذي أقول به تصور التوبة مع هذا الكشف ويكون الله تعالى هنا هو التواب على العبد لا العبد، انتهى.

قلت: والذي ظهر لي أن الجزء البشري المنوط به التكليف يدق ولا ينقطع، فلا بد من شهود العبد نسبة الفعل إليه من ذلك الوجه وبه صحت مؤاخذته. فإن الله لا يؤاخذ العبد إلا بحسب دعواه من جزء بشريته، والله أعلم.

ELLİ YEDİNCİ MEBHAS

Kalbe Doğan Hâtırların (Havâtır) Ölçüsünün Beyanı Hakkındadır

İbnü's-Sübkî (ra), *Cem'ül-Cevâmi*'de şöyle demiştir: “Ey kardeş, kalbine
5 bir şey doğduğu zaman, bunu şeriat terazisiyle ölç. Bu, ya emredilen, ya
nehyedilen ya da ne olduğu şüpheli bir şey olmak üzere üç hâlden birisi
üzერinedir.” Şöyle demiştir: “Ulemâ ıstılahında kalbe doğan bu şeye, ‘Hâtır’
denilmiştir. Birinci hâl, emredilen bir şey olmasıdır ve bunu ertelememek
gerekir, aksine kul derhal bunu yapmalıdır. Çünkü Rahmân’dandır, kula
10 bununla rahmet eder. Kul hakkında hayır dilediği zaman, bunu aklına geti-
rerek yapmasını sağlar. Şayet kul, bunun ucb, riya gibi nehyedilen bir sıfatla
birlikte gerçekleşeceğinden korkarsa, söz konusu ameli, bu sıfatlarla birlikte
yapmasında bir sakınca yoktur. Zira bu amelin başlangıcı ihlâsladır. Ancak
maksadı, yerilen bu sıfatlar değildir. Şayet söz gelimi riya kasdıyla bunu
15 yaparsa, günah işlemiş olur ve bundan istiğfar etmesi vâcibtir.

İkinci hâl, akla gelenin (veya kalbe doğanın) yasak bir şey olmasıdır.
Bunu hemen yapması gerekmez, aksine bunu defalarca reddetmesi gere-
kir. Zira bu şeytandandır. Şayet kul bunu yapmaya meyleder ve yapmaz-
sa, bu meylinden dolayı istiğfar etmelidir. Üçüncü hâl ise, kalbe doğan
20 şeyin, emredilen bir şey mi yoksa yasaklanan bir şey mi olduğu kula açık
olmadığı için şüpheli olmasıdır. Yasaklanmış bir şeyi yapmaktan kaçın-
mak için, bunu yapmamak, edeptendir. Bu konuda Şeyh Ebû Muhammed
el-Cüveynî (ra) şöyle demiştir: “Abdest alan kimse, emrolunduğu üzere
üçüncü defa mı yoksa nehyolunduğu üzere dördüncü defa mı yıkadığı
25 konusunda şüpheye düştüğü zaman yasaklanan şeyi yapmaktan korkma-
sı itibariyle yıkamamalıdır.” Kemâl, *Hâşiye*’sinde “Yıkaması daha itimada
değerdir. Zira üç yıkama emredilmiş ve bu yıkamadan önce [üç yıkama]
gerçekleşmediği için yıkamayı yerine getirmelidir.” Burada *Cem'ül-Cevâ-
mi*’ve *Hâşiye*’sinin sözleri sona erdi. Şeyh Muhyiddin’in havâtırla ilgili söz-
30 lerine gelince; 264. bâbda şöyle demiştir: “Allah’ın kulunun kalbine giden
elçileri vardır ki bunlara “havâtır” denilir. Bunlar kalpte sürekli kalmaz,
sadece uğradıkları zaman süresince kalırlar. Bunlar zâtları orada kalmak-
sızın ilgili kula iletmeleri gerekenleri ileterek görevlerini yerine getirirler.

المبحث السابع والخمسون

في بيان ميزان الخواطر الواردة على القلب

قال في جمع الجوامع لابن السبكي رحمه الله: وإذا ألقى في قلبك يا أخي أمر فزنه بميزان الشرع ولا يخلو ذلك من ثلاثة أحوال. إما أن يكون مأموراً به أو منهيّاً عنه أو مشكوكاً فيه. قال ويعبر عن هذا الذي ألقى في القلب بالخاطر في اصطلاح العلماء. ^٥ **فالحال الأول:** هو أن يكون مأموراً به فلا ينبغي التأخير فيه بل يبادر العبد إلى فعله لأنه من الرحمن تبارك وتعالى، رحم العبد به إن أراد به الخير حيث أخطره بباله ليفعله. فإن خشي العبد وقوعه منه على صفة منهيّة كعجب ورياء فلا بأس عليه في وقوع ذلك العمل على تلك الصفة. لأن افتتاح هذا العمل أولاً على الإخلاص، لكن لا تكون تلك الصفة المذمومة مقصودة له، فإن أوقعها قاصداً لرياء مثلاً كان عليه إثم ذلك، فليستغفر منه وجوباً.

والحال الثاني: وهو أن يكون الخاطر منهيّاً عنه فلا ينبغي المبادرة إلى فعله بل يجب على العبد أن يرده المرة بعد المرة فإنه من الشيطان، فإن مال العبد إلى فعله ولكن لم يقع فليستغفر الله من هذا الميل. **والحال الثالث:** أن يكون ما ألقى في القلب مشكوكاً فيه بأن لم يظهر للعبد أنه مأمور به أم منهي عنه. فمن الأدب الإمساك عن العمل به ^{١٥} حذراً من الوقوع في المنهي. ومن ثم قال الشيخ أبو محمد الجويني رحمه الله: إذا شك المتوضيء أن يغسل ثالثة فيكون مأموراً بها أم رابعة فيكون منهيّاً عنها فلا يغسل خوف الوقوع في المنهي عنه. قال الكمال في حاشيته: والمعتمد أنه يغسل لأن التثليث مأمور به ولم يتحقق قبل هذه الغسلة فيأتي به. انتهى كلام شرح جمع الجوامع وحاشيته. وأما كلام الشيخ محيي الدين في الخواطر فقال في الباب الرابع والستين ومائتين: ^{٢٠} اعلم أن الله تعالى سفراء إلى قلب عبده يسمون الخواطر لا إقامة لهم في قلب العبد إلا زمان مرورهم عليه. فيودون ما أرسلوا به إلى ذلك العبد من غير إقامة بذواتهم.

Bunların [sayısı] bir gün ve gecede, her gün Beyt-i Mâmûr'a giren meleklerin sayısı gibi yetmiş bindir, ne artar ne de azalır. Bu elçilerden gafil olma kardeşim! Bunlar misafir olarak sana gelir ve orada kalmazlar. Şayet seni uyanık olarak görürlerse bu arzulanan durumdur. Şayet seni gaffet içinde bulurlarsa seni uyandırmak için kapına uğramaktan nefret ederler. Şayet uyanırsan seni bırakmazlar; uyanmazsan [bu onları] hoşnut etmez, seni terk eder ve Rablerine dönerler.” Bunu uzun uzadıya anlatmıştır. Daha sonra [şöyle demiştir:] “Hâtırların sayısı beştir. Hak Teâlâ bunları, üzerinde kalbe yürümen için vermiştir. Birinci yolda yürümen vâcib, ikincisinde yürümen mendup, üçüncüsü yasak, dördüncüsü mekruh, beşincisi ise mubahtır. Yüce Allah bu yolların her birisi için şeytana karşılık bir melek vermiştir. Mubah olan yolun dışındakiler, şeytanın emrettiğinin zıddını kula emrederler.”

Soru: Allah Teâlâ'nın bu hâtırlara yönelik affı bütün insanlar için mi yoksa bazıları için midir?

Cevap: Yüce Allah'ın “İçinizdekileri gizleseniz de açığa vursanız da Allah bunların hesabını size soracaktır.”²⁹⁶ âyetinin, neshedilmediğini ya da özel olarak değil genel olarak neshedildiğini düşünenlere göre bu af bazı kimselere mahsustur. Bunun mensuh olduğunu söyleyenlere göre ise, [bu af] bütün ümmeti kapsayacak şekilde geneldir. Ancak ilgili topluluk, bu dünyada hatırlardan dolayı sorguya çekilme yükünü kaydetmiştir. Şeyh, 422. bâbda şöyle ifade etmiştir: “Yüce Allah'ın Mekke -Allah orayı şerefli kılsın- dışında kalbe gelip de oraya yerleşmeyen havâtırı affettiğini bilesin. Zira şeriat Hak Teâlâ'nın orada zulmedeni sorguya çektiğini kaydetmiştir.” Şöyle söylemiştir: “Abdullah b. Abbas'ın (ra) Taif'te kalması, kendisi için aldığı tedbir nedeniyledir. İnsan, mâsum ya da mahfuz değilse kalbini makamıyla çelişen hatırlardan menedemez. Âyette ‘zulüm’ kelimesinin nekre olarak zikredilmesi, haremin sakinlerinin bütün zulümlerden kaçınması içindir.” 369. bâbda ilimlerle ilgili olarak da şöyle demiştir: “Bil ki yapılmadığı ve söylenmediği müddetçe, yapılan iç konuşma bağışlanmıştır. Konuşmak da ameldir; gıybet, nemîme gibi telaffuz edilen şey itibariyle kul, bu ameliyle kınanır ve dili üzerinden hesaba çekilir.

296 Bakara, 2/284.

وهم سبعون ألف خاطر في اليوم واللييلة على عدد من يدخل البيت المعمور كل يوم، لا يزدون ولا ينقصون. فلا تغفل يا أخي عن هؤلاء السفراء فإنهم يمرون بصاحتك ضيوفاً ولا يثبتون. فإن وجدوك متصفاً باليقظة فهو المقصود وإن وجدوك متصفاً بالغفلة نفروا في مرورهم على بابك لتتقظ. فإن تيقظت فإنهم لا يفوتونك وإن لم تتيقظ لنفروهم تركوك ورجعوا إلى ربهم. وأطال في ذلك. ثم قال: وعدة الخواطر خمسة جعلها الحق تعالى لك لتمشي عليها على القلب وتمشي على الطريق الواحد وجوياً والثاني ندباً والثاني حظراً والرابع كراهة والخامس إباحة. وجعل الله تعالى في كل طريق من هذه الطرق ملكاً يقابل الشيطان يأمر العبد بضد ما يأمره به الشيطان ما عدا طريق الإباحة، انتهى.

١٠ فإن قلت: فهل عفو الله تعالى عن هذه الخواطر في حق كل الناس أم العفو خاص ببعضهم؟

فالجواب: هو خاص ببعضهم عند من يقول إن قوله تعالى: ﴿وَأَنْ تُبَدُّوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخَفُّوهُ يَخَاسِبْكُمْ بِهِ اللَّهُ﴾ [البقرة: ٢٨٤] غير منسوخة أو منسوخة في حق العامة دون الخاصة، أما عند من يقول إنها منسوخة فهي عامة في حق كل الأمة ولكن كتب القوم مشحونة بالمؤاخذة لهم بالخواطر في هذه الدار. وذكر الشيخ في الباب الثاني والعشرين وأربعمئة ما نصه: اعلم أن الله تعالى قد عفا عن الخواطر التي لا تستقر عندنا إلا بمكة شرفها الله تعالى. لأن الشرع ورد أن الحق تعالى يؤاخذ من أراد الظلم فيها. قال: وهذا كان سبب سكنى عبد الله بن عباس بالطائف احتياطاً لنفسه فإن الإنسان ليس في قدرته أن يمنع قلبه عن الخواطر التي تناقض مقامه إلا أن يكون معصوماً أو محفوظاً. إنما نكر في الآية قوله: بظلم، ليجتنب الساكن بالحرم كل ظلم، انتهى. وقال في علوم الباب التاسع والستين وثلاثمئة: اعلم أن حديث النفس إنما كان مغفوراً إذا لم يعمل أو يتكلم. والكلام عمل فيؤاخذ به العبد من حيث ما هو متلفظ به كالغيبة والنميمة. فإن العبد يؤاخذ بذلك ويسأل عنه من حيث لسانه

Bir şeye niyet etme iç konuşma kapsamına girmez. Zira bir şeye niyet etmenin, iç konuşmanın aksine şeriatla başka bir hükmü vardır. İç konuşmanın ayrı bir durumu/yeri vardır. Bu, Mescid-i Haram'da bir zulümle sapkınlık yapmak isteyen kimse[nin durumuna] benzer. Yüce Allah, işlemek istediği zülmü yapsa da yapmasa da bu kimseye elem veren bir azabı tattıracağını haber vermiştir. Ancak Mekke'deki Mescid-i Haram'ın dışında niyetinden dolayı sorguya çekilmez. Şayet niyet ettiği şeyi yapmazsa, özellikle bunu Allah için terk ederse kendisine bir hasene yazılır. Allah için terk etmezse ne günah ne de sevap yazılır. İşte bu iç konuşmayla, niyet olan irade arasındaki farktır.”

Soru: Namazında şeytanın vesvesesi çokça bulunan kimsenin hükmü nedir?

Cevap: Şeyh'in *el-Fütûhât*'ın “Şiddetli Korku Namazı Bâbı”nda dediği üzere “Şeytan namaz kılanla büyük bir savaş içindedir ve kişi bu hâl üzere namazını kılar. Namazın tamamını bir savaş içinde kılsa dahi batinında sahip olduğu, namazda olduğuna dair bilinç miktarınca şeriatın emrettiği zâhirî rükünleri yerine getirir. Bu durum savaş hâlinde namaz kılan mücahidin hâline benzer. O görünür düşmanıyla savaşırken gözleriyle imâ ve diliyle tekbir gibi namazın [görünen] rükünlerinden yerine getirebildiği miktarla, şeriatın emrettiği namazı batinında edâ eder. Şeytan ona vesvese verirse onun vesvesesi namazına zarar vermez. Namaz kılan, riya ve şöhrat için namaz kıldığı [düşüncesine kapılırsa] namazı edâ etmeye başlarken ihlâslıdır ve bu yüzden bu [düşünceye] aldırış etmez. Zira namaz sûretinin meydana gelmesinin başında asıl (niyet) sahihtir. Şeytanın bu hâtırla (vesvese) amacı, kulun sahih olarak başladığı bu ameli, kalbine attığı bu şüpheyile terk etmesi ve böylece Allah'ın ‘Amellerinizi boşa çıkarmayın.’²⁹⁷ âyetine muhalefet etmesidir.”

Soru: Nefsin hükümlere muhalefet ettiği mahal nedir?

Cevap: Şeyh'in 112. bâbda zikrettiği üzere, muhalefet mahalli sadece mubah, mekruh ve yasak olmak üzere üç şeyde olur. Şöyle demiştir: “Belirli bir taat ve yakınlık meydana getiren bir amelde, büyük bir lezzet gerçekleşirse ki burada gizli bir illet vardır, başka bir taat ve yaklaşımcı bir amelle buna muhalefet eder.

ولا يدخل الهم بالشيء في حديث النفس لأن الهم بالشيء له حكم آخر في الشرع خلاف حديث النفس. ولذلك موطن كمن يريد في الحرم المكي إلحاد بظلم. فإن الله أخبر أنه يذيقه من عذاب أليم سواء أوقع منه ذلك الظلم الذي أراد أم لم يقع. وأما في غير المسجد الحرام المكي فإنه غير مؤاخذ بالهم، فإن لم يفعل ما هم به كتبت له حسنة إذا ترك ذلك لله خاصة، فإن لم يتركها من أجل الله لم يكتب له ولا عليه. فهذا هو الفرق بين حديث النفس والإرادة التي هي الهم، انتهى.

فإن قلت: فما حكم من كثرت عليه وسوسة الشيطان في الصلاة؟

فالجواب: كما قاله الشيخ في باب صلاة شدة الخوف من الفتوحات: أن حكمه حكم المصلي صلاة شدة الخوف. فهو أي الشيطان مع المصلي في حرب عظيم. فيصلّي من هذه حالته ولو قطع الصلاة كلها في محاربة الشيطان فيؤدي الأركان الظاهرة كما شرعت بالقدر الذي له من الحضور أنه في الصلاة في باطنه كما يؤدي المجاهد الصلاة حال المسابقة بباطنه، كما شرعت بالقدر الذي له من الصلاة في ظاهره من الإيمان بعينه والتكبير بلسانه في جهاد عدوه الظاهر. فإن وسوس له الشيطان في ذلك لم يضره وسوسته في صلاته. فإن كان قد جعل المصلي في نفسه أنه يصلي رياء وسمعة وكان قد أخلص في أول شروعه في الصلاة فلا يبالي. فإن الأصل صحيح في أول نشأة صورة الصلاة فلا يبطل عمله وغرض الشيطان بذلك الخاطر إنما هو أن يترك العبد العمل الذي شرع فيه العبد على صحة ليخالف قوله تعالى: ﴿وَلَا تُبْطِلُوا أَعْمَالَكُمْ﴾ [محمد: ٣٣] بسبب تلك الشبهة التي يلقيها إلى قلب العبد، انتهى.

فإن قلت: فما محل مخالفة النفس من الأحكام؟

فالجواب: محل مخالفتها في ثلاثة أمور في المباح والمكروه والمحظور لا غير، كما ذكره الشيخ في الباب الثاني عشر ومائة. قال: وأما إذا وقعت لها لذة عظيمة في طاعة مخصوصة وعمل مقرب. فهناك علة خفية فيخالفها بطاعة أخرى وعمل مقرب.

Şayet nefsin indinde ibadet dallarıyla ilgili bütün tasarruflar denkleşirse bu özel ibadetteki söz konusu lezzeti ona teslim ederiz. Söz konusu amele muhalif yakınlık sağlayan başka bir amelde meşakkat bulursa meşakkatli olana yönelmek vâcip olur. Şayet nefis böyle bir amelde yardıma alışırsa
 5 bu durumda yasakta, mekruhta ve mubahta yardıma intikal eder.” Şöyle demiştir “[Namaz esnasında] kötülük yapmaya dair çirkin bir düşünceye kapıldığında, namazı mümin olarak tamamladığı için namaz sahih olur. Bu kimse kendi kendine kötü [bir şeyi] konuşan kimselerden sayılır. Allah da onun eyleme dökmediği bu iç konuşmasını bağışlar.

Soru: Şeytanî olan hâtırlar kaç kısma ayrılır?

Cevap: Hissî ve mânevî olmak üzere iki kısma ayrılır. Şeytanlar insî ve cinnî olmak üzere ikiye ayrıldığı için, hissî hâtırlar da ikiye ayrılır. Yüce Allah “İnsan ve cin şeytanlarını düşman kıldık. Bunlar aldatmak için birbirlerine yaldızlı laflar fısıldarlar. Rabb’in dileyseydi bunu yapamazlardı.
 15 O hâlde onları iftiralarıyla baş başa bırak.”²⁹⁸ buyurarak, bunların Allah’a iftira ettiklerini belirtmiştir. Bu iki şeytan arasında, başka bir şeytan daha insanın içinde belirir, bu mânevîdir. İnsî ve cinnî şeytan insanın kalbine genel bir şey attığı zaman bununla onu Allah’tan uzaklaştırır. Bazen özel bir şey ya da özel bir meselenin kendisini ilkâ eder, bazen de genel bir şey ilkâ
 20 eder ve onu terk eder. Şayet genel bir şey ise bu hususta ona, ne cinnînin ne de insînin kavrayacağı şeylere yönelik bir yol açar. İnsan bu [kalbine ilkâ edilen] üzerinde derince düşünür ve bu şüpheden, dile getirdiğinde yoldan çıkaran İblîs’in kendisinden öğreneceği meseleleri istinbat eder. İnsî ve cinnî şeytanın ilk başta insanın kalbine attığı bu genel üslupta ona özel
 25 yönler açılır ki bunlar mânevî şeytanlar olarak isimlendirilir. İnsî ve cinnî şeytanların hiçbirisi bunu bilmez ve bunların tayinini de amaçlamamışlardır. Onların ilk amacı bu kapının insana açılmasıdır. Çünkü onun, bunu inceleme ve araştırma kuvvetinde ve zekâsında olduğunu biliyorlardı. [Bu araştırma ve inceleme] ise ona, daha sonra reddetmeye güç yetiremeyeceği
 30 helâk edici mânaları açar. Bunun sebebi ilk asıldır. Kuşkusuz bunu (kalbine ilkâ edileni) dayanacağı sahih bir asıl edinmiştir. [Kalbe atılan] üzerinde derin düşünme onu sürüklemeye devam eder tâ ki onu bu asıldan çıkarır.”

فإن استوى عندها جميع التصرفات في فنون من العبادات سلمنا لها تلك اللذة في تلك الطاعة الخاصة. وإن وجدت المشقة في العمل المقرب الآخر الذي هو خلاف هذا العمل فالعدول إلى الشاق واجب لأنها إن اعتادت المساعدة في مثل هذا انتقلت إلى المساعدة المحظور والمكروه والمباح. قال: وإذا فكر خبيث السريرة أنه يفعل سوءًا إذا فرغ من الصلاة مع كونه مؤمنًا. فالصلاة صحيحة وهو ٥ ممن حدث نفسه بسوء وقد عفا الله عنه ما لم يعمل، انتهى.

فإن قلت: فكم ينقسم الخاطر الشيطاني إلى قسم؟

فالجواب: ينقسم إلى قسمين: حسي ومعنوي، ثم الحسي ينقسم إلى قسمين لأن الشياطين قسمان شيطان إنسي وشيطان جنّي. قال تعالى: ﴿شَيَاطِينُ الْإِنْسِ وَالْجِنِّ يُوحِي بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ زُخْرَفَ الْقَوْلِ غُرُورًا وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ مَا فَعَلُوهُ فَذَرْهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ﴾ [الأنعام: ١١٢]. فجعلهم أهل افتراء على الله وحدث بين هذين الشيطانين في الإنسان شيطان آخر معنوي، وذلك أن شيطان الإنس والجن إذا ألقى في قلب الإنسان أمرًا عامًا يبعده بذلك عن الله فقد يلقي أمرًا خاصًا أوخصوص مسألة بعينها، وقد يلقي أمرًا عامًا ويتركه فإن كان أمرًا عامًا فتح له ١٥ في ذلك طريقًا إلى أمور لا يتفطن لها الجنّي ولا الإنسي يتفقه فيه ويستنبط من تلك الشبه أمورًا إذا تكلم بها يعلم إبليس الغواية منها. فتلك الوجوه التي تفتح له في ذلك الأسلوب العام الذي ألقاه إليه أولاً شيطان الإنس أو شيطان الجن وتسمى الشياطين المعنوية. إذ كل واحد من شياطين الإنس والجن يجهل ذلك ولم يقصدوه على التعيين. وإنما أرادوا بالقصد الأول فتح هذا الباب على الإنسان لأنهم علموا أن في قوته وفطنته أن يدقق النظر فيه فينقذ له من المعاني المهلكة ما لا يقدر على ردها بعد ذلك. وسببه الأصل الأول فإنه اتخذها أصلًا صحيحًا عول عليه فلم يزل التفقه فيه يسوقه حتى خرج به عن ذلك الأصل.

Şöyle demiştir: “Bid‘at ve hevâ ehli bu şekilde hareket etmiştir. Şeytan öncelikle onlara şüphe duymayacakları sahih bir asıl ilkâ eder, sonra anlamamaları sebebiyle karıştırmalar (telbîs) akıllarına gelir böylece sapıtırlar. [Bu karıştırmalar] asıl olmaları hükmüyle şeytanlara nispet edilir. Şeytanların bu konuda kendilerinin talebesi olduğunu ve kendilerinden öğrendiklerini bilmezler.” Şöyle demiştir: “Bu durum en çok Şî‘ada, özellikle de onlardan İmâmîyye’de görülür. Şeytanlar öncelikle onlara Ehl-i beyt sevgisini ve sevgilerini onlar için sarf etmelerini telkin eder.

Bunun, Allah Teâlâ ve Resulü’ne en çok yaklaştıran en yüce şeylerden olduğunu düşünürler. Ayrıca burada dursalardı bu muhabbetin üzerine sahâbeye buğz etmeyi ve sövmeyi ilâve etmezlerdi.” Bunu uzunca anlattıktan sonra şöyle demiştir: “Hâtırları birbirinden ayırmayan her şahıs, ehlul-lahın yolunda asla başarılı olamaz. Şeytanın sâlihler üzerindeki hedefi, yerilmiş hâtırlar konusunda onları cahilleştirmek ve ondan kendilerine telkin ettiği sapıklık ve şüpheleri almalarını sağlamaktır. [Bu husus daha önce] cinlerin ispatının ve ziyadesinin yer aldığı 23. Mebhas’ta ve aynı şekilde Velâyet Mebhası’nda geçti. **En doğrusunu Allah bilir.**

قال: وعلى هذا جرى أهل البدع والأهواء، فإن الشياطين أُلقت إليهم أولاً أصلاً صحيحاً لا يشكون فيه ثم طرأت عليهم التلبيسات من عدم الفهم حتى ضلوا، فنسبت ذلك إلى الشياطين بحكم الأصل وما علموا أن الشيطان في تلك المسألة تلميذ لهم يتعلم منهم. قال: وأكثر ما ظهر ذلك في الشيعة ولا سيما في الإمامية منهم فأدخلت عليهم الشياطين أولاً حب أهل البيت واستفراغ الحب فيهم. ٥

ورأوا أن ذلك من أسنى القربات إلى الله تعالى وإلى رسوله. وكذلك هو ولو وقفوا لم يزيدوا عليه بغض الصحابة وسبهم. وأطال في ذلك ثم قال: وبالجمله فكل شخص لا يفرق بين الخواطر لا يفلح في طريق أهل الله أبداً. فإنه ليس غرض الشيطان من الصالحين إلا أن يجهلوه في الخواطر المذمومة. فيأخذوا عنه ما يلقيه إليهم من الضلالات والشبه، وتقدم في المبحث الثالث والعشرين في إثبات الجن وزيادة على ذلك وكذلك في مبحث الولاية. فراجعوه، والله أعلم. ١٠

ELLİ SEKİZİNCİ MEBHAS

**Ehl-i Kibleden Hiç Kimseyi Günahı ya da Bid'atinden Dolayı
Tekfir Etmeme ve Onları Tekfir Etmeyle İlgili Nakledilen Her
Şeyin ya Mensuh ya Tevile Açık ya da “Allah'ın İndirdikleriyle
Hükmetmeyenler Kâfirlerin tâ Kendileridir.”²⁹⁹ Âyetinde Olduğu
Gibi Teşdit ve Tağlîz İçin Olduğu Hakkındadır**

İbn Abbas ve başkaları şöyle demiştir: “Bu, kendisiyle İslâm'dan çıkılma-
yan küfürdür. Kendisinden dolayı tekfir edilen günahlar arasında içki içmek,
sihirbaz ve kâhinlere gitmek yer almaktadır. Tekfire sebep olarak gösterilen
bid'atlara örnek olarak Allah Teâlâ'nın sıfatlarını veya kullarının fiillerini ya-
ratmasını ya da Allah'ın kıyamet gününde görülmesinin imkânını inkâr et-
mek sayılmaktadır. Âlimlerden bazıları bunları tekfir etmişlerdir. Âlemin hu-
dûsu, yeniden diriliş, cismânî haşr, “el-Âlim İsmi Mebhası”nde geçtiği üzere
cüzîleri bilme gibi, bid'atı sebebiyle ehl-i kible olmaktan çıkanlara gelince,
Resûlullah'ın zorunlu olarak getirdiği şeyleri inkâr ettikleri için küfürlerinde
herhangi bir tartışma yoktur. Kemâl, *Hâşiyetü Şerh-i Cem'u'l-Cevâmî*'de şöyle
 demiştir: “Ehl-i kibleden bid'at ve günah işleyenlerin küfrüne dair görüş,
Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'ye kadar gitmektedir.” Şeyh İzzeddin b. Abdüsselâm
 gibileriyse, Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin ölmeden önce ehl-i kible olan bir kim-
seyi tekfir etme görüşünden döndüğünü söylemişlerdir. Zira sıfatları bilme-
menin, mevsûfu bilmeme anlamına gelmediğini söylemiştir. Yine “Birçok
ibârede ihtilâf etmekteyiz, oysa işaret edilen aynıdır.” demiştir. Şeyh Kemâ-
leddin b. Ebû Şerîf “Aramızda, mezhebin lâzımının mezhep olduğunu söy-
leyen kimseler, mezhebinin lâzımı küfür olan bid'at ehlini tekfir etmişlerdir.
Söz gelimi Mücessime bir cisme ibadet etmektedir ve bu cisim kesinlikle
Allah Teâlâ'dan başkadır. Allah'tan başkasına ibadet eden de kâfirdir. Mu'te-
zile ise sıfatların hükümlerini itiraf etmekle birlikte, sıfatları inkâr etmekte-
dir. Oysa sıfatların inkârı bunların hükümlerini inkâr etmeyi de gerektirir.
Dolayısıyla bununla kâfir olmaktadırlar.” demiştir. Kemâl'in dediği üzere ve
sahih olan, mezhebin lâzımının mezhep olmadığı ve lüzûmun iltizâmından
başka bir şey olması hasebiyle salt lüzûmla küfrün gerçekleşmeyeceğidir.

المبحث الثامن والخمسون

في بيان عدم تكفير أحد من أهل القبلة بذنبه أو ببدعته وبيان أن ما ورد
في تكفيرهم منسوخ أو مؤول أو تغليظ وتشديد كقوله تعالى
﴿وَمَنْ لَّمْ يَخْكُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ﴾ [المائدة: ٤٤]

- ٥ قال ابن عباس وغيره: هو كفر لا ينقل عن الإسلام. ومن أمثلة ما ورد التكفير به من الذنوب شرب الخمر وإتيان الساحر والكاهن. ومن أمثلة ما قيل التكفير به من البدع إنكار صفات الله تعالى أو خلقه أفعال عباده أو عدم جواز رؤيته يوم القيامة. فإن من العلماء من كفر هؤلاء. أما من خرج ببدعته من أهل القبلة كمنكري حدوث العالم ومنكري البعث للنشر والحشر للأجسام والعلم بالجزئيات على ما
- ١٠ مر في مبحث اسمه تعالى العالم فلا نزاع في كفرهم لإنكارهم بعض ما علم مجيء الرسول به ضرورة. قال الكمال في حاشيته على شرح جمع الجوامع: وقد عزی القول بكفر أهل البدع والذنوب من أهل القبلة إلى الأشعري. وقال الشيخ عز الدين بن عبد السلام وغيره قد رجع الشيخ أبو الحسن الأشعري قبل موته من تكفير أحد من أهل القبلة. قال: لأن الجهل بالصفات ليس جهلاً بالموصوف. وقال: قد اختلفنا
- ١٥ في عبارات كثيرة والمشار إليه واحد. قال الشيخ كمال الدين بن أبي شريف: ومن قال منا بأن لازم المذهب مذهب كفر المبتدعة الذين يلزم مذهبهم ما هو كفر. فإن المجسمة مثلاً عبدوا جسماً وهو غير الله تعالى بيقين ومن عبد غير الله كفر. قال: وأما المعتزلة فإنهم وإن اعترفوا بأحكام الصفات فقد أنكروا الصفات ويلزم من إنكار الصفات إنكار أحكامهما، فهم كفار بذلك. قال الكمال: والصحيح أن
- ٢٠ لازم المذهب ليس بمذهب وأنه لا كفر بمجرد اللزوم لأن اللزوم غير الالتزام.

el-Mevâkıf'ta mezhep mensubunun lüzûmu (mezhebinin lâzımı olan sonucu) bilmemesi durumuna ve lâzımın küfür olması şartına bağlanması gerektiği geçmektedir. Orada “Küfrü gereken ancak bunu bilmeyen kimse, kâfir değildir.” denilmiştir. Bunun anlamı, ilgili kimsenin iltizamı değil, 5 bilgisinin küfür olduğudur. **En doğrusunu Allah bilir.**

Şeyh Ebû Tâhir el-Kazvîni, *Sirâcü'l-Ukûl* kitabında, bazı hadis rivâyetlerinde “Ümmetim yetmiş küsur fırkaya ayrılacaktır. Bunların biri hariç diğerleri cehennemdedir.” denildiğini söylemiştir. İbn Neccâr'ın rivâyetinde “Biri hariç diğerleri cennettedir.” şeklindedir. Ulemâ cehennemlik olan tek 10 fırkayla zındıkların kastedildiğini söylemiştir. Kazvîni, “Bu rivâyete göre, biri hariç diğerlerinin cehennemde olduğunu kaydeden meşhur rivayetin anlamı ‘Cehenneme uğrayacakları ve bunun Sırat'tan geçmekle gerçekleşeceği’ şeklindedir.” demiştir. “Sonra Allah'a karşı gelmekten sakınanları kurtarırsınız da zalimleri orada diz üstü çökmüş hâlde bırakırsınız.”³⁰⁰ buyrulmaktadır. “Zalimler”, kâfirlerdir. Hiçbir mütedeyyinin, İslâm'ın hükümlerini din edinip müslüman kalmaya devam ettikleri müddetçe, istikametten ayrılanları tekfir etmesi doğru olmaz. Hadiste atıfta bulunulan fırkaların aslının Müşebbihe, Muattıla, Cebriyye, Kaderiyye, Râfıza ve Hâriciler olmak üzere, altı olduğunu söylemiştir. Bu altı fırkadan her biri on iki kola 20 ayrılmıştır. Altı ile on ikinin çarpımında çıkan sayı, Resûlullah'ın (sav) işaret ettiği sayıdır. Şöyle demiştir: “Küfrün imanın zıddı olduğu açıktır. Yüce Allah ‘Bir kısmı iman etti, bir kısmı da inkâr etti.’³⁰¹ buyurmuştur. İmân, Peygamber'i ve onun getirdiklerini tasdik etmek; küfür ise yalanlamaktır. Çünkü kesin olan nas ya da icmâa muhalefettir. Her ikisinde de Peygamber'i yalanlama vardır.” 25

Yalanlama (tekzîb) dört kısma ayrılır: Birincisi yahudi ve hıristiyanların tekzibidir ki bunun küfür olduğundan şüphe yoktur. İkincisi nübüvvetin aslını inkâr edenlerin tekzibidir ki bu da birincisinden daha da öncelikli olarak küfürdür. Zira bunlar bütün peygamberleri inkâr etmektedirler. Bu 30 kısımdan olanlardan biri de Dehriyyedir. Çünkü bunlar hem Allah'ı hem de bütün peygamberleri yalanlamaktadırlar. Melâhide de bu kısımdandır.

300 Meryem, 19/72.

301 Bakara, 2/253.

وقد وقع في المواقف ما يقتضي تقييده بما إذا لم يعلم ذو المذهب اللزوم وبأن
اللازم كفر فإنه قال: من يلزمه الكفر ولا يعلم به ليس بكافر، انتهى. ومفهومه أن
علمه كفر لالتزامه إياه والله أعلم، انتهى.

وقد ذكر الشيخ أبو طاهر القزويني في كتابه سراج العقول أنه روي في بعض طرق
حديث: «ستفترق أمتي على نيف وسبعين فرقة كلها في النار إلا واحدة»، ما نصه:
«كلها في الجنة إلا واحدة» رواها ابن النجار. قال العلماء والمراد بهذه الواحدة التي
في النار هم الزنادقة. قال القزويني: وعلى هذه الرواية فيكون معنى الرواية المشهورة
كلها في النار إلا واحدة أي في النار ورودهم وذلك في مرورهم على الصراط ﴿ثُمَّ
نُجِّي الَّذِينَ اتَّقَوْا وَنَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثًّا﴾ [مريم: ٧٢] والظالمون هم الكافرون.
١٠ فلا ينبغي لمتدين أن يكفر أحدًا من الفرق الخارجة عن طريق الاستقامة ما داموا
مسلمين يتدينون بأحكام أهل الإسلام. قال: وأمها هذه الفرق الواردة في الحديث
المتقدم ستة: مشبهة، معطلة، جبرية، قدرية، رافضة، خوارج، وكل طائفة من هذه
الستة قد تشعبت اثنتي عشرة فرقة فاضرب الستة في اثنتي عشر فما خرج فهو العدد
الذي أشار إليه رسول الله ﷺ. قال: ثم لا يخفى أن الكفر هو ضد الإيمان قال تعالى:
﴿فَمِنْهُمْ مَنْ آمَنَ وَمِنْهُمْ مَنْ كَفَرَ﴾ [البقرة: ٢٥٣] والإيمان هو التصديق بالرسول وبما
١٥ جاء به. والكفر هو التكذيب لأنه مخالفة نص مقطوع به أو مخالفة الإجماع وفيهما
جميعًا تكذيب الرسول.

ثم إن التكذيب ينقسم إلى أربعة أقسام: الأول تكذيب اليهود والنصارى
وذلك كفر لا شك فيه. الثاني تكذيب المنكرين لأصل النبوة وتكفيرهم
٢٠ يكون على الطريق الأولى لأنهم كذبوا جميع الأنبياء ومن أهل هذا
القسم الدهرية لأنهم كذبوا الله وبالرسل جميعًا ومنهم أيضًا الملاحدة.

Zira onlar tekzibi tasdik sûretinde örtmüşler, Allah'ı bilmeyi Peygamberi bilmeye bağlamışlardır. Kesin olarak bilinmektedir ki Peygamberi bilmek Allah'ı bilmeye bağlıdır. Böylece mesele, ikisinin de ispatlanamadığı döngüsel bir çıkmaza girmiştir. Onların bu iddiasının altında peygamberle peygamberi göndereni birlikte inkâr etme vardır. Bazı topluluklar da bu konuda onlara tâbi olmuş, şeriatları inkâr ederek, anne ve bacılarla evlenmeyi mubah görmüşlerdir. Burada ne eğrilecek bir yarık ne de yutacak bir yer vardır.³⁰² Böylece Mecûsîlere ve Dehrîlere katılmışlardır. Üçüncü kısım, peygamberi tasdik etmekte, ancak peygamberlerin haber verdiği şeriat, Münker ve Nekir, Haşir ve Neşir gibi her şeyin insanların maslahatı için olduğuna inanmaktadırlar. Bunlar filozoflardır. Onların küfrü, peygamberler (as) için yalanı câiz görmeleri açısındandır. Zira bu yaklaşımda nübüvvet kapısı aslen kapatılmaktadır. Çünkü bu yaklaşım onların sözüne olan güveni kaldırır. Bunların öncelikle tekfir edilmeleri vâciptir. İlâhın ruhunun kendilerine hulûl ettiğini ve Allah Teâlâ'nın hece harfleri sûretindeki âzalar olduğunu iddia eden Hulûliyye bu kısma yakındır. Ca'fer b. Muhammed es-Sâdık'a ulûhiyyet iddiasında bulunan Hattâbiyye de bunlara yakındır. Yine Ali b. Ebû Tâlib (ra) için bu iddiada bulunan ve Ali b. Ebû Tâlib'in yakılmalarını emrettiği Sâbiîler de bunlara yakındır. Ateşin içinde "Şimdi tam olarak senin ilâh olduğun kesinleşti." diyerek bağırışlardır. Şeriat imamları bu hakir ifadeleri öğrendiklerinde Kaderiyye'yi Mecûsîlere, Hulûliyye'yi ridde ehline, Mücessime'yi de puta tapanlara katmışlardır. Onları tövbe etmeye davet etmiş ve bunun küfür olduğuna dikkatlerini çekmişlerdir. Şayet ısrar edip dönmezlerse sultan onlar için bir meclis oluşturup, ulemânın ittifak ettiği görüşe göre onları öldürmek ya da başka bir cezayı vermek sûretiyle gereğini yapar. Bu, âhâd bir görüş olmayıp ümmetin üzerinde icmâ ettiği bir durumdur. Dördüncü kısım Mu'tezile, Râfızîler, Hâricîler ve Müşebbihe gibi Peygamberi, söyledikleri konusunda tasdik eden ehl-i kible olmak birlikte te'vilde hata edenlerdir. İmamlar tekfir derecesine ulaşan te'vildeki hatanın küfür olup olmadığı noktasında ihtilaf etmiş ve bu konuda iki fırkaya ayrılmışlardır. Birinci fırka Resûlullah'ın getirdiği habere muhalefet edenlerin onu yalanladığını iddia etmiştir. Bunun salt inkâr ya da hatalı te'ville olması arasında da fark yoktur.

302 Bu deyim, Türkçedeki "Yer yarılrsa da girsem" deyiminin karşılığı olsa gerektir.

لأنهم لبسوا التكذيب في صورة التصديق فعلقوا معرفة الله بمعرفة الرسول. وقد علم قطعاً أن معرفة الرسول معلقة بمعرفة المرسل. فتكون المسألة دورية لا يمكن إثبات واحد منهما. وفي ضمن دعواهم هذا نفى الرسول والمرسل جميعاً وتبعهم أقوام على هذا الاعتقاد فأنكروا الشرائع وأباحوا نكاح الأمهات والبنات. وقالوا ما ثم إلا فروج تدفع وأرض تباع فالتحقوا بالمجوس والدهرية. القسم ٥

الثالث قوم صدقوا الرسول ولكن اعتقدوا أن جميع ما أخبر به الرسل من الشرائع ومنكر ونكير والحشر والنشر ونحو ذلك إنما هو على طريق المصالح للخلق، وهم الفلاسفة، وكفرهم من حيث تجويزهم الكذب على الأنبياء عليهم الصلاة والسلام. وفي ذلك سد باب النبوة أصلاً إذ يبطل الثقة بقولهم، فيجب تكفيرهم بالطريق الأولى. ويقرب من أهل هذا القسم الحلولية الذين يزعمون أن روح الإله ١٠

حلت فيهم وأن الله تعالى أعضاء على صورة حروف الهجاء. وكذلك يقرب منهم الخطابية التي ادعت الألوهية لجعفر بن محمد الصادق، وكذلك الصابئة ادعوها لعلي بن أبي طالب فأمر علي بن أبي طالب بإحراقهم بالنار فصاروا يصرخون في النار: الآن تحققنا إنك إله. فلما اطلع أئمة الشريعة على هذه الفضائح الشنيعة ألحقوا القدريّة بالمجوس، والحلولية بأهل الردة والمجسمة بعبدة الأوثان ١٥

فيستتابون وينبهون على أن ذلك كفر. فإن أصروا ولم يرجعوا عقد السلطان لهم مجلساً وفعل بهم ما اتفق رأي العلماء عليه من قتل أو عقوبة. وليس ذلك لأحد الرعية بإجماع الأمة. القسم الرابع قوم صدقوا الرسول في قوله ولكنهم أخطأوا في التأويل مع كونهم من أهل القبلة كالمعتزلة والنجارية والروافض والخوارج والمشبهة ونحوهم. وقد اختلف الأئمة هل الخطأ في التأويل يبلغ حد التكفير ٢٠

فيلغوا التكفير أم لا. فصاروا في ذلك فرقتين: الفرقة الأولى زعمت أن من خالف الرسول في شيء أخبر به فقد كذبه، سواء كان بمجرد الإنكار أو الخطأ في التأويل.

Onlar hakkında da kâfirlerin hükümlerini icra etmiş, aşırı gidenlerle ölçülü davrananları ayırmamışlardır. Bu görüşte olanlar Allah'ın her şeyi kuşatan geniş rahmetini daraltmış olmakla beraber, ulemâ ve hulefânın cumhuru, bunlara tâbi olmamıştır. Söylediklerinden dolayı kanlarını heder etmemiş, mallarını ve namuslarını fetvalarıyla mubah görmemiş, aksine “müslüman” isminin teminatı altına girdikleri için, bu asrımıza kadar onlar hakkında müslümanların hükümleri icra edilmiştir. Bunlar şüphesiz bir şekilde “Ümmet-i icâbet” içindedir ve bunları tekfir eden kimse, zulüm ve aşırılıkta bulunmuş olur. Bunlar hakkında fâsık, sapık, bid'atçı, hatalı ve benzeri ifadeler kullanmak daha doğrudur. Onları “Kâfir” olarak isimlendiren kimse, onların fahiş hataları ve kötü bid'atlarından dolayı, durumun şiddet ve kötülüğüne dikkat çekmek için bu yöntemi kullanmış, küfre yaklaştığı için ona benzetmiştir. Bunun örneği “Kur'ân üzerinde şüphe oluşturmak (Murâ), küfürdür.”, “Kul ile küfür arasında namaz vardır; namazı kasten terk eden kâfir olur.”, “Müslümanın müslümana ‘Ey kâfir!’ demesi küfürdür.” ve “Mümin zinâ anında mümin olarak zinâ etmez.” gibi hadislerdir. Bunların tamamı sakındırmak ve ağırlığına dikkat çekmek için söylenmiştir. Bir benzetme türüyle bir şey, başka bir şeyle tâbir edilebilir. Bu, tafsil durumunda hükmün hakikatini iktiza etmez. Bu, yakınlık ve ikramda bulunmak amacıyla bir insanın yabancı birisine “Sen kardeşimsin.” veya “Evlâdımsın” demesi gibidir. Ancak öldüğü zaman ne ona vâris olur, ne de bacı ve kızları kendisine mahrem olur. Yine bir adamın başka birisine, itaat ve tevâzu anlamında “Ben senin kölenim.” demesi de böyledir. Bunu söylediği için, onu satması ya da köle edinmesi mümkün değildir.

Şöyle dedim: İmâm el-Kürdî, *Fetâvâ*'sında, “Elfâzu't-tekfir”in sonunda, Hanefî imamların küfre götüren şeylerle ilgili söylediklerini naklettikten sonra şöyle demiştir: “Selefi olmayan bazı kimselerden, *Fetâvâ*'da falan kimse şundan dolayı tekfir edilir şeklindeki ifadeler geçtiği zaman, bunun küfrün hakiki olarak değil, korkutma ve sakındırma için olduğunu söylediği nakledilir.” Şöyle demiştir: “Bu bâtil bir sözdür. Allah'ın eminleri yani ahkâm ulemâsı helâl, haram, İslâm ve küfürle oynamaktan uzaktır. Onlar, sadece seyyidü'l-enâm olan Hz. Muhammed'den (sav) kesin olarak sâbit olan hakikati veya Melikü'l-Allâm olan Allah'ın indirdiği ya da büyük resullerin efendisinin belirlediği yahut sahâbe-i kirâmın sözlerinden alınmış olan imamın icihadının vardıdığı sonucu söylerler.”

وأجروا عليهم بذلك أحكام الكفرة ولم يميزوا بين الغلاة منهم وبين المقتصدين. وهؤلاء مع ما ضيقوا من رحمة الله التي وسعت كل شيء لم يتابعهم الجمهور من العلماء والخلفاء. ولم يهرقوا دماء القوم بقولهم ولا استباحوا أموالهم ولا حريمهم بفتواهم، بل أجروا عليهم أحكام المسلمين إلى عصرنا هذا لدخولهم في صدق اسم المسلمين عليهم، وهم من أمة الإجابة بلا شك. فمن سماهم كفرة فقد ظلم وتعدى وإنما يقال فيهم فسقة ضالة مبتدعة مخطئة ونحو ذلك. ومن سماهم كفرة فإنما ذلك على سبيل التشديد والتغليظ لما هم عليه من الخطأ الفاحش والبدع الشنيعة. فشبّه ذلك بالكفر لمقاربتة له كما ورد في الحديث: «المراء في القرآن كفر». وكما ورد: «بين العبد وبين الكفر ترك الصلاة» ومن ترك الصلاة متعمداً فقد كفر: «وإذا قال المسلم للمسلم يا كافر فقد كفر». «لا يزني الزاني حين يزني وهو مؤمن»، ونحو ذلك فإنه كله ورد على وجه التغليظ والزجر. فإن الشيء قد يطلق على الشيء الآخر بنوع شبه ولا يقتضي حقيقة الحكم عند التفصيل كما يقول الشخص لأجنبي أنت أخي أو ولدي على طريق التقرب والإكرام. ثم لا يرثه إذا مات ولا يحرم عليه بناته وأخواته. وكما يقول الرجل لآخر أنا عبدك على معنى التواضع والطاعة ولا يجوز له بذلك القول بيعه ولا امتلاكه، انتهى. ٥

قلت: لكن في فتاوى الإمام الكردي في آخر ألفاظ التكفير بعد ما قاله أئمة الحنفية من المكفرات ما نصه: ويحكى عن بعض من لا سلف له أنه كان يقول ما ذكر في الفتاوى أن فلاناً يكفر بكذا. إنما هو للتخويف والتهويل لا لحقيقة الكفر. قال: وهذا كلام باطل وحاشا أن يلعب أمناء الله أعني علماء الأحكام بالحلال والحرام والكفر والإسلام بل لا يقولون إلا الحق الثابت عن سيد الأنام محمد ﷺ أو ما أدى اجتهاد الإمام آخذاً من نص القرآن أنزله الملك العلام وشرعه سيد الرسل العظام أو قاله الصحب الكرام. ٢٠

“Bu söylediklerim, önceki büyük âlimlerin (Meşâyih) sözlerinden alınmıştır. Allah, lutfuyla onları cennetinde barındırsın.” demiştir. Cumhurun görüşü evlâ olandır. Gerçekten fırkaların tartışma noktaları, insanların çoğu için çok dakiktir. “Rabb'im Allah'tır, Muhammed nebîmdir.” diyen, haşır ve hesaba iman eden bir insan nasıl öldürülür? **En doğrusunu Allah bilir.**

İmamların ikinci fırkası, te'vil edenleri tekfir etmekten sakınmış ve hiçbiri-
rini “kâfir” ya da “peygamberleri yalanlayan (mükezzib)” saymamıştır. Şöyle
 demişlerdir: “Şayet te'vil edenler de kâfirler gibi peygamberleri yalanlamış,
 Resûlullah'ın sözlerine özen göstermemiş, bununla meşgul olmamış ve
 10 ihmal etmişlerse onların bu sapkınlarından, Resûlullah'ı kabul edip tasdik
 ettikleri ancak te'villerinde isabet etmedikleri ve hata ettikleri şeklinde yo-
 rumlanarak haber verilir. Bunların hükmü, küfürden kaçan ancak hatasıyla
 bid'ata düşen kimsenin hükmü gibidir. Ebû Süleyman el-Hattâbî (rh.a) şöyle
 demiştir: “Ehl-i sünnetten ilk ayrılma, İmam Ali'nin (ra) zamanında meyda-
 15 na gelmiştir. Bunlar Resûlullah'ın (sav) ‘Okun yaydan çıktığı gibi dinden çı-
 karlar.’ şeklinde haber verdiği muhaliflerdir. Hz. Ali'ye (ra) bunların durumu
 ve kâfir olup olmadıklarının sorulduğunda onun ‘Hayır, küfürden kaçtılar.’
 dediği, bunun üzerine ‘Münafık mıdırılar?’ denildiğinde onun ‘Hayır, münafık-
 lar çok az Allah'ı zikrederler, bunlarsa Allah'ı çok zikrediyorlar.” demiştir.
 20 Bunun üzerine ‘O hâlde bunlar nedir?’ diye sorulmuş, o da ‘Fitnenin ken-
 dilerine isabet ettiği, kör ve sağır kesilen bir topluluktur.’ demiştir.” Hattâbî,
 bir çeşit te'vile bağlı olmaları sebebiyle onları tekfir etmediğini söylemiştir.
 Resûlullah'ın “dinden çıkarlar” ifadesi de “taatten çıkarlar” anlamındadır.
 Yüce Allah'ın “Yoksa kralın dinine göre kardeşini alıkoyamazdı.”³⁰³ âyetinde
 25 de “din”, taat” anlamında kullanılmıştır. Te'vil edenleri tekfir etmeyenlerin
 hücceti, onların “Lâ ilâhe illallah Muhammedün resûlullah” demeleri ile
 canları ve mallarının koruma altında olduğunun kesinleşmesidir. Buna kar-
 şılık te'vilde hata etmenin küfür olduğu sabit değildir. Aksi hâlde bu konuda
 nas yahut icmâdan veya bir nas ya da icmâdan sahih bir asıl üzerine yapılan
 30 sahih bir kıyastan bir delil getirilmesi gerekir. Oysa biz böyle bir şey görme-
 dik. Dolayısıyla bu topluluk İslâm üzerine devam etmektedir. Bir zamanda
 dört imam gibi ictihad şartlarını taşıyan bir müctehidin bulunduğu dair
 ittifak edilirse onda te'vilin küfrü gerektirdiğine dair kesin bir delil olsa onun
 görüşüyle bu kimseleri tekfir ederiz.

قال: هذا الذي حررته هو كلام المشايخ السابقين العظام بوأهم الله بفضلهم دار السلام. انتهى كلامه. وما عليه الجمهور أولى فإن منازع الفرق دقيقة على غالب الناس وكيف يقتل رجل يقول ربي الله ومحمد نبيي ويؤمن بالحشر والحساب، والله تعالى أعلم.

- ٥ الفرقة الثانية من الأئمة قد أمسكت عن القول بتكفير المؤمنين ولم يجعلوا أحداً منهم كافراً ولا مكذباً للرسول. وقالوا لو كان المؤمنون مكذبين للرسول كالكفرة ولم يعتنوا بتأويل كلامه ولم يشتغلوا به كانوا يضربون عنه صفحاً فأشعر عدولهم إلى تأويله بأنهم قبلوه وصدقوا به غير أنهم لم يوقفوا للصواب في تأويله، فأخطأوا فيه. فكان حكمهم حكم من فر من الكفر فوقع في البدعة بخطئه. قال أبو سليمان الخطابي رحمه الله: وأول ما وقع مفارقة أهل السنة في زمن الإمام علي وكان هؤلاء المخالفون هم الذين أخبر عنهم رسول الله ﷺ أنهم يمرقون من الدين كما يمرق السهم من الرمية. قال: وقد سئل الإمام علي عنهم أكفاراً هم؟ فقال لا إنهم من الكفر فروا. فقيل: أمتفقون هم؟ فقال: لا إن المنافقين لا يذكرون الله إلا قليلاً وهؤلاء يذكرون الله كثيراً. فقيل: أي شيء هم؟ فقال: قوم أصابتهم فتنة فعموا فيها وصموا. قال الخطابي: وإنما لم يجعلهم كفاراً لأنهم تعلقوا بضرب من التأويل. والمراد بقوله يمرقون من الدين أي الطاعة كما قال تعالى: ﴿مَا كَانَ لِيَأْخُذَ أَخَاهُ فِي دِينِ الْمَلِكِ﴾ [يوسف: ٧٦] أي طاعته قال وحجة من قال بعدم تكفير المتأولين أنه قد ثبت عصمة دمائهم وأموالهم بقولهم لا إله إلا الله محمد رسول الله ﷺ. ولم يثبت أن الخطأ في التأويل كفر وإلا فلا بد من دليل على ذلك من نص أو إجماع أو قياس صحيح على أصل صحيح من نص أو إجماع. ولم نجد من ذلك شيئاً فبقي القوم على الإسلام. ٢٠ فإن اتفق في زمان وجود مجتهد تكاملت فيه شروط الاجتهاد كالأئمة الأربعة وبان له دليل قاطع أن الخطأ في التأويل موجب للكفر كفرناهم بقوله.

Böyle birinin böyle bir zamanda bulunması çok uzaktır. İmam Müzenî'ye akaidle ilgili bir mesele sorulmuş, o da “Bakıp kesinleştireyim, zira bu Allah'ın dinidir.” demiştir. O bid'at ve hevâ ehlinin hemen tekfir edilmesini kabul etmiyor ve “Bu meseleler aklî nazarın idrak edemediği incelikleri barındırır.” diyordu. İmâmü'l-Haremeyn (rh.a) şöyle derdi: “Şayet bize küfrü gerektiren ibareleri gerektirmeyenlerden ayırın denirse bunun tamah edilmeyecek yerde tamah etmek olduğunu söyleriz. Bu, idrak etmekten uzaktır ve sarp bir yoldur. Bu, tevhid denizinin dalgasından elde edilir. Hakikatlerin nihayetini bilgi açısından kuşatmayan kimse, tekfirin mevsuk delillerini elde edemez. Ebu'l-Mehâsin er-Rûyânî ve daha başka Bağdat ulemâsı, hep birlikte İslâm mezheplerine mensup hiç kimsenin kesinlikle tekfir edilmeyeceğini söylüyorlardı. Zira Resûlullah (sav) ‘Namazımızı kılan, kıblemize yönelen ve kestiğimizi yiyen kimse için lehimizdekiler onun lehine, aleyhimizdekiler de onun aleyhinedir.’ buyurmuştur.”

Şöyle dedim: *el-Kût* sahibi Şeyh Şihâbüddin el-Ezra'î'nin hattıyla yazılan ve Şeyhülislâm Şeyh Takiyyüddin es-Sübki'ye takdim edilen bir soru gördüm. Şöyleydi: “Efendimiz ve mevlamız Şeyhülislâm'ın, bid'at ve hevâ ehlini tekfir etme konusundaki görüşü nedir?” Ona şunu yazdı: “Ey kardeş, bil ki -Allah beni ve seni muvaffak eylesin- müminleri tekfir etmeye yönelmek, gerçekten zordur. Kalbinde iman olan herkes, ‘Lâ ilâhe illallah’ diyen hevâ ve bid'at ehlini tekfir etmeyi, ağır bulmuştur. Tekfir etmek, korkunç ve çok tehlikeli bir durumdur. Bir insanı tekfir eden kimse, sanki söz konusu insanın âhiretteki cezasının ebediyete kadar dâimî olduğunu, dünyada da kanı ve malının mubah olduğunu, müslüman bir kadınla evlenemeyeceğini ve ne hayatında ne de öldükten sonra kendisine İslâmî hükümlerin uygulanmayacağını haber vermiş gibidir. Bir müslümanı öldürmede hata etmek, suç olması hasebiyle bin kâfiri öldürmeyi terk etmekten daha tercih edilir. Ayrıca bu bid'atçıların tekfir edildiği konular, bölümlerinin çokluğu, zekâlarının inceliği, karînelerinin ihtilafı, iddialarının farklılığı sebebiyle çok dakik ve derindir. Bu meseleleri hakkıyla ihata edecek kimsenin hatayı diğer sınıflarıyla birlikte bilme hususunda detaylı incelemeye, te'vilin hakikatlerine ve ilgili yerlerdeki şartlarına vakıf olmaya, te'vil ihtimali olan ve olmayan lafızları bilmeye ihtiyacı vardır.

وهيئات أن يوجد مثل ذلك في مثل هذه الأزمان، انتهى. وقد سئل الإمام المزنري رحمه الله عن مسألة في علم العقائد فقال: حتى أنظر وأثبت، فإنه دين الله وكان ينكر على من يبادر إلى تكفير أهل الأهواء والبدع. ويقول: إن المسائل التي يقعون فيها لطائف تدق عن النظر العقلي. وكان إمام الحرمين رحمه الله يقول: لو قيل لنا فصلوا ما يقتضي التكفير من العبارات مما لا يقتضيه لقلنا هذا طمع في غير مطمع. فإن هذا بعيد المدرك ٥ وعمر المسلك يستمد من تيار بحار التوحيد ومن لم يحط علماً بنهايات الحقائق لم يتحصل من دلائل التكفير على وثائق وكان أبو المحاسن الروياني وغيره من علماء بغداد قاطبة يقولون لا يكفر أحد من أهل المذاهب الإسلامية لأن رسول الله ﷺ قال من صلى صلاتنا واستقبل قبلتنا وأكل ذبيحتنا فله مالنا وعليه ما علينا، انتهى.

قلت: وقد رأيت سؤالاً بخط الشيخ شهاب الدين الأذري صاحب القوت قدمه ١٠ إلى شيخ الإسلام الشيخ تقي الدين السبكي رحمه الله وصورته. ما يقول سيدنا ومولانا شيخ الإسلام في تكفير أهل الأهواء والبدع؟ فكتب إليه: اعلم يا أخي وفقني الله وإياك! أن الإقدام على تكفير المؤمنين عسر جداً وكل من في قلبه إيمان يستعظم القول بتكفير أهل الأهواء والبدع مع قولهم لا إله إلا الله محمد رسول الله. ١٥ فإن التكفير أمر هائل عظيم الخطر، ومن كفر إنساناً فكأنه أخبر عن ذلك الإنسان بأن عاقبته في الآخرة العقوبة الدائمة أبد الأبدين وأنه في الدنيا مباح الدم والمال، لا يمكن من نكاح مسلمة، ولا تجري عليه أحكام أهل الإسلام في حياته ولا بعد مماته. والخطأ في قتل مسلم أرجح في الإثم من ترك قتل ألف كافر. ثم إن تلك المسائل التي يحكم فيها بالتكفير لهؤلاء المبتدعة في غاية الدقة والغموض لكثرة شعبها ودقة مداركها واختلاف قرائنها وتفاوت دواعي أهلها. ويحتاج من يحيط بالحق فيها ٢٠ إلى الاستقصاء في معرفة الخطأ بسائر صنوف وجوهه وإلى الاطلاع على حقائق التأويل وشرائطه في الأماكن ومعرفة الألفاظ المحتملة للتأويل وغير المحتملة.

Bu da diğer Arap kabilelerine mensup dil ehlinin yöntemlerini, hakikat, mecaz ve istiareleri ile tevhid ilmindeki incelikleri bilme gibi; avam şöyle dursun, âlimlerin çoğuna bile ağır gelen birçok şeyi bilmeyi gerektirir.”

Bunu uzun uzadıya anlattıktan sonra şöyle demiştir: “Bid‘at ve hevâ ehli-
 5 ni tekfir etme görüşünün, iki önemli şeye ihtiyaç duyduğu anlaşılmaktadır. Birincisi inanılan şeyin (mûtekad) araştırılmasıdır ki bu zordur. Zira kalpte olanı bilmek ve onu saflığını bozan şeyden kurtarmak mümkün değildir. Bununla beraber kişinin, kendisini ölüme götüreceğini bildiği bir şeyi hâkimin yanında söylemesi zordur. Bu, kızıl kibritten (el-Kibrî-
 10 tû'l-ahmer) daha da önemlidir. Ayrıca şahsın kalbinde bulunan şeye delil getirmek de zordur. İkincisi kelâm ilminin zorluğu, istinbat yerleri ve bu konuda hak ile hak olmayanı birbirinden ayırmanın güçlüğünden dolayı, bir şeyin küfür olduğuna hükmetmek zordur. Bu durum, ancak zihin sağlığı ve bütünüyle hevâ ve taassuptan arınmış bir nefis terbiyesini
 15 bir araya getiren, şer‘î ilimlerle dolu olan, bunların sırları ve müctehid imamların ilgili tartışmalarına vakıf bir kimsede hâsıl olur. Bu da şimdi-lerde bir kimsede bulunması zor olan bir durumdur. Kendi itikadını bile bir ibarede tam olarak ifade etmekten âciz olan insan, başkasının itikadını nasıl bir ibare üzerinden belirlemeye güç yetirebilir? Her mümin için edebe uygun olan, hevâ ve bid‘at ehli olan hiç kimseyi tekfir etmemektir.
 20 Özellikle hevâ ehlinin çoğu, birbirlerini taklit eden avamdır ve itikatlarıyla çelişen hiçbir delili bilmezler. Ancak sadece inat ve inkârla te‘vil edilemeyecek açık naslara muhalefet etmeleri müstesnâdır. Ulemânın bu konuda farklı görüşleri vardır.” Şeyh Takıyyüddin es-Sübkî’nin sözleri
 25 burada bitti. Onun (rh.a) bizzat hattından naklettim; oldukça değerli ve nefis sözlerdir. Şeyh Ebu’l-Hasan el-Eş‘arî’nin özel adamlarından İmam Ahmed b. Zâhir es-Serahsî şöyle derdi: “Ebu’l-Hasan el-Eş‘arî, Bağdat’taki evimde ölüm vakti geldiği zaman, bütün adamlarının toplanmasını emretti ve daha sonra şöyle dedi: Ehl-i kıbleden olan hiç kimseyi bir
 30 günahından dolayı tekfir etmediğime şahit olun. Zira onların tamamının bir tek mâbuda işaret ettiklerini gördüm. İslâm onların tamamını kuşatıp kapsamaktadır.” Onları nasıl “müslümanlar” olarak isimlendirdiğine baksana! **En doğrusunu Allah bilir.**

وذلك يستدعي معرفة جميع طرق أهل اللسان من سائر قبائل العرب في حقائقها ومجازاتها واستعاراتها ومعرفة دقائق الأمور في علم التوحيد إلى غير ذلك مما هو متعذر جداً على غالب العلماء فضلاً عن غيرهم. وأطال في ذلك ثم قال: فعلم أن القول بتكفير أهل الأهواء والبدع يحتاج إلى أمرين عزيزين: أحدهما: تحرير المعتقد وهو صعب من جهة عدم الاطلاع على ما في القلب وتخليصه ٥ مما يشوبه مع تعذر أن الشخص ينطق عند حاكم بما يعرف أن به يكون قتله هذا أمر أعز من الكبريت الأحمر. وكذلك البيئة على ما في قلب الشخص يتعذر إقامتها. الثاني: أن الحكم بأن ذلك كفر صعب من جهة صعوبة علم الكلام ومواطن الاستنباط وتمييز الحق فيه من غيره. وإنما يحصل ذلك لرجل جمع صحة الذهن ورياضة النفس حتى خرج عن الهواء والتعصب بالكلية مع امتلائه ١٠ من علوم الشريعة والاطلاع على أسرارها ومنازع الأئمة المجتهدين فيها. وهذا قل أن يوجد الآن عند شخص وإذا كان الإنسان يعجز عن تحرير اعتقاد نفسه في عبارة فكيف يقدر على تحرير اعتقاد غيره في عبارة. فالأدب من كل مؤمن أن لا يكفر أحداً من أهل الأهواء والبدع لا سيما وغالب أهل الأهواء إنما هم عوام مقلدون لبعضهم بعضاً لا يعرفون دليلاً يناقض اعتقادهم. اللهم إلا أن يخالفوا ١٥ النصوص الصريحة التي لا يحتمل التأويل عناداً وجحداً فللعلماء في ذلك النظر انتهى كلام الشيخ تقي الدين السبكي. ومن خطه نقلت رحمه الله وهو كلام في غاية الجودة والنفاسة. وكان الإمام أحمد بن زاهر السرخسي أخص أصحاب الشيخ أبي الحسن الأشعري يقول: لما حضرت الوفاة أبا الحسن الأشعري في داري ببغداد أمر بجمع أصحابه ثم قال: اشهدوا على أنني لا أكفر أحداً من أهل ٢٠ القبلة بذنبي لأنني رأيتهم كلهم يشيرون إلى معبود واحد والإسلام يشملهم ويعممهم، انتهى. فانظر كيف سماهم مسلمين، والله تعالى أعلم.

Netice: Mısır'daki el-Gamrî Câmiinin imamı olan şeyhimiz imam, âlim ve muhaddis Şeyh Emînüddin bana, bir şahsın, zâhiri şeriatı muhalif olan bir ibare kullandığını haber verdi. Onun için Mısır sultanının huzurunda bir meclis kurulmuş ulemâ da onun küfrüne fetva vermiştir.

- 5 O anda Şeyh Celâleddin el-Mahallî mecliste değilmiş; geldiğinde “Bunun öldürülmesine kim fetva verdi?” demiş, Şeyhülislâm Sâlih el-Bulkînî ve bir grup “Biz bu fetvayı verdik.” demişlerdir. “Deliliniz nedir?” diye sormuş, Şeyh Sâlih de “Babam Şeyhülislâm Sirâcüddin el-Bulkînî de bunun benzeri olan bir olayda bu fetvayı verdi.” demiştir. Bunun üzerine
- 10 “Rabb'im Allah'tır, Resul Muhammed peygamberimizdir, diyen, müslüman ve muvahhid olan bir adamı, babanın fetvasıyla öldürüyorsunuz, öyle mi?” demiştir. Daha sonra adamın elinden tutarak kaleden indirmiş ve hiç kimse onun ardına düşmeye cesaret edememiştir. Şam Şeyhülislâmı Sirâcüddin el-Mahzûmî şöyle demiştir: “Bir defasında Resûlullah'a (sav)
- 15 hakaret eden bir yahudinin öldürülmesine fetva vermiştim. Şeyhülislâm Celâleddin el-Bulkînî beni azarlayarak şöyle demişti: ‘Bu, Mâlikîlere, onun emrini taklit etmeleri için benimle gönderilen yazıdır. Buna tâbi olmamanı isterim.’” el-Mahzûmî (ra) şöyle demiştir: “Şeyhimiz Şeyhülislâm Şihâbüddin ez-Zührî (ra), annemiz Aişe'ye sebbeden bir adamın
- 20 öldürülmesine fetva vermemiş miydi? Bundan alıkonulmuş ancak terk etmemiş ve öldürülmek için çıkarıldığında en yüksek sesiyle ‘Ey Zührî, Allah katında delilin nedir? ‘Rabb'im Allah'tır, Muhammed peygamberimdir.’ diyen bir adamı mı öldürüyorsunuz?’ demiştir. Zührî bundan sonra hep bu sözleri hatırlamış ve ağlayarak şöyle dermiş: ‘Allah'ın kıya-
- 25 met günü bu adamın öldürülmesinden dolayı beni sorguya çekeceğinden korkuyorum.’” Bu, Kur'ân'ın açıkça akladığı birisine söven hakkındaki korkudur. Örtüsü kalın olduğu için lafızlarını anlamadığı bir ibareden dolayı, Allah'ın velîlerinden birinin öldürülmesine fetva vermeye cesaret edenin durumu nasıl olur? İmâm Gazzâlî (ra) şöyle derdi: “En büyük günahlardan biri, muratlarını anlamadan ve kelâmlarını onların kabul etmeyeceği bir hâle hamlederek ulemâyı hatalı göstermektir.” *el-Munkiz mine'd-Dalâl* kitabında şöyle demiştir: “Ulemâyâ vâcip olan hak olduğu kendilerine açık olanı beyan etmektir kendilerine açık olmayanı değil.”

خاتمة: أخبرني شيخنا الإمام العالم المحدث الشيخ أمين الدين إمام جامع الغمري بمصر المحروسة أن شخصاً وقع في عبارة في التوحيد ظاهرها مخالف للشرعية، فعقدوا له مجلساً بحضرة السلطان بمصر فأفتى العلماء بكفره، وكان الشيخ جلال الدين المحلي غائباً عن المجلس فلما حضر قال: من أفتى بقتل هذا؟! فقال شيخ الإسلام صالح البلقيني وجماعة: نحن أفتينا بذلك، فقال لهم: ما دليلكم في ذلك؟ فقال الشيخ صالح: أفتى بذلك والذي شيخ الإسلام سراج الدين البلقيني في نظير هذه الواقعة. فقال: تقتلون رجلاً مسلماً موحداً يقول ربي الله ومحمد رسول الله ﷺ نبينا بفتوى والدك. ثم أخذ بيد الرجل ونزل به من القلعة فما تجراً أحد يتبعه. وقال شيخ الإسلام بالشام سراج الدين المخزومي: أفتيت مرة بقتل يهودي انتقص رسول الله ﷺ فعاتبني على ذلك شيخ الإسلام جلال الدين البلقيني، وقال: هلا كنت بعثت به إلى المالكية ليتقلدوا أمره وأرحت نفسك من تبعته. قال المخزومي رحمه الله: وقد أفتى شيخنا شيخ الإسلام شهاب الدين الزهري رحمه الله بقتل رجل سب أمنا عائشة، وكان قد نهاه فلم ينته فلما خرجوا به يجرونه للقتل، قال بأعلى صوته: يا زهري ما حجتك عند الله؟ أتقتلون رجلاً يقول ربي الله ومحمد رسول الله نبيي؟ فكان الزهري بعد ذلك لا يزال يذكر قوله ويبكي ويقول: إني أخاف من قتل ذلك الرجل أن يؤاخذني الله به يوم القيامة، انتهى.

هذا الخوف في حق من سب من صرح القرآن ببراءتها. فكيف بمن يتجرأ على الإفتاء بقتل أحد من أولياء الله تعالى بعبارة لم يفهمها على وجهها الغلط حجابها. وكان الإمام الغزالي رحمه الله يقول: من أكبر الآثام تخطئة العلماء من غير اطلاع على مرادهم وحمل كلامهم على حال قد لا يرتضونها. وقال في كتابه المنقذ من الضلال إنما يجب على العلماء بيان ما تبين لهم أنه الحق لا ما لا يتبين لهم.

Şeyhülislâm el-Mahzûmî şöyle demiştir: “İmâm Şâfiî, ehvâ ehlinin tekfir edilmeyeceğini *er-Risâle*'sinde açıkça belirtmiş ve ‘Bir gûnahtan dolayı ehvâ ehlini tekfir etmem.’ demiştir. Başka bir rivâyette ‘Ehl-i kibleyi bir gûnahından dolayı tekfir etmem.’, diğer birinde ise ‘Zâhire muhalif olan te'vil
5 ehlini bir gûnahından dolayı tekfir etmem.’ demiştir.” el-Mahzûmî (rh.a) şöyle demiştir: “İmâm Şâfiî (rh.a), ehvâ ehliyle muhtemel te'vilde bulunan Mu'tezile ve Mürcie'yi, ehl-i kibleyle de tevhid ehlini kastetmiştir.”

Ey kardeş, bu mebhasta sana anlattıklarımızdan, mütedeyyin olan bütün âlimlerin, ehl-i kibleden birini herhangi bir gûnahından dolayı tekfir
10 etmekten sakındığını öğrenmiş oldun. Sen de onların yolundan git. **En doğrusunu Allah bilir.**

وقال شيخ الإسلام المخزومي: قد نص الإمام الشافعي على عدم تكفير أهل الأهواء في رسالته، فقال: لا أكفر أهل الأهواء بذنوبهم. وفي رواية عنه ولا أكفر أحداً من أهل القبلة بذنوبهم، وفي رواية أخرى عنه ولا أكفر أهل التأويل المخالف للظاهر بذنوبهم. قال المخزومي رحمه الله: أراد الإمام الشافعي رحمه الله بأهل الأهواء أصحاب التأويل المحتمل كالمعتزلة والمرجئة وأراد بأهل القبلة أهل التوحيد، انتهى.

فقد علمت يا أخي مما قررناه لك في هذا المبحث أن جميع العلماء المتدينين أمسكوا عن القول بالتكفير لأحد من أهل القبلة بذنوبهم فبهذا هم اقتده، والله تعالى أعلم.

ELLİ DOKUZUNCU MEBHAS

Kâfirlerin Bu Dünyada Tattıkları Yiyecek, İçecek ve Cinsellik Gibi Lezzetlerin Tamamının Allah'tan Kendilerine Bir İstidrâc Olarak Verildiği Hakkındadır

5 Bu, onların ölene değin küfür üzere ısrar edeceklerini bilmesine rağmen, lezzetlendirmesinden dolayıdır. Bu, küfür azabına ek olarak azaplandırılacakları bir azap olması nedeniyle nimet değil, külfettir. Mu'tezile, bunun şükür gerektiren bir nimet olduğunu söylemiştir. Bazı muhakkikler, Allah'ın kafir bir kimseye rızık olarak verdiği şeylerin tümünün ne kerâmet için ne de zillet için olduğunu, bunun onun için leh ve aleyhinde yazdığı tüm şeyleri yaptığı diye bedenini besleyecek şeylerle kendisini rızıklandırmasının ezeli ilminde kayıtlı olması nedeniyle olduğunu söylemişlerdir. Kâfirin yaptığı bütün iyiliklere karşılık, Allah'ın ona bu dünyada bedenini sağlıklı kılmak, rızkını genişletmek ve benzeri şeylerle karşılık verdiğini söylemişlerdir. Âhi-

10 rette ise hiçbir nasibi yoktur. Yüce Allah, kereminin genişliğinden dolayı iyi şeyler yapan hiç kimsenin ecrini zayi etmeyeceğini haber vermiştir. Şayet Yüce Allah bu kâfirin İslâm üzere ölmesini nasib ederse susuzlar için kuyu açma, açları doyurma, misafir ağırlama, akrabaları ziyaret etme ve köle âzat etme gibi niyet şartı olmayan işlerinden dolayı da İslâmî amellere ilâve olarak sevap verir. Hakîm b. Hizâm İslâm'a girdiği zaman Peygamber (sav) ona

20 “Daha önce yaptığın hayırlardan dolayı müslüman oldun.” demiştir. O bu güzel işleri cahiliye döneminde yapardı.³⁰⁴ Resûlullah'a (sav) bu amellerini sormuş, o da bunlarla aklandığını söylemiştir. Cumhurun görüşü de budur.

Âmidî, *el-Ezkâr*'da “Ashabımız arasında, Allah'ın küfürde ısrar ettiğini

25 bildiği bir kimseye asla dinî bir nimet vermediği konusunda görüş ayrılığı yoktur. Dünyevî nimetlere gelince Eş'arî'nin bu konuda iki görüşü vardır. Kâdî Ebûbekir ise verdiğine meyletmıştır.” Daha sonra görüş ayrılığının lafzî olduğuna işaret etmiştir. Nimeti yok sayan kimse, dünyadaki lezzetleri ve hidâyet sebeplerinin gerçekleşmesini inkâr etmemekte, ancak peşinden

30 helâk geldiği için, bunu nimet olarak isimlendirmemektedir. Nimet olarak gören kimse de peşinden helâkın geleceğini inkâr etmemekte, ancak sûreten onu nimet olarak isimlendirmektedir.

304 *el-Yevâkîr*'in farklı nüshalarında: وكان تبر بها şeklinde geçen ibare, hadis mecmualarında كان يبر بها şeklinde geçmektedir. Tercüme buna göre yapılmıştır (Mütercim).

المبحث التاسع والخمسون

في بيان أن جميع ملاذ الكفار في الدنيا من أكل وشرب وجماع وغير ذلك كله استدراج من الله تعالى

حيث يلذه مع علمه بإصراره على الكفر إلى الموت. فهي نقمة عليه يعذب بها
 ٥ عذاباً زائداً على عذاب الكفر، وقالت المعتزلة إنها نعمة يترتب عليها الشكر. وقال بعض المحققين جميع ما يرزقه الله للكافر ليس لكرامة ولا إهانة وإنما ذلك لسبق العلم بأنه رزقه ما به قوام بدنه حتى يفعل جميع ما كتبه له أو عليه، انتهى. قالوا: وجميع ما يفعله الكافر من الخيرات يجازيه الله عليه في دار الدنيا من صحة في البدن وتوسعة في الرزق وغير ذلك، وليس له في الآخرة من نصيب. فإنه تعالى أخبر أنه لا يضيع أجر من أحسن عملاً لوسع كرمه. ثم إن ختم الله لذلك الكافر بالإسلام أثيب
 ١٠ على كل عمل لا يشترط فيه النية كحفر الآبار للعطش وإطعام الجائع وقرى الضيف وصلة الرحم والعق زياة على ثواب الأعمال الإسلامية. كما قال لحكيم بن حزام حين أسلم: أسلمت على ما سلف لك من خير. وكان قد سأل رسول الله ﷺ عن هذه الأمور وأنه تبرر بها في الجاهلية. وهذا ما عليه الجمهور.

١٥ وقال الأمدي في الأذكار لا نعلم خلافاً بين أصحابنا أنه تعالى ليس له على من علم إصراره على الكفر نعمة دينية أبداً. وأما النعمة الدنيوية فلا لشعري فيها قولان وميل القاضي أبي بكر إلى الإثبات. ثم أشار إلى أن الخلاف لفظي فمن نفى النعم لا ينكر الملاذ في الدنيا وتحقيق أسباب الهداية غير أنه لا يسميها نعماً لما يعقبها من الهلاك، ومن أثبت كونها نعماً لا ينازع في تعقيب الهلاك لها غير أنه سماها نعماً للصورة.

Ebu'l-Abbâs es-Sârî (ra) şöyle derdi: “Hakk’ın mümine verdikleri keramet ve istidrâc olmak üzere iki çeşittir. Sende bıraktığı keramettir, senden gıderdiğinin ise istidrâc olduğu açık olur.” Elemin ise lezzetin karşılığı olduğunu söylemişlerdir. Bunun vücûdî mi ademî mi olduğu konusunda ihtilâf etmişlerdir. “En yüksek lezzet, eşyayı bilme ve onun hakikatlerine vâkıf olmakla gerçekleşen aklî lezzettir. Bu hakiki lezzettir. Bu nedenle lezzet mârifetlere bağlıdır.” demişlerdir. Ebû Zekerîya et-Tabîb “Lezzet, ademî bir durumdur ve elemden kurtuluştur.” demiştir. Bu görüşün zayıflığı, insanın bazen öncesinde hiçbir elem olmadan lezzetlenmesidir. Bu güzel bir resmi gören ve gözleriyle bundan lezzetlenen kişinin durumuna benzer. Hâlbuki bu hisse daha önce sahip değildi ki bu lezzet onu, resme duyulan iştihak acısından kurtarmış olsun. Yine aklına gelmeden ve böyle bir iştihakın acısı olmadan, ilmî bir mesele veya bir hazineye vakıf olan kimsenin durumu da böyledir.” Semerkandî, *es-Sahâifte* şöyle demiştir: “Hak olan, idrakin lezzetin kendisi değil, neticesi (melzûm) olduğudur.” *el-Mahsûl*’da ise “Aslolan [lezzetin] bağlı olmamasıdır. Zira lezzet vicdanî durumlardandır.” denilmiş, *et-Tavâli*’de de bu benimsenmiştir. Şeyh İzzeddin b. Abdüsselâm şöyle demiştir: “Bu, mihne yurduna (dünya) mahsustur, cennet olan ikrâm yurdunda ise lezzet, öncesinde veya beraberinde elem olmaksızın gerçekleşir. Çünkü burada âdetler delinmiştir. Cennetlikler susuzluk olmadan meşrubatın lezzetini, açlık olmadan da yiyeceklerin lezzetini alacaklardır.” Cezalarla ilgili görüş de böyledir. Âhiretteki en küçük ceza bile bu dünyada hayat bırakmaz. Oysa âhirette, her taraftan ölüm sebepleri gelmesine rağmen kişi ölmez. **En doğrusunu Allah bilir.**

وكان أبو العباس الساري يقول: عطاء الحق للمؤمن على نوعين: كرامة واستدراج
 فما أبقيه عليك فهو كرامة وما أزاله عنك تبين أنه استدراج، قالوا والألم يقابل اللذة
 واختلفوا فيه هل هو وجودي أو عدمي ولكل منهما وجه، قالوا: وأعلى اللذات اللذة
 العقلية وهي الحاصلة بسبب معرفة الأشياء والوقوف على حقائقها وهي اللذة على
 الحقيقة، وعلى هذا فاللذة محصورة في المعارف. وقال أبو زكريا الطيب: إن اللذة
 أمر عدمي، وهو الخلاص من الألم وضعف هذا القول أن الإنسان قد يلتذ بالشيء
 من غير سبق ألم كما إذا وقع بصره على صورة حسنة. فإنه يلتذ بأبصارها مع أنه
 لم يكن له شعور بها حتى تجعل تلك اللذة مخلصه من ألم الشوق إليها. وكذلك
 من وقف على مسألة علم أو كنز مال فجاءه من غير خطور ذلك بالبال وألم الشوق
 إليهما. وقال السمرقندي في الصحائف: الحق أن الإدراك ليس هو نفس اللذة بل
 ملزومها. وفي المحصول أن الصواب أنها لا تحد لأنها من الأمور الوجدانية وعليه
 مشى في الطوابع. وقال الشيخ عز الدين بن عبد السلام: هذا مخصص بدار المحنة.
 وأما دار الكرامة التي هي الجنة، فإن اللذة تحصل فيها من غير ألم يتقدمها أو يقترب
 بها. لأن العادات خرقت فيها فيجد أهل الجنة فلذة الشرب من غير عطش ولذة
 الطعام من غير جوع. وكذلك القول في العقوبات فإن أقل عقوبات الآخرة لا يبقى
 معها في هذا الدار حياة. وأما الدار الآخرة فيأتي أحدهم أسباب الموت من كل مكان
 وما هو بميت، والله تعالى أعلم.

ALTMİŞİNCİ MEBHAS

Büyük İmamı Nasbetmenin (Tayin Etmenin) Vâcip Olduğu, Onun Sevabı, Ona İtaat Etmenin Vücûbu, Ona Karşı Çıkılmayacağı, Onu Nasbetmenin Allah'a Değil Bize Vâcip Olduğu, İmamın Zamanının En Faziletlisi Olmasının Şart Olmadığı, Mefdûl da Olsa Onu Nasbetmenin Bize Vâcip Olduğu ve Bunun Müslümanların Maslahatını Yerine Getirmesinden Dolayı Olduğu Hakkındadır

Sınırların korunması, ordunun donatılması; eşkıya, hırsız ve yol kesicilerin cezalandırılması, hasımlar arasında meydana gelen anlaşmazlıkların çözülmesi, insanların dinî ve dünyevî bütün maslahatlarının korunması bu kabildendir. Şayet büyük imam olmasaydı insanlar kendilerine zarar veren şeylerden alıkonulamaz, şer'î hükümler infaz edilemez, hadler uygulanamaz ve ganimetler taksim edilmezdi. Resûlullah'ın (sav) vefatından sonra sahâbe imamın tayini konusunda icmâ etmiş, hatta bunu en önemli vâciplerden biri olarak saymış ve imam tayinini onun (sav) defnine öncelenmişlerdir. Bütün dönemlerde insanlar bu şekilde devam etmişlerdir. Müslim'in "İtaat elini bırakan kimse, kıyamet günü elinde hiçbir delil olmadan Allah'ın huzuruna çıkar. Boynunda biat olmadan ölen kimse, Câhiliye ölümü üzerine ölmüştür." şeklinde naklettiği hadis de içinde bulunduğu birçok hadis bunu desteklemektedir. Kemâl, *Hâşiye*'sinde şöyle demiştir: "İmamın nasbedilmesi, aklen değil, sem'an yani şer'an vâciptir." Mu'tezile'den olan Câhız'ın adamları, Belhî ve Basrî, imam nasb etmenin, aklen Hak Teâlâ'ya vâcip olduğunu söylemişlerdir. Zira onlar imamın yokluğu hâlinde zayıflara yönelik zulmün muhtemel olduğunu, varsayılan zararın defedilmesinin de aklen vâcip olduğunu söylemektedirler. Bu da şer'î hükümleri ikame eden bir imamın nasb edilmesiyle giderilir. Onlar, imamların tayini konusunda ehl-i sünnet gibi düşünmektedir.

Ehl-i sünnete göre, imam birkaç yöntemle bilinir. Ya peygamber veya imam gibi sözünün kabul edilmesi vâcip olan birisinin tayini (nasb) veya müslümanların icmâ ile olur. Peygamber'den (sav) sonra, icmâ ile Ebû Bekir es-Siddîk, sonra Ebû Bekir'in tayiniyle Ömer el-Fâruk, sonra Ömer'in hilâfet işini şûra ile çözmeleri için tayin ettiği heyet tarafından Osman imam oldu. O ise kimseyi halife tayin etmedi,

المبحث الستون

في بيان وجوب نصب الإمام الأعظم وثوابه ووجوب طاعته وأنه لا يجوز الخروج عليه وأن وجوب نصبه علينا لا على الله عز وجل وأنه لا يشترط كون الإمام أفضل أهل الزمان بل يجب علينا نصبه ولو مفضولا وذلك ليقوم بمصالح المسلمين ٥

كسد الثغور وتجهيز الجيوش وقهر المتغلبة والمتلصصة وقطاع الطرق وقطع المنازعات الواقعة بين الخصوم وحفظ جميع مصالح الناس الدينية والدنيوية. فلو لا الإمام الأعظم ما زجر الناس عما يضرهم ولا نفذت أحكامهم ولا أقيمت حدودهم ولا قسمت غنائمهم. وقد أجمع الصحابة بعد رسول الله ﷺ على نصبه حتى جعلوه أهم الواجبات وقدموه على دفنه ﷺ ولم يزل الناس في كل عصر على ذلك. ويؤيد ذلك أيضًا عدة أحاديث منها حديث مسلم: من خلع يدًا من طاعة لقي الله يوم القيامة ولا حجة له ومن مات وليس في عنقه بيعة مات ميتة جاهلية. وقال كمال في حاشيته: نصب الإمام واجب سماعًا أي شرعًا لا عقلا. وقال أصحاب الجاحظ والبلخي والبصري من المعتزلة بوجوب نصب الإمام على الحق تعالى عقلا، لأنهم يقولون الضرر مع عدم الإمام متوقع من الظلمة على الضعفاء ودفع الضرر المظنون واجب عقلا. وذلك إنما يندفع بنصب إمام يقوم بأحكام الشرع، وهم موافقون لأهل السنة في تعيين الأئمة.

وأما أهل السنة فذهبوا إلى أن الإمام يعرف بأمور. إما بنصب من يجب أن يقبل قوله كنبى أو إمام أو بإجماع المسلمين. وكان الإمام بعد النبي ﷺ بالإجماع أبا بكر الصديق ثم عمر الفارق بنص أبي بكر عليه ثم عثمان بنص عمر على جماعة جعل أمر الخلافة شورى بينهم. فإنه لم يستخلف أحدًا.

insanlar Osman'ın imameti sonra da Ali el-Murtazâ'nın imameti üzerine bir araya geldiler. Muteber olan sahâbîler de bu konuda icmâ etmişlerdir. Bunlar, râşit halifelerdir. Daha sonra Hasan ile Muâviye arasında muhalefet çıkmış, Hasan onunla anlaşarak, hilâfeti kendisine bırakmıştır. Ondan sonra Abbâsoğullarına geçinceye kadar, Ümeyye ve Mervân oğullarında kalmıştır. Ehlü'l-hall ve'l-akd olanların çoğunluğu onlar üzerinde icmâ etmiştir. Daha sonra hilâfet, olanlar oluncaya kadar onlarda kalmıştır.

Bazı Râfızîlerin görüşüyse Ebû Bekir'in hilâfeti gasp edip zulmederek Ali'nin önüne geçtiğidir. Bu görüş, Ebû Bekir'i hilâfete getirmelerinden dolayı, sahâbenin zulüm üzerine icmâ etmiş olmasını gerektirdiği için, bâtıldır. Onlar bundan uzaktır ve dinin hâmileridir. Hâricîler ve Mu'tezile'den olan Asam, insanların bir imam nasbetmelerinin vâcib olmadığını söylemişlerdir. Bazıları, emniyet anında değil de fitne zamanında vâcib olduğunu, diğer bir kısmı ise tersini söylemiştir. İmâmiyye Şîa'sı, imam nasbetmenin Allah'a vâcib olduğu görüşündedir. O "Müminlere yardım etmek üzerimizde bir haktır."³⁰⁵ âyetinde ve "Zulmü kendime haram kıldım." kudsî hadisinde olduğu gibi, bizzat kendisine bir şeyi helâl ya da haram kılrsa bile, gerçekte Allah Teâlâ'ya hiçbir şey vâcib değildir. Zira O'nun münezzeh ve yüce olan mertebesi, sınırlamayı kabul etmez. Bununla yaratılmışlardan ayrılmaktadır. Çünkü sınırlama, üst bir makamda bulunan tarafından alttakilere yapılır. Anla!

Mu'tezile, yapılmaması durumunda zemmedilmeyi gerektiren bazı şeylerin Allah Teâlâ'ya vâcib olduğu görüşündedir. Taatten dolayı sevap, mâsiyet dolayısıyla cezalandırma, onları taat hususunda takviye edecek ve yaklaştıracak, mecburiyet sınırına ulaşmadan mâsiyete düşmekten uzaklaştıracak cömertlikte bulunmak ve onlar için hikmet açısından aslah olanı yapmak, bu kabildendir. Mu'tezile, başlıkta verdiğimiz "Sultana karşı gelmek câiz değildir." şeklindeki görüşümüze muhalefet ederek, kendilerine göre haksızlık yaptığıında azledilebileceğini ileri sürerek, zalim sultana karşı gelmeyi câiz görmüştür. Bir topluluk da "Mefdûl da olsa imamın nasbedilmesi vâcibtir." şeklindeki görüşümüze muhalefet ederek "Fâdıl varken, mefdûlun nasbı yetmez, fâdıl olanın nasbedilmesi gerekir." demişlerdir.

305 Rûm, 30/47.

فاجتمع الناس على إمامة عثمان ثم علي المرتضى. وأجمع المعتبرون من الصحابة على ذلك. وهؤلاء هم الخلفاء الراشدون. ثم وقعت المخالفة بين الحسن ومعاوية وصالحه الحسن واستقرت الخلافة عليه. ثم على من بعده من بني أمية وبني مروان حتى انتقلت الخلافة إلى بني العباس وأجمع أكثر أهل الحل والعقد عليهم. وانسأقت الخلافة منهم إلى أن جرى ما جرى. ٥

وأما قول بعض الروافض إن أبا بكر غصب الخلافة وتقدم على علي رضي الله عنه ظلمًا في هو باطل ويلزم منه إجماع الصحابة على الظلم حيث مكنا أبا بكر من الخلافة وحاشاهم من ذلك. فإنهم حماة الدين. وقالت الخوارج والأصم من المعتزلة لا يجب على الناس نصب إمام. ومنهم من قال بوجوب نصبه عند ظهور الفتن دون زمن الأمن وبعضهم عكس الأمر. وقالت الشيعة المسلمون بالإمامية بوجوب نصب الإمام على الله تعالى. والحق أنه لا يجب على الله تعالى شيء ولو أوجبته على نفسه أو حرمه كما في قوله: ﴿وَكَانَ حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرُ الْمُؤْمِنِينَ﴾ [الروم: ٤٧] وكما في قوله تعالى في الحديث القدسي: «إني حرمت الظلم على نفسي» وذلك لأن حضرته سبحانه وتعالى لا تقبل التحجير وبذلك باين خلقه إذ التحجير لا يكون إلا من أعلى على أدنى، فافهم. ١٥

وقالت المعتزلة يجب على الله تعالى أشياء يترتب الذم بتركها منها الجزاء أي الثواب على الطاعة والعقاب على المعصية، ومنها اللطف بأن يفعل بعباده ما يقويهم على الطاعة ويقربهم منها ويبعدهم عن المعصية بحيث لا يتهنون إلى حد الإلجاء، ومنها فعل الأصلح لهم في الدنيا من حيث الحكمة. وقولنا في ترجمة المبحث لا يجوز الخروج على السلطان، قد خالفنا فيه المعتزلة فجوزوا الخروج على السلطان الجائر بناء على انزاله بالجور عندهم. وقولنا يجب نصب الإمام ولو مفضولا قد خالفنا قوم في ذلك فقالوا: لا يكفي نصب الإمام المفضول مع وجود الفاضل بل يتعين نصب الفاضل. ٢٠

Bu görüş, Bakî'a yakın bir yerde medfûn olan İsmâîl b. İmam Ca'fer es-Sâdık'a mensup olan İsmâîlîlerden nakledilmiştir. Bunlar “Bâtıniyye” ve “Melâhide” olarak isimlendirilmişlerdir. “Her zâhirin bir bâtını vardır.” dedikleri için “Bâtıniyye”, bazı durumlarda şeriatın zâhirini bırakıp bâtınına döndükleri için de “Melâhide” denilmiştir. Bazılarının, sûfilerin ilimlerinin derinliğiyle ilgili sözlerini, Bâtıniyye mezhebiyle eş tuttuklarını bilesin. Hak olan ise ikisi arasında bir farkın olduğudur. Zira sûfiyye, bâtınîlerin aksine sadece şeriatın zâhirine uygun olduğu zaman bâtınîliği dikkate alır, aksi takdirde atar. Kitapları bunlarla doludur. Bâtıniyye ise, şeriata uygun olsa da olmasa da büyüklerinin kabul ettiklerini dikkate alırlar. Anla! Kutub ve efrâdla ilgili başlıkta, bazen efrâddan olan birisinin kutubdan daha kâmil olabileceği geçti. Zira kutub, bütün velîlerden daha faziletli olduğu için bu makama gelmemiştir. O, Allah'ın ezelî ilminde bütün insanların işlerinin kendisine döneceği bir kişinin âlemde bulunması gerektiği kayıtlı olduğu için buna nâil olmuştur. Böylece kutbiyyete tayin edilmiş, öncelikli olması hasebiyle tayin edilmemiştir. İmametle ilgili bu başlıkta da aynı şey söz konusu olup imamın bütün vatandaşların en faziletlisi olması şart değildir. **En doğrusunu Allah bilir.**

İmam için, ismetin de şart olmadığını bilesin. Râfîzîlerin aksine Hâşimî ve Alevî soyundan olması da şart değildir. Cumhura göre büyük imam fâsıklık yapmakla azledilmiş olmaz. İmamımız Şâfiî'nin (ra) adamlarının kitaplarında, imamın bâliğ, âkil, müslüman, âdil, hür, erkek, müctehid, cesur, dirayetli, yeterli, Kureyşli, işiten, gören, konuşan ve âzalarının hareket etmekten ve serî bir şekilde ilerlemekten kendisini alıkoyacak bir eksikliğinin olmaması şart koşulmuştur. Şayet Kureyşli bulunmazsa diğer şartları bulunduran Kinâneli, bu da bulunmazsa başkası olur. Fıkıh kitaplarında kaydedildiği üzere âdil olan cahil, fâsık olan cahilden evlâdır. Bunlar, kelâmcıların kitaplarında gördüklerimdir. Şeyh Muhyiddin ise *el-Fütûhât*'in 322. bâbında bu konuyu değerlendirmiştir.

Soru: Şârî', imam edinmeyi açıkça emretmemişken bu nereden vâcip oluyor?

ونقل ذلك عن الإسماعيلية وهم قوم منسوبون إلى إسماعيل بن الإمام جعفر الصادق المدفون بالقرب من البقيع ويسمون بالباطنية وبالملاحدة. أما الباطنية فلكونهم يقولون لكل ظاهر باطن وأما تلقيبهم بالملاحدة فلعدولهم عن ظواهر الشريعة إلى بواطنها في بعض الأحوال. واعلم أن بعضهم جعل كلام بعض الصوفية في دقائق العلوم كمذهب الباطنية سواء. والحق أن بينهما فرقاً. فإن الصوفية لا يعتمدون قط على باطن إلا إن وافق ظاهر الشريعة وإلا رموا به، وكتبهم مشحونة بذلك بخلاف الباطنية يعتمدون ما انتحله أكابرهم سواء وافق الشريعة أو خالفها، فافهم. وقد تقدم في مبحث الكلام على القطب والأفراد أنه قد يكون من الأفراد من هو أكمل من القطب لأن القطب لم ينل في هذا المقام بفضل على الكافة من الأولياء. وإنما هو لسبق العلم بأنه لا بد في العالم من واحد يرجع إليه أمر الناس فتعين للقطبية لا بأولية. فكذلك القول في مبحث الإمامة هنا لا يشترط أن يكون الإمام أفضل الرعية، والله أعلم.

واعلم أنه لا يشترط في الإمام العصمة ولا كونه هاشمياً ولا علوياً خلافاً للرافضة. وذهب الجمهور إلى أن الإمام الأعظم لا ينزل بالفسق. وفي كتب أصحاب إمامنا الشافعي رضي الله عنه يشترط أن يكون الإمام بالغاً عاقلاً مسلماً عدلاً حراً ذكراً مجتهداً شجاعاً ذا رأي وكفاية قرشياً سميحاً بصيراً ناطقاً سليم الأعضاء من نقص يمنع استيفاء الحركة وسرعة النهوض. فإن لم يوجد قرشي اجتمعت فيه الشروط فكنا في إن لم يوجد فغيره. والجاهل العادل أولى من الجاهل الفاسق كما هو مقرر في كتبه الفقه. هذا ما رأيته في كتب المتكلمين. وأما عبارة الشيخ محيي الدين رحمه فقال في الباب الثاني والعشرين وثلاثمائة من الفتوحات.

فإن قلت: إن الشارع لم ينص على الأمر باتخاذ الإمام فمن أين يكون واجباً؟

Cevap: Yüce Allah, dini ikame etmemizi emretmiştir. Din de insanların can, aile ve mal güvenliği olmadan, bir kısmının diğerlerine karşı tecavüzkâr davranmaları engellenmeden, ikame edilemez. Bu da gücünden korktukları, merhametini umdukları, müracaat ettikleri ve üzerine görüş
5 birliğine vardıkları bir imam olmadan gerçekleşmez. Şayet emniyet altında olmazlarsa Hak Teâlâ'nın yaşanmasını vâcip kıldığı dini, hayata geçiremezler. Kendisi olmaksızın vâcibin gerçekleşmesinin mümkün olmadığı bir şeyin kendisi de vâciptir. İmam edinmek, Allah'a değil bize vâciptir. Nasıl âlemin ilâhı tek ise ve nasıl âlemde gavs olan kutup tek ise ihtilafa düşülüp
10 âlemde fesadın meydana gelmemesi için imamın da tek olması gerekir. Dolayısıyla tek bir kişinin imam olarak belirlenmesi dinen vâciptir.

Soru: Bir şahsın imametini sahih olduktan sonra ne ile azledilir?

Cevap: Fıkıh kitaplarında mukarrar olduğu üzere tebaanın bir kısmının diğerlerine haksızlık yapmasını önlemek ve benzerleri gibi daha
15 önce geçen imametinin şartlarını hakkıyla yerine getirmekten âciz kalması durumunda imam azledilir. Şeyh Muhyiddin *el-Fütûhat*'ın 60. bâbında şöyle demiştir: “Tebaasının durumunu dikkate almayan, adâlet ve iyilikle aralarında hareket etmeyen her imam, zâhirde olmasa da hakikatte kendisini azletmiş sayılır.” Aynı şekilde “Bana göre hâkim, zulmettiğinde
20 ya da fâsıklık ettiğinde özellikle fâsıklık yaptığı konuda azledilmiş sayılır. Zira Allah'ın hükmetmesini emrettiği şeyle hükmetmemiş olur. Resûlullah (sav), zulmetseler bile ulû'l-emr için 'imam' ismini kullanmıştır. 'Şayet âdil olurlarsa bu hem sizin hem de kendilerinin lehinedir, zulmederlerse bu durum da sizin lehinize onların aleyhinedir.' buyurmuş ve
25 bizi taat etmemekten nehyetmiştir. Bu konuda yetkililer arasında ayrım da yapmamıştır. İşte burada, zâhirde olmasa da bu durumda azledilmiş sayıldığını söyledik.” demiştir. Böylece imamın asla şeriata muhalefet etmemesi gerektiği anlaşılmış oldu. Ancak 369. bâbda “Hükümdarların Siyaset İlmi” konusu bağlamında, şöyle demiştir: “Hükümdarların üç
30 şeyin dışında bağışlandıklarını gördüm. Bu üç şey; harama yönelme, sırrı ifşa etme ve mülklerini tanetmeleridir.” Yine Celâleddin es-Süyûtî'nin *Târîhu'l-Hulefâ*'sında da bunun Ebû Ca'fer el-Mansûr'un sözleri olduğunu gördüm. *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*'de de vâlinin, suçunu ikrar edinceye kadar suçluyu dövme hakkı bulunduğunu, bunun kadı için söz konusu
35 olmadığını gördüm. Bunun üzerinde düşün.

فالجواب: إن الله تعالى أمرنا بإقامة الدين ولا سبيل إلى إقامته إلا بوجود الأمان على أنفس الناس وأهليهم وأموالهم ومنع تعدي بعضهم على بعض، وذلك لا يصح لهم إلا مع وجود إمام يخافون سطوته ويرجون رحمته ويرجعون إليه ويجمعون عليه. فإن لم يأمّنوا على أنفسهم لا يتفرغون لإقامة الدين الذي أوجب الحق تعالى عليهم إقامته. وما يتوصل إلى الواجب إلا به فهو واجب. فاتخاذ الإمام واجب علينا لا على الله تعالى. قال: ويجب أن يكون واحدًا لئلا يختلفا فيؤدي إلى الفساد في الكون كما أن إله العالم واحد وكما أن القطب الغوث في العالم واحد. فنصب الإمام واحدًا واجب شرعًا، انتهى.

فإن قلت: إذا صحت إمامة شخص فبماذا ينزل منها؟

فالجواب: ينزل بعجزه عن القيام بحققها من منعبغي الرعية على بعض ونحو ذلك مما تقدم في شروط الإمامة كما هو مقرر في كتب الفقه. وقد قال الشيخ محيي الدين في الباب الستين من الفتوحات: كل إمام لا ينظر في أحوال رعيته ولا يمشي فيهم بالعدل والإحسان فقد عزل نفسه من الإمامة في نفس الأمر دون الظاهر. قال: وعندي أن الحاكم إذا جار أو فسق انزل فيما فسق فيه خاصة لأنه لم يحكم بما أمره الله أن يحكم به وقد أثبت رسول الله ﷺ للولاء اسم الإمامة ولو جاروا. فقال: فإن عدلوا فلکم ولهم وإن جاروا فلکم وعليهم. ونهانا أن نخرج يدًا من طاعة ولا خص بذلك واليًا دون آخر. ومن هنا قلنا إنه انزل في نفس الأمر دون الظاهر، انتهى. فعلم أنه ليس للإمام مخالفة الشريعة أبدًا لكن رأيت في الباب التاسع والستين وثلاثمائة في الكلام على علم السياسة للملوك أن يعفوا عن كل شيء إلا عن ثلاثة أشياء وهي التعرض للحرم وفشاء السر والقدح في ملكم، انتهى. ورأيت في تاريخ الخلفاء للجلال السيوطي أن ذلك من كلام أبي جعفر المنصور وكذلك رأيت في الأحكام السلطانية أن للوالي أن يضرب المجرم حتى يقر وليس ذلك للقاضي، فالتأمل ذلك.

el-Fütûhât'ın 364. bâbındaki ilimler kapsamında, vâlileri eleştirenlerin, bunları tayin edenleri sefihlik ve kusurlu bakış açısına nispet ettiğini ve bunun gerçekten tehlikeli bir durum olduğunu söylemiştir. “Bu nedenle Hak Teâlâ, hükümdar ve halifeleri eleştirmekten nehyetmiş ve onların kalplerinin Allah Teâlâ'nın elinde olduğunu, dilediği zaman kalpleri bize daraltacağını, dilediği zaman da bize o kalplerle yumuşak davranacağını haber vermiştir. Onlara dua etmemizi bize emretmiştir. Herkes için maslahatın onlarla hâsıl olması yaptıkları zulümlerden daha büyüktür. Bununla birlikte onlar dünya ehlinin ihtiyaçlarının giderilmesinde Allah Teâlâ'nın kapıları mesabesindedir. İster fâsık ister sâlih ister âdil yahut zalim olsunlar bir fark yoktur; bu durum onları “nâiblik” isminin kapsamının dışına çıkarmaz.” *el-Fütûhât*'ın “Ebvâbü's-salât” bâbında, cemaatle namazda imamlık yapma kapsamında, Resûlullah'ın (sav) “İyi ve günahkâr olan herkesin arkasında namaz kılınır.” hadisi bağlamında şöyle demiştir: “Burada fâcirle kastedilen, kâfir değil, müslüman olan âsîdir. İslâm bağı onda olduğu müddetçe, mekruh olsa da arkasında namaz kılmayı kabul ederiz. Burada kerahet imamın fîskının tahmin edilen bir işle değil kesin olan bir işle olması durumunda söz konusudur.” Çünkü bu durum, kâmil olan bir mümini zanla birisinin fâsık olduğuna hükmetmekten uzak tutar. *el-Fütûhât*'ın “Hac Bâbı”nda ise tavaf bağlamında şöyle demiştir: “Fâsıkın imametinin kerahetle birlikte câiz olması ve arkasında namaz kılmanın bâtil olmamasının sebebi, meşrû olan abdesti alarak namaza başlamasıdır. Namazla birlikte koruma altına girer ve kıraat, zikir ve boyun eğme devam ettikçe selâm verinceye kadar, hayır ve ibadette kalır. Bu durumda fâsıklıkla nitelenemez, aksine Azîz ve Celîl olan Allah'a itaattedir. Abdullah b. Ömer, meşhur fâsık olan Haccâc'ın arkasında namaz kılmıştır. Ayrıca müslümandan sâdir olan bir mâsiyet yoktur ki ona, bunun mâsiyet olduğuna dair bir iman eşlik etmiş olmasın. Haccâc gibileri, her ne kadar namaz dışında fâsık iseler de namazda mümin ve Allah'a itaatkârdırlar. İmâna da hiçbir şey direnemez. Dolayısıyla mâsiyet tarafı zayıflar. Bu nedenle imametinin bâtil değil, mekruh olduğunu söyledik.” Bu konu tartışmalıdır. Kerahet, namazda mâsiyetle nitelenmesi sebebiyle değil, namazın dışında da olsa zulüm ve haksızlık yapması sebebiyledir. Bu nedenle imameti mekruhtur.

وقال في علوم الباب الرابع والستين وثلاثمائة من الفتوحات: من طعن في الولاية فقد نسب من نصبه إلى السفه وقصور النظر وهو باب خطير جداً. قال: ولهذا نهى الحق تعالى عن الطعن في الملوك والخلفاء وأخبر أن قلوبهم بيد الله تعالى إن شاء قبضها عنا وإن شاء عطف بها علينا. وأمرنا أن ندعو لهم لأن وقوع المصلحة بهم في العامة أعظم من جورهم مع أنهم باب الله تعالى في قضاء الحوائج في أهل الأرض ٥ سواء كانوا فاسقين أو صالحين عادلين أو جائرين فلا يخرجهم ذلك عن إطلاق اسم النيابة عليهم، انتهى. وقال في الكلام على الإمامة من صلاة الجماعة في أبواب الصلاة من الفتوحات في قوله ﷺ «صلوا خلف كل بر وفاجر»، المراد بالفاجر هنا هو العاصي المسلم لا الكافر فما دام الإمام ربقة الإسلام قلنا الصلاة خلفه وإن كان ذلك مكروهاً لكن يخفى أن الكراهة خاصة بما إذا كان فسق الإمام بأمر متيقن لا ١٠ مظنون. لأنه يبعد من المؤمن الكامل اعتقاد الفسق في أحد بالباطن، انتهى. وقال في الكلام على الطواف من باب الحج من الفتوحات إنما جوز إمامة الفاسق مع الكراهة ولم تبطل الصلاة خلفه لأنه لا يدخل للصلاة إلا حتى يتوضأ الوضوء المشروع ثم إنه يحرم بالصلاة فلا يزال في خير وعبادة ما دام بين قراءة وذكر وخضوع حتى يسلم من الصلاة ولا يوصف إذ ذاك بفسق بل هو في طاعة الله عز وجل. وقد صلى ١٥ عبد الله بن عمر خلف الحجاج وكفى به فاسقاً. وأيضاً فإنه ما من معصية تقع من المسلم إلا والإيمان بأنها معصية يصحبه. فالحجاج ونحوه حال صلاته وإن كان فاسقاً خارجاً مؤمناً مطيعاً لله تعالى بإيمانه والإيمان لا يقاومه شيء فضعف جانب المعصية. فلذلك قلنا إن إمامته مكروهة لا باطل، انتهى كلامه. وفيه نظر أن الكراهة ليست من حيث عدم وصفه بالمعصية في الصلاة وإنما هي من حيث استصحابه ٢٠ الظلم والجور ولو خارج الصلاة. فلذلك كانت إمامته مكروهة.

Soru: İmâmiyyenin, imamın mâsum olmasını şart koştığındaki şüpheleri nedir?

Cevap: “Onların şüphesi, imamın namaz kıldığı zaman, sadece ve özellikle ahadiyyet sıfatı ile münâcât etmesidir. Bu nedenle namazda selâm verinceye kadar ismeti vâciptir. Onlar, namazın dışında mâsum olmadığı görülmektedirler. Bu makamın aslının peygamberlere has olduğunu söylerler. Ancak onların dışında da namaz için imamete geçen kimsenin, namazdan ayrıluncaya kadar mâsum olduğunu söylemek vâciptir. Açık olan hatta gerçekleşmiş olan hak, imamların mâsum olmalarının vâcip olmamasıdır. Bütün imamlar için namazda yanılma söz konusudur. Namazında yanılmazsa bile iki makam arasında fark vardır. Namazdan gafil olmak, namazda hata yapmanın aksine onu tamamıyla yapmamayı gerektirir.” Bunu 347. bâbda uzunca anlatmıştır. Yine Şeyh’in 336. bâbda şu sözlerle ifade ettikleri de imamların masûm olmadıklarına dair görüşü desteklemektedir: “Hak Teâlâ’nın bâtın sultanı olan kutba, sadece ehliyet nazarıyla baktığını bilesin. Şayet Yüce Allah zâhir sultanına da bu gözle baksaydı, imâmiyyenin dediği gibi, asla zulmetmezdi. İsmet, zâhir imamın şartı değildir. Şayet imâmet onun için istenilmeyen bir şey olsaydı ve sonra Allah ona bunu yerine getirmeyi emretseydi peygamberlerde vâki olduğu üzere şüphesiz onu korurdu. İstemediği hâlde, kendisine emirlik verilen kimse için, onu koruyacak bir meleğin vekil tayin edildiğine dair hadiste de buna işaret edilmektedir.” Şöyle demiştir: “Bu, ismetin anlamıdır. Ancak edebe uygun olan, onun mâsum değil, mahfuz olduğunun söylenmesidir. Yüce Allah’ın Hz. Dâvûd’la (as) ilgili ‘Hevâya tâbi olma! Seni Allah’ın yolundan alıkor.’³⁰⁶ şeklindeki âyetine gelince bu hevâdan maksat, haram ya da mekruh konusunda değil de evlâ olan fiille ilgili olarak sana vahyettiğimize muhalif olan şeyi öneren kimsenin önerisine tâbi olmamandır.” Zira peygamberlerin makamı, Şeyh’in 346. bâbda dediği ve şu şiirlerle söylediği gibi, bundan yüksektir.

Bir mâsumu “Tâbi ol” denilmesine şaşarım /

“Bid’at çıkarma Allah’ın indirdikleriyle hükmet”

Mâsumun hevâya uyduğu düşünülür mü? /

Vahiy ve tahkik onda, daha ne olsun?

فإن قلت: فما شبهة الإمامية في قولهم يشترط أن يكون الإمام معصوماً؟

فالجواب: شبهتهم قولهم إن الإمام إذا صلى لا يناجي إلا صفته الأحدية خاصة.

فيجب عصمته في الصلاة حتى يسلم منها. هم قائلون بعدم عصمته خارج الصلاة.

قالوا وأصل هذا المقام إنما هو خاص بالأنبياء، ولكن من قدم للإمامة من غيرهم

يجب علينا القول بعصمته حتى يفرغ من الصلاة، انتهى. والحق الواضح بل الواقع

عدم وجوب عصمة الأئمة فإنه ما من إمام إلا ويقع له في السهو في صلاته وإن لم

يسه عن صلاته فإن بين المقامين فرقاً فإنه يلزم من السهو عن الصلاة عدم فعلها

بالكلية بخلاف الساهي فيها، وأطال في ذلك في الباب السابع والأربعين وثلاثمائة.

ومما يؤيد عدم القول بعصمة الأئمة أيضاً ما قاله الشيخ في الباب السادس والثلاثين

وثلاثمائة من قوله: اعلم أن الحق تعالى لا ينظر إلى القطب الذي هو السلطان الباطن

إلا بعين الأهلية ولو أنه تعالى نظر إلى السلطان الظاهر بهذا العين ما جار إمام قط

كما يراه الإمامية. فإن العصمة ليست من شرط الإمام الظاهر. ولو كانت الإمامة غير

مطلوبة له ثم أمر الله تعالى أن يقوم بها لعصمه الله بلا شك كما وقع للأنبياء عليهم

الصلاة والسلام. وإلى ذلك الإشارة بحديث من أعطيها يعني الإمارة بغير مسألة

وكل الله تعالى به ملكاً يسدده، قال: وهذا هو معنى العصمة لكن الأدب أن يقال إنه

محفوظ لا معصوم. وأما قوله تعالى في حق داود عليه الصلاة والسلام ﴿وَلَا تَتَّبِعِ

الْهَوَىٰ فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ﴾ [ص: ٢٦] فالمراد بهذا الهوى عدم اتباع إشارة من

أشار عليك بما يخالف ما أوحينا به إليك من فعل الأولى لا المكروه ولا الحرام لأن

مقام الأنبياء يجبل عن ذلك كما بسطه الشيخ في الباب السادس والأربعين وثلاثمائة.

وأنشد ذلك يقول:

عجبت بمعصوم يقال له اتبع / ولا تتبدع واحكم بما أنزل الله

وكيف يرى المعصوم يحكم بالهوى / مع الوحي والتحقيق ما ثم إلا هو

Bu konuda başka söyledikleri de vardır. Yine bu konuyu 515. bâbda da geniş bir şekilde ele almıştır. Oraya bakılabilir.

Soru: Hilâfet ile hükümdarlık arasında bir fark var mıdır? Hadiste “Benden sonra hilâfet otuz yıldır, daha sonra hükümdarlık vardır.” denilmektedir. Hükümdar mı, halife mi Hak Teâlâ'nın sıfatlarına daha yakındır?

Cevap: Hadiste açıkça belirtildiği ve “Nübüvvet ve Risâlet Mebhası”nda geçtiği üzere hilâfet ile krallık arasındaki fark açıktır. Şeyh 177. bâbda şöyle demiştir: “Halife ile hükümdar arasındaki fark, hükümdarın aksine halifenin isim ve sarf yerlerini (bu isimlerin tasarruflarını) bilmesidir. Hükümdarın isim ve sarf yerlerinin ilmini bilmesi gerekmez. Bu yüzden o âlemde halife değildir.” 260. bâbda şöyle demiştir: “Resul olsalar da olmasalar da Allah’a sûrî kurbîyyet sadece halifeler içindir. Bunların yakınlıkları da (kurbîyyet) iki türdür. Birincisi ilâhî bildirim ve talimatla olan hilâfet ikincisi ise hükümleri infaz etmekle birlikte ilâhî bildirim olmayan hilâfettir. Bunlar hakikatte halife oldukları hâlde, ediplerin dilinde halife değildir.”

Soru: Hangisi daha tamdır?

Cevap: İlâhî bildirimle olmayan hilâfet, mânevî kurbîyet açısından daha tamdır. Zira ilâhî târif ve açıkça (tayin edilen) halife, sûret açısından halife tayin edileni uzaklaştırır. İlâhî bildirimle halife olmayanın âlemdeki hükmü, başkasının emriyle değildir, o kendisi nedeniyle hüküm verendir. Bu nedenle ilâhî bildirim olmaksızın halife olan kimse kendisi için bildirim ve talimatla hilâfet akdi yapılan kimseden daha çok ilâhî sıfata yakındır. Ancak bu ikincisi, hilâfeti ilâhî bir emirle olmayan kimseden daha çok arzulanan saadete yakındır. Zira saadete yakınlık, Allah'ı bilen ulemânın indinde arzulanan şeydir. 177. bâbda bunu söylemiştir.

Soru: Halife için âleme tahakküm mü yoksa teslimiyet mi önceliklidir?

Cevap: O, bu konuda muhayyerdir. Dilerse Şeyh Abdülkâdir el-Cîlî gibi tahakküm eder ve zâhir olur; dilerse Şeyh Abdülkâdir'in talebesi Ebu's-Su'ûd b. Şibl gibi tahakküme muktedir olmasına rağmen, teslim olarak kulları hakkında tasarrufta bulunmayı Rabb'ine bırakır. Ancak Hz. Dâvûd'da (as) olduğu gibi, bu ilâhî bir emirle birlikte olursa, Allah'ın emrini reddetmesi söz konusu olamaz. Bu durumda hilâfetin reddedilmesi halifenin tâbî olmaktan nehyedildiği hevâ sebebiyledir. Osman b. Affân (ra) hilâfeti böyledir.

إلى آخر ما قال وكذلك بسط الشيخ الكلام في ذلك أيضًا في الباب الخامس عشر وخمسمائة، فراجع.

فإن قلت: فهل بين الخلافة والملك فرق؟ فإن الحديث الخلافة بعدي ثلاثون سنة تكون ملكًا، ومن أقرب إلى صفات الحق تعالى الخليفة أو الملك؟

٥ الجواب: بين الخلافة والملك فرق ظاهر كما صرح به الحديث وكما تقدم في مبحث النبوة والرسالة. وقد قال الشيخ في الباب السابع والسبعين ومائة: الفرق بين الخليفة والملك أن الخليفة يعلم الأسماء ومصارفها بخلاف الملك لا يلزم منه أنه يعرف علم الأسماء ولا مصارفها فليس هو بخليفة في العالم، وقال في الباب الستين ومائتين: ولا يكون القرب الصوري من الله تعالى إلا للخلفاء خاصة سواء أكانوا ١٠ رسلًا أم غير رسل، قال: ثم إن قربهم على نوعين الأول الخلافة عن التعريف الإلهي بمنشور والثاني خلافة لا عن تعريف إلهي مع نفوذ الأحكام منه ومثل هذا لا يسمى بلسان الأدباء خليفة وفي الحقيقة هو خليفة.

فإن قلت: فأيهما أتم؟

١٥ فالجواب: الخلافة بغير تعريف إلهي أتم في القرب المعنوي. فإن الخليفة بالتعريف والأمر الظاهر يبعد من المستخلف في الصورة. فإن حكمه في العالم لم يكن عن أمر من غيره بل هو حاكم لنفسه. فهو أقرب إلى الصفة الإلهية ممن عقدت له الخلافة بتعريف ومنشور ولكن هذا أقرب إلى السعادة المطلوبة ممن لم يقترب بخلافته أمر إلهي. إذ القرب من السعادة هو المطلوب عند العلماء بالله تعالى. وقال في الباب السابع والسبعين ومائة.

فإن قلت: فهل الأولى للخليفة التحكم في العالم أو التسليم؟

٢٠ فالجواب: هو مخير في ذلك. فإن شاء تحكم وظهر كالشيخ عبد القادر الجيلاني، وإن شاء سلم وترك التصريف لربه في عبادته مع التمكن منه كأبي السعود بن الشبل تلميذ الشيخ عبد القادر. إلا أن يقترب بذلك أمر إلهي كداود عليه السلام فلا سبيل إلى رد أمر الله. فإنه من الهوى الذي نهى الخليفة عن أتباعه وكعثمان بن عفان رضي الله عنه،

Resûlullah (sav), onun hilâfet elbisesini çıkarmasını nehyetmiş, o da bunun Hak Teâlâ için olduğunu bildiğinden öldürülünceye kadar bunu boynundan çıkarmamıştır. Ancak hilâfeti ilâhî bir emirle birlikte olmayan kimse, muhayyerdir; dilerse bununla hakkıyla zâhir olur, dilerse açığa çıkmaz ve hakkıyla gizlenir. Bununla birlikte her akıl sahibi için açığa çıkmayı terk etmek evlâ olandır. Böylece evliyânın hilâfet konusunda nebîlere katıldığı anlaşılmış oldu. Ancak risâlet ve nübüvvet konusunda bu olmaz. Zira bu, Resûlullah'tan (sav) sonra kapanmış olan bir kapıdır. Peygamber için hüküm vardır, sonra da halife bırakmıştır, onun da tahakkümü vardır. Şayet peygamber ise tahakkümü şeriatladır, resul değilse tahakkümü, Allah'ın emriyle zamanının şeriatı olan vaktinin hükmüyledir. İşte bu hükümle adâlet ve zulme nispet edilir.

Soru: İnsan için tahakküm mertebesi imtihan mı, şereflendirme midir?

Cevap: İmtihandır. Zira teşrif olsaydı, âhirette saîdler yurdunda da devam ederdi. Halifeye “Hevâya uyma!” denildiğine göre, yasaklanma belirlenen şeriatın aksine, şüphesiz bir şekilde imtihanı çağrıştırır. Zira [teşrî], yasaklanma bulunmayan mutlak [bir durumdur]. Aynı şekilde şayet teşrif olsaydı, tahakkümü açısından adâlet veya zulme nispet edilmezdi. Âlemde de sadece ehlullah hilâfeti üstlenir. Oysa Yüce Allah bazı fâsıkları hilâfete getirmiş, bize de zulmetseler bile dinleyip itaat etmeyi emretmiştir. İşte bu, teşrifin değil, imtihanın hâlidir.

Soru: Âdem (as) ve Dâvûd'dan (as) hangisinin hilâfeti daha kâmilidir?

Cevap: Şeyh'in 346. bâbda dediği üzere, her biri, bir açıdan daha faziletli, başka bir açıdan ise daha az faziletlidir. “Bil ki Hak Teâlâ'nın, oğlu Dâvûd'a ömründen altmış yıl vermek üzere, Âdem'in (as) göğsünü açması sonra vefatı anında Âdem'in bunu unutması ve ömründen verdiği miktarı inkâr etmesi sebebiyle, Dâvûd'un kalbinde kırgınlık meydana geldi. Allah Âdem'e (as) vermediği şeyle onu teselli etmiştir. Yüce Allah Âdem hakkında ‘Yeryüzünde bir halife kılacağım.’³⁰⁷ demiş ve ne onun ismini tayin etmiş ne de muhatap edatıyla onu şereflendirdiği şeyi bir araya getirmiştir. Ona ‘Sana bütün isimleri öğrettik.’ de dememiştir. Dâvûd hakkında ise ‘Seni yeryüzünde halife kıldık, hükmet.’³⁰⁸ buyurmuş ve onun ismini vermiştir.

307 Bakara, 2/30.

308 Sâd, 38/26.

نهاه رسول الله ﷺ أن يخلع ثوب الخلافة فلم يخلعه من عنقه حتى قتل لعلمه بما للحق تعالى في ذلك. وأما من لم يقترن بتحكمه أمر إلهي فهو مخير إن شاء ظهر به بحق وإن شاء لم يظهر به. فاستتر بحق مع أن ترك الظهور أولى عند كل عاقل. فعلم أن الأولياء قد يلحقون بالأنبياء في الخلافة. وأما الرسالة والنبوة فلا، لأن ذلك باب مسدود بعد رسول الله ﷺ فللرسول الحكم ثم استخلف فله التحكم أيضاً. فإن كان رسولاً فتحكمه بما شرع وإن لم يكن رسولاً فتحكمه عن أمر الله بحكم وقته الذي هو شرع زمانه. وبذلك الحكم ينسب إلى العدل والجور.

فإن قلت: فهل رتبة التحكم للإنسان ابتلاء أو تشريف؟

فالجواب: هو ابتلاء له إذ لو كانت تشريفاً لبقيت معه في الآخرة في دار السعداء ولما كان يقال للخليفة ولا تتبع الهوى فإن التحجير مؤذن بالابتلاء بلا شك بخلاف التشريع. فإنه إطلاق لا تحجير فيه، وأيضاً فلو كانت تشريفاً لما نسب في التحكم إلى عدل ولا إلى جور. ولا كان يتولى الخلافة في العالم إلا أهل الله خاصة وقد ولى الله تعالى بعض الفسقة وأمرنا بالسمع والطاعة لهم وإن جاروا. هذه حالة ابتلاء لا حالة تشريف.

فإن قلت: فأيهما أكمل خلافة؟ هل هو آدم عليه السلام أم داود عليه السلام؟

فالجواب: كل منهما فاضل من وجه مفضول من وجه آخر كما قال الشيخ في الباب السادس والأربعين وثلاثمائة. فقال: اعلم أن الحق تعالى لما شرح صدر آدم عليه الصلاة والسلام لأن يهب ابنه داود من عمره ستين سنة ثم نسي آدم ذلك عند الوفاة وجحد ما أعطاه من عمره حصل لداود انكسار قلب عند ذلك، فجبهره الله بذكر لم يعطه آدم عليه السلام. وذلك أنه تعالى قال في آدم ﴿إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً﴾ [البقرة: ٣٠] وما عينه باسمه ولا جمع له بين أداة المخاطب وبين ما شرفه فلم يقل له وعلمتك الأسماء كلها. وقال في داود ﴿جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فَاحْكُم﴾ [ص: ٢٦] فسماه.

Allah Teâlâ ezelî ilminde böyle bir makam ve ihtimamın yaratılışına bağlı beşerî yönü hasebiyle onda babasına karşı bir kıymet bırakacağını bildiğinden ‘Nefsin isteklerine uyma, sonra seni Allah yolundan saptırır.’³⁰⁹ buyurmuştur. Böylece Allah onu ikaz etmiş o da Allah Teâlâ’nın onu ismiyle

5 tayin etmesinden hâsıl olan mutluluk yerine bu ikazla ve Allah yolunu gözetmesine yönelik emirle iştigal etmiştir. Ayrıca Hak Teâlâ, Dâvûd’la birlikte edeb yöntemini benimsemiş ve ‘Kuşkusuz, Allah yolundan sapanlara, hesap verme gününü unutmaları yüzünden çok ağır bir azap vardır.’

10 buyurmuş ve ‘Şayet sen Allah’ın yolundan saparsan sana çok ağır bir azap vardır.’ dememiştir.” Şeyh bu konuda uzun açıklamalarda bulunmuştur.

Netice: Şeyh *el-Fütûhât*’ın 60. bâbında, Allah Teâlâ’nın göklerde, meleklerden nakipler (nukebâ) kıldığını her meleğe bineği olan ve kendisiyle yüzeceği bir yıldız belirlediğini ve feleklerin de bunların etrafında her gün bir devir döndüğünü zikretmiştir. Göklerin ve yerin krallığından hiçbir

15 şey, onların gözünden kaçmaz. Raiyyesinin hâlini gözetmeyen her kral, gerçekte kendini azletmiş olur. Şöyle demiştir: “Yüce Allah, göklerin idarecileriyle yerin idarecileri arasında, bu idarecilerden yeryüzü ehline uzanmış ayıp ve şâibelerden arınmış münasebetler ile yollar (rakâik) kılmıştır. Yeryüzündeki yetkililerin ruhları, istidatlarına göre bunların ruhlarından iyi-

20 lik ya da kötülüğü kabul ederler. Dolayısıyla bir yetkili sadece kendi nefsini kınasın. *Tenezzülâtü'l-Mûsulîyye*’de bunu uzunca anlattığını söylemiştir. **En doğrusunu Allah bilir.**

فلما علم الله تعالى في سابق علمه أن مثل هذا المقام والاعتناء قد يورثه النفاسة على أبيه من وجه بشريته بحسب النشأة قال: «وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَىٰ فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ» [ص: ٢٦] فحذره فاشتعل بذلك الحذر عن الفرح بما حصل له من تعيين الله تعالى له باسمه. وأمره بمراقبة السبيل ثم إن الحق تعالى سلك مع داود سلك الأدب حيث قال له: «إِنَّ الَّذِينَ يَضِلُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا نَسُوا يَوْمَ الْحِسَابِ» ° [ص: ٢٦] ولم يقل له إنك إن ضللت عن سبيل الله لك عذاب شديد. وأطال الشيخ في ذلك.

خاتمة: ذكر الشيخ في الباب الستين من الفتوحات أن الله تعالى جعل في السماوات نقباء من الملائكة وجعل لكل ملك نجمًا هو مركبه الذي يسبح فيه وجعل الأفلاك تدور بهم كل يوم دورة، فلا يفوتهم شيء من مملكة السموات والأرض. ١٠ فكل سلطان لا ينظر في أحوال رعيته فقد عزل نفسه في نفس الأمر. قال: وقد جعل الله تعالى بين ولاية السموات وولاية الأرض مناسبات ورقائق تمتد إلى أهل الأرض من الولاية بالعدل مطهرة من الشوائب مطهرة من العيوب. فتقبل أرواح هؤلاء الولاية الأرضيين من أرواحهم بحسب استعدادهم حسنًا أو قبحًا. فلا يلومن الوالي إلا نفسه. قال: وقد بسطنا الكلام على ذلك التنزلات الموصلية، والله اعلم. ١٥

ALTMİŞ BİRİNCİ MEBHAS

Allah'ın Ezelde, Öldürülme veya Başka Bir Şeyle Hayatının Sona Ereceğini Kaydettiği Vakıttan Olan Eceli Sona Ermeden Hiç Kimsenin Ölmediği, Allah'ın “Sonra Eceline Hükmetti. Belirlenmiş Ecel O'nun Katındadır.” Âyetinin Anlamı ve Her Ölene Ölümü Anında On İki Sûretin Tecelli Etmesi Hakkındadır

Mu'tezile'nin çoğunluğunun, maktulün eceliyle ölmediğini, katilin öldürmekle maktulün ecelini sona erdirdiğini iddia ettiğini bilesin. Şayet öldürmeseydi bundan daha çok yaşardı. Bu görüşü benimseyen kişinin, öldürülmeyle ömrünün kısalacağına hükmetmesi için, maktulün Allah Teâlâ'nın ilmindeki ömrünün miktarını bilmeye ihtiyacı vardır. Buna imkân yoktur, ulaşacağı varsayılabilir bile ecelinin kılıçla sona erdiğinden başka bir şey görmez. Hak Teâlâ'nın kulun ruhunu, hem aletle hem de aletsiz alma hakkı vardır. Her ikisi de Allah Teâlâ'nın katında belirlenmiş olan eceldir. Hak Teâlâ, ecelinin sonunda bir kulun kılıçla öldürülmesini yazdığı anda, kılıç gerekli olur. Şayet kılıç kaybolursa şüphesiz bir şekilde kılıç bulununcaya kadar yaşamaya devam eder. Bazıları, Mu'tezile'nin görüşünün bu şekilde yorumlanmasının evlâ olduğunu söylemişlerdir. Zira onlar kesin olarak müslümandır. Yüce Allah'ın kılıçla öldürülen söz konusu şahsın yaşamasını istediği, ancak katilin bunu istemediği ve bununla ilâhî iradeye galip geldiği şeklindeki bir inanç olarak yorumlanmaması gerekir. Bu düşünce, mukallit olan Mu'tezile'nin genelinin aksine, Zemahşerî gibilerinin muradından uzaktır. Bunlar, katilin maktulün ömrünü sona erdirmesini intihar eden kimse hakkındaki “Kulum kendisini öldürmekle benden öne geçti.” hadisinde olduğu gibi anlamış olabilir. Bu, yanlış bir anlamdır ve delil olmaya uygun değildir. Zira intihar eden, kendisini öldürürken Allah'ın hükmü (kazâ) olmaksızın tek başına öne geçmemiş, bu Allah Teâlâ'nın iradesi ve meşîetiyle gerçekleşmiştir. Dolayısıyla intihar edenin kınanması, sadece Allah Teâlâ'nın emri olmadan kendisini öldürmesi açısından değildir. Bu, başkasının mülkünü, sahibinin izni olmadan yıkan kimse gibidir. Bu ise haramdır. Zira şer'î hükümler, iradeyle değil, emirle delillendirilir. İşte burada “Kadere iman ederiz, ancak onu delil getirmeyiz.” demişlerdir.

المبحث الحادي الستون

في بيان أنه لا يموت أحد إلا بعد انتهاء أجله وهو الوقت الذي كتب الله في الأزل انتهاء حياته فيه بقتل أو غيره وبيان معنى قوله ﴿ثُمَّ قَضَىٰ أَجَلًا وَأَجَلٌ مُّسَمًّى عِنْدَهُ﴾ وأنه يتجلى لكل ميت عند موته اثنتا عشرة صورة

- ٥ اعلم أن كثيرا من المعتزلة زعموا أن المقتول لم يمت بأجله وإنما القاتل قطع بقتله أجل المقتول. وأنه لو لم يقتله لعاش أكثر من ذلك. ويحتاج القائل بهذا القول أن يعرف مقدار عمر ذلك المقتول في علم الله تعالى حتى يحكم بتقصه بالقتل، ولا سبيل له إلى ذلك. ثم بتقدير اطلاعه على ذلك لا يجد أجله ينقضي إلا بقتله بالسيف. فإن للحق تعالى أن يأخذ روح العبد بآلة وبلا آلة وكلاهما هو الأجل المضروب له في علم الله تعالى. فإن الحق تعالى إذا كتب قتل عبد بسيف عند انتهاء أجله فلا بد من السيف، ولو أن السيف فقد لعاش لا محالة إلى وجود السيف. قال بعضهم: والأولى حمل كلام المعتزلة على هذا لأنهم أهل إسلام بلا شك. ولا ينبغي حمله على اعتقاد أن الله تعالى أراد حياة هذا المقتول بالسيف والقاتل لم يردها فغلب بقتله الإرادة الإلهية. فإن ذلك بعيد عن أن يريده مثل الزمخشري وأضرابه بخلاف عامة المعتزلة من المقلدين. فإنهم ربما فهموا أن القاتل قطع عمر المقتول فهما من نحو حديث: «بادرني عبدي فيمن قتل نفسه» وهو فهم خطأ لا يصلح أن يكون دليلاً لأن قاتل نفسه لم يبادر بقتل نفسه مستقلاً بغير قضاء الله. وإنما هو بإرادة الله ومشئته فما بقي اللوم على قاتل نفسه إلا من حيث إنه قتل نفسه بغير أمر من الله تعالى فكأنه هدم ملك الغير بغير إذنه. وذلك حرام والأحكام الشرعية دائرة مع الاحتجاجات بالأمر دون الاحتجاج بالإرادة.
- ١٥ من هنا قالوا: نؤمن بالقدر ولا نحتج به.

Şeyh Kemâleddin b. Ebû Şerif, *Hâşiye*'sinde "Ehl-i sünnetin meşhur delillerinden biri 'Ecelleri geldiğinde ne bir an ileri ne de geri alabilirler.'³¹⁰ ve 'Allah'ın eceli geldiği zaman, ertelenemez. Keşke bilseydiniz.'³¹¹ âyetleridir. Mu'tezile'nin sarıldıklarıysa *Sahihayn* ve daha başka yerlerde açıkça yer alan ve bazı ibadetlerin ömrü uzattığını ifade eden hadislerdir. Bunlardan biri 'Rızkının genişlemesini, yaptıklarının unutulmasını isteyen kimse, akrabalarını ziyaret etsin.' hadisidir." demiştir. Buna verilen cevapların bulunduğunu, bunların en sahih olanının ise bu fazlalığın, vaktinin genelini taatlerle sarf edilmek sûretiyle bereketlenmesi olarak te'vil edilmesi olduğunu söylemiştir. Zira ibadetin dışındaki ömrü dikkate alınmaz. Bu, bütün delilleri bir araya getirmektedir. Taberânî'nin hadisinde yer alan ve maktulün kıyamette, katiliyle hesaplaşarak "Allahım, bana zulmetti, beni öldürdü ve ecelimi kesti." dediği hadis hakkında ise hafızların bunun isnadı ve sıhhati konusunda konuştuklarını ve bunun Allah'ın ilminde yer alan maktul hakkında olduğunu söylemiştir. Şayet öldürülmeseydi, kendisine fazladan bir ecel verilecekti. Zira "Maktul eceliyle ölmüştür." şeklindeki sözümüzün anlamı, bunun katilin fiilinden mütevellit olmadığı şeklindedir. Aksine Allah Teâlâ'nın filidir. Şayet öldürülmeseydi, *Şerhu'l-Makâsıd*'da yer aldığı gibi, hayatı ve ölümüyle kesilmezdi.

Şöyle dedim: Bu, sahih ve güvenilir olan itikattır. Allah'ın "Bir canlının ömrünün uzun olması da kısa tutulması da mutlaka yazgıya uygun olarak gerçekleşir."³¹² âyetinde geçen ömrün kısalmasına gelince, kastedilen söz konusu ömürden kısalma değildir. Zira kastedilen başka bir ömür süresinin, ömründen kısaltılmasıdır. Mukabilinin kendisine delâleti zikredilmese de zamir ona aittir. Ölüm ölen ile kâimdir, Allah Teâlâ'nın mahlûkudur ve kulun ne kesb ne de halk açısından herhangi bir dahli söz konusudur. Bunun dayanağı, Allah'ın "Ölümü ve hayatı yarattı."³¹³ âyetinin delâletiyle, ölümün vücûdî olmasıdır. Yine hadiste de "Ölüm bir alaca bir koç sûretinde getirilir ve cennet ile cehennem arasında durdurulur. Cennetlikler ile cehennemlikler ona bakar ve onu tanır. Cebrâil onu orada bırakır, Yahya (as) yanında büyük bir bıçakla gelir ve onu boğazlar." şeklinde geçmektedir.

310 Nahl, 16/61.

311 Nûh, 61/4.

312 Fâtır, 35/11.

313 Mülk, 67/2.

قال الشيخ كمال الدين بن أبي شريف في حاشيته: ومن مشهور أدلة أهل السنة قوله تعالى ﴿فَإِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ﴾ [النحل: ٦١] وقوله تعالى ﴿إِنَّ أَجَلَ اللَّهِ إِذَا جَاءَ لَا يُؤَخَّرُ لَوْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾ [نوح: ٥] ومن متمسكات المعتزلة أحاديث في الصحيحين وغيرهما صرحت بأن بعض الطاعات تزيد في العمر كحديث من أحب أن يبسط له في رزقه وينسأ في أثره فليصل رحمه. قال: وعن ذلك أجوبة أصحها أن هذه الزيادة مؤولة بالبركة في أوقات العموم بأن يصرف عمره في الطاعات إذ لا يحسب له من عمره إلا ما كان في طاعة. وهذا جمع بين الأدلة. قال: وأما نحو حديث الطبراني: «إن المقتول يتعلق بقاتله يوم القيامة ويقول: يا رب إنه ظلمني وقتلني وقطع أجلي» فقد تكلم الحفاظ في إسناده وبتقدير صحته. فهو محمول على مقتول سبق في علم الله أنه لو لم يقتل لكان يعطي أجلاً زائداً لأن معنى قولنا المقتول ميت بأجله أن قتله لم يتولد من فعل القاتل، وإنما ذلك من فعل الله تعالى. وأنه لو لم يقتل لم يقطع بموته ولا بحياته على ما ذكره في شرح المقاصد، انتهى.

قلت: وهنا هو الاعتقاد الصحيح المعتمد. وأما نقص العمر في نحو قوله تعالى ﴿وَمَا يُعَمَّرُ مِنْ مُعَمَّرٍ وَلَا يُنْقَصُ مِنْ عُمُرِهِ إِلَّا فِي كِتَابٍ﴾ [فاطر: ١١] فليس المراد به النقص من ذلك العمر لأن المراد وما ينقص من عمر معمر آخر. والضمير له وإن لم يذكر لدلالة مقابله عليه. والموت قائم بالميت، مخلوق لله تعالى لا صنع فيه للعبد لا كسباً ولا خلقاً. ومبني هذا على أن الموت وجودي بدليل قوله تعالى: ﴿خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ﴾ [الملك: ٢] وفي الحديث أيضاً: «يؤتى بالموت في صورة كبش أملح. فيوقف بين الجنة والنار فينظر إليه أهل الجنة وأهل النار فيعرفونه. فيضعه الروح الأمين ويأتي يحيى عليه السلام ومعه الشفرة فيذبحه.

Çoğunluk ölümün ademî olduğu görüşündedir. Ölümün yaratılmasıyla kastedilen de onun takdir edilmesidir. Nefis, cesedin ölümünden sonra kalıcıdır ya nimet ya da azap görmektedir. Bu, müslümanlar ve daha başkalarının görüşüdür. Filozoflar, cismânî meâdî inkâr ettikleri için buna muhalefet etmiştir. Kitap ve Sünnet, nefsin kalıcı olduğuna delâlet eden şeylerle doludur. Yüce Allah “Her nefis ölümü tadacaktır.”³¹⁴ buyurmuştur. Tadanın tadılandan sonra kalması gerekir. Yine “Hayır artık çok geç! Can boğaza gelip dayandığında”³¹⁵ buyurmuştur. Bu, ruhların bekâsını ve o gün Allah Teâlâ’ya sevk edildiklerini açıkça belirtmektedir. Başka bir âyette “Allah yolunda öldürülenleri ölümler sanmayın. Aksine diridirler ve Rableri katından rızıklandırılmaktadırlar.”³¹⁶ buyurmuştur.

Sahihayn’da, Hz. Peygamber’in ölümleri ziyaret ettiği ve “Siz onlardan daha iyi iştmezsiz.” buyurduğu kaydedilmektedir. Düşün! Ancak Mûsâ’nın kavminin “Allah’ı açıkça bize göster.”³¹⁷ dediklerinde [öldürülmeleri] gibi, “Sayıca binleri buldukları hâlde ölüm korkusuyla yurtlarından çıkanlar”³¹⁸ ve “Yahut evlerinin duvarları çatıları üzerine yıkılmış, ıssız bir kasabaya uğrayan kimsenin durumu gibi.”³¹⁹ âyetlerinde işaret edilenler gibi Allah Teâlâ’nın bir ceza yahut ibret olarak öldürdüklerine gelince bunların ölümü ecellerinin bitmesiyle gerçekleşmemiştir. Bu nedenle, Yüce Allah, ilminde mukadder olan ecellerini tamamlamaları için onları diriltmiştir. Dolayısıyla herkesin eceliyle öldüğünü ve “Kulum öne geçti.” hadisinin anlamının, “Emrim olmadan intihar etti.” şeklinde olduğunu gördün. Bu kimse, bu varlıkta meydana gelen diğer günahlar gibi emre isyan, iradeye itaat etmiştir. **En doğrusunu Allah bilir.** “Sonra ölüm zamanını takdir eden ancak O’dur. O’nun katında bir ecel daha vardır. Siz hâlâ şüphe ediyorsunuz.”³²⁰ âyetinin anlamına gelince “Sonra ölüm zamanını takdir eden” sözüyle kastedilen, her diri için takdir edilen eceldir. “O’nun katında bir ecel daha vardır.” ifadesinin anlamıysa her kişinin ölümden önceki ilk hayatının zamanı olan ve “Ba’s” olarak tâbir edilen ruhanî eceldir. Bu nedenle hemen peşinde “Siz hâlâ şüphe ediyorsunuz.” denilmiştir. Yani dirilmekten, zira ölümden şüphe etmezler. Çünkü onu her canlıda müşâhede etmektedirler.

314 Âl-i İmrân, 3/185.

315 Kıyâme, 75/26.

316 Âl-i İmrân, 3/169.

317 Nisâ, 4/153.

318 Bakara, 2/243.

319 Bakara, 2/259.

320 En’âm, 6/2.

والأكثرون على أنه عديمي ومعنى خلق الموت قدره. والنفس باقية بعد موت الجسد منعمة أو معذبة. هذا هو مذهب المسلمين بل وغيرهم وخالف في ذلك الفلاسفة بناء على إنكاره المعاد الجسماني. والكتاب والسنة مشحونان بالدلالة على بقاء النفس قال تعالى: ﴿كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ﴾ [آل عمران: ١٨٥] والذائق لا بد أن يبقى بعد المدوق. وقال تعالى ﴿كَلَّا إِذَا بَلَغَتِ التَّرَاقِيَ﴾ [القيامة: ٢٦] وهي نص في بقاء الأرواح وسوقها إلى الله تعالى يومئذ. وقال تعالى: ﴿وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزُقُونَ﴾ [آل عمران: ١٦٩]

وفي الصحيحين أنه كان يزور الموتى ويقول: «ما أنتم بأسمع منهم» فتأمل. وأما من أمانتهم الله تعالى عقوبة لهم أو اعتباراً كقوم موسى حين قالوا ﴿إِنَّا لَنَرَى اللَّهَ جَهْرَةً﴾ [النساء: ١٥٣] كالذين ﴿خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ﴾ [البقرة: ٢٤٣] ﴿أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا﴾ [البقرة: ٢٥٩] فليس موت هؤلاء بانتهاء آجالهم. ولذلك بعثهم الله تعالى ليكملوا بقية آجالهم المقطرة في علم الله تعالى. فقد بان لك أنه لا يموت أحد إلا بأجله وأن معنى حديث: بادرني عبدي أي لكونه قتل نفسه بغير أمري. فهو عاص للأمر مطيع للإرادة كسائر المعاصي الواقعة في هذا الوجود، والله أعلم. وأما معنى قوله تعالى ﴿ثُمَّ قَضَى أَجَلًا وَأَجَلٌ مُسَمًّى عِنْدَهُ ثُمَّ أَنْتُمْ تَمْتَرُونَ﴾ [الأنعام: ٢] فالمراد بقوله: ﴿ثُمَّ قَضَى أَجَلًا﴾ هو الأجل المقضى لكل حي يقبل الموت. وأما قوله تعالى بعد ذلك: ﴿وَأَجَلٌ مُسَمًّى عِنْدَهُ﴾ فالمراد به أجل الروحانية الذي ميقات حياة كل من كان قبل الموت في حياته الأولى المعبر عنه بالبعث. ولذلك عقبه بقوله تعالى ﴿ثُمَّ أَنْتُمْ تَمْتَرُونَ﴾ يعني في البعث. فإن الموت لا يمترون فيه لأنه مشهود لهم في كل حيوان.

Şüphe, sadece Allah katında belirlenmiş ecel olan yeniden diriliş hakkında meydana gelmiştir. Şeyh Muhyiddin, bu konuyu 274. bâbda uzunca anlattıktan sonra “Ölüm ecelini, belirlenmiş ecel (ecel-i müsemme) kılma-
 5 ve yerde bulunan her şey ölür. Bir taife ölmeden kalır. Bu ya ölümü kabul etmeyen hakikatlere sahip olmaları sebebiyledir bu durumda buradaki istisnâ munkatîdir ve ‘Bugün mülk kimindir?’³²¹ âyetinin anlamı olur zira buna ölen hiç kimse cevap veremez. Ya da bu taife ölümü kabul eden bir tabiata sahip olup üflemenin kendilerine ulaşmadığı kimselerdir, böylece
 10 ölmezler bu durumda da, istisnâ muttasıl olur.” demiştir.

Soru: Âdemoğullarından en son kimin ruhu alınacaktır?

Cevap: Ruhu en son alınacak olan kimse, “Yeryüzünde ‘Allah Allah’ diyen kimse var oldukça, kıyamet kopmaz.” hadisinde işaret edilen ve zikri bütün âlemin zikrinin makamına geçen muvahhid insandır.

15 **Soru:** Şeyh Muhyiddin’in ölüm hakkındaki görüşü nedir? Vücûdî midir ademî midir?

Cevap: Ona göre ademîdir. 317. bâbda bunu şu ibarelerle zikretmiştir: Bil ki ölüm nefy olarak hakikattir. Hayat ise Allah Teâlâ’yı hamd ile tespih etmeleri hasebiyle eşya için sürekli dir. Zira sadece canlı olan tesbih
 20 eder. Ancak ruh tamamen cesetten ayrılıp onun zevâliyle bütün kuvvetler kayb olduğundan buna “ölüm” denilmiştir. Bu, güneşin batmasıyla oluşan gece gibidir. Uyku ise ruhun tam olarak cesetten ayrılması değildir. O, uyuyanda canlılık olmakla birlikte, kuvvetlerle onların hissî idrakleri arasına giren birtakım buhar perdeleridir. Bu, yeryüzünde belirli bir yer
 25 ile arasına bulut girdiğinde güneşin durumuna benzer. Bu durumda gökyüzü ve kümelenmiş bulutların arasında kalan güneş idrak edilmese de aydınlık hayat gibi mevcuttur.

Soru: Allah’ın “Artık gözünden perdeni kaldırdık, şimdi gözün keskin-
 dir.”³²² âyetinin anlamı nedir?

321 Mü’min, 40/16.

322 Kâf, 50/22.

فما وقعت المرية إلا في البعث الذي هو الأجل المسمى عنده تعالى. أطال الشيخ محيي الدين في ذلك الباب الرابع والسبعين مائتين ثم قال: وإنما لم يجعل أجل الموت مسمى عنده لأنه إذا نفخ في الصور فصعق من في السماوات ومن في الأرض إلا من شاء الله يبقى طائفة لا يصعقون فإما أن يكونوا على حقائق لا تقبل الموت فيكون الاستثناء منقطعاً ويكون معنى قوله: ﴿لَمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ﴾ [غافر: ١٦] ٥ فلا يجيبه أحد ممن صعق. وإما أن يكونوا على مزاج يقبل الموت لكن لم يصل إليهم النفخ. فلم يصعقوا فيكون الاستثناء متصلاً، انتهى.

فإن قلت: فمن آخر الناس يقبض روحه من بني آدم؟

فالجواب: آخر من يقبض روحه الإنسان الموحد الذي يقوم ذكره مقام ذكر جميع العالم المشار إليه بحديث لا تقوم الساعة حتى لا يبقى على وجه الأرض ١٠ من يقول الله الله.

فإن قلت: فما مذهب الشيخ محيي الدين في الموت؟ هل هو عديمي أو وجودي؟

فالجواب: هو عنده عديمي وعبارته في الباب السابع عشر وثلاثمائة: اعلم أن الموت حقيقة إنما هو للسلب وأما الحياة فهي دائبة للأعيان من حيث كونها مسبحة بحمد الله تعالى ولا يسبح إلا حي. ولكن لما أعرض الروح عن الجسد بالكلية وزال بزواله جميع القوى عبر عنه الموت وهو كالليل بمغيب الشمس. وأما النوم فليس إعراض الروح عن الجسم فيه إعراضاً بالكلية وإنما هي حجب أبخرة تحول بين القوى وبين مدركاته الحسية مع وجود الحياة في النائم كالشمس إذا حال السحاب دونها ودون موضع خاص من الأرض يكون الضوء موجد كالحياة وإن لم يقع إدراك الشمس لذلك الذي حال بينه وبين السماء ذلك السحاب المتراكم، انتهى. ٢٠

فإن قلت: فما معنى قوله تعالى ﴿فَكَشَفْنَا عَنْكَ غِطَاءَكَ فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ﴾

[ق: ٢٢]؟

Cevap: Bunun anlamı, gözlerin ölüm anında keskinleşmesi ve kulun varacağı her şeyi görmesidir. Bu “Sana ölüm (yakîn) gelinceye kadar Rab-b'ine ibadet et.”³²³ âyetinde işaret edilen “yakîn”dir. Şeyh 176. bâbda şöyle demiştir: “Bil ki her muhtazara (ölüm anı gelen kimse) on iki sûret gösterilir. Ya bunların tamamını ya da kendisi için kaçınılmaz olarak bir kısmını görür. Bunlar ilminin, amelinin, itikadının, makamının, hâlinin, resulünün, meleğin, fiil isimlerinden bir ismin, sıfat isimlerinden bir ismin, nitelik (nu‘ût) isimlerinden bir ismin, tenzih isimlerinden bir ismin ve zât isimlerinden bir ismin sûretidir.” Ölüm anında kendisine tecellî eden ilme gelince Şeyh Muhyiddin bu konuda şöyle demiştir: “Bununla kastedilen Allah Teâlâ hakkındaki ildir. Allah Teâlâ'yı bilen ulemâ iki adamdır [sınıftır]: Allah Teâlâ hakkındaki ilmini nazar ve istidlalle elde eden adam ve Allah hakkındaki ilmini keşifle elde eden adam. Keşif ilminin sûretinin, şüphelere mâruz kalan nazar ve istidlâl ilminin sûretinden daha kâmil, daha tamam ve tecellîde daha güzel olduğu bilinmektedir. Kulun her iki sûretle de sevinmesi gerekir. Şayet amelîne nefsi bir iddia eşlik ederse ilminin sûreti, [amelîne] iddia eşlik etmemiş kişinin ilminin sûreti gibi olmaz. İnsanlar tecellî sûretinin cemâlinde farklılaşırlar. Bu farklılaşma niyetleri ölçüsünde olur. Ölümü anında amelinin kendisine tecellî etmesine gelince bu kaçınılmaz olarak iyilik ya da kötülük sûretinde olur. İyilik ve kötülük, amel edenin kemâl ve noksanlıktan inşa ettiği şey ölçüsünde olur. Şayet amelini emredildiği üzere ve erkânı, şartları ve âdâbından bir şey eksiltmeden en güzel şekilde tamamlarsa amelî ruhu için bir burak olur. Onun üzerinde a'le'l-‘illîyyûna yükseltilir. Şayet erkân, şart ve âdâbından bir şey eksik ise onu en kötü sûrette görür ve onunla siccîne atılır.

Allah'ın kulları amel açısından tabaka tabakadır. Aralarında amelî iyi olan, daha iyi olan, güzel olan ve daha güzel olanları vardır. İtikadının sûreti kendisine tecellî eden kimseye gelince dünya yurdunda olduğu gibi olur. Cebrâil'in Dihye sûretinde görülmesi gibi, dışarıdan ona bakar ve itikadının hüsn-i cemâli, müşâhede edilenlerin yüceliği ölçüsünde artar. Makamının sûreti kendisine tecellî eden kimseye gelince bu kimse nûrânî ruhların mertebesine katılır ve makamı ona âyân olur. Makamını içine hiçbir şek ve şüphenin karışmadığı bir mârifetle tanır.

323 Hicr, 15/99.

فالجواب: المراد به أن البصر يحتد عند الموت فيعين العبد جميع ما ينتهي أمره إليه وهو اليقين المشار إليه بقوله «وَأَعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّى يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ» [الحجر: ٩٩] قال الشيخ في الباب السادس السبعين مائة: واعلم أن كل محتضر يرد عليه اثنتا عشرة صورة يشهدها كلها أو بعضها لا بد له من ذلك وهي صورة علمه وصورة عمله وصورة اعتقاده وصورة مقامه وصورة حاله وصورة رسوله وصورة الملك وصورة اسم من أسماء الأفعال وصورة اسم من أسماء الصفات وصورة اسم من أسماء النعوت صورة اسم من أسماء التنزيه صورة اسم من أسماء الذات: وأما الذي يتجلى وله علمه عند الموت فقد قال الشيخ محيي الدين: المراد به علمه بالله تعالى. والعلماء بالله تعالى رجالان؛ رجل أخذ علمه بالله تعالى عن نظر واستدلال ورجل أخذ علمه به عن كشف. ومعلوم أن صورة علم الكشف أتم وأكمل وأجمل في التجلي من صورة النظر والاستدلال لما يطررها من الشبه. وكلا الصورتين لا بد أن يفرح بهما العبد. فإن صحبه في علمه دعوى نفسية كان صورة علمه دون صورة علم من لم يصحبه دعوى. فتفاوت الناس في جمال صورة التجلي يكون على قدر نياتهم. وأما الذي يتجلى عمله عند الموت فيكون في صورة حسنة أو قبيحة لا بد له من ذلك والحسن والقبح على قدر ما أنشأه العامل من الكمال والنقص. فإن كان أتم عمله كما أمر ولم ينقص شيئاً من أركانه وشروطه وآدابه في أحسن صورة وكان براقاً لروحه يسرى به عليه إلى أعلى عليين. وإن كان انتفض شيئاً من أركانه وشروطه وآدابه رآه في أقبح صورة وهوى به إلى سجين.

وعباد الله على طبقات في العمل. فمنهم من عمله حسن ومنهم من عمله أحسن ومنهم من عمله جميل ومنهم من عمله أجمل. وأما الذي يتجلى له صورة اعتقاده فهو بحسب ما كان عليه في دار الدنيا، فينظره من خارج كما يرى جبريل في صورة دحية وتزيد صورة اعتقاده حسناً وجمالاً بحسب علو المشاهد. وأما الذي يتجلى له صورة مقامه فهو الذي لحق بدرجة الأرواح النورية فيظهر له مقامه فيعرفه معرفة لا يدخلها شك ولا ريب.

Bu durumda ya üzgün ya da sevinçlidir. Müslüman olarak ölenlerin çoğu sevinç ve mutluluk içindedir. Hâli kendisine tecellî eden kimseye gelince hâli ya daralmış (munkabız) ya da genişlemiştir (münbasit). Hâli üzere öldüğü zaman, bu şeriatın terazisine göre olur. Şayet kabza uygun olan
 5 bir mahalde bast varsa kabz berzahta gerçekleşir, kişi haddi aştığı ölçüde makbûz (daraltılmış) olarak kalır. Resulü kendisine tecellî eden kimseye gelince -bu sadece resullerin vârislerine hastır ve ulemâ peygamberlerin vârisleridir- ölüm geldiğinde bunu bazen Îsâ olarak, bazen Mûsâ veya İbrâ-
 10 him yahut Muhammed ya da herhangi bir peygamber olarak görür. En üstün salât ve selâm hepsinin üzerine olsun. Bazı insanlar, vâris olduğu peygamber kendisine geldiği zaman sevinerek onun ismini telaffuz eder. Zira bütün peygamberler saîddir ve bu peygamberi gördüğü zaman bu saadetle müjdelendir. Ölüm anında Îsâ ya da Mesîh der -daha çok bu şekil-
 15 de olur- orada bulunanlar bunu işitir ve bu kimsenin vefatı anında İslâmı bırakıp hıristiyanlaştığına inanarak hakkında sû-i zanna düşerler. Mûsâ'nın ismini telaffuz eden kimseler de onun yahudileştiğini zannederler. Aslında böyle değildir. Bu konuşan Allah Teâlâ katındaki en büyük saîdlerdendir. Bu, keşif ehlinden başkasının bilmeyeceği bir durumdur. Meleğin kendi-
 20 sine görüldüğü kimseye gelince bu melek, makamında kendisine ortak olan melektir. Bunlar arasında saf saf olanlar, tesbih edenler, okuyanlar gibi makamlar vardır. Ölecek olan kimseye bu makamın sahibi olan melek munis ve arkadaş olarak iner. Belki de ölüm anında ismini zikreder onun da yüzü aydınlanır. Ancak bu, herkes için olmaz. Sadece telbis dairesinden çıkmış olan ihtisas ehli kimseler içindir. Halkın ise bu meleği gördüğü
 25 anda yüzleri sararır ve kararır. Bu ise iş, hâl ve ilimlerinde nefsânî hâllerin kendilerine galip olması nedeniyledir.

Kendisine sadece bir ismin tecellî ettiği kimseye gelince bu isim, el-Mû-
 cid anlamındaki el-Hâlık, el-Bârî, el-Musavvir, er-Râzık ve el-Muhyî gibi isim fiillerden üzerinde galip olandır. Her isim, bir fiil ister. Şayet çabasını
 30 bu ismin mertebesinin amelleri için harcarsa en güzel sûrette kendisine tecellî eder. Bunun neticesi neşe ve sevinçtir. Şayet bu amellere tembellik, gaflet ya da isteksizlik girse değersiz bir sûrette olur. Her sûret, kulu hâ-
 line göre muhatap alır. Şayet ameli kâmil ise bu sûret onu en güzel şekilde muhatap alır ve 'Ben senin zikrinim.' der, o da sevinir. Şayet ameli eksikse
 35 sûreti en kötü şekilde kendisini muhatap alır, ona 'Ben senin zikrinim.' der ve o da üzülür. Diğer isimler de buna mukayese edilir."

فهو إما حزين وإما فرح مسرور. والغالب على كل من مات مسلماً الفرح والسرور. وأما من يتجلى له حاله فهو إما منقبض وإما منبسط. فإذا مات على حاله كان بحسب ميزان الشرع فإن كان البسط في محل كان اللائق به فيه القبض قضاء في البرزخ فلا يزال مقبوضاً بقدر ما فرط. وأما من يتجلى له رسوله فهو خاص بورثة الرسل. فإن العلماء ورثة الأنبياء فتارة يرى هذا عيسى عند اختصاره وتارة يرى موسى أو إبراهيم أو محمداً ٥ أو أي نبي كان، على جميعهم أفضل الصلاة والسلام. فمن الناس من ينطق باسم ذلك النبي الذي ورثه عندما يأتيه فرحاً به لكون الرسل كلهم سعداء. فيستبشر عند رؤية ذلك النبي بالسعادة. فيقول عند الاحتضار عيسى أو مسيح وهو الأغلب فيسمع الحاضرون ذلك فيسيئون به الظن ويعتقدون أنه تنصر عند الموت وسلب دين الإسلام. وكذلك يظنون من نطق باسم موسى أنه تهود، وليس كذلك إنما ذلك الناطق من أكبر السعداء عند الله تعالى. وهذا أمر لا يعرفه إلا أهل الكشف. وأما من يتجلى له الملك وهذا الملك هو ملكه الذي يشاركه في المقام، فإن فيهم الصافين والمسيحين والتالين إلى غير ذلك من المقامات. فينزل إلى ذلك الشخص صاحب هذا المقام مؤنساً وجليساً. فربما يسميه عند الموت باسمه يتهلل وجهه لكن هذا لا يكون للعامة. وإنما ذلك لأهل الاختصاص ١٠ الخارجين عن دائرة التلبس. وأما العامة فتعمر وجوههم عند رؤية ذلك الملك وتسود وذلك لغلبة الأحوال النفسانية عليهم في أعمالهم وأحوالهم وعلومهم.

وأما من يتجلى له اسم، فهو الاسم الذي كان غالباً عليه من أسماء الأفعال كالخلق بمعنى الموجد والبارئ والمصور والرزاق والمحيي، وكل اسم يطلب فعلاً. فإن كان بذل جهده في أعمال حضرة ذلك الاسم تجلى في أحسن صورة وكان من لازمه السرور والفرح. وإن كان دخله في تلك الأعمال كسل أو غفلة أو فتور كان ٢٠ في صورة تخاطب العبد بحسب حاله فإن كان عمله كاملاً خاطبته تلك الصورة وهي في غاية الحسن وتقول له أنا ذكرك فيسر وإن كان عمله ناقصاً خاطبته صورته وهي في أقبح صورة فتقول له أنا ذكرك فيحزن ويقاس على ذلك بقية الأسماء، انتهى.

Soru: İmâm Ali b. Ebû Tâlib'in (ra) “Şayet örtü kaldırılrsa benim yakînimde artma olmaz.” şeklindeki sözünün anlamı nedir? Burada örtüyle kastedilen, onun örtüsü müdür, başkasının örtüsü müdür? Kuşkusuz onun (ra) imanı kâmilidir ve imanı kâmil olan kimse için gâib olan da hazır olan gibidir.

Cevap: Şeyh'in 360. bâbda dediği üzere, “Kastedilen örtü, onun örtüsüdür. Zira her topluluğun ölüm anında, örtüsünün açılmasıyla [yakîninin] artması gerekir. Zira o (ra), orada açılacak bir örtünün bulunduğunu söylemiştir. ‘Benim yakînim artmaz.’ şeklindeki ifadesi, şayet ilim sahibiyse, ilmü'l-yakînde; aynü'l-yakîne sahipse görüşünde hakku'l-yakîne sahipse hakta artmaz, anlamındadır. Kendisinde bulunmayan bir şey, örtünün kalkmasıyla artmaz. Zira böyle olsaydı örtünün kalkması, bu sıfata sahip olan kimse için, faydadan uzak ve abes olurdu. Genel olarak, bunun gerisindeki örtü, ademî değil, vücûdîdir. Ölüm anında bütün örtüler açılır ve herkes için hak açığa çıkar. Ancak bu açılma, sahibine saadeti vermez. Bu, be's (şiddet) hâlindeki insanların imanı gibi olup, sahibine fayda sağlamaz. Bu, avamın hakkıdır. Keşif ve müşâhede ehli olan has kimselere gelince ilim ehli nasıl ilmü'l-yakînden aynü'l-yakîne intikal ediyorlarsa onlar da aynü'l-yakînden hakku'l-yakîne intikal ederler. Bu iki sınıf insanın dışındakiler ise körlükten görme yeteneğine intikal ederler. Böylece meseleyi daha önce var olan bir ilim üzerinden değil, körlüğün örtüsüsünün açılmasıyla müşâhede ederler.” Şeyh'in be's (şiddet) hâlinde iman edenlerin sahibine fayda vermeyeceğini açıkça belirtmesinde, onun Firavun'un imanını geçerli saymadığına dair bir işaret bulunmaktadır. Zira o, be's hâlinde iman etmiştir. **En doğrusunu Allah bilir.**

Soru: “Ârifler ölmezler, bir yerden başka bir yere nakledilirler.” şeklindeki sözün anlamı nedir?

Cevap: Şeyh'in 351. bâbda dediği üzere “Nefsine muhalefet etmek sûretiyle, Allah Teâlâ'nın iradesi yanında hiçbir irade ve ihtiyarı kalmayacak derecede mânevî ölümle ölen kimse, ruhunun çıkacağı anda büyük acılar duymaz. Zira mücâhede kılıcıyla nefsini daha önce öldürmüştür. Ancak nefsinin hevâ ve şehvetlerine uyan kimse, mücâhede etmediği esnada farkına varmadığı acılarla bir araya geleceği için, ölüm anında şiddetli acı hisseder.

فإن قلت: فما معنى قول الإمام علي بن أبي طالب رضي الله عنه: لو كشف الغطاء ما ازددت يقيناً؟ هل المراد بالغطاء الذي ينكشف غطاؤه رضي الله عنه أو غطاء غيره. فإنه ﷺ كان كامل الإيمان بلا شك كامل الإيمان الغائب عنده كالحاضر على حد سواء.

فالجواب: كما قاله الشيخ في الباب الستين وثلاثمائة: إن المراد بذلك الغطاء الذي ينكشف هو غطاؤه هو، إذ لا بد من مزيد كشف غطاء لكل طائفة عند الموت. ٥ لأنه ﷺ عنه أثبت أن ثم غطاء ينكشف. وقوله ما ازدادت يقيناً يعني في علم اليقين إن كان ذا علم أو في عينه إن كان ذا علم عين أو في حقه إن كان ذا علم حق لا أنه لا يزيد بكشف الغطاء أمراً لم يكن عنده إذ لو كان كذلك لكان كشف الغطاء في حق من هذه صفته عبثاً معرّياً عن الفائدة. فلم يكن الغطاء ورائه أمر عديم وإنما وجودي بالجملة فجميع الأغصية تنكشف عند الموت ويتبين الحق لكل أحد. ولكن ١٠ ذلك الانكشاف لا يعطي صاحبه سعادة وهو كإيمان أهل البأس لا ينفع صاحبه ولكن هذا حق العامة. أما الخاصة من أهل الكشف والشهود فينتقلون من عين اليقين إلى حق اليقين كما أن أهل العلم ينتقلون من علم اليقين إلى عين اليقين وما سوى هذين الرجلين فينتقلون من العمى إلى الأبصار. فيشاهدون الأمر عند كشف غطاء العمى عنهم لا عن علم تقدم، انتهى. وتصريح الشيخ بأن إيمان أهل البأس لا ينفع صاحبه ١٥ فيه إيماء إلى أنه لا يقول بقول إيمان فرعون لأنه إنما آمن عند البأس، والله أعلم.

خاتمة: إن قلت: ما المراد بقولهم العارفون لا يموتون وإنما يتقلون من دار إلى دار؟ فالجواب: كما قال الشيخ في الباب الحادي والخمسين وثلاثمائة: إن المراد به أن من مات الموت المعنوي بمخالفة نفسه حتى لم يبق له مع الله تعالى اختيار ولا إرادة ولا يعظم تأمله عند طلوع روحه لأنه عجل بموت نفسه حين قتلها بسيف المجاهدة. وأما من وافق نفسه في هواها وشهواتها فيشتد عليه الألم عند الموت لاجتماع تلك الآلام التي فاتته حين لم يجاهد.

Bunun izahı şudur: Ehlullah, ölüm dışında Allah'a ulaşmanın mümkün olmadığını ve ölümün mânasını bildikleri için, dünya hayatında bunun âcilen gerçekleşmesini isterler ve hayattayken bütün hareket ve iradelerinde ölürlər. Kendilerinden zâil olmayan hayatlarında ölüm onlara bulundukları yerde ulaştığında onlar Allah Teâlâ'ya, O da onlara mülâki olur. Bu durumda onlar O'nunla kavuşmayı seven kimsenin hükmüne sahip olurlar. Avam arasında ölüm olarak bilinen şey geldiğinde ve bu cismin örtüsü kalktığında, onların hâli değişmez, bildikleri şeyler konusunda yakînleri de artmaz. Onlar sadece ilk ölümü tadarlar ki bu da hayatlarında gerçekleştirdikleri ölümdür. Rableri, katından bir lutuf olarak onları cehennem azabından da korumuştur. Anılan mânevî ölüme 'Yeryüzünde yürüyen bir ölüye bakmak isteyen Ebû Bekir'e (ra) baksın.' hadisinde işaret edilmiştir. Yani Allah Teâlâ'ya teslim oluşu kendisinde nefsânî muhalefetin kokusundan ne varsa hepsini sildiği zamandan beri hayatındaki nefsânî hareket ve sükûnetlerinin tümünde ölü durumdaydı. Yokluğu anında Allah'la birlikte olduğu gibi, hayatı anında da O'nunla birlikteydi." 282. bâbda şöyle demiştir: "Tasarrufun olmaması bağlamında, hükmü ölünün hükmü gibi olan kimsenin, kemâl makamının hakkını verdiğini bilesin. Kuşkusuz ölünün menetmesi, kaçınması, hamdetmesi, zemmetmesi veya itiraz etmesi düşünülemez. Aksine Allah Teâlâ'ya teslim olmuştur. Zâhirî fiillerde, emir ve nehyi yerine getirmek için diri, kazânın getirdiklerine teslim olma noktasında ölü, hakkında hüküm (kazâ) verilenden olmasa da kazâdan razıdır." **En doğrusunu Allah bilir.**

وإيضاح ذلك أن أهل الله تعالى لما علموا أن لقاء الله لا يكون إلا بالموت وعلموا معنى الموت استعجلوه في الحياة الدنيا فماتوا في حين حياتهم عن جميع حركاتهم وإرادتهم. فلما ظهر عليهم الموت في حياتهم التي لا زوال لهم عنها حين ورد عليهم حيث كانوا لقوا الله تعالى فلقيتهم، وكان لهم حكم من محباً للقائه. فإذا جاءهم الموت المعروف في العامة وانكشف عنهم غطاء هذا الجسم لم يتغير عليهم ٥ حال ولا ازدادوا يقينا عما كانوا عليه. فما ذاقوا إلا الموتة الأولى وهي التي ماتوا في حياتهم فوقاهم ربهم عذاب الجحيم فضلاً من ربهم وإلى هذا الموت المعنوي الإشارة بقوله : «من أراد أن ينظر إلى ميت يمشي على وجه الأرض فالينظر إلى أبي بكر رضي الله عنه» أي لأنه رضي الله عنه كان ميتاً في حياته عن حركاته وسكناته النفسانية ١٠ كلها مذ محق التسليم لله تعالى جميع ما عنده مما فيه رائحة اعتراض ما نفساني فكان مع الله تعالى في حال حياته كحاله معه في حاله عدمه، انتهى. وقال في الباب الثاني والثمانين ومائتين: اعلم أن من صار حكمه حكم الميت في عدم التصرف فقد وفى مقام الكمال حقه. فإن الميت لا يتصور منه منع ولا إباية ولا حمد ولا ذم ولا اعتراض بل هو مسلم لله تعالى فهو حي في الأفعال الظاهرة ليقوم بالأمر والنهي ميت بالتسليم لموارد القضاء لا بالمقضى، والله تعالى أعلم. ١٥

ALTMİŞ İKİNCİ MEBHAS

Cesedin Ölmesinden Sonra Nefsin Nimet veya Azap Görerek Bâki Kaldığı, Kıyamette Fenâ Bulması Konusunda Ulemâ Arasında Tereddüdün Bulunduğu, Peygamber ve Şehitlerin Cesetlerinin Çürümediği Hakkındadır

Ulemânın nefsin kıyamette son bulması konusunda ihtilaf ettiklerini, cesedin ölümünden sonra bâkî kalması konusunda ise ittifak ettiklerini bilesin. Şeyh Takiyyüddin es-Sübkî şöyle (rh.a) demiştir: “Daha kuvvetli olan görüş, ruhun asla son bulmamasıdır. Zira nefsin ölümden sonra bâki kalmasındaki asıl, süreklilik yani bekâdır. Bu durumda ‘Allah’ın diledikleri hariç’ âyetindeki müstesnânın kapsamında olur. Bu görüşü aynı şekilde Hûru’l-‘în hakkında da dile getirmişlerdir.” Bazılarıysa “Orada bulunan her canlı fenâ bulacaktır.”³²⁴ âyetinden dolayı, birinci nefhâ anında, başka şeyler gibi nefsin de son bulacağını söylemişlerdir. Şeyh Takiyyüddin b. Ebû Mansûr da bunu tercih etmiş, ancak şöyle demiştir: “Yok olmasıyla kastedilen, sadece uhrevî ölüm anında (sûra ilk üfürülme anında) nefsin sönmesidir.” Hudûs sıfatının lâzımı olarak nefsin ölüm ve fenâdan payının bu olduğunu söylemiştir. Sûrî keşfinde nefsi sönmüş hâlde görenler, onun öldüğünü söylemişlerdir. Allah’ın onun hakikatine dair bilgiyi verdiği kimseler ise uyuduğunu söylemişlerdir. Şöyle demiştir: “Ayrıca bana keşfolunana göre nefha anında baygınlık geçirmeyen grup Allah’ın vaadinin gerçekleşmesi için ve kıdem sıfatı hudûstan ayrılсын diye, Allah’ın emriyle daha sonra ölürlər. ‘Bugün mülk kimindir?’³²⁵ âyeti de bu şekilde yorumlanmıştır. Bu durumda hayatta olan konuşacak kimse olmadığı için, hiç kimse buna cevap vermez. Yüce Allah kendi kendine cevap vererek ‘Kahhâr olan tek Allah’ındır.’³²⁶ der.” Bir topluluğun, birinci nefha anında bayılmanın bir grubun ölmediği görüşünde olduğunu söylemiştir. Zira Yüce Allah onları, bekâ üzere yarattığı mahlûkat gibi, ölümü kabul etmeyen hakikatlerle yaratmıştır. Bahsi geçen cevap vermeme bayılana mahsustur. Başka bir ifadeyle bayılan yahut sönen hiç kimse cevap vermemiştir.

324 Rahmân, 55/26.

325 Mü’min, 40/16.

326 Mü’min, 40/16.

المبحث الثاني الستون

في بيان أن النفس باقية بعد موت جسدها منعمة كانت أو معذبة وفي فنائها عند القيامة تردد للعلماء وبيان أن أجساد الأنبياء والشهداء لا تبلى

- واعلم أن العلماء اختلفوا في فناء النفس عند القيامة واتفقوا على بقائها بعد موت جسدها. كان الشيخ تقي الدين السبكي رحمه الله يقول: الأظهر أن الروح لا تنفنى أبداً لأن الأصل في بقائها بعد الموت استمرار أي البقاء. فيكون من المستثنى بقوله «إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ» كما قالوا ذلك في الحور العين. وقال بعضهم: إنها تنفنى عند النفخة الأولى كغيرها توفيت بقوله تعالى «كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ» [الرحمن: ٢٦]. رجحه الشيخ تقي الدين بن علي المنصور لكنه قال: المراد بفنائها عند الصعق الأخروي خمودها فقط. قال وذلك هو حظها من الموت والفناء اللازم لصفة الحدوث. فمن رآها في كشفه السوري حال خامودها قال إنها ماتت، ومن أعطاه الله علم حقيقتها قال إنها نائمة. قال: والذي كشف لي أيضاً أن الطائفة الذين لا يصعقون عند النفخة يموتون أيضاً بعد ذلك بأمر الله تعالى تحقيقاً لوعده وتمييزاً لصفة القدم من الحدوث، وعليه يحمل قوله تعالى «لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ» [المؤمن: ١٦] فلا يجيبه أحد لأنه ما ثم حي ينطق. فيقول الله تعالى رداً بنفسه «لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ» [المؤمن: ١٦] قال: وذهب قوم إلى أن الطائفة الذين لم يصعقوا عند النفخة الأولى لا يموتون أيضاً لأن الله تعالى أنشأهم على حقائق لا تقبل الموت كالمخلوقات التي خلقها الله تعالى للبقاء. وعلى هذا تخصيص عدم الإجابة المذكورة بمن صعق أي فلا يجيبه أحد ممن صعق أو ممن خمد، انتهى. ٢٠

Soru: Acbü'z-zeneb hakkında sahih olan nedir?

Cevap: İki görüşten meşhur olanına göre, Şeyhayn'ın naklettiği hadis doğrultusunda o çürümez. “Bir kemikten başka insanın her şeyi çürür. O kemik ‘Acbü'z-zeneb’dir. Kıyamet günü insanlar bundan yaratılacaktır.” Müslim’in bir rivâyetinde, “Acbü'z-zeneb hariç, toprak âdemoğlunun her şeyini yer. İnsan bundan yaratıldı ve kıyamet günü de bundan meydana getirilecektir.” şeklinde geçmektedir. İmam Ahmed ve İbn Hibbân’ın rivayetinde ise “O nedir, ya Resûlallah?” denilmiş, o (sav) da “Hardal tanesi gibidir ve ondan yaratılırlar.” demiştir. Ulemâ, kuyruk sokumunun başında, sülbün en altında bulunduğunu, bulunduğu mahalde dört ayaklıların kuyruğuna benzediğini söylemiştir. Müzenî (rh.a), şöyle demiştir: “Sahih olan, bunun da diğer şeyler gibi çürümesidir. Yüce Allah ‘O’nun zâtından başka her şey helâk olacaktır.’³²⁷ buyurmuştur. ‘Toprağın yemesi ile çürümeyecektir.’ hadisinin te’vili şöyledir: Yüce Allah bu ölüleri ölüm meleği olmaksızın nasıl öldürüyorsa bu da toprak olmaksızın çürüyecektir.” İbn Kuteybe de bu konuda Müzenî’ye muvâfakat etmiş ve bunun ölünün en son çürüyecek olan kısmı olduğunu söylemiştir. Bunun âlemin fenâsı anında mı yoksa daha önce mi fenâ bulacağına dair bir şey söylememişlerdir. Dolayısıyla bu muhtemeldir. Taberânî ve başkaları merfû olarak, ihlaslı müezzinin kana boyanmış [şehit] gibi olduğunu ve kurtlanmadığını nakletmişlerdir. Yani kurt onu yemez. Bunu *en-Nihâye*’de söylemiştir. Şeyh Muhyiddin, (rh.a) Allah’ın “O’nun zâtından başka her şey helâk olacaktır.”³²⁸ âyeti hakkında şöyle derdi: “Burada ‘vech’le kastedilen, ilgili şeyin Allah’ın ilminde sabit olan hakikatidir. Bunun ilâhî ilimde fenâ bulması doğru olmaz. Çünkü Azîz ve Celîl olan Allah’ın ilminde ma’lûmdur. Efendim Ali b. Vefâ (rh.a) ‘Rabb’inin vechi kalacaktır.’³²⁹ âyeti bağlamında şöyle derdi ‘Bununla kastedilen sâlih ameldir. [Bu] kulun sâlih bir amel yaptığında ve buna bir çeşit riya karıştığında; hâlis olan tarafın Hak Teâlâ’nın vechi, diğer tarafın ise ‘Allah’tan başkası’ olması gibidir. Allah için olan bâki, başkası için olan ise fânidir.”

327 Kasas, 28/88.

328 Kasas, 28/88.

329 Rahmân, 55/27.

فإن قلت: فما الصحيح في عجب الذنب؟

فالجواب: المشهور من القولين أنه لا يبلى لحديث الشيخين: «ليس من الإنسان

شيء لا يبلى إلا عظمًا واحدًا وهو عجب الذنب منه يركب الخلق يوم القيامة.»

وفي رواية لمسلم: «كل ابن آدم يأكله التراب إلا عجب الذنب منه خلق ومنه يركب

الخلق يوم القيامة.» وفي رواية للإمام أحمد وابن حبان: «قيل: وما هو يا رسول الله؟

قال: مثل حبة خردل منه ينشأون.» قال العلماء: وهو في أسفل الصلب عند رأس

العصعص يشبه في المحل محل أصل الذنب من ذوات الأربع. وقال المزني: رحمه

الله الصحيح أنه يبلى كغيره. قال تعالى ﴿كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ﴾ [القصص:

٨٨] وتأول الحديث بأنه لا يبلى بلا تراب؛ وإنما يبلى بلا تراب كما يميت الله تلك

الأموات بلا ملك موت، انتهى. ووافق المزني على ذلك ابن قتيبة وقال: إنه آخر ما

يبلى من الميت ولم يتعارض لوقت فناء هل هو عند فناء العالم أو قبل ذلك وهو

محتمل وروى الطبراني وغيره مرفوعًا: المؤذن المحتسب كالمتشحط في دمه. فإن

مات يدور أي لم يأكله الدود. قال: في النهاية وكان الشيخ محيي الدين رحمه الله

يقول في قوله تعالى ﴿كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ﴾ [القصص: ٨٨] المراد بالوجه هنا

حقيقة الشيء الثابتة في علم الله عز وجل وهذه لا يصح فناؤها في العلم الإلهي لأنها

معلوم علم الله عز وجل. وكان سيدي علي بن وفا رحمه الله يقول في قوله تعالى

﴿وَيَبْقَى وَجْهَ رَبِّكَ﴾ [الرحمن: ٢٧] المراد به العمل الصالح كما إذا عمل العبد عملاً

صالحًا وخلط معه نوعا من الرياء فوجه الحق تعالى هو شق الخالص ووجه غير

الرب هو ما أريد غير الله فما كان لله فهو باق وما كان لغيره فهو فان، انتهى.

Sonuç: Cesetlerin çürümesinde, peygamber ve kâfirlerle savaşırken ölmek şartıyla şehitlerin cesedi istisnâ edilmiştir. Bu kimselere ruhuna Resûlullah muhabbetini karıştıranlar da katılır. Öyle ki bu muhabbet suyun odunda sereyanı gibi onların bedeninde sereyan eder. Peygamber'e (sav)

5 salât getirme şeyhi olan Şeyh Nûreddin eş-Şûnî ve dedem Şeyh Ali'de (rh.a) gördüğümüz üzere içine hiçbir şüphenin karışmadığı saf helâli yiyen kimse de böyledir. Şeyh Nûreddin'in kabrine bir sene dokuz ay sonra indim, onun koyduğumuz gibi taze bir şekilde durduğunu gördüm. Ölümünden önce onunla ilgili bir rüya görmüş ve birisinin "Peygamber'i ziyaret etmek

10 isteyen kimse, onu Şeyh Nûreddin eş-Şûnî'nin yanında sûfiye medresesinde ziyaret etsin." dediğini işitmişim. Oraya gittim ve birinci kapısının üzerinde Ebû Hüreyre'yi, ikinci kapıda Mikdâd b. Esved'i, üçüncü kapıda İmam Ali b. Ebû Tâlib'i (ra) gördüm. İmâm Ali'ye (ra) "Resûlullah nerede?" dedim. "İşte bu halvetin içinde tahtın üzerinde oturandır." dedi.

15 Onun kapısında durdum ve Şeyh Nûreddin'in oturduğunu gördüm. Ona "Resûlullah (sav) nerede?" dedim. Tebessüm etti ve ben Resûlullah'ı (sav) aramaya devam ettim. O anda onun yüzü Şeyh Nûreddin'in yüzünde zuhûr etti ve bu nûr Şeyh Nûreddin'in yüzünden ayak parmaklarına kadar yayılmaya devam etti. Böylece Şûnî gizlendi ve Resûlullah (sav) zuhûr

20 etti ve ben ona selam verdim. Bu rüyayı Şeyh'e anlattığımda "Evladım, ömrümde hiçbir şeye bu kadar sevinmedim. Yavrum eğer rüyan sahih ise cesedim çürümez." dedi. Durum gerçekten de böyle oldu. Dedeme (ra) gelince, verâ konusunda ileri gider ve şöyle derdi: "Sadece helâl yemede dikkatli davranan kimsenin cesedi çürümez." Kendisi asla beldenin şeyhler-

25 rinden birinin, kadıların, mübaşirlerin ve verâ sahibi olmayan kimselerin yemeğini yemezdi. İnsanların tarlalarından yedikleri kaygısıyla burçlardaki güvercinleri yemezdi. Ömrünün kalan kısmında arı balını yemeyi terk etti. Zira Bürşümüş-suğrâ ahalisi kendisine beldesindeki arıların denizi geçip meyvelerinin çiçeklerini yediğini haber verdi. Öldükten yirmi bir sene sonra babamı da yanına defnettiler. Onun koydukları gibi taze kaldığını ve bozulmadığını gördüler. Onu ve babamı defneden kimse bana bu şekilde

30 haber verdi. **En doğrusunu Allah bilir.**

خاتمة: يستثنى من بلاء الأجساد أجساد الأنبياء والشهداء في قتال الكفار بشرطه ويلحق بهم من خالطت محبة رسول الله ﷺ حشاشته حتى سرت في جسمه سريان الماء في العود. وكذلك من يأكل الحلال الصرف الذي لا يخالطه شبهة كما شاهدنا ذلك في الشيخ نور الدين الشوني شيخ الصلاة على النبي وفي جدي الشيخ علي . رحمه الله أما الشيخ نور الدين الشوني فنزلت بعد سنة وتسعة أشهر فوجدته طريا ٥ كما وضعناه. وكنت رأيت له رؤيا قبل أن يموت وذلك أنني سمعت قائلا يقول: من أراد أن يزور النبي فاليزره في المدرسة الصوفية عند الشيخ نور الدين الشوني فمضيت إليه فوجدت على بابها الأول أبا هريرة وعلى الباب الثاني المقداد بن الأسود وعلى الباب الثالث الإمام علي بن أبي طالب رضي الله عنهم فقلت للإمام علي رضي الله عنه : أين رسول الله؟ فقال: ها هو جالس على التخت داخل تلك الخلوة فوقفت على بابها فوجدت الشيخ نور الدين هو الجالس فقلت له: أين رسول الله؟ فتبسم وصرت أتطلب النبي فظهر لي وجهه في وجهه الشيخ نور الدين فما زال النور يتشرب من جهة جبهة الشيخ نور الدين إلى أصابع رجله. فخفي الشوني وظهر رسول الله فسلمت عليه فقصصت هذه الرؤيا على الشيخ، فقال: يا ولدي ما سررت في عمري كله بشيء مثل هذه الرؤيا وإن صح منامك يا ولدي لا يبلي لي جسد فكان الأمر كما ذكرناه وأما جدي رضي الله عنه فكان يبالغ في الورع ويقول من أحكم أكل الحلال الصرف لم يبيل له جسد وكان لا يأكل قط طعام أحد من مشايخ البلاد ولا طعام قاض ولا طعام مباشر ولا طعام أحد لا يتورع. وكان لا يأكل فراخ الحمام الأبراج لأكلها من زرع الناس وترك آخر عمره أكل عسل النحل لما أخبره أهل برشوم الصغرى أن نحل بلده يعدي البحر ويأكل زهر فواكههم. فلما مات دفنوا والدي بجانبه بعد إحدى وعشرين سنة فوجده طريا كما وضعوه هكذا أخبرني الذي دفنه ودفن الوالد، والله تعالى أعلم.

ALTMİŞ ÜÇÜNCÜ MEBHAS

**Ruhların Yaratılmış ve Vârit Olduğu Üzere Allah Teâlâ'nın
Emrinden Olduğu, Akılla Onun Kühüne Vâkıf Olmak İsteyen
Hiç Kimsenin Bu Konuda Yakîn Üzere Olamayacağı ve Bunun
Sadece Zannî Bir Hads Olduğu Hakkındadır**

Hz. Peygamber'in (sav) kendisine sorulmasına rağmen ruhun hakikati hakkında konuştuğu bize ulaşmamıştır. Aksine edeben bundan kaçınmış, onun hakkında mevcut olduğundan fazlasını ifade etmemiştir. Ebu'l-Kâsım Cüneyd ve arkadaşları da böyle söylemişlerdir. Cüneyd'in (rh.a) ibaresi şöyledir: "Ruh, Allah Teâlâ'nın bilgisini sadece kendisine bıraktığı bir şeydir. İnsanlar arasından hiç kimse bu bilgiye ulaşmadı. Hiç kimseye onun bir varlık olmasının ötesinde araştırma yapmak câiz değildir." Sa'lebî ve İbn Atiyye gibi müfessirlerin çoğunluğu da bu görüştedir. Kelâmcıların cumhuru ise "O, latif bir cisimdir. Suyun yaş odunla iç içe oluşu gibi bedenle iç içedir." demişlerdir. Çoğunluğu bunun bir araz olduğunu ve varlığıyla bedeni canlandıran bir canlılık olduğunu söylemişlerdir. Kâdî Ebûbekir el-Bâkılânî de bu görüşe meyletmıştır. Birincisine, haberlerde inmek, yükselmek ve berzahta gidip gelmekle nitelenmiş olması delâlet etmektedir. Sühreverdî de bunu söylemiştir. Ancak bu arazların değil, cetselerin durumudur. Zira araz bu vasıflarla nitelenmez. Sûfilerden birçok kişi "O ne cisim ne de arazdır; aksine mücerret bir cevherdir ve kendisiyle kâim olup, mütehayyiz değildir. Yönetmek ve hareket ettirmek için bedenle özel bir alâkası vardır ve ne içinde ne de dışındadır." demişlerdir. Bu, filozofların görüşüdür. Bu, geçersiz bir sözdür.

Bana göre, kulun bir şekilde ruhun kühüne vakıf olması takdir edilse bile o, dinleyeni bunun kühünün mârifetine sevk eden herhangi bir ibareyle ifade edemez. Zira Hak Teâlâ bunu, bizim âciz olduğumuz bir mertebede kılmış ki böylece birimiz kendi kendine "Biz kendi zâtımızın hakikatının bilgisinden bile âciz isek, Allah'ın zâtı konusunda daha da âciz oluruz. Zâtı hakkında düşünmeye dalmamamız için bizi âciz bırakmıştır. Yaratılmış olduğu ve bize en yakın şeylerden olduğu hâlde, ruhumuzun bilgisinden âciz olduğumuza göre, Yaraticımızı nasıl bileceğiz?" desin. Anla! İmâm Ali'nin (ra) "Nefsini bilen Rabb'ini bilir." şeklindeki sözü hakkında, bazıları hiç kimsenin nefsinin bilmesinin mümkün olmadığını söylemişlerdir.

المبحث الثالث والستون

في بيان أن الأرواح مخلوقة وأنها من أمر الله تعالى كما ورد وكل من خاض في معرفة كنهها بعقله فليس هو على يقين من ذلك وإنما هو حدس بالظن

ولم يبلغنا أنه تكلم على حقيقتها مع أنه سئل عنها فتمسك عنها أدباً ولا يعبر عنها بأكثر من موجود، كما قاله أبو القاسم الجنيد وغيره. وعبارة جنيد رحمه الله: الروح شيء استأثر الله تعالى بعلمه، ولم يطلع عليه أحداً من خلقه. فلا يجوز لأحد البحث عنه بأكثر من أنه موجود وإليه ذهب أكثر المفسرين كالثعلبي وابن عطية. وقال جمهور المتكلمين: إنه جسم لطيف مشتبك بالبدن اشتباك الماء بالعود الأخضر. وقال كثير منهم إنها عرض وهي الحياة التي صار البدن بوجودها حياً. وإليه مال القاضي أبو بكر البقلاني. ويدل للأول وصفها في الأخبار بالهبوط والعروج والتردد في البرزخ، قاله السهرودي. وهذا الشأن الأجساد لا الأعراض، إذ العرض لا يوصف بهذه الأوصاف. وقال كثير من الصوفية: إنها ليست بجسم ولا عرض بل هو جوهر مجرد قائم بنفسه غير متحيز، وله تعلق خاص بالبدن للتدبير والتحريك غير داخل في البدن ولا خارج عنه. وهذا رأي الفلاسفة وهو كلام ساقط.

والذي ظهر لي أن العبد بتقدير إنه يطلع على كنه الروح لا يستطيع أن يعبر عنها بعبارة تؤدي السامع إلى معرفة كنهها. لأن الحق تعالى جعلها رتبة تعجز لنا ليقول أئدنا لنفسه: إذا كنا نعجز عن معرفة حقيقة ذاتنا فنحن بذاته تعالى أعجز وأعجز حتى لا نخوض بالفكر في الذات فإننا إذا كنا نعجز عن معرفة روحنا مع كونها مخلوقة ومن أقرب الأشياء إلينا فكيف نعرف خالقنا؟ فافهم. وفي كلام الإمام علي عليه السلام تعالى عنه: من عرف نفسه عرف ربه، قال بعضهم: أي لأنه لا يمكن لأحد معرفة نفسه قط.

Zira Yüce Allah nefsi, bizimle zâtını bilme arasında, bizi âciz bırakan bir merteye olarak kılmıştır. Yüce Allah bununla “İnsan, mahlûk olduğu ve kendisine en yakın şeylerden olduğu hâlde nefsini bilmekten âciz kaldığına göre, hiçbir eşi, benzeri olmayan ve ne tanımında ne de gerçekte kullarıyla
5 asla bir araya gelmeyen kimseyi nasıl bilecek?” der gibidir. Kemâl b. Ebû Şerîf, *Hâşîye*’sinde şöyle demiştir: “Şayet ‘İnsanlar Şâri’in sustuğu bir konu olan ruhun bilgisinin anlamı konusuna nasıl dalarlar?’ denilirse bunun cevabı iki açıdan olur: Birincisi, yahudilerin kendi aralarında ‘Şayet cevap vermezse, sadıktır.’ demelerinden dolayı, detaylı bir şekilde cevaplandır-
10 mayı terk etmiştir. Zira onlara göre bu, onun nübüvvetinin âlâmetlerindendi. Dolayısıyla Resûlullah’ın (sav) ruh konusunda cevap vermemesi, kendisi hakkında onların kitaplarında geçenleri tasdik etmek içindir. İkincisi ise bu soru tâciz, tağliz (kabalık) ve inatlaşma sorusuydu. Soru böyle olunca, buna cevap verilmez. Ruh, insan ruhuyla Cebrâil ve kendisine
15 ‘ruh’ denilen başka melek arasında müşterek bir durumdur. Aynı şekilde meleklerden bir sınıfa, Kur’ân’a ve Îsâ b. Meryem’e de ruh denilmektedir. Şayet Resûlullah (sav) bunlardan biriyle cevap verseydi yahudiler ona inat ve eziyet etmek için bunu kastetmediklerini söylerlerdi. Bu nedenle cevap, ruhla ilgili bütün mânaları içerecek şekilde mücmel olarak gelmiştir.”
20 Usulcülerin sözleri burada son buldu.

Şeyh Muhyiddin, *Levâkihu'l-Envâr*’da şöyle demiştir: “Ruh, Allah’ın emrindendir. Zira hiçbir vasıta olmaksızın Hak Teâlâ’nın hitabından var oldu. Ona ‘Ol’ dedi ve oldu. Îsâ’ya (as) ‘Rûhullah’ denilmesi de böyledir. Çünkü hiçbir vasıta olmadan Hak Teâlâ’nın celâline yaraşır şekildeki üfürmesinden
25 meydana geldi. Yüce Allah ‘Mesih Îsâ b. Meryem, Allah’ın resulü, Meryem’e ilkâ ettiği kelimesi ve kendisinden bir ruhtur.’³³⁰ buyurmuştur.” Şöyle demiştir: “Gazzâlî, Allah’ın ‘Ruh Rabb’imin emrindendir, de.’³³¹ âyetinin mânasının, gaybındandır anlamında olduğunu söylemiştir. Zira emr âlemi gayb âlemidir. Halk âlemi ise müşâhede âlemidir.” Daha sonra şöyle demiştir: “Bi-
30 ze göre emr, Gazzâlî’nin (rh.a) dediğinin aksinedir. Zira biz Allah’ın vasıtasız olarak yarattığı her şeyin emr âleminden olduğunu söylemekteyiz. Yani Hak ‘Ol’ demiş, o da oluvermiştir. Bunun Hakk’a dönük bir tek yönü vardır.

330 Nisâ, 4/171.

331 Îsrâ, 17/85.

لأن الحق تعالى جعل النفس رتبة تعجيز لنا بيننا وبين معرفة ذاته. كأنه تعالى يقول: إذا عجز الإنسان عن معرفة نفسه مع كونها مخلوقة ومن أقرب الأشياء إليه فكيف بمعرفة من لا شبه له ولا نظير ولا يجتمع مع عباده في حد ولا حقيقة؟ انتهى. قال الكمال بن أبي شريف في حاشيته: فإن قيل كيف خاض الناس في معنى معرفة الروح وهو باب أمسك عنه الشارع؟ فالجواب من وجهين: الأول أنه إنما ترك الجواب تفصيلاً لأجل قول اليهود فيما بينهم: إن لم يجب عنها فهو صادق. لأن ذلك عندهم علامات نبوية. فكان تركه الجواب عن الروح تصديقاً لما نقدم في كتبهم من وصفه بذلك. الثاني أن السؤال كان سؤال تعجيز وتغليظ وتعت. وإذا كان السؤال على هذا الوجه فلا يجب الجواب عنه. فإن الروح أمر مشترك بين روح الإنسان وبين جبريل وملك آخر يقال له الروح. ويقال أيضاً لصنف من الملائكة وللقرآن ولعيسى بن مريم فلو أنه كان أجاب بواحد منها لقاتل اليهود لم نرد هذا تعتناً منهم، وأذى له فلذلك جاء الجواب مجملاً على وجه يصدق على كل من معاني الروح. انتهى كلام الأصوليين.

وقال الشيخ محيي الدين في لواقح الأنوار: إنما كانت الروح من أمر الله لأنها وجدت عن خطاب الحق تعالى بغير واسطة. قال لها: كوني فكانت. كما قال عيسى عليه السلام إنه روح الله. لأنه وجد عن نفخ الحق تعالى كما يليق بجلاله من غير واسطة. قال تعالى: ﴿إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ أَلْقِيَهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ﴾ [النساء: ١٧١] قال: وقد ذهب الغزالي إلى أن معنى قوله تعالى ﴿قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي﴾ [الإسراء: ٨٥] أي من غيبه. فإن عالم الأمر هو عالم الغيب وعالم الخلق هو عالم الشهادة. وقال: والأمر عندنا بخلاف ما قاله الغزالي رحمه الله وذلك إنا ونقول كل ما أوجده الحق تعالى بلا واسطة فهو من عالم الأمر، أي قال له الحق: كن فكان، وله وجه واحد إلى الحق.

Vasıtayla yarattığı her şey ise halk âleminde ve bunun iki yönü vardır: Biri Hakk'a doğrudur, diğeri ise kendisinden yaratıldığı sebebe dönüktür. Hak Teâlâ bazen onu özel yönüyle çağırır bazen de [birtakım] tafsilat ve üstün hikmetlerden dolayı sebebinin yönüyle çağırır.” *el-Fütûhât* ın 264.

- 5 bâbında ise “Bil ki yahudiler Resûlullah’a (sav) sorduklarında, ruhun mahiyetini değil, ruhun nereden zuhûr ettiğini sordular. Bazı müfessirler, bunun mahiyete ilişkin bir soru olduğunu anladılar; böyle değildir. Yahudiler ona (sav) ‘Ruh nedir?’ demediler. Şayet soru bu kalıptan gelseydi ihtimal dâhilinde olurdu. Ancak görüşümüzü, cevap olarak ‘Ruh Rabb’imin emrindedir.’ denilmesi ve ‘O şöyledir, böyledir.’ denilmemesi de desteklemektedir. Yüce Allah ‘İşte böyle sana emrimizdeki bir ruhu vahyettik.’³³² âyetinde vahyi de ‘ruh’ olarak isimlendirmektedir.”

Soru: “Allah, ruhları cisimlerden iki bin yıl önce yarattı.” hadisiyle ne kastedilmektedir?

- 15 **Cevap:** “Burada yaratmakla kastedilen, takdir ve tayindir. Yani ‘Ruhları takdir etti ve her cisim ve sûrete, kendisine izâfe edildiği küllî ruhta bilkuvv ve mevcut, idarecisi olan ruhunu tayin etti.’ demektir. Bu nefha anında tafsîlen zuhûr eder. Bunun örneği keşif ehlinin, divitteki mürekkepte bütün harfleri, kâtabın yahut ressamın tasvir ettiği sûrette görmesidir. ‘Bu mürekkepte sûretlerden şu şu sûret vardır.’ der. Yazma ya da çizme zamanı geldiğinde bu mürekkepten keşfedenin söylediğinin ne eksik ne de fazlası yazılır.” Bunu Şeyh 373. bâbda zikretmiştir. *el-Fütûhât* ın 72. bâbında ise şöyle demiştir: “Ruh, âlî ve celîl olan Rabb’in emrindedir. Zira hiçbir yaratılmıştan var edilmemiş ve Allah Teâlâ onu vasıtasız olarak yaratmıştır. Allah’ın dilediği asfiyanın dışında 25 hiç kimse bunun künhüne muttali olmaz.” 267. bâbda “Nefisler, kabiliyetleri açısından birbirinden faziletlidir, ilâhî nefha olması açısından ise faziletli değildir. Bir yüzü tabiata, diğeri ise salt ruha dönüktür. Bu nedenle defalarca bunun, ma’lûl fiiller gibi, berzah âleminden olduğunu söyledik. Kula nispeti açısından yerilmiştir (mezmûm), Hak Teâlâ’nın onu yaratmış olması açısından 30 ise mezmûm olduğu söylenmez. O’nun bütün fiilleri övülmüştür.” demiştir.

332 Şûrâ, 52/42.

وكل ما أوجده بواسطة فهو من عالم الخلق وله وجهان؛ وجه إلى الحق ووجه إلى سببه الذي وجد عنه. فتارة يدعوه الحق من الوجه الخاص وتارة من وجه سببه لتفاصيل وحكم بالغة، انتهى. وقال في باب الرابع والستين مائتين من الفتوحات: اعلم أن اليهود لما سألوا النبي لم يسألوه عن ماهية الروح وإنما سألوه عن الروح من أين ظهر، وفهم بعض المفسرين أن ذلك سؤال عن الماهية، وليس كذلك. فإن اليهود لم يقولوا له ما الروح. فإن كان السؤال بهذه الصيغة محتملاً لكن قد قوي الوجه الذي ذهبنا إليه ما جاء في الجواب من قوله من أمر ربي ولم يقل هو كذا. وقد سمى الله تعالى الوحي روحاً: ﴿وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِنْ أَمْرِنَا﴾ [الشورى: ٥٢]، انتهى.

فإن قلت: فما المراد بحديث: «إن الله خلق الأرواح قبل الأجسام بألفي عام»؟
 ١٠ فالجواب: مراده بالخلق هنا التقدير والتعيين أي قدر الأرواح وعين لكل جسم وصورة روحها المدبر لها الموجود بالقوة في الروح الكل المضاف إليه. فيظهر ذلك بالتفصيل عند النفخ. ومثال ذلك صاحب الكشف يرى في المداد الذي في الدواة جميع ما فيه من الحروف على صورة ما يصوره الكاتب أو الرسام. فيقول في هذا المداد من الصور كذا وكذا صورة. فإذا جاء وقت الكتابة أو الرسم وكتب من ذلك المداد لم يزد حرفاً عما قاله المكاشف ولم ينقص، ذكره الشيخ في الباب الثالث والسبعين وثلاثمائة. وقال في الباب الثاني والسبعين من الفتوحات: إنما كان الروح من أمر الرب جل وعلا. لأنه لم يوجد عن خلق وإنما أوجده الله تعالى بلا واسطة، ولا يطلع على كنه ذلك إلا من شاء الله من الأصفياء، انتهى. وقال في الباب السابع والستين ومائتين: إنما تفاضلت النفوس من حيث القوابل وإلا فهي من حيث النفخ الإلهي غير متفاضلة، فلها وجه إلى الطبيعة ووجه إلى الروحية المحضة. فلذلك قلنا مراراً إنها من عالم البرزخ كالأفعال المعلولة سواء فإنها من حيث نسبتها إلى العبد مذمومة ومن حيث كون الحق تعالى خالقاً لها لا يقال مذمومة، فإن أفعاله كلها محمودة، انتهى.

268. bâbda “Yüce Allah, Âdem hakkında ‘Ona ruhumdan üfürdüm.’³³³ buyurmuştur. Hz. Âdem’in teşrif makamına dikkat çekmek için nispet yâ’sını kendisine izâfe etmiştir. Burada Hak Teâlâ sanki Hz. Âdem’e ‘Sen şerefli asıldansın. Aslına aykırı olan kötü fiilleri yapmaktan sakın.’ der gibidir.”
 5 demiştir. 278. bâbda “Bil ki ruhlar katında riyâset ve herhangi bir yiyeceği tatma söz konusu değildir. O, sürekli yaratıcısına boyun eğmektedir.” demiştir. 299. bâbda “Ruhun bir niceliği olmadığı için zâtının cevherinde artmayı kabul etmez. O, ferddir. Şayet bizâtihi akıllı olmasaydı, kendisinden mîsâk alındığı zaman yaratıcısının rubûbiyyetini ikrâr etmezdi. Zira
 10 Hak Teâlâ sadece hitabını akleden kimselere hitap eder. İşte bu insanın kendi nefsindeki hakikatidir.” demiş ve bunu uzatmıştır.

Daha sonra şöyle demiştir: “Allah Teâlâ’nın ruhu kâmil, bâliğ, âkil, Allah’ın birliğini bilen, rubûbiyyetini ikrâr eden bir şekilde yarattığı anlaşılmaktadır. Bu, ‘Her doğan çocuk fitrat üzere doğar. Sonra ebeveyni onu yahudileştirir,
 15 hıristiyanlaştırır ya da Mecûsîleştirir.’ haberinde işaret edilen, Allah’ın insanları, üzerinde yarattığı fitrattır. Çoğunluk olarak zikredilmiştir ki o da ebeveynin varlığıdır; çocuğa mürebbilik yapan da onun için ebeveyn konumundadır.” Şeyh 326. bâbda şöyle demiştir: “Bil ki âlemin tamamında belirli bir sûretle sınırlı olan her şeyin ona mülâzım bir ilâhî ruhu vardır. Bununla Azîz ve
 20 Celîl olan Allah’ı tespih eder. Ruhlardan bu sûret için müdebbir olanlar vardır zira sûret ruhların kendisine yönelik tebdirini kabul eder. Bunlar açık hayat ve ölümle nitelenen sûretlerdir. Şayet açık bir hayat ve ölümle nitelenmezse bu sûretin ruhu tedbir değil, tespih ruhudur.” Bunu uzunca anlattıktan sonra şöyle demiştir: “Orada Allah Teâlâ’yı bilme noktasında tedbirde payı olmayan
 25 sûretlerin ruhlarından daha ârifi yoktur. Bunlar cansızların (cemad) ruhlarıdır. Onların altındaki mertebede bitkilerin ruhları, onların altında canlıların ruhları, onların altında da âsî insanların ruhları vardır. Sâlih insanlara gelince ilâhî bir ihtisasla tabakaları peygamber, velî ve mümin gibi farklı olmakla beraber, ruhlarını bilme açısından, bunlardan daha yüksekte bulunan bir şey yoktur.”
 30 358. bâbda şöyle demiştir: “Bil ki saîd olan ruhun ne dünyada ne de âhirette şekâvetten bir payı vardır.” Bunu uzunca anlatmıştır.

333 Hicr, 15/29; Sâd, 38/72.

وقال في الباب الثامن والستين ومائتين: إنما قال تعالى في آدم: ﴿وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي﴾ [الحجر: ٢٩] بياء الإضافة إلى نفسه لينبه على مقام التشريف لآدم وفيه من الاعتبار كأن الحق تعالى يقول لآدم إنك شريف الأصل فيأك أن تفعل ما يخالف أصلك من أفعال الأراذل، انتهى. وقال في الباب الثامن والسبعين ومائتين: اعلم أنه لا رياسة عند الأرواح ولا تذوق لها طعمًا وإنما هي خاضعة لباريها على الدوام، انتهى. وقال في باب التاسع والتسعين ومائتين: وليس للروح كمية فيقبل الزيادة في جوهر ذاته وإنما هو فرد ولولا ما هو عاقل بذاته ما أقر بربوبية خالقه عند أخذ الميثاق منه إذ لا يخاطب الحق تعالى إلا من يعقل عنه خطابه وهذا هو حقيقة الإنسان في نفسه. وأطال في ذلك.

ثم قال فعلم أن الله تعالى خلق الروح كاملاً بالغاً عاقلاً عارفاً بتوحيد الله تعالى مقراً بربوبيته وهي الفطرة التي فطر الله الناس كما أشار إليه خبر «كل مولود يولد على الفطرة فأبواه يهودانه أو ينصرانه أو يمجسانه». فذكر الأغلب وهو وجود الأبوين والذي يربيه هو له بمنزلة أبويه. وقال الشيخ في باب السادس والعشرين وثلاثمائة: أعلم أن كل مقيد بصورة من جميع العالم روحاً إلهياً ملازماً له. وبه كان مسبحاً لله عز وجل. فمن الأرواح ما يكون مدبراً لتلك الصورة لكونها تقبل تدبير الأرواح لها. وهي كل صورة تتصف بالحياة الظاهرة وبالموت. فإن لم تتصف بالحياة الظاهرة والموت فروحها روح التسبيح لأرواح التدبير. وأطال في ذلك. ثم قال وما ثم أعرف بالله تعالى من أرواح الصور التي لاحظ لها في التدبير وهي أرواح الجماد ودونها في الرتبة أرواح النبات ودونها في الرتبة أرواح الحيوان ودونهم في الرتبة أرواح المتمردين من الإنس. أما الصالحون فما ثم أعلى من معرفة أرواحهم على إختلاف طبقاتهم من أنبياء وأولياء ومؤمنين اختصاصاً إلهياً، انتهى. وقال في باب الثامن والخمسين وثلاثمائة: اعلم أنه لاحظ للروح السعيدة في الشقاء في الدنيا والآخرة. وأطال في ذلك.

346. bâbda şöyle demiştir: “Bir topluluk yanlışlıkla, ruhun insan türü içinde tek olduğunu ve Zeyd’in ruhunun Amr’ın ruhu olduğunu söylemiştir. Bu kimseler işin mahiyetini tahkik edememişlerdir. Şüphelerinin nedeni şu şekilde görmelerindendir: Hak Teâlâ, ilâhî ruhun feyzanından önce dağınık ve onu belirleyecek kimse olmadığı için belirlenmemiş hâlde bulunan âlemin cismini ki bu ma’kûl olan hebâ cevherindeki küllî sûrî cisimdir, tesviye etmiştir. Bu âlemin cismi olmuştur. Bu cisim bütün fertlerinin cisimlerini ihtiva eder. Buradan kıyasla Allah Teâlâ’nın ruhu da bütün fertlerin ruhunu ihtiva eder. Belki de [bu görüşlerini] Allah’ın “Allah, sizi bir tek nefisten yarattı.”³³⁴ âyetine dayandırmışlardır. Âdem’in cisminin sûretinin, zürriyeti olan her bir şahsın cisminin sûreti olmadığını gözden kaçırmışlardır. Oysa ondan ayrılmışlardır. Bu yüzden âlemde bulunan her ruh, başka bir ruhun aynısı değildir.” Bunu uzatmış, sonra da şöyle demiştir: “Ruhların tenâsühü iddiasında bulunan kimsenin, bize göre kâfir olduğu açıktır.” **En doğrusunu Allah bilir.**

Sonuç: Resûlullah’ın (sav) “Ruhlar toplanmış ordular [gibidir]. Onlardan birbiriyle [önceden] tanışanlar kaynaşır, tanışmayanlar ayrılırlar.” hadisinin anlamını, sadece keşif yöntemiyle zürriyetin Âdem’in sırtından alındığını müşâhede eden kimseden başka kimsenin gerçek anlamda bilmeyeceğini bilesin. Bu, mukaddes bir mazhardır ve bunu müşâhede eden kimse azdır. Zira bu, Sehl b. Abdullah et-Tüsterî, Ebû Yezîd el-Bistâmî gibi “efrâd”dan olanlara hastır. “Biz hâlâ öğrencilerimizi Allah Teâlâ’nın Âdem’in sülbündeki zürriyetten mîsâk aldığı sırtlardaki nutfe hâlinde müşâhede ediyoruz.” derlerdi. Şöyle demişlerdir: “Talebelerimiz bize ulaşınca kadar onları gözetmeye devam ederiz. O gün kimin sağımızda, kimin solumuzda olduğunu biliriz.” Yine “Yüce Allah, zürriyeti bu mertebede temsil şeklinde bir araya getirdiğinde, orada yüz yüze olanlar burada tanışır ve kaynaşır orada sırt sırta olanlar ise birbirini tanımaz, düşmanlık eder ve ayrışır. Birinin yüzü diğerinin ise sırtı dönük olduğu durumda yüzü dönük olan sever sırtı dönük olan sevmeyiz. Yan yana duranlar yahut birinin yanı diğerinin yüzüne dönük olanlar veya birinin yanı diğerinin sırtına dönük olanlar hakkındaki hüküm budur. Bu dünyada oradaki hüküm üzere olurlar.” demiştir. **En doğrusunu Allah bilir.**

334 A’râf, 7/189.

وقال في الباب السادس والأربعين وثلاثمائة: مما غلظ فيه جماعة قولهم إن الروح إحدى العين في أشخاص نوع الإنسان وأن روح زيد هو روح عمرو. وهؤلاء لم يحققوا النظر على ما هو الأمر عليه. وشبهتهم في ذلك كونهم رأوا أن الحق تعالى لما سوى جسم العالم وهو الجسم الكلي الصوري في جوهر الهباء المعقول قبل فيض الروح الإلهي الذي كان منتشرًا غير معين إذ لم يكن ثم يعينه وهي جسم العالم به ضمن جسمه أجسام شخصياته. فقاس على ذلك أنه تعالى ضمن روحه أرواح شخصياته وربما استند إلى قوله تعالى: ﴿هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ﴾ [الأعراف: ١٨٩] وغاب عن هؤلاء أنه كما لم يكن صورة جسم آدم صورة جسم كل شخص من ذريته وإنما كانوا متفرعين عنه. فكذلك لم يكن كل روح في العالم هي عين الروح الأخرى. وأطال في ذلك ثم قال: ولا يخفى أن من قال يتناسخ الأرواح فهو كافر عندنا، والله أعلم.

خاتمة: في معنى قوله: «الأرواح جنود مجندة، فما تعارف منها ائتلف وما تناكر منها اختلف»، اعلم أنه لا يعرف معنى هذا الحديث حقيقية إلا من شهد من طريق كشفه أخذ الذرية من ظهر آدم وذلك مشهد أقدس قل من يشهده، لأنه خاص بالأفراد كسهل بن عبد الله التستري وأبي يزيد البسماطي وأضرابهما. فكانوا يقولون: لم نزل نشهد تلامذتنا وهم نطف في الظهور من أخذ الله ميثاق على الذرية وهم في صلب آدم، قالوا: ولم نزل نراعي تلامذتنا حتى وصلوا إلينا ونعرف ذلك اليوم من كان عن يميننا ومن كان عن شمالنا. قالوا: ولما جمع الله تعالى الذرية في تلك الحضرة على وجه التمثيل فما كان وجهها لوجه هناك تعارفوا هنا وائتلفوا وما كان ظهر الظهر تناكروا وتعادوا واختلفوا وما كان وجه الظهر فصاحب الوجه يحب وصاحب لظهر لا يحب. وكذا الحكم فيما كان جنبًا لجنب أو جنبًا لوجه أو جنبًا لظهر يكونون في هذه الدار بحكم ما كانوا هناك، والله تعالى أعلم.

ALTMİŞ DÖRDÜNCÜ MEBHAS

Münker ve Nekîr'in Soruları, Kabir Azabı ve Nimeti, Bir Kısım Mu'tezilî ve Râfızîlerin Aksine Bununla İlgili Verilen Bütün Haberlerin Hak Olduğu Hakkındadır

- 5 Münker ve Nekîr'in soruları hakkında Ehl-i sünnet şöyle demiştir: Kabir-
de yahut yırtıcıların ya da kuşların karnında veya yanıp kül olduktan sonra
rüzgârda savrulan kül hâlinde bulunan kimseler arasında hiçbir fark olmaksı-
zın bütün ölümler için eşittir. Celâleddin el-Mahallî (rh.a) şöyle demiştir: “Al-
lah Teâlâ'nın azabı sadece kâfirler ve fâsıklardan da azap etmeyi dilediği kim-
10 seler içindir. Azap edilenin ruhu, cesedinin tamamına ya da kalan kısmına
iade edilir. Her ne kadar âdete aykırı ise de cesedin bir kısmının dirilmesi
de imkânsız değildir. Zira hârikulâdelik, Allah'ın kudreti kapsamındadır ve
imkânsız değildir.” Kemâl *Hâşiye*'sinde şöyle demiştir: “Ehl-i usûlün çoğun-
luğuna göre Münker ve Nekîr'in soruları, kabir azabı ve nimeti haktır. Ancak
15 hak olan bunun bilinen kabirle sınırlı tutulmamasıdır. Balığın ve başka yırtı-
cılarının yediği durumlar ve başka durumlarda da azabı hisseder. ‘Kabre defne-
dilen herkes’ şeklindeki ifadelerinin bir anlamı yoktur. Bunu kabir olarak ifa-
de etmelerinin sebebi, Resûlullah'ın (sav) ‘Ölü kabrine konulduğunda, ona
iki melek gelir.’ şeklindeki hadisidir. Hayatın bir tek cüze iade edilmesinin
20 ve suâlin görülmeyen bir yüze yöneltilerek gerçekleşmesinin câiz olduğunu
söylemişlerdir. Zira berzahın hâlleri dünya hâlleriyle karşılaştırılmaz. Bu,
uyuyanın, yanında bulunan uyanığın müşâhede etmediği bazı şeyleri müşâ-
hede etmesi gibidir. Müslim'in bu anlamda naklettiği bir hadisten dolayı,
şehidin kabir fitnesinden istisnâ edildiğini söylemişlerdir. Şöyledir: ‘Onun
25 başı üzerindeki kılıçların parıltısı şahit olarak yeterlidir.’ Celâleddin el-Ma-
hallî (rh.a) şöyle demiştir: “Bazılarının istisnâ konusunda susması, meselenin
kat'î, delilinse zannî olması nedeniyle olabilir. Zira bu, ahad bir haberdir.”
Celâleddin el-Mahallî'nin daha önce geçen ve ruhun bedeninin tamamı ya da
kalan kısmına iade edileceğine dair görüşü, bu konudaki ihtilafa bir işaret-
30 tir. Halîmî, ruhun bütün bedenine iade edileceğini söylemektedir. İbn Cerîr
et-Taberî ve İmâmü'l-Haremeyn ise ruhun cesedin kalan kısmına iade edile-
ceğini söylemektedir. Mebhasın başında “Mu'tezilî ve Râfızîlerin aksine” şek-
lindeki sözümüzde, Râfızîlerden maksat, Cehmiye'dir. Onların kabir azabı-
nı inkâr etme delilleri, ölünün elem duyduğunu müşâhede etmemeleridir.

المبحث الرابع والستون

في بيان أن سؤال منكر ونكير وعذاب القبر ونعيمه وجميع ما ورد فيه حق وخلافا لبعض المعتزلة والروافض

فأما سؤال منكر ونكير فقال أهل السنة: إنه يكون لكل ميت سواء كان في قبره
 ٥ أو في بطون الوحوش أو الطيور أو مهاب الريح بعد أن أحرق وذرى في الريح.
 قال الجلال المحلي رحمه الله ويكون عذاب الله تعالى للكافرين ولمن شاء الله
 تعذيبه من الفاسقين فقط فترد روح المعذب إلى جسده كله أو ما بقي منه فإنه لا
 يمتنع إحياء بعض الجسد وإن كان لك خلاف العادة لأن خرق العادة غير ممتنع
 في مقدور الله عز وجل قال الكمال في حاشيته: وقول أهل الأصول إن سؤال
 منكر ونكير وعذاب القبر ونعيمه حق جرى على الغالب وإلا فالحق أن ذلك
 ١٠ لا يختص بالقبر المعروف فيحس بالعذاب من أكله السمك والسباع وغير ذلك
 فقولهم لكل مقبور لا مفهوم له ومما أوقعهم في التعبير بالقبر قوله: «إذا وضع
 الميت في قبره أتاه ملكان» الحديث قالوا ويجوز إعادة الحياة لجزء واحد ووقوع
 السؤال على وجه لا يشاهد لأن أحوال البرزخ لا تقاس بأحوال الدنيا كما أن روح
 ١٥ النائم تشاهد أشياء لا يشاهدها اليقظان الذي هو جانبه قالوا ويستثنى من فتنة القبر
 الشهيد لحديث مسلم في ذلك ولفظه: «كفى ببارقة السيوف على رأسه شاهدا». قال
 الجلال المحلي رحمه الله ولعل سكوت بعضهم عن استثنائه كون المسألة قطعية
 ودليل استثنائها ظني لأنه خبر أحد، انتهى. وقول الجلال المحلي السابق فترد روح
 المعذب إلى جسده كله أو ما بقي منه إشارة للخلاف في ذلك. فإن الحليني يقول
 ٢٠ ترد الروح إلى جسده كله. وابن جرير الطبري وإمام الحرمين يقولون ترد الروح
 إلى ما بقي منه وقولنا أول المبحث خلاف لبعض المعتزلة والروافض والمراد
 بالروافض الجهمية وحجتهم في إنكار عذاب القبر عدم مشاهدتهم لتألم الميت.

“Şayet ölünün karnına bir şey bir süreliğine konulursa kımıldamaz. Zira şayet azap ya da başka bir şey sebebiyle hareket etseydi bu şey de yerinden hareket ederdi. Bu durumda nasıl ‘İki melek onun yanına oturur ve ona soru sorar?’ demişlerdir. Bundan dolayı cansız varlıkların tesbihatını da inkâr etmişlerdir.

- 5 **Cevap:** Akıl, tek başına bu şeyleri idrak etmekten âcizdir. “Allah’ın yaratıklarını düşününüz, yaratıcıyı düşünmeyiniz.” denilmiştir. Yani akıllar zayıf olduğu için bunu idrak edemez. Ey Mu‘tezile ve Cehmiyye, aklınız bunları idrak etmede yetersizse bunu hemen inkâr etmeyin ve bu konuda gelen sadık delilleri tasdik edin! Kabir azabının delillerinden biri de “On-
- 10 lara iki defa azap edeceğiz.”³³⁵ âyetidir. Yani bir defa kabirde, bir defada kıyamette azap edeceğiz. “Onlara büyük azaptan başka, küçük azabı da tattıracağız.”³³⁶ âyeti de böyledir. Biri hayattaki diğeri kabirdeki azaptır. Âyetteki “Belki dönerler.”³³⁷ hayattaki azapla yorumlanır; zira ölümden sonra dönmeleri imkânsızdır. Yine Allah’ın “Onlara sabah akşam ateş arze-
- 15 diler.”³³⁸ âyeti de bu delillerdendir. Yani “Kıyamet koptuğu zaman, Firavun ailesini şiddetli azaba atın.”³³⁹ âyetinin deliliyle bu, berzahtadır. Kabir azabına sünnetten delil de Allah’ın “Allah iman edenleri sabit sözle sabit kılar.” âyetinin nüzûlü hakkındaki hadistir. Yine Resûlullah’ın (sav) kabir azabından Allah’a sığınması da bu kabildendir. İki kabir hadisinde de “Bu ikisi
- 20 azap görmekte, azapları büyük günahattan dolayı değildir.” buyurmuştur. Sahih ve merfû olarak “İdrardan sakınıınız, kabir azabının çoğu ondandır.” buyurduğu nakledilmiştir.

- Mu‘tezile’den bazıları, azabın bedene değil ruha yapılacağını, bunun da bedenın helâk olmasından dolayı duyacağı acı olduğunu söylemektedirler. Bu, düşmanları tarafından askerleri öldürülen sultanın duyduğu acı gibidir. Zira melekî ruhtur. Bazıları da ruh iade edilmeden azap edilir demişlerdir. Kıyamet günü ruh iade edildiğinde, o elem ortaya çıkar. Bu, Ebû Dâvûd ve başkalarından sahih ve merfû olarak nakledilen “Ruh cesede iade edilir.” hadisinden dolayı hiçbir şey ifade etmez.

335 Tevbe, 9/101.

336 Secde, 32/21.

337 Secde, 32/21.

338 Mümin, 40/46.

339 Mümin, 40/46.

وقالوا لو وضع على بطن الميت شيء زماناً لم يقع فلو أنه تحرك للعذاب أو غيره لتحرك ذلك الشيء عن مكانه. فكيف يقال إن الملكين يجلسانه ويسألانه ومن هنا أنكروا تسييح الجمادات أيضاً.

والجواب: أن العقل عاجز عن إدراك هذه الأشياء بمجرده وقد ورد: تفكروا

في آلاء الله ولا تفكروا في الخالق. يعني لضعف العقول عن ذلك وإذا قصرت

عقولكم أيها المعتزلة والجهمية عن إدراك هذه الأشياء فلا تنكروه وصدقوا الأخبار

الصادقة الواردة في ذلك ومن الدليل على عذاب القبر قوله تعالى ﴿سَنُعَذِّبُهُمْ

مَرَّتَيْنِ﴾ [التوبة: ١٠١] أي مرة في القبر ومرة في القيامة وقوله تعالى: ﴿وَلَنُعَذِّبَنَّهُمْ

مِنَ الْعَذَابِ الْأَذْنَىٰ دُونَ الْعَذَابِ الْأَكْبَرِ﴾ [السجدة: ٢١] وهو العذاب في الحياة

والعذاب في القبر وقوله في الآية: ﴿لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ﴾ [السجدة: ٢١] محمول على

عذاب الحياة لأنهم بعد الموت لا يمكن رجوعهم وكذلك من الدليل قوله تعالى:

﴿النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا﴾ [المؤمن: ٤٦] أي في البرزخ بدليل قوله:

﴿وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذَابِ﴾ [المؤمن: ٤٦] ومن الدليل

على عذاب القبر من السنة حديث نزل قوله تعالى: ﴿يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ

الثَّابِتِ﴾ [إبراهيم: ٢٧] في عذاب القبر وما ثبت من استعاذته من عذاب القبر وهي

حديث القبرين: «إن هذين يعذبان وما يعذبان في كبير». وقد صح مرفوعاً تنزهوا

من البول. فإن عامة عذاب القبر منه.

وقال بعض المعتزلة التعذيب للروح دون البدن وعذابها تأملها على هلاك

البدن كما يتألم سلطان عالي عسكره إذا أفناه عدوه لأن الروح الملكية، انتهى.

وقال بعضهم بعذاب بلا إعادة روح فإذا عاد إليه الروح يوم القيامة ظهر عليه الألم

وهذا ليس بشيء لما صح في أبي داود وغيره مرفوعاً. إن الروح تعود إلى الجسد.

Cehmiyye ve bazı Mu'tezilîlerin cemadın tesbihini inkâr etmesiye "O'nu tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur."³⁴⁰ âyetiyle reddedilmiştir. Buradaki اِنَّ, "Anneleri sadece onları doğuranlardır."³⁴¹, "Hepiniz ona uğrayacaksınız."³⁴², "Sadece iyiliği istedik."³⁴³, "Allah'tan başka sadece dişilere dua etmektedirler."³⁴⁴ ve "Sadece yalan söylemektedirler."³⁴⁵ âyetlerindeki gibi, nâfiyedir. Cansızların tesbihi kesindir. Zira nefiyden istisnâ etmek, ispattır. Burada böyle olmuştur. Çakıl taşlarının Peygamber'in (sav) avucunda konuştukları nakledilmiştir. İttifaklarına itibar edilenler, âlemin tamamının lisan-ı hâl ile tespih ettiği konusunda ittifak etmişlerdir. Ancak kâl diliyle tespih etmeleri konusunda ihtilaf etmişlerdir. Şeyh Abdülvehhâb b. Sübkî, İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin (rh.a) *Akidesi*'ne yaptığı şerhte "Muhtar olan, her şeyin konuşarak Rabb'ini tesbih ettiğidir. Aklın bunu imkânsız görmesi söz konusu değildir." demiştir. Buna Allah'ın "Onunla beraber dağları da musahhar kıldı ve sabah akşam tesbih etmektedirler."³⁴⁶ âyeti de delâlet eder. Buharî'nin *Sahîh*'inde "Onlar, Peygamber'in yanında yenildiği zaman, yemeğin tespihini iştirirlerdi."; Müslim'in *Sahîh*'inde ise merfû olarak "Mekke'de bana peygamberlik verilmeden önce, bana selâm veren taşlar bilirim." şeklinde nakledilmektedir. Kütüğün inlemesi haberi de meşhurdur. Bu eşyaların konuştuğu sabit olunca, âyetin de delâlet ettiği üzere, söz ile tesbih etme de sabit olur. Zâhiriyle yorumlanmalıdır. Fahrur-Râzî ve Mu'tezile'nin çoğunluğu, cansızlar ve mükellef olmayan canlıların sadece lisan-ı hâl ile tesbih ettikleri görüşündedir. Bu, reddedilen bir görüştür. Bazılarıysa ölü ve kurunun dışında canlı ve uykuda olan her şeyin tespih ettiğini söylemişlerdir. Buna, Resûlullah'ın (sav) hurma dalını ikiye ayırıp kabrin üstüne koyması ve yaş kaldıkları müddetçe, azaplarının hafifletileceğini buyurduğu iki kabir hadisini delil getirmektedirler. Bu, kuru olmalarının dışında yaş kaldıkları müddetçe dalların tespih ettiklerine işaretir. Bu görüş Hasan ve İkrime'den de nakledilmiştir. İman Mebhası'nda cansızların hayatı hakkında çok şey söylendi, oraya bakılabilir. **En doğrusunu Allah bilir.** Kelâmcıların görüşleri burada sona erdi.

340 İsrâ, 17/44.

341 Mücadele, 58/2.

342 Meryem, 18/71.

343 Tevbe, 9/107.

344 Nisâ, 4/117.

345 Kehf, 19/5.

346 Sâd, 38/18.

وأما إنكار الجهمية وبعض المعتزلة تسبيح الجماد فمردود بقوله تعالى: ﴿وَأَنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ﴾ [الإسراء: ٤٤] "وإن" تأتي نافية ومنه قوله تعالى: ﴿إِنْ أُمّهَاتُهُمْ إِلَّا الْآلِي وَلَدْنَهُمْ﴾ [المجادلة: ٢] ﴿وَأَنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا﴾ [مريم: ٧١] ﴿إِنْ أَرَدْنَا إِلَّا الْحُسْنَى﴾ [التوبة: ١٠٧] ﴿إِنْ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ إِلَّا إِنَّا﴾ [النساء: ١١٧] ٥

لأن الاستثناء من النفي إثبات، وهذا منه. وقد ثبت التسبيح الحصى في كفه وقد اتفق من يعتد باتفاق على تسبيح العالم كله بلسان الخالق واختلفوا في تسبيحه بلسان المقال. فقال الشيخ عبد الوهاب بن السبكي في شرحه لعقيدة الإمام الماتوريدي أبي منصور رحمه الله: المختار أن كل شيء يسبح ربه نطقاً في وأنه ليس في العقل ما يمنعه. وقد دل على ذلك قوله تعالى: ﴿إِنَّا سَخَّرْنَا الْجِبَالَ مَعَهُ يُسَبِّحْنَ بِالْعُشِيِّ وَالْأَشْرَاقِ﴾ [ص: ١٨]. وفي صحيح البخاري؛ إنهم كانوا يسمعون تسبيح الطعام وهو يؤكل عند النبي وفي صحيح مسلم مرفوعاً: إني لأعرف حجراً بمكة كان يسلم علي قبل أن أبعث. وخبر حنين الجذع ثابت مشهور. فإذا ثبت أن هذه الأشياء تتكلم ثبت جواز التسبيح بالقال كما دلت عليه الآية. فلتحمل على ظاهرها. وذهب الفخر الرازي وأكثر المعتزلة إلى أن الجمادات وغير المكلف من الأحياء لا يسبح إلا بلسان الحال. وهو مذهب مردود. وقال بعضهم: أن كل حي ونام يسبح الله دون الميت واليابس واستدلوا لذلك بما ثبت في حديث القبرين من قوله في الجريدتين اللتين شقهما ووضعهما على القبر لعله يخفف عنهما ما دامتا رطبتين إشارة إلى أنهما يسبحان ما دامتا رطبتين، دون ما إذا يبستا. ونقل هذا المذهب عن الحسن وعكرمة. وسبق في مبحث الإيمان مزيد كلام في حياة الجماد، فراجعه والله أعلم، ٢٠ انتهى كلام المتكلمين.

Şeyh Takiyyüddin b. Ebû Mansûr şöyle derdi: “Münker ve Nekir, her insana, kendisinin ilim, amel ve itikadının şâkilesiyle şekillenerek gelirler. Onlar berzahın kapısıdır ve onlara uğramadan ya da onlar kendisine uğramadan kimse berzaha girmez. Ruh tamamen kendisine ya da geride kalan kısmına iade edildikten sonra, kula Rabb’inden, dininden ve peygamberinden sorarlar. Üzerinde öldüğü iman, küfür ve şek durumuna uygun olarak onlara cevap verir. Allah’tan âfiyet dileriz.” Şeyh Muhyiddin İbnü’l-Arabî (rh.a) şöyle demiştir: “Melekler, ölüye bu adamla konuştuğun gibi, tâzim ve tefhîm lafızları olmaksızın konuşurlar. Zira meleklerin amacı imanında sadık olanla şüphede olan kimseyi ayırt etmeye yönelik imtihandır. Şüphede olan ‘Şayet peygamberlik iddiasında bulunan bu adamın Allah katında bir kıymeti olsaydı, bu melek bu kinayede yaptığı gibi, ondan kinaye ile bahsetmezdi.’ diye düşünür ve suâl anında ‘Bilmiyorum.’ der ve ebedî şekâvete girer.” “Meleklerin ölüyle ölünün de onlarla konuşması ses ve harflerle midir, değil midir?” demiştir. Keşfin kendisine verdiği bilgiye göre, ölümden sonraki konuşma, ölünün kendisini gördüğü sûrete göre olur. Şayet bu harf ve sesi gerektiriyorsa konuşma harf ve sesle olur, şayet işaret, konuşma ya da başka bir şeyi gerektiriyorsa o zaman öyle olur. Şayet zât, kelâmın bizzat kendisi olmasını gerektiriyorsa böyle olur. Berzah mertebesi bunların tümüne müsaittir. Şöyle demiştir: “Ölü kendisini bir insan sûretinde görürse konuşmanın bütün mertebeleri mümkün olur. Zira bu, bütün sûretleri bir araya getiren makamdır.” Allah Teâlâ’nın bu dünyada bize uykuyu vererek, bizi ölümden sonraki berzah âlemine alıştırdığını söylemiştir. Ölünün hâli, zâhirî sûrette uykudakinin hâli gibidir. Ancak ölümün aksine ruhun bedeni (heykel) yönetme alâkası devam etmektedir. Ölümde ise cismin nimet ve azabı hissetmesinin yanında yönetme alâkası söz konusu değildir. Bu uyuyanın rüyasında azap ve şer yahut nimet ve sevinç içinde olduğunu görmesi gibidir.

Soru: Neden hayvanlar değil de insan ve cinler ölünün kelâmını işitmekten, azabını ve nimetini müşâhede etmekten perdelenmişlerdir?

وكان الشيخ تقي الدين بن أبي المنصور يقول: إذا جاء الإنسان منكرو ونكير لا يجيئان إلا متشككين لكل إنسان بشاكلة عمله وعلمه واعتقاده. فهما بوابان للبرزخ لا يدخل أحد البرزخ، ولا يمر عليهما أو يمران عليه فيسألان العبد بعد رد روحه إليه كله أو ما بقي منه عن ربه وعن دينه وعن نبيه. فيجيبهما بما يوافق ما مات عليه من إيمان أو كفر أو شك نسأل الله العافية. قال الشيخ محيي الدين بن العربي رحمه الله ٥

وإنما كان الملكان يقولان للميت ما تقول في هذا الرجل من غير لفظ تعظيم وتفخيم لأن مراد الملكين الفتنة لتمييز الصادق في الإيمان من المرتاب. إذ المرتاب يقول: لو كان لهذا الرجل القدر الذي كان يدعيه في رسالته عند الله لم يكن هذا الملك يكنى عنه بمثل هذه الكناية وعند ذلك يقول المرتاب، لا أدري فيشقى شقاء الأبد. قال: ١٠

وهل يكون كلام الملكين للميت وكلامه لهما بصوت وحرف أم لا؟ الذي أعطاه الكشف أن الكلام بعد الموت يكون بحسب الصورة التي يرى الميت نفسه فيها. فإن اقتضت الحرف والصوت كان الكلام بحرف وصوت وإن اقتضت الإشارة أو النطق أو ما كان فهو ذلك، وإن اقتضت الذات أن تكون هي عين الكلام كان ذاك. ١٥

فإن حضرة البرزخ تقتضي ذلك كله قال: وإذا رأى الميت نفسه في صورة إنسان جاز جميع المراتب في الكلام. فإنه المقام الجامع لأحكام الصور كلها قال وقد جعل الله تعالى لنا النوم في هذه الدار لتألف حالنا في البرزخ بعد الموت. فإن حال الميت كحال النائم في الصورة الظاهرة إلا أن علاقة تدبير الهيكل باقية في النوم بخلاف الموت فإنه لا علاقة في التدبير مع إحساس الجسم بالنعيم والعذاب كما يرى النائم في نومه أنه في عذاب وشورور أو في نعيم وسرور.

٢٠ فإن قلت: فلم حجب الثقلان عن سماع كلام الميت وشهود عذابه أو نعيمه دون

البهائم؟

Cevap: Sakaleyn, başkalarının aksine konuşma ve ifade etme âleminde oldukları için, perdelenmişlerdir. Haberde “Şayet kalbinizi parçalamayacak ve konuşmanızı artırmayacak olsaydı, kabir azabını ışıtmamız için Allah’a dua ederdim.” şeklinde işaret edildiği üzere insanlar ölünün hallerinden herhangisi birini görseydi, bunu birbirine anlatırlardı. Başka bir rivâyette ise “Şayet birbirinizi defnedecek olmasaydınız kabir azabını ışıtmamız için Allah’a dua ederdim.” şeklindedir. Dolayısıyla Şeyh’in 378. bâbda dediği üzere “Allah Teâlâ’nın velîlerden emanet ile rızıklandığı her kişi kabir azabını ve dostlarına bizimle mücadele etmeleri için telkinde bulunan şeytanların kelâmını ışıtır. Allah Teâlâ cinlerin ve insanların ışıtma ve görmelerini sadece örtmeyi istediği için almıştır. Şayet keşif sahibi bunu ifşa ederse Allah’ın gayba imanı vazetmesinin hikmeti bâtil olur. Zira müşâhedeye dönüşür.”

Soru: Peygamberler mâsum oldukları hâlde, nasıl ölümlerin fitnesinden Allah’a sığınmışlardır?

Cevap: Bunun mutlak kuşatıcılığı ve Allah Teâlâ’nın da dilediğini yapan olduğunu bildikleri için sığınmışlardır. Kulluklarının gereğini yerine getirmiş, acziyet ve muhtaçlıklarını izhar etmişlerdir. İki melek kendilerine gönderilen hakkında -ki o Cebrâil’dir (as)- sorduklarında Allah’ın onları ağır imtihana tâbi tutmaması için iftikar kapısından dua ederler. Onlara kendilerine gönderilen hakkında soru sorulması tekrim bize bu hususta soru sorulması ise imtihan içindir. Peygamberler mâsumdur ve küçüğü bir yana büyük korku (faza‘u’l-ekber) onları üzmez. Onların mertebesi, sürekli Rablerinin önünde aczlerini itiraf etmektir.

Soru: Ölümden sonra intikal edilen berzahın hakikati nedir?

Cevap: Şeyh’in *el-Fütûhât*’ın 63. bâbında dediği üzere “Berzah’ın hakikati, İsrâfil’in üfürdüğü sûrdur. Bu, nâkûr ve boynuz olarak isimlendirilir. Bu boynuzdan daha geniş bir şey yoktur. Kabirde ölü için gerçekleşen azap ve nimetin tamamı, sahibi tarafından duyuda değil de duyuyla hakiki bir idrak ile algılanır. Aynı şekilde insan nimet ve azaba dair ölümden sonra berzahta idrak ettiklerinin hepsini boynuzda bulunan sûretin aynıyla algılar. Yüce Allah, ruhları tabii cesetlerden aldığı zaman, onları İsrâfil’in sûru olan berzahî mertebedeki bedensel sûretlere bırakır. Sonra sûrda, mukayyet olan ve peygamberlerin, şehitlerin ve bazı velîlerin ruhları gibi mutlak olanları vardır.

فالجواب: إنما حجب الثقلان دون غيرهما لأنهما من عالم التعبير بخلاف غيرهما فإن الناس لو أبصروا شيئاً من أحوال الموتى لأخبروا بعضهم بعضاً كما أشار إليه خبر: «ولولا تمزق قلوبكم وتزيدكم في الحديث لدعوت الله تعالى أن يسمعكم عذاب القبر». وفي رواية أخرى: لو لا أن تدافنوا الدعوت الله أن يسمعكم عذاب القبر». فعلم كما قال الشيخ في الباب الثامن والسبعين وثلاثمائة: أن كل من رزقه الله تعالى الأمانة من الأولياء سمع عذاب القبر وسمع كلام الشياطين حين يوحون إلى أوليائهم ليجادلون وأن الله تعالى ما أخذ بأسماع الجن والإنس وأبصارهم إلا طلباً للستر. فإن المكاشف لو أفشى ذلك لأبطل حكمة وضع الإلهي من وجوب الإيمان بالغيب فإنه كان يصير شهادة.

فإن قلت: كيف استعاذ الأنبياء من فتنة الممات مع عصمتهم؟

فالجواب: إنما استعاذوا من ذلك لعلمهم بسعة الإطلاق وأن الله تعالى يفعل ما يريد. فقاموا بواجب عبوديتهم وإظهار عجزهم وفاقتهم. وسألوه من باب الافتقار أن لا يفتنهم إذا سألهم الملكان عمن أرسل إليهم وهو جبريل عليه السلام فإنهم يسألون عنه تكريماً كما نسأل نحن عمن أرسل إلينا امتحاناً. وإلا فالأنبياء معصومون لا يحزنهم الفزع الأكبر فضلاً عن الأصغر فحضرتم الإعراف بانكسار بين يدي ربهم على الدوام.

فإن قلت: فما حقيقة البرزخ الذي ينتقل إليه بعد الموت؟

فالجواب: كما قاله الشيخ في الباب الثالث والستين من الفتوحات: أن حقيقة البرزخ هو صور إسرافيل الذي ينفخ فيه وهو يسمى بالناقور، ويسمى بالقرن، فلا شيء أوسع من هذا القرن. وجميع ما يقع للميت في قبره من العذاب والنعيم يدركه صاحبه إدراكاً حقيقياً بالحس لا في الحس كما أن جميع ما يدركه الإنسان بعد الموت في البرزخ من نعيم وعذاب إنما يدركه بعين الصورة التي هو فيها في القرن. فإن الله تعالى إذا قبض الأرواح من الأجسام الطبيعية أودعها صوراً جسدية في حضرة البرزخ الذي هو صور إسرافيل. ثم إن من الصور ما يكون هناك مقيداً ومنها ما يكون مطلقاً كأرواح الأنبياء كلهم وأرواح الشهداء وبعض الأولياء.

Zira teklif zamanında nefsini şeriatın şişesinde hapseden ve onu şeriatın sınırladıklarıyla sınırlayan her kimseye Allah kesin olarak Berzah'ta karşılığını verir ve cennette dilediği şekilde onu barındırır. Ruhların arasında dünya âlemine bakan ve hayal mertebesinde uyuyan kimseye tecellî edenleri vardır. Firavun'un kavmi ise, bu sûrda sabah akşam cehenneme arzedilirler ve oraya girmezler. Zira bu boynuzda ve sûrette hapsedilmişlerdir. Kıyamet günü ise şiddetli azaba gireceklerdir. Bu, ölümleri anında arzedilen mütehayyel azap değil, hissedilen bir azaptır. Bazıları da hissedilen ateşte yanacaktır.”

Şeyh Muhyiddin *Levâkihu'l-Envâr* kitabında şöyle demiştir: “Berzah ehlinde Allah Teâlâ'nın himmetinden yarattığı birtakım kimseler vardır ki dünya yurdunda yaptığı amel ile kabrinde amel eder. Celîl tâbîî Sâbit el-Benân'de bu şekilde olmuştur. Kabrini açtıklarında, onu ayakta namaz kılariken görmüşlerdir. İnsanlar buna şahitlik etmişlerdir.” Berzah'tan çıkıncaya kadar Allah'ın kuluna bu ameline karşılık sevap yazdığını söylemiştir. Bunu A'raf ehlinin kıyamet günü yaptıkları secdeyle terazilerinin ağırlaşması ve bununla cennete girmeleri de desteklemektedir. Şayet Berzah'ın dünya hükümlerine bakan bir yüzü olmasaydı, bu secde kendilerine fayda vermez ve terazileri ağırlaşmazdı. Bu, teklif ehlinin amellerinden kalan son şeydir. Şöyle demiştir: “Peygamberlerin ruhları hariç uykuda ve uyanıkken görülen bütün ölümler, hayalî temsillerdir ondan hiçbir şey gerçekleşmez. Peygamberlerin ruhları, Allah'ın diledikleri hariç olmakla birlikte onların dışındakilerin aksine, dünya, âhiret ve berzahtaki varlığın tamamının üzerindedir. Onlar berzahtan çıkmazlar. Şayet birisi görülürse ya Allah'ın bu velînin himmetinden yarattığı bir melektir ya da hükmünün gerçekleşmesi için Allah'ın onun sûretinin yerine ikame ettiği bir misâldir.” Bunu bir yaprak civarında uzatmıştır. Sonra “Kâmil keşif sahipleri, ruhtan ayrıldıktan sonra cismin hayatını görürler. Onlara göre cismin hakikatleri ve hususiyetleri vardır. Bunlarla ruhun vasıtası olmadan idrak gerçekleşir. Ruh ayrıldıktan sonra mahalline intikal ettiğinde cisim kendisine mahsus bu hakikatleri [algılayan] idrakle birlikte kalır. Şayet bu olmasaydı, Rabb'ini hamd ile tespih eden hiçbir müsebbih olmazdı. Zira tesbih, mârifetin bir feridir.” demiştir.

لأن كل من حبس نفسه أيام تكليفه في قمقم الشريعة وحجر عليها ما حجره الشرع جازاه الله تعالى بالإطلاق في البرزخ وفي الجنة يتبوأ منها حيث يشاء. قال: ومن الأرواح ما يكون له نظر إلى عالم الدنيا ومنها ما يتجلى للنائم في حضرة الخيال. قال: وأما قوم فرعون فيعرضون على النار في تلك الصور غدواً وعشياً ولا يدخلونها لأنهم محبسون في ذلك القرن وفي تلك الصورة. ويوم القيامة يدخلون أشد العذاب وهو العذاب المحسوس لا المتخيل كان لهم حال موتهم بالعرض عليه ومنهم من يحرق بالنار المحسوسة أيضاً، انتهى.

وقال الشيخ محيي الدين في كتابه لواقح الأنوار: إن من أهل البرزخ من يخلق الله تعالى من همته من يعمل في قبره بعمله الذي كان يعمل في دار الدنيا. كما صح ذلك عن ثابت البناني التابعي الجليل أنهم فتحوا قبره فوجدوه قائماً يصلي وشهده خلائق. قال ويكتب الله لعبده ثواب ذلك العمل إلى أن يخرج من البرزخ ويؤيد ذلك رجحان ميزان أهل الأعراف بالسجدة التي يسجدونها يوم القيامة ويدخلون بها الجنة فلولا أن البرزخ له وجه إلى أحكام الدنيا ما نفعهم تلك السجدة ولا رجحت بها ميزانهم. فهي آخر ما يبقى من أعمال أهل التكليف. قال: وأما جميع من يرى في المنام واليقظة من الأموات فكله مثالات متخيلة وليس منه شيء متحقق إلا أرواح الأنبياء فقط. فإنها مشرفة على جميع وجود الدنيا والآخرة والبرزخ بخلاف أرواح من سواهم إلا من شاء الله فإنه ليس لها خروج من البرزخ. فإن رأى أحدهم فهو إما ملك خلقه الله تعالى من همة ذلك الولي وإما مثال أقامه الله تعالى على صورته لتنفيذ ما يشاء من حكمه. وأطال في ذلك بنحو ورقة ثم قال: إن المكاشفين الكمل يرون حياة الجسم بعد مفارقة الروح وذلك أن للجسد عندهم حقائق وعوالم بها الإدراك من غير واسطة الروح إذا انتقلت الروح إلى محلها بعد المفارقة وبقي الجسم كان له الإدراك بتلك الحقائق التي تخصه. ولولا ذلك ما كان مسبحاً بحمد ربه. إذ التسبيح فرع من المعرفة.

Şöyle söylemiştir: “Allah Teâlâ’nın ‘O’nu övgü ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur.”³⁴⁷ buyurduğu âyetinin takdiri ‘O’nu bilmeyen hiçbir şey yoktur.’ şeklindedir. Zira Bârî’yi (cc) O’nun için uygun olmayan şeylerden ancak bilen kimse tenzih eder. Bu hakikatleri konuşur ve müşâhede ederler. Yüce Allah ‘Onlar derilerine, ‘Niçin aleyhimize şahitlik ettiniz?’ derler. Derileri, ‘Bizi her şeyi konuşturan Allah konuşturdu.’³⁴⁸ buyurmaktadır.” “İmân Mebhası”nda, cemâdın (cansız varlık) hayatına dair değerlendirmeler yapıldı. Oraya bakılabilir. Ey kardeş, kaydettiklerimizden, dünya ehlinin gözünün idrak edememesinin, kabir nimeti ya da azabının sıhhatine halel getirmeyeceğini anladın. Peygamber (sav) “Kabir, cennet bahçelerinden bir bahçe ya da cehennem çukurlarından bir çukurdur.” buyurmuştur.

Şeyh *el-Fütûhâtü'l-Mekkiye*’nin 126. bâbında şöyle demiştir: “Bu cennet ve cehennemle kastedilen, insanların hesap ve sıratından geçtikten sonra girecekleri büyük cennet ve cehennem değil, berzahın cennet ve cehennemidir. Bu, ehlullahtan bazılarının keşiflerinde karıştırdıkları bir şeydir. Onlar âhiret hallerinden bir şeylere muttali kılındıklarında, bunun sahih olduğunu ve âhireti hakikati üzerine müşâhede ettiklerini zannederler. Böyle değildir. Aslında gördükleri dünyadır. Allah Teâlâ onu berzah âleminde keşif yada rüyayla yakaza hâlinde iken dünyanın hükümlerinden bilmedikleri bir sûrette onlara göstermiştir. ‘Biz cenneti, cehennemi ve kıyameti gördük.’ diyorlar. Oysaki o yurt nerede bu yurt nerede! O genişlik nerede bu genişlik nerede! Kıyametin şu anda mevcut olmadığı bilinmektedir. Dünya hayatında görülen, sadece dünyanın kıyameti ve dünyanın cehennemidir. Sahih hadiste ‘Cennet ve cehennemi bu makamımda gördüm.’ denilmiş ‘Âhiret cenneti veya âhiret ateşi’ denilmemiş, aksine ‘dünya yurdundaki bu duvarın genişliğinde gördüm.’ denmiştir. Onun (sav) kedisini hapsedeni ve putlar adına kurbanlıkları salıveren Amr b. Luhayy’i cehennemde gördüğü de söylenmiştir. Bunların tamamı kûsûf namazında ve uyanıkken olmuştur.

347 İsrâ, 17/44.

348 Fussilet, 41/21.

قال تعالى: ﴿وَأَنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ﴾ [الإسراء: ٤٤] تقديره وإن من شيء يعرفه لأنه لا يمكن أن ينزه البارئ جل وعلا عما لا يجوز عليه إلا من عرفه. قال: وبذلك الحقائق نطقوا أو شهدوا. قال تعالى: ﴿وَقَالُوا لِنُجْلُوهُمْ لِمَ شَهِدْتُمْ عَلَيْنَا قَالُوا أَنْطَقَنَا اللَّهُ الَّذِي أَنْطَقَ كُلَّ شَيْءٍ﴾ [الفصلت: ٢١] انتهى.

٥ وتقدم في مبحث الإيمان ماله تعلق بحياة الجماد، فراجع. وقد بان لك يا أخي مما قررناه أنه لا يقدح في صحة نعيم القبر وعذابه كون أبصار أهل الدنيا لا تدركه. قال ﷺ: «القبر روضة من رياض الجنة أو حفرة من حفر النار».

قال الشيخ في الباب السادس والعشرون ومائة من الفتوحات المكية: والمراد بهذه الجنة وهذه النار جنة البرزخ وناره لا الجنة والنار الكبيرتان ١٠ اللتان يدخلهما الناس بعد الحساب والمرور على الصراط. قال: وهذا مما غلظ فيه بعض أهل الله في كشفهم. فإنهم إذا طولعوا بشيء من أحوال الآخرة يظنون أن ذلك صحيح وأنهم شاهدوا الآخرة على الحقيقة، وليس كذلك. وإنما هي الدنيا أظهرها الله تعالى لهم في عالم البرزخ بعين الكشف أو النوم في صورة ما جهلوه من أحكام الدنيا في اليقظة. فيقولون رأينا الجنة والنار والقيامة وأين الدار من الدار وأين الاتساع من الاتساع. ومعلوم أن القيامة ١٥ ما هي الآن موجودة. وإذا رؤيت في الحياة الدنيا فما هي إلا قيامة الدنيا ونار الدنيا. وفي الحديث الصحيح: «رأيت الجنة والنار في مقامي هذا». وما قال رأيت الآخرة ولا نار الآخرة بل. قال: في هذا الحائط من الدار الدنيا. وذكر أنه رأى في النار صاحبة الهرة التي حبستها وعمرو بن لحي الذي سيب السوائب. وكان ذلك كله في صلاة الكسوف في اليقظة. ٢٠

Başka bir hadiste ‘Cennet, bana şu duvarın genişliğinde temsilî olarak gösterildi.’ buyurmuştur. Bir şeyin benzeri (timsâl) o şeyin kendisi değil, sadece benzeridir. ‘Cehennemlikler şu anda büyük ateştedirler ve kıyamet günü kabre döndürülürler, sonra dirilir, haşredilir ya da hesaba çekilir ve sonra da ikinci defa cehenneme atılırlar.’ şeklindeki sözün bir anlamı yoktur.”

Şöyle derim: Bize kabir azabına iman etmek yeterlidir. Bunun hakikatının açıklanmasına gerek yoktur. Akıllar buna benzer konularda âcizdir. “Cennet ve Cehennemin Yaratılışı Mebhası”nda daha geniş yer verilecektir. Oraya bakılabilir. **En doğrusunu Allah bilir.**

وفي حديث آخر: «مثلت لي الجنة في عرض هذا الحائط.» وتمثال الشيء ما هو عين الشيء بل هو شبهه فقط. ولا معنى لقول من قال: إن أهل النار اليوم في النار الكبرى فإذا كان يوم القيامة رجعوا إلى القبر ثم بعثوا أو حشروا أو حوسبوا ثم بعثوا النار ثانياً.

هـ قلت: ويكفي أهدنا الإيمان بعذاب القبر ولا يحتاج إلى بيان كيفية الحقيقة. فإن العقول تعجز عن مثل ذلك، وسيأتي في مبحث خلق الجنة والنار مزيد كلام، فراجع، والله أعلم.

ALTMİŞ BEŞİNCİ MEBHAS

Şâri'in Bize Haber Verdiği Kıyamet Alâmetlerinin Tamamının Hak Olduğu ve Kıyamet Kopmadan Önce Gerçekleşmesi Gerektiği Hakkındadır

5 Bu [alâmetler], Mehdi'nin sonra Deccâl'in çıkışı, sonra da Îsâ'nın nüzûlü, Dabbe'nin çıkışı, güneşin batıdan doğuşu, Kur'ân'ın kalkması ve Ye'cüc ve Me'cüc seddinin açılması gibi [alâmetlerdir]. Dünyada sadece bir tek gün kalsa bile bunların tamamı gerçekleşecektir. Şeyh Takiyyüddin b. Ebû Mansûr *Akide*'sinde şöyle demiştir: “Bu alâmetlerin tamamı, Resûlullah'ın (sav) ‘Üm-

10 metim düzelirse onlar için bir gün, bozulursa yarım gün vardır.’ hadisiyle vaad ettiği günün son yüzünde meydana gelecektir. Burada gün, Allah'ın ‘Rabb’inin katında bir gün, sizin saydıklarınızdan bin yıl gibidir.’³⁴⁹ âyetiyle işaret ettiği Rabb'in günlerindenidir. Bazı ârifler, birinci binin, halifelerin sonuncusu olan Ali b. Ebû Tâlib'in (ra) vefatından itibaren hesaplandığını

15 söylemişlerdir. Bu süre, Resûlullah'ın (sav) risâleti kapsamındaki günlerden sayılmıştır. Yüce Allah, dört halifeyi beldelere hâkim kılmıştır. Resûlullah'ın binden kastı, bin doluncaya kadar şeriatının saltanatının hâkimiyetidir. Daha sonra din, başlangıçta olduğu gibi, garip kalıncaya kadar yıkılış başlar. Bu yıkılışın başlangıcı, XI. yüzyıldan otuz sene geçtikten sonradır. O zaman,

20 İmâm Hasan el-Askerî'nin evlâdından olan Mehdi'nin (as) çıkışı beklenir. Onun doğum tarihi (h.) 255 yılının Şa'bân ayının yarısındaki gecedir. Îsâ'yla (as) bir araya geleceği güne kadar hayatta kalmaya devam edecektir. Günümüze (h. 958) kadarki ömrü 706 senedir. Mısır'ın bereketli topraklarından olan Kumu'r-Rîş'in üstünde medfûn bulunan Şeyh Hasan el-İrakî, Mehdiyle

25 bir araya geldiği zaman bana bu şekilde haber verdi. Şeyhimiz efendim Ali el-Havvâs da (rh.a) buna uygun bilgi verdi.

Şeyh Muhyiddin'in *el-Fütûhât*'in 366. bâbındaki ibaresi şöyledir: “Mehdi'nin çıkması gerektiğini biliniz. Ancak yeryüzü zulüm ve haksızlıkla dolmadan çıkmaz. O, burayı adâlet ve hakkaniyetle doldurur. Şayet

30 dünyada tek bir gün kalsa bile bu halife gelinceye kadar Allah Teâlâ bu günü uzatır. O, Resûlullah'ın neslinden ve Fatıma'nın (ra) evlâtlarındandır.

349 Hac, 22/47.

المبحث الخامس والستون

في بيان أن جميع أشراف الساعة التي أخبرنا بها الشارع حق لا بد
أن تقع كلها قبل قيام الساعة

- وذلك كخروج المهدي ثم الدجال ثم نزول عيسى وخروج الدابة وطلوع الشمس من
مغربها ورفع القرآن وفتح سد يأجوج ومأجوج حتى لو لم يبق في الدنيا إلا مقدار يوم
واحد لوقع ذلك كله. قال الشيخ تقي الدين أبي منصور في عقيدته: وكل هذه الآيات تقع
في المائة الأخيرة من اليوم الذي وعد به رسول الله ﷺ أمته بقوله «إن صلحت أمتي فلها
يوم وإن فسدت فلها نصف يوم». يعني من أيام الرب المشار إليها بقوله تعالى: ﴿وَأَنَّ
يَوْمًا عِنْدَ رَبِّكَ كَأَلْفِ سَنَةٍ مِّمَّا تَعُدُّونَ﴾ [الحج: ٤٧]. قال بعض العارفين: وأول الألف
محسوب من وفاة علي بن طالب رضي الله عنه آخر الخلفاء. فإن تلك المدة كانت من جملة أيام
نبوة رسول الله ﷺ. فمهد الله تعالى بالخلفاء الأربعة البلاد، مراده أن بالألف قوة سلطان
شريعته إلى انتهاء الألف. ثم تأخذ في ابتداء الاضمحلال إلى أن يصير الدين غريبًا كما
بدأ. وذلك الاضمحلال يكون بدايته من مضي ثلاثين سنة في القرن الحادي عشر. فهناك
يتقرب خروج المهدي عليه السلام هو من أولاد الإمام حسن العسكري. ومولده ليلة
نصف من شعبان سنة خمس وخمسين ومائتين وهو باق إلى أن يجتمع بعيسى ابن مريم
عليه السلام فيكون عمره إلى وقتنا هذا وهو سنة ثمان وخمسين وتسعمائة، سبعمائة سنة
وست سنين. هكذا أخبرني الشيخ حسن العراقي المدفون فوق كوم الريش المطل على
بركة الرطل بمصر المحروسة على الإمام المهدي حين اجتمع به ووافقه على ذلك شيخنا
سيدي علي خواص رحمهما الله تعالى.
- وعبارة الشيخ محيي الدين في الباب السادس والستين وثلاثمائة من الفتوحات:
واعلموا أنه لا بد من خروج المهدي عليه السلام لكن لا يخرج حتى تمتلئ الأرض جورًا
وظلمًا فيملؤها قسطًا وعدلاً ولو لم يكن من الدنيا إلا يوم واحد طول الله تعالى
ذلك اليوم حتى يلي ذلك الخليفة. وهو من عترة رسول الله ﷺ من ولد فاطمة رضي الله عنها.

Dedesi Hüseyin b. Ali b. Ebû Tâlib'dir. Babası Hasan el-Askerî b. İmâm Ali en-Nakî b. Muhammed et-Takî b. İmâm Ali er-Rızâ b. İmâm Mûsâ el-Kâzım b. İmâm Ca'fer es-Sâdık b. İmâm Muhammed el-Bâkır b. İmâm Zeynelâbidîn Ali b. Hüseyin b. İmâm Ali b. Ebû Tâlib'dir (ra). İsmi Resûlullah'ın ismine uygundur. Müslümanlar Rükün ile Makam arasında ona biat ederler. Yaratılıştâ Resûlullah'a (sav) benzer, ahlâkta ise ondan daha alt mertebededir. Zira hiç kimse, ahlâkta Resûlullah (sav) gibi olamaz. Yüce Allah 'Sen yüksek bir ahlâk üzeresin.' buyurmaktadır. Alnı açık, burnu küçüktür. Onunla en çok mutlu olanlar, Kûfelilerdir. Malı eşit derecede dağıtır, tebaaya adâletle davranır. Önünde mal olduğu hâlde, bir adam ona gelip 'Ey Mehdî bana ver.' der; o da götürebileceği kadarını elbise-sine sarıp verir. Dindeki bir fetretten sonra çıkar ve Allah'ın Kur'ân ile alıkoymadığını onunla alıkoyar. Cahil, korkak ve cimri insana dokunur, âlim, cesur ve cömert olur. Önünde zafer yürür (zaferler kazanır) ve beş, yedi ya da dokuz yıl yaşar. Resûlullah'ın (sav) izinden gider ve hata etmez. Onu görmediği yerden koruyan bir meleği vardır. Zayıfa yardımcı olur, kimsesizi kollar, hak vekillerine yardımcı olur. Dediğini yapar, yaptığını söyler ve gördüğünü bilir. Allah onu bir gecede ıslah eder. İshakoğullarından olan yetmiş bin müslüman ile Roma şehrini tekbirle fetheder. Allah'ın daveti üzerine büyük savaşı Merc-i Akka'da görecektir, zulmü ve zalimleri ortadan kaldırarak dini yerleştirecek ve İslâm'ın ruhunu diriltecektir. Allah onunla zelil olan İslâmî aziz kılacaktır, ölümünden sonra tekrar diriltecektir. Cizyeyi koyacak ve kılıçla Allah'a davet edecektir. İcâbet etmeyen öldürülecek, ona karşı gelen perişan olacaktır. Dinin bizzat kendisinde bulunan zâhir olacaktır. Öyle ki şayet Resûlullah (sav) yaşasaydı, bununla hükmederdi. Onun döneminde, sadece yorumlardan arınmış saf din kalır. Hükümlerinin çoğunda mezhep imamlarına muhalefet edecek, imamlarından sonra Allah Teâlâ'nın hiçbir müctehidi getirmeyeceğini zannettikleri için, ondan uzak duracaklar." Onlar arasında meydana gelen olayları uzunca anlattıktan sonra, şöyle demiştir "Bil ki Mehdî çıktığı zaman, seçkin ve genel bütün müslümanlar sevinecektir. Onunla birlikte ilâhî birtakım insanlar vardır ve onun davetini yerine getirir, ona yardım ederler. Bunlar, onun vezirlerdir ve krallığın yükümlülüklerini üstlenirler. Allah Teâlâ'nın onu sorumlu tuttuğu konularda ona yardımcı olurlar.

جده الحسين بن علي بن أبي طالب. ووالده حسن العسكري ابن الإمام علي النقي
 بالنون ابن محمد التقي بالتاء ابن الإمام علي الرضا ابن الإمام موسى الكاظم ابن
 الإمام جعفر الصادق ابن الإمام محمد الباقر ابن الإمام زين العابدين علي ابن الإمام
 الحسين ابن الإمام علي بن أبي طالب ﷺ يواطئ اسمه اسم رسول الله ﷺ يبايعه
 المسلمون بين الركن والمقام. يشبه رسول الله ﷺ في الخلق وينزل عنه في الخلق ٥
 إذ لا يكون أحد مثل رسول الله ﷺ في أخلاقه والله تعالى يقول: ﴿وَإِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ
 عَظِيمٍ﴾ [القلم: ٤]. هو أجسى الجبهة أفنى الأنف أسعد الناس به أهل الكوفة. يقسم
 المال بالسوية ويعدل في الرعية. يأتيه الرجل فيقول: يا مهدي أعطني وبين يديه المال
 فيحني له في ثوبه ما استطاع أن يحمله. يخرج على فترة من الدين. ينزع الله به ما لا
 ينزع بالقرآن. يمسى الرجل جاهلاً وجباناً وبخيلاً فيصبح عالماً شجاعاً كريماً، يمشي ١٠
 النصر بين يديه يعيش خمساً أو سبعاً أو تسعاً. يقفو أثر رسول الله ﷺ لا يخطئ.
 له ملك يسدده من حيث لا يراه. يحمل الكل ويعين الضعيف ويساعد على نوائب
 الحق. يفعل ما يقول ويقول ما يفعل ويعلم ما يشهد. يصلحه الله في ليلة، يفتح
 المدينة الرومية بالتكبير مع سبعين ألفاً من المسلمين من ولد إسحاق يشهد الملحمة
 العظمى مآدبة الله بمرج عكا يبىد الظلم وأهله يقيم الدين وينفخ الروح في الإسلام ١٥
 ويعز الله به الإسلام بعد ذله ويحييه بعد موته. يضع الجزية ويدعو إلى الله بالسيف.
 فمن أبى قتل ومن نازعه خذل. يظهر من الدين ما هو عليه الدين في نفسه حتى لو كان
 رسول الله ﷺ حيّاً لحكم به. فلا يبقى في زمانه إلا الدين الخالص عن الرأي يخالف
 في غالب أحكامه مذاهب العلماء فينقبضون منه لذلك لظنهم أن الله تعالى ما بقي
 يحدث بعد أئمتهم مجتهد. وأطال في ذكر وقائعه معهم ثم قال: واعلم أن المهدي ٢٠
 إذا خرج يفرح به جميع المسلمين خاصتهم وعامتهم وله رجال إلهيون يقيمون دعوته
 وينصرونه هم الوزراء له يتحملون أثقال المملكة ويعينونه على ما قلده الله تعالى له.

İsâ (as) Dımaşk'ın doğusundaki Beyaz Minâre'nin üzerine, insanlar ikindi namazındayken, biri sağında diğeri solunda olan iki meleğe yaslanmış olarak iner. İmam çekilerek yerini ona bırakır, o da öne geçerek insanlara namazı kıldırır. İnsanlara Hz. Muhammed'in sünnetine (sav) tâbi olmayı emreder, haçı kırar ve domuzu öldürür. Allah Mehdî'yi temiz ve arınmış olarak kab-
 5 zeder. Onun zamanında Süfyanî Dımaşk'ın Gûta mahallesindeki ağacın ya-
 nında öldürülür. Ordusu Beydâ'da yerin dibine geçirilir. Bu orduya mecbur
 kalarak ve zorla katılanlar, niyetlerine göre haşredilirler. Onun zamanı geldi
 ve vaktinin gölgesi üzerinize düştü. Resûlullah'ın (sav) asırdan sonraki üç
 10 asırdan sonra yer alan dördüncü asırda zuhûr etti. Resûlullah'ın (sav) dönemi
 sahâbe asrıdır ardından diğeri devir gelir, ardından gelen ikinci [devirdir]. Bu
 ikisi arasında birtakım fetretler gelir ve bazı olaylar meydana gelir, hevâ yayı-
 lır, kan akıtılır. Mehdî vaad edilen zaman gelinceye kadar gizlenmiştir. Onun
 şahitleri şahitlerin hayırlısı, eminleriye eminlerin faziletlisidir.”

Şeyh Muhyiddin şöyle demiştir: “Yüce Allah, gaybının derinliklerin-
 15 de gizlediği bir taifeyi ona vezir yapmış ve bunları keşif ve müşâhedeyle
 hakikatlere ve Allah'ın kulları hakkındaki emrinin ne olduğuna muttali
 kılmıştır. Bunlar, Allah'a verdikleri ahde vefa gösteren sahâbeden bir kı-
 sım adamların izleri üzeredirler. Bunlar Acemdendir ve aralarında Arap
 20 yoktur. Ancak sadece Arapça konuşurlar. Onların cinsinden olmayan bir
 hafızları vardır ve asla Allah'a isyan etmez. Bu vezirlerin en hassasıdır. Bil
 ki Mehdî hiçbir şeyi asla kendi görüşüyle yapmaz; bu vezirlerle istişare
 eder. Onlar, orada bulunanları bilirler. O (as) ise, kendiliğinden hakkın
 kılıcının ve siyasetin sahibidir. Bu vezirlerin özelliklerinden biri de hiç-
 25 birisinin bir savaşta asla mağlup olmamasıdır. Zafer elde edinceye veya
 mağlup olmadan ayrılincaya kadar sebat eder. Onların Roma Şehrini
 tekbirlerle fethetmelerine baksana! Birinci tekbiri getirdiklerinde üçte
 biri düşer, ikinci tekbirde surun ikinci üçte birlik kısmı, üçüncü tekbir-
 de ise geri kalan üçte birlik kısmı düşer ve kılıç kullanmadan onu fet-
 30 hederler. İşte bu, zaferle kardeş olan sıdkın (doğruluk) bizzat kendisidir.”
 Şeyh şöyle demiştir: “Bu vezirler ondan az beşten fazladır. Zira Resû-
 lullah (sav), vezirlerinde meydana gelen şüpheden dolayı, onun hilâfe-
 tinin süresi konusunda beş ile dokuz sene arasında şüpheye düşmüştür.

ينزل عليه عيسى بن مريم عليها السلام بالمنارة البيضاء شرقي دمشق متكئاً على ملكين ملك عن يمينه وملك عن يساره والناس في الصلاة العصر فيتحنى له الإمام عن مكانه فيتقدم له الإمام عن مكانه. فيتقدم فيصلي بالناس يأمر الناس بسنة محمد يكسر الصليب ويقتل الخنزير ويقبض الله المهدي إليه طاهراً مطهراً. وفي زمانه يقتل السفيناني عند شجرة بغوطة دمشق ويخسف بجيشه في البداء. فمن كان مجبوراً من ذلك الجيش مكرها يحشر على نيته. وقد جاءكم زمانه وأظلكم أوانه. وقد ظهر في القرن الرابع اللاحق بالقرون الثلاثة الماضية قرن رسول الله ﷺ. وهو قرن الصحابة ثم الذي يليه ثم الذي يلي الثاني ثم جاء بينهما فترات وحدثت أمور وانتشرت أهواء وسفكت دماء. فاختفى إلى أن يجيء الوقت الموعود فشهداؤه خير الشهداء وأمنائه أفضل الأمناء. ١٠

قال الشيخ محيي الدين: وقد استوزر الله تعالى له طائفة خبأهم الله له في مكنون غيبه أطلعهم كشفاً وشهوداً على الحقائق وما هو أمر الله عليه في عبادته. وهم على أقدام رجال من الصحابة الذين صدقوا ما عاهدوا الله عليه وهم من الأعاجم ليس فيهم عربي لكن لا يتكلمون إلا بالعربية. لهم حافظ من غير جنسهم ما عصى الله قط هو أخص الوزراء. واعلم أن المهدي لا يفعل شيئاً قط برأيه وإنما يشاور هؤلاء الوزراء. فإنهم هم العارفون بما هناك. وأما هو ﷺ في نفسه فهو صاحب سيف حق وسياسة. ومن شأن هؤلاء الوزراء أن أحدهم لا يهزم قط من قتال إنما يثبت حتى ينصر أو ينصرف من غير هزيمة. ألا تراهم يفتحون مدينة الروم بالتكبير. فيكبرون التكبيرة الأولى فيسقط ثلثها ويكبرون الثانية فيسقط الثالث الثاني من السور ويكبرون الثالثة فيسقط الثالث فيفتحونها من غير سيف. وهذا هو عين الصدق الذي هو والنصر أخوان. قال الشيخ: هؤلاء الوزراء دون العشرة وفوق الخمسة. لأن رسول الله ﷺ شك في مدة إقامته خليفة من خمس إلى تسع للشك الذي وقع في وزرائه، ٢٠

Her vezir onunla birlikte bir sene geçirir. Şayet beş iseler beş sene, yedi iseler yedi, dokuz iseler dokuz sene yaşayacaktır. Her seneye has tehlikeler ve bu vezire ait özel bir ilim vardır. Bunlar beşten az, dokuzdan fazla olamazlar.” Şeyh şöyle demiştir: “Biri hariç, diğerlerinin tamamı Allah’ın canavar, kuş ve haşeratlara bir sofrta kıldığı Merc-i Akka’daki ilâhî sofrada öldürülecektir.” Şeyh, bu kalan bir kişinin, Allah’ın “(O gün) sûra üflenecek, ardından -Allah’ın diledikleri dışında- göklerde ve yerde bulunanların hepsi düşüp ölecek.”³⁵⁰ âyetinde istisna edilenlerden mi ya da bu nefhada ölenlerden mi olduğunu bilmediğini söylemiştir. Şeyh Muhyiddin “Mehdi’nin dünyada imam olarak kalış süresinde şüpheye düştüm. Bu hususta kesin bir şeye varamadım. Allah Teâlâ’ya karşı bizzat nefsimden bir şey sorma konusunda [gözettiğim] edep dolayısıyla O’ndan bunun tahkikini talep etmedim.” demiştir. “Ben O’na karşı bu edebi gözetince, Yüce Allah, ehlullahtan birisini görevlendirdi, o da yanıma geldi ve kendiliğinden bu vezirlerin sayısını bana zikretti. Bana ‘Sus, dokuzdur.’ dedi; ben de ona ‘Şayet dokuz iseler Mehdi’nin dokuz sene kalması gerekir. Onun vezirinin neye ihtiyaç duyduğunu biliyorum. Şayet bir ise bütün vezirlerinin ihtiyaç duyduğu şeylerin bu birde toplanması gerekir. Şayet birden fazla ise bu dokuzdan fazla olmaz.’ dedim. Burada Resûlullah’ın (sav) ‘Beş yahut yedi veya dokuz.’ sözünden sadır olan şüphe sona erer. Başka bir ifadeyle Mehdi’nin kalış süresi meselesi ashabının seçkinlerini ilim talebinde cesa-retlendirmek ve onların taklitle ikna olmamaları içindir. Allah Teâlâ ‘Çok azı bilir.’ buyurmuştur. Anla!” demiştir.

Şöyle demiştir: “Mehdi’nin vezirlerinin [görevlerini] yerine getirmede ihtiyaç duyduğu şeylerin tümünün sayısı dokuzdur, onuncusu yoktur. Bundan az da olamaz. Bunlar gözün nüfuzu, ilkâ anında ilâhî hitabı anlama, Allah’tan tercüme ilmi, yetki sahiplerinin mertebelerinin belirlenmesi, gazapta rahmet, mülkün ihtiyaç duyduğu duyulur rızıklar ve diğerleri, işlerin iç içe ve birbirine girmesinin bilgisi, insanların ihtiyaçlarını gidermede mübalağa ve araştırma, özellikle onun süresinde kâinatta ihtiyaç duyduğu gayb bilgilerine vukûfiyet gibi şeylerdir. Bunlar dokuz şeydir. Bunlardan bir ya da daha fazlasının Mehdi’nin vezirlerinde olması gerekir.”

فلكل وزير معه إقامة سنة فإن كانوا خمسة عاش خمسة وإن كانوا سبعة عاش سبعة وإن كانوا تسعة عاش تسعة أعوام. ولكل عام منها أهوال مخصوصة وعلم يختص به ذلك الوزير فما هم أقل من خمسة ولا أكثر من تسعة. قال الشيخ: ويقتلون كلهم إلا واحداً منهم في مرج عكا في مأدبة الإلهية التي جعلها الله تعالى مائدة للسباع والطيور والهوام. قال الشيخ: وذلك الواحد الذي يبقى لا أدري هل هو ممن استثنى الله في قوله: ﴿وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعَقَ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ﴾ [الزمر: ٦٧] أو يموت في تلك النفخة. قال الشيخ محيي الدين: إنما شككت في مدة إقامة المهدي إماماً في الدنيا ولم أقطع في ذلك بشيء لأنني ما طلبت من الله تحقيق ذلك أدباً معه تعالى أن أسأله في شيء من ذات نفسي. قال ولما سلكت معه هذا الأدب قيض الله تعالى واحداً من أهل الله عز وجل. فدخل علي وذكر لي عدد هؤلاء الوزراء ابتداء: وقال لي صم تسعة. فقلت له: إن كانوا تسعة فإن بقاء المهدي لا بد يكون تسع سنين. فإني عليم بما يحتاج إليه وزيره فإن كان واحداً اجتمع في ذلك الواحد جميع ما تحتاج إليه وزراؤهم. وإن كانوا أكثر من واحد فما يكون أكثر من تسعة. فإنه إليها انتهى الشك من رسول الله ﷺ في قوله خمساً أو سبعاً أو تسعاً يعني في إقامة المهدي تشجيعاً لخواص أصحابه ليطلبوا العلم ولا يقنعوا بالتقليد. فإنه قال: ما يعلمهم إلا قليل، فافهم.

قال: وجميع ما يحتاج إليه الوزراء المهدي في قيامهم تسعة أمور لا عاشر لها ولا تنقص عن ذلك. وهو نفوذ البصر ومعرفة الخطاب الإلهي عند الإلقاء وعلم الترجمة عن الله وتعيين المراتب لولاة الأمر والرحمة في الغضب وما يحتاج إليه الملك من الأرزاق المحسوسة وغيرها وعلم تداخل الأمور وبعضها على بعض والمبالغة والاستقصاء في قضاء حوائج الناس والوقوف على علم الغيب الذي يحتاج إليه في الكون في مدته خاصة. فهذه تسعة أمور لا بد أن تكون في وزراء المهدي من واحد فأكثر.

Şeyh bununla ilgili açıklamalarını on varak civarında uzattıktan sonra şöyle demiştir: “Mehdî'nin (as) zuhûrunun kıyametin yakın alâmetlerinden olduğunu bilesin. Deccâl'in çıkışı da böyledir. Horasan'dan, fitne yeri olan doğu topraklarından çıkacaktır. Ona Türkler ve yahudiler tâbi olacaktır. Sadece İsfahan'dan ve taylasan giymiş olanlardan, kendisine yetmiş bin kişi katılacaktır. O, sağ gözü şaşlı olan yaşlı bir adamdır. Gözü patlamış bir üzüm tanesi gibidir. Gözlerinin arasında 'k.f.r.' yazılıdır.” Şeyh Muhyiddin şöyle demiştir: “Bu harflerin mazi fiil olan 'kefere' mi yoksa isim olan 'küfr' mü olduğunu anlamadım. Arapların Mushaf'ın hattında bazı yerlerde 'Rahmân'ın mim'i ile nûn'u arasındaki elifi hazfetmeleri gibi elif hazfedilmiştir.”

Soru: Mehdî çıktığı zaman ne ile hükmedecektir? Naslarla mı, ichtihadla mı yahut her ikisiyle mi?

Cevap: Şeyh Muhyiddin'in dediği gibi, ilham meleğinin kendisine şeriatı ilkâ ettiği şeyle hükmeder. Bu “O, izimde gider ve hata etmez.” hadisinde işaret edildiği üzere Muhammedî şeriatın ona ilham edilmesi ve onun da bununla hükmetmesi şeklinde olur. Resûlullah (sav) bize onun bid'atçı değil, tâbi ve verdiği hükümlerde mâsum olduğunu bildirmiştir. Zira hükmünde mâsum olmanın anlamı, hata etmemesinden başka bir şey değildir. Resûlullah (sav) onun hata etmediğine hükmetti. Bu nedenle o “Hevâsından konuşmaz, o sadece kendisine vahy edilen bir vahiydir.”³⁵¹ Mehdî'nin hata etmeyeceğini haber vermiş ve bu hüküm bağlamında onu peygamberlere katmıştır. Şeyh şöyle demiştir: “Allah'ın ilham meleğinin diliyle kendisine verdiği nasların varlığıyla birlikte, Mehdî'nin kıyas yapmasının haram olduğu anlaşılmaktadır. Hatta bazı muhakkikler, Resûlullah'ı (sav) müşâhede ettikleri için eh-lullahın tamamına kıyasın haram olduğu görüşündedirler. Dolayısıyla bir hadis ya da hükmün sıhhatinden şüphelendikleri zaman, bu konuda doğrudan ona müracaat ederler. Onlara hak olan durumu uyanık-ken ve şifahen haber vermiştir. Bu imkâna sahip olan kimse, Resûlullah'tan (sav) başka hiçbir imamı taklit etmeye ihtiyaç duymaz. Yüce Allah 'De ki: İşte bu benim yolumdur. Ben, ne yaptığımı bilerek Allah'a çağırıyorum; ben ve bana uyanlar (bunu yapıyoruz).'³⁵² buyurmuştur.”

351 Necm, 53/3-4.

352 Yûsuf, 12/108.

وأطال الشيخ في شرح هذه الأمور بنحو عشرة أوراق ثم قال: واعلم أن ظهور المهدي عليه السلام من أشراط قرب الساعة. كذلك خروج الدجال فيخرج إليه من خراسان من أرض الشرق موضع الفتن تتبعه الأتراك واليهود ويخرج إليه من أصبحها وحدها سبعون ألفاً مطيلسين. وهو رجل كهل أعور العين اليمنى كأن عينه عنبه طافية مكتوب بين عينيه كافر. قال الشيخ محيي الدين: فلا أدري هل المراد بهذا الهجاء كفر من الأفعال الماضية أو أراد به كفر من الأسماء إلا أن الألف حذفت كما حذفتها العرب وخط المصحف في مواضع مثل ألف الرحمن بين الميم والنون.

فإن قلت: فما صورة ما يحكم به المهدي إذا خرج هل يحكم بالنصوص أو بالاجتهاد أو بهما؟

- ١٠ فالجواب: كما قاله الشيخ محيي الدين: أنه يحكم بما ألقى إليه ملك الإلهام من الشريعة. وذلك أنه يلهمه الشرع المحمدي فيحكم به كما أشار إليه حديث المهدي: «أنه يقفوا أثري لا يخطئ». فعرنا أنه متبع لا مبتدع وأنه معصوم في حكمه إذ لا معنى للمعصوم في الحكم إلا أنه لا يخطئ. وحكم رسول الله ﷺ لا يخطئ وإنه «وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ» [النجم: ٣-٤]. وقد أخبر عن المهدي ١٥ لا يخطئ وجعله ملحقاً بالأنبياء في ذلك الحكم. قال الشيخ: فعلم أنه يحرم على المهدي القياس مع وجود النصوص التي منحه الله إياها على لسان ملك الإلهام بل حرم بعض المحققين على جميع أهل الله القياس لكون رسول الله ﷺ مشهوداً لهم. فإذا شكوا في صحة حديث أو حكم رجعوا إليه في ذلك. فأخبرهم بالأمر الحق يقظة ومشافهة وصاحب هذا المشهد لا يحتاج إلى تقليد أحد الأئمة غير رسل الله قال تعالى: «قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي أَدْعُو إِلَى اللَّهِ عَلَىٰ بَصِيرَةٍ أَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِي» [يوسف: ١٠٨]. ٢٠

Bunu uzunca anlattıktan sonra; ayrıca Mehdî'nin Hak Teâlâ'nın yaratmak istediği hadiseler, varlıkta meydana gelmeden önce O'nun tarafından muttali kılındığını söylemiştir. Bu, meydana gelmeden önce bu işlere Mehdî'nin hazır olması içindir. Şayet bu, tebaanın herhangi bir menfaati
 5 ise Allah'a şükreder ve sessiz kalır. Şayet ceza türünden ve genel ya da belirli şahıslar hakkında incek bir belâ ise bunlar için Allah'a dua eder, yalvarır ve şefaathçi olur, Allah da lutuf ve rahmetiyle bu belâyı defederek onun dua ve niyazını kabul eder.

Soru: Şayet Allah Teâlâ nâzil olan herhangi bir hüküm konusunda onu
 10 âmâ kılsa ne yapar?

Cevap: Yüce Allah nâzil olan herhangi bir hüküm konusunda onu âmâ kıldığı ve herhangi bir bildirim ya da keşif söz konusu olmadığı zaman, bunu mubahlarla ilgili hükme katar. Bildirildikten sonra bunun şer'î bir hükme konu olduğunu bilir. O, peygamber olmadan dinde görüşte bulunmak
 15 ve kıyas yapmaktan mâsumdur. Zira peygamber olmayanın yaptığı kıyas bilmediği şey ile dini ile ilgili Allah hakkında hüküm vermektir. Bu illeti defetmedir, ancak kul, Allah'ın bu illeti defetmeyi istememiş olabileceğini bilmez. Şayet bunu isteseydi Muhammed'in (sav) diliyle bunu açıklar, taredettiğini de açıklardı. Bunu uzunca anlattıktan sonra şöyle demiştir: “Bil
 20 ki Peygamber'in (sav), Mehdî hariç, herhangi bir imam hakkında izinden gideceğini ve hata etmeyeceğini açıkça söylediğine dair bir bilgi bize gelmemiştir. Aklî delil, peygamberin kullarıyla ilgili Rabb'inden aldığı şer'î hükümlerde onun ismetine nasıl şahitlik ediyorsa o da Mehdî'nin hilâfet ve ahkâmında mâsum olduğuna şahitlik etmiştir.”

Soru: Îsâ (as) indiği zaman, ne zaman ve nasıl vefat edecektir?
 25

Cevap: Şeyh'in 369. bâbda dediği üzere “Deccâli öldürünce o da ölecektir. Bu, onun ve ashabının tek bir nefeste ölmesinden dolayıdır. Onlara tatlı bir rüzgâr gelir ve onları koltuk altlarından sarar. Bu rüzgârda, uykusuzluğun zayıf düşürdüğü kimsenin uyuyakaldığındaki lezzete benzer bir
 30 lezzet bulurlar. Seherde ona gelir ve tatlılığından dolayı bal olarak isimlendirilir. Ölümde değerini ölçüp biçemeyecekleri bir lezzet bulurlar. Seldeki çerçöp gibi, hayvanlara benzeyen birtakım bayağı insanlardan başka kimse kalmaz ve kıyamet onların üzerine kopar.”

وأطال في ذلك ثم قال: فللإمام المهدي أيضًا الاطلاع من جانب الحق على ما يريد الحق تعالى أن يحدثه من الشؤون قبل وقوعه في الوجود ليستعد لذلك قبل وقوعها في الوجود. فإن ذلك مما فيه منفعة لرعية شكر الله عز وجل وسكت عنه. وإن كان مما فيه عقوبة بنزول بلاء عام أو على أشخاص معينين سأل الله تعالى فيهم وشفع وتضرع إليه. فصرف عنهم الله ذلك البلاء بفضلته ورحمته وأجاب دعائه وسؤاله.

فإن قلت: فإذا عمى الله تعالى حكمًا في نازلة ماذا يفعل؟

فالجواب: إذا عمى الله تعالى حكمًا في نازلة ولم يقع بها تعريف ولا كشف ألحقها في الحكم بالمباحات. فيعلم بعد التعريف أن ذلك حكم الشرع فيها. فإنها معصوم من الرأي والقياس في الدين. إذ القياس ممن ليس بنبي حكم على الله في دينه بما لم يعلم. فإنه طرد علة، وما يدربي العبد لعل الله لا يريد طرد ذلك العلة ولو أنه كان أرادها لأبانها على لسان محمد ﷺ وأبان بطردها. وأطال في ذلك ثم قال: واعلم أنه لم يبلغنا أن النبي نص على أحد من الأئمة بعده أن يفقو أثره لا يخطئ إلا المهدي خاصة. فقد شهد له بعصمته في خلافته وأحكامه كما شهد الدليل العقلي بعصمة رسول الله ﷺ فيما يبلغه عن ربه من الحكم المشروع له في عبادته.

فإن قلت: فإذا نزل عيسى عليه السلام فمتى يموت؟ وكيف يموت؟

فالجواب: كما قاله الشيخ في الباب التاسع والستين وثلاثمائة أنه يموت إذا قتل الدجال، وذلك أنه يموت هو وأصحابه في نفس واحد. فيأتيهم ريح طيبة تأخذهم من تحت آباطهم يجدون لها لذة كلذة الوسنان الذي قد جهده السهر. وأتاه في السحر العسيلة سميت بذلك لحلاوتها فيجدون للموت لذة لا يقدر قدرها. ثم يبقى بعدهم راع كغناء السيل أشباه البهائم فعليهم تقوم الساعة، انتهى.

Güneşin batıdan doğuşuna gelince; *Sahih*'te merfû olarak, güneş batıdan doğmadan kıyametin kopmayacağı nakledilmiştir. Doğduğunda ve insanlar onu “Daha önce iman etmeyen hiç kimsenin imanını fayda vermeyeceği gün”³⁵³ anında gördüklerinde, tamamı iman ederler. Güneşin batıdan doğması aklen mümkündür ve vukuu imkânsız değildir. Yüce Allah, buna kâdirdir. Ayrıca O'nun kudreti için bütün cihetler aynıdır. Hz. İbrâhim (as) kendisine “Allah güneşi doğudan getiriyor, sen de batıdan getir.” dediğinde şaşırды.”³⁵⁴ [âyetinde] bu hususta Nemrûd'a cevap verilmiştir. Şeyh Ebû Tâhir el-Kazvîni şöyle demiştir: “Gök bilimciler ve müneccimler, güneşin batıdan doğuşunu imkânsız görmektedirler. Onlara şöyle denilir: ‘Allah Teâlâ değirmen ve çarkın her bir devirine dair âdet koymamış mıdır? Bunların devirleri bittiğinde aksi yöne döner ve sonra dururlar. Bütün dönüşleri bittikten sonra Allah Teâlâ'nın güneşin deveranını aksine çevirmesini ne ile inkâr etmektedirler? Yüce Allah ‘Güneş, kendi yörüngesinde akıp gitmektedir.’³⁵⁵ buyurmuştur. ‘Müstakarr’, istikrar anlamında masdardır. ل, Yüce Allah'ın ‘Çünkü Rabb'in ona (öyle) vahyetmiştir.’³⁵⁶ âyetinde olduğu gibi, إلى mânasıdır.” Şöyle demiştir: Güneşin göğün ortasında durma zamanında, gök yarıılır ve yıldızlar söner. Diğer çarkların örneğinde “Durduğunda kırılır.” derler. Burada ise güneş ve ay göğün ortasında [dürülmüş] çuval gibidirler. Başka bir rivayette ise “İki siyah öküz gibidirler.” şeklinde geçmiştir. Göğün ortasına yükselince alçalarak batıya dönerler. Bazılarının zannettiği gibi doğudan batmazlar. Hadiste onların dürülmüş iki çuval gibi batıdan doğacağı, güneşin gölgesinin, ayın da ışığının olmayacağı geçmektedir. Güneşin batıdan doğuşuyla sûra üfürölme arasındaki süre, atın doğumundan kişinin ona binmesine kadar ki müddetten daha azdır.

Soru: Hadiste o gün sûra üfürölünceye kadar her ikisinin de doğudan doğacakları kaydedilmektedir.

Cevap: Bu doğuş itibara alınmaz zira [burada] güneşin batıdan doğması dönüşün durması ve sona ermesi için olan zorunlu doğuştur. Dolayısıyla bu doğuş hesaplama olan sistematik bir doğuş değildir. Döngüsel olan her şeyin hâli böyledir; devri sona ereceği zaman aksi yöne bir kez döner, sonra tekrar geri döner ve durur.

353 En'âm, 6/158.

354 Bakara, 2/258.

355 Yâsin, 36/38.

356 Zilzâl, 99/5.

أما طلوع الشمس من مغربها فقد ورد في الصحيح مرفوعاً لا تقوم الساعة حتى تطلع الشمس من مغربها. فإذا طلعت ورآها الناس آمنوا أجمعون حين ﴿لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيْمَانُهَا لَمْ تَكُنْ أَمَنَتْ مِنْ قَبْلُ﴾ [الأنعام: ١٥٨]. وطلوع الشمس من مغربها جائز في العقل لا استحالة فيه، فإن الله قادر على ذلك، والجهات بالنسبة إلى قدرته متساوية. وفي ذلك رد على نمرود لما قال إبراهيم عليه السلام ﴿فَإِنَّ اللَّهَ يَأْتِي بِالسَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَأَتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ فَبُهِتَ﴾ [البقرة: ٢٥٨] الآية. قال الشيخ أبة طاهر القزويني: أصحاب الهيئة والمنجمون يحيلون طلوعها من المغرب. فيقال لهم: أليس الله تعالى قد أجرى العادة بأن كل دورة ودورها من رحي ودولاب إذا انتهى دورها ترجع منعكسة ثم تقف فبم ينكرون أن الله تعالى يعكس دوران الشمس عند انتهاء أدوارها؟ قال تعالى: ﴿وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا﴾ [يس: ٣٨] والمستقر مصدر بمعنى الاستقرار واللام بمعنى إلى كما قال تعالى: ﴿بِأَنَّ رَبَّكَ أَوْحَى لَهَا﴾ [الزلزال: ٥] أي إليها. قال: عند وقوف الشمس في وسط السماء تشقق السماء وتنكدر النجوم. ويقولون في المثل السائر الدولاب: إذا تعطل تكسر. وهنا تظهر الشمس والقمر في وسط السماء كالفراتين. وفي رواية أخرى؛ كالثورين الأسودين. فإذا طلعا إلى وسط السماء رجعا نازلين إلى المغرب. لا أنها يغربان في المشرق كما توهمه بعضهم. وفي الحديث أنهما يطلعان من المغرب مكورتين كالفراتين فلا ضوء للشمس ولا نور للقمر. وما بين طلوع الشمس من مغربها إلى النفخ الصور أقل من أن يركب الرجل المهر بعد التاج.

فإن قيل: قد ورد في الحديث أنهما يطلعان ذلك اليوم من المشرق إلى النفخ؟

فالجواب: لا اعتبار بذلك الطلوع إذ طلوع اضطراب للوقوف والانتها لا طلوع دؤب لهما بحساب. وكذلك يكون حال كل دواة إذا انتهى دورها تنعكس مرة ترجع أخرى ثم تقف.

Allah'ın yaratılmışlar hakkındaki kuralı budur. “Allah'ın kuralında hiçbir değişiklik göremezsin.”³⁵⁷ “İman Mebhası”nde, güneş batıdan doğduğu zaman, tövbe kapısının kapanacağı geçmişti. Bundan sonra mümin olan kimsenin kalbine küfür, kâfir olan kimsenin kalbine de iman girmez. O-
5 ya bakılabilir.

Soru: Îsâ'nın (as) ineceğine dair Kur'ân'dan delil nedir?

Cevap: Onun ineceğine dair delil Allah'ın “Kitap ehlinde hiç kimse yoktur ki ölümünden önce, ona (Îsâ'ya) iman edecek olmasın.”³⁵⁸ âyetidir. Yani indiği ve etrafında toplandıkları zaman (iman edeceklerdir). Mu'tezi-
10 le, filozoflar, yahudiler ve hıristiyanlar onun cesediyle birlikte göğe çıktığını inkâr etmektedirler. Yüce Allah, Îsâ (as) hakkında “Şüphesiz o kıyametin (kopacağının) bir bilgisidir.”³⁵⁹ buyurmuştur. ۱ ve ۲'nin fethiyle de okunmuştur. ۴'daki zamir ise “Meryem oğlu Îsâ bir misal olarak anlatılınca”³⁶⁰ âyetinden dolayı Îsâ'ya râcîdir. Anlamı: Onun nüzûlü kıyametin alâmeti-
15 dir. Deccâl'in sıfatları hakkındaki hadiste “Onlar namazdayken, Yüce Allah, Mesîh b. Meryem'i gönderir ve Şam'ın doğusundaki Beyaz Minare'nin yanına iner. Önünde sarı renkli iki parça elbise ile avuçlarını iki meleğin kanatları üzerine koymuş olarak inecektir. [Rivayette geçen] ‘mehrûzeteyn/mehrûdeteyn’ sarıya boyanmış bez parçasıdır. Onun nüzûlü Kitap ve
20 Sünnet'le sabittir. Hıristiyanlar, onun beşeriliğinin (nâsûtiliğinin) çarmıha gerildiğini, ilâhiliğinin (lâhûtiliğinin) ise yükseldiğini iddia etmektedirler. Hak olan ise onun cesediyle göğe yükselmesidir. Buna iman etmek vâcibtir. Yüce Allah “Aksine Allah katına yükseltilmiştir.”³⁶¹ buyurmuştur. Ebû Tâhir el-Kazvîni şöyle demiştir: “Onun yükselişi, inişi ve ininceye kadar
25 yemeden, içmeden gökte kalışı gibi hususlar, aklın idrak etmede yetersiz kaldığı hususlardandır. Allah Teâlâ'nın kudretinin genişliğine teslim olarak buna iman etmekten başka bir yol yoktur.” Filozoflar ve başkalarının yükseltmeyi inkâr konusundaki şüphelerini zikrederek sözü uzatmıştır.

357 Fâtır, 35/43.

358 Nisâ, 4/159.

359 Zuhrûf, 43/61.

360 Zuhrûf, 43/61.

361 Nisâ, 4/158.

هكذا سنة الله في الخلق ﴿فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَبْدِيلًا﴾ [الفاطر: ٤٣] وتقدم في المبحث الإيمان أن الشمس إذا طلعت من مغربها أغلق باب التوبة. فمن كان مؤمنا لا يدخل قلبه بعد ذلك كفر ومن كان كافرا لا يدخل قلبه بعد ذلك الإيمان، فراجعه.

فإن قيل: فما الدليل على نزول عيسى عليه السلام من القرآن؟

فالجواب: الدليل على نزوله قوله تعالى: ﴿وَأَنْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ إِلَّا لَيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ﴾ [النساء: ١٥٩] أي حين ينزل ويجمعون عليه. وأنكرت المعتزلة الفلاسفة واليهود والنصارى عروجه بجسده إلى السماء. وقال تعالى في عيسى عليه السلام: ﴿وَأَنَّهُ لَعَلَّمُ لِّلسَّاعَةِ﴾ [الزخرف: ٦١] قرئ لعلم بفتح اللام والعين والضمير في أنه راجع إلى عيسى عليه السلام لقوله تعالى: ﴿وَلَمَّا ضُرِبَ ابْنُ مَرْيَمَ مَثَلًا﴾ [الزخرف: ٥٧] ومعناه أن نزوله علامة القيامة. وفي الحديث عن صفة الدجال: فينما هم في الصلاة إذ بعث الله المسيح ابن مريم فنزل المنارة البيضاء شرقي دمشق بين مهرودتين واضعاً كفه على أجنحة ملكين والمهرودتان بالذال المعجمة والمهملة معاً حلتان مصبوغتان بالورس. فقد ثبت نزوله عليه السلام بالكتاب والسنة وزعمت النصارى أن ناسوته صلب ولاهوته رفع. والحق أنه رفع بجسده إلى السماء والإيمان بذلك واجب، قال تعالى: ﴿بَلْ رَفَعَهُ اللَّهُ إِلَيْهِ﴾ [النساء: ١٥٨] قال أبو طاهر القزويني: واعلم أن كيفية رفعه ونزوله وكيفية مكثه في السماء إلى أن ينزل من غير طعام ولا شراب مما يتقاصر عن دركه العقل ولا سبيل لنا إلا أن نؤمن بذلك تسليما لسعة قدرة الله تعالى. وأطال في ذكر شبه الفلاسفة وغيرهم في إنكار رفع.

Soru: Gökte durduğu müddetçe yeme ve içmeye muhtaç olmamasının cevabı nedir? Yüce Allah “Onları yiyip içmez bir beden kılmadık.”³⁶² buyurmuştur.

Cevap: Yiyecek, yeryüzünde yaşayanlar için gıda kılınmıştır. Zira havanın, sıcağın ve soğuğun bedene musallat olması sebebiyle beden zayıflar. Allah Teâlâ bu tozlu yerde yürüttüğü âdetine uygun olarak beden zayıfladığında buna karşılık ona gıda vermiştir. Göğe yükseltilenlere gelince, melekleri müstağni kıldığı gibi onları da kudretiyle lutuflandırır, yemek ve içmekten müstağni kılar. Dolayısıyla Peygamber’in (sav) “Rabb’imin katında gecelerim, beni doyurur ve içirir.” dediği üzere; yiyeceği tesbih, içeceği ise tehlîl olur. Hadiste merfû olarak, Deccâl’in önünde üç sene bulunduğu, ilk senede göğün yağmurunun üçte birini tutacağı yerin de nebâtının üçte birini tutacağı belirtilmektedir. İkinci senede gök, yağmurunun üçte ikisini tutar yer de nebâtının üçte ikisini tutar. Üçüncü senede gök tüm yağmurunu tutar yer de tüm nebâtını tutar. Esmâ bint Zeyd “Ya Resûlallah; biz hamurumuzu yoğurur, acıkıncaya kadar ekmek yapmayız, o gün müminler ne yapacaklar?” diye sorunca o (sav) da “Gök ehline tesbih ve takdis olarak verdiği karşılığı onlara da verir.” buyurmuştur. Şeyh Ebû Tâhir “Doğu illerinden Ebher’de ikâmet eden ve adı Halife el-Harrât olan bir adam gördük. Yirmi üç yıldan beri yemek yemiyordu ve hiçbir zafiyet göstermeden gece gündüz Allah’a ibadet ediyordu.” Bunu bildiğin zaman, İsâ’nın (as) gıdasının da tesbih ve tehlîl olması uzak değildir. Bunların tamamında **en doğrusunu Allah bilir.**

Cessâse denilen Dabbe’nin çıkışına gelince; Şeyh Muhyiddin bunu 357. bâbda, Allah’ın “Yerden, onlarla konuşan bir hayvanı (Dabbe) çıkardık.”³⁶³ âyeti bağlamında, şu ifadelerle zikretmiştir: “Bil ki bu hayvan (Dabbe), Ecyâd’dan çıkar, kılları çoktur. Önü arkasından ayırt edilmez. Doğu, batı, deniz, kara, güney ve kuzeyde, insanların yüzüne üfürür ve onun üfürüşüyle her şahsın alnında; Allah Teâlâ’nın ilminde bulunduğu üzere iman ve küfür yazılır. Damgası mümin olan kimse, damgası kafir olan kimseye ‘Ey kâfir bana şunu bunu ver.’ der. Bunun alnında silinmesi mümkün olmayan bir yazı ile yazıldığını bildiği için bu isme sinirlenmez. Kâfir de kendisinden istenilen şeylerle ilgili olarak mümine ‘Evet’ veya ‘Hayır’ der.

362 Enbiyâ, 21/8.

363 Neml, 26/82.

فإن قيل: فما الجواب عن استغنائه عن الطعام والشراب مدة رفعه؟ فإن الله تعالى قال: ﴿وَمَا جَعَلْنَاهُمْ جَسَدًا لَا يَأْكُلُونَ الطَّعَامَ﴾ [الأنبياء: ٨]

فالجواب: أن الطعام إنما قوتًا لمن يعيش في الأرض لأنه مسلطاً عليه الهواء الحار والبارد فينحل بدنه. فإذا انحل عوضه الله تعالى بالغذاء إجراء لعادته عن هذه الخطة الغبراء. وأما من رفعه الله إلى السماء فإنه يلفظه ويغنيه عن الطعام والشراب ٥ كما أغنى الملائكة عنهما فيكون حيثنذ طعامه التسبيح وشرابه التهليل، كما قاله : «إني أبيت عند ربي يطعمني ويسقيني» وفي الحديث مرفوعاً أن بين يدي الدجال ثلاث سنين، سنة تمسك السماء قطرها والأرض ثلث نباتها وفي السنة الثانية تمسك السماء ثلثي قطرها والأرض ثلثي نباتها وفي السنة تمسك السماء قطرها كله. فقالت له أسماء بنت زيد: يا رسول الله ﷺ إنا لنعجن عجيناً فما نخبره حتى نجوع فكيف بالمؤمنين حيثنذ؟ ١٠ فقال: يجزيهم ما يجزي أهل السماء من التسبيح والتقديس. قال الشيخ أبو طاهر: وقد شاهدنا رجلاً اسمه خليفة الخراط كان مقيماً بأبهر من بلاد المشرق مكث لا يطعم طعاماً منذ ثلاث وعشرين سنة وكان يعبد الله ليلاً ونهاراً من غير ضعف. فإذا علمت ذلك فلا يبعد أن يكون قوت عيسى عليه السلام التسبيح والتهليل، والله أعلم بجميع ذلك.

وأما خروج الدابة التي يقال لها الجساسة فقد ذكر الشيخ محيي الدين في الباب السابع والخمسين وثلثمائة في قوله تعالى: ﴿وَإِذَا وَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ أَخْرَجْنَا لَهُمْ دَابَّةً مِّنَ الْأَرْضِ تُكَلِّمُهُمْ أَنَّ النَّاسَ كَانُوا بِآيَاتِنَا لَا يُوقِنُونَ﴾ [النمل: ٨٢] ما نصه: أعلم أن هذه الدابة تخرج من أجساد وهي دابة كثيرة الشعر لا يعرف قبلها من دبرها، فتنفخ في وجوه الناس شرقاً وغرباً برّاً وبحراً جنوباً وشمالاً فيرتقم بنفخها في جبين كل شخص ما هو عليه في علم الله تعالى من إيمان وكفر. فيقول من سمته مؤمناً لمن سمته كافراً يا كافر أعطني كذا وكذا فلا يغضب من ذلك الاسم لعله بأنه مكتوب في جبينه كتابة لا يمكنه إزالتها فيقول الكافر للمؤمن نعم أو لا في قضاء ما طلب منه. ٢٠

Ona nispet edilen kelâm, üfürmesiyle yüzleri damgalamanın dışında geneli kapsamaz. Şayet onunla oturan sair dillerin ehliyle konuşması söz konusu olsaydı Arapça ya da Acemce hangi dil olursa olsun, onların diliyle konuşurdu. Müslim'in *Sahih*'inde, Deccâl hadisinde onun konuşması nakledilmiştir. Dabbe, Temîm ed-Dârî'ye onun (Deccâl) yerini göstermiş ve Temîm'e 'O (Deccâl) senin konuşmana müştaktır.' demiştir." Şeyh şöyle demiştir: "Şu anda kuzeydeki bir denizde bulunan bir adadadır. Bu Deccâl'in de bulunduğu adadır." Şöyle demiştir: "Allah Teâlâ'nın Dabbe'nin insanların yüzlerini işaretlemesini kelâm olarak isimledirmesi bunun sözün ifade ettiğini ifade etmiş olması sebebiyledir. Nazar ehlinden olan akıl sahibinin, nefsindekini sana ulaştırmak istediğinde bunu iletmede sadece harfleri nazmetmekten oluşan ibareyle yetinmemesine baksana! Onun sendeki hedefi, nefsindeki şeyi sana bildirmektir. Bu bildirim bazen örfte söz ve kelâm olarak isimlendirilen lafzî ibareyle, bazen de el ya da baş veya olan şeyin işaretiyle, bazen yazı ve rakamla [olur]. Bazen Hakk'ın anlamını istediği şeyle [olur] ki bu şey sende bir eser meydana getirir ve bununla onun nefsinde olanı anlarsın. Buna da 'kelâm' denir. Dolayısıyla Dabbe'nin yazısına 'kelâm' demek sahihtir." **En doğrusunu Allah bilir.** Bunu 357. bâbda birçok büyük faydalarla zikrederek uzun uzadıya anlatmıştır. Oraya bakılabilir.

Kur'an'ın kaldırılması meselesi hakkında Beyhakî, *Şu'ab*'da İbn Mes'ûd'dan "Kaldırılmadan önce Kur'an'ı okuyunuz. Zira o kaldırılmadan kıyamet kopmaz." şeklinde nakletmiştir. "[Elimizdeki] bu mushaflar kaldırılacak peki insanların göğsünde (hıfzında) bulunan ne olacak?" dediklerinde 'Bir gece kendilerine baskın yapılacak ve göğüslerinden alınacak. 'Biz bir şey biliyorduk.' diyerek sabahlarlar ve sonra şiire dalarlar." Kurtubî şöyle demiştir: Bu, İsa'nın (as) ölümünden ve Habeşlilerin Kâbe'yi yıkmasından sonra olur.

Ye'cûc ve Me'cûc'ün çıkışı, kat'î naslarla sabittir. Gezginlerin kendisine ulaştığı büyük bir settir. Şeyh Abdülkâdir ed-Deştûti (rh.a), İbrâhim el-Metbûlî'nin her sene bu seddin üzerine örtü serdiğini haber verdi. Hayatta olan ve olmayan bütün velî ve sahâbe buraya gelir. Şeyh Abdülkâdir şöyle demiştir: "Onlarla birçok defa bir araya geldim. İbrâhim el-Metbûlî'ye, bu seddin bütün bu insanlara yetip yetmediğini sordum. O da 'Evet, uzunluğu yetmiş mil, genişliği de elli mildir.' dedi." Kıyamet ââmetleri hakkında insanlar birçok kitap yazmıştır. Akâidde bizi ilgilendiren, imana konu olması açısından bu ââmetlerin bir kısmını zikrederek işaret etmektir. **En doğrusunu Allah bilir.**

فليس كلامها المنسوب إليها في العموم سوى ما وسمت به الوجوه بنفخها. وإن كان لها كلام مع أنه يجالسها في سائر أصحاب اللسان فهي تكلمه بلسانه عربيًا كان أو عجميًا على اختلاف اللغات. وقد ورد حديثها في صحيح مسلم في حديث الدجال حيث دلت تميمًا الداري عليه وقالت له إنه إلى حديثك بالأشواق. وقال الشيخ: وهي الآن في جزيرة من البحر الذي يلي جهة الشمال وهي الجزيرة التي فيها الدجال. قال: ٥

وإنما سمى الله تعالى رقمها في وجوه الناس كلامًا لأنه أفاد ما أفاده الكلام. ألا ترى العاقل من أهل النظر إذا أراد أن يوصل إليك ما في نفسه لم يقتصر في ذلك التوصيل على العبارة بنظم حروف ولا بد فإن غرضه منك إنما هو إعلامك بالأمر الذي في نفسه فوقتًا بالعبارة اللفظية المسماة في العرف قولاً وكلامًا ووقتًا بالإشارة بيد أو رأس أو بما كان ووقتًا بكتابة ورقوم ووقتًا بما يريد الحق إفهامك به فيوجد فيك أثرًا تعرف منه ما في نفسه ويسمى هذا كلامًا. فصح أن رقم الدابة يطلق عليه كلام، والله أعلم. وأطال في ذلك في الباب السابع وخمسين وثلاثمائة بذكر فوائد عظيمة، فراجعها.

وأما رفع القرآن فروى البيهقي في الشعب عن ابن مسعود قال: «اقرأوا القرآن قبل أن يرفع فإنه لا تقوم الساعة حتى يرفع، قالوا هذه المصاحف ترفع، فكيف بما في صدور الناس؟ قال: يغزى عليهم ليلاً فيرفع في صدورهم فيصبحون فيقولون لكنا كنا نعلم شيئًا ثم يعقون في الشعر». قال القرطبي: وهذا إنما يكون بعد موت عيسى عليه السلام وبعد هدم الحبشة الكعبة. ١٥

وأما خروج بأجوج ومأجوج فهو ثابت بالنصوص القطعية وهو سد عظيم يصل إليه السواح. وأخبرني الشيخ عبد القادر الدشوطي رحمه الله أن لسيدى إبراهيم المتبولي كل سنة سماً طاً يمدّه فوق هذا السد فيحضره جميع الأولياء والصحابة الأحياء والأموات. قال: قد حضرت معهم مرات فقلت له وهل يسع السد هؤلاء الناس كلهم؟ فقال: نعم، طوله سبعون ميلاً وعرضه خمسون ميلاً، انتهى. وأحوال مقدمات الساعة صنف الناس فيها كتبًا كثيرة وإنما يخلصنا في العقائد الإشارة بذكر طرف منها لأجل الإيمان بها لا غير، والله أعلم. ٢٠

Netice: Şeyh *el-Fütûhât*'ın 59. bâbında, Deccâl hadisi bağlamında, bir günün bir hafta, bir günün bir ay ve bir günün bir sene gibi olduğunu, diğer günlerin ise normal günler gibi olduğunu zikretmiştir. Bir günün bir hafta gibi olmasının anlamı, o zamanda bulutların çoğalması ve yedi gün geçinceye kadar güneşin görülmemesidir. Güneş doğar ve batar. Ancak bunu sadece keşif erbabı bilir. Ay ve sene hakkındaki görüş de böyledir. Yoksa söz gelimi bir tek günün bir sene kadar olduğu anlamında değildir. Şayet uzarsa her bir gece ve gündüz için bize sadece beş vakit namaz kılmak gerekir. Bulutlar peş peşe gelip uzayınca, gece ile gündüzün varlığı insanların gözünde eşitlenir. İnsanlar, gerçekte güneşin batmadığını zanneder. Bu, âhir zamanda meydana gelen garip şeylerdendir. Üst üste bulutlar bizimle gök arasına girince, gök bilimcilerin tespit ettikleri hareketler olduğu gibi kalır, bozulmaz. Bu nedenle Resûlullah (sav) “O durumda onları hesaplayınız.” yani namazları hesaplayınız buyurmuştur. Şâri‘ namazların vakitlerini hesaplamayı kararlaştırdı, feleklerin hareketlerinin oldukları hâl üzere kaldığını ve düzenlerinin bozulmadığını öğrenmiş olduk. Şöyle demiştir: “Şayet bir sene gibi olan bu gün, uzun bir tek gün olsaydı bir seneden fazla beklesek de güneş zevâle erişinceye kadar öğleyi kılmamız vâcib olmazdı. Buradan ‘Namazları hesaplayınız.’ hadisinin anlamının, örneğin tek bir gün için olduğu ortaya çıkar. Yani nefs’ül-emrde (gerçekte) değil de gözün görmesi dolayısıyla demektir. Gerçekte bir gün geçmiş ve hiç kimse bunu görmemiştir. Bir sene gibi olan günde güneş doğar ve üç yüz altmış gün batar. Güneşin durduğu ay ve hafta için de durum budur. Bir ay veya hafta görülmez.”

Şöyle derim: Şeyh Muhyiddin’in bu zikrettikleri, “Ona göre hesaplayınız.” hadisinin zâhiri sözlerine aykırıdır. Değerlendir! Anlayışların çoğu, bir tek günün hadiste zikredildiği gibi bir hafta, bir ay ve bir sene olduğu şeklindedir. Durumun hakikatinin **en doğrusunu Allah bilir.**

خاتمة: ذكر الشيخ في الباب التاسع والخمسين من الفتوحات في معنى حديث الدجال يوم كجمعة ويوم كشهر ويوم كسنة وسائر أيامه كأيامكم. معنى يوم كجمعة أن الغيوم تكثر في ذلك الزمان فلا ترى الشمس إلا بعد سبعة أيام، فتطلع الشمس وتغرب ولا يعلم ذلك إلا أرباب الكشف. وكذلك القول في الشهر والسنة وليس المراد أن اليوم الواحد مقدار سنة مثلاً لأنه لو امتد لم يكن يلزمنا فيه إلا خمس صلوات فقط في كل يوم وليلة. فلما تواترت الغيوم وتوالت تساوي في رأي العين وجود الليل والنهار، فظن الناس أن الشمس لم تغرب في نفس الأمر، وهو من الأشكال الغريبة التي تحدث في آخر الزمان. فإذا حال الغيم المتراكم بيننا وبين السماء كانت الحركات التي عملها أهل الهيئة باقية كما هي لم تختل. ولذلك قال: اقدروا لها: أي الصلوات. فلما قرر الشارع أوقات الصلاة بالتقدير عرفنا أن حركات الأفلاك على حالها لم يختل نظامها. قال: ولو أن ذلك اليوم الذي كسنة يوم واحد ممتد لوجب علينا أن لا نصل الظهر حتى تزول الشمس وما لم تزل الشمس لا نصلي الظهر ولو مكثنا أكثر من سنة فتحصل من هذا أن المعنى اقدروا لها من يوم واحد مثلاً أي في رأي العين لا في نفس الأمر. فإنه في نفس الأمر مضى اليوم ولم يشهد به أحد وإن اليوم الذي كسنة تطلع فيه الشمس وتغرب ثلاثمائة وستين يوماً. وكذلك القول في الشهر والجمعة تمكث الشمس فيه لا ترى شهراً أو سبعة أيام.

قلت: وهذا الذي ذكره الشيخ محيي الدين خلاف ما يدل عليه ظاهر قوله في الحديث: فاقدروا له، فليتأمل. فإن غالب الأفهام على أن اليوم الواحد يطول المدة التي ذكرها في الحديث من جمعة أو شهر أو سنة، والله أعلم بحقيقة الحال.

ALTMİŞ ALTINCI MEBHAS

**Allah Teâlâ'nın Bizi Yarattığı Gibi İade Edeceğine İnanmanın
Vücûbu, Cesetlerin Ruhları Kabul Etmeye Hazır Hâle Getiriliş
Şekli ve Sûrun Şekline Dair Açıklama, Kabirdekilerin Dirilişi
ve Yeniden Dirilmeyi İnkâr Edenlerin Şüphelerinin Beyanı
Hakkındadır**

Şerhu Cem'î'l-Cevâmi' ve onun *Hâşiye*'sindeki ibarelerle başlayalım. Daha sonra muhakkik sûflerin naklettiklerini zikrelelim. Allah'ın yardımıyla şöyle deriz: Cismin bütün aslî parça ve arazlarıyla yok olduktan sonra ölümden önceki eski hâline dönmesinin hak olduğunu bilesin. Yüce Allah “Varlığı ilkin yaratan, sonra bunu tekrar eden O’dur.”³⁶⁴, “Başlangıçta yaratıldığınız gibi iade edileceksiniz.”³⁶⁵ ve “Kabirlerde bulunanlar diriltilip dışarı atıldığı zaman”³⁶⁶ buyurmaktadır. Bunların yanı sıra Kitap ve Sünnet’te, te’vil kabul etmeyecek ibareler yer almaktadır. Öyle ki bu dinde zaruri olarak bilinen bir husus olmuş ve Ba’s’ın (yeniden dirilme) imkân ve vukuunu inkâr etmenin küfründe icmâ edilmiştir. Filozoflar, cisimlerin iadesini inkâr etmiş ve “Bedenin ölümünden sonra kemal ile lezzetlenme ve eksiklerden dolayı elem duyma anlamında ruhlar oldukları hâle döndürülecektir” demişlerdir. Kemâl, *Hâşiye*'sinde şöyle demiştir: “‘Cisim bütün aslî cüzleriyle dirilir.’ şeklindeki sözleriyle kastedilen, cüzlerin mutlak olarak dirileceği değil, ömrün başlangıcından sonuna kalanların [dirileceğidir.] Bu, şu meşhur şüphenin giderilmesi içindir: Bir insan diğer bir insanı yediğinde; yenilen yiyenin bir cüzü olur. Yüce Allah bu iki insanı bizzat dirilttiğinde, yenilene ait olan daha sonra yiyenin parçası hâline gelen cüzler, ya her birinde dirilitilir ki bu, bir parça aynıyle bir anda iki farklı şahısta bulunamayacağı için imkânsızdır. Ya da sadece birinde dirilitilir ki o zaman da diğeri bizzat diriltilmemiş olur. Oysa ikrar edilen bunun aksinedir. Bunun savunması şöyledir: Yeniden diriltlen, yenilenin aslî parçası olan fazlalıklar değil, ömrün başından sonuna kalan parçalardır. Bunlar yiyen açısından fazlalıklardır. Biz, insanın hayatta kaldığı müddet boyunca gıda maddelerinin ona gelip gittiğini biliyoruz. Fazlalık olunca, bunların yiyende değil, aksine yenilende diriltilmesi vâciptir.” **En doğrusunu Allah bilir.**

364 Rûm, 30/27.

365 A’raf, 7/29.

366 Âdiyât, 100/9.

المبحث السادس والستون

في وجوب اعتقاد أن الله تعالى يعيدنا كما بدأنا أول مرة وبيان كيفية تهيئة الأجساد لقبول الأرواح وبيان صورة الصور وإحياء من في القبور وبيان شبه المنكرين للبعث

- ولنبداً بعبارة شرح جمع الجوامع وحاشيته ثم نذكر نقول المحققين من الصوفية،
فنقول وبالله التوفيق: اعلم أن عود الجسم بعد الإعدام بجميع أجزائه الأصلية وعوارضه
حق، كما كان قبل الموت قال تعالى: ﴿وَهُوَ الَّذِي يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ﴾ [الروم: ٢٧]
وقال تعالى: ﴿كَمَا بَدَأَكُمْ تَعُودُونَ﴾ [الاعراف: ٢٩] وقال تعالى: ﴿أَفَلَا يَعْلَمُ إِذَا بُعْثِرَ
مَا فِي الْقُبُورِ﴾ [العاديات: ٩] مع ما قد ورد في الكتاب والسنة من العبارات التي لا
تقبل التأويل حتى إن ذلك صار معلوماً من الدين بالضرورة وانعقد الإجماع على كفر
من أنكر البعث جوازاً أو وقوعاً، وقد أنكرت الفلاسفة إعادة الأجسام وقالوا: إنما تعاد
الأرواح بمعنى أنها بعد موت البدن تعاد إلى ما كانت عليه ملذذة بالكمال أو متألمة
بالنقصان. قال الكمال في حاشيته ومرادهم بقولهم أن الجسم يعاد بجميع أجزائه
الأصلية أي الباقية من أول العمر إلى آخره لا أن الأجزاء مطلقاً تعاد. وذلك ليندفع
بذلك الشبهة المشهورة هي ما إذا أكل إنسان إنساناً بحيث صار المأكول جزءاً من الأكل
فإذا أعاد الله تعالى ذينك الإنسانين بعينهما فتلك الأجزاء التي كانت للمأكول ثم صارت
للأكل إما أن تعاد في كل واحد منها وهو محال لاستحالة أن يكون جزء واحد بعينه
في آن واحد في شخصين متباينين أو يعاد أحدهما وحده فلا يكون الآخر معاداً بعينه
والمقرر خلافه، ووجه الاندفاع أن المعاد هو الأجزاء الأصلية الباقية من أول العمر إلى
آخره دون الأجزاء الفضلية الأصلية التي كانت للمأكول هي فضلة في الأكل. فإننا نعلم
أن الإنسان باق مدة عمره وأجزاء الغذاء تتوارد عليه وتزول عنه وإذا كانت فضلة لم
يجب إعادتها في الأكل بل في المأكول، انتهى، والله أعلم.

Şeyh Muhyiddin'in ibaresi ise şöyledir: “Yeniden dirilmeyi ve cisimlerin iadesini inkâr edenin küfre girdiğini bilesin. İade, Allah Teâlâ'nın gökte insan menisine benzer bir yağmur yağdırması ve bununla arzı döllemesi şeklindedir. ‘Ruhlar Mebhası’nda geçtiği üzere Yüce Allah bununla insanları, insanın
5 aslı olan ve çürümeyen, dünyadaki yaratılıştan kalan acbû'z-zeneb üzerine, son yaratma ile yeniden yaratır. Yüce Allah cismi âhiret yaratmasıyla yaratıp, şekil verip, ıslah ettiğinde tutuşmayı kabul eden ağacın ateşe istidatlı olması gibi ruhları kabule istidatlı olur. Berzahî sûretler içlerinde bulunan ruhlarla tutuşan kandiller gibidir. İsrâfil, ölümden sonra intikal edilen berzah mertebesinin sûruna üflediği zaman, bu üfürme, sûretlerin içerdği bütün berzahî
10 sûretlere yayılır ve bunların tamamını söndürür. Yüce Allah ‘Bugün mülk kimindir?’³⁶⁷ diye buyurarak sorar. Hiç kimse buna cevap vermez. İkinci kez üfürdüğünde, ruhlariyle tutuşmaya hazır olan bu sûretler tutuşur (canlanır) ve ayağa kalkıp bakışır. Her bir sûret diri ve Allah'ın (cc) kendisini konuşturmalarıyla konuşmaktadır. Kimisi ‘Allah’a hamd olsun.’ der, kimisi ‘Bizi öldürdükten sonra diriltten Allah ne büyüktür, dönüş O’nadır.’ der ve kimisi de ‘Bizi kabirlerimizden kim diriltti?’³⁶⁸ şeklinde konuşur. Her bir insan ölümü anında nasılsa onu konuşur. Her birisinin berzahdaki hâlini unuttuğunu ve uykudan uyanan kimsenin tahayyül ettiği gibi içinde bulunduğu her şeyi
20 bir rüya olarak tahayyül ettiğini bilesin.” “Esrar Bâbı”nda, Allah'ın “O, yaratmayı başlatan sonra da iade edendir.”³⁶⁹ âyeti bağlamında şöyle demiştir: “Yaratmakla kastedilen, mahlûk değil de O'ndan sâdır olan fiildir. Yaratılmışın kendisi zaten vardı ve var olmaya devam eder.

Her ne kadar dünya, berzah, cennet ve cehennem gibi aşamalar değişse
25 de yaratılmışın kendisi (ayn), cevheri açısından birdir ve ‘yeniden var olmaktır’ denilecek şekilde yok olmaz. Bu, Allah Teâlâ'nın ilminde bir varlık mertebesinden diğer mertebeye intikalden ibarettir. Bu nedenle kabir nimeti ve azabı haktır. Bunun izahı şudur: Âhiretteki yaratılış başlangıçta [yarattığı sûrettir], hakiki iade değildir. Şayet iade olsaydı teklif konusundaki hükmü
30 de onunla birlikte iade edilirdi. Allah Teâlâ'nın yaratmasından itibaren hiçbir cevher yok olmaz, sadece bir aşamadan başka bir aşamaya geçmektedir.”

367 Mü'min, 40/16.

368 Yâsin, 36/52.

369 Rûm, 30/27.

وعبارة الشيخ محيي الدين: اعلم أن من أنكر البعث والإعادة في الأجسام كفر وصورة الإعادة أن الله تعالى ينزل من السماء مطراً يشبه مني الرجال تمخض منه الأرض فينشئ الله تعالى منه الخلق النشأة الآخرة قائمة على عجب الذنب الذي بقي من نشأة الدنيا وهو أصلها الذي لا يقبل البلاء كما مر في مبحث الأرواح. ثم إذا انشأها الله تعالى النشأة الآخرة وسواها وعدلها استعدت لقبول الأرواح كاستعداد شجر بالنارية التي فيها لقبول الاشتعال. وكانت الصور البرزخية كالسرج المشتعلة بالأرواح التي فيها فإذا نفخ إسرافيل في الصور الذي هو الحضرة البرزخية التي ينتقل إليها بعد الموت مرت تلك النفخة على جميع تلك الصور البرزخية التي احتوى عليها الصور فأطفأتها كلها فيقول الله عز وجل: ﴿لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ﴾ [المؤمن: ١٦] فلا يجيبه أحد فإذا نفخ الثانية اشتعلت تلك الصور المستعدة للاشتغال بأرواحها فإذا هم قيام ينظرون. فكل صور تقوم حية ناطقة بما ينطقها الله عز وجل به. فمنهم من ينطق بالحمد لله ومنهم من ينطق بقوله سبحانه من أحيانا بعدما أماننا إليه النشور ومنهم من ينطق بقوله ﴿مَنْ بَعَثْنَا مِنْ مَرْقَدِنَا﴾ [يس: ٥٢] وهكذا ينطق كل إنسان بما كان عليه عند موته، واعلم أن كل واحد ينسى حاله الذي كان عليه في البرزخ ويتخيل أن كل ما كان فيه منام كما يتخيله المستيقظ من منامه. وقال في باب الأسرار في قوله تعالى ﴿وَهُوَ الَّذِي يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ﴾ [الروم: ٢٧]: المراد بالخلق هو الفعل الصادر منه تعالى لا المخلوق فإن عين المخلوق ما زالت من الوجود.

وإن اختلفت عليها الأطوار في الدنيا والبرزخ والجنة والنار فإن عين المخلوق واحدة من حيث جوهرها فلم تنعدم حتى يقال إنها توجد وإنما هو انتقال في علم الله تعالى من وجود إلى وجود، ولذلك كان نعيم القبر وعذابه حقاً. وإيضاح ذلك أن نشأة الآخرة ابتداء لا إعادة حقيقة، إذ لو كانت إعادة حقيقة لعاد حكمها معها من التكليف. فكل جوهر لا يعدم من حين خلقه الله تعالى وإنما هي أطوار تتوارد عليه.

Bunu uzattıktan sonra şöyle demiştir: “Böylece Hak Teâlâ, ruhları bedenlerinden çağırdığı zaman bu çağrıya özlem duyarlar ve kabından ayrılmak onlara önemsiz gelir. Bu cesetlerden serbest kalarak genişlerler. Sonra iade gerçekleştiğinde, ruh ve cisim olarak bulundukları hâle dönerler. İşte dönüşün anlamı budur.” Düşünüp değerlendir!

372. bâbda şöyle demiştir: “Şayet iade başlangıçtaki sûrette olmazsa iade olmaz.” *el-Fütûhâr*’ın 70. bâbında, “Başlangıçta yaratıldığınız gibi iade edileceksiniz.”³⁷⁰ âyeti bağlamında şöyle demiştir: “Hak Teâlâ’nın daha önce hiçbir örneği olmadan bizi yarattığını bilesin. Aynı şekilde âhirette de hiçbir örnek olmadan bizi tekrar inşa edecektir. Bunu bilen kimse, aklen muhal olan şeylerin vukuunun uzak olmadığını anlar. Ayrıca ilâhî kudret açısından bu, imkânsız değildir, araştırılsın.” Ayrıca ikinci sorunun cevabında Gazzâlî’den de yeniden dirilmeyi inkâr edenlerin şüphelerine verdiği cevap nakledilecektir, oraya bakılabilir. 371. bâbda da “Kabirlerde bulunanlar diriltilip dışarı atıldığı zaman”³⁷¹ âyeti bağlamında şöyle demiştir: “Bil ki kabirdekiler diriltilip yer, içindeki ağırlıkları dışarı attığı zaman, kendisinden başka hiçbir şey kalmaz. Yer, içindekileri bitirerek değil dışarı atarak çıkarır. Bu, dünyadaki açık olan yaratılış ile âhirettekinin arasını ayırmak içindir. Dünyadaki yaratılışta bitkilerin tedricî olarak kısım kısım bitmesinde ve en ve boydan hacminin ziyadeliği kabul etmesinde olduğu gibi biz de yerden bittik. Âhiretteki yaratılış ise, Hak Teâlâ’nın bizi çıkarmayı dilediği sûrette, yerden çıkarmasıdır. Yüce Allah “bilemeyeceğiniz bir şekilde sizi yeniden var etmemiz”³⁷² buyurmuştur. Yer ağırlıklarını çıkarıp, içinde sakladığı hiçbir şeyin kalmadığını söylediği zaman, âlem mahşerden başka olarak karanlığa getirilir. Birbirlerine bakmamaları ve meydana geliş zamanında yer ile göğün nasıl değiştiğini görmemeleri için insanlar buraya atılırlar. İlk olarak yer, deri gibi uzanır ve genişler. Onda herhangi bir eğrilik ve yükselti göremezsin. Dünyadan sonra olduğu için orada uyku yoktur ve uyanıktır. Ondan sonra hiç kimse için uyku yoktur.”

370 A’raf, 7/29.

371 Âdiyât, 100/9.

372 Vâkıa, 56/61.

وأطال في ذلك ثم قال: فعلم أن الحق تعالى لما دعا الأرواح من هياكلها حنت إلى ذلك الدعاء وهان عليها مفارقة الوعاء. فكان لها الانفساخ بالسراح من هذه الأشباح ثم إنه إذا وقعت الإعادة عادت إلى ما كانت عليه روحًا وجسمًا. هذا معنى الرجوع، انتهى، فليتأمل.

- ٥ وقال في الباب الثاني والسبعين وثلاثمائة: إن لم تكن الإعادة على صورة الابتداء فما هي إعادة، انتهى. وقال في الباب السبعين من الفتوحات قوله تعالى: ﴿كَمَا بَدَأَكُمْ تَعُودُونَ﴾ [الأعراف: ٢٩]: اعلم أن الحق تعالى قد بدأنا على غير مثال سبق وكذلك يكون إنشاؤه لنا في الآخرة على غير مثال سبق. فمن علم ذلك لم يستبعد وقوع المحالات من حيث العقل وإلا فليس ذلك بمحال من حيث القدرة الإلهية، انتهى، فليحرر. وسيأتي أيضًا عن الغزالي في جواب السؤال الثاني من شبه المنكرين للبعث، فراجع. وقال في الباب الحادي والسبعين وثلاثمائة قوله: ﴿إِذَا بُعْثِرَ مَا فِي الْقُبُورِ﴾ [العاديات: ٩]: اعلم أنه إذا بعثر ما في القبور وأخرجت الأرض أثقالها لم يبق في بطنها سوى عينها. فأخرج ما كان فيها إخراجًا لا نباتًا وذلك ليفرق بين نشأة الدنيا الظاهرة وبين نشأة الآخرة فإن الدنيا أنبتنا فيها من الأرض نباتًا كما ينبت النبات شيئًا بعد شيء على التدريج وقبول الزيادة في الجرم طولاً وعرضاً وأما نشأة الآخرة فهي إخراج من الأرض على الصورة التي يشاء الحق تعالى أن يخرجنا عليها. قال تعالى: ﴿وَنُشْئُكُمْ فِي مَا لَا تَعْلَمُونَ﴾ [الواقعة: ٦١] فإذا أخرجت الأرض أثقالها وحدثت بأنه لم يبق فيها مما اخترنته شيء جيء بالعالم إلى الظلمة التي دون المحشر. فألقى الخلائق فيها حتى لا ينظر بعضهم بعضاً ولا يبصرون كيفية التبديل في السماء والأرض حين يقع. فتمد الأرض أولاً مد الأديم وتبسط فلا ترى فيها عوجاً ولا أمّاً وهي الساهرة إذ لا نوم فيها لكونها بعد الدنيا ولا نوم لأحد بعدها، انتهى.
- ١٠
- ١٥
- ٢٠

303. bâbda şöyle demiştir: “Bil ki insanlar, farklı şekillerde öldükleri için iadenin niteliği konusunda da ihtilafa düşmüşlerdir. Bu ric’î talâk mıdır, bâin midir? Buradan da ‘Bir kadın öldüğü zaman kocası onu yıkar mı?’ tartışmasını çıkarmışlardır. Bazıları, öldükten sonra yabancı gibi olduğunu ve onu açıp göremeyeceğini söylemişlerdir. Bir grup ise evlilik mahremiyetinin devam ettiğini ve yıkayabileceğini veya durumunun hayattaki durumu gibi olduğunu söylemişlerdir. Şayet ric’î ise, ruhlar diriliş anında cevherleri itibariyle bu cisimlere döner. Bâin ise de döner, ancak birleşme farklı olur. Belki de nimet ehli olanlar için daha iyi ve daha saf başka cisimler yaratılır. Azap ehli içinse tersi yaratılır.” Şöyle demiştir: “Hak olan, mükellef olan bu cisimlerin bizzat kendilerine dönmesidir. Böylece nimeti ya da azabı görsün ve şahit olması istenildiğinde sahibi için şahitlik etsin.”

260. bâbda şöyle demiştir: “Bil ki kıyamet günü âza ve ciltlerin kendilerini yöneten nefse şahitlik etmeleri istenildiğinde, bir mâsiyet veya ibadetin vukuundan dolayı şahitlik etmez. Zira nefsin amellerdeki niyetinden haberi yoktur ve bu amelin meşrû ya da gayr-ı meşrû olduğunu da bilmez, yaptığı şeye şahitlik eder. Yüce Allah, bu ameldeki hükmünü bilir. O ‘İşlemiş oldukları günahattan dolayı dillerinin, ellerinin ve ayaklarının kendi aleyhlerine şahitlik edecekleri günde’³⁷³ buyurmaktadır. Bu amelin taat ya da mâsiyet oluşuna şahitlik etmemişlerdir. Zira âzaların mertebesi bunu gerektirmez. Sadece söz gelimi fercin ‘Ben falan kadının fercine girdim.’, ağzın ‘Ben şarap içtim.’ demesini gerektirir. Bunun haram olup olmadığına dair bilgisi yoktur.” İleride Allah’ın izniyle Şeyh Ebû Tâhir’in ‘ba’sı’ inkâr edenlerin şüphelerine dair sözleri gelecektir.

Şeyh Muhyiddin 369. bâbın ilimleri bağlamında şöyle demiştir: “Bil ki âzalar için amel, ruh için de niyet haktır. Âzanın, nefsin bu anlamda yaptığı niyetten haberi yoktur. Yeniden dirilişle beraber cilt, kulak, göz, el, ayak ve bütün âzalar şahitlik ettiğinde, sadece yapılanlara şahitlik ederler. Sahibinin Allah’ın sınırlarını aşıp aşmadıklarını bilmezler.” Şeyh “Tasavvuru bu meseleden daha zor olan başka bir ilim yoktur. Ruhlar aslî hükmüyle temizdir, cisimler ve bunların yetenekleri [kuvvetleri] de yaratıcılarını tesbih ve tevhid üzerine olan fitratları gereği temizdirler.

373 Nûr, 24/24.

وقال في الباب الثالث وثلاثمائة: اعلم أن الناس قد اختلفوا في صفة الإعادة بناءً على اختلافهم في الموت، هل هو طلاق رجعي أو بائن. وفرعوا على ذلك ما إذا ماتت امرأة هل يغسلها زوجها؟ فقال بعضهم: حكمها بعد موتها كالأجنبية قطعاً، فليس له أن يكشف عليها. وقال قوم حرمة الزوجية باقية أن يغسلها أو حاله معها كحاله حال حياتها. فإن كان رجعيًا فإن الأرواح ترد إلى أعيان هذه الأجسام من حيث جواهرها في البعث. وإن كان بائناً فقد ترد إليها ويختلف التأليف. وقد ينشأ لها أجسام آخر لأهل النعيم أصفى وأحسن ولأهل العذاب بالعكس. قال: والحق أنها ترد إلى أعيان هذه الأجسام التي كانت مكلفة حتى تنعم أو تعذب وحتى تشهد على صاحبها حين تستشهد، انتهى. وقال في الباب الستين ومائتين: اعلم أن الجوارح إذا استشهدت يوم القيامة على النفس المدبرة هي والجلود لا تشهد بوقوع معصية ولا طاعة لأنه لا خبر لها بما تنويه النفس في الأعمال ولا تدري هل ذلك العمل مشروع أو غير مشروع وإنما تشهد بما عملته، والله تعالى يعلم حكمه في ذلك العمل. ولهذا قال تعالى: ﴿يَوْمَ تَشْهَدُ عَلَيْهِمْ أَلْسِنَتُهُمْ وَأَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ [النور: ٢٤] ولم يشهدوا بكون ذلك العمل طاعة أو معصية، فإن مرتبة الجوارح لا تقتضي ذلك إنما تقتضي أن الفرج مثلاً يقول أنا دخلت في فرج فلانة ويقول الفم أنا شربت خمراً ولا علم لها بكون ذلك حراماً أم لا. وستأتي عبارة الشيخ أبي طاهر في بيان شبهة المنكرين للبعث إن شاء الله تعالى.

وقال الشيخ محيي الدين في علوم الباب التاسع والستين وثلاثمائة: اعلم أن العمل حق للجارحة والنية حق للروح ولا خبر للجارحة بما نوته النفس من ذلك. فإذا شهدت الجلود من هذه النشأة والأسماع والأبصار والأيدي والأرجل وجميع الجوارح لا تشهد إلا بما جرى منها لا علم لها بكون صاحبها تعدى حدود الله أم لا. قال الشيخ: وليس في العلوم أصعب تصوراً من هذه المسألة. فإن الأرواح طاهرة بحكم الأصل والأجسام وقواها كذلك طاهرة بما فطرت عليه من تسييح خالقها وتوحيده.

Sonra cisimle ruhun bir araya gelmesiyle insan meydana gelmiş, bununla teklife muhatap olmuş ve taat ve muhalefet kendisinden zuhûr etmiştir. Ruhlar temiz oldukları için, onların şekâvetten payı yoktur; hayvanî nefisler ise tabiatının hükmüyle eşyada cereyan eder ve mücerred olarak sadece bundan dolayı teklife muhatap olmaz. Âzaların tamamı nâtık ve Allah'ı hamd ile tesbih etmektedir. Kendisine kınanma ve ceza yöneltilen muhalif ve âsi olan kimdir? Şayet insan ismi kendisinde gerçekleştiği gibi, insanda var olan bütün unsurların toplamına başka bir şey olmuşsa, bu meydana gelen şey nedir ve bunun hakikati nedir?” demiştir. Bazıları buna, sadece âkil ve bâliğ olan kimsenin mükellef olması ve ruh ile cismi bir araya getiren kimsenin mükellef olmasıyla cevap vermişlerdir. Ruh cisimden ayrıldığında veya tersi gerçekleştiğinde, teklif, medih, zemm ve ceza ortadan kalkar. Düşün! Cesetlerin ruhları kabul edecek duruma gelmesinin beyanına gelince; İmâm Ebû Tâhir *Sirâcü'l-Ukûl* kitabında şöyle demiştir: “Bil ki meâdî ve ruhların cesetlere dönmesini inkâr edenler, latif ruhların ağır, katı ve kuru toprakla alâkasını, tabiatları arasındaki tenafürden dolayı, uzak ve imkânsız olduğunu iddia etmektedirler. Şayet bu varsayılsa bile bu ancak toprak, nutfe [meni], sonra alaka [pıhtılaşmış kan], sonra mudğa [çiğnenmiş et] ve sonra da şekle dönüşünce [tesviye] gerçekleşir. Heyhat! Bize ‘Siz çürümüş kemiklerle toprağın ruh ile dirileceğini iddia ediyorsunuz. Bu uzak bir dönüştür.’ diyorlar. Biz de onlara ‘İlk yaratılmaya bakın; ezeli kudret, ilk yaratmayı topraktan gerçekleştirdiği ve ‘Ol!’ dediğinde, oluverdiği zamanki durumundan bu yana azalmamıştır.’ deriz. Ayrıca bunlar âhiretteki dirilmeyi, Allah'ın cenin üzerinde gerçekleştirdiği dünyadaki âdetle karşılaştırmaktadırlar. Şayet bunu başlangıçta müşâhede etmemiş ve kendilerine haber verilmemiş olsaydı, daha şiddetli olarak inkâr ederlerdi. Bunun üzerine biz şöyle deriz: ‘Allah ihtimal ki mezardaki toprağı, kıyametteki olaylar esnasında hâlden hâle dönüştürebilir, böylece toprak şekillenir ve sonra ona ruhun üflenmesini emreder. Bu, Âdem’e (as) şekil verileceği zaman, onun çamurunun mayalanması gibi olur. Daha sonra ona ruhundan üflemiştir. Bu, âyetlerin delâlet ettiği gibi, ceninin yaratılmasında bilinen aşamaların nutfeden alakaya, sonra et parçasına sonra da kemiğe dönüşmesi şeklinde olur. Bu aşamalar Âdem (as) hakkında da gerçekleşmiştir.

ثم باجتماع الجسم والروح حدث اسم الإنسان وتعلق به التكليف وظهرت منه الطاعات والمخالفات، فالأرواح لا حظ لها في الشقاء لطهارتها والنفوس الحيوانية تجري بحكم طبعها في الأشياء ليس عليها بمجردا تكليف والجوارح كلها ناطقة مسبحة بحمده. فمن المخالف والعاصي المتوجه عليه الذم والعقوبة؟ فإن كان قد حدث بالمجموع للجمعية القائمة بالإنسان أمر آخر كما حدث له اسم الإنسان فما هو ذلك الحادث الذي حدث وما هو حقيقته؟ انتهى. وقد أجاب بعضهم بأن الله تعالى ما كلف إلا البالغ العاقل ولا يكون مكلفاً إلا من جمع بين الروح والجسم ومتى فارقت الروح الجسم أو عكسه انتفى التكليف فانتفى المدح والذم والعقوبة، فليتأمل. وأما بيان تهيئة الأجساد لقبول الأرواح فقال الإمام أبو طاهر في كتابه سراج العقول: اعلم أن المنكرين للمعاد ورد الأرواح إلى الأجساد زعموا أن تعلق الأرواح اللطيفة بالتراب الجلوسي الغليظ الجافي مستبعد مستحيل للتنافر بينهما طبعاً وإن قدر ذلك فلا يتصور إلا بعد أن ينقلب التراب نقطة ثم علقه ثم مضغه ثم ينتهي إلى التسوية، وهيئات وقالوا لنا: إنكم تدعون أن الرفات والتراب يحيا بالروح وذلك رجع بعيد. فنقول لهم: اعتبروا بالنشأة الأولى فإن القدرة الأزلية لم تقصر عما كانت عليه في الخلق الأول من التراب إذ قال له كن فكان. ثم إن هؤلاء إنما يقيسون الأحياء في الآخرة على ما عهدوه في الدنيا من إجراء الله العادة في خلق الجنين ولو لم يشاهدوا ذلك في الابتداء وأخبروا به لكانوا أشد إنكاراً. على أنا نقول لعل الله تعالى ينقل تراب القبور في تغييرات نوازل الساعة واستحالاته طوراً بعد طور حتى يبلغ حالة السوية ثم يأمر بنفخ الروح فيه كما كان ذلك في تخمير طينة آدم عليه السلام حين سواه ونفخ فيه من روحه وذلك أن الأطوار المتعارفة في خلق الجنين هي كونه نقطة ثم علقه ثم مضغه ثم عظمًا كما دلت عليه الآية وكانت تلك الأطوار في حق آدم عليه السلام

‘Sizi topraktan yarattık.’³⁷⁴, ‘Sizi balçıktan yarattık.’³⁷⁵, ‘Kurutulmuş çamurdan yarattık.’³⁷⁶ ve ‘O, insanı ateşte pişirilmiş toprak kaplar gibi kurutulmuş çamurdan yarattı.’³⁷⁷ buyrulmaktadır. Âdem’in ve ceninin yaratılış aşamalarını düzenledi ve Âdem’in âzalarının ölçüsü tamamlandı. İşte orada çocuklarının âzaları da tasvirle (şekillendirme) oldu. Âdem’i dilediği gibi ona özel sûretinde yarattı. Âdem hakkındaki bu aşama mayalanma süreci olan kırk günde tamamlandı. Onun çocukları olan ceninler hakkında ise üç kırktan oluşan yüz yirmi günde gerçekleşti. Bu makamda baba ile evlât, yaratılışın tamamlanması süreci açısından eşittir. Ancak babanın sûreti topraktan, evlâdınki ise et, kan ve kemiktendir. Yüce Allah, Âdem’in cismini, ceninin cesediyle birlikte ‘Ol! dedi ve oluverdi.’³⁷⁸ âyetiyle şekillendirmiştir. Çamur et, kan, kas ve kemikti. Bu, Allah’ın Âdem gibi. Onu topraktan yarattı ve sonra ona ‘Ol’ dedi ve oluverdi.’³⁷⁹ âyetinde ifade edildiği gibidir. Onun oluşumunun yaratılmasından sonra olduğunu haber vermiştir. Zira önce topraktan yaratıldığı anılmaktadır ki bu aşama ‘Ona şekil verip ruhumdan üflediğim zaman’³⁸⁰ âyetindeki şekil vermedir. Cenin için ise ‘Nihayet onu bambaşka bir yaratık olarak ortaya çıkardık.’³⁸¹ buyurmuştur. Âyet ve hadislerin doğrudan veya dolaylı olarak işaret ederek şahitlik etmeleri, bu aşamaların başka bir yaratılışta da toprakla yardımlaştığını haber vermektedir. Bunun izahı şudur: Arz dirilerin ve ölülerin toplanma yeridir. Ölülerin zerreleri karışıp, ayrıldıktan sonra zamanla ve günler ve aylar boyunca yere (toprağa) karışır. Kıyamet yaklaşıp insanlar öldüğünde, Allah Teâlâ onları kabirlerinden diriltilip ruhlarını iade etmek istediğinde, yeryüzünü kıyamet olayları, büyük sarsıntılar, korkunç musibetler ve peş peşe belâlar kaplar. Öyle ki yeryüzünü, ruh için sûrdaki üflemeyle karşılık gelen bu tesviye durumuna iletir. Yüce Allah’ın sarsıntı ve dağların patlamasına dair verdiği haberlere baksana! ‘Yeryüzü kendine has bir sarsıntıya uğratıldığı zaman’³⁸², ‘Kıyamet sarsıntısı büyük bir şeydir.’³⁸³, ‘Hayır, yeryüzü (kıyamet sarsıntısıyla) parça parça olup dağıldığı zaman’³⁸⁴,

374 Rûm, 30/30.

375 En’âm, 6/2.

376 Hicr, 15/26.

377 Rahmân, 55/14.

378 Yâsin, 36/82.

379 Âl-i İmrân, 3/59.

380 Hicr, 15/29.

381 Mü’minûn, 23/14.

382 Zilzâl, 99/1.

383 el-Hac, 22/1.

384 el-Fecr, 89/21.

وهو قوله: «خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ» [الرؤم: ٢٠] «خَلَقَكُمْ مِنْ طِينٍ» [الأنعام: ٢] «مِنْ حَمَلٍ مَسْنُونٍ» [الحجر: ٢٦] «مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ» [الرحمن: ١٤] فاستوى مراتب خلق آدم وخلق الجنين فتم عدل أعضاء آدم. وهناك وأعضاء بنيه ها هنا بالتصوير. فخلق آدم على صورته الخاصة به كما شاء فتم ذلك في حق آدم في أربعين صباحًا التي هي مدة التخمير. وتم ذلك في خلق الجنين من أولاده في مائة وعشرين يومًا من ثلاث أربعينات. وفي هذه المقام تساوي الأب والولد في استتمام الخلقة غير أن صورة الأب طين وصورة الابن لحم ودم وعظم. فسوى الله تعالى جسم آدم مع جسد الجنين بقوله: «كُنْ فَيَكُونُ» [يس: ٨٢] وكان الطين لحمًا ودمًا وعصبًا وعظمًا. وذلك قوله تعالى «كَمْثَلِ أَدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ» [آل عمران: ٥٩] فأخبر أن تكوينه بعد خلقه إذ تقدم قوله خلقه من تراب وهذا الطور هو التسوية في قوله: «فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي» [الحجر: ٢٩] وقال في الجنين: «أَنشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ» [المؤمنون: ١٤] وهذا يشهد له إشارات الآيات والأحاديث بتلوينات خفية وجليّة منبئة بأن هذه الأطوار أيضًا تتعاون على التراب عند النشأة الأخرى. وإيضاح ذلك أن الأرض كفات أودعت ذرات الأموات بعد اخلاطاتها وتفرقها في جهات الأرض بمرور الدهور ومرور الأيام والشهور، فإذا اقتربت الساعة وفيت الجماعة وأراد الله تعالى أن يبعثهم من القبور ويعيد إليهم الأرواح بعد النشور غشاها من نوازل الساعة وزلازلها العظام والدواهي الهائلة والجرائح المتواترة ما يبلغها إلى هيئة تلك التسوية المقابلة للروح من النفخ في الصور. ألا ترى أنه تعالى أخبر أولاً بالزلزال ونسف الجبال، فقال: «إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا» [الزلزال: ١]، «إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ» [الحج: ١]، «كَلَّا إِذَا دُكَّتِ الْأَرْضُ دَكًّا دَكًّا» [الفجر: ٢١]،

- 'De ki: Rabb'im onları toz edip savuracak'³⁸⁵ ve 'Yeryüzü şiddetle sarsıldığı, dağlar parça parça dağıldığı zaman'³⁸⁶ buyurmaktadır. Daha sonra Allah'ın 'Dağları yürüttüğümüz' ve 'savrulmuş pamuk gibi olduğu zaman' âyetlerinde buyurduğu üzere dağları arzın doğusundan ve batısından yürütür.
- 5 İşte 'Dağlar savrulan kum yığınları hâlini alır.'³⁸⁷ âyetinde buyurduğu üzere yeryüzünün parçaları ve dağlar parçalanıp kum gibi oluncaya kadar böyle yapar. Daha sonra 'Dağlar parçalanıp toz duman hâline geldiği'³⁸⁸ âyetinde buyrulduğu üzere dağlar ve yer bu sarsıntı ve çarpışmalar altında birbirleriyle çarpışır, ezilir öyle ki tüm parçaları toz hâline gelir.
- 10 Belki de Allah Teâlâ bu sarsıntı ve dehşetengiz olaylarda yerin zerrelerini hâlden hâle sokmakta, kirlerden arındırıp ondan kusur ve kötülükleri izâle etmektedir. Böylece ruhları kabul etmeye hazır hâle gelen cevherleri ortaya çıkar. Bu 'Acaba o bilmiyor mu ki kabirlerde bulunanlar çıkarıldığı ve kalplerdeki ortaya konulduğu zaman'³⁸⁹ âyetinin anlamıdır. Bundan
- 15 sonra son derece saf, ince, yumuşak ve hava gibi ince olarak kalır. Batıdaki yerin parçalarından geride kalanları ise ortadan kalkarak yok olur. Allah'ın 'Dağlar yürütülür, serap hâline gelir.'³⁹⁰ âyetini görmüyor musun? Dağların gövdesinin arzın gövdesinden daha katı olduğundan şüphe yoktur. Dolayısıyla dağlar serap gibi olduğuna göre, toprağın hâli nice olur?
- 20 Serap, hayalî bir görüntü olup anında kaybolur. Hatta bir şahıs onun yanına gelse, inceliğinden dolayı hiçbir şey görmez. Bu, Allah'ın Âdemoğullarının zerreleri hariç yerin bütün parçalarını yok ettiğine işarettir. 'Yer başka yere, dönüştürülecek'³⁹¹ âyetinde de buna işaret edilmektedir. Âdemoğullarının bu zerreleri, üzerine yağmurun yağdığı altın zerrelere
- 25 benzer. Yağmur altın parlayıncaya kadar altın zerrelere maden toprağını yıkar. Hadiste 'Yüce Allah, insan menisine benzer yağmurları sürekli bir şekilde yağdırır. Baklanın yerden çıkması gibi yerden biterler.' buyrulmuştur. Başka bir rivayette 'Orada selin uğradığı yerde kalan tohumlar nasıl [çabucak] ayrık otu olarak biterse öyle biterler. Görmez misin, bun-
- 30 lar [ne güzel] sapsarı olarak (ve iki tarafına) salınarak sürer?' denilmiştir.

385 Tâhâ, 20/105.

386 Vâkıa, 56/4-5.

387 Müzemmil, 73/14.

388 Vâkıa, 56/5-6.

389 Âdiyât, 100/910.

390 Nebe, 78/20.

391 İbrâhim, 14/48.

﴿فَقُلْ يَنْسِفُهَا رَبِّي نَسْفًا﴾ [طه: ١٠٥]، «إِذَا رُجَّتِ الْأَرْضُ رَجًا وَبُسَّتِ الْجِبَالُ بَسًّا» [الواقعة: ٤-٥] ثم يسيرها في مشارق الأرض ومغاربها كما قال تعالى ويوم نسير الجبال وتكون كالعهن المنفوش. هكذا يفعل به حتى تتسحق أجزاء الأرض والجبال فتصير كالرمال كما قال: «وَكَانَتِ الْجِبَالُ كَثِيرًا مَّهِيلًا» [المزمل: ١٤] ثم لا يزال ينسحق بعضها ببعض من الجبال والأرض تحت هذه القوارع والوقائع حتى يصير جميع أجزائها هباء كما قال تعالى: «وَبُسَّتِ الْجِبَالُ بَسًّا فَكَانَتْ هَبَاءً مُنْبَثًّا» [الواقعة: ٥-٦] فلعله تعالى يصير ذرات الأرض في هذه الدكاك والأهوال صفوا من الكدروات ويزيل عنها جميع الشوائب والخبث حتى تبدي جواهرها التي هي متهيئة لقبول الأرواح هي معنى قوله: «إِذَا بُعْثِرَ مَا فِي الْقُبُورِ وَحُصِّلَ مَا فِي الصُّدُورِ» [العاديات: ٩-١٠] فتبقى بعد ذلك في غاية الصفاء والرقّة والنعومة والدقة كالهواء وما سواها من أجزاء الأرض الغربية يتلاشى وينعدم. ألا ترى إلى قوله تعالى: «وَسُيِّرَتِ الْجِبَالُ فَكَانَتْ سَرَابًا» [النبأ: ٢٠] ولا شك أن جرم الجبال أشد من جرم الأرض فإذا صارت الجبال سراباً فما حال التراب؟ والسراب هيئة كالخيال يتلاشى في الحال حتى إذا جاءه الشخص لم يجده شيئاً للطافته وهذا إشارة إلى إعدام الله جميع أجزاء الأرض سوى ذرات بني آدم وإليه الإشارة بقوله تعالى: «يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ» [إبراهيم: ٤٨] وما أشبه تلك الذرات بذرات الذهب في المعدن حين تمطر عليها الأمطار وتغسلها من تراب المعدن حتى تصير تبرق. وفي الحديث «ينزل الله تعالى أمطاراً متوالية كمني الرجال فينبتون من الأرض كما ينبت البقل» وفي رواية «كما تنبت الحبة في حميل السيل أما ترونها تخرج صفراء ملتوية»

Yüce Allah, Kur'an'da 'O'nun işaretlerinden biri de şudur: Sen arzı (ölmüş gibi) kupkuru görürsün; ama üzerine yağmur indirdiğimizde toprak canlanıp kabarır. Ona can veren, elbette ölümlere de can verir.'³⁹² Âyetinde olduğu gibi, insanların öldükten sonra dirilmesini birçok yerde, yerin dirilmesine benzetmiştir." Şeyh Ebû Tâhir bunu uzun uzadıya anlattıktan sonra şöyle demiştir: "Ölümlerin zerrelerindeki bu değişim ve dönüşümler, Âdem'in çamurunun mayalandığı zamanki toprağın değişmesi ve nutfenin, rahimlerde ceninin yaratılması zamanındaki dönüşümü konumundadır. Bu, yerde gerçekleştiği zaman, toprakta ruhların inceliğine ters düşecek, herhangi bir sertlik ve katılık kalmaz. Ruhlar incelik ve saflık hâlindeki yere yaklaştığında devenin yavrusuna daha doğrusu aşığın ayrı düştüğünde maşuğuna özlem duyduğu gibi eşlerine özlem duyarlar. İşte bu, Allah Teâlâ'nın bir şeyi dilediği zaman, hiçbir vasıta, alet, bağlantı ve yöntemle muhtaç olmadığından delilidir. Sadece ona 'Ol!' der o da olur. Yüce Allah, sığır hikâyesinde ve onun diriltmesinde, Mûsâ b. İmrân'ın bu cümlelerin örneğini açıkça görmesini sağlamıştır. O 'Bir kısmıyla diğerini vurun.' dedi. İşte Allah, ölümleri böyle diriltir.'³⁹³ buyurmuştur. Bu ilmin kendisine tahsis edilmesiyle haşır ve neşir onun için ayan beyan hâle gelmiştir.

Sûrun şekli ve kabirdekilerin diriltilmesinin açıklaması ise şöyledir. Allah sana merhamet etsin, bilesin ki hadiste Resûlullah'ın (sav) şöyle dediği nakledilmiştir: 'Sûr'un sahibi, sûru ağzına götürmüş, dikkatlice kulağını kabartmış, yüzünü çevirmiş, arşın sahibine gözünü dikerek, O'nun sûr'a üfürmesini emredeceği zamanı beklerken ki böylelikle üfurebilsin, ben nasıl nimetlerden istifade edebilirim?' 'Bize neyi emredersin ya Resûlallah?' demişler ve o da 'Hasbünallah ve ni'me'l-vekîl, deyiniz.' demiştir. Başka bir hadiste, sûrun üfürülen bir boynuz olduğu, diğer bir hadiste de bunun bütün insanların sayısı kadar delikleri bulunduğu ve her delikte bir insanın ruhunun bulunduğu kaydedilmiştir. İsrâfil iki defa sûra üfürür; birincisi ölüm (bayılma) üfürmesi, ikincisi ise diriliş üfürmesidir. Biri 'Râcife' diğeri 'Râdife' olarak isimlendirilir. Sahih olan görüşe göre ikisi arasında kırk yıl bulunmaktadır. Bunun kırk gün olduğu da söylenmiştir. Sûr, 'Nâkûr' olarak da isimlendirilmiştir. Yüce Allah 'Sûra (Nâkûr) üflendiği zaman'³⁹⁴ buyurmuştur.

392 Fussilet, 41/39.

393 Bakara, 2/73.

394 Müddesir, 7/8.

وقد شبه الله تعالى في القرآن إحياء الموتى بإحياء الأرض بعد موتها في مواضع. كقوله تعالى: ﴿وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ تَرَى الْأَرْضَ خَاشِعَةً فَإِذَا أَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ إِنَّ الَّذِي أَحْيَاهَا لَمُحْيِي الْمَوْتِ﴾ [فصلت: ٣٩]. وأطال الشيخ أبو طاهر في ذلك ثم قال: فهذه التغيرات وتبديلات لذرات الأموات بمنزلة تغاير التراب في أيام تخمير طينة آدم وتغاير النطف في تخليق الأجنة في الأرحام. فإذا جرت على الأرض لا يبقى للتراب جساوة ولا قساوة تنافي الأرواح في لطافتها بل تصير من تقاربها منها في لطفتها وصفائها حانة إلى أزواجها حنين الإبل إلى مراحتها بل كحنين الإلف إذ فارقه إلفه دليل على أن الله تعالى إذا أراد أمراً لم يحتاج إلى آلات ووسائط وأصول وروابط وإنما يقول له كن فيكون. وقد رأى الله تعالى موسى بن عمران في قصة البقرة وإحيائها مثل هذه الجملة حتى رآها عياناً قال تعالى: ﴿فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَا كَذَلِكَ يُحْيِي اللَّهُ الْمَوْتَى﴾ [البقرة: ٧٣] فصار الحشر والنشر له معاناة بما اختص به من ذلك العلم عنده، انتهى.

وأما بيان صورة الصور وإحياء من في القبور، فاعلم رحمك الله أنه قد ورد في الحديث أن رسول الله ﷺ قال: «كيف أنعم وصاحب الصور قد التقم الصور وأصغى سمعه وحنى جبهته وشخص ببصره إلى ذي العرش ينتظر متى يؤمر بنفخ فينفخ فيه؟ قالوا: يا رسول الله: وما تأمرنا؟ قال: قولوا حسبنا الله ونعم الوكيل». وفي الحديث مرفوعاً أيضاً: «الصور قرن ينفخ فيه» وفي حديث آخر «أنه ذو ثقب» بعدد كل إنسان ثقبه فيها روحه وينفخ إسرافيل في الصور مرتين. الأولى نفخة الصعق والثانية نفخة الإحياء تسمى إحداهما الراجفة الأخرى الرادفة وبينهما أربعون عاماً على الأصح وقيل أربعون يوماً. وقد يسمى الصور أيضاً الناقور. قال تعالى: ﴿فَإِذَا نُفِرَ فِي النَّاقُورِ﴾ [المدثر: ٨].

Hadiste, orada 'Ey kırılmış âzalar, çürümüş kemikler, dağılmış cisimler, parçalanmış deriler, kesilmiş damarlar ve uçuşan saçlar! Allah Teâlâ'ya arz edilmek üzere kalkınız.' denileceği kaydedilmektedir. O zaman ruhları sûrun deliklerinden çıkacaktır. Hurma hışırtısına benzer bir sesi vardır.

5 İzzet sahibi olan Allah 'İzzet ve celâlim için, sizi ilk defa yarattığım gibi, iade edeceğim.' der." Şeyh Ebû Tâhir (rh.a) şöyle demiştir: "Bu hadisler ve benzerleri, sûrun boynuz gibi ve yuvarlak olduğuna delâlet etmektedir. Zira haberde, sûrun başının yuvarlaklığının yer ve gökler genişliğinde olduğu, İsrâfil'in arşın altında ve sûrun onun ağzında olduğu, göklerin bütün katmanları ve yerin derinliklerine nüfuz ettiği nakledilmiştir. İnsanların ruhları kadar onda delikler vardır. Her bir delikte hapsedilmiş bir ruh bulunmaktadır. Sûra ilk üflendiğinde, korkunun şiddetiyle Allah'ın dilediklerinin dışında göklerde ve yerde bulunan bütün canlılar ölür. İstisnâ edilenlerin Cebrâil, Mikâil, İsrâfil ve Azrâil olduğu veya Hûru'l-'în olduğu ya da dünyada bir defa öldüğü (bayıldığı) için buna karşılık onun muaf tutulduğu ileri sürülerek Mûsâ (as) olduğu söylenmiştir. İki üfürme arasında Yüce Allah Azrâil'e Cebrâil, Mikâil ve İsrâfil'in ruhunu almasını emreder. Sonra da ona 'Öl' der ve o da ölüverir. İşte o zaman ölüm ve sönüşün tamamı kırk yıl sürer. Âlemde ölümsüz olan Diri'nin (el-Hayy) dışında her şey ölür. Daha sonra Allah Teâlâ İsrâfil'i diriltir ve o da Allah'ın 'İkinci kez ona üfürülür ve insanlar kalkarak bakakalırlar.'³⁹⁵ buyurduğu üzere ikinci kez sûra üfürür. Bu âyet ve hadisler, sûrun Allah Teâlâ'nın ölümlerin ruhlarını hapsettiği bir yapı olduğunu hissettirmektedir. O, büyük berzaktır. Baş İlliyyîn'de aşağısı ise Siccîn'dedir."

25 Ruhların yeri hakkında hadislerde şunlar varit olmuştur: "Peygamberlerin ruhları Adn cennetlerindedir. Bir yükselir bir de inerler. Kabirde Allah Teâlâ'ya secde ederek, cesetlerine yakın dururlar. Saâdlerin ruhları Firdevs'te, şehitlerin ruhları yeşil kuşların kursağında, arşın altına bağlı olan kandiller içindedir. Müslümanların çocuklarının ruhları cennet serçelerinin kursağında, misk dağlarının yanındadır. Müşriklerin çocuklarının ruhları cennetlerdedir ancak orası onların yuvası değildir. Cennetliklere hizmet etmektedirler. Üzerinde hak bulunan müslümanların ruhları, havada asılıdır ve hasımları razı oluncaya kadar ne göğe ne de cennete ulaşırlar. Israrcı fâsıkların ruhlarına, cesetleriyle birlikte kabirde azap edilir.

وفي الحديث أنه يقول: فيها أيتها الأعضاء المتهشمة والعظام البالية والأجسام المتفرقة والجلود المتمزقة والأوصال المتقطعة والشعور المتطايرة قوموا إلى العرض على الله تعالى. فتخرج حينئذ أرواحهم من ثقب الصور. ولها دوي كدوي النحل. ورب العزة يقول: وعزتي جلال لأعيدنكم كما خلقتكم أول مرة. قال الشيخ أبو طاهر رحمه الله: ٥
فهذه الأحاديث وما شاكلها دلت بمجموعها على أن الصور شيء على هيئة القرن والتدوير. إذ قد جاء في الخبر دائرة رأس الصور كعرض السماوات والأرض وإسرافيل تحت العرش والصور في فمه نافذ بجميع أطباق السماوات إلى تخوم الأرضين. وفيه ثقب بعدد أرواح الخلق، في كل ثقب روح محتسبة. فإذا نفخ في الصور النفخة الأولى صعق كل من في السماوات ومن في الأرض من كل ذي روح لشدة الفرع إلا من شاء الله. قيل هم جبريل وميكائيل وإسرافيل وعزرائيل وقيل الحور العين وقيل موسى ١٠
العليه السلام لأنه صعق في الدنيا مرة فجوزي بها. ثم من بين النفختين يأمر الله تعالى عزرائيل أن يقبض روح جبريل وميكائيل وإسرافيل ثم يقول الله له: مت فيموت. فحينئذ يعم الهمود والخمود أربعين سنة فلا يبقى في الكون حي إلا الحي الذي لا يموت. ثم يحيي الله تعالى إسرافيل فينفخ النفخة الثانية كما قال تعالى: «ثُمَّ نُفِّخُ فِيهِ أُخْرَى فَإِذَا هُمْ قِيَامٌ يَنْظُرُونَ» [الزمر: ٦٧] فأشعرت هذه الآية والأحاديث بأن الصور هيئة حبس الله تعالى ١٥
فيها أرواح الموتى وهو البرزخ أكبر رأسه إلى عليين وأسفله إلى سجين.

وما ورد في الأحاديث من مواضع الأرواح مثل قوله: «إن أرواح الأنبياء في جنات عدن تصعد مرة وتنحدر أخرى. تكون في اللحد مؤنسة لأجسادهم ساجدة لله تعالى وأرواح السعداء في الفردوس وأرواح الشهداء في حواصل طير خضر في قناديل معلقة تحت العرش وأرواح أطفال المسلمين في حواصل عصافير الجنة عند ٢٠
جبال المسك وأرواح ولدان المشركين في الجنات وليس لها مأوى يخدمون أهل الجنة وأرواح المسلمين الذين لهم تبعات معلقة في الهواء لا تصل إلي الجنة ولا إلى السماء حتى يرضى الخصماء وأرواح الفساق المصيرين تعذب في القبر مع الجسد.

Münafıkların ruhları Berhût kuyusunda, kâfirlerinki Siccîn'dedir. Sabah akşam ateşe arzedilir.” Âlimler şöyle demiştir: “Sûrun bölümleri büyüklüğünden dolayı, bütün bu ruhları Arş'tan göğe ve yere kadar bütün mekânlarında karşılar. Ruhlar sûrda hadiste zikredilen bu yerlerdedir. Bu, 'sûrda hapsedilmiş' olmalarının anlamıdır. Kıyamete kadar bunları tutar. Bu, evliyânın ilimleri kapsamındadır. Onlar, bu asırımızda bunu açıkça müşâhede etmektedirler. Bunun örneği 'Falan doğuda, falan batıda, falan Bağdat'ta, falan Mekke'de, falan Medîne'de, falan İsfahan'da ve falan Mısır'dadır.' gibi denilmesidir. Tamamı gündüzün aydınlığındadır ve güneş onları kuşatmaktadır. Bu mâna itibariyle, hadislerde çelişki yoktur. Bunun üzerinde düşünen herkes, ölülerin, biri kabirden diriliş gününe kadar olan berzah, diğeri ise sûrdaki berzah olmak üzere iki berzahının bulunduğunu bilir. Kabir berzahında, cesetleri hapsedilmiştir. Sûr berzahında ise ruhları hapsedilmiştir. Bu, 'Ve ötelerinde kıyamete kadar devam eden bir berzah vardır.'³⁹⁶ âyetinde kastedilendir. Berzah kelimesi muarrebdir ve aslı 'Berze'dir. Yüksek mekân anlamındadır. Yerden daha yüksek olduğu için "kabir" olarak isimlendirilmiştir. Arşa yükseldiği için de "sûr" denilmiştir." Şeyh Ebû Tâhir (rh.a) şöyle demiştir: "Sûr, meyilli ve eğri olduğu için bu isimle isimlendirilmiştir. Sûr, sözlükte meyil demektir. Boynuz da bu şekilde meyillidir. Sûr, kıvrımlarıyla bütün âlemi kuşatmış gibidir." Ebû Ubeyde "Sûr, kürenin cemî olan 'kûr' gibi sûretin cemîdir. Bu ince bir mânadır. İsrâfil'in her ruhu sûretiyle muhafaza etmekle görevli olması hasebiyle sûrda saklı olan ruhların sûreti dünyadaki mahiyeti üzere olmuştur. Aynı şekilde onun insan sûretine sahip olduğunu da söylemişlerdir." demiştir. Şeyh "Üfürmenin (nefh) anlamı, ruhların rüzgâr gibi ince olmasıdır. Daha önce girdiği gibi, üfürme ile cisimlerin boşluğuna girer." demiştir. Yüce Allah "Ona şekil verip ruhumdan üflediğim zaman"³⁹⁷ buyurmuştur. Yani "Cebrâil benim iznimle ona ruhunu üfledi." Dehriiler "Üfürme, bir tek şeydir. Nasıl bir ölüyor bir diriliyor?" demişlerdir. Biz, onlara şöyle deriz: "Birinci nefha, kahırdır (öldürme), şiddetli çarpmasıyla cesetleri yok eder ve kulakları sağır eder. O, hiddeti ve şiddeti ile cesetlerin ruhlardan ayrılması sebebiyle söz konusu cesetler için büyük felâket, yüksek ses ve yürekleri hoplatan büyük bir felâkettir.

396 Müminûn, 23/100.

397 Hicr, 14/29.

وأرواح المنافقين في بئر برهوت وأرواح الكفار في سجين تعرض على النار غدوًا
عشيًا. قال العلماء وشعب الصور تلاقي هذه الأرواح كلها في أماكنها من العرش
إلى السموات إلى الأرض لعظمتها، فالأرواح في الصور في هذه المواضع التي ورد
الحديث بها وهي في المعنى محبوسة في الصور، فإنه يضبطها إلى يوم القيامة. وهذا من
علوم الأولياء وهم يشاهدون ذلك عيانًا في عصرنا هذا. ومثال أن يقال فلان بالمشرق
وفلان بالمغرب وفلان ببغداد وفلان بمكة وفلان بالمدينة وفلان بأصبهان وفلان بمصر
إلى غير ذلك من البلدان، وكلهم في ضوء النهار يضمهم شعاع الشمس. فعلى هذا
المعنى لا تناقض في الأحاديث فكل من تأمل ذلك علم أن للأموات برزخين برزخ
في القبور إلى يوم يبعثون وبرزخ في الصرر. فبرزخ القبور محتبس أجسادهم وبرزخ
الصور محتبس أرواحهم. وهو قوله تعالى: ﴿وَمِنْ وَرَائِهِمْ بَرْزَخٌ إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ﴾
[المؤمنون: ١٠٠] ولفظ البرزخ معرب لأن أصله برزه وهو المكان المرتفع وسمي به
القبر لارتفاعه عن الأرض، ولذلك سمي به الصور لارتفاعه إلى العرش. قال الشيخ
أبو طاهر رحمه الله: وإنما سمي الصور صور لميله وانحنائه، والصور في اللغة الميل
وكذلك القرن يكون مميلًا فكان الصور بانحنائه تطوق بالعالم كله. وقال أبو عبيدة:
الصور جمع صورة كالكور جمع كورة. وهو معنى لطيف. وذلك أن إسرافيل لما كان
موكلًا بحفظ كل روح بصورتها فكان صورة مكنم الصور للأرواح على ما هي عليها
في الدنيا، كما ذكروا أن لها صورة الإنسان. قال الشيخ: ومعنى النفخ هو أن الأرواح
لطائف كالرياح وإنما تدخل في تجاويف الأجسام بالنفخ كما دخلتها أولاً. قال الله
تعالى: ﴿فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي﴾ [الحجر: ٢٩] أي نفخ جبريل روحه فيه
بإذني. قالت الدهرية: النفخ شيء واحد فكيف يميت مرة ويحيي أخرى؟ قلنا لهم:
إن النفخة الأولى نفخة قهر فهي تطم الأجساد وتنصخ الآذان بقرعها، وهي الطامة
الكبرى والصاخة العظمى والقارعة لهذه الأجساد بهدتها وتفارقها الأرواح بشدتها،

İkinci nefha ise rahmet, şefkat ve ıslah nefhasıdır. Birincisiyle yaratıklar ölür, ikincisiyle de dirilir. Bunun benzeri, ateşi söndüren kuvvetli üfürme ile ateşi tutuşturan latif üfürmedir. Şair şöyle demiştir:

Salâhım ve fesadım birlikte sendendir /

5 Ateşi söndüren ve alevlendiren nefha gibi”

Ey kardeş, sûrun vasfı ve ruhların onda mahpus olduğunu öğrendiysen, yine cesetlerin zerrelerinin yere ait kir ve pisliklerden arındığını öğrendiysen; bu tasfiye, Allah'ın yerin sarsıntı ve âfetleriyle verdiği bir lutuf sayesinde gerçekleşmiştir. Bu “Musibetler hürlerin cilâsıdır.” denilmesi gibidir. Bu
10 durumda yer gümüşten ve ipektendir. Tohumu kabul etmeye hazır olan hoş ve güzel yer gibi, ruhlarını kabul etmeye hazırdır. Orada her bir zerre kendine mahsus ruhuna, ruh da şakî olsun saîd olsun zerresine bakmaktadır. Bunun, bu şekilde bilinmesi ise fitratendir ve Allah Teâlâ'dan bir ilhamdır. Bu, Yüce Allah'ın “Her topluluk kendi içeceği yeri bildi.”³⁹⁸ âyetinde ifade ettiği gibidir. Birinci nefhadan sonraki kırk tamamlandığında ve hiç kimse kalmadığı zaman, Yüce Allah, öncelikle İsrâfil'e ruhu verir ve daha önce geçtiği üzere onu diriltir. Bu “O'nun dereceleri yüksektir, arşın sahibidir; buluşma günü hakkında uyarıda bulunması için kullarından dilediğine iradesiyle vahyi indirir. O gün onlar, Allah'a gizli kalan hiçbir
20 şeyleri olmaksızın (kabirlerinden) çıkarlar. Bugün hükümrانlık kimindir? Elbette tek ve mutlak hükümrان olan Allah'ındır!”³⁹⁹ âyetinde ifade edilendir. Sonra ikinci kez sûra üfürmesini emreder. Bu da “(O gün) sûra üflenecek, ardından -Allah'ın diledikleri dışında- göklerde ve yerde bulunanların hepsi düşüp ölecek; sonra sûra yeniden üflenecek ve onlar birden ayağa
25 kalkmış, etrafa bakıyor olacaklar. Artık Rabb'inin nûruyla yer aydınlanır, hesap kitap ortaya konur, peygamberler ve şahitler getirilir, insanlar hakkında doğruluk ve adâlet ölçüsüne göre hüküm verilir, onlara asla haksızlık edilmez.”⁴⁰⁰, “Sûra üflendiği gün, bölük bölük Allah'a gelirsiniz.”⁴⁰¹ ve “Sûra üflenmiştir. Artık onlar kabirlerinden kalkıp Rablerine doğru
30 koşmaktadırlar.”⁴⁰² âyetlerinde ifade edilmiştir. Yani kendi zerrelerinden olmayan yerin yabancı parçacıklarından arınmış olarak yerden çıkarlar.

398 Bakara, 2/60.

399 Mü'min, 40/15-16.

400 Zümer, 39/68-69.

401 Nebe, /18.

402 Yâsin, 36/51.

وأما النفخة الثانية فنفخة رحمة وعطف وإصلاح. فالأولى بها يميت الخلق وبالأخرى يحييهم. مثاله النفخة القوية فإنها تطفئ النار العظيمة والنفخة اللطيفة تحيها. قال الشاعر:

منك صلاحي وفسادي معاً / كالنفخ مطفي النار والمذكي

- ٥ فإذا عرفت يا أخي صفة الصور والأرواح المحتسبة فيه، وعرفت أن ذرات الأجساد المصفاة من الأوساخ والكدرات الأرضية إنما كان تصفيتهم بما لطفها الله به من قوارع الأرض وحوادثها كما قيل: «إن الحوادث صقيل الأحرار» وأنها صارت إذ ذاك أرض فضة وحبيرة لقيت متهيئة لقبول أرواحها كالأرض الطيبة المهيئة لقبول الزرع فيها، وكانت كل ذرة منها ناظرة إلى روحها الخاصة بها وكذلك روحها ناظرة إليها سعيدة كانت أم شقية. وعرفانها ذلك فطرة وإلهام من الله تبارك وتعالى. كما قال في مثل ذلك «قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَشْرِبَهُمْ» [البقرة: ٦٠] فإذا تمت الأربعون من النفخة الأولى ولم يبق في الدار ديار ألقى الله الروح إلى إسرافيل أولاً فيحييه كما مر ذلك قوله تعالى: «رَفِيعَ الدَّرَجَاتِ ذُو الْعَرْشِ يُلْقِي الرُّوحَ مِنْ أَمْرِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ لِيُنْذِرَ يَوْمَ التَّلَاقِ يَوْمَ هُمْ بَارِزُونَ لَا يَخْفَى عَلَى اللَّهِ مِنْهُمْ شَيْءٌ لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ» [المؤمن: ١٦-١٥] ثم يأمره أن ينفخ ثانية وذلك قوله تعالى «وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعَقَ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ أُخْرَى فَإِذَا هُمْ فِي سَبِيلٍ مُتَسَرِّعِينَ وَارْتَمَتِ الْأَرْضُ بِبُورِ رَبِّهَا وَوُضِعَ الْكِتَابُ وَجِيءَ بِالنَّبِيِّينَ وَالشُّهَدَاءِ وَقُضِيَ بَيْنَهُم بِالْحَقِّ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ» [الزمر: ٦٨-٦٩] وقوله تعالى «يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ فَتَأْتُونَ أَفْوَاجًا» [النبا: ١٨] «وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَإِذَا هُمْ مِنَ الْأَجْدَاثِ إِلَى رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ» [يس: ٥١]
- ١٠ وكذلك روحها ناظرة إليها سعيدة كانت أم شقية. وعرفانها ذلك فطرة وإلهام من الله تبارك وتعالى. كما قال في مثل ذلك «قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَشْرِبَهُمْ» [البقرة: ٦٠]
- ١٥ ثم يأمره أن ينفخ ثانية وذلك قوله تعالى «وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعَقَ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ أُخْرَى فَإِذَا هُمْ فِي سَبِيلٍ مُتَسَرِّعِينَ وَارْتَمَتِ الْأَرْضُ بِبُورِ رَبِّهَا وَوُضِعَ الْكِتَابُ وَجِيءَ بِالنَّبِيِّينَ وَالشُّهَدَاءِ وَقُضِيَ بَيْنَهُم بِالْحَقِّ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ» [الزمر: ٦٨-٦٩] وقوله تعالى «يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ فَتَأْتُونَ أَفْوَاجًا» [النبا: ١٨] «وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَإِذَا هُمْ مِنَ الْأَجْدَاثِ إِلَى رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ» [يس: ٥١]
- ٢٠ أي يخرجون من الأرض متخلصين عما ليس من ذراتهم من غرائب أجزاء الأرض.

Dilciler, “Nesil, mumdan ayrılan ve eriyen baldır.” demişlerdir. Şeyh Ebû Tâhir şöyle demiştir: “Muhtemelen her zerrenin ruhu tarafından cezbedilmesi (çekilmesi) ve yerin diğer parçacıklarından ayırt edilmesi, demirin parçacıklarının diğer cesetlerin zerrelerinden ayrılarak mîknatıs tarafından çekilmesi gibidir. Bunun başkalarından ayrılarak ona nasıl yapıştığını görmez misin? Her ne kadar bize göre sûrette ayrı iseler de Allah’ın ilminde her ruhun cese-diyle hazır ve bir arada oluşu nasıldır? Yüce Allah ‘Yerin onlardan neyi eksilt-tiğini (çürüttüğünü) bilmekteyiz; bizde her şeyi saklayan bir kayıt vardır.’⁴⁰³, ‘Evet, parmaklarına varıncaya kadar yeniden yapmaya gücümüz yeter.’⁴⁰⁴ ve
10 “De ki: ‘Onları ilk başta yaratmış olan diriltecek.’⁴⁰⁵ buyurmuştur.”

Şeyh Ebû Tâhir şöyle demiştir: “Rabb’ini anmaktan gafil olan nefislere musallat olan şeylerin çokluğundan dolayı bu konuda sözü uzattık. Bun-ların üzerinden öylesine uzun zaman geçti ki kalpleri katılaştı ve sanki he-sabı görülmüş bitmiş gibi sonları hakkında cahillik yaptılar. Rabb’imizden
15 ölüm anında O’nunla ilgili zannımızı iyi etmesini dileriz. O, cömert ve ikram sahibidir.” Şeyh Ebû Tâhir el-Kazvî’nin *Siracü’l-Ukûl*’daki sözleri sona erdi. Şeyh Muhyiddin’in *el-Fütûhât*’taki ibaresi ise Şeyh Ebû Tâhir’in ibaresine yakındır. O, 63. bâbda “Allah Teâlâ’nın Kur’ân’da zikrettiği sûr ve nâkûrun, bir olduğunu bilesin. O, ölümden sonra intikal edilen ve nnefis-
20 lerimizi kendisinde müşâhede ettiğimiz berzahıyye mertebesidir.” şeklinde zikretmiştir. Şöyle demiştir: “Sûr, sûretin cemîdir. Sûra üfürülür, nâkûra da üfürülür ve aynıdır. Resûlullah’a (sav), sûrun ne olduğu sorulmuş, o da “İsrâfil’in yuttuğu nûrdan olan bir boynuzdur.” demiştir. Onun şek-
25 linin boynuz şeklinde olduğunu haber vermiş ve onu genişlik ve darlık-la nitelemiştir. Boynuz geniş ve dardır. O son derece geniş olup var olan şeyler arasında ondan daha geniş bir şey yoktur. Bu, onun hakikatiyle her şeye ve bir şey olmayana hükmetmesidir. Salt yokluğu, muhali, vâcipi ve mümkünü tasavvur eder. Varlığı yok, yokluğu var kılar. Bu konuda Resû-lullah (sav) ‘Allah’ı görüyormuş gibi, ona ibadet et.’ demiştir. Yine ‘Allah,
30 birinizin kıblesindedir; O’nun yüzüne doğru tükürmeyiniz.’ buyurmuş-tur. Kula, Rabb’ini kıblesinde ve kendisine yönelmiş olarak hayal etme-sini emretmiştir. Böylece O’nu gözet sin, O’ndan utansın ve namazında edebi gözet sin. Allah, zâtı itibarıyla asla cihet kabul etmemekle beraber, namazında bu şekilde hayal etmeyen kimse sû-i edepte bulunmuş olur.

403 Kâf, 50/4.

404 Kiyâme, 75/4.

405 Yâsîn, 36/79.

قال أهل اللغة: والنسل العسل إذا ذاب وفارق الشمع. قال الشيخ أبو طاهر: فيحتمل أن يكون انجذاب كل ذرة إلى روحها وتمايزها من سائر أجزاء الأرض كانجذاب كل ذرة من برادة الحديد ممتازة من ذرات سائر الأجساد إلى حجر المغناطيس. ألا تراها كيف تلتصق به خالصة من غيرها. وكيف وهي في علم الله تعالى كل روح مع جسده حاضران مجتمعان وإن كانا في الصورة عندنا متفرقين. قال الله تعالى: ﴿قَدْ عَلِمْنَا مَا تَنْقُصُ الْأَرْضُ مِنْهُمْ وَعِنْدَنَا كِتَابٌ حَفِيظٌ﴾ [ق: ٤] وقال ﴿بَلَى قَادِرِينَ عَلَى أَنْ نُسَوِّيَ بَنَانَهُ﴾ [القيامة: ٤] وقال ﴿قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنْشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ﴾ [يس: ٧٩]

قال الشيخ أبو طاهر: وإنما بسطنا الكلام في هذه لكثرة ما يعترى النفوس التي غفلت عن ذكر ربها حتى طال عليها الأمد فقست قلوبها وجهلت أمور معادها حتى كأنها حوسبت وفرغت. نسأل الله أن يحسن ظننا به عند الممات. إنه كريم جواد، أمين. انتهت عبارة الشيخ أبي طاهر القزويني في كتابه سراج العقول. وأما عبارة الشيخ محيي الدين في الفتوحات فهي قريبة من عبارة الشيخ أبي طاهر فإنه ذكر في الباب الثالث والستين ما نصه: اعلم أن الصور والناقور اللذين ذكرهما الله تعالى في القرآن هما واحد. وهو الحضرة البرزخية التي تنتقل إليها بعد الموت ونشهد نفوسنا فيها. قال: والصور جمع صورة بالصاد فينفخ في الصور وينقر في الناقور وهو بعينه. وقد سئل رسول الله ﷺ عن الصور ما هو، قال: «(قرن من نور ألقمه إسرافيل) فأخبره أن شكله شكل القرن فوصفه بالسعة والضيق. فإن القرن واسع ضيق، فهو في غاية الوسع لا شيء في الأكوان أوسع منه وذلك أنه يحكم بحقيقته على كل شيء وعلى ما ليس بشيء ويصور العدم المحض والمحال والواجب والممكن ويجعل الوجود عدماً والعدم وجوداً. وفيه يقول النبي: «اعبد الله كأنك تراه» وقوله: «إن الله في قبلة أحدكم فلا يبصق تجاه وجهه» فأمر العبد أن يتخيل ربه في قبلته مواجهاً له ليراقبه ويستحي منه ويلزم الأدب معه في صلاته مع أنه تعالى لا يقبل من حيث ذاته الجهة أبداً. ومن لم يتخيل هذا التخيل في صلاته فقد أساء الأدب.

Şayet Şâri' (sav), kulda hayalin hakikatının bu hüküm itibariyle olduğunu bilmeseydi 'Allah'ı görüyormuşsun gibi O'na ibadet et.' demezdi." Şeyh şöyle demiştir: "Aklî delilin, كُنْ'yi (...miş gibi) menettiği bilinmektedir. O teşbih deliliyle hayal etmiştir. Göz ise duvardan başka bir şeyi idrak etmez. Şâri'in,

5 Hak Teâlâyı kible cihetiyle sınırlamayı murat etmediğini öğrenmiş olduk. Kulun kendisi cihet sahibi olduğu için, O'nu hasretmektedir. Cihetlerin Hak Teâlâ'yı kuşatmayacağı bilinmektedir. Hayal, aklî delilin sûret ve tasvirini imkânsız gördüğü şeyi tasvir etmektedir. Bu nedenle hayal, en geniş mer-

10 tebedir." Şeyh şöyle demiştir: "Boynuzun genişliğinin, nazar ehlinin hayal ettiğinin aksine olarak, alt değil de üst taraftan olduğu bilinmektedir. Onlar boynuzun en dar yerini merkez, en üstünü ise üzerinde hiçbir feleğin bulunmadığı felekü'l-a'lâ (en üst felek) saymışlardır. Sûr, bütün âlemin sûretlerini içermektedir. Geniş olan [kısını], canlıda olduğu gibi, en üstte kalmışlardır. Durum onların iddia ettiği gibi değildir. Aksine, zikrettiğimiz üzere, hayal

15 Hakkı ve âlemde yokluğa varıncaya değin O'nun dışındaki herşeyi tasvir ettiği için en üstü darlık, aşağıysa geniş olmuştur. Allah, onu böyle yarattı, biz de keşif yöntemiyle müşâhede ettik. Allah'ın onda ilk yarattığı şey darlıktır, en son yarattığı da genişleyen kısımdır. Onu takip eden canlıların başıdır. Yaratma ve fiiller mertebesinin en geniş mertebe olduğundan şüphe yoktur."

20 Şöyle demiştir: "Bu nedenle ârifin ilimdeki genişliği, âlemde bildiği şeylerle sınırlıdır. Daha sonra Allah Teâlâ'nın ahadiyeti hakkındaki ilme intikal etmek ister, azar azar genişlikten darlığa terakki etmeye devam eder ve ilimleri azalır. Bu iş tamamlandığında onun için Allah'tan başka hiçbir ma'lûm kalmaz. Bu boynuzdaki en dar yerdir. Gerçekte onun darlığı en yüksektedir ve

25 onda tam şeref vardır. Bu, Allah'ın onu meydana getirdiğinde canlının başında ondan zuhûr eden ilk şeydir. Darlıktaki sûretine göre yükselmeye devam eder, aşağısı ise genişler. Hâli değişmez. O, ilk yaratılıştır. Hak Teâlâ'nın ilk yarattığı şeyin 'akıl' olarak tâbir edilen kalem olduğunu görmüyor musun? Allah sadece 'bir'i yarattı, sonra da bütün yaratılmışı bu 'bir'in içinde yarattı.

30 Âlem genişledi ve 'bir'den ortaya çıkan sayı da genişledi." Şöyle demiştir: "Yüce Allah, ruhları bu cesetlerden kabzettği zaman bu nûrdan olan boynuzun toplamı içinde onlara cesedî sûretler verir. İnsan ölümden sonra berzahta idrak ettiği her şeyi, boynuzdaki sûretin gözüyle idrak eder. Onun nûruyla idrak eder ki bu hakiki bir idraktır."

فلولا علم الشارع أن عند العبد حقيقة الخيال لها لهذا الحكم ما قال له اعبد الله كأنك تراه أي تبصره. قال الشيخ: ومعلوم أن الدليل العقلي يمنع من كأن فإنه خيل بدلية التشبيه. وأما البصر فما أدرك شيئاً سوى الجدار. فعلمنا أن الشارع ما أراد انحصار الحق تعالى في جهة القبلة إنما العبد هو الذي يحصره لكونه ذا جهة. ومعلوم أن الحق تعالى لا يحويه الجهات. فقد صور الخيال من يستحيل عليه بالدليل العقلي الصورة والتصوير، ولهذا كان الخيال أوسع الحضرات. قال الشيخ: ولا يخفى أن سعة القرن إنما هي الطرف الأعلى لا الأسفل خلاف ما يتخيله أهل النظر، فإنهم جعلوا أضيق ما فيه المركز وأعلاه الفلك الأعلى الذي لا فلك فوقه وأن الصور يحوي صور العالم كلها فجعلوا الواسع هو الأعلى كما هو في الحيوان. وليس الأمر كما زعموا بل لما كان الخيال كما ذكرنا يصور الحق فما دونه من العالم حتى العدم كان أعلاه الضيق أسفله الواسع، هكذا خلقه الله وشهدناه من طريق كشفنا. فأول ما خلق الله منه الضيق وآخر ما خلق الله منه ما اتسع وهو الذي يلي رأس الحيوان. ولا شك أن حضرة التكوين والأفعال أوسع الحضرات. قال: ولهذا لا يكون العارف اتساع في العلم إلا بقدر ما يعلمه من العالم. ثم إنه أراد أن ينتقل إلى العلم بأحدية الله تعالى لا يزال يرقى من السعة إلى الضيق قليلاً قليلاً وعلومه تنقص فإذا تم عمله ولم يبق له معلوم إلا الحق تعالى وحده، كان ذلك أضيق ما في القرن، فضيقه هو الأعلى على الحقيقة وفيه الشرف التام، وهو الأول الذي يظهر منه في رأس الحيوان إذا أثبتته الله تعالى، فلا يزال يصعد على صورته من الضيق وأسفله يتسع وهو لا يتغير عن حاله فهو المخلوق الأول. ألا ترى الحق تعالى أول ما خلق القلم المعبر عنه بالعقل؟ فما خلق الله إلا واحداً ثم أنشأ الخلق في ذلك الواحد فاتسع العالم وكذلك العدد منشؤه من الواحد. قال: ولا يخفى أيضاً أن الله تعالى إذا قبض الأرواح من هذه الأجساد أودعها صوراً جسمية في مجموع هذا القرن النوري، فجميع ما يدركه الإنسان بعد الموت في البرزخ من الأمور إنما يدركه بعين الصورة التي هو فيها في القرن وبنورها يدرك فهر إدراك حقيقي.

Şöyle demiştir: “Sûrda burada sınırlı (mukayyed) olan [sûretler] olduğu gibi bütün peygamberlerle şehitlerin ruhları gibi mutlak olanları da vardır. Bunların içinde bu yerden dünya âlemine bakan bir bakışa sahip [sûret] olduğu gibi, uyuyan kimseye hayal mertebesinde tecellî edeni de vardır.”

Yine “Fıravun kavmi gibilerine gelince onlar bu sûrda sabah akşam ateşe arzedilirler ve oraya girmezler. Onlar, bu boynuzda ve bu sûrette mahpusturlar. Kıyamet günündeyse şiddetli azaba girerler. O, berzahta arzedildikleri azap gibi, hayalî değil, hissedilen (mahsus) azaptır. [Berzahtaki] duyuyula değil hayalde hissedilen bir azaptır. Anla!” demiştir. Burası, keşfi olmayan kimselerin yanıldığı bir yerdir. His ise asla yanılmaz; ona dair hüküm veren yanılır. Bu acı safrası bulunan kimsenin balı acı olarak idrak etmesi gibidir. Dolayısıyla berzahta bulunan herkesin, son dirilişte bu sûretten dirilinceye kadar, amellerinin sûretine göre mahpus ve yaptıklarının rehini olduğu anlaşılmaktadır.

Ba’s’ı inkâr edenlerin şüphelerini açıklamaya gelince Şeyh Ebû Tâhir (rh.a) şöyle söylemiştir: “Allah sana merhamet etsin, bilesin ki filozoflar cesetlerin dirilişini inkâr etmişlerdir. Böylece sapan ve birçok insanı saptıran kimseler gibi olmuşlardır. Onların şüphelerinin en önemlisi iki sualdir:

Birincisi onların insanın maddesiyle değil sûretiyle insan olduğuna dair görüşleridir. Sûreti var olduğu için, insanî fiiller ondan sudûr eder. Sûreti, maddesinden boşaldığı ve madde unsurlardan olan asıllarına döndüğü zaman, insanın bizzat kendisi de sona erer. Bu maddenin aynısından yeni bir insanın sûreti yaratıldığı zaman ondan yeni bir insan meydana gelir, bu evvelki insan değildir. İkinci insanda evvelki insandan var olan sûreti değil maddesidir. Böylece o maddesiyle değil sûreti ile övülür, kınanır, mükâfat ve cezaya müstehak olur. İnsan topraktan olduğu için mükâfatlandırılır ve cezalandırılır, bu sebeple muhsin ve hatalı olur. Diğer bir insan ise ona maddesinde ortak olur. Belki de filozoflar ‘Aranızda ölümü biz takdir ettik; sizi benzerlerinizle değiştirmemiz ve bilemeyeceğiniz bir şekilde sizi yeniden var etmemiz hususunda bizim önümüze asla geçilemez.’⁴⁰⁶ ve ‘Onların benzerini yaratmaya kâdir değil mi?’⁴⁰⁷ âyetlerini buna delil getirmişlerdir.

406 Vâkıa, 56/60-61.

407 Yâsîn, 36/81.

وقال: ومن الصور هنالك ما هي مقيدة ومنها ما هي مطلقة كأرواح الأنبياء كلهم وأرواح الشهداء ومنها ما يكون له نظر إلى عالم الدنيا من هذه الدار ومنها ما يتجلى للنائم في حضرة الخيال. قال: وأما نحو قوم فرعون فهم يعرضون على النار في ذلك الصور غدوا وعشيا ولا يدخلونها. فإنهم محبوسون في ذلك القرن وفي تلك الصورة، ويوم القيامة يدخلون أشد العذاب، وهو العذاب المحسوس لا المتخيل الذي كان لهم في البرزخ بالعرض على النار فإنه عذاب محسوس في الخيال لا بالحس، فافهم. فإنه محل غلط فيه من لا كشف عنده، فإن الحس لا يغلط أبداً لأنما يغلط الحاكم عليه كصاحب المرة الصفراء يدرك العسل مرًا. فعلم أن كل من في البرزخ محبوس في صور أعماله مرهون بكسبه إلى يوم يبعث من تلك الصورة في النشأة الأخرى، انتهى.

وأما بيان شبه المنكرين للبعث فقال الشيخ أبو طاهر رحمه الله: فاعلم رحمك الله أن الفلاسفة أنكروا البعث للأجساد وتعلقوا بشبه ضلوا فيها وأضلوا كثيرًا من الناس ومعظم شبههم سؤالان:

الأول: قولهم إن الإنسان ليس إنساناً بمادته بل بصورته وإنما تكون الأفعال الإنسانية صادرة عنه لوجود صورته فإذا بطلت صورته عن مادته وعادت المادة إلى أصولها من العناصر فقد بطل الإنسان بعينه. ثم إذا خلقت في تلك المادة بعينها صورة إنسان جديد حدث منها إنسان آخر لا ذلك الإنسان الأول فإن الموجود في الثاني من ذلك الأول هو مادته لا صورته فلا يكون هو محمودًا ولا مذمومًا ولا مستحقًا لثواب أو عقاب بمادته بل بصورته وبأنه إنسان من تراب فيكون الإنسان المثاب والمعاقب ليس هو الإنسان المحسن المسيئ بل إنسان آخر مشارك في مادته وربما استشهد الفلاسفة على ذلك بقوله: «نَحْنُ قَدَرْنَا بَيْنَكُمْ الْمَوْتَ وَمَا نَحْنُ بِمَسْبُوقِينَ عَلَى أَنْ نُبَدَّلَ أَفْئَالَكُمْ وَنُنشِئَكُمْ فِي مَا لَا تَعْلَمُونَ» [الواقعة: ٦٠-٦١]

وقوله تعالى «قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنْشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ وَهُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ» [يس: ٨١].

Bir şeyin benzerinin o şeyin kendisi olmadığını söylemişlerdir. Bu, İbn Sînâ'nın *el-Me'âd* kitabında kaydettikleridir. Şeyh Ebû Tâhir (rh.a) bunları şöyle cevaplamıştır: “Onlar, insanın maddesiyle değil de sûretiyle insan olduğuna dair görüşlerinde maddeden, unsurlardan oluşan cevherini kastetmektedirler ve bunu ‘Heyûlâ’ olarak isimlendirmektedirler. Sûret ise ona yerleştirilen mânalarıdır. Bu, onların hiçbir delili olmayan iddialarıdır. Aksine basiret erbabına göre insan; ceset, ruh ve bunlarda bulunan mânalardan oluşan toplamdır. Ölümle cesedinin sûreti yok olduğunda ve ruhunun alınmasıyla mânaları zâil olduğu zaman, insan olarak isimlendirilmez. İkinci kez iade edilmek sûretiyle bunların tamamı toplandığında, bizzat insanın kendisi olur. Mâna ve ruhtan ayrılan bedenın insan olarak isimlendirmediğini, görüntü ve ceset olarak isimlendirildiğini görmez misin? Aynı şekilde mücerret ruh da insan olarak isimlendirilmez. Aynı şekilde ona has olan ilim, kudret, irade, semî ve basar gibi mânalar da ne bir bütün olarak ne tek başına ayrılmış olarak; ne aklen ne de irfanen insan olarak isimlendirilir. Bu nedenle onların ‘İnsan, sûretiyle insandır.’ şeklindeki görüşleri bâtıldır. Aksine insan ruhu, bedeni ve buna tahsis edilen anlamlarla insandır. Hitap edilirken ‘nefsin, ruhun, bedenın, kalbin, ilmin ve kudretin’ şeklinde denilerek birbirlerine izâfe edilişine baksana! Aynı şekilde ‘başın, elin ve ayağın’ gibi bütün âzaları da kendisine izâfe edilir. Şayet insan bunların tamamı olmasaydı, bunların tümüne hitab *ع*’yle hitap edilen kim olurdu? Oysa tamamı ona izâfe edilmiştir. Bu ilkeye göre, ölümle sıfatların tebdili ve tekrar iade edilmesi onu ilk insan olmaktan çıkarmaz. Aksine o, onun bizzat kendisidir. Şayet övgüye layıkça (mahmûd), böyledir; yergiye layıkça (mezmûm) da böyledir ve mükâfat ya da cezayı hak etmiştir. Çünkü o ilk olandır. ‘Aranızda ölümü biz takdir ettik; sizi benzerlerinizle değiştirmemiz ve bilemeyeceğiniz bir şekilde sizi yeniden var etmemiz hususunda bizim önümüze asla geçilemez.’⁴⁰⁸ âyetine dayanarak, bir şeyin mislinin, o şeyin hakikati olmadığına dair görüşleriyse burada kastedilen mâna ‘Sizi tebdil ederiz.’ şeklindedir. Buradaki ‘misli’, ‘Hiçbir şey, O’nun misli gibi değildir.’⁴⁰⁹ âyetinde olduğu gibi, pekiştirmek için sözdeki ziyadedir. Araplar, emirin böyle bir şey söylemeyeceğini ifade etmek için ‘Emirin misli (gibisi) bunu söylemez.’ derler. Ebu’t-Tîb, şiirinde bunu açıkça belirtmiştir:

408 Vâkı’a, 56/60-61.

409 Şûrâ, 41/11.

وقالوا ومثل الشيء لا يكون عين ذلك الشيء. هذا ما أورده ابن سينا في كتابه في الميعاد. وقد أجاب عن ذلك الشيخ أبو طاهر رحمه الله بقوله: أما قولهم ليس الإنسان إنساناً بمادته بل بصورته يريدون بالمادة جوهريته المركبة من الأخلاط ويسمونه الهولي، ويريدون الصورة معانيه المودعة فيه. وهذه منهم دعوى لا برهان عليها، بل الإنسان عند أهل البصائر هذا المجموع من الجسد والروح بما فيه من المعاني. فإذا بطلت صورة جسده بالموت وزالت عنه المعاني بقبض روحه لا يسمى إنساناً فإذا جمعت هذه الأشياء إليه بالإعادة ثانياً كان هو ذلك الإنسان بعينه، ألا ترى أن الجسد الفارغ من الروح والمعاني يسمى شبهاً وجثة ولا يسمى إنساناً؟ وكذلك الروح المجرد لا يسمى إنساناً وكذلك المعاني المختصة به من العلم والقدر والإرادة والسمع والبصر لا يسمى إنساناً بمجموعها ولا بتفاريقها على الأفراد لا عقلاً ولا عرفاً. فعلى هذا قولهم الإنسان إنسان بصورته فقط كلام باطل بل الإنسان بجسده وروحه ومعانيه المختصة به إنسان: ألا ترى أنه يضاف بعضه إلى بعض في الخطاب، فيقال له نفسك روحك جسدك قلبك علمك قدرتك. وكذلك يضاف إليه جمع أعضائه فيقال رأسك يدك رجلك إلى آخرها. فلو لا أن الإنسان مجموعها وإلا فمن كان المخاطب بكاف الخطاب من جميعها وقد أضيف الجميع إليه. فعلى هذا الأصل يكون تبديل الصفات بالموت والإعادة إليه غير مخرج له عن أن يكون ذلك الإنسان الأول، بل هو هو بعينه. إن كان محموداً فمحمود وإن كان مذموماً فمذموم واستحق الثواب والعقاب لأنه هو الأول، وأما قولهم إن مثل الشيء لا يكون حقيقة ذلك الشيء تمسكاً بقوله تعالى ﴿نَحْنُ قَدْزَنَّا بَيْنَكُمْ الْمَوْتَ وَمَا نَحْنُ بِمَسْبُوقِينَ عَلَى أَنْ نُبَدِّلَ أَمْثَالَكُمْ وَنُنْشِئَكُمْ فِي مَا لَا تَعْلَمُونَ﴾ [الواقعة: ٦٠-٦١] فمعناه على أن تبدلكم. والمثل قد يزداد في الكلام تأكيداً كقوله ﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ﴾ [الشورى: ١١] والعرب تقول مثل الأمير لا يقول هذا، يعنون الأمير لا يقول هذا، وقد صرح بذلك أبو الطيب في شعره:

Senin gibisi (misil) hüznü uzaklaştırır / Gözyaşını içinde tutar
Mislin derken başkasını kastetmedim / Zira teksin sen yoktur benzerin

Bu anlam Arapçada yaygındır, onun kokusunu alanlar tarafından bilinir. **En doğrusunu Allah bilir.**

- 5 **İkinci Soru:** Birçok insanın içinde saptığı uydurmadır. Bu, mebhasın baş taraflarında Celâleddin el-Mahallî ve Kemâl'in *Hâşiye*'sinden kısaca naklettiğimiz şeydir. Bunun genişçe beyanı onların şöyle demeleridir: “İnsanın meâdıyla ilgili olarak, bunun insanın öldüğü andaki âzaları olduğunu söylerseniz; kesilmiş ve kopmuş [kısımlarının] tam olarak nasılsa o şekilde dirilmesi gerekir. Bu konuda dinde hiçbir şey söylenmemiştir. Hayatı boyunca sahip olduğu tüm parçalar yok olduktan ve değişime uğradıktan sonra iade edilirse el, baş, kalp ve ciğerin bizzat tek bir cüz olması gerekir. Zira kan ve diğer sıvı unsurlardan meydana gelen organ parçaları akıcıdır, beslenme esnasında bir uzuvdan diğerine intikal eder. Aynı şekilde bir insanın başka bir insanı yemesi durumunda, bir tek beslenme söz konusudur. Bir tek insana iki ruh nasıl taalluk eder? Yine bir kâfirin eli kesildiğinde ve daha sonra o müslüman olduğu takdirde, kendisi cennette iken eli nasıl cehennemde olur? Aksi durumda, müslüman birinin eli kesildiğinde sonra kâfir olduğunda da böyledir. Aynı şekilde yeryüzünde genel olarak kadim 10 ölülerin cesetleri vardır. Oraya birçok ekin ekilir ve ağaçlar ve meyveler dikilir; insanlar da bunlardan beslenirler. Bunlar onların bedenlerinde et ve kan hâline gelir. Dolayısıyla nasıl bir tek madde ve bir tek asıldan birçok insanî sûret oluşur?” Bu, onların İbn Sînâ'ya ait olan bu soruyu içeren önemli şüpheleridir. Gazzâlî bu soruyu nakletmekte ve meseleyi kabul etmiş gibi kaydetmektedir. *Fetâvâ*'sında ve başka yerlerde açıkça, meâdın ilk cesetle olmasının vâcip olmadığını, aksine herhangi bir cesedin mümkün olduğunu belirtmiştir. Birçok topluluk ise bu soruları ihmal etmiştir.

- Cevap:** Şeyh Ebû Tâhir'in (rh.a) dediği gibidir. Şöyle demiştir: “Selef ve halef, meâdın bu cismin bizzat kendisiyle gerçekleşeceğine inanmaktadır. Bunun açıklaması şöyledir: Ey kardeş! Şunu bilmelisin: Azrâil'in (as) yerden kabzettığı her insan içindeki zerre, bâkidir ve kesinlikle değişmez. Bu üzerinden mîsâkın alındığı kendisinden kalan parçacıktır. Kabirde bu parçaya iki meleşin soruları yöneltilir. Ruhun ve hayatın ona iade edilmesiyle cevaplarını verir. Diğer parçalar ise suskunluğun sebebidir.

مثلك يثنى الحزن عن صوبه ويسترد الدمع عن غربه
ولم أقل مثلك أعني به سواك يا فردًا بلا مشبه

وهذا المعنى شائع في العربية لا يخفى على من شم رائحتها، والله اعلم.

السؤال الثاني: وهو الضيلم الذي يضل فيه كثير من الناس وهو الذي نقلناه أوائل

المبحث عن الجلال المحلي وعن الكمال في حاشيته على سبيل الاختصار. وبسط

ذلك هو أنهم قالوا: المعاد من الإنسان ما هو إن قلتم أجزاؤه الحاضرة عند الموت

فيجب أن يبعث المجذوع والمقطوع على صورتها تلك. وهذا لم يرد به شرع وإن

أعيد إليه جميع أجزائه التي كانت له مدة عمره ثم زالت وتبدلت وجب أن يكون

جزءًا واحدًا بعينه يدًا ورأسًا وقلبًا وكبدًا لأن الأجزاء العضوية المركبة من الدم وسائر

الأخلاق سيالة تنتقل من عضو إلى عضو عند الاغتذاء. وكذلك إذا أكل الإنسان إنسانًا

فصار الاغتذاء واحد. فكيف يتعلق روحان بإنسان واحد؟ وكذلك إذا قطعت يد كافر

فأسلم فكيف تكون يده في النار وهو في الجنة أقطع وعلى عكسه لو قطعت يد مسلم

فكفر. وأيضًا فإن الغالب على ظاهر الأرض أجزاء جثث الموتى القديمة وقد زرع فيها

زروع كثيرة وغرس فيها أشجار وكروم واغتذى منها الناس وانعقد في أبدانهم ذلك

لحمًا ودمًا فكيف يكون مادة واحدة وأصلًا واحد حاصله لصور أناسي كثيرة. هذه

شبهتهم الهائلة المتضمنة لهذا السؤال المنسوب إلى ابن سينا. وقد حكى الغزالي هذا

السؤال وكأنه قد سلم المسألة وصرح في فتاويه وغيرها بأنه لا يجب أن يكون المعاد

بعينه هو الجسد الأول بل أي جسد كان جائز. وأهمل هذا السؤال جماعات كثيرة.

والجواب: كما قاله الشيخ أبو طاهر رحمه الله وقال: إنه معتقد السلف

والخلف أن المعاد هو هذا الجسم بعينه. وبيانه أن تعلم يا أخي أن الذرة التي

قبضها عزرائيل عليه السلام من الأرض في كل إنسان باقية لا تتبدل ألبتة. وهي الجزء

القائم منه الذي أخذ عليه الميثاق، ويتوجه عليه في القبر سؤال الملكين،

ويتولى جوابهما برد الروح إليه والحياة له وسائر أجزائه سبب صمت.

Bu, haberlerin delâlet ettiği üzere sûra üflenme anında ruhun taalluk ettiği şeydir. Daha sonra her nerede iseler diğer parçacıklar buna bağlanır. Allah Teâlâ'nın kudretiyle, şahıs dünyadaki gibi tamam hâle gelinceye kadar bu böyle olur. Bu akıl ve şeriatın ihtilaf etmediği bir şeydir.” “İnsanın meâdı nedir? Ölümü anındaki parçacıkları mıdır, yoksa kendisinden ayrılanlar mıdır?” şeklindeki görüşlerine cevabı şöyledir:

Cevap: Meâd, Resûlullah'ın (sav) “İnsanlar çıplak ve sünnet olmamış hâliyle haşredilirler.” hadisiyle işaret ettiği üzere, dünya hayatındaki tüm durumlarının en tam parçalarıyla gerçekleşir. Ayrıca cennetliklerin nimetlerden daha çok lezzet almaları, cehennemliklerin daha şiddetli azap duymaları için bedenlerde artırmanın yapılması da mümkündür. Hadiste, cennetliklerin Âdem'in (as) yaratılışıyla, genç, delikanlı, sürmeli ve otuzlu yaşlarında oldukları kaydedilmektedir. Uzunlukları yetmiş, genişlikleri yedi arşındır. Yine cehennemliklerin vasıfları da anlatılmış ve onlardan birisinin dişinin Uhud Dağı gibi olduğu belirtilmiştir. Bunların tamamı aklen câizdir, şeriat da bu şekilde nakletmiştir. Onların, ölüm anındaki parçalarının meâd olduğu böylece eli kesilmiş ve kopmuş olanların bu şekilde dirilmesi gerektiğine dair görüşlerini ise şeriat benimsememiştir.

Cevap: Bundan önceki cevapta, meâdın hayattayken parçalarının en tamam olan hâliyle olacağını zikrettik. Zira Yüce Allah “De ki onu ilk defa yaratan tekrar diriltecektir.”⁴¹⁰ buyurmuştur. Allah'ın [insanın] hayatında ilk defa yarattığı her parça zayıflama ve bozulmadan sonraki değişikliklerin aksine ona iade edilir. Bu değişiklikler dağılan ve yok olan şeylere eklenerek ikinci bir neşet (yaratılma) olur. Bu değişiklikler de âhirette iade edilseydi, Yüce Allah “Onu birinci ve ikinci defa yaratan” derdi. Buna göre âhiretteki iade, dünyadaki ilk yaratmadır. Bu, her şahsa has olarak yaratılmış olan en tam parçalardır. Bu, âyetin mazmûnunun delâlet ettiği anlamdır. Onların “Şayet ömrü boyunca sahip olduğu daha sonra yok olan ve değişen bütün cüzleri iade edilirse bu parçanın bizzat el, baş ve ciğer olması gerekir. Zira karışımlardan oluşan âzalara ait parçalar akıcıdır ve beslenme esnasında bir âzadan diğerine geçer.” şeklindeki görüşlerinin cevabı da şudur:

410 Yâsîn, 36/80.

وهو الذي يتعلق به الروح عند النفخ في الصور على ما دلت عليه الأخبار. ثم ينضم إليه سائر الأجزاء حيث كانت بقدره الله تعالى حتى يقوم الشخص تاماً كما كان في الدنيا هذا شيء لا يخالفه عقل ولا شرع. وأما قولهم المعاد من الإنسان ما هو؟ هل هو أجزاؤه عند الموت أم الأجزاء التي فارقتها.

٥ **فالجواب:** المعاد إنما يكون أكمل أجزاء جميع حالاته في أيام حياته كما أشار إليه رسول الله ﷺ بقوله: «يحشر الناس عراة غرلاً» يعني قلعاً والأغزل الأكلف الذي لم يختن ثم إنه يجوز أن يزداد في أجساد أهل النعيم لتتوفر عليهم اللذات ويزاد في أجساد أهل الجحيم تغليظاً للعقوبات. وفي الحديث أهل الجنة مرد جرد مكحولون أبناء ثلاثين على خلق آدم ﷺ طولهم سبعون ذراعاً في عرض سبعة أذرع. وقد جاء في صفة أهل النار إن سن أحدهم مثل جبل أحد. وهذا كله جائز في العقل وورد به الشرع. وأما قولهم إن كانت أجزاؤه الحاضرة عند الموت هي المعادة يجب أن يبعث المجزوع والمقطوع يده على صورتها وهذا لم يرضه شرع.

فالجواب: أنه قد ذكرنا في الجواب قبله أن المعاد أكمل حالة كان عليها في عمره أجزاؤه لقوله تعالى ﴿قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ﴾ [يس: ٧٩] فكل جزء أنشأه الله أول مرة فيه أيام عمره يعيده إليه بخلاف المبدلات بعد الهزال والانحلال. ١٥ فإنها بالإضافة إلى ما تحللت به وفنيت كانت منشأة ثاني مرة. فلو أعيدت هي أيضاً في الآخرة لقال تعالى قل يحييها الذي أنشأها أول مرة وثاني مرة وعلى هذا صح أن المعادات في الآخرة هي النشأة في الدنيا أول مرة. وهي أكمل الأجزاء المبدعة التي خص بها كل شخص هذا الذي دل عليه مضمون الآية. وأما قولهم إن أعيد إليه جميع أجزائه التي كانت له مدة عمره ثم زالت وتبدلت وجب أن يكون جزء ذلك بعينه يداً ورأساً وكبدًا. وذلك لأن الأجزاء العضوية المركبة من الأخطاط سيالة تنتقل من عضو إلى عضو عند الاغذاء. ٢٠

Cevap: Daha önce meâdın ne olduğundan bahsettik. Karışımların beslenme esnasında bir âzadan başka birisine intikal edecek şekilde akmasına dair zikrettikleri ise kalbin ciğere ya da başın ele dönüşmesini gerektirmez. Zira insanın heyeti, asıl olan [ve] kendisinden mîsâk alınan zerrede, Allah Teâlâ'nın ilminde bulunan bütün âza biçimleriyle takdir edilmiştir. Bunun zerre olarak isimlendirilmesinin sebebi, küçük olmasına rağmen özel ve duyulur birtakım âzalara sahip olan küçük bir karıncaya benzetilmesidir. Bu zerrenin takdir edilmiş birtakım âzalarının olması imkânsız değildir. Daha sonra Yüce Allah onu insan olarak yarattığında, bu âzalar onun gövdesine göre genişler ve bunlara karışımlardan oluşan akıcı parçacıklar eklenir ve ilk zerrede takdir edilen şeklin heyeti üzere şekillenir. Bu durumda, bir âzadan diğerine intikal eden, beslenmeye bağlı olan, söz konusu akıcı parçacıklardır. İnsanın Allah'ın ilminde bütün âzalarıyla takdir edildiği, şeklinin yer aldığı ilk zerrenin parçacıkları değildir. Bunlar, bizzat bedenin tamamında yer almıştır ve orada yayılmıştır. Zira onun şekil ve sûretlerini muhafaza etmektedir. Allah'ın “Senin secde edenler arasında dönüp dolaşmanı”⁴¹¹ âyetinden dolayı asla çürümez. Beslenmeye bağlı parçacıklar, bazen bunlara bağlanır bazen de ayrılırlar. Bu anlamda, gayet latif bir şekilde olan aslî cüzler olmaları itibarıyla baş baş, el el, kalp kalp ve ciğer ciğerdir. Kan gibi beslenmeye bağlı parçacıklar ise, bir âzadan diğerine akar ve değişir. Aslî olanlar ise oldukları gibi kalırlar. Bunun algılanabilen en yakın örneği, ipekten dikilmiş yılan balonudur. Hava içine girer ve bir âzasından diğerine intikal eder. Balon yılan şeklinde şişer, sonra hava boşalır ve eski hâline döner. Yine sünger de yakın bir örnektir. Bu, bulut gibi bir şeydir. Kuru, ince, latif ve hafiftir. Suyu batırıldığında, gözenekleriyle suyu emer, büyür ve ağırlaşır. Daha sonra kurduğunda aslına döner. Bu iki örnekten “Senin secde edenler arasında dönüp dolaşmanı”⁴¹² âyetinde ifade edildiği üzere her şahısta bulunan zerre parçacıklarının olduğu şekil üzere kaldığı anlaşılmaktadır. Bunlara dâhil olan parçacıklar ise, hâlden hâle geçer, artar ve azalır. Bu aslî parçacıkların yaratılıştaki aslı, “Acı”dır. Bu “Zeneb”in aslıdır. Vârit olduğu üzere cesedin diğer kısımları çürürken, bunun çürümemesi şaşılacak bir şey olduğu için, bu ismi almıştır. Haşirde diriliş esnasında ceset bunun üzerine oluşur.

411 Şu'arâ, 26/219.

412 Şu'arâ, 26/219.

فالجواب: قد ذكرنا فيما تقدم ما هو المعاد. وما ذكره من سيلان الأخلاط من عضو إلى عضو عند الاغذاء لا يلزم أن يصير القلب كبدًا ولا الرأس يدًا. لأن الذرة التي هي الأصل وأخذ الميثاق عليها كانت هيئة الإنسان مقدرة فيها بجميع أشكال أعضائه في علم الله تعالى. وإنما سماها ذرة تشبيهاً بالذرة التي هي النملة الصغيرة وهي مع صغرها لها أعضاء مخصوصة محسوسة فلا يستحيل أن يكون لتلك الذرة أعضاء مقدرة. ثم إذا خلقها الله تعالى إنساناً تنبسط تلك الأعضاء على قدر الجثة وتنضم إليه الأجزاء السيالة من الأخلاط فتتشكل على هيئة الشكل المقدر في الذرة الأولى، فعلى هذا المنتقل من عضو إلى عضو هو تلك الأجزاء السيالة الغذائية دون أجزاء الذرة الأولى التي شكل الإنسان فيها مقدر في علم الله بجميع أعضائه وهي بعينها قائمة منبسطة في جميع البدن، إذ هو حافظ لشكلها وصورها ولا تبلى ٥

قط لقوله تعالى: ﴿وَتَقَلَّبُكَ فِي السَّاجِدِينَ﴾ [الشعراء: ٢١٩]. والأجزاء الغذائية تارة تنضم إليها وتارة تفارقها. فعلى هذا المعنى الرأس رأس واليد يد والقلب قلب والكبد كبد باعتبار أجزائها الأصلية التي هي على غاية اللطافة. والأجزاء الغذائية التي هي الدم وغيره تجري من عضو إلى عضو وتستحيل. وتلك الأصلية باقية على حالها. ومما يقرب من مثالها المحسوس هو راية الثعبان المخيط من الحرير. يدخل ١٥

الريح من جوفها وينتقل من عضو إلى عضو فتنفخ الراية على هيئة الثعبان ثم يخرج منها وهي تبقى على ما كانت. وقريب منه أيضاً الإسفنجة وهي شيء كالغيم هش متخلخل لطيف خفيف إذا طرح في الماء يشرب الماء بتجاويفه فيربو ويعظم ويتثقل ثم إذا جفف عاد إلى الأصل. فعلم من هذين المثالين أن أجزاء الذرة في كل شخص باقية على هيئتها بالنص الوارد في قوله ﴿وَتَقَلَّبُكَ فِي السَّاجِدِينَ﴾ [الشعراء: ٢١٩] ٢٠

والأجزاء الملتحقة بها تستحيل وتزيد وتنقص، وأصل تلك الأجزاء الأصلية في الخلقة هو العجب هو أصل الذنب وسمي به للتعجب من بقاءه عند بلي سائر الجسد كما ورد وعليه يتركب الجسد عند الإحياء في الحشر.

Soru: Bir insan başka bir insanı yediğinde, beslenme ile bir tek kişi olur. İki ruh nasıl bir tek cesede taalluk eder?

Cevap: Yiyen ve yenilenin aslî zerreleri olduğu gibi bâkidir. Bunun delili “Senin secde edenler arasında dönüp dolaşmanı”⁴¹³ âyetinde haber verdiği gibi, Allah’ın âdetini icra etmesidir. Buna göre iki ruh, yenen ve yenilen olmak üzere iki zerreye taalluk eder; sonra da diğer parçacıklar, nerede olurlarsa olsunlar, bunlara katılır. Bunlar görünürde her ne kadar değişmiş ve ayrılmış iseler de Allah Teâlâ’nın ilminde mevcut ve hazırdır. “Şüphesiz biz, toprağın; onlardan neleri eksilttiğini bilmekteyiz.”⁴¹⁴ âyetinde ifade edildiği üzere toprağa da havaya da karışmış olsa birdir. Kendisinden eksilen kısım da dünyada iken zayıflayan kimsede olduğu gibi, ona iade edilir. Dolayısıyla hayatın mahalli olan dünyada olduğu gibi iki tam şahıs olur.

Soru: Bir kâfirin eli kesildikten sonra müslüman olursa kendisi cennette eli ise cehennemde mi olur; ya da tersi durumda ne olur?

Cevap: Kesilen el, küfür ve İslâm durumunda zerreler itibariyle toplama tâbi olur. Bu babalara, kısımların tâbi olması gibidir. Yüce Allah “İman eden ve nesilleri de iman konusunda kendilerinin yoluna uyanlar var ya biz onların nesillerini kendilerine kattık.”⁴¹⁵ buyurmaktadır. Resûlullah (sav) da “Fatıma benim bir parçamdır.” buyurmuştur. Buna göre kâfirin eli, ona bağlı kaldığı müddetçe, kâfirdir. Kesildikten sonra kâfir iman ederse onun hükmü de toplama bağlı olarak iman hükmüne döner. Mükâfat ve ceza da böyledir ve toplamın iman ve küfrüne bağlıdır. Bu açıktır ve değişme söz konusu değildir.

Soru: Çürümüş bedenler toprak, toprak ekin, ekin de gıda olduğu zaman insanların gıdası geçmiş ölülerin bedenlerinin toprağından dönüşmüş olur.

Cevap: Bu görüş müselleme değildir. Şayet kabul görse bile daha önce açıkladığımız üzere bedenın tümünün üzerine inşa edildiği aslî zerrenin dönüşümünü kabul etmiyoruz. Diğer âzalar da bu zerreye tâbidir. Görünüşte ayrılmış olsalar da Allah Teâlâ’nın ilminde topludur, bir başka hâle dönüşse de ona gelir. İnsanın meâdının dünyadaki parçaların aynısı olmasının delili “İşlemiş oldukları günahdan dolayı dillerinin, ellerinin ve ayaklarının kendi aleyhlerine şahitlik edecekleri gün”⁴¹⁶ âyetidir. Şayet zikrettikleri gibi, başkası olsaydı, şahitlikleri yalan olurdu.

413 Şu‘arâ, 26/219.

414 Kâf, 50/4.

415 Tûr, 52/21.

416 Nûr, 24/24.

وأما قولهم: إذا أكل الإنسان إنساناً فصاراً بالاغتذاء واحداً فكيف تتعلق روحان بجسد واحد؟

فالجواب: أن الذرة الأصلية للأكل والمأكول باقيتان كما كانت والدليل عليه إجراء الله العادة كما أخبر في قوله ﴿وَتَقْلُبُكَ فِي السَّاجِدِينَ﴾ [الشعراء: ٢١٩]. فعلى هذا الروحان يتعلقان بذرتي الأكل والمأكول ثم سائر الأجزاء لتتحد بها أينما كانت. فإنها وإن استحالت في رأي العين وتفرقت فهي في علم الله تعالى موجودة حاضرة سواء امتزجت بالأرض أم بالهواء، كما قال تعالى: ﴿قَدْ عَلِمْنَا مَا تَنْقُصُ الْأَرْضُ مِنْهُمْ﴾ [ق: ٤] الآية والقدر الذي نقص منه يرد إليه كما رده في الدنيا عند الهزال ومحل الحياة فيها فيصير الشخصان متكاملين كما كانا في الدنيا.

وأما قولهم: إذا قطعت يد كافر فأسلم كيف تكون يده في النار وهو في الجنة أقطع وكذلك القول في عكسه؟

فالجواب: أما اليد المقطوعة فحكمها تابع للجملة في الإيمان والكفر اعتباراً بالذريات. فإنهن كأعضاء الآباء حكماً. قال تعالى: ﴿وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ بِإِيمَانٍ أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ﴾ [الطور: ٢١]. وقال: «فاطمة بضعة مني» فعلى هذا يد الكافر ما دامت متصلة به حكمها الكفر فإن قطعت وآمن الكافر صار حكمها حيث كانت حكم الإيمان اتباعاً للجملة. وكذا الثوب والعقاب عليها يقعان تبعاً لإيمان الجملة وكفرها. وهذا ظاهر لا استحالة فيه.

وأما قولهم: غذاء الإنسان مستحيل من تراب أجساد الموتى القديمة إذا صارت أجسادهم الرميمة تراباً والتراب زرعاً والزرع غذاء.

فالجواب: إن ذلك غير مسلم. وإن سلم فلا نسلم استحالة الذرة الأصلية التي هي عليها مدار البدن كله كما بيناه من قبل. فإن سائر الأجزاء تابع لتلك الذرة وهي في علم الله تعالى مجتمعة وإن تفرقت في رأي العين وتأتية وإن استحالت. والدليل على أن المعاد من الإنسان هي الأجزاء التي كانت في الدنيا بعينها قوله تعالى: ﴿يَوْمَ تَشْهَدُ عَلَيْهِمْ أَلْسِنَتُهُمْ وَأَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ [النور: ٢٤] فلو كانت غيرها كما ذكروا كانت شهادتهم زوراً.

Soru: Kâfirin eli kesildikten sonra iman ederse kendisi iman etmesine rağmen eli iade edildiğinde küfrüne mi şahitlik eder?

Cevap: Yüce Allah'ın "Kazandıklarına..."⁴¹⁷ buyurmasından dolayı, âzalar kıyamette, iman ya da küfre değil günah ve taate şahitlik ederler. Zira iman zâhirî âzalarla değil, kalple ilgilidir. Bu nedenle "İnandıklarına..." denilmemiştir. Bu, Şeyh Ebû Tâhir el-Kazvî'nin (rh.a) cevabıdır. Şeyh Muhyiddin'in konuyla ilgili sözleriyle mebhasın başlarında geçti. Şeyh Ebû Tâhir şöyle demiştir: "En çok şaşılacak şey, filozofların haşrı ve neşri inkâr etmeleridir. Haşır, Allah Teâlâ'nın dünyada bir hâlden diğer hâle çevirmesi örneğinde olduğu üzere âhirette parçaların iadesi değil midir? Dünyadaki bir ihtiyar, ihtiyarlığından önce genç, gençlikten önce sabî ve çocuk, ondan önce de cenin değil miydi? Bütün bu aşamalarda, o şüphesiz bizâtihi tek bir insandı. Dolayısıyla burada olduğu gibi, orada da değişen söz konusu parçalar itibara alınmaz. Aksine az olsun çok olsun parçalar, başlangıçta kendisinden yaratıldığı zerreye tâbidir. Ayrıca hayattayken bu zerreye bağlanan bütün parçaların tekrar iade edilmesi de Allah'ın kudreti için imkânsız değildir. Onları güzel, sağlam ve kuvvetli kılacak, ancak şahıs haddini aşmayacaktır. Kudret geniştir, imkan da mevcuttur. Bununla birlikte açık olan yaptığımız açıklamalardır. Bu konuda söylenecek son söz budur.

Soru: Allah Teâlâ'nın kulların ruhunu alması ve meâd günü bunları tekrar iade etmesinin hikmeti nedir? Onları ebedî olarak yaratmıştır. Onların hayatı ölmeden ebedî olarak devam etseydi ya!

Cevap: Şayet bunu yapsaydı, hikmetten dışarı çıkardı. Oysa O, hâkimlerin hâkimidir. Ancak birkaç açıdan bekâ yurdunda ebedî kalmaları için onları fenâ yurdunda öldürmektedir. Bu açılardan biri şudur ki yeryüzünün meskûn bölgesi olan bu tozla kaplı parça, özellikle yaşama-ya uygun olan kısmı, Âdemoğullarının tamamının bedenleri için küçüktür. Bu nedenle onlara yeterli gelmez; ekin ve meyveleri, onların hayat kaynağı olan azıklarına yetmez. Hadiste "Yüce Allah, zerrelere Âdem'in sulbünden çıkardığı zaman, yeryüzü onlarla dolmuştu. Melekler 'Îlâhımız! Zerre iken yeryüzünü bunlarla doldurdun; onların yaratılışını tamamladığın zaman nasıl buraya sığacaklar?' demiş, O da 'Her bir kavmi getirdiğimde, diğerlerini öldürürüm.' demiştir." şeklinde geçmektedir.

فإن قيل: يد الكافر إذا قطعت وآمن هو لرددت لكانت تشهد عليه بالكفر وهو مؤمن؟

فالجواب: إن شهادة الأعضاء في القيامة بالمعاصي والطاعات لا بالكفر والإيمان لقوله تعالى في الآية: ﴿بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ﴾ [يس: ٦٥] إذ الإيمان يتعلق بالقلب لا بالأعضاء الظاهرة، فلم يقل بما كانوا يعتقدون. وهذا جواب الشيخ أبي طاهر القزويني رحمه الله. وتقدم كلام الشيخ محيي الدين فيه أوائل المبحث. قال الشيخ أبو طاهر: والعجب كل العجب من إنكار الفلاسفة الحشر والنشر. وهل الحشر إلا إعادة أجزائه في الآخرة على مثال ما كان الله تعالى يعيدها في الدنيا حالاً بعد حال؟ أليس الشيخ الكبير في الدنيا هو الذي كان كهلاً وقبل الكهولة كان شاباً وقبل الشبيبة كان صبيّاً وطفلاً وقبله جنيناً؟ وهو في هذه الأطوار إنساناً واحداً بعينه بلا شك ولا اعتبار بتلك الأجزاء المتبدلة هناك كما لا اعتبار بها ههنا. بل تكون الأجزاء قليلة كانت أو كثيرة تابعة للذرة التي خلق منها أولاً وأيضاً فلا يبعد عن قدرة الله تعالى أن ترد جميع الأجزاء التي تعاورت على تلك الذرة أيام عمره ولكنه سيلطفها ويلززمها فلا يكون الشخص متجاوزاً عن الحد والقدرة متسعة والإمكان كائن ولكن الظاهر ما بيناه هذا غاية الكلام في هذه المسألة.

فإن قيل: فما الحكمة في أن الله تعالى يقبض أرواح العباد ثم يردّها إليهم يوم المعاد، وقد خلقهم لأبد الأبد، فهلا استدّام حياتهم أبداً من غير موت؟

فالجواب: لو أنه فعل ذلك كان خارجاً عن الحكمة، وهو تعالى أحكم الحاكمين. ولكنه أماتهم في دار الفناء ليبقيهم بقاء الأبد في دار البقاء من وجوه. منها؛ أن رقعة هذه الخطة الغبراء التي هي الربع المسكون من الأرض بالنسبة إلى أجساد بني آدم جميعاً صغيرة لا سيما القدر المعمور منها فكانت لا تسعهم ولا تنفي زروعها وأثمارها بأقواتهم التي هي سبب معاشهم. وفي الحديث: «إن الله تعالى لما استخرج الذر من صلب آدم امتلاً وجه الأرض منهم فقالت الملائكة إلهنا قد امتلأت الأرض منهم وهم ذرات فكيف تسعهم إذا تمت خلقهم؟ فقال: تعالى إني كلما آتي بقوم أميت آخرين».

İkincisi, daha önce geçtiği üzere kabirler, cisimlerin berzahı; sûr ise ruhların berzahıdır. Yüce Allah her iki berzahta da onların ruh ve cesetlerine gizli birtakım inşalarda bulunur ve böylece ebedî bekâyı kabul eder hâle gelirler. “Sizi bilemeyeceğiniz bir şekilde yeniden yaratırız.” âyetinde ifade edildiği üzere Allah Teâlâ’dan başka hiç kimse bunun keyfiyetini bilmez. Üçüncüsü, Yüce Allah insanların kopmak sûretiyle visâlin kıymetini bilmeleri için, ruhlarla cesetleri birbirinden ayırmaktadır. Vasl devam ettiği müddetçe gizli olur. Firak esnasında ise özlem ve iştîyak olur ve bununla visâlin kıymeti bilinir. Şeyh Ebû Tâhir şöyle demiştir: “Hemedan’da bulunan sâlihlerden bir kimsenin şöyle dediğini duydum: ‘Bir tepeden bazı mezarlara baktım. Alabildiğine baktım ve kalbime ‘Bu harabeler, taşlar da nedir?’ gibi bir şey doğdu. Hâtiften bir ses şöyle dedi:

Yumurtanın kabuğundan uçtu yavru kuş /
Kuşlar bir gün tekrar yumurtaya döner mi?’

Bundan hemen sonra birisinin şöyle dediğini işittim:

‘Doğrusu Allah kabukları tahteravan kılmıştır /
Zerreden yumurtayı ki yoktur kabzetmenin bir kerameti

Kuşlar emin olarak dönerler/ Avdan, bahçenin kokusu hala tüter”

Şöyle demiştir: Özet olarak başlangıç ve iade bilgisinin hâsılası, şunun bilinmesidir: Yüce Allah Âdem’in yaratıldığı toprağın, zürriyetinin zerrelerinden olan her zerresine özel bir ruh takdir etmiştir. Bu “Onu yarattı ve ona ölçülü bir şekil verdi. Sonra ona yolu kolaylaştırdı.”⁴¹⁸ âyetinde ifade edilmektedir. Bunun anlamının ona bir ruh takdir etmek olduğu söylenmiştir. Daha sonra bunu Âdem’in sulbünden çıkarınca, her zerreyi ruhuyla birleştirdi ve bundan misâkı aldı. Daha sonra bunları onun sırtına, ruhları da gayb hazinelerine koydu. Daha nutfenin tohumlarıyla karışmış olan bu zerrelerin tümünü Âdem’in sırtından çıkardı ve Havvâ’nın rahmine yerleştirdi. Daha sonra da nesilden nesile oğullarının sulbünden rahimlere intikal etti. Daha sonra gıdalarla dilediği gibi onları inşa etti ve daha önce açıkladığımız üzere aşamalardan geçirdi. Daha sonra bunları rahimlerden dünya hükümlerine çıkarır. Ecelleri tamamlanınca ruhlarını kabzeder ve yerin içine iade eder. Sonra meleklerin soruları esnasında kabirde ruhlarını iade eder.

ومنها؛ أن القبور برزخ الأجسام والصور برزخ الأرواح كما مر والله تعالى في البرزخين
إنشآت خفية لأجسادهم وأرواحهم يصيرها بها قابلة للبقاء الأبدي ولا يعلم كيفية
ذلك إلا الله تعالى كما قال تعالى: ﴿وَنُشِئْكُمْ فِي مَا لَا تَعْلَمُونَ﴾ [الواقعة: ٦١].
ومنها؛ أنه تعالى فرق بين الأرواح والأجساد ليعرف الخلق بالقطيعة قدر الوصال
فإن الوصل إذا استدأ خفي وعند الفراق يكون التحنن والاشتياق وبهما يعرف قدر
الوصل. قال الشيخ أبو طاهر: وسمعت بعض الصالحين بهمدان يقول: نظرت من
ربوة إلى بعض المقابر فرأيتها مد البصر فخطر بقلبي ما هذه الأطلال والأحجار
فهتف بي هاتف يقول:

قشو بيض طار عنها فراخها وهل ترجع الأطيوار يوما إلى البيض

فسمعت على أثره قائلاً يقول:

بل يجعل الله القشور هودجا من الذر بيضا لا كرامة للقبض
فترجع عنها الطائرات أوامنا من الصيدلا يبرحن من أرج الروض

قال: وبالجملية فمحصول علم البدء والإعادة أن يعلم أن الأرض التي خلق
منها آدم قد قدر الله تعالى لكل ذرة منها من ذرات ذريته روحاً مختصة بها وهو
قوله تعالى: ﴿مِنْ نُطْفَةٍ خَلَقَهُ فَقَدَرَهُ ثُمَّ السَّبِيلَ يَسْرَهُ﴾ [عبس: ١٩-٢٠] قيل معناه
فقدر له روحاً. ثم لما أخرجها من صلب آدم قرن كل ذرة بروحها، وأخذ الميثاق
عليها ثم ردهم إلى ظهره. ورد أرواحهم إلى خزانة الغيب ثم أخرج تلك الذرات
كلها من ظهر آدم ممتزجة بأمشاج النطفة إلى رحم حواء. ثم من أصلاب بنيه قرناً
بعد قرن إلى الأرحام ثم إنه ينشئها بالأغذية كما يشاء وينقلها في أطوارها كما
شرحناه فيما مر. ثم يخرجها من الأرحام إلى قضاء الدنيا ثم بعد انقضاء آجالهم
يقبض أرواحهم ويردهم إلى بطون الأرض ثم إنه يرد إليهم في القبور أرواحهم
عند سؤال الملكين.

Anlayış sahibi olan bu zerre, hitabı anlar ve cevaplandırır. Diğer cüzler ise ölüdür. Mu'tezile burada hata ederek, kabir suallerini inkâr etmiştir. Belki de cesedin tamamı hareket eder ve kuvvetinden dolayı bu aslî zerreye tâbi olarak konuşur. Bu, haberde geldiği üzere peygamber ve velîlerde

5 olur. Sonra insan berzahta kaldığı müddetçe, görünürde çürümüş olsa da ruhlarla kabirdeki bu zerreler arasında mânevî bir bağlantı ve ilhamî bir ziyaretleşme vardır. Haberlerde kabrin cennet bahçelerinden bir bahçe ya da cehennem çukurlarından bir çukur olduğu kaydedilmektedir. Büyük yıkımdan sonra diğer neşetteki meâdın vakti yaklaşıncaya kadar durum

10 böyledir. Onu şiddetli zelzele ve sarsıntılar, yeryüzünü alt üst eden rüzgarlarla temizler. Haberde yer aldığı üzere insan menisine benzer yağmurlarla onu yoğurur. O zaman ruhlarını kabul etmeye hazır hâle gelir. Ruhları da gariplerin vatanına özlem duyması gibi ona özlem duyarlar. Son üfürüşle sûra üfürüldüğünde, ruhlar bulundukları yerden daha önce ayrıldıkları cesetlerine, güvercinin yavru kuşa uçmasından daha süratli bir şekilde uçarlar. Bu “Başlangıçta yaratıldığınız gibi iade edileceksiniz.”⁴¹⁹ âyetinde ifade edilmiştir. Bu menzillerde “Âdem’in zürriyeti” olarak isimlendirilmeleri, tamamının bu zerrelerden olduğuna delâlet eder. Sahih olan “zürriyet”in, “sürriye”nin “serre”den olması gibi, “zerre”nin “fi’liyye”den olmasıdır. Bu

20 da nikâhtır. “Ba’s ve Nüşûr Mebhası” için bu kadarı yeterlidir. **En doğrusunu Allah bilir.**

419 A'râf, 7/29.

فكانت تلك الذرة الفاهمة من الجملة تفهم الخطاب وترد الجواب وسائر الأجزاء أموات. ومن هنا غلظت المعتزلة فأنكروا السؤال وربما يتحرك جميع الجسد ويتكلم تبعاً لتلك الذرة الأصلية لقوتها. وذلك يكون للأنبياء وللأولياء كما جاء في الأخبار. ثم إن الإنسان ما دام في البرزخ فيبين هذه الأرواح وتلك الذرات المقبورة تواصل معنوي وتزاور إلهامي لأن صارت هي في الصورة رفاتاً. فالأخبار وردت بأن القبر روضة من رياض الجنة أو حفرة من حفر النار. هكذا يكون الأمر إلى حين دنو ميعاد المعاد في النشأة الأخرى بعد الطامة الكبرى فينقيها بالزلازل والرجفات والرياح المؤتفكات ويعجنها بالأمطار الشبيهة بمني الرجال كما جاء في الأخبار. فتهيأت حينئذ لقبول أرواحها وكانت أرواحها حانة إليها حنين الغريب إلى وطنه. فإذا نفخ في الصور النفخة الأخرى طارت الأرواح من مكانها إلى أجسادها التي فارقتها بالنفخ ١٠

أسرع طيران الحمامة إلى الفرخ وهو قوله تعالى: ﴿كَمَا بَدَأَكُمْ تَعُودُونَ﴾ [الأعراف: ٢٩]. قال: وتسميتهم في هذه المنازل ذرية آدم يدل على أنهم كانوا جميعاً من تلك الذرات. والصحيح أن الذرية فعلية من الذر كالسرية من السر، وهو النكاح وهذا القدر كاف في مبحث البعث والنشور، والله تعالى أعلم.

ALTMİŞ YEDİNCİ MEBHAS

Ölümünden Sonraki Haşrin Kesin Olduğu ve Aynı Şekilde Yer ve Göklerin de Başkasına Tebdil Edileceği Hakkındadır

Haşir, insanların Allah'a arz edilmeleri ve hesap için O'nun önünde toplanmalarıdır. Bu, ister havas ister avâm olsun bütün insanları kapsar. Dolayısıyla resul, nebî, velî ve müminlerden bütün takvâ sahibi kimseler de er-Rahmân isminin huzurunda toplanır. Yüce Allah "Allah'a karşı gelmekten sakınanları Rahmân'ın huzurunda bir elçiler heyeti gibi toplayacağımız gün"⁴²⁰ buyurmaktadır. Günahkârlar ise, tabakalarının farklı oluşuna göre el-Cebbâr ve el-Müntakim isimlerinin huzurunda toplanırlar. Şeyh Muhyiddin şöyle demiştir: "Bunun hikmeti, muttakinin dünyada celâl, heybet ve havf isimleriyle birlikte yaşamasıdır. Bu nedenle Allah Teâlâ'ya karşı gelmekten sakınmış ve O'nun azabından korkmuştur. Buna bağlı olarak kıyamette rahmet, ünsiyet, lutuf ve korkup sakındığı şeylere karşı eman veren isimlerle haşredilir. Yüce Allah bir kuluna iki korkuyu vermez. Ebû Yezîd el-Bistâmî, birisinin "Allah'a karşı gelmekten sakınanları er-Rahmân isminin huzurunda bir elçiler heyeti gibi toplayacağımız gün"⁴²¹ âyetini okuduğunu işitmiş ve yüksek sesle bağırarak ve burnundan kan akmıştır. Bunun üzerine "Ne garip! O'nunla birlikte olan nasıl haşredilir?" diyerek şaşkınlığını belirtmiştir. Şeyh Muhyiddin 350. bâbda şöyle demiştir: "Ebû Yezîd'in bağırmasının sebebi, zâta delâlet eden isimlerle birlikte olmasındandır. Zâta delâlet etmeksizin hakikati talep eden isimle birlikte değildir. Bu nedenle müşâhadesinin kendisine vermediği şeyleri inkâr etmiştir. Bu, inkâra benzemektedir ancak inkâr değildir. Bu, Halîl'in (as) ölümlerinin nasıl diriltildiğini [öğrenmek] istemesi gibidir. Aslında Halîl (as) ölümlerinin diriltilmesini inkâr etmemekte, ancak bunun birçok yönteminin bulunduğunu bilmekte ve ve fitratı [gereği] bilgi sahibi olmak istemekteydi. Bu nedenle Allah'ın hangi yöntemle dirilttiğini öğrenmek istemiştir. Anla! Şayet Ebû Yezîd takvâ sahibinin dünyadayken (teklif zamanında), er-Rahmân ismiyle değil de el-Cebbâr ismiyle birlikte yaşadığını bilseydi, buna şaşırmazdı.

⁴²⁰ Meryem, 19/85.

⁴²¹ Meryem, 19/85.

المبحث السابع والستون

في بيان أن الحشر بعد الموت حق وكذلك تبديل الأرض
غير الأرض والسموات

فأما الحشر فهو جمع الخلق للعرض على الله والحساب بين يديه وهو عام في
سائر الخلق من خاص وعام فيحشر جميع المتقين من رسل وأنبياء وأولياء ومؤمنين
إلى حضرة الاسم الرحمن، قال تعالى: ﴿يَوْمَ نَحْشُرُ الْمُتَّقِينَ إِلَى الرَّحْمَنِ وَفْدًا﴾
[مريم: ٨٥] وأما المجرمون فيحشرون على اختلاف طبقاتهم إلى حضرة الاسم
الجبار والمنتقم. قال الشيخ محيي الدين: والحكمة في ذلك أن المتقي كان جليسه
في دار الدنيا أسماء الجلال والهيبة والخوف ولذلك أتقى الله تعالى وخاف عقابه
فيحشر يوم القيامة إلى الاسم الذي يعطي الرحمة والأنس واللفظ والأمان مما كان
يخاف منه ويتقي. ولا يجمع الله على عبد خوفين. وقد سمع أبو يزيد البسطامي قارئاً
يقرأ ﴿يَوْمَ نَحْشُرُ الْمُتَّقِينَ إِلَى الرَّحْمَنِ وَفْدًا﴾ [مريم: ٨٥] إفصاح صيحة طار الدم من
أنفه وقال: يا عجباً كيف يحشر إليه من هو جليسه؟ قال الشيخ محيي الدين في الباب
الخمسين وثلاثمائة: وإنما صاح أبو يزيد لأنه كان جليسه الأسماء من حيثما هي دالة
على الذات ولم يكن مع الاسم من حيثما يطلبه حقيقة من غير دلالة على الذات.
فلذلك أنكر ما لم يعطه مشهده فهو شبيه الإنكار وليس بإنكار. كما قال الخليل في
طلبه علم الكيفية في إحياء الموتى. فإن الخليل لم يكن ينكر إحياء الموتى وإنما
كان يعلم أن للإحياء طرقاً كثيرة وهو مجبول على طلب العلم فطلب أن يعرف بأي
طريق يحيي الله الموتى، فافهم. فلو أن أبا يزيد كان يعلم أن المتقي لم يكن جليساً
للاسم الرحمن في أيام التكليف وإنما كان جليس الاسم الجبار ما تعجب من ذلك.

Muttakî, dünyadayken el-Cebbâr ve el-Muntakim isimleriyle birlikte yaşadığı için bundan kaynaklanan korkusunun giderilmesi için, er-Rahmân isminin huzurunda haşredilir. Kuşkusuz er-Rahmân'dan korkulup sakınılmaz. Zira o, ümit, yol gösterme ve yakınlığın mahallidir. Ancak velîler (ra), sadıktırlar ve ehlullahın genelinin aksine hiçbir hâlde zevklerini aşmazlar. Bazen kendileri dışındakilerin hâllerini konuşurlar.”

Soru: İnsanlar başlangıçtan sonuna kadar sadece bir tek defa mı haşredilirler?

Cevap: Şeyh'in 284. bâbda dediği üzere, haşrin sûretleri sınırlandırılmaz. Ancak biz onun sadece bir tarafını zikrederiz. Onların dünyadaki ilk haşirleri, kendilerinden mîsâkın alındığı sûret içinde olmuştur. İkincisi, o sûretten şimdiki dünyevî-cismânî sûrete doğru gerçekleşmiştir. Üçüncüsü ölümünden sonra ruhun kendisine intikal ettiği sûrette gerçekleşmiştir. Dördüncüsü kabirlerinde sorgulandıkları sûretteki haşirleridir. Bu sûret ölümünden sonra ölümle nitelenmiş olan cesede intikal ettikleri sûrettir. Ancak ölünün hayatıyla ilgili şeyler Allah'ın diledikleri hariç, insanların göz ve kulaklarından gizlenmiştir. Orada göz ve kulak yoktur. Beşincisi, sorguya çekildikleri sûretten berzahta yerleşecekleri sûrette haşredilmelelidir. Oradaki kimse diriliş gününe kadar uyuyan birisi gibidir. Bu sûrette dirilir ve teklifle nitelenen bedeni sebebiyle üzerinde bir sorgulama kaldıysa dünyadan ayrıldığı zamanki sûrette haşredilir. Şayet üzerinde bir sorgu yoksa cennet ya da cehenneme gireceği sûrette haşredilir. İnsanlar cennet ya da cehenneme girdikleri zaman sonu olmayan bir sûrette haşredilirler.” Şöyle demiştir: “Cennetliklerin aksine cehennemliklerin tamamı hesaba çekilir. Cennet ehlinde ise hesaba çekilmeyen vardır. Cennet ehli büyük cennete girip oraya yerleştiğinde ve daha sonra rû'yet için çağrıldığında sadece rûyet için uygun olan sûretlerde haşredilirler. Döndüklerinde tekrar cennetteki sûrette haşredilirler.” Bil ki her sûrette insan, daha önceki sûretini unuttur ve durumu intikal ettiği ve haşredildiği sûretin hükmüne döner. Cennet çarşısına girdiğinde ve oradaki sûretleri gördüğünde, hangi sûret hoşuna giderse ona girer veya onu yurduna götürür. Çarşıdaki sûret devamlıdır. Cennet ehli ise sadece iyi bir sûretten daha iyi bir sûrete doğru sürekli intikal eder; cehennem ehlinde ise sürekli ve ebedî olarak aksi olur. Allah'tan iman üzere canımızı almasını dileriz. Âmin.

فيحشر المتقي إلى الرحمن ليزول عنه الخوف الذي كان عليه في دار التكليف من مجالسته الاسم الجبار والمنتقم. فإن الرحمن لا يخاف منه ولا يتقي. إنما هو محل الطمع والدلال والأنس لكن الأولياء عليهم السلام صادقون لا يتعدون ذوقهم في كل حال بخلاف العامة من أهل الله، فإنهم ربما يتكلمون بأحوال غيرهم، انتهى.

فإن قلت: فهل يحشر الناس مرة من ابتداء أمرهم إلى انتهائهم؟

فالجواب: كما قاله الشيخ في الباب الرابع والثمانين ومائتين: أن صور الحشر لا تنحصر ولكن نذكر منها طرفاً. فأول حشر كان لهم في الدنيا فهو حشرهم في الصورة التي أخذ عليهم الميثاق فيها. الثاني حشرهم من تلك الصورة إلى هذه الصورة الجسمية الدنيوية. الثالث حشرهم في الصورة التي تنتقل الروح إليها بعد الموت. الرابع حشرهم في الصورة التي يسألون فيها في قبورهم وهي الصورة التي

انتقلوا إليها بعد الموت إلى الجسد الموصوف بالموت. ولكنه يؤخذ بأبصار الخلائق وأسماعهم إلا إن شاء الله عن حياة الميت وما هو فيه عيناً وسماعاً. الخامس حشرهم

من الصورة التي سألوا فيها إلى الصورة التي يمكنون فيها في البرزخ فيكون أحدهم فيها كالنائم إلى نفخة البعث، فيبعث من تلك الصورة ويحشر إلى الصورة التي كان

فارقها في دار الدنيا إن كان بقي عليه سؤال لأجل جسده الموصوف بالتكليف، فإن لم يكن عليه سؤال حشر في الصورة التي يدخل بها الجنة أو النار. فإن الناس إذا

دخلوا الجنة أو النار حشروا في صورة لا نهاية لها. قال: وأهل النار كلهم مسئولون، بخلاف أهل الجنة. فإن منهم لا يسأل إذا دخل أهل الجنة الجنة الكبرى واسقروا

فيها ثم دعوا إلى الرؤية حشروا في صور لا تصلح إلا للرؤية، فإذا عادوا حشروا في صور تصلح للجنة. واعلم أن في كل صورة ينسى الإنسان الصورة التي كان عليها

ويرجع أمره إلى حكم الصورة التي انتقل إليها وحشر فيها ثم إنه إذا دخل سوق الجنة ورأى ما فيه من الصور فأى صورة أعجبتة دخل بها أو ذهب بها داره. والصورة في السوق ما برحت ولا تزال أهل الجنة ينتقلون من صورة إلى صورة أحسن مما قبلها وأهل النار بالعكس أبد الأبدين ودهر الدهرين. نسأل الله الموت على الإيمان، آمين.

Soru: Hayvanların ve yırtıcıların haşredilmesinin hikmeti nedir?

Cevap: Bundaki hikmet, Şeyh'in 371. bâbda dediği gibidir: Yüce Allah, yırtıcıları onlara kendisinden bir lutuf olarak haşreder. Diğer hayvanlar da böyledir. Daha sonra geyik ve Allah yolunda kullanılanla-
 5 rının dışındakiler toprak olur. Bunlar, bu yurdun gerektirdiği sûretlerde cennete girerler. Cennetliklerin beslendiği bütün hayvanlar bu dünyaya hastır.

Soru: İnsanlar kaç yurttan toplanacaklardır?

Cevap: Şeyh'in 339. bâbda dediği gibi, üç yurttan toplanacaklardır:
 10 Mîsâk yerinde, dünya ile âhiret arasındaki berzahta ve ölümden sonraki diriliştedir. Bu üçünün dışında genel toplanma yerleri yoktur. Sadece birtakım kimseler toplanır. Kıyamet gününden sonra her yurt, ehliyle meşgul olur. Cin ve insan âlemleri bundan sonra asla toplanmaz. Bu anlamda Yüce Allah 'Din gününün sahibi' buyurmaktadır. Yani yer-
 15 den ve sülblerden hiç kimse geride kalmayacak şekilde, öncekiler ve sonrakilerin tamamı toplanacaktır. Dolayısıyla o gün, Allah'ın mülkü, bazılarının toplanıp diğerlerinin toplanmadığı diğer günlere göre daha büyük ve açıktır. Din gününün tahsis edilmesinin sebebi budur. Yoksa Yüce Allah, zaten sürekli olarak mülkün sahibidir. Anla! **En doğrusunu**
 20 **Allah bilir.**

Allah'ın yeri ve gökleri değiştirmesinin açıklamasıysa şöyledir: Bu konuda kesin ilâhî naslar bulunmaktadır. Şeyh 371. bâbda şöyle demiştir: "Kıyamette yer ve göklerin değiştirilmesi sûretlerde olur, kendilerinde değil. Bununla birlikte kendileri de sûrettir." Şöyle demiştir:
 25 "Neşir, haşır, hesap ve tecellînin üzerinde fasl ve kazâ için gerçekleştiği arş, gezegenler feleğinde (mükevkeb feleği) olur. Ayrıca onda bulunanların tamamı âhirette dönüşür. Fakat bu [dönüşüm] bu sûretten başkaca sûretlerde olur." Şöyle demiştir: "Yüce Allah, gezegenler feleğini Atlas feleğinin içinde yaratmıştır. Cennetler de bu şekilde ikisinin arasında
 30 yaratılmıştır. Gezegenler feleğinin yeri ve göğü Atlas feleğidir. İkisi (iki felek) arasında, Allah'tan başka hiç kimsenin bilmediği, geniş bir uzay (fezâ) boşluğu vardır. Bu ikisi orada çöldeki bir yüzük halkası gibidir."

فإن قيل: فما حكمة حشر الدواب والوحوش؟

فالجواب: الحكمة في ذلك كما قاله الشيخ في الباب الحادي والسبعين وثلثمائة: إن الله تعالى إنما يحشر الوحوش إنعاماً منه تعالى عليها، وكذلك سائر الدواب ثم إنها تكون تراباً ما عدا الغزلان وما استعمل من الحيوان في سبيل الله، فإنهم يدخلون الجنة على صور يقتضيها ذلك الموطن وكل حيوان تغذى به أهل الجنة خاصة في الدنيا، انتهى. ٥

فإن قيل: فكم اجتمع الناس في موطن؟

فالجواب: كما قاله الشيخ في الباب التاسع والثلاثين وثلثمائة: أنهم يجتمعون في ثلاثة مواطن في أخذ الميثاق وفي البرزخ بين الدنيا والآخرة وفي البعث بعد الموت. وما ثم بعد هذه الثلاثة مواطن جمع يعم أبداً إنما يجتمع بعض دون بعض، وبعد يوم القيامة تشتغل كل دار بأهلها، فلا يجتمع عالم الجن والإنس بعد ذلك أبداً، ومن هنا قال تعالى: ﴿مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ﴾ [الفاتحة: ٤] أي لأن الأولين والآخرين تجتمع في ذلك اليوم لا يتخلف أحد منهم في الأرض ولا في الأصلاب. فيكون ملكه تعالى في ذلك اليوم أعظم وأظهر من غيره من الأيام التي حضر فيها بعض دون بعض. فهذا سبب تخصيص يوم الدين وإلا فهو سبحانه وتعالى لم يزل مالك الملك، فافهم. والله تعالى أعلم. ١٠

وأما بيان أن الله يبدل الأرض غير الأرض والسموات فقد جاءت به النصوص الإلهية القاطعة. قال الشيخ في الباب الحادي والسبعين وثلثمائة: وإذا وقع التبديل في السموات والأرض يوم القيامة فهو في الصور لا في الأعيان وإن كانت الأعيان أيضاً صوراً. قال: ويكون النشْر والحشر والحساب والعرش الذي يقع التجلي عليه للفصل والقضاء في جوف الفلك المكوكب ثم يستحيل جميع ما في جوفه إلى الآخرة لكن في صور غير هذه الصورة. قال: وقد خلق الله تعالى الفلك المكوكب في جوف الفلك الأطلس. وكذلك الجنات بما فيها مخلوقة بينهما. فالفلك المكوكب أرضها الأطلس سماؤها وبينهما أي الفلكين فضاء واسع لا يعلمه إلا الله فهما فيه كحلقة في فلاة فيحاء. ٢٠

Şöyle demiştir: “Bu feleğin yörüngesi, yurttur. Buradan altına kadar olan kısımda yerde görülen her şeyin dönüşümü olur. İnsan ve insan olmayanlardan dünyadan cennete intikal edenler, intikal eder. İnsan ve insan olmayanlardan orada kalanlar ise kalır. Bundan sonra burada kalanların tamamı, ona layık olan cehennem ehlidir.” Şeyh şöyle demiştir: “Bil ki dünyada insan-ı kâmil var olduğu müddetçe, gök olduğu hâl üzere kalır. İnsan-ı kâmil berzaha indiği zaman, gök çöker. Zira o, yere düşmemesi için Allah Teâlâ'nın kendisiyle göğü tuttuğu direğidir. Allah'ın “Gök yarılr, o gün (bütün) bunların düzeni çökmüştür.”⁴²² âyetinde ifade edilmiştir. Yani yere düşer. Gök, şeffaf ve katı bir cisimdir. Gök düştüğü zaman, cismi ateşin sıcaklığına yerleşir, ateşin alevine benzer, akan yağ gibi kızıl bir dumana dönüşür. Nitekim daha önce de öyleydi. Güneşin ışığı gider, yıldızlar söner ve hiçbir ışığı kalmaz. Ancak ateşin içinde yüzmeye devam ederler, aslında giderek saçılıp, yayılırlar. Artık dünyadaki seyirlerden farklı bir nizam üzere olurlar.” Bunu uzun uzadıya anlatmıştır.

Soru: Allah'ın “Yer dümdüz edildiği zaman.”⁴²³ âyetinin anlamı nedir? Dümdüz olmanın şekli nedir?

Cevap: Şeyh'in 374. bâbda dediği gibi, dümdüz edilmesiyle kastedilen, dağların düzlenmesi ve yer hâline gelmesidir. “Kıyamet günü, dağların tamamı Hak Teâlâ'nın tecellî etmesiyle savrulmuş pamuk gibi olduklarında, paramparça olacaktır. Onlardan havada yüksek olan ne varsa yayıldığında yeryüzünün genişliği artacaktır. Bu nedenle Yüce Allah'ın yeri, kıyamet günü deri (el-edîm) gibi uzatacağı haber verilmiş, yerin uzatılması derinin uzatılmasına benzetilmiştir. Çünkü insan derisi çekildiğinde, kendisinde bulunmayan hiçbir şey ona eklenmeksizin uzar. Onda büzülme ve tümseklik vardır. Uzatıldığında büzülmesi genişler ve ondaki tümseklik yayılır. Böylece yeryüzünün genişliği artar. Yerin alçak yerleri düzleşene kadar yükselir. Yüzeyindeki uzunluk derinlere doğru artar. Bu, deride bulunan tümseklik gibidir. Bu nedenle yerde herhangi bir eğrilik ve bozukluk görülmez. Böylece göz, yükseklik ve çukurluk olmadığı için görülebilecek her şeyi engelsiz olarak bulunduğu yerden görür. İnsanların tamamı birbirini görür ve Allah Teâlâ'nın kulları arasındaki fasıl (iyi ile kötüyü birbirinden ayırma) ve kazâsı hakkındaki hükmünü görür.” Bunu uzunca anlatmıştır.

422 Hâkka, 69/16.

423 İnşikak, 84/3.

قال: ومقر هذا الفلك هو الدار فإنه من هناك إلى ما تحته يكون استحالة جميع ما يراه إلى الأرض فينتقل من ينتقل من الدنيا إلى الجنة من إنسان وغير إنسان ويبقى ما يبقى فيها من إنسان وغير إنسان وكل من يبقى. بعد ذلك فهو من أهل النار الذين هم أهلها. قال الشيخ: واعلم أن ما دام الإنسان الكامل موجوداً في الأرض فالسما على حالها فإذا نزل الإنسان الكامل إلى البرزخ هوت السماء لأنه هو عمدها الذي يمسكها الله تعالى به حتى لا تقع على الأرض وهو قوله تعالى: ﴿وَأَنْشَقَّتِ السَّمَاءُ فَهِيَ يَوْمَئِذٍ وَاهِيَةٌ﴾ [الحاقة: ١٦] أي ساقطة إلى الأرض والسماء جسم شفاف صلب فإذا هوت السماء حلل جسمها حر النار فصارت دخاناً أحمر كالدهان السائل مثل شعلة نار كما كانت أول مرة وزال ضوء الشمس فطمست النجوم فلم يبق لها نور إلا أن سماحتها لا تزول في النار بل تنتشر فتكون على غير النظام التي كانت عليه في الدنيا حال سيرها. وأطال في ذلك. ١٠

فإن قلت: فما المراد بقوله تعالى: ﴿وَإِذَا الْأَرْضُ مُدَّتْ﴾ [الانشقاق: ٣] ما صورة مدّها؟
فالجواب: كما قاله الشيخ في الباب الرابع والسبعين وثلاثمائة: أن المراد بمدّها إنما هو امتداد الجبال وتصديرها أرضاً فإنه في يوم القيامة. تصير الجبال كلها دكاً من تجلي الحق تعالى إذا كانت كالعهن المنفوش. فما كان عالياً منها في الجو إذا انبسط زاد في وسع الأرض. ولهذا جاء في الخبر إن الله تعالى يمد الأرض يوم القيامة مد الأديم، فشبّه مدّها بمد الأديم، لأن لإنسان إذ مد الأديم طال من غير أن يزداد فيه شيء لم يكن في عينه. وإنما كان فيه تقبض وتواء فلما مد انبسط عن قبضه وفرش ذلك التواء الذي كان فيه فزاد في سعة الأرض ورفع التخفيض منها حتى بسطه فزاد منها ما كان من طول من سطحها إلى القاع منها كما يكون في الجلد نتوء فلذلك لا ترى في الأرض عوجاً لا أمثلاً فيأخذ البصر من المبصر جميع ما في الموقف بلا حجاب لعدم الارتفاع والانخفاض. فيرى كل من الخلق بعضهم بعضاً. فيشهدون حكم الله تعالى بالفصل والقضاء بين عباده وأطال في ذلك. ٢٠

Soru: Kıyamet gününün süresi ne kadardır?

Cevap: Bunun süresi, insanların kabirlerinden çıkışından, cennet ya da cehennemdeki menzillerine inişlerine kadardır. Şeyh, bunu 320. bâbda zikretmiştir. 348. bâbda ise şöyle demiştir: “Bu ümmetin zamanı (yevm) 5 kıyamet günüyle bitişiktir ve ikisi arasında sadece ‘berzah gecesi’ bulunmaktadır. Bu gecenin sabahında, diriliş üfürmesi, o günün gün doğumunda ise Hakk’ın celâline yaraşır bir şekilde, iyi ile kötüyü birbirinden ayırma ve hükmetme için gelişi söz konusudur. İşrak namazının iki rekâtı kadarlık sürede, hüküm kesinleşir ve her iki yurt (cennet ve cehennem) ehline ka- 10 vuşur. Bu, cumartesi günü gerçekleşir. Bunun gündüzü cennetlikler için, gecesi de cehennemlikler için ebedî olur.” Bunu uzattıktan sonra şöyle demiştir: “Bil ki Nil ve Fırat, Sidretü’l-Müntehâ’nın temelinden gelmekte ve cennete akmaktadır. Sonra celâl yurduna çıkmakta ve Nil, Kamer dağında, Fırat ise Rûm diyarında zuhûr etmektedir. Her ikisi de son derece tatlıdır. 15 Yerin karışımı onlara tesir eder ve cennetteki tatları değişir. Kıyamet koptuğu zaman cennete dönerler. Seyhûn ve Ceyhûn da bu şekilde döner.” **En doğrusunu Allah bilir.**

فإن قلت: فكم مدة يوم القيامة؟

فالجواب: مدته من خروج الناس من قبورهم إلى أن ينزلوا منازلهم من الجنة أو النار. ذكره الشيخ في الباب العشرين وثلاثمائة. وقال في الباب الثامن والأربعين وثلاثمائة: اعلم أن يوم هذه الأمة متصل بيوم الآخرة ليس بين اليومين إلا ليل البرزخ خاصة وفي فجر هذه الليلة يكون نفخة البعث وفي طلوع شمس يومه يكون إتيان الحق جل وعلا كما يليق بجلاله للفصل والقضاء. وفي قدر ركعتي الإشراق ينقضي الحكم فتعمر الداران بأهلها وذلك يكون في يوم السبت فيكون نهاره أبدًا لأهل الجنة ويكون ليله أبدًا لأهل النار. وأطال في ذلك ثم قال: واعلم أن النيل والفرات يخرجان من أصل سدرة المنتهى فيمشيان إلى الجنة ثم يخرجان إلى دار الجلال فيظهر النيل من جبل القمر والفرات من أرض الروم، وهما في غاية الحلاوة وإنما أثر فيهما مزاج الأرض فتغير طعمهما عما كانا عليه في الجنة. فإذا كانت القيامة عادا إلى الجنة وكذلك يعود سيحون وجيحون، والله تعالى أعلم.

ALTMIŞ SEKİZİNCİ MEBHAS

Havz, Sırat ve Mîzan'ın Hak Olduğu Hakkındadır

Şeyh Kemâleddin b. Ebû Şerîf şöyle demiştir: “Kelâmcılar havz, sırat ve mîzanın hak olduğunu, dalâlet ehlinin itikadını açıklama kapsamında zikretmişlerdir. Mu'tezile'nin çoğunluğu da bu görüştedir. Onlar, kıldan ince ve kılıçtan keskin olması ile birlikte sıratın geçişin normalde imkânsız olduğunu söylemişlerdir. Ehl-i sünnet buna cevap olarak imkânsızlığın söz konusu olmadığını, kuşu havada uçurmaya kadir olan kimsenin, insanı da sıratın üzerinden yürütmeye kadir olduğunu söylemişlerdir.” Şöyle demiştir: “Ehl-i sünnet hadisi zâhirî anlamıyla kabul etmiş, bazılarıysa kıldan ince olmasını gizli ve kapalı olan durumun darb-ı meseli olduğu şeklinde yorumlamışlardır. Buna göre anlamı, ondan geçişin kolaylık ya da zorluğunun taat, iyilikler ve günahları az veya çok işleme ölçüsünde olmasıdır. Her iki kısımdaki inceliği bir tek Allah bilir.” Şöyle demiştir: “Bazıları kılıçtan keskin olmasını, meleklerin Allah'ın insanların oradan geçmesi konusundaki emrini yerine getirme hızıyla te'vil etmişlerdir.” Yine şöyle demiştir: “Biz deriz ki: Bu te'vil insanların ve meleklerin, kancaların ve dikenlerin bulunduğu sıratın iki tarafında durduğu ve üzerinden geçene ayaklarını koyduğu miktar kadar yer verildiği ve buna benzer [ifadelerin yer aldığı] başka bir hadise muvâfıktır.” Bu geniş açıklamalardan sonra sözü daha da genişleterek şöyle deriz: “Havz ve sıratın naslarla sabit olduğunu bilesin. Şeriat ilim ve amel olduğu için, bunların da ilim ve amelle şekillendikleri söylenmiştir. Buna göre havz ilimleri, sırat da amelleridir. Şeriattan içildiği kadar, havzdan içilecek, fiil, söz ve inançlarda şeriata tâbi olduğu kadar da sıratın üzerinden yürüme söz konusu olacaktır. Orada şeriattan sapanların ayakları burada kayacak ve havuzdan içmesi azalacaktır. Sıratın üzerinde hakiki yürüme, orada değil, buradadır. Burada belirlenen ve meşrû kılınan sırat mânevî, orada ise duyusaldır. Onun üzerinden geçen yoldan başka cennete çıkan herhangi bir yol yoktur.” Yüce Allah “İçinizden, oraya varmayacak hiçbir kimse yoktur.”⁴²⁴ buyurmuştur. Şeyh Muhyiddin “Havz sıratın hemen ötesindedir.” demiş ve şu şekli örnek vermiştir:

424 Meryem, 19/71.

المبحث الثامن والستون

في بيان أن الحوض والصراط والميزان حق

قال الشيخ كمال الدين بن أبي شريف: وإنما ذكر أهل الكلام أن الحوض والصراط والميزان حق بياناً لاعتقاد أهل الزيغ وهو مشهور عن أكثر المعتزلة. فإنهم قالوا إن العبور على الصراط مع كونه أدق من الشعرة وأحد من السيف ممتنع عادة. وقال لهم أهل السنة لا امتناع فإن الذي أقدر الطير على السير في الهواء قادر على أن يمشي الإنسان على الصراط. قال: وقد أجرى أهل السنة الحديث على ظاهره وأوله بعضهم بأن كونه أدق من الشعرة إنما هو ضرب مثل للأمر الخفي الغامض. والمعنى أن يسر الجواز عليه وعسره على قدر الطاعات والنهوض لها والمعاصي وكثرة الوقوع فيها وقلته ودقة كل واحد من القسمين لا يعلم حده إلا الله. قال: وأول بعضهم أيضاً كونه أحد من السيف بسرعة إنفاذ الملائكة أمر الله بإجازة الناس عليه. قال: وإنما قلنا هذا التأويل ليوافق الحديث الآخر في قيام الناس والملائكة على جنبي الصراط كون الكلايب والحسك فيه وإعطاء المار عليه قدر موضع قدميه ونحو ذلك، انتهى. ولنيسط الكلام على ذلك بعض البسط فنقول: اعلم أن الحوض والصراط ثابتان بالنصوص قالوا ويتشكلان بشاكلة الأعمال والعلوم إذ الشريعة علم وعمل. فالحوض علومها والصراط أعمالها. فعلى مقدار الشرب من علم الشريعة يكون الشرب من الحوض على مقدار اتباع الشريعة في الأفعال والأقوال والعقائد يكون المشي على الصراط هناك فمن زاع عن الشريعة هنا زلت به قدمه هناك ونقص شربه من الحوض. فالمشي حقيقة على الصراط إنما هو هنا لا هناك فإن الصراط المنصوب المشروع هنا معنى هو الذي ينصب هناك حساً وما ثم طريق الجنة إلا عليه. قال تعالى: ﴿وَأَنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا﴾ [مريم: ٧١]. قال الشيخ محيي الدين: والحوض في عطفة من الصراط وضرب له مثلاً على الهامش وهذه صورته.

Cehennem

Duruşma yeri-----VVVVVV

Havuzun Suyu Cennet Yeşilliği

Cennet Mertebelerinin Sıratı Havuz Cennet Mertebelerinden Biri Olan Sırat

- 5 Şöyle demiştir: “Hiçbir insanın sırat üzerindeki ışığının başkasına geçmediğini bilesin. Hiç kimse kimsenin ışığıyla yürüyemez. Sırat, ışığın yayılmasına ve daralmasına göre genişleyip daralır. Her insanın sıratının genişliği, o insanın ışığının yayılmasına bağlıdır. Buna bağlı olarak bazıları için dar, diğerleri için geniş olur. Gerçekte ise bir tektir.”
- 10 Şöyle demiştir: “Yüce Allah ‘Nûrları (kendileriyle beraber) önlerinde ve sağ yanlarında yürümektedir.’⁴²⁵ buyurmaktadır. Sollarında dememiştir. Zira saîd olan müminin her iki eli de sağ eldir ve sol eli yoktur.”
- 15 308. bâbda ise şöyle demiştir: “Bil ki üzerinde gittiğin ve Allah Teâlâ’nın seni cennete ulaştırmak için ayağını üzerinde sabit kıldığı sırat, senin dünyadayken açık ve gizli sâlih amellerle kendin için inşa ettiğin hidâ-yet sıratıdır. O, bu dünyada mâna hükmünde olup onun herhangi bir duyusal sûreti görülmez. Kıyamet günü senin için cehennemın üzerine hissedilen bir köprü uzatılacaktır. Başlangıcı duruşma yeri, sonu ise cennetin kapısındaki yeşillikli yerdir. Onu görür görmez, senin yaptığını ve âzalarınla bina ettiğini anlarsın. [Bu köprünün] dünyada, boyun, genişliğin ve derinliğin itibarıyla tabiatının cehenneminin üzerine uzatılmış olduğunu bilirsin. Üç şubedir zira cismin hakikatının gölgesidir. Ve bu gölgesi olmayan bir gölgedir. Onu alevden korumaz aksine onu cehâletin alevine sürükler ve orada ateşini tutuşturur.”
- 25 371. bâbda “Sırat konulduğunda, gezegenler feleğinin istikametine doğru yerden yüksek olacağını bilesin. Bitiş noktası, insanların ilk girecekleri cennetin sûrlarının dışındaki yeşil alandır. Naîm ve ziyafet cenneti olarak isimlendirilir ve yeşil alandır. O, öğütülmüş tahıldan oluşan, temiz ve beyaz bir yiyecektir. Ziyafette bulunan herkes ondan yer ve bazıları
- 30 cennetten sûrların üzerine sarkan dal ve çubuklardan meyveleri koparırlar.” demiştir. 64. bâbda ise “İnsanlar, sıratı geçince nihaî nokta burasıdır. Cehennemın üstüne kıldan ince kılıçtan keskin köprüler konulmuştur.

425 Hadid, 57/12.

جهنم

أرض الموقف-----٧٧٧٧٧٧

صراط درجات الجنة ماء الحوض مرج الجنة
درجات الجنة منه الصراط الحوض

- ٥ قال: واعلم أن نور كل إنسان على الصراط لا يتعدى نفسه إلى غيره فلا يمشي أحد في نور أحد ويتسع الصراط ويدق وبحسب انتشار النور وضيقه. فعرض صراط كل إنسان بقدر انتشار نوره. ومن هنا كان دقيقاً في حق قوم وعريضاً في حق آخرين. وهو واحد في نفسه. قال: وإنما قال تعالى: ﴿يَسْعَى نُورُهُمْ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ﴾ [الحديد: ١٢] دون شمائلهم لأن المؤمن السعيد كلتا يديه يمين فلا شمال له، انتهى.
- ١٠ وقال في الباب الثامن وثلاثمائة: اعلم أن الصراط الذي تسلك عليه ويثبت الله تعالى أقدامك عليه حتى يوصلك إلى الجنة صراط الهدى الذي أنشأته لنفسك في دار الدنيا من الأعمال الصالحة الظاهرة والباطنة. فهو في هذه الدار بحكم المعنى لا يشاهد له صورة حسية. فيمد لك يوم القيامة جسراً محسوساً على ظهر جهنم، أوله في الموقف وآخره في المرج الذي على باب الجنة. فتعرف أول ما تشاهده أنه صنعتك وبنائك بجوارحك وتعلم أنه قد كان في الدنيا ممدوداً على متن جهنم طبيعتك في طولك وعرضك وعمقك ذو ثلاث شعب إذ كان جسمك ظل حقيقتك وهو ظل غير ظليل لا يغنيها من اللهب بل هو الذي يقودها إلى لهب الجهالة يضرم فيها نارها، انتهى.
- ٢٠ وقال في الباب الحادي والسبعين وثلاثمائة: اعلم أنه إذا وضع الصراط يكون من الأرض علواً على استقامة إلى سطح الفلك المكوكب، فيكون منتهاه إلى المرج الذي هو خارج سور الجنة التي يدخلها الناس أولاً وتسمى جنة النعيم والمأدبة تكون في المرج وهي درمكة بيضاء نقية يأكل منها جميع أهل المأدبة ويقوم بعضهم فيقطف من الثمار المدلاة من فروع وأغصان الجنة على السور، انتهى. وقال في الباب الرابع والستين: إذا مر الخلاق إلى الصراط ينتهون إليه. وقد ضربت عليه جسور على متن جهنم أدق من الشعرة وأحد من السيف.

Köprüler cehennemde kırk bin yıl gizli kalmıştır. Ancak cehennem alevi onun yanlarından alevlenir, üzerinde de diken, kanca ve çengeller vardır. Yedi köprüdür. Bütün kullar onun üzerinde haşredilir ve her bir köprüde üç bin yıllık mesafede bir geçit vardır. Bin yıl yokuş, bin yıl düz ve bin yıl da iniştir. Allah'ın 'Çünkü Rabb'in her şeyi yakından izlemektedir.'⁴²⁶ âyeti, bu köprüye ve diğer yerlere işaret etmektedir." "Melekler de bu köprülerin üzerinde insanları izlemekte ve kula Allah'a kâmil imanla iman edip etmediklerini sormaktadırlar. Şayet mümin, muhlis ve hiçbir şek ve sapma olmadan îkan üzere gelmişlerse ikinci köprüye geçerler. Orada namazlarını tam olarak kılıp kılmadıkları sorulur, şayet bunu tamamlamışlarsa üçüncü köprüye geçerler. Burada da zekât sorulur ve şayet tamam ise dördüncü köprüye geçerler; burada oruç sorulur ve tamam ise beşinci köprüye geçerler. Burada hac sorulur ve tamam ise altıncı köprüye; burada hadesten sonra temizlenmekten sorguya çekilirler ve tamam ise yedinci köprüye geçerler. Burada zulmedip etmedikleri sorulur ve kimseye zulmetmemişlerse cennete geçerler. Ancak bu özelliklerden bir tanesi bile eksikse Allah hükümünü verinceye kadar her köprüde bin sene hapsedilir." demiştir. Aynı şekilde 64. bâbda şu ifadelerde bulunmuştur: "Bil ki sıratın kenarlarında bulunan çengeller, kancalar ve dikenler Âdemoğullarının sûretlerdir. Onların amelleri bunları sıratın üzerinde tutmaktadır. Şefaât ve Rabbânî inâyet kendilerine ulaşmadan ne cennete ulaşır ne de cehenneme girerler. O amellerinizdir ve size döner."

Şeyh Ebû Tâhir el-Kazvînî (rh.a) şöyle derdi: "Sırat iki tanedir. Bir tanesi dünyadadır ve bu İslâm'dır. Aslında ilmîdir ancak âhirette duyuşsal bir köprüye dönüşür. Bu Allah'ın 'Bizi dosdoğru yola ilet!'⁴²⁷ âyetinin anlamıdır. Gerçekte bu küfür, şirk, bid'at ve hevâların üzerine kurulmuş bir köprüdür. Yüce Allah 'İşte bu dosdoğru yolumdur (sırat), ona tâbi olunuz.'⁴²⁸ buyurmuştur. Hadiste şöyle geçmektedir: Peygamber (sav) bir gün 'Ve's-saffâti Safven' sûresini okurken '(Allah, görevlilere buyurur:) 'Hepsini cehennemın yoluna sürün! Ve durdurun onları; çünkü sorguya çekilecekler!'⁴²⁹ âyetlerine geldiğinde, gözyaşları sakalını ıslatıncaya kadar ağladı ve bazı temsilciler 'Seni gönderenden korkmaktasın.' dediler.

426 Fecr, 89/14.

427 Fâtiha, 1/6.

428 En'âm, 6/153.

429 Saffât, 37/23-24.

وقد غابت الجسور في جهنم مقدار أربعين ألف عام، ولهب جهنم بجانبها يلتهب وعليها حسك وكلايب وخطاطيف، وهي سبعة جسور، يحشر العباد كلهم عليها وعلى كل جسر منها عقبة مسيرة ثلاثة آلاف عام، ألف عام صعودًا وألف عام استواء وألف عام هبوطًا. وذلك قول الله عز وجل: ﴿إِنَّ رَبَّكَ لَبَالْمُرْصَادِ﴾ [الفجر: ١٢] يعني على تلك الجسور وغيرها. قال: والملائكة يرصدون الخلق على هذه الجسور فيسأل العبد عن الإيمان الكامل بالله تعالى. فإن جاء به مؤمنًا مخلصًا موقفًا لا شك فيه ولا زيغ جاز إلى الجسر الثاني. فيسأل عن كمال الصلاة فإن جاءتها تامة جاز إلى الجسر الثالث فيسأل على الزكاة فإن جاء بها تامة جاز إلى الجسر الرابع فيسأل عن الصيام فإن جاء به تامة جاز إلى الجسر الخامس فيسأل عن الحج فإن جاء به تامة جاز إلى الجسر السادس فيسأل عن الطهر من الحدث فإن جاء به تامة جاز إلى الجسر السابع فيسأل عن المظالم فإن كان لم يظلم أحدًا جاز إلى الجنة، وإن كان قصر في واحدة من هذه الخصال حبس على كل جسر منها ألف سنة حتى يقضي الله بما يشاء. وقال أيضًا في الباب الرابع والستين ما نصه: اعلم أن الكلايب والخطاطيف والحسك التي على جنبي الصراط إنما هي صور أعمال بني آدم فتمسكهم أعمالهم تلك على الصراط فلا ينهضون إلى الجنة ولا يقعون في النار حتى تدرهم الشفاعة والعناية الربانية. وإنما هي أعمالكم ترد عليكم، انتهى. ١٥

وكان الشيخ أبو طاهر القزويني رحمه الله يقول: الصراط صراطان أحدهما في الدنيا وهو الإسلام فهو علمي ولكن ينقلب في الآخرة جسرًا حسيًا، وهو المعنى بقوله تعالى: ﴿إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ﴾ [الفاتحة: ٦] وهو في الحقيقة جسر ممدود على متن الكفر والشرك والبدع والأهواء. قال تعالى: ﴿وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ﴾ [الأنعام: ١٥٣] وفي الحديث أن النبي قرأ يوم ﴿وَالصَّافَاتِ صَفًّا﴾ [الصافات: ١] فلما بلغ قوله ﴿فَاهْدُوهُمْ إِلَى صِرَاطِ الْجَحِيمِ وَقَفُوهُمْ إِنَّهُمْ مَسْئُولُونَ﴾ [الصافات: ٢٣-٢٤] بكى حتى تحادرت الدموع على لحيته فقال بعض الوفد: إنك تبكي خوفًا ممن بعثك.

O 'Evet, Rabb'ime yemin ederim ki O, beni kılıç gibi keskin bir yol üzerine gönderdi ve şayet saparsam helâk olurum.' buyurdu. Bu yol, kul ile Allah arasına uzatılmış uzun bir ip gibidir. Bu; teşbih ile ta'til, cebirle kader, cömertlikle cimrilik, korkaklıkla cesaret, kibir ve alçaklık arasındaki tevâzû, şehvet ve sönüklük arasındaki iffet gibi istikamet içinde mutedil bir yol tutturmaştır. Bu ve benzeri özelliklerin iki tarafı zemmedilmiştir. Övgüye değer olan, dikkatli olunması gerektiğine dikkat çekilen bu orta yol ve buna devam etmektir. 'Sana emredildiği gibi, dosdoğru ol!'⁴³⁰ âyetinde buna işaret edilmiştir. İkinci sırat ise, uhrevî ve duyusal olup, gerçekte birinci sıratın sûretidir ve müslümanların cennet yolundaki yolu üzerindedir. Ayrıca dünyada İslâm yolunda (sırat) yürümeyi âdet hâline getiren kimse için, âhiret sıratında yürümek kolay olur. Dünyada bunu alışkanlık hâline getirmeyen kimse içinse bu zorlaşır, ayağı kayar ve pişmanlığı çok olur. Bu sırat, söz konusu olan mânevî sıratın duyusal bir misalinden başka bir şey midir? Genel olarak insanların âhiretteki sırat üzerindeki geçiş hızları ve yavaşlıkları, Allah'ın rızâsına gösterdikleri sûrat veya gevşeklik ölçüsündedir." Şöyle demiştir: "Kanca ve dikenlerle ilgili haberde gelenler, kalbe taalluk eden dünya ilgileridir. Sahibini dünyaya nasıl çekiyorlarsa cehenneme de öyle çekerler. Bu, dikenli ağacın dikenlerinin insanların günah ve hataları ölçüsünde olması gibidir. Bunlara devam etmek insana dini hususunda nasıl eziyet veriyorsa kıyamette de bunun üzerinde yürümek onun için eziyetli olur. Sırat üzerinde emekleme ve sürünme hakkında verilen haberlere gelince insanların yaptıkları zulümlerle bellerinin ağırlık altında bükülmesine işaret etmektedir. Ayağı kayan erkek ve kadınlar, dünyadayken doğru yol ve sağlam dinden ayrılanlardır. Allah'tan hepimize lutufta bulunmasını isteriz."

Mîzanı ise ehl-i sünnetin cumhuru kabul etmiş, Mu'tezile inkâr etmiştir. Gazzâlî ve Kurtubî şöyle demiştir: "Hesapsız olarak cennete girecek yetmiş bin kişiyi haber veren hadis sebebiyle -ki eğer burada [geçen ifade (حساب), cennete] girecekleri akıllarına gelmedi anlamını taşımıyorsa- her kişi için mîzan yoktur. Onlar için bir mîzan yükselmez." Mîzanla kastedilenin, bütün insanların mîzanlarının detaylarını toplayan küllî mîzan olduğunu söylemişlerdir.

قال: إي وربّي إنه بعثني على طريق كحد السيف إن زغت هلكت. وهذا الصراط كالخيوط الطويل الممتد بين العبد وبين الله في عين الاستقامة في الرتبة الوسطى بين التشبيه والتعطيل والجبر والقدر وبين السخاء والبخل وبين الشجاعة والجبن كالتواضع بين الكبر والحساسة وكالعفة بين الشهوة والخمود ولهذه الخصال وأمثالها طرفان مذمومان والمحمود الوسط فالمواربة على هذا الوسط هي المعبر عنها ٥ بالدقة والحسد وإليها الإشارة بقوله تعالى: ﴿فَاسْتَقِمَّ كَمَا أُمِرْتَ﴾ [هود: ١١٢] وأما الصراط الثاني فهو الأخروي الحسي وهو في الحقيقة صورة الصراط الأول وهو من طريق المسلمين إلى الجنة. ثم لا يخفى أن كل من اعتاد المرور في الدنيا على صراط الإسلام هان عليه المرور على صراط الآخرة ومن لم يتعود ذلك في الدنيا صعب عليه وزلت قدمه وطال ندمه. وهل هذا الصراط إلا مثال محسوس لذلك ١٠ الصراط المعنوي؟ وبالجملة فسرعة مرور الناس على صراط الآخرة وبطؤهم يكون على حسب سرعة مبادرتهم إلى مرضاة الله تعالى وبطئهم عنها. قال: وما جاء من الكلايب والخطاطيف فهو عبارة عن علائق الدنيا المتعلقة بالقلب فكما تجذب صاحبها إلى الدنيا كذلك تجذبه إلى الهاوية كما أن شوك السعدان والحسك يكون بمقدار ذنوب كل إنسان وخطاياهم فكما كانت تؤذيه في دينه بالعكوف عليها فكذلك ١٥ تؤذيه يوم القيامة بالمرور عليها. وأما ما جاء في الحبو والزحف على الصراط إنما هو إشارة إلى تفاؤل ظهور الناس بالمظالم والتبعات. وأما الزالون والزالات فهم الناكبون في الدنيا عن الصراط المستقيم والدين القويم، نسأل الله اللطف بنا أجمعين.

وأما الميزان فأثبتته جمهور أهل السنة وأنكرته المعتزلة. قال الغزالي والقرطبي: ولا يكون الميزان في حق كل أحد لحديث السبعين ألفاً الذين يدخلون الجنة بغير حساب. ولا يرفع لهم ميزان وإن كان المعنى من غير أن يكون دخولهم في حسابهم. قالوا: والمراد بالميزان هو الميزان الكلي الجامع لتفاصيل موازين جميع الخلائق ٢٠

Bu mîzan tek defada kalkar. İnsanların tümünün mîzanlarının hepsi de tek defada yükselir. Her biri, ölçülerinin ve hesaplarının hükmü verilinceye kadar amellerinin kefesine bırakıldığı mîzanının kaldırıldığını müşâhede eder. Şeyh Muhyiddin şöyle demiştir: “Her şahsın mîzanı, onun dünyadayken sahip olduğu şâkilesine (istikamet/hayat tarzı) göredir. Yüce Allah, insanın cesedini mîzanın sûretinde yaratmış ve keferlerini de onun sağ ve solu kılmıştır. Onun dilini de hangi tarafa meylederse, onun zâtının kâimi kılmıştır. Yüce Allah ‘Ölçüyü düzgün tutasınız ve eksik tartmayasınız.’⁴³¹ buyurmuştur. Yani günahlara meyletmek ve işlemek sûretiyle bunu yapmayasınız.” Şöyle demiştir: “Yüce Allah, iyiliği (saadet) sağ kefeye kötülüğü ise sol kefeye yerleştirmiştir. İtidal bekâ, sapma ise helâk sebebidir. Ayrıca âhiretteki mîzanların dünyadaki teraziler gibi gözle görüleceği açıktır. Ancak dünyadakinin aksine mahsûs (duyusal) değil, temsilîdir. Bu, amellerin eşit olarak temessül etmesi gibidir. [Ameller] dünyadayken araz, âhirette ise Hz. Peygamber’in ‘Ölüm bir koç sûretinde getirilir.’ buyurduğu gibi, şahıs olur. ‘Bir koç getirdi.’ dememiştir. Zira hakikatler değişmez. Ayrıca amellerin tartılması için teraziler konulduğunda, insanların bâtını değil de zâhirî bütün amellerinin kitapları konulur. Zira bâtını ameller asla duyusal terazilere konulmaz, sadece adâlet gözetilir ki bu da hükmî-mânevî terazidir. Dolayısıyla mahsus mahsuslar için, mânevî de mânevîler için olmak üzere her şey için misli söz konusudur.

Şeyh Safiyyüddin b. Ebu'l-Mansûr'un *Akîde*'sindeki ibaresi ise şöyledir: “Bil ki Muhammed (sav) için büyük şefaât gerçekleştiğinde, Yüce Allah mahlûkatının tümünün ilmini içeren, bütün insanların kitaplarının detaylarını toplayan kitabını koyar. Bir bütün olarak tamamı konulduğunda diğer tafsîlî kitaplar da bir defada konulmuş olur. Her insan kendi kitabını varlık dairesi içinde bir defada konulmuş olarak görür. Her biri kitabın ve hesabın sadece kendisi için konulduğunu görür. Aynı şekilde bütün insanların terazilerini bir araya toplayan küllî mîzan da diğer insanların terazileri de tek bir defada kalkar. Her biri, ölçülerinin ve hesaplarının hükmü verilinceye kadar amellerinin kefesine bırakıldığı mîzanının kaldırıldığını müşâhede eder. Şayet küllî mîzana bakarsan, onun bir tane olduğunu, detaylarına bakarsan, bunun çok olduğunu söylersin.”

431 Rahmân, 55/9.

فترتفع رفعة واحدة فترفع موازين جميع الخلائق كلها رفعة واحدة وكل أحد يشهد ميزانه قد رفع وأعماله مودعة في كفته إلى أن ينقضي حكم المحاسبات والموازنات. قال الشيخ محيي الدين: ويكون ميزان كل شخص بشاكلة ما كان الشخص عليه في دار الدنيا. فإن الله تعالى قد خلق جسد الإنسان على صورة الميزان وجعل كفتيه يمينه وشماله وجعل لسانه قائمة ذاته فهو لأي جانب مال، قال تعالى: ﴿وَأَقِيمُوا الْوَزْنَ بِالْقِسْطِ وَلَا تُخْسِرُوا الْمِيزَانَ﴾ [الرحمن: ٩] يعني بالميل إلى المعاصي والوقوع فيها. قال: وقد قرن الله السعادة بالكفة اليمين والشقاوة بالكفة اليسار. فالاعتدال سبب البقاء والانحراف سبب الهلاك. ثم لا يخفى أن موازين الآخرة كلها تدرك بحاسة البصر كموازين أهل الدنيا. ولكنها ممثلة لا محسوسة عكس الدنيا فهي كتمثيل لأعمال سواء فإنها في الدنيا أعراض وفي الآخرة تكون أشخاصاً كما قال في الموت أنه يؤتى به في صورة كبش. فما قال يؤتى به كبشاً. لأن الحقائق لا تتبدل ثم إنه إذا وضعت الموازين لوزن الأعمال جعلت فيها كتب الخلائق الحاوية لجميع أعمالهم الظاهرة لا الباطنة إذ الأعمال الباطنة لا تدخل الميزان المحسوس أبداً لكن يقام فيها العدل وهو الميزان الحكمي المعنوي. فمحسوس لمحسوس معنى لمعنى كل شيء بمثله، انتهى.

وعبارة الشيخ صفى الدين بن أبي المنصور في عقيدته: اعلم أنه إذا وقعت الشفاعة العظمى لمحمد ﷺ وضع الرب سبحانه وتعالى كتابه المتضمن علم جميع مخلوقاته الجامع لتفاصيل كتب جميع الخلائق فإذا وضع جملة كلية وضعت سائر الكتب التفضيلية وضعة واحدة. فيجد كل إنسان كتابه في وجود دائرته قد وضع دفعة واحدة. وكل أحد لا يرى وضع الكتاب والحساب إلا له. وكذلك الميزان الكلي الجامع لتفاصيل موازين جميع الخلائق يرفع رفعة واحدة فترفع سائر موازين الخلائق كلها دفعة واحدة. كل واحد يشهد ميزانه قد رفع وأعماله مودعة في كفته إلى أن ينقضي حكم الموازنات والمحاسبات. فإن نظرت إلى الميزان الكلي قلت إنه واحد وإن نظرت إلى تفاصيل ذلك قلت إنه كثير.

Şöyle demişlerdir: “Her mîzanın bir dili ve iki kefesi vardır ki bununla say-faları tartılarak amellerin miktarı bilinir.” Şeyh Muhyiddin, mîzana en son konulacak olan şeyin, kulun “Elhamdülillah” demesi olacağını söylemiştir. Bu nedenle “Elhamdülillah, mîzanı doldurur.” denilmiştir.

5 **Soru:** Neden “lâ ilâhe illallah”, “elhamdülillah” gibi mîzanı doldurma-mıştır?

Cevap: Lâ ilâhe illallah’ın elhamdülillah gibi mîzanı doldurmamasının sebebi, bu hayrın dengelemesi için hayır olan her amelin kendisine karşı-lık gelebilecek bir zıddının olması gerektiği, lâ ilâhe illallah’ın zıddının ise
10 sadece şirk olmasıdır. Oysa müslümanların tevhid inancına sahip olmakla beraber günah işleyebilmelerinin aksine, bir mîzanda tevhid ve şirk asla bir araya gelmez. Bunun izahı şudur: Şayet kul inanarak lâ ilâhe illallah derse şirk koşmaz; şirk koşarsa lâ ilâhe illallah’a inanmamış olur. İkisinin bir araya gelmesi söz konusu olmadığından, diğer kefedeki kendisine karşı-
15 lik gelecek ve muadili olabilecek bir şey bulunmadığı için, lâ ilâhe illallah mîzana konulmaz. Şeyh Muhyiddin şöyle demiştir: “Ancak doksan dokuz sicil sahibi olanların mîzanlarına lâ ilâhe illallah girer. Zira bu, inanarak lâ ilâhe illallah demiş, ancak bununla birlikte başka bir hayır asla işlememiş, birtakım kötü şeyler yapmıştır. Bu durumda lâ ilâhe illallah, doksan dokuz
20 kötü sicilin karşısındaki kefeye konulur ve lâ ilâhe illallah kefesi ağır basar, siciller ise hafif kalır. Zira Allah’ın ismine rağmen hiçbir şey ağır gelmez.”

Şeyh Muhyiddin *el-Fütûhât*’ın 422. bâbında “O gün ölçü-tartı haktır. Artık kimin tartıları ağır gelirse işte onlar kurtuluşa erenlerdir. Kimin de tar-
25 tıları hafif gelirse işte onlar, âyetlerimize karşı haksızlık ettiklerinden dolayı kendilerini ziyana sokanlardır.”⁴³² âyetleri bağlamında şöyle demiştir: “Bil ki kıyamet gününün mîzanı, insanların ağırlıktan neşet etmesi şeklinde zuhûr eder. Zira tabii cisimlerde haşredilip neşredilirler. Terazisi ağır basan saîddir. Zira iyilikler bire karşılık, ondan yüz bine ve daha fazlasına kadar karşılık bulur. İlgili saîd de zâhiri bir iyilik yaparak bâtınî bir iyilik dilemiştir. Terazisi
30 hafif gelen ise şakîdir. Zira o da bir şey yapmıştır. Ancak kötülük bire bir kar-şılık bulur. Dolayısıyla onun terazisi, saîdin terazisinin ağırlığına nispetle hafif gelir. Hak Teâlâ, mîzanda şer kefesine değil, sadece hayır kefesine itibar eder.

432 A’râf, 7/8-9.

قالوا: وكل ميزان له لسان وكفتان يعرف بها مقادير الأعمال بأن توزن صحفها. قال الشيخ محيي الدين وآخر ما يوضع في الميزان قول العبد الحمد لله، ولذلك ورد والحمد لله تملأ الميزان.

فإن قلت: فلم لم تكن لا إله إلا الله تملأ الميزان كالحمد لله؟

٥ الجواب: إنما لم تكن لا إله إلا الله تملأ الميزان كالحمد لله لأن كل عمل من أعمال الخير لا بد له من عمل آخر من ضده يقابله ليجعل هذا الخير في موازنته ولا يقابل لا إله إلا الله إلا الشرك إذ هو ضده ولا يجتمع توحيد وشرك في ميزان أبداً بخلاف التوحيد مع معاصي أهل الإسلام. وإيضاح ذلك أن العبد إن كان يقول لا إله إلا الله معتقداً فما أشرك وإن أشرك فما اعتقد لا إله إلا الله. فلما لم يصح الجمع بينهما لم تدخل لا إله إلا الله الميزان لعدم ما يقابلها ويعادلها في الكفة الأخرى. قال الشيخ محيي الدين: وأما صاحب السجلات التسعة وتسعين فإنما دخلت لا إله إلا الله ميزانه لأنه كان يقول لا إله إلا الله معتقداً لها لكنه لم يعمل معها خيراً قط وإنما عمل معها سيئات فتوضع لا إله إلا الله في مقابلة التسعة وتسعين سجلاً من السيئات فترجح كفة لا إله إلا الله على الجميع وتطيش السجلات فلا يثقل مع اسم الله تعالى شيء، انتهى.

١٥ قال الشيخ في الباب الثاني والعشرين وأربعمئة من الفتوحات في معنى قوله تعالى: ﴿وَالْوِزْنُ يُوَمَّئِذٍ الْحَقُّ فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ بِمَا كَانُوا بِآيَاتِنَا يَظْلِمُونَ﴾ [الأعراف: ٩٨-] اعلم أن ميزان يوم القيامة تظهر بصورة نشأة الخلق من الثقل. لأنهم إنما يحشرون وينشرون في الأجسام الطبيعية. فمن ثقلت موازينه فهو السعيد وذلك لأن الحسنة بعشر أمثالها إلى مائة ألف فما فوق ذلك وقد فعل هذا السعيد حسناً في ظاهره وأراد حسناً في باطنه. وأما الذي خفت موازينه فهو الشقي. وذلك لأنه فعل شيئاً والسيئة بواحدة، فخفت موازينه بالنسبة إلى ثقل ميزان السعيد. ولم يعتبر الحق تعالى في الوزن إلا كفة الخير دون كفة الشر.

Dolayısıyla bu da saîd hakkında ağır, günahlar katlanmamasına rağmen şakî hakkında ise hafiftir. Buna rağmen hayır kefesi hafif kalmıştır. Böylece saîd için ağır gelen kefenin bizzat kendisinin, içinde hayır az olduğu ya da hiç olmadığı için şakî için hafif geldiği anlaşılmaktadır. Bu, sicil sahibi ya

5 da fetret ehli gibi tevhidde başka hiçbir iyiliği olmadığı hâlde Allah'ın cehennemden çıkardığı kimse gibidir. Bunun sağ kefesinde hiçbir şeyi yoktur ve sadece içinde kişinin amelinin olmadığı zaruri ilimden elde edilen bir tevhid bulunmaktadır.” Şeyh şöyle demiştir: “Şayet Yüce Allah, hem hayır hem de şer kefesinin ağırlığına birlikte itibar etseydi bu konudaki açıklama

10 (beyan) artardı. Kefelerden biri ağır geldiği zaman, diğeri hayır olsun şer olsun kesinlikle hafif kalır. Bu, amellerinin tartılmasının hükmüdür. Ancak hadiste ‘Kıyamet günü, şişman iri bir adam mîzana getirilip tartılır da Allah indinde sinek kanadı kadar ağırlığı olmadığı görülür.’ şeklinde işaret edildiği üzere, kendisi bir kefeye, ameliyse diğer kefeye konulmak sûretiyle, kulun kendisinin tartılması söz konusu olduğunda, bu ondan başka bir tartıdır. Terazisi ağır olanın ameli aşağı iner. Bu, dünyadaki amellerin

15 nefsin meşakkatî türünden olması nedeniyledir. Meşakkatî mahalliyse ateştir. Bu nedenle Şâri‘ (sav), ümmeti için meşakkatî amelleri hoş görmemiş ve ‘Gücünüzün yettiği amelleri üstlenin.’ buyurmuştur. Bu nedenle

20 söz konusu şahsın ameli iner ve ateşi ister; onun bulunduğu kefeyse, hafifliğinden dolayı yükselir ve cennete girer. Zira cennet yüksektir. Aynı şekilde şakînin, kendisinin bulunduğu kefe ağır, amel kefesi ise hafif gelir ve cehenneme yönelir. Bu Allah'ın ‘Onu kucaklayacak olan hâviyedir.’⁴³³ âyetinde ifade ettiği. Böylece amel terazisinin kefesinin, saîd için bu türden ağırlıkla nitelenmesi, sahibinin yükselmesi nedeniyle, şakî hakkında

25 hafiflikle nitelenmesiyle sahibinin ağırlığı nedeniyledir. Bu Allah'ın ‘Onlar günahlarını sırtlarına yüklenmiş bir hâlde’⁴³⁴ âyetinde ifade edilmiştir. Bu sadece onları cehenneme yönelten günahlarının verdiği ağırlıklardır. Bunun özeti şudur: Ameller, birbiriyle tartılır ve bunda iyilik kefesine itibar

30 edilir; amellerin sahibiyle tartılmasındaysa amel kefesine itibar edilir.”

433 Kârî'a, 101/79.

434 En'âm, 6/31.

فهي الثقيلة في حق السعيد الخفيفة في حق الشقي مع كون السيئة غير مضاعفة ومع هذا فقد خفت كفة خيره. فعلم أن الكفة الثقيلة للسعيد هي بعينها الخفيفة للشقي لقلّة ما فيها من الخير أو عدمه بالكلية مثل صاحب السجلات أو الذي يخرجّه الله تعالى من النار وما عمل خيراً قط سوى التوحيد من أهل الفترات فإن هذا ليس في كفة اليمنى شيء له وإنما عنده التوحيد لله فقط الحاصل من العلم الضروري الذي ليس له فيه تعمل. قال الشيخ: ولو أن الله تعالى اعتبر في الثقل والخفة الكفتين معاً كفة الخير وكفة الشر لكان يزيد بياناً في ذلك. فإن إحدى الكفتين إذا ثقلت خفت الأخرى بلا شك خيراً كان أو شراً. هذا حكم وزن الأعمال. وأما إذا وقع الوزن بالعبد نفسه بأن يكون هو في إحدى الكفتين وعمله في الكفة الأخرى كما أشار إليه حديث: يؤتى بالرجل السمين العظيم يوم القيامة فلا يزن عند الله جناح بعوضة، فذلك وزن آخر غير هذا. فمن ثقل ميزانه نزل عمله إلى أسفل. وذلك لأن الأعمال في دار الدنيا من مشاق النفوس والمشاق محلها النار. ولذلك كره الشارع العمل الشاق لأتمته وقال اكلفوا من العمل ما تطيقون. فلهذا كانت كفة عمل هذا الذي ذكرناه تنزل تطلب النار وترتفع الكفة التي هو فيها لخفتها فدخل الجنة، لأن الجنة لها العلو كما أن الشقي تثقل كفة الميزان التي هو فيها وتخف كفة عمله فيهوي في النار. وهو قوله تعالى: ﴿فَأَمُّهُ هَاوِيَةٌ﴾ [القارعة ٩:٩] فعلم أن كفة ميزان العمل هي المعتبرة في هذا النوع من الوزن الموصوفة بالثقل في السعيد لرفعة صاحبها وهي الموصوفة بالخفة في حق الشقي لثقل صاحبها وهو قوله تعالى: ﴿وَهُمْ يَحْمِلُونَ أَوْزَارَهُمْ عَلَى ظُهُورِهِمْ﴾ [الأنعام: ٣١] وليست إلا ما تعطيهم أوزارهم من الثقل الذي يهوون به في نار جهنم. وحاصل ذلك أن وزن الأعمال ببعضها يعتبر فيه كفة الحسنات وأن وزن الأعمال بعاملها يعتبر فيه كفة العمل، انتهى.

301. bâbda “Göğü O yükseltti, denge ve ölçüyü O koydu.”⁴³⁵ âyeti bağlamında; Yüce Allah’ın mîzanı insan ve cinlerin onunla tartılması için koyduğunu söylemiştir. “Dengeden sapmayasınız.”⁴³⁶ âyeti bağlamında ise; [alışverişteki zarardan dolayı] ifrat ve tefrit yoluyla [sapmayasınız anlamında olduğunu söylemiştir]. “Ölçüyü düzgün tutasınız. Eksik tartmayasınız.”⁴³⁷ âyeti bağlamındaysa; “İnsanın dengeli olarak neşet etmesi gibi” demiştir. Zira insan terazinin dilidir. “Eksik tartmayasınız.”⁴³⁸ âyeti ise “Kendinizden bir lutuf olması dışında, kefenin bir tanesini tercih etmek sûretiyle aşırılığa kaçmayınız.” anlamındadır. Ayrıca amellerin kendisiyle tartıldığı terazinin şeklinin iki kubbe gibi olduğundan şüphe yoktur. Bu nedenle hafiflik ve ağırlıkla nitelenmesi, “Bir hesaba bağlı”⁴³⁹ âyetinde geçen adetle ölçen mîzanla insanları tartan teraziye bir araya getirmek içindir. Bu da sadece kubbe-lerle olabilir. Bu nedenle keferler tayin edilmemiş, saîdler hakkında, “terazisi ağır basanlar”, şakîler içinse “terazisi hafif olanlar” denilmiştir. Şayet her iki kefenin mîzanı kastedilseydi “Hasenat kefesi ağır basanlar şöyledir, kötülük kefesi ağır olanlar ise şöyledir.” denilirdi. Buradan bilinir ki ağırlık mîzanı hafiflik mîzanının aynısı olmasaydı ve iki kubbe gibi olmasaydı iki kefesi olurdu. Şayet iki kefesi olsaydı günahların kefesi de iyiliklere ağır bastığında ağırlıkla nitelenirdi. Onu sadece hafiflikle nitelediği için iki kubbe şeklinde olduğunu anlıyoruz. *el-Fütûhât*’ın 99. bâbında ise şöyle demiştir: “Aklına yakın gelecek şeylerden birisi de kıyamet günü araz oldukları hâlde, Hak Teâlâ’nın Âdemoğullarının amellerini ayaktaki sûretler hâlinde getirmesidir. Hak Teâlâ’nın muhali var etmeye kâdir olması, insanın da kendi nefsinde muhalin icâdını hayal etme kudretini müşâhede etmesiyle, kul Hak Teâlâ hakkında muhal olan Rabb’ini, rüyada bir sûretle görür. Hayal, herhangi bir sûreti bilinmeyen kimse hakkında bir sûret yapmış ve böylece muhali mümkün kılmıştır. Mahlûk olduğu hâlde hayalin mertebesi bu olduğuna göre, yaratıcı (hâlık) için nasıl olmasın? Araz oldukları hâlde amellerin nasıl mîzana konulduğu sana açıklandı. Bu, adâletin korunması içindir.

435 Rahmân, 55/7.

436 Rahmân, 55/8.

437 Rahmân, 55/9.

438 Rahmân, 55/9.

439 Rahmân, 55/5.

وقال في الباب الأحد وثلاثمائة في قوله تعالى: ﴿وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْمِيزَانَ﴾ [الرَّحْمَنِ: ٧] إنما وضع الله تعالى الميزان ليوزن به الثقلان وقوله: ﴿الَّا تَطْغَوْا فِي الْمِيزَانِ﴾ [الرَّحْمَنِ: ٨] أي بالإفراط والتفريط من أجل الخسران ﴿وَأَقِيمُوا الْوَزْنَ بِالْقِسْطِ وَلَا تُخْسِرُوا الْمِيزَانَ﴾ [الرَّحْمَنِ: ٩] أي مثل اعتدال نشأة الإنسان إذ الإنسان لسان الميزان ﴿وَلَا تُخْسِرُوا الْمِيزَانَ﴾ [الرَّحْمَنِ: ٩] أي لا تفرطوا بترجيح إحدى الكفتين إلا بالفضل. ثم لا يخفى أن الميزان الذي يوزن به الأعمال على شكل القبان. ولهذا وصفه بالخفة والثقل ليجمع بين الميزان العددي وهو قوله تعالى: ﴿بِحُسْبَانٍ﴾ [الرحمان: ٥] وبين ما يوزن بالرجال وذلك لا يكون إلا في القبان، فلذلك لم يعين الكفتين بل قال فأما من ثقلت موازينه في حق السعداء وأما من خفت موازينه في حق الأشقياء. ولو كان المراد به ميزان الكفتين لقال: وأما من ثقلت كفة حسناته فهو كذا وأما من خفت كفة سيئاته فهو كذا. فعلم أنه لولا ميزان الثقل هو عين ميزان الخفة وأنه كالقبان لكان ذا كفتين ولو كان ذا كفتين لوصف كفة السيئات بالثقل أيضاً إذا رجحت على الحسنات فلما لم يصفها إلا بالخفة فقط عرفنا أن هذا الميزان على شكل القبان، انتهى. وقال في الباب التاسع والتسعين من الفتوحات: مما يقرب لعقلك كون الحق تعالى يأتي يوم القيامة بأعمال بني آدم صوراً قائمة مع كونه أعراضاً كون الحق تعالى قادراً على إيجاد المحال وكون الإنسان يشهد من نفسه قدرة خياله على إيجاد المحال. فيرى العبد ربه عز وجل في المنام في صورة مع أن ذلك محال في جهة الحق تعالى. فقد جعل الخيال لمن لا تعلم له صورة صورة ورد المحال ممكناً فإذا كان الخيال رتبته هذا مع أنه مخلوق فكيف بالخالق؟ فقد بان لك صحة وضع الأعمال في الميزان مع كونها أعراضاً، وذلك لإقامة القسط.

Aynı şekilde amellerin tartılmasını aklına yaklaştıracak şeylerden biri de ölüm bir nispet olduğu hâlde bunun alaca bir koç şeklinde tasavvur edilmesidir. Yani gayet açık bir şekilde tasavvur edilmesidir. Zira alacayla kastedilen beyazlıktır. Bu, bütün insanların bilmesi içindir. Bu muhaldir, kudret kapsamındadır (makdûr). O hâlde aklın hükmü ve onun te'vilinin bozukluğu nerededir?" Bunu uzunca anlatmıştır.

Şeyh Ebû Tâhir el-Kazvî'nin *Sirâcu'l-Ukûl* kitabının 30. bâbındaki ibaresi şöyledir: "Dünya amel, âhiret ise karşılık verme yurdu olduğu için ve Allah Teâlâ da hiçbir insana zulmetmeyen, iyilik yapan kimsenin ameli zayi etmeyen, aksine herkese amelinin karşılığını veren el-Melik ve el-Adl olduğundan adâletini izhar etmek için, kulların iyilik ve kötülüklerini tartmak üzere kıyamet günü bir mîzan tayin etmiştir. Yüce Allah 'Biz, kıyamet günü için adâlet terazileri kurarız; artık kimseye hiçbir şekilde haksızlık edilmez. Yapılan, bir hardal tanesi kadar dahi olsa, onu getirir ortaya koyarız.'⁴⁴⁰ buyurmuştur. Yani 'bir hardal tanesi ağırlığında olsa bile' demektir. Buradaki من; 'Sizin O'ndan başka tanrınız yoktur.'⁴⁴¹ âyetinde olduğu gibi, beyan içindir. Bunun teb'îz (ba'ziyyet) için olduğu ve 'bir hardal tanesinin ağırlığında olsa' anlamına geldiği söylenmiştir. Bu durumda söz gelimi hardal tanesini kırk sekiz parçaya ayırmıştır ve bunların tamamı onun taneleridir. Dirhem kırk sekiz tane olması gibidir. Buna göre anlamı, 'şayet ağırlığı hardalın kırk sekizde bir parçası kadar ise' şeklindedir. Merfû bir hadiste 'Hesaba çekilmeden kendinizi hesaba çekiniz; ameller tartılmadan tartınız.' buyrulmuştur. 'Amelleriniz tartılmadan önce' demektir. Aynı şekilde Allah'ın 'Ölçtükleri ya da tarttıkları zaman'⁴⁴² âyeti de 'Onlar için ölçtüklerinde ya da tarttıklarında' anlamındadır. Amellerin tartılmasının anlamı, zamanınıza kıyasla miktarlarını bilmenizdir."

İbn Abbâs'ın şöyle dediği nakledilmiştir: "İyilik ve kötülükler, bir dişi ve iki kefe olan, her kefe dünya tabakaları gibi biri nûr diğeri zulmetten kefe olan bir teraziyle tartılır." Huzeyfe (ra) şöyle demiştir: O gün terazinin sahibi Cebrâîl'dir (as). Müminin ameli, en güzel sûrette getirilir ve teraziye konulur. Bu haktır ve iyiliklerin kefe günahların kefesinden daha ağır basar, cennete doğru ağırlaşır. Bununla onun "Onlar kurtuluşa erenlerdir."⁴⁴³ âyetinde geçtiği üzere, kurtuluşa erdiği anlaşılır.

440 Enbiyâ, 21/47.

441 Hûd, 11/61.

442 Muttaffîn, 83/3.

443 Mü'minûn, 23/102.

وكذلك مما يقرب لعقلك وزن الأعمال تصور الموت مع كونه نسبة في صورة كبش أملح أي في غاية الوضوح إذ الأملح الأبيض وذلك ليعرف جميع الناس، فهذا محال مقدور. فأين حكم العقل وفساد تأويله؟ وأطال في ذلك.

وعبارة الشيخ أبو طاهر القزويني في الباب الثلاثين من كتابه سراج العقول: اعلم ٥ أنه لما كانت الدنيا دار عمل والآخرة دار جزاء وكان الله تعالى هو الملك العدل الذي لا يظلم الناس شيئاً ولا يضيع أجر من أحسن عملاً بل يجازي كل امرئ بما كسب، نصب تعالى ميزاناً في القيامة عدلاً يوزن به سيئات عبده وحسناتهم إظهاراً لعدله، قال تعالى: ﴿وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَمَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئاً وَإِنْ كَانَ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ أَتَيْنَا بِهَا﴾ [الأنبياء: ٤٧] أي وإن كان وزن حبة خردل ومن دخلت للتبيين كقوله تعالى: ﴿مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ﴾ [هود: ٦١] وقيل إنها للتبعيض ومعناه إن كان وزن حبة خردل كأنه قسم الخردلة ثمانية وأربعين جزءاً مثلاً هي حباتها كما أن الدرهم ثمانٍ وأربعون حبة. والمعنى إن كان وزن جزء من ثمانية وأربعين جزءاً من خردلاة واحدة وفي الحديث مرفوعاً: «حاسبوا أنفسكم قبل أن تحاسبوا وزنوا الأعمال قبل أن توزنوا» يعني أن توزن أعمالكم كقوله تعالى ﴿وَإِذَا كَالُوهُمْ أَوْ وَزَنُوهُمْ يُخْسِرُونَ﴾ [المطففين: ٣] أي كالوا لهم أو وزنوا لهم ومعنى وزنوا الأعمال تعرفوا مقاديرها بالمقايضة إلى أوقاتكم.

وعن ابن عباس قال: توزن الحسنات والسيئات في ميزان له لسان وكفتان كل كفة كأطباق الدنيا كفة من نور وكفة من ظلمة. قال حذيفة رضي الله عنه: وصاحب الميزان يومئذ هو جبريل عليه السلام فأما المؤمن فيؤتى بعمله في أحسن صورة فيوضع في كفة الميزان وهو الحق فتثقل كفة الحسنات على سيئاته فتثقل إلى الجنة ٢٠ ويعرف بذلك وهو المفلح. في قوله: ﴿فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴾ [المؤمنون: ١٠٢]

Kâfirin ameliyse en kötü sûrette getirilir ve terazisine konulur. Ameli bâtil [ve değersiz] olduğu için tartıda hafif gelir ve cehenneme konur. Kâfire de, “[Git ve] amelinin yanına var.” denilir. Merfu hadiste “Yüce Allah’ın, mîzan (terazi) ile görevli bir meleği vardır. Âdemoğlu getirilir ve terazinin iki kefesi önünde durdurulur. Ameli tartılır ve şayet terazisi ağır gelirse melek en yüksek sesle ‘Falan kimse âdeti üzere saîd oldu ve bundan sonra asla şakî olamaz.’ diye ilan eder.” denilmiştir. Yine hadiste “Üç yerde kişi babası ve çocuğuyla ilgilenemez: Kurtulacağını ya da kayacağını görünceye kadar sıratı, amel defterleri sağdan ve soldan verildiği zaman ve ağır ya da hafif geldiğini görünceye kadar mîzanda.” buyrulmuştur. Bu ve benzeri âyet ve haberler, teraziyle tartılmanın sıhhatine delâlet etmektedir. Ancak amellerin geçici ve fânî araz olması nedeniyle tartılmanın keyfiyeti, inkârcıların göğüslerini tereddüde sokmaktadır. Ağırlık ve hafiflik de aynı şekilde anlamdırlar ve anlam anlamın üzerine bina edilemez. Ameller sahiplerinin sıfatıdır. İnsanlar bu konuda düşüncesiz davranmışlardır.

Meselenin özü, insanın, bir şeyin tartılmasının maksadının, onun miktarını ortaya çıkarmak olduğunu bilmesidir. Bunun için terazi ve kubbe-ler gibi aletler, yüklerin ağırlıklarının bilinmesi için, usturlap ise güneş ve gezegenlerin hareketlerinin miktarının bilinmesi için kullanılmaktadır. İşte burada da amellerin kıyamette tartılmasının maksadı, ceza ya da mükâfattan hak ettiği karşılığı alması için miktarlarının ortaya çıkmasıdır. Dünyada, eşyadaki anlamların miktarını bilmek için aletler konulduğunu görüyoruz. Mesela aruzun sahih şiiri, munhazif ve münkesir olanından ayıran bir mîzan kılınması gibi. Nahvin doğru kelâmı hatalı olanında ayıran bir ölçü kılınması gibi. Aynı şekilde delikanlılardan güçlülerin, kaldırdıkları taşla kuvvetlerini bilmeleri de böyledir. Allah Teâlâ bu kuvveti onların uzuvlarında yaratmıştır ve onlardan ayrılmaz. Benzer şekilde Allah Teâlâ’nın kıyamet gününde adâlet terazisini, birer araz olan iyi ve kötü amellerin miktarını ölçmeye uygun, duyulur bir alet kılması ve bununla sahiplerinin iyilik ve kötülüklerinin bilinmesi ve ‘Size zerre kadar haksızlık edilmez.’⁴⁴⁴ âyetinde ifade edildiği üzere hakka tecavüz olmadan iyilik ve günahları miktarınca karşılık bulmaları imkânsız değildir. Dolayısıyla aklen bunun mümkün olduğunu anladın; şeriatı da bu geçmiştir ve buna iman etmek vâciptir. Bunu düşünmekten ve keyfiyetini öğrenmekten âciz olan kimse, benzerleri gibi bunun bilgisini de Allah’a havale etsin.

444 Nisâ, 4/77.

وأما الكافر فيؤتى بعمله في أقبح صورة فيوضع في ميزانه وهو الباطل فيخف وزنه في النار. فيقال له: الحق بعملك. وفي الحديث مرفوعاً: «إن لله تعالى ملكاً موكلاً بالميزان فيجاء بابن آدم حتى يوقف بين كفتي الميزان فيوزن عمله فإن ثقل الميزان نادى الملك بأرفع صوته ألا إن فلاناً سعد عادة لا يشقى بعدها أبداً». وفي الحديث: «ثلاثة مواطن تشغل المرء عن والده وولده. عند الصراط حتى ينظر أينجو أم يزل، وعند تطاير الكتب ٥ في الأيمان والشمائل وعند الميزان حتى ينظر أثقل أم يخف» فهذه وأمثالها من الآيات والأخبار تدل على صحة الوزن بالميزان وإنما يلجج في صدور المنكرين له كيفية وزن الأعمال لكونها أعراضاً عرضت فנית. والثقل والخفة معنيان أيضاً ولا يقوم المعنى بالمعنى. والأعمال صفات أصحابها وقد خبط الناس في هذه المسألة خبط عشواء.

١٠ وخلاصة المسألة أن يعرف الإنسان أن المقصود بوزن الأشياء إنما هو ظهور مقاديرها. وقد جعل لذلك آلات مختلفة كالميزان والقبان لمعرفة أثقال الأحمال والاسطرلاب لمعرفة مقادير حركات الشمس والكواكب. فكذلك ها هنا المقصود بوزن الأعمال في القيامة هو ظهور مقاديرها لتقابل بأمثالها من الجزاء ثواباً كان أم عقاباً. ونحن نرى في الدنيا آلات وضعت لعرفان مقادير المعاني في الأشياء ١٥ كالعروض جعل ميزاناً يعرف به صحيح الشعر من منزحه ومنكسره، وكالنجو يعرف به فصيح الكلام من ملحونه، وكالحجر الذي يرفعه الأقوياء من الأحداث ليعرفوا به مقادير قواهم التي خلقها الله تعالى في أعضائهم. وليست هي بمنفصلة عنهم كذلك لا يبعد أن يجعل الله تعالى الميزان القسط ليوم القيامة آلة محسوسة صالحة لوزن الأعمال التي هي أعراض فيعرف بها مقادير الحسنات والسيئات لأصحابها فيجازون بمقاديرها من غير عدوان كما قال تعالى ﴿وَلَا يُظْلَمُونَ فَتِيلاً﴾ [النساء: ٧٧]

فقد علمت أن ذلك جائز في العقل وورد به بالشرع فوجب الإيمان به ومن عجز عن تعقل ذلك ومعرفة كيفيته فليكل علم ذلك إلى الله عز وجل كنظرائه،

En doğrusunu Allah bilir. Böylece hesap gününden korkan herkesin sâlih ameli çokça yapması ve bundan usanmaması gerekir. Bu, bu amellerden kıyamette hasımlarına vermesi içindir. Zalimin hasımlarına vereceği bir şeyi olmadığı zaman, hasmının günahları sırtına yüklenir ve bunlarla birlikte cehenneme atılır. Allah'a yemin olsun, biz büyük bir şey için yaratıldık ancak salıverilen hayvanlar gibi bundan gafiliz. **Güç ve kudret sadece büyük ve yüce olan Allah'ındır.**

Efendim Ali el-Havvâs'ın (rh.a) şöyle dediğini işittim: “Hiç kimse için amelini gözünde çok görmesi asla doğru olmaz. Bizim gibilerin ameli, dağlar kadar olsa bile ihlâs ile yapılmadığı için uhrevî mîzanda bir zerre kadar bile bir şey hâsıl olmayabilir. **Allah'tan dünya hayatımızda da âhirette de bize lutufta bulunmasını isteriz. Âmin, âmin, âmin.**

Hatime: Akılların, kendisine kapalı olan âhirete dair meselelerin birçoğunu anlamaktan âciz kalmasının beyanı hakkındadır. Bunlar; yerin ve göklerin başka bir şeye dönüşmesi, insanların cennet ve cehenneme yerleşmesi, daha sonrasına dair Allah Teâlâ'nın bize anlattığı sayısız şeydir. İnsanların elinde, şu anda bunlara, Allah'ın bu konudaki ilmine göre iman etmekten başka herhangi bir şey yoktur. Ancak Allah'ın has kullarından bazılarını keşif nûruyla desteklemesi müstesnadır. Şeyh Ebû Tâhir el-Kazvînî şöyle demiştir: “Allah sana merhamet etsin, bilesin ki aklın kıyamet hâllerini ve kendisine gâib olan şeyleri tasavvur etmesi gerçekten zordur. Ancak akıl sahibi kimsenin, Allah'ın Âdem'i ve zürriyetini yeryüzünün halifeleri kıldığını ve onlarla burayı imar ettiğini bilmesi gerekir. Yüce Allah ‘O, sizi yeryüzünün halifeleri kıldır.’⁴⁴⁵ ve ‘O sizi yerden var etti ve size orayı mâmur hâle getirme görevi verdi.’⁴⁴⁶ buyurmuştur. Sonra onları hilâfetle görevlendirince, hayatlarını idare edecek bütün aletleri kendilerine verdi. Allah Teâlâ onları dünyada âhiret için yarattı ve kendilerine lutuf olarak akıllı ve düşünmeyi (konuşmayı) verdi. Akıl ve konuşma, dünyadaki geçimlerini sağlamalarına yarayacak ve Resûlullah'ın (sav) getirdiği doğrultuda, âhirete hazırlık yapmaya götürecektir.

445 En'âm, 6/165.

446 Hüd, 11/61.

والله تعالى أعلم. فعلم أنه ينبغي لكل من خاف من يوم الحساب أن يكثر من الأعمال الصالحة ولا يمل وذلك ليعطي منها أخصامه يوم القيامة. فإن الظالم إذا لم يكن معه شيء يعطيه لأخصامه طرح على ظهره من سيئات خصمه ثم قذف به في النار فوالله ما خلقنا إلا لأمر عظيم ونحن غافلون عن ذلك كالبهائم السارحة، فلا حول ولا قوة إلا بالله العلي العظيم. ٥

وسمعت سيدي عليًا بالخواص رحمه الله يقول: لا ينبغي لأحد أن يستكثر قط أعماله في عينه فإن أعمال أمثالنا ولو صارت كالجبال فربما لا يتحصل منها في الميزان الأخروي مثقال ذرة لعدم الإخلاص لله فيها. نسأل الله اللطف بنا في الحياة الدنيا وفي الآخرة. آمين، آمين، آمين.

خاتمة: في بيان عجز العقول عن إدراك الكثير مما غاب عنها من أمور الآخرة. من حين، تبدل الأرض غير الأرض والسموات إلى استقرار الخلق في الجنة والنار وبعد ذلك مما قصه الله تعالى علينا إلى ما لا نهاية. وليس مع الخلق الآن إلا الإيمان بذلك على علم الله فيه. اللهم إلا أن يؤيد الله عز وجل بعض خواصه بنور الكشف.

قال الشيخ أبو طاهر القزويني رحمه الله: واعلم رحمك الله أن تصور العقل لأحوال القيامة وما غاب منها عسر جداً. ولكن ينبغي للعاقل أن يعلم أن الله تعالى جعل آدم وذريته خلائف ذي الأرض وعمرها بهم، قال تعالى: ﴿وَهُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ الْأَرْضِ﴾ [الأنعام: ١٦٥] وقال تعالى: ﴿هُوَ أَنشَأَكُم مِّنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا﴾

[هود: ٦١] ثم إنه سبحانه وتعالى لما رشحهم للخلافة آتاهم من كل آلة يديرون بها معاشهم. وقد خلقهم الله تعالى في الدنيا للآخرة فأعطاهم الله تعالى العقل والنطق

فضيلة لهم. فكان العقل والنطق لهم آلتين يتوصلون بهما إلى تدبير معاشهم في الدنيا وتهيئة أسباب معادهم حسب ما جاءت به الرسل عليهم الصلاة والسلام.

١٠

١٥

٢٠

Allah Teâlâ'nın kendisine gaip olması nedeniyle akıllar mârifetullahı bihakkın bilmekten nasıl âciz kalıyorsa aynı şekilde âhiret hâlleri, bundan önce gerçekleşen iki meleğin kabirdeki sual ve cevapları, ba's, haşır, neşir, sırat, mîzan, defterlerin okunmasının keyfiyeti, havzın keyfiyeti, şefaât, cennet ve cehennemın vasıfları ve bunların hakikatlerini de kendisine gaip kaldığı için bilmez. Cihetsiz olarak Allah'ın görülmesini, ses ve harf olmaksızın O'nun sesini işitmeyi ve nefislerin gark olduğu sevap ve elemelerin lezzetlerini; özellikle de Kerîm olan Allah'ın zâtına bakmanın lezzetini ve -Allah korusun- büyük korkunun elemi gibi detayları da bilmez. Akıl tek başına bunu kavramaya güç yetiremez. Zira akıl, kulun teklif yurdunda kendisiyle emirlerin ve nehiylerin detaylarına ulaştığı ve onunla hayatın maslahat ve zararlarını bildiği bir alettir. Bazı ârifler şöyle derler: "Diller, bu konuda ve kutsal zâtın hakikatleri ile uhrevî konularda alıkonulmuş, akıllar da bunun anlamları konusunda alıkonulmuştur. Şâri' (sav) de bize, Allah ve âhiret konularında sadece icmâlî ve irsâlî yöntemle, zihinlere yatkın olacak şeyler haber vermiştir. Söylediği nihaî şey, imanı vâcib kılacak kadar genel bilgilerden ibarettir. Aklın nihaî noktası da bu konuyu araştırmanın aklen mümkün ya da muhal olduğuna hükmetmekten ibarettir. Sadık olan peygamber bunu bize genel olarak haber verince, akıl da nakledilmiş olanı mümkün görünce, onun doğruluğuna iman etmek ve hak olduğuna inanmak vâcib olur. Ayrıca bize düşen bunların keyfiyetlerini araştırma düşüncesini bırakmak ve bunların hakikatlerini kavrama arzusuna kapılmamaktır. Gözün sesi işitmesi nasıl engellenmişse bu konuda düşünülmesi de aynı şekilde engellenmiştir. Ancak bazı velîlerin halk için gayb Allah için ise açık olan âhiret hallerinden bazılarını keşif yöntemiyle öğrenmesi istisnâdır. O, bu vakitte dilini yutmuş ve aklına galip gelmiştir. Zira o zaman, harflerin zarflarına sığmayan ve akılların ulaşmayacağı bazı şeyleri müşâhede etmiştir. Şair şöyle demiştir:

Yirmi dokuz harften dokunan gömlek / Onların anlamını kavramada yetersizdir

فكما أن العقول عاجزة عن معرفة الله عز وجل حق المعرفة لكونه تعالى غيب عنها
فكذلك ما غاب عنها من أحوال الآخرة وما يتقدمها من سؤال الملكين في القبر
وجوابهما وكيفية البعث والحشر والنشر والصراط والميزان وقراءة الكتب وكيفية
الحوض والشفاعة وأوصاف الجنة والنار بحقائقها ورؤية الله عز وجل في غير جهة
وسماع كلامه تعالى من غير صوت ولا حرف وغير ذلك من تفاصيل لذات الثواب
والآلام التي تستغرق فيها النفوس لا سيما لذة النظر إلى وجه الله الكريم وألم الفزع
الأكبر، نعوذ بالله منه. فإن العقل بمجرده لا يستقل بدركه، إذ العقل إنما هو آلة
للعبد يدرك بها تفاصيل الأوامر والنهي في دار التكليف ويعرف بها مصالح المعاش
ومفاسده. وكان بعض العارفين يقول: الألسنة عن ذلك وعن حقائق الذات المقدس
والأمور الأخروية محتسبة والعقول عن درك معانيها محتسبة ولم يخبرنا الشارع عن
الله وعن الأمور الآخرة على طريق الإجمال والإرسال بما يقرب معناه من الأفهام.
فكان غاية النطق أنه أخبرنا بها على الجملة إيجاباً للإيمان بها وغاية العقل البحث
عن تجويز ذلك أو استحالة. فإذا أخبرنا بها الصادق مجملته واستجازها العقل مرسله
وجب الإيمان بها صدقاً والاعتقاد لها حقاً. ثم إنه يجب علينا كف الفكر عن البحث
عن كيفياتها وردعه عن أن يتشوف الطمع في درك حقائقها. فإن الفكر عن ذلك
مصدور كما أن البصر عن سماع الصوت مردود. اللهم إلا أن يكشف بعض الأولياء
من أحوال الآخرة بشيء في حال غيبته عن الخلق وشهوده للحق. فإنه في ذلك
الوقت يكون مسلوب النطق مغلوب العقل لأنه حينئذ يشاهد أموراً لا تتسع لها
ظروف الحروف ولا تنتهي إليها العقول كما قال الشاعر:

وإن قميصاً خيط من نسج تسعة / وعشرين حرفاً عن معانيه قاصر

Şeyh Ebû Tâhir şöyle demiştir: “Bu mâna üzerinde düşünen kimseye, ulaşılmayana ulaşmayı arzulayarak, akıllarını güçlerinin yetmeyeceği şeyde kullanan öncekilerin (müekaddimûn) üzerinde dolandıkları karmaşıklıklar ma'lûm olur. Sonları hayret ve sapıklık olur. Bu kabilden olan hususlardan biri de Arasât ehlinin şerefli meleklerin hattıyla yazılmış olan kitapları okumalarıdır. Bunun dünyadakilerin yazılarının aksine olduğundan şüphe yoktur. Bu nedenle okunamayan yazılara ‘Sanki melekler yazmış.’ denilir. Allah Teâlâ’nın yiyecek, içecek, koku, giyecek ve nikâhlanacaklar nevinden cennet nimetlerinin çoğunun lezzetini idrak için yarattığı şeyler de bunlardandır. Amellerin sevabı bağlamında nakledilen sahih haberlerde kaydedildiği üzere bunlar dünyada bulunmayan bir hâldedir. Bu idraklerin hiçbirisi bizzat dünyadaki lezzetleri idrak eden idraklere eşit değildir. Bunlar her ne kadar cins ve tesmiyede onlara benzemekte ise de bunların acayip özellikleri vardır ki akıl bunları idrak etmede bîtap düşer. İbn Abbâs’ın (ra) ‘Cennette, isimleri dışında dünyadakilere benzeyen bir şey yoktur.’ şeklindeki sözü, bu konuda büyük bir esastır.” Şeyh Ebû Tâhir şöyle demiştir: “Nasıl ki çocuk, kendisi için bu idrakin yaratılmaması sebebiyle çocukluğunda şöhret lezzetini bilmiyorsa biz de kendimizde dünyada bu idraklerin yok olması sebebiyle Kerîm olan Allah’ın yüzüne bakma lezzetini ve cennette vad edilen diğer lezzetleri bulamayız.” Şöyle demiştir: “Bunların tamamının delili, Resûlullah’ın (sav) celâl ve izzet sahibi Rabb’inden naklederek ‘Sâlih kullarım için hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve kendilerini muttali kıldığım şeylerden hiçbir beşerin hatırına gelmeyen şeyler hazırladım.’ buyurması ve “Onlar için ne mutluluklar saklandığını hiç kimse bilemez.”⁴⁴⁷ âyetini okumasıdır. Bu, filozofların âhiret işlerini inkâr ederek saptığı bir çizgidir. Ayrıca aklın gaybî hakikatlerin künhüne vakıf olmayacağını ve onların sırlarına sonuna kadar ulaşamayacağını doğruladığın zaman, bunun nihaî noktasının, aralarındaki en küçük benzerlik ile görülmeenin görülene mukayese etmek olduğunu da bilirsin. Dinler, aklın illet ve keyfiyetlerini kavramaktan âciz kaldığı bir takım şeyler getirmişlerdir. Ancak akıl âhiretteki haşır ve neşir ile Allah’ın sıfatları hakkındaki vech ve kıdem gibi hususlarda olduğu üzere bunların imkânına hükmettiği zaman, bunlara iman etmemiz vâcib olur. Şeriatların ve ibadetlerin miktarlarının bilgisi konusundaki kelâm da böyledir.

قال الشيخ أبو طاهر: ومن تأمل هذا المعاني انكشف له كثير من الغوامض التي درج عليها المتقدمون مكلفين عقولهم ما ليس في وسعها طمعاً في أن ينال ما لا ينال فكان عاقبتهم الحيرة والضلال. وأن من هذا القبيل قراءة أهل العرصات الكتب المكتوبة بخط الملائكة الكرام ولا شك أنها بخلاف كتابة أهل الدنيا. ولهذا يقال للكتابة التي لا تقرأ كأنها خط الملائكة. ومن ذلك أيضاً ما يخلق الله تعالى من إدراك لذات كثيرة من نعيم الجنة مطعومها ومشروبها ومشومها وملبوسها ومنكوحها عن حالة لا توجد في الدنيا كما وردت به الأخبار الصحيحة في ثواب الأعمال. وتلك الإدراكات بذاتها لا تضاهي شيئاً من الإدراكات التي تدرك بها اللذات الدنيوية. فإنها وإن كانت تشاكلها في الجنسية والتسمية فإن لها اختصاصات عجيبة تكل العقول عن دركها. وقول ابن عباس رضي الله عنه عنهما: ليس في الجنة شيء يشبه ما في الدنيا إلا بأسمائه، أصل كبير في هذا الباب. قال الشيخ أبو طاهر: فلعدم تلك الإدراكات في الدنيا لا نجد في أنفسنا لذة النظر إلى وجه الله الكريم ولا غير ذلك من اللذات الموعودة في الجنة كما لا يجد الصبي في صباه لذة الجاه لأنه لم يخلق له إدراك ذلك. قال: والدليل على هذه الجملة قوله عن رب العزة جل وعلا: «أعددت لعبادي الصالحين ما لا عين رأت ولا أذن سمعت ولا خطر على قلب بشر بله ما اطلعت عليه ثم قرأ قوله تعالى: ﴿فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُوَّةٍ أَعْيُنٍ﴾ [السجدة: ١٧]» وهذه خطة ضلت فيها الفلاسفة فأنكروا أمور الآخرة. وإذا قد صح لك أن العقل لا يطلع على كنه حقائق الأشياء الغيبية ولا يبلغ منتهى أسرارها علمت أن غايته أن يقيس ما لا يراه على ما يراه بأدنى شبه يكون بينهما، وقد جاءت الشرائع بأشياء يعجز العقل عن معرفة عللها وكيفياتها. ولكن إذا حكم العقل بإجازتها وجب علينا الإيمان بها كالحشر والنشر في الآخرة كالوجه والقدم في صفات الله تعالى وكذلك القول في معرفة مقادير الشرائع والعبادات.

Sâlih olan selef ve onlara tâbi olanlar, bunları kesin olarak tasdik etmeyi benimsemiş, arkadaşlarını bunların hakikatlerini araştırmaktan engellemiş, bunları hakkında derine dalmak yasaklanmış olan kaderin sırrına havale etmişlerdir. 'Keyfiyetsiz olarak geldiği gibi onu okuyun.' demişlerdir. Teşbih, salâbet ve kuvvetinden dolayı onların akîdelerine herhangi bir yol bulamamıştır. Bu İslâm'ın yeni; dönemin, vahyin zamanı olan Peygamber'in (sav) dönemine yakın olması, vahyin ve Cebrâil'in inişinin müşâhede edilmesi nedeniyledir. İlk nesil ve daha sonra onlardan sonrakiler ve sonrakilerin devri geçince -bunlar en hayırlı nesillerdir- her tarafta hevâlar yayıldı, her bölgede şeytan ortaya çıktı ve kalbin derinliklerine üfledi ve vesveseleriyle düşüncelerde dolaştı. Böylece söz konusu akaid sarsıldı, görüşler karıştı ve Karâmite, Zenâdika ve Râfıziler -Allah Teâlâ onları alçaltsın- gibi hevâ ehlinin görüşleri çoğaldı. Zira sapıklık hakkında kitaplar yazarak şehirlere dağıttılar; ahmak insanları bunlara davet ederek bid'atları yaydılar. İftiralar yayıldı ve akaidin temelleri bozuldu. Bu, daha önce geçtiği gibi insanların peygamberliğin zamanından uzak olması nedeniyle gerçekleşmiştir. Yüce Allah bir kavim hakkında 'Üzerlerinden uzun zaman geçip kalpleri katılaşmış kimseler'⁴⁴⁸ buyurmuştur. Bu nedenle Ebû Bekir es-Sıddîk (ra) 'İslâm'ın ilk dönemlerinde ölenlere ne mutlu!' buyurmuştur. Ayrıca ey kardeş, bugünkü itikat sahiplerinin, itikatları sahih, hükümleri geçerli de olsa (akçeleri geçerli), bâtil ehlinin şüphelerini dinlemekten kaynaklanan birçok şüphenin derinliklerinde yer aldığını bilirsin. Muhakkik imamlardan kendilerine işin kaynağı ve sebeplerini açıklayacak kimseyi de bulamazlar. Belki bazıları tecsîm, teşbîh, ta'tîl ve münkir şeyler gibi kemiklerine sinmiş kirlerle beraber ölmekte ve bunları kimseye sormaya cesaret edememektedir. Vereceği cevaplarla susuzluğunu giderecek birisini bulamamaktadır. Dolayısıyla başkası şöyle dursun, akîdesini kendisinden bile gizlemeye devam edecektir. Bu kelimcilerden muhakkik olanların, güç meseleler hususunda çokça örnek getirmeye, problemlerden imkânları dâhilinde olanları ortaya çıkarmaya ve tüm kelâm bahislerindeki ibareleri yenilemeye davet ettikleri şeydir. Bu sonuç, bu kitapları mütalaa edenlerin ihtiyaç duyduğu bir şeydir. Kardeş, bunu dikkate al, sıfat âyetlerinden birçoğunun anlamı senin için kolaylaşacak ve aklın muhal gördüğü birçok şeyi akledeceksin.

وقد درج السلف الصالح والتابعون لهم على التصديق بها جزماً ومنعوا أصحابهم عن البحث عن حقائقها وردوها إلى علم سر القدر المنهي عن الخوض فيه. وقالوا: اقرءوها كما جاءت بلا كيف. ولم يجد التشبيه إلي عقائدهم سبيلاً لقوتها وصلابتها. وذلك لغضاضة الإسلام وقرب العهد من أزمانه التي هي زمان الوحي ومشاهدة التنزيل ومهبط جبريل. فلما أن درج القرن الأول ثم الذين يلونهم ثم الذين يلونهم ٥ وهم خير القرون انبعث الأهواء من كل صقع وباض الشيطان بكل قطر ونفت في عقد القلوب وجال في الخواطر بخطرته فتزلزلت لذلك العقائد واضطربت الآراء وكثرت مقالات أهل الأهواء كالقرامطة والزنادقة والرافضة خذلهم الله تعالى، إذ ألفوا الكتب في الضلالات وبثوها في الأمصار، ودعوا إليها الأغبياء من الناس. فشاعت البدع وفشا البهتان وانحلت عقد العقائد، وذلك لبعد الناس عن زمان البعثة كما مر. ١٠ قال تعالى في حق قوم: ﴿فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْأَمَدُ فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ﴾ [الحديد: ١٦] ولهذا قال أبو بكر الصديق رضي الله عنه: طوبى لمن مات في نانة الإسلام. يعني في أوله. ثم لا يخفي عليك يا أخي أن المعتقدين اليوم وإن صحت عقائدهم وراجت نقودهم فكثيراً ما يتخالج في ضمائرهم خواطر الشكوك من كثرة ما يضع مسامعهم من شبه أهل الأباطيل. ولا يجدون أحداً من الأئمة المحققين يبين لهم مصادر الأمور ومواردها. ١٥ وربما يموت أحدهم على رجز بين ضلوعه من تجسيم وتشبيه وتعطيل وأمور منكرة ولا يجسر أن يسأل أحداً عنها ولا يجد أحداً يشفي الغليل بجوابه. فلا يزال يخفي عقيدته عن نفسه فكيف عن غيره. فهذا الذي دعا المحققين من المتكلمين إلى إيراد أمثلة كثيرة في مضايق المشكلات وكشف ما أمكنهم من المعضلات وتكرير العبارات في جميع المباحث الكلام. هذه الخاتمة يحتاج إليها من يطالع مثل هذا الكتاب فأمعن يا أخي النظر إليها يسهل عليك فهم كثير من آيات الصفات وتعقل أشياء كثيرة من محالات العقول.

ALTMİŞ DOKUZUNCU MEBHAS

Defterlerin Dağıtılması ve Kıyamet Günü Allah Teâlâ'ya Arz Edilmesinin Hak Olduğu Hakkındadır

Bu konuda naslar vârit olduğu için haktır. Ancak insanların bu konuda farklı farklı olduğu açıktır. Defterlerin dağıtımında ise bazıları sağ eliyle, bazıları sol eliyle, kimisi ise arka tarafından alır. Sağ elleriyle kitaplarını alanlar, tabakaları farklı olmakla beraber müminlerdir. Defterleri sollarından verilenler ise müşrikler değil, münafıklardır. Bu anlamda Şeyh Muhyiddin “Zira müşrikin okuyacağı bir defteri yoktur.” demiştir. “Bu nedenle Yüce Allah münafığa ‘Oku şimdi kitabını! Bugün kendini yargılamak üzere kendi nefsin yeter!’⁴⁴⁹ der. Zira o, insanlara görünen şeyin aksine nefsinin kendisini sürüklediği küfrü bilmektedir. Bu nedenle defterini soldan alan kimseden hemen sonra ‘O, büyük olan Allah’a iman etmezdi.’⁴⁵⁰ buyurmaktadır. Ondaki İslâm’ı değil, imanı selbetmiştir. Zira görünürde o, canını, ailesini ve malını korumak için İslâm’a boyun eğmişti. İç dünyasında ise imanın aksine ya müşrik ya muattıl ya mütekebbir ya da kâfir idi. Bunlar kalbin amellerinden olup Allah’tan başka hiç kimse bunları bilmez. Defterlerini arkalarından alanlar ise bunlar kitap verilip de bunu arkalarına atan ve az bir pahaya satanlardır. Kıyamet günü geldiğinde onlardan herhangi birisine ‘Defterini arkandan al.’ denilir. Yani ‘Dünya hayatındayken onunla amel etmeyi terk etmek sûretiyle attığın yerden al.’ Onlar, bazılarının sandıkları gibi amel defterleri değil, kendilerine inen kitaplardır. Bunlar, arkalarına attıkları zaman, dönmeyeceğini zannederlerdi. Yani dönmeyeceğine kesin inanıyorlardı. Bu, Allah’ın kıyamette kendilerini azarlayarak ve ‘Bu sözle karşılaşacağını zannediyor muydun?’ dediği kimsedir.” Şöyle demiştir: “Bunlar sadece sapan ve saptıran, aldatıcı liderlerdir.” Anla!

Şeyh Muhyiddin şöyle demiştir: “Dünyadaki Hafaza meleklerinin yazdığı bu defterler, mükelleflerin söz ve amellerine aittir. Orada inançlarına dair, söyledikleri şeylerden kendileri aleyhine şahitlikte bulunmalarından başka bir şey yoktur. Melekler onların sözlerinden sadece söylediklerini kaydederler.”

449 İsrâ, 17/14.

450 Hakkâ, 69/33.

المبحث التاسع والستون

في بيان أن تطاير الصحف والعرض على الله تعالى يوم القيامة حق

لورود النصوص به لكن لا يخفى أن الناس يتفاوتون في ذلك. فأما تطاير الصحف فمنهم من يأخذ كتابه بيمينه ومنهم من يأخذ كتابه بشماله ومنهم من يأخذ كتابه من وراء ظهره، فأما الذين يأخذون كتبهم بأيمانهم فهم المؤمنون على اختلاف طبقاتهم. وأما الذين يعطون كتبهم بشمالهم فهم المنافقون لا المشركون، كما قال الشيخ محيي الدين قال: لأن المشرك لا كتاب له يقرأ. ولذلك يقول الله عز وجل للمنافق: ﴿اقْرَأْ كِتَابَكَ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا﴾ [الإسراء: ١٤] لأنه كان يعلم ما انطوت عليه نفسه من الكفر خلاف ما كان يظهر للناس ولذلك عقب الله تعالى الذي يأخذ كتابه بشماله بقوله: ﴿إِنَّهُ كَانَ لَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ الْعَظِيمِ﴾ [الحاقة: ٣٣] فسلب عنه الإيمان دون الإسلام لأنه كان منقاداً للإسلام في ظاهره ليحفظ دمه وأهله وماله وهو في باطنه إما مشرك أو معطل أو متكبر أو كافر بخلاف الإيمان فإنه من أعمال القلوب لا يطلع عليه أحد إلا الله. وأما الذين يأخذون كتبهم من وراء ظهورهم فهم الذين أوتوا الكتاب فنبذوه وراء ظهورهم واشتروا به ثمناً قليلاً فإذا كان يوم القيامة قيل لأحدهم خذ كتابك من وراء ظهرك أي من الموضع الذي نبذته فيه في حياتك الدنيا بترك العمل به فهم كتابهم المنزل عليهم لا كتاب الأعمال كما توهمه بعضهم فإن هذا حين نبذه وراء ظهره، ظن أن لن يحور: أي يتقن أنه لن يرجع وهذا هو الذي يقول الله تعالى له يوم القيامة حين يعاتبه ويقرره. أظننت أنك ملاقي الحديث؟ قال: وليس أولئك إلا الأئمة المضلين الذين ضلوا وأضلوا، فافهم.

قال الشيخ محيي الدين: ثم لا يخفى أن هذه الكتب التي كتبتها الحفظة في الدنيا خاصة بأعمال المكلفين وأقوالهم. وليس فيها شيء من عقائدهم إلا ما شهدوا به على أنفسهم من تلفظهم به فإن الملائكة لا تكتب من أقوالهم إلا ما تلفظوا به، انتهى.

İmâm Gazzâlî (rh.a), Allah'ın "Oysa sizi gözetleyen muhafızlar, değerli yazıcılar var. Onlar yaptığınızı her şeyi biliyorlar."⁴⁵¹ âyetleri bağlamında şöyle demiştir: "Bil ki bülûğa yaklaşan şahıs için, iki melek görevlendirilir. Yüce Allah 'Sağında ve solunda oturmuş iki alıcı (yaptığını) alıp kaydederken'⁴⁵² ve 'Hayır! Doğrusu şudur ki onların yanındaki elçi meleklerimiz her şeyi kaydediyorlar.'⁴⁵³ buyurmaktadır. Daha sonra kul, âkil olunca, meleklerden biri onu hidâyete erdirir, diğeri ise onu iğvâ eder. Ancak yol gösterenin rütbesi, iğvâ edenin rütbesinden daha yüksektir. Muhakkiklerin çoğunluğuna göre, bunlar kalem sahibi olan büyük meleğin yardımcısı olan elçi, iyiliksever ve saygın meleklerdir." Şöyle demiştir: "Ayrıca iyilik ve kötülükleri yazan melekler, dünyadakilerin yazmasına benzemeyen bir yazıyla yazarlar. Zira onlar kalbin sırrında dürülü temiz sayfalara yazmaktadırlar ve dünyadakilerin hiçbirisi buna ulaşamaz. Zira melekler, yazdıkları, sayfalar ve bunlarla ilgili olan her şey, melekût âlemindeydir. Bu ise bu âlemde gözlerimizin idrak edemeyeceği bir şeydir. Ayrıca bu dürülü sayfalar biri 'Şimdi gaflet perdeni açtık; artık bugün gözün keskindir.'⁴⁵⁴ âyetinde ifade edildiği üzere, can verme anında; diğeri ise 'Kıyamet gününde insana, açılmış vaziyette önüne konulacak olan bir kitap çıkaracağız.'⁴⁵⁵ âyetinde ifade edildiği üzere, kıyamette şahitlerin huzurunda olmak üzere iki defa açılır. Bu, adâlet terazisinin konulması esnasında olur ve orada defterleri havada uçarken görür. Bu, tefsirlerden birine göre 'Her insanın sorumluluğunu omuzuna yükledik.'⁴⁵⁶ âyetinde geçen 'sorumluluğunu omzuna' [ifadesinin anlamıdır]. Sonra her biri kendi defterini okuduğu zaman amelinin iyi ya da kötü olmasına bağlı olarak, defterinin harflerini aydınlık ya da karanlık olarak görür. İyilik yapanlar, defterinin yazılarını beyaz, kötülük sahipleri ise bunları siyah olarak görecektir." Şeyh Ebû Tâhir el-Kazvînî şöyle demiştir: "Defterlerin sahipleri, o gün defterleri kendilerine arz edildiğinde hiç kimmeden herhangi bir eğitim almadan zaruri olarak, Allah Teâlâ'dan bir ilham ile bunu okurlar. Allahım! Ey Rahmân ve Rahîm olan, kitabımızı sağımızdan vermeni ve bizi rüsvâ etmeden sağdan cennete girdirmeni dileriz!"

451 İnfîtâr, 82/10-12.

452 Kâf, 50/17.

453 Zuhurf, 43/80.

454 Kâf, 50/22.

455 İsrâ, 17/13.

456 İsrâ, 17/13.

وقال الإمام الغزالي رحمه الله في قوله تعالى: ﴿وَأَنَّ عَلَيْكُمْ لَحَافِظِينَ كِرَامًا كَاتِبِينَ^٥ يَعْلَمُونَ مَا تَفْعَلُونَ﴾ [الانفطار: ١٠-١٢] اعلم أن الملكين يوكلان بالشخص إذا قارب البلوغ. قال تعالى: ﴿إِذْ يَتَلَقَّى الْمُتَلَقِّيَانِ عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ قَعِيدٌ﴾ [ق: ١٧] وقال تعالى: ﴿بَلَىٰ وَرُسُلُنَا لَدَيْهِمْ يَكْتُبُونَ﴾ [الزخرف: ٨٠]. ثم إذا اتصف العبد بالعقل كان أحد الملكين يهديه والآخر يغويه. ورتبة الهادي أعلى من رتبة المغوي، وهما من الملائكة السفرة الكرام البررة الذين هم أعوان الملك الأعظم الذي هو صاحب القلم عند أكثر المحققين. قال: ثم إن الملكين يكتبان الحسنات والسيئات كتابة لا تشبه كتابة أهل الدنيا. لأنهما إنما يكتبان في صحف مطهرة مطوية في سر القلب لا يطلع على ذلك أحد من أهل الدنيا. إذ الملكان وكتابتهم^{١٠} وصحفهما وجميع ما يتعلق بهما من عالم الملكوت وذلك لا تدركه أبصارنا في عالمنا هذا. ثم إن تلك الصحف المطوية تنشر مرتين مرة عند النزاع لقوله: ﴿فَكَشَفْنَا عَنْكَ غِطَاءَكَ فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ﴾ [ق: ٢٢] ومرة في القيامة على رؤوس الأشهاد قال تعالى: ﴿وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ كِتَابًا يَلْقَاهُ مَنشُورًا﴾ [الإسراء: ١٣]. وذلك عند وضع الميزان القسط فيرى الكتب هناك طائفة من الهواء وهو قوله ﴿وَكُلُّ إِنْسَانٍ أَلَمْنَاهُ طَائِرَهُ فِي عُنُقِهِ﴾ [الإسراء: ١٣] طائره في عنقه على أحد التفاسير. ثم إذا قرأ كل أحد كتابه يجد حروف كتابه نيرة أو مظلمة بحسب أعماله الحسنة أو القبيحة. فصاحب الحسنات يجد كتابه خطوطاً بيضاء وصاحب السيئات يجد كتابه خطوطاً سوداء. قال الشيخ أبو طاهر القزويني: وأصحاب الكتب يومئذ إذا عرضت عليهم كتبهم مضطرون إلى قرائتها من غير تعليم من أحد بل بإلهام من الله تعالى: فنسألك اللهم أن تؤتينا كتابنا بأيماننا وتدخلنا جنتك بأيماننا ولا تفضحنا يا أرحم الراحمين.^{٢٠}

Kıyamet günü Allah'a arz edilmeye gelince; bu askerlerin hükümdara arz edilmeleri gibidir. Kul Allah'ın önünde O'nun celâline yaraşır bir şekilde durur ve Allah'ın bu kul hakkındaki murâdına göre sorular kendisine sorulur. Allah Teâlâ'dan utanma ve hayânın şiddetinden dolayı yüz etlerinin parça parça düştüğü o duruşma günü! Hadiste "Kimin hesabı tartışmalıysa azap edilir." buyrulmuştur. Şeyh Muhyiddin 369. bâbda şöyle demiştir: "Tartışmakla kastedilen, amellerin illetlerinin sorulmasıdır. Allah kula amelini arzeder." Şöyle demiştir: "Bu soru, peygamberler (as) de dâhil bütün insanları kapsar. Yüce Allah 'Allah'ın peygamberleri toplayıp da onlara 'Size ne cevap verildi?' diye soracağı gün"⁴⁵⁷ buyurmaktadır. Ancak peygamberlere sormasıyla başkalarına sorması arasında büyük fark bulunmaktadır. Peygamberlere sorması, rahatlatma yoluyla nimetlerin takririnden ibarettir. Başkalarına sorması ise kötü şeylerle ilgili olacaktır. Allah'tan bize lutufta bulunmasını dileriz. Hadiste, Resûlullah ve ashabının yaş ve taze hurma yedikleri daha sonra da su içtikleri ve Resûlullah'ın (sav) 'Bu nimetler, kıyamet günü size sorulacaktır.' buyurduğu kaydedilmektedir. Oysa hadisin siyâkından anlaşıldığı üzere, bu açıklıktan sonra gerçekleşmişti. Bu kıssadan anlaşılabileceği üzere, nimetin takriiri bağlamında, onlar da peygamberlere iştirak etmiş, ancak azarlayarak ve sarsarak sorma anlamında onlardan ayrılmışlardır."

Soru: Âzaların sahibine şahit tutulmasının sebebi nedir? Neden kişi diliyle kendisine şahitlik etmez?

Cevap: Şeyh'in *el-Fütühât*'ın 70. bâbında dediği üzere "Âzaların şahitlik etmesinin sebebi, bu günahların çirkinliğidir. Kul, Allah'ın huzurunda bunları söylemekten veya inkâr etmekten hayâ eder. Yüce Allah ise en süratli şekilde hesap gördüğü için utanmanın zevâlini beklemez. Bu nedenle âzaların fitratın aslından olan âdil kökenlerinden dolayı bunları şahit tutarak, onların şahitliklerini kabul eder. Zira asıl olan adâlettir ve haksızlık ârizidir. Bundan sorgu ortaya çıkar." Âdil ve temiz olan âzaların tümü şahitlik ettiğine ve ortada bu âzalar dışında [insana ait başka] bir varlık da bulunmadığına göre azabı kim çekecektir? Bak, bu [soru] bir cevaba muhtaçtır. Belki de âzalara azap edilmesi dünyadayken yasaklandığı bir fiille lezzetlenmesi nedeniyle. Bazıları, yetmiş bin kişinin hesapsız olarak cennete gireceğini ifade eden hadisle kastedilenin yaptıkları kötü şeylerden dolayı Allah Teâlâ'nın kendilerini cennete sokacağını akıllarına getirmemeleri olduğunu söylemişlerdir.

وأما العرض على الله يوم القيامة فهو مثل عرض العساكر على الملك فيوقف العبد بين يدي الله عز وجل كما يليق بجلاله ويقع السؤال بحسب ما يريد الله عز وجل بذلك العبد. فإيا له من موقف يتساقط فيه لحم الوجوه من شدة الخجل والحياء من الله عز وجل. وفي الحديث: «من نوقش الحساب عذب». قال الشيخ محيي الدين في الباب التاسع والستين وثلثمائة: والمراد بالمناقشة هو السؤال عن علل الأعمال. فيعرض تعالى على العبد عمله.

قال هذه السؤال عام في حق كل الخلق حتى الرسل ﷺ قال تعالى: ﴿يَوْمَ يَجْمَعُ اللَّهُ الرُّسُلَ فَيَقُولُ مَاذَا أُجِبْتُمْ﴾ [المائدة: ١٠٩] الآية. قال: ولكن فرق عظيم بين سؤاله للأنبياء وسؤاله لغيرهم، فإن سؤاله للرسل يكون على تقرير النعم على طريق المباشطة وأما سؤاله لغيرهم فيكون في أمور قبيحة. نسأل الله اللطف. وفي الحديث أن رسول الله ﷺ أكل هو وأصحابه رطباً وبسراً وشربوا بعده الماء فقال رسول الله ﷺ: «لتسألن عن هذا النعيم يوم القيامة». مع أن هذا كان عقب الجوع كما يدل عليه سياق الحديث فقد شارك هؤلاء الأنبياء في سؤال تقرير النعم في هذه القصة وفارقوهم في سؤال التوبيخ والتقريع.

فإن قيل: فما سبب الشهادة الأعضاء على صاحبها ولم لم يكن يشهد على نفسه بلسانه؟

فالجواب: كما قاله الشيخ في الباب السبعين من الفتوحات: أن سبب شهادة الأعضاء قبح تلك الذنوب. فيستحي العبد بين يدي الله عز وجل أن ينطق بها أو بنكرها أصلاً وهو تعالى أسرع الحاسبين فلا ينتظر زوال الاستحياء. فلذلك تستشهد أعضاؤه ثم يقبل الله شهادتها لعدالتها الأصلية من أصل الفطرة. والأصل العدالة والجرح طارئ، وينقدح من هذا السؤال. وهو إذا كانت الأعضاء كلها تشهد وهي عدول مزكاة وما ثم إلا أعضاء فمن المعذب؟ انظر يحتاج ذلك إلى جواب. ولعل تعذيب الأعضاء إنما هو لتلذذها بفعل ما نهيت عنه في دار الدنيا. وكان بعضهم يقول في حديث السبعين ألفاً الذين يدخلون الجنة بغير حساب أن المراد أنه لم يكن في حسابهم إن الله تعالى يدخلهم الجنة لسوء ما تعاطوه.

Şöyle söylemiştir: “Burada kastedilen Hak Teâlâ’nın onları amelleri üzerinden hesaba çekmeyeceği değildir.” Değerlendir! *el-Fütûhât*’ın 198. bâbında ise şöyle demiştir: “Hak Teâlâ’nın kıyamet günü onlarla kendisi arasında ‘Şu zamanda şunu ve şunu yaptın.’ şeklinde, kullarına yaptıklarını haber vermesi, azarlamak için değildir. Aksine O’nun rahmetinin ne kadar geniş olduğunu bildirmek içindir. Bu da sadece muvahhidlere mahsustur; anla!”

351. bâbda ise “Her müslümanın dünyada ve kıyamet günü O’nunla karşılaşma konusunda Allah Teâlâ’dan hayâ ettiğini bilesin! Dolayısıyla Hak Teâlâ’nın ona yakınlık göstermesi ve utancını gidermesi gerekir. Utanmanın aslı, muhalefet etmekten ve Allah’a hizmet etmekte kusurlu davranmaktır. Bu iki yöntemden başka bir şey yoktur.” demiştir. Ayrıca şöyle demiştir: “Hak Teâlâ’nın mümin kuluna yakınlık gösterme biçimi, ona ‘Kulum dünyadayken yaptığın her şeyi benim kazâm ve kaderimle yaptın. Zira sen hükümlerimin icrâ edileceği yersin.’ demesidir. Kul, bununla en şiddetli şekilde yakınlaşır. Şayet başlangıçta kul bunu Allah’a söyleseydi Allah Teâlâ’ya karşı sû-i edepte bulunmuş olurdu. Oysa ondan böyle bir şey işitilmedi. Bizzat bunun kendisiyle Hak Teâlâ da kula yakınlaşır. Burada Allah açısından güzelliğin zirvesinde kul açısından ise kötülüğün zirvesinde bir irtibat vardır. Onun ‘Rabb’im nasıl olur da hem hakkımda kötülüğü takdir edersin hem de beni sorguya çekersin.’ demesi uygun değildir. Ancak Hak Teâlâ kuluna ‘Sen hükümlerimi icrâ ettiğim yersin.’ dediği zaman, bu lutuf ve ihsanın zirvesi olur. Zira bunda kulu ma’zûr görme, onunla yakınlaşma, onu rahatlatma, utancını kaldırma ve korkusunu giderme söz konusudur.” Şeyh Muhyiddin “Şerefli bir vâkıada bana bu ilâhî bildirim geldiğinde, beni buna muttali kıldığı için varlığım sevincime yetersiz kaldı.” demiştir. 388. bâbın sonlarında şöyle demiştir: “Sabredenlere ecirleri hesapsız bir şekilde verilecektir. Yani tarafımızdan belirlenen bir şekilde. Zira sabır, nefsi kötü amellerden alıkoyma için bütün amelleri kapsar. Bu nedenle belirli miktarı bulunan diğer amellerin aksine, onun için bu (miktar) söz konusu değildir.”

وقال: ليس المراد أن الحق تعالى لا يحاسبهم على أعمالهم، انتهى. فليتأمل. وقال في الباب الثامن وتسعين ومائة من الفتوحات: إذا أخبر الحق تعالى عباده بما فعلوه من الجرائم يوم القيامة فيما بينه وبينهم كقوله: «يا عبدي فعلت كذا وكذا في وقت كذا وكذا» لا يكون ذلك منه على وجه التوبيخ وإنما يكون ذلك من باب إعلامه بسعة رحمته تعالى. وهذا خاص بالموحدين، فافهم. ٥

وقال في الباب الحادي والخمسين وثلثمائة: اعلم أن كل مسلم استحيى من الله تعالى في الدار الدنيا ومن لقائه يوم القيامة. فلا بد أن يؤنسه الحق تعالى يوم القيامة ويزيل خجله. وأصل الاستحياء يكون من المخالفة أو التقصير في خدمة الله تعالى. وما ثم غير هذين الطريقتين. قال: وصورة تأنيس الحق تعالى لعبده المؤمن أن يقول له عبدي ما كان الذي وقع منك في دار الدنيا إلا بقضائي وقدري لأنك موضع جريان أحكامي. فيأنس العبد بهذا القول أشد الأنس. ولو أن العبد قال هذا القول لله تعالى ابتداءً لأساء الأدب مع الله تعالى. ولم يسمع منه. وبهذا بعينه يؤنسه الحق تعالى. فهو من جانب الحق تعلق في غاية الحسن ومن جانب العبد في غاية القبح. فليس له أن يقول: يا رب كيف تقدر علي المعاصي ثم تؤاخذني؟ وأما الحق تعالى فإذا قال للعبد: أنت موضع جريان أحكامي. فهو في غاية الفضل والإحسان لأن فيه إقامة العذر للعبد وتأنيسه ومباسطته إزالة خجله ورفع وجله. قال الشيخ محيي الدين: ولما ورد على هذا التعريف الإلهي في واقعة من الوقائع الشريفة لم يسعني وجودي من الفرح حيث أطلعني على مثل ذلك، انتهى. وقال في آخر الباب الثامن والثمانين وثلثمائة: إنما كان الصابررن يوفون أجرهم بغير حساب أي معين علمه عندنا لأن الصبر يعم جميع الأعمال إذ هو حبس النفس على فعل الأعمال المكروهة. فلهذا لم يأخذه المقدار بخلاف بقية الأعمال تأخذها، انتهى. ١٠ ١٥ ٢٠

Sonuç: *el-Fütûhât* ın 90. bâbında “Allah’a güzel bir borç verdiler.”⁴⁵⁸ âyeti bağlamında şöyle demiştir: “Kıyamet gününde ecrin kat kat olmasından dolayı kulun Allah’a borç vermesinin uygun olmadığını bilesin. Uygun olan, kullarına iyiliği emretmesi açısından, kulun O’nun emrine imtisal ederek Rabbine borç vermesidir. İşte bu güzel borcun vasfıdır. Bunun izahı şudur: Hak Teâlâ sadece bizim için meşrû kıldığı şeylerle bize muamele eder. Allah Teâlâ’nın peygamberine kıyamet gününde hakla yani kullarına kendisi vasıtasıyla gönderdiği şeyle hükmetmesini kendisinden istemesini emrettiğini görmez misin? Zira «الحق» taki «ال» ahid içindir. Yani ‘Rabb’im beni kendisiyle gönderdiğin bilinen hak ile hükmet!’ Kıyamet günü insanların hâli bu şekilde gerçekleşir. Allah’ın kıyamet günündeki hükmüne bakmak isteyen kimse, ne eksik ne fazla olarak O’nun dünyadaki şeriatının hükmüne baksın. Ey kardeş, sana şeriat belirleyenin basîreti üzerine ol; o, din gününün sahibinin üzerinde olduğu hakkın bizzat kendisidir.” 551. bâbda “Allah, resulü ve müminler amelinizi görecek.”⁴⁵⁹ âyeti bağlamında da şöyle demiştir: “Bil ki Yüce Allah, kıyamet günü bizzat işler hakkında hüküm verdiği zaman, yerlere (mevâtin) göre hükmü çeşit çeşit olur. Bir yerde (mevtin), Allah bizzat kendisi ve ilmiyle amelde gördüklerine göre peygamber ve müminlerden ayrı olarak hükmeder. Bir yerde tabakaların çeşitliliğine göre resullerinin amelde gördükleriyle hükmeder. Bir yerde müminlerin yani müctehid imamların (ra) görüşlerine göre hükmeder. Bir yerde bunların tamamıyla hükmeder.” Bu, gördükleriyle hükmetme konusunda resulün ve müminlerin Allah Teâlâ ile birleştikleri yöndür. Bununla birlikte kullarının gördükleri her şey esas itibarıyla onun hükmü ve takdiridir. Bazı muhakkikler ‘Hak Teâlâ, dünyadaki bütün hükümlerde, hakiki hâkim olduğuna göre, bazı kadıların verdiği hükümleri bâtlı olmakla nitelemek, nasıl olur? Düşün!’ demişlerdir. Şöyle dedim ‘Bazı hükümlerin amel açısından bâtlı olduğuna hükmetmemiz, hakikatte değil de bu dünyada Allah’ın kendisiyle kulluk etmemizi istediği şeriatla amel etmemiz açısından doğru olur. Zira muhakkiklerin dediği gibi, Hak Teâlâ bize bu dünyada hakikatle hükmetmemizi emretmemiştir. Bu onun gerçekte şeriata muhalif olması sebebiyle değil ona mutabık olan yönünün gizli kalması nedeniyledir.” **En doğrusunu Allah bilir.**

458 Hadid., 57/18.

459 Tevbe, 9/105.

خاتمة: قال في الباب التسعين من الفتوحات في قوله تعالى: ﴿وَأَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا﴾ [الحديد: ١٨] اعلم أنه لا ينبغي للعبد أن يقرض الله عز وجل لأجل مضاعفة الأجر يوم القيامة وإنما ينبغي له أن يقرض ربه عز وجل امتثالاً لأمره تعالى حيث أمره بالإحسان إلى عباده وهذا هو معنى وصف القرض بالحسن. وإيضاح ذلك أن الحق تعالى لا يعاملنا إلا بما شرعه لنا. ألا تراه تعالى قد سأل نبيه أن يسأله يوم القيامة أن يحكم بالحق أي الذي بعثه به لعباده إذ الألف واللام في الحق للعهد أي: رب احكم بالحق المعهود الذي بعثني به. وعلى هذا تجري أحوال الخلائق يوم القيامة. فمن أراد أن يرى حكم الله تعالى إلى يوم القيامة فليتنظر إلى حكم الشرائع في الدنيا من غير زيادة ولا نقصان. فكن يا أخي على بصيرة من شرعك فإنه عين الحق الذي إليه مالك يوم الدين، انتهى. وقال في الباب الأحد وخمسين وخمسمائة في قوله تعالى: ﴿فَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ وَالْمُؤْمِنُونَ﴾ [التوبة: ١٠٥] اعلم أن الحق تعالى إذا حكم يوم القيامة في الأمور بنفسه يكون حكمه على أنواع بحسب المواطن. فموطن يحكم فيه سبحانه وتعالى بنفسه بعلمه هو دون رسوله والمؤمنين على حسب ما يراه في العمل. وموطن يحكم فيه تعالى بما يراه رسوله في العمل على اختلاف الطبقات. وموطن يحكم فيه بما يراه المؤمنون يعني الأئمة المجتهدين عليهم السلام أجمعين. وموطن يحكم فيه بالمجموع. هذا وجه جمع الرسول والمؤمنين معه تعالى في الحكم بما يروونه مع أن كل ما يراه عباده تعالى فهو حكمه وتقديره بالأصالة. وقد قال بعض المحققين: إذا كان الحق تعالى هو الحاكم الحقيقي في جميع أحكام الدنيا فكيف يصح وصف بعض أحكام القضاة بالبطلان. انظر، انتهى. قلت: إنما يصح لنا وصف بعض الأحكام بالبطلان عملاً منا بالشرعية التي تعبدنا الله تعالى بالعمل بها في هذه الدار دون الحقيقة. فإن الحق تعالى لم يأمرنا بالحكم بها في هذه الدار لخفاء وجه مطابقتها للشرعية لا مخالفتها لها في نفس الأمر، كما قاله المحققون، والله أعلم.

YETMİŞİNCİ MEBHAS

Peygamberimizin Kıyamet Gününde İlk Şefaâtçi ve Şefaati Kabul Edilecek İlk ve Buna En Layık Kimse Olduğu ve Bu Hususta Kimsenin Onun Önüne Geçemeyeceğinin Beyanı Hakkındadır

- 5 Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Ben, kıyamet gününde Benî Âdem’in efendisiyim, ilk şefaâtçi ve şefaati kabul edilecek ilk kimseyim.” Bir rivayette “Övünme yoktur.” ifadesi eklenmiştir. Âlimler “Efendiliğini kıyamet gününe tahsis etmesi, dünyadaki şeref ve efendiliğinin aksine, Yüce Allah’ın ‘Bugün mülk kimindir?’ âyetinde buyurduğu üzere, efendiliğinin o gün herkes için açığa çıkacak olması nedeniyledir. Zira dünyadaki efendiliği [bazıları tarafından teslim edilmediği için] tartışmaya açıktır.”
- 10 demişlerdir. Şeyh Muhyiddin şöyle demiştir: “Resûlullah’ın (sav) bize ilk şefaâtçi ve şefaati kabul edilecek ilk kimse olduğunu haber vermesi, o büyük günde bir peygamberden diğerine gitmek sûretiyle yorulmayalım diye bize olan şefkatinden dolayıdır. Zira o gün, her bir peygamber ‘Nefsim, nefsim’ diyecektir. Sıra kendisine gelip ‘Ben onun içimim, ben onun içimim.’ deyinceye kadar müsterih bir hâlde mekânımızda sabretmemiz için bize kıyamet günündeki makamını bildirmek istemiştir. Kendisine bu hadis ulaşmayan ya da ulaşıp da unutan herkes, bunu öğrenen ve kıyamete
- 15 kadar bunu muhafaza eden kimselerin aksine o peygamberden bu peygambere gitmek sûretiyle yorgun düşecektir. Allah’ın salât ve selâmı onun (sav) üzerine olsun, ümmetine olan şefkati ne kadar da çoktur! Başka bir hadiste ‘Övünme yoktur.’ demiştir. Yani ‘Ben Âdemoğlunun peygamberlerinin ve onların dışındakilerin efendisi olmakla iftihar etmiyorum. Bununla ilk şefaâtçi ve şefaati kabul edilecek ilk kimse olduğuma dair, Allah’ın önceden
- 20 bana yaptığı vadin hükmü gereği, kıyamet günü yorgunluktan rahata çıkmanızı kastediyorum. O (sav) nefsinin sadece sahih bir amaç doğrultusunda tezkiye etmiştir. Aynı şekilde bütün imamların kendilerini tezkiye etmeleri de sadece sahih bir amaç içindir. Onlar, kendilerini herhangi bir insandan
- 25 üstün görmekten münezzehler. Aksine âriflerden bazıları, ‘Kendisini Allah’ın rahmetine nâil olmaya ehil görmeyinceye kadar, hiç kimse kemâl makamına ulaşamaz.’ demişlerdir.” Celâleddin es-Süyûtî ve başkaları şöyle demişlerdir: “Kıyamet günü Resûlullah’ın (sav) sekiz şefaati vardır:

- 35 Birincisi ve en büyüğü, insanların hesaplarının çabuk görülmesi ve bu bekleyiştten kurtulmaları içindir. Bu sadece ona (sav) hastır.

المبحث السبعون

في بيان ان نبينا محمداً ﷺ أول شافع يوم القيامة وأول مشفع وأولاه
فلا أحد يتقدم عليه

- قال: أنا سيد ولد آدم يوم القيامة وأول شافع وأول مشفع» زاد في رواية ولا
فخر. قال العلماء: وإنما خص يوم القيامة بالسيادة لأنه يوم ظهورها لكل أحد
كقوله تعالى ﴿لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ﴾ [المؤمن: ١٦] بخلاف شرفه في الدنيا وسيادته
فإنها لا تخلو من منازع. قال الشيخ محيي الدين: وإنما أخبرنا بأنه أول شافع
وأول مشفع شفقة علينا لنستريح من التعب الحاصل بالذهاب إلى نبي بعد نبي في
ذلك اليوم العظيم. وكل منهم يقول: نفسي نفسي. فأراد إعلامنا بمقامه يوم القيامة
لنصبر في مكاننا مستريحين حتى تأتي نوبته ﷺ ويقول أنا لها أنا لها فكل من لم
يبلغه هذا الحديث أو بلغه ونسيه لا بد من تعب وذهابه إلى نبي بعد نبي بخلاف
من بلغه ذلك ودام معه إلى يوم القيامة. فصلى الله عليه وسلم ما أكثر شفقتة على
الأمّة. وإنما قال في آخر الحديث: لا فخر. أي لا أفتخر بكوني سيد ولد آدم من
الأنبياء فمن دونهم. وإنما قصدت بذلك راحتكم من التعب يوم القيامة بحكم
الوعد السابق لي من الله عز وجل أن أكون أول شافع وأول مشفع. فما زكى نفسه
إلا لغرض صحيح. وكذلك تزكية جميع الأئمة لأنفسهم لا يكون إلا لغرض
صحيح. فإنهم منزّهون من رؤية فخر نفوسهم على أحد من الخلق بل كان بعض
العارفين يقول: لا يبلغ أحد مقام الكمال حتى يرى نفسه أنها ليست بأهل أن تنالها
رحمة الله عز وجل. قال الجلال السيوطي وغيره: وله يوم القيامة ثمان شفاعات:
أولها وأعظمها شفاعته في تعجيل حساب الخلائق وإراحتهم من طول ذلك
الموقف وهي مختصة به

İkincisi kavmin hesap görülmeden cennete girmesi içindir. Nevevî, bunun ona (sav) mahsus olduğunu söylemiş, Takiyyüddin b. Dakîk el-‘Îd ve Şeyh Takiyyüddin es-Sübkî ise bu konuda tereddüt etmişlerdir. Bunlar, bu konuda herhangi bir şeyin vârit olmadığını söylemişlerdir. Şeyh Muhyiddin bir kavmin hesap görülmeden cennete girmesinin anlamı konusunda şöyle demiştir: “Bununla kastedilen, onların zellelerinin kötülüğünü müşâhede etmelerinden dolayı, kendilerinin cennete gireceklerini hesap etmeyip, düşünmemeleridir.” Bu, başkasından da nakledilmiştir.

Üçüncüsü cehenneme girmeyi hak eden kimsenin buraya girmemesi içindir. Nevevî, bunun ona (sav) mahsus olup olmadığı konusunda tereddüt etmiştir. Sübkî, ne ispat ne de nefyeden bir nassın bulunduğunu belirtmiştir.

Dördüncüsü cehenneme giren muvahhidlerin, orada hiçbirisi kalmayıp bütün tabakaları boşalınca ve vârit olduğu üzere orada su teresi bitinceye değin çıkarılması içindir. Bu şefaât konusunda Resûlullah (sav), diğer peygamberler, melekler ve müminler ortaklardır. Kâdî İyâz bunu tafsilatlı bir şekilde naklederek şöyle demiştir: ‘Bu şefaât şayet kalbinde zerre kadar iman bulunan kimsenin çıkarılması içinse ona (sav) mahsustur ve hiçbir peygamber, melek ve mümin buna dâhil değildir. Şayet anılanlardan başkası içinse bu durumda diğerleri de ona (sav) ortaktır.

Beşincisi cennetliklerin cennetteki derecelerinin artırılması içindir. İmâm Nevevî (rh.a), bunun Resûlullah’a mahsus olmasını mümkün görmüştür.

Altıncısı el-Kazvîni’nin *Urvetü’l-Vüskâ*’da zikrettiği üzere taatlerdeki kusurlarını terk etmeyen ümmetinin sâlihleri içindir.

Yedincisi cehennemde ebedî kalıcı olan bazı kâfirlerin azaplarının belirli zamanlarda hafifletilmesi içindir. Bu, *Sahihayn*’da Ebû Tâlib hakkında vârit olduğu gibi ‘Onlardan hafifletilmeyecek.’ âyetiyle bunun arasını bulmak şeklinde olacaktır. Yine İbn Dihye de Ebû Leheb’in Resûlullah’ın doğumuna sevinmesi ve kendisine müjdeyi veren Süveybe’yi âzat etmesinden dolayı her pazartesi günü azabının hafifletileceğini nakletmiştir.” Celâleddin es-Süyûtî şöyle demiştir: Resûlullah’ın bazılarının kabir azabını hafifletmek için şefaât edeceğine dair bize herhangi bir bilgi gelmemiştir. Zira bu, müminler içindir ve berzahla alâkalıdır. Oysa biz daha önce geçtiği üzere onun kıyamet günü bütün muvahhidler için genel, diğerleri içinse hafifletme şeklindeki şefaâtinden bahsetmekteyiz.

ثانيها في إدخال قوم الجنة بغير حساب. قال النووي: وهي مختصة به. وتردد في ذلك الشيخ تقي الدين بن دقيق العيد والشيخ تقي الدين السبكي وقالوا: لم يرد في ذلك شيء. وكان الشيخ محيي الدين يقول في معنى: إن قومًا يدخلون الجنة بغير حساب: أن المراد أنه لم يكن في حسابهم وفكرهم أن الله يدخلهم الجنة أبدًا لشهودهم قبيح زلاتهم. وقد مر ذلك عن غيره أيضًا. ٥

ثالثها فيمن استحق دخول النار أن لا يدخلها وتردد النووي في كون هذه مختصة به قال السبكي لأنه لم يرد في ذلك نص لا بنفيه ولا بإثباته.

رابعها في إخراج من أدخل النار من الموحدين حتى لا يبقى فيها أحد منهم تخلو طبقتهم وينبت فيها الجرجير كما ورد. وهذه الشفاعة يشاركه ﷺ فيها الأنبياء والملائكة والمؤمنون. وقد حكى القاصي عياض في ذلك تفصيلًا، فقال: إن كانت هذه الشفاعة لإخراج من في قلبه مثقال ذرة من إيمان فهي خاصة به ليست لأحد من الأنبياء ولا الملائكة ولا المؤمنين وإن كانت لغير من ذكر فقد يشاركه في ذلك غيره. خامسها في زيادة الدرجات في الجنة لأهلها وجوز الإمام النووي رحمه الله اختصاص هذه به. ١٠

سادسها في جماعة من صلحاء أمته لا يتجاوز عنهم في تقصيرهم في الطاعات كما ذكره القزويني في العروة الوثقى. ١٥

سابعها فيمن خلد من الكفار في النار أن يخفف عنهم العذاب في أوقات مخصوصة جمعًا بين هذا وقوله تعالى: ﴿لَا يُقْتَرُ عَنْهُمْ﴾ [الزخرف: ٧٥] كما ورد ذلك في الصحيحين في حق أبي طالب وكما ذكره ابن دحية في حق من أبي لهب من أنه يخفف عنه العذاب في كل يوم اثنين لسروره بولادة رسول الله واعتاقه ثوبية حين بشرته به. قال الجلال السيوطي: ولا يرد علينا شفاعته لبعضهم أن يخفف عنه عذاب القبر لأن هذه شفاعته في المؤمنين وفي البرزخ كلامنا إنما هو في شفاعته يوم القيامة على وجه فيه عموم لسائر الموحدين ولغيرهم على وجه التخفيف فقط كما مر. ٢٠

Sekizincisi müşriklerin çocuklarına azap edilmemesi içindir.

Son üçünü bazıları zikretmiş ve bunlara Medîne'de defnedilenleri de eklemişlerdir. Tirmizî bunu “sahih” kaydını düşerek nakletmiştir. Şeyh Muhyiddin 371. bâbda şöyle demiştir: “Hz. Muhammed'den (sav) gerçekleşecek olan ilk şefaât, insanlara şefaât kapısının açılması içindir ve bütün şefaâtçilerin şefaât etmesi için şefaât eder. Şefaâtçiler şefaât ettiklerinde Hak Teâlâ dilediklerinin şefaâtini kabul eder, dilediğini de reddeder.” Şöyle demiştir: “O gün Yüce Allah şefaâtçilerin kalbine rahmeti yayar. Allah'ın o gün bazılarının şefaâtini reddetmesi, onu eksik görmesi ya da şefaât edilene merhamet etmemesi bağlamında değildir. Bununla bazı kullarına ilâhî minneti izhar etmek istemektedir. Dolayısıyla O, onların saadetlerini üstlenmekte ve el-Muntakim ve el-Cebbâr isimlerinin yanında ‘Erhamur-râhimîn’ ismiyle onları cehennemden çıkarıp cennete sokarak şekâvetten kurtarmaktadır. Bu, yani Hakk'ın şefaati, gerçekleşen bir şefaât değil, ilâhî isimlerin mertebeleridir. Zira Yüce Allah ‘Rahmetim gazabımı geçmiştir.’ buyurmaktadır. Melekler, peygamberler ve müminler şefaât etmiş, geriye ‘Erhamurrâhimîn’ kalmıştır. Mefhum, O'nun şefaât etmediğine delâlet etmektedir. Dolayısıyla bizzat kendisi muvahhidlerin âsi olanlarından bazılarını cehennemden cennete çıkarmayı üstlenmiştir. Yüce Allah cenneti rızâ ve rahmetiyle doldurduğu gibi, cehennemi de gazap ve cezasıyla doldurur.” 374. bâbda ise şu ibarelerle buna değinmektedir: “Bil ki ‘Erhamur-râhimîn’, melekler, peygamberler ve müminlerin her birinin şefaât edeceği belirli bir cemaati vardır. Erhamurrâhimîn'in şefaati, Allah'ı bir ve tek kabul etmekten başka hiçbir hayır işlemeyen kimseler içindir.” “Bunlar, Allah'ın ve meleklerin şahitliğiyle beraber, O'ndan başka ilâh olmadığına şahitlik edenlerdir. Meleklerin şefaati, güzel ahlâk sahibi olan âsiler içindir.” demiştir. Meleklerin şefaatinin Allah'ın kendileri için belirlediği bir düzen üzere olduğunu belirtmiş, en sonuncusunun, cehennem üzerinde görevli olan on dokuz meleğin şefaati olduğunu söylemiştir. Peygamberlerin şefaati, sadece müminler içindir. Müminler de iki kısımdır: Biri, nazar ve delil tahsil ederek iman edendir. Bunlara peygamberler şefaât eder. Peygamberler ümmetlerine haber getirmiştir. Haber ise imanın müteallikidir.

ثامنها في أطفال المشركين أن لا يعذبوا.

وهذه الثلاث الأخيرة ذكرها بعضهم وأضاف إليها من دفن بالمدينة. رواه الترمذي وصححه. قال الشيخ محيي الدين في الباب الأحد والسبعين وثلاثمائة: واعلم أن الشفاعة الأولى من محمد ﷺ تكون في فتح باب الشفاعة للناس فيشفع في كل شافع أن يشفع. فإذا شفع الشافعون قبل الحق تعالى من شفاعتهم ما شاء ٥ ورد منها ما شاء. قال: ويبسط الله تعالى الرحمة ذلك اليوم في قلوب الشفعاء. فمن رد الله تعالى شفاعته من الشافعين في ذلك اليوم لا يردها انتقاصاً له ولا عدم رحمة بالمشفوع فيه. وإنما أراد تعالى بذلك إظهار المنة الإلهية على بعض عبده. فيتولى الله تعالى سعادتهم ويرفع الشقاء عنهم بإخراجهم من النار إلى الجنان بشفاعة الاسم أرحم الراحمين عند الاسم المنتقم والجبار فهي أي شفاعة الحق مراتب ١٠ أسماء إلهية لا شفاعة محققة لأن الله تعالى يقول: سبقت رحمتي غضبي. شفعت الملائكة وشفع النبيون وشفع المؤمنون وبقي أرحم الراحمين. فدل بالمفهوم أنه لم يشفع فيتولى بنفسه إخراج من شاء من عصاة الموحددين من النار إلى الجنة. ويملاً الله تعالى جهنم بغضبه وعقابه كما يملأ الجنة برضاه ورحمته. وقال في الباب الرابع والسبعين وثلاثمائة ما نصه: اعلم أن لكل من أرحم الراحمين والملائكة ١٥ والنبيين والمؤمنين جماعة مخصوصة يشفع فيهم. فشفاعة أرحم الراحمين خاصة بمن لم يعمل خيراً قط غير توحيدهم الله عز وجل فقط. قال: وهؤلاء هم الذين شهدوا مع شهادة الله والملائكة أنه لا إله إلا هو. وشفاعة الملائكة خاصة بمن كان على مكارم الأخلاق من العصاة. قال وتكون شفاعة الملائكة على الترتيب الذي جعله الله لهم وآخرهم شفاعة التسعة عشر التي على جهنم وأما شفاعة النبيين ٢٠ فتكون في المؤمنين خاصة. والمؤمنون قسمان مؤمن عن نظر وتحصيل دليل. فالشافع فيه النبيون فإن الأنبياء جاءوا بالخبر إلى أممهم. والخبر هو متعلق الإيمان.

İkinci kısım ise ebeveyninin ve yaşadığı diyarın insanlarının ona verdiği ni taklit ederek iman eden mümindir. Bunların şefaatchileri, kendilerinden üst derecede bulunan müminlerdir. Bu şefaatchiler, kendileri Hz. Muhammed'in (sav) şefaatiyle kurtulduktan sonra şefaateceklerdir. Ayrıca şefaatchilerin tamamı, muvahhidlerin âsileri hakkındaki sorgulama süresi bittikten sonra ancak şefaateceklerdir." 377. bâbda Resûlullah'ın (sav), kendisinden sonra irtidat ederek arkalarını dönenler için "Uzak olsunlar, uzak olsunlar!" hadisi bağlamında şunu söylemiştir: "Resûlullah (sav) bunu, Hak Teâlâ'nın onlara olan gazabına muvâfakat etmek için söylemiştir. Zira durumu bilen kimse, vaktin verdiği hükme eklemeye bulunmaz. Bu nedenle şefkat ve merhametine rağmen, Resûlullah (sav) 'Uzak olsunlar, uzak olsunlar!' buyurmuştur. Daha sonra bu hâlin ortadan kalkmasının ardından, o (sav) bu meselede ihsanda bulunmuş ve uzak bir mekânda neredeyse rüzgârın uçuracağı kimseye şefaate etmiştir. Bu şefaate, dinin aslından değil de İslâm'ın farzlarından bazılarını yapmamak kaydıyla irtidat edenler içindir." 73. bâbda da şöyle demiştir: "Resûlullah (sav), kıyamet günü Allah'ın huzurunda, şefaate açısından 'Makamü'l-Mahmûd'un sahibidir. Zira ona 'Cevâmi'u'l-kelim' verilmiştir. Bu makamda öncekiler ve sonrakiler hamdeder. Onun bu makamına, insanların bütün makamları döner. Onun peygamberliği genel ve şeriatı bütün şeriatları kapsadığı için, şefaati de aynı şekilde geneldir. Meşru kılınması sahih olan hiçbir amel onun şeriatından nasıl çıkmıyorsa herhangi bir kimsenin onun şefaatinde dışarıda kalması da sahih olmaz." Bunu uzun uzadıya anlattıktan sonra önceki bâbın 78. cevabında şöyle demiştir: "Yüce Allah'tan daha önce bu secde hakkında izin olmadığı hâlde Resûlullah (sav), kıyamet günü Allah'ın önünde secde eder. Zira o gündeki secde, Hz. Muhammed'in (sav) cisminin kendisinde yaratılmakla emrolunmuştur. Zira bu, kendisinden başka hiç kimse için söz konusu olmayan, şefaate kapısını açmanın yöntemidir. Bu nedenle Hz. Muhammed, (sav) O'nun celâline yaraşır bir şekilde o büyük günde Rabb'ine doğru öne çıkar ve kendisine secde emri verilmeden secde eder. Ona (sav) 'Başını kaldır, iste verilecek; şefaate et, kabul edilecek.' denilecektir."

والقسم الثاني مؤمن مقلد لما أعطاه أبواه وأهل الدار التي نشأ فيها. فالشافع في هذا المؤمنون الذين هم فوقه في الدرجة بعد أن خلص هؤلاء الشافعون بأنفسهم ونجوا بشفاعة محمد ﷺ ثم إن الشفعاء كلهم لا يشفعون إلا إذا انتهت مدة المؤاخذة لعصاة الموحدين، انتهى. وقال في الباب السابع والسبعين وثلاثمائة في قوله سحقا سحقا في حق قوم ارتدوا على أديبارهم بعده إنما قال ذلك طلباً لموافقة الحق تعالى في غضبه عليهم. إذ العالم بالأمر لا يزيد على حكم ما يقضي به الوقت. فلهذا قال مع شفقتة ورحمته سحقا سحقا. ثم إنه بعد زوال ذلك الحال يتلطف في المسألة ويشفع فيمن كادت تهوي به الريح في مكان سحيق. فهي شفاعة فيمن ارتد عن فعل شيء من فروض الإسلام لا فيمن ارتد عن أصل الدين، انتهى. وقال في الباب الثالث والسبعين إنما كان ﷺ صاحب المقام المحمود في الشفاعة يوم القيامة بين يدي الله عز وجل لأنه أوتي جوامع الكلم. فيحمده في ذلك المقام الأولون والآخرين. ويرجع إلى مقامه ذلك جميع مقامات الخلائق. وكما كانت بعثته عامة وشريعته جامعة لجميع الشرائع كانت شفاعته كذلك عامة. فكما لا يخرج عن شريعته عمل يصح أن يشرع، كذا لا يصح أن يخرج عن شفاعته أحد. وأطال في ذلك ثم قال في الجواب الثامن والسبعين من الباب السابق: إنما سجد يوم القيامة بين يدي الله عز وجل من غير أن يتقدمه إذن من الله عز وجل في ذلك السجود لأن السجود في ذلك اليوم هو المأمور بالتكون في عين جسم محمد ﷺ إذ هو طريق إلى فتح باب الشفاعة التي ليست لأحد غيره. فلذلك يتقدم محمد ﷺ بين يدي الرب جل وعلا كما يليق بجلاله في ذلك اليوم الأعظم ويسجد من غير أمر ورد عليه بالسجود فيقال له: ارفع رأسك سل تعطه واشفع تشفع.

Sonuç: Şeyh, 71. bâbda “Orucun Sırları” bağlamında şöyle demiştir: “Bil ki evliyâullahın fütüvveti, kendilerine şefaati verildiğinde şefaate dünyadayken kendilerine eziyet eden, kendilerini küfür, zındıklık, riya ve noksanlıklarla itham eden kimseye şefaati etmekle başlamaları şeklindedir. Bu, âhirette yakınlık ve dileklerinin yerine getirilmesi açısından, evliyâullahın Allah katındaki makamını gördüklerinde, utançlarını gidermek içindir. Dünyadayken bunu bilmiyorlardı. Orada ise inkârcıların nefisleri mutmain olmakta ve o büyük günde, evliyâullahtan kendilerine hâsıl olan korkuları gitmektedir.” Şöyle demiştir: “Evliyâ dünyadayken iyilik eden ve inananlara şefaati etmekle başlamamaktadır. Zira iyilik eden kimse, önceden yaptığı iyilikten dolayı mutmaindir. Onun yaptığı iyiliğin bizzat kendisi, kendisine yetecek ve Allah katında kendisine şefaatiçi olacaktır. Zaten iyiliğin karşılığı sadece iyilik değil midir?”

Efendim Ali el-Havvâs şöyle derdi: Fakir, Allah'tan dünyadayken kendisini söven, zemmeden ve inkâr eden kimsenin kıyamette bağışlanması, utanmaması ve sövdüğü, inkâr ettiği kimselerden korkmaması için af ve müsamaha istemedikçe kemâle ermez. Bu makamda kulun göreceği bir tat ve kendilerine eziyet edip inkâr edenlerden intikam alanların aksine bir ferahlık vardır. **En doğrusunu Allah bilir.**

خاتمة: ذكر الشيخ في الباب الحادي والسبعين في أسرار الصوم: ثم اعلم أن فتوة أولياء الله تعالى إذا أذن لهم في الشفاعة أن يبدؤوا بالشفاعة فيمن آذاهم في دار الدنيا ورماهم بالكفر والزندقة والرياء والنقائص وذلك ليزيلوا عنه الخجل حين يرى مقام أولياء الله تعالى في الآخرة عند الله تعالى من التقريب وإجابة السؤال. وقد كان في دار الدنيا يجهل ذلك وهناك تطمئن نفوس المنكرين يزول منها الخوف الذي حصل لهم من أولياء الله تعالى في ذلك اليوم العظيم. قال: وإنما لم يبدأ الأولياء بالشفاعة فيمن أحسن إليهم واعتقدتهم في دار الدنيا لأن المحسن مطمئن بما قدم من الإحسان فعين إحسانه يكفيه ويكون شفيعاً له عند الله عز وجل هل جزاء الإحسان إلا الإحسان انتهى.

١٠ وكان سيدي علي الخواص رحمه الله يقول: لا يكمل الفقير حتى يسأل الله العفو والصفح في دار الدنيا عن كل من سبه أو ذمه أو أنكر عليه ليوافي القيامة مغفوراً له ولا يحصل له خجل ولا خوف ممن سبهم أو أنكر عليهم من أهل الله عز وجل ولهذا المقام حلاوة يجدها العبد وانسراح عكس من ينتقم ممن آذاه أو أنكر عليه، والله تعالى أعلم.

YETMİŞ BİRİNCİ MEBHAS

Cennet ve Cehennemin Hak ve Âdem (as) Yaratılmadan Önce Yaratılmış Olduğunun Beyanı Hakkındadır

[Bu konu] daha önce kitabın âlemin hudûsu hakkındaki ikinci mebhasinde genişçe geçmişti ve orada cennet ve cehennemin dünyanın yaratılışından dokuz bin sene sonra yaratıldığını ve bu sebeple cennetin, dünyadan zikredilen süreden sonra yaratılması itibarıyla âhîret diye isimlendirildiğini zikretmiştik. Her ikisi de mahlûktur ve ehli daha yaratılmadan önce onlar için hazırlanmışlardır. Her mükellefin ameli evvelce cennet ve cehennem yurdundaki durumuna göre gelir. Mu'tezile'nin çoğunluğu, bu ikisinin (cennet ve cehennemin) ceza gününde yaratılacağını iddia etmektedir. Onlara karşı delilimiz, "Muttakiler için hazırlanmış olan"⁴⁶⁰ ve "Kâfirler için hazırlanmış olan"⁴⁶¹ âyetleri gibi açık, sahih ve bunların ceza gününden önce yaratıldığına delâlet eden naslar ile Âdem ve Havva kıssası, onların cennete yerleştirilmeleri, sonra zelleden dolayı oradan çıkarılmaları ve şu hadisler gibi örneklerdir: "Müminin kabrinde bir pencere açılır oradan cennete bakar, cennetin koku ve nimetleri oradan kabre girer. Kâfir içinse cehenneme bakan bir pencere açılır ve oradan hararet ve zehiri kabre girer." hadisi ile "Yüce Allah Adn cennetini eliyle yaratıp meyvelerini yaydığı ve nehirlerini akıttığı zaman ona 'Konuş' dedi. O da 'Müminler kurtuldu.' demiştir." Bu iki hadisi Buhârî ve başkaları nakletmiştir. Hz. Peygamber'in (sav) birçok hadiste "Cenneti ve cehennemi gördüm." demiş olması da buna delâlet eder.

Şeyh Muhyiddin (rh.a) şöyle demiştir: "Cennet ve cehennemin her ikisi de yaratılmıştır. Ancak dünya sona erinceye ve teklif zamanı bitinceye kadar binası tamamlanmaz. Bunlar, meleğin hükümdarın bina ettiği yurdun suru mesâbesindedir. O, daha sonra duvarları örer ve yapı tamamlanana kadar onu bina etmeye devam eder. [İşte] bu ikisi (cennet-cehennem) de mükelleflerin hayır ve şer şeklindeki amelleri ile bina edilmektedir. Dışarıdan sura bakan, inşâsının bittiğini söyler, içeri girdiğinde ise mükelleflerin bu dünyada kalan amelleri ölçüsünde, eksik olduğunu görür. Buna 'Cennetin suyu tatlı, toprağı temizdir. O boş bir düzlük olup *إله إلا الله* سبْحَانَ اللَّهِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ وَلَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ' hadisi delildir.

460 Âl-i İmrân, 3/133.

461 Âl-i İmrân, 3/131.

المبحث الحادي والسبعون

في بيان أن الجنة والنار حق وأنهما مخلوقتان قبل خلق آدم عليه الصلاة والسلام

كما تقدم بسطه في المبحث الثاني من الكتاب في حدوث العالم وذكرنا هناك أن خلق الجنة والنار متأخر عن خلق الدنيا بتسعة آلاف سنة ولذلك سميت الجنة بالآخرة ٥ لتأخر خلقها عن خلق الدنيا المذكرة على ما تقدم فيه. فهما مخلوقتان مهيأتان لأصحابهما بهما قبل خلقهم. ثم إن أعمال كل مكلف تأتي على حسب ما سبق له في دار الجنة أو النار. وزعم أكثر المعتزلة أنهما يخلقان يوم الجزاء، ودليلا عليهم النصوص الصريحة الصحيحة الدالة على أنهما مخلوقتان قبل يوم الجزاء نحو قوله تعالى: ﴿أَعَدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ﴾ [آل عمران: ١٣٣] ﴿أَعَدَّتْ لِلْكَافِرِينَ﴾ [آل عمران: ١٣١] ١٠ وقصة آدم وحواء ومكانهما الجنة وإخراجهما منها بالزلة ونحو ذلك كحديث: «يفتح للمؤمن في قبره كوة فينظر منها إلى الجنة ويدخل عليه من روحها ونعيمها ويفتح للكافر كوة إلى النار فيدخل عليه من حرها وسمومها»، وكحديث: «لما خلق الله تعالى جنة عدن بيده ودلي فيها ثمارها وشق فيها أنهارها قال لها: تكلمي. فقالت: قد أفلح المؤمنون» رواهما البخاري وغيره. وقوله: «رأيت الجنة والنار» في عدة أحاديث. ١٥

وكان الشيخ محيي الدين رحمه الله يقول: الجنة والنار مخلوقتان لكنهما لا يكمل بناؤهما إلا بانتهاء الدنيا وانقضاء زمن التكليف فهما بمثابة سور الدار الذي بناه الملك. ثم بعد ذلك يشق الجدران ويبني حتى ينتهي البناء، لأنهما إنما يبنيان من أعمال المكلفين من خير أو شر. فمن نظر إلى السور من خارج قال إنهما فرغ من بنائهما ومن دخل السور وجدهما ناقصتين من البناء بقدر ما بقي من أعمال المكلفين في هذه الدار. ويدل لذلك حديث: «إن الجنة عذبة الماء طيبة التربة وإنها قيعان وغراسها سبحان الله والحمد لله ولا إله إلا الله» الحديث. ٢٠

'Boş bir düzlük', üzerinde hiçbir bina ve ağaç bulunmayan yerdir. Yine hadiste 'Yüce Allah, her gün on iki rekât namaz kılan kimse için, cennette bir ev yapar. Mesela سبحان الله diyen kimse için de cennette bir ağaç diker.' denilmiştir." el-Macrîtî, Âdem'in içinden çıkarıldığı cennetin, Allah Teâlâ'nın ilminde yer alan büyük cennet olmadığını söylemiştir. "Burada Âdem'in isyan etmesi ve İblîs'in secde etmekten kaçınması söz konusu olmaz. Zira burası hiçbir perde bulunmayan Allah Teâlâ'nın özel mertebesidir. Sahibi perdelenmedikçe mâsiyetin meydana gelmeyeceği bilinmektedir. O, yakut dağının üzerinde bulunan berzah cennetidir. Hesap ve sıratın geçiş tamamlanmadan, hiçbir insan büyük cennete giremez." Şöyle demiştir: "Berzah cenneti, dünyadan görülür. Berzah ateşi de böyledir. Resûlullah (sav) 'Cenneti ve cehennemi bu makamımda gördüm.' dediğinde, Seyyibü's-Sevâib [putlar adına kurbanlıklar salıveren] Amr b. Luhayy'i ve açlıktan ölüncüye kadar kediyi hapseden kadını gördüğünü de zikretmiştir. Oysa bunların şimdiye kadar büyük cehenneme girmedikleri ve berzahta hapsedildikleri bilinmektedir." Böyle demiş, düşün ve araştır. Bu iki yurt hakkında biraz geniş bir şekilde bilgi vermek istiyorum. Zira bunlar, önceki ve sonraki adamların tamamının durak mahallidir. Allah'ın izniyle şöyle derim:

Şeyh Muhyiddin 126. bâbda şöyle demiştir: "Bil ki dünya yaratılış açısından âhiretten daha tamamdır. Zira dünya temyiz, ihtilat ve teklif yurdudur, âhiret ise sadece temyiz yurdudur. Orada dünyadaki gibi şeriat asla söz konusu değildir. Sadece bir vakitte olur o da A'râf ashabının secde etmeye davet edilmeleri ve onların da secde etmeleri anıdır. Bu secde ile terazileri ağır basar." Bunu uzun uzadıya açıklamış ve sonra şöyle demiştir: "Bil ki Allah Teâlâ annelerimize iyilik etmemizi ve onlara isyan etmememizi bize emretmiştir. İnsanların çok azı bu edebi gözetir. Bilindiği gibi, dünya bizi doğuran annemizdir. Bizden biri, Allah dünyaya lanet etsin dediğinde, hadiste belirtildiği üzere dünya da 'Rabb'ine âsi olana lânet etsin.' der. Annesine lânet eden şüphesiz bir şekilde ona isyan etmiştir. İnsan, 'Allah, Rabb'ine âsi olana lânet etsin.' derken, onun edebini ve evlâdına olan düşkünlüğünü düşünsün. Belirtmenin hükmüyle yahut onu ismiyle zikrederek kendisine lânet edene lanet etmeye gücü yetmedi. İşte bu, annenin evlâdına olan şefkati ve düşkünlüğüdür. Hadiste 'Dünya müminin bineğidir; onunla hayra ulaşır ve onunla şerden kurtulur.' buyrulmuştur.

فإن القيعان هي التي لا بناء فيها ولا شجر وفي الحديث أيضاً: «من صلى كل يوم اثنتي عشرة ركعة بنى الله له بيتاً في الجنة» ومن قال سبحان الله مثلاً غرس له شجرة في الجنة، انتهى. وقال المجريطي: ليست الجنة التي أخرج منها آدم هي الجنة الكبرى المدخرة في علم الله تعالى. فإن تلك لا يصح فيها معصية لآدم ولا إباية لإبليس لكونها حضرة الله تعالى الخاصة التي لا حجاب فيها. ومعلوم أن المعصية لا تقع حتى يحجب صاحبها. ٥ وإنما هي جنة البرزخ التي هي فوق جبل الياقوت. فالجنة الكبرى لا يدخلها الناس إلا بعد انتهاء الحساب والمرور على الصراط. قال: وجنة البرزخ هي التي ترى في الدار الدنيا، وكذلك نار البرزخ. فإنه لما قال: رأيت الجنة والنار في مقامي هذا ذكر أنه رأى عمرو بن لحي الذي سبب السوائب وذكر أنه رأى المرأة التي حبست الهرة حتى ماتت جوعاً. ومعلوم أن هؤلاء لم يدخلوا النار الكبرى إلى الآن وإنما هم محبوسون في البرزخ. هكذا ١٠ قال، فليتأمل ويحرر. وقد حجب لي أن أبسط الكلام على هاتين الدارين بعض البسط لأنهما محل محط رجال الأولين والآخرين. فأقول وبالله التوفيق:

قال الشيخ محيي الدين في الباب السادس والعشرين ومائة: اعلم أن الدنيا أكمل نشأة من الآخرة، لأن الدنيا دار تمييز واختلاط وتكليف والآخرة دار تمييز فقط. ١٥ ولا يكون فيها تشريع قط كما في الدنيا إلا في موطن واحد. وذلك حين يدعى أهل الأعراف إلى السجود فيسجدون فترجح بتلك السجدة ميزانهم. وأطال في ذلك. ثم قال: واعلم أن الله تعالى قد أمرنا بالإحسان إلى أمهاتنا وعدم عقوقهن فما قام بذلك الأدب إلا قليل من الناس. ومعلوم أن الدنيا هي أمانا التي ولدتنا. فإذا قال الواحد منا: لعن الله الدنيا. قالت الدنيا: لعن الله أعصانا لربه عز وجل، كما ورد في الحديث، ومن لعن أمه فهو عاق لها بلا شك. وليتأمل الشخص شدة أدبها ٢٠ وحنونها على أولادها في قولها لعن الله أعصانا لربه فما قدرت أن تلعن من لعنها بحكم التعيين ولا على أن تسميه باسمه. وهذا من حنون الوالدة وشفقتها على ولدها. وفي الحديث: «الدنيا مطية المؤمن عليها يبلغ الخير وبها ينجو من الشر»

Onu, evlâtlarına olan şiddetli düşkünlüğü ile nitelemesi, şerri ve ondan kaçınmayı onlara hatırlatması, hayrı kendilerine süslemesi ve onları hayra sevk etmesidir. Onlarla yolculuk eder ve onları şer yurdundan hayır yurduna taşır. Bütün bunlar “Şeraî” olarak isimlendirilen, Allah Teâlâ’nın kendisine indirdiği ilâhî emirleri gözetmesinin şiddetinden dolayıdır. Çocuklarının da saadete ermeleri için, bunları yerine getirmeleri gerekir. Bizim durumumuz şaşılacak bir durumdur; nasıl annemizin ahlâkına tâbi olmayız ve annemizin durduğu gibi Rabb’imizin sınırları önünde durmayız? Her kulun annesinin hâlini gözetmesi gerekir. Çocuk, gözünü sadece annesine açar ve sadece onu görür. Bu nedenle onu sever ve tabîî olarak ona meyleder. Dünyanın ahlâklarından biri de çocuklarından birinin âhirete nisbet edilmesinin kendisine kolay gelmemesidir. Zira onları doğuran âhiret değildir, onların terbiyesi için yorulmamıştır da. Bizim ona karşı isyanlarımızdan biri de şerleri, meşakkat ve zorlukları ona nispet etmemizdir. Oysa bunlar bizim ahvâlimizdir onun ahvâli değil. Şer, onun değil, mükellefin fiilidir. Onun için en şiddetli durumlardan biri de evlâtlarının yaptığı her hayrı sadece dünyada yaptıkları hâlde, âhirete nispet etmeleridir.” Bunu uzun uzadıya anlattı ve sonra da şöyle dedi: “O hâlde bilinir ki dünya evlâtlarına ulaşan ve onlardan sâdır olan musibetin ecrinin sahibidir.”

Söze cehennem ateşinden -Allah bizi ondan korusun- başlayarak şöyle deriz: Ey kardeş, cehennem mahlûkatın en büyüklerinden olduğunu ve Allah Teâlâ’nın âhiretteki zindanı olduğunu bilesin. Muattile, müşrikler, kâfirler ve münafıklar ebedî olarak, sonsuza kadar oraya atılırlar. Yüce Allah “Cehennemi kâfirler için bir ceza kıldık.”⁴⁶² buyurmaktadır. Mümin olup da büyük günah işleyenler ise Allah’ın dilediği kadar cehenneme atılır ve sonra oradan çıkarılırlar. Ona cehennem denilmesi, dibinin derinliğinden dolayıdır. Bir kuyunun dibi derin olduğunda ona “cehennem kuyusu” denir. Şiddetli hararet ile soğuğu (zemheri) birlikte içine alır. Orada en son noktasına kadar soğukluk da vardır. Üst noktasıyla alt noktası arasında yedi yüz beş yıllık bir mesafe vardır. Onun hararetinin yakıcı bir hava olduğu, insandan ve ilâh edinilen taşlardan başka herhangi bir közünün bulunmadığı açıktır. Yüce Allah “Yakıtı insanlarla taşlardır.”⁴⁶³ buyurmaktadır. Yine “Artık onlar, o sapkınlar ve İblîs’in yandaşları toptan tepetaklak cehenneme atılırlar.”⁴⁶⁴ buyurmaktadır. Dolayısıyla cinlerin onun alevi olduğunu ispatlamaktadır.

462 İsrâ, 17/8.

463 Bakara, 2/24.

464 Şuarâ, 26/94-95.

فوصفها بأنها شدة حنونها على أولادها تذكرهم بالشر وتهرب بهم منها وتزين لهم الخير وتسوقهم إليه، فهي تسافر بهم وتحملهم من موطن الشر إلى موطن الخير كل ذلك لشدة مراقبتها إلى ما أنزل الله تعالى فيها من الأوامر الإلهية المسماة شرائع. فيجب أن يقوم بها أبناءها ليسعدوا. فوا عجباً منا كيف لم نتبع أخلاق أمنا ولا وقفنا عند حدود ربنا كما وقفت أمنا. فينبغي لكل عبد أن يراقب حال أمه. فإن الطفل لا يفتح عينه إلا على أمه ولا يبصر إلا هي ولذلك كان يحبها ويميل إليها طبعاً. ومن أخلاق الدنيا أنه لا يهون عليها نسبة أحد من أبنائها إلى الآخرة لأنها ما ولدتهم ولا تعبت في تربيتهم. ومن عقوبتنا لها أننا ننسب الشرور والأنكاد إليها والحال أنها أحوالنا ما هي أحوالها والشر إنما هو فعل المكلف لا فعلها هي ومن أشد ما عليها هي أيضاً نسبة أولادها كل ما يفعلونه من الخير إلى الآخرة مع أنهم ما عملوا ذلك إلا في الدنيا. وأطال في ذلك ثم قال: فعلم أن للدنيا أجر المصيبة التي في أولادها ومن أولادها، انتهى.

ولنبداً بالكلام على النار، أعاذنا الله منها، فنقول: اعلم يا أخي أن جهنم من أعظم المخلوقات وهي سجن الله تعالى في الآخرة يسجن فيها المعطلة والمشركين والكافرين والمنافقين أبد الآبدين ودهر الداهرين، قال تعالى: ﴿وَجَعَلْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ حَصِيرًا﴾ [الإسراء: ٨] وأما أهل الكبائر من المؤمنين فيسجنون ما شاء الله ثم يخرجون. وسميت جهنم لبعدها يقال بئر جهنم إذا كانت بعيدة القعر. وهي مشتملة على حرور وزمهير ففيها البرد على أقصى درجاته. وبين أعلاها وأسفلها خمس وسبعمائة من السنين ولا يخفى أن حرورها إنما هو هواء محرق لا جمرة لها سوى بني آدم والأحجار المتخذة آلهة من دون الله، قال تعالى: ﴿وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ﴾ [البقرة: ٢٤] وقال تعالى: ﴿إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ﴾ [الأنبياء: ٩٨] وقال تعالى: ﴿فَكُذِّبُوا فِيهَا هُمْ وَالْعَاوُنُ وَجُنُودُ إِبْلِيسَ أَجْمَعُونَ﴾ [الشعراء: ٩٤-٩٥] فأثبت أن الجن لهبها.

Şeyh Muhyiddin *el-Fütühât*'ın 61. bâbında şöyle demiştir: “Yüce Allah'ın cehennemde, oraya giren cin ve insanların amellerine göre birtakım aletler yarattığını bilesin.” Şöyle demiştir: “Yüce Allah onu boğa burcundan icat etmiştir. Bu nedenle onu câmus (sığır) sûretine uygun bir sûrette yaratmıştır.”

5 “Bunu keşfimde bu şekilde gördüm ve orada 5 derekeye indim. Cinlerin orada sopalar yaptıkları bana gösterildi.” demiştir. Ebu'l-Hakem b. Berrecân'ın da keşfinde bu şekilde gördüğünü söylemiştir. Bazılarına bir yılan şeklinde temessül etmiş ve bu sûretin Allah Teâlâ'nın cehennemi yarattığı sûret olduğunu sanmışlardır, böyle değildir. Şeyh Muhyiddin şöyle demiştir: “Yüce
10 Allah bunu yarattığı zaman, Zuhâl boğa; güneş ve ay ise yay burcundaydı. Diğer gezegenler ise oğlak burcundaydı. Hararet ve soğukluğun onda olması hasebiyle orada açlık vardı. Zira *Sahîh-i Müslim*'de 'Acıktım, beni doyurdum; hastalandım, beni ziyaret etmedin, susadım bana su vermedin.' şeklinde kaydedildiği üzere Yüce Allah onu bu sözün tecellîsinden yaratmıştır. Bu ne-
15 denle cehennem -Allah bizi ondan korusun- açlıktan yaratılmıştır.”

Şeyh şöyle demiştir: “Bu nedenle zorbalara karşı zorbalık etmekte ve büyüklük taslayanların iflahını kesmektedir. Allah'ın onda yarattığı ve oraya girenlerin karşılaştığı her türlü elem, gazap sıfatından yaratılmıştır. Bunlar sadece cin ve insanlar oraya girdiklerinde meydana çıkarlar. İçinde
20 onun ehli olan hiç kimse olmadığı zaman, ne onda ne de oradaki meleklerin kendilerinde herhangi bir elem söz konusu değildir. Aksine o ve orada bulunan zebâniler, Allah'ın rahmeti içinde nimetlenmekte, lezzetlenmekte ve kesintisiz bir şekilde Allah'ı tesbih etmektedirler.” Bunu uzun uzadıya anlatmıştır. Şöyle demiştir: “Bize nakledilenlerin en şaşılacak olanlarından biri de Resûlullah'ın bir gün ashabıyla mescitte otururken, şiddetli bir gürültü işiterek ondan korkmalarıdır. Resûlullah (sav) ‘Bu gürültünün ne olduğunu biliyor musunuz?’ demiş, onlar da ‘Allah ve Resulü daha iyi bilir.’ cevabını vermişlerdir. Bunun üzerine ‘Cehennemin üstünden yetmiş yıl önce atılan bir taş, daha yeni dibine ulaştı.’ buyurmuştur. Dibine
30 ulaşması ve oraya düşmesi işte bu sestir. Resûlullah (sav), henüz sözünü bitirmeden, münafıklardan yetmiş yaşında ölen birinin evinden, bir bağırıtı duyuldu. Bunun üzerine Resûlullah ‘Allahü Ekber!’ dedi. Sahâbenin ileri gelenleri, söz konusu taşın bu münafık olduğunu ve doğduğu zaman, her ne kadar bülûğa ermeden mükellef sayılmıyorsa da Allah'ın
35 ilminde sabit olan amellerinden dolayı cehenneme atıldığını anladılar.

قال الشيخ محيي الدين في الباب الحادي والستين من الفتوحات: اعلم أن الله تعالى يحدث في جهنم آلات على حسب حدوث أعمال الجن والإنس الذين يدخلونها. قال: وقد أوجدها الله تعالى بطالع الثور ولذلك كان خلقها في الصورة على صورة الجاموس. قال: هكذا رأيته في كشفي ونزلت فيها خمس دركات وأريت الجن يصطنعون فيها المقامع. قال: وكذلك رآها أبو الحكم بن برجان من طريق كشفه وقد تمثلت لبعضهم صورة حية فتخيل أن تلك الصورة هي التي خلقها الله تعالى عليها وليس كذلك. قال الشيخ محيي الدين: ولما خلقها الله تعالى كان زحل في الثور وكان الشمس والقمر في القوس وكان سائر الدراري في الجدى فكان فيها لأجل ذلك الحر والبرد وإنما كان فيها الجوع لأن الله تعالى خلقها من تجلي قوله في الصحيح مسلم: «جعت فلم تطعمني ومرضت فلم تعدني وظمئت فلم تسقني» فمن ذلك خلقت جهنم، أعادنا الله منها.

قال الشيخ: ولذلك تجبرت على الجبارين وقصمت المتكبرين وجميع ما يخلق الله فيها من الآلام التي يجدها الداخلون فيها فمن صفة الغضب. ولا يكون ذلك فيها إلا عند دخول الخلق فيها من الجن والإنس متى دخلوها وأما إذا لم يكن فيها أحد من أهلها فلا ألم في نفسها ولا في نفس ملائكتها بل هي ومن فيها من زبائنها في رحمة الله متنعمون ملتذون يسبحون الله لا يفترون. وأطال في ذلك. قال: ومن أعجب ما روينا عن رسول الله ﷺ أنه كان قاعداً يوماً في المسجد مع أصحابه فسمعوا هدة عظيمة فارتاعوا فقال رسول الله ﷺ: «أتعرفون ما هذه الهدة؟ قالوا: الله ورسوله أعلم. قال: حبر ألقى من أعلى جهنم منذ سبعين سنة الآن وصل إلى قعرها. فكان وصوله إلى قعرها وسقوطه فيها هذه الهدة فما فرغ من كلامه إلا والصراخ في دار منافق من المنافقين قد مات وكان عمره بين سبعين سنة فقال رسول الله: الله أكبر. فعلم كبراء الصحابة أن ذلك الحبر هو ذلك المناق وأنه من حين ولد يهوي في نار جهنم بأعماله في علم الله وإن لم يكن مكلفاً إلا بعد البلوغ.

Böylece yaşı yetmişe ulaştınca onun dibine düşmüş oldu. Yüce Allah ‘Şüphe yok ki münafıklar cehennemın en alt katındadırlar.’⁴⁶⁵ buyurmaktadır. Allah’ın kendilerine işittirdiği bu ses, ibret almaları ve üzerinde düşünmeleri içindir. Nübüvvet sözleri ne kadar ilginç ve târifleri ne kadar incedir. Onun (sav) işaretleri ne kadar hassas, sözleri ne kadar tatlıdır.”

Şeyh Muhyiddin şöyle demiştir: “Allah Teâlâ’dan beni cehennem ve ehli hakkında bilgilendirmesini istedim, beni buna muttali kıldı ben de onu ve yerini öğrendim. Şayet Resûlullah (sav) kendisine sorulduğunda ‘Allah’ın’ ilminde dememiş olsaydı yerini tayin ederdim. Ancak edep, onunla (sav) olan makamını aşmamızı engellemiştir.” Şöyle demiştir: “Cehennemliklerin de kendilerini saptıran sapıklık önderleri ve Allah bırakıp ibadet ettikleri putlarıyla orada tartıştıklarını gördüm. Onların tartışmalarının şeklinin, şer’î mezhep erbabı ile sapık mezhep erbabının birbirinin delillerini iptal etmek için yaptıkları tartışma gibi olduğunu gördüm. Ben, bizdeki mezhep erbabının sapık mezheplerle tartışmalarını her gördüğümde, cehennemliklerin kendi aralarındaki tartışmalarını hatırlarım. Rahmetin tamamını, teslimiyet, nübüvvetten öğrenme, şeriatın hudutlarında durma, Resûlullah’ın (sav) hadisi ve müctehid imam ve ilmiyle amel eden âlimlerin sözleri okunduğunda edebi gözetme ve onların sözleri okunduğunda sesi yükseltmemede olduğunu gördüm.” Şöyle demiştir: “Allah beni ona muttali kıldığında, oranın bir yurt olması hasebiyle ateşin derinliklerinde, Allah’ın beni muttali kılmayı dilediği kadarını gördüm. Orada adı ‘Müzlime’ olan bir yer gördüm, Allah’ın dilediği kadar onun içine indim. Orada her amelin ateşe yahut her amelin nimete dönüştüğünü gördüm. Yine cehennemliklerin azabının gerçekte cehennemden kaynaklanmadığını oradakilerin amellerinden olduğunu gördüm ve şu şiiri söyledim:

Ateş sendendir ve amellerle tutuşturulmakta /
Onu şimdi tutuşturduğun gibi söndürürsün de
Sen tabiatınla ondan sürekli uzaklaşmaktayken /
Sen sendeki her hâl ile onu inşa etmekteisin”

Dedim ki: Şeyh (rh.a) böyle söyledi. Ancak şeriat ulemâsı, cennete girdiğini söylemenin küfür olduğunu söylemişlerdir. Bunun kıyası, cehenneme girdiğini söylemenin hükmünün de aynı şekilde olmasıdır. Düşün ve araştı. Belki de “indim” derken, daha önce geçenlerin izah ettiği üzere “keşfen öğrendim” demek istemektedir. **En doğrusunu Allah bilir.**

فلما بلغ عمره سبعين مات فحصل في قعرها. قال تعالى: ﴿إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرَكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ﴾ [النساء: ١٤٥] فكان سماعهم لتلك الهدية التي أسمعهم الله إياها إنما هو ليعتبروا. فانظروا ما أعجب كلام النبوة وما أُلطاف تعريفه وما أحسن إشارته وما أعذب كلامه.

٥ قال الشيخ محيي الدين: ولقد سألت الله تعالى أن يطلعني على جهنم وأهلها فأطلعني على ذلك فعرفتها وعرفت مكانها ولولا أنه قال في علم الله لما سئل عنها لعينت مكانها ولكن الأدب يمنعنا أن نتعدى مقام الأدب معه. قال: ورأيت أهلها يتخاصمون مع أئمة الضلال الذين أضلوهم ومع أصنامهم التي كانوا يعبدونها من دون الله ورأيت صورة خصامهم صورة أرباب المذاهب الشرعية مع أهل المذاهب الزائغة في طلب أدحاض حجج بعضهم بعضاً. فأنا كلما أرى خصام أرباب المذاهب عندنا مع أهل الزيغ أتذكر خصام أهل النار. ورأيت الرحمة كلها في التسليم والتلقي من النبوة والوقوف عند حدود الشريعة والتأديب عند قراءة حديث رسول الله ﷺ وقراءة كلام الأئمة المجتهدين والعلماء العاملين وعدم رفع الصوت عند قراءة كلامهم. قال ولما أطلعني الله عليها رأيت من دركات النار من حيث كونها داراً ما شاء الله أن يطلعني ورأيت فيها موضعاً يسمى المظلومة نزلت فيه ما شاء الله أنزل فعلمت من ذلك الوقت كل عمل يتطور ناراً أو كل عمل يتطور نعيماً وعلمت أن عذاب أهل جهنم ما هو من جهنم حقيقة وإنما هو من أعمال الداخلين وأنشدت في ذلك:

النار منك وبالأعمال توقدها كما تؤججها في الحال تطفئها
فأنت بالطبع منها هارب أبداً وأنت في كل حال منك تشيها

٢٠ إلى آخر ما قال، انتهى. قلت: هكذا قال الشيخ رحمه الله ولكن قال علماء الشريعة من قال دخلت الجنة كفر وقياسه أن يكون الحكم كذلك في دخول النار، فليتأمل ويحرر. ولعل قوله نزلت أي طلعت كشفاً كما يفسره ما تقدم والله أعلم.

Böylece cehennemin ehli için bir barınma yurdu ve bir zindan olduğu anlaşılmaktadır. Yüce Allah, dilediği zaman orada çeşitli azaplar yaratmaktadır. Azapları Allah'tandır, onlar da bu azabın mahallidirler. Şeyh Muhyiddin şöyle demiştir: “Cehennemin yedi kapısı vardır ve bunların tamamı açıktır. Sadece sekizinci kapı kapalıdır ve bu da rü'yetullahı perdeleyen kapıdır. Bu kapı cehennemlikler için asla açılmaz.” Şöyle demiştir: “Cehennemdeki bütün gezegenlerin cismi karanlık, yaratılışlarıysa büyüktür. Güneş ve Ay da böyledir. Bu ikisinin doğuş ve batışı da daimidir. Cehennemin güneşi doğmakta ancak aydınlatmamaktadır. Onun seyrinden meydana gelen oluşlar da bu yurda yaraşır şekildedir.”

Soru: Cehennemin sınırı nedir?

Cevap: Cehennemin sınırı, hesap tamamlandıktan sonra sabit gezegenlerin yörüngesinin dibinden esfel-i sâfilîne kadardır. Bunların tamamı cehennemi, orda hiçbir mahlûk bulunmaması itibarıyla, şu anda bulunduğu durumdan daha da genişletir. Şâri'in cennete döneceğini zikretmediği her mekân, cehenneme dönecektir. Yüce Allah “Denizler kaynatıldığında”⁴⁶⁶ buyurmaktadır. Yani ateş tutuşturulduğunda demektir. Yakıldığında tandırın tutuşmasından gelmektedir. Bu sebeple İbn Ömer ve başkalarının deniz suyuyla temizlenmeyi câiz gördükleri hâlde bununla abdest almayı mekruh gördüklerini söylemiştir. Bazıları “Teyemmüm etmek deniz suyundan daha sevimli geliyor.” demişlerdir. Şeyh Muhyiddin “Keşif ehlinin tamamı, şu anda tuzlu denizin ateşle tutuşturulduğunu görmektedir.” demiştir.

Soru: Cehennemde insanların en çok azap göreni kimdir?

Cevap: En çok azap görecektir olan İblîs'tir. Zira şirki ve her türlü mâsiyeti başlatan odur.

Soru: İblîs ateşten yaratılmıştır. Yüce Allah, onun azabını nasıl yaratıldığı şeyden vermektedir?

Cevap: Allah Teâlâ her şeye kâdirdir. Duyumlayan cismin hayatının nefese bağlı olduğunu görmüyor musun? Asılmak veya boğulmak sûretiyle engellenirse tam aksi hâlde gelir, kalbe döner, onu yakar ve derhal ölür. Dolayısıyla hayatı da nefesledir, ölümü de.

Soru: Onun tabiatına zıt olan zemheriyle (şiddetli soğuk) azap edeceği bize nakledilmiştir. Bununla haricinden mi dâhilinden mi azap eder?

466 Tekvîr, 81/6.

فعلم أن جهنم إنما هي دار سكنى لأهلها وسجن لهم والله تعالى يخلق فيهم أنواع العذاب متى شاء فعذابهم من الله وهم محل له. قال الشيخ محيي الدين: ولجهنم سبعة أبواب مفتحة ليس فيها باب مغلق إلا الباب الثامن الذي هو باب الحجاب عن رؤية الله عز وجل فلا يفتح لأهل النار أبداً. قال: وجميع الكواكب التي في جهنم مظلمة الأجرام عظمة الخلق وكذلك الشمس والقمر والطلوع والغروب لهما في جهنم دائماً فشمس جهنم شارقة ولا مشرقة والتكوينات عن سيرها بحسب ما يليق بتلك الدار.

فإن قلت: فما حد جهنم؟

فالجواب: إن حدها بعد الفراغ من الحساب من مقعر فلك الكواكب الثابتة إلى أسفل سافلين وذلك كله يزيد في جهنم اتساعاً عما هي الآن عليه حيث لا مخلوق فيها. وكل مكان لم يذكر الشارع أنه يعود إلى الجنة فإنه يعود كله ناراً. قال تعالى: ﴿وَإِذَا الْبِحَارُ سُجِّرَتْ﴾ [التكوير: ٦] أي أجمت ناراً من سجرت التنور إذا أوقدته. قال: ومن هنا كره ابن عمر وغيره الوضوء بماء البحر مع قولهم بجواز الطهارة منه. وكان بعضهم يقول التيمم أحب إلي من البحر. قال الشيخ محيي الدين: وأهل الكشف كلهم يرون بحر الملح الآن يتأجج ناراً.

فإن قلت: فمن أشد الخلق كلهم عذاباً في النار؟

فالجواب: أشدهم عذاباً إبليس لأنه هو الذي سن الشرك وكل معصية.

فإن قلت: إن إبليس مخلوق من النار فكيف جعل الله تعالى عذابه بما خلق منه؟

الجواب: إن الله تعالى على كل شيء قدير. ألا ترى النفس يكون به حياة الجسم الحساس فإذا منع بالشتق أو الخنق انعكس راجعاً إلى القلب فأحرقه من ساعته فهلك من حينه فبالنفس كان حياته وبه كانت وفاته.

فإن قلت: فقد ورد أنه يعذب بالزمهرير المناقض لنشأته فهل يعذب بذلك من

خارج أم من داخله؟

Cevap: Zemheri sadece onun zâtından gelir. Zira onun rükünlerinden biridir. Böylece zemheri cüzü diğerlerine baskın gelir ve bu şekilde azap eder. Bu, dünyada insandaki karışımın bir tanesinin diğerlerine galip gelmesi ve bundan elem duyması gibidir. Doktor bunun dengelenmesini emreder. Şayet dengelenmezse ölebilir. Özetle cehenneme giren herkes, su ve hava da dâhil olmak üzere kendisinin bütün cüzleriyle azaba muhatab olur.

Soru: Cehennem tabakaları kaç tanedir?

Cevap: Yüz tabakadır. Zira cennetteki mertebelerin karşılığıdır ve her tabaka özel bir topluluğa mahsustur. Onların ilâhî gazaptan bir hâli ve özel elemleri vardır.

Soru: Cehennem ehli olan kimseler kaç kısımdır?

Cevap: Şeyh'in *el-Fütûhât*'ın 62. bâbında dediği üzere “Bunlar dört kısımdır. Bu dört kısım özellikle mücrimlerle ilgilidir. Yüce Allah ‘Ve ‘Ey günahkârlar! Siz bugün şöyle ayrılın!’ (denir.)⁴⁶⁷ buyurmaktadır. Yani cehennemde kalmaya ehil olduları için ‘hak edenler’ anlamındadır.” Bunlar asla oradan çıkıp cennete girmezler. Birinci kısım Firavun, Nemrûd, Ebû Leheb ve benzerleri gibi, Allah'ın emrine karşı büyüklük taslayanlardır. İkincisi Allah'la birlikte başka ilâhlar edinen müşriklerdir. Üçüncüsü bütün ilâhları reddeden muattılardır. Âlem için ve âlemde bir ilâhın olmadığı kabul etmişlerdir. Dördüncüsü bu üç kısımdan olup üzerlerindeki tahakkümün baskısı nedeniyle canları, malları ve çocukları için korkarak görünürde müslüman olduğunu iddia eden münafıklardır. Gerçekte ise onlar söz konusu üç grubun itikadı üzeredirler. Bu dört gruba mensup olan insan ve cinler asla cehennemden çıkarılmazlar.

Şöyle dedim: Allah'a yemin ederim ki Şeyh'in, Firavun'un imanını kabul ettiğini söyleyenler, yalan söylemekte ve iftira etmektedirler. Şayet bunu söylemiş olsaydı, burada açık bir şekilde onun asla ve asla cehennemden çıkarılmayacak kimselerden olduğunu söylemezdi. O hâlde bu, ya önsözde belirtildiği gibi, onun eserlerine sokuşturulmuştur (medsûs) ya da Şeyh, Firavun'un imanını kabul eden Kādî Ebûbekir el-Bâkılânî'ye tâbi olmuştur. el-Bâkılânî Firavun'un imanını kabul ettiğini söylemiştir. Zira Allah Teâlâ'dan onun İsrâiloğullarının kendisiyle iman ettiği kelime-i tevhidi ve “Ben müslümanlardanım.” dediği nakledilmiştir.

فالجواب: لا يأتيه الزمهرير إلا من ذاته لأنه أحد أركانها. فيغلب جزء الزمهرير بقية الأركان فتعذب بذلك كما يغلب بعض الأخلاط على الإنسان في دار الدنيا فيتألم بها فأمره الطبيب بالفصد فلولا أنه فصد لربما مات، وبالجمله فكل من دخل النار عذب بكل ركن من أركانه حتى الماء والهواء.

فإن قلت: فكم عدد دركات النار؟

فالجواب: عددها مائة درك لأنها في مقابلة درج الجنة ولكل درك منها قوم مخصوصون ولهم من الغضب الإلهي الحال بهم آلام مخصوصة.

فإن قلت: فكم أقسام أهل النار الذين هم أهلها؟

فالجواب: هم أربعة أقسام كما قاله الشيخ في الباب الثاني والستين من الفتوحات وترجع الأربعة أقسام إلى المجرمين خاصة قال تعالى: ﴿وَأَمَّا زُورُ الْيَوْمِ أَتْيُهَا الْمُجْرِمُونَ﴾

[يس: ٥٩] أي المستحقون لأن يكونوا أهلاً لسكنى جهنم لا يخرجون منها إلى الجنة أبداً. القسم الأول: المتكبرون عن أمر الله كفرعون والنمروذ وأبي لهب واضرابهم،

الثاني: المشركون وهم الذين يجعلون مع الله إلهاً آخر، الثالث: المعطلون وهم الذين نفوا الآلهة جملة فلم يثبتوا للعالم إلهاً ولا من العالم، الرابع: المنافقون وهم الذين

أظهروا الإسلام من أهل هذه الأقسام الثلاثة للقهر الذي حكم عليهم فخافوا على دمائهم وأموالهم وذريابهم وهم في أنفسهم على ما هم عليه من اعتقاد ما عليه هذه الطوائف الثلاث، فهؤلاء الأربعة هم الذين لا يخرجون من النار من جن وإنس انتهى.

قلت: فكذب والله وافترى من نسب إلى الشيخ محبي الدين أنه يقول بقبول إيمان فرعون ولو أنه كان يقول به ما صرح هنا بأنه من أهل النار الذين لا يخرجون

منها أبد الآبدين فيما أنه مدسوس عليه كما مرت الإشارة إلى ذلك في الخطبة وإما أنه كان تبع فيه القاضي أبا بكر الباقلاني فإنه قائل بقبول إيمان فرعون لأن الله

تعالى حكى عنه أنه قال لا إله إلا الذي آمنت به بنو إسرائيل وأنا من المسلمين.

Bundan sonra O'ndan bunu nakzeden bir şey gelmemiştir. İmamların tamamının icmâî, onun imanının olmadığı şeklindedir. Sakın ha, Şeyh Muhyiddin'in Firavun'un imanını kabul ettiğini ve icmân dışına çıktığını söyleme! Özellikle *el-Fütûhât* onun son dönem eserlerindendir. Zira vefatından yaklaşık olarak beş yıl önce onu tamamlamıştır. En doğrusunu Allah bilir.

Soru: Cehennemde de cennetteki gibi, hiçbir amelin karşılığı olmayan özel bir tabaka var mıdır?

Cevap: Şeyh'in *el-Fütûhât*'ın 62. bâbında dediği gibi, cennette var olan ilâhî bir ihtisas tabakası cehennemde yoktur, özel bir azap da söz konusu değildir. Zira Yüce Allah'ın dilediğine özel olarak rahmetini bahşettiğini haber verdiği gibi, azabını da dilediğine verdiği dair herhangi bir bilgi sahibi değiliz. Cennet ehlinin amellerine karşılık ve amellerinin karşılığı olmaksızın özel (ihtisas) cennetlerinde nimetlenmelerinin aksine cehennem ehli sadece işledikleri amellere karşılık azap görürler. Zira cennet, Allah Teâlâ'nın izniyle ileride cennet meselesinde açıklanacağı üzere; ameller cenneti, ihtisas cenneti ve miras cenneti olmak üzere üç kısımdır. O'nun cehennemliklere işlediklerinden başka bir azap vermemesi O'nun lutuf ve ikramı kapsamındadır. O'nun "Azap üstüne azaplarını artırdık."⁴⁶⁸ âyeti, "Onlara ağırlıklarını ve ağırlıklarıyla beraber başka ağırlıklar yükleyeceğiz."⁴⁶⁹ âyetinde işaret edilen, saptırmanın önderleridir. Onlar, halkı saptıran ve zihinlerinde saptırıcı şüpheler oluşturarak, bununla onları doğru yoldan alıkoyanlardır. Dolayısıyla cehennemde sadece hak ettikleri tabakalara inerler. Zira saptırmak da onların ameli cümlesinden sayılır. Cennetlikler de kâfirler gibi cennette amelleriyle hak ettikleri yere inerler. Ancak onlara ek olarak miras ve ihtisas menzilleri de verilir.

Soru: Cehennemliklerin dört kısma ayrıldığı nereden gelmektedir?

Cevap: Zira Yüce Allah, İblîs'in önümüzden, aramızdan, sağımızdan ve solumuzdan bize yanaştığını haber vermiştir. Hiç kimse onun vasıtası olmadan cehenneme giremez. Müşriğe önünden, mütekebbire sağından, münafiğe solundan ve muattile ise ardından gelir.

468 Nahl, 16/88.

469 Ankebût, 29/13.

ولم يحك عنه ما يناقضه بعد ذلك، وقد انعقد إجماع الأئمة كلهم على عدم قبول إيمانه. فإياك أن تنقل عن الشيخ محيي الدين أنه يقول بقبول إيمان فرعون وتخرق الإجماع لا سيما الفتوحات من أواخر مؤلفاته لأنه فرغ منها قبل موته بنحو خمس سنين، والله تعالى أعلم.

٥ **فإن قلت:** فهل في النار دركات اختصاص نظير ما في الجنة من درجات الاختصاص التي ليست هي في مقابلة عمل؟

١٠ **فالجواب:** كما قاله الشيخ في الباب الثاني والستين من الفتوحات: ليس في النار دركات اختصاص إلهي ولا عذاب اختصاص كالجنة لأن الله تعالى ما عرفنا أنه يختص بنقمة من يشاء كما أخبرنا أنه يختص برحمته من يشاء، فلا يعذب أهل النار فيها إلا بأعمالهم التي عملوها فقط بخلاف أهل الجنة فإنهم ينعمون فيها بأعمالهم وبغير أعمالهم في جنات الاختصاص، إذ الجنات ثلاثة: جنة أعمال، وجنة اختصاص، وجنة ميراث كما سيأتي بيانها في الكلام على الجنة إن شاء الله تعالى. فكان من كرم الله تعالى وفضله أنه ما أنزل أهل النار إلا على أعمالهم خاصة. وأما قوله تعالى: ﴿زِدْنَاهُمْ عَذَابًا فَوْقَ الْعَذَابِ﴾ [النحل: ٨٨] فذلك لطائفة مخصوصة وهم الأئمة المضلون المشار إليهم بقول الله تعالى: ﴿وَلَيَحْمِلُنَّ أَثْقَالَهُمْ وَأَنْقَالًا مَعَ أَثْقَالِهِمْ﴾ [العنكبوت: ١٣] فإنهم هم الذين أضلوا العباد وأدخلوا عليهم الشبه المضلة فحادوا بها عن سواء السبيل فما أنزلوا من النار إلا منازل استحقاق إذ الإضلال معدود من جملة أعمالهم بخلاف أهل الجنة فإنهم ينزلون فيها منازل استحقاق بأعمالهم كما في الكفار ويزيدون عليهم منازل وراثة ومنازل اختصاص.

٢٠ **فإن قلت:** فمن أين جاء تقسيم أهل النار إلى أربعة أقسام؟

فالجواب: لأن الله تعالى ذكر عن إبليس أنه يأتينا من بين أيدينا ومن خلفنا وعن أيمننا وعن شمائلنا ولا يدخل أحد النار إلا بواسطته فهو يأتي المشرك من بين يديه ويأتي المتكبر من عن يمينه ويأتي المنافق من عن شماله ويأتي المعطل من خلفه.

Soru: Bu özel cihetlerden gelişin hikmeti nedir?

Cevap: Buradaki hikmet açıktır. Müşriğe önünden gelir. Zira müşrik, gözlerinin önündeki gaybet cihetini görür. Allah'ın varlığını ispat eder ve onu inkâr edemez. İblîs de onun Allah'a ulûhiyetinde, gördüğü ve müşâhe-

5 de ettiği bir şeyi ortak koşmasını sağlar. Mütekebbire sağ taraftan yanaşır. Zira sağ, kuvvetin mahallidir. Zaten kendi nefsinde tahsis edilen kuvvetten dolayı kibirlenmektedir. Münafığaysa en zayıf cihet olan sol taraftan yanaşır. Normalde sol, sağdan nasıl daha zayıfsa münafık da en zayıf gruptur. Bu nedenle cehennemın en alt tabakasındadır. Onun amel defteri de so-

10 lundan verilecektir. Muattileye de nazar ciheti olmayan arka cihetten yanaşır. İblîs ona “Hiçbir şey yoktur.” der. İşte bu, İblîs'in özel olarak geldiği cihetlerin hikmet yönüdür.

Şeyh şöyle demiştir: “Bu dört gruptan her biri için, cehennem kapılarının her birinden taksim edilmiş bir parça vardır. Bunlar, onların azap

15 menzilleridir. Zira bu dört grubu yedi kapıyla çarptığın zaman, yirmi sekiz menzil çıkar; bu, ay ve diğer hareketli gezegenlerin menzil sayısıdır. Bu gezegenlerin hareketlerinden, Allah'ın kelimeleri oluşturduğu ve âlemde küfürle imanı açığa çıkardığı yirmi sekiz harf oluşmuştur. Bun-

20 larla her bir şahıs içinde sakladığı iman, küfür, yalan veya doğruluk gibi şeyleri ifade eder ki böylece Allah Teâlâ'nın kullarına, telaffuz ettikleriyle hücceti olsun.

Soru: Cehennemın kapılarının adı nedir ve bunlardan girecek taifeler hangileridir?

Cevap: İsimleri Cehîm, Sakar, Sa'îr, Hutame, Lezâ, Hâmiye ve Hâ-

25 viye kapıları şeklindedir. Bu kapılar, arkasında kendisi için hazırlanmış olan şeyin sıfatlarıyla isimlendirilmişlerdir. Her kapıdan girecek taifenin belirlenmesi ise Kur'ân'da açıklanmıştır. Yüce Allah Cehîm ehli hakkın-

30 da “Onlar yargı gününü asılsız sayanlardır.”⁴⁷⁰, Sakar ehli hakkında “Sizi şu yakıcı ateşe sokan nedir? Onlar şöyle cevap verirler: ‘Biz namaz kılanlardan değildik; yoksulu doyurmuyorduk; (günaha) dalanlarla birlikte biz de dalıyorduk.’”⁴⁷¹, Sa'îr ehli hakkında “Onları şeytanlara atılan taşlar yaptık ve (âhirette de) onlara alevli ateş azabını hazırladık.”⁴⁷²,

470 Mutaaffîn, 83/11.

471 Müddessir, 74/42-45.

472 Mülk, 67/5.

فإن قلت: فما الحكمة في الإتيان من هذه الجهات المخصوصة؟

فالجواب: الحكمة فيه ظاهرة، أما المشترك فإنما جاءه من بين يديه لأن المشترك رأى بين عينيه جهة غيبته فأثبت وجود الله ولم يقدر على إنكاره فجعله إبليس يشرك بالله في ألوهيته شيئاً يراه ويشاهده. وأما المتكبر فإنما جاءه من جهة اليمين لأن اليمين محل للقوة فلذلك تكبر للقوة التي اختص بها من نفسه، وأما المنافق فإنما جاءه من جهة شماله التي هي الجانب الأضعف لأن المنافق أضعف الطوائف كما أن الشمال في العادة أضعف من اليمين ولذلك كان في الدرك الأسفل من النار وكان يعطى كتابه بشماله، وأما المعطل فإنما جاءه من خلفه لأن الخلف ما هو محل نظر فقال له ما ثم شيء فهذا وجه حكمة تخصيص إتيان إبليس من هذه الجهات.

قال الشيخ: ولهذه الطوائف الأربعة من كل باب من أبواب جهنم جزء مقسوم، وهي منازل عذابهم لأنك إذا ضربت الأربعة أقسام التي هي المراتب في السبعة أبواب كان الخارج ثمانية وعشرين منزلاً عدد منازل القمر وغيره من الكواكب السيارة وكان مما ظهر من تسيير هذه الكواكب السيارة وجود ثمانية وعشرين حرفاً بها ألف الله تعالى الكلمات وبها أظهر الكفر والإيمان في العالم فترجم بها كل شخص عما أضمره في نفسه من إيمان أو كفر أو كذب أو صدق لتقوم حجة الله تعالى على عباده بما تلفظوا به.

فإن قلت: فما أسماء أبواب جهنم وما الطوائف الذين يدخلون منها؟

فالجواب: أما أسماءها فباب الجحيم وباب سقر وباب السعير وباب الحطمة وباب لظى وباب الحامية وباب الهاوية سميت هذه الأبواب صفات ما وراءها مما أعدت له وأما تعيين الطوائف الداخلين من كل باب فهي مبينة في القرآن قال الله تعالى في أهل الجحيم: ﴿الَّذِينَ يُكَذِّبُونَ بَيُّومَ الدِّينِ﴾ [المطففين: ١١] وقال في أهل سقر: ﴿مَا سَلَكَكُمْ فِي سَقَرٍ قَالُوا لَمْ نَكُ مِنَ الْمُصَلِّينَ وَلَمْ نَكُ نُطْعِمِ الْمُسْكِينِ وَكُنَّا نَخُوضُ مَعَ الْخَائِضِينَ﴾ [المدثر: ٤٢-٤٥] وقال في أهل السعير: ﴿وَجَعَلْنَاهَا رُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ وَأَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابَ السَّعِيرِ﴾ [الملك: ٥]

Hutame ehli hakkında “Arkadan çekiştiren, ayıp kusur arayan, servet toplamış ve onu sayıp durmuş olan herkesin vay hâline!”⁴⁷³ dan sonuna kadar buyurmuştur. Lezâ ehli hakkında “Haktan yüz çevirip uzaklaşmak isteyen ve mal toplayıp üstüne oturanı kendine çağırır.”⁴⁷⁴, Cehennem ehli hakkında “Rablerini inkâr edenlere cehennem azabı vardır.”⁴⁷⁵ ve Hâviye ehli hakkında ise “Ama kimin de tartıları hafif gelirse; onu kucaklayacak olan haviyedir.”⁴⁷⁶ buyurmuştur. Efendim Şeyh Abdülazîz ed-Dîrinî (rh.a), ter-tip ile bu kapılar hakkında şiir nazm etmiştir:

Cehennem ve Lezâ; Hutame ikisinin arasında /
Sonra Sa'îr; her türlü aşâğılık ise Sakar'da
Bundan sonra Cehîm, sonra da Hâviye /
Sürekli onları çeker, rahmetten uzak olsun yuvarlanan ona

Soru: Hak Teâlâ celâline yaraşır bir şekilde, kıyamette bulut gölgeleri içerisinde geldiği zaman, cehennem nerede olur?

Cevap: Şeyh'in *el-Fütûhât*'ın 64. bâbında dediği üzere “Cehennem sol tarafta olur. Zira Allah'ın gelmesi, perdenin açılmasıdır. Bu 'Hükümdar geldi, askerlerin önüne çıktı ve askerler de onu gördüler.' denilmesindeki gibidir. Yüce Allah kendisini 'Din gününün meliki' olarak isimlendirmiştir. O, söz konusu günde bütün insanlar toplanır. Ne fenâ gündür o! Sonra göklerden inen melekler, bütün insanların etrafını kuşatacak şekilde yedi saf olarak saf olurlar. İnsanlara cehennemi kızgınlık ve feveran eder bir hâlde gösterdiğinde, tamamı gördüklerinin büyüklüğünden dolayı korku ve panik içerisinde kaçarlardı. Bu büyük korkudur. Zira bundan başka daha büyük bir toplantı, kesinlikle söz konusu değildir. Bu korkudan sadece, Allah'ın haklarında 'Büyük korku onları üzmez.' buyurduğu kimseler selâmette olurlar. Bunlar, kendilerinden emin olanlardır. Ancak peygamberler, Allah'ın kendilerine verdiği tabîî şefkatten dolayı ümmetleri hakkında korkarlar. Onların kâmil olan vârislerinden Allah Teâlâ'ya davet eden herkes de böyledir. O gün tamamı 'Allahım, kurtar kurtar!' der.” Şöyle demiştir: “Yüce Allah, emin olanlar için durak yerinde, menzillerine göre derece derece nûrdan minberler nasbeder. Emin olarak ve birbirlerini müjdeleyerek üzerinde otururlar.

473 Hümeze, 104/1-2.

474 Me'âric, 70/17-18.

475 Mülk, 67/6.

476 Kâri'a, 101/8-9.

وقال في أهل الحطمة: ﴿وَيْلٌ لِّكُلِّ هُمَزَةٍ لُّمَزَةٍ الَّذِي جَمَعَ مَالًا وَعَدَّدَهُ﴾ [الهمزة: ١-٢] إلى آخر النسق وقال في أهل لظى: ﴿تَدْعُوا مَنْ أَدْبَرَ وَتَوَلَّى وَجَمَعَ فَأَوْعَى﴾ [المعارج: ١٧-١٨] وقال في أهل جهنم: ﴿وَلِلَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ عَذَابُ جَهَنَّمَ﴾ [الملك: ٦] وقال في أهل الهاوية: ﴿وَأَمَّا مَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُمُّهُ هَاوِيَةٌ﴾ [القارعة: ٨-٩] وقد نظم هذه الأبواب على الترتيب سيدي الشيخ عبد العزيز الدريني رحمه الله فقال:

جهنم ولظى والحطم بينهما ثم السعير وكل الهون في سقر
وبعد ذاك جحيم ثم هاوية تهوي بهم أبداً سحقاً لمنحدر

فإن قلت: فأين تكون جهنم إذا أتى الحق تعالى يوم القيامة في ظلل من الغمام كما يليق بجلاله ؟

فالجواب: كما قاله الشيخ في الباب الرابع والستين من الفتوحات: إن جهنم تكون على المجنبه اليسرى لأن إتيانه تعالى انكشاف حجاب كما يقال أتى الملك وخرج على عسكره فشاهدوه، وقد سمى الله تعالى نفسه ملك يوم الدين وهو ذلك اليوم الذي يجتمع فيه الخلائق أجمعون. فيا له من يوم. ثم إن الملائكة الذين نزلوا من السموات تصطف سبع صفوف محيطة بالخلائق أجمعين. فإذا أبصر الناس جهنم ولها فوران وتغيظ يفرون بأجمعهم منها لعظيم ما يرونه خوفاً وفزعاً، وهو الفرع الأكبر لأنه ما ثم جمع أكبر منه قط، ولا يسلم من ذلك الفرع إلا الطائفة الذين قال تعالى فيهم: ﴿لَا يَحْزَنُهُمُ الْفَرْعُ الْأَكْبَرُ﴾ [الأنبياء: ١٠٣] فهؤلاء هم الآمنون على أنفسهم غير أن النبيين منهم يفرعون على أممهم خوفاً عليهم للشفقة التي جبلهم الله تعالى وكذلك كل داع إلى الله تعالى من كمل ورثتهم فيقولون كلهم في ذلك اليوم: اللهم سلم سلم. قال: وينصب الله تعالى للآمنين منابر من نور متفاضلة بحسب منازلهم في الموقف فيجلسون عليها آمنين مستبشرين.

Bu, Rab Teâlâ'nın celâline yaraşır bir şekilde gelişinden öncedir. İnsanlar cehennemden korkarak kaçtığında göklerdeki melekleri saf saf görürler, onları aşamazlar. Melekler onları atacak ve milletleri mahşere çağıracaklardır. Peygamberler de 'dönün, dönün' diye çağrıda bulunacak, bir kısmı diğerlerini çağıracaktır. Buna 'Ey kavmim! Sizin hakkınızda, insanların çığıracağı günden korkuyorum. Öyle bir gün ki arkanızı dönüp kaçarsınız.'⁴⁷⁷ âyetlerinde işaret edilmiştir. Daha sonra Hak Teâlâ tarafından çağrı yapılır.”

Şeyh Muhyiddin (rh.a) şöyle demiştir: “Bu nidânın Hak Teâlâ'nın bizzat kendisinden mi yoksa O'nun emrinden mi olduğunu bilmiyorum. Bu nidâda 'Ey burada duranlar! Bugün kimin daha çok kerem sahibi olduğunu öğreneceksiniz.' diyecektir. Sonra 'Yanları üzerinde yataklarda yatmayıp kalkıp namaz kılanlar nerede!' diye seslenir. Onlar ayağa kalkarlar, sayıları azdır. Daha sonra ikincisinde 'Ticaret ve alışverişin kendilerini Allah'ı anmaktan alıkoymadığı kimseler nerede!' diye seslenir. Üçüncüsünde 'Allah'a verdikleri söze sadık kalanlar nerede!' diye seslenir. Bu üç grubun cennete girmeleri emredildiğinde; cehennemden iki gözü, belîğ ve fasih bir dili olan bir boyun çıkar. Duruşma yerinde bulunan insanların huzuruna çıktığı zaman, daha önce cennetlikler hakkında birinci nidâda denildiği gibi 'Ey duruşma ehli, bugün sizden üç gruba vekil oldum.' der.” Şeyh şöyle demiştir: “Bunların tamamı hesaptan önce ve insanlar ayakta, tere boğulmuş ve bu yaşananlardan dolayı kalplerin çarptığı şiddetli bir korku içindeyken olur.” Şöyle demiştir: “Daha sonra bu boyun ateşten çıkıp insanların huzuruna vardığında 'Bütün inatçı zorbaların vekiliyim.' der ve zorbaları saflar arasından alır. Onlardan hiçbirini kalmayınca, ikinci olarak 'Allah ve resulüne eziyet edenlerin vekiliyim.' der ve onları da alır. Sonra üçüncü olarak 'Allah'ın yarattığı gibi yaratmaya kalkışanların vekiliyim.' der ve resim ve heykelticilerin tamamını alır. Bunlar Allah'ın (cc) 'Ellerinizle yonttuklarınıza ibadet ediyorsunuz.' buyurduğu, kiliselerde O'ndan başkasına ibadet için sûretler tasvir eden kimselerdir. Allah'tan (cc) başkasına ibadet etsinler diye ağaç ve taşları yontarlar. Bunlar, hadiste kendilerine 'Musavvirûn/tasvir yapanlar' denilenlerdir. Onları safların arasından alır. Yüce Allah onların tamamını alıp, geride ibadet etme kastı olmadan tasvir yapanlar kalınca, Buhârî'nin naklettiği üzere, onlardan bu tasvirlerle can vermek üzere ruh üflemleri istenir. Oysa onlar can veremezler.”

477 Mü'min, 40/32-33.

وذلك قبل مجيء الرب جل وعلا كما يليق بجلاله. فإذا فر الناس خوفًا من جهنم يجدون ملائكة السموات صفوفًا لا يتجاوزونهم فتطردهم الملائكة ودعت الملل إلى المحشر وتناديهم أنيأؤهم: ارجعوا ارجعوا. فينادي بعضهم بعضًا وذلك قوله تعالى: ﴿أَخَافُ عَلَيْكُمْ يَوْمَ التَّنَادِ يَوْمَ تُوَلُّونَ مُدْبِرِينَ﴾ [المؤمن: ٣٢-٣٣] ثم يقع النداء من قبل الحق جل وعلا.

قال الشيخ محيي الدين رحمه الله: فلا أدري أذلك من نداء الحق تعالى بنفسه أو هو نداء عن أمره يقول في ذلك النداء: يا أهل الموقف ستعلمون اليوم من أولى بالكرم. ثم ينادي: أين الذين كانت تتجافى جنوبهم عن المضاجع؟ فيقومون وهم قليلون ثم ينادي ثانيًا أين الذين كانوا لا تلهيهم تجارة ولا بيع عن ذكر الله؟ ثم ينادي ثالثًا أين الذين صدقوا ما عاهدوا الله عليه؟ فإذا أمر بهذه الطوائف الثلاث إلى الجنة خرج عنق من النار له عيان ولسان بليغ فصيح. فإذا أشرف على الخلائق الذين في الموقف، قال: يا أهل الموقف إني وكلت اليوم منكم بثلاث. كما قال في النداء الأول بالنسبة إلى أهل الجنة كما مر. قال الشيخ: وهذا كله قبل الحساب والناس وقوف قد أجمعهم العرق واشتد الخوف حتى تصدعت القلوب بهول ذلك المطلع. قال: ثم إذا أشرف ذلك العنق من النار على الناس، قال: إني وكلت بكل جبار عنيد فيلتقط الجبابرة من بين الصفوف، فإذا لم يترك منهم أحدًا نادى ثانيًا: إني وكلت بكل من آذى الله ورسوله ﷺ فيلتقطهم كذلك ثم إنه ينادي ثالثًا إني وكلت بكل من ذهب يخلق كخلق الله عز وجل فيلتقط أهل التصاوير كلهم وهم الذين يصورون الصور في الكنائس لتعبد من دون الله عز وجل كما قال تعبدون ما تنحتون فإنهم كانوا ينحتون لهم الأشجار والأحجار ليعبدوها من دون الله عز وجل. فهؤلاء هم المراد بالمصورين في الحديث فيلتقطهم من بين الصفوف فإذا أخذهم الله تعالى عن آخرهم وبقي الناس وفيهم المصورون الذين لا يقصدون بتصويرهم ما قصد أولئك من عبادتها فيسألون عنها لينفخوا فيها أرواحًا تحيا بها وليسوا بنافخين كما في البخاري، انتهت.

Şöyle dedim: İbadet edilmezse bile canlı tasvirlerinin haram olduğu açıktır. En doğrusunu Allah bilir. *el-Menhecü'l-Mübîn* isimli eserimizin sonlarında, kıyamet gününde her biri bin yıl olan elli durağın olduğuna dair hadisi zikrettik. Oraya bak. Şu anda kendisinden gafil olduğumuz ancak başları ağartan ve yürekleri eriten şeyi görürsün. Allah'tan İslâm üzere ölmeyi isteriz. Âmin.

Soru: Cennetliklerin bekleme çimenliğindeki (merc) ziyafette yiyecekleri daha çok balık ciğeridir. Cehennemliklerin cehenneme girmeden önceki yiyecekleri nedir?

Cevap: Şeyh'in 64. bâbda dediği üzere “Onların bekleme yerindeki yiyecekleri, bedenın diğer kirlerinin de biriktiği yer olan öküzün dalağıdır. Bu, ciğerin verdiği bozuk kandır. Bu dalak cehennemliklere verilir ve onlar da bunu yerler. Öküzün turâbı (karasal) olduğu ve tabiatının soğukluk ve kuruluk olduğu bilinmektedir. Cehennem de daha önce geçtiği üzere camız sûretindedir. Mez-kûr dalak, içinde bulunan kan nedeniyle ki böylece cehennem halkı ölmez ve [yine] içinde bulunan beden kirleri ve fasit-acı kan sebebiyle ki böylece onlar hayat bulmaz ve nimetlenmez, cehennemliklerle kuvvetli bir münasebet içindedir. Cennetliklerin ziyafetinin aksine bu yeme, kendilerine sadece hastalık ve maraz bırakır. Oysa cennetliklerin ki daha çok balık ciğeridir ve balık, cennete uygun olan hayat unsurundan, bir su ve deniz canlısıdır. Ciğer, kan yuvası, kan hayat kaynağı, hayatsa sıcak ve nemlidir. Bu kanın buharı, bedenın hayatının kendisine bağlı olduğu canlı (hayvânî) ruh denilen nefestir. Bu, cennetliklerin kalıcı nimet içinde dâimî hayat ile müjdelenmesidir. Bu Allah'ın lutfudur ve dilediğine verir.

Soru: Allah Teâlâ'nın kâfirleri değil de sadece muvahhid olan âsileri cehennemde öldürmesinin sebebi nedir?

Cevap: Bunun sebebi, Allah'ın, hamd ile O'nu tesbih eden ve O'na itaat eden organlara ikramıdır. Ancak onlarda, kötülüğü idare eden nefsin baskısı altında kalmaları nedeniyle muhalefet meydana gelmiştir. İsyân ettikleri için onlara azap edilir, Allah Teâlâ'yı birledikleri için de oradan çıkarılırlar. Zira cehennemın kendisi, herhangi bir muvahhidin orada ebedî kalmasını kabul etmez. Ayrıca âsilerin organları, öldükten sonra, Allah'tan bir lutuf olarak, bahşettiği şefaitle [oradan] çıkıncaya kadar herhangi bir elem hissetmezler. Oysa kâfirlerin organları, azabı tatsınlar diye asla ölmezler.

قلت: ولا يخفى حرمة التصوير للحيوانات وإن لم تعبد، والله أعلم. وقد ذكرنا حديث مواقف القيامة الخمسين موقفاً كل موقف منها ألف عام في أواخر كتابنا المنهج المبين فراجعته تر ما تشيب منه الرؤوس وتذوب منه الأكباد مما نحن في غفلة عنه الآن فنسأل الله الموت على الإسلام، آمين.

٥ فإن قلت: إن طعام أهل الجنة في مأدبتهم التي في المرج زيادة كبد الحوت فما طعام أهل النار قبل دخول النار؟

فالجواب: ما قاله الشيخ في الباب الرابع والستين إن طعامهم في مأدبتهم المذكورة طحال الثور الذي هو بيت الأوساخ المجتمعة من سائر البدن وهو ما يعطيه الكبد من الدم الفاسد فيعطى ذلك الطحال لأهل النار فيأكلونه، ومعلوم أن الثور حيوان ترابي طبعه البرد واليبس وجهنم على صورة الجاموس كما مر فينسب الطحال المذكور أهل النار أشد مناسبة فيما في الطحال من الدمية لا يموت أهل النار بما فيه من الأوساخ البدن أو الدم الفاسد المؤلم لا يحيون ولا ينعمون إنما يورثهم الأكل منه سقماً ومرضاً بخلاف مأدبة أهل الجنة. فإنها زيادة كبد الحوت وهو حيوان بحري مائي من عنصر الحياة المناسبة للجنة والكبد بيت الدم وهو بيت الحياة والحياة حارة رطبة وبخار ذلك الدم هو النفس المعبر عنه بالروح الحيواني الذي به حياة البدن فهو بشارة لأهل الجنة ببقاء الحياة عليهم في النعيم المقيم ذلك فضل الله يؤتيه من يشاء، انتهى.

فإن قلت: فما سبب إماتة الله تعالى لعصاة الموحدين في جهنم دون الكفار؟

٢٠ فالجواب: سببه إكرام الله تعالى للجوارح التي كانت تسبح بحمده وتطيعه وإنما وقعت في المخالفات من حيث إنها كالمجبورة تحت قهر النفس المدبرة للسوء فلو وقعها في المعاصي عذبت ولتوحيدها لله تعالى أخرجت لأن النار بذاتها لا تقبل خلود موحدة فيها أبداً ثم إن جوارح العصاة إذا ماتت فلا تحس بعد ذلك بألم حتى تخرج بالشفاعة فضلاً من الله تعالى عليها بخلاف الكفار لا تموت لهم جوارح أبداً ليدوقوا العذاب.

Bu, onların işledikleri küfrün onlarla birlikte olması ve onlardan ayrılmaması nedeniyledir. Şayet onlar sürekli olarak kalsalardı kâfir olarak kalırlardı. Buna bağlı olarak niyetleri itibariyle cehennemde ebedî kalacaklardır. Muvahhidlerin âsileri ise, isyan ettiklerinde nefislerinde sıkıntı ve akabinde pişmanlık duyarlar. Bunun izahı Şeyh'in *el-Fütûhât*'ın 300. bâbının devamında dediği üzere şöyledir: “İnsan cesedinin tamamı, tabiatı itibariyle Allah'a itaat eder ve O'nun azabından korkar. Kulun mâsiyete yönelttiği bütün organlar ‘Yapma, beni Allah'ın haram kıldığı şeye gönderme. Ben, senin aleyhinde şahitlik ederim.’ diye ona çağrıda bulunur ve Allah Teâlâ'dan [kendisini] bu fiilden berî kılınmasını diler. Kuldaki her kuvvet ve organ bu konumdadır, kardeşlerine ‘Mâsiyet işlemeyin.’ diye seslenir.”

Soru: Yüce Allah, bu dünyada ateşle dağlamayı (ütüleme), ateşten daha şiddetli olan bir eleme defetme aracı kılmıştır. Muvahhidlerin cehennemde yanmaları da yanmaktan daha şiddetli olan bir eleme defetmek için midir?

Cevap: Evet, muvahhidlerin ateşte yanmaları, ondan daha şiddetli olan Allah'ın ebedî gazabını defetmek içindir. Allah'ın gazabının, ancak onların ateşle yanmalarıyla durmasının benzeri, insanın çocuğu ya da kölesini dövmesi sonra da ondan razı olmasıdır. Bu Allah Teâlâ'nın muvahhidlere olan rahmeti kapsamındadır. Bu anlamda bazıları ‘Müslüman olarak öl, gerisi önemli değil.’ demişlerdir. Oysa müşriklerin azabı kesintisizdir. Makbul bir tövbe ile ölmeyen muvahhidlerin büyük günah işleyenleri için ateş, dünyada ateşle dağlama gibidir. Bu nedenle onların cehennemden korkmuş olarak çıkarılacakları ve cennetin kapısındaki bir nehire atılacakları nakledilmiştir. Bu durum, ateşle dağlanan kimsenin âfiyete kavuşmasının benzeridir. Şeyh, *el-Fütûhât*'ın 88. bâbında bunu zikrederek şöyle demiştir: “Bunların tamamı, dünyadaki hadler gibi, ateşin koruyucu kılınmasına bağlıdır. Yüce Allah bunu âhiret azabı için bir koruma aracı kılmıştır. Bu nedenle kefarete isimlendirilmiştir. Küfür, örtmedir. Bu da âhiret azabını âsiye örter. Bu nedenle ‘Allah ve Resulü ile savaşı ve yeryüzünde fesat çıkarmak için uğraşanların cezası’⁴⁷⁸ âyeti hakkında ‘Bununla kastedilen muvahhidler değil, kâfirlerdir.’ dedik.

478 Mâide, 5/32.

وذلك لأن معصيتهم بالكفر مستصحبة لا تفارقهم ولو أنهم كانوا بقوا أبد الأبدين لكانوا كفارًا فلذلك خلدوا في النار من حيث نيتهم. وأما عصاة الموحدين فلهم زاجر من أنفسهم إذا عصوا ويعقبهم الندم. وإيضاح ذلك كما قاله الشيخ في الباب الموفي ثلاثمائة من الفتوحات: إن جسد الإنسان كله من حيث طبيعته طائع لله خائف من عذابه وما من جارحة يرسلها العبد في معصية ٥ إلا وهي تناديه لا تفعل ولا ترسلني فيما حرمه الله عليك، فإني شاهدة عليك وتنبأ إلى الله تعالى من ذلك الفعل وكل قوة وجارحة في العبد بهذه المثابة تنادي أخواتها لا تفعلوا معصية، انتهى.

فإن قلت: إن الله تعالى قد جعل الكي بالنار في هذه الدار وقاية ودفعًا لألم أشد من النار فهل يكون إحراق الموحدين في النار كذلك دفعًا لما هو أشد منه الحرق؟ ١٠

فالجواب: نعم إحراق الموحدين في النار دفعًا لما هو أشد منه وهو غضب الله السرمدى فما سكن الغضب الإلهي إلا بحرقهم بالنار نظير ما يضرب الإنسان غلامه أو عبده ثم يرضى عنه وهذا من رحمة الله تعالى بالموحدين. ومن هنا قال بعضهم: مت مسلمًا ولا تبالي بخلاف المشركين فإن عذابهم لا

ينقطع فكانت النار لأصحاب الكبائر من الموحدين الذين ماتوا على غير توبة مقبولة كالكي بالنار في الدنيا ولذلك ورد أنهم يخرجون من النار قد امتحشوا فيلقون في نهر على باب الجنة نظير ما يخرج صاحب الكي بالنار إلى العافية ذكره الشيخ في الباب الثامن والثمانين من الفتوحات، وقال: هذا كله على

جعل النار وقاية كالحدود دنيوية فإن الله تعالى جعلها وقاية من عذاب الآخرة ولهذا سميت كفارات والكفر السر فهو يستر العاصي عن عذاب الآخرة ٢٠

ولهذا قلنا في قوله تعالى: ﴿إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا﴾ [المائدة: ٣٣] إلى آخره أن المراد بهم الكفار لا الموحدون.

Zira Yüce Allah, onları dünyada öldürme, asma, el ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi şeklinde cezalandırınca, bu cezaları, muvahhidler için hadleri kefâret kıldığı gibi, onlar için kefâret kılmamıştır. Aksine ‘Bu, onların dünyada uğradıkları aşağılayıcı cezadır. Âhirette ise onlar için büyük bir azap vardır.’⁴⁷⁹ buyurmuştur. Bu ise sadece kâfirler için olur. Zira büyük azap, daha önce geçtiği üzere muvahhidlerin büyük günah işleyenleri hakkında olanın aksine, zâhir ve bâtını kuşatandır. Yüce Allah, onları ateşte kömür gibi yanınca kadar öldürür. Ölümlerinde azabı hissetmedikleri zaman, büyük azaptan pay almamış olurlar. Zira onlar taşlar gibi, ateşte yanmışlardır. Sonra taşların içinde ortaya çıkan ateş, bu taşların vasıtasıyla içinde menfaat bulunan başka bir şey yapar. Bu, tencerenin altındaki ateşin, tencerenin içinde bulunan ve pişmediği takdirde yenilmeyen şeyleri pişirerek fayda sağlaması gibidir. Bunu anladığın zaman, cennet yerinin altında bulunan ateşin tesirinin hikmetini de bilirsin. Zira o cennetteki meyvelerin olgunlaşma ve ıslahına yönelik tesirini sağlar. Cennet yerinin tabanı, cehennemın tavanıdır. Güneş, ay ve yıldızların tamamı cehennemdedir. Burada eşyada alçaltarak yaptıklarını orada yükselterek yapar. Cennet yerinin tamamının misk ve içinde bulunan ateşten dolayı tabiatı itibariyle sıcak olduğuna baksana! Cennetteki bütün ağaçlar da bu misk toprağına dikilmiştir. Bu içindeki tabii harareten dolayı, dünyadaki nebâtâtın altına gübre konmasının gerekli olması gibidir. Zira o, çürüktür; hararet de çürüklüğü kabul eden cisimlerin çürümesini sağlar.

Soru: Cehennemlikler de cennetliklerin yaptığı gibi, cehennemde diledikleri yere yerleşebilirler mi, yoksa [belirli] mekânlardan ayrılmayıp [orada] mahpus mu kalırlar?

Cevap: Şeyh’in 343. bâbda dediği üzere, “Cehennemlikler diledikleri gibi yerleşmez ve [belirli] yerlerinde mahpusturlar ve oradan ayrılmazlar. Bunun izahı şudur: Şayet diledikleri yere yerleşmeleri söz konusu olsaydı derileri alışıp olgunlaşıncaya kadar yerleşemezlerdi. Yerleşmelerinin olmaması Allah’tan hissetmedikleri gizli bir rahmettir. Zira alışılmış olan azap, yeni azaba tercih edilir. Şayet bir mekândan başka bir mekâna intikal etselerdi intikal ettikleri her mekânda yeni derileri alışıp olgunlaşıncaya kadar yeni bir azap tadarlardı. Bu da azabın en şiddetlisidir.”

لأن الله تعالى لما عاقبهم في الدنيا بالقتل والصلب وتقطيع أيديهم وأرجلهم من خلاف لم يجعل تلك العقوبات كفارة مثل ما جعلها في الحدود في حق الموحدين بل قال: ﴿ذَلِكَ لَهُمْ خِزْيٌ فِي الدُّنْيَا وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾ [المائدة: ٣٣] وهذا لا يكون إلا للكفار إذ العذاب العظيم هو الذي يعم الظاهر والباطن بخلاف أهل الكبائر من الموحدين كما مر فإن الله تعالى يميتهم في النار إماتة حتى يعودوا حممًا شبه الفحم فإذا لم يحسوا بالعذاب في موتهم ليس لهم حظ في العذاب العظيم لأنهم محروقون بالنار مثل الجمرات ثم إن النار تفعل بواسطة الجمرات التي ظهرت فيها أمرًا آخر فيه منفعة كما انتفع النار تحت القدر في إنضاج ما فيه ولولا إنضاجه ما ساغ أكله، إذا فهمت ذلك علمت حكمة تأثير النار التي هي تحت أرض الجنة وأنها إنما جعلت لتؤثر في فواكه الجنة النضج والإصلاح فإن مقر أرض الجنة هو سقف النار والشمس والقمر والنجوم كلها في النار فتفعل في الأشياء هنالك علوًا ما كانت تفعله هنا سفلاً ألا ترى أن أرض الجنة كلها مسك وهو حار بالطبع لما فيه من النار وأشجار الجنة كلها مغروسة في تلك التربة المسكية كما يقتضي ثبات هذه الدار الدنيا جعل الزبل تحته لما فيه من الحرارة الطبيعية لأنه معفن والحرارة تعطي التعفين في الأجسام القابلة للتعفين، انتهى. ١٥

فإن قلت: فهل لأهل النار أن يتبوؤوا من النار حيث شاءوا كأهل الجنة أم هم محبسون في أماكنهم لا يبرحون؟

فالجواب: كما قاله الشيخ في الباب الثالث وأربعين وثلاثمائة: إن أهل النار لا يتبوؤون وإنما هم محبسون في أماكنهم لا يبرحون وإيضاح ذلك أنهم لو كان لهم التبوؤ حيث شاءوا ما استقروا حتى تنضج جلودهم فكان من رحمة الله تعالى الخفية بهم من حيث لا يشعرون عدم تبوئهم فإن العذاب المستصحب أهون من العذاب المجد فلو كانوا ينتقلون من مكان إلى مكان لكانوا يذوقون في كل مكان ينتقلون إليه عذاباً جديداً إلى حصول الإنضاج وذلك أشد العذاب. ٢٠

Soru: Cehennemliklerin yerleşmediklerine dair Kur'ân'dan delil nedir?

Cevap: Bunun delili “Biz cehennemi kâfirler için ebedî bir ceza yeri yaptık”⁴⁸⁰ meâlindeki âyettir. Yani “zindan kıldık.” Çünkü zindandakinin, tasarrufta bulunması engellenmiştir. Yüce Allah, dünyada kâfirlerin tuzağını hiç anlamadıkları bir şekilde nasıl bozduysa âhirette de onlara anlamadıkları bir şekilde merhamet ederek yerleşmelerini engellemiştir. Bunun benzeri, vâlinin evinde dövülen kimsedir. Öncelikle acıyı hisseder, daha sonra âzaları uyuştuğunda acı hissi yok olur. Bu hafif ceza hissizlikten kaynaklanır. İşte bu Allah'ın gazabından önce gelen rahmetinin, cehennemlikler hakkında bazı zamanlarda tezahür etmesidir.

Soru: Cennetliklerin ziyaretleştigi gibi, cehennemlikler de ziyaretleşir mi?

Cevap: Evet, ziyaretleşirler. Ancak sadece her tabakada bulunan o tabakadakilerle ziyaretleşir. Söz gelimi sıcakta kalanlar (mahrûr) birbirlerini, soğukta kalanlar (makrûr) da birbirlerini ziyaret eder. Sıcakta kalanların, soğuktakileri ziyaret etmesi de tersi de söz konusu değildir. 343. bâbda düalistler (seneviyye) ve teslîşçilerin azabı hakkında uzun değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Soru: Beyhakî'nin naklettiği “Ümmetim, rahmet edilmiş bir ümmettir. Onlar için âhirette herhangi bir azap söz konusu değildir. Onların azabı, dünyada zelzele, belâ, fitne ve sıkıntılardır.” hadisinde Hz. Peygamber'in (sav) muradı nedir? Başka bir rivayette ise “Ümmetimin azabı dünyalarında” şeklin-dedir. Durum böyleyse cehenneme giren muvahhid grubu nerede?

Cevap: Şeyh'in 344. bâbda dediği üzere “Âhirette onlar için bir azabın olmamasıyla kastedilen, sonsuz azaptır. Bunun delili nakledilen sahih hadislerdir. Buna göre daha önce geçtiği üzere bu ümmetin muvahhidlerinden cehenneme girenler, Allah Teâlâ'nın bir rahmeti olarak ateşin kendilerinden yediğini hissetmemeleri için öldürülürler. Bu, elem duyan nefislerin mümin ve muvahhid olmaları sebebiyledir. İman ve tevhid ise elem ve azabın sonsuza kadar devam etmesini engeller. Yakılıp kömür hâline geldiklerinde ölü hâldedirler. Ölü de kendisine yapılanları hissetmez. Yakıldığını bildiği tasavvur edilse bile bunu hissetmez. Zira kul her bildiğini hissetmez.

فإن قلت: فما الدليل على عدم تبوأ أهل النار من القرآن؟

فالجواب: الدليل على ذلك قوله تعالى: ﴿وَجَعَلْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ حَصِيرًا﴾ [الأنبياء: ٨] أي سجنًا لأن المحصور ممنوع من التصرف فرحم الله الكفار من حيث لا يشعرون بعدم التبوؤ في النار كما مكر بهم في دار الدنيا من حيث لا يشعرون ونظير ذلك المضروب في بيت الوالي مثلاً يحس بالألم أولاً فإذا تخدرت أعضاؤه غاب عن الإحساس بالألم فهذا الجزاء اليسير من عدم الإحساس هو من الرحمة التي سبقت الغضب في أهل النار في بعض الأوقات.

فإن قلت: فهل تتزاور أهل النار كما تتزاور أهل الجنة؟

فالجواب: نعم يتزاورون لكن لا يتزاور إلا أهل كل طبقة مع بعضها فقط فيتزاور المحرورون مثلاً لبعضهم بعضاً والمقرورون لبعضهم بعضاً فلا يزور مقرور محروراً ولا عكسه. وأطال في عذاب أهل الثنوية والتثليث في الباب الثالث وأربعين وثلاثمائة.

فإن قلت: فما المراد بقوله في حديث البيهقي: «أمتي أمة مرحومة ليس عليها في الآخرة عذاب وإن عذابها في الدنيا الزلازل والفتن والبلايا والمحن» الحديث بمعناه وفي رواية أخرى «عذاب أمتي في دنياها» وإذا كانوا كذلك فأين العصابة الذين يدخلون النار من الموحدين؟

فالجواب: كما قاله الشيخ في الباب الرابع والأربعين وثلاثمائة: إن المراد بقوله ليس عليها في الآخرة عذاب أي مسرمد بدليل الأحاديث الصحيحة الواردة في دخول طائفة من هذه الأمة النار من الموحدين ولكن من رحمة الله تعالى بهم إمامتهم في النار كما مر آنفاً حتى لا يحسوا بما تأكل النار منهم. وذلك لأن النفوس المتألّمة هي الموحدة المؤمنة والإيمان والتوحيد يمنعان قيام الآلام والعذاب إلى غير نهاية فما حرقوا وصاروا حمماً إلا وهم أموات والميت لا يحس بما يفعل به ولو تصور علمه بالحرق لم يحس به إذ ليس كل ما يعلمه العبد يحس به.

Bu nedenle her ne kadar cehenneme girseler de muvahhidlerden azabın kaldırılması gerekir. Bu, ilâhî kelimenin gerçekleşmesi içindir. Dolayısıyla ömründe tek bir defa bile 'Lâilâhe illâllah Muhammedün resûlullah' diyen ve bunun üzerine ölen bir kimse cehennemde kalmaz.

5 **Soru:** Yüce Allah'ın azabı tattıklarında cehennem halkı hakkındaki "Yoksa geri gönderilseler bile yine kendilerine yasaklanan şeylere döneceklerdir."⁴⁸¹ âyetinin anlamı nedir? Oysa onlar yalanlayanların tasdik ettikleri bir mahaldedir şöyle demişlerdir "Rabb'imiz! Bizi çıkar da yapmış olduklarımızdan tamamen başka, rızâna uygun işler yapalım."⁴⁸²

10 **Cevap:** Onların, içinde bulundukları hâlde, lisan-ı hâl ile "Rabb'imiz! Bizi çıkar da yapmış olduklarımızdan tamamen başka, rızâna uygun işler yapalım." demeleri, dünyaya döndüklerinde de bu hâlin devam edeceğini zannettikleri içindir. Oysa devam etmez. Onlar dünyaya dönseler bile iki kabza (tutam) hükmüyle dönerler ki bu onların şakilerin ameliyle amel etmeleridir. Onların
15 saîdlerin ameliyle amel etmelerine imkân vermez. Bunun izahı, Şeyh'in 354. bâbda dediği gibidir: "Yüce Allah, insanı unutma ve gafleti kabul eden bir mizaç üzerine yaratmıştır. Aynı şekilde bulunulan duruma göre bunun zıddını da kabul etmeye yatkındır. Allah Teâlâ, yaratılışları itibariyle onların döndürülmüş olsalardı yasaklandıkları şeye döneceklerini ve dünyaya ancak bu
20 tabiatla döneceklerini bilmektedir. Dolayısıyla tattıkları azabı unuturlar. 'Keşke dönsək ve Rabb'imizin âyetlerini yalanlamayız ve müminlerden olurduk.'⁴⁸³ şeklindeki sözlerini ancak içinde bulundukları tabiatın lisanıyla söylemişlerdir. Zira onlar ateşte edindikleri ilim ve zevkin kendilerinde daimi olacağını düşünmüşlerdir. Eğer bu ilim ve zevk onlarda daimi olsaydı dünyaya döndürüldükleri zaman neyhedildikleri şeylere dönmezlerdi. Resûlullah'ın (sav) 'Kıyamette dünyadakilerin nimetleri verilir, ateşe bir defa daldırılır ve kendisine 'Herhangi bir nimet gördün mü?' denilir. O 'Allah'a yemin olsun ki hayır.' der' hadisine baksana! Oysa onun dünyadayken nimet gördüğü bilinmektedir. Ancak o nimetle ilgili şu andaki hâlin delili, kendisine unutturulmuştur. Aynı
25 şekilde sefaletteki adam hakkında da nakledilmiştir. Cennete bir defa daldırıldığında, kendisine 'Sefalet içinde herhangi bir gün gördün mü?' denilir.

481 En'âm, 6/28.

482 Fâtır, 35/37.

483 En'âm, 6/27.

فلذلك كان لا بد من رفع العذاب عن الموحدين وأنهم إن دخلوا النار فإنما ذلك تحقيق للكلمة الإلهية فلا يبقى في النار من قال لا إله إلا الله محمد رسول الله ولو مرة واحدة في عمره ومات على ذلك، انتهى.

فإن قلت: فما معنى قوله تعالى في أهل النار حين ذاقوا العذاب: ﴿وَلَوْ رُدُّوا لَعَادُوا لِمَا نُهُوا عَنْهُ وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ﴾ [الأنعام: ٨٢] مع أنهم قالوا في محل يصدق به الكذب ﴿رَبَّنَا أَخْرِجْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا غَيْرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ﴾ [فاطر: ٣٧]

فالجواب: إنما قالوا أخرجنا نعمل صالحًا غير الذي كنا نعمل بلسان الحالة التي هي حالة بهم لظنهم أنها تدوم معهم إذا رجعوا إلى الدنيا وهي لا تدوم فإنهم إذا رجعوا إلى الدنيا رجعوا بحكم القبضتين وهو عملهم بعمل الأشقياء لا يمكنهم أن يعملوا بعمل السعداء وإيضاح ذلك كما قاله الشيخ في الباب الرابع والخمسين وثلاثمائة: إن الله تعالى خلق الإنسان على مزاج يقبل النسيان والغفلة ويقبل أيضًا ضد ذلك على حسب ما يقام فيه فهو تعالى يعلم من نشأة هؤلاء الذين لو ردوا لعادوا لما نهوا عنه أنهم لا يرجعون إلى الدنيا إلا بتلك النشأة فينسبون ما ذاقوه من عذاب النار وما قالوا: ﴿يَا لَيْتَنَا نُرَدُّ وَلَا نُكَذِّبَ بِآيَاتِ رَبَّنَا وَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ﴾ [الأنعام: ٢٧] إلا بلسان النشأة التي هم فيها لتخليهم أن ذلك العلم والذوق الذي حصل عندهم في النار يبقى عليهم ولو أنه بقي معهم لما كانوا يعودون لما نهوا عنه إذا ردوا إلى الدنيا ألا ترى إلى قوله: «يؤتى في القيامة بأنعم أهل الدنيا فيغمس في النار غمسة فيقال له: هل رأيت نعيمًا قط فيقول لا والله» ومعلوم أنه رأى في الدنيا نعيمًا ولكن حجة شاهد الحال عن هذا النعيم فنسيه وكذلك ورد في صاحب البؤس إذا غمس في الجنة غمسة فيقال له: هل رأيت يومًا بؤسًا قط؟

O da ‘Hayır, Allah’a yemin ederim ki sefalet içinde hiçbir gün görmedim.’ der.” Bunu uzattıktan sonra şöyle demiştir “Dolayısıyla bütün müminlerin, kendilerinden bir topluluk hakkındaki vâidin yerine getirileceğini bildikleri anlaşılmaktadır. Ancak bunların kim olduğu belli değildir. Zira onlardan biri için dünyadayken ceza belirlenseydi ve o da kendinin vâidin infaz edileceği kimse olduğunu bilseydi ona sebep olan şeye asla yaklaşılmazdı.”

Soru: Âsi muvahhidler arasından en çok cehennemde kalacak olan kimdir?

Cevap: Şeyh 369. bâbın ilimleri bağlamında şu ifadelerle zikretmiştir: “Yüce Allah, cehennemde en çok kalacak olan kimsenin müddetini bana bildirmemi. Ancak biz ‘Süresi elli bin yıl olan bir günde’⁴⁸⁴ âyetinden, orada kalanların sonuncusunun, bu kadar orada kalacağını çıkarıyoruz.” Şöyle demiştir: “Biz elli bin yılın tamamını yakîn üzere bilmiyoruz. Bu miktar büyük günah işleyen muvahhidlere yönelik hadlerin uygulama süresidir.” Yine “Bütün bunlar kıyamettendir ve ehlinde başkası için ebedî değildir. Kıyamet günü bittiğinde, muvahhidlerden hiçbiri ebedî olarak cehennemde kalmaz. Allah’ın âsilerin cehennemde tam olarak kalış süresine muttali kıldığı kişiye rahmet olsun. Onu bu kitaba eklesin. Ben sadece detaylandırmadan mücmel olarak bildim.” demiştir.

Soru: “O gün, cehennem getirildiğinde”⁴⁸⁵ âyetinin anlamı nedir? Neden bizzat kendisi zamanı geldiğinde, ehline gelmedi?

Cevap: Hak Teâlâ, onun kullardan intikam alma sebepleri hakkındaki bilgisine rağmen, onu bizzat gelmekle nitelememiştir. Zira Allah Teâlâ, onun yaratılışına, Allah’ın rahmetinin her şeyi kuşattığı bilgisini yerleştirmiştir. İşte onun içinde saklı bulunan rahmet, onu aceleyle gelmekten alıkoymuştur. Onun kendisi sadece Allah’ı hamd ile tespih etme ve O’nun iradesine boyun eğme üzeredir. Ayrıca cehenneme girmeyen kimseye Allah Teâlâ’nın kendisine verdiği ve hakkında bilgi sahibi olmadığı nimeti bildirmek, cehenneme giren kimseye de ancak müstehak olduğu için oraya girdiğini göstermek için cehennem getirilmiştir. Cehennem bu kimseyi mıknaşın demiri çektiği gibi bir özelliikle kendine çeker. Bu, Resûlullah’ın (sav) “Ben sizi cehennemden uzaklaştırmak istiyorum, sizse yatağa girer gibi oraya atlıyorsunuz.” hadisinde ifade edilmiştir.

484 Me’âric, 70/4.

485 Fecr, 89/23.

فيقول: لا والله ما رأيت بؤساً قط. وأطال في ذلك ثم قال: فعلم أن جميع المؤمنين يعلمون بإنفاذ الوعيد في حق طائفة منهم لكن غير معينة لأنها لو تعينت العقوبة لواحد منهم في دار الدنيا وأنه هو الذي ينفذ فيه الوعيد لما أقدم على سببها أبداً، انتهى.

فإن قلت: فمن أكثر عصاة الموحدين مكثاً في النار؟

٥ فالجواب: قد ذكر الشيخ في علوم الباب التاسع والستين وثلاثمائة ما نصه: الله تعالى لم يطلعني على مدة أكثر العصاة مكثاً في جهنم قال وإنما استروحنا من قوله تعالى: ﴿فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ﴾ [المعارج: ٤] أن آخرهم مكثاً من يمكث فيها هذا القدر. قال: وما نحن من كمال الخمسين ألفاً على يقين فهذه هي مدة إقامة الحدود كل الموحدين من أهل الكبائر. قال: وكل ذلك في يوم القيامة وليس السرمدي إلا لأهل النار الذين هم أهلها فإذا انقضى يوم القيامة لم يبق أحد من عصاة الموحدين في النار أبداً فرحم الله عبداً أطلعه الله على مدة إقامة العصاة في النار على التحديد فالحقه بهذا الكتاب فإني إنما علمت ذلك مجملاً من غير تفصيل.

فإن قلت: فما معنى قوله تعالى: ﴿وَجِيءَ يَوْمَئِذٍ بِجَهَنَّمَ﴾ [الفجر: ٢٣] لم لم تأت بنفسها لأهلها عند الميقات؟

١٥ فالجواب: إنما لم يصفها الحق تعالى بالمجيء من ذاتها مع علمها بما هي عليه من أسباب الانتقام من العباد لما جبلها الله تعالى عليه من العلم برحمة الله التي وسعت كل شيء، فمنعتها الرحمة الكامنة فيها من المبادرة للإتيان فإنها ما وقعت عينها إلا على مسبح لله تعالى بحمده مطيع لإرادته. فلذلك جيء بها ليعلم الذي لا يدخلها ما أنعم الله تعالى عليه مما لم يكن يعلمه وليعلمه أيضاً من يدخلها بأنه بالاستحقاق يدخلها فتجذبه بالخاصة إليها جذب المغناطيس للحديد وهو

٢٠ قوله عليه الصلاة والسلام: «أنا أخذ بحجزكم عن النار وأنتم تقتحمون فيها تقحم الفراش» انتهى.

Soru: Cehennemliklerin herhangi bir vakitte nimete ermeleri söz konusu mudur?

Cevap: Şeyh'in *el-Fütûhât*'ın 20. bâbında dediği gibi “Evet, cehennemliklerin nimetlerden bir payı vardır. Ancak bu nimetin şekli, onların azapta olduklarını unutmalarıdır. Aynı şekilde azabın şiddetinden payları da bu beklemeledir; zira bundan kurtuluş yoktur. Allah Teâlâ'dan gelen haberlere göre, azabın kesintiye uğraması söz konusu değildir. Bir baygınlık hâlinde diğerine, bir ayıklık hâlinde diğerine azapları devam eder. Baygınlık hâlinde mutahayyel (hayal edilen) azap, ayıklık hâlinde ise mahsûs (duyulur) azapla azaba uğrattılırlar. Baygınlık zamanı bazen on bin yıl uzar. Ayıklık zamanı da bazen uzar ve on beş bin yıl azap görürler. Sonsuza kadar bu şekilde devam eder. Böylece cehennemlikler için en şiddetli azabın, nefislerindeki tevehhüm olduğu anlaşılmış oldu. Onlar, içinde bulundukları durumdan daha şiddetli bir azabı asla tevehhüm etmezler. Zaten o anda da onların içinde bu yok mudur?”

Soru: Cehennemlikler için uyku var mıdır?

Cevap: Onların uyuması söz konusu değildir. Uyku sadece bu ümmetin muvahhid olan âsilerine hastır. Bu, onların cehennemde iken bazı vakitlerde nimetlenmeleri ve dinlenmeleri miktarıdır. Ayrıca muvahhidlerin âsileri uyudukları zaman nimetleri, uykularında güzel rüya görmektir. Söz gelimi kendisini cehennemden çıkarken ve cennete girerken ve [kendisini] dost ve akrabalarıyla birlikte büyük bir sevinç içinde, yerken, içerken ve cimâ ederken görür. Uyanınca, dünya ehlinde vâki olduğu gibi, hiçbir şeyin olmadığını görür. Muvahhidlerin cehennemliklerinin bir kısmı da rüyada kötü şeyler görür. Rüyasında kendisine azap edilir. Kendisini sefalet, zorluk, ceza ve dikenli yatakta görmek gibi şeyler görür. Allah'tan âfiyet dileriz.

Soru: İblîs'in dört tabaka olan ateşin orta tabakasından olduğuna dair bilgiler bize geldi. Bu durum, onun azabının hafifletilmesi demek değil midir?

Cevap: Bu, azabın hafifletilmesi için değildir. Bu, kapsama ve içine alma açılarından. O, ateşin odağıdır ve orada azap gören kimse yoktur ki İblîs onun azabında ona ortak olmasın. Zira onun azabının sebebi odur. Hadiste “Kötü bir gelenek başlatan kimseye, onun günahı ve kıyamete kadar onu işleyenin günahının misli vardır.” buyrulmaktadır.

فإن قلت: فهل لأهل النار حظ من النعيم في وقت من الأوقات؟

فالجواب: كما قاله الشيخ في الباب العشرين من الفتوحات نعم لأهل النار حظ من النعيم، ولكن صورة نعيمهم عدم توهيمهم وقوع العذاب بهم كما أن حظهم من شدة العذاب توقعه لأنه لا أمان لهم بطريق الأخبار عن الله تعالى فلا يفتر عنهم العذاب فلم يزالوا في غشية من العذاب بعد غشية وإفاقة بعد إفاقة ففي حال الغشية يعذبون ٥ بالعذاب المتخيل وفي حال الإفاقة يعذبون بالعذاب المحسوس وقد يطول زمن الغشية نحو عشرة آلاف سنة. وقد يطول زمن الإفاقة فيعذبون خمسة عشر ألف سنة. وهكذا أبد الآبدين ودهر الداهرين. فعلم أن أشد العذاب على أهل النار ما يقع في نفوسهم من التوهيمات فإنهم لا يتوهمون قط عذاباً أشد مما هم فيه ألا تكون في نفوسهم لوقته.

فإن قلت: فهل عند أهل النار الذين هم أهلها نوم؟

فالجواب: ليس عندهم نوم وإنما النوم خاص بعصاة هذه الأمة من الموحدين فقط وذلك هو القدر الذي يتنعمون به في النار ويستريحون به في بعض الأوقات ثم إن عصاة الموحدين إذا ناموا يكون نعيمهم في منامهم الرؤيا الحسنة فيرى نفسه مثلاً أنه خرج من النار ودخل الجنة وصار في فرح وسرور وأكل وشرب وجماع بين أهله وإخوانه ثم إذا استيقظ لا يرى شيئاً كما يقع لأهل الدنيا إذا ناموا وبعض أهل النار ١٥ من الموحدين قد يرى في منامه أيضاً ما يسوءه فيعذب في منامه أيضاً فيرى أنه في بؤس وضر وعقوبة وفراش من شوك ونحو ذلك، نسأل الله العافية.

فإن قلت: قد بلغنا أن إبليس يكون في الطبقة الوسطى من النار التي هي الرابعة

فهل ذلك تخفيف لعذابه.

فالجواب: ليس ذلك تخفيفاً للعذاب وإنما ذلك للإحاطة والشمول، فهو ملء النار فلا يعذب أحد فيها إلا وإبليس مشارك في عذابه لأنه كان سبباً في تعذيبه وفي الحديث: «من سن سنة سيئة فعليه وزرها ووزر من عمل بها إلى يوم القيامة».

١٠

١٥

٢٠

Bu itibarla ateşin merkezi, onun hakikatidir. Onun vasıtası olmaksızın hiç kimsenin cehenneme girmemesi, onun cehennemde dördüncü tabakada bulunmasının sırrıdır. Daha önce geçtiği üzere bu aşağıda olan tabakalara nispetle azabının hafifletilmesi anlamına gelmez.

- 5 **Soru:** Mebhasın başında geçen, cehennemin dört kısma ayrıldığına dair taksimat, insanlarda olduğu gibi, cinlerde de var mıdır?

Cevap: Cinler arasında müşrik, münafık ya da muattil yoktur. Onlar sadece kâfirdirler. Bunu “Tıpkı şeytanın durumu gibi: Hani o insana ‘İnkâr et!’ der; o inkâr edince de ‘Bilesin ki benim seninle ilgim yok, ben âlemlerin Rabb’i olan Allah’tan korkarım.’ der.”⁴⁸⁶ meâlindeki âyeti de teyit etmektedir. Her ne kadar insanlara şirk koşmaları yönünde vesvese vermekte ise de Yüce Allah şeytanı, müşriklere değil, kâfirlere katmıştır. Her müşrik, zımnî kâfir, ancak her kâfir müşrik değildir. Zira “Allah, Meryem oğlu Mesih’tir.” diyen bir kimse kâfirdir, ancak müşrik değildir.

- 15 **Soru:** İblîs’in “Ben âlemlerin Rabb’i olan Allah’tan korkarım.” der.”⁴⁸⁷ meâlindeki sözü, tevhid midir? Şayet tevhid ise neden bununla saâid olmadı?

Cevap: Bu, tevhiddir; ancak münafığın kalben değil de sadece diliyle söylediği tevhid gibidir. Ona bu dünyada küfür, şirk, nifak ve ta’tîl ile hüküm verilmesi bizim âhirette bu sıfatların sahipleri hakkında verdiğimiz hüküm gibidir, eşittir. Bütün dinler onun küfrü konusunda icmâ etmişlerdir. Onun gerçekte müslüman olması asla doğru değildir. Şayet onun İslâm’a girmesi tasavvur edilecek olsa kâfir ve âsiler, küfür ve isyana düşme konusunda kendilerine vesvese verecek kimseyi bulamazlar. Her âsi için bir vasıta gerekir. Oysa o şirk, küfür ve diğer günahları gelenek hâline getirendir.

- 25 Ayrıca “Ben âlemlerin Rabb’i olan Allah’tan korkarım, der.”⁴⁸⁸ meâlindeki sözünün tevhid olduğu varsayılrsa bunun ölüncüye kadar devam ettiğini kesin olarak bilmiyoruz. Zira Yüce Allah, onun cehennemliklere cehennemde hitap ettiğini haber vermektedir. Şeyh Muhyiddin’e İblîs’in “Ben Allah’tan korkarım.” meâlindeki sözünün tevhid olup olmadığı sorulmuş, o da tevhid olmadığını söylemiştir. Zira İblîs şakîlerin en şakîsi ve cinlerin ilk şakîsidir.

486 Haşr, 59/16.

487 Haşr, 59/16.

488 Haşr, 59/16.

فبهذا الاعتبار كان ملء النار بحقيقته فكونه لا يدخل أحد النار إلا بواسطته هو سر مستقره في النار في الطبقة الرابعة فليس ذلك تخفيفاً عنه بالنسبة للدركات السفلية كما مر.

فإن قلت: فهل تكون أقسام أهل النار الأربعة السابقة أول المبحث أيضاً في الجن كما هي في الإنس؟

٥ فالجواب: ليس في الجن مشرك ولا منافق ولا معطل وإنما هم كفار فقط ويؤيد ذلك قوله تعالى: ﴿كَمَثَلِ الشَّيْطَانِ إِذْ قَالَ لِلْإِنْسَانِ اكْفُرْ فَلَمَّا كَفَرَ قَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِنْكَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ﴾ [الحشر: ١٦] فألحق الله تعالى الشيطان بالكفار ولم يلحقه بالمشركون وإن كان هو الذي يوسوس للخلق بالشرك حتى يشركوا فكل مشرك كافر ضمناً وليس كل كافر مشركاً لأن من قال إن الله تعالى هو المسيح ابن مريم كافر وليس بمشرك.

١٠ فإن قلت: فهل قول إبليس: ﴿إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ﴾ [الحشر: ١٦] توحيد؟ فإن كان توحيداً فلم لم يسعد به؟

١٥ فالجواب: هو توحيد ولكن كتوحيد المنافق بلسانه فقط دون قلبه. فكان الحكم عليه بالكفر والشرك والنفاق والتعطيل في هذه الدار كحكمنا على أهل هذه الصفات في الآخرة سواء، وقد انعقد إجماع الملل كلها على كفره وأنه لا يصح أن يسلم قط حقيقة لأنه لو تصور إسلامه حقيقة لم تجد الكفار والعصاة من يوسوس لهم بالوقوع في الكفر والمعاصي ولا بد لكل عاصٍ من واسطته فهو أول من سن الشرك والكفر وسائر المعاصي.

٢٠ ثم بتقدير أن قوله: ﴿إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ﴾ [الحشر: ١٦] توحيد فما نحن على يقين من استدامة ذلك إلى الممات لأن الله تعالى أخبر عنه أنه يخطب لأهل النار في النار، وقد سئل الشيخ محي الدين عن قول إبليس: ﴿إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ﴾ هل هو توحيد؟ فقال ليس ذلك بتوحيد لأن إبليس أشقى الأشقياء وهو أول شقي من الجن.

O, diliyle tevhidi ifade etse bile bu, kabul edilecek şer'î bir tevhid değildir. Bunu *el-Fütûhât*'ın 9. bâbında zikretmiştir. 64. bâbda ise ateşin kendisinin bizzat, tevhidi hangi şekilde olursa olsun bir muvahhidin kendisinde ebedî kalmasını kabul etmeyeceğini belirtmektedir. Oysa İblîs'in cehennemde ebedî olacağı icmâ ile sabittir. Müslim'in *Sahîh*'inde "Allah'tan başka ilâhın olmadığını bilerek ölen kimse cennete girer." buyrulmaktadır. "Mümin olan" veya "Bunu söyleyerek ölen" denilmemiş, sadece "bilerek" denilmiştir. Dolayısıyla bir hardal tanesi kadar ya da ondan daha küçük bile olsa herhangi bir peygamberin diliyle meşrû kılınmış olan bir amel işleyen kimse, şefaatlardan sonra cehennemde kalmaz. Tamamı Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın şefaatiyle çıkarılır.

Soru: Neden Yüce Allah, altın ve gümüşü biriktirip Allah yolunda harcamayan kimselerin sadece alnını, yanlarını ve sırtlarını yakacağını ifade etmiştir?

Cevap: Şeyh'in 70. bâbda dediği üzere Yüce Allah'ın sadece bu üç uzvun dağlanacağını belirtmesi, mal sahibinin dilencinin kendisine yöneldiğini gördüğünde, malından isteyeceğini bildiği için, alnını kırıştırması sebebiyledir. Vermediği şeyden dolayı alnı dağlanır. Yine zengin yanı başındaki dilenciye görmemiş gibi davranır. Sanki haberi yokmuş gibi yapar, ona yanını döner. Bundan dolayı yanları dağlanır. Dilencinin kendisinden bir şey isteyeceğini anladığı zaman, sırtını çevirir ve oradan gider; bundan dolayı da sırtı dağlanır. Bu, altın ve gümüşün zekâtını vermeyen kimsenin cehennemdeki hükmüdür.

Soru: Cehennemin kapıları neden yedidir?

Cevap: Çünkü teklife muhatap olan zâhirdeki âzaların sayısına eşittir. Kalp kapısı ise mühürlüdür ve Allah'ın mühürlediği andan itibaren açılmaz. Her türlü kusurdan münezzeh ve yüce olan Allah, insanların kendilerinden cennetlere gireceği cehennem kapılarından sadece yedi tanesini zikretmiştir. Hiç kimsenin girmedikleri kapalı olan kapı ise sûrdadır ve kul Allah'ın Rab olarak varlığını ve ona yönelik ubûdiyetini itiraf ettiği için içi (bâtın) rahmetlidir. Dışı (zâhir) ise, o yönden kalplere nüfuz eden cehennem azabıdır.

Soru: Ateş, neden mükelleflerin bâtın âzalarını değil de sadece zâhir olanlarını yakar?

فهو ولو وحد بلسانه فليس ذلك بتوحيد شرعي يقبل منه، انتهى. ذكره في الباب التاسع من الفتوحات وذكر في الباب الرابع والستين أن النار بذاتها لا تقبل خلود موحد فيها بأي وجه كان توحيده وإبليس مخلد في النار بالإجماع وفي صحيح مسلم: «من مات وهو يعلم أن لا إله إلا الله دخل الجنة» فلم يقل وهو مؤمن ولا قال من مات وهو يقول بل أفرد العلم فلا يبقى بعد الشفاعات في النار أحد ممن عمل عملاً مشروعاً من حيثما هو مشروع بلسان نبي ولو كان مثقال حبة من خردل فما فوق ذلك في الصغر فيخرجون كلهم بشفاعة أرحم الراحمين.

فإن قلت: فلم خص الله تعالى الجباه والجنوب والظهور بالحرق لمن كنز الذهب والفضة ولم ينفقها في سبيل الله؟

فالجواب: كما قاله الشيخ في الباب السبعين: إنما خص الله تعالى الكي بهذه الأعضاء الثلاثة لأن صاحب المال إذا رأى السائل مقبلاً إليه انقبضت أسارير جبهته لعلمه بأنه يسأله من ماله فتكوى جبهته بما منعه، ثم إن الغني يتغافل عن السائل ويعطيه جانبه كأنه ما عنده منه خبر فيكوى بها جنبه فإذا عرف من السائل أنه يطلب منه ولا بد أعطاه ظهره وانصرف فيكوى بها ظهره هذا حكم مانعي زكاة الفضة والذهب في النار، انتهى.

فإن قلت: فلم كانت أبواب جهنم سبعة؟

فالجواب: لأنها على عدد أعضاء التكليف الظاهر سواء وباب القلب مطبوع عليه لا يفتح من حين طبع الله عليه وما ذكر سبحانه وتعالى من أبواب النار إلا السبعة التي يدخل منها الناس الجنان وأما الباب المغلق الذي لا يدخل منه أحد فهو في السور باطنه فيه الرحمة لإقرار العبد بوجود الله رباً واعترافه بعبوديته له وظاهره من قبله العذاب بالنار التي تطلع على الأفئدة.

فإن قلت: فلم كانت النار تحرق جوارح المكلفين الظاهرة فقط دون الباطنة؟

Cevap: Muvahhid âsilerin imanları, ateşin kalbe gitmesini engellediği için, iç (bâtın) organlar yanmaz. Tevhid ve imanın ehline olan yardımına bak kardeş! Organlar yandığı zaman kaybolur ve bundan sonra artık elem hissetmez. Bu azabın sahibi, kendisine şefaât edilinceye kadar uyuyanla eşit düzeydedir. Allah, onu bu uykudan uyandırdığı zaman, imanının cehennem

Soru: Kur'ân'da ateş hem mutlak olarak hem de mukayyed olarak yani bir şeye izâfe edilerek gelmiştir; bunda bir özellik var mıdır?

Cevap: Evet bunun bir hususiyeti vardır. Bu, cehennem ateşinin derileri pişirmesi ve cisimleri yakmasıdır. Zira zâhirî olan duysal amellerin neticesidir. Bu özellikte olan kimse için azap bir araya getirilir. Bu, cizye ehline, mallarının ellerinden zorla ve aşağılanarak alınması yoluyla azap edilmesi gibidir. Zira bunda nefisleri de azap görür. Allah'ın ateşi ise bâtinî olan mânevî amellerin neticesi olduğu için bedenlenmiştir. “O, Allah'ın, yüreklere işleyen tutuşturulmuş ateşidir.”⁴⁸⁹ meâlindeki âyetle ifade edilmiştir. Kalbin insanın iç organı olduğu bilinmektedir; işte o insanın kalbinde zuhûr eder. Anılan iç ateşten zâhirî ateş zuhûr eder. Her iki hâlde de ateşi inşâ eden kuldur. Onu azabı, kendisinin amelleriyle inşâ ettiğinden başkası değildir. Şeyh 369. bâbda bu konuda uzun açıklamalarda bulunmuştur, oraya bakabilirsiniz.

Soru: Hiç kimse orada kalmadığı zaman duruşma yerinin hükmü nedir? Cennet ya da cehenneme dönüşür mü?

Cevap: Şeyh'in 371. bâbda dediği üzere “Duruşma yeri boşaltılıp kimse kalmadığı zaman, orada zemheri bulunsa da tamamı cehenneme dönüşür. Bu, daha önce geçtiği üzere cehennemın sınırının gezegenler feleğinin dibinde esfel-i sâfilîne kadar olması nedeniyledir. Göklere ve yeri başlangıçtaki sûretleri olan bitişiklik üzere sarar. Gökler ve yer bitişiklik niteliğine döner. Gezegenlerin tamamı orada sıcaklık ve zemheriyle cehennemliklerin üzerine doğupatar. Hararetle azap edilenlere sıcaklık, donmakla azap edilenlere de zemheriyle doğupatar.”

489 Hûmeze, 104/6-7.

فالجواب: إنما لم تحرق الأعضاء الباطنة لأن إيمان عصاة الموحدين يمنع من تخلص النار إلى قلوبهم، فانظر يا أخي عناية التوحيد والإيمان بأهله فإن الجوارح إذا أحرقت غابت فلا تحس بعد ذلك بألم. فصاحب هذا العذاب كالنائم سواء حتى تأتبه الشفاعة فإذا بعثه الله من تلك النومة وجد إيمانه على باب النار ينتظره فإذا غمس في نهر الحياة الذي على باب الجنة دخل الجنة فلا يبقى في النار من علم أن الله إله واحد جملة واحدة. ٥

فإن قلت: إن النار جاءت في القرآن مطلقة ومقيدة يعني مضافة فهل في ذلك خصوصية؟

فالجواب: نعم لذلك خصوصية وهي أن نار جهنم لها نضج الجلود وحرق الأجسام لأنها نتائج أعمال حسية ظاهرة فيجمع لمن هذه صفته بين العذابين كما فعل بأهل الجزية من تعذيبهم بإخراج أموالهم من يدهم قهراً وصغاراً وفي ذلك عذاب نفوسهم أيضاً، وأما نار الله فهي مجسدة لأنها نتائج أعمال معنوية باطنة وهو قوله تعالى: ﴿نَارُ اللَّهِ الْمُوقَدَةُ الَّتِي تَطْلُعُ عَلَى الْأَفْنَدَةِ﴾ [الْهُمَزَةُ: ٦-٧] ومعلوم أن الأفئدة هي باطن الإنسان فهي تظهر في فؤاد الإنسان وعن هذه النار الباطنة ظهرت النار الظاهرة والعبد منشئ النار في الحالين فما عذبه سوى ما أنشأه بأعماله وأطال الشيخ في ذلك في الباب التاسع والستين وثلاثمائة فراجع. ١٥

فإن قلت: فما حكم أرض الموقف إذا لم يبق فيها أحد؟ هل تصير من الجنة أو من النار؟

فالجواب: كما قاله الشيخ في الباب الحادي والسبعين وثلاثمائة: إن أرض الموقف إذا خلت ولم يبق فيها أحد تعود كلها في جهنم إن كان فيها زمهرير وذلك لأن حد جهنم من مقعر فلك الكواكب إلى أسفل سافلين كما مر. فهي تهوي على السموات والأرض على صورة ما كانتا عليه إذ كانتا رتقا فرجعت إلى صفتها من الرتق والكواكب كلها فيها طالعة وغاربة على أهل النار بالحرور والزمهرير فبالحرور على المحرورين والزمهرير على المقرورين. ٢٠

Soru: Yıldızların tamamı cehennemde doğup batmakta ise bunların ışığı nerede? Zira cehennem siyah ve karanlıktır.

Cevap: Yıldızların ışığı vardır ancak cehennemin dumanının oluşturduğu kasvet nedeniyle, cehennemlikler ne doğuş anında ne de batış anında bunu görürler. Dünyadayken şeriatların getirdiği hak karşısında kör kesildikleri için, cehennemde de ışıkları görmeyecek kadar körleşmişlerdir. Dolayısıyla cehennemliklerin gecesinin sabahı yoktur. Aynı şekilde cennetliklerin gündüzünün gecesini yoktur. Cennetliklerin de cehennemliklerin de durumu sonsuza kadar vasfettiğimiz gibi devam eder. Bu nedenle yüce Allah kıyamet gününü “kısır gün (yemü'l-akım)” olarak isimlendirmiştir. Zira ondan sonra başka bir gün yoktur. Bugünün cumartesi günü olduğunu söylemiştir.

Soru: Bize cehennemin menzil, tabaka ve konaklarının da cennetin menzil, derece ve konakları adedince olduğuna dair bilgi geldi; bu doğru mudur?

Cevap: Şeyh Muhyiddin'in dediği üzere “Evet, cennetin menzil ve derecelerinden ne eksik ne de fazladır.” Ancak mebhasın başlarında geçtiği üzere cehennemde mirâs ya da ihtisas ateşi söz konusu değildir. Bu, sadece cennete hastır. Cehennem ateşi, başka bir şeyin değil, sadece amellerin ateşidir. el-Kelâm 'ala'd-dâreyn bağlamında bu konuda uzun bilgiler verdik; oraya bakabilirsiniz.

Soru: Cennetliklerde olduğu gibi, cehennemliklerde de doğum var mıdır?

Cevap: Hayır, cehennemde doğum söz konusu değildir. **En doğrusunu Allah bilir.**

Netice: Şeyh, *el-Fütûhât*'ın 371. bâbında şu şekilde ifade etmiştir: “Bil ki ölüm bir koç kılığında getirildikten sonra boğazlanıp bir münâdî ‘Ey cennetlikler, ebedî kalın artık ölüm yoktur; ey cehennemlikler ebedî kalın artık ölüm yoktur.’ diye ilân ettiğinde; cennetliklerin kalbinde imkân ortadan kalkar, oradan çıkmaktan umutlarını keserler. Aynı şekilde imkân cehennemliklerin kalbinden de kalkar. Bu ne büyük hasret ve ne şiddetlidir!” Şöyle demiştir: “Cehennemin kapıları bir daha asla açılmamak üzere kapanır. Ancak cehennemin kapılarının kapanması, cennetin kapılarının açılmasının bizzat kendisi olduğu açıktır. Açtığında, kendisiyle başka bir yeri kapadığın kapı şeklindedir.

فإن قلت: إذا كانت الكواكب كلها طالعة وغاربة في النار فأين نورها وجهنم سوداء مظلمة؟

فالجواب: أن نور الكواكب موجود ولكن أهل النار لا يشهدون نورها لا حال شروقها ولا حال غروبها لما في دخان جهنم من الكدورة وكانوا في الدنيا عميًا عن إدراك الحق الذي جاءت به الشرائع كذلك صاروا عميًا في النار عن إدراك الأنوار ٥
فليل أهل النار لا صباح له كما أن نهار أهل الجنة لا ليل له ولا يزال أهل الجنة وأهل النار على ما وصفنا أبد الأبدين ولذلك سمي الله تعالى يوم القيامة باليوم العقيم لأنه لا يوم بعده، قال: وهو يوم السبت.

فإن قلت: قد بلغنا أن منازل أهل النار ودرجاتها وخواتمها على عدد منازل الجنة ودرجاتها وخواتمها فهل ذلك صحيح؟ ١٠

فالجواب: كما قاله الشيخ محيي الدين: نعم لا تزيد على منازل الجنة ودرجاتها ولا تنقص لكن ليس في النار نار ميراث ولا نار اختصاص كما مر أوائل المبحث وإنما ذلك خاص بالجنة فنار جهنم نار أعمال لا غير ولقد بسطنا الكلام على النار في رسالة الكلام على الدارين، فراجعها والله أعلم.

فإن قلت: فهل يتوالد أهل النار كما هو شأن أهل الجنة؟ ١٥

فالجواب: لا توالد في النار، والله أعلم.

خاتمة: ذكر الشيخ في الباب الحادي والسبعين وثلاثمائة من الفتوحات ما نصه: اعلم أنه إذ ذبح الموت بعد مجيئه في صورة كبش ونادى المنادي: يا أهل الجنة خلود فلا موت ويا أهل النار خلود فلا موت. ارتفع الإمكان من قلوب أهل الجنة وأيسوا من الخروج منها وكذلك يرتفع من قلوب أهل النار فيا لها من حسرة ما أعظمها. ٢٠
قال: وتغلق أبواب النار غلقاً لا فتح بعده أبداً لكن لا يخفى أن عين غلق أبواب النار هو عين فتح باب الجنة لأنها على شكل الباب الذي إذا فتحته سددت به موضعاً آخر.

Bu kapının kapanması da başka bir yere açılmasının bizzat kendisidir. Daha önce cehennemin açılmayan sekizinci kapısının, Rablerini görmekten perdelenme kapısı olduğu geçti; bu asla açılmaz.” Şeyh Muhyiddin “Bil ki cehennemin kapıları kapatıldığında kaynar, fokurdar ve altı üstüne, üstü altına gelir. Oradaki insanlar, şiddetli bir ateş üzerindeki tencerede bulunan et parçası gibi olur.” demiş ve cehennemliklerin azabı hakkında uzun açıklamalarda bulunmuştur.

Şöyle derim: Allah’a yemin ederim ki Şeyh Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin (rh.a) cehennemliklerin azap müddetinden sonra oradan çıkacaklarını söylediğini yayanlar, iftira etmiş ve yalan söylemişlerdir. Yine *el-Füsûs* ve *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* kitaplarına, bu iki kitapta gördüğün gibi, cehennemliklerin ateşten lezzet aldıklarını ve oradan çıkarıldıkları takdirde tekrar oraya dönmek için dua ve talepte bulunacaklarını söylediğini sokuşturanlar da yalan söylemiştir. *el-Fütûhât*'ı ihtisar ederken bu bilgileri çıkardım. Şeyh Şemseddin eş-Şerîf el-Medenî'ye bu [bilgi] gelmiş, o da Şeyh'in kitaplarına, önsözde değindiğim gibi, Şeyh'in dışındaki kimselerden nakledilen birçok bozuk akideyi sokuşturduklarını bana haber vermişti. Şeyh, bütün tarikat erbabının icmâıyla âriflerin kâmil olanlarındandır. Sürekli Resûlullah'la (sav) birlikte otururdu. Onun şeriatının temellerini yıkacak, kendi diniyle diğer bâtıl dinleri ve cennetliklerle cehennemlikleri eşit tutacak şeyleri nasıl söyleyebilir? Aklını devre dışı bırakan kimselerden başka kimse Şeyh'in bunu söylediğine inanmaz. Ey kardeş! Şeyh'e sapık itikatlardan herhangi bir şeyi nispet eden kimseyi tasdik etmekten sakın. Kulağını, gözünü ve kalbini bundan koru. Sana nasihat etmiş oldum, vesselâm!

Şeyh'in *el-Akâ'idü'l-Vüstâ*'sında şu ibareyi gördüm: “Cennetlik ve cehennemliklerin buralarda ebedî kalacaklarına ve sonsuza kadar buralardan asla çıkmayacaklarına inanınız.” Şöyle demiştir: “Cehennemliklerden kastımız, muvahhidlerin âsileri değil, oranın ehli olan kâfir, müşrik, münafık ve muattıl olan kimselerdir. Zira muvahhid âsilerin oradan çıkacakları naslarla sabittir.” Ateş, tabiatı gereği nasıl muvahhid olan kimsenin orada kalmasını kabul etmiyorsa, ehlinin de oradan çıkmasını asla kabul etmeyeceğini söylemiştir. Zira ateş ebedî gazaptan yaratılmıştır. Bunun ehl-i sünnetin kıyamete kadar olan itikadı olduğunu söylemiştir.

فعين غلقه لمنزل هو عين فتحه منزلاً آخر وتقدم أن الباب الثامن الذي لا يفتح في النار هو باب الحجاب عن رؤية ربهم عز وجل فلا يفتح أبداً. قال الشيخ محيي الدين: واعلم أنه إذا أغلقت أبواب جهنم فارت وغلت وصارت أعلاها أسفلها وأسفلها أعلاها وصار الخلق فيها كقطع اللحم في القدر الذي على نار شديدة. ٥ وأطال في صفة عذاب أهل النار، انتهى.

قلت: فكذب والله وافترى من أشاع عن الشيخ محيي الدين بن العربي رحمه الله أنه كان يقول: إن أهل النار الذين هم أهلها يخرجون منها بعد مدة تعذيبهم وكذلك كذب من دس في كتاب الفصوص والفتوحات المكية أن الشيخ قائل بأن أهل النار يتلذذون بالنار وأنهم لو أخرجوا منها لاستغاثوا وطلبوا الرجوع إليها كما رأيت ذلك في هذين الكتابين وقد حذف ذلك من الفتوحات حال اختصاري لها حتى ورد على الشيخ شمس الدين الشريف المدني فأخبرني بأنهم دسوا على الشيخ في كتبه كثيراً من العقائد الزائفة التي نقلت عن غير الشيخ كما مرت الإشارة إليه في الخطبة. فإن الشيخ من كمل العارفين بإجماع أهل الطريق وكان جليس رسول الله ﷺ على الدوام فكيف يتكلم بما يهدم شيئاً من أركان شريعته ويساوي بين دينه وبين جميع الأديان الباطلة ويجعل أهل الدارين سواء هذا لا يعتقده في الشيخ إلا من عزل عنه عقله، ١٠ فإياك يا أخي أن تصدق من يضيف شيئاً من العقائد الزائفة إلى الشيخ واحم سمعك وبصرك وقلبك وقد نصحتك والسلام.

وقد رأيت في عقائد الشيخ الوسطى ما نصه ونعتقد أن أهل الجنة وأهل النار مخلدون في داريهما لا يخرج أحد منهم من داره أبد الآبدين ودهر الداهرين. قال: ومرادنا بأهل النار الذين هم أهلها من الكفار والمشركين والمنافقين والمعطلين ٢٠ لا عصاة الموحدين فإنهم يخرجون من النار بالنصوص. قال لأن النار كما لا تقبل بطبعها خلود موحد فيها كذلك لا تقبل بطبعها خروج أهلها منها أبداً لأنها خلقت من الغضب السرمدي. قال: وهذا اعتقاد الجماعة إلي قيام الساعة، انتهى.

Muhammed b. Süveydekîn tarafından bir araya getirilen ve Şeyh'in meclis ve sohbetlerindeki konuşmalarından derlenen *Levâkihu'l-Envâr*'da da şöyle demiştir: “Ey kardeş, cehennemliklerin oradan çıkacaklarına dair, sözlerimizde ve diğer kitaplarımızda bulduğün her şeyden kastımızın, muvahhidlerin 5 âsileri olduğunu bilesin.” Şeyh Abdülkerîm el-Cîlî de *el-Fütûhât*'ın “Esrâr Bâbı”na yazdığı şerhte buna dikkat çekerek şöyle demiştir: “Şeyh'in cehennemden çıkacak kimselerle ilgi sözleriyle, muvahhidlerin âsilerinin dışında kâfirleri de kastettiğini anlamaktan sakın. Bu yanlıştır.” Allah'a hamdolsun, Şeyh Muhyiddin'e nispet edilen sözleri taklit ederek, cehennemlik olanların 10 oradan çıkacaklarına inanan ve şeriatta derinlik sahibi olmayan bu zamanın birçok sûfisi benim elimle bu görüşten döndü. Aralarında tartıştıktan sonra Allah Teâlâ'ya tövbe ettiler. Âlemlerin Rabb'i olan Allah'a hamd olsun.

Cennet ve Cennetlikler Meselesi

Ey kardeş! Bu konudan sana Allah'ın izni ve yardımıyla kısa ve doğru olan 15 bir nebze söz ederek şöyle deriz: İmâm Ebû Tâhir el-Kazvînî, *Sirâcü'l-Ukûl* kitabının 35. bâbında şöyle demiştir: “Bil ki ‘Göklerle yer genişliğinde olan cennet’⁴⁹⁰ âyetinde ifade edildiği üzere cennet, yer ve göklerden daha geniştir. Müfessirler, ‘genişliğinin (arz)’ anlamı hakkında farklı açıklamalarda bulunmuş ve bunun, uzunluğun zıddı olan genişlik olduğunu söylemişlerdir. Daha sonra 20 genişliği gökler ve yer gibi olan cenneti göğün nasıl saracağı problem olmuş ve bunu açıklamak için problemi daha da artıran açıklamalarda bulunmuş ve problemi çözememişlerdir. Anladığım kadarıyla bunun anlamı, bu dünyayı yeri ve gökleriyle yer ehline izhar ettiği gibi, onu da yer ve göklerle ehline izhar etmesidir. Bu, ‘Mal satışa arzedildi.’ ibaresindeki gibidir. Bunun örneği ‘Kâ- 25 firleri o gün cehennemle yüz yüze getirmişsizdir (arz).’⁴⁹¹ âyetidir. Yüce Allah cehennemi kâfirlere arzettiği gibi, cenneti de müminlere arzettiştir. Bu, hiçbir problem bulunmayan açık bir durumdur. Hâkim, sahih kaydıyla şu rivayeti nakletmektedir: ‘Bir Bedevî ‘Ya Resûlallah! Allah'ın ‘Göklerle yer genişliğinde olan cennet’⁴⁹² âyetine baksana, öyleyse ateş nerede?’ diye sormuş; Resûlullah 30 (sav) da ‘Gecenin gelişine baksana, geldiği zaman gündüz nerededir?’ diye cevap vermiş ve bunun üzerine ‘En doğrusunu Allah bilir.’ demiştir. ‘İşte Allah da bu şekilde dilediğini yapar.’ buyurmuştur.”

490 Âl-i İmrân, 3/133.

491 Kehf, 16/100.

492 Âl-i İmrân, 3/133.

وفي لوائح الأنوار التي جمعها محمد بن سويدكين من مجالس الشيخ وتقريراته: اعلم يا أخي أن جميع ما وجدته من قولنا بخروج أهل النار منها في سائر كتبنا وتقريراتنا فمرادنا بهم عصاة الموحدين، انتهى. وقد نبه على ذلك أيضاً الشيخ الكامل عبد الكريم الجيلي في شرحه لباب الأسرار من الفتوحات فقال: إياك والغلط فتفهم من كلام الشيخ أنه يريد بخروج أهل النار غير الموحدين من الكفار فإن ذلك خطأ، انتهى. وقد رجع بحمد الله تعالى على ידי جماعات كثيرة من صوفية الزمان الذين لا غوص لهم في الشريعة في اعتقاد خروج أهل النار الذين هم أهلها تقليداً لما أشيع عن الشيخ محيي الدين. وتابوا إلى الله تعالى بعد أن كانوا يتساورون فيما بينهم، فالحمد لله رب العالمين.

وأما الكلام على الجنة وأهلها

فذكر لك يا أخي منه نبذة صالحة إن شاء الله تعالى فنقول وبالله التوفيق: قال الإمام أبو طاهر القزويني في كتابه سراج العقول في الباب الخامس والثلاثين منه: اعلم أن الجنة أوسع من السموات والأرض وذلك قوله تعالى: ﴿وَجَنَّةٌ عَرْضُهَا السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ﴾ [آل عمران: ١٣٣] ذكر المفسرون في معنى عرضها وجوهاً وفسروها بالعرض الذي هو ضد الطول ثم أشكل عليهم أن الجنة عرضها الذي هو مثل عرض السموات والأرض كيف تسعها السماء، وزادوا في بيان ذلك بما يزيد إشكالاً ولا يحل إشكالاً. والذي أراه أن معنى عرضها إظهارها لأهلها بسمواتها وأرضها كما عرضت هذه الدنيا بسمواتها وأرضها على أهلها وأنه من عرضت المتاع للبيع ومثاله: ﴿وَعَرْضْنَا جَهَنَّمَ يَوْمَئِذٍ لِلْكَافِرِينَ عَرْضًا﴾ [الكهف: ١٠٠] فكما عرض للكافرين فكذلك عرض الله جهنم للكافرين فكذلك عرض الجنة للمؤمنين وهذا أمر ظاهر لا إشكال فيه. وروى الحاكم وصححه أن أعرابياً قال: يا رسول الله: «أرأيت قوله تعالى ﴿وَجَنَّةٌ عَرْضُهَا السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ﴾ [آل عمران: ١٣٣] فأين النار؟ قال فقال رسول الله ﷺ: أرأيت الليل إذا جاء فأين يكون النهار؟ قال: الله أعلم. فقال كذلك الله يفعل ما يشاء».

Soru: O hâlde “Göklerle yer genişliğinde olan cennet”⁴⁹³ âyetinin anlamı nedir? Gökleri ve yeri onun genişliği kılmıştır.

Cevap: Şair'in “Onun yüzünün nûru tam bir mehtaptır.” dediği gibi, bu câizdir. Burada kastedilen mehtabın ışığıdır. Dolayısıyla anlamı yer ve göklerin arzedilmesi şeklinde olur. Hadîd sûresindeki “Yer ve göklerin genişliği gibi bir cennet”⁴⁹⁴ âyeti de bunu tasdik etmektedir.

Soru: “Arz”ı uzunluğun zıddı olan genişlik anlamında yorumlamayanlar neye dayanıyor?

Cevap: Bunun dayanağı, onun hükmünü bizden birinin şu göğe bakanın hükmü gibi yorumlamasıdır. Onun genişliğini gözleriyle görmez mi? Gözdeki idrakin merkezinin bir mercimek büyüklüğündeki küçük organ olduğu bilinmektedir. İşte cennetin genişliğinin göklere nispet edilmesi, söz gelimi göğün bu dörtte birlik kısmının göz bebeğine nispeti gibidir. Devasa deve ve fillerin küçük ayakları üzerinde durmalarına ve insanın yapısının da iki küçük ayağı üzerinde durmasına nispetle cennetin, kendi özelliğiyle yanında küçük kalan göğün üzerinde durması imkânsız olmaz. Zira gök, büyük bir evin çatısının altında bulunan bir direk gibidir. Şeyh Ebû Tâhir el-Kazvînî şöyle demiştir: “Bil ki cennetteki göklerin sayısı yüz derecedir ve en üstteki, haberlerde arşın bacağı olarak ifade edilendir. Merfû hadiste ‘Cennet yüz derecedir. Her derece ile diğeri arasındaki mesafe, yer ile gök arasındaki gibidir. En üstteki Firdevs'tir.’ Cennet nehirleri oradan çıkar, kıyamet günü Arş onun üzerine konulur, yeri de Sidretü'l-müntehâ'da son bulur. ‘Sidretü'l-müntehânın yanında; cennetü'l-me'vâ onun yanındadır.’ şeklinde ifade edilmiştir. Hadislerde belirtildiğine göre, Sidretü'l-müntehâ yedi kat göğün üzerindedir. İbn Abbâs bazı rivâyetlerde ‘Cennet, Kürsî'nin içindedir.’ demiştir. Cennetin göğü ve yeriyle ilgili bize ulaşanlar bunlardır. En doğrusunu Allah bilir.” Şöyle demiştir: “Yüce Allah'ın ‘Orada ne bir güneş ne de zemheri görürler.’⁴⁹⁵ âyetinde ifade edildiği üzere cennette ne bir güneş ne de bir ay vardır. Buradaki ‘zemheri’nin, ‘ay’ anlamında olduğu söylenmiştir. Soğukluk değil de sıcaklık olduğu da söylenmiştir. Güneş ve ayın yerine, arşın duvarlarından doğan nûrlar vardır. Bu nûrların bir kısmı, her gecenin sonunda bizi aydınlatarak üstümüze doğan bu güneşimizi giydirmektedir.

493 Âl-i İmrân, 3/133.

494 Hadid, 57/21.

495 İnsân, 76/13.

فإن قيل: فما معنى قوله ﴿عَرَضُهَا السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ﴾ [آل عمران: ١٣٣] جعل

السموات والأرض عرضها؟

فالجواب: هذا جائز في اللغة كما قال الشاعر: ووجه نوره البدر التمام أي كنور
البدر فيكون المعنى هنا كعرض السماء والأرض تصديقه ما في سورة الحديد من

قوله: ﴿وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا كَعَرْضِ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ﴾ [الحديد: ٢١] ٥

فإن قيل: فما وجه من منع حمل العرض على العرض الذي هو ضد الطول؟

فالجواب: وجهه أنه جعل حكم ذلك حكم من نظر منا إلى هذه السماء أليس
يرى قدر وسعها بعينه ومعلوم أن محل الإدراك من العين هو تلك اللعبة الصغيرة
التي هي مقدار عدسة. فعلى هذا يكون نسبة عرض الجنة إلى عرض السموات

نسبة هذا الربع مثلاً من السماء إلى لعبة عينك وأن الذي قدر على بناء الجمال ١٠

والفيلة العظام على قوائمهن الصغار وقدر على بناء طلل الإنسان على قدميه
الصغيرين لا يعجز عن بناء الجنة بسمتها على السماء التي تصغر في جنبها إذ

السماء كالعمود تحت سقف بيت واسع. قال الشيخ أبو طاهر القزويني: واعلم
أن سموات الجنة عدد درجاتها هي مائة وعلاها هو ما دلت عليه الأخبار وهو ساق

العرش ففي الحديث مرفوعاً «الجنة مائة درجة ما بين كل درجة والأخرى ما بين ١٥

السماء والأرض والفردوس أعلاها» ومنها تنفجر أنهار الجنة وعليها يوضع العرش
يوم القيامة وأما أرضها فتنتهي إلى سدرة المنتهى قوله: ﴿عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهَى عِنْدَهَا

جَنَّةُ الْمَأْوَى﴾ [النجم: ١٤ - ١٥] وسدرة المنتهى فوق السموات السبع على ما جاء

في الأحاديث وفي بعض الروايات عن ابن عباس: أن الجنة في جوف الكرسي هذا
ما بلغنا من سماء الجنة وأرضها والله أعلم. قال ولا يكون في الجنة شمس ولا قمر ٢٠

كما قال تعالى: ﴿لَا يَرَوْنَ فِيهَا شَمْسًا وَلَا زَمَهْرِيرًا﴾ [الإنسان: ١٣] قيل معناه ولا

قمرًا وقيل حرًا ولا بردًا وإنما يكون بدل الشمس والقمر أنوار طالعة من سرادقات
العرش وهي الأنوار التي يكسى بعضها شمسنا هذه كل ليلة فتطلع مضيئة علينا.

Ebû Zer'den nakledilen bir hadis şöyledir: 'Ya Resûlallah, güneş battığında nereye gider?' dedim. 'Arşın altında Allah Teâlâ'ya secde etmeye gidiyor; orada Arş'ın nûrundan kendisine yetmiş kıyafet giydirilmesi için izin ister ve kendisine izin verilir.' demiştir. Bu ve daha başka hadislerden, cennetin yeri ve göklerinin bulunduğunu ve bunların sonsuza kadar devam edeceklerini, sona ermeyeceklerini ve yok olmayacaklarını öğrenmiş olduk. Kişinin söyledikleri hakkında duraksaması, bu dünyadaki alışlagelmiş şeyleri dikkate alması sebebiyledir. Bu, memleketinde yağ bulunmayan birine 'Bazı memleketlerde birine 'yağ' diğerine 'pamuk fitili' denilen şeyler gördük ve bunlar gece boyunca insanları aydınlatmaktaydı.' denildiğinde, bunu alabildiğine uzak görmesi ve bizzat görmedikçe bunu söyleyenleri tasdik etmemesi gibidir. Ancak Allah'ın kendisine iman gücü verdiği kimse, Allah ve Resulü'nün haber verdiği şeyler konusunda asla duraksamaz." Şeyh Ebû Tâhir, geçmişteki imamların kapalı gördükleri âyetin, bu mânaya delâlet ettiğini söylemiştir. Bu "Mutlu olanlara gelince onlar da cennetteler. Rabb'inin dilediği hariç, gökler ve yer durdukça onlar da orada kesintisiz bir lutuf olarak ebedî kalacaklardır."⁴⁹⁶ âyetidir. Burada mutlu olanların cennette, yer ve gökleri devam ettiği sürece ebedî kalacakları kastedilmektedir. "Rabb'inin dilediği hariç" ibaresi, hadiste "Cennette hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir kalbe doğmayan şeyler vardır." şeklinde belirtildiği üzere değerli nimetler ve saklı lutuflar içindeki dâimî ikamete, Allah'ın orada hazırladığı şeylerden yapılan ziyâdeliktir. Şöyle demiştir: "Oranın en büyük nimeti rızâ ve O'nun kerîm olan yüzüne bakmaktır." Bunun örneği orada ebedilik nimetinin dışında büyük atıyyelerde bulunulmasıdır. Bu tefsiri âyetin sonundaki "Kesintisiz bir lutuf olarak" ifadesi tasdik etmektedir. Kesintisiz olduğu kastedilmektedir. Cehennemliklerin nitelikleri hakkındaki "Rabb'inin dilediği hariç, onlar gökler ve yer durdukça o ateşte ebedî kalacaklardır. Rabb'in gerçekten istediğini yapar."⁴⁹⁷ âyeti ise kâfirlerin de bir yerleri ve gökleri olduğuna delâlet etmektedir. Zira sözlükte gök, senin üzerinde bulunan ve seni gölgeleyen her şey; yer ise ayaklarının altında bulunan her şeydir. Cehennemin yeri en alt tabaka; gökleri ise daha önce geçtiği gibi cennetin üzerindeki arşın benzeri şekilde üzerindeki kayaya (es-sahra) varana kadar birbiri üstüne [dizilmiş] derekelerin katmanlarıdır. Durumun hakikati hakkında **en doğrusunu Allah bilir.**

496 Hüd, 11/108.

497 Hüd, 11/107.

وفي الحديث عن أبي ذر قال: قلت يا رسول الله أين تذهب الشمس إذا غربت؟ قال: «تذهب حتى تسجد لله تعالى تحت العرش فتستأذن فيكسى عليها سبعون حلة من نور العرش ويؤذن لها» الحديث فعلمنا بهذا الحديث وغيره أن للجنة سماوات وأرضاً باقيات خالدات أبد الأبدين لا تنفنى ولا تبعد ومن توقف فيما قلناه فإنما هو لعكوفه على المألوفات في هذه الدار كما لو قيل لمن ليس في بلادهم زيت إنا رأينا ٥ في بلاد شيئاً يوضع في شيء اسم أحدهما زيت والآخر فتيلة قطن فينور على الناس طول ليلتهم فإنه يستبعد ذلك أشد البعد ولا يصدقه إلا إن رآه ولكن من رزقه الله قوة الإيمان لا يوقف فيما أخبر الله ورسوله أبداً. قال الشيخ أبو طاهر والآية التي أشكلت على الأئمة الماضين دالة على هذا المعنى وهي قوله: «وَأَمَّا الَّذِينَ سُعِدُوا فَفِي الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ عَطَاءٌ غَيْرٌ مَجْذُوذٌ» ١٠ [هود: ١٠٨] يريد أن سعداء يكونون في الجنة خالدين دوام خلود سموات الجنة وأرضها «إلا ما شاء ربك» زيادة على المكث الدائم من النعم السنية والألطف الخفية مما أعده الله فيها كما في حديث: «في الجنة ما لا عين رأت ولا أذن سمعت ولا خطر على قلب بشر» قال وأعلى نعيمها الرضا والنظر إلى وجهه الكريم. فمثل هذه هي العطايا الجسام المستثناة من نعمة الخلود وتصديق هذا التفسير قوله تعالى في آخر الآية: «عَطَاءٌ غَيْرٌ مَجْذُوذٌ» أي غير مقطوع وأما قوله في صفة أهل النار: «خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ إِنَّ رَبَّكَ فَعَّالٌ لِّمَا يُرِيدُ» [هود: ١٠٧] فهي دالة أيضاً على أن للكفار أرضاً وسماوات إذ السماء في اللغة هو كل ما علاك وأظلك والأرض كل ما تحت قدمك فأرض النار الدرك الأسفل وسمواتها أطباق دركاتها طبقاً فوق طبق إلى أن ينتهي إلى الصخرة التي فوقها نظير ٢٠ العرش فوق الجنة كما مر والله أعلم بحقيقة الحال.

Dolayısıyla cehennemın yer ve göklerinin bâki ve ebedî olduğu öğre-
 nilmiş olur. “Rabb’inin dilediği hariç” ibaresinin anlamı, onların oradaki
 sonsuzluğundan sonra Allah’ın, oradaki dâimî tutuluş cezalarına ilâve ola-
 rak; çeşitli elem ve muhtelif cezalardan dilediği şeylerdir. Şeyh Ebû Tâhir
 5 şöyle demiştir: “Bu, her iki âyetten çıkardığım sonuç ve görüşümdür. Bu
 görüşün daha sonra Hüseyin b. el-Fazl’ın tefsirinde de nakledildiğini gör-
 düm. Bu bir toynağın diğeri üzerine denk gelmesi gibidir. (İki görüşün
 tevâfuk ettiği anlamına gelir.) Her iki âyetle ilgili söylenilen en doğru görüş
 budur. Bu konuda yirmi küsur görüş vardır ki tamamı zayıftır.” Şöyle de-
 10 miştir: “Bizim bu tefsirimizin örneği şudur: Tebaasının bir kısmını kendi-
 sine ayıran ve konutuna yerleştiren bir kral, her türlü imkân ve hayırlarını
 onlara akıtır. Tebaasının bir kısmını ise zindanında hapseder ve bununla
 beraber her gün çeşitli cezaların kendilerine verilmesini emreder. Kral daha
 sonra her iki grubun durumunu insanlara haber vererek şöyle der: ‘Falanlar
 15 benim gözetimim altında, yakınımda ve benimle birlikte evimdedirler. Di-
 lediğim kadar civarımdakileri yaşatır, onlara iyilikte bulunur ve giydirim.
 Falan ise benim zindanımdadır. Hapislerine ek olarak çeşitli ceza ve elem
 türleriyle dilediğim kadar onları yaşatırım.’ Bunun çok kolay sözler oldu-
 ğunu söylemiştir. Bunu değerlendire, nefistir.”

Soru: Ebedî nimet ve sürekli kalış ve aynı şekilde ebedî azap aklen nasıl
 tasavvur edilir?

Cevap: Aklen tasavvur edilir. Sürekli olarak hâller başka hâllere dönü-
 şür. Bu süreklilikteki sonsuzluğu mücerred akıl idrak eder ve vehimle hayal
 bundan geri kalır. Bunu delille idrak etmesine rağmen, tasvir etmekten
 25 âciz olduğu için hayal edemez. İmam Gazzâlî şu sözüyle bunu anlaşılır
 kılmıştır: “Sonsuz sayıları hayal etmekten âciz olan kimse, Allah Teâlâ’nın
 bu dünya gibi bir milyon şehir yarattığını ve tamamını tane ile doldurdu-
 ğunu, sonra her milyon senede bir tane alan bir kuş yarattığını varsaysın.
 O bu taneleri bütün şehirlere dağıtır, geriye sadece ebedîlik kalır. Hadiste
 30 de bunun benzeri nakledilmiştir.

Soru: Uhrevî lezzetler hissî (duyusal) mi, aklî mi yoksa hayalî midir?
 Bu, insanların çoğunun sapıttığı bir sorudur.

فعلم أيضًا أن أرض النار وسمواتها باقيات خالدات ومعنى إلا ما شاء ربك يعني إلا ما شاء الله بعد خلودهم فيها من أنواع الآلام والعقوبات المتلونة الزائدة لهم على عقوبة الحبس الدائم. قال الشيخ أبو طاهر: وهذا الذي اسطنبته من نظري في معنى هتين الآيتين رأيته بعد ذلك منقولاً في تفسير حسين بن الفضل. وكان ذلك مثل وقع الحافر على الحافر وأصح ما قيل في الآيتين فإن فيهما نيفاً وعشرين قولاً كلها ضعيف. قال: ومثال ٥ تفسيرنا هذا مثال ملك استخلص بعض رعيته لنفسه وأسكنه معه في داره وكان يفيض عليه من مباره وخيره وحبس بعض رعيته في سجنه وصار يأمر كل يوم مع ذلك بأنواع العقوبات لهم ثم صار الملك يخبر الناس عن حال الفريقين ويقول أما فلان ففي رعايتي وجواري يتبؤا معي في داري ما عشت إلا ما شئت له زيادة على جواري وإحساني وخلعي عليه وأما فلان في سجنني ما عشت إلا ما شئت له من أنواع المثالات والآلام ١٠ بصنوف العقوبات زيادة له على الحبس الدائم قال وهو كلام شديد فتأمله، فإنه نفيس.

فإن قيل: كيف يتصور الخلود الدائم والنعيم الأبدي وكذلك العذاب السرمدي في العقل؟

فالجواب: يتصور ذلك في العقل يتجدد حالات بعد حالات على الدوام وأما عدم تناهي ذلك فيما لا يزال فيدركه العقل المجرد ويتقاعس عنه الوهم والخيال فلا ١٥ يكاد يخیل ذلك لعجزه عن التصوير مع كونه يدرك ذلك بالدليل، وقد قرب الإمام الغزالي رحمه الله ذلك بقوله: من عجز عن تخيل العدد الغير المتناهي فليقدر أن الله تعالى خلق مثل هذه الدنيا ألف ألف مدينة وملاها كلها من الحب ثم خلق طيراً يلتقط في كل ألف سنة حبة واحدة. فإنه تنفذ تلك الحباب من المدائن كلها ٢٠ ويبقى الأبد كما كان وقد ورد في الحديث نحو ذلك.

فإن قيل: فهل اللذات الأخروية حسية أم عقلية أم خيالية؟ فإن هذا سؤال ضل فيه كثير من الناس.

Cevap: Ey kardeş, âhiretin daha büyük derecede ve daha faziletli olduğunu bilmelisin. Âhîret daha hayırlı ve daha kalıcıdır. Onun lezzetlerinin dünyadaki nefsin lezzetlerinden daha az olması câiz olmaz. Dünyevî lezzetler hissî, hayalî ve aklî olmak üzere üç şekildedir. Yüce Allah'ın kendisinden bir lutuf ve nimet olarak, cennetlikler için, bu idraklere ilâve idrakler yaratması, bunlarla kendilerinden gizlenen göz aydınlığına [vesile olacak] şeyleri idrak etmeleri mümkündür.

Soru: Duyuyla idrak edilen, duyuusal lezzetler, hayalle idrak edilen hayalî lezzetler ve akılla idrak edilen aklî lezzetler nelerdir?

Cevap: Duyusal lezzetler; yemek ve içmek gibi tatmakla, nikâh ve diğer dokunuşlar gibi dokunmayla, renk ve güzel sûretler gibi gözle, koklanan şeyler gibi koklamayla ve ses ve ezgiler gibi işitmekle elde edilen lezzetlerdir. Beş duyuyla lezzetlenen kimsenin hayatı tamamdır. Şöyle demiştir: “Hayalî lezzetler de dünyada istenmektedir. Adam bazen temenni ettiği şeyleri hayal eder ve bundan lezzet alır. Bazen rüyada arzuladığı bir şeyi görür ve bundan lezzet alır. Bazıları da cennette hayalî lezzetin asla olmayacağını söylemişlerdir. Zira cennet doğruluk yurdu, hayal ise yalancı vehimlerden çıkmaktadır. Dolayısıyla yalan ve aldanmadır. Âhîret yurdu ise hakikatler yurdu. Bu nedenle ‘el-Hâkka/Gerçekleşecek olan büyük olay’ olarak isimlendirilmiştir. Yüce Allah ‘O gerçekleşecek olay (kıyamet)! Nedir o büyük olay?’⁴⁹⁸ buyurmuştur. Müfessirler, buna ‘el-Hâkka’ denilmesinin sebebinin, orada yalan ve bâtil şeylerin değil, her şeyin hakikatinin bulunması olduğunu söylemişlerdir. Buna delil olarak da ‘Orada ne yalan ne de boş söz işitirler.’⁴⁹⁹ âyetini getirmişlerdir. Şayet hayalî lezzet temenni ve dilek şeklinde ise cennette nefislerin iştahlandığı ve gözlerin lezzet aldığı her şeyin bulunması itibarıyla, orada hayalî lezzet yoktur.” “Bana göre bu görüş sahihtir.” demiştir. Zira hayalî lezzetler, kuruntulardır, kuruntu ise yalan ve bâtıldır ve bunlar âhîrette olmaz. Cennetlikler, arzuladıkları her şeyi, anında ve derhal önlerinde bulurlar. Dolayısıyla temenni ve kuruntu söz konusu değildir. Onların lezzet almaları yitikten, temenni edilenden ve hayalî olandan değil, mevcut ve müşâhede edilendendir. Bunu anla, bu âhiretin garip şeylerindendir.

498 Hâkka, 69/12.

499 Nebe, 78/35.

فالجواب: عن ذلك هو أن تعلم يا أخي أن الآخرة أكبر درجات وأكبر تفضيلاً والآخره خير فأبقى. فلا يجوز أن تتقاصر لذاتها عن لذات النفس في الدنيا ولذات الدنيا من ثلاثة أوجه حسي، خيالي، عقلي، فيمكن أن يخلق الله تعالى لأهل الجنة إدراكات آخر زائدة على هذه المدارك يدركون بها ما أخفى لهم من قرة أعين فضلاً من الله ونعمة. ٥

فإن قيل: فما هي اللذة الحسية أي التي تدرك بالحس؟ والخيالية أي التي تدرك بالخيال؟ والعقلية أي التي تدرك بالعقل؟

فالجواب: أما الحسية فهي كلفة الطعام والشراب بالذوق وكلفة النكاح وسائر الملموسات باللمس وكلفة الألوان والصور الحسان بالعين وكلفة المشمومات بالشم وكلفة الأصوات والألحان بالسمع فمن تلذذ بالحواس الخمس فهو الذي ١٠ كمل عيشه. قال: وأما اللذة الخيالية وهي مطلوبة في الدنيا أيضاً فإن الرجل ربما يتخيل أشياء يتمناها فيلتذ بها بل ربما رأى الشيء الذي يهواه في المنام فيلتذ به. وقال بعضهم: لا تكون اللذة الخيالية في الجنة أبداً لأن الجنة دار صدق واللذة الخيالية من قضايا الوهم الكاذب فهي أكاذيب وغرور والدار الآخرة دار الحقائق ولذلك سميت الحاقة قال تعالى: ﴿الْحَاقَّةُ مَا الْحَاقَّةُ﴾ [الحاقة: ١-٢]. قال المفسرون: سميت ١٥ الحاقة لأن فيها حواق الأمور وليس فيها أباطيل ولا أكاذيب بدليل قوله تعالى: ﴿لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا وَلَا كِذَابًا﴾ [النبا: ٣٥] وإذا كانت اللذة الخيالية بالتمني والأمنية في الجنة من حيث إن فيها ما تشتهي الأنفس وتلذ الأعين فذلك يدل على أن اللذة الخيالية فيها معدومة. قال: وهذا القول عندي صحيح إذ اللذات الخيالية أمني والأمني أكاذيب وأباطيل فلا يكون ذلك في الآخرة فإن كل ما يشتهي أهل ٢٠ الجنة يجدونه في الحال عياناً نقداً فلا يكون لهم أمنية، التذاذهم يكون بالموجود المشاهد لا بالمفقود المتمني المتخيل فافهم. ذلك فإنه من غرائب أمور الآخرة.

Aklî lezzetin ise, nefis için eşyanın en kuvvetli ve şiddetlisi; ruh için de en arzulanan, en geniş ve en tatlısı olduğundan şüphe yoktur. Bunu anlayış ve ilim lezzetiyle karşılaştır. Senin için problem olan bir meselenin çözümüne ulaştığında, kalp ve nefsinde dünya lezzetlerinden hiçbirinin karşılık gelmeyeceği bir lezzet duyarsın. Bu bağlamda İmâm Ebû Hanîfe şöyle demiştir: “Şayet krallar bizim içinde bulunduğumuz ilim lezzetini bilselerdi bu konuda kılıçları alıp bizimle savaşırlardı.” Seni emirlik, vâlîlik, emretme, nehyetme, tabiata uygun şeylerle sevinme, istek ve devesini kaybeden bazı bedevîlerin ““Kim beni onu bulmakla müjdeserse o, onundur.” dediği gibi bulmanın lezzetinden sakındırırım. Ona “Senin bunda kârın nedir?” denildiğinde; “Bulma lezzeti” der. Çocuk ve sadık dostlarla muhabbet lezzeti de böyledir. İmam Şafîî (ra) “Dostlarla sohbet ve seherde teheccüt kılmak olmasaydı bu dünyada kalmayı istemezdim.” demiştir. Diğer aklî lezzetleri de bununla karşılaştır. Her ne kadar farklı ve mertebeleri ayrı ise de dünyada bilinmeyen lezzetler değildir. “Elbette âhiretteki dereceler ve farklılıklar daha büyük olacaktır.”⁵⁰⁰ ve “Sizin için canınızın çektiği her şey bulunacak, yine orada umduğunuz her şeyi elde edeceksiniz.”⁵⁰¹ gibi âyet ve haberlerden dolayı âhirette de olması gerekir. Şöyle demiştir: “Bu kurala göre, duyu ve akılda hâsıl olan elemeler, cehennemde de ehli için vardır. Onlardan Allah’a sığınınız. Yüce Allah ‘Bu dünyada kör olan âhirette de kördür, yolunu daha da şaşırmıştır.’⁵⁰² buyurmaktadır. Dünyada buna müptelâ olanlar, âmâlîğin şiddetinin ne olduğunu çok iyi bilirler. Ey kardeş, artık duyusal ve aklî lezzetlerin hepsinin sıhhatini anlamış oldun. Âhiretteki elemeler de bunlar gibidir. Cisimlerin ruhlarına ve ruhların cisimlerine önceden oldukları gibi iade edilmesinin sıhhati bağlamında uzun açıklamalarda bulunuldu. Şayet insan için bugün bulunduğu hâl üzere, lezzetin ve elemelerin varlığı aklen mümkün ve şeriat açısından da vâcib ise onun için bu ikisinin varlığı âhirette de şeksiz, şüphesiz sahih olur.

Soru: Cennetlikler, yiyecek içeceklerine göre yeme içmenin artıkları nereye gidiyor?

500 İsrâ, 17/21.

501 Fussilet, 41/31.

502 İsrâ, 17/72.

وأما اللذة العقلية فلا خلاف في أنها لذة الأشياء وأقواها وأسرها للنفس وأشهاها وأبسطها للروح وأحلاها اعتبر ذلك بلذة الفهم والعلم فإنك إذا أدركت مسألة كانت تشكل عليك رأيك تجد في قلبك وفي نفسك لذة لا يعادلها شيء من لذات الدنيا كما قال الإمام أبو حنيفة: لو يعلم الملوك ما نحن فيه من لذة العلم لحاربونا عليه بالسيوف. وناهيك بلذة الأمر والولاية والأمر والنهي والابتهاج بالأشياء الموافقة للطبع والغرض ولذة الوجدان كما وقع لبعض الأعراب أنه ضاع له بعير فكان يقول إلا من يبشرني بوجدانه وهو له فقالوا له: فما حظك إذن من ذلك؟ فقال: لذة الوجدان. ومثل ذلك لذة الولد ولذة محادثة الإخوان الصادقين. قال الإمام الشافعي رحمته الله: لولا محادثة الإخوان والتهجد عند السحر ما أحببت البقاء في هذه الدار. وقس على ذلك سائر اللذات العقلية. وإن كان فيها تفاوت ولها مراتب فهي لذات غير منكرة في الدنيا فيجب إثباتها في الآخرة لقوله تعالى: ﴿وَلَلْآخِرَةُ أَكْبَرُ دَرَجَاتٍ وَأَكْبَرُ تَفْضِيلًا﴾ [الإسراء: ٢١] وقوله تعالى: ﴿وَلَكُمْ فِيهَا مَا تَشْتَهِي أَنْفُسُكُمْ وَلَكُمْ فِيهَا مَا تَدْعُونَ﴾ [فصلت: ٣١] إلى غير ذلك من الآيات والأخبار. قال: وعلى هذا الأصل تكون الآلام الحاصلة في الحس والعقل في جهنم لأهلها ثابتة نعوذ بالله تعالى منها.

قال تعالى: ﴿وَمَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَىٰ فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَىٰ وَأَضَلُّ سَبِيلًا﴾ [الإسراء: ٧٢] ولا يخفى شدة العمى على من ابتلى به في الدنيا فقد بان لك يا أخي صحة اللذات الحسية والعقلية جميعاً وكذلك الآلام مثلها في الآخرة. وقد سبق بسط القول في صحة إعادة الأجسام بأرواحها وأجسامها على ما هي عليه. فإذا ثبت عند الإنسان على ما هو عليه اليوم في العقل جوازاً وفي الشرع وجوباً وجود اللذة والألم صحته له في الآخرة أيضاً من غير شك ولا ريب.

فإن قيل: فإذا أكل أهل الجنة وشربوا فأين يذهب ثقل الطعام والشراب؟

Cevap: Hadiste, yiyeceklerin geçirmeye, içeceklerinse misk kokusu gibi tere dönüşeceği kaydedilmiştir. Kazvî'nin dediği üzere bu hasen bir hadistir. “Bal ve sütle beslenen kimsenin bunları dışarı atmaya ihtiyaç duymayacağını tecrübe ettik.” demiştir. Yine Şeyh Ebû Tâhir “Şayet sözün
5 uzamasından korkmasaydım, kelâmı onların yeme ve içmelerinin nasıl geçirmeye ve tere dönüştüğünü anlatarak sonlandırırdım. Nûr taraflarından ismi Aîşe olan bir kadın gördük, otuz seneden beri tuvalete ihtiyaç duymamıştır. Yine Melik Mes'ûd'un yanında yıllarca Türkmenlerin ikame ettiği ve asla tuvalete girmediklerine dair haberler bize gelmiştir. Oysa bunlar yiyip içiyorlarmış. Kesif ve ağır olan yiyecek, sağlıksız içecek, çürümüş hava ve acı suyuna rağmen dünyada bu varolduğuna ve görüldüğüne göre, peygamber ve resullerin cennetteki saf ve temiz bala, acı olmayan suya, lezzeti değişmeyen süte ve içenin başını ağrıtmayan ve sarhoş etmeyen içeceğe, istedikleri ve arzuladıkları yiyecek ve içeceklere dair verdikleri haberi bir
10 kimse nasıl inkâr eder? Bunun izahı şudur: Cennetin yemekleri, meyveleri ve içecekleri latif, ince, hâlis ve saftır. Bozulmaz, onda herhangi bir bayatlama ya da kötü ve nâhoş kokular söz konusu olmaz. Şeyh Ebû Tâhir şöyle demiştir: “Bil ki Yüce Allah'ın cenneti burada bulunan bal, zencefil, misk, kâfur, sündüs, ipek, altın, gümüş, inci, mercan, hurma, nar ve benzeri güzel şeylerle nitelemesi, kalplerin bunlarla hidâyete ermesi ve nefislerin bunlarla yakınlık kurması içindir. Ancak aklen bunların tasavvuru imkânsızdır. Zira vehmin idraki duyunun idrak ettiği şeylerin hayalinden ibarettir. Vehim, duyunun idrak etmediği şeyleri tasavvur edemez. Şayet insanların bunları bilmesi için herhangi bir yöntem olsaydı Yüce Allah ‘Yaptıklarına karşılık olarak onlar için ne mutluluklar saklandığını hiç kimse bilemez.’⁵⁰³
25 buyurmaz, Hz. Peygamber de (sav) Rabb'inden naklederek ‘Sâlih kullarım için, hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir insanın aklına gelemeyen şeyler hazırladım.’ buyurmazdı. İbn Abbâs ve Mukâtil b. Süleyman “Cennette bulunan meyve, içecek, giyecek ve ziynetten, dünyadaki şeylere benzeyen hiçbir şey yoktur. Ancak Yüce Allah, katındaki şeyleri bizdeki şeylerle nitelemiş ve bizim için onları altın, ipek, elbise ve meyve olarak isimlendirmiştir. Biz, onun katındakinin hakikatini bilmeyiz.”

فالجواب: قد ثبت في الحديث «أن الطعام يكون جشاء والشراب يكون رشحاً كرشح المسك» وهو حديث حسن كما قاله القزويني. قال: ولقد جربنا أن من غذى باللبن والعسل لا يحتاج إلى استفراغ. قال الشيخ أبو طاهر: ولولا خوف التطويل لأنهيينا الكلام في بيان استحالة طعامهم وشرابهم إلى الرشح والعرق. وقد شاهدنا امرأة تسمى عائشة من ناحية النور ولم تحتج إلى المستراح منذ ثلاثين سنة وتواردت الأخبار أيضاً بأن تركماناً أقاموا عند الملك مسعود سنين ولم يدخلوا الكنيف قط مع أنهم كانوا يأكلون أكلاً. فإذا كان هذا موجوداً في الدنيا مشاهداً مع طعامها الكثيف الثقيل وشرابها الوبيل وهوائها العفن ومائها الأجف فكيف ينكر أحد ما أخبر به الأنبياء والمرسلون صلوات الله وسلامه عليهم أجمعين من أطعمة الجنة وفواكهها مما يتخيرون ومما يشتهون من شرابهم العسل المصفى والماء الغير آسن واللبن الذي لم يتغير طعمه والشراب الذي لا يتصدع عنه شارب ولا ينزف. وإيضاح ذلك أن أطعمة الجنة وفواكهها وأشربتها لطيفة رقيقة خالصة صافية لا يعترضها الاستحالات ولا يكون لها إتفال منكرات ولا روائح مكروهات. قال الشيخ أبو طاهر: واعلم أن الله تعالى ما وصف الجنة بالأشياء الحاضرة عندنا كالعسل والزنجبيل والمسك والكافور والسندس والحريير والذهب والفضة واللؤلؤ والمرجان والنخل والرمان والخيرات الحسان وغير ذلك إلا لتهتدي بذلك القلوب وتستأنس به النفوس. أما تصور ذلك في العقل فمستحيل لأن التصور إدراك الوهم خيال ما أدركه الحس والذي لم يدركه الحس يعجز الوهم عن تصوره ولو كان للخلق طريق إلى معرفة ذلك لما قال تعالى: ﴿فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ﴾ [السجدة: ١٧] ولا قال عن الله عز وجل: «أعددت لعبادي الصالحين ما لا عين رأت ولا أذن سمعت ولا خطر على قلب بشر». قال ابن عباس ومقاتل بن سليمان: ليس شيء مما يكون في الجنة من ثمرة وشراب وحلى وحلل يشبه ما في الدنيا بشيء سوى أن الله تعالى وصف ما عنده بما عندنا. فسمى لنا الذهب والحريير والثياب والفواكه ولا نعلم نحن حقائق ذلك الذي عنده، انتهى.

Soru: Şayet gerçekte bizdeki şeylerden farklı olduğu hâlde, Allah onları bizde olanlarla isimlendirmişse bu hilâf-ı hakikattir ve Allah Teâlâ bundan münezzehtir.

Cevap: Bizdeki şeylerle isimlendirmesi, zihinlerimizde anlaşılması için, en küçük bir münasebetin kurulmasının gerekmesinden dolayıdır. Bunun aslı “O’nun nûrunun örneği, içinde kandil bulunan bir oyuktur.”⁵⁰⁴ âyetidir. O’nun nûrunun oyuğu nerededir? Aralarında en küçük bir münasebet varsa bu ne yalan ne de hilâf-ı hakikat olur. Allah’ı tanıyan âlimler “Dünyadaki her şeyin işitilmesi, görülmesinden daha büyüktür. Âhirettekilerin ise görülmesi işitilmesinden daha büyüktür.” demiştir. **En doğrusunu Allah bilir.**

Soru: Dikensiz kiraz ağaçları ve meyveleri küme küme dizili muz ağaçlarındaki lezzet ve onlara yönelik rağbet nedir?

Cevap: Yüce Allah, cennette genel olarak nefislerin arzuladığı ve gözlelerin lezzet aldığı şeylerin bulunduğunu haber vermiştir. İnsanların nefislerinin arzuları farklı farklıdır. Belki cennet ehlinin kimisi, hassaten çöldeki bedevîlerin dünyalarında tuzlanmış balığı arzuladıkları ve onu yemekten hoşlandıkları gibi bunu arzularlar. O hâlde cennetin muz ve kirazı nasıl olur? Daha önce geçtiği üzere onlar dünyadakilere sadece ismen benzerler. Allah Teâlâ onlara bir yerde [diğer] lezzetleri aşan bir lezzet tahsis etmiş olabilir. Şeyh Ebû Tâhir şöyle demiştir: “Nefislerden hoşnutsuzluğun kaldırılmış olması, zikrettiklerimize delildir. Allah Teâlâ’nın ‘dikensiz kiraz ağaçları’⁵⁰⁵ buyurmasına baksana! Dikenleri ve koparma eziyetini nefyetmiştir. Bunda, orada dünyanın aksine nefsin hoşlanmayacağı şeylerin olmayacağına delâlet vardır. Bazı tefsirlerde Kur’ân’daki ‘Talh’in muz olduğu

Soru: Cennette evlilik var mıdır?

Cevap: Evet, bu konuda sahih hadisler vardır. Resûlullah’a (sav) bu sorulmuş ve o da “Evet, çok çok vardır.” buyurmuştur. Bununla dünyada meydana gelen lezzetlerin aksine onların içinde boğulacakları büyük bir lezzeti kastetmiştir. Bunun hakiki değil de vehmî olduğu da söylenmiştir.

Soru: Cennette herhangi biri için doğum söz konusu mudur?

504 Nûr, 24/35.

505 Vâkı’a, 59/28.

فإن قيل: فإذا سماها لنا بما عندنا وهي على خلاف ذلك حقيقة فهو خلف وتعالى الله عن ذلك !

فالجواب: إن تسميتها بما عندنا لا بد أن يكون ذلك بأدنى مناسبة ليقع في أفهامنا تعقله وأصل ذلك قوله تعالى: ﴿مَثَلُ نُورِهِ كَمِشْكَاةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ﴾ [النور: ٣٥] وأين المشكاة من نوره تعالى وإذا كان فيه أدنى مناسبة فلا خلاف ولا كذب. وقد قال العلماء بالله تعالى: كل شيء من الدنيا سماعه أعظم من عيانه وكل شيء في الآخرة عيانه أعظم من سماعه، والله تعالى أعلم.

فإن قيل: فما اللذة والرغبة في الطلح المنضود والسدر المخضود ؟

فالجواب: قد أخبر الله تعالى أن في الجنة ما تشتهي الأنفس وتلذ الأعين على العموم وشهوات نفوس الخلق مختلفة ولعل نفوس بعض أهلها تشتهي لذلك ١٠ كما تشتهي السمك القديد وتستطيب أكله في دنياها لا سيما أهل البوادي من الأعراب وكيف وطلح الجنة وسدرها إنما يشبه ما في الدنيا في الاسم فقط كما مر فلعل الله تعالى يخص ذلك بلدة في الموطن تفوق اللذات. قال الشيخ أبو طاهر ونفى المكروه عن النفوس دليل على ما ذكرناه ألا تراه تعالى يقول: ﴿فِي سِدْرٍ مَّخْضُودٍ﴾ [الواقعة: ٢٨] فنفي الشوك ونفي احتمال الأذية في قطعها وفي ذلك دلالة على وجود نفي مكروهات النفوس هناك عكس الدنيا وفي بعض التفسير أن الطلح في القرآن هو الموز.

فإن قيل: فهل في الجنة نكاح؟

فالجواب: نعم ثبتت به الأحاديث الصحيحة وسئل عن ذلك فقال: نعم دحماً ٢٠ دحماً: أي كثيراً وإنما أراد به استغراقهم بذلك في لذة عظيمة ينالونها بخلاف لذة الوقاع في الدنيا فقد قيل إنها وهمية لا حقيقة لها.

فإن قيل: هل يولد لأحد في الجنة؟

Cevap: Evet, bu durum Resûlullah'tan (sav), şu lafızlarla nakledilmiştir: “Mümin çocuk istediği zaman, bunun hamileliği, doğumu ve yaşı bir anda arzuladığı gibi olur.” Başka bir rivayette “Ancak arzulamaz.” denilmiştir. Şeyh Ebû Tâhir şöyle demiştir “Bu ve benzeri meselelerin aslı tek
5 bir nüktedir. O da dünyada nefislerin arzularının arzulanan şeylere tâbi olduğunu, cennette ise arzulanan şeylerin onların arzularına tâbi olduğunu bilmendir. Yüce Allah ‘Orada nefislerinizin arzuladığı şeyler vardır.’ buyurmuş, ‘Nefisleriniz oradaki her şeyi arzular.’⁵⁰⁶ buyurmamıştır. Bu nüktenin kıymetini bil, bu gariptir.” Şeyh Ebû Tâhir’in sözleri burada
10 sona erdi. Şeyh Muhyiddin’in (rh.a) sözlerine gelelim:

Soru: Cennetlikler kaç kısımdır?

Cevap: Dört kısımdır: Peygamberler, velîler, müminler ve aklî delillerle Allah bilgisine ulaşan âlimler.

Soru: Bu kısımlar birbirlerinden ayırt edilirlerler mi, ne ile ayırt edilirler?

Cevap: Evet ayırt edilirler ve bu, Adn cennetinde, beyaz kumullarda rû'yetullah anında olur. Her kısım üzerinde oturduğu şeyle ayırt edilir. Peygamberler minberler üzerinde, velîler döşekler üzerinde, burhan ve aklî delillerle Allah bilgisine ulaşan ulemâ kürsüler, tevhidi taklit yön-
20 temiyile benimseyen müminler ise döşeklerde değil minderler üzerinde üzerinde otururlar.

Soru: Hesaba çekilmeden cennete girecek yetmiş bin kişiden bahseden hadisin kastı nedir? Bununla kastedilen, “ummadıkları ve sanmadıkları hâlde” midir yoksa başkaları gibi “hesaba çekilmeden” midir?

Cevap: “Hesap Mebhâsi”nde geçtiği üzere bununla kastedilen, cennete girmenin onların hesabında, zanlarında olmaması ve bunu asla hayal etmemeleridir. Allah kendilerine beklemedikleri bir hayır açmıştır. Allah'ın (cc) huzurundaki hesap kastedilmemiştir. Şeyh, 348. bâbda bunu zikretmiştir. *el-Fütûhât*'ın 70. bâbında ise Buharî'nin naklettiği şu hadisin anlamına dair şunları söylemiştir: “Ehl-i salât olanlar kıyamet günü namaz kapısından, cihat ehli olanlar cihat kapısından, sadaka ehli olanlar sadaka kapısından, oruç ehli olanlar oruç kapısından çağrılırlar.”

فالجواب: نعم روي ذلك عن النبي ولفظ الحديث «إن المؤمن إذا اشتهى الولد كان حمله ووضعه وسنه في ساعة كما يشتهي» وفي رواية «ولكنه لا يشتهي» قال الشيخ أبو طاهر: وأصل هذه المسائل وأشباهاها نكتة واحدة وهي أن تعلم يا أخي أن شهوات النفوس في الدنيا تابعة لمشتهيات ومشتهيات أهل الجنة تابعة لشهواتهم فيها قال تعالى: ﴿وَلَكُمْ فِيهَا مَا تَشْتَهِي أَنْفُسُكُمْ﴾ [فصلت: ٣١] ولم يقل أنفسكم تشتهي كل ما فيها فاعرف قدر هذه النكتة فإنها غريبة، انتهى كلام الشيخ أبي طاهر رحمه الله. وأما كلام الشيخ محيي الدين رحمه الله فقال:

إن قيل: كم أقسام أهل الجنة؟

فالجواب: هي أربعة أقسام الرسل والأولياء والمؤمنون والعلماء بالله تعالى من طريق الأدلة العقلية. ١٠

فإن قيل: فهل تتميز بعض هذه الأقسام عن بعض؟ وبماذا يكون تميزهم؟

فالجواب: نعم يتميزون وذلك عند رؤية الحق جل وعلا في جنة عدن في الكتيب الأبيض وتميز كل قسم يكون بما هو جالس عليه فالرسل والأنبياء يكونون على منابر والأولياء على أسرة والعلماء بالله من طريق البرهان والنظر العقلي يكونون على كراسي والمؤمنون المقلدون في توحيدهم يكونون على مراتب دون الأسرة، انتهى. ١٥

فإن قيل: فما المراد بحديث السبعين ألفاً الذين يدخلون الجنة بغير حساب؟ هل المراد لم يكن ذلك في حسابهم وظنهم أم المراد أنهم لا يحاسبون كغيرهم؟

فالجواب: المراد به كما مر في مبحث الحساب أن دخول الجنة لم يكن في حسابهم ولا في ظنهم ولا تخيلوه قط فبدا لهم خير من الله ما لم يكونوا يحاسبون وليس المراد به الحساب بين يدي الله عز وجل ذكره الشيخ في الباب الثامن والأربعين وثلاثمائة وقال في الباب السبعين من الفتوحات في معنى حديث البخاري: «من كان من أهل الصلاة دعي يعني يوم القيامة من باب الصلاة ومن كان من أهل الجهاد دعي من باب الجهاد ومن كان من أهل الصدقة دعي من باب الصدقة ومن كان من أهل الصيام دعي من باب الصيام. ٢٠

Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir (ra) ‘Ya Resûlallah, bu kapıların tamamında bulunan şeylere sahip olan kimseye ne olur? Bu kapıların tamamından bir kişi çağrılır mı?’ diye sormuş; O da ‘Evet, Ya Ebû Bekir, senin onlardan olmanı umarım.’ buyurmuştur. Bu hadisin anlamı şudur: ‘Allah

5 Teâlâ’nın insanları girmeleri için çağırması, bir tek çağrıdır. Kimisi tek kapıdan, kimi iki kapıdan, kimi üç kapıdan girer. En fazla giriş de bir tek anda sekiz kapıdan girmekle gerçekleşir.’ Bunun izahı şudur: Teklife muhatap olan âzalar sekizdir ve her bir âza için bir kapı vardır. Kardeş, uhrevî sevap olarak bunun bir anda meydana gelmesini inkâr etmekten

10 sakın. Bunu yapma ya da terk etme şeklinde amellerde de görürsün. Dinlerken bakışları indirmede, tilâvet ederken vaaz vermede, oruç hâlinde, tasadduk etme hâlinde, şüpheli şeylerden sakınma hâlinde ve iffeti koruma hâlinde olduğu gibi. Bunların tamamı Allah Teâlâ’ya yakınlaşma niyetiyle yapılır. Bu mesele Zünnûn’un, aklın imkânsız gördüğü, meşhur

15 meselelerindendir. O da bir kişinin tek olan cismiyle bir anda farklı yerlerde bulunmasıdır. Keşif ehli, bu meseleleri bilir. Akıl ehli ise inkâr eder. Söylediğimiz şeylerin bilgisi kendisinde gerçekleşen kimse, bir anda cennete farklı kapılardan girmede tereddüt etmez. Zira uhrevî tabiat, bunu vermektedir. Bu, dünyevî tabiatın bir zamanda insanda imanın bütün

20 şubelerinin gerçekleşmesine imkân vermesi gibidir.

Soru: Duyusal cennet gibi mânevî bir cennetimiz de var mıdır yoksa duyusal cennetten başkası bizim için yok mudur?

Cevap: Evet, cennet duyusal ve mânevî olmak üzere ikidir. Akıl da latif ve kesif, gayb ve müşâhede âlemi olmak üzere iki âlemi nasıl idrak ediyorsa bu ikisini de birlikte akleder. Bunun izahı şudur: Mükellef olan nefsi-nâtıkanın, nazar ve fikir yöntemiyle ilim ve marifetlerden elde ettiği ve aklî deliller yoluyla bunlardan ulaştığı nimetleri vardır. Ayrıca onun hayvanî

25 nefsin duyusal kuvvetleri yoluyla yeme, içme, nikâh, giyim, güzel kokular, hoş nağmeler, güzel sûretler ve benzerlerine ulaşmak sûretiyle lezzetler ve

30 şehvetlerden elde ettiği nimetleri vardır.

Soru: Yüce Allah bu iki cenneti hangi şeyden yaratmıştır? Bir tek maddeden mi yoksa iki maddeden mi yaratmıştır?

فقال أبو بكر رضي الله عنه : « يا رسول الله ما على هذا الذي يدخل من تلك الأبواب كلها من بأس فهل يدعى منها كلها أحد يا رسول الله؟ فقال: نعم وأرجو أن تكون منهم يا أبا بكر» معنى الحديث أن دعاء الله تعالى الناس إلى الدخول دعاء واحد فمنهم من يدخل من باب واحد ومنهم من يدخل من بابين ومنهم من يدخل من ثلاثة وأعمهم دخولاً من دخل من الأبواب الثمانية في آن واحد. وإيضاح ذلك أن أعضاء التكليف ثمانية لكل عضو منها باب. فإياك يا أخي أن تنكر ذلك في الثواب الأخروي في الآن الواحد. وأنت تشهد ذلك في العمل من فعل وترك كغاض بصره في حال استماعه وعظة في حال تلاوة في حال صيام تصدق في حال ورع في حال تحصين فرج كل ذلك بنية التقرب إلى الله تعالى. قال: وهذه المسألة من جملة مسائل ذي النون المشهورة التي تحيلها العقول. وهو أن الواحد يكون بجسمه الواحد في أماكن مختلفة في الآن الواحد فأهل الكشف يعرفون هذه المسائل وأهل العقل ينكرونها فمن تحقق بمعرفة ما قلناه لم يتوقف في دخول الواحد الجنة من أبوابها الثمانية في آن واحد إذ النشأة الأخروية تعطي هذه الأمور كما أن نشأة الدنيا تعطي جميع شعب الإيمان في الإنسان في الزمان الواحد من غير استحالة، انتهى.

١٥ فإن قيل: هل لنا جنة معنوية أيضاً كالحسية أو ما ثم لنا جنة سوى الحسية ؟

فالجواب: نعم، إن الجنة على نوعين: جنة معنوية، وجنة حسية، والعقل يعقل هاتين الجنتين معاً كما أنه يعقل العالمين العالم اللطيف والعالم الكثيف ويعقل عالم الغيب وعالم الشهادة. وإيضاح ذلك: أن النفس الناطقة المكلفة لها نعيم بما تحمله من العلوم والمعارف من طريق نظرها وفكرها وما وصلت إليه من ذلك بالأدلة العقلية ولها أيضاً نعيم بما تحمله من اللذات والشهوات بما تناله بالنفس الحيوانية من طريق قواها الحسية من أكل وشرب ونكاح ولباس وروائح ونغمات طيبة وصور حسان وغير ذلك.

٢٠ فإن قلت: فمم خلق الله تعالى هاتين الجنتين؟ وهل خلقهما من مادة واحدة أم

من مادتين ؟

Cevap: Allah, onları iki maddeden yaratmıştır. Duyusal cenneti rızâ-sından yaratmıştır. Bu yaratma anahtar olan Aslan burcunda olmuştur. Bu nedenle bir şeye “ol” derler ve o da Allah Teâlâ’nın izniyle olur. Bu duyulur cennetin ruhu olan mânevî cenneti ise Allah Teâlâ, ilâhî sevinç, kemâl, mutluluk ve sürûrdan yaratmıştır. Duyulur cennet cisim gibi, mânevî olan ise onun ruhu ve yeteneği (kuvvetler) gibidir. Bu nedenle Yüce Allah canlılığından dolayı onu “dâru’l-hayevân” diye isimlendirmiştir. Cennet ehli orada ve onunla his ve mâna itibariyle faydalanırlar. Hadiste “Cennet dört kişiyi arzular: Bilâl, Ammâr, Ali ve Selman.” buyrulmuştur. Bunları arzulamakla nitelenmiştir. Bu isimlerin uygunluğu ne kadar güzeldir. Bilâl, أبل الرجل من دائه⁵⁰⁷ tâbirinden⁵⁰⁷ alınmıştır ve kurtulma anlamındadır. Selman, hastalık ve acılardan sâlim olmaktan; Ammâr, ehlinin kendisini imar etmesiyle onlara olan hasret acısının kaybolması anlamında ‘imar’dan; Ali ise, yücelikten alınmıştır. Yani [cennetin] kardeşi olan ateş-ten yükselmesi anlamında yücelikten alınmıştır.” Bunu uzunca anlattıktan sonra şöyle demiştir: “Bunun tahkiki şudur: Bu konuda insanlar dört kısmıdır: Bir kısmı cenneti ister, cennet de onları ister. Bunlar Ricâlullahın büyüklerinden resul, nebî ve kâmil velîlerdir. Bir kısmını cennet ister, ancak onlar istemez. Bunlar Ricâlullahın hâl ehli olanlarıdır. Bunlar sadece Allah’ın celâline gark olmuşlardır ve bu durum onları cenneti ve içindekileri görmelerinden perdelemiştir. Bunlar hakikatlerinin istediği şeyi bilmedikleri için birinci kısımdan daha aşağıdadırlar. Bir kısmı cenneti ister ancak cennet onları istemez. Bunlar da muvahhidlerin âsileridir. Bir kısım da vardır ki ne cennet onları ne de onlar cenneti ister. Bunlar kıyamet gününü inkâr eden ve duyusal cennetin olmadığı görüşünde olanlardır. Bu dört kısmın beşincisi yoktur.

Soru: Cennetlerin türleri kaçtır?

Cevap: İhtisas, miras ve ameller cenneti olmak üzere üç türdür.

Soru: Kim bu cennetlerin ehlidir?

507 دانه ابل الرجل / Adam hastalığından kurtuldu, anlamında bir tâbirdir. Bilal isminin etimolojik olarak bu tâbirin yüklemi olan “hastalıktan kurtuldu” anlamındaki ابل fiilinden türediği belirtilmektedir (mütercim).

فالجواب: قد خلقهما الله من مادتين فأما الجنة المحسوسة فخلقها من رضاه وذلك لخلق كان بطالع الأسد الذي هو الإقليد ولذلك كانوا يقولون للشيء كن فيكون بإذن الله تعالى. وأما الجنة المعنوية التي هي روح هذه الجنة المحسوسة فخلقها الله تعالى من الفرح الإلهي والكمال والابتهاج والسرور فكانت الجنة المحسوسة كالجسم وكانت المعنوية لها كالروح وقواه. ولهذا ٥
سماه الله تعالى الدار الحيوان لحياتها فأهلها يتنعمون فيها وبها حساً ومعنى. وقد ورد في الحديث: «أن الجنة اشتاقت إلى أربع بلال وعمار وعلي وسلمان فوصفها بالشوق إلى هؤلاء. وما أحسن موافقة هذه الأسماء. فإن بلال مأخوذ من أبل الرجل من دائه إذا خلع منه، وسلمان من سلامة من الآلام والأمراض، وعمار من العمارة أي بعمارة أهلها لها يزول ألم شوقها إليهم، وأما علي فهو من العلو أي تعلو على النار التي هي أختها. وأطال في ذلك ثم قال: وتحقيق ذلك أن الناس في هذه المسألة على أربعة أقسام: قسم يشتهي الجنة وتشتهيه الجنة وهم الأكابر من رجال الله عز وجل من رسول ونبي وولي كامل. وقسم تشتهي ١٠ الجنة ولا يشتهيها هو وهم أرباب الأحوال من رجال الله المهيمون في جلال الله عز وجل حتى حجبهم ذلك عن شهود الجنة وما فيها وهؤلاء دون القسم الأول لجهلهم بما تطلب حقائقهم. وقسم يشتهي الجنة ولا تشتهيها الجنة وهم عصاة الموحدين وقسم لا يشتهي الجنة ولا تشتهيها الجنة وهم المكذبون بيوم الدين والقائلون بنفي الجنة المحسوسة ولا خامس لهذه الأربعة أقسام.

فإن قيل: فما عدد أنواع الجنان؟

٢٠ فالجواب: هي ثلاثة أنواع جنة اختصاص وجنة ميراث وجنة أعمال.

فإن قيل: فمن أهل هذه الجنان؟

Cevap: İhtisas cenneti, henüz amel etme yaşına erişmeyen çocukların gireceği cennettir. Bunlar genellikle doğumundan altıncı yaşını dolduruncaya kadar ki çocuklardır. Yüce Allah dilediği kullarına dilediği kadar ihtisas cihetiyle verir. Akılsız deliler, ilmî tevhidi benimseyenler, kendilerine hiçbir peygamberin davetinin ulaşmadığı fitrat tevhidinde sahip olan fetret ehli de bu cennete girer. Miras cenneti, zikrettiğimiz cennetliklerin tamamının ve müminlerin gireceği cennettir. Bunlar şayet cehennemlikler iman etselerdi onlar için tayin edilmiş olan mekânlardır. Ameller cenneti ise insanların amellerine göre girecekleri cennetlerdir. Faziletin bazı açıl-
 5 rına göre başkasından daha faziletli olan kimsenin daha çok cenneti olur. Peygamberlerin sadece ihtisas cennetiyle başkasından daha faziletli olduğunu bilesin. Amel cennetinde diğerleri de onlara ortak olur.

Soru: O hâlde ilâhî ihtisas cenneti, yasak, veraset ve amel kabul etmez mi?

Cevap: Evet, o böyledir. Zira o, Allah Teâlâ'nın dilediği kullarına tahsis ettiği bir lutuftur.

Soru: Ameller cennetinin kaç derecesi vardır?

Cevap: Sadece yüz derecesi vardır. “Cehennem Mebhası”nda geçtiği üzere cehennemin de aynı şekilde yüz derekesi vardır. Şeyh Muhyiddin şöyle demiştir: “Bu yüz derece sekiz cennetin tamamında vardır. Bu, cennet içinde cennet şeklindedir. En üstte Adn cenneti, ondan sonra da Firdevs cenneti gelir. Bu cennetlerin ortasıdır. Daha sonra Cennetü'l-huld, ondan sonra Cennetü'n-na'ım, ondan sonra Cennetü'l-me'vâ, ondan sonra Dârü's-selâm, ondan sonra da Dârü'l-mukâme gelir. Vesîle ise Adn cennetindeki en yüksek mertebedir ve onun (sav) diğer resul ve nebîlere üstünlüğü mebhasinde geçtiği üzere bu sadece Resûlullah'a (sav) hastır. İlâhî gayret, bunun mutlak ganî olan Yüce Allah'ın dışında sadece bir kişi için gerçekleşmesini takdir ettiğinden, bunun gerçekleşmesi, ümmetinin kendisi için dua etmesine bağlıdır. Şeyh Muhyiddin şöyle demiştir: Rahatın cennette mutlak olduğu açıktır. Rahmet de böyledir. Oysa her ikisi de vücûdî bir durum değildir. İkisi de rahmete mazhar olan kimsenin yararlanıp, istifade ettiği durumdur. Vücûdî olan ise [rahmete mazhar olan] bu şeydir. Cennette olan herkes nimetlenmektedir ve uyku hariç orada bulunan her şey, nimettir.

فالجواب: أما جنة الاختصاص فهي التي يدخلها الأطفال الذين لم يبلغوا حد العمل من أول ما يولد أحدهم إلى انقضاء ستة أعوام غالبًا ويعطي الله تعالى من شاء من عباده من جهة الاختصاص ما شاء ومن أهلها المجانين الذين ما عقلوا وأهل التوحيد العلمي وأهل الفترات الذين لم يصل إليهم دعوة رسول من أهل التوحيد بالفطرة. ° وأما أهل جنة الميراث فهم كل من دخل الجنة ممن ذكرنا ومن المؤمنين وهي الأماكن التي كانت معينة لأهل النار لو آمنوا ودخلوها. وأما أهل جنة الأعمال فهي التي ينزل الناس فيها بأعمالهم. فمن كان أفضل من غيره في وجوه التفاضل كان له من الجنة أكثر. واعلم أن الرسل عليهم الصلاة والسلام ما فضلوا على غيرهم إلا بجنة الاختصاص وأما في العمل فيشاركهم غيرهم فيه.

فإن قلت: فإذا جنة الاختصاص الإلهي لا تقبل التحجير ولا الوراثة ولا العمل؟ ١٠
فالجواب: نعم، وهو كذلك لأنها إنما هي فضل من الله تعالى يخص بها من يشاء من عباده.

فإن قلت: فكيف جنة الأعمال من درجة؟

فالجواب: درجاتها مائة درجة لا غير كما أن النار كذلك مائة درك كما مر في مبحث النار. قال الشيخ محيي الدين: ثم إن هذه المائة درجة تكون في كل جنة من الجنان الثمانية وصورتها جنة في جنة وأعلاها جنة عدن ويليها جنة الفردوس وهي أوسط الجنان ويليها جنة الخلد ويليها جنة النعيم ويليها جنة المأوى ويليها دار السلام ويليها دار المقامة. وأما الوسيلة فهي أعلى درجة في جنة عدن وهي لرسول الله ﷺ خاصة كما مر في مبحث أفضليته على سائر الأنبياء والمرسلين. وإنما توقف حصولها له على دعاء أمته غيرة إلهية أن ينفرد أحد دون الله تعالى بالغنى المطلق. ٢٠ وقال الشيخ محيي الدين: ولا يخفى أن الراحة في الجنة مطلقة وكذلك الرحمة. وإن كانتا ليستا بأمر وجودي إذ هما عبارة عن الأمر الذي يلتذ به ويتنعم به المرحم وذلك هو الأمر الوجودي فكل من في الجنة متنعم وكل ما فيها إلا راحة النوم.

Yorgunluk ve sıkıntı söz konusu olmadığı için, cennetlikler için uyku nimet değildir. Uykunun rahatlığı cehennemliklere hastır. Ancak daha önce bahsedildiği gibi belirli vakitlerle sınırlıdır. Bunun, cehennem ateşinin şeksiz bir şekilde hissedilir (mahsus) olduğuna delâlet ettiğini söylemiştir. Bunu

5 “Onun ateşi dindikçe, yakıcı ateşi artırırız.”⁵⁰⁸ âyeti de desteklemektedir. Zira ateş, zâtı itibariyle bu vasıfla nitelenemez, artma ve eksilmeyi kabul etmez, ancak cisimlerle kâim olması itibariyle nitelenebilir. Ateşte yanmış olan cisimdir, ateşin tutuşturduğu. Bu husus üzerinde uzunca durmuştur.

Soru: Yüce Allah cenneti “Orada sabah akşam rızıkları hazırdır.”⁵⁰⁹ âyetiyle nitelemektedir. Oysa cennette ne güneş ne de ay vardır. Cennetlikler sabah ve akşamı nasıl bilirler?

Cevap: Şeyh’in 398. bâbda dediği üzere cennetliklerin birtakım ölçüleri vardır ve bunlarla dünyadaki güneşin doğuş ve batışının bitiş süresini bilirler. Bu ölçülerle dünyadaki sabah ve akşam sınırlarını bilirler. O anda dünyada “kahvaltı ve akşam yemeği” olarak isimlendirdikleri durumu hatırlarlar. Yüce Allah bu hatırlama anında onlara sabah ve akşam rızığını verir. Bu, onlar tarafından bilinen özel bir vakte ait özel bir rızıktır. Bunun dışındakilerin yenilmesi, kesintisiz olarak devam eder. Zira yemenin sürekli olması, cismin kendisiyle beslendiği nimetin bizzat kendisidir. Ancak insanların çoğu bunun farkında değildir. Bunun izahı şudur: İnsan doyuncaya kadar yediği zaman, bu beslenme ve gerçekte yeme sayılmaz. Bu kimse, hazinesini mal ile dolduran tahsildar gibidir. Mide de yiyecek ve içeceklerden yemenin topladığı şeyin hazinesidir. Mideye bir şey koyduğunda ve elini çektiğinde (yemeyi bitirdiğinde), tabiat bunu üstlenir

25 ve yemek bir hâlden başka bir hâle dönüşür, her nefes verdiğinde sürekli olarak bununla beslenir. Bu durum devam eder. Şayet bu olmasaydı her beslenenin tabiatındaki hikmet bâtil olurdu. Hazine boşaldığında tahsildar olan doğa hazineyi dolduracak şeyi elde etmek için harekete geçer. Bu şekilde ebedî olarak devam eder. Bu beslenen kimsedeki gıdanın sûretidir.

30 Böylece dünya ve âhiretteki her nefiste beslenmenin mevcut olduğu anlaşılmış oldu. Şeyh bu konuda uzun değerlendirmelerde bulunmuştur.

508 İsrâ, 17/97.

509 Meryem, 19/62.

فإن أهل الجنة ما عندهم من نعيمه شيء لعدم التعب والنصب وإنما راحة النوم خاصة بأهل جهنم لكن في أوقات كما تقدم في الكلام عليها، قال وهذا يدل على أن النار محسوسة بلا شك ويؤيد ذلك قوله تعالى: ﴿كُلَّمَا خَبَتْ زِدْنَاهُمْ سَعِيرًا﴾ [الإسراء: ٩٧] إذ النار لا تتصف بهذا الوصف إلا من حيث قيامها بالأجسام لا من حيث ذاتها ولا تقبل الزيادة ولا النقص وإنما الجسم المحرق بالنار هو الذي يسجر بالنارية وأطال في ذلك.

فإن قلت: إن الله تعالى قد وصف الجنة بقوله تعالى ﴿وَلَهُمْ رِزْقُهُمْ فِيهَا بُكْرَةً وَعَشِيًّا﴾ [مريم: ٦٢] مع أنه ليس في الجنة شمس ولا قمر فكيف يعرف أهل الجنة البكرة والعشي؟

١٠ فالجواب: كما قاله الشيخ في الباب الثامن والتسعين وثلثمائة: إن لأهل الجنة مقادير يعرفون بها انتهاء مدة الشمس في الدنيا في طلوعها وغروبها فيعلمون بتلك المقادير حد ما كان في الدنيا بكرة وعشيًا. وعند ذلك يتذكرون أنه كان لهم في الدنيا حالة تسمى الغداء والعشاء فيأتيهم الله عند ذلك التذكر برزق بكرة وعشيًا فهو رزق خاص في وقت خاص معلوم عندهم وما عدا ذلك فأكلها دائم لا ينقطع إذ الدوام في الأكل هو عين النعيم الذي يكون به غذاء الجسم ولكن لا يشعر بذلك كثير من الناس. وإيضاح ذلك: أن الإنسان إذا أكل الطعام حتى شبع فليس لك بغذاء ولا هو يأكل على الحقيقة وإنما هو كالجابي الجامع للمال في خزانته والمعدة خزانة لما جمعه هذا الأكل من الأطعمة والأشربة. فإذا جعل فيها أي في المعدة ورفع يده فحينئذ تتولاه الطبيعة بالتدبير وينتقل ذلك الطعام من حال إلى حال وتغذيه بها في كل نفس يخرج عنه دائمًا فهو لا يزال في هذا دائمًا لولا ذلك لبطلت الحكمة في ترتيب نشأة كل متغذ ثم إذا حلت الخزانة حرك الطبع الجابي إلى تحصيل ما يملؤها به فلا يزال الأمر هكذا دائمًا أبدًا. فهذا هو صورة الغذاء في المتغذي فعلم أن التغذي موجود في كل نفس دنيا وأخرى. وأطال شيخ في ذلك.

388. bâbda “Güzel yapanlara daha güzeli, bir de fazlası vardır.”⁵¹⁰ âyeti bağlamında şöyle demiştir “Bil ki bu âyette belirli olan için bir belirleme ve belirli olmayan için bir artış söz konusudur. Zira ziyade ‘Cennette hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir aklın ermediği şeyler vardır.’ hadisinde işaret edildiği üzere akla gelmeyen şeydir. Dolayısıyla insanın bilmediği bir şey olması ve beşerde de bilinmeyen ve belirlenmeyen bir vasfının olması gerekir. İşte buradan bir bilinmeyene karşılık bir bilinmeyen olmak üzere hiçbir beşerin aklına gelmeyen şey meydana gelmiştir. Kur’ân’da ‘Onlar için ne mutluluklar saklandığını hiç kimse [nefis] bilemez.’⁵¹¹ buyrulmaktadır. Burada ‘nefis’ kelimesi nekre yapılmış ve kendisine gizlenmiş göz aydınlığı olacak şeyleri bilmekten nefyedilmiştir. Yüce Allah’ın kulakla ya da herhangi bir idrakte birlikte değil de gözlerle birlikte zikretmesinden, bunun genel olarak müşâhede edilebilen bir durum olduğunu anlamaktayız. Bunu uzunca açıklamıştır.

Soru: Cennet çarşısında bulunan sûretlerden bahseden hadis neyi kastetmektedir? Bu berzah mıdır, değil midir?

Cevap: Şeyh’in 382. bâbda dediği üzere bunların tamamı berzaktır. Zira cennetlikler, içinde kendilerinin değiştiği bu sûretler için bu çarşıya gelirler. Bu çarşıya girdiklerinde bir sûret arzulayan her kimse ona girer ve böylece çarşıdan ihtiyacını alıp ayrılan kimse gibi bu sûretle ayrılarak ailesine gider. Bazen bir topluluk bu çarşıdaki sûretlerden tek bir sûreti görür ve bu topluluktaki herkes onu ister. Topluluktaki herkes o sûrete girer, onu giyer ve ona yerleşir. Bizzat onu istemeyen kimse ise topluluktan bu sûrete girmiş ve onunla ailesinin yanına giden her bir kimseye bakarak durur. Sûret ise çarşıda olduğu hâl üzeredir, ondan çıkmaz. Şeriatın belirlediği ve iman etmeyi gerekli kılan bu meselenin hakikati, sadece âhiretin yaratılışının ve berzahın hakikatının bilgisiyle ve Hak Teâlâ’nın kalplere tecellîsi itibarıyla bilinir. Bu, sadece kabiliyetler sûretiyle olur. Zira bunu müşâhede eden kimse, onun sûretteki değişimini gözleriyle görür ve akıyla da onun değişmediğini bilir. Her yetenek (kuvve) zâtının kendisine verdiği şeyle idrak eder. Yüce Allah, akli kendi hükmünde, görmeyi de kendi hükmünde tasdik etmiştir. Allah Teâlâ’nın ise akıl ve görmenin idrak ettiklerinin dışında başka bir ilmi vardır.

510 Yûnus, 10/26.

511 Secde, 32/17.

وقال في الباب الثامن والثمانين وثلاثمائة في قوله تعالى: ﴿لِّلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ وَزِيَادَةٌ﴾ [يونس: ٢٦] اعلم أن في هذه الآية تعييناً لمعين وزيادة لغير معين إذ الزيادة هي كل ما لا يخطر بالبال كما أشار إليه حديث «إن في الجنة ما لا عين رأت ولا أذن سمعت ولا خطر على قلب بشر» فلا بد أن يكون غير معلوم البشر ولا بد أن يكون للبشر صفة غير معلومة ولا معينة منها يحصل له هذا الذي ذكر أنه ما خطر على قلب بشر موازنة مجهول لمجهول وفي القرآن العظيم: ﴿فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ﴾ [السجدة: ١٧] فنكر النفس ونفى العلم ما أخفي له من قرة أعين فعلمنا على الإجمال أنه أمر مشاهد لكونه تعالى قرنه بالأعين ولم يقرنه بأذن ولا بشيء من الإدراكات وأطال في ذلك.

فإن قلت: فما المراد بحديث الصور التي في سوق الجنة هل هي برازخ أم لا؟
 فالجواب: كما قاله الشيخ في الباب الثاني والثمانين وثلاثمائة: إنها كلها برازخ وذلك أن أهل الجنة يأتون إلى هذا السوق من أجل هذه الصور التي تنقلب فيها أعيان أهل الجنة. فإذا دخلوا هذا السوق صار كل من انتهى صورة دخل فيها وانصرف بها إلى أهله كما ينصرف بالحاجة مشتريها من السوق. وقد يرى جماعة صورة واحدة من صور ذلك السوق فيشتهيها كل واحد من تلك الجماعة. فيدخل فيها ويلبسها ويحوزها كل واحد من تلك الجماعة. ومن لا يشتهيها بعينها واقف ينظر إلى كل واحد من تلك الجماعة قد دخل في تلك الصورة وانصرف بها إلى أهله والصورة كما هي في السوق ما خرجت منه فلا يعلم حقيقة هذا الأمر الذي نص عليه الشرع ووجب به الإيمان إلا من علم نشأة الآخرة وحقيقة البرزخ وعلم تجلي الحق تعالى للقلوب وأنه لا يكون إلا بصورة الاسعدادات إذ المشاهد لذلك يشهد ببصره تحوله في الصور ويعلم عقلاً أنها ما تحولت قط فكل قوة أدركت بحسب ما أعطتها ذاتها وقد صدق الله تعالى العقل في حكمه والبصر في حكمه وله تعالى بنفسه علم آخر غير ما أدركه العقل والبصر، انتهى.

Soru: Adn cennetinde bulunan “Kesîbü'l-ebyad” nedir?

Cevap: Daha önce geçtiği üzere meleklerin üzerine peygamberlerin minberlerini, velîlerin döşeklerini ve müminlerin minderlerini koyduğu beyaz bir misktir. Adn cenneti cennetlerin başkenti ve kalesidir. Kralın has makamı ve onun has adamlarının makamıdır; ziyaretin dışında halktan hiç kimse oraya giremez. Şeyh bunu 371. bâbda zikretmiştir. Bunu uzunca açıkladık-
tan sonra şöyle demiştir: “Bil ki insanlar cennetteki yerlerini aldıktan sonra Hak Teâlâ onları kendisini görmeye davet eder. Onlar da mertebeleri ve dünyadayken ibadete olan sürat ve yavaşlıkları oranında, O’nu görmek için hızla hareket ederler. İnsanların bir kısmı süratli, bir kısmı yavaş, bir kısmı da orta hızdadır. Kesîb’de toplandıklarında, herkes zaruri bir bilgiyle mertebesini bilir. Sadece ona koşar ve ondan başkasına inmez. Bu, çocuğun anne göğsüne ve demirin mîknatîsa akması gibidir. Şayet bir kimse kendi menzilin dışına inmek isterse buna gücü yetmez. Şayet başka bir mertebeye âşık olmak isterse bunu da yapamaz. Aksine herkes kendi mertebesinde, hedef ve kastının son noktasına ulaştığını görür. Dolayısıyla zâtî ve tabîi bir aşkla içinde bulunduğu nimete âşıktır. Şayet böyle olmasaydı cennet nimet yurdu değil, elem ve sıkıntılı hayat yurdu olurdu. Şu var ki en üsttekinin içinde bulunduğu menzil itibarıyla bir nimeti ve aşağısındakinden bir nimeti vardır. İnsanlar arasında menzil itibarıyla en alttaki kimsenin, özel bir menzil dışında hiçbir nimeti yoktur. Üstü olmayan en üstteki ise tümünün nimetine sahip olan kimsedir. Böylece her şahsın nimetinin kendisiyle sınırlı olduğu anlaşılmaktadır. Bu acayip bir hükümdür.

Soru: İlâhî tecellî gerçekleştiğinde bu bütün inançlar için midir ve herkes bu bir tek tecellîden mi nasibini alır yoksa her şahsın müstakil bir tecellîsi mi vardır?

Cevap: Orada diğer şer’î sûretleri de kapsayan tek bir tecellî vardır. Ayn (eşya) açısından bir, sûretlerin farklılığı açısından ise çok tecellî söz konusudur. Ayrıca insanlar Rablerini gördüklerinde, sonuna kadar bu tecellînin nûruna boyanırlar. Böylece her biri istidadına göre müşâhede ettiği sûret üzere bir nûrla zâhir olur.

Soru: Hak Teâlâ’yı bu dünyada sair İslâmî görünüş seviyelerinde bilen kimse O’nu âhirette de böyle mi görür yoksa görmez mi?

فإن قلت: ما هذا الكتيب الأبيض الذي يكون في جنة عدن؟

فالجواب: هذا مسك أبيض تضع الملائكة عليه منابر الأنبياء وأسرّة الأولياء ومراتب المؤمنين كما مر. وجنة عدن هي قصبة الجنان وقلعتها وهي حضرة الملك الخاصة وحضرة خواصه لا يدخلها أحد من العامة إلا بحكم الزيارة. ذكره الشيخ ه في الباب الحادي والسبعين وثلاثمائة. وأطال فيه. ثم قال: واعلم أنه إذا أخذ الناس منازلهم في الجنة استدعاهم الحق تعالى إلى رؤيته فيسارعون للرؤية على قدر مراتبهم ومسارعتهم إلى الطاعات في دار الدنيا سرعة وبطئاً. فإن من الناس السريع ومنهم البطيء ومنهم المتوسط. فإذا اجتمعوا في الكتيب عرف كل شخص مرتبته علماً ضرورياً يجري إليها فلا ينزل إلا فيها كما يجري الطفل إلى الندى والحديد ١٠ لحجر المغناطيس. ولو رام أحد أن ينزل في غير مرتبته لما قدر ولو رام أن يتعشق لغير مرتبته لما استطاع. بل كل واحد يرى في منزلته أنه بلغ منتهى أمله وقصده فهو متعشق لما هو فيه من النعيم تعشفاً طبيعياً ذاتياً. ولولا ذلك لكانت الجنة دار ألم وتنغيص عيش ولم تكن دار نعيم غير أن الأعلى له نعيم لما هو فيه في منزلته وعنده نعيم الأدنى وأدنى الناس من لا نعيم له إلا بمنزلة خاصة وأعلامهم الذي لا أعلى منه من له نعيم بالكل. فعلم أن كل شخص مقصور عليه نعيمه وهذا حكم عجيب. ١٥

فإن قلت: فإذا وقع التجلي الإلهي فهل هو عام لجميع المعتقدات فيأخذ كل واحد من ذلك التجلي الواحد حظه أم لكل شخص تجل مستقل؟

فالجواب: ليس هناك إلا تجل واحد عام لسائر صور المعتقدات الشرعية فالتجلي واحد من حيث العين وكثير من حيث اختلاف الصور ثم إن الخلق إذ رأوا ربهم جل وعلا انصبغوا عن آخرهم بنور ذلك التجلي فظهر كل واحد منهم بنور على صورة ما شاهده بحسب استعداده. ٢٠

فإن قلت: فهل من عرف الحق تعالى في الدنيا في سائر مراتب التنكرات الإسلامية

يراه في الآخرة كذلك أم لا؟

Cevap: Evet, Rabb'ini bütün İslâmî itikatların sûretinde görür. Bu görmelerin en lezzetlisi, kendisinde bütün itikatların nûrunun bulunduğu sûrettir. Bu, yöntemler arasında Hak Teâlâ'yı sadece akılla bilen birisi gibidir ki bunun nûru sadece bu yöntemden ibaret olur. “Rü'yettullah

5 Mebhası”nde âhirette Rablerine bakanların kısımları ve bunların mertebeleri geçti. Oraya bakabilirsin.

Soru: Hz. Âdem'in, sırtında bütün çocukları toplamasında olduğu gibi, Tûbâ ağacı da cennetteki bütün ağaçların aslı mıdır?

Cevap: Evet, onun cennet ağaçlarına nispeti Âdem'in bütün çocuklarına nispeti gibidir. Yüce Allah onu eliyle dikip şekillendirdiği zaman, Meryem'e (as) yaptığı gibi ona da ruhundan üflemiştir. Bu nedenle Hz. İsa ölümleri diriltmiş ve insan olması hasebiyle yaratılmışların iyileştirme kuvvetine sahip olmadığı cüzzam ve alaca hastalıklarına yakalananlara şifa dağıtmıştır. Âdem'in şerefi, nasıl iki elle yaratılması kendisine ruhun üflenmesi

15 ve bu üflenmenin semeresi olan isimlerin bilgisiyse Tûbâ ağacının şerefi de celâline yaraşır şekilde O'nun eliyle dikilmesi ve ona ruh üflenmesindedir. Bu üflenmenin semeresi de her kıyafet giyen kimsenin ziyneti olan kıyafet ve süslerle süslenmesidir. Hurma çekirdeğine bütün meyvelerinde bulunan öz nasıl verildiyse Tûbâ ağacına da cennetteki bütün meyveler verilmiştir.

Soru: Cennetteki doğumla ilgili, Şeyh Ebû Tâhîr'in (rh.a) görüşü daha önce geçti. Peki, Şeyh Muhyiddin'in bu konudaki görüşü nedir?

Cevap: Onun görüşü, cennette tenâsül ile cisim ve ruh açısından doğumun bulunması şeklindedir. Bu konudaki ifadeleri, 369. bâbdadır. “Ashabımız, dünyadaki müddetin tamamlanmasıyla insan türünün şahıslarının sona erip ermediği hususunda ihtilaf etmiştir. Keşif sahibi olmayanlar sonlanacağını, keşif sahibi olanlar ise sonlanmayacağını söylemişlerdir.” Şöyle demiştir: “Bu insan türü için, âhirette doğum benzer[lerde] devam etmektedir. Zira Hak Teâlâ, kendisinden daha kâmil bulunmayan âlemde ne yaratmışsa onun örneği O'nun kürsüsündeki cömertlik hazinelerinde mevcuttur. Bu hazinelerde bulunan örneklerin bireyleri sonsuzdur. Her türün benzerleri, kendisinden var edildiği tür bâki olduğu için, dünya ve âhiretteki her birim zamanda meydana gelir.

فالجواب: نعم يرى ربه في صورة كل اعتقاد إسلامي فما أُلذها من رؤية فمثل هذا له نور كل معتقد كما أن من عرف الحق تعالى من طريق عقله في طريقة من الطرق كان نوره بحسب تلك الطريقة فقط وقد تقدم في مبحث رؤية الله عز وجل أقسام الناظرين إلى ربهم في الدار الآخرة ومراتبهم فراجع.

٥ **فإن قلت:** فهل شجرة طوبى أصل لجميع شجر الجنان كآدم عليه السلام لما جمع في ظهره من البنين؟

فالجواب: نعم هي لجميع شجر الجنان كآدم بالنسبة لبنيه فإن الله تعالى لما غرسها بيده وسواها نفخ فيها من روحه كما فعل في مريم عليها السلام ولذلك كان عيسى عليه السلام يحيي الموتى ويبرئ الأكمه والأبرص من العلل التي لا قوة للخلق على برئها من حيث هو إنسان فكما أن شرف آدم كان باليدين ونفخ الروح وكان ثمرة ذلك النفخ علم الأسماء كذلك كان شرف شجرة طوبى بغرسها باليد كما يليق جلاله تعالى ونفخ الروح فيها وكان ثمرة ذلك النفخ تزينها بثمر الحلى والحلل الذين هما زينة لكل لابس فأعطت شجرة طوبى كل ما فيها من ثمر الجنة كما أعطت النواة النخلة جميع ما تحمله من النوى الذي في جميع ثمرها.

١٥ **فإن قلت:** قد تقدم مذهب الشيخ أبي طاهر رحمه الله في توالد أهل الجنة فما مذهب الشيخ محيي الدين في ذلك الباب؟

فالجواب: أن مذهبه وجود التناسل في الجنة ووقوع التوالد من حيث الأجسام والأرواح. وعبارته في الباب التاسع والستين وثلاثمائة: اختلف أصحابنا في هذا النوع الإنساني هل تنقطع أشخاصه بانتهاء مدة الدنيا أم لا. فمن لم يكشف له قال بانتهائه ومن كشف له قال بعدم انتهائه. وقال: إن التوالد في الآخرة في هذا النوع الإنساني باق في المثل إذ الحق تعالى لم يوجد شيئاً في العالم الذي لا أكمل منه إلا وله مثال في خزائن الجود في كرسية تعالى. وتلك الأمثال التي تحوي عليها تلك الخزائن لا تنهاى أشخاصها فالأمثال في كل نوع توجد في كل زمان فرد في الدنيا والآخرة لبقاء كل نوع وجد منه.

٥

١٠

١٥

٢٠

Soru: İbn Abbâs'ın cennet meyveleriyle ilgili kelâmında olduğu gibi, hûru'l-în de bu dünyadaki kadınlar şeklinde midir yoksa benzerlik sadece isimde midir? Ayrıca bunlarla cinsellik nasıldır?

Cevap: Hûru'l-în'in insan olmamasına rağmen onların tamamının yaratılış şekli, insanın yaratılışı sûretindedir. Cinsel ilişkilerinin sûretine gelince bizden bir adam, insan olan bir kadınla nasıl cinsel ilişkiye giriyorsa hûru'l-înle de bir zaman biriminde cinsel ilişkiye girer. Bu nikâh sadece insanların saîd olanlarına hastır. Şakîlerin cehennemde nikâhtan herhangisi bir nasipleri yoktur. Şeyh Muhyiddin 369. bâbda uzun açıklamalardan sonra şöyle demiştir: “Dolayısıyla burada hârikulâdelik söz konusu olduğu için, bizden bir adam, yanındaki bütün kadın ve hûru'l-înlerle evlenmek istediği takdirde, onun hiç erteleme ve erkene çekme olmadan bir anda onlarla hemen evlenebileceği anlaşılmaktadır. Bu cennetteki meyve gibidir. Onlar da ne tükenir ne yasaklanır; yeme ve tadının hoşluğu devam etmesine rağmen, eksilmeden toplanmaya [devam ederler]. Kişi hûrilerle ya da insanlarla cinsel ilişkiye girdiğinde, her defasında takdir edilemeyecek derecede bir şehvet ve lezzet hisseder. Şayet dünyadakiler bunu bulsalardı bunun tadının şiddetinden bayılırlardı. Her defasında kişinin erkeklik organından kışkırtıcı bir koku çıkar ve kadının rahimine karışır, her defasında o anda bundan bir çocuk oluşur ve iki sefer arasında yaratılışı tamamlanır. Mücerred-tabîî ruh olarak kadından çıkan nefisle birlikte biçimlenerek doğar. İşte insan ile farklı ve benzer olan bir cinsten meydana gelen doğumun şekli budur. Bu durum sonsuza kadar devam eder.”

Soru: Ebeveyn, bu nikâhla kendilerinden doğanı görür mü, görmez mi?

Cevap: Evet, bu nikâh neticesinde kendilerinden doğanı görürler. Ancak daha sonra bu çocuklar kendilerinden gizlenir ve bir daha dönmezler. Bu, Beytül-ma'mûr'a her gün giren meleklerin bir daha dönmemesi gibidir.

Soru: Bu çocuklar da duyulur nimetlerden pay alırlar mı?

Cevap: Şeyh Muhyiddin'in dediği üzere “Bu çocukların ne duyulur ne de mânevî nimetlerden herhangi bir nasibi vardır. Bunların nimetleri, rüya görenin uykuda gördüğü nimet gibi, berzahî nimettir. Bu tabîî yaratılışın bir gereğidir. Dolayısıyla insanlar için doğum, zikrettiğimiz hükme bağlı olmak kaydıyla devam eder.

فإن قلت: فهل الحور العين على صورة نساء الدنيا أم لا تشبهها إلا في الاسم فقط كما قاله ابن عباس بالنظر إلى فواكه الجنة؟ وما كيفية جماع الحور العين؟

فالجواب: صورة خلق جميع الحور العين على صورة خلق الإنس مع أنهم لسن بأناس. وأما صورة نكاحهن فكما ينكح الرجل منا المرأة الآدمية الإنسانية كذلك ينكح الحور في الزمن الفرد. وهذا النكاح خاص بالسعداء من بني آدم. فليس لأشقياء نصيب من النكاح في النار. قال الشيخ محيي الدين في الباب التاسع والستين وثلاثمائة بعد كلام طويل: فعلم أن الرجل منا لو أراد أن ينكح جميع ما عنده من النساء والحور العين لنكحهن في لمحة واحدة من غير تقدم ولا تأخر لخرق العوائد هناك وذلك مثل فاكهة الجنة لا مقطوعة ولا ممنوعة فهي تقطف دائماً من غير فقدان مع وجود أكل وطيب طعم. فإذا أفضى الرجل إلى الحوراء أو الإنسية كان له في كل دفعة شهوة ولذة لا يقدر قدرها لو وجدها أهل الدنيا لغشي عليهم من شدة حلاوتها فيكون من الشخص في كل دفعة ريح مثيرة تخرج من ذكره فيتلقاها رحم المرأة فيتكون من حينه فيها ولد في كل دفعة وتكمل نشأته ما بين الدفعتين فيخرج مولوداً مصوراً مع النفس الخارج من المرأة روحاً مجرداً طبيعياً. فهذا هو صورة التوالد الروحاني في البشر مع الجنس المختلف والمتماثل ولا يزال الأمر كذلك دائماً أبداً. ١٠

فإن قلت: فهل يشاهد الأبوان ما تولد عنهما من ذلك النكاح أم لا ؟

فالجواب: نعم يشاهدان ما تولد منهما من ذلك النكاح ثم تخفى تلك الأولاد عنهما فلا يعودون، كالملائكة التي تدخل البيت المعمور كل يوم لا يعودون إليه أبداً.

فإن قلت: فهل لهؤلاء الأولاد حظ في النعيم المحسوس ؟

فالجواب: كما قاله الشيخ محيي الدين: ليس لهؤلاء الأولاد نعيم محسوس ولا معنوي وإنما نعيمهم برزخي كنعيم صاحب الرؤيا بما يراه في حال نومه وذلك ما يقتضيه النشء الطبيعي فلا يزال النوع الإنساني يتوالد ولكن على هذا الحكم الذي ذكرناه. ٢٠

Soru: Beşerî ruhların doğumu (üremesi) nasıl olur? Bize onların âhirette de dünyadaki uyuyanın uykuda gördüklerine benzer bir şekilde, berzahî birtakım içtimalarının söz konusu olduğu bilgisi ulaştı.

Cevap: Ruhların âhiretteki doğumunun (üremelerinin) şekli, dünyada uyuyanın rüyada eşiyle birlikte olduğunu ve bu birliktelikten bir çocuklarının doğduğunu görmesi gibidir. Bu makamda bulunan ve eşi ve kendi ruhu itibarıyla eşiyle ilişkiye giren her kimsenin, iki arasındaki bu ilişkiden ruhânî çocukları olur. Bu doğanların hükmü, cisimlerde ve duyulur sûretlerde gerçekleşen maddî ilişkiden doğanların hükmünden farklıdır. Çocuklar şerefli melekler olarak, hayır aslında tertemiz ruhlar olarak çıkarlar. Bu, ruhların doğumunun şeklidir. Ancak bunun Hak Teâlâ'nın sınırlı hâllerde tecellî etmesinde olduğu gibi, berzahî bir tecellîden olması gerekir. Berzah, aklen muhal olan şeyleri kabul etmesinden dolayı en geniş mertebedir. O hâlde cennetliklerin cinsel birlikteliklerinin şekli, meleklerin yaratılışının sûreti yada Allah Teâlâ'yı zikredenlerin nefeslerinden meydana gelenlerin şekli ve Allah'ın amellerin sûretlerinden yarattıkları şeyler gibidir. Resûlullah'tan (sav) bu konuda sahih haberler gelmiştir.” Önceki bâbda bu konuya uzun açıklamalar getirilmiştir.

Soru: Allah'ın “Orada nefislerinizin istediği şeyler vardır.” buyurması “Orada nefislerinizin arzuladığı şeyler vardır.”⁵¹² buyurmasının hikmeti nedir?

Cevap: Bunun hikmeti Şeyh'in 328. bâbda dediği üzere “Murad edilen her şey arzulanır.” şeklindedir. Zira istek, lezzetlenilen ve lezzetlenilmeyen şeyin meydana getirilmesine taalluk eder. Şehvet ise sadece lezzet alınana taalluk eder. Bu nedenle saîdler amelleri irade ve kasıt ile alırlar, neticeleri de şehvetle alırlar. Amel anında şehvetle rızıklanan kimse, amelin neticesinin verdiği lezzetle lezzetlenir. Bu durumda nimeti âcilen verilmiş demektir. Amel anında şehvet değil de sadece iradeyle rızıklanan kimse ise mücadele sahibidir ve şehvetle neticeye ulaşır. Ancak bu, birinciden daha aşağıda bir mertebedir.

Soru: Âhiretteki şehvetlerin lezzetleri bu dünyadakinden daha büyük olmasına rağmen, neden âhiretteki şehvetler de bu dünyadaki şehvetlerin hükmü gibi Hak Teâlâ'nın tecellîlerini müşâhede etmeyi engelleyip onları perdelemez?

512 Fussilet, 41/31.

فإن قلت: فما صورة توالد الأرواح البشرية؟ فإنه بلغنا أن لها في الآخرة مثل ما لها في الدنيا من الاجتماعات البرزخيات مثل ما يرى النائم في النوم.

فالجواب: أن صورة توالد الأرواح في الآخرة صورة ما يرى النائم في الدنيا أنه نكح زوجته وولد له ولد. فكل من أقيم في هذا المقام ونكح زوجته من حيث روحها وروحه يولد له أولاد من ذلك النكاح الذي بينهما روحانيون يخالف حكمهم حكم المولودين من النكاح الحسي في الأجسام والصور المحسوسات. فتخرج الأولاد ملائكة كراماً لا بل أرواحاً مطهرة. فهذه صورة توالد الأرواح لكن لا بد أن يكون ذلك عن تجل برزخي كتجلي الحق تعالى في الأحوال المقيدة. فإن البرزخ أوسع الحضرات لقبوله وجود المحالات العقلية. فإذا صورة نكاح أهل الجنة صورة نشء الملائكة أو الصور من أنفاس الذاكرين لله تعالى وما يخلق تعالى من صورة الأعمال ١٠

كما صحت بذلك الأخبار عن رسول الله ﷺ وأطال في ذلك في الباب السابق.

فإن قلت: فما الحكمة في قوله تعالى: ﴿وَلَكُمْ فِيهَا مَا تَشْتَهِي أَنْفُسُكُمْ﴾ [فصلت: ٣١] دون أن يقول ولكم فيها ما تريد أنفسكم؟

فالجواب: الحكمة في ذلك كما قاله الشيخ في الباب الثامن والعشرين وثلاثمائة: أن ما كل مراد مشتهى. إذ الإرادة تعلق بإيجاب ما يلتذ به وبما لا يلتذ به. وأما الشهوة فإنها خاصة بالملذوذ. ولذلك كان السعداء يأخذون الأعمال بالإرادة والقصد ويأخذون النتائج بالشهوة. فمن رزق الشهوة في حال العمل فالتذ بالعمل التذاه بنتيجته فقد عجل له نعيمه ومن رزق الإرادة في حال العمل من غير شهوة فهو صاحب مجاهدة ينال النتيجة بشهوة ولكنها مرتبة دون الأولى.

فإن قيل: لم كانت الشهوات في الآخرة لا تمنع شهود تجليات الحق تعالى ولا يحجب صاحبها كما هو حكم تناول الشهوات في هذه الدار مع أن اللذة بالشهوات في الدار الآخرة أعظم من لذة شهوات الدنيا؟

Cevap: Âhiretteki şehvetler, Allah Teâlâ'yı perdelemez. Zira oradaki tecellî dünyadaki tecellînin aksine gözleredir. Gözler ise şehvetlerin mahalli değildir. Dünyadaki tecellî ise anlayışlara ve bâtınlaradır, zâhirlere değil. Oysa bâtınların, şehvetlerin mahalli olduğu bilinmektedir. Zemmedilen şehvetlerle ilâhî tecellîler, bir mahalde asla bir araya gelmez. Bu nedenle zâhid ve ârifler, bu dünyada nefislerin şehvetlere çok az nâil olmasını tercih etmişlerdir. Zira bunun, bir şeyi olduğu gibi (bir şeyin mahiyetini) görmenin önünde bir perde olduğunu görmüşlerdir. Zira ilim, nûr ve tecellîleri engelleyen şey, şehvetlerdeki kirler ve uzuvlardaki şer'î vera'ı yıkan şüphelerdir. Her ne kadar yenilen içilen ve birlikte olunan helâl ise de şehvetlerin kirleri yeteneklere tesir eder ve perdelenmeye sebep olur. Anla! Şeyh bunu *el-Fütûhât*'ın 15. bâbında zikretmiştir.

Soru: Kul, günde kaç defa Rabb'ini ziyaret eder?

Cevap: Şeyh'in 198. bâbda dediği üzere "Her kulun cennette Rabb'ini ziyaret etmesi, namazının miktarı kadardır. Aynı şekilde O'nu âhirette görmesi, namazda O'nun huzurunda (O'nunla birlikte) olduğu miktar kadardır. Rabb'ile oturması da (mücâlese) dünyadayken vâcip ve mendupları yapması, haram ve mekruhları terk etmesi miktarı kadardır. Kulun Rabb'ile mubahlar konusunda oturması da mubahlardaki niyet oranındadır. Rabb'ini görür ya da mubahın işlenmesi konusunda şeriat sahibi olarak niyet eder ve çoğunlukla olduğu gibi gâfletinden dolayı bunu yapmazsa bunun hükmü mendubun hükmüdür. Mendubu işlerken Rabb'inin huzuruna çıktığı gibi orada O'nun huzuruna çıkar. Şayet bu kendisine perdelenir ve gâflet içinde mubahı yaparsa zikrettiklerimizden herhangi bir payı olmaz."

Soru: Sidretü'l-müntehâ'nın kirazı, hiçbir ekleme yapılmadan, denildiği gibi, cennetliklerin adedince midir yoksa dünyadaki meyveler hakkındaki hükümde olduğu gibi, daha fazla mı olur?

Cevap: Şeyh'in önceki bâbda dediği üzere "Onun kirazı, saâdlerin özellik ve amellerinin adedi kadardır. Hatta şöyle deriz: Kiraz onların amellerinin bizzat kendisidir." Bunu uzattıktan sonra şöyle demiştir: "Ameller cennetinde bir saray ve bir kemer yoktur ki bu sidre ağacının dallarından bir dal ona girmemiş olsun. Bu daldaki meyve, sûreti dal olan ameldeki hareketlerin miktarı kadardır.

فالجواب: إنما كانت شهوات الآخرة لا تحجب عن الله تعالى. لأن التجلي هناك على الأبصار، وليست الأبصار بمحل للشهوات بخلاف التجلي في هذه الدار فإنما هو على البصائر والبواطن دون الظواهر. ومعلوم أن البواطن هي محل الشهوات ولا تجتمع الشهوات المذمومة والتجلي الإلهي في محل واحد أبداً. فلذلك جنح العارفون والزهاد في هذه الدار إلى التقلل من نيل شهوات النفوس في هذه الدار حين رؤاها حاجبة لهم عن شهود الأمر على ما هو عليه. إذ المانع عن إدراك العلوم والأنوار والتجليات إنما هو كدورات الشهوات والشبهات الهادمة لركن الورع الشرعي في الجوارح مع أن كدورات الشهوات تؤثر في الاستعداد وتورث الحجاب وإن كان المطعم والمشرب والمنكح مثلاً حلالاً، فافهم. ذكره في الباب الخامس عشر من الفتوحات.

١٠ فإن قيل: فكم مرة يزور العبد ربه في كل يوم؟

فالجواب: كما قاله الشيخ في الباب الثامن والتسعين ومائة: أن زيارة كل عبد لربه في الجنة تكون على قدر صلاته كما أن رؤيته له في الآخرة تكون على قدر حضوره معه في صلاته كما أن مجالسته لربه تكون على قدر فعله للواجبات والمندوبات وترك الحرام والمكروهات في دار الدنيا كما أن مجالسة العبد لربه في المباح تكون على حسب النية فيه. فإن شهد العبد ربه أو بنية صاحب التشريع في فعله للمباح ولم يفعله مع الغفلة كما هو الغالب كان حكمه حكم المندوب فيحضر مع ربه هناك كما يحضر معه في فعل المندوب. فإن حجب عن ذلك وفعل المباح مع الغفلة ليس له حظ مما ذكرناه.

فإن قلت: فهل نبق سدرة المنتهى يكون عدد أهل الجنة كما قيل من غير زيادة أم هو زائد على عددهم كما هو الحكم في فواكه الدنيا؟

٢٠ فالجواب: كما قاله الشيخ في الباب السابق: أن نبقها يكون على عدد نسمة السعداء وأعمالهم. بل نقول: إن النبق عين أعمالهم. وأطال في ذلك ثم قال: فعلم أنه ليس في جنة الأعمال قصر ولا طاق إلا وغصن من أغصان هذه السدرة داخل فيه. وفي ذلك الغصن من الثمر على قدر ما في العمل الذي هو الغصن صورته من الحركات.

Soru: Yapraklarının güzel olup olmaması konusundaki hüküm nedir?

Cevap: Yapraklarının hükmü, kulun, mazharı yaprak olan ameldeki huzuruna bağlıdır. Bu, her dalın yapraklarının sayısının, bu ameldeki nefeslerin sayısına bağlı olması gibidir. Şeyh Muhyiddin şöyle demiştir: “Bil ki bu ağaçla en çok mesut olanlar, Beytülmakdis ehlidir. Beytülmakdis ile en çok mesut olanlar Kûfeliler, Resûlullah’la (sav) en çok mesut olanlar Mekkeliler, Allah’la en çok mesut olanlar ise Kur’ân ehlidir.” Bu görüş için herhangi bir delile rastlamadım. **En doğrusunu Allah bilir.**

Soru: Bu ağaçtan yemenin hikmeti nedir?

Cevap: Bunun hikmeti, cennetliklerin kalbinden kinin izâle olmasıdır. Bu ağaçtan yemedikçe hiçbirinin kalbinden kin gitmez. **En doğrusunu Allah bilir.**

Soru: Allah’ın cennet meyveleriyle ilgili olarak “Bitip tükenmeyen ve yasaklanmayan”⁵¹³ buyurmasının hikmeti nedir? Bununla kastedilen senenin mevsimlerinde tükenmemesi mi yoksa başka bir şey midir?

Cevap: Şeyh Muhyiddin’in 99. bâbda dediği üzere “Bazılarına göre bununla kastedilen soruda anılandır. Buna göre meyveler zamanının bitmesiyle kesilirler, sonra sonraki sene tekrar dönerler. Kastedilen, sürekli yaratmanın kesintiye uğramamasıdır. Bu, akıl ilminin ulaştığı noktadır. Bizdeki ilme göre ise ‘Bitip tükenmeyen ve yasaklanmayan’ ifadesinden, Allah Teâlâ’nın bizim için onlara ‘kıtf’ ve ‘tenâvül’ olarak isimlendirilmiş bir rızık koyduğunu anlarız. Bu, Allah Teâlâ’nın cin âlemi için kemiğe bir rızık koyması gibidir. Biz kemikten bir şeyin eksildiğini de görmeyiz. Şüphesiz bir şekilde, meyveler ağaçtaki yerinde durmasına rağmen biz cennetin meyvelerini kopararak yeriz. Meyveler orada bitmez. Zira orası, içinde bir şeylerin tekevvün ettiği bekâ yurduudur. Bu nedenle ona ‘Dâr-ı îdâm’ denilmemiş, ‘Dârü’t-tekvîn’ olarak isimlendirilmiştir. Bunun benzeri, cennet çarşısıdır. Mümin kendi sûretinde olmasına rağmen çarşının sûretlerinden hangisini dilerse ona girer. Ehli de onu yadsımaz. Biz, kendi sûretimizde iken yeni ve tekvînî bir sûrete büründüğümüzü biliriz. Burada akıllar nerede akledilen nerede?”

513 Vâkı’a, 56/33.

فإن قلت: فما حكم ورقها في الحسن وعدمه؟

فالجواب: حكم ورقها أن فيه من الحسن بقدر ما حضر العبد في ذلك العمل الذي الورق مظهره، كما أن عدد أوراق كل غصن يكون على عدد ما في ذلك العمل من الأنفاس. قال الشيخ محيي الدين: واعلم أن أسعد الناس بهذه السدرة أهل بيت المقدس كما أن أسعد الناس بالمقدس أهل الكوفة كما أن أسعد الناس برسول الله ﷺ أهل الحرم المكي كما أن أسعد الناس بالله عز وجل أهل القرآن، انتهى. ولم أطلع لهذا الكلام على دليل، والله أعلم.

فإن قيل: فما حكمة الأكل من هذه الشجرة؟

فالجواب: حكمته زوال الغل من قلوب أهل الجنة فلا يزول الغل من قلب أحد منهم إلا إن أكل منها، والله أعلم.

فإن قلت: فما المراد بقوله تعالى في فاكهة الجنة: ﴿لَا مَقْطُوعَةٍ وَلَا مَمْنُوعَةٍ﴾ [الْوَاقِعَةُ: ٣٣] هل المراد بذلك أنها لا تنقطع في فصول السنة أم المراد غير ذلك؟

فالجواب: كما قاله الشيخ محيي الدين في الباب التاسع والتسعين: إن المراد بذلك عند بعضهم ما ذكر في السؤال وهو أن الفاكهة تنقضي بانقضاء زمانها ثم تعود في السنة الآخرة. وأن المراد أنها دائمة التكوين لا تنقطع. فهذا مبلغ علم العقول. والذي عندنا نحن من العلم في قوله لا مقطوعة ولا ممنوعة أن الله تعالى يجعل لنا فيها رزقاً يسمى قطعاً وتناولاً كما جعل الله تعالى لعالم الجن في العظام رزقاً، وما نرى ينقص من العظام شيء. فنحن بلا شك نأكل من ثمر الجنة قطعاً مع كون الثمرة في موضعها من الشجرة، ما زالت عنها لأنها دار بقاء يتكون فيها الأمور. ولذلك سميت دار تكوين لا دار إعدام. ونظير ذلك سوق الجنة يدخل المؤمن في أي صورة شاء من صور السوق مع كونه على صورته لا ينكره أحد من أهله. ونحن نعلم أن قد لبسنا صورة جديدة تكوينية مع بقائنا على صورتنا. فأين العقول والمعقول هنا؟

Soru: Cennetliklere oradaki herhangi bir şey perdelenir mi yoksa her şeyi görürler mi?

Cevap: Cennetliklerin özelliklerinden biri de âlemden hiçbir şeyin kendilerine gaip olmaması ve onların âlemi bütün mertebeleriyle birlikte müşâhede etmeleridir. Daha önce izahı geçtiği üzere onlar uykuyla nitele-

Soru: Cennetlikler temennilerle nimetlenirler mi?

Cevap: Evet, bununla nimetlenirler. Hatta bu onların en büyük nimetlerindendir. Onlardan biri kendi nimetinden daha üstününü düşünür ya da böyle bir temennide bulunursa hemen hâsıl olur ve kendisini onda bulur.

Soru: Onlara bu kadar dâimî nimetin, dünyadaki taat süresinden daha fazla karşılığın verilmesinin sebebi nedir?

Cevap: Bunun sebebi, onların dünyadaki sâlih niyetleridir. Onlardan biri, cehennemliklerin aksine, şayet sonsuza kadar yaşamayı dileyseydi Allah Teâlâ'ya itaat ederdi ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmazdı. Mümine ilâhî inâyet az gelince ve amellere devam etme noktasında niyet ettiği şeyleri gerçekleştiremeyince, Yüce Allah ona cennette bu temenninin benzerini verir ve temenni ettiği her şey orada olur. Böylece dünyada yorulmamasına ve rahatlığına rağmen sonsuza kadar niyet ettiği bu amellerin ehli olan kimselere katılır. Geceleyin namaza kalkmaya niyet edip, Allah ruhunu sabahleyin aldığı için kalkamayan kimseye, ettiği niyetin karşılığının verileceğine dair haber geldiği gibi bu durum da böyledir.

Soru: Bizim için berzahî olan başka bir cennetin de olduğuna dair bize bilgi ulaştı. Bu cennet nedir?

Cevap: Kur'ân "Rabb'ine itaatsizlikten sakınanlara vaad edilen cennetin temsili şudur: İçinde doğal nitelikleri bozulmamış su ırmakları, tadı bozulmamış süt ırmakları, içenlere lezzet veren şarap ırmakları, süzülmüş bal ırmakları bulunan bir bahçedir."⁵¹⁴ gibi âyetlerle bu cennete işaret etmiş, ancak açıkça belirtmemiştir. Şeyh Muhyiddin şöyle demiştir: "Bu cennet 'sıra sıra dizilmiş koltuklara yaslanarak'⁵¹⁵ âyetinde belirtildiği üzere duyulur bir cennet değildir.

⁵¹⁴ Muhammed, 47/15.

⁵¹⁵ Tûr, 52/20.

فإن قيل: فهل بحجب أهل الجنة عن شيء منها أم هي كلها مشهودة لهم؟

فالجواب: أن من خصائص أهل الجنة أنهم لا يغيب عنهم شيء من العالم بل العالم كله على مراتبه مشهود لهم مع كونهم غير متصفين بالنوم كما مر إيضاحه.

فإن قيل: هل يتنعم أهل الجنة بالتمني؟

فالجواب: نعم يتنعمون بذلك بل هو من أعظم نعيمهم فلا يتوهم أحد منهم فوق نعيمه أو يتمناه إلا حصل ووجد نفسه فيه.

فإن قيل: فما سبب إعطائهم هذا النعيم المقيم والجزاء العظيم الزائد على مدة طاعاتهم في دار الدنيا؟

فالجواب: السبب في ذلك نيتهم الصالحة التي كانوا عليها في دار الدنيا. وذلك أن أحدهم كان يتمنى لو أنه عاش أبد الأبدين لكان مطيعاً لله تعالى لا يشرك به شيئاً عكس أهل النار. فلما قصرت بالمؤمن العناية الإلهية ولم يستوف ما نواه من دوام الأعمال أعطاه الله تعالى نظير هذا التمني في الجنة فيكون له فيها كل ما يتمناه. فلحق هذا بأصحاب تلك الأعمال التي كان نواها أبد الأبدين مع راحته في دار الدنيا من التعب، كما ورد ذلك فيمن نوى أنه يقوم من الليل فأخذ الله إلى روحه إلى الصباح يكتب الله له أجر قيامه الذي نواه.

فإن قلت: قد بلغنا أن لنا جنة برزخية أخرى فما هي تلك الجنة؟

فالجواب: قد أشار القرآن إلى هذه الجنة ولم يصرح بها وذلك في نحو قوله: ﴿وَأَنهَارٌ مِّن لَّيْلِ لَّمْ يَنْغَيِّرْ طَعْمُهُمْ وَأَنهَارٌ مِّنْ خَمَرٍ لَّذَّةٌ لِلشَّارِبِينَ وَأَنهَارٌ مِّنْ عَسَلٍ مُّصَفًّى وَلَهُمْ فِيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ وَمَغْفِرَةٌ مِّن رَّبِّهِمْ كَمَنْ هُوَ خَالِدٌ فِي النَّارِ وَسُقُوا مَاءً حَمِيمًا فَقَطَّعَ أَمْعَاءُهُمْ﴾ [مُحَمَّد: ١٥]. قال الشيخ محيي الدين: وإنما كانت هذه الجنة برزخية لأنها ما هي محسوسة. كقوله تعالى: ﴿مُتَكَبِّرِينَ عَلَى سُرُرٍ مَّصْفُوفَةٍ﴾ [الطور: ٢٠]

‘Doğruluğun hâkim olduğu bir ortamda, gücüne sınır olmayan bir hükümdarın huzurundadırlar.’⁵¹⁶ âyetinde belirtildiği gibi ruhanî de değildir, berzahîdir. Yüce Allah, insanların akıllarının farklı olmasına bağlı olarak cennetleri nitelemiştir.” Şöyle demiştir: “Mesih (as) bizim işaret ettiğimiz ruhanî nimetleri açıklamıştır. Havârilere vasiyet ettiği esnada, şöyle söyleyerek vasiyetini tamamlamıştır. ‘Size emrettiklerimi yaptığınız takdirde, yarın göklerin melekûtunda benim ve sizin Rabb’inizin katında benimle birlikte olacak, meleklerin arşın etrafında O’nu hamd ile tesbih ettiklerini ve O’nu takdis ettiklerini göreceksiniz. Siz orada yeme-içme olmaksızın bütün lezzetlerle lezzetleneceksiniz.” Şeyh şöyle söylemiştir: “Mesih bununla kitabımızın remizlerle yaptığı gibi yapmamış, açıkça beyan etmiştir. Zira onun hitabı, Tevrat’ın ve peygamberlerin kitaplarının terbiye ettiği bir topluluğaydı. Peygamberimiz Muhammed’in (sav) muhatablarının aksine, bundan yararlanmakta, onu tasavvur ve kabul etmeye hazır idiler. Peygamberimiz, ilimleri kabul etmeyen, diriliş ve toplanmayı ikrar etmeyen, âhiretteki kralların nimetlerini bilmek şöyle dursun, dünyadaki kralların nimetlerini bile bilmeyen, çöl ve dağ ehlinde ümmî bir topluluğa gönderilmiştir. Bu nedenle topluluğun anlayışına yaklaştırmak ve nefislerini buna teşvik etmek için, kitaplarında cennetin vasıfları, daha çok cismânî olarak verilmiştir.”

Soru: Cennetteki nehirlerin fazla değil de dört olmasının hikmeti nedir?

Cevap: İlmî tecellî sadece su, süt, şarab ve bal olmak üzere dört sûrette gerçekleştiği için dördttür. Bu dört kısımdan her birinin ehli vardır. Su nehirlerinin ehli, reye açık olan ilimlerin ashabıdır. Sütün kesilmesinden yahut tazeliğinden dolayı tadı bozulmayan tatlı süt nehirlerinin ehli, müctehid imamlardan sahih istinbat ashabı olanlardır. Şarab nehirlerinin ehli, Hızır’ın (as) ilmi gibi, zevk ilimlerine sahip olan eminlerdir. Süzme bal nehirlerinin ehli ise, Allah Teâlâ’yı ve şeriatını vahiy, iman ve saf ilham yöntemiyle bilenlerdir.

Soru: Cennetliklere verilen oluşun niteliği nedir?

ولا هي روحانية كقوله تعالى: ﴿فِي مَقْعَدِ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِكٍ مُّقْتَدِرٍ﴾ [الْقَمَر: ٥٥] فوصف الله تعالى الجنان على حسب تفاوت عقول الناس. قال: وقد صرح المسيح عليه السلام بما أومأنا إليه من النعيم الروحاني فقال للحواريين حين أوصاهم بوصية وفرغ منها: فإذا فعلتم ما أمرتكم به كنتم غداً معي في ملكوت السماء عند ربي وربكم وترون الملائكة حول عرشه تعالى يسبحون بحمده ويقدمونه وأنتم هناك ملتذون بجميع اللذات من غير أكل ولا شرب، انتهى. قال الشيخ: وإنما صرح المسيح بذلك ولم يرمزه كما رمز كتابنا لأن خطابه كان مع قوم قد هذبتهم التوراة ومطالعة كتب الأنبياء وكانوا متمتعين متهيئين لتصورها وقبولها بخلاف نبينا محمد ﷺ فإنه اتفق مبعثه قوم أميين أهل براوي وجبال غير مرتاضين بعلوم ولا مقرين ببعث ولا نشور بل ولا عارفين بنعيم ملوك الدنيا فضلاً عن معرفتهم بنعيم ملوك الآخرة. فلذلك جاء أكثر أوصاف الجنان في كتابهم جسمانية تقريباً لفهم القوم وترغيباً لنفوسهم، انتهى.

فإن قيل: فما الحكمة في كونها أنهار الجنة أربعة من غير زيادة؟

فالجواب: إنما كانت أربعة لأن التجلي العلمي لا يقع إلا في أربع صور؛ ماء ولبن وخمر وعسل. ولكل قسم من هذه الأربعة أهل. فأهل أنهار الماء هم أصحاب العلوم التي يدخلها الآراء وأصحاب أنهار اللبن الحليب الذي لم يتغير طعمه لعقده أو مخضه أو ترويه لأصحاب الاستنباط الصحيح من الأئمة المجتهدين وأصحاب أنهار الخمر هم الأمناء من أصحاب العلوم الذوقية كعلم الخضر عليه الصلاة والسلام وأصحاب أنهار العسل المصفى هم أهل العلم بالله تعالى وبشرائعه من طريق الوحي والإيمان وصفاء الإلهام، انتهى.

فإن قلت: فما صفة التكوين الذي تعطاه أهل الجنة؟

Cevap: Bunun şekli şudur: Birinin aklına, bir şeyin yaratılmasına (tek-vîn) dair ne gelirse bu göz açıp yummaktan daha seri bir şekilde olur. Burada ihtiyaç ve zilletin ortadan kaldırılması için, Allah Teâlâ'nın iradesiyle cennetlikler dilediklerini meydana getirirler. Zillet sadece cehennemliklere 5 hastır. Cennetliklerde ise sadece izzet vardır.

Soru: Cennette en büyük hüküm cisimlere mi yoksa ruhlara mı aittir?

Cevap: Cennette hüküm, dünyanın aksine cisimlere değil, ruhlara aittir. Cennetliklerin cisimleri ruhlara bürünür ve ruh cisimlerin zarfı olur. Hüküm ve ortaya çıkış (zuhûr) ruhlarındır. Bundan dolayı diledikleri sûrete dönüşürler. Bu, bugün bizde dilediği sûrete bürünenlerin cisimler değil de melekler ve ruhlar âleminin olması gibidir. Şeyh Muhyiddin şöyle demiştir: “Ehl-i keşf olan bazıları, hataya düşmüş ve cennetliklerin diledikleri kılığa girdiklerini gördükleri için, cisimlerin değil ruhların haşredileceğini söylemişlerdir. Cisimlerin ruhlara bürünmelerine dair söylediklerimizi görmemişlerdir. Şayet keşif, nazarında 15 tahakkuk etseydi cisimlerin ruhlara büründüğünü görürdü.”

Soru: Cennetliklerin cisimleri, saflık açısından farklı mıdır?

Cevap: Evet, bedenleri dünyadaki sâlih amellerinin saflığı oranında cevherleşir ve amel, ilim ve tevhidinde daha ihlâslı olan her kişi, daha aydınlık ve daha şeffaf olur. 20

Soru: Cennetliklerin bedenlerinin terleri misk olduğuna ve dünyadaki fazlalıkları olmadığına göre, dübürleri (anüs) var mıdır, yok mudur?

Cevap: Bu konuda bize nakli bir bilgi gelmemiştir. Açıkçası cennetliklerin mutlak olarak dübürlerinin olmaması gerekir. Zira dünyada dübür, gâitanın çıkış yeri kılınmıştır. Orada ise gâita yoktur. Şayet eşiyile cinsel 25 birliktelik ve doğum için ihtiyaç duyulmasaydı, cennetliklerin erkeklik ve kadınlık organı da olmazdı.

Soru: Cennetin mertebelerinin sayısı kaçtır?

Cevap: İmanın şubeleri sayısı kadar olup ne eksik ne de fazladır. 30 İmanın şubelerinin yetmiş küsur olduğu nakledilmiştir. Küsur birden dokuza kadardır. İmanın bütün şubelerini kendisinde toplayan kimse, cennette dilediği gibi yerleşir. Şeyh Muhyiddin şöyle demiştir:

فالجواب: صورته أن كل ما خطر لأحدهم تكوين شيء يكون أسرع من لمح البصر. فلا يزال أهل الجنة يكونون ما شاءوا بإرادة الله تعالى لارتفاع الافتقار والذلة هناك فإن الذلة خاصة بأهل النار وما عند أهل الجنة إلا العز.

فإن قلت: هل الحكم الأعظم في الجنة للأجسام أم للأرواح؟

فالجواب: الحكم في الجنة للأرواح لا للأجسام عكس الدنيا فتنتطوي أجسام أهل الجنة في أرواحهم وتكون الأرواح ظروفًا للأجسام ويكون الظهور والحكم للأرواح. ولهذا يتحولون في أي صورة شاءوا كما هم اليوم عندنا الملائكة وعالم الأرواح دون الأجسام. قال الشيخ محيي الدين رحمه الله: وقد زل بعض أهل الكشف فقال تحشر الأرواح دون الأجسام حين رأى تطور أهل الجنة كيف شاءوا. وغاب عنه ما قلناه من انطواء الأجسام في الأرواح فلو حقق الكشف في نظره لرأى الأجسام منطوية في الأرواح. ١٠

فإن قلت: فهل تتفاوت أجسام أهل الجنة في الصفاء؟

فالجواب: نعم تتجوهر أبدانهم بحسب صفاء أعمالهم الصالحة في دار الدنيا فكل من كان أكثر إخلاصاً في عمله وعلمه وتوحيده كان أنور وأشرف.

فإن قلت: إذا كان أهل الجنة ترشح أبدانهم مسكاً وليس لهم فضلات كالدينا

فهل يكون لهم أدبار أم لا؟ ١٥

فالجواب: لم يرد لنا في ذلك شيء من طريق النقل والذي يظهر أنه ليس لأهل الجنة أدبار مطلقاً لأن الدبر إنما جعل في الدنيا مخرجاً للغائط هناك ولا غائط هناك ولولا أن فرج الرجل يعني ذكره يحتاج إليه في جماع زوجته هناك أو للولادة إن وقعت لما كان لأهل الجنة ذكر ولا فرج.

فإن قلت: فكيف عدد درجات الجنة؟ ٢٠

فالجواب: هي على عدد شعب الإيمان لا تزيد ولا تنقص. وقد ورد أن شعب الإيمان بضع وسبعون شعبة والبضع من الواحد إلى التسع. فمن اجتمع فيه شعب الإيمان كلها فهو الذي يتبوأ من الجنة حيث يشاء. قال الشيخ محيي الدين:

“Sekiz cennetin birbirine komşuluğu, cennetin kalbindeki sekiz dairenin sûreti gibidir. En üstte Adn cenneti, kral dairesi konumundadır. Etrafında sekiz sur vardır ve her iki sur arasında bir cennet vardır. Fazilet açısından Adn cennetinden sonra Firdevs, sonra Huld, sonra Na‘îm ve sonra da daha önce belirtildiği gibi diğerleri gelir.” Şöyle demiştir: “Bu cennetlerin tamamı kardeşlerinin ismine de sahiptir. Söz gelimi Na‘îm cenneti, aynı zamanda Huld, Darûs-selâm, Me‘vâ ve Mukâm’dir. Bu sonuna kadar böyledir.

Soru: Resûlullah’ın (sav) ümmeti için, onları cennete erıştiren şeriatı koyması itibariyle bu cennetlerle Hz. Peygamber’e (sav) has olan Vesîle menzili arasında bir irtibat var mıdır?

Cevap: Evet, bu cennetlerden her biri el-Vesîle makamıyla iletişim içindedir. Bu Resûlullah’ın (sav) simasını müşâhedeyle nimetlenmeleri içindir. Diğer cennetler el-Vesîle makamından ayrılırlar. Onun her cennette bir şubesi vardır ve Hz. Muhammed (sav) bu şubeden o cennettekilere görünür. Burası her cennette olabilecek en yüksek konumdadır.

Soru: Denildiği gibi cennetin dereceleri, cehennem derekelerine eşit midir?

Cevap: Evet, Şeyh’in 296. bâbda dediği üzere, eşittir. Bunun izahı şudur: Sadece emir ve nehiy vardır. Kulun kendisine emredilen her amelinin bir derecesi vardır. Nehyedildiği bir şeyi yaparsa bu dereceye denk gelen bir derekesi olur. Şayet bu dereceden küçük bir taş düşse, cehennemdeki derekenin istivâ hattına iner. İnsan da kendisine emredilen bir ameli yapmadığı zaman, bu ameldeki düşüşü de aynen bu dereceye düşüşü gibi olur. Dolayısıyla Hz. Muhammed’in (sav) bütün cennetlerde olduğu ve cennetiyle nimetlenen her velînin ona (sav) ortak olarak onunla (sav) nimetlendiği anlaşılmaktadır. Zira velî, buna onun (sav) şeraitine tâbi olmakla ermiştir. Bu nedenle nübüvvet sırrı onun nimetlenmesinde devam etmektedir. İşte onun (sav) ‘Güzel bir gelenek (sünnet) başlatan kimseye bunun ve bununla amel eden kimsenin ecir vardır.’ hadisinin anlamı budur. Resûlullah (sav) için de kendi saf amellerinin sevabına ek olarak kendi şeriatıyla amel edenlerin lezzeti kadar ilâve lezzet vardır. Şeyh Takiyyüddin es-Sübki ve başkalarının dediğine göre, bütün peygamberlerin şeriatlarının tamamı, peygamberlerin tümünün peygamberi olması itibariyle onun (sav) içindedir (bâtın). Dolayısıyla bütün şeriatlarla amel edenlerin ecir kadar, ona ecir vardır.

وصورة مجاورة الجنان الثمانية لبعضها بعضاً صورة دوائر ثمانية جنة في قلب جنة أعلاها جنة عدن بمنزلة دار الملك يدور عليها ثمانية أسوار بين كل سورين جنة ويلى جنة عدن في الفضل جنة الفردوس ثم جنة الخلد ثم جنة النعيم إلى آخرها كما مر، قال: وكل جنة من هذه الجنان يصدق عليها اسم أخواتها فجنة النعيم مثلاً جنة خلد ودار سلام وجنة مأوى وجنة مقامة إلى آخره. ٥

فإن قلت: فهل لهذه الجنان اتصال بمنزلة الوسيلة الخاصة برسول الله ﷺ، من حيث كونه هو المشرع لأمرته ما وصلوا به إلى دخول الجنة؟

فالجواب: نعم ما من جنة من هذه الجنان إلا وهي متصلة بمقام الوسيلة. وذلك ليتنعموا بشهود طلعتهم فسائر الجنان تتفرع من مقام الوسيلة فلها شعبة في كل جنة ومن تلك الشعبة يظهر محمد ﷺ لأهل تلك الجنة فهي في كل جنة أعظم منزلة تكون فيها. ١٠

فإن قلت: فهل درجات الجنة موازية لدركات أهل النار كما قيل؟

فالجواب: نعم، هي موازية لها كما ذكره الشيخ في الباب السادس والتسعين ومائتين. وإيضاح ذلك أنه ما ثم إلا أمر ونهي فإن عمل العبد ما أمر به كانت له درجة فإن عمل ما نهى عنه كانت له دركة موازية لتلك الدرجة. لو سقطت من تلك الدرجة حصاة لوقعت على خط الاستواء لتلك الدركة من النار. وكذلك الإنسان إذا سقط من ١٥

العمل بما أمر فلم يعمل كان ذلك النزول لذلك العمل عين سقوطه إلى ذلك الدرك. فعلم أن محمداً ملء الجنان فلا ولي يتنعم بجنته إلا وهو متنعم معه بنعمته مشارك فيها لأن الولي ما وصل إلى ذلك إلا باتباع شريعته فلهذا كان سر النبوة قائماً به في تنعمه وهو معنى قوله: «من سن سنة حسنة فله أجرها وأجر من عمل بها» فله من لذة النعيم مثل لذة جميع العاملين بشريعته زيادة على ثواب أعماله الزكية وعلى ما قاله الشيخ تقي الدين السبكي وغيره: إن جميع شرائع الأنبياء كلهم من باطنه من حيث أنه نبي الأنبياء كلهم فله مثل أجر جميع العاملين بجميع الشرائع. ٢٠

Soru: Resûlullah'ın (sav) âhiretteki en büyük menzili nedir?

Cevap: Onun en büyük menzili, o büyük günde ilâhî emirlerin gerçekleşmesi için, O'nun celâline yaraşır bir şekilde Allah'ın (cc) önünde durmasıdır. O, diğer insanlardan ayrı olarak âdil olan hükümdarın katında tercümandır. 5 Şeyh Muhyiddin şöyle demiştir: “Onun (sav) bu makamdaki özelliklerinden biri de duruşmadaki herkesin bu yerde ondan [bilgi] almasıdır. Zira orda o tümüyle yüzdür. Bütün taraflarından görür. Yine Allah Teâlâ'dan kendisine her cihetten birtakım işaretler verilmiştir ve ondan dilediğini anlar.”

Soru: Tûbâ ağacının kökü hangi menzildedir?

10 **Cevap:** Şeyh Muhyiddin *el-Fütûhât*'ın 71. bâbında, Şeyh İbn Ebû Mansûr ise *Risâle*'sinde şöyle demişlerdir: “Tûbâ ağacının kökü, İmam Ali b. Ebû Tâlib'in (ra) menzilindedir. Zira Tûbâ ağacı Fâtımatü'z-zehrâ'nın (ra) nûrunun mazharının hicabıdır. Sekiz cennette, onlardaki bütün derecelerde, ev ve mekanların tamamında, Tûbâ ağacının bir dalı vardır. İnsanların çoğu, kökünün nerede olduğunu bilmez. Hatta keşfen cennetin ahvâline muttali olan bazıları, dallardan başkasını görmedikleri için, cennet ağaçlarının köklerinin yerde değil, havada olduğunu iddia etmişlerdir. Oysa bunlar misk-i ezfar olan cennet toprağına dikilmişlerdir. Bütün bunların aslı, cennetteki bütün nimetlerin ve velîlerin bütün nasiplerinin 15 sırrının, Fatıma'nın nûrundan ayrılmış olmasıdır. Bir eve yahut saraya veya odaya sarkan her bir dalda cennetteki kulun meyve, kıyafet, kuş, Hur-ı 'în ve diğer şeylerden istediği tüm şeyler vardır.

Soru: “Yemişleri sürekli.”⁵¹⁷ ve “Orada, sabah akşam rızıkları hazır-
dır.”⁵¹⁸ âyetlerinin anlamı nedir? Birinci âyet, yemişlerinin sürekliliğini,
25 ikincisi ise belirli bir zamanla kayıtlanmasını gerektirir.

Cevap: “Yemişleri sürekli.”⁵¹⁹ âyetinin anlamı, sürekli yedikleri anlamında değil, arzuladıkları her an hiçbir şeyin kesilmemesidir. Ancak beslenme bedene kuvvet verdiği için, bu sürekli yeme mesâbesindedir.

Soru: Dünyada yeme ile cennette yemenin lezzeti arasında ne fark vardır?
30

517 Râd, 13/35.

518 Meryem, 19/62.

519 Râd, 13/35.

فإن قلت: فما أعظم منزلة تكون لرسول الله ﷺ في الآخرة؟

فالجواب: أن أعظم منزلة تكون له وقوفه بين يدي الله عز وجل كما ينبغي لجلاله لتنفيذ الأوامر الإلهية في ذلك اليوم العظيم فهو الترجمان في حضرة الملك العدل جل وعلا دون جميع الخلق. قال الشيخ محيي الدين: ومن خصائصه في ذلك المقام ٥ أن أهل الموقف كلهم يأخذون عنه في ذلك الموطن لأنه هناك وجه كله فيرى من جميع جهاته. وله أعلام من الله تعالى في كل جهة يفهم منه ما يريد.

فإن قلت: ففي أي منزل يكون أصل شجرة طوبى؟

فالجواب: كما قاله الشيخ محيي الدين في الباب الحادي والسبعين من الفتوحات والشيخ ابن أبي المنصور في رسالته: أن أصل شجرة طوبى في منزل الإمام علي بن أبي طالب رضي الله عنه لأن شجرة طوبى هي حجاب مظهر نور فاطمة الزهراء رضي الله عنها. فما من ١٠ جنة من الثمان ولا درجة فيها ولا بيت ولا مكان إلا وفيه فرع من شجرة طوبى. لا يعرف غالب الناس أين أصله، حتى إن بعض من كشف له عن أحوال الجنة زعم أن أشجار الجنة أصولها في الهواء دون الأرض حين لم ير إلا الفرع. والحال أنها مغروسة في أرض الجنة التي هي مسك أذفر. وأصل ذلك كله حتى يكون سر كل نعيم في الجنان وكل نصيب ١٥ للأولياء متفرعاً من نور فاطمة رضي الله عنها فإن في كل فرع تدلى فبيت أو قصر أو مخدع جميع ما يطلب العبد في الجنة من ثمر وحلل وطير وحوار وغير ذلك.

فإن قلت: فما معنى قوله تعالى: ﴿أَكُلْهَا دَائِمًا﴾ [الرعد: ٣٥] وقوله تعالى: ﴿وَلَهُمْ رِزْقُهُمْ فِيهَا بُكْرَةً وَعَشِيًّا﴾ [مريم: ٦٢] فإن الآية الأولى تقتضي دوام الأكل والثانية تقتضي تخصيصه بوقت دون وقت.

فالجواب: أن معنى قوله تعالى ﴿أَكُلْهَا دَائِمًا﴾ [الرعد: ٣٥] أي لا ينقطع عنهم شيء متى اشتهووه لا أنهم يأكلون دائماً لكن لما كان الغذاء يمد الجسم بالقوة كان ذلك بمثابة من يأكل دائماً.

فإن قلت: فما الفرق بين لذة أكل الدنيا وأكل الجنة؟

Cevap: Aralarındaki fark şudur: Dünyadaki yemenin lezzeti, karna indiğinde sona erer, âhiretteki yemenin lezzeti ise karında kaldığı müddetçe, üzerine başka bir yemek ininceye kadar devam eder. Bu durumda da öncekinden daha genel olan başka bir lezzetle yenilenir. Bu devam eder.

Soru: Orada dünyadaki gibi güneş ve ay olmamasına rağmen, âyetle “sabah akşam”⁵²⁰ denilmesinin anlamı nedir?

Cevap: Şeyh'in *el-Fütûhât*'ta dediği üzere “Dünyadaki durumlara göre sabah ve akşamın miktarı anlamındadır.” Şöyle demiştir: “Bunun sebebi, güneşi yürüten ve doğuş ve batışı ortaya çıkaran hareketin, cennetin çatısı olan Atlas feleğinde mevcut olmasıdır. Hareket hâlindeki bütün gezegenler, şu anda yörüngelerinde nasıl hareket ediyorlarsa orda da eşit bir şekilde yüzmektedirler.” Şöyle demiştir: “Şayet böyle olmasaydı dünyadaki takvim erbabı, Kûsûf'un ne zaman olacağını ve gözlerimizden ne kadar gün ışığı kaybolduğunu bilmezlerdi. Şayet Allah Teâlâ'nın takvimcilere öğrettiği belirlenmiş miktarlar ve muhkem ölçüler olmasaydı onlardan hiçbiri Kûsûf'un ne zaman olacağını bilemezdi.”

Soru: Cennette, havastan olan biri için azamet hicabının kalkarak, havassın kuşatıcı bir şekilde Rabb'ini görmesi doğru mudur?

Cevap: Allah'ın ihata edilmeyeceğinden kinaye olan azamet hicabı, hiçbir zaman kalkmaz. Yüce Allah'ı tam olarak görmekten murad, daha önce cennetliklerde olmayan bir şekilde durumun inkişafındaki ziyadeliğidir. Zira şayet azamet perdesi kalkarsa insanlar Rablerini bilgi açısından ihata edecek ve O kendisini nasıl tanıyorsa onu öyle tanıyacaktırlar. Hiç kimse bunu söylememiştir. Cennetlikler için gerçekleşen rüyetin lezzeti, sadece inkişafın artmasıdır. Bu nedenle muhakkikler Allah Teâlâ'nın keyfiyetsiz olarak görüleceğini söylemişlerdir.

Soru: “Yaptıklarınızın karşılığı olarak cennete giriniz.” âyeti ile “‘Hiç kimse ameliyle cennete giremez.’ ‘Sen de mi Ya Resûlallah?’ dediler; ‘Ben de. Ancak Rabb'im rahmetiyle beni sarar.’ buyurdu.” hadisini nasıl bir araya getirebiliriz?

520 Meryem, 19/62.

فالجواب: الفرق بينهما أن أكل الدنيا تزول لذته إذا نزل إلى الجوف بخلاف أكل الآخرة لذته تدوم مدة بقائه في البطن حتى ينزل عليه طعام آخر يتجدد له لذة أخرى أعم مما قبلها وهكذا.

فإن قلت: فما معنى قوله تعالى: ﴿بُكَرَةٌ وَعِشْيَا﴾ [مريم: ٦٢] مع أنه لا شمس هناك ولا قمر كما في دار الدنيا؟

فالجواب: كما قاله الشيخ في الفتوحات: إن معناه مقدار البكرة والعشي بالنظر لأحوال الدنيا. قال: وذلك لأن الحركة التي كانت تسير بالشمس ويظهر من أجلها طلوعها وغروبها موجودة في الفلك الأطلس الذي هو سقف الجنة، وجميع الكواكب السيارة سابحة فيه كسباحتها الآن في أفلاكها على حد سواء. قال: ولولا ذلك ما عرف أهل التقويم في الدنيا متى يكون الكسوف ولا كم يذهب من ضوء الشمس أعيننا. فلولا المقادير الموضوعة والموازين المحكمة التي قد علمها الله تعالى للمقومين ما علم أحد منهم متى يكون الكسوف.

فإن قلت: فهل يصح في الجنة رفع حجاب العظمة لأحد من الخواص حتى يرى الخواص ربهم على وجه الإحاطة به؟

فالجواب: حجاب العظمة الذي هو كناية عن عدم الإحاطة به تعالى لا يرفع أبداً. وإنما المراد بكمال الرؤية له تعالى زيادة انكشاف أمر لم يكن لأهل الجنة قبل ذلك. إذ لو كشف حجاب العظمة لأحاط الخلق علماً بربهم ولعرفوه تعالى كما يعلم هو نفسه ولا قائل بذلك فليست لذة الرؤية الواقعة لأهل الجنة كلهم إلا مزيد انكشاف لهم لا غير ولذلك قال المحققون أنه تعالى يرى بلا كيف.

فإن قلت: فما الوجه الجامع بين قوله تعالى: ﴿ادْخُلُوا الْجَنَّةَ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ﴾ [النحل: ٣٢] وبين قوله: «لا يدخل أحد الجنة بعمله ، قالوا: ولا أنت يا رسول الله ، قال: ولا أنا إلا أن يتغمدني الله برحمته»

Cevap: Bu, sebeplerin müsebbbiplerine bağlı olması bağlamındadır. Tamamının Allah Teâlâ'dan olduğu bilinmektedir. Cennete girmenin amel-
lere bağlı olduğunu düşünen kimse “Cennete ameliyle girdi.” der; sebebin
yaratıcısını dikkate alan kimse ise “Allah’ın lutuf ve rahmetiyle cennete
5 girdi.” der. Kâmil ve râsih şeyh olan Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhât*’ın
289. bâbında, sûfîlerin imamı olan Şeyh Ebû Medyen’in şöyle dediğini
nakletmiştir: “Saîdler cennete Allah’ın lutfuyla girer, şakîlerse cehenneme
Allah’ın adâletiyle girerler. Herkes yerine ameliyle girer, niyetiyle de orada
kalmaya devam eder.” Şeyh Muhyiddin, bunun doğru bir söz ve hoş bir
10 keşif olduğunu söylemiştir. Bu haber, iffet, edep ve vakardır. **En doğrusu-
nu Allah bilir.**

Netice: A’râf ashabı, kıyamet günü, kendilerine emredilen secdeyi yap-
tıklarında, terazileri ağır basar, saîdlerden olur ve cennete girerler. Şeyh
Muhyiddin şöyle demiştir: “Bu secde, dünyadaki tekliflerden geriye kalan
15 son hükümdür. Kıyamet günü dünya ile âhiret arasında bir ara (berzah)
vardır. Bunun dünya hükümlerine bakan bir yüzü vardır ve bununla A’râf
ehli terazilerini baskın getirecek secdeye davet edilirler. Âhirete bakan bir
yüzü de vardır ve bununla da amellerinin karşılığı verilir. A’râf ehlinin
köprü üzerindeki durumlarında onların cehenneme girmelerine engel olan
20 şey tevhidlerinin bulunmasıdır. Onları [ateşe] girmelerinden alıkoyan bu-
dur öyle ki onlardan bu secde sâdır olur.” Ey kardeş, tevhidin ehline yöne-
lik desteğine bak! Âlemlerin Rabb’i olan Allah’a hamd olsun.

Bu, *el-Yevâkît ve’l-Cevâhir fî Beyâni Akâidi’l-Ekâbir* kitabının sonu ol-
sun. Yüce Allah, bunu sadece kendi rızâsı için yazılmış kulsın. Müellifi,
25 kâtibi, dinleyeni ve üzerinde düşüneni bundan faydalandırsın. Allah’a
hamd olsun ki bunu bir aydan daha az bir sürede telif ettim ve mebhaları
sayısınca *el-Fütûhât*’ı mütalaa ettim. Kitabın tamamındaki her mebhası
mütalaa ediyordum ki uygun olan nakilleri alayım. Bu, kerametlerden sa-
yılır. *el-Fütûhât*, on kalın cilttir. Bu hesaba göre, her gün *el-Fütûhât*’ı iki
30 buçuk defa taradım. Bunun her günkü miktarı yirmi beş cüzdür. “Kera-
metler Mebhâsi”nde, başkasının elinde meydana geldiği zaman nasıl ina-
nıyorsa keramet sahibinin de buna inanmasının vâcip olduğunu belirttik.

فالجواب: هذا من تعليق الأسباب على مسبباتها. ومعلوم أن الكل من الله تعالى فمن نظر إلى توقف دخول الجنة على العمل قال: إنه دخل الجنة بعمله ومن نظر إلى خالق السبب قال: إنه دخل الجنة بفضل الله ورحمته. ونقل الشيخ الكامل الراسخ محيي الدين بن العربي في الباب التاسع والثمانين والمائتين من الفتوحات من الشيخ أبي مدين إمام الجماعة رحمته الله أنه كان يقول: يدخل السعداء الجنة بفضل الله ويدخل الأشقياء النار بعدل الله وكل أحد ينزل في داره بالأعمال ويخلد فيها بالنيات، انتهى. قال الشيخ محيي الدين وهو كلام صحيح وكشف مليح خبر عليه حشمة وأدب ووقار، انتهى، والله أعلم.

خاتمة: إذا سجد أهل الأعراف السجدة التي يؤمرون بها يوم القيامة رجحت ميزانهم وسعدوا ودخلوا الجنة، قال الشيخ محيي الدين: وهذه السجدة هي آخر ما يبقى من حكم تكاليف الدنيا فإن يوم القيامة برزخ بين الدنيا والآخرة فله وجه إلى أحكام الدنيا به دعي أهل الأعراف إلى السجود الذي رجحت به ميزانهم، وبه وجه إلى الآخرة به جوزوا بأعمالهم وما منع أهل الأعراف من الوقوع في النار حال كونهم كانوا على الجسر إلا وجود توحيدهم فهو المانع لهم عن الوقوع حتى وجدت منهم هذه السجدة. فانظر يا أخي عناية التوحيد بأهله فالحمد لله رب العالمين.

وليكن ذلك آخر كتاب اليواقيت والجواهر في بيان عقائد الأكابر جعله الله تعالى خالصاً لوجهه الكريم ونفع به مؤلفه وكتابه وسامعه والناظر فيه، وقد ألفت به حمد الله في دون شهر وطالعت الفتوحات على عدد مباحثه. فكنت أطلع على كل مبحث جميع الكتاب لأخذ النقول المناسبة له وقد عدوا ذلك من الكرامات. فإن الفتوحات عشر مجلدات ضخمة فعلى ذلك الحساب قد طالعت في كل يوم الفتوحات مرتين ونصفاً مقدار ذلك خمسة وعشرون جزءاً كل يوم وقد قدمنا في مبحث الكرامات أنه يجب على صاحب الكرامة أن يؤمن بها كما يؤمن بها إذا وقعت على يد غيره.

Bu keramete de ilk inanan benim. Başlangıçta da sonunda da Allah'a hamd olsun. Bunun telifini, 955 senesinin Receb ayının 17. mübârek gününde, Mısır'daki Beyne's-sûreyn semtindeki evimde tamamladım. Kitabın müellefi Abdulvehhâb b. Ahmed eş-Şa'rânî eş-Şâfiî, hamd, salât u selâm, has-bele, havkale ve istiğfar ile [tüm] bunları söyledi ve yazdı. Âlemlerin Rabb'i

5 olan Allah'a hamd olsun.

Âlim ve allâme olan Şeyh Muhammed el-Kûmmî bu kitabı methetme sadedinde şu şiiri söylemiştir:

Vevâkît akaidin gerdanlığında bir nişanedir /
 10 Böylece mânaları dile gelir, onda cevherler bulunur
 Bu, Allah'ın sevdiklerine hibesidir / Ezelîdir ve O'nun ihsanıdır
 O, el-Vehhâb'ın kulu ve zamanın yegânesidir /
 Ondaki ilimle şarkta ve garpta meşhurdur
 Muhyiddin'in ilimlerini ihyâ ederek haklı olduğunu gösterdi /
 15 Onun yardımcısı, ne güzel dost ve yardımcıdır
 Rabb'imiz emeğine bol karşılık ver /
 Ondan büyük ve bol bir ilim zuhûr etti
 Onun kıymetli kitaplarından bir şey alan /
 İsteddiğini vermiş ve onu desteklemiştir
 20 Bunun nâzımını Muhammed el-Kûmmî'dir /
 Kerîm olan Allah, onu bağışlasın
 Şeyh Ahmed el-Ebû Sîrî de şunu söylemiştir:
 Rahman, Vâhib'in bir kuluna rahmet etmiştir /
 Açık bir hidâyet vererek ihsan ve hayrı
 25 Kapalı bütün detayları açıklamıştır /
 Mücmelin tafsili ne kadar da güzeldir
 Bir halenin ortasında dolunayı gözlerimle gördüm /
 De ki Rahman lutfuyla bir kula rahmet etmiştir

Müellifin, Allah onu affetsin, kendi hattıyla şöyle dediği görülmüştür:

30 “Mısır'daki İslâm ulemâsından bir topluluk, bu kitabı müsvedde olarak yazmış, ona icâzet vermiş ve onu methetmişlerdir. Bunlardan bazıları şunlardır:

فأنا المؤلف أول مؤمن بهذه الكرامة، فله الحمد أولاً وآخراً. وكان الفراغ من تأليفه في يوم الاثنين المبارك سابع عشر رجب سنة خمس وخمسين وتسعمائة بمنزلي بمصر المحروسة بخط بين السورين قال ذلك وكتبه مؤلفه عبد الوهاب بن أحمد الشعراني الشافعي حامداً ومصلئاً ومسلماً ومحسبلاً ومحوقلاً مستغفراً،
والحمد لله رب العلمين. ٥

وقد أنشد العالم العلامة الشيخ محمد الكومي يمدح هذا الكتاب:

يواقيت علم في عقود عقائد	لذا صاغ معناها ففيها جواهر
وما هي إلا وهبة الله للذي	حباه قديماً فهي عنه مآثر
هو العبد للوهاب وتر زمانه	بعلم له في الشرق والغرب سائر
يحق لمحيي الدين أحيا علومه	وناصره نعم الولي وناصر
فيا ربنا أوفر جزاء لسعيه	فمنه بدا علم عظيم ووافر
ومن حاز شيئاً من نفائس كتبه	له الله يعطي ما يروم وجابر
وناظمه الكوفي يدعى محمداً	عليه من الله الكريم ستائر

وأنشد الشيخ أحمد الأبوصيري:

لقد رحم الرحمن عبداً لواهب	من الخير والإحسان هدياً مفصلاً
طلا وجلا كل التفاصيل أجملت	فما أحسن التفصيل إذ جاء مجملاً
بعيني رأيت البدر في وسط هالة	فقل رحم الرحمن عبداً تفضلاً

وجد بخط مؤلفه يقول مؤلفه عفا الله عنه: قد كتب على مسودة هذا الكتاب جماعة من مشايخ الإسلام بمصر وأجازوه ومدحوه. ومن جملة ما كتبه:

Şeyh Şihâbüddin b. Çelebi el-Hanefî, müellifi methetme sadedinde şunları yazmıştır: “Tarikat ehli olan birçok kimseyle bir araya geldik. Bu müellifin manâlarının çevresinde dolananını görmedik. O, bütün müslümanlara güzel bir itikadı, taassubu terk etmeyi ve boyun eğmeyi vâcip görmüştür. İnsafın kapısını kapatan ve güzel özellikleri itiraf etmeyi engelleyen bir hasedin meydana gelmesinden Allah’a sığınırız. Bazıları ne kadar güzel söylemişler.

Cehâletinin farkında olmayanı kınamak ve anlamayana hitap etmek belâlardandır”

Şeyhülislâm el-Futûhî el-Hanbelî (ra) şunları yazmıştır: “Bu kitabın mânalarını sadece inatçı ve şüpheci ya da inkârcı ve yalancı kimse tenkit eder. Yine onun müellifini sadece kitabın ilminden yoksun, doğru yoldan sapmış olan kimse hatalı bulur. Aynı şekilde bu müellifin faziletini, sadece ahmak ve hasetçi ya da inkârcı muannid veya sünnetten çıkmış ve sapmış ve imamların icmâını delmiş olan kimse inkâr eder.”

Şeyhimiz Şeyh Şihâbüddin er-Remlî eş-Şâfi‘î’nin (ra) uzun sözlerden sonra söyledikleri şunlardır: “Özetle o, fazileti inkâr edilmeyecek bir kitaptır. Onun mislinin tasnif edilmediği hususunda hiç kimse ihtilaf etmez.”

Şeyh Şihâbüddin Umeyre eş-Şâfi‘î (ra), kitabı methettikten sonra şöyle demiştir: “Allah Teâlâ’nın bu zamanda, kıymeti yüce olan bu müellifin benzerini ortaya çıkaracağını sanmazdık. Allah, ona Muhammedî milletin hayrından bolca karşılık versin ve bizi onun bereketinden faydalandırsın, bizi onun zümresiyle birlikte haşretsın.”

Şeyh Nâsırüddin el-Lekkânî el-Mâlikî, kitabı ve müellifini methettikten sonra şöyle demiştir: “Bil ki ulemâmız, Mu‘tezile ve diğer İslâmî fırkalarını zemmetmiş ise de kitaplarımızda onların görüşlerini nakletmemiz tenkit edilmemiştir. Onlar her şeye rağmen ehl-i kiblede sayılmış, her ne kadar şeriatın imamlarının yolunu hatalı bulmuş iseler de küfürlerine hükmedilmemiştir. Mu‘tezile’ye yakın olduğu hâlde, Zemaşeri’nin ümmetin âlim ve imamlarından sayılmasına baksana! Kitapların çoğu, inkâr edilmeksizin onun görüşleriyle doludur. Mukallit biri, imamlardan birini fûrûya dair konularda yanlış anlamaktan dolayı onun mezhebine intisaptan nasıl çıkmıyorsa Mu‘tezile ve diğer fırkalardan olan ümmetin âlimlerinin hataları da onları âlim olmaktan çıkarmaz.

الشيخ شهاب الدين بن الشلبي الحنفي في مدح مؤلفه: قد اجتمعنا على خلق كثير من أهل الطريق فلم نر أحداً منهم حام حول معاني هذا المؤلف، وإنه يجب على كل مسلم حسن الاعتقاد وترك التعصب والانتقاد. ونعوذ بالله من حصول حسد يسد باب الإنصاف ويمنع من الاعتراف بجميل الأوصاف وما أحسن ما قال بعضهم: ومن البلية عذل من لا يرفع عن جهله وخطاب من لا يفهم

انتهى.

ومن جملة ما كتبه شيخ الإسلام الفتوح الحنبلي رحمته الله: لا يقدح في معاني هذا الكتاب إلا معاند مرتاب أو جاحد كذاب كما لا يسعى في تخطئة مؤلفه إلا كل عار عن علم الكتاب حائد عن طريق الصواب وكما لا ينكر فضل مؤلفه إلا كل غبي حسود أو جاعل معاند جحود أو زائع عن السنة مارق ولإجماع أئمتها خارق، انتهى.

ومن جملة ما قاله شيخنا الشيخ شهاب الدين الرملي الشافعي رحمته الله بعد كلام طويل: وبالجملة فهو كتاب لا ينكر فضله ولا يختلف اثنان بأنه ما صنف مثله، انتهى.

ومن جملة ما قاله الشيخ شهاب الدين عميرة الشافعي رحمته الله بعد مدح الكتاب: وما كنا نظن أن الله تعالى يبرز في هذا الزمان مثل هذا المؤلف العظيم الشأن، فجزاه الله عن الملة المحمدية خيراً ونفعنا ببركاته وحشرنا في زمرة، انتهى.

وكان من جملة ما قاله الشيخ ناصر الدين اللقافي المالكي بعد مدح الكتاب ومؤلفه: واعلم أن المعتزلة وغيرهم من الفرق الإسلامية وإن ذمهم علماؤنا فلا يقدح في حقنا نقل شيء من مذاهبهم في كتبنا. فإنهم على كل حال معدودون من أهل القبلة غير محكوم بكفرهم وإن أخطئوا طريق الاستقامة التي عليها أئمة الشريعة. ألا ترى إلى الإمام الزمخشري وإن جنح إلى مذهب المعتزلة كيف وهو معدود من الأئمة وعلماء الأمة وغالب الكتب مشحونة بأقواله من غير نكير. فكما لا يخرج المقلد في الفروع لإمام من الأئمة خطؤه في فهمه عن الانتساب إلى مذهبه كذلك علماء الأمة من المعتزلة وغيرهم لا يخرجهم خطؤهم من كونهم من العلماء.

Halîmî ve başkaları gibi imamlardan bir topluluk îtizâl ehlinin mezhebine tâbi olmuş, ancak fırkaların ayrılık noktalarının inceliği ve bunun birçok anlayışa kapalı olmasından dolayı, bu durum onların imametine halel getirmemiştir. Sûfilerin yöntemi de buna ehil olmayanların anlamamasından dolayı kusurlu sayılmaz.

Şeyh Muhammed el-Berhemtûşî, müellifin nüshasına yazarak kaydetmiştir: “Bismillahirrahmânirrahîm Allah, hâtemü'l-enbiyâ olan efendimiz Muhammed'e, onun âl ve ashabının tamamına salât eylesin. Zikriyle sâlih amellerin tamamlandığı ve tevfiikiyle derecelere nâil olunan Allah'a hamd olsun. Salât ve selâm efendiler efendisi ve kerametler madenine, onun âl ve ashabına ve kıyamete kadar güzelce onların izinden gidenlere olsun.

İmdî, Allah Teâlâ'ya muhtaç olan fakir kul Muhammed b. Muhammed el-Berhemtûşî el-Hanefî; efendimiz, dostumuz imam, âmil, âlim, allâme, muhakkik, müdekkik, derin anlayışlı, muhakkiklerin sonuncusu, nebî ve resullerin ilimlerinin vârisi, hakikat ve şeriatın şeyhi, tarikat yolunun madeni, Allah'ın kendisine irfan tacını giydirdiği ve onu zamanın ehli üzerine yükselttiği kimse olan, dostumuz Şeyh Abdulvehhâb'ın -Allah insanların ondan faydalanmasını sürekli kılsın, onu zaman durdukça kulların istifade etmesi için bâkî kılsın, uyku tutmayan gözleriyle onu korusun- *el-Yevâkît ve'l-Cevâhir fî Beyâni Akâidi'l-Ekâbir* kitabının üzerinde durdu. Anladığı ki o, kıymeti yüce, sırları parlak, yağmurları fazilet bulutlarından akan, çiçekleri tahkik bahçelerinden açan, güneş ve ayları tevfik semasından doğan, kuşları hak diliyle irşad bahçelerinde nağmeler söyleyen bir kitaptır. Nûrları kalplerin bütün sayfalarını yakîn ile aydınlatmıştır.

Kerîm olan Allah'tan hayat boyunca kullarına iyilikte bulunmasını, lutf, ihsan ve sadakasından vermesini, kulun da bizi dua ve düşüncesinden çıkarmamasını ve hayatı boyuca bizi istifade ettirmesini dilerim.”

Âlimlerden dilediğini dininde fakih kılan Allah'a hamd olsun. Nebîlerin hayırlısı olan efendimiz Muhammed'e, onun fazilet sahibi seçkin âl ve ashabına salât ve selâm olsun. Allah'ın kitabı ve şerefli peygamberinin sünnetiyle amel eden âlimlerden Allah razı olsun.

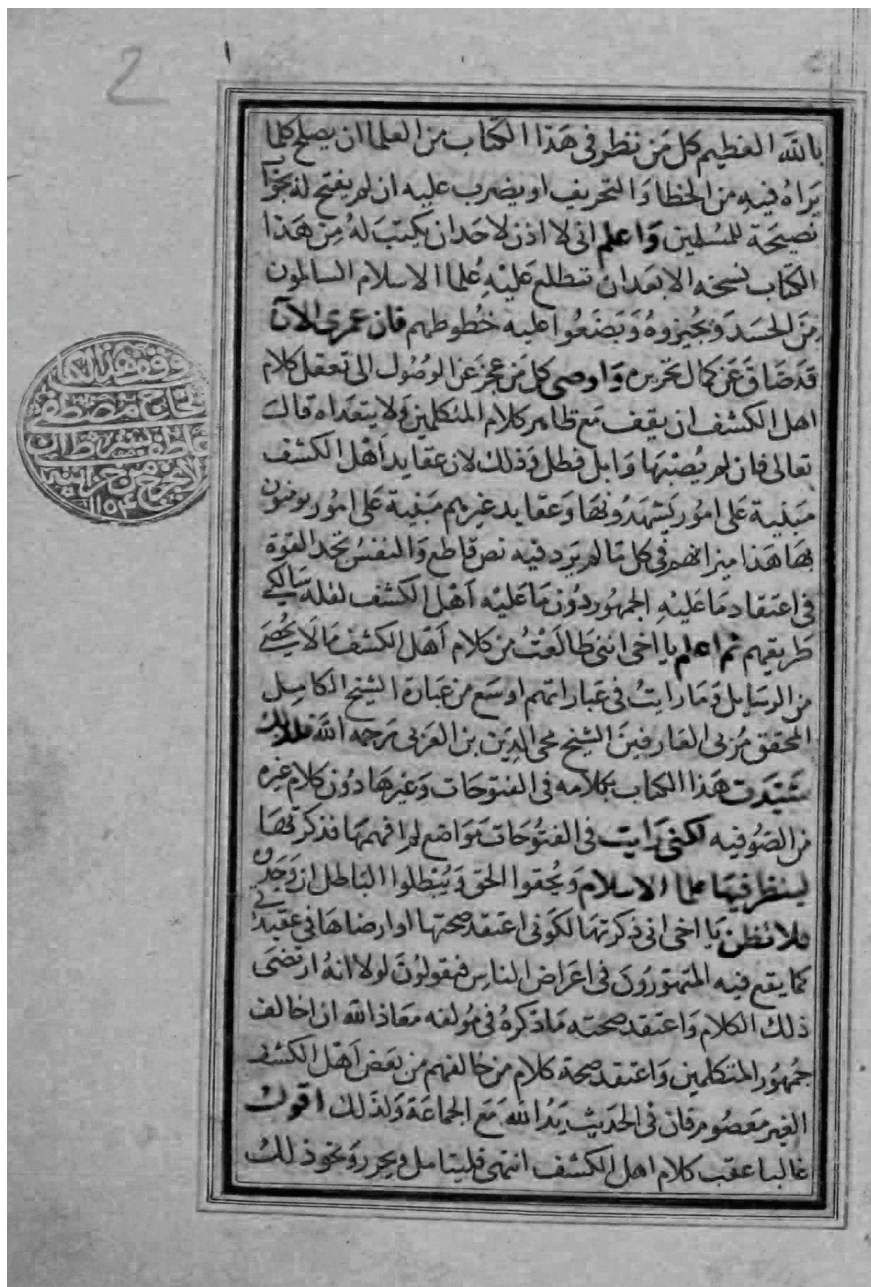
وقد تبع جماعة من الأئمة مذاهب أهل الاعتزال كالحليمي وغيره ولم يقدح ذلك في إمامته لدقة منازع الفرق وخفائها على غالب الأفهام وكذا طريق الصوفية لا يقدح فيها عدم فهم من ليس من أهلها، انتهى.

ومن جملة ما قاله الشيخ محمد البرهمتوشي ونقلته من خطه على نسخة المؤلف:
 ٥ بسم الله الرحمن الرحيم وصلى الله على سيدنا محمد خاتم النبيين وعلى آله وصحبه أجمعين، الحمد لله الذي بذكره تتم الصالحات وبتوقيفه تنال الدرجات والصلاة والتسليم على سيد السادات ومعدن الكرامات وعلى آله وصحabته والتابعين لهم بإحسان إلى انقراض الساعات.

وبعد، فقد وقف العبد الفقير إلى الله تعالى محمد بن محمد البرهمتوشي الحنفي
 ١٠ عن اليواقيت والجواهر في عقائد الأكابر لسيدنا ومولانا الإمام العالم العامل العلامة المحقق المدقق الفهامة خاتمة المحققين وارث علوم الأنبياء والمرسلين شيخ الحقيقة والشريعة معدن السلوك والطريق من توجه الله تاج العرفان ورفعته على أهل هذه الأزمان مولانا الشيخ عبد الوهاب أدام الله النفع به للأنام وأبقاه تعالى لنفع العباد مدى الأيام وحرسه بعينه التي لا تنام. فإذا هو كتاب جل مقداره ولمعت أسرارهِ وسحت من سحب الفضل أمطاره وفاحت في رياض التحقيق أزهاره ولاحت في
 ١٥ سماء التوفيق شمسوه وأقماره وتناغت في غياض الإرشاد بلغات الحق أطيّاره، فأشرقت على صفحات القلوب باليقين أنواره.

فأسأل الله الكريم أن يمن على العباد بطول حياته والمسؤول من فضله وإحسانه وصدقائه أن لا يخلّي العبد من نظره ودعوته وأن يمتعنا بطول بقائه وحياته آمين.

٢٠ الحمد لله الذي فقه في دينه من اصطفاه من العلماء ، والصلاة والسلام على سيدنا محمد ﷺ خير الأنبياء وعلى آله وصحبه ذوي النجابة الفضلاء ورضي الله عن العلماء العاملين بكتاب الله وسنة نبيه السمحاء.

أَحْمَدُ اللَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَاصْلَى وَسَلَامٌ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَآلِهِ
 سَائِرِ الْأَنْبِيَاءِ وَالْمُرْسَلِينَ وَعَلَى أَهْلِ الْهَمِّ وَصَحْبِهِمْ أَجْمَعِينَ وَبَعْدُ
 فَيَقُولُ الْعَبْدُ الْفَقِيرُ إِنَّ عَفْوَ اللَّهِ وَمَغْفِرَتَهُ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَحْمَدَ
 ابْنِ عَلِيٍّ الشَّعْرَانِيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ هَذَا كِتَابُ الْفَتْهِ فِي عِلْمِ الْعَقَائِدِ
 سَمِّيَتْ بِالْيَوَاقِيتِ وَالْجَوَاهِرِ فِي بَيَانِ عَقَائِدِ الْأَكْبَارِ حَالًا
 فِيهِ الْمَطَابِقَةُ بَيْنَ عَقَائِدِ أَهْلِ الْكُشْفِ وَعَقَائِدِ أَهْلِ الْفِكْرِ
 حَسْبِ طَائِفَتِي ذَلِكَ لِأَنَّ الدَّائِرَتَيْنِ الْعَقَائِدِ عَلَى هَاتَيْنِ الطَّائِفَتَيْنِ
 إِذَا اخْتَلَقَ كُلُّهُمَا قِسْمَانِ أَمَّا أَهْلُ نَظَرٍ وَاسْتِدْلَالٍ وَأَمَّا أَهْلُ كُشْفٍ
 وَعَيَانٍ وَقَدْ أَلْفَ كُلُّ مَنِ الطَّائِفَتَيْنِ كُنَّا لِأَهْلِ دَائِرَتِهِ فَرَعَاظِرُ مِنْ
 لَا غَوْصَ لَهُ فِي الشَّرِيعَةِ إِنْ كَلَامُ أَحَدَى الدَّائِرَتَيْنِ مُخَالَفٌ لِلْآخَرَى
 فَخُصِّصَتْ فِي هَذَا كِتَابٍ بَيَانُ وَجْهِ الْجَمْعِ بَيْنَهُمَا لِتَيَاذِيرِ كَلَامِ أَهْلِ
 كُلِّ دَائِرَةٍ بِالْأَلْفِ وَهَذَا الْمَرْوِيُّ رَأْسًا سَبَقَتْهُ إِلَيْهِ فَحَمَّ اللَّهُ تَعَالَى
 مَنْ عُدَّ رَجُلًا فِي الْحِجْرِ عَنِ الْوَفَاءِ عَمَّا خَاوَلَتْهُ وَالْثَرْمَةُ فَإِنَّ سَائِرَ
 الْكَلَامِ دَقِيقَةٌ جَدَا وَقَدْ قَالَ الْأَمَامُ الشَّافِعِيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ
 لَا يَنْبَغِي لِمَنْ رَضِيَ عَلَيْكَ بِالْفَقْهِ وَأَيَّاكَ وَعِلْمُ الْكَلَامِ وَلَا يُقَالُ
 لَكَ أَخْطَاةٌ خَيْرٌ لَكَ مِنْ أَنْ يُقَالَ لَكَ كُفْرٌ أَنْتَ وَمِنَ الْأَنْبَاءِ

DİZİN

A

Âdem 106, 174, 218, 220, 284, 356, 438, 496, 516, 536, 544, 548, 550, 554, 556, 560, 562, 564, 566, 612, 620, 646, 702, 744, 806, 810, 812, 814, 816, 818, 820, 828, 830, 832, 834, 846, 874, 878, 880, 882, 884, 886, 888, 890, 896, 908, 916, 930, 942, 950, 968, 970, 972, 1002, 1004, 1010, 1014, 1016, 1018, 1020, 1028, 1036, 1038, 1042, 1048, 1054, 1056, 1058, 1086, 1090, 1092, 1098, 1148, 1152, 1158, 1184, 1240, 1288, 1314, 1316, 1372, 1404, 1406, 1454, 1456, 1460, 1478, 1484, 1486, 1488, 1520, 1538, 1548, 1550, 1624

Ahnaî 14

Akide 72, 1118, 1424, 1508

B

Baybars 15, 16, 49, 82

Berkuk 16, 49

Bid'at 1334, 1348, 1368

Bistâmî 106, 118, 816, 954, 1110, 1194, 1276, 1406, 1490

Buharî 106, 1412, 1610

Bulkînî 88, 90, 92, 246, 1066, 1350

Burhâneddin b. Ebû Şerîf 15

C

Câlut 106

Cehennem 1502, 1560, 1566, 1570, 1580, 1590, 1616

Cennet 604, 812, 1178, 1420, 1422, 1492, 1502, 1548, 1562, 1574, 1588, 1594, 1596, 1614, 1620

Cin 184, 638, 652, 924, 966, 1014, 1494

D

Dâvud 106, 130

Deccâl 106, 570, 734, 738, 1424, 1432, 1438, 1440, 1442, 1444

Dirînî 806

E

Ebû Hanîfe 74, 374, 376, 400, 570, 1062, 1070, 1072, 1214, 1234, 1290, 1604

Ebu'l-Kâsım el-Cüneyd 34, 36, 96, 100, 1198, 1202

Ebû Medyen 22, 36, 49, 50, 98, 110, 118, 244, 736, 812, 830, 834, 882, 1194, 1646

Ebû Tahir 754, 756, 768

Ecel 72, 1376

Efrâd 436, 1038, 1138, 1144

Ehl-i keşf 1638

Ehl-i Sünnet 23, 31, 32, 46

Ehlullah 120, 366, 692, 704, 980, 1092, 1174, 1186, 1194, 1390

Eş'arî 58, 148, 162, 192, 364, 376, 378, 394, 452, 480, 656, 658, 660, 1046, 1114, 1202, 1336, 1348, 1354

Evliyâ 582, 962, 1110, 1168, 1546

Evtâd 1138

Eyyûb 686, 688, 728, 836, 838

F

Fahreddin er-Râzî 23, 84, 134, 394

Fakih 1046, 1068

Fazilet 996, 1640

Fetret 780, 1042, 1272

Firavun 11, 41, 42, 43, 49, 102, 106, 164, 246, 248, 476, 936, 1284, 1318, 1320, 1388, 1410, 1418, 1472, 1560, 1562

Fîrûzâbâdî 74, 78, 82, 86, 88, 96, 100

Fitne 822

Füsûs 1592

Fütûhât 22, 23, 30, 32, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 46, 47, 49, 56, 74, 80, 86, 90, 102, 112, 138, 144, 150, 152, 154, 156, 158, 160, 162, 164, 168, 170, 174, 176, 178, 184, 186, 196, 200, 202, 206, 210, 214, 216, 220, 248, 250, 254, 258, 260, 262, 264, 268, 280, 298, 312, 314, 316, 328, 332,

342, 348, 350, 358, 360, 362, 368,
378, 380, 382, 384, 392, 396, 408,
418, 420, 422, 428, 432, 436, 438,
462, 464, 478, 482, 504, 512, 514,
516, 520, 526, 530, 534, 536, 538,
556, 558, 560, 576, 578, 580, 582,
614, 616, 648, 652, 654, 662, 680,
682, 686, 712, 714, 730, 748, 752,
780, 802, 810, 814, 824, 840, 842,
844, 848, 856, 858, 862, 872, 874,
884, 886, 888, 890, 896, 900, 918,
936, 956, 960, 962, 972, 998, 1000,
1002, 1004, 1006, 1008, 1012,
1048, 1076, 1108, 1110, 1112,
1116, 1118, 1158, 1162, 1168,
1180, 1218, 1220, 1226, 1230,
1248, 1268, 1272, 1276, 1286,
1298, 1302, 1312, 1316, 1322,
1330, 1362, 1366, 1374, 1402,
1416, 1424, 1444, 1450, 1468,
1510, 1514, 1532, 1534, 1536,
1554, 1560, 1562, 1566, 1572,
1582, 1586, 1590, 1592, 1594,
1610, 1630, 1642, 1644, 1646

G

Gazzâlî 22, 23, 30, 36, 76, 100, 134,
208, 254, 282, 374, 438, 490, 626,
690, 1116, 1166, 1176, 1200, 1264,
1290, 1350, 1400, 1450, 1476,
1506, 1530, 1600

H

Hac 556, 814, 818, 872, 936, 976,
1090, 1298, 1366, 1424, 1456
Hacerü'l-esved 556, 818, 1148
Hak 43, 100, 102, 150, 156, 168, 172,
174, 176, 178, 184, 186, 188, 190,
192, 194, 196, 200, 206, 208, 210,
212, 214, 216, 220, 226, 234, 238,
242, 244, 248, 250, 252, 254, 256,
260, 262, 264, 266, 268, 270, 272,
274, 276, 278, 280, 282, 284, 286,
288, 290, 292, 294, 296, 298, 300,
302, 306, 308, 310, 312, 314, 316,

318, 320, 322, 326, 328, 330, 332,
336, 340, 342, 344, 346, 348, 350,
352, 354, 356, 358, 360, 362, 364,
366, 380, 382, 384, 392, 394, 398,
400, 404, 406, 408, 416, 418, 422,
426, 428, 430, 432, 434, 438, 440,
442, 454, 456, 458, 468, 470, 476,
482, 484, 486, 488, 490, 500, 510,
512, 516, 526, 530, 534, 540, 542,
544, 546, 548, 564, 566, 568, 570,
572, 574, 578, 582, 586, 588, 590,
592, 594, 596, 604, 608, 612, 618,
622, 664, 666, 670, 682, 684, 696,
698, 700, 702, 718, 720, 730, 734,
736, 742, 758, 766, 770, 776, 778,
820, 822, 824, 826, 832, 844, 852,
854, 856, 858, 862, 866, 870, 880,
908, 910, 912, 914, 916, 920, 926,
928, 934, 938, 946, 948, 962, 966,
978, 982, 986, 988, 990, 994, 1004,
1016, 1020, 1022, 1024, 1026,
1030, 1042, 1056, 1072, 1074,
1080, 1082, 1086, 1090, 1110,
1122, 1138, 1142, 1144, 1148,
1152, 1156, 1160, 1162, 1168,
1170, 1172, 1174, 1178, 1184,
1186, 1192, 1218, 1228, 1234,
1236, 1246, 1250, 1264, 1266,
1268, 1272, 1276, 1286, 1292,
1304, 1316, 1320, 1324, 1328,
1356, 1358, 1362, 1364, 1366,
1368, 1370, 1372, 1374, 1376,
1394, 1398, 1400, 1402, 1404,
1406, 1408, 1424, 1434, 1438,
1450, 1452, 1470, 1496, 1500,
1510, 1514, 1528, 1534, 1536,
1542, 1544, 1548, 1566, 1568,
1580, 1620, 1622, 1624, 1628

Haneî 20, 332, 334, 1188, 1342, 1650,
1652

Haram 724, 799, 1098, 1104, 1106,
1330

Haşir 1340, 1484, 1490

Havâtır 1326

Havva 560, 562, 812, 1548

Havvâs 17, 19, 22, 25, 31, 35, 36, 37,
182, 222, 260, 270, 296, 326, 466,
504, 526, 540, 598, 608, 678, 702,
710, 732, 744, 816, 824, 846, 864,
968, 970, 980, 1000, 1054, 1068,
1070, 1150, 1198, 1208, 1210,
1232, 1236, 1250, 1256, 1280,
1424, 1520, 1546

Havz 1500

Hızır 116, 130, 132, 158, 686, 870,
882, 960, 964, 1116, 1146, 1148,
1164, 1234, 1636

Hikmet 116, 672, 720, 868, 1194

Hudûs 490, 1392

Hulûl 320

I-İ

Îsâ 39, 104, 106, 176, 180, 372, 426,
560, 562, 564, 566, 666, 688, 690,
692, 750, 860, 890, 908, 928, 942,
958, 960, 998, 1042, 1052, 1116,
1118, 1148, 1158, 1164, 1184,
1246, 1248, 1386, 1400, 1424,
1428, 1434, 1438, 1440, 1442,
1624

İblîs 13, 49, 812, 814, 818, 826, 828,
830, 832, 936, 960, 968, 1016,
1036, 1038, 1056, 1176, 1178,
1298, 1332, 1550, 1552, 1558,
1562, 1564, 1582, 1584, 1586

İbn Teymiyye 13, 14, 18, 49, 82, 92

İbnü'l-Fârîz 98

İbrâhim 14, 15, 36, 226, 228, 230, 342,
440, 516, 686, 688, 704, 710, 730,
758, 766, 770, 774, 802, 806, 808,
850, 852, 860, 886, 888, 892, 944,
950, 988, 1000, 1002, 1048, 1050,
1054, 1108, 1128, 1156, 1198,
1200, 1214, 1220, 1240, 1386,
1436, 1442, 1458

İbrâhim b. Usayfir 15

İctihat 124

İdrîs 162, 220, 506, 930, 1042, 1052,
1148, 1158

İhsan 270, 802, 1286, 1288

İlham 1160, 1162, 1164, 1168

İmam 74, 106, 112, 128, 570, 930,
1018, 1058, 1070, 1106, 1154,
1224, 1344, 1346, 1348, 1362,
1364, 1394, 1396, 1412, 1428,
1600, 1604, 1642

İman 146, 270, 424, 480, 632, 1048,
1244, 1260, 1262, 1264, 1268,
1272, 1278, 1286, 1294, 1412,
1438, 1482, 1576

İslâm 11, 16, 18, 21, 25, 29, 33, 34, 37,
38, 39, 40, 41, 54, 56, 58, 78, 96,
138, 144, 146, 148, 222, 270, 286,
348, 422, 438, 448, 576, 748, 890,
894, 1094, 1106, 1132, 1200, 1210,
1214, 1232, 1248, 1260, 1262,
1264, 1286, 1292, 1300, 1312,
1336, 1338, 1342, 1344, 1346,
1348, 1354, 1366, 1426, 1482,
1504, 1506, 1526, 1528, 1544,
1570, 1584, 1648

İsmet 810, 854, 936, 1138, 1368

İsrâ 192, 224, 324, 378, 536, 538, 636,
734, 762, 770, 772, 778, 856, 938,
940, 948, 952, 954, 1002, 1016,
1034, 1044, 1046, 1076, 1162,
1248, 1278, 1400, 1412, 1420,
1528, 1530, 1552, 1576, 1604,
1618

İstidrâc 1354

İstivâ 292, 346, 482, 494, 498

İtaat 916, 976, 986, 1358

K

Kâbe 218, 290, 292, 342, 556, 558,
780, 818, 820, 1078, 1092, 1232,
1260, 1442

Kader 29, 428, 438, 440, 1298

Kalem-i Âlâ 530

Kerâmet 734

Kıyamet 176, 266, 474, 894, 896, 1148,
1174, 1394, 1410, 1418, 1424,
1442, 1456, 1472, 1494, 1496,
1498, 1502, 1512, 1528, 1530,
1532, 1536, 1538, 1580, 1646

Köle 1106

Kûfe 106

Kürsî 518, 528, 530, 532, 534, 1596

LLevh 460, 530, 532, 534, 536, 538, 540,
542, 566, 696, 826, 878, 914, 1322

Lût 808

MMahallî 12, 24, 31, 34, 148, 204, 246,
364, 374, 376, 378, 418, 448, 450,
458, 570, 572, 966, 1202, 1204,
1264, 1286, 1290, 1292, 1308,
1310, 1350, 1408, 1476

Mârifet 228, 948, 1236

Mâtürîdî 23, 58, 1236, 1412

Melek 628, 634, 636, 910, 926, 958,
1010, 1012, 1022, 1034, 1166

Memlûk 12, 13, 15, 16, 18

Meryem 114, 188, 560, 564, 566, 822,
900, 912, 928, 942, 976, 998, 1012,
1042, 1192, 1212, 1236, 1242,
1244, 1300, 1338, 1400, 1412,
1438, 1490, 1500, 1584, 1618,
1624, 1642, 1644

Mezhep 974, 1208, 1210, 1234

Mısır 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19,
20, 24, 26, 40, 43, 49, 50, 58, 76,
82, 88, 94, 106, 108, 110, 218, 420,
710, 898, 1006, 1046, 1136, 1200,
1350, 1424, 1464, 1648

Misâk 548, 1494

Mizân 29, 49

Mizânü'l-Kübrâ 20

Mûcize 752, 754, 756, 758, 1250

Muhammed 16, 19, 20, 21, 22, 23, 25,
30, 36, 43, 49, 50, 54, 70, 86, 106,
108, 128, 138, 140, 142, 144, 180,
182, 196, 228, 248, 294, 328, 334,
338, 388, 422, 424, 426, 430, 436,
452, 460, 520, 538, 570, 572, 596,
598, 618, 622, 628, 668, 696, 702,
708, 710, 744, 750, 772, 810, 824,
834, 836, 854, 858, 860, 872, 874,880, 882, 884, 886, 888, 890, 896,
898, 904, 906, 908, 912, 916, 924,
938, 940, 942, 944, 946, 950, 952,
956, 958, 960, 962, 964, 966, 968,
970, 980, 996, 998, 1000, 1006,
1010, 1038, 1042, 1048, 1050, 1052,
1076, 1108, 1110, 1116, 1118, 1120,
1122, 1124, 1128, 1130, 1132, 1148,
1152, 1156, 1158, 1170, 1180, 1182,
1184, 1210, 1212, 1214, 1216, 1218,
1220, 1222, 1226, 1230, 1240, 1248,
1260, 1276, 1300, 1326, 1330, 1340,
1342, 1344, 1350, 1386, 1426, 1428,
1434, 1508, 1542, 1544, 1594, 1634,
1636, 1640, 1648, 1652

Mursafî 19, 168, 326, 672

Mûsâ 41, 42, 68, 104, 106, 130, 132,
140, 158, 180, 246, 248, 456, 464,
466, 468, 472, 494, 538, 568, 570,
578, 582, 592, 594, 596, 598, 600,
686, 718, 734, 746, 748, 750, 840,
842, 848, 888, 890, 908, 936, 942,
948, 950, 958, 960, 1156, 1186,
1216, 1218, 1240, 1290, 1380,
1386, 1426, 1460, 1462Mu'tezile 160, 190, 326, 336, 364, 394,
396, 402, 442, 446, 452, 480, 548,
552, 578, 632, 656, 658, 670, 682,
704, 724, 726, 746, 752, 756, 770,
968, 996, 1002, 1006, 1116, 1236,
1262, 1292, 1300, 1336, 1340,
1352, 1354, 1358, 1360, 1376,
1378, 1410, 1412, 1438, 1488,
1500, 1506, 1548, 1650

Münker 452, 1278, 1340, 1408, 1414

N

Nebi 1098

Nekîr 1408

Nemrûd 106, 852, 1436, 1560

Nikâh 562, 1098, 1228

Nûh 106, 164, 834, 836, 918, 930, 932,
1042, 1052, 1378Nübüvvet 634, 770, 900, 904, 912, 914,
934, 1370, 1556

P

Peygamber 26, 86, 128, 134, 180, 182,
192, 224, 226, 232, 234, 236, 244,
270, 284, 286, 294, 328, 332, 340,
344, 346, 390, 450, 460, 462, 484,
490, 506, 508, 510, 516, 528, 562,
566, 568, 570, 574, 590, 602, 606,
608, 610, 614, 616, 618, 620, 624,
626, 628, 634, 642, 652, 674, 684,
688, 702, 718, 734, 738, 752, 762,
766, 770, 778, 780, 804, 806, 808,
816, 818, 824, 836, 846, 856, 858,
860, 862, 864, 868, 870, 872, 874,
876, 886, 892, 894, 898, 908, 922,
924, 926, 932, 934, 936, 938, 940,
944, 946, 948, 952, 954, 956, 966,
968, 970, 976, 982, 986, 988, 990,
992, 1016, 1018, 1020, 1036, 1042,
1044, 1046, 1110, 1114, 1116, 1118,
1126, 1130, 1162, 1164, 1172, 1180,
1184, 1190, 1216, 1218, 1220, 1222,
1228, 1230, 1238, 1242, 1246, 1252,
1266, 1276, 1286, 1288, 1292, 1338,
1354, 1358, 1372, 1380, 1392, 1396,
1398, 1412, 1420, 1434, 1440, 1504,
1508, 1526, 1548, 1576, 1606, 1640

R

Risâlet 902, 1148, 1370
Ruh 950, 1398, 1400, 1402, 1410,
1414, 1418, 1454
Rü'yetullah 31, 574, 578, 580, 598, 606,
1610

S-Ş

Sahâbe 1116, 1132, 1134, 1174
Selef 98, 102, 460, 502, 570, 1114,
1476
Semerkant 5
Sıfat 502, 718
Sırat 72, 142, 1338, 1500, 1502, 1504,
1506
Sihir 734, 748, 756
Sûfî 25, 37, 49, 734
Sûr 1382, 1460, 1464, 1468, 1470

Suyûtî 86, 94, 104, 106, 284, 338, 610,
628
Sübki 12, 90, 92, 110, 148, 246, 364,
376, 730, 802, 888, 968, 1066,
1238, 1264, 1300, 1310, 1312,
1326, 1346, 1348, 1392, 1412,
1540, 1640
Süleyman 22, 648, 808, 842, 844, 846,
874, 882, 1242, 1344, 1606
Şam 5, 13, 14, 58, 74, 80, 82, 86, 88,
92, 110, 740, 1350, 1438
Şâzeliyye 19, 49
Şefaât 1300, 1504
Şehristânî 802
Şerif 15, 23, 146, 204, 246, 334, 376,
378, 394, 402, 502, 542, 572, 656,
736, 1378
Şinnâvî 19, 36

T

Tarikat 112, 1200, 1650
Tasavvuf 16, 22, 30, 37, 49
Tekfir 1336, 1346
Teklif 532, 554, 784, 1282
Tenzih 374
Te'vil 502, 504, 506, 510, 1344
Tevrât 68, 104, 456, 506, 544
Tirmizî 292, 542, 550, 612, 818, 828,
832, 874, 880, 1174, 1188, 1542
Tövbe 594, 1092, 1300, 1308, 1310,
1312, 1318, 1324
Tüsterî 108, 244, 304, 310, 552, 802,
1276, 1406

U

Uriya 808, 846

V

Vahiy 886, 954, 1162, 1186, 1368
Vâris 1180
Velâyet 202, 902, 906, 954, 960, 998,
1040, 1110, 1112, 1334
Velî 934, 1014, 1108, 1166, 1172,
1176, 1190, 1250
Vücûd 1108

Y

Yûnus 43, 102, 326, 494, 576, 700, 836,
838, 840, 1284, 1620
Yûsuf 11, 28, 36, 50, 108, 140, 290,
504, 630, 710, 808, 848, 858, 860,
942, 1108, 1150, 1158, 1170, 1220,
1272, 1274, 1344, 1432

Z

Zinâ 1098, 1296
Zühhd 828, 1188
Zünnûn el-Mısırî 13

